

KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ'NİN RÛHU'Ş-ŞURÛH'U

Hazırlayan: **Cumhur ÜN**

Danışman: **Prof. Dr. Süreyya A. BEYZADEOĞLU**

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı,
Türk Edebiyatı Bilim Dalı için öngördüğü DOKTORA TEZİ olarak hazırlanmıştır.**

Edirne

Trakya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül, 2007

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİMDALI

KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ’NİN RÛHU’Ş-ŞURÛH’U

DOKTORA TEZİ

Cumhur Ün tarafından hazırlanan bu çalışma, 13.02.2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Kemal YAVUZ

Üye: Prof. Dr. Süreyya A. BEYZADEOĞLU (Danışman)

Üye: Prof. Dr. Recep DUYMAZ

Üye: Doç. Dr. Ali İhsan ÖBEK

Üye: Doç. Dr. İbrahim SEZGİN

ÖN SÖZ

Özellikle Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyu çok yaygın şekilde okunan, bu sebeple cemiyet hayatını etkilemiş olması muhtemel bir nasihat kitabı olan *Pend-nâme-i Attâr*'a sahip olduğu şöhret dolayısı ile farklı müellifler tarafından birçok tercüme ve şerh yazılmıştır. Tez konumuz bu şerhlerin en tafsilatlılarından biri olan ve Kilisli Mustafa Rûhî Efendi tarafından Hicrî 1181(1767/68) yılında kaleme alınan *Rûhu 'ş-Şurûh* 'tur.

Taşıdığı edebî değere nisbetle az tanınmış bir eser olan *Rûhu 'ş-Şurûh*'un edebî değerine ve ihtiva ettiği edebî unsurlara dikkati çekmeye çalıştığımız tezimiz:

Söz konusu eserin bir şerh metni olması hasebiyle *şerh* kavramı ve şerhler hakkında genel bilgi verdiğimiz *Giriş*; şerhedilen eser *Pend-nâme* ve şairi Feridüddin Attâr hakkında biyografik bilgi vermekle yetindiğimiz *Attâr ve Pend-nâme'si*; söz konusu eserin şerhini kaleme alan şahıs ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi*; şarihin şerhi tertip şeklini, şerh tekniğini ve metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz nüshaları tanıttığımız *Rûhu 'ş-Şurûh*; metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz kriterleri sıraladığımız *Metnin Tesisi*; şerhin ihtiva ettiği edebî unsurlar için numune vermeyi amaçladığımız *Edebî ve Kültürel Malzeme*; eser hakkında şahsî kanaat ve değerlendirmemizi ifade ettiğimiz *Sonuç*; çalışmamıza merkez teşkil eden *Metin* ve metinde geçen şahıs, eser, yer isimlerini aldığımız *Metnin İndeksi*, ve nihayet, buraya kadarki safahat ve metnin tesisi safhasında yararlandığımız kaynakları sıraladığımız *Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmamda daima teşviklerini gördüğüm ve rehberliğinden istifade ettiğim hocam ve danışmanım Prof. Dr. Süreyya A. Beyzadeoğlu'na, her hususta bana destek veren öğretim üyeleri Doç. Dr. Ali İhsan Öbek ve Yrd. Doç. Dr. Yüksel Topaloğlu'na; Arş. Gör. Oğuzhan Durmuş ve Arş. Gör. Ozan Yılmaz'a en samimi hislerimle teşekkürlerimi arz ederim.

Cumhur ÜN

Edirne -2007

ÖZET

KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ'NİN RÛHU'Ş-ŞURÛH'U

Hazırlayan: Cumhuriyet ÜN

Tez konumuz olan Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin *Rûhu'ş-Şurûh* isimli eseri, Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyu çok yaygın olarak okunan ve şöhreti dolayısıyla ile birçok tercüme ve şerhi yapılan Feriddüdin Attâr'ın *Pend-nâme*'sinin en tafsilatlı şerhlerinden biridir. *Rûhu'ş-Şurûh*'un taşıdığı edebî değer ve unsurları tespit amacı taşıyan çalışmamız; *şerh* kavramı ve şerhler hakkında genel bilgi verdiğimiz *Giriş*; şerhedilen eser *Pend-nâme* ve şairi Feridüddin Attâr hakkında biyografik bilgi vermekle yetindiğimiz *Attâr ve Pend-nâme'si*; söz konusu eserin şerhini kaleme alan şahıs ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi*; şarih'in şerhi tertip şeklini, şerh tekniğini ve metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz nüshaları tanıttığımız *Rûhu'ş-Şurûh*; metnin teşkilinde esas kabul ettiğimiz kriterleri sıraladığımız *Metnin Tesisi*; şerhin ihtiva ettiği edebî unsurlar için numune vermeyi amaçladığımız *Edebî ve Kültürel Malzeme*; eser hakkında şahsî kanaat ve değerlendirmemizi ifade ettiğimiz *Sonuç*; çalışmamıza merkez teşkil eden *Metin* ve metinde geçen şahıs, eser, yer isimlerini aldığımız *Metnin İndeksi*, ve nihayet, buraya kadarki safahat ve metnin tesisi safhasında yararlandığımız kaynakları sıraladığımız *Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, Şerh, Pendname, Kilisli Mustafa Ruhi, Rûhu'ş-Şurûh

SUMMARY

Names of Thesis: RÛHU'Ş-ŞURÛH OF KİLİSLİ MUSTAFA RÛHÎ EFENDİ

Prepared by: Cumhuri ÜN

Rûhu'ş-Şurûh of Kilisli Mustafa Rûhî Efendi is my thesis, has been one of the most detailed commentaries written on Pend-nâme of Feriddüdin Attâr that is a book very well recognised and read for centuries in all Ottoman territory.

The study contains the following chapters.

Chapter 1, "Giriş" is an introduction on conception and content of commentaries.

Chapter 2, "Attâr ve Pend-nâme'si" gives general information on Pend-nâme and its author.

Chapter 3, "Kilisli Mustafa Rûhî Efendi" gives information on life and works of author of the Commentary.

Chapter 4, "Rûhu'ş-Şurûh" explains composition and expounding methodology of the Commentary as well as information on selected edition used in the study .

Chapter 5, "Metnin Tesisi" explains the criteria used for building the translation of the Commentary.

Chapter 6, "Edebî ve Kültürel Malzeme" gives some samples on literary and cultural value of the Commentary.

Chapter 7, "Sonuç" includes concluding remarks by the writer of the thesis.

Chapter 8, "Metnin İndeksi" gives index of important names, places and works mentioned in the study.

Chapter 9, "Metin" includes full text of the Commentary used for the study.

Chapter 10, "Kaynakça" gives Bibliography used for the study.

Key Words: Old Turkish Literature, Commentary, Pendname, Kilisli Mustafa Ruhi, Rûhu'ş-Şurûh

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	i
2. ATTÂR ve PEND-NÂMESİ.....	v
2.1. Attâr'ın Hayatı.....	v
2. 2. Eserleri	vii
2. 3. Attâr'ın Pend-nâme'si.....	vii
2. 4. Pend-nâme'nin Türkçe Tercüme ve Şerhleri.....	xii
3. KİLİSLİ MUSTAFA RUHÎ EFENDİ	xiii
3. 1. Mustafa Rûhî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri	xiii
3. 2. Rûhu's-Şurûh.....	xxiii
3. 2. 1. Rûhî Efendi'nin Rûhu's-Şurûh'u tertip şekli	xxiii
3. 2. 2. Rûhî Efendi'nin Şerh Tekniği	xxiv
3. 2. 3. Rûhu's-Şurûh'un Nüshaları.....	xxvi
4. METNİN TESİSİ	xxviii
5. EDEBÎ VE KÜLTÜREL MALZEME	xxix
SONUÇ.....	lxxvii
TRANSKRİPSİYON ALFABE.....	lxxviii
METİN.....	1
METNİN İNDEKSİ.....	541
KAYNAKÇA.....	553

1. GİRİŞ

Tez konumuz olan *Rûhu's-Şurûh* adından da anlaşılacağı gibi bir *şerh*dir. “Açma, yarma”¹; “keşfetmek, beyân etmek”²; “müskil ü mübhem ü mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek, kesmek, açmak, fehm eylemek...”³ gibi sözlük anlamlarına sahip olan *şerh* kelimesinin terminolojik anlamlarını en sınırlı tarif ile: “Bir kitabın ibaresini yine o lisanda veya bir lisân-ı âharda tafsil ve izah ederek, müşkilatını açma” ve ayrıca: “Bir kitabın ibaresini kelime-be-kelime açıp, izah ederek yazılan kitap”⁴ şeklinde ifade edebiliriz. Nitekim söz konusu tezimiz, Farsça yazılmış *Pend-nâme* isimli eserin Türkçe şerhidir. “Bir metnin, daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”⁵ ise daha modern bir tariftir.

İslamî ilimler âleminde yüzlerce yıldır var olan metin şerhi, metod olarak; filoloji, astronomi, tıp, kimya, cebir gibi çok çeşitli ilim dallarına ait metinlerde uygulama alanı bulmuştur. Nitekim kütüphanelerimizin yazma eser kataloglarındaki *şerh* maddesinin kabarıklığı da bunun ifadesidir. Tabiiyle bizi ilgilendiren, edebî metinlerin özellikle de *klasik edebî metinlerin* şerhleridir.

Edebî anlamda *şerhin*, kavram ve metod olarak kaynağını “ilm-i tefsîr”den aldığı şüphesizdir. *Fesr* kökünden müştak olan *tefsîrin* lugat manâsını Mütercim Âsım Efendi şu şekilde nakletmiştir: “*Fesr* gibi pûşide ve mestûr nesneyi rûşen ve ıyân eylemek manâsındır.” Âsım Efendi, devamında *tefsîrin* ıstılahî manasına da temas ederek: “Ve müfessirîn örfünde *tefsîr*, İmâm-ı Sa’leb kavli üzre *te’vil* ile mürâdiftir. Ve inde’l-ba’z *tefsîr*; lafz-ı müşkilden ma’nâ-yı murâdı keşf ü beyân ve *te’vil*; iki muhtemel olan ma’nânın birini zâhir-i kelâma mutâbik olan ma’nâya reddeylemekden ibâretidir”⁶ demiştir. *Tefsîrin* terminolojik manası, daha sınırlı ve tahsisî şekliyle: “Kur’ân-ı Kerîm’in ibâresini şerh ve îzâhla, îcâb eden tafsîlât ve mütâla’âtı beyân etme ve buna dâ’ir kitap yazma”dır. Yine *şerhin* “kitap” anlamında olduğu gibi: “Kur’ân-ı Kerîm’in şerhi, bütün Mushaf-ı şerîfin veyâ bir yâhud bir kaç sûre-i şerîfenin şerhini hâvî kitap”tır.⁷

Şerh ve *tefsîr* kelimelerinin hem lugavî hem de ıstılahî manalarının yakınlıkları, hattâ müteradif oldukları görülmektedir. Şu kadar farkla ki; *tefsîr* bir ilim olarak sadece Kur’ân-ı

¹ Ş. Sâmî, (1317-1318 h./1900-1901): *Kâmûs-ı Türkî*, Cilt: 1, İkdâm Matbaası, Dersaadet: 773.

² Ahterî Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî, (1310 h./1893): *Ahterî-i Kebîr*, Şirket-i Sahhâfiyye-i Osmâniyye, Matbaa-i Âmire, Cilt:1, İstanbul: 434.

³ Mütercim Âsım Efendi, (1305 h./1888): *El-Okyanûsu'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Matbaa-i Osmâniyye, Cilt:1, İstanbul: 474.

⁴ Ş. Sâmî, (1317-1318 h./1900-1901): 422.

⁵ Tunca Kortantamer, (1994): “Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı araştırmaları Dergisi*, Sayı: VIII, İzmir: 1.

⁶ Mütercim Âsım Efendi, (1305 h./1888): Cilt:2, 68.

⁷ Ş. Sâmî, (1317-1318 h./1900-1901): 422

Kerîm'e hasredilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm haricindeki metinlerin izahı için ise aralarında nüanslar bulunmakla birlikte; *şerh*, *hâşiye*, *ta'lik*, *telhîs* gibi isimlendirmeler yapılmıştır.

Özellikle edebî metinlerin şerhinin bir ilim dalı ve usûlü olarak *ilm-i tefsîr*den kaynaklandığını Kortantamer şu şekilde ifade etmektedir:

“Şiir metinlerinin şerhi İslâm kültür dünyasında varlığının bütün karakteristik çizgilerini tıpkı filoloji, belâgat, tarih, biyografi ve benzeri birçok dal gibi Kur'ânı ve onun i'câzını daha iyi anlamaya yönelik araştırmalara borçludur.

Bilhassa filologlar, müfessirler, kelâmcılar ve filozoflar bu alanda büyük çalışmalar yapmışlardır. Bu alanlarda elde edilen bilgi ve tecrübe sanat ve şiir alanına aktarılmış, orada eserlerin açıklanmasında uygulanmıştır. Hitâbet ve kitâbetin ortaya çıkardığı edeb literatürü, şâirlerin faaliyeti, şiir tartışmaları, eleştiri, daha fesîh ve belîg ifâdenin araştırılması, hep birlikte, klasik metin şerhinin esâsını oluşturan bilgilerin tesbitinde, kristalleşmesinde önemli roller oynamışlardır. Bu çerçevede lafz, manâ, kelime, nahv, cümle, paragraf, ifâde şekilleri ve daha çok bedî ve beyân adı altında toplanan retorik figürler araştırılmıştır. Bu iş yapılırken mantık dilinden ve usullerinden yararlanılmış, aklî vaz'î delâletlerle sınırlandırmalara, sınıflandırmalara gidilmiş, kurallar konmuştur.”⁸

Şerhe neden ihtiyaç duyulduğunu ve şerhte dikkat edilmesi gerekli hususları Kâtip Çelebi Keşfü'z-Zünûn'un girişinde şu şekilde hulâsa eder:

“(Ona göre) her yazar, metnini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılması için yazar; fakat (a) yazarın düşünce ve ifadedeki üstün ve özel kabiliyeti dolayısıyla ince manaları maksada delalet eden veciz/öz ve yoğun bir şekilde dile getirmesi, ama okuyucuların yazarla bu konuda aynı seviyede olmaması; (b) zaten açık ve biliniyor olduğu düşüncesi ile veya bir başka ilim dalını ilgilendirdiği için bazı ön bilgilerin verilmemesi ve (c) lafzın birden fazla anlama yorulacak tarzda mecazlı kinayeli bir üslupla yazılmış olması şeklinde üç sebepten ötürü ortaya konulan metnin açıklanması (şerhi) gerekmektedir. Ayrıca metin yazarının insan olması hasebiyle yanılması, meseleleri ve bilgileri karıştırması, önemli noktaları dile getirmeyi unutmaması, tekrara düşmesi gibi kompozisyon hatalarının da şerhin sebeplerinden olduğunu söyler (Kâtip Çelebi 1941: I/35). Yazarın şerhte dikkat edilecek hususlar ile ilgili olarak da şârihin (metni şerh edenin) elinden geldiği ve birikiminin müsaade ettiği kadarıyla metni açıklamaya çalışması, fakat metin sahibine karşı insafı olması, itiraz edilmesi gerekiyorsa yumuşak ve üstü kapalı bir dille bunu ifade etmesi, şahsiyet karalaması yapmadan, hatta itirazlarını adres göstermeden yapması ve bunları müstensih hataları olarak yorumlaması gibi hususları dile getirmesi dikkat çekicidir. Kâtip Çelebi'nin bu

⁸ Kortantamer, (1994): 2.

sözleri klasik şerh anlayışında –bu konuda sanılanın ve ileri sürülenin aksine- eleştirinin de bulunduğunu göstermektedir”⁹

Umumî manada, metni izahı gaye edinen klasik edebî metinlerin şerhinde tek bir usulden bahsetmek mümkün değildir. Ancak umumen tatbik edilen usul şu şekildedir: Önce şerhe mevzu metin verilir. Müteakiben metin farklı dilde ise tercümesi, daha sonra tek tek kelimelerin anlamları verilir ve filolojik yönden incelenir. Bu esnada gerektiği takdirde farklı şâirlerden ve lugatlerden şahit gösterilir. Daha sonra metni inşa eden münşî veyâ şâirin neyi ve hangi anlamı kasdettiği izaha çalışılır. Bu esnada yine Kur’ân-ı Kerîm’e, hadîs-i şeriflere divanlara ve kıssalara müracaat edilebilir. Tabiatıyla manzum şerhlerde kelimelerin filolojik yönden teferruatlı incelenmesi söz konusu değildir; sadece anlamın manzum olarak verilmesi kâfi görülmektedir. Şerh edilen metin nazm ise, beytin anlam bütünlüğüne sadık kalınır. Şerhlerde gaye; şerhedilen metnin edebî kıymetini ortaya koymaktan ziyade, şerhedilen metni anlaşılır kılmak yani “şâirin (veya münşinin) karnındaki manâ”yı açığa çıkarmak ve bu yoldan eğitici/öğretici bir fayda teminidir. Kısacası şârih, önce “bi’l-ibâre” manâyı açığa çıkarmaya ve sonra “bi’l-işâre” ve “bi’d-delâle” manalara ulaşmaya çalışır. Bu usul, genel hatlarıyla Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki şerhlerde müşterektir. Müşterekliğin sebebi yukarda belirttiğimiz gibi *şerhin* kaynağının *tefsîr* olması ve dinî kültür birliğidir.

Klasik Türk Edebiyatı sahasındaki Türkçe şerhleri çeşitli yönlerden sınıflandırmak mümkündür. Şerhi yapılan metinleri dili yönünden; Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç grupta ele alabiliriz. Dil yönünden tasnifte ağırlık Arapça ve Farsça eserlerden yanadır. Şerhe mevzu metni Arapça ve Farsça olan eserlerin aynı zamanda tercüme özelliği taşıdığını da göz önünde bulundurmalıyız.¹⁰

Müteakiben şekil yönünden, hem şerhi yapılan metinleri hem de şerhleri mensur ve manzum olarak iki genel grupta toplayabiliriz. Yani; mensur metinlere yapılan manzum veya mensur şerhler olduğu gibi manzum metinlere yapılmış manzum veya mensur şerhler de vardır. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ Bağdâdî’nin *Şerh-i Lügat-i Târîh-i Vassâf*’ı, Sûdî-i Bosnevî’nin *Şerh-i Kâfiye*’si ve Mehmed bin Ahmed bin Hacı Muslî’nin *Şerh-i Şefiknâme*’si mensur metinlere yazılmış mensur şerhlere; Kemâl-i Ümmî’nin *Kırk Armagan*’ı¹¹, Hazînî’nin *Hadîs-i Erba’in Şerhi*¹² ve Ferdî’nin *Amentü Şerhi*¹³, mensur metinlere yapılmış manzum şerhlere örnektir. *Bostân*, *Bahâristân*, *Mesnevî*, *Pendnâme*, *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Bür’e*, *Dîvân-ı*

⁹ M. A. Yekta Saraç, (2006): “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt: 2, İstanbul: 123-124.

¹⁰ Saraç, (2006):127.

¹¹ İsmail Ünver, (2002): “Kemâl Ümmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara: 230.

¹² Abdülkadir Karahan, (1954): *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: 154.

¹³ Amil Çelebioğlu, (1998): *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 361.

Hâfiz gibi manzum eserlere farklı şârihler tarafından yapılmış şerhleri ise manzum metinlere yapılmış mensur şerhlere örnek verebiliriz. Yoğunluğun bu grupta olduğunu da belirtmeliyiz. Cevrî İbrâhîm Çelebi'nin *Cezîre-i Mesnevî* şerhi olan *Aynü'l-Fuyûz*'u¹⁴, Muînî'nin *Mesnevî*'nin 1. cildini şerhettiği *Ma'neviyyü'l-Murâdî*'si¹⁵ ve Sâlih Nâilî'nin *Pendnâme*'yi şerhettiği *Kenz-i Nasâyih*'i manzum metinlere yapılmış manzum şerhlerdir. En çok şerhi yapılan metinlerden *Gülistân* gibi bazılarının mensur-manzum karışık olduğunu da göz önünde tutmalıyız.

Çok genel hatlarıyla işaret ettiğimiz bu tasnifleri edebî şerhlerin muhtevâlarına göre yapmak da mümkündür: Tasavvufî metinlere yapılmış şerhler, edebî metinlere yapılmış şerhler, lugatlara yapılmış şerhler gibi. Burada dikkat etmemiz gereken husus; ister şekil, ister konularına göre olsun kesin sınırlar çizmenin güçlüğüdür. Meselâ *Kırk Hadîs* şerhlerini sadece dinî şerhler kabul etmek veya *Mesnevî* şerhlerini sadece tasavvufî şerh olarak kabul etmek içlerindeki edebî ve kültürel malzemeyi ihmal etmek olur. Şerhe mevzu metni Arapça veya Farsça olan eserlerin aynı zamanda tercümeyle de ihtiva etmeleri gibi bazı tercüme eserlerin kısmen şerh özelliği taşımaları da mümkündür.¹⁶

Şerhler, bir edebî metnin tamamına yapılabileceği gibi bir kısmına da yapılabilir. Bir şâirin divanından bir/birkaç gazele veya kasideye veya şerhedilen metin mensur ise bir fasla/bahse de yapılmış olabilir. Bu tip şerhlere umumiyetle şârih tarafından farklı bir isim verilmez. Şârihler, ancak yaptıkları şerh müstakil ve mufassal bir eser haline gelmişse farklı bir isim vermeyi tercih etmişlerdir.¹⁷ Nitekim tez konumuz *Ruhu's-Şurûh* da farklı bir isim verilmiş *Pend-nâme-i Attâr* şerhidir. Şerhe farklı bir isim verilmesi durumu, kütüphane kataloglarında yapılan araştırmalar sırasında, kataloglardaki bilgi eksikliği veya yanlışlığı nedeniyle bazı şerhlerin gözden kaçmasına sebep olabilmektedir.

Son derece zengin olan klasik edebiyatımızın en önemli meselelerinden biri klasik metinlere nüfuz ve anlaşılmasındaki zorluktur. Bunu Ali Nihad Tarlan şu şekilde ifade eder:

“Altı asır bir milletin ruhu üzerinde gelişip ona hâkim olan, kütüphaneler dolusu eser veren bir edebiyat, incelenmeğe değer ve bu, neslimiz için, mukaddes bir vazifedir sanırım. İyice bilmeden, sathî bir görüşle bir sanati mahkûm etmek, fikrî bir fâciadan başka bir şey değildir. Evet, bu edebiyatı anlamak güçtür. Büyük bir kültür zenginliğine muhtaçtır. Bu kültürü elde edip bu sanat mahsullerini avucu içine almak,

¹⁴ Hüseyin Ayan, (1993): “Cevrî İbrâhîm Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul: 460.

¹⁵ Kemal Yavuz (Haz.), (1982): *Mevlana, Mesnevî-i Murâdiyye, Mu'înî Çevirisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

¹⁶ Şerhlerin farklı tasnifleri ve ayrıntılı bilgi için bkz.: Saraç, (2006); Ömür Ceylan, (2000): *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul; Ozan Yılmaz, (2007): “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, 271-304.

¹⁷ Saraç, (2006): 126.

yüksek tefekkürün verdiği yüksek zevke erişmek demektir. Bu büyük nimetin külfeti de büyüktür.”¹⁸

Kanatimizce bu zorluğu aşmadaki en büyük yardımcılarından biri *şerh külliyatı* diyebileceğimiz klasik metin şerhleridir. Zira metin şerhleri, edebî metinlerin yazıldıkları devirde veya sonraki devirlerde nasıl anlaşıldığını gösteren en sağlıklı vesikalardır. Şerh metinlerini meydana getiren şâirlerin bir çoğunun şâir veya edebiyatla ilgili bulunması bu bakımdan değerlerini daha da artırmaktadır.

2. ATTÂR¹⁹ ve *PEND-NÂME'Sİ*

2.1. Attâr'ın Hayatı

İranlı mutasavvıf ve şâir Ferîdüddîn Attâr, Nişâbur'da 537-540h./1142-1145-46 yılları arasında doğmuş ve 618 h./1221 yılında yine Nişâbûr'da vefât etmiştir. Adı Ebû Hâmid Muhammed bin Ebî Bekr İbrâhîm, yahut İbnü'l-Füvâtî'ye göre Sa'd bin Yûsuf'tur.²⁰ *Attâr* ve *Ferîdüddîn* onun mahlaslarıdır.

Attâr'ın hayatı üzerine muteber bilgi nâdirdir. Üzerinde ittifak edilen bilgilerden biri Attâr'ın Nişâbûr'lu olduğudur. Fûrûzanfer'in kaydına göre (*Şerh-i Ahvâl*: 13.) Nâsirüddîn-i Tûsî, 612 h./1215 ila 618 h./1221 tarihleri arasında onu Nişâbur'da ziyâret ederdi. O sıralar Attâr yaşlı bir adamdı. Bu bilgi Avfi'nin Attâr'ı Selçuklu devri şâirleri bahsine almasıyla muvafıktır. Bundan dolayı 6. h./12. yüzyılın ikinci yarısı onun olgunluk devri olmuş bulunmaktadır. Attâr'ın eserlerinde kendisinin bahsettiği tek biyografik tarih *Mantku't-Tayr*'da eserin tamamlanış yılı olarak verdiği 573 h./1177 tarihidir. Ancak bu kat'î bir delil olarak alınamaz. Çünkü bu tarihe kaynaklık eden beyit bütün nüshalarda görülmemektedir. Attâr için üzerinde ittifak edilen bir husus da *Attâr* lakabını almasına sebep olan eczacılık ve tıp ile meşgul olduğudur.

Attâr'ın eğitimi konusunda eserlerinden kâfi bir kanaat elde edilemez. Olgunluk yıllarında eski Aristo mirasını nefret ve şüphyle mütalaa ederken sadece İslâmî ilimlere, fıkıh, tefsîr ve hadîse itibâr etmiştir.

Kaynakların verdiği bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Attâr, küçük yaştan itibaren ve özellikle kendisini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulundu. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nişâbur'a döndü ve orada inzivaya çekildi. Uzun yıllar devam eden bu inziva hayatı sonunda

¹⁸ Ali Nihad Tarlan, (1981): *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul: 84.

¹⁹ Attâr'ın biyografisi şu kaynaklardan alıntılanmıştır: M. Nazif Şahinoğlu, (1991): “Attâr, Ferîdüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: 95-98.; B. Reinert, (1989): “Attâr, Shaikh Farîd-Al-dîn”, *Encyclopedia of Iranica*, Routle & Kegan Paul, Cilt:3, London and New York: 20-25.

²⁰ Mustafa Rûhî Efendi de *Rûhu's-Şurûh*'un mukaddemesinde Yûsuf ismine işâret eder. Ancak; ilgili bölümde belirteceğimiz gibi bu isim şâirhin yanılmasına da sebep olmuştur. (Metin: 15.)

oldukça ileri bir yaşta iken Moğollar tarafından Nişâbur'da şehid edildi. Türbesi 891 h./1486'da Ali Şir Nevâî tarafından yaptırılmıştır.

Attâr'ın tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, irâde hırkasını giyip giymediği kesin olarak bilinmemektedir. Babasının da şeyhi olduğu rivâyet edilen Kutbuddîn Haydar ile Rükneddîn-i Ekkâf ve Mecdüddîn El-Bağdâdî'nin müridi olduğu şüphelidir. *Esrâr-nâme*'sinin ön sözünde aşırı derecede övdüğü Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'a (ö. 440 h./1049) mânen intisâb ettiğini, sahip olduğu her devleti onun ruhâniyyetinden aldığını, kendisini terbiye eden kişinin bu zat olduğunu söyler ve dolayısıyla "üveysî" olduğuna işaret eder.²¹ Bununla beraber Attâr'ın, *Mantku't-Tayr* ve *Musîbet-nâme*'de mevcut bir şeyhe bağlılığın zaruretini vurguladığı da belirtilmelidir. Bu hususta muhakkak addedilmesi gereken, babası tarafından teşvik edilen Attâr'ın, çocukluğundan itibaren sûfilerle, onların sözleri ve hayat tarzlarıyla ilgilendiği ve velileri manevî kılavuzu olarak kabul ettiğidir.

Attâr kendisinden sonra yaşayan pek çok mutasavvıf-şâir ve edibe önderlik etmiştir. Bunlar arasında Mevlânâ, Mahmûd-ı Şebisterî, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmî sayılabilir. Özellikle Mevlânâ'nın, Attâr'ı âşıkların önderi sayması, tasavvuf yolunda kendisini küçük, onu büyük görmesi, eserlerinden büyük ölçüde faydalanması, hattâ onu rûh, Senâî'yi de rûhun "iki gözü" olarak kabul etmesi dikkat çekicidir.²² Attâr'ın bu tesiri, Mevlânâ gibi asırlar boyu devâm etmiştir. Attâr'dan takrîben dört asır sonra yaşayan Bakî'nin:

Mantk-ı Tayr okumağa başladı mürğ-i çemen

Gûşe-i gülzâr şimdi tabla-i Attârdur

beytini, yine takrîben altı asır sonra yaşamış Şeyh Gâlib'in:

Mu'attar-sâz-ı bezm-i ehl-i esrâr

Şeh-i ma'nî Ferîdüddîn-i Attâr

²¹ Mustafa Ruhî Efendi, mukaddeme kısmında, Attâr'ın manevî terbiyesini Hallâc-ı Mansûrdan almış bir "üveysî" veyâ Nakşibendî olabileceği ihtimallerini belirtmiştir. Attâr'ın Mevlânâ ile görüşüklerini de kaydetmektedir. Rûhî Efendi bu konuda kaynak belirtmemiştir. Benzer bilgiler Câmî'nin *Nefehât*'inde de bulunmakla birlikte, Rûhî Efendi'nin *Nefehât*'den yararlanmamış veya *Nefehât*'in verdiği tarihleri kabul etmemiş olması gerekir. Zira *Nefehât* Attâr'ın vefat tarihini 627 olarak vermekte, Rûhî Efendi ise Attâr'a isnad ettiği *Müferrih-nâme/Müferrihât*'in te'lif tarihinin 740 olduğunu belirtmektedir Bkz: (Metin: 15-16.); Lami'î Çelebi (Çev.), (1270 h./1854): *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, Matbaa-i Âmire, İstanbul: 668-669.

²² Hz. Mevlânâ'ya atfedilen bu meşhur beyt:

عطار روح بود سنائی دو چشم او

ما از پی سنائی و عطار آمدیم

"Attâr ruh, Senâî onun (ruhun) iki gözü idi; biz Senâî ve Attâr'ın ardından geldik" anlamındadır. Ancak; Gölpınarlı hem bu beytin hem de yine Hz. Mevlânâ'ya atfedilen M. Ruhî Efendi'nin de naklettiği: "Attâr aşkın yedi şehri gezdi, dolaştı; bizse henüz bir sokağın dönemecindeyiz" anlamındaki,

هفت شهر عشق را عطار کشت

ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم

beytin Hz. Mevlânâ'ya ait olmadığını ileri sürmüştür. Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı (Çev.), (1967): *Ferideddin-i Attâr İlahiname*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: IX-X.

beyitlerini misâl olarak zikredebiliriz.

Selefleri gibi Horasan üslûbunda şiir söyleyen Attâr'ın sözü akıcı ve süssüz, dili sıcak ve tatlıdır. Şiirleri aşk ve iştiyâkı dile getirir. Güç ve anlaşılmaz tarafı azdır. Eserlerinin hemen hepsini tasavvufî konuları açıklamak için yazmış, bu yolda zaman zaman lafız fesahatini manâ uğruna fedâ etmiştir. Bu tasavvufî şevk içinde şâirliğin bazı teamüllerini terk etmiş, mesela ömrünün sonuna kadar hiçbir makam ve rütbe sahibini övmemiştir.

Attâr, gazel ve mesnevîlerinde Senâî dahil bütün seleflerini geride bırakmış, bu konuda onu bazı istisnalarla yalnız Mevlânâ aşabilmiştir. Şiirlerinin çoğunluğunu teşkil eden mesnevîlerin hepsi tasavvufî ilgilidir. Bu nazım şeklindeki eserlerine bakarak onun doğuştan mesnevîci olduğu kabul edilebilir. Mesnevîlerinde şiire ve edebî sanatlara hâkim, üstün bir hikayeci olarak görünür. Şiirlerinin hepsinde insana ömrünü nasıl geçireceği konusunda etkili hatırlatmalarda bulunarak, onu fırsatı ganimet bilmeye, hayra ve Hak yoluna hizmete çağırır.

2. 2. Eserleri

Attâr üzerinde çalışan araştırmacıları meşgul eden en büyük problem ona isnad edilen tüm eserlerin, hakikatte onun kaleminden çıkıp çıkmadığı sorusudur. Eserlerinin sayısını Devletşah'ın 40, Nûrullahu't-Tüsterî'nin 114, Hidâyet'in bir eserinde 114, diğesinde 190 olarak göstermeleri tam bir mübalağa örneğidir. H. Ritter, Attâr'ın eserlerinde en az üç farklı üslûbun müşahede edilmesini, hayatı boyunca İran şâirlerinde çok ender görülen ruhî değişimler geçirmesine bağlarken Saîd-i Nefîsî, Zerrînkûb ve Fûrûzanfer bu üslûp farkının gerçekte onun olmayan eserlerin ona isnat edilmesinden kaynaklandığını, kendisinin olduğu kesin olarak bilinen eserlerinde üslûbun tek ve mükemmel olduğunu ispata çalışırlar. Bu araştırmacılara göre Attâr'ın günümüze kadar gelen ve onun olduğunda şüphe bulunmayan yedisi manzum biri mensur sekiz eseri vardır. Bunlar: *İlâhî-nâme*, *Esrâr-name*, *Musîbet-nâme*, *Hüsrev-nâme*, *Muhtâr-nâme*, *Mantiku't-Tayr*, *Dîvân* ve *Tezkiretü'l-Evliyâ*'dır.

Pend-nâme'nin Attâr'a aidiyeti ise şüphelidir. Ancak araştırmacılar *Pend-nâme*'nin Attâr'a aidiyetini, yine Attâr'a nisbet edilen diğere bazı eserler gibi tamamen reddetmeyip ona ait olabileceğini belirtirler.²³ Müstakil bir araştırma mevzuu olabilecek bu husus asıl mevzumuz *Pend-nâme*'nin şerhi olduğundan sadece temasla iktifa ediyoruz.

2. 3. Attâr'ın *Pend-nâme*'si

²³ Reinert, (1989): 25.; A. Gölpınarlı (Çev.), (1962): *Mantık al-Tayr*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt:1, 2. baskı, İstanbul: IV-V. *Pend-nâme*'nin Attâr'a aidiyetini kabul eden veya reddeden ve bu aidiyeti şüpheli bulan araştırmacılar için bkz.: Rızâ Mustafevî Sebzvârî, (1379 h. ş./2000): "Pend-nâme-i Attâr", *Dâniş-nâme-i Cihân-ı İslâm*, Bünyâd-ı Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i İslâmî, Cilt: 5, Tehran: 766.; Muhammed Rızâ Şefî'î Kedkenî, (1383 h.ş.): *Attâr-ı Nişâbûrî*, *Mantiku't-Tayr*, Tehran: 16-17.

Öğüt vermeyi gaye edinen, manzum veya mensur olabilen *pend-nâme* veya diğer adı ile *nasihat-nâmeler* Şark-İslâm edebiyatlarında mühim bir mevki ve yeküne sahiptir. Şerh türü eserlerin vücut ve inkişafında en mühim âmilin tefsir ilmi olduğunu yukarıda ifade etmiştik. *Pend-nâme/nasihat-nâme* türünün teşekkülüne sebep de insanları iyiliğe sevk etmenin veya iyilikle emretmenin dinî bir farîza olması ve “Din nasihatîr” meâlindeki hadîs-i şerif ve benzeri hadîs-i şeriflerdir.²⁴

“Nasihat-nâmeler (*pend-nâmeler*) genelde ahlâkî-didaktik eserlerdir. İslâm toplumları teorik ahlâktan ziyade ahlâkın uygulamasına önem vermişler, dinin emir ve yasakları ile gelenek ve töre ahlâkı içinde yapılması veya yapılmaması gereken davranışları konu alan nasihatnâme türü kitapların telifi doğrultusunda gayret sarfetmişlerdir. Yazarların kendi gözlemleri, bilimsel çalışmaları ve kültürel birikimlerinin yer aldığı bu eserlerde öğüt verilirken âyet ve hadislerden, atasözleri ve vecizelerden yararlanılır, ayrıca muhtelif hikâyeler anlatılıp kıssadan hisse alınması öğütlenir.

Doğu toplumlarında, Pehlevîce’de *Pançatantra* diye bilinen fabl türü eserin İbnü’l-Mukaffâ’ tarafından *Kelîle ve Dimne* adıyla Arapça’ya tercüme edilmesinden sonra bu türün örnekleri hızla çoğalmıştır. Câhiz’e nisbet edilen *et-Tâc fî ahlâkı’l-mulûk* bunların önemli bir örneğidir. Yûsuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig*’i, Nizâmülmülk’ün *Siyâset-nâme*’si bu tür nasihatnâmelerin en olgun örneklerinden sayılır. Nasihat-nâmelerin İslâm kültür coğrafyasındaki en meşhur örneği ise Ferîdüddin Attâr’a nisbet edilen *Pend-nâme*’dir²⁵

Pend-nâme kazandığı bu şöhret ile nasihat-nâme/*pend-nâme* türü eserlerin umumî adı olmuş, kendisinden sonra bu vadede farklı sanatkârlar tarafından yazılan birçok eser *pend-nâme* ismi ile anılmıştır.

Pend-nâme, en çok Osmanlı kültür sahasında okunmuş ve tanınmıştır. Hattâ Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da okutulmuştur.²⁶

Pend-nâme 1809’da Londra’da, 1819’da Paris’de yayınlanmış; Türkçe’den başka Fransızca, Almanca, İngilizce, İsveççe, Latince, Hintçe ve Arapça’ya da tercüme edilmiştir.²⁷

“İslâmî ve tasavvufî bir görüşe dayanan pratik ahlâk kurallarını, insanlık duygularını beşerî faziletlerle muaşeret usullerini, hattâ en basit yaşayış tarzlarını kuvvetli ve âhenkli bir mesnevî kalıbı içinde vecizelendiren bu küçük eser, kendi nev’inden en mükemmel bir örnektir. Çok itinalı bir şekil ve üslûp nizamı altında

²⁴ İyiliği tavsiyenin dini önemi için bkz.: Mustafa Çağrıç, (1995): “Emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 11, İstanbul: 138-141.

²⁵ İskender Pala, (2006): “Nasihatnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: 409. Ayrıca Türk Edebiyatında Manzum nasihat-nâmeler için bkz.: Mahmut Kaplan, (2002): “Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Cilt: 11, Ankara: 791-799.

²⁶ Hellmut Ritter, (1979): “Attâr”, *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı, Cilt:2, İstanbul:10.; Azmi Bilgin (Haz.), (1998): *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, Emre, Enderun Kitabevi, İstanbul: 15.

²⁷ Ritter, (1979): 12.; Sebzvârî, (1379 h.ş./2000): 766-767.

yazılmış olan *Pend-nâme* bize sekiz asır önce Şark-İslâm klâsiklerinin şekil ve öz bakımından eriştiği merhaleyi de aydınlatmaktadır.

Pend-nâme, genel bir bakışla İslâmî bir temele dayanan ahlâk ve âdap kaidelerini kısa formüller halinde gençliğe aşılama maksadıyla yazılmış didaktik bir eserdir. Ancak içinde her seviyeye hitap eden müsbet ve kuvvetli fikirlerin de serpiştirilmiş olmasına göre uzun bir tecrübenin derin ve ihatalı bir bilginin rehberliğiyle pratik hayatta bahtiyar geçinmenin sırlarını da öğretmektedir.²⁸

Pend-nâme'de verilmek istenen öğütler, diğer bir çok nasihat-nâme ve mesnevîde görüldüğü gibi kısza veya küçük hikâyeler vasıtası ile değil direkt olarak verilir.

Nazım şekli mesnevî olan *Pend-nâme*, arûzun *fâ'ilâtün/fâ'ilâtün/fâ'ilün* vezni ile kaleme alınmıştır. Beyit sayısı ve konu başlıkları nüshalara göre bir hayli farklılık arz etmektedir. Bu durumu M. Nuri Gençosman şu şekilde izah etmektedir ki biz de bu görüşe katılıyoruz:

“*Pend-nâme*'de fasıl başlarına konulan serlevhaların mânaya fazla tesir etmeyen bazı değişiklikler göstermesine ve bunların konuya tamamiyle uygun düşmemesine bakılırsa bu serlevhaların ya eserin aslında hiç bulunmadığı yahut ta sonradan gelişigüzel konuldukları hususunda şüphe edilebilir. Sonra eserde genel bir fikir topluluğu hâkim bulunduğu halde bir kısım mesnevîler de hemen ufak bir fark ile birkaç fasılda tekrarlanmaktadır.”²⁹

Tabiidir ki bu durum yapılan tercüme ve şerhlerinin dayandığı *Pend-nâme* metinlerinin -en azından başlıklar ve beyit sayıları bakımından- farklılık arz etmelerine sebep olmaktadır.

Mustafa Rûhî Efendi'nin şerhine nazaran *Pend-nâme*'nin beyit sayısı 868'dir. Bu rakama şârihin nüsha farklarından dolayı ilâve ettiği beyitler de dahildir. Yine şârih tarafından, metin içerisinde 12 mısra nüsha farkından dolayı ayrıca verilmiştir.

Yine söz konusu şerhe nazaran *Pend-nâme*'nin konu başlıkları şunlardır:

1. Hamd ve senâ³⁰ (Metin: 17.)
2. Na't-ı Pâk-i Fahr-i Cümle-i Kâ'inât (Metin: 71.)
3. Der-Beyân-ı Menâkıb-ı E'imme-i Dîn rahimehümu'llâh (Metin: 98.)
4. Münâcât (Metin: 111.)
5. Der-Nekûhiş-i Nefs-i Emmâre (Metin: 120.)
6. Der-Fevâ'id-i Hâmûşî (Metin: 138.)
7. Der-Beyân-ı İhlâs Der-A'mâl (Metin: 150.)
8. Der-Beyân-ı Ahlâk-ı Hamîde (Metin: 167.)
9. Der-Beyân-ı Çâr Çîz Ki Der-Hatarest (Metin: 177.)

²⁸ M. Nuri Gençosman (çev.), (1992): *Pendname, Feridüddin-i Attâr*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2. baskı, İstanbul: VI.

²⁹ Gençosman, (1992): VII-VIII.

³⁰ Metnin aslında bu kısmın başlığı bulunmayıp, konusu itibarıyla tarafımızca eklenmiştir.

10. Der-Alâmet-i Nîk-Bahtî (Metin: 191.)
11. Der-Beyân-ı Esbâb-ı Âfiyet (Metin: 205.)
12. Der-Sıfat-ı Dervîş ü Hubb-ı Dervîşân (Metin: 234.)
13. Der-Sıfat-ı Bed-Bahtî (Metin: 248.)
14. Der-Sıfat-ı Riyâzat (Metin: 256.)
15. Der-Beyân-ı Mücâhede-i Nefs (Metin: 263.)
16. Der-Beyân-ı Sabr Ber-Fakr u Fâka (Metin: 270.)
17. Der-Beyân-ı Hisâl-i Zemîme (Metin: 295.)
18. Der-Beyân-ı Alâmet-i Müdbirî (Metin: 300.)
19. Der-Beyân-ı Düşmân-râ Hor Ne-Bâyed Dâşt (Metin: 308.)
20. Der-Beyân-ı Fürû Horden-i Hışm u Gadab ve Ânçi Ez'ö Rûsvâyî Hîzed (Metin: 316.)
21. Der-Beyân-ı Çâr Çîz Ki Bekâ Ne-Dâred (Metin: 322.)
22. Der-Vasf-ı Çâr Çîz Ki Ez-Çâr-ı Dîger Tamâm Mî-Şevved (Metin: 329.)
23. Der-Beyân-ı Ân Ki Ba'd-Ez-Reften Bâz Gerdânîdeneş Muhâlest (Metin: 335.)
24. Der-Sıfat-ı Hâmûşî (Metin: 341.)
25. Der-Beyân-ı Çend Ahlâk Ki Çend-i Dîgerân Ez'ö Hâsıl Şevved (Metin: 349.)
26. Der-Beyân-ı Terk-i Zînet-i Zâhir (Metin: 353.)
27. Der-Beyân-ı Eblehân (Metin: 367.)
28. Der-Beyân-ı Terk-i Dünyâ ve Der-Beyân-ı Âfiyet Ez-Belâ (Metin: 370.)
29. Der-Sitâyîş-i Akl u İrfân (Metin: 378.)
30. Der-Beyân-ı Restgârî (Metin: 383.)
31. Der-Beyân-ı Zîkr-i Hakk (Metin: 390.)
32. Der-Beyân-ı Düşmen Dâştên ü Vâm Kerden (Metin: 400.)
33. Der-Sıfat-ı Zenân u Sıbyân Mî-Gûyed (Metin: 402.)
34. Der-Beyân-ı Hakk-ı Vâlideyn ve Farz Be-Cây Âverden (Metin: 405.)
35. Der-Tezâyüd-i Ömr Mî-Gûyed (Metin: 407.)
36. Der-Beyân-ı Sebeb-i Noksân-ı Ömr (Metin: 409.)
37. Der-Beyân-ı Şe'âmet-i Durûg u Hisâl-i Bî-Fürûg (Metin: 412.)
38. Der-Beyân-ı Alâmet-i İmân (Metin: 415.)
39. Der-Beyân-ı Ân Ki Âb-rû Ez-Ân Bi-Yefzâyed (Metin: 419.)
40. Der-Beyân-ı Nişân-ı Eblehân Mî-Gûyed (Metin: 428.)
41. Der-Beyân-ı Zindegânî (Metin: 428.)
42. Der-İhtirâz-ı Düşmen ü Nâ-dân-Dost (Metin: 435.)
43. Der-Beyân-ı Çîzhâ Ki Ez-İşân Hârî Peydâ Şevved (Metin: 438.)
44. Der-Beyân-ı Çîzhâ Ki Der-Cihân Be-Kâr Âyed (Metin: 443.)

45. Der-Beyân-ı Çizî Ki Bâyed Şinîd (Metin: 448.)
46. Der-Beyân-ı Ehl-i Sa'âdet (Metin: 449.)
47. Der-Beyân-ı Restgârî (Metin: 451.)
48. Der-Sıfat-ı Sıdk u Emânet (Metin: 454.)
49. Der-Sıfat-ı Terk-i Hışm u Kahr (Metin: 456.)
50. Der-Beyân-ı Makbûlân-ı Cihân u Bî-Vefâ-yı Zamân (Metin: 459.)
51. Der-Sıfat-ı Ma'rifet (Metin: 460.)
52. Der-Sıfat-ı Vera' (Metin: 466.)
53. Der-Sıfat-ı Hizmet (Metin: 469.)
54. Der-Beyân-ı Ta'zîm-i Mihmân (Metin: 471.)
55. Der-Alâmethâ-yı Gûl u Eblehân u Ahmakân (Metin: 476.)
56. Der-Sıfat-ı Fâsık (Metin: 479.)
57. Der-Sıfat-ı Şakî (Metin: 479.)
58. Der-Beyân-ı Bahîl (Metin: 481.)
59. Der-Beyân-ı Hâcet Hâsten (Metin: 482.)
60. Der-Sıfat-ı Kanâat (Metin: 483.)
61. Der-Beyân-ı Sehâ (Metin: 491.)
62. Der-Beyân-ı Fi'l-i Şeytânî (Metin: 493.)
63. Der-Sıfat-ı Münâfik (Metin: 494.)
64. Der-Sıfat-ı Takvâ'-i Müttakî (Metin: 495.)
65. Der-Beyân-ı Şükr-i Ni'met ve Ehl-i Cennet (Metin: 496.)
66. Der-Fazîlet-i Sadaka Mî-Gûyed (Metin: 497.)
67. Der-Beyân-ı Nasâyıh (Metin: 500.)
68. Der-Beyân-ı Fevâ'id Mî-Gûyed (Metin: 509.)
69. Der-Beyân-ı Tecrîd ü Tefrîd (Metin: 511.)
70. Der-Beyân-ı Ân Ki Dostî-râ Ne-Şâyed (Metin: 517.)
71. Der-Beyân-ı Sila-i Rahm Mî-Gûyed (Metin: 521.)
72. Der-Beyân-ı Fütüvvet (Metin: 523.)
73. Der-Beyân-ı Fakr Mî-Gûyed (Metin: 526.)
74. Der-Beyân-ı İntibâh Ez-Gaflet (Metin: 527.)

Söz konusu bu başlıklar, diğer *Pend-nâme* nüshalarındaki başlıklar ile karşılaştırıldıklarında farklı oldukları görülecektir. Bu durum, yukarıda bahsi geçen sonradan ilâve edilmiş olma şüphesini doğrular niteliktedir.³¹

³¹ Basit bir karşılaştırma için bkz.: Bilgin, (1998): 21-24.; Şeyh İsmâil Hakkı, (1287 h./1870): *Şerh-i Pend-i Attâr*, Matbaa-i Muhib, İstanbul: Fihrist-i Pend.

2. 4. *Pend-nâme*'nin Türkçe Tercüme ve Şerhleri

Pend-nâme'nin tercümelerinden bazıları şunlardır:

- XV. yüzyıl şâirlerinden Sabâyî'nin *Sırât-ı Müstakîm* adlı manzum tercümesi.³²
- Edirneli Nazmî'nin manzum tercümesi.³³
- Zaîfî'nin *Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih* adlı manzum tercümesi.³⁴
- Emre'nin manzum tercümesi.³⁵
- M. Nuri Gençosman'ın mensur tercümesi.³⁶
- Ahmet Metin Şahin'in manzum tercümesi.³⁷

Ayrıca *Osmanlı Müellifleri*'nde Livâî'ye ait bir tercüme olduğu bildirilmektedir.³⁸

Pend-nâme'nin tespit edebildiğimiz Türkçe şerhleri ise şunlardır:

- Ömer bin Hüseyin'in *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı.
- İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Şerh-i Pend-i Attâr*'ı.³⁹
- Şem'î Şem'ullâh Prizrenî'nin *Saâdet-nâme*'si.⁴⁰
- *Şerh-i Nazm-ı Miftâh-ı Pend-i Attâr*
- Mehmed Murâd el-Nakşibendî'nin *Mâ-hazar*'ı.⁴¹
- Vak'anüvîs Abdurrahman Abdî Paşa'nın *Müfid*'i.
- Hulûsî'nin *Vesiletü'l-Merâm*'ı.
- Mustafa Refî'a'nın *Berg-i Dervîşân*'ı.⁴²
- Nailî Sâlih Efendi'nin *Kenz-i Nasâyih*'ı.⁴³
- Hasan Şu'urî'nin *Şerh-i Pend-nâme-i Attâr*'ı.⁴⁴

³² Kadir Atlansoy, (1987): *Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm, İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kara

³³ Hasibe Mazıoğlu, (1977): "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Tercümesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: VII, Ankara: 47-53. Ancak M. Fatih Köksal söz konusu Nazmî'nin "Edirneli Nazmî" olduğu hususuna ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini haklı sebepler ileri sürerek açıklamıştır. Bkz.: M. Fatih Köksal, (2001): *Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitledir Metin)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Dan.: Doç Dr. Osman Horata: 108-109.

³⁴ Ümit Tokatlı (Haz.), (1996): *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nureddin Za'îfî- Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.

³⁵ Bilgin, (1998).

³⁶ Gençosman, (1992).

³⁷ Ahmet Metin Şahin (Çev.), (2006): *Pendnâme (Öğütler)*, Yağmur Yayınları, İstanbul.

³⁸ Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı (Haz.), (2000): *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Bizim Büro Yayınları, Cilt: II, Ankara: 405.

³⁹ Rafiye Duru, (1998): *Bursalı İsmâil Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attâr*'ı, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer.

⁴⁰ Şükrü Akkoyun, (1999): *Şem'î: Saâdetnâme, Giriş-Metin* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy; Sevgi Elif Keyik, (2001): *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer; Nazlı Şenel, (2004): *Attâr'ın Pendnâmesi'nin Türkçe Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. A. Naci Tokmak.

⁴¹ Mehmed Murâd el-Nakşibendî, (1252 h./1836): *Mâ-hazar, Pend-nâme-i Attâr Şerhi*, Matbaa-i Uhuvvet, İstanbul.

⁴² Buraya kadarki şerhlerin yazma nüshaları ve buldukları kütüphaneler için bkz.: Yılmaz, (2007): 284-285.

⁴³ Sâlih Nailî , (1294 h./1877): *Pend-i Attâr Şerhi Kenz-i Nasâyih*, Bulak Matbaası, Kahire.

- *Kenzü'l-Fevâ'id ve Hulâsatü'l-Kavâ'id*.⁴⁵

- Söz konusu tezimiz Mustafa Rûhî Efendi'nin *Rûhu's-Şurûh*'u.

Yine *Osmanlı Müellifleri*'nde İsmet Süleymân ve İsmâil Müfid Efendi'nin birer *Pend-nâme* şerhi olduğu bildirilmektedir.⁴⁶

3. KİLİSLİ MUSTAFA RUHÎ EFENDİ

3. 1. Mustafa Rûhî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri⁴⁷

“*Kilisli Rûhî* namı bugün bile her Kilisli'nin hürmetle hafızasında yerleşmiş büyük bir isimdir. Bu zatın yaşadığı zamana ait ve kendisinin hususî hayatına müteallik menkabeler, fıkralar hâlâ münevver zümrenin edebî mübâheselerine zemin teşkil eder. Rûhî Efendi, Kiliste yetişen şâirlerin başçılı bulunuyor.

Şâir olduğu kadar ve belki daha fazla bir ilim adamı olan Rûhî'nin şâirlikte büyük bir şöhret kazanması, muhitine ve zamanına göre iyi bir edip tanınmasından ileri gelmiştir. Mustafa Rûhî Efendi, Çelebizâdeler'dendir. 1133 (1720/21) tarihinde doğmuştur. Çekmecelizâde'den ikmâl-i tahsil ederek icâzetnâme almıştır. Bundan sonra *Güllü Câmî* Medresesinde ders okutmağa başlamış, halkın irfanına mühim hizmetler etmiştir. Rûhî Türk, Arap ve Fars lisanlarının edebiyatına vâkıf ve bu üç lisanda şiir söylemeğe muktedir idi. Divan Edebiyatını örnek ittihaz ederek yazdığı eş'arı içinde hakîmâne ve Fuzûliyâne parçalar vardır.

Mümâileyh uzun seneler te'lifât ile de iştigâl ederek bazı eserler vücuda getirmiştir. Te'lifâtından elde mevcut olanlar; *Rûhu's-Şurûh*, *Divân*, *Ta'bir-nâme*, *İnşâ* ve *Kur'an-ı Kerîm Havâssı* namındaki eserlerden ibarettir.⁴⁸ *Rûhu's-Şurûh* adlı eser Farsça *Pend-i Attâr*'ın mufassal şerhidir. 1181(1767/68) tarihinde te'lif etmiştir. İhtivâ ettiği mütenevvi' malumat dolayısıyla zamanının *Muhîtü'l-Ma'ârif*'i denmeğe lâyıktır. Bu eserini Rûhî çok severdi. Bir aralık Şam'da bulunduğu sırada zuhur eden bir harîkta

⁴⁴ Hellmut Ritter, (1961): “Plogika XVI.”, *Oriens*, Cilt: 13-14, Leiden: 234-235.

⁴⁵ Ritter, (1961): 236-237.

⁴⁶ Kurnaz-Tatçı (2000): 304 ve 243.

⁴⁷ Mustafa Rûhî Efendi'nin biyografisi ile ilgili elimizdeki en önemli kaynak Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın babası Avukat Kadri Timurtaş'ın *Kilis Tarihi* isimli eseridir. Ulaşabildiğimiz diğer iki kaynak da Rûhî Efendi'nin biyografisini *Kilis Tarihi*'nden aktarmışlardır. Rûhî Efendi her ne kadar *Rûhu's-Şurûh*'un “sebeb-i te'lif” kısmında hayatına dâir bazı ipuçları veriyor ise de bunlar biyografik malumat olmaktan ziyâde çektiği sıkıntıları anlatmak için söylenmiş san'atlı sözlerdir. Bu sebeple Rûhî Efendi'nin biyografisini, günümüz imlâsına uygun şekilde *Kilis Tarihi*'nden aynen aktarmayı uygun gördük. Bkz.: Kilisli Kadri, (1932): *Kilis Tarihi*, Yay.: Kilis Cumhuriyet Kütüphanesi Sahibi Osman Vehbi, Burhaneddin Matbaası, İstanbul: 150-155.

⁴⁸ Kilisli şâir ve araştırmacı Hasan Şahmaranoğlu, Rûhî Efendi'ye ait *Divân*'ın “Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü(?) 536 numarada kayıtlı”; *Ta'bir-nâme*, *İnşâ* ve *Kur'an-ı Kerîm Havâssı* isimli eserlerin ise “Kilis Kütüphanesinde iken Konya Kütüphanesi Kilis Bölümü'ne nakledildiğini” belirtmiştir. Bkz.: Hasan Şahmaranoğlu, (2003): *Kilis'in Ünlüleri*, Kent Ofset, Kilis: 91-92. Yaptığımız araştırmada Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa bölümü 536 no. kayıtlı 151 varaklık eksik bir divan tespit ettik. Rûhî mahlaslı bir şaire ait gazellerin bulunduğu bu yazmanın Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'ye ait olup olmadığı hususu tetkika muhtaçtır. Konya Kütüphanesi'nde ise adı geçen diğer kitaplara ait herhangi bir kayda rastlayamadık.

bir takım eşyâsı ve o meyanda *Rûhu's-Şurûh*'u ziyaa uğramış idi. Bundan son derece müteessir olan Rûhî; '*Aramam mâl ü menâl Rûh-ı Şurûh'um yitti*' mısraıyla başlayan meşhur kasidesiyle valiye mürâcaat ederek kitabını bulmağa muvaffak olmuştur.

Dîvân, mûmâileyhin manzum eserlerini ihtiva etmektedir. Mündericâtı edebiyattaki iktidarının parlak delilidir. *Kur'ân-ı Kerîm Havâssı*, Rûhî'nin manyetizmde de mahâret ve ihtisas sahibi olduğuna delâlet ediyor. Bu eserlerin hiçbirisi matbu değildir. Yazma nüshaları ahfâdı nezdindedir.

Rûhî, zamanında pek revaçta olan remil ilminde de ihtisas sahibi idi. Bu husustaki şöhreti şu fıkra ile daha iyi anlaşılacaktır:

Bağdad taraflarında remil ilmine merakı olan bir zat, şöhretini işittiği Rûhî'yi görmek ve kendisinden remil ilmini daha tam bir şekilde öğrenmek arzusu ile Kilis'e kadar gelir. Remil ata ata Rûhî'nin hanesini bulur; kapıyı çalar. İçeriden kimi istediği sorulunca, Rûhî Efendi'yi istediğini söyler. Rûhî kapıya çıkarak sorar:

- Ne istiyorsunuz?

- Sizin şöhretinizi işittim. Bağdad'dan beri remil tahsil etmeğe geliyorum.

Biraz remil bilirim. Hattâ evinizi de remil atarak buldum.

Rûhî o adama iyi bir tokat aşkettikten sonra şu cevabı verir:

- Madem ki benim evimi bulabilecek kadar remil biliyor idin. Sana remil öğretip öğretmeyeceğimi remil atarak anlamalı da ona göre buraya gelmeli idin. Bu noktayı anlamadan kalkıp Bağdad'dan beri buraya kadar geldiğin cihetle dayağa müstehaksın!

Rûhî'nin edebî şöhreti kendisine başka memleketlerden de bir çok dostlar kazandırmış idi. Her taraftan bir çok şâirler kendisini ziyarete gelirlerdi. Hattâ İstanbullu şâir Zâtî⁴⁹ de mûmâileyhin gıyâben tanışıp seviştiği ve mektuplaştığı dostlarından idi. Bunlar birbiriyle gıyâben muhabere ve hattâ müşâare ederler, edebî latîfeler yaparlardı. Bir gün Zâtî Efendi haber vermeksizin Rûhî'yi ziyaret için Kilis'e kadar gelir. Rûhî'nin evini arayıp bulur. Rûhî'ye mülâkî olunca hüviyetini bildirmeden hemen şu sûretle söze başlar:

- Efendim! der: Sizi görmeğe gelirken yolda bir köpek ölüsü gördüm; rûhi g...den çıkmış idi.

Rûhî, misafirin Zâtî Efendi olduğunu bu sözlerinden anlayarak hemen hürmet ve ikramla içeriye alır. Oturup sohbet ederler. Fakat Rûhî, Zâtî Efendi'nin şu latîfesine bir mukâbelede bulunmak cihetini ihmal etmez. Akşam yemeğinden sonra oturup konuştukları sırada içeriye açık meşrep bir kadın girer. Zâtî Efendiye hitâben:

- Efendim bir şüphem var, halleder misiniz? (Eliyle âlet-i tenâsüliyesinin üzerine vurarak) Şu a'râzî midir zâtî midir?

Zâtî Efendi Rûhî'nin mukâbelesini derhal çakmış ve:

⁴⁹ Kadri Timurtaş söz konusu şâir hakkında bilgi vermemiştir. Rûhî Efendi'nin çağdaşı, Zâtî mahlaslı bu şâir bizce de meçhuldür.

- Zâtîdir kadın zâtî!

cevabı ile meclisin kahkahalarını celbetmiştir.

Rûhî Efendi'nin buna benzer edebî mülâtefeleri çoktur. Edebî hayatında latîfeyî, cinaslı ve nekrelî sözleri pek severdi. Fakat hususî hayatında felekten çok şikâyet eder, liyâkatsiz câhillerin mevki'â geçmesine pek kızardı. Âtîdeki kıt'a bu yoldaki şikâyetlerinden birisidir:

Ey felek lutfun eğer câhil ü nâdâna ise
Ben dahi tâ o kadar âlim ü dânâ değilim
Echelin dünü denîyim bana da bir nazar et
Ehl-i fazl anladın ise beni hâşâ değilim

Rûhî'nin zamanında meşhur Daldabanoğlu Mehmet Paşa Kilis müsellimi bulunuyordu. Onun ef'âl ve harekâtından herkesten fazla Rûhî müteessir oluyordu. Mehmet Paşa'nın mutemedi Kôr Bilâl ile beraber Ayıntab hadisesinde katledilmesi üzerine Rûhî uzun boylu bir tarih manzumesi yazmıştır. Şu bir kaç beyit o manzûmenin mukaddimesinden alındı:

Şâh olursan fi'l-mesel ey dil bu heft(-i) kişvere
Gırre olma devlet-i dünyâ-yı dün u pür-şere
Adları Şehnâmelerde yâd olan şehir hani
Feth-i gûş et kıssa-i Dârâ ile İskender'e
Saltanat da'vâsı ile cân veren cânîlerin
Gittiler, da'vâlarının kaldı faslı mahşere
Âkıbet bâlîn-i kabre baş koyan sultanların
Zahmeti değmez safâ-yı tahta, tâc u efsere
Mâlına mağrûr olan makhûr olur encâm-ı kâr
Görmedin mi mâl ile hasfoldu Kârun zerlere

Rûhî, ilim ve edebiyat cihetiyle parlak ve hürmetli bir hayat yaşadıkdan sonra 1212(1797/98) tarihinde vefat etti. Vefâtına Hâkî-i Kadîm tarafından söylenilmiş olan aşağıdaki tarih manzumesi hâlâ mezar taşında okunmaktadır:

Âb-ı rûy-ı ser-fîrâz-ı şu'arâ
Ya'ni Hâcî Rûhî tâb-ı râyiha (?)
İlmini fazlını beyândan âciz
Olsa hep hâme-i âlem mâdiha
Hükm-i Hâlıkla meşâm-ı cânı
Aldı ezhâr-ı ecelden râyiha
Yâ İlâhî! Fazl u lutfunla ola
Keff-i Mîzânı sevâbı râciha
Hâkî târihin de rızâ'en li'llâh
Rûhî Efendi cânı için fâtiha

Rûhî'nin gazellerinden bir tanesini örnek olmak üzere âtiye dercediyorum:

Âsiyâb-ı dehr-i dûn eyyâma etmez ilticâ
 Hâsılı devr-i felek dölâba etmez ilticâ
 Bîm-i seng-i hâdisât ile humârın fikr eden
 Şîşe-i bezm ü şarâb-ı nâba etmez ilticâ
 Âsitân-ı Ka'be-i aşkın gedâsı kâm için
 Arz-ı hâcâtında gayrı bâba etmez ilticâ
 Giryeden vakt-i ferâğı bulmayan üftâdenin
 Dîdesi şâm u seherde hâba etmez ilticâ
 Rûhiyâ bâlâ-nişîn-i evc-i istiğnâ olan
 Kâse-i hurşîd-i âlem-tâba etmez ilticâ”

Kadri Timurtaş'ın verdiği bu bilgilere ilâveten İbrahim Hakki Konyalı, Rûhî Efendi'ye ait bir tarih manzumesini ve yine Kadri Timurtaş tarafından beş beyti verilen, yukarıya derc ettiğimiz manzumenin tamamını nakletmiştir ki bunlar şu şekildedir:

“Hamam Şeyhler Mahallesi'ndedir. Kapısının üstündeki mermer taşa dört satır hâlinde şu kitabeyi okuduk:

زهی دولتو پاشای مکرم دالطیان زاده
 بو جای دلکشاده بویله بر حمام ایدوب انشا
 یکی حمام پاشا ایله آکا نام و نشان ویردی
 او نام شان عالی میر میران کلیس حالا
 بو آب و تاب ایله حمام اقبالی آنک یا رب
 همیشه ایشلسن بختی کبی با همت والا
 انشا ایلر ایکن روحیا هاتف دیدی تاریخ
 بو حمامی تمام سعی ایله بنیاد ایلدی پاشا

Satırların arasına 1200 tarihi de kazılmıştır. Şâir Rûhî'nin hazırladığı bu tarih manzumesinin son mısraı ebced hesabına vurulunca 1200 tarihi çıkar ki kitâbeye göre bu hamamı Kilis mîr-i mîrânı Daltabanzâde Paşa yaptırmıştır. Adına da Yeni Paşa Hamamı denilmiştir. Kitâbede Paşa'nın adı yazılmamıştır. Bu Daltabanzâde Mehmet Paşa'dır. Kitâbe yeni harflerle şöyle yazılır:

Zehî devletlu pâşa-yı mükerrerem Daltabanzâde
 Bu cây-i dil-küşâda böyle bir hammâm idüp inşâ
 Yeni Hammâm paşâ ile ana nâm ü nişân verdi
 O nâm-ı şân-i âlî mîr-i mîrân-ı Kilis hâlâ

Bu âb u tâb⁵⁰ ile hammâm-i ikbâli anın yâ Rab
 Hemîşe işlesün bahtı gibi bâ-himmet-i vâlâ
 İn(i)şâ eyler iken Rûhiyâ hâtif dedi târîh
 Bu hammâmı temâm sa'y ile bünyâd eyledi pâşâ

1200

Hamamın ilk adı Yeni Paşa Hamamı idi, sonra Daltabanzâde Hamamı denir olmuştu. Şimdi yaşayan adı Tuğlu Hamam'dır."⁵¹

“Şâir Rûhî Efendi, Daltaban Paşa'nın zulümlerini ve Anteb hareketini 92 beyitli bir manzumesiyle bize bırakmıştır. Rûhî Efendi *İbretnümâ* adlı manzumesini şu beyitle bitirmiştir:

Şükr kim oldu vücûdu nâ-yâb
 Daltaban cîfesine kondu gurâb

1203

Halbuki Rûhî Efendi, Daltabanzâde'nin üç sene evvel yaptırdığı hamamı hakkında tarih manzumesinde Paşa'yı 'adı, şanı yüce Kilis mîr-i mîrânı, büyük himmetli' vasıflarıyla anıyor. Hamamının da kendi yüce bahtı gibi işlek olmasını diliyordu. Şâirin üç sene gibi az bir zamanda kanaat değiştirişi halkın başa kakma korkusundan olduğu sanılır.

İbretnümâ'da Anteb hadisesinin ve Daltaban'ın öldürülmesinin 1203 h.'de olduğu yazıldığı halde Kilis Tarihi sahibinin bunu 1209 h. gibi göstermesinde bir zuhul olması lazımdır.

Rûhî Efendi'nin *İbretnümâ*'sını aynen buraya koyuyoruz:

TÂRÎH-İ İBRET-NÜMÂ

Şâh olursan fi'l-mesel ey dil bu heft(-i) kişvere
 Gırre olma devlet-i dünyâ-yı dîn-i pür-şere
 Ser-te-ser ibret gözüyle bak bu mülk-i âleme
 Mâlik ü hâliklerin fikreyle hâlin bir kere
 Adları Şeh-nâmelerde yâd olan şâhlar hani?
 Feth-i gûş et kıssa-i Dârâ ile İskender'e
 Tâk-ı evvânında eller yetmeyen Kisrâların
 Kasredip ömrün felek döndürdü rûz-i Kaysere
 Saltanat da'vâsı ile cân veren hanlar hani?
 Gittiler da'vâlarının faslı kaldı mahşere
 Nice Şeddâdî binâ bünyâd eden zâlimlerin
 Yıktı evin rûzigâr uğrattı bâd-ı sarsare

⁵⁰ Burası yeni harflere aktarımda“ab-ı nâbî” şeklinde çıkmıştır. Konyalı orijinal metni verirken “âb u tâb” şeklinde verdiği göre dizgi hatası olmalıdır.

⁵¹ İbrahim Hakkı Konyalı, (1968): *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul: 557-558.

Nice bin mîr ü vezîrin rahtlerin ba'del-vefât
 Verdiler sûk-ı fenâda kal' için zergerlere
 Âkıbet bâlîn-i kabre baş koyan sultanların
 Zahmi değmez ol safâ-yı izz ü tâc-ı efsere
 Mâlına mağrûr olan mahkûr olur encâm-ı kâr
 Görmedin mi mâl ile hasfoldu Kârün yerlere
 Ârzû-yı nefsine esb-i hevâ ile binen
 Yorulur yolda erişmez kûy-ı aşk-ı Kanber'e
 Zulm ile çok sîm ü zer cem' eyleyen ehl-i tama'
 Kor gider çok sevdiği mâlın adû-yı ekbere
 Nitekim Killîs ile A'zâz'e ibn-i Daldaban
 Vaz'-ı engüş-t-i hükûmet eyledikde yek-sere
 Kendüden evvel geçen zâlimlerin îrâdına
 Kâni' olmayup tama' zehriyle döndü ejdere
 Kürt Türkmân ü Arab Rişvân-ı Antâb ü Haleb
 Mâlların def'atle gasbedip satardı âhare
 Akla fikre gelmeyen bid'atleri ihdâs edip
 Haddeden çekti elin mâlın misâl-i cendere
 Vârisi mevcûd olan mevtâların mâlın tamam
 Zaptedip eytâmın el bastırdı yalın yerlere
 Sâliyân vaz' etti emlâke hilâf-ı âde hem
 Nice sâhib-mülkü sâ'ilveş düşürdü derlere
 Harmanı sâlyânesine yetmeyen çok ehl-i zer'
 Devredip tâlib arardı bey'-i beglî cercere
 İşbu etrâfın hubûbâtın tamâmen zaptedip
 Vakf u tîmâr u ze'âmet geçti dest-i es'are
 Siyyemâ Bostân-ı verd kim câmi'ine vakf iken
 Zaptedip ma'lûm deyü sebtetti anı deftere
 Rû-nümâ oldukda mağdûriyyeti câmi'lerin
 Âlimûn ibrâm edip bağlattılar mu'akkere
 Kürtlerin dîbs ü zebîbin cebren idüp iştirâ
 Halka tarh edip satardı kıymetinden evfere
 Sağdı Anteb illerini nice sâl sağmal misâl
 Ba'dehu sağım tasım çaldırdı saht ü mermere
 Nice kervân aldı itâbın deyu zehrin misâl
 Yine pâşâlık ile çaldırdı tabl-ı mehtere
 Bâc ihdâs eyleyip yollara koydu bâc-dâr
 Cahşe yarım bir kuruş vaz'etti bağl ü estere
 Vaz'-ı sîm ü zer için Kârün misâli câ-be-câ

Bî-adet sandûklar yaptırdı hayli dülgere
 Masrafin bundan kıyâs eyle zenân-ı hâsı hep
 Nân-ı ma'dûddan bulup yerlerdi ekser fahfere
 Cümle esnâfın alup emvâlini bâd-ı hevâ
 Kimseye bir akçe vermezdi meğer kim berbere
 Hem birisi cümleden aylık alırdı Kôr Bilâl

.....

Sonra pâşanın sarây içre olan emvâlini
 Âşikârâ zaptedip yükletti vâfir estere
 Hem dahi Battâl Bey'in cümle metâ'-ı beytini
 Nakledüp hammâl ile çekti sarây-ı evbere
 Sâdık Âğâ'yı ol esnâda edüp ahz u girift
 Cürmünü yüz kîseye kat'etti yazdı deftere
 Mâl ü eşyâsın satup vermiş iken on bin kuruş
 Rahm ü şefkat etmeyip yine o abd-i kemtere
 Hayli tahkîr ile habs ü renc-i dil eyleyerek
 Câ-be-câ darbeyleyip korlardı bâb-ı Ca'fere
 Nice bin zengîn olan erleri harâca kesip
 Hapsedip herbirlerin hergün döğerdi bir kere
 Darb-ı nisvâna Tüfekçibaşayı ta'yîn edip
 Lîk oda başı me'mûr idi darb-ı erlere
 Kôr köpek tahsîl-i cürm için kamu mahbûsları
 Darbedip çûb ile gâhî el atardı hançere
 Bu te'addîler kamusu paşâya malûm iken
 Hiç ölüm fikrin getürmezdi dil-i sengîntere
 Askerinin hele hemşehrî kurâya ettiğîn
 Dil ile ta'bîr olunmaz ki diyem sen servere
 Kôr firenk etbâ'mın şerrinden ise ehl-i sûk
 İsti'âze ederek derhâl seğirtir ma'bere
 Hâsılı Anteb binâ oldu olalı lâ-cerem
 Çatmamıştı halkı bir böyle azâzil peykere
 Nâdim oldu bunları da'vet eden dîvâneler
 Esterâsa herbiri gûyâ bakardı baytara
 Kuyruk asmış olmuşuz kurdun boynuna diyerek
 Kavrulup nâr-ı nedâmetle misal-i cezdere
 Cümleten dergâh-ı Mevlâya tazarru' ederek
 Dediler zâlim bizi sıktı misâl-i ma'sare
 Bu Bilâl-i kôr belâyı âcilen kahret deyu
 Yalvarup Hakk'a tevessül edicek Peygamber'e
 Der-akab te'sîr-i nâr-ı inkisâr-ı halk ile

Kaynadı her cânibi şehrin misâl-i tencere
 Gayretiyle cem' olup cemm'iyet eyledi zuhûr
 Bastılar pâşâyı ulaştırmadılar askere
 Gûyâ şehbâz-ı kazâ'-i Hakk'a sayyâd-ı ecel
 Da'vet-i emri işâret birle saldı natere
 Her taraftan attılar beylik sarâya kurşunu
 Değdi kurşunun biri pâşâya geçti yerlere
 Âh u feryâd ile der-sâ'at zemîne diz çöküp
 Cânı hulkûma gelip gûyâ ederdı gargara
 Kestiler başıyle bir kolun paşânın aldılar
 Soyduklar cismın leşin seyroldu ehl-i mahzere
 Kôr Bilâl'in kellesin hem çeşmede katleyleyip
 Sürdüler sakkalını necs-i galîz-i asfere
 Hem tüfekçibaşı darb âhurunda maktûl olup
 Leşleri su burcunu hem eylemişti kapkare
 Lahm-i pâşâyı fakat ol şeb yedi vâfir kilâb
 Sonra defnoldu cevâb için Nekîr ü Münker'e
 Ba'dehu maktûl olanları nice erbâb-ı hayr
 Götürüp defnettiler herbirlerin bir makbere
 Sağ kalan etbâ' ü hüddâmın kamusın soyduklar
 Anadan doğmuş gibi döndü cem'an andere
 Ato Ağayı velâkin kal'ada bend ettiler
 Düştü zencîr-i kazâ içre belâ-yı Dâvere
 Kôr Bilâl'in götürüp sonra ser-i murdârını
 Sardılar ba'zı yerin bir pâre boklu astare
 Sonra bir bok saksısın it bokuyıla doldurup
 Tütsü verdiler mücennes cismine bâ-micmere
 Gerdenine ol harım zen mâderi bir ip takıp
 Oynatırdı anı ayuveş misâl-i maskara
 Öyle zen mâder ki ol kôr kâfirin her kârını
 Kendisi ru'yet edip vermezdi nevbet duhtere
 Öyle bir kemçik kekeç duhter ki râyı yâ okur
 Hem dü çeşmi ahveli benzer şikest-i cabere
 Boklu bostanda leşin bir hufreye ilkâ için
 Hây u hûy ile götürdüler anı bâ-keckere
 Kabre varınca o kôr puştı tamâmen soyduklar
 Hande kalsun deyu döndürdüler anı kaşmere
 İki ayak kaldırıp katlıldığı tarihten
 Bir tavîl sap saktular kûn-ı Bilâl-i a'vere
 Şükr kim oldu vücûdu nâ-yâb

Daldaban cîfesine konu gurâb (1203)⁵²

Seyfettin Başçılar ise *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*'nde Rûhî Efendi'ye atfen 1173 h./1759 Şam zelzelesi ile alakalı bir Zelzele Manzumesi nakleder:

“Çıkar ey hâce gönülden emel ü evhâmı
 Bu fenâ mülküne bend etme dil-i nâ-kâmı
 Ne kadar kendi murâdınca cihânı görsen
 Anda kılsan nice binlerce sene ârâmı
 Arsa-yı dehre kamu bâğ-ı safâ bahş etsen
 Görmese bülbül-i tâbın keder-i âlâmı
 Pes-i pây olsa felek rütbe-i iclâlinden
 Kasr-ı eyvânına ser çekmese çarkın bâmı
 Cümle elvân-ı ni'am kâmına lezzet-dih olup
 Âlemin zâtına hasrolsa kamu in'âmı
 Sad hezâr atlas u zer-beft ile dîbâ giyininip
 Eylesen subh u mesâ râhat ile bayramı
 Zîr-i destinde olup cümle selâtn-i cihân
 Hem açılma yüzüne cümle tılısm ilhâmı
 Hind ü Rûmî ile hatt ü Hutun'in hûbânı
 Müşterî benden olup eylesen istihdâmı
 Cümle sâz-ı tarab-efzâ ile sâkî-i safâ
 Dem-be-dem verse sana câm-ı mey-i gül-fâmı
 Cem' olup duhterinin ahter-i rub'-ı meskûn
 Gelip âgûşuna hep eyleseler ikrâmı
 Tutsa İskender ü Dârâ gibi dehri nâmın
 Bende olsa bu cihânın sana hâs ü âmı
 Esb-i tâzî-i hüner-râna binip seyretsen
 Kûh u sahrâda yürütsen kadem-i ikdâmı
 Şâhbâz-ı himemin pençesi mânend-i kafes
 Olsa nahçîr-i çerâ-gâhı cihânın dâmı
 İlm ü hikmette sebak-hân-ı Felâtun olsan
 Hasma versen nice bin ecvibe-i ilzâmı
 Zûr-ı bâzû ile Rüstemleri kılsan mağlûb
 Dest ü pây-ı bedenin bulsa bu istihkâmı
 Çâre yok böyle iken redd-i kazâ-yı Hakk'a
 Olur âhir olacaklar gelicek hengâmı
 Mütezelzil olur elbette bu bünyâd-ı vücûd
 Yıkılıp hâk ile yek-sân oliser endâmı

⁵² Konyalı, (1968): 565-569.

Hâsılı va'de tamâmın bulıcak âlemde
 Emr-i Hak terke komaz kimseye subh u şâmı
 Nitekim Şâm-ı şerîf gibi mukaddes belde
 N'oldu emr-i Hak ile dinle bu nev peygâmı
 Izdırab aldı ale'l-gafle diyârın yer yer
 Lerzenâk oldu zemînin bu kadar ecrâmı
 İrti'âş üzre erüp zelzele berr ü bahre
 Kodu hayretde kamu sâhib-i akl-ı tâmı
 O kazâ bulunan bunca kurânın nâ-gâh
 Bu kazâ başına teng etti şeb ü eyyâmı
 Ol diyâr içre olan nice binâ-yı muhkem
 Münhedim oldu esâsiyle bulup hitamı
 Hedm olup hayli mesâcid yeri tenhâ kaldı
 Arsa-yı hâliye oldu nice beytin nâmı
 Revnak-ı ma'bed-i İslâm Emevî Câmi'inin
 Sahnine secdeye diz çöktü o sakf-ı sâmi
 Çok minâre külehi yerlere galtân oldu
 Erdi her seng-i sûtûna maraz-ı sersâmı
 Hayfa o gül deste-i şarkıyye-i nûr-efzânın
 Bozdu hedm ü kederi keyf-i dil-i İslâmı
 Çok nüfûs oldu telef sakf-ı cidâr altında
 Eyledi hâke berâber nice bin ecsâmı
 Sallayup yattı biraz mehd-i zemîn ol şebde
 Ayak altında kalıp girye eden eytâmı
 Hâbgâhı nice nâzik bedenin kabre dönüp
 Yumup açılmadı nergislerinin bâdâmı
 Çıkdı ayyûka sadâ-yı dem-i innâ li'llâh
 Şâmın âhıyla güzâr eyledi vâh ol şâmı
 Belini kırdı be-dehşet nice hayvanâtın
 Nicesin sürdü bekâya ecelin ibrâmı
 Göricek eşk-i ter-i halkı hemân havfinden
 Titreşip durdu kamu âb-ı revân akşamı
 Hâk-i kahr içre kalıp hayli keşîş ü kefere
 Ser-nigûn oldu kilisâların esnâmı
 Hem Yehud tâ'ifesinden nice merdûd-ı cehûd
 Mürd olup buldu yer altında yatan hâhâmı
 İşbu dehşet-ver olan dâhiye-i uzmânın
 Çâr-etrâfa erişti haber ü i'lâmı
 Gelin ey ma'şer-i İslâm Hak'a nâlişler edip
 Diyelim tevbe ile târik olup esnâmı

Ey berârende-i tâk ü tibak-ı melekût
 Vey bu ecrâm-ı zemîne verici ahkâmı
 Ol Rasûlü's-Sakaleyn hürmetine yâ Rahmân
 Dergehinde ederiz sıdk ile istirhâmı
 Ey günehkârlara afv u keremi çok Mevlâ!
 Eyle kahrından emîn bizlere sensin hâmi
 Katre-i bahr-i midâd-ı mededin lutfeyle
 Mahvede her günehi mağfiretin aklâmı
 Bu keder cümlemizi vâlih ü hayrân etti
 Ola kim hayrola yâ Rabbi bunun encâmı
 Rûhiyâ eylediler böyle rivâyet târîh
 Gece sâ'at ikide zelzele yıkdı Şâmi"⁵³

Naklettiğimiz bu manzumeler için kaynak bildiren sadece İbrahim Hakkı Konyalı olmuş; *İbret-nümâ*'nın el yazmasını öğretmen Cemal Bingölden aldığını belirtmiştir.⁵⁴

Kadri Timurtaş ve diğer araştırmacıların buraya kadar verdiği bilgilere ilâve edilmesi gereken mühim bir husus da Rûhî Efendi'nin, Mütercim Asım Efendi'nin şiir ve edebiyat hocası olduğudur.⁵⁵

3. 2. *Rûhu's-Şurûh*

3. 2. 1. Rûhî Efendi'nin *Rûhu's-Şurûh*'u tertip şekli

Rûhî Efendi, klasik eserlerin bir çoğunda mevcut teamül üzere besmele hamdele ve salveleyi müteakip nasihatın ehemmiyetini ifade eden bir hadîs-i şerîf naklederek söze başlamıştır. Devamında *Sebeb-i Te'lif* (Metin: 3.) başlığı altında özetle; Kilis'te doğduğunu ve tahsilini burada ikmâl ettiğini ve idâme-i hayat etmekte iken Kilis'te zuhur eden kargaşadan uzaklaşmak için Antep'e hicret ettiğini anlatır. Zamanla vatan hasretine dayanamayıp Kilis'e döner ve kendi ifâdesi ile: "Halktan inkıta" ile zâviye-i tenhâyîde karâr" kılar; kendini kitap mütalaasına verir. Rûhî Efendi, bu noktadan sonra çeşitli kitaplardan nakille Farsça'nın ilmî ve edebî değerinden, tarihî seyrinden bahsederek sözü Fars Edebiyatı'nın en şöhretli şairlerinden Attâr'a ve onun en çok tanınan eseri *Pend-nâme*'ye getirir (Metin: 9-11.). *Pend-nâme*'yi talebeye okuttuğunu ve çok zaman incelikleri üzerinde dostlarıyla fikir alışverişinde bulunduğunu söyler. Yine bir dost sohbetinde *Pend-nâme*'nin, inceliklerine vâkıf bir ilim sahibi tarafından şerh edilmesi gerektiğini dile getirir. Dostları bu işi ancak kendisinin yapabileceğini

⁵³ Seyfettin Başçılar, (1990): *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*, Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara: 9-14.

⁵⁴ Konyalı, (1968): 566.

⁵⁵ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, (1988): *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, Cilt: I, İstanbul: 54.; Mustafa S. Kaçalın, (2006): "Mütercim Âsım Efendi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: 200.

söylerler ve onu bu işe iknâ ederler⁵⁶ (Metin: 12.). Müteakıben şerhte takib ettiği usulü belirtir ve kullandığı kaynakları sayar. Bu bahsin sonunda; kendi şerhinin önceki şârihlerin şerhleri ile kıyaslandığında “rûh-ı pür-fütûh” (ni’met-i ruhaniyye) mesâbesinde olduğunun görüleceğini⁵⁷, bu sebeple de söz konusu şerhin *Rûhu’ş-Şurûh* adını vermeye değer olduğunu ifade eder. *Sebeb-i Te’lif* bölümünü, şerhte yapabileceği hataların hoş görülmesi ve okuyanların kendisine du’a etmeleri temennîsi ile tamamlar.

Sebeb-i Te’lif’i takib eden bölüm *Mukaddeme*’dir. Rûhî Efendi bu kısımda Attâr’ın biyografisi ve bununla ilgili konulardan bahsederek yine besmele ile *Pend-nâme* metninin şerhine başlar. Beyitler büyük ekseriyetle mısra mısra şerhedilerek metin tamamlanır.

Rûhî Efendi özellikle *Sebeb-i Te’lif* bölümünü, klasik nesir teamülü üzere “kudret-i kalemiyye”sini göstermek amacıyla oldukça sanatlı ve secili yazmış, birçok beyitle süslemiştir.

3. 2. 2. Rûhî Efendi’nin Şerh Tekniği

Rûhî Efendi, *Rûhu’ş-Şurûh*’ta takip ettiği şerh tekniği ve usulünü *Sebeb-i Te’lif* bölümünde şu şekilde açıklamıştır (Metin: 13.):

“Sözün kısası bütün nüshalarını toplayıp yazarak, önce lafzının lugat ve ıstılah manalarını Farsça ve Arapça sözlüklerde bildirildiği üzere gösterip, Farsça ve Arapça kelimeleri temyiz edip, makama uygun ve anlatılmak istenen manayı açıklayıp, kulağa hoş gelen diğer manalarını da ‘bu lafz şu kadar manaya gelir’ diyerek; *Ferheng-i Şu’ûrî*, İbnü Kemâl’in *Dekâ’iku’l-Hakâ’ik*¹, *Müfredâtü’l-Fürs*, *Ni’metu’llâh*, *Halîmî*, *Düstûrû’l-Amel* ve *Tuhfetü’l-Mülûk* isimli sözlüklerden naklen açıkladım. Her beytin manasını açıklamakta, inceliklerini ve işaretini göstermekte de nâzımın muradı üzere zahîrî manayı öne çıkarıp, ayetler ve hadislerden neye işaret ettiğini açıkça yazıp, hadisler ve rivâyetlerin çoğunu İmâm Münâvî rahmetu’llâhın *Dekâ’iku’l-Hakâ’ik*⁵⁸’ından ve bazan *Meşârik-ı Şerîf* ve *Mebârik*’dan yâd eyledim. Ve o makama uygun olan hoş nasihatleri ve faydalı mev’ızaları bildirmekte; İbnü Cevzî’nin *Muhtasarü’l-İhyâ*’sından, İbnü Gânim’in *Hallü’r-Rumûz* ve *Cevâhirü’l-Künûz*’undan,

⁵⁶ “Şerhler yazarların ifadelerine göre, manevi bir işaret ile veya dostların ısrarı ile yazılır. Böylece ilk durumda ortaya konulan şerhin manen teyit edildiği ve doğrulandığı, ikinci durumda da o metindeki zorlukları ve kapalılıkları açabilecek kişinin ancak kendisinin olduğu üstü kapalı bir şekilde ifade edilmiş olur.” Saraç, (2006): 126.

⁵⁷ “...Bir metnin, daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması. Bu kanaat başkaları tarafından paylaşılsa da paylaşılmısa da, bir metni açıklamaya başlayan bir kişi, onu bazı kişilerden veya herkesten daha iyi anladığı kanaatine kendisi sahiptir.” Kortantamer, (1994): 1.

“Bir metnin ilk şerhinden sonra tekrar şerh edilmesi tabii olarak daha önceki şerhlerin yetersiz kaldığı ön kabülüne dayanır.” Saraç, (2006): 126.

⁵⁸ Şârihin en çok istifade ettiği kaynaklardan biri olan bu eserin adı kaynaklarda *Künûzü’l-Hakâ’ik min-Hadis-i Hayri’l-Halâ’ik* olarak geçmektedir. Ancak şârih bu eseri daima *Dekâ’iku’l-Hakâ’ik* şeklinde zikretmiştir. Bkz.: Abdurraûf el-Münâvî, (1996): *Künûzü’l-Hakâ’ik min-Hadis-i Hayri’l-Halâ’ik*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Cilt: I-II, Beyrut.

Mecma'u'l-Fevâ'id, *Müdhişü'l-Kulûb* ve başka güvenilir risalelerden dayanak verdim. Ve makama uygun Arapça ve Farsça atasözleri getirerek, anlatılmak istenen manayı açığa çıkardım. Ve bunlardan başka her beytin altında nice Arapça ve Farsça beyit ve şiirlerle özet anlamları genişletip, söz konusu beyitlerin çoğunu nâzımın *Müferrih-nâme*⁵⁹ adlı eserinden şahit gösterip, bazan *Mukatta'ât-ı İbnü Yemîn* ve *Divân-ı Sâib* ve benzerlerinden getirdim. Ve o beyitleri de (anlamalarını) kısaca beyan edip, (anlamlarının) özünü nazmen ve nesren gösterdim. Ve ikinci olarak her beytin tasavvufî anlama tahammülü olanlarını, *Makâmâtü'l-Evliyâ* ve *Mesnevî-i Mevlanâ*'dan bazı beyitler naklederek batınî anlamlarını yazıp işaret ederek ve hakikati ortaya çıkaran şeyhlerin tavır ve tabirlerini yazarak, *nazm*:

Kilk-i sihr ile idüp nakş-ı nigâr-ı matbû'

Silk-i takrîre çeküp dürr-i kelâm-ı makbûl

parlak mazmûnunu meydana çıkardım. Kaldı ki nâzımın sözünde, *mesnevî*:

معنى اندر شعر جز با خبط نیست

چون فلاسنکست اندر ضبط نیست⁶⁰

ifadesince, şairlerin âdeti üzere sadrdan başka sadra nakletmek eski bir yol olup, özellikle nüshaların birbirinden farklılığı yönünden, her birinin şerhine başlamak ne kadar görünüşte şiirin tekrarı ise de *nazm*:

مکرر چند باشد شهد و شکر

شود بسیار نفع و خوب و خوشتر⁶¹

inceliği gözeten mazmunu ile yericilerin ağzından yergiyi kovmak için, *mısra*':

سخنش تلخ نخواهی دهندش شیرین کن⁶²

emrine uyma kuşağı bağlanmıştır. Ve müsveddeden/karalamadan sonra geceyi süsleyen sahifelerin temize çekilmeleri sabahı, arzu ufkunda baş gösterdiğinde; "ilk bakış akılsızdır" diye baştan ayağa⁶³ فرجع البصر کرتین mazmununa göz bebeğini çevirerek uyup, tekrar tekrar bakarak her harfi düzeltip, kalemtırâşın kazıması ile fazla ve eksiklerini giderip, düzeltmeyi isteme kalemi ile ayıklanmıştır."

Rûhî Efendi, azınlıkta kalmakla beraber bazı beyitlerin sadece anlamlarını vermiş, şerhe gerek görmemiştir. Mısraları vücuda getiren kelimelerin tek tek ele alınıp anlam ve gramer yönünden incelenmeleri, şerhin sonlarına doğru azalmış, bir kaç kelime ele alınıp şerhe geçilmiştir. Kelimelerin anlamları veya konu ile alakalı şahit gösterilen özellikle Arapça ve

⁵⁹ Söz konusu eserin Attâr'a ait olamayacağı muhakkaktır. Rûhî Efendi, *Müferrih-nâme*'nin te'lif tarihini 740h. olarak belirtmektedir ki bu tarih Attâr'ın vefatından 122 yıl sonradır.

⁶⁰ Şiirde mana hatadan hâli değildir; isâbeti atanın elinde olmayan sapan taşı gibidir. Bkz.: Tahir-ül-Mevlevî, (?): *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yayınevi, Cilt: 3, İstanbul: 784.

⁶¹ Şeker ve bal ne kadar tekrar olunursa/yenirse, faydası ve lezzeti o kadar çok olur.

⁶² Onun sözünün acı olmasını istemiyorsan ağzını tatlı eyle.

⁶³ "Sonra gözü(nü) tekrar tekrar çevir." Kur'an-ı Kerim, Mülk Suresi: 4.

Farsça beyitleri verirken bu beyitlerin öncesinde veya sonrasında “...mazzûnunca, ...mefhûmunca, ...müfâdınca, ...ma’nâsınca, ya’ni...” gibi ifadelerle anlamlarını da vermiştir. Ancak anlamını vermeden “ma’nâsı ma’lûmdur” diyerek geçtiği beyitler de mevcuttur. Aynı durum darb-ı meseller ve iktibas edilen bir çok mensur ibâre için de geçerlidir.⁶⁴ Rûhî Efendi, azınlıkta olmakla birlikte “li-şârihihi” kaydıyla kendi şiirlerine de yer vermiştir.

Dikkat çekici diğer bir husus ise Ruhî Efendi’nin *Pend-nâme*’nin tek nüshası ile yetinmeyip birden çok nüshaya müracaat ve nüsha farklarına işaret etmiş olmasıdır.

3. 2. 3. *Rûhu’ş-Şurûh*’un Nüshaları

Metin tesisinde yararlandığımız nüshalar:

1) Süleymaniye nüshası; Hasan Hüsni Paşa Bölümü No. 752

İstinsah tarihi: 1210 h./1795-96

İstinsah yeri: yok

Müstensihi: Ayıntablî Hüseyin bin Hüseyin

Dış ebat: 23,5x16,5 cm.

İç ebat: 18x9 cm.

Satır sayısı: 23

Varak sayısı: 3+452

Yazı: nesih

Cilt: siyah meşin, şemseli; şirâzesi dağılmış, sırtı kağıt kaplı; zincirekli.

Kağıt: orta kalınlıkta, aharlı; tek çizgili cetveli; baş sayfa tezyinatlı.

Nüshanın baş tarafında sonradan eklenmiş olması muhtemel ta’lik hatla fihrist ve yine baş tarafta “an-muhallefâti Küçük Efendi Vâ’iz-i Ayasofya-i Kebîr Re’îsü’l-Meşâyih” şeklinde kayıt mevcuttur.

2) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası; Nadir Eserler Bölümü No. TY 1481

İstinsah tarihi: 9 Teşrin-i Evvel 1317 ş.h.-10 Receb 1319 h. Salı/22 Ekim 1901⁶⁵

İstinsah yeri: yok

Müstensihi: yok

Dış ebat: 36,7x23,7 cm.

İç ebat: 16,5x29 cm.

⁶⁴ “Türkçe dışında Arapça ve Farsça’dan yapılan alıntılarda tercüme yoluna gidilmeden çoğu zaman olduğu gibi cümleler aktarılır.” Saraç, (2006): 125-126.

⁶⁵ Müracaat ettiğimiz kaynaklarda Rûmî 9 Teşrin-i Evvel 1317 tarihi Salı gününe isabet etmekte, Hicri 10 Receb 1319 tarihi ise Çarşamba gününe isabet etmektedir. Müstensihinin günde (Salı) yanılması zayıf ihtimal olduğundan tarihin Salı’ya isabet eden 22 Ekim 1901 olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz.: Faik Reşit Unat, (1984): *Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 132-133.; Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, (1997): *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: V, Ankara: 318.

Satır sayısı: 15

Varak sayısı: 427+5

Yazı: rik'a

Cilt: Vişne çürüğü mukavva, sırtı siyah meşin

Kağıt: Kalın, aharsız, rutubet lekeli, nohudi renkte.

Bu nüshanın bazı varakları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Metnin cilt tertibi ile mutabık olmaması, aradaki boş varaklar ve hattaki farklılık, formalar halinde farklı kişiler tarafından yazılıp ciltlenirken formların karıştırılmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bazı varakların üst kısmında "Rıza Paşa Kütüphanesi" mührü görülmektedir. Ketebe kaydında müellif nüshasından istinsah edildiğine dair; "kad ketebe hâzihi'n-nüşate min nüshati mü'ellifihi rahima'llâhü li-men ketebehâ ve kara'ehâ" ibaresi okunmaktadır. Metne, istinsah edildiği devrin imlâsına uygun olarak noktalama işaretleri ilave edilmiş, *Pend-nâme*'ye ait mısralar parantez işareti içinde gösterilmiştir.

Diger nüshalar:

3) Müellif nüshası: Rûhî Efendi'nin ahfadından Kilis'te meskun Hasan Bıyıkbeyoğlu elindedir.⁶⁶

4) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2600 arşiv no'lu nüsha.

5) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6467 arşiv no'lu nüsha.

6) Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 6447 arşiv no'lu nüsha.

7) Milli Kütüphane 06 Hk 387 arşiv no'lu nüsha.

8) Milli Kütüphane 06 Mil Yz B 326 arşiv no'lu nüsha.

9) Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümü, Ahlâkî Türkî Talat 18 arşiv no'lu nüsha.

⁶⁶ 23.05.2001 tarihli Zaman gazetesi, Hasan Bıyıkbeyoğlu elinde bulunan aile yadigarı Ruhu'ş-Şuruh nüshasının araştırmacı-yazar Hasan Şahmaranoğlu tarafından günyüzüne çıkarıldığı şeklinde bir haber yapmıştır. (Bkz: <http://arşiv.zaman.com.tr/2001/05/23/guneydogu/guneydogudevam.htm>). Hasan Şahmaranoğlu ise 2003'te yayınladığı *Kilis'in Ünlüleri* kitabında bu nüshaya ait fotokopinin Hasan Bıyıkbeyoğlu tarafından araştırmacı-yazar Abdülhamit Tektuna'ya verildiğini bildirmiştir. [Şahmaranoğlu, (2003): 91.]

Kilis Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bşk. meslektaşımız Yrd. Doç. Dr. Mehmet Erol, tezimizi tamamladığımız tarih itibarı ile hem asıl nüshaya hem de fotokopisine ulaşmamızın mümkün olmadığını bildirmiştir. Meslektaşımız Mehmet Erol'un tavassut ve gayreti ile söz konusu nüshaya ait fotokopinin ancak son sayfasına ulaşmamız mümkün olmuştur.

Müellif nüshası olması kuvvetle muhtemel bu nüshanın elimize ulaşan fotokopisine nazaran metin Rûhî Efendi'ye ait:

فردا كه روح دامن عمرم رها كند
وين خاك تيره بند ز بندم جدا كند
يا رب نگاه دار تو ايمان آن كسى
كين خط من بخواند و بر من دعا كند

سنه ١١٨١

kıt'ası ve tarih kaydı ile bitmektedir. Tezimizde kullandığımız iki nüshada da bu kıt'a ve tarihe, müstensihler tarafından kendi istinsah kayıtları ilave edilmiştir. (Bkz.: Metin 541.) Bu nüshanın yakın bir gelecekte araştırmacıların istifadesine sunulmasını temenni ve ümid ederiz.

4) METNİN TESİSİ

- Metnin tesisinde yararlandığımız İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası Ü harfi ile, Süleymaniye Kütüphanesi nüshası S harfi ile gösterilmiştir.

- Her iki nüshaya ait varak numaraları [] işareti içinde gösterilmiş, Ü nüshası varaklarındaki karışıklık yeri geldiğinde dipnotlarla belirtilmiştir.

- *Pend-nâme*'ye ait her mısra paragraf başlangıcı kabul edilmiş, orijinal harfleri ile ﴿ ﴾ işareti içinde gösterilmiş ve koyu karakterle yazılmıştır. Şerh metni kısmında bu mısralara ait kelimeler şârih tarafından gramatik inceleme veya şerh amacıyla ele alındığında okunuşları koyu karakterle belirtilmiş ve bu okunuşlarda orijinal telaffuza yaklaşılmaya çalışılmıştır. Yine *Pend-nâme* metnine ait okunuşlarda birbirini takip eden kelimeler arasında izafet bulunduğu taktirde işbu izafet kesreleri -şârih tarafından "ahirine/mâ-ba'dine muzâfdır" ibaresi ile zaten belirtildiğinden- tarafımızca ayrıca gösterilmemiştir.

- Nüshalar arasında kelime veya kelime grubu farklılığı mevcudiyetinde anlama daha uygun olan kelime/kelime grubu tercih edilmiştir.

- Metindeki âyet-i kerîme, hadîs-i şerîf, Farsça ve Arapça darb-ı mesel, şiir ve diğer iktibaslar orijinal harfleri ile verilmiştir.

- Fıkıh, kelâm, tefsir gibi bilimlere ait kısımlar ve şârihin Attâr'a ait olduğu zannı ile sık sık atıfta bulunduğu adeta *Pend-nâme*'nin taklidi diyebileceğimiz *Müferrihât/Müferrih-nâme*'ye ait manzumelerin birçoğu metne alınmamıştır. Yine şârihin bir konuyu açıklarken verdiği birden fazla ve tekrar mahiyetindeki benzer örneklerden uygun olanları seçilerek diğerleri metne alınmamıştır. Metne alınmayan bu kısımlar (...) işareti ile belirtilmiş ve müteakip varaklara isabet ettiği takdirde bu varakların numaraları (...[]...) işareti içinde gösterilmiştir.

- S nüshasının imlâ bakımından dikkat çekici özelliklerinden biri; klasik devirde aradaki vokali daima yuvarlak olan⁶⁷ ikinci teklik şahıs iyelik (-uñ, -üñ, -ñ) ve genitif eklerinde (-uñ, -üñ, -nuñ, -nüñ) düzenli olmamakla beraber -i- (ی) vokali kullanılmış olmasıdır. S nüshasında -i- (ی) vokali kullanılarak iñ, iñ, niñ, niñ (یک, یک) şeklinde yazılan bu ekler, Ü nüshasında büyük ekseriyetle (ک, ک) şeklinde vokal gösteren bir harf kullanılmaksızın, klâsik imlâyaya uygun yazılmıştır. Ü nüshasının müellif nüshasından istinsâh edilmiş olduğu kaydını ve klasik imlâyaya uygunluğunu göz önüne alarak bu hususta Ü nüshasını esas kabul etmeyi uygun gördük. Diğer dikkat çeken bir husus ise iyelik eki alan -duk sıfat fiil ekinin (-dugı, -dügi) ve bu ekin çeşitli eklerle genişletilmiş hali olan zarf fiil eklerinin (-dugınca, -dugince, -dugında, -duginde, -dukda, -dükde) her iki nüshada da son devir imlâsına yakın şekilde -ı/-i- vokali ile (دیگی, دیگی)

⁶⁷ Faruk K. Timurtaş, (1985): *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, Cilt: 3, İstanbul: 436.

(-دیگده، -دیقده، -دیکنده، -دیغنده، -دیکنجه، -دیغنجه) şeklinde yazılmış olmasıdır. Biz de her iki nüshada ekseriyetle görülen bu imlâdan dolayı söz konusu eklerin traskripsiyonlarını; -dığı, -digi, -dığınca, -digince, -dığında, -diginde, -dıkda, -dikde şeklinde yaptık.

- Anlam gereği eksik olduğunu düşündüğümüz harfleri/kelimeleri () işareti içinde gösterdik.

5. EDEBÎ VE KÜLTÜREL MALZEME

Bu bölümde ele alacağımız, *Edebî ve Kültürel Malzeme* olarak isimlendirmeyi uygun bulduğumuz bilgiler, şârihin şerh esnasında okuyucuya aktardığı doğrudan veya dolaylı olarak edebî bilgi ihtiva eden maddelerdir. Maddeler halinde vereceğimiz bu bilgiler, tezimizin içeriğini tam bir tasniften ziyade örnekleme amacını taşımaktadır. Aynı madde sözlük bilgisi, mazmun, gramer, sosyal hayat, âdet ve inançlar gibi birden fazla konuda bilgi ihtiva edebileceğinden, konulara göre bir tasnif yapmanın güçlüğü dolayısı ile maddeleri alfabetik olarak sıralamayı tercih ettik. Şârihin manasını vermediği veya işaret etmediği Arapça ve Farsça ibarelerin manalarını dipnotlarla vermeye çalıştık.

Ağniyâ: Nitekim ebnâ'-i cihândan, resîde-i rütbe-i vâlâ-yı ğinâ olanların devleti efzâyiş buldıķca şadâ-yı ihsânları şunda kıalsun; ruḡubet-i mâl, zâtların pür-keḡâl ve zebân-ı şöhretlerin lâl eylemişdür. Binâ'en 'aleyh H'âce Şâ'ibüñ *beyt*:

دل ارباب تنعم ز نوا می افتد

جام لبریز چو کردد ز صدا می افتد⁶⁸

buyurduğu beyt-i laḡifüñ ma'nâ-yı dilârâsına Râġıbu'l-vezîr *beyt*:

Kâse-i faġfûr leb-rîz olıcaķ virmez şadâ

Şervet efzâyiş bulınca ağniyâ ḡissetlenür

beytiyle ĩmâ buyurmuşdur. (Metin: 297.)

Ağyâr: Ve âteş-i 'ıřķ ile sūzân olmaķ 'uřşâķuñ muḡtezâ-yı şânları olduğından, ğulşen-i 'ıřķ-ı yârda ağyârüñ 'adem-i ihtirâķın ḡâr olduğına nisbet eylemişlerdür. Nitekim Hilâlîñüñ *beyt*:

یار ما هرکز نیازد دل اغیار را

کل سراسر آتشت اما نسوزد خاررا⁶⁹

beyt-i dil-ârâsından ma'nâ-yı murâd hüveydâdur. (Metin: 316.)

Aġlamak: Ve 'uķbâda ḡandân olayum diyen dünyâda giryân gerekdür. Nitekim *beyt*:

⁶⁸ Dolu kadeh nasıl sadâ vermekden uzak olursa, bolluk içinde olanların gönülleri de ses vermekten uzaktır.

⁶⁹ Yârimiz ağyârın gönlünü aslâ incitmez; gül baştan başa âteştir ama dikenî yakmaz.

Āhîret ister iseñ dünyede giryān ol kim
 H̱'ābda ağlayan iy dil uyanup gülse gerek

dimişlerdür. Dağı *nazm*:

هیچ دانی که وقت زادن تو
 همه خندان شوند و تو کریان
 جهد آن کن که وقت مردن تو
 همه کریان شوند و تو خندان

diyü buyurmuşlardır. Ya'nī sen dünyāya geldikde ağlar idüñ, halk eṭrāfında gülerler idi. Pes sa'y eyle ki öldigüñ vaḳtde halk ağlayalar ve sen gülesin dimekdür. Bu ma'nāyı 'Arabīde nazm idüp buyurmuşlardır, *nazm*:

ولدتك امك باکيا مستصرخا
 والناس حولک یضحکون سرورا
 فاجهد لنفسک ان تكون انا بکوا
 فی یوم موتک ضاحکا مسرورا

(Metin: 396.)

Akârib: Pes kâṭı'-ı rahme, 'akâribüñ gâyet ile münâsebeti vardur. Zîrâ 'akârib ṭoḡdıḳda anasınıñ ḳarnında iken anasınıñ yüregın yiyüp ve ḳarnın yarup öyle ṭoḡar. Ḥattâ anadan kör ṭoḡdıḳına sebep budur. Ve kendi anasına itdigini evlâdından bulur dimişlerdür. (Metin: 522.)

Akı: İmdi 'aḳl didigimüz bir nūr-ı İlâhîdür ki ma'deni ḳalbdür. Şu'â'ı dimâḡdadur. Dimâḡ aña fetil ü zeyt gibidür. Ḳaçan ol şu'â' münḳaṭı' olsa şâhibine cünün el virür. Ḥattâ 'aḳl ile işâret-i İlâhiyyeye iltifât eylemeyenüñ 'aḳlı zevâl-pezir olur dimişlerdür. Meşelâ 'aḳl, lafz-ı âdem gibidür. Âdemüñ başından 'aḳl gitdikde elifi giden âdem gibi «düm» ḳalur. Düm, luḡatde ḳuyruḳdur. Zenebde zillet der-kâr olmaḡıla ḥaḳîr ḳalur dimekdür. Zîrâ insân sâ'ir ḥayvândan 'aḳl ile eşref ü efḏaldür. 'Aḳlı olmayan kimse ḥayvândan ednâ vü eḏaldür. (Metin: 120-121.)

Âlem-i Misâl: . 'Âlem-i mişâlden murâd; ekâbir-i evliyâ vü meşâyıḳ-ı 'urefânuñ beynlerinde müşbet olan bir 'âlemdür ki nâmina 'âlem-i mişâl dimişlerdür. Beyânı şöyledür ki; bu 'âlem-i ecsâm-ı mâddiyye ile 'âlem-i ervâḥ-ı mücerrede miyânesinde bir 'âlem-i diḡer vardur ki ecsâm-ı keşifeden laṭif ve ervâḥ-ı laṭifeden keşifdür. Ya'nī; tecezzî vü aḳsâma ḳâbiliyyetde ecsâma müşâbihdür. Ve heyülâ vü şüretden tecerrüdde ervâḥa mümâşıldür. Ve her nesne ki bu 'âlemde mevcüddur elbette anuñ mişâli ol 'âlemde meşhüddur. Yâ ittiḥâd şüretiyle ki meşelâ şuyüñ mişâli, 'âlem-i mişâlde yine şudur. Veyâ teḡâyür şüretiyle ki meşelâ; 'ilmüñ mişâli, 'âlem-i mişâlde süddür. Ve aḥlâḳ-ı ḥasenenuñ mişâli, besâtîn ü reyâḥîn ve eṣmâr-ı lezzet-âḡîn ve

enhāru lezzeten li'ş-şāribīndür. Ve ahlāk-ı redī'enüñ mişāli zulümāt u ğayāhib ve ğayyāt u 'aķārib ve ğassāk u ğıslīndür, kezā fi'l-Meşnevī. (Metin: 522.)

Âlem-i Şüret: Meşāyih-ı muħaķķıķınüñ beyānı üzre bu 'āleme 'ālem-i şüret dirler. Pes ğāke menşüb olan cism-i insānīnün seyr ü sülūki ğāk ve şüret 'ālemine vāķi'dür, ammā rūhuñ seyrānı vaz'-ı kadem-i himmet-nişānı baħr-i ma'na'da vāķi'dür. Fe-'alā-hāzā sālike lāzım olan 'ālem-i şüret şahrāsında tazıyī-i evķāt itmeyüp, Ādem gibi baħr-i ma'na-yı ğayāt-ı ma'rifet ve mütelaķķī-i kelimāt-ı ğazret-i Rabb-i 'izzet olup, sefine-i sülūke dāħil olup ve Nūh-āsā bir mürşid-i kāmil peydā idüp kaķ'-ı emvāc-ı deryā-yı ebdānī ve seyr-i 'ālem-i sülūk-i rūhānī ğāşıl ile ya'nī ğāke menşüb olan emvāc-ı fikr ü vehm ü fehminden ğüzer eyleye ki bunlar müte'allıķ-ı 'ālem-i şüretdür. Ve daħı āba menşüb olan emvāc-ı maħv u sekr ü fenādan ğüzer eyleye ki bunlar müte'allıķ-ı rūhānīdür. Pes bunlardan ğüzer eyleyen sālik maħv-ı ğaķıķī sekr-i ğaķıķī ve fenā'-ı ğaķıķī mertebesin bulur. (Metin: 28.)

Aşık: Ğattā ıışķ didikleri ğālet-i muħriķanuñ beyānında dimişlerdür: Luğat-i Fārisīde ıışķ bir şarmaşığuñ adıdır ki her ķanğı şecere şarılsa ol şeceri elbette ķurudur. Aña leblāb ve daħı 'aşaķa daħı dirler. Pes 'āşıķuñ ğāli bundan ma'lūmdur. (Metin: 417.)

Aşık-ı Hakīkī: Ma'lūm ola ki şıdķ u ihlāş ile cāme-i muraķķa' u libās-ı köhnede olanuñ ķalbi ğayāt-ı ebedī vü şafā-yı sermedīde olup, vuşul ila'llāh ğāşıl ider. Zīrā bu şıfat 'āşıķ-ı ğaķıķīler kārıdır ki zāhirleri cāme-i zībādan 'ārīdür. Pes bunlaruñ ma'şūķı Ğayy u Bāķī olmağıla ıışķ-ı ğaķıķīde kendüler daħı her bār zindelerdür. Nitekim ğazret-i Mevlānānuñ *mesnevī*:

عشق زنده در روان و در بصر

هر دمى باشد ز غنجه تازه تر

diyü buyurdığı bu beyāna şāhiddür. Ya'nī; ıışķ-ı ğaķıķī ile ğayy olan 'āşıķuñ ıışķı cānda vü başardadır ki āşār-ı maħbūbı müşāhededen başarı 'āşıķ lezzet vü cān-ı pür-şevķ vişāli ile zevķ u ğalāvet bulmağın her nefes ğonceden tāze vü ter olur. Ammā ıışķ-ı mecāzī tende oldığından 'āşıķ-ı mecāzī ten-perver ve cāme-i zībā fikriyle der-be-der oldığından mā'adā maħbūb-ı mecāzīnün ğüsni fānī vü pejmürde ve ba'de'z-zevāl efsürde olmaķ i'tibāriyle ğayātta iken mürde ğükminededür. Pes neyl-i ğayāt-ı ebedī, meyl-i maħbūb-ı ğaķıķī ile ıışķ-ı sermedīdedür. (Metin: 225.)

Ğaldı ki mezkūr āteşlerüñ az iken itfāsına ihtimāmuñ lüzümü āteş-i ıışķ-ı ğaķıķīnün ğayrında idigi bī-reybdür. Zīrā:

ıışķ her dilde bulunmaz dil-i dānāda olur

Şeb-ķirāğı arama cūda o deryāda olur

‘Işkı tursun ço mecāzī ise de sīneñde
 Āb-ı engūr ħum içre tırarak bāde olur

dimişlerdür. (Metin: 316.)

Āyīne-i dil: Āyīne-i dil «göñül āyīnesi» dimekdür ki ‘Arabīde mir’āt-ı ħalb dirler. Ve ‘inde’l-meşāyīḡ, ekşer āyīne-i dilden defter-i a‘māl murād olunur. Meşnevīde bu ma‘nāda isti‘mālī çoḡdur. (Metin: 496.)

Bād: Ve daḡı bāduñ emr-i Ḥaḡḡa imtişāl ile fermān-ber-dār oldıḡın beyānda erbāb-ı temşīl bādı bir çarḡa ve dolāba teşbīh idüp, dolāb deverānda āb-ı nehrūñ esīri oldıḡı gibi hūbūb-ı bād daḡı fermān-ı İlähiyyeye esīr ü münḡāddur dimişlerdür. (Metin: 30.)

Bāde-hār: Bāde-ḡār, terkīb-i tavşīfidür; «süci içici» dimek ma‘nāsına şārib-i ḡamr için ‘alem olmışdur ki ma‘rūfdur. Lākin ‘inde’l-meşāyīḡ; sāḡar-ı hevā ile nūş-ı bāde-i şehvet ve cām-perest-i ḡaflet olandur. (Metin: 518.)

Bahīl: Pes böyle olan denīleri:

دارد از چوب کدا قفل دهان سک کلید

دیدن سائل بخیلانرا بفریاد اورد

beytiyle zemm itmişlerdür. Ya‘nī; ‘aşā-yı gedā miftāḡ-ı ḡufl-i dehān-ı segān oldıḡı gibi baḡīlān ru‘yet-i sā’ilāndan feryāda gelüp ‘av‘ave-i redde dem-sāz olur dimekdür. (Metin: 348.)

İmdi baḡīlden şehāvet muḡālātandur dimişlerdür. Nitekim şā‘iruñ *beyt*:

نطق سبحانرا زوابل کی توان امید داشت

و ز محالات خرد باشد سخاوت از شحیح⁷⁰

buyurdıḡı bu ma‘nāda tāmmdur ve baḡīl her ḡālde rüsvā-yı ‘āmmdur. Lākin ‘inde’z-zurefā egerçi kerem buḡlden eyüdü. Lākin baḡīl hīç bir kimsenūñ gedā oldıḡın istemediginden, baḡīl kerīmden eyüdü, *beyt*:

کرم ز بخل به اما بخیل به ز کریم

بخیل هیچ کسی را کدا نمی خواهد

beyt-i laḡfīn īrād ve leḡāfete īmā buyurmuşlardur. (Metin: 368.)

Bed-hū: Bed-ḡū, «kötü ḡūylu» dimekdür. Meşelā; ḡīzān u fāḡişe olan zenān ve emşālleri olan bed-ḡūyān gibi kimselerūñ tevbesine tırđıḡın görmiş olmamaḡ gerekdür. İmdi bu maḡūlelerūñ tevbesine i‘timād eyü degüldür. *Li-şāriḡihī*:

Olmaz ḡayā’-i dīdesi bī-‘ār olanlarūñ

Menfūr olur fi‘ālī kem-eḡvār olanlarūñ

⁷⁰ Sehbān’ın sözünün kötülüḡü nasıl umulabilir?; Cimriden cömertlik aklın muḡālātındandır.

‘Ahd u yemīn ü tevbesine itme itimād
Aşlı denī cibilleti murdār olanlaruñ

(Metin: 521.)

Beliyye: Beliyyāt, cem‘-i ‘Arabīdür; müfredi «beliyye»dür ki «zaḥmet ve tecrübe ve imtiḥān» ma‘nāsınadır. Ve bunda murād budur. Zīrā elfāz-ı beliyye için ‘inde’l-‘Arab ma‘nā-yı dīger-i ğarābet-eşer vardır. Budur ki; Zamān-ı cāhiliyyetde ‘Arabdan bir ḥāṭırluca kimse ölüp defn olındıqda, bu meyyit kıyāmetde piyāde qalması diyü bir deveyi getürüp ol meyyitüñ qabrinüñ yanına bağlayup, ölünceye dek ol deveye āb u ‘alef virmezler idi. Ve gāh qabrüñ yanında bir çukur qazup, deveyi ol çukurdan çıkarmayup aç ve şusuz helāk iderler idi. «Beliyye» mezkūr devenüñ daḥı adıdır. (Metin: 246.)

Bî-kes:

Bağ şu ‘ālem ḥalkına her kimsenüñ var kimsesi
Kimsesiz qaldum meded iy kimsesizler kimsesi
didikleri, bî-kes qaldum dimegi Türkīce beyāndur. Nitekim:

Göñül nāmında bir ğamm-ḥ^vārumuz qalmışdı ‘ālemde
O da varup ser-i kūy-ı dil-ārāda vaṭan tutdı

bu ma‘nācadur. Ve Ḥ^vāce Kelimüñ *beyt*:

دید چون بیکسی عادل آهن شد نرم
ماند پیکان تو در سینه بغمخواری دل

beyti yine böyledür. Ya‘nī; iy maḥbūb-ı cefākārum ve sengīn-dil olan nigārum! Bizüm bî-kesligümüzi āhen gördikde dili nerm oldı. Pes senüñ peykān-ı cefānuñ sīnede qaldığı dilüme ğamm-ḥ^vārlığındandır; ya‘nī bî-keslige merḥametindendir dimekdür. Ve şu‘arā-yı ‘Acemden Şafī-qulinüñ *beyt*:

ز فیض بیکسیها الفتی دارم بتنهایی
که کر بایار نشینم دمی دلگیر میگردم

beyti ke-zālikdür. Ya‘nī; bî-keslüğüñ feyzlerinden tenhālīqda tenhālīq ile öyle ülfet tutaram ki, eger bir dem yār ile otursam dil-gīr oluram dimekdür. Ammā işılāh-ı meşāyīḥda bî-kes; «bir mürşid-i kāmīle yanaşmayup, her umūrında nefsinı reh-ber idene» dirler, intihā. (Metin: 248-249.)

Bûriyâ: Bûriyâ, Fārisī vü Türkīde müsta‘meldür. ‘Arabīde zamm ile «būrī» dirler ki cem‘i «bevārī»dür. Murād bûriyâ ḥaşırıdır ki anı fuqarā-yı dervīşān döşenürler. Fārisīde aña fetḥ-i bā’-i muvaḥḥide ile «belāc» dirler. Pes bûriyāda menḳūş olan şuver-i şecer, bî-şemer oldığı ḥasebiyle ol naqşdan fā’ide yoqdur. Nitekim bî-nef‘ olan nesneye ‘Arab «daḳḳu’l-ḥaşır»

ta'bir eylemişlerdir. Ve 'Acem «naqş-ı büriyâ» ile edâ iderler. Ve bu güne teşbîhde taḥşîṣuñ vechi budur ki ba'zı nuḳûṣuñ maḥallinden ḳal' u izâlesi yesîrdür. Lâkin naqş-ı büriyânuñ ḳal'ı gayet 'asîr olmağın izâlesi ancak maḥallinuñ iḥrâkıyle olur. Ve iḥrâḳa ḳâbiliyyeti sâ'irlerden ziyâdedür. Anuñçün Türkîce; “fûlânuñ başına büriyâ yaḳılır” diyü ḳarb-ı meşel eylemişlerdir. Nitekim şâha şikâyeti olan Rûm diyârında gerdenine ḥaşîr taḳup yaḳar. Diyâr-ı 'Acemde şekvâci kâğıddan câme geyüp, ḥuzûr-ı şâhda ol kâğıddan câmeyi iḥrâḳ eylediği gibi. Pes riyâ ile âlûde olan a'mâlûñ 'adîmü'n-nef' olması, maḳbûl-i dergâh-ı İlâh olmayup şâyeste-i iḥrâḳ bi'n-nâr olduğunu izḥâr içündür. (Metin: 157.)

Bülbül: Bülbül, elsine-i selâsede tayr-ı meşhûr ma'nâsnadır. Ve Fârisîde bübüle hezâr daḳı didikleri kütüb-i luğâtde meşhûrdur. Lâkin İbnü Kemâl, Deḳâyıḳu'l-Ḥaḳâyıḳ nâm kitâbında *beyt*:

صد هزاران کل شکفت بانک مرغی بر نخواست
عندلیبان را چه پیش آمد هزارانرا چه شد⁷¹

beytini îrâd idüp, hezâr-ı evvel «biñ»dür; hezâr-ı şânî «bülbüle beñzer bir ḳuş»dur. Ve ol ḳuş bülbülün ḡayrı idigine bu beyt şâhid iken, Baḥru'l-Ġarâ'ib şâhibi ikisin birbirinden fark itmeyüp ḡalaṫa düşmişdür, intihâ. Ammâ Ferheng-i Şu'ürînuñ ıṣṫılâḥ-ı Fûrsde “چون آخر حرفست در ابجد” aḥîr-i ḥarf-i ebced hezârdur ve hezârdan bülbül murâd olunur” diyü beyânı, kütüb-i luğâtuñ ve Baḥru'l-Ġarâ'ib şâhibinuñ kelâmıların te'yîd ider, fe'fhem. (Metin: 325-326.)

İmdi zâğ-ı bed-şadâ ve ḡurâb-ı belâ-ender-belânuñ bülbül-i ḥoş-nevâzdan nefreti, bâ'is-i şûriş-i 'andelîb olan râyîḫa-i dil-firîb-i gülden bî-naşîb ve daḳı *beyt*:

Hezâruñ ḫâlini fehmi eylemez zâğ
Ne bilsün derdmendüñ ḫâlini sağ

mazmûnı üzre bülbül ile hem-dil ü hem-zebânlığı olmadıḡındandır. Zâğ ile nâ-cinsüñ bu ḫâlde ittihâdı, beyân-ı mezkûrdan müstefâddur. Fe'alâ-hâzâ câhil ü nâ-dân daḳı zâğ gibi bûy-ı ma'rifetden bî-naşîb olmağın, 'âlim ü dânanuñ şoḫbetinden müteneffir olmaḳ mücerredür. Ḳaldı ki zâğ-ı rû-siyâḫ mişâli olan nâ-cins-i ḡüm-râhuñ vücûd-ı sıḳlet-âlûdlarından nefret, bülbül ve mişâli olan erbâb-ı dil tarafından olmaḳ iḳtizâ ider iken *beyt*:

Ḳahr-ı dehr ile olur bülbül ḡurâba hem-nişîn
Yine şekvâyı ḡurâb eyler ḡarâbet bundadır

müfâdıncâ nâzımuñ nefreti zâğ tarafına nisbet eylediği, zâğ ve mişâli olan nâ-cinsi mezemmet nüktesine işâret içündür. Yoksa cehele maḳûlesinuñ meşelâ 'ulemâdan nefret eylediği, zümre-i

⁷¹ Yüz bin gül açıldı, kuşların sesi çıkmadı; bülbüllerin başına ne geldi, hezârâna ne oldu?

‘ulemā anları na‘l-i vāj-gūn ile gönülden sürüp iz yitürür didiklerinden nāşīdūr. (Metin: 326-327.)

Büzürgān-ı Kühen-sâl: Hattā istişāre ve ğayride re’y-i rüşen isteyen, pīrān u büzürgān-ı kühen-sālden istesün kim şular vaqt-i harīf ü eyyām-ı hazānda şāf u nazīf olur diyü *beyt*:

رای روشن ز بزرگان کهن سال طلب
آبها صاف در ایام خزان میکردد

didikleri mazmūn üzre büzürgān-ı kühen-sālden murād elbette pāk-nijād olmağ rüşendür dimişlerdür. (Metin: 193.)

Can İncitmek: Hülāşa-i kelām bir mü’minüñ cesedini āzürde kılan ehl-i şūret bi’l-vāsīta cān incitmiş olur. Ve bu sebeble kurre-i nāqa yirinde olan hātır-ı Mü’mini elden çıkarup bir dağı avlayamaz. Nitekim Rāğīb:

Bir kerre toķınsañ teline sāz-ı derūnuñ
Biñ gūne nevāzişle düzelmez bozılınca

dimişlerdür. Pes cān incideni cānān incidür. İmdi *beyt*:

Bu ‘ālem büstānında budur maķbūl-i ins ü cinn
Ne kimse senden incinsin ne sen bir kimseden incin

mazmūnın düstürü’l-‘amel eylemek hoşdur. (Metin: 40.)

Cennet: Cennet, şadruñ muzāfun-ileyhidür ve ‘Arabīdür. Muṭlaķā «bağ u bustān» ma‘nāsınadır. Cem‘i cennāt gelür. Lākin ba‘zı erbāb-ı luğat engürdan mā-‘adā eşcār-ı müşmireyi hāvī olan bustāna «cennet» ile tesmiye idüp, eşcār-ı engūra münhaşır olan bustāna «firdevs» tesmiye idüp bu vechle cenneti, firdevsden fark eylemişlerdür. Ammā ehl-i ‘örf ‘indinde bu fark yokdur, cennāt cümleye şāmildür. (Metin: 111.)

Cennet’e Girecek Hayvanlar: Muķātil rivāyetiyle haberde gelmişdür ki: Cināna duħūl idecek hayvān ondur; icl-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ve keşş-i İsmā‘l ‘aleyhi’s-selām ve nāqa-i Sāliħ ‘aleyhi’s-selām ve baķara-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām ve hūt-ı Yūnus ‘aleyhi’s-selām ve hımār-ı ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selām ve nemle-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām ve hüdhüd-i Belķīs ve Kıṭmīr-i Eşhāb-ı Kehf rızvānu’llāhi ‘aleyhim ecma‘ın ve nāqa-i Muḥammed ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām. (Metin: 40.)

Çerāğ: Çerāğ Türkīde çerağ ile ma‘rūfdur. Pes nāzımuñ meş‘ale veyā şem‘ ile ta‘bīr itmeyüp çerāğ lafzını ihtiyārında nükte vardur. Budur ki; çerāğ ancağ fuķarāda bulunur. Ve meş‘ale şāha ve şem‘ aĝniyāya maḥşūşdur. Bu naşīhat egerçi ğanī vü faķīre şāmildür, lākin şāh u ğanī vü faķīruñ cihet-i imtiyāz u rütbede mümtāzlıķları dünyādudur. Ammā ba‘de’l-mevt her

birleri kabre duhūlde berāber ve kabrūn zulmeti hāne-i fuḳarā gibi ancak sirāc-ı maḥşūş ile münevver olur dimege işāretdür. (Metin: 215.)

Ve gāhī isti'āre tarīkı ile şerāre-i āteşe ve çerāğa daḥı gül dirler. Nitekim:

برک میریزد ز کل دائم خزان خواهد رسید
میهمان آید بخانه چونکه کل بارد چراغ⁷²

beytinde mışrā'-ı evvelde gül-i meşhūr ve mışrā'-ı s̄ānīde şerāre murāddur. (Metin: 325.)

Çerāğuñ tütününe dimāğ iĉerüsine yol virme. Zīrā dimişlerdür, *beyt*:

Püf diyüp söndürme gel ašlā çerāğ
Şem' dūdından olur muhtell dimāğ

(Metin: 508.)

Çocuğun Ana-baba Üzerindeki Hakları: Pes veledūñ vālid üzerinde olan ḥuḳūḳları çokdur. Ez-cümle, ismini güzel itmek ve tekellüme āgāzında «Lā-ilāhe illa'llāh» ve daḥı فتعالی⁷³ āyet-i kerīmesi ve daḥı sūre-i Ḥaşruñ āḥirin telkīn itmek ve ḥayra terğīb ve şerrden taḥzīr eylemek ve yedi yaşında İslāmını taşḫīḥ ve kelime-i küfr tekellümünden iḥtirāza tenbīh ve namāza mübāşeret itdirmek ve sūnet itmek ve bülūga vardıkda te'eḥhūline sa'y itmek ve nafaḳalarında tażyīḳ eylememek ve 'aṭıyyede beynlerin tesviye eylemek gibi dimişlerdür. Ancak bāzārdan mīve getürdikde evvel kıza vireler diyü taşrīḥ buyurmuşlardur. (Metin: 406.)

Çok Gülen Çok Ağlar: Ve “çok gülen çok ağlar” didikleri meşhūr u ma'lūmdur. Nitekim şu'arādan bir merd-i şāḥib-i zekā buyurmuşdur, *kıṭ'a*:

İy dil-i münbasit! Ḳatı gülme
Ḥande zımnında girye munzamdur
Münḳalibdür cihan-ı būḳalemūn
İnbisātı ḡamm ile müdḡamdur

Ve Ḥ'āce Şā'ib-i Tebrīzīnūñ *beyt*:

خنده صبح بخوناب شفق پیوسته است
هیچکس شاد کردید که غمناک نشود⁷⁴

beyt-i laṭīfinden hüveydādur. Ve ḥ'āce-i müşārūn ileyh bir maḥall-i dīgerde *beyt*:

مهر زن بر دهن خنده که در بزم جهان

⁷² Gülden yaprak dökülüyor, sonbahar gelecek; çerāğ şerāre dökünce eve misâfir gelir.

⁷³ «Demek ki Allāh, o hak padişah yüksek çok yüksek...» me'ālinde, Tāhā Sūresi /114 ve Mü'minūn Sūresi/116. āyet-i kerīmelerinin başlangıcıdır.

⁷⁴ Sabahın gülmesi(güneşin doğması), şafakın kanlı göz yaşına bağlıdır; şād olmuş kimse yoktur ki kederlenmesin.

سر خود میخورد آن پسته که خندان باشد⁷⁵

diyü buyurmuşdur. Hâşıl-ı kelām beyne'l-enām hāndan olan şāh-ı cihān bī-heybet ü şān ve encāmında giryān olmağ muqarrerdür. Hattā selāṭīn-i māzıyyeden Aḥmed Hān zevāl-i salṭanatiyle Qaḥqaha nām qal'ada ḥabs der-zindān oldıqda lisān-ı şāh-ı müşārūn ileyhden su'āl taṭīkīyle *kıṭa*:

از کردش چرخ واژگون میکریم
از جور زمانه بین که چون میکریم
با قد خمیده چون صراحی شب روز
در قهقهه ام ولیک خون میکریم⁷⁶

kıṭa-i dil-ārāsın taḥrīr buyurdıqlarında:

دی روز که کارت همکی قهقهه بود
یارای تو رای سلطنت صد دمه بود
امروز درین قهقهه با کریه بساز
کان قهقهه را نتیجه بی قهقهه بود

Ya'nī iğtirār-ı devlet ile muqaddemā qaḥqaha-künān-ı hāndānlığınıñ neticesi Qal'a-i Qaḥqahada ḥabs-i zindān olmuşdur; bugün Qal'a-i Qaḥqahada girye-sāz ol diyü cevāb tezbīr eylemişdür, kezā-fi't-tevārīḥ. (Metin: 159-160.)

Dâg: . Dâg, insānuñ veyā ḥayvānuñ cesedine āteş veyā āteşde kızdırılmış timür ile yaqdıqları nişāndur ki 'Arabīde yā'-i müşeddede ile «keyy» dirler. Ve daḥı ba'zı meşq-ı 'ışq idenlerüñ qollarına yaqdıqları dâg-ı meşhūra dinilmişdür. Ve daḥı bir kimseden dil-gīr olmağı bunuñla ta'bīr idüp: "Fülāndan dâg oldum" dirler. (Metin: 240.)

Dehân: Ma'lūm ola ki lisānı femmde ḥabs için Hūdā-yı müte'āl dehānı qal'a-mişālī ḥalk idüp isnān nāmında otuz iki kufl ile muqaffel ve taşrasın lebler ḥişārīyle mükemmel kılmışdur. Pes 'āqıl u kāmīl olan ol zindān-ı İlāhīden lisānın irḥā ile maḥzar-ı belā-yı her dü-serā olmamağ gerekdür. Zīrā erbāb-ı temsīl, lisān-ı insāna; hem āteş ve hem ḥırmen ta'bīr itmişlerdür. Āteş ta'bīri, ağız tūfenginden peydā olıcı ve fesādāt ile ḥasenātı maḥv u iḥrāk idici oldığındandır. Ve ḥaṭāyāyı tekellümünden kināyedür. Ammā ḥırmen ta'bīri mezra'a-i 'ālemde, ḥırmen-i a'māl-i ḥaseneye sebep oldığı ḥasebiyledür. Pes 'āqıl olan ḥırmen semtinden āteş şavuşdurmamaludur. Ve āteş-meşreb olandan ḥazer itmek gerekdür. (Metin: 147-148.)

⁷⁵ Gülen ağzına mühür vur ki cihan meclisinde ağzını açan fıstık kendi başını yer.

⁷⁶ Felekin tersine dönmesinden ve cevrenden nasıl ağlıyorum gör; gece gündüz sürahi gibi iki büklüm Kahkahadayım lâkin kan ağlıyorum.

Derd-i Ser: Ḥattā āḥaruñ efsāne-i derd-i serin istimā‘a zurefā rızā virmemişlerdür. Nitekim bir ḥuşuşı beyānda muḥātaba; “eger ser-i sa‘ādeti taşdı olmaz ise” diyü i‘tizār meşhūr-ı miyāne-i şığār u kibārdur. Ve bu ma‘nā üzre derd-i ser-i dīgerāndan derd-i ser peydā olacağın i‘lānda ve bu mişllü nesneyi istimā‘dan gürizān olmağı beyānda zurefā-yı şuarādan bir merd-i laṭif, *beyt*:

كل همان به كه بهر حرف نیندازد كوش

ور نه درد سر مرغان چمن بسیارست⁷⁷

buyurmuşlardur. (Metin: 314.)

Deve: Ve nāzımuñ teşbīhinde bir nükte-i ḥafıyye dağı vardır. Budur ki; deve şavt-ı ḥasen ile okunan eş‘ār-ı ‘Arabīden tarab bulup, ol sürür-ı şevk-āmiz ü terāne-i ḥālet-engiz sebebiyle, meşelā niçe eyyām u leyālīde kaç olınacak mesāfe-i ba‘ideyi bir gün veyā bir gicide kaç ider. Ke-zālik mü’min olan kimesne dağı eḥādīs ü āyāt ve kelām-ı meşāyihdan ḥalet-i şevk iktisābıyla kaç-ı merāḥil-i mükāşefāt ve tayy-i menāzil-i kerāmāt eylemek gerekdür dimege işāretdür. (Metin: 286.)

Dişleri Tehallül: Ma‘lüm ola ki dişleri teḥallül ber-mantūğ-ı ḥadīs-i şerif nezāfetdür; ve nezāfet imāna dā‘ıyyedür; ve imān şāhibiyle cennetdedür, intihā. Ve dağı āzūlara şıḥhat ve cālib-i rızğ u ni‘metdür. Lākin her şecer ile ḥılāle izn yoğdur. Ez-cümle kāmış, ākile ‘illetin mürişdür. İncir, ‘adem-i kabül-i du‘āya sebebdür. Ve reyḥān, vebāldür. Ve şecer-i verd, cüzżām ve beraş ‘illetlerin mürişdür. Ve mersin, sü’-i ḥulğ ve su’-i zann ve veca‘-i zırsı mürişdür. Ve tarfā, nisyān ve ‘ağlda noğşānı mürişdür. Ve süpürge çöpi ḳulunc ‘illetin mürişdür. Ve yonca ḳikke marazın mürişdür. Ve kezbüre nisyānı mürişdür dimişlerdür. (Metin: 507.)

Dost: Pes dostān birbiriyle encümen-ārā-yı şöḥbet oldığda ol ülfet-i ezeli ve şöḥbet-i bī-ḥalelīnün büy-ı rūḥānīsı mu‘aṭṭar-ı meşāmm-ı cān olarak ḥarekete gelüp ol ‘ālem-i ervāhdaki güzerān iden ḥālāt-ı ünsiyye müvālāt-ı fıtrıyyeden münba‘iş sürür-ı ḥuzūruñ āşār-ı berekātından, miyāne-i dostānda her dost mesrūr olur. Lākin dost didikleri yār-ı şadıkun fī-zamāninā ḥāzā vücūdı kibrit-i aḥmerdür. Nitekim İmām Şāfi‘i raḥimehu’llāhuñ:

صاد الصديق و كافي الكيمياء معا

لايوجدان فدع عن نفسك الطمعا⁷⁸

buyurduğı ve dağı:

Amān şağın yañılup dime Sābit ölmüşdür

⁷⁷ Gül iyi ki her söze kulak vermiyor; yoksa çemen kuşlarının başında dert çoktur.

⁷⁸ Sadık(dost)ın sādı ve kimyânın kâfi bulunmamakta müşterektirler; kendin için bunları istemekten vazgeç.

Fülân ile aramızda hezâr haqq (u) huquq
İki müşâbihi var kîmyâ vü sîmurğûn
Biri refîk-ı muvâfîk biri şadîk-ı şadûk

buyurdıkları bu beyânda muqarrerdir. İmdi her ‘âkıla lâzım olan, yâr-ı şadîk peydâ eylemekdür. Tâ ki miyânede üstüvâr olan bünyân-ı maḥabbet ḥalel-pezîr olmaya. (Metin: 174.)

Ma‘lûm ola ki şöḥbete lâyıq olan muḥibb-i şadîkdan a‘lâ bir kîmyâ olmaya. Zîrâ lâleye muḥârin olan şebnem, yâkût-ı aḥmerden rengînter olur diyü *beyt*:

به از همصحبت شایسته اکسیری نمی باشد
ز قرب لاله از یاقوت رنگین تر شود شبنم

buyurmuşlardır. (Metin: 175.)

Ḥattâ dost ittiḥâz idecek kimsede dört şartuñ vücûdı lâzımdur. Evvelen, ‘âql; sâniyen, ḥüsn-i ḥulq; sâlişen, ḥavfu’llâh; râbi‘an, inşâf dimişlerdür. Ve Yaḥyâ bin Mu‘âz eyitmiş ki: Seni gâḥice “Beni du‘âdan unutma!” dimege muḥtâc iden ve kendü ile müdârâ üzre geçinilen ve daḥı seni itizâra muḥtâc iden ve daḥı zararı mücerreb olan kimesnenüñ dostluğundan ictinâb gerekdür, intihâ. İmdi nâ-dân-dost olanda bu ḥasletlerüñ vecdânı nümâyândur. Dostluğundan perhîz eylemek bâ‘iş-i selâmet-i nekbet-i cihândur. (Metin: 435.)

O devletüñ içinde dostlardan kesilme. Ya‘nî; devlete mağrûren dostlardan ve nevâzişlerinden dür olma. Zîrâ devlet bî-beḳâ ve serî‘u’z-zevâldür. Aralıkda dost kazanmak ve dostlardan ayrılmamak nâzûk ḥışâldür. Ḥattâ hengâm-ı devletde dostlardan münkaṭı‘ olmamağa sebep, devletüñ zevâli ve yine faqr ile devlet düşküni olmağüñ ihtimâli ile dostlara muḥtâc olunmak ḡâlib ḥâline imâ içündür. Nitekim *beyt*:

Üftâdegân-ı bî-ser ü pâsın gören Münîf
Meydân-ı devletüñ leb-i bâm oldıgın bilür

mazmûn-ı münîfi bu ma‘nâya şâhiddür. (Metin: 460.)

Dünyâ: Pes nâzım-ı merḥûm daḥı dünyâyı semme teşbîh idenlerden ziyâde nikâte işâret için bunda mâr-ı zehr-âlûda teşbîh buyurmuşlardır. Nikât budur ki; evvelen yılan sevilecek nesne degüldür ve zehr ile memlûdur. Ve zehri her-bâr tevellüd üzredür ve teḳallübâtı yılan gibi çokdur. Ve yılan gibi teḳallüb kılmadıḳca zehr-pâş olmayıcıdur. Ve şüretâ âlûde-i naḳş-ı dil-fırîbdür. Ve iḳbâli ile idbârı müsâvîdür, *beyt*:

هیچ فرقی در میان پشت و روی مار نیست
نسبت از ادبار کردن فرق تا اقبال او

buyurmuşlardır. Ya‘nî; mârüñ zâhir ü bâṭını beyninde farḳ olmadıḳı gibi dünyânuñ iḳbâl ile idbârınuñ beyninde farḳ yokdur. Ve daḥı dünyâ yılan gibi zâlim ü gaddârdur. Zîrâ من اظلم

⁷⁹حیة darb-ı meşelinüñ beyânında Muḥāzarāt şāhibinüñ yazdığı üzre; yılan güci yitdiği ḥayvānı ininden kaçurup veyā öldürüp inini zabt ider imiş dirler. Ve daḥı köhneliginden nāşī ejdermeşrebdür ki dā'imā insāna düşmān ve yutmaḥ kaşdıyle fırsatı nigerāndur. Nitekim *beyt*:

Dü-tā olmuş yatarsın altuñ üstüñ zehre müstaḡraḡ

Yedi başlu bir ejdersin sen iy merdüm-rübā dünyā

didikleri bu beyānda kāfīdür. (Metin: 181.)

Ma'lūm ola ki sürḡ u zerd ve zer ü sīm ve metā'-ı dil-firīb, dünyādan kināyedür. Nitekim “dünyānuñ alına vü kıızılma aldanma” dirler. Ve ḥuşūşıyle altuna «kıızıl» ta'biri keşīrdür. Pes “delü alacayı sever”⁸⁰ didikleri meşel-i sā'ir üzre böyle bir mār-ı zehr-ālūduñ dil-firībine nazār-ı maḥabbet ile mā'il olan ehl-i dünyā, tāmū'l-ı-ıaql olmayan eṭfāl yirindedür. Zīrā eṭfāl, mecānīn-mişāl sūd u ziyānın fehmden dūr ve ḥaṭar u helāki idrākden mehcūrlardur. (Metin: 184.)

Ve daḥı buyurmuşlardur ki:

Cümle ḥalk ehl-i sefer 'ālem müsāfir-ḥānedür

Hīç muḡīm ādem bulunmaz bir 'aceb kāşānedür

Bir kefendür 'aḡıbet sermāye-i şāh u gedā

Pes buña maḡrūr olan mecnūn degüldür yā nedür?

(Metin: 201)

Hattā mevt der-kār iken ḥayāt-ı dünyānuñ nā-güvārılıḡuñ beyānda:

با وجود مرک چون هستی کوآرا میشود

تلخی ماتم کجا شیرین بچلوا میشود

Ya'nī; mevt-i zehr-fāmuñ vüçüdiyle ḥayāt-ı dünyā nice hazm olunur. İmdi telḡī-i mātem, ḥalvā ile ḡande şīrīn olur? Ya'nī; olmaz dimişlerdür. Nitekim hengām-ı mātemde ḥalvā tedārüki 'Arabistānda 'ādetdür. (Metin: 268.)

Ma'lūm ola ki dünyā ve ni'metlerini, ḥukemā'-ı pīşīn ü 'uḡalā'-ı dīrīn şāḡrāda olan serāb-ı bī-me'āle ve ru'yāda görilen şuver-i ḥayāle teşbīh idüp: “'Aḡıl olan şu yaldızına dil-beste olmaz ve bīdār olan ru'yāda görilen şuvere rabt-ı ḡalb kılmaz” dimişlerdür. Ve fi'n-nefsi'l-emr dünyā, ḡam-gede-i beliyyāt ve mecrā-yı seyl-i ḥādīşāt olmaḡın, zīr-i gerdūnda bir kimse ḥāṭırı ma'mūr bir kimseyi görmemişdür. Nitekim:

نیست این غمکده بی سبیل حوادث صائب

⁷⁹ Falan kimse yilandan daha zālimdir.

⁸⁰ Bkz.: Süreyya Beyzadeoḡlu (Haz.), (2003): *Durūb-ı Emsāl-i Osmaniye, Şinasi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul: 95.

زیر کردون دل معمور ندیدهست کسی

beyti bu ma'nāya güvāhdur. Ḥattā ebnā'-i dünyā, dünyā-meşreb olmağın bir kimseden bir kimseye luṭf u kerem kalmadı diyü *kıṭ'a*:

Meyl eyleme nişīmen-i dünyāya iy gönül!
Olmaz qarārgāh-ı hümā āşiyān-ı büm
Luṭf ü kerem kapusı kapandı bu fānide
Şimden girü mürüvveti gayrı kapudan um

dimişlerdür. (Metin: 217-218.)

Ol sebebden dünyāyı iki kapulı kārban-serāya teşbīh ve her konan göçmek üzre olduğına Ḥ'āce Ḥāfiz bu vechile teşbīh buyurmuşdur, *beyt*:

درین رباط دو در چون ضرورتست رحیل
رواق طاق معیشت چه سر بلند چه پست

Ya'nī; çünkü dünyādan irtihāl muḳarrerdür; ma'īşetüñ ğınā ile olmuş yāḥod faḳr ile olmuş ne fā'ide dimekdür. (Metin: 530.)

Qaldı ki ehl-i dünyāyı mevtādan 'add eylemegüñ beyānında 'ulemādan maḳāle-i keşīre vardır. Şöyle ki; dünyā, ehlini kātıl ü hālikdür. Zīrā dünyā bir telḥ deryāya beñzer; ehli andan şārib oldıḳca 'aṭaşı artup helāk olur dimişlerdür. Ve daḫı dirhem-i dünyā 'aḳrebdür; efsünını bilmeyen eline aldıḳca ledġıyla helāk olur. Efsünü ḥalāldan miḳdār-ı kifāyet aḫz ve maḥall-i şer'īsine şarf itmekdür. (Metin: 388.)

Ḥattā dünyādārānı tezek yuvalayan siyāh böcüge teşbīh itmişlerdür. Şöyle; mezkūr böcek yuvaladığı tezeği delüğine ıḳamayup, taşrada terk idüp, yalnızca dāḫil-i sūrāḥ ve çekdiği zahmete peşimān olur. Ke-zālik dünyādārānuñ cem' itdiği çirk-āb-ı dünyā yirinde kalmayup, kendüsi yalnızca dāḫil-i sūrāḥ-ı ḳabr-i ḥasret olur. dimişlerdür. (Metin: 390.)

Ve bunuñ beyānı budur ki; ḥayāt-ı dünyā ḳaṅtara-mişāl mi'ber-i 'uḳbādur. Ve ol ḳaṅtaranuñ bir ḳaç rükn-i vardır. Şöyle ki; dünyāya gelen insāna āġuş-ı māder ve gehvāre-i ıztırāb-eşer rükn-i evveldür. Ve laḫd-i mezār-ı pür-i'tibār rükn-i āḫardur. Bu iki rüknüñ miyānesinde ba'zılar ḳaṅtaranuñ nişfini veyā sülāşātını ḳaṭ ve ba'zısı nihāyetine ḳadem-nihād olmağa bir ḫaṭvesi ḳalmış iken bu maḳüle köpriden 'ubür ve ḳubürdan ġāfilāne köpri üzerinde 'imāret-ḫāne itmek ancak kār-ı dīvānedür dimişlerdür.

Cümle ḫalk ehl-i sefer 'ālem müsāfir-ḫānedür
Hiç muḳīm ādem bulunmaz bir 'aceb kāşānedür
Bir kefendür 'āḳıbet ser-māye-i şāh u gedā
Çün buna maġrūr olan mecnūn degül de yā nedür?

(Metin: 488.)

Esrār-ı İlähiyye: Ḥattā esrār-ı İlähiyye, ‘inde’l-evliyā’ emānetu’llāh olup ve evliyālar ümenā’-i İläh olduğundan ⁸¹ ان الله يأمرکم ان تؤدوا الامانات الی اهله⁸¹ mantūqınca emānet-i şerīfi ancak ehline edā iderler ve ehli olmayandan cüdā vü sükūt üzre giderler. Nitekim ḥazret-i Mevlānānuñ:

هرکه او از همزبانى شد جدا
بى زبان شد کرچه دارد صد نوا⁸²

beyt-i dil-ārāsı bu beyānda kāfīdür. (Metin: 329.)

ضمير الاحرار: ḥadīs-i şerīfi ve daḥı ḥazret-i Ḥayderūñ: صدور الاحرار قبور الاسرار daḥı Ve daḥı kelām-ı münīfi mışdāḳlarınca evliyā’-i kirāmuñ ḳulüb-ı aḳdesleri, maḥzen-i esrār-ı İlähī ve mevḳı’-i ‘ināyet-i nā-mütenāhī olmağın, bilā-izni’llāh kimseye keşf-i rāz buyurmazlar ve esrār-ı ‘ışḳı bī-gāneye tıyurmazlar. Ammā müdde’ilerūñ ḥālī ma’lūmdur. Nitekim Nābī eyidür:

Hüneri var ise ketm-i eşer-i ‘ışḳ itsün
‘Aybdur bülbül-i şūrīdeye feryād itmek

Ḥattā ḥalvetde daḥı keşf-i rāza izn vermeyüp dīvārlarūñ ḳulağı var didiklerin şā’ir beyt:

بخلوت نیز از دیوار می پوش
که باشد در پس دیوارها کوش

beytiyle edā buyurmuşdur. Ve nāzımuñ kelāmında, zamānede esrār keşf idecek dost yokdur dimege daḥı ihtimāl vardır. (Metin: 422.)

Ez-ser-i engoşt: Ez-ser-i engoşt, bu kelāmuñ mecmū’ı ıştılāḥ-ı Fārisīde aşl «teḡāfūlāne ve ḡönülsüz» ma’nāsına müsta’meldür. Nitekim Ebu’l-Ma’anīnūñ beyt:

انتظار ان هلال ابرو کشیدم روز عید
مرحبا کرده ولیکن از سر انکشت کرد

beytinde bu ma’nāca: Yevm-i ‘idde ol hilāl-ebrūnuñ intizārın çekdüm. Baña merḥabā eyledi, lākin nīm-nigāh u teḡāfūlāne ile eyledi dimekdür. (Metin: 83.)

Gurbet: Ma’lūm ola ki ḡurbetūñ fevā’idi çokdur. Nitekim Ḳāsım-ı Meşhedīnūñ beyt:

نیست قدری هیچکس را در دیار خویشتن
آب تا در کل بود آبست و در مینا کلاب

buyurdığı ve daḥı Ḥ’āce Şā’ibūñ beyt:

⁸¹ «Haberiniz olsun ki Allāh size şunları emrediyor: Emāneti ehline veresiniz...» me’ālinde āyet-i kerīme Nisā Suresi/58.

⁸² Dilinden anlayan refikından ayrılan kimsenin çok sözü olsa da dilsizdir.

کامل هنران در وطن خویش غریبند

در پشت صدف کوهر شهوار یتیمست

didigi ebyāt-ı laṭīfler mışdāqınca, kişinüñ kendi beldesinde qadri yoqdur. Zīrā āb, mā-dām gülde oldıqca ābdur. Ammā mīnāya naqlinde gül-ābdur. Ve dağı şadefinde olan dürr-i şehvār bī-kaqdrdür. Ammā püşt-i şadefe hüruc u naqlinde dürr-i yetımdür ki, şarrafān-ı rüzgār yanında zī-ıtibārdur. Hattā ğurbetde rağbet harfi mevcüddur dimişlerdür. Lakin ğurbetüñ zaħmet-i ğün-ā-ğünı dağı ma'lımdur. Nitekim: ⁸³ السفر قطعة من السقر hadīs-i şerīfi bunda şāhiddür. Binā'en 'aleyh kişinüñ hānesinde çekdiği zaħmet, ğurbetde olan şafāsından evlādur dimişlerdür. Ancaq taħşil-i 'ilm ü kemāl ve puhtelik, baħr-i ğurbetüñ zaħmetlerin çekmege mevķūfdur. Nitekim Şā'ib:

نیست ممکن پختکی تحصیل کردن در وطن

خامی عنبر کجا از جوش دریا کم شود

diyü buyurmuşlardur. Ya'nī; vaṭanda puhteligi taħşil mümkin degüldür. Ve illā 'anberüñ hāmlığı, cüş-ı deryādan qande kem olur idi? Ya'nī; 'anber hāmlığın deryāya düşmek ve āħara sefer itmek ile giderür dimekdür. Şöyle ki Serendīb semtinde leb-i deryāda olan cibāl-i şāhiķanuñ el irişmez qayalarında bal arısı mekān tutup, çıkardığı baluñ ger mümü deryāya düşüp, bilād-ı sā'ire semtine aqup vardıqda, anı sāhile qarīb maħallerde cem' idüp şatarlar. 'Anber ol mūmdandur dimişlerdür, intihā. (Metin: 410.)

Gûy u Çevġân: Pes 'aķıl olana zulmden ihtirāz idüp top gibi bī-ser ü pā olmaq kişinüñ iķtidārında iken, çevġān gibi zaħm-sāz-dilān olmamaq gerekdür diyü *beyt*:

چوکان مشو که از تو خرد زخم بردلی

تا همچو کویی بیسر و بیپا توان شدن

mazmünün irād buyurmuşlardur. (Metin: 375.)

Güzer-nāme: Haķķ te'alā aña raħmetinden bir nāme virür. Nāme-i raħmet, düzaħdan berā'et nāmesidür. Nitekim şā'irüñ:

همه دیانت و دین جوی و نیک رایى کن

که سوی خلد برین باشدت کذر نامه⁸⁴

beytiyle müsteşheddür. Güzer-nāme; seyyāh ve ebnā'-i sebīl maķülelerine bācdārān ve ğayrıdan ta'aruz olunmamaq için hukkān-ı devlet tarafından virilen izn-nāmedür ki aña mu'āf-nāme dirler. Ve Fārisīde aña haṭṭ-ı cevāz ve berāt-ı müselleme dağı dirler. (Metin: 474.)

⁸³ «Sefer cehennemden bir parçadır.»

⁸⁴ Dāimā din ve diyāneti gözet, hüsn-i zan üzere ol ki senin için cennete güzer-nāme olur.

Hâb-hor: H^vâb-hor, kelimeteyn beyninde olan harf-i ‘aţfuñ hazfıyle terkîb-i tavşîfî i‘tibâr olunup «yiyüp yatmak» ma‘nâsı virilür. Nitekim h^vün-âb kelimesinüñ aşlı h^vün u âb idi. Ma‘ţûf ile ma‘ţûfun ‘aleyh beyninde olan vāv-ı ‘aţfuñ hazfıyle terkîb-i tavşîfî i‘tibâr olunup «kanlu şu» ma‘nâsı virilmişdür. Mā-nañnü fihide ke-zâlik aşlı h^vâb u hor iken hazf-i vāv ile h^vâb-hor dinmişdür. (Metin: 251.)

Hâb-ı Subh: Ma‘lûm ola ki giceleri nevm güzerân iden h^vâb-âlûdlar, kıyâm-ı leyl ve seher-hîzlik ile me’lûf olan ehl-i sa‘âdetüñ nâ’il oldığı devletden mahrûm olur. Ez-cümle, h^vâb-ı şubh mâni‘-i rızq olur. Nitekim الرزق الصبحة تمنع الرزق hadîs-i şerîfî tercemesinde:

Qısmet-i merdüm-i seher-hîzîñ
Genc-i ğaybden irür imidâdı
Men‘-i rûzî vü tellî-i ‘îşe
H^vâb-ı nüşîn-i şubhdur bâdî

dimişlerdür. İmdi mü’minüñ ekşer-i evkât-ı leyâlîsi seher ve bîdârî-i seher ile güzer itmek hoşterdür. (Metin: 214.)

Hânedân: Hânedân, «aşl evüñ dâ’iresinde olan havlî»ya dirler ki lisân-ı ‘Arabda aña harem dinmişdür. Pes ‘Arablar hâtünlarından «harem» ile ta‘bîr eyledikleri gibi ‘Acem «hânedân» ile ehl-i beyt murâd iderler. Ammâ hân mânı bunuñ ğayırdur ki ma‘nâsı «menzile beñzeyici» dimekdür. Aşl mevzû‘un lehi; yörük ve ‘urbân ve ekrâduñ evleri idi. Şoñra keşret-i isti‘mâl ile hân mânı «ev ü barq» demek olmuşdur. (Metin: 206.)

Hâtem: Ma‘lûm ola ki bu hâtem-i şerîfe, Hâtem-i Süleymân ve Mühr-i Süleymân didikleri gibi Fâriside «Hâtem-i Cem» dañı dirler. Zîrâ elfâz-ı Cem egerçi ma‘nâda «pâdsâh» dimekdür. Lâkin kaçan Cem lafzı «hâtem» ile yâhod «bâd» lafzı ile yâhod «âşaf» lafzı ile zîkr olınsa, andan hazret-i Süleymânı murâd iderler. Nitekim «âyine» lafzı kaçan «hikmet» ile veyâ «hukemâ» ile ve emşâli nesnelere ile isti‘mâl olınsa murâd İskenderdür dirler. Ve kaçan «câm» ile veyâ «bâde» ile veyâ «sâgar» ile isti‘mâl olınsa murâd Cemşiddür dirler. (Metin: 43.)

Hâtır-şikenlik: Ma‘lûm ola ki hâtır-şikenlik kadar bir haşlet-i bedter olmaya; her kimüñ hâtırı olur ise olsun. ‘Ale’l-ĥuşûş âzürde eyledigiñ mü’min qarındaşuñ ola. Bunuñ tafşîli aşğıda in-şâ’a’llâh beyân olınacaqdur. Qaldı ki bir kimsenüñ nazargâh-ı Rabbü’l-erbâb olan hâne-i hâtırımı harâb ü yebâb itdikden şoñra anı bir dañı nevâziş-i bî-ĥisâb ile ta‘mîre şitâb eyleseñ evvelki gibi ‘umrân bulmayacağı meşhûr-ı miyâne-i ehl-i ‘irfândur. Nitekim Nâbî raĥimehu’llâhuñ *beyt*:

Kenâd itseñ yene ‘ayb-ı şikâf-ı kâse bâķîdür
Olur tarz-ı nevâziş bî-nemek âzârdan şoñra

kelâmı işbât-ı müddeâda kâfidür. Hülâşa-i kelâm hiçbir kimsenüñ kalbini incidüp hâne-i hâtırın harâb itme. (Metin: 133.)

Hatt: Hatt, Fârisîde niçe ma'nâya gelür. Ez-cümle hatt-ı nev-hîz-i hübândur ki şu'arânuñ ba'zısı henüz görünmiş şakala dir. Ve ba'zısı tâze bitmiş bıyığa dirler. Ba'zısı çaşa müşâbih olan bıyığa dir ki çâr-ebur ta'bîri şâhîh ola. Ve dağı hatt-ı sâgar ve hatt-ı Bağdâdîdür ki kenâr-ı câmda olan hâttür ki tolu olmağdan kinâyedür. Ve dağı hatt-ı gerdendür ki diyâr-ı 'Acemde kâ'ide-i kadîmleri üzre katlı olacağ âdemüñ gerdânına cellâd bir hatt çeküp ve gözlerin bağlayup ve nağ-ı rîg üzre oğurdup ve iki-üç def'a istîzân ba'dehü katlı ider idi. (Metin: 253.)

Hikmet: Ve eger ol nâ-cins senden ağız-i hikmet ve taleb-i ma'rifet kaydında ise de yene andan sür'at ile nefret gerekdür. Zîrâ hem-râz u hem-zebân olmayana içtâ'-i hikmet ol hikmete zulmdür diyü beyân buyurmışlardır. Nitekim hadîs-i şerîfde لاتعطا الحکمة الى غيرها⁸⁵ vârid olmuştur. (Metin: 329.)

Hudây: Hudây, bunda ism-i müfreddir, 'Arabîsi «şâhib» ve Türkîsi «issi» dimekdür. Ve dağı «mâlik» ve «azîz» ma'nâsınadır. İmdi haqîkatda şâhib-i muṭlağ ve mâlik-i muṭlağ ve azîz-i muṭlağ hazret-i Haḫḫ olup, Haḫḫuñ ğayrına şâhib ve mâlik dinmek mecâz oldıysa, lafz-ı Hudâ Vâcibü'l-Vücüd hazretine maḫşûş olup keşret-i isti'mâl ile 'alem-i hâş olmuştur. Bu taḫdîrce Haḫḫuñ ğayrına Hudâ dinmek e'imme-i dîn katında küfrdür dirler, meger ki lafz-ı Hudâdan ma'nâ-yı terkîbî murâd olına. Zîrâ lafz-ı Hudâ gâhî mürekkeḫ olup ma'nâsı «kendi gelici» demek olur. Nitekim İmâm Râzî Meṭâlib nâm kitâbında böyle beyân buyurmışdır. Bi-'aynihî 'ibâresi İbnü Kemâlüñ Deḫâyıḫu'l-Haḫâyıḫında naḫlen meşṫürdür. Lâkin lafz-ı Hudây mürekkeḫ içtibâr olındıḫda evlâ olan vâv-ı resmî ile خودای(Hudây) yazılmağ gerekdür. Nitekim nazm:

آمد بر من که من رسولم

کفتم تو برو که من خودایم

beytinde böyledür. Ma'nâ-yı beyt: Fülân benüm yanuma geldi ki; “ben saña gönderilmişim” diyü. Eyitdüm; “Sen git ben kendüm geliciyim”. (Metin: 18-19.)

Hüdhüd: Ma'lûm ola ki bu mes'elenüñ baḫşı ibtidâ huzûr-ı Süleymân 'aleyhi's-selâmda, miyâne-i mürġânda vâkı' olmuştur. Şöyle kim; mürġân pîşgâh-ı hikmet-penâh-ı hazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâma geldiklerinde, hüdhüdün zîr-i zemînden kırık zirâ' kadar yirde mestür olan âbı görmek hâşıyyeti ibrâz olındıḫda zâg-ı ḫased-pîşe, hüdhüdün bu kelâm-ı haqîkat-nizâmın lâf u güzâfa ḫaml ile: “Eger hüdhüde bu nazar dâ'im kâ'im ola idi bir avıç

⁸⁵ «Hikmeti ehil olmayana vermeyiniz, ona zulmedersiniz. Ehline verilmesine mâni olmayınız; bu da ona zulümdür.»

hâkûn zîrindeki dâma giriftâr olmaz idi” diyü mu‘arâzaya âgâzında hüdhüd-i râst-gû: انا جاء
 86 غشى البصر القضاء mazmûnına mu‘tâbîk cevâb-ı bâ-şavâb ile kazânuñ hükmini münkir olan zâgı
 ifhâm kıldıkda, bu kelâm-ı haqîkat-beyân pesendide-i hazret-i Süleymân olmışıdi, intihâ.
 (Metin: 336.)

Hümâ: Hülâşa-i kelâm, kişünñ her nekadâr sa‘d u devleti efzûn olur ise kibr ü
 naḥvetden pâk olmak lâzımdur. Hattâ sâyesi bâ‘iş-i sa‘âdet olan hümâ kuşunuñ rızkı üstüñân
 olmasınıñ hikmetini beyânda erbâb-ı işâret ve eşhâb-ı fiṭnatuñ kelâmı üzre; mağz-ı hümâdan
 naḥvet-i sa‘âdet be-der ola diyü üstüñân-h‘âr olmağda seg ile hümâyı şerîk kılmışlardır.
 Nitekim:

تا نخوت سعادت بیرون رود ز مغزش

با سک شریک روزی کردند ازان همارا

beyti bu ma‘nâyı mübeyyendür. (Metin: 228-229.)

Iyâde-i Marîz: Ve beyne’l-aḥbâb ‘iyâde-i marîz, inşâf u mürüvvetüñ nişânesidür.
 Nitekim bir zarîf dimişdür, *beyt*:

Bir kerre de şor bâri gelüp ḥasteñi zâlim

İnşâf nenüñ adı, mürüvvet neye dirler?

(Metin: 519.)

İbret-gîrlîk: Nâzımuñ ḥiṭâbı cüvâna eylediginde, ‘âşıkâna işâret-i dîger dahı vardır.
 Budur ki; zamânenen ‘ibret-gîrlîk eyyâm-ı cüvânide maḥbûl ve ‘inde’l-‘uḫalâ maḥkûldür. Yoksa
 hengâm-ı pîrîde eşk-rîz-i nedâmet olmağ, kişzârı bî-maḥall sıḫâyet itmek gibidür. Anuñ ise
 ‘adem-i nef’i zâhir ü bâhirdür dimişlerdür. Nitekim şâ‘irüñ:

باران بی محل ندهد نفع کشت را

در وقت پیری اشک ندامت چه میکند

beytinden ma‘nâ-yı murâd müstefâddur. Hülâşa-i kelâm zamânenen ‘ibret-gîrlîkde şarf-ı nazâr
 ile ihtimâm eylemek ‘uḫalâ vü cüvân-ı şulehâ kârıdur:

‘Âḳıl iseñ i‘tibâr al iy cüvân

(Metin: 307.)

İhsân: Ma‘lûm ola ki ihsânüñ ḥâsen oldığına, ihsânda olan elifler şâhideyn-i ‘âdileyndür
 dimişlerdür. (Metin: 407.)

⁸⁶ Kazâ geldiği zaman göz görmez olur. Bu söz, *Durûb-ı Emsâl*’de “Kazâ gelince dâniş gözü kör olur”
 şeklinde geçmekte, Arapça’da darb-ı mesel karşılığı: انا جاء القضاء عمى البصر olarak verilmektedir. Bkz.:
 Beyzadeoğlu, (2003): 164.

Kâfir: Kâfir lafzı, ‘inde’l-‘Acem fâ’nuñ fethiyledür. Ve ‘inde’l-‘Arab fâ’nuñ kesriyledür. Ma’nası «sâtir»dür. Nitekim dâneyi yirde zirâ‘at ile setr iden zür râ‘a ve nehâruñ nûrını zulmetiyle setr iden leyle kâfir dimişlerdür. Pes nâ-müselmâna kâfir dindigi, haqqı setr itdigi içündür. ‘Arabîde cem‘i küttâb vezninde küffâr ve ciyâ‘ vezninde kifâr ve fecere vezninde keferedür. Fârisîde cem‘i kâfirân gelür. Nitekim şâ‘irüñ:

آنچه در جان منست کر بر شتر بودی ز غم
می زندی کافران در جنة المأوى علم

beytinde vâkı‘dur. Ya‘nî; benüm cānumda olan ğamm eger bir devenüñ üzerinde ola idi, deve ol ğammıdan rişte gibi incelüp semm-i hıyâtdan duĥüle kıabil olur idi. Pes ehl-i küfrüñ cennete duĥülleri: ⁸⁷ لايدخلون الجنة حتى يلج الجمل فى سم الخياط 87 ayet-i şerîfi üzre devenüñ igne yurdısından geçmege muvaffaq olup ve devenüñ semm-i hıyâtdan ‘adem-i duĥülü egerçi ma‘rûfdur ammâ benüm derūnumda olan derd ü ğammımı götüren deve böyle oldığı taĥdîrce kâfirân cennetü’l-me’vâya duĥül ile naşb-ı ‘alem-i me’mül iderler idi dimekdür. Şâ‘irüñ bundan murâdı mübâlaġa ile keşret-i ğamm-ı cānın beyāndur. Ve bu mażmūn-ı belîġuñ ‘Arab u Türk şu‘arâlarınıñ şi‘riyyelerinde vuĥû‘ı vardır. ‘Arabîsi:

ولو ان ماى من جوى و صبابة
على جمل لم يبق فى النار كافر

ve Türkîsi:

Derūnumda olan derdi ba‘îrūñ üstine kıoysam
Cehennemde olan kâfir güler ehl-i ‘azâb oynar

(Metin: 194-195.)

Kâġad-ı Bâd: Ve daĥı başında hevâ-yı kibr olup kâġad-ı bâd gibi ĥalkdan yüksek uçanuñ, boġazında urġan ile maşhara-i ehl-i seyrân oldığı Ĥ‘āce Muĥlişuñ beyt:

همچو کاغد باد⁸⁸ هر کس را هوایی در سرست
از برای سیر هر دم در رسیمانش دهند

beyt-i laţîfinden nümâyāndur. Kâġad-ı bâd didikleri, şan‘atle ma‘mül bir varaġdur ki kendüyi rîsmân ile hevâya şalup, pervâz itdürüp seyrine dem-sâz olurlar. (Metin: 352-353.)

Kanâ‘at: İmdi her umürda, ĥuşuşıyle libâs ĥuşuşında tekellüfden mücānebet ile senevî bir libâsa kıanâ‘at itmek gerekdür. Zîrâ:

⁸⁷ Onlar «...ve deve iġne deliġinden geçinceye kadar cennete giremezler.» me’âlinde A’râf Sûresi/40. âyet-i kerîmesi. Şârih âyet-i kerîmeyi tefsîren yazmıştır. Ĥüm zamiri âyet-i kerîmenin aslında olmayıp baş tarafındaki; âyetleri yalanlayanlara ve imâni kibirlerine yediremeyenlere işârettir.

⁸⁸ Beyitte –vezin gereġi– kâġad-bâd şeklinde kullanılmıştır.

عزیزتر نة از کعبه ای لباس پرست
بجامه که بسالی رسد قناعت کن

Ya'nî; Ka'be-i mükerreme bu deñlü muhtereme iken senede bir libāsa qāni'adur. İmdi iy libās-perest ve iy talebkār-ı zīb ü zīnet! Sen Ka'beden 'azīzter degülsin; senede ulaşan bir came ile qanā'at ve ihrāz-ı rāhat-ı āhīret eyle dimekdür. (Metin: 230.)

Ve harīş-ı tama'kārūñ Hudānuñ rahmetinden dūr ve Haqqdan mehcūr olduğına sebep; mün'im-i haqīqīnūñ ni'meti her ān vāsıl olur iken: "Belki bu ni'met fevt olur, şoñra zahmet çekerem" diyü Benī-İsrā'ilūñ mā'ide-i pür-fā'ideyi hilāf-ı emr-i İlāh üzre iddihārları, küfrān-ı ni'metden nāşī ni'metlerinūñ inqīṭā'ına ve kendülerinūñ şuverleri kırede vü hanāzīr şüretine tahvīl olmağa bādī olduğu gibi, hırşa ibtidār ile ni'am-ı vāşılanuñ 'adem-i inqīṭā'ına cāzim olmamaq ma'nāsınca dīnār u dirhemi iddihār ider harīşuñ belāsı ise ğod ma'lūmdur. Pes bunlardan ħalāş murāduñ ise *beyt*:

Meges gibi harīş-ı cīfe-i dünyā-yı dūn olma
Maqāmuñ kulle-i Qāf-ı qanā'at eyle 'Anqāves

dimişlerdür. (Metin: 280.)

. Pes ğinā qanā'atdedür; yoksa cem'-i mālda degüldür. Nitekim dimişlerdür Şā'ib:

روده تنک به یک نان تهی پر کردد
نعمت روی زمین پر نکند دیده تنک

Ya'nî; tar olan bağırsağ bir nān-ı sāde ile tolar. Ammā dīde-i teng, ni'met-i rüy-ı zemīn ile talmaz. Çāresi qanā'atdür dimekdür. (Metin: 378.)

Pes bunda H'āce Hāfiż buyurmuşdur, *beyt*:

قلندران حقیقت بنیم جو نخرند
قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست

Ya'nî; evliyā'u'llāhlar, hünerden 'ārī olan ebnā'-i dünyānuñ atlas kaftānını yarım arpaya şatun almazlar dimekdür. Hünerden murād; āhīret için tedārük-i zāddur. (Metin: 512.)

Karınca: "Ḥattā ḥaşmuñ qarınca ise de merdāne ol"⁸⁹ didikleri, meşel-i sā'ir üzre arslan bu kadar kuvvet ü şavlet şāhibi iken toğurdığı yavrısını qarınca elinden bir yirden bir yire ağız ile götürüp kaçurur. Ḥattā yavrısın ağızında tutup gider iken ba'zı bildircin didikleri kuş nā-gāh uğrında pervāz itmek ile yavrısına zarar gelmemek için şefkat dā'iyyesiyle ağızında ziyāde şıqup bilmezlik ile helāk ider. Anuñçün sebebine isnād tarīķı üzre mezkūr bildircin kuşına luğat-ı Fārisīde «şirküş» diyü ad virmişlerdür. Hūlāşa düşmeni haqīr görmelü degüldür. (Metin: 173.)

⁸⁹ Bkz.: Beyzadeoğlu, (2003): 134.

Ma'lûm ola ki qarınca keşîrî'l-ḥarekât olmağın 'Arabîde ismine «nemle» dinmişdür. Künyesi «ebû meşğûl»dür. Sâ'ir ḥayvanâtдан bu cihet ile mümtâzdur ki; kendi cüssesinde demüri götürür. Ğāyet kuvvetlüdür. Ḥattâ selefde bir qavmi, Ḥudā qarınca ile helāk itmişdür dirler. Ve kendüniñ ḥavfindan arslan yavrısını yirden yire qaçırur. Zîrâ arslanıñ yavrısını helāk ider. Ve cüsse-i 'azîme şāḥibi olan filüñ ayağına buqağı gibi cem' olmağıla fili helāke virür. Ve taleb-i rızqda ḥîlesi 'āzîmdür. Dāne olan yiri birbirine ḥaber iderler. Ve birbiri ardınca naql-i dāneye giderler ve dāne olan anbārın işin görürler. Zîrâ şitā için yazdan zeḥā'ir cem'ine düşüp, ihtikār üzre hırş ile her biri hezār dāne iddiḥār iderler. Ma'a-hāzā senede küçügi yarım dāne ve büyügi bir dāneden ziyāde yimez. 'Ömri daḥı 'alā-rivāyetin bir seneden ziyāde sürmez. Ve kilār zemninde müddeḥar olan dānelerde ta'affün añlasa, ol dāneleri cümleten leyle-i qamerde taşra çıkarup, tamām qurıdup yine kilārına naql ider. Ve mezkūr dāneler zîr-i zemninde bitmemek için vaqtiyle iktizāsına göre dāneleri taşnîf üzre ikişer böler. Ve küzbüre didikleri nesneyi dört böler. Zîrâ küzbüre munşifen zer' olunur imiş. Böyle bir ḥarîş u ḥîle-bāz ḥāyvāndur. Qaldı ki qarıncayı beyne'ş-şu'arā «merd-i kâni»a teşbîh ile ez-cümle *beyt*:

سفره اهل قناعت هر دم از نعمت پر است
روزئ موران بود دائم مهیا بر زمین⁹⁰

didikleri senede yiyecegi rızq-ı qalîle nazarandur. Yoksa anbār u kilārde müddeḥar olan ni'mete nazaran degüldür. Ancaq qalîle qanā'at itdigi için kısmeti zemn üzre dā'im müheyyādur; aç qalmaz dimekdür. (Metin: 272-273.)

Ve daḥı hırşuñ taqarrurı ile qalb qaralur. Ve siyāh oldıqdan soñra izāle-i hırş 'asîr olur. Nitekim buyurmışlardur, Muḥliş:

حرص دنیا کی رود بیرون ز دلہای سیاہ
نیست امید رہایی مور پا در قیر را

Ya'nî; siyāh-dillerden hırş-ı dünyā qaçan taşra gider? Ya'nî gitmekden 'uşret vardur. Zîrâ ayağı ālüde-i zift olan mūruñ ḥalāşına ümîd yoqdur dimekdür. (Metin: 371.)

Kazâ-i İlâhiyye: Ve kazâ'-i İlâhiyyenüñ redde imkânı olmadığın beyānda Mevlānā qaddesa'llāhu sırrahū ḥazretleri Meşnevîsinde, ḥazret-i 'Aliyyü'l-Murtezāyı şehîd iden rikābdâr-ı Ḥayder-i Kerrār İbnü Mülceme: “Sen qātil-i Ḥayder olacaqsın” diyü Faḥr-i 'ālemüñ ḥaber virdigi sırra, ḥazret-i Ḥayder:

کفت پیغمبر بکوش چاکرم

⁹⁰ Kanāat ehlinin sofrası her zaman nimet ile doludur; karıncanın rızkının daima yeryüzünde hazır olduğı gibi.

کو برد روزی ز کردن این سرم⁹¹

mazmūnın maḳālesi üzre āgāh olup ve mezbūr rikābdār ḥazret-i Ḥaydere gelüp: “Yā ‘Alī! Beni evvel sen ḳatlı eyle” diyü her gāh recā eyler iken ḥazret-i Ḥayder,⁹² جف القلم بما انت لاق müfādı üzre ḳazā-yı Ḥaḳḳa ḥile-perdāzlıḳ olmaz diyü ḳazāya rızā virmişdür dimişlerdür, intihā. İmdi işbu ezā’-i müşkilü’-d-devāya teslīmden ğayrı çāre yoḳdur. Nitekim, *beyt*:

در زیر تیغ حادثه بر دست و پا مزن

کین درد را بجز سر تسلیم چاره نیست⁹³

dimişlerdür. Ḥattā ḳazāya rızā vü teslīm gösterenüñ başına ebr-i belā, bāl-i Hümā olur. Nitekim şā’irüñ:

هرکه تسلیم بفرمان قضا میکرده

بر سرش ابر بلا بال هما میکرده

beyt-i lāḳḳinüñ mazmūnı bu ma‘nāya güvāhdur. Ve daḥı:

چون کشیدی پای بر دامان تسلیم و رضا

تیغ اگر چون کوه بارد بر سرت پروا مکن⁹⁴

Ve daḥı bu mazmūn-ı leḳāfet-nümünı düstürü’l-‘amel eylemek beyānında *ḳıṭ‘a*:

Hemīşe nāfiḳ olur ser-nüvişt-i ḥükm-i ḳazā

Dimeñ ki ṭālib olan sa‘yde ḳuşūr eyler

Nihāde ḳıl ser-i teslīmi levḥ-i taḳdīre

Muḳadderāt-ı İlāhī gelür zuhūr eyler

didikleri kāfī ve teslīmden vāfīdür dimişlerdür. (Metin: 337.)

Ol nesneden ki saña ḥāşıl yoḳdur; gönli ḳāni‘ tut. Ya‘nī; ḥaḳḳuñda ḥuşūli muḳadder olmayanı ṭaleb ile bī-hüde zaḥmete düşmeyüp muḳaddere rāzī ol dimekdür. Nitekim *beyt*:

Ne deñlü sa‘y iderseñ bir murāde

Naşīb olmaz muḳadderden ziyāde

dimişlerdür. (Metin: 458.)

Ḳazā-yı āsmānī, ḳalem-i ḳazā ile nigāşte-i levḥ-i maḥfūz ve ānan-fe-ānan semādan nāzil ü melḥūz olan aḥkām-ı İlāhīdür. Pes bundan baḥş cā’iz degüldür. Nitekim ḥaberde لا تكلموا فی

⁹¹ Peygamber (s. a. v.) kölemin kulağına, günün birinde başımı boynumdan ayıracağına söyledi.

⁹² «Takdir kaleminin yazdığı lâyük olduğundur» me’âlinde hadîs-i şerîf.

⁹³ Kazâ kılıcının altında çırpınma, başı teslim etmeden bu dertten kurtulmanın çaresi yoktur.

⁹⁴ Ayağımı teslim ve rızâ eteğinin altına çektiğinde, başına dağ gibi kılıç yağsa da korkma!

⁹⁵ vārid olmuştur. İmdi her aḥkām, müsbet-i ezeli-i Ḥaḥḥ üzere iken te'sīrāt u aḥkāmı feleke nisbet ḥaḥādur. Nitekim Ḥ'āce Ḥafızuñ *beyt*:

راز درون پرده چه داند فلک خموش
ای مدعی نزاع تو با پرده‌دار چیست⁹⁶

bu beyānı müş'irdür. Rāz-ı derūn-ı perdeden murād ḥazā-yı İlāhīdür; ve perdedārdan murād felekdür ki ḥavādişuñ ekseri anuñ gerdişi ile zuhūr bulur. Lākin fā'il-i muḥtār olan Perverdğārdan emrsiz olmaz ve ḥazādan dem uran felāḥ bulmaz. Anuñçün bu mu'ammāyı ne keşf itmiş ve ne keşf ider vardur dimişlerdür. (Metin: 478.)

Kazm-ı Gayz: Ḥulāşa-i kelām kazm-ı gayz, bā'is-i selāmet-i dāreındür. Ve hengām-ı gādabda nefsi zebūn itmek ḥadar yigitlik yoḥdur. Nitekim ber-manṭūḥ-ı ḥadīs-i şerīf buyurmuşlardur, *kıta*:

Pehlevānlık degül muşāra'ada
Eylemek şiddet ile ḥaşmı zebūn
Merd-i zūr-āzmāy odur ki ide
Nefs-i şümü dem-i gādabda zebūn

(Metin: 123.)

Kebüter: Ma'a-hāzā Faḥru'l-ebrār şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazret-i Şiddīḥ rażıya'llāhu 'anh ile cānib-i yemīn-i Mekke de vāḥi', şehre bir sā'at bu'diyyeti şāyi' Cebel-i Şevr dimekle meşhūr bir kūh-ı lāmi'ūñ bir gār-ı sa'ādet-āşārında ārām u ḥarārı iḥtiyār buyurmuşıdi. Ve 'aḥḥbū'l-ḥarār ol gār-ı pūr-envāruñ bāb-ı devlet-medārı üzere be-ilhām-ı Bārī 'ankebūt pūd u tār iḥzārı ile perde-sāzlık ḥizmetin ibrāz idüp ve ol perde-i ḥıfz-ı İlāhī şāyesinde bir kebüter-i Ḥarem lāne-sāz-ı iḥāmet ve zīr-i şeh-bālinde beyza-nevāz-ı sa'ādet olup şevḥ-i ḥizmet-i şulṭān-ı her dü-serāyile nevā-sāz-ı zevḥ ü şafā olmuşıdi. Ḥattā ḥālā Beytu'llāhī'l-ḥarāmda āşyān-nişīn olan ḥamām-ı lāzımu'l-iḥtirāmlar bāb-ı gārda ḥizmet-güzār olan kebüter-i ḥoş-bāl ü perūñ neslindendür dimişlerdür, kezā fi-Şerḥi'l-Ḥaşīde li-'Aliyyi'l-Ḥārī. (Metin: 87.)

Kelām-ı Bī-münāsebet: Ammā bī-münāsebet olan kelām, bā'is-i zarar-ı tām olur. Bu mişllü kelāmdan ḥazer ve ḥaḥarından ḥā'if olmaḥ lāzımdur. Nitekim Ḥ'āce Şā'ib *beyt*:

دلم چون برک بید از حرف بی هنگام میلرزد
چو عاقل طفل بیند بر کنار بام میلرزد

diyü buyurmuşdur. Ya'nī bī-maḥall sözden sögüt yaprağı gibi ditrerem. Zīrā 'āḥıl olan ṭam kenārı üzere bir ṭıflı görse ḥavfindan anuñ üzerine ditrer dimekdür. (Metin: 170.)

⁹⁵ «Kader hakkında konuşmayınız; o muhakkak Allāhın sırrıdır.» meālinde ḥadīs-i şerīf.

⁹⁶ Perdenin ardındaki sırrı dilsiz felek ne bilir; ey müdde'î! Perdedār ile kavgan nedir?

Kesret-i Gussa: Kesret-i guşsa ihtiyârlık getürür. Zîrâ kesret-i gamm u guşşâdan dâhil-i bedende cân şıķılır. Ol sebebden harâret-i ğarîze inţifâ-pezîr olup, eczâ'-i ğidâ'ıyyeyi nuzc-ı tammndan alıķor. Ve kılllet-i nuzc balğamuñ ahlâţ üzerine ğalebesin îrâş ider. Ol zamân saç u şaķal sefid ve beden ğadîd olur, kezâ fi-Şeyh-zâde. (Metin: 505.)

Kesret-i İyâl: Pes dünyâya dil-beste olan keşîru'l-işğâlûñ zâr u dil-haste olması vâreste-i ğayd u beyândur. Ğaldı ki ğiriftâr-ı ğayd-ı kesret-i 'ıyâl olmak, 'adû ve deyn ve işğâlûñ her birlerini câmi' oldığı nüktesin iş'âr için nâzım kesret-i 'ıyâlûñ zararını tafşilde sükût eylemişdür. Evvelen, evlâd u 'ıyâlûñ şâhibine 'adâvetleri zâhir ve bî-gâneden düşmâna hâcet koymadıkları bâhirdür. Ve keyfe lâ ki nâzımuñ icmâlde anları ğaţâr lafzıyla beyânı, anlar çâr-pâ-mişâldür dimekdür. Şöyle ki; şâhibini ekşer deve tepmesi ve ğaţır çiftesiyle müte'ezzî iderler. Ve şüretde dost, ğaķıķatde düşmânlıkları ğasebiyle ğoyun başlu ğurdlardur. Ve ğaydlarına ğiriftâr olan, âğir-i 'ömre dek mağbûs ve ümîd-i ğalâşdan me'yûsdur. Şâniyen, şâhibinûñ faķr u faķası ma'lûmları iken teklîf-i mâ-lâ-yuţâķların istiĥşâl, şâhibini medyûn-ı müstağraķ eylemek zâhirü'l-ğâldür. Binâ'en 'alâ-zâlik zurefâdan birisi buyurmuşdür, *nâzm*:

و الله سئمت من البيت
ليت اراه خاليا ليت
فى كل يوم الف تصديعة
و اخرها قارورة الزيت⁹⁷

Şâlişen, şâhiblerinûñ her ne ğadar ruţubet-i ğâlî olsa teklîflerin yerine getürmekde ol ğadar işğâl-i keşîreye dūğâr olmak âşķârdur ve dürlü dürlü zaĥmetleri erbâbına bedîdârdur. İmdi sa'âdet-i dâreyin mücerredlikdedür. Hîğ olmazsa râĥat-ı cüz'î, kılllet-i 'ıyâldedür. Nitekim⁹⁸ قلّة العيال احد اليسارين ğadîs-i şerîfi bu beyânda dâlldür. (Metin: 402.)

Kettân: Ğattâ kettân kısmı eger mâhuñ zıyâsına dūğâr olmasa ğıyâmete dek çürimez idi dimişlerdür. (Metin: 221.)

Kötü söz: Ve ğağabdan nâşî 'ibâda düşnâmdâr olmağuñ zararı yine şetm idene râci' idigin beyânda Şâ'ib:

دهن خویش بدشنام ميالا زنهار
كين زر قلب بهركس كه رهى باز دهد

⁹⁷ Vallâhi evden bıķıp usandım, keşke boş olaydı keşke; herğün bin baş ağrısı, yağ şişesi de sonuna geldi.

⁹⁸ «Âile efrâdının azlığı iki kolaylıktan biridir.»

buyurmuşdur. Ya‘nî; kendi dehānuñı düšnām-ı enām ile zinhār telvīs eyleme ki ol ıalbal altunı her kime virür iseñ girü saña redd ider dimekdür. Bunda murād ma‘lumdur. Kötü söz ile kötü aıça yine şāhibinüñdür didikleri meşhürdur. (Metin: 317.)

Zirā kötü söz, geçmez aıça gibi şāhibine redd olunur. Ve belki bir sözüñ yirine iki işidürsüñ. Nitekim:

ıaı halıa gibi güşuña pendüm cevāhirin
Dervişüñüñ cevābına incinme iy dede
Ma‘nāda yine kendi sözüñdür işitdigüñ
Bir söyleyenler iki işidür bu kıbbede

dimişlerdür. (Metin: 415.)

Lokma-i Halife: Luıme, ‘Arabīdür; «yudılan nesne»ye dirler ve Fārisīde müsta‘meldür. Nitekim bir nev‘ halvāya «luıme-i halife» diyü tesmiyeleri hākīm-i Hākānīñüñ *beyt*:

كان لقمۀ خليفه كه از دست وى خورى
لوزينه(اى) است خورده الماس در ميان⁹⁹

beytinde nümāyāndur. (Metin: 48-49.)

Māh-ı Siyām: Māhveş ve mehveş, «ziyāde güzel maħbūb»a dirler. Pes nāzımuñ cemālī mehveşle tavşifinde dil-berde hüsn ü ān gerekdür ve ol daıı māh-ı āsmān gibi zātī gerekdür dimege işāret vardır. Zirā meşşāta işi olan kesme vü vesme hīle-perdāzlıııdır. Nitekim:

حاجت مشاطه نيست روى دل ارام را¹⁰⁰

dimişlerdür. Hattā hīle-i meşşāta ile olan hüsn-i cemāl, māh-ı siyām gibi bī-encāmdur dimişlerdür. Māh-ı siyām didikleri, bir ‘amelī māh şekli bir nesne idi kim anı Naħşeb nām şehir kırbinde Siyām nām bir taııda, Muıanna‘ nām bir hākīm şu‘bede ile peydā eylemişidi. Dört fersaı yire dek zıyā virür idi. Altmış giceye dek şüret-nümā oldu. Ba‘dehü ‘amelī māh olmaıın bi’l-küllııye zā’il oldu. (Metin: 408.)

Māl: Pes mālā, devlet ta‘bīrleri mütedāvil olduıı cihetledür. Zirā ¹⁰¹ المال ıarb-ı meşeli üzre şāhid-i māl bir kimsenüñ maħşüş-ı āıüş-ınişin-i taşarrufı olmaıı muıāldür, belki pīrzen-i hezār-dāmād-ı zamāne gibi herkesüñ huşuşā edānī-i rüzgārın ‘aııd-i muvāşalatına meyyāldür. Nitekim nefis-i mālın devre meyyāl olduııını beyānda:

Hāşılı altunı teşhīr itdiler tedbīr ile

⁹⁹ O *lokma-i halıfeyi* onun elinden yersen ortasında elmas parıaları olan bir *levzīne*dir. (*Levzīne* için kaynaklarda baklava, kadayıf veya helvaya benzeyen farklı tarifler vardır. Tariflerde müşterek olan husus badem içi ile yapılmasıdır. Geniş bilgi için bkz: Günay Kut, (2002): “Şirvānī’nin Yemek Kitabı Çevirisine Eklediıı Yemekler Üzerine”, *Yemek Kitabı, Haz: M. Sabri Koz*, Kitabevi, İstanbul: 80.)

¹⁰⁰ Güzel yüzün süsleyiciye ihtııacı yoktur..

¹⁰¹ Mal çok meyledicidir.

Gördiler tırılmaz gider bend itdiler zencîr ile
dimişlerdür. Ve kendi ile münâsebet peydâ ideni dağı yeldürdigi *beyt*:

Gezdürür kendü gibi mâl seni
‘Âkıbet eyler ol abdâl seni

maẓmûnından ma‘lûmdur. (Metin: 60-61.)

Mansıb Ehline Yakınlık: Ve bu maẓûle menâhîyi mürtekib olmayan anlara ẓarîb olamaz. Nitekim şâ‘ir eyidür:

Menâşıb ehlinüñ ẓurbine âyâ yol bulam dirseñ
Hoş âmed söyle kızb it muğhik-i bî-‘âr u gammâz ol
Uşûlüñ ‘ârif-i muṭribveş uydur maẓâmâta
Ne tilden kim çalarlarsa aña ney gibi dem-sâz ol

(Metin: 179.)

Mâr-âmûz: Ma‘lûm ola ki mâr-âmûz didikleri şol kimsedür ki; yılanı tıutup ve bir ẓutuya ẓoyup halka seyr itdürür. Pes şu destîsi şu yolında gider didikleri meşel üzre mâr-âmûz olanuñ ekseri yılan ledğıyle helâk olur. Ke-zâlik mâr-ı zehr-âlûd-mişâl olan mâl-i dünyâyı cem‘ ile şandûka vü hazînede iddiḥâr ile halka ‘arz-ı kâlâ vü iftiḥâr iden ehl-i dünyâ dağı dünyânuñ mesmûm u maẓhûrî olmaẓ muḳarrerdür. (Metin: 182.)

Meges: Meges, fetḥile «siñek» ma‘nâsınadır; siñegüñ cümle envâ‘ına şâmil ism-i ‘âmmdur. Ḥattâ aruya dağı ıtlâḳ olunur. Nitekim eşek arusına «ḥar-meges» dirler. Lâkin bunda murâd ma‘rûf siñekdür ki ‘Arabîde «zûbâb» dirler. (Metin: 438.)

Pes bu ḥışâl-i selâsede, da‘vetsiz bir yire varan kimesnenüñ meges ile müşâreketi ve bu maẓûle rezâleti ẓabûlde müşâbeheti olmağın nâzım beyt-i sâbıẓda mânend-i meges dimişdür. Zîrâ meges, gedâ-çeşm ü bî-edebliğinden nâşî teklîfe ve da‘vete baẓmayup ve cehâletinden nâşî ḥârr u şîrîn nesnelerden helâk veyâ mülevveş olacağın añlamayup ve hevâ-yı nefesine mütâba‘at sebebiyle ḥalâl u ḥarâm ve ṭâhir ü murdâr dimeyüp ve vaz‘ u vaẓârını ‘adem-i fehminden nâşî şâh u gedânuñ süfresini fark itmeyüp, hırsız gibi bir yire varup, ḥaẓâretile ile ẓonar. Ol zamân meges-rân ile kendüyi ẓovarlar. Eger ẓaçmağa iḳtidârı var ise uçar ve ẓaçar. Ve illâ bir mehâlike düşmiş ise ḥayyen veyâ meyyiten kendüyi süriyüp ṭaşra atarlar. İmdi bu vechile rânde oldıẓdan soñra ḥaẓâret ü rezâletden ve ẓovıluḫ ve sürilmekden ı‘tibâr almayup elleriyle kendü yüzlerine sille uraraẓ ve elini yüzine alaraẓ ve inleyerek der-ḥâl ẓovıldığı yire yene tereddüd idüp yüz tırmalayaraẓ yene ṭaşra gelür. Pes bu ma‘nâlar da‘vetsiz bir yire varanda zâhirdür. Ez-cümle kendi yüzine sille uraraẓ mübtelâ-yı belâ-yı nedâmet oldığın beyânda:

چون مکس ناخوانده هر کس بر سر خوانی رود

ای بسا سیلی بدست خود زند بر روی خویش¹⁰²

buyurmuşlardır. (Metin: 439.)

MerdümeK: Merdüm, Fârisîdür; «âdemoğlanı» ma'nâsınadır ki «kişi» dimekdür. Nitekim kişi-zâdeye 'Acem, merdüm-zâde dir, *beyt*:

Gözüm yaşına rahm it sürme derden

Ki merdüm-zâdedür düşmüş nazardan

Ve dağı merdüm lafzı «merdümeK» ma'nâsına isti'mâl olunur. Lafz-ı merdümeK mürekkebdür. Bir cüz'i merdüm ve bir cüz'i kâf-ı taşğîrdür. Ma'nâsı «merdümcük»dür. Türkî dilinde «bebek» didiklerinin adıdır ki gözde görünür merdümuñ ba'ede't-terkîb ismi olmuştur. Ma'nâ-yı aşlı ile bu ma'nâyâ münâsebet zâhirdür, kezâ fi'd-Değâyık. (Metin: 134-135.)

Merhem: Kâlbüñ mecrûhiyyeti, maḥabbetu'llâhda kuşûr ve maḥabbeti mâ-sivâyâ maḥşûr eylemekden 'ibâretdür. Zîrâ zîkr ü fikre bâ'is olan maḥabbet-i kâmile-i Ḥaḳḳ, sâḥa-i beyzâ'-i kâlbden dirâht-ı maḥabbet-i mâ-sivâyı kal' ve 'urûḳ-ı 'alâ'îḳ-ı dünyeviyyeyi kaṭ' ile olur. Şöyle ki; kâlb ibtidâ'-i hılkatinden kâbil-i hüdâ vü müste'idd-i şafâ ve ḥâne-i maḥabbet ü nazargâh-ı Ḥudâdur. Her kaçan maḥabbet-i mâ-sivâ ile mükedder ü muğberr olsa, nazâr-ı rahmetden maṭrûḥ ve zaḥm-ı dūrî ile mecrûḥ olup merheme muḥtâc olur. Pes merhem-i bür'ü's-sâ'ea zîkru'llâh idigi bî-iştibâhdur. Ol zamân kâlb muṭma'in olur ve şıḥḥat bulur. Nitekim لا بذكر الا بذكر¹⁰³ bu beyânda kâfîdür. Ve nâzımuñ merhem ta'bîrinde; sâlik-i mecrûḥ bir pîr-i hünermendüñ terbiyesine muḥtâcdur dimege îmâ vardır. Zîrâ zaḥmdârâna merhem-sây olmaḳ üstâd-ı kârdân işi oldığı müstağnin 'ani'l-beyândur. (Metin: 392.)

Meyyite Nazar: Pes nâzımuñ mürdeden murâdı; maşlûb u maḳtûl olmaḳ zâhirdür. Zîrâ bu mişllü meyyite nazâr, noḳşân-ı 'aḳla dağı sebebdür. Ve nâzıra, ğamm ve hemm ve ḥüzn-i elem îrâş itmegın mağmûm u mehmûm u maḥzûnuñ ḥayâtdan 'adem-i temettü'î zâhirdür. (Metin: 411.)¹⁰⁴

Mihr-giyâ: Mihr-giyâ, «maḥabbet otı» dimekdür. Aşlı «giyâh-ı mihr» idi, li-ecli'l-'alemiyyet taḳdîm ü te'ḥîr ve ba'edehü hâ ḥarfî terḥîm olunup «mihr-giyâ» olmuştur. Mihr-giyâ bir otdur ki, anı toşbağa didikleri ḥayvân bilür. Kaçan dişisi kendüye râm olmasa mezkûr otı bulup, ağzıyla getürüp üzerine ḳor. Ol sâ'at kendüye anı râm ider. Nitekim *naẓm*:

بر مهر تو سبزه خط سر نه برآورد

¹⁰² Sinek gibi davetsiz, bir sofranın başına giden herkes kendi eliyle kendi yüzüne ne çok tokat vurur.

¹⁰³ «Şüphesiz kalpler Allâhın zikri ile mutma'in olur.» me'âlinde Ra'd Sûresi/28. âyet-i kerîmesi.

¹⁰⁴ Bu konuda –Sabit'ten bir örnek için de– Ahmet Talat Onay, (1992): “Asılana Bakılmaz” maddesi, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 44.]

نشاخت دلم خاصیت مهر کیا را¹⁰⁵

bu ma'nāya dālldür. (Metin: 69.)

Mûy-ı Sefid: Hülāşa 'ömr-i dünyā, serī'u'z-zevāl ve dünyāda beḳā muḥāl-ender-muḥāldür. Fenāsın fikr itmek herkese elzem ü ehemmdür. Hüşüşā ki pīrlık devri resīd olmağıla ḳāmet dü-tā ve rīş sefid ola. Nitekim *beyt*:

موی سفید از کفن آرد پیام
پشت خم از مرک رساند سلام

dimişlerdür. Ya'nī; şaḳal ağılığı kefenden ḥaber-i tāmm getürür ve ḳāmet dü-tālığı mevtden selām ulaşdurur dimekdür....Ve daḥı 'alāmet-i inḳıızā'-i 'ömr olan rīş-i sefidten müstefid-i ḳurbıyyet-i mevt olmayan ḡāfiller ḥaḳḳında *beyt*:

ازین چه سود که مویت سفید کردیست
ترا چو نیست غم عاقبت سر مویی

dimişlerdür. Ya'nī iy ḡāfil müyuñuñ beyāzlığından ne fā'ide senüñ için ser-i mü ḳadar 'āḳıbet ḡammı yokdur; ya'nī hıç encāmuñı düşünmezsin dimekdür. Hattā mü-yı sefid, ba'zı ḡāfilüñ tezā'üd-i ḡafletine sebep olur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

چنانکه شیر کند خواب طفل را شیرین
فزون غفلت من از سفید مویها

beyti bu ma'nāya dālldür. Ya'nī; beyāz-levn olan şır-i dāye tıfluñ ḥ'ābını şırın eylediği gibi müy-ı sefid, hem-reng-i şır olmağın tıfl-ı dilüñ ḥ'āb-ı ḡafletin efzün itmekdedür dimekdür. (Metin: 197-198.)

Dünyādārlıḡa ḥarīş olmaḳ ekser pīrāndadır ve pīrlıkde ḥırşuñ ziyādeliği ḥadīs-i şerīf ile ḡābitdür. Ve pīrānda olan rīş ü müy-ı sefidüñ ḥırşuñ izālesine nāfi' olmadığı Şā'ibüñ *beyt*:

حرص از طینت پیران نبرد موی سفید
این تبی نیست که ساکن بطباشیر شود

beytinden hüveydādur. Ya'nī; tīnet-i pīrānda ḫabı olan ḥırşı saç ve şaḳal ağarması izāle vü ḳaḫ idemez. Zīrā ḥırş 'illeti bir sıtma degüldür ki ḫabāşır ile sākin ola dimekdür. Bunda olan Bunda olan leḫāfet zāhirdür. (Metin: 279.)

Müdde't: Pes bunda da'vādan murād; zamānede olan müdde'tlerüñ da'vālarıdır ki, ḡanā vü raḳşdan 'ibāret olan eḡānī-i muḫribeden ḥāşıl olan ḥuzūzāt-ı nefsanıyyeyi ḥuzūr 'add itmişlerdür. Ve neḡamāt-ı eş'ardan peydā olan inzi'āc-ı ḳalbi vecd şaymışlardır. Ve ḥāy-hüy ḳılıp, 'āşıḳını bābu'llāha ihzār nāmın vaz' eylemişlerdür. Ḳalb-i 'āşıḳı āheng ile bābu'llāha

¹⁰⁵ Güzel yüzünde ayva tüyleri çıkmadığından gönlüm mihr-giyânın özelliğini öğrenemedi.

da'vete ne hâcet? Qalb dâ'imâ ol bâbuñ mülâzımı olmak gerek idigin bilmemişlerdür. Ve böyle iken bî-kesb ü kârlügi mücâhede ve dünyâyâ nazarı müşâhede şüretin ibrâz ile da'vâ-yı kerâmete dem-sâz olmuşlardır. Bunlara merdân-ı Hudâ müdde'î dimişlerdür. Evvelen tecrîd bu da'vânuñ libâsın zâhir ü bâtından hal' itmekdür. (Metin: 511.)

Mümsik: Mümsik, zamm-ı mîm ile «bañıl» ma'nâsınadır. Ve sümsik vezninde olduğundan zurefâ-yı 'Acem¹⁰⁶ ممسك لائق سمسك نان dimişlerdür. Sümsik; meçhülü'n-neseb olan alçaq kimesneye dirler. (Metin: 475.)

Nâ-kes: Eger nâ-kesi görür iseñ dañı andan haber şorma. Pes andan haber şormamak birkaç veche muhtemeldür. Evvelâ kendüye: “Ne hâlün?” dime. Zîrâ hasîsüñ hâli eñass-ı hayvânât olan itüñ hâlınden alçaqdur. Alçaqdan alçaq haber istemek 'uqalâ işi degüldür. Şâniyen nâ-kesden bir havâdiş şorma ki hasâsetinden nâşî mes'üle muţabık haber virmez. Nitekim Maqâmât şerhinde meşûr olduğu üzre Eş'as nâm nâ-kes ma'lûmı olan bir hadîs-i şerîfi tamâm beyân eylememişdür.

Bu nükteyi gördüm şuhuf-ı nuş-ı pederde
Nâ-kes ile yâr olma seferde vü hâzarda
Bî-minnet olup nânına el şunma hasîsüñ
Hâncer gibi qalır sözünüñ zañmi cigerde

(Metin: 434.)

Nazar: Ve fi'l-hağîka göz âlât-ı muharrikedendür. Müştahâte nazar itdike qalbi tañrık ider. Qalb dañı şehveti tañrık idüp, şâhibini düçâr-ı sihâm-ı belâ ider. Nitekim hadîs-i şerîfde¹⁰⁷ النظر سهم مسموم من سهام ابليس vârid olmağın tercemesinde:

Ru'yet-i zülf ü hâl ü nâ-mağrem
Dâne-i mekr ü dâm-ı 'ışyândur
Her nazar bir hadeng-i pür-semmdür
Belki zehr-âbedâr-ı şeytândur

diyü buyurmuşlardır. (Metin: 397.)

Nefes: Nefes, nûn ve fânuñ fetğalarıyle bunda üslûb-ı meşâyih üzre «söz» ma'nâsınadır. Zîrâ; «söz diñle» diyecek yirde «nefes qabûl eyle» dinmek şâyî'dür. (Metin: 448.)

Nefs ü Hevâ: Zîrâ hükemâ nefis ile hevâyı âb-ı revâna teşbîh ve fussâq u süfehâyı şamana temşîl eylemişlerdür ki âb-ı revân, şamanı her ne tarafa olsa ağıdur. Ke-zâlik nefis ü hevâ süfehâ-yı hafîfü'l-'uğûli murâdı üzre püyân u sefil-i ser-gerdân ider. Ammâ tâmmü'l-'aql

¹⁰⁶ Cimrinin ekmeği alçağa lâyıktır.

¹⁰⁷ Bakmak şeytanın oklarından zehirli bir oktur.

olan suleḥā cibāl-mişâldür. Āb her ne kadar revān olsa cibāle kārger olmadığı gibi nefis ü hevā daḥı şuleḥāyı bi-ḥıfzı'llāhi te'ālā her sūya pūyān için yirinden ḥarekete kâdir degüldür. (Metin: 123.)

Nesnâs: Ḥulāşa insāniyyet muḳābilinde insāniyyet ider zamānede nādirdür. Nitekim Muḥliş:

پس قحط مردمیست درین دیر دون اساس
نسناس در حساب مضاعف بود ز ناس¹⁰⁸

beyt-i laṭîfi bu ḥisābda tamāmdur. Nesnâs, şekl-i insānda bir ḥayvān-ı zarar-resāndur ve 'aded-i ḥurūfda nāsuñ muzā'afi oldığı müstağnin 'ani'l-beyāndur.¹⁰⁹ didikleri ذهاب الناس و بقى النسناس¹⁰⁹ کاقت-ı ricāli müş'ir ḍurūb-ı emşāldendür. (Metin: 379.)

Nevm-i Gaflet: Ve ma'lūm ola ki nāsuñ nevm-i gaflete mensūbı min-vech ḥavāşşuñ ḥālidür. Yoḳsa 'avām-ı cehālet-pişe emvāt ḥükmindeḍür dimişlerdür. Nitekim ḥazret-i Kerrāruñ:

الجهل قبل الموت موت لاهله
و اجسادهم قبل القبور قبور¹¹⁰

beyt-i ābdārı bu beyāna işāretdür. Ḥattā Münhel nām şerḥ-i Şifāda eyidür: Bir 'ālim kimseye su'āl olunup; "Ulemā'-i selefūñ mevā'iz ü naşāyılı zamānlarında bulunan nāsa mü'essir olup 'ulemā'-i ḥalefūñ naşāyılı şimdi ḥalka mü'essir olmadığına sebep nedür?" didiklerinde ol 'ālim kimesne cevābda eyitdi kim; "Ulemā'-i selef bīdār idi ve ol zamānuñ ḥalkı nā'im idi. Pes bīdār bulunan kimesne nā'im olanı ṭḳāz idebilür idi. Lākin 'ulemā'-i ḥalef nā'imlerdür ve zamānlarında bulunan ḥalk ḡalebe-i cehlden nāşī emvāt ḥükmindeḍür. Pes nā'im olan kimesne iḥyā'-i emvāta kâdir degüldür" intihā. (Metin: 128.)

Ömr: Pes nāzımuñ bu beyānı, ḥükemānuñ medār-ı 'ömr-i nāzenīn olan beden-i insānı, terkeşe ve enfāsi, türe teşbīh eylediklerine mebnīdür. İmdi atılan oḳ girü dönmedigi gibi enfās-ı 'ömr-i telef-kerde daḥı girü dönmez; belki insānuñ cümle-i 'ömrü bir oḳ atmak kâdardur. Zīrā ḥadīs-i şerīfde¹¹¹ الدنیا ساعة vārid olmuşdur. İmdi 'ömr-i ādem ol sâ'atden bir dem kâdar ancaḳ olur. (Metin: 337-338.)

'Ömr, ma'rūfdur ve 'adem-i vefā ile mevşūfdur. Nitekim beyt:

چه خوش باغیست باغ زندگانی

¹⁰⁸ Bu alçak dünyada adam kıtlığı esastır; hesap itibarıyla de «nesnâs», «nâs»tan (adamdan) çok fazladır.

¹⁰⁹ Nâs (insanlar) gitti; nesnâs kaldı.

¹¹⁰ Cehālet, sahibi için ölümden önce bir ölümdür ve onların bedenleri mezardan önce mezardırlar.

¹¹¹ «Dünyâ(nın ömrü) bir saattir.»

کر ایمن بودی از باد خزان¹¹²

maẓmūnından ḥālī maʿlūmdur. Ve bu maʿnāda buyurmışlardır:

وفا ز عمر و مراد از جهان و بهره زمال
حضور وقت ز ایام و فرصت از مه و سال
من این خیال تصور کنم فلک کوید
زهی تصور باطل زهی خیال محال¹¹³

(Metin: 528.)

Perī: Perī, feth-i bā'-i 'Acemī ile bir maʿrūf maḥlūḳdur, mü'min ü muvaḥḥidlerdür. Uçdukları için «perī» tesmiye olunmuşlardır. Zīrā perī «қанadlu» dimekdür, bunda murād budur. Ve gāh istiʿāre tarīḳıyla «āftāb» maʿnāsına gelür. Maḥbūba, «perī-peyker ve perī-rüy ve perī-çihre» didikleri bu maʿnācadur. (Metin: 43.)

Pistān-ı Zengī: Ve müşteheyāt-ı muḥarremātuñ encāmında çekilecek ʿuḳūbāt-ı dāreyini düşünmeyüp, günāha bī-muḥābā hücumından nāṣī, kendüyi pistān-ı siyāhdan bī-pervā olan tıfl-ı zengīye teşbīh ile kendüye «nefs-i zūlmānī» daḥı dimişlerdür. Nitekim:

نفس ظلمانی نمیدارد محابا از کنه
نیست پروا طفل زنگی را زیستان سیاه

bu maʿnāya güvāhdur. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; eṭfāl-i Rūmīnūñ südden inḳıṭā'ın murād iden māder-i Rūmī, ser-i pistānını siyāh-reng eylediği meşhürdür. Ammā zengī beççenūñ beşere-i māderi siyāh olmağın, tıflına maşş-ı nedādan nefret ü ikrāh gelmediginden, anlara ser-i pistān-ı māderi tıllā-yı reng-i sefīd ile ḥīle-sāz-ı inḳıṭām ez-leben olurlar imiş. İmdi tıfl-ı zengī yirinde olan nefs-i zūlmānīyi, müştehāt-ı bā'ışetü'l-ʿuḳūbātından kaç'ıda, aʿmāl-i nūrānī ile reng-sāz ve bu vechile mücāhedesine āğāz eylemek gerekdür. (Metin: 205.)

Riyā: Pes mūrā'ī bu vechile mezmūm ve sīreti şūretinden şūmdur. Ḥattā riyā vü sālūsī ile şūretā delḳ-pūş olan zāhid-i ḥuşḳ ḥaḳḳında:

کند چو شیخ ز حیوانی اینقدر پرهیز
بحیرتم که چرا در لباس حیوانند¹¹⁴

buyurmışlardır. Ve daḥı

زاهد چه بلایی توکه این رشته تسبیح

¹¹² Hayat bahçesi ne hoş bahçedir; eğer hazan rüzgarından emin olursa idi.

¹¹³ Hayattan vefā, dünyādan murād, varlıktan hisse, günlerden huzurlu vakit, aylardan ve yıllardan fırsat...ben bu hayālī kurarken felek der ki: "Ne hoş boş düşünce, ne hoş olmayacak hayal!"

¹¹⁴ Şeyh gibi nefs-i hayvānīnin isteklerinden bu kadar perhiz eder; hayretteyim ki niçin hayvan kıyafetindedirler?

از دست تو سوراخ بسوراخ کریزد

Ya'nī, iy zāhid-i huşk! Sen ne belāsin ki bu rişte-i sübha-i şalāh-nişān senüñ elüñden delükden delüğe gürizan olur dimişlerdür. Ve keyfe lā ki riyā-pişe olan cemā'at-i cāmī^c ve kāse-i çeşm-i sālūsī ile şeķābet-kün-i sāha-i şavāmi^c olan zühhādı, zinādan mütevellid tıfl-ı haramuñ endāhte-i gūşe-i mescid kılan rüsbī vü kaħbeye teşbīh idüp Mīrzā Vaħīd dimişlerdür ki:

اشک ریای زاهدان ریخت بخانه خدا

قحبه بمسجد افکند طفل حرام زاده را

Belki mürāyīnūñ meşüb-ı riyā olan a'māl-i müzahrafātı, maşrūh-ı zāviye-i mescid olan veledü'z-zinādan eşedd ve nazār-ı rahmetden eb'ad idigi zāhir ü bāhirdür. (Metin: 154.)

Rûh: Ve meşāyih-ı şūfiyye 'indinde rûh zāten birdür ammā i'tibāren esāmī-i muhtelifeleri vardır. Nitekim eyidürler: 'Ālem-i Kıdse intisābı olup hila^c-ı kıdsiyye ile mülebbes olmak i'tibāriyle rûh-ı kıdsī dirler ve 'Ālem-i Ceberūta intisābı olup hilā^c-ı ceberūtiyye ile mülebbes olmak i'tibāriyle rûh-ı sulṭānī dirler ve a'lādan esfele, esfelden a'lāya hūbūt u şu'ūdı ya'nī vaṭan-ı aşliyyesine seyr ü sülūki i'tibāriyle rûh-ı seyrānī dirler ve rûh-ı revānī dirler. Ve aşlına izāfet ü nisbeti hasebiyle rûh-ı izāfī dirler. Ve hālen bu 'ālem-i ecsāma 'alākası olmak hasebiyle rûh-ı cismānī dirler, intihā. Ammā erbāb-ı luğat 'indinde her bir zī-rūha zamm-ı rā ile «rūhānī» dirler ve melā'ike ve cinne daħı böyle nisbet iderler. Cem'leri «rūhāniyyūn» gelür, ammā rūhuñ cem'ı «ervāh» gelür ve müzekker ve mü'enneş olur. Qaldı ki ervāhuñ ecsāddan muqaddem halk olduğu müttefeķun 'aleyhdür, lākin miyānelerinde olan müddetüñ beyānında ekāvīl vardır. (Metin: 22-23.)

Rûzî: Rûzî, yā'-ı nisbet ile «gün-be-gün ta'yyīn olınan vazīfe-i yevmiyye» ma'nāsına idi. Şoñra ta'mīm olunup «mutlak rızık-ı muqadder»e itlāk olındı. Anuñçün “kimse kimsenüñ rızıkını yiyemez” diyecek yirde 'Acem ¹¹⁵ روزئ کس کس نمیخورد dirler. (Metin: 261.)

Samur: Semür, sīn-i mühmele ve zamm-ı mīm-i müşeddede vü muħaffefe ile bir ma'rūf cānverüñ derisidür ki andan olan kürk maķbūl u mu'teber ve zī-ħavāşş u kıymetverdür. Semmür kürki ibtidā tēād iden mülük-i kadīmeden Hūşeng şāhdur. A'lāsı, siyāh ve tüyi uzun ve hemvār olandır. Moskov diyārında nāhiyye-i şimālīde olur. Hāşşası, ṭabī'atde cümle kürklerden eħarr u eşhandur. Ve eyyām-ı şitāda geyildiği gibi eyyām-ı şayfda daħı geyilür. Zīrā sühūneti bedene eziyyet virmez, ancak mu'tādı olmayan şābbuñ bedenine ilbāsı muzırrdur. Zīrā 'urūķda olan dem-i fāsīd u muħterikı ve şafrāyı müştemil ü mültefik ider. Ammā müsinn ü pīr ve ihtiyār u sāl-ħorde-i rüzgār olanlara ve mebrüdü'd-ṭab^c olana nāfī^c ve balgāmdan hādīş olan niķrīs

¹¹⁵ Kimse kimsenin rızıkını yiyemez.

zahmetin dāfi^c ve emrāz-ı balgamiyye vü eşkām-ı sevdāviyye hudūsinā māni^c ve her bir ʿilel-i bārideye nefi vāki^ddur. Ve bunı evvel mülük geyerler idi. Pes nāzımuñ zikri buña binā^eendür. Lākin zamān tenezzülde olmağın şimdiki ʿaşrda aḥvāl maʿlumdur, beyāna ḥacet yoḡdur. (Metin: 57.)

Sedūm: Ebu's-Suʿūd ʿaleyhi'r-raḥmeti'l-Vedūduñ beyāni üzre Sedūmdan murād «ḥumḡ»dur ve ol ḡurālar zīr ü zeber oldıđı için esāmilerine Mü'tefikāt dimişlerdür. Pes ḡavm-i Lūṡ ʿaleyhi's-selām küfr ü ḡalālete inhāk-i tām ve bundan mā-ʿadā ʿulemānuñ beyān eyledikleri üzre şaḡız çiynelemek ve ağızlarıyla zarta çekmek ve ḡoltukların yellendirmek ve beyt-i ḡalāya varmazdan aḡdem keşf-i ʿavret eylemek ve tūruḡ u mesālik ü ārāmgāh olan eşcār altına teḡavvuṡ itmek ve fiske taşı atmak ve birbirlerine sille urmaḡ ve taʿlīm-i Şeyṡān ile livāta fiʿline düşmek mişüllü ḡabāyıḡ-ı şenīʿa ile ḡüzāriş-yāfte-i şubḡ u şām olduklarından mā-ʿadā ḡazret-i Lūṡ ʿaleyhi's-selāmuñ daʿvet ü naşīḡatini ḡabūlden rū-gerdān ve ḡūn-ā-ḡūn ezā vü cefāya cūr^eet ile izḡār-ı fişḡ u tuḡyān eylediklerinde افا من اللذين مكروا السيئات ان يخسف الله بهم الارض او يأتيهم العذاب ¹¹⁶ من حيث لا يشعرون āyet-i şerīfinūñ mażmūn-ı ʿibret-nūmūni üzre ḡārūnuñ ḡasfi baḡteten oldıđı gibi ḡavm-i mezḡūr nā'im-i pister-i ḡaflet iken hengām-ı seḡerde nā-ḡāh vuşul-i ḡahr u tedmīr-i ḡazret-i İlāh ile cümle mesākin ü büyüṡ ve ārāmgāhları فلما جاء امرنا جعلنا عاليها ¹¹⁷ سافلها ḡavl-i ḡudret-penāhi müfādınca zīr ü zeber olup cümle ehl-i küfr ü fesād ḡahr u helāke mażhar oldılar. (Metin: 35.)

Seḡāvet: Ve merd-i saḡīye Fārisīde «cūvān-merd», ʿArabīde «saḡī vü kerīmu'n-nefs» ile taʿbīr olunur. Merd, er maʿnāsınadır; racül ʿArabīsidür. Bu kelimeyi īrādda leṡāfet vardur, şöyle ki: Seḡāvet, kār-ı merdāndur; kār-ı zenān degüldür dimek olur. Nitekim Şeyḡ Saʿdīnūñ *beyt*:

جوانمرد اكر راست كويي وليست

كرم پيشه شاه مردان عليست¹¹⁸

beyt-i laṡīfi bu beyānda güvāhdur. Ve fi'l-ḡaḡīḡa seḡāvet kār-ı merdāndur. Belki mişāl-i kār-ı ney-zenāndur ki, zenān ol kārđan maḡrūmāndur. Nitekim:

ʿAceb merdānedürler nāy-zenler

Anuñçün üfleyemez nāy zenler

laṡīfesi mażmūnından herkes āḡāhdur. (Metin: 343-344.)

¹¹⁶ «Ya şimdi emān mı buldu o kimseler; o fenalıkları yapmak için hile kurup duranlar, Allah'ın kendilerini yere geçirmesinden veya hatır ve hayallerine gelmez cihetlerden kendilerine azap gelivermesinden?» Nahl Sūresi/45.

¹¹⁷ «Vaktā ki emrimiz geldi; o memleketin üstünü altına geçirdik...» Hūd Sūresi/82.

¹¹⁸ Civānmerd eḡer doḡru sözlü olursa velīdir; civāmerd yiḡitlerin şāhi Ali (r. a.)'dir.

Seng-i Siyâh: Ma'ûm ola ki hâtır-âzâr olan sitemkâruñ cân üzre zaḥmdârlığı cerâhât-ı dâreynden e'ammdur ve ekşerinüñ cânı hedef-i sihâm-ı intikâm olageldiği meşhûd u meşhûr-ı enâmdur. Nitekim beyne'z-zurafâ', maṭârihu'l-ezkiyâ olan ebyât-ı gâmiẓa-i şu'arâdan işbu beyt-i dil-ârânuñ ḥalli bu beyânda müşkil-küşâ ve fuḳarâ vü zu'afâdan inkisâr alan seng-dilânuñ ḥâl-i tebâhına tamâm îmadur ki budur, *beyt*:

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

Raḥne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandur

Penbe-i mînâ, «penbe-i ḥurde-i mînâ» ma'nâsına ıstılâḥdur. Seng-i siyeh ḥaḳîḳatine maḥmûldür ki «kara taş» dimekdür. Pes eğırre-i aḥbâb-ı ma'ârif-nişâbdan bir yâr-ı şâdıḳ-ı ḥurde-bînüñ şehri-Şîrâzda, kâr-hâne-i şîşegerânda meşhûd-ı e'ayn-i yakîni oldığı üzre ḥurde-i mînânuñ saḥḳını seng-i siyâh ile iderler imiş. Lâkin ol ḥurdelerüñ e'amele gelmek mertebe saḥḳı, ol seng-i siyâhuñ elde vücûdı ḳalmayacak ḳadar ḍarba muḥtâc imiş. Ve ḥurde her ḍarb olındıkça ol sengi yimek ḥâşşası imiş. İmdi seng-dil zâlimüñ kesr eylediği zarar-ı şūrî ma'nâda kendü vücûdına e'â'id olmak bundan hüveydâdur. Ḥaḳîḳatine nazâr olınsa sebeb-i idbârları, inkisâr aldıkları ve mazlûmuñ nâle-i istirḥâmın gûş-ı cândan dūr ve seng-dil olmaḳdan nâşî yanlarında merḥamet menfûr olup, bu vechle ḥalkı dergâh-ı Ḳâdi'l-hâcâta şaldıklarıdır ki ol dergâhuñ ise sâ'ili ḡayr-ı maḥrûm idigi beyân-ı sâbıḳdan ma'ûmdur.¹¹⁹ (Metin: 133-134.)

¹¹⁹ Rûhî Efendi'nin izahını yaptığı Arpa Emîni-zâde Sâmî (ö.1734*)'ye ait bu beyitle bağlantılı olarak Ahmet Hamdi Tanpınar *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde, Klasik Edebiyatımızla ilgili bazı tenkitlerde bulunmuştur:

“...Bu hususda bir fikir vermek için yarım asırdan beri edebiyat bilgilerimiz için bir muamma olan ve hocamız Ferit Kam'dan başlayarak o kadar değişik tefsire yol açan

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

Raḥne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandur

beyti üzerinde duralım. Bu telâşsız, rahat, her adımda sese ayrı bükülüşler, ayrı tonaliteler veren sonuna kadar her hecenin yeri ve ifâde kudreti evvelden hazırlanmış beyiti okumak eski şiir dilimizi iyi bilenler için hakikî bir zevktir. Fakat mânâsına dikkat ettiğimiz anda bu zevkin yerini ister istemez bütün bu beyhude gayrete ve ciddiliğe -çünkü pek az beyit bu kadar ciddî edalı olabilir ve teşrifatını okuyucuya kabul ettirir- acıyan bir gülümseme alır. Fakat asıl mühim olanı böyle bir dikkatte beytin bütünlüğünün gitmesidir. Filhakika biraz üstüne düşünce bahsettiğimiz hazzın yalnız birinci mısraa âit olduğunu, hattâ, mânânın onda tamamlandığını görürüz. Şair bizim için, gururunun cezâsını elbet çekeceksin dediği zaman şairdir, bunu bir kıyasla tamamladığı zaman sadece başladığı sözü gereği gibi bitiremeyen bir hüner adamıdır. Eski estetikte beytin esas olmasına rağmen, çok defa bu mısralardan birinin lüzumsuz görünmesi buradan gelir. Ve yine iyi dikkat edilirse bu seçilen mısraın doğrudan doğruya, oyunsuz konuştuğu görülür.” [Ahmet Hamdi Tanpınar, (1997): *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul: 12.]

Yine aynı beyitle ilgili olarak Ahmet Talat Onay, “beytin ikinci mısra'ının iki buçuk asırdan beri pek çok kimselere zihin yordurduğunu ve edebiyat kitaplarında ta'kid misâli olarak gösterildiğini” belirterek, bir çok klasik edebiyat mütehasısının görüşlerini sıralamıştır. [Onay, (1992): “Penbe-i Mînâ” maddesi: 329-330.]. Ayrıca Ali Nihad Tarlan da bu beyte ilişkin -Onay'ın naklettiği kadarıyla- F. Kam'ın mütalaasına yakın bir değerlendirmede bulunmuştur: Bkz. Tarlan, (1981): 47. F. S. Kutlar, Müstakim-

Ser-keşlik: Nitekim Şevket buyurmuşdur *beyt*:

مرا این نکته روشن از زبان شمع مجلس شد

که می آید بی پایان سر کشی بالا نشینانرا

Ya'nî; zebân-ı şemc-i meclisden baña zâhir oldu ki; ser-keşlik, bālâ-nişin olanları pâyâna götürür. Murâd; gerden-firâzlık, ser-keşlikden nâşî bî-encâm ve maḥv-ı endâma sebebdür. Nitekim şemc-de bu hâl nümâyân ve lisân-ı hâlinden 'ıyândur dimekdür. Ve bu ma'nâda *beyt*:

‘Ulüvv isterseñ ol fevvâre, âb-ı âteşin olma

Fişek nâ-büd olur bālâya şiddetle şu'üdından

beyt-i laḫfî güvâhdur. Pes nâzımuñ bundan murâdı tevâzu'uñ muḫâbili olan kibr ü ser-bülendlik iddi'âsında olan ser-keşân, encâmında maḥv u bî-nâm u nişân olur. Nitekim bu şıfat şeytânüñ kibrden nâşî hızlânına ve maḥv-ı tã'ât-ı bî-pâyânına sebep olmuştur. (Metin: 364.)

Serv-i Âzâde: Âzâde, ta'likât-ı dünyeviyye ve zarûrât-ı beşeriyyeden ḫurtılmış kâmil ü bî-ayb ma'nâsınadır ki anlar ḫavâdişât-ı 'âlemden maşûnlardur. Nitekim:

از حوادث دل آزاده چه پروا دارد

چهره' سرو ز بیداد خزان زرد نشد¹²⁰

maẓmûnı bu ma'nâya dâlldür. *Mıṣra'*

Ber-murâd olmazsañ olma tek hemân âzâde ol

didikleri buña binâ'endür. Lâkin bu maḫâmde faḫîr-i tehî-dest ma'nâsı rûşendür, *beyt*:

بسرو گفت یکی میوه' نمی آری

جواب داد که آزادگان تهی دستند¹²¹

bu beyâna kâfidür. Pes serve âzâde tesmiyesinüñ vechi bundan zâhirdür. Lâkin ba'zılar buyurmuşlardur ki: Bir gün bir kimse bir şecer-i servi ḫaç'a mübâşeretde iken Mecnûn İbnü 'Âmir aña baḫup: “Bu dirâht-ı serv ma'sûḫam Leylânüñ ḫadd-i bālâsına müşâbih iken anı ḫaç' itdürmek revâ degüldür” diyü ḫable'l-ḫaç' ol dirâht-ı servi ol kimseden iştirâ ve ḫaç'dan âzâd eylediği için her bir serve âzâde tesmiye olmuştur, *kezâ-fî-Ferheng*. (Metin: 477-478.)

zâde'nin de bu beyte dair bir değerlendirmesinden söz etmiş ancak nakletmemiştir: Bkz.: Fatma Sabiha Kutlar, (2004): *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvân*, Ankara: 30.

Bizce, Rûhî Efendi'nin yaptığı izahat, hem Tanpınar'ın yönelttiği bu tenkidin ne kadar isabetsiz ve indî olduğunu hem de Klasik Edebiyatımızın anlaşılması bakımından şerh metinlerinin önemini tereddüde mahal bırakmayacak şekilde göstermektedir.

* Sâmî'nin ölüm tarihi bizim de ulaşılabildiğimiz kaynakların genelinde 1733 olarak geçmektedir. Ancak şâirin divanını yayımlayan F. S. Kutlar, bu tarihi geçerli kabul etmeyip doğrusunun 1734 olduğunu tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kutlar, (2004): 21-22.

¹²⁰ Azade gönlün bela ve musibetlerden pervası yoktur; servinin yüzü güzün zulmünden sararmaz.

¹²¹ Biri serviyi dedi: “Bir meyve getirmedi”; cevap verdi: “Azadelerin elleri boştur.”

Sevâd-ı Safha-i Kamer: Kitâbü'l-İberde hazret-i Hayderden naql-i mu'teber böyledür ki: "Miyân-ı dâ'ire-i kamerde olan sevâd nedir?" diyü kendüden su'âl olındıka eyitmiş ki: "Hazret-i Cebrâ'îl 'aleyhi's-selâmuñ mâhı meshinden bir eşerdür. Zîrâ Hudâ-yı müte'âl şems ile kamerüñ nûrların yitmiş cüz' halk idüp ba'dehü nûr-ı kamerden altmış toköz cüz'ini bi-vâsıta-i Cibrîl mesh itdirüp şemsüñ üzerine zamm itdirmişdür. Ve şafha-i kamerde olan sevâd hurûf-ı muqatta'a ile جمیلا harfleridür." diyü cevâb eylemişdür, intihâ. Ve İbnü 'İmâd: "Şafha-i kamerde olan sevâda nazâr idüp bu vech ile görüp okudum" diyü i'timâd virmişdür dirler. Lâkin zurefâ-yı şu'arâdan ba'zı fâzıllar sevâd-ı mezkûrı ber-vech-i âtî beyân idüp birkaç ta'bîr ile tahrîr eylemişlerdür. *Naẓm:*

Râst geldüm gice agyâr ile şakku'l-kamere
Didüm iy mâh ! Nedür 'arızuñ üstinde bere
Nâz ile hânde idüp didi o hurşid-cemâl
Şehper-i Rûh-ı emîndür ki toközündi kamere

Naẓire:

Didüm iy Zühre-cebîn ! Dün gice şakku'l-kamere
Yâ nedir mihr-i cemâlünde görinen bu bere
Didi kim: Kıldı eşer hazret-i maħbûb-ı İlâh
Başdı ayagını mi'râca çıkarken kamere

Naẓiretü'l-fakîr:

Seyr idüp bu gice hâl-i ruħ-ı şakku'l-kameri
Didüm iy şem'e-i şeb-ârâ ! Ne bu vechünde bere
Didi mi'râca 'urücında habîb-i Hakkuñ
Eşer-i na'l-i Burâkı ki toközündi kamere

Naẓire:

Seyr-i bâğ içre irişdüm gice şakku'l-kamere
Didüm iy mâh-ı şeb-efrûz nedendür bu bere
Giderüp perde-i vech-i haseni Yūsufveş
Didi engüşti Nebîdür ki toközündi kamere

(Metin: 85.)

Sıfat-ı Sefîne-i Nûh (a. s.): Kâdî Beyzâvîñ beyânı üzre sefinenüñ tûli üç yüz zirâ ve 'arzı elli zirâ ve kâmeti otuz zirâ idi. Ve Ebu's-Su'üd 'aleyhi rahmetü'l-Vedüduñ hazret-i Hasen razıya'llâhu 'anhdan naqlen beyânı üzre tûli biñ iki yüz zirâ ve ve arzı altı yüz zirâ olmak üzre üç kat idi. Pes Nûh 'aleyhi's-selâm devâbb u cânverân u vuħuş ve her nev' kuşdan

zevceyn ile, esfel-i sefîneye devâbb u vuḥūşı ve evsaṭına insānı ve aʿlāsına ṭuyūrı īvā eyledi. Ṭuyūr u vuḥūş ḥaddden bīrūn idi, lākin insāndan cemʿan yekūn ricāl ü nisā yetmiş ṭoḳuz nefer mü'min ü mü'mināt idiler. Pes deryā-yı ḳahr-ı İllāhī cūş u ḥurūşa gelüp Şeref-nāme ve Mü'eyyedü'l-Fuḫalā nām kitāblarda olan beyān üzre ol zamān Nūḥ ʿaleyhi's-selāmuñ ḥāne-i saʿādeti Kūh-ı Celīl ile müsem mā bir cebelde idi, ḡaleyān eyledi. Ve Mīrzā İbrāhīmī nām kitābda eyidür: Zālkūfe ile müsem mā bir pīre-zenūñ tennūrından feverān eyledi. Ve ʿArā'is ve sā'irūñ beyānı üzre Kūfe mescidinde olan tennūr-ḥīz-i ḥāzret-i Ḥavvādan ḡaleyān eyledi. Deryālar gibi cereyān ve ʿālemi mā'-i firāvān-ı ṭūfān iḥāṭa eyledikde¹²² بسم الله مجريها ile sefīne-sūvār olup beş māh vech-i māda seyrān ve ʿālemi devrān eylediler. (Metin: 27.)

Sırāt-ı Müstakīm: Şırāt-ı müstakīm, ṭarīḳ-ı Muḥammedīdür. Nitekim ḥaberde gelmişdür ki: Bir gün Faḥru'l-enām ʿaleyhi's-selām ḥāzretleri maḥzar-ı eşḫāb-ı kirāmda mübārek engüşt-i muʿcize-nizāmıyle bir ḥaṭṭ-ı müstakīm naḳş idüp: “Cennet yolu budur” didi. Baʿdehū ḥaṭṭ-ı mezkūruñ her ṭarafına otuz ikişer ḥuṭūṭ-ı saḳīme çeküp: “Bu ḥaṭṭlaruñ her birinde şeyṭān oturur. Ve ṭarīḳ-ı müstakīm budur diyü mü'mini idlāle saʿy ider” diyü buuyurmuşdur, kezā-fi-Şerḥ-i Ḳırşehrī. (Metin: 517.)

Sincāb: Sincāb, luḡat-i ʿArabīde sīn-i mühmele ve nūnuñ kesreleriyleüdür. Buña göre bunda nūnuñ sūkūnı zarūret-i vezn için olur. Ve Fūrs ü Türkde daḥı müstaʿmel bir maʿrūf ḥayvāndur ki derisin kürk iderler. Faşl-ı bahārda geyilmesi ʿādet-i kibārdur. (Metin: 57.)

Sohbet: . Ve şöḥbet eyledigüñ sāde-rūnuñ şüret-i ḥāli her ne ḳadar ālūde-i şerm ü ḥayā olsa, yine murḡ-ı dil-i ʿāşīḳānı şayd u giriftār-ı ḳayd eylemek der-kārdur dimişlerdür. Nitekim *beyt:*

ز چشم شرمکین دلبران ایمن مشو صائب

که شاهین چشم خونخواری کند در چشم پوشیدن¹²³

beyt-i laṭīfī bu maʿnāya şāhiddür. Pes şöḥbetüñ maʿnā-yı ḡālīsī üzre, anlar ile kār-ı mekrūh sevdāsında olmaḳ, bāʿiṣ-i rusvā-yı ʿālem idigi āşkārdur. Nitekim İbnü Kemāl buyurmuşdur:

İsm-i dil-ber ʿaceb tılısm oldı

Anda meyl ehli iki ḳısm oldı

Kimi dāl ile lāmını gözler

Kimi bā ile rāsını özler

Kim ki ḳaldurdı aradan lāmı

Ehl-i ʿışḳ içre olmadı nāmı

¹²² «... Allāhın ismiyle mecrāsında da...» Hūd Sûresi/40.

¹²³ Sâ'ib! Utangaç güzellerin gözlerinden emin olma ki şahin, gözü örtülü de olsa kan içici bakar.

(Metin: 405.)

Sultân: Sultân ma'rûfdur. 'Arabîde «salṭanat»dan iştiḳâka göre «gâlib ve ḳâhir» ma'nâsınadır. «Selîṭ»den iştiḳâkına göre «zulmi dâfi' ve nûr-ı 'adl ile ḥalkı ziyâlandırıcı» ma'nâsınadır. Ve daḥı «ḥuccet ve bürhân» ma'nâsına da menḳûldür. Cem'î «selâṭîn»dür. Fârisîsi «şâh ve pâdşâh»dur. (Metin: 52.)

Sûret-fürûş: İmdi sikke-i merdân geymege bî-liyâḳat olan dervîşânüñ ḥâli ḳalb-zen ḥâli gibidür. Ḳalb-zenüñ fitneden 'adem-i selâmeti nümâyândur dimişlerdür. Ve bu maḳûlelere «şûret-fürûş u eli boş» dimişlerdür. Nitekim:

Çeşm-i 'inâyet umma o şûret-fürûşdan
Kim kendi çeşmine çekecek tütüyası yok
Ümmîd-i himmet eyler iseñ andan eyle kim
Ḥâk-i siyâha baş idecek büriyası yok

(Metin: 231.)

Sûkût: Pes ḥayât-ı ḳalb ile ḳâbil-i feyz-i İlâhî olan 'âḳıl u kâmillerüñ ḥâli ḳillet-i kelâm ile itiyâd itmekdür. Ve ḳalb-i meyyit ile nâ-puḥte ve ḥâmlarüñ aḥvâli, keşret-i kelâm ile kendi zâtını ifsâd itmekdür. Nitekim:

مهر بر لب زن که بر خامی دلیل ناطقست
باده چندانى که در میخانه میکویند سخن¹²⁴

diyü buyurmuşlardır. Ḳaldı ki bî-hüde kelâma âgâz idenüñ sözi ḥaḳîḳat veyâ mecâz üzre dürr-i 'Aden gibi şûretâ ser-firâz olsa yene 'inde'l-'uḳalâ maḳbûl ü ma'ḳûl degüldür. (Metin: 146-147.)

. Pes beyân-ı sâbîḳ üzre herkesüñ fikr-i kederi ekşer lisânından şudür iden sözden olmaḡın sükût ihtiyâr idende fikr-i keder olmayup herşeyden emîn olacaḡı nümâyândur. Nitekim beyt:

زبان تا بود کویا تیغ میبارید بر فرقم
جهان دار الامان شد تا زبان در کام ورزیدم

Ya'nî; dilüm güyâ oldıḳca depem üzre tiḡ yağdurdı. Ammâ dilümi damaḡumda ḥıfz idelden cihân baña dâru'l-emân oldı dimişlerdür. (Metin: 342.)

Pes sükût üzre evḳât-güzârlıḳ, herkesüñ ḥaḳḳında lâzım ve ḥuşûşıyile pîrâne-serlikde, ihtiyâr-ı sükût cümleden pesendidedür. Zîrâ şabâḥa ḳalma şem'üñ meclis-ârâlıḡı hoş olmaz dimişlerdür. Şem'üñ şabâḥlaması vaḳt-i pîrâneye resîdelikden kinâyedür. Nitekim Şâ'ib eyidür, *beyt:*

¹²⁴ Ağıza mühür vur ki konuşanın hamlıḡına delildir; meyhanede şarap ne kadar olursa o kadar konuşurlar.

زبان خموشی پسندیده است در پیروی
ز شمع خوش نبود صبح مجلس ارایی

(Metin: 343.)

Süt Deymek: Nefsek kelimesinde olan kâf, taşgîr içündür. Ve taşgîr ile ityânı bir kaç nikâte işaretdür ki nefsi emmâre hadd-i zâtında bir şey'-i haķırdür. Anı isti'zâm, hevâsına mütâba'atüñ iktizâsıdır. Dağı:

النفس كالطفل ان تهمله شب على
حب الرضاع و ان تظلمه ينفطم

mazmûnına imâdur. Ya'nî; nefis küçük şabî gibidür. Eger kendüye irhâ-yı 'inân gösterür iseñ hubb-ı razâ' üzre mûla' olup keşret-i leben ise kendüye zarardan hâlî olmaz. Nitekim şıbyân için; "süd degmiş" ta'bîri meşhûrdur. Ve eger kendüyi bir hîle südden keserseñ kesilür dimekdür. (Metin: 204.)

Sütün-ı Âlem: Ve ma'lûm ola ki ğaflet iki kısmdur. Biri; mu'tedile vü maķbüledür. İnsânı Haķķdan ğâfil eylemez. Belki meşâ'ibüñ âlâmından ve mûcib-i hayret ü dehşet olan mevânî-i tã'atden ğâfil eyler. Pes bu ni'met-i İlâhîdür. Zîrâ bu olmasa insân keşret-i dehşetden ve ğalebe-i firķatden mu'atıl olur idi ve humûd mertebesin bulur idi. Bu mertebe ise mezmûmdur. Anuñçün ğaflet-i mu'tedileyi 'âlem-i ğaybden hikmet-i İlahiyyenüñ irsâli meşâ'ib-zedegânuñ kulûblerin tesliyet ve hayret rütbesine varanlaruñ rûhı revh ü râhat bulmaķ içündür dimişlerdür. Kısm-ı şânî; ğaflet-i mütecâvize vü mezmümedür ki, bi-ğağabi'llâh bazı kulûba istilâ itmegile şâhibini Hudâdan vü tedârük-i 'uķbâdan ğâfil ve zînet-i dünyâya mâ'il ve ekl ü şürb ü nevme şâğıl eyler. Ve bu ğaflete meşâyıñ-ı 'izâm «sütün-ı 'âlem» tesmiye itmişlerdür ki cihânuñ şüretâ ma'âmür u müzeyyen olmasına ve ehline göre revnaķ bulmasına sebep-i illetdür. Nitekim ¹²⁵ لولا الحمقاء لخربت الدنيا haber-i münîfî mazmûnınca hamâķat ü ğaflet, bu fenânuñ zîb ü 'imâretine bādîdür. Ammâ huş-yârlıķ, bu 'âleme nisbeten âfetdür ki bu fenânuñ ta'mîr ü tezyînine mâni' olur. (Metin: 245.)

Şem'-i İlahî: Qur'an, 'Arabîde cem' demek ve Qur'an ma'nâsınadır. Bundan murâd şuver-i Qur'ândur ki aña Fârisîde «şem'-i İlahî» dirler. (Metin: 398.)

Şikem: Şikem, kesr-i şîn-i mu'ceme ve fetħ-i kâf-ı 'Arabî ve sükûn-ı mîm ile Fârisîdür. Türkîsi «ķarın» ve 'Arabîsi «bañ»dur. Nitekim yemegi ziyâde çok yiyen kimesneye Fârisîde «şikem-bende»; 'Arabîde «abdü'l-bañ»; Türkîde «ķarın ķulu» dirler. (Metin: 154.)

Şu'arâ: *Su'âl:* Şu'arâ vü zuraşadan mübâlağa-güy olan 'urafâ haķķında meşelâ:

¹²⁵ Ahmaklar olmasa idi dünya harap olurdu.

Ger dirse Fuzûlî ki güzellerde vefâ var

İnanma ki şâ'ir sözi elbette yalandur

beyt-i rengîninüñ müfâdı üzre ve dağı

‘Aceb mi hâne-ğarâb olsa Şâbitâ şâ'ir

Kimüñ ya beytini ma‘mûr ider felekde dürüg

beyt-i nezâket-âgîninüñ mışdâkı üzre dağı

Pâdşâh-ı mülk-i nazmem dirse ‘Âlî gamm degül

Serverâ ma‘zûr tut şâ'ir bulunmaz lâfsız

mazmûn-ı belâgat-mağrûnı üzre ve niçe bunlaruñ emsâli ebyât-ı şâdıqât üzre ve kaçâ'id ü gazeliyyâtda olan mübâlağat-ı şâ'irâne üzre felekde şuarâdan yalancı kimse yoğdur. Hattâ Sa'de'd-dîn ‘aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Mu'tin Mu'tavvelinde ¹²⁶اعذب الشعر اكذبه buyurmuşdur. Böyle oldığı hâlde şuarânuñ ahvâli neye müncer olur? Ma'a-hâzâ bunlaruñ her biri hazâ'in-i ma'ârifüñ miftâhı ve her biri zamânınuñ sulţân-ı şâhib-i şalâhıdır. Bu su'al olunur ise cevâb böyledür ki: Şuarânuñ güftâr-ı dürer-bârı mübâlağadan kinâye ve iddi'âya mağmüldür. Pes kizb ile kinâyenüñ beynlerinde fark zâhirdür ki kizbüñ kâ'ili sözünüñ şıdķını da'vâ idüp işbâtına ityân-ı yemîn-i gamûs ile me'nûs olur. Ammâ şuarâyı söyletseñ mağâlesinüñ nefsu'l-emre muţâbağatin da'vâ itmeyüp mübâlağadan kinâyedür dir. Pes mübâlağa-güy olan bedi'ü'l-beyân, yalan itlâğ olunmadığı mağallinde meşûrdur. Qaldı ki sâbıķda beyân olidığı üzre ğıybet, ħarâm-ı kaç'î ile ħarâmdur. (Metin:152.)

Şütürmürg: Şütürmürgî, yâ'-i vağdet ile «bir deveķuşı» dimekdür. Lâfz-ı mezkûr aşlında mürğ-ı şütür idi. ‘Alemiyet için muzâfun ileyh, muzâf üzerine tağdîm ve izâfetinden kaç olunmuşdur; deveķuşınuñ ‘alemidür. Ve Fâriside şütürmürg dindigi gibi kesr-i hemze ile «icfîl» dağı dirler. Nitekim şâ'ir mağbûbını aña teşbîh ile:

نه وفا كند بوعده نه درست جور ان شوخ

نه كشد او بار چون اشتر نه می پرد چو اجفیل

dimişdür. Ya'nî; benüm mağbûbum ne va'dine vefâ ve ne toğrıdan toğrı cefâ ider. Pes deveķuşı gibidür; ne deve gibi bâr çeker ve ne ķuş gibi uçar dimekdür. Ve ‘Arabide aña zamm-ı nûn ile «nu'âme» dirler. (Metin: 281.)

Tabîb: İmdi müdâvâ mevte dâfi' degül iken tabîb, müraca'at-ı eceli gelmeyene göre ‘illetüñ ziyâde olmaması ve tezâyüd-i ‘illet ile ‘ibâdetden ħalmaması içündür. Hattâ bir şehrde tabîb-i ħazıķ bulunmasa ol şehrde iķâmet cā'iz degüldür. Zîrâ beden şâhîğ olmadıķca ‘ibâdet-i

¹²⁶ Şiirin en tatlısı, en yalan olanıdır.

kāmilenüñ istiḥşālî müteʿassir olur demişlerdür. Velâkin ṭabîbde ḥazâkat ü İslâmiyyet şartdur demişlerdür. (Metin: 313.)

Ṭabîb, maʿrûfdur. Ve ʿinde'l-ʿArab ʿâlim ve üstâd-ı kāmile ṭabîb ıtlâk olunur. Ve istiʿâre ṭarîkı ile maḥbûba daḥı ṭabîb dirler. (Metin: 429.)

Tamaʿ: Ḥattâ ṭâmîʿ olan ʿulemâdan olur ise ṭamaʿ, ḳalbinde olan ḥikmetüñ zevâline sebep oldığı ¹²⁷ الطمع يذهب الحكمة من قلوب العلماء hadîs-i şerîfi hüveydâdur demişlerdür. Ve binâʿen ʿaleyh ʿAbdu'r-Raḥmân-ı Câmî:

طمع آرد بمردان روی زردی

طمع را سر بیر کر مرد مردی

buyurmuşdur. Yaʿnî; ṭamaʿ, merdâna şafat-i rûy getürür; eger merdlerüñ merdi iseñ ṭamaʿuñ başını ḳaç eyle dimekdür. Murâd; ṭamaʿ, merdân-ı İllâhî olanda bâʿis-i ḥicâbdur. Ḥarf-i ṭâʿ-i ṭamaʿ ḳaç olmadıkça merdân maʿa'llâh rütbesini bulamaz dimekdür. (Metin: 280.)

Târik-i Dünyâ: Ḳaldı ki târik-i dünyâ olanlaruñ, kifâyet miḳdârı dünyâ levâzımın tedârükleri perhîzkârlıklarına zarar virmez ve anlar ḥaḳḳında mâʿil-i dünyâ dinmez. Nitekim *beyt*:

نمیسازد پریشان شغل دنیا وقت عارفا

صدف را شور دریا نیست منع از کهر بستن

dinmişdür. Yaʿnî şadefüñ ḥâmil-i gevher olmasına, deryânuñ acılığı mâniʿ olmadığı gibi baḥr-i şürâbe-mişâl olan dünyâdan kifâyet miḳdârı levâzımuñ tedârükine meşğüliyyet ʿarîf-i bi'llâhuñ vaḳt-i ʿazîzini perîşân eylemez dimekdür. (...) Pes böyle olan kâmillere, miḳdâr-ı kifâyet niʿmet-i dünyâdan zarar gelmez. Zîrâ zehr-i mâra mişâl olan dünyânuñ niʿmetinüñ semümiyyeti, telezzüzât-ı nefsâniyyeye ṭâlib olan ʿavâm ḥaḳḳındadır. Yoḳsa dünyâdan gürizân olan ḥavâşş ḥaḳḳında degüldür. Ve şeyʿ-i vâḥid, maḥallerüñ teğâyüriyle müteğâyir olmaḳ zâhirdür. Nitekim ḳatre-i âb-ı nîsân, dehân-ı şadefde dürr-i şehvâr ve fem-i mârda zehr-i pür-ḥasâr olur. Ve ḥalvâ, ṭayyibe ziyân itmeyüp ḥasteye muzırr olur. İmdi nefsâniyyeti helâk iden târik-i dünyâ, ḥubb-ı dünyâdan meʿmûn olmaḳın mâr-ı münakkaşuñ zehrinden maşûnlardur. Ḥattâ Ḥâlid ibnü Velîd rażıya'llâhu ʿanh ḥazretinüñ izhâr-ı kerâmet için Ḳayşardan ilçi ile kendüye hediye gelen bir ḳumḳuma zehri ¹²⁸ بسم الله الشافى اه ile nûş idüp: “Var şâhuña söyle! Ârif-i bi'llâh olan müʿmin-i kāmile zehr kâr eylemez. Selâmet-i dâreyn isterse İslâma gelsün” diyü ilçiye ḥiṭâbı ve ol zehr-i ḳâtilüñ kendüye ʿadem-i zararını meşhûrdur, intihâ. (Metin: 183.)

¹²⁷ «Tamaʿ, âlimlerin kalplerinden hikmeti giderir.»

¹²⁸ Allâhın adıyla, şifayı veren Allâhtır.

Tatlı Söz: Ve sözi şîrîn söylemek kişinüñ düşmânın dost ider diyü *kıta*:

Hoş-kelâm ol bed sözüñ dilden çıkar tedbîrini

Acı söz ile kişi çeşm-i cihân-bînden çıkar

Ŧatlu söz koymaz muhâtabda yılanlıktan eser

Hoş dimişler Ŧatlu söz ile yılan inden çıkar

buyurmuşlardır. (Metin: 170.)

Teklîf-i Semerkandî: Teklîf-i Semerkandî; Fârisîde gönülsüz teklîf ü maḥabbete ve kapu başırığına ve bu itibâr ile ‘avretinüñ maḡlûbı olana dirler. Baḡilde bunlaruñ bulunduğı zâhirdür.¹²⁹ (Metin: 475.)

Ten: Ten; Fârisîdür «gövde» maḥnâsınadır. Baḡ ve el ve ayak lafzınıñ müsemmasından ḡâricdür. Nitekim ‘Arabîde olan «beden»den eḡrâf ḡâricdür. Ḥattâ tende baş dâḡil olmamağın başı olmayan nesnede «ten» müstaḥmedür. Ve daḡı ḡâhî ten lafzı zikr idüp şahşuñ zâtını murâd iderler. (Metin: 47.)

Ŧıfl: Ŧıfl, kesr-i ḡâ’-i mühmele ve sükûn-ı fâ ve lâm ile ‘Arabîdür, Fârisîde istiḥmâli taḥcîmendür; «yeñi ḡoḡmuş veled» maḥnâsınadır. Cem’i «eḡfâl ve ḡufül» gelür ve ‘inde’l-baḡz vâḡid cem’ olur. İsm-i muşâḡḡarı «ḡufeyl»dür, lâkin kesret-i istiḥmâl ile «tâbi’ ve uyundu ve bilâ-daḥvet ziyâfete varanlara ism olmuştur, kezâ fi-Ferheng. İmdi nâzımuñ bunda ḡıfldan murâdı «tekellüm şânından olmayan maḥşüm-ı pāk»dur. Râ, edât-ı meḡûldür. *Laḡife*: İnsân mâ-dâm raḡm-i mâderde olduḡca nâmına ‘Arabîde «cenîn» dirler. Ve kaçan merkez-i ‘âleme teşrîf eyleye «veled» dirler. Ve bunuñ üzerine zamân-ı ḡalîl güzer eyledikde «ḡıfl» dirler. Baḥdehü «şabî» dirler, baḥdehü ḡoḡuz yaşına vardıḡda «mürâḡik», baḥdehü on ḡoḡuz yaşına vardıḡda «ḡulâm» dirler. Baḥdehü otuz dört yaşına vardıḡda «şâb» dirler, baḥdehü elli yaşına varınca «kehl» dirler. Baḥdehü âḡir-i ‘ömre dek «şeyḡ» dirler. (Metin: 63)

Tiryâk: Tiryâk, ‘Arabîdür; diryâk ve ḡiryâk mişlühüdür. Fârisîden muḥarrebdür. Zîrâ Fârisîsi kesr-i tā ile «tiryâk»dur. Dâfi’u’z-zehr bir devânuñ ismidür. Ḥattâ pâdzehre daḡı tiryâk dimişlerdür. Luḡat-i ‘Arabîde şarâba tiryâk didikleri ‘alâ-zuḥmihim zehr-i ḡuşşayı dâfi’ olduğındandır, kezâ fi’l-Aḡterî. (Metin: 425.)

¹²⁹ *Teklîf-i Semerkandî* için *Ferheng-i Şu’ûrî*: “Türkî’de kuzgun teklîfi dedikleri mazmûndur” demiş ve; yâr aḡyâr ile yalnız, ḡülşen seyri ederken beni gördüklerinde teklîf-i Semerkandî ettiler anlamında şu beyti nakletmiştir:

يار با اغيار تنها سير كلشن ميكند

چون مرا بينند تكليف سمرقندى كند

Bkz.: Hasan Şu’ûrî, (1314h./1896) : *Ferheng-i Şu’ûrî*, Cemâl Efendi Matbaası, Cilt: 1, İstanbul: 83.

Yemek Yedirmek: Bu mısrā^c, mısrā^c-ı evvelde olan nān dāden kelimesini t̄zāh ve etmek virmegüñ ve yimek yidürmegün şartını i'lām içündür. Gūyā kapuyı bağlayup sā'il geldikde fetḥ-i bāb ile sā'ile nān-pāre virmek her neḳadar sevāb ise de bāb-ı iḥsān üzerine dā'imā:

بابنا مفتوح لمن دخل

و طعامنا مبدول لمن اكل¹³⁰

yazup ve bu vechile dostānı hıṣṣamend-i nān eyleyenüñ faḥr u şerefi a'lādur dimege t̄mādur. Ve dostlar yüzine açmaḳdur diyü dostlar z̄ikr eylemesi vāḳı^cı beyāndur. Z̄irā kişinüñ ḥānesine gelenün dostluḡı etmegini yimek iledür. Ve illā aña dūşmān ta'bīr iderler. Nitekim 'ādet-i 'Arab böyle idi. Yāḥod kişinüñ iṭ'ām eylediḡi kimse elden geldikce racül-i taḳī gerekdür. Nitekim ḥadīṣ-i şerīfde: ¹³¹ لا تصاحب الا مؤمنا ولا يأكل طعامك الا تقي vārid olmuşdur. Pes dostān dimek ile bu ma'nāya iṣāret murād olunmaḳ daḡı mümkindür. Ve hemīşe bāb-ı iḥsānı mesdūd olanuñ bunda zemmine iṣāret vardur. Z̄irā ḳapusu mesdūd olmaḳ, ancaḳ kendi 'alafıyle geḳinüp āḡara nef'i olmayan gāv u ḡaruñ ḥālidür ki āḡūr ḳapusu üzerlerine sedd olunmaḳ 'ādetdür. Nitekim şā'irüñ *beyt*:

در آنکه بسته بود سربسر

برابر بود او بکار و بخر¹³²

beytinden ma'nā-yı mezkūr müstefāddur. (Metin: 427.)

Yılan: Mār, bunda «yılan»dur ki 'Arabīde tā'-i efrād ile «ḡayye» dirler; erkeğine ve dişisine şāmildür. Ḡāyet büyüğine Fārisīde ejderhā ve ejdehā dirler. Aşlı «ejder»dür; āḡirindeki hā' ve elif mülḡaḳdur. Egerḳi cem' şüretinde yazılır lākin cem' degüldür. Ve yılan kimse degmeyince 'ömr-i ṭab'īsi üzre biñ yaşar ve yaşadıḡda ejder olup ayakları ḳıḳar. Ve daḡı merd-i şecī'a ve şāh-ı zālīme ve sancaḡuñ 'alemine ve daḡḡāḳ nām bir şāha ejder dirler. Ve daḡı lafz-ı mār bundan mā-'adā niḳe ma'nālara gelür. Ez-cümle ḡāhī māder lafzından muḡaffef olur. Ve ḡāhī bīmār ma'nāsına gelür. Bīmāristāna, mārīstān didikleri bundandur. Ve ḡāhī nehy-i ḡāzır olan «meyāred» lafzından muḡaffef olup ma'nāsı «getürme» dimek olur. Ve ḡāhī Ḡarcistāna dirler ki şāh-ı Ḡarcistāna, şāh-ı mār dīnmişdür. Ve ḡāhī «zeden» lafzınuñ ma'nāsı gibi, urmaḳ ma'nāsına olur. Ve ḡāhī ḡisāb u erḳām ma'nāsına gelür, kezā fi-Ferheng-i Şu'ūrī. (Metin: 180-181.)

¹³⁰ Kapımız giren için açıktır; yemeḡimiz yiyen için boldur.

¹³¹ «Ancak mü'min olanla sohbet et, yemeḡini de ancak takva sahibine yedir.»

¹³² Kapısı baştan başa kapalı olan öküz ve eşekle beraberdir.

Nāzımuñ der-nazar kelāmında bir nükte-i daķıķa vardır. Budur ki; yılan envāından iki nevāa yılan var ki haşşaten nazarı her kimuñ nazarına oķınur ise nazarından zehr-i atıl, nāzıra sirāyet idüp fi'l-hāl nāzırı helāk ider. Ve daķı hamli olan havātınuñ hamlini isķāt iderler. Ol nevānuñ biri zahrında iki beyāz haţtları olandır ki aña zamm-ı tã'-i mühmele ve sükun-ı fã' ile «zi't-tufyeteyn» dirler. Ve nev'-i dıgeri aşru'z-zeneb olandır ki aña «ebter» dirler. Sã'ir hayyātdan bunlar zarar u ihlāki ekşer olduğından Faķru'l-enām 'aleyhi's-selām hazretleri hadıs-i şerifinde atli-i hayyāt ile emri zeylinde bunlaruñ atlini taķşış bi'z-zıkr buyurmuşdur. (Metin: 182.)

Zāl: Zāl, Fāriside «oca ve ocaķarı» ma'nalarına müsta'meldür. Pes muzāfun ileyi olan **dünyā** arinesiyle bunda murād «dünyā arısı»dur. Nitekim Zāl-i Medā'in bir oca 'avratuñ adıdur ki Nüşirevānuñ binā eylediği tãķ-ı kistrānuñ içinde bir meskeni olmağın, Nüşirevān iştirā murād eyledikde virmeyüp ve Nüşirevān daķı inkisārından hazeren cebr eylemeyüp 'alā-hālihi oymuşidi. Ve daķı Zāl-i Kufe bir oca arınuñ adıdur ki Mırzā İbrāhımuñ yazdığı rivāyet üzre tufān-ı Nüh 'aleyhi's-selām ol arınuñ tennürından feverān ılmıuşidi. Ve Zāl-i Dāstān, Rüstem-i Zālūñ pederinuñ ismidür. Vech-i tesmiyye anasından beyāz saçlı oğdığıdır. Ve vilāyetinuñ nāmı Zāvüldür. Hülāşa zāl-i dünyā, keşret-i isti'māl ile pıre-zen-i dehrüñ 'alemi mecrāsına cārı olmuşdur ki aña zāl-i dehr ve 'arūs-ı hezār-dāmād daķı dirler. (Metin: 186.)

. Pes böyle her laħzada niçe biñ dost u halili ve her lemħada şad hezār hālik ü atili olan 'acüz-ı mekr-āmuzuñ hāl ü şānın beyānda şu'aradan:

Niçe dāmāda kendin rām ılmıuş pır-zendür bu

Dilā meyl eylemezseñ zāl-i dehre gerçek ersin sen

dimişlerdür. Ve daķı:

Zāl-i dünyā virse şüret kendüye erzen gibi

Aña aşlā meyl ılmaz olmayan er zen gibi

diyü buyurmuşlardur. Zırā bu zāl-i dehrüñ zıneti ğurür ve lu'beti pür-mekr ü fütür olmağın maħabbeti maħzül ve şadıķı maķtıldür. (Metin: 187.)

Zemın: Zemın lafzında «zem», fethle «şovuk» ma'nāsınadır; yā harfi nisbet içündür; nün nisbet-i mezkürı te'kid için. Pes toprađuñ tabı'atı bārid olmaķ itibāriyle zemın, «yir» ma'nāsına olmuşdur. 'Arabısi «arz»dur. Bilā-nün yā'-i nisbı ile aşlı üzre «zemı» daķı lugaıdır. (Metin: 69.)

Zenān/Nisā: Ve fi'l-haķıķa tã'ife-i zenān, bı-vefā vü pür-cefā vü envā-ı hıle vü mekre ibtidār ile her mefsedeti icrāda, zāl-i dünyā ile hem-meşreb ü bı-mezheblerdür. Ve ülfetlerinden

insāna sū'-i ṭabī'at īrās olunmağda bedān ile siyyānlardur. Ve sultān gibi āteş-i sūzān u pür-ziyān oldukların ḥazret-i Mevlānā, ricālī āba vü nisāyī āteşe teşbīh ile çend ebyāt īrād buyurmuşdur ki budur, *meşnevī*:

آب غالب شد بر آتش از نهیب
 آتشش جوشد چو باشد در حجیب
 چونکه دیکی حائل آمد هر دو را
 نیست کرد آن آبرا کردش هوا
 ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی
 باطنا مغلوبی زنرا طالبی

Ya'nī; iy şoḥbetdār-ı zenān ve iy ṭalebkār-ı ülfet-i nisvān olan kimesne! Āb yirinde olan ricāl egerçi ¹³³ الرجال قوامون على النساء mantūqınca bi-ḥasbi'z-zāhir nisāya gālibdür. Lākin bi-ḥasbi'l-bāṭın āteş yirinde olan zenānuñ mağlūbıdır. Zīrā āb, nehīb olmağ cihetiyle egerçi āteş üzre gālib oldı. Lākin āb çömlekte maḥcūb olmağın āteş kendüyi kaynadur ve oynadur. Ve her birinüñ miyānelerinde çömlek çünki ḥā'il oldığından āteş ol ābı yoğ ve hevā eyledi. Pes sen daḡı zāhiren āb gibi āteşin olan zen üzerine gālibsın ammā bāṭında anuñ mağlūbısın. Zīrā āña ṭalibsın; ol senüñ maṭlūbañ oldığ cihet ile saña gālibdür, intihā. Ve fi'l-ḥaḡıka zevc zāhirde Rüstem-i Zāl olsa, öteden berü 'avratuñ zīr-i ḥükminde esīr gibi bī-mecāldür. Ḥattā İskendere: "Niçün te'ehhül eylemezsiz?" diyü su'āl eylediklerinde: "Ben 'āleme ḡākim iken murāduñuz beni bir 'avrata maḡkūm itmekdür" diyü cevāb buyurdığ Netāyicü'l-Fünūnda meşūrdur. Ve meşāyih-ı muḡaḡkıkınüñ taḡkıkı üzre, insānuñ a'çal ü ekmeli nisānuñ ḡāḡkatine 'ālim ve aḡlāğ-ı ḡamīdeye mülāzım olmağın zevcesinüñ mağlūbıdır. Ammā cāhil olan zevc aḡlāğ-ı ḡayvāniyye vü evşāf-ı şevvāniyyesinüñ iḡtizāsı üzre nisāsına izḡār-ı ḡaflet ve her bār ḡuşūnetden ḡālī olmaz dimişlerdür. (Metin: 190-191)

Ma'lūm ola ki nisādan vefā me'mūli, zehrden şifā me'mūline beñzer dimişlerdür. Ve daḡı Müşelleşātda nisāyī bī-vefālar cerīdesinüñ ḡātimesi kırup:

ثلاثة ليس لها الوفاء

السيف و الفرس و النساء

buyurmuşladur. Şöyle ki; seyf ve feres ve nisādan her biri dost u dūşmān dimeyüp her birlerinüñ ḡācetlerin ḡazā iderler. Ḥattā nisānuñ 'adem-i vefāsı, ḡīle vü nifāğ ile tiz elden girye-i şūrīlerinden hüveydādur. Pes anlara i'timād cā'iz degüldür. Nitekim Nābī:

Sirişk-i çeşmine ehl-i nifāğın i'timād itme

¹³³ «Erkek olanlar kadınlar üzerinde hâkim dururlar...» Nisâ Sûresi/34.

Esāsında binānuñ reşh-i āb olsa metīn olmaz

dinmişdür. Ve eslāfda olan ḥāl-i ‘ibret-me’allerin beyānda Firdevsī buyurmışdur ki *kıta*:

آدم ببهشت یافت حرمان از زن
یوسف بیلای چاه زندان از زن
صد ملک سلیمان شده ویران از زن
سیمرغ بکوه قاف پنهان از زن

intihā. (Metin: 403.)

Zillet Erbābı: İmdi dergāh-ı İlāhuñ ḳurbine ṭāliblerūñ ‘inda’llāh ve ‘inde’n-nās ḳadrleri a‘lādur. Ḥattā bir kimesne zātında her ne ḳadar zelīl ise de bāb-ı İlāhīye vardıḳda ‘azīz olur. Nitekim:

Zillet erbābı olur bāb-ı İlāhīde ‘azīz
Ḥalḳ cāmi‘de el üstinde ṭaşır pābūcın

dimişlerdür. (Metin: 258.)

Zīnet-i Zāhir: Ḳaldı ki muḳtezā-yı rūzgār üzre ehl-i ma‘ārifūñ libās-ı faḳrda bī-i‘tibār ve zīnet-i zāhiri olmayan zamānede bī-revāc-ı bāzār oldığı ḥasebiyle, zīnet-i zāhirūñ lüzūmını iş‘ārda *beyt*:

غلط کردم نیفتادم بفکر ظاهر آرای
بجای عقل در سر طره دستار یابستی

Ya‘nī, zāhir-ārālīḳ fikrine düşmemekde ḡalaṭ itdüm; başda ‘aḳl yirine ṭurre-i destār gerek idi didikleri, mezemmet-i ehl-i zamān içündür. Yoksa zāhir-ārālīḳı fī-nefsi’l-emr midḥat için degüldür. İmdi zīnet-i zāhirden ḥazer gerekdür. (Metin: 221.)

Ma‘lūm ola ki kāla-yı fānī hevāsında olmaḳ, insānı der-beder ḡarīḳ-ı baḫr-i keder itdiginden mā‘adā ḳalb-i ṭālibi maḳhūr u giriftār-ı dām-ı kibr ü ḡurūr ider. Anuñçün rūşen-dil olan kāmiller bu tekellüfden āzāde ve bu hevādan sāde-dillerdür. Nitekim Ḥ‘ace Kelīm eyidür:

نیست جز ترک تکلف زینت روشن دلان
کر لباس اطلس است آیینه عریان بهترست

Ya‘nī; rūşen-diller için terk-i tekellüfden ḡayrı zīnet yokdur. Görmez misin ki libās-ı atlas daḫı olsa āyīne-i bī-cāme bihterdür dimekdür. Pes rūşen-dil olanlar, āyīnenūñ hiçbir cemāle dil-bend olmadığı gibi firīfte-i reng u būy degüllerdür. Nitekim Ḥ‘ace-i mūmā-ileyhūñ *beyt*:

روشندلان فرفته رنگ و بو نیستند
آیینه دل بهیچ جمالی نبسته است

beyti bu beyāna şāhiddür. Hülāşa-i kelām, nīk-bāṭın olan ārāyiş-i zāhir kaydında olmaz. Meşelā gülīstānuñ derūnı gül ü ğonce ve ezhār-ı gūn-ā-gūn ile meşhūn olduğundan, dīvārı naqş-ı naqqāşa muhtāc degüldür. Nitekim Kelīm:

نباشد نیک باطن در پی ارایش ظاهر
نقاش احتیاجی نیست دیوار کلستانرا

dimişlerdür. (Metin: 223-224.)

İmdi ḥod-nümālīguñ ḥālī ve zāhir-ārālīguñ bī-me’ālī böyle olduğundan terk-i zīnet-i zāhirūñ lüzūmı zāhir ve terk-i zīnet itmek, şāhibinūñ ḥavādīs-i rūzgārdan maşūn olacağı H^vāce Kelīmūñ *beyt*:

تا نبود این تاج زرین بر سرش آسوده بود
شمع افتاد از هوای سر فرازی در کنار

beyt-i laṭīfinūñ me’ālinden ma’lūmdur. Ya’nī; şem^cuñ ḥālinden i’tibār almaludur ki, mā-dāmā başında tāc-ı zerrīn olmadıkça āteş-i sūzān ile giryān ve mikrāş-ı meclis ile ser-bürīde olmağdan der-emān u āsūdedür. Pes şem^c, ser-firāzlık hevāsıyle sūzişgerliğe düşmiş dimekdür. Ve H^vāce-i mūmā-ileyh beyt-i dīgerinde *beyt*:

نشکنی کر خویش را باری خود ارایی مکن
نیستی چون بت شکن بتکر نمی باید شدن

diyü buyurmuşdur. Ma’nāsı; eger kendūñi teber-i riyāzat ile kesr idemezseñ bārī kendūñi bezeyici olma. Çünkü büt-şiken degilsin, büt yapıcı olmağ gerekmez dimekdür. Bundan murād ma’lūmdur. Pes kendü üzerine zīnet virmek zenān işidür; merdān işi degüldür. Ḥod-rālīguñ encāmı ḥusrān u helāk-i cāndur. (Metin:356.)

Zulm: Pes zālīm olan aḥmağ, eyledigi zūlmi kendi vücūdnuñ āyīnesi olan maẓlūmuñ vücūdında ḥaḳīḳat göziyle göremeyüp ve zararını kendüye olacağı fehm idemediğinden, mü’min karındaşını zaḥmdār u dil-rīş idüp, kendi eliyle dimāğ-ı ḥūzūrını mecrūḥ u taḥdīş ider. Pes maẓlūmān-ı şāf-dilān āyīne gibidür. Āyīneye ḥançer-keşīdelik, kişinūñ kendi vücūd-ı şūret-nümūdına kaşd eylemekden ‘ibāret idigi nümāyāndur. Nitekim şā’rūñ *beyt*:

با صاف دل مجادله باخویش دشمنیست
هرکه کشد بر آینه خنچر بخود کشد

beyti bu ma’nāyı mü’eyyeddür. Ḥattā meşāyilḥ-ı ‘izāmuñ ḥukemā vü zūrafāsı, kişinūñ her a’mālını dīvāruñ zemīne düşen sāyesine teşbīḥ idüp: “Ol sāye ānen fe-ānen yene ol dīvāre rücū’ ider” dimişlerdür. (Metin: 131.)

Şāniyen, zālīmūñ derdi bī-‘ilācdur dimekdür. Nitekim Meşārīq-ı şerīf hadīs-i münīfi üzere zālīm çam ağacına beñzer; bir kerre şadme-i bād ile devrildikten soñra bir dağı toğrılmaz ve yirinde tāze şıgvası olmaz. Lākin fuqarā sünbüleye beñzer; teşādüm-i hevā ile egilüp yine zararsız toğrulur, intihā. Şālīsen, zālīmūñ aḥzi bağteten olup kabza-i intiķāmdan taḥlīş-i girībāna mecāli olmaz dimekdür. (Metin: 164.)

Zīrā zālīm tīz muźmaḥill olmağıla zulmi dağı bī-beķā olur dimege mebnīdür. Nitekim *mısrā*‘:

Zālīmūñ zulmine bakma ‘ömrinūñ noķşānidur

dirler. Fahr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemūñ hadīs-i şerīfi manṭūķınca zulm iden şanevber şecerine müşābihdür ki bir kerre yıķıldıķda bir dağı toğrılmaz ve yirinde nihāl-i tāze şıgvası bitmez. Amma mazlūm sünbüle gibidür; hevā ile egilüp yine toğrulur dinmişdür. Hūlāşa zālīmūñ devleti serī‘u’z-zevāldür ve kabza-i intiķāmdan ḥalāşı muḥāldür. (Metin: 322.)

Zülāl: Zülāl, parmak kadar bir kurd gibi nesnedür ki içi tolu şu olur. Ve ol şu şekerden ve kırdan şovuk ve beyāz olur. Lākin zülāl-i mezkūr her yirde olmaz. Ancaķ Ercis nām bir tağda olur ki yaz ve kış cebel-i mezkūruñ başından kıar eksik olmaz. (Metin: 521.)

Zünnār: Zünnār, her bir örilen ip ve iplik ve ibrīşim mişllü nesnelere ‘āmmıdır. Ve ḥuşūşıyle ruhbān u kıssīslerūñ miyānelerine bağladıkları ipdür ki on iki ḥavāriyyūna işāret için anda on iki yirinde on iki düğümi vardır. Şu‘arānuñ zülf-i ḥübānı zünnāra teşbīh eylediği, mürğ-ı dil-i ‘uşşāķı muḥkem bağladıkları içündür, kezā fı-Ferheng-i Şu‘ūrī. Ammā Ta‘rīfātda zıkr olındığı üzere; zünnār, bir ibrīşimden ma‘mūl ḥaytdur ki anı zımmīler vasaṭlarına bağlarlar. Ve eger şūfdan ma‘mūl olursa añā «küstīc» dirler. Bu zünnāruñ ğayrıdır. Ve dünyāya heveskārı zünnār ile ta‘bīr, dünyāya muḥkem bel bağladıkları ḥasebiyle isti‘āredür. (Metin: 386.)

SONUÇ

Osmanlı coğrafyasında yüzyıllar boyu en çok okunan eserlerden biri olan *Pend-nâme-i Attâr*'ın 18. yüzyıl ortasında kaleme alınmış oldukça mufassal bir şerhi olan tez konumuz *Rûhu's-Şurûh*, bizce taşıdığı edebî değere nisbetle az tanınmış bir eserdir. Buna sebep olarak Rûhî Efendi'nin, aynı zamanda kültür başkenti de olan İstanbul edebiyat çevrelerinden uzakta yaşamasını ve tanınmış bir şâir olmamasını gösterebiliriz.

Rûhî Efendi, metni hem gramer ve sözlük bilgisi hem de konu açısından ele alırken Türkçe, Arapça ve Farsça'dan şahitler göstermiş, bu da şerhe bir nevi mukayeseli şiir antolojisi özelliği kazandırmıştır. Darb-ı mesel ve deyimler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Rûhî Efendi, Arapça ve Farsça'dan gösterdiği numunelerin çoğunlukla tercümelerini de vermiş ve yer yer bu beyitlerin barındırdıkları mazmunlara da işaret etmiştir.

Eserin dili ve tarzı, klasik inşâ kalıplarına uymakla beraber *Sebeb-i Te'lîf* bölümü hariç tutulursa külfetsiz, akıcı ve anlaşılabilir. Rûhî Efendi'nin şerh esnasında verdiği kendisine ait şiirler için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Rûhî Efendi'nin özellikle bu inşâ tarzı ile hocası olduğu Mütercim Asım Efendi'ye tesir ettiğini düşünmek mümkündür.

Rûhu's-Şurûh'un dikkat çekici diğer bir yönü edebî özelliklerine ilâve olarak çok çeşitli bilim dallarına ait bilgiler ihtiva etmesidir. Tefsir, kelâm, tasavvuf, astronomi, tıp, zooloji, botanik ve psikolojiyi bunlar arasında sayabiliriz. Bu hususta Kadri Timurtaş'ın *Kilis Tarihi*'nde *Rûhu's-Şurûh* için ifade ettiği: “İhtivâ ettiği mütenevvi' malumat dolayısıyla zamanının *Muhîtü'l-Maarif*'i denmeğe layıktır” tespiti, bu nedenle çok isabetli bir hükümdür. Ayrıca söz konusu eserin devrin cemiyet hayatı, inanış ve anlayışına dair mühim ipuçları verdiğini de ifade etmeliyiz.

Tezimizin metin kısmından seçtiğimiz, *Edebî ve Kültürel Malzeme* başlığı altında topladığımız maddelerle, yukarıda saydığımız özelliklerin bir kısmına numune vermeyi ve dikkat çekmeyi amaçladık.

Sonuç olarak şu iki hususu bilhassa belirtmeliyiz:

-Tez konusu olarak ele aldığımız *Rûhu's-Şurûh*, kaleme alındığı devirde klasik şiirin nasıl anlaşıldığına ve devrin cemiyet hayatına dair mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Bu da klasik edebiyatımızın özellikle de klasik şiirin günümüzde anlaşılabilmesi için çok önemlidir.

- *Rûhu's-Şurûh*, devrin kültür merkezi İstanbul'dan uzakta, çok tanınmamış bir müellif tarafından kaleme alınmış olsa da şerh metinlerinin gözden uzak tutulmaması gerektiğini muhtevası ile ortaya koymaktadır.

TRANSKRİPSİYON / TRANSLİTERASYON ALFABESİ

ء : ʾ	ع : ʿ
ا : A, a; E, e; Ā, ā	غ : Ğ, ğ
آ : Ā, ā, A, a	ف : F, f
ب : B, b	ق : Q, q
پ : P, p	ك : K, k; G, g; ñ
ت : T, t	ل : L, l
ث : S, s	م : M, m
ج : C, c	ن : N, n
چ : Ç, ç	و : V, v; O, o, ō; Ö, ö; U, u, Ū, ū; Ü, ü
ح : H, h	ه : H, h; a, e
خ : H, h	ی : Y, y, I, ı, Ī, ī
د : D, d	
ذ : Z, z	
ر : R, r	
ز : Z, z	
ژ : J, j	
س : S, s	
ش : Ş, ş	
ص : Ş, ş	
ض : Ž, ž, Đ, đ	
ط : T, t	
ظ : Z, z	

METİN

[1b] بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ Ḥamd-i bī-pāyān ve şükr-i firāvān ol ‘amīmū’l-luṭf ve ḳadīmū’l-iḥsān olan Ḥālīḳ-ı ins ü cānn tenezzehe ‘an-şifātī’n-noḳşān ḥazretine her vechle sezā ve şāyāndur ki ḳudret-i kāmīle ve raḥmet-i şāmīlesi üzre işbu kār-ḥāne-i ‘ālem-i imkānda tıynet-i tābnāk-i aşl-ı insānı ḥāk-i pākden sirişt ü taḥmīr ve kālbüdin aḥsen-i taḳvīmde bu şüret-i zībā üzre vücūd-pezīr ve نَفَخَتْ فِيهِ مِنْ رُوْحِي naşş-ı şerāfet-tırāz ile ḥayāt-sāz ve ḥil’at-i nuṭḳ-ı leṭāfet-nevāz ile beyne’l-enām mümtāz ve ‘ilm ü ‘irfān ü imān ve ta’līm-i esmā’-i bī-kerān ile mażhar-ı ikrām ü ‘zāz ve sā’ir maḥlūkāt üzerine ser-firāz eyledi. Ve ol aşl-ı ṭāhirden nümā-yāfte-i ‘ālem-i zāhir olan fūrū’-ı enāmı fiṭrat-ı ezelde şehd-i ‘aḳl u imān ile zevḳ-yāb u şīrīn-kām ve ol zevḳ üzre ḳabūl-i ḥaḳḳa sevḳ ile isti’dād ü ḳābiliyyet ve iktisāb-ı a’emāl-i ḳudret-i tāmm virüp irsāl-i rusūl-i kirām ve ba’s-ı enbiyā’-i ‘iżām ile beyān-ı şerāyi’ ü aḥkām ve herkese rāh-ı şavābı ‘ilām idüp bu ‘ilāve ile pend-i nāşihān u va’z-ı vā’izānı istimā’a hidāyet iḥsān u in’ām eyledi. Ve revāyiḥ-ı naşāyiḥ-ı ‘itr-āmīz ve fevāyiḥ-ı miskiyye-i leṭāfet-engīz istişmāmına ḳuvvet-i şämme vü muḳtezāsınca sülūke ḳudret-i tāmmeye ikrām eyledi. *Naẓm*:

خالقا قدرت تو داری هرچه خواهی آن کنی
 مرده را جانی ببخشی زنده را بیجان کنی
 [Ü2a] آب را با خاک کردی آشنا از لطف خود
 [S2a] آسمان بی ستون قائم فلک کردان کنی
 کرکدا را شاه کردانی توانای تراست
 شاه را همچون کدا محتاج بر یک نان کنی
 ابر می بارد ز فرمان تو در جمله جهان
 باغ و بوستان تازه تر بر شاخ گل خندان کنی
 هم بهشت و دوزخ و پیدا تو کردی در جهان
 هم بجنّت بندگان خویش را مهمان کنی
 روحی بیچاره ام از لطف خود فریاد رس
 چونکه هر بیچاره را از فضل خود احسان کنی

Na’f-ı şerīf:

سروست قد او چمن ارای فاستقم
 طبی بیباغ سدره هوادار قد اوست

Diger:

ز مهر روی او تابئی مهر و بدر
 ز مشک موی او تارئ شب قدر

Şalāt ü selām-ı bī-ḥadd ve dūrūd-i nā-ma’dūd u lā-yü’add ol *naẓm*:

سبب افرینش عالم
 منبع جود و معدن الطاف
 شرف دودمان آل قصی

نامهٔ سریمهر عبد مناف
 همچو قدرش بلندرفت قدم
 همچو نامش ستود بود اوصاف
 نردبانش فلک شب معراج
 دیدبانش ملک بروز مصاف

nu'üt ve evşâfile mevşûf ve dağı ol *naẓm-ı şāriḥ*:

Efser-efrûz-ı sipîhr-i lûlak
 Şeref-endûz-ı arslanak
 Noḡta-i dâ'ire-i mülk-i vücûd
 Sâhib-i şadr-ı Maḡâm-ı Maḡmûd
 Ekmel-i vâsıta-i nazm-ı zamân
 Efđal-i râbıta-i neşr-i emân
 Menba'-ı âb-ı zülâl-i ḥikmet
 Maḡla'-ı mihr-i kemâl-i fiṭnat
 Vâkıf-ı ḡâf-ı rumûz-ı esrâr
 Kâşif-i kâf-ı künûz-ı envâr
 Vâzı'-ı millet ü dîn-i İslâm
 Râfı'-i râyet-i şer'-i aḡkâm
 Enbiyâ vü rusûlûñ sultânı
 Maḡzar-ı mu'cize-i Fürḡânî
 Maḡrem-i ḡâşş-ı ḡarîm-i Mevlâ
 [Ü2b] Perdedâr-ı ḡarem-i adnî
 Râyet-i mertebe-i 'izz ü şeref
 Râkib-i zîn-i Burâḡ u Refref
 Vâşıl-ı seyr-i semâ-yı melekût
 Nâ'il-i sırr-ı serây-ı ceberût
 Nuṡḡ-pîrâ-yı ḡaşât u aḡcâr
 Da'vet-ârâ-yı semâ'-ı eşcâr
 Şeh-i evreng-i vüfûr-ı ḡayret
 Şâfı'-i zenb ü ḡuşûr-ı ümmet

medâyiḡ-i şöhret-fevâyiḡıyla meşhûr u ma'rûf olan *naẓm*:

Ser-şatr-ı risâle-i risâlet
 Tevḡîr-i ḡabâle-i nübüvvet

sultân-ı her dü-serâ, şefî'-i rûz-ı cezâ Muḡammedü'l-Muştafâ 'aleyhi efđalü's-şalavât ve ekmelü't-teḡıyyât ḡazretlerinüñ Ravza-i muṡahhara-i sidre-maḡâm ve buḡ'â-i münevvere-i dârü's-selâmina pey-der-

pey vāşıl olsun kim, pend-i dil-pesend-i medār-ı millet ü dīn-i mübīn idigın semʿ-küşā-yı qabūl olanlara iʿlām u tebyīnde şehd-i mükerrerden şīrīn olan النصيحة الدين النصيحة الدين النصيحة ḥadīs-i ḥalāvet-dihīni ile lezzet-baḥş-ı kām-ı Eşḥāb-ı güzīn rızvānu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn olmuşdur. Ve āl ü eşḥāb [S2b] u etbāʿınuñ meşāhid ü biḳāʿ-ı bülend-irtifāʿlarına hemīşe şāmīl olsun kim ḥadīs-i mezkūruñ keşf-i cemāl-i beyān u vaşl-ı vişāl-i murād-resānında لمن يا رسول الله ile leb-cünbān-ı suʿāl olup zebān-ı muʿciz-beyān mütemmim-i mekārīm-i aḥlāḳdan لله و لرسوله و لكتابه وللمؤمنين cevāb-ı cevāhir-nişābını kıllāde-i gerden-i imtişāl eylemişlerdür.

Sebeb-i Teʿlīf-i Şerḥ-i Şerīf

Ammā baʿd işbu Rūḥī-i pür-kušūr u bī-şınāʿa, yerāʿa-i ḳalīlū'l-bizāʿa ile ruḥsāre-i evrāḳ-ı müstenīretü'l-vücūha bu vech üzere zīb-ārā-yı nuḳūş-ı rengīn ve temhīd-pīrā-yı muḳaddeme-i maḳşūd-ı [Ü3a] nāzūk-terīn olur ki, çünki bundan aḳdem taleb-i ʿilm üzere şābit-ḳadem olup *beyt*:

ديار بها حلّ شباب تميمتى
و اول ارض مسّ جلدی تراها

müfādınca maşḳat-ı reʿs-i ācizānem olan belde-i Killīzde tevḫīḳ-i Bārī yārī olmaḡla iktisāb-ı ʿulūm u maʿārif için peygūle-nişīn-i medāris ve cālis-i ḥayru'l-mecālis olup bi-fazlı'llāhi teʿālā ḥasbe'l-istiʿdād evvelā ʿulūm-i ʿArabī taḥşīline şarf-ı heves ile fetḫ-i gencīne-i esrārına dest-res oldum. Baʿdehū sūdā-gerān-ı kālā-yı girān-bahā-yı nazm u inşāya sermāye ve bālā-ḥāne-i refīʿu'ş-şān-ı eşʿār-ı şuʿārāya mirḳāt-ı bülend-pāye olan ʿilm-i Fārisīnūñ meydān-ı tekmiḳinde bi-ḥamdi'llāh fāris oldum. Ve bu münāsebet ile ʿArab u ʿAcemden ehl-i şeref olan şuʿarā-yı selefūñ *gūlistān*-ı güftār ve *būstān*-ı eşʿarlarından gül-çīn-i maʿānī ve dīvān-ı *şevket*-ünvānlarından reʿy-i *şāʿib* üzere olan ādāb u ʿorf ü āyīn ü erkānı seyrdən nāʿil-i emānī olup *nazm*:

Sūḡan-ı gayrden itmēm hele istimdādı
Gerçi kim rūḡlarından iderüm istimdād

müfādınca mevhibe-i Kırdigār ile inşāʿ-ı eşʿārda daḡı bir miḳdār iḳtidār buldum. Pes *nazm*:

Şīʿrdür āyīne-i ḳuvvet-i ḡabʿ-ı mevzūn
İder ol āyīnede cilve cemāl-i mazmūn

mazmūnınca her bār ebkār-ı mezāmīnūñ ʿıḳd-i muvāşalatına ḡarīdār olduğumdan ber-vefḳ-i dil-ḡāḥ şāhid-i mazmūn-ı nāzūk-nigāḡ ḡāḡ u bī-ḡāḡ mirʿāt-ı mücellā-yı derūnında cilveger oldıḡça نعم الادوات diyerek ḳalem-i nādire-senc ü ḡoş-eşer ile yegān yegān ḳayd-ārā-yı ḡuşe-i mecmūʿa-i raḡbet ve tertīb-i dīvān ider idüm. Ve baʿdeʿt-tertīb tenḳīḡ-i elfāz ile kālā-yı sūḡanı ʿarz-ı Sūḡu'l-ʿUḳāz eyledikçe *ḳıḡa*:

زبان خامه بیانک [S3a] بلند [Ü3b] میگوید

که میشود ز دل چاک فتح باب سخن

ز تیره روزی اهل سخن شود معلوم

که نیست اب حیاتی بغیر آب سخن

diyu bülend āvāz ile hāmem hāl ü şān-ı sūhānı ibrāz ve aḥvāl-i dil-i ber-zede-sāmānı sūhānverāne beyāna dem-sāz olur idi. Pes ber-muḳtezā-yı rūzgār *kıfā*:

هنرمندان عالم خوار اکنون
هنر بیقدر و بیمقدار اکنون
هنرمندان درین عالم گرفتار
برنج نیستی دائم دل افکار

mıṣdāḳınca hünermendān-ı cihān ḥaḳīr ü h^vār ve hünere-i ma‘ārif bī-ḳadr u bī-miḳdār ve hünerverān-ı ‘ālem derd ü ğama giriftār ve hemīşe renc-i nīstīde dil-figār olageldiginden zer-beft-i sūhāna bāzār-ı i‘tibārda bir ḥarīdār bulamayup ve ḳaçan ṭaleb-i iḥsān için bāb-ı kibāra tereddüd iden erbāb-ı ma‘ārifte ta‘rīz zımnında vārid olan *beyt*:

باچنین کنج که خازن او روح امین
بکدائی بدر خائۀ شاه امده ایم

beyt-i laḳīfīnūn maẓmūn-ı iṭ‘at-maḳrūnından tesāmūh iderek deryā-yı ṭab‘-ı dānişmendīde temevvūc-i nesā’im-i füyūzāt-ı İlāhī ile endāḥte-i sāhil-i şaḥā’if ve keşīde-i silk-i nazm-ı leṭā’if olan cevāhir-i girān-bahā-yı hünere-i midḥat-āşārı ḳanḳı şāhib-i şerretūn pīşgāh-ı celālet-penāhına nişār ve şad hezār ḳavāft-i eş‘ār ile hāl-i zār-ı pūr-iftiḳārımı iş‘ār eylesem *kıfā*:

Erzān metā‘-ı faẓl u hünere tā şū deñlü kim
Biñ ma‘rifet zamānede bir āferīnedür
Ebnā’-i vaḳt her hünere āferīn virür
Yā Rab bu āferīn ne dükenmez ḥazīnedür

müfādınca iḥsānı istiḥsāna bedel eyledikleri meşhūd-ı ‘ayn-ı ḥaḳīḳat-bīnüm ve nigāşte-i cerīde-i ‘ilm-i yaḳīnüm oldıḳda *nazm*:

مر از دست هنرهای خویشتن فریاد
که هر یکی بدیکر کونهام کند ناشاد

terānesin i‘tiyād ider idüm. Ve işbu hāl-i mürişü’l-fütür [Ü4a] tıfl-ı ṭab‘-ı pūr-isti‘dādımı dā’ire-i idrāk u şu‘ürdan dūr ve seng-i ṭa‘ne-i ḥussād daḥı şīşe-i ḥāṭırı her ṭarafdan tamām meksūr itmegin gāh *kıfā*:

Gerçi vīrān-şüde-i dest-i ta‘addī-i ḡamem
Līk var dilde nihüfte niçe genc-i medfūn
Ser-te-ser ḥükm-i maḳālīd-i tılısm-ı sūhānı
Ḳıldı gencūr-ı ezel dest-i dilümde merhūn

diyu tesliyet-baḥş-ı ḥāṭır-ı fātır ve ‘ilm ü ‘irfāna dā’ir ni‘metlere şākir olup ve gāhī *nazm*:

Bu ḳadar māye-i ‘irfān ile hālā ḥāṭır
Olamaz jeng-i elemden yene bir dem me’mūn
Gāh endīşe-i sermāye-i sāmān-ı ma‘āş
Gāh taḥdīş-i [S3b] ser-i nāḥun-ı ifā’-i duyūn

diyü kendi hālümü tefekkür birle “Āyā bu dağdağa-ı pür-ḥayretüñ defî ve ʿillet ü kıllletüñ refî ne ʿarîk ile olur?” diyü gâh günüde-i ḥayāl-i dūr-ā-dūr-ı taḥayyür ve gâh mānend-i şāne penc-engüşt-i fikret ile teşrîḥ-i rîş-i taşavvur ider iken *kıṭʿa*:

Izırārî ḡama düşmekden ise
İḥtiyārî sefer itmek yegdür
Yāri aḡyār ile görmekten ise
Yıkılıp bir yana gitmek yegdür

kıṭʿa-i mevzūnı sencīde-i mīzān-ı ʿaql u fikr ü endişem olup baʿzı yār-ı şiddīk u dost-ı şefīk ile bu vechle baḥr-i endişede şaşt-ı mütefekkiye ile şayd-ı mähî-i evhām u ḥayāl-i ḥām eyledigümi meşveret zımında iʿlām itdikde *beyt*:

Hemîşe olmadadur ehl-i dil cüdā-yı vaṭan
Cilā-yı āyine-i sīnedür celā-yı vaṭan

mışdākınca naql-i bār-ḥāne-i külfet ile iḥtiyār-ı ḡurbeti ḥasen görüp ve bu reʿyüñ şehāfetine dāʿir niçe edille-i müstaḳille irād eyledüm ise her birin bir vechle menʿ idüp *naẓm*:

تغرب عن الاوطان في طلب العلى
و سافر ففى الاسفار خمس فوائد
تفرج هم و اكتساب معيشة
وعز و اداب و صحبة ماجد
فان قيل فى الاسفار نل و محنة
وقطع فياف [Ü4b] و ارتكاب شدائد
فقل له موت الفتى خير من حياة
بدار هو ان بين واش وحاسد

maḳālesiyle tenvīr-i sened ve müsnedün-ileyh-i fevāyid olan diyār-ı ḡurbete sāde-zamīr olan ḳalbimi mesned eylemek eşnālarında beldemizüñ bi-taḳdīriʿllāhī teʿālā niẓāmı muḥtell ve ḳulüb-ı eḥibbā ālūde-i kesel olmaḡın intizām-ı hāl-i bāy u gedā fiʿl-cümle dest ü pāçeden rüsvā olmişidi *beyt*:

رشته برکردنم افکنده دوست
میکشد هر جا که خاطر خواه اوست

İmdi vaṭanda erbāb-ı maʿrifete raḡbet olmadıḡından *beyt*:

همای کر مفکن سایه شرف هرکز
دران دیار که طوطی کم از زغن باشد

maẓmūnına ḥamelen heveskār-ı ḡurbet olmişidüm. Pes bu muḳaddemāta iʿtibār birle defʿ-i derd ü ḡinā niyyetiyle ḳuvvet-i cāzibe-i ḳısmet-i miḳnāṭīs-eser

رشته برکردنم افکنده دوست
میکشد هر جا که خاطر خواه اوست

müfādınca bu faḳīri, biʿl-ehli veʿl-ıyāl, kāh-ı ḥafifüʿl-ḥāl-āsā rubūde-i rāh-ı sefer itmegin

بقدر زخم بود راه شانه را در زلف

بچاکهای دل خود امیدها دارم

terānesiyle yeser-i sefere āġāz idüp diyār-ı āhara rāhile- [S4a] bend-i ‘azīmet ve daḥı *naẓm*:

ز بس نامهربانها ز یاران وطن دیدم

بجای سرمه برچشم کشیدم خاک غربت را

müfādınca dīde-i hevesi türāb-ı ‘Ayntāb ile iktihāl ve muḫīm-i ‘ayn-ı ġurbet olmişidüm.

Pes anda daḥı evvelā egerçi *naẓm*:

اشنایی بامسافر کردن دل خوب نیست

او بشهر خویش رفته داغ بر بالای داغ

mışdākınca müsāfire göre āşnālīḫ hoş degüldür, lākin ḥasbe’z-zarūre āşnā peydā idinceye dek ḥālüm tebāh olup:

سنگ خاره عبث تیشه می زند فرهاد

بزور در دل کس جان می توان کردن

mışdākınca her ne kadar Bīsütün-ı sa‘yda mişāl-i Kūh-ken seng-i ḥārā-yı talebe tīşe-zen oldumsa zūr ile bir *şirīn*-dehenüñ dilinde cāy-gīr olamadum. Ve bundan mā-‘adā derd-i ‘ayn ālām-ı sā’ire üzre meziyyet [Ü5a] bula geldiginden ġurbetüñ gūn-ā-gūn cefā vü eziyyeti ve bī-hūde ḥizmet küdüretinden ve harr u berdüñ şiddetinden gözim açılmayup ve gecem gündüzümden seçilmez idi. Binā’en-‘alā-zālik *beyt*:

صائب زبان شکوه نداریم همچو خاره

چون غنچه دست بردل پر خون نهاده‌ایم

müfādınca ḥār gibi lisān-ı şekvāya bī-iḫtidār oldıgumdan ġonce mişāl dil-i pür-ḥūn üzre vaz‘-ı dest ile bir zamān sükütü iḫtiyār idüp nesā’im-i eşḥar ile ġonce-i dil küşāyiş buldıḫça gāh u bī-gāh *beyt*:

Vaṭanda çekdigüm şad-güne miḥnet az idi iy baḫt

Zihī himmet ki kılduñ vāyedār ālām-ı ġurbetden

diyü şad-güne āh idüp feryād ile derün-ı cānı süznāk ve şadā-yı fiġānı resīde-i eflāk ider idüm. *Kıṭa*:

Ruḥ-ı ‘arūs-ı emel ‘in olursa göstermez

Felek didikleri ġaddār-ı nā-bekār bize

Piyāle-i dili seng-i tegāfül itdi şikest

Nedendür iy meh-i ṭālī‘ bu inkisār bize

dir idüm ve her şeb tābe-seḫer gūn-ā-gūn derd ü keder ile encümāsā dīde-bīdār ve her sāt nīşḫurde-i ‘aḫreb-i hier-i yār olup her bār ḫaṭāmı iḫrār birle *beyt*:

Ġalaṭ itdüm sipihri süfre-i bezm-i ṭarab şandum

Mehi sīmīn ṭabaḫ pervīni ‘unḫūd-ı ‘ineb sandum

diyerek sehvümi itirāf ve ‘ale’ d-devām *mıṣra‘*:

من کجا هجر کجا ای فلک بی انصاف

dir idüm. Vaḫtā ki *beyt*:

Ne şāh-ı Sidreye [S4b] eyler ne bām-ı ‘arşa nüzül

Hümā-yı himmete lāne bulunmadı gitdi

mıṣdākınca āşyān-ı ğurbeti mürġ-i himmetden hālī gördüğümde *beyt*:

پرواز من بشهپر سنک ملامتست

در دست روزکار همانا فلاختم

müfādınca benüm pervāz-ı şehbāl-i hālüm seng-i melāmetdür, beñzer ki dest-i rüzgārda şapan-miṣālüm diyü sū-be-sū [Ü5b] sengāsā endahte-i dūr-ā-dūr ve şapan gibi her kimüñ başına çevrilsem ‘inde bi-hüde devr ile tehī-destligüm meşhūr iken ‘ayn-ı ğurbetden kısmetüm olan қаtre-i ābı, gevher-i nā-yāba mu‘ādil farz idüp, pāy-ı istiġnāyı keşide-i dendān-ı şadef kılup, bu vechle kih ü mih қatında şeref bulmuşidüm, *mısra*:

مرغ زیرک چون بدام افتد تحمل بایدش

mıṣdākınca bir zamān bu dām-ı şiklele şabr ile taḥammül ve vech-i ma‘āşa kirişme-i ‘ayn-ı tevekkül ile taḥammül gösterüp, bi-hüde naqd-ı vaḳti revāc-ı bāzār-‘ünvān-ı ‘ayn-ı a‘yānda güzerān itdürdüğümden kendüme ye’s-i tām gelüp rücū-ı қаhқarī ile *beyt*:

هر که اوقات کند صرف بتقائی خلق

میروند زود تهی دست ز بازار برون

müfādınca vaṭan-ı aşıyyeme ‘avdete iḳdāmumda ṭab-ı āzādegānuma yeñi başdan қayd-ı ġirān vażı için dāne-i dām ile mürġ-i dilümi şayd sevdāsında olanlara *beyt*:

هر دانه نمی آورد مرا در دام

باشد زکوه قاف چو عنقا نواله‌ام

mazmūnınca vaṭanda nān-ı huşke қanā‘at hoşluġın irād idüp hemişe *beyt*:

Kibāruñ köfte-ḡor-ı süfre-i in‘āmı olmaқdan

Қanā‘at-kerde-i şūrbā-yı bulġur olmamız yegdür

manzūmesin şubḡ u şām evrād kılar idüm. Vaḳtā ki sebū-yı dīdede āb-ı şafā-yı vidā‘ müreşşah ve ‘avdet iḳāmete müreccaḡ oldıḳda uşul ile ol a‘yān-ı müşārun ileyhe *beyt*:

نه روا که در دیار تو دانا عزیز نیست

نفرت بدان دیار که نادان بود عزیز

beytini kırā‘et ve der-‘aқab қаşidesiz pīşrev-i ‘avdet olup *ḡasb-i hāl*:

Derd (ü) ġam ile baġrumı hūn eyledi ġurbet

Ġāyetle beni zār u zebūn eyledi ġurbet

[Ü6a] Kārum n’ola hep schv ü ḡaṭā vü ġalaṭ olsa

Sermāyemi sevdā-yı cünün eyledi ġurbet

Niyyetger-i ‘avd-i vaṭan oldıḳça derūnum

Pā-bend ile biñ [S5a] siḡr ü füsün eyledi ġurbet

Қıldı beni deryūzeġer-i bāb-ı edānī

Pāmāl idüben kıadrümi dün eyledi ğurbet
 Őařranc-ı ğam u derd ile Şad-renc ü mişenden
 Ruş ğöstererek ğayli oyun eyledi ğurbet
 Bī-hüde tekāpū ile ebnā'-i zamāna
 Ğayfā kıad-i mevzūnumı nūn eyledi ğurbet
 Ařvāl-i dil-i ber-zede-sāmānumı dehre
 Őerř itmeĝe Őad kıayd-ı mütūn eyledi ğurbet
 Tıfl-ı dilimūñ mühre-i ĝehvāresin el-řaķ
 Seng-i yede-i seyl-nümūn eyledi ğurbet
 Kııldı dil-i zārum hedef-i tır-i teĝāfūl
 Her dem beni āzürde-derūn eyledi ğurbet
 Ařvālūmi tanzīme ruřūbet diledikçe
 Her dīdemi mecrā-yı ‘uyūn eyledi ğurbet
 Meylūm çok idi rāřat için ğurbete ammā
 Ben ‘ācize ednā-yı rükūn eyledi ğurbet
 Mesken şaleb itdikçe bu bī-menzile raşmen
 ‘Arz-ı maķar-ı ĝūŐe-i tūn eyledi ğurbet
 Ma‘zūr ola bir yirde kıarār eyleyemezsem
 Zīrā beni bī-Őabr u sükūn eyledi ğurbet
 Berg-i ĝül-i bāĝ-ı emelūm tāze ter iken
 Őuvarmaĝa tařrīk-i ĝuŐūn eyledi ğurbet
 Ğāh itdi beni kıayd-ı kıtābetde ĝiriftār
 Her dem ser-i sevdāmı nigūn eyledi ğurbet
 Feryādum olursa n’ola peyveste-i eflāk
 Çün āhumı pūr-Őekl-i sūtūn eyledi ğurbet
 Nīk ü bed-i dünyāya kılup kendümi vāķıf
 Her vechile āĝāh-ı fūnūn eyledi ğurbet
 Sebķat-kūn-i endīŐe iken eŐheb-i ĝāmem
 Merküb-ı cefā ile řarūn eyledi ğurbet
 Cümle raķam-ı daĝdaĝa-ı derd-i me’ali
 Levř-i dilüme cem‘-i yekūn eyledi ğurbet
 Her dem dil-i nā-kāmı Őuvarup kıulaĝından
 Bāver-kūn-i her va‘d-i kemūn eyledi ğurbet
 Bir luķme için ĝavŐalamı [Ü6b] kıahr-ı minenle
 Pūr-zehr-i ĝirān-bār-ı menūn eyledi ğurbet
 Ancaķ ĝözümü seyr-i beliyyāt-ı vaşandan
 El-minnetü lillāh maŐūn eyledi ğurbet

Lenger-figen-i sâhil iken Rûhî-i zârî

Müstagrağ-ı deryâ-yı duyûn eyledi ğurbet

diyerek bi-ḥamdillâh maşhûben bi's-selâme cânib-i vaṭana vuşûl ümniyyesi qarînü'l-ḥuşûl oldıkda *beyt*:

مرو بخانهٔ ارباب بيمروت دهر

که کنج عافیتی در سرای خویشتنست

beyti üzre kendi beytimde gûşe-gîr-i iḳâmet olup gördüm ki *naẓm*:

مدتی شعر بهر نوع نوائین کفتم

لفظ و معنیش در افشان و پسندیده نفس

غزل از روی [S5b] هوس بود و مدایح ز طمع

نه طمع ماند کنون در دل تنکم نه هوس

müfâdıncâ bir zamân her nev'ede lafz u ma'nâsı pesendide eş'âr güftârına şâhib-i iḳtidâr iken ne gerdende hevâ-yı kaydî ṭurre-i ḥübân ve ne dil-i tengde ṭama'dan nâşî heves-i medḥ-i a'yan ḳaldı. *Zirâ beyt*:

بی محرک نشود هیچ سخنور کویا

نغمه بی زخم نیامد ز رک تار برون

mışdâkıncâ reg-i târdan zaḥmetsüz nağamât zâhir olmadıĝı gibi bî-muḥarrık süḥanverân güyâ olmadıĝı nümâyândur, *beyt*:

خنک نیک بختی که در کوشهٔ

بدست ارد از معرفت توشهٔ

mışdâkıncâ; «Nîk-baḥt u sa'âdetmend bir gûşede qarâr ve ma'ârifden bir tûşe iddiḥâr idendür» didikleri mazmûna dil-bend olup 'uzleti iḥtiyâr ve daḥı *naẓm*:

کوشه کیری میکند ناقص عیار انرا تمام

بی صدف صورت نبندد قطره‌را کوهر شدن

تاکی از اقبال دنیای خسیس افروختن

چند چون اتش زهر خاری زبان او رشدن

کوشه‌گیران مردمان صائب که جز درگاه حق

با قد حم نیست لائق حلقهٔ هر در شدن

müfâdıncâ ḥalkdan inḳitâ' ile zâviye-i tenhâyide qarâr idüp *beyt*:

نعم‌المجالس والرفیق کتاب

تخلوا به ان فاتکالاحباب

mertebesine vâşıl ve mü'tala'a-i kütüb ü resâ'il ḥâşıl ider iken fezâ'il-i 'ulüm beyânında olan eḳâvîl-i şaḥîḥa ve nuḳûlât-ı şarîḥa üzre 'ilm-i Fârisînüñ maḳbûl ve mergûb ve 'inde'l-efâzıl maḥbûb olduĝın bu vechle iz'ân eyledüm ki evvelâ İbnü Kemâl 'aleyhi raḥmetü'l-Müte'âl maḥşûş risâlesinde eyidür:

Feşâḥat ve belâĝat ile zirve-i ic'âza [Ü7a] vuşûli menşûş ve cümle elsine üzre ser-firâzlıĝı edillesi ke'l-benâni'l-merşûş olan lisân-ı 'Arabîdür ba'dehü efḍal-i elsine-i sâ'ire zebân-ı Fârisîdür. Ve

yādgārlarına herkes hārīdār olmuştur. Ve bu ‘ilmüñ ‘ulūm-ı müsteħabbeden olduđı meşūr-ı mütün u şurūh-ı ‘ulemā ve cerā’id-i pūr-fevā’idlerini bu elfāz-ı dūrer-bār ile müzeyyen ü memdūh-ı fuзалādur. Zīrā bu lisān-ı şeref-‘ünvān ile āšnālıđı olan dānişmendān iħtirāf-ı nazm-ı ābdār ve ibdā‘-ı neşr-i cevher-āsāra iħtidār bulmađın ba‘zıları rub‘-ı meskūn-ı fūnūnda fetħ-i diyār-ı teşānif-i maķbūle ile beyne’l-enām nāmdār ve ba‘zıları vücūh-ı şaħā’if-i sūħanverī vü ruhsāre-i evrāķ-ı leṭā’if-i enverīde ṭarħ-ı şuver-i ma‘ārif ü hūner ile şāhib-i iştihār olmuştur. Ve ba‘zıları bu ‘ilmüñ vesāṭatıyle isti‘māl-i ebkār-ı mezāmīnde müşārun bi’l-benān ü istikmāl-i efkār-ı nazūkterinde fā’iķ-i beyne’l-aķrān olmuştur. Ve ba‘zıları kişver-i nazm-ı bedī‘u’n-nizāmda tekml-i dā’ire-i devlet ü ‘irfān ve tertīb-i dīvān-ı şevket-‘ünvān ile mālīk-i baħr u berr-i hūner ü ‘izz ü şān olmuştur.

Pes ‘ayn-ı haķīķat-bīn ile bu hālāta nazar-ı diķķat-eşer ü çeşm-küşā-yı ‘ibret olmsa nāzıra haft degüldür ki hāzret-i Haķķ u Feyyāz-ı Muṭlaķ ķudret-i kāmīle vü hikmet-i bālīgası muķteżāsınca kaffe-i eşyāyı birbirinden mümtāz ve birbirine nisbet ile ba‘zısın ba‘zısından ser-firāz itmek ile her şeyde bir hikmet ve herkesde bir ķudret ve her ķudrette bir kuvvet ve her dīdede bir başiret ve her başiretde bir [S7a] şüret ve her şüretde bir sīret ve her sīretde bir sırr-ı şerīf ve her ‘aynda bir nūr-ı laṭīf ve her gülde bir būy-ı dil-āvīz ve her dilde bir hūy-ı siħr-āmīz ve her dehende bir lisān-ı hoş-ta‘bīr ve her sūħanda bir te’şīr ve her nuṭķda bir rūh ve her rūħda bir fütūh ve her rāħda bir inşirāh ve her inşirāħda bir rāh ve her nesnede şad gūne feyz ve her feyzde şad hezār neş’e ve her yirde bir hāşşa ve her hāşşada bir eşer [Ü8b] ve her eşerde bir haber ve her haberde bir kāl ve her kālde bir me’āl ve her cāda bir şecer ve her şecerde bir şemer ve her şemerde bir lezzet ve her nihālede bir gūne gül ve her gül için bir gülşen ve her gülşende bir bülbül ve her bülbülde bir gülğul ve her murğda bir nāle ve her gülde bir jāle ve her jālede bir gevher ve her gevherde bir āb ve her ābda bir cevher ve her çemende bir serv-i āzād ve her servde bir ķumrī ve her ķumrīde bir feryād ibdā‘ u īcād idüp *خلق الانسان علمه البيان* nazm-ı belāgat-‘ünvān u hulķ-ı hikmet-nişānı üzre āşyān-sāz-ı gülistān-ı ‘irfān olan bülbülān-ı sūħanuñ her birin bir gülşen-i sūħanda nev-perdāz ve tūṭiyān-ı ‘ulūmuñ her birin bir āyine-i şāf-zamīr üzre tekellüm-sāz eylemişdür. Cümleden biri ol bülbül-i gülşen-serāy-ı ‘ilm ü ‘irfān ve tūṭī-i şekeristān-ı fazl u hūner-i bī-kerān ve ol bālā-nişīn-i taħtğāh-ı vilāyet ve maķām-güzīn-i evc-i kerāmet, tuğrā-keş-i münşī-i feşāħat ve emīr-i dārū’l-mülk-i belāgat, sermerd-i meydān-ı kemāl mazhar-ı mevhibe-i Mütēāl, üstād-ı ehl-i ‘irfān, şāhib-i irşād-ı mürīdān Şeyh ‘Aṭṭār ‘aleyhi rahmetü’l-Gaffārdur ki gāliye-i kerāmāt-ı ‘āliyyesi ‘ıṭrsā-yı meşāmm-ı rüzgār ve tefārīķ-i te’lifāt-ı ‘abīr-āsārı zīver-i bāzār-ı iştihār olmuştur. Pes ol şeker-fürūş-ı naşāyıh-ı leṭā’if olan merd-i ‘ārifūñ āşār-ı pūr-fevāyıh u yādgār-ı miskiyyetü’r-revāyıhı egerçi bisyārdur lākin cümleden ziyāde müsta‘mel olan Pend-nāme-i hālāvet-āsārıdır ki bāzār-ı rüzgārda serserī devr iden bī-kār ve merāret-i aħlāķ-ı nā-hemvār ile telh-kām olan bīmārı *beyt*:

درین بازار عطاران مر و هر سو چو بیکاران

بدکانی کسی بنشین که در دکان شکر دارد

maķālesiyle da‘vetde kāfi [S7b] ve devā-yı derd ü ‘illete şehd-i şāfidür. *Şi‘e*:

کتاب فاخر کالدر لفظا

حزى شانه بالنور سطرًا
معانيه علت كل المعالى
جلى نفعه كالمسك قدرا

Pes derûnında münderic olan ƣand-i nebât-ı [Ü9a] naşâyıh u pend-i ‘ıtrıyyetü’r-revâyıh nevesân-ı naşîhate mâye-i iktisâb-ı şevâb u ma’rifet ve re’s-i māl ü nişâb-ı bî-ħisâb-ı fazîlet olup ve sâl-ħorde-i rûzgâr olan ģâne-i ģarâba daģı bu kitâb ile ‘amele şitâb, dâfî‘-i ârzü-yı ‘avdü’ş-şebâb idigin aģbâba îmâ içün ekşer-i evânda nikâtın müfâkere ve tullâba her ânda ta’lîm ü müzâkere ider idüm. Pes enîs ü celîs-i meclis-i laţîf-i zarîfâne olan yârâna: “Şeyģ-i müşârun ileyhüñ bu kitâb-ı müstetâbınuñ cümlegâh-ı derûn-ı kelâm ve ģâne-i bütûn-ı elfâz-ı cevâhir-nizâmında mestür olan ebkâr-ı işâret ü ‘arâ’is-i nikâti vuşlatına ƣâdir ve daģı *naẓm*:

معانيه من تحت الحروف كانها
بدور بانوار الحقائق تشرف

müfâdnca böyle bir envâr-ı ģaģâyıģ u deģâyıģı câmi‘ olan nüşģa-i lâmi‘anuñ mecâz u kinâyât-ı luģâtı şoģbetine vâşıl bir mâhir bulınsa zeyl-i himmetine teşebbüş birle bu vech üzre keşf-i beyân u şerĥ ü ‘ıyânın recâ ve ƣabûl-i niyâz zımnında sâye-i mürüvvetine ilticâ ider idik” diyu izĥâr-ı temennâ eyledigimde bu ģüne tereccî vü temennîde üslûb-ı ģakîm ƣâ‘idesi üzre *beyt*:

هر سر که در ته دل کنج انزوا
خودرا بجلوگاه سخن بیقرار کرد

maẓmûnın iz‘ân itmeleriyle ber-vech-i recâ: “Şerĥ-i Pend-nâme-i girân-bahâ ancak cenâb-ı ma‘ârif-nişâbuñ cell-i himmetine vâ-bestedür” diyu eģıbbâ yek-sere dâmen-gîr-i temennâ olup *naẓm*:

Gerçi ehl-i zamâne kâhildür
Ekşeri lehv ü laģve mâ’ildür
Sözün olursa daģı dürr ü ģüher
Kim oģur anı şimdi kim diñler
Eylemez aģça ma’rifet ģüheri
Getür ortaya varsa sîm ü zeri
Lîk bir tuĥfe gezse bâzârı
Çıģar elbetde bir ģarîdârı
Bâģ-ı dilde açılsa ger bir ģül
Bulınur aña daģı bir bülbül
Yüsufâsâ belirse bir maģbûb
Der-‘aģab [Ü9b] bulınur aña Ya‘ģûb
Ger zuhûr itse bir şaçı Leylâ
Bulınur aña daģı bir şeydâ

su’âl-i muģadherine [S8a] cevâb-ı meẓâmîn-ibrâz u ifhâm ile niçe muģaddemât-ı niyâz tertîbiyle netîce-perdâz-ı ibrâm olduģlarında ģvâh u nâ-ģvâh ģuşûl-i merâmlarına kemer-bend-i iģdâm olup ber-vech-i

niyâz şerh-i *Pende* ihtimâm-ı tamm ve ber-vech-i âti beyân-ı lügât ve ʿiyân-ı nikâtında hitâm gösterdüm. Hülâşa-i kelâm cümle nüshaların cemʿ ü taḥrîr birle evvelen lafzımuñ luğaten ve ıstılâhan maʿnalarını lügât-i Fârisî ve ʿArabîde beyân olındığı üzre ibrâz ve Fârisiye ʿArabîden imtiyâz idüp maḳâma münâsib ve murâd olan maʿnâyı taḥrîh ve semâʿa şafâ-baḥş olan maʿânî-i bâkıyelerin daḥı bu lafz şu kadar maʿnâya gelür diyü Ferheng-i Şuʿurî ve Dekâʿıkuʿl-Ḥaḳâʿıḳ-ı İbnü Kemâl ve Müfredâtüʿl-Fürs ve Niʿmetuʿllâh ve Ḥalîmî Ve Düstüruʿl-ʿAmel ve Tuḥfetüʿl-Mülük nâm kütüb-i luğâtden naḳlen tavzîh eyledüm. Ve her beytüñ maʿnâsını beyânda ve nikât u işârâtın ʿiyânda daḥı evvelen nâzımuñ murâdı üzre maʿnâ-yı zâhiri taḳdîm ve âyât u eḥâdişden neye telmîh oldığın şarâhaten terḳîm idüp eḥâdiş ü aḥbârın ekşerin İmâm Münâvî raḥmetuʿllâhuñ Dekâʿıkuʿl-Ḥaḳâʿıḳından ve baʿzan Meşârîḳ-ı Şerîf ve Mebârîḳdan yâd eyledüm. Ve ol maḳâma münâsib olan naşâyıḥ-ı latîfe ve mevâʿız-ı münîfe beyânında İbnü Cevzîniñ Muḥtaşaruʿl-İḥyâsından ve İbnü Ğanimüñ Ḥallüʿr-Rumûz ve Cevâhiruʿl-Künûzından ve Mecmaʿuʿl-Fevâʿid ve Müdhişüʿl-Ḳulûb ve resâʿil-i sâʿire-i muʿtemedün-ʿaleyhâdan ictimâd virdüm. Ve maḳâma münâsib ḳurûb-ı emsâl-i ʿArabîye ve Fârisî ityânıyla maʿnâ-yı mezkûr u murâdı keşf ü ʿiyân eyledüm. Ve bunlardan mâ-ʿadâ her beytüñ zeylinde niçe ʿArabî ve Fârisî ebyât u eşʿarlarıyla icmâleri tafşil idüp ebyât-ı mezkûrenüñ ekşerin nâzımuñ Müferriḥ-nâme nâm yâdgârından istişhâd ve baʿzan Muḳattaʿât-ı İbnü Yemîn ve Dîvân-ı Şâʿib ve emsâllerinden îrâd eyledüm. Ve ol ebyâtları daḥı icmâliyle beyân ve hülâşaların [Ü10a] nazmen ve neşren ʿiyân eyledüm. Ve şâniyen her beytüñ maʿnâ-yı şüfiyâneye taḥammüli olanlarını Maḳâmâtüʿl-Evliyâ ve Meşnevî-i Mevlânâdan baʿzı ebyât-ı şerîfe ile yâd ve maʿânî-i bâtınelerin taḥrîr ü işâret ve meşâyıḥ-ı muḥaḳḳıḳîniñ edâ vü taʿbîrlerin [S8b] taḥfîre mübâderet birle *nazm*:

Kilk-i siḥr ile idüp naḳş-ı nigâr-ı maḥbûʿ

Silk-i taḳrîre çeküp dürr-i kelâm-ı maḳbûl

mazmûn-ı âbdârın âşkâr eyledüm. Ḳaldı ki nâzımuñ kelâmında, *meşnevî*:

معنى اندر شعر جز باخبط نیست

چون فلاسنگست اندر ضبط نیست

müfâdıncâ ber-deʿb-i şuʿarâ şadrdan şadr-ı âḥara intiḳâl, meslek-i ḳadîm olup ḥuşuşan nüshalaruñ birbirine teḡâyüri ḥasebiyle her birinüñ şerḥine ibtidâr ne kadar şüretâ tekrârı müşʿir ise, *nazm*:

مکرر چند باشد شهد و شکر

شود بسیار نفع و خوب و خوشتر

mazmûn-ı nezâket-perveri ile dehân-ı tâʿinândan defʿ-ı taʿn için *mısrâ*:

سخنش تلخ نخواهی دهندش شیرین کن

emrine şedd-i niḥâḳ-ı imtişâl olınmışdur. Ve baʿdeʿt-tesvîd şaḥâʿif-i şeb-ârânuñ beyâz-ı şubḥı ser-dâde-i maḥlaʿ-ı merâm oldıḳda; “nazra-i ulâ ḥumeḳâdur” diyü ser-tâ-pâ فرج البصر کرتين mazmûnına idâre-i ḥadeḳa-i ʿayn-ı imtişâl idüp tekrîr-i nazâr birle her ḥarfi taḥlîḥ ve ḥarâş-ı ḳalem-turâş ile noḳşan u zâʿidlerini ıslâḥ ve ḳalem-i istişlâḥ ile tenḳîḥ ḳılınmışdur. Ve bi-fazlıʿllâhi teʿâlâ bu şerḥ-i ḥayât-efzâ beyân-ı şurrâḥ-

Rūhī kuluñuñ Rūh-ı Şurūhını İllāhī

İmdād-ı füyūzāt ile itmāma qarīn it

[Ü119a]¹ **Muqaddeme**

Ma'lūm ola ki bu yādgar-ı naşâyıh-âşârūñ nāzımı Şeyh 'Attār dimekle āvāze-gır-i bāzār-ı rüzgar olmuşdur. Nitekim hātme-i Pend-nāmeye qarīb bir maħallde temşil zımnında lafz-ı 'attār ile bu ma'nāya tevriye buyuracaķdur. Şeyh-i müşaru'n-ileyhūñ nām-ı bülend-ihtişāmı Yūsuf ve laķab-ı sa'ādet-nizāmı Ferīdū'd-dīn ve vaţan-ı 'ālileri Nīşābürdur. Nīşābüruñ aşl-ı nāmı «İrān-şehr»dür. İrān, kesr-i hemze ile Şāh Hüşeng bin Siyāmekūñ adıdır. Şāh Ferīdūñ 'Irāķ ve Fāris ve Āzerbeycān memālikinūñ mecmū'ın büyük ođlu İrece virmişidi; [S9b] İrān ismi andandur. Ve nehr-i Āmūnuñ öte tarafın Tūr nām ođluna virmişidi; Tūrān ismi andandur. Ve Şeyh hāzretleri meşâyıh-ı şūfiyye miyānelerinde "üveysi" tesmiye olınan evliyā-yı kirām-ı 'ālī-maķāmdandır. Üveysi didikleri anlardır ki zāhiren bir mürşidi ma'lūm olmaya ve şüretā meşâyıhdan birinūñ hizmetin kılmaya. Lākin ma'nāda bir velinūñ rühāniyyeti anı terbiye vü irşād eyleye. Pes şeyh-i müşarun-ileyhūñ zāhiren şeyhi ma'lūm degüldür, lākin ma'nāda Şeyh Hüseyn Manşuruñ rühāniyyeti ile terbiye vü irşād bulmuşdur. Niteki evliyā-i 'izāmdan Şeyh Hāsen-i Harkānīnūñ dađı zāhiren şeyhi nā-ma'lūm olmađın ma'nāda Bāyezīd-i Bestāmī ravvaħa'llāhu rūhahu's-sāmī hāzretinūñ rühāniyyeti ile terbiye bulmuşdur. Ve dađı Şeyh Bahā'ü'd-dīn Naķş-bendī ke-zālik böyle olmađın ma'nāda Şeyh 'Abdü'l-Hālık-ı Ğucduvānīnūñ rühāniyyeti anı terbiye vü irşād buyurmuşdur. Ve Şeyh 'Attāra üveysi didikleri gibi Naķş-bendī dađı dimişlerdür. İmdi "naķş-bend" luğat-i Fārisīde naķş bağlayıcı dimekdür, gerek naķķāş-ı ma'rūf olsun ve gerek ķumāş toķıyanlardan ķumāşa naķş bağlayıcı olsun. Ammā iştihāda ıruķ-ı şūfiyyeden bir ıarıķuñ adıdır ki Naķş-bendiyye dirler. Silsileleri ve nisbet-i külliyyeleri hāzret-i Ebī Bekrini's-Şiddīķ rażıya'llāhu 'anha müntehī olur. Ve nisbet-i cüz'iyeleri Ehl-i Beyt [Ü119b] vesātıtiyle hāzret-i 'Alī kerrama'llāhu vecchēya müntehī olur. Bu nisbete Silsiletü'z-zeheb dirler. Pes ıarıķ-i Hālvetīnūñ nisbet-i külliyyeleri İmām 'Alī rażıya'llāhu 'anh hāzretine ve nisbet-i cüz'iyeleri İmām Ebū Bekr rażıya'llāhu 'anh hāzretine müntehī olduđı Silsiletü'z-zeheb vesātıtiyledür. Ve sā'ir ıruķlar bu iki ıarıķ-i 'aliyyeden müteferriķ ü müşā'ab olurlar. Ve Naķş-bendiyye meşâyıhına H'ācegān-ı 'Azīzān dirler. Bu ıā'ifenuñ zıkr-i tevħīdleri H'āce Bahā'ü'd-dīne gelince zıkr-i hafī idi. Ba'dehū h'āce-i müşarun-ileyh zıkr-i cehriyye vü 'alāniyye itmek ile Naķş-bend tesmiye olındı. H'āce-i müşarun-ileyhden soñra gelen H'ācegān-ı 'Azīzān kimi zıkr-i hafıyyeyi ve kimi zıkr-i 'alāniyyeyi [S10a] ihtiyār eylediler ve giderek esmā'-i Celālden Hāyy u Hāķķ ism-i şerīfleriyle zıkre izn virdiler. Ammā deverāna izn virmediler. Ba'dehū meşâyıh-ı kibārdan sulţānü'l-'ārifīn ve burhānü'l-vāşılīn, mişbāh-ı derūn-ı ehl-i yakīn ve miftāh-ı hāzā'in-i envār-ı 'ālemīn, hāzret-i Mevlānā ve hāzret-i Necmū'd-dīn-i Kübrā ve hāzret-i Ğülşenī ve sā'ir emşāl ü aķrānları ğalebe-i zevķ ü vecd ü şevķ hāletinden nāşī her biri bir ğüne deverān ile zıkr-i Sübhānī ihtiyār eylediler, kezā ft-Ferheng. Hūlāşa-i kelām Şeyh 'Attār hāzretlerinūñ āşār-ı kerāmātı maķām-ı velāyetde olan 'ulūvv-i derecātı şöhret-şī'ār ve iķrār-kerde-i

¹ Metin Ü nüshasında 11a yerine 119a'dan devam etmektedir.

evliyā'-i kibārdur. Nitekim ḥazret-i Mevlānā ḡaddese'llāhu sırrahu'l-‘azīz ile Nīṣābūrda şoḡbetleri olup ve şeyḡ muşannefātından Mevlānāya hediye nāmıyle i‘tā buyurmaḡın, ba‘de'l-müṡāla‘a Mevlānā Şeyḡūñ rütbe-i vālāsın beyānında, *Meşnevī*:

هفت شهر عشق را عطار کشت

ما هنوز اندر خم یک کوچه ایم

buyurmuşdur. Ve yegāne-i şu‘arā-yı ‘Acem Ḥ‘āce Şā’ib-i Tebrīzī, *beyt*:

صائب از درد سر هر دو جهان باد رسی

سر اکر در سر عطار نشابور کنی

buyurmuşdur. Qaldı ki Şeyḡ ‘Aṡṡār [Ü120a] bu yādḡarı tārīḡ-i hicret-i Nebī ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selāmuñ ḡanḡı sālinde nazm eylediḡi Pend-nāmesinde ma‘lūm u meczūm olur vech ile mefhūm degüldür. Lākin mihr-i ma‘ārif ü kevākib-i teşānif-i pür-leṡā’ifinüñ şa‘şa‘a-baḡş-ı ‘ālem-i envār ve pertev-endāz-ı bilād u diyār oldıḡı tārīḡ-i Hicretüñ yedi yüz ile sekiz yüz sāl-i meyāmin-iştimālinüñ miyānelerinde olmaḡ ba‘zı teşānifinde olan beyānında ma‘lūmdur. Nitekim Müferriḡ-nāmesinüñ ḡitāmında:

ز هجرت رفته از هفتصد چهل سال

مفرح نامه کفتم از سر حال

diyü buyurmuşdur. Pes Müferriḡātınuñ tārīḡi yedi yüz kırkıncı sālinde olunca Pend-nāmesi bundan birkaç sene muḡaddem veyā mu‘aḡḡar olmaḡ muḡtemeldür. والله اعلم بالصواب

[S10b] Bismillahirrahmanirrahim وبه نستعين Ma‘lūm ola ki nāzım-ı merḡūm bu kitāb-ı müsteṡāba iḡtidā’-i bi’l-kitāb ve imtişālen bi-ḡadīsi’l-ibtidā’ besmele-i şerīfe ile ibtidā eylemişdür. Mā‘nā-yı şerīfi vü terkīb-i münīfi ḡavā’id-i ‘Arabiyyeden min-vech āḡāḡ olana ḡafī degüldür ve fevā’id-i ḡavāşşı kütüb-i keşīrede merḡūm ve ehline ma‘lūmdur. Ve medḡ-i evşāfi ile cerā’id-i şu‘arā meşḡūn ve ferā’id-i şurūf ile nazm-ı feraḡ-fezā ile eşdāf-ı yemm-i mecmū‘a-i zurefā pür-dürr-i meknūndur. Ez-cümle nāzımüñ Müferriḡ-nāme nām tuḡfesinde olan medḡ-i bismi’llāḡ tilāvet-kerde-i gedā vü şāḡ idigi bī-iştibāhdur ki tercemesi ḡāme-i isti‘ānet-penāḡ-ı faḡīr ile bu vech üzre taḡrīr olındı, nazm:

Besmeyleyle bāb-ı rāzı ḡıl küşād

Eyleyüp pāk-i senā-yı ḡaḡḡı yād

Çünki bismi’llāhdur a‘lā-yı nām

Başa bismi’llāḡı tāc itdüm tamām

Buldı ḡur‘ān bed’i bismi’llāhda

Besmeleye şākirem her-ḡāhda

Gördi bismi’llādan Faḡr-i cihān

Lā-mekānı hem daḡı ḡaḡḡı ‘ıyān

Ya‘nī seyr-i ḡurb-i mi‘rāc eyledi

[Ü120b] Daḡı bismi’llāḡı ser-tāc eyledi

Açdı bismi’llāḡ ile Mevlāya rāz

Ümmetüñ bāb-ı ḡamını ḡıldı bāz

Viridi bismi'llāhdan Haqq aña kām
 Viridi hem teşrîf-i İslām u selām
 Besmeyleyle oldı gūyā keff-i hāk
 Döndi bismi'llāhdan eflāk-i pāk
 Buldı bismi'llāhdan t̄alib murād
 Besmeyleyle hıfz-ı Haqq olur ziyād
 Bunda ismu'llāh Raḥmānu'r-Raḥīm
 Var Kerīm^{ün} hem 'Alīm^{ün} hem Ḥakīm
 Oldı bismi'llāh ile Qur'ān beyān
 Viridi her bir süreye 'ünvān-ı şān
 Buldı bismi'llāh ile 'ālem vücūd
 Oldı [S11a] bunda Ādeme hil'at nümūd
 İrdi bismi'llāhdan Mūsāya nūr
 Haqq tecellisine mazhar oldı Tūr
 Hızrı ğamdan kıldı bismi'llāh emīn
 Buldı maḥrem Meryem-i 'işmet-kaṛīn
 Kıldı bismi'llāh ile Dāvūd niyāz
 Yūnusūn bāb-ı murādı oldı bāz
 Dīde-i Ya'qūba arturdı ziyā
 Buldı bismi'llāh ile Eyyüb şifā
 Hem Süleymān salṭanat buldı tamām
 Besmeyleyle emrine dīv oldı rām
 Buldı bismi'llāh ile herkes murād
 Nārdan eyler 'uşātı bu azād
 Oḡu bismi'llāhdan ism-i a'zamı
 Urma bismi'llahsız hıçbir demi
 Rūḥiyā budur t̄arīḡ-i müstaḡīm
 Söyle bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

﴿حمد بی حد ان خدای پاکرا﴾ Ḥaddsiz ḥamd ol naḡāyışdan t̄āhir olan Tañrı içündür. **Ḥamd** dördinci bābdan maşdardur, cem'i meḥāmid gelür. Ma'nāsı luġatde «ta'zīm vechiyle vaşf bi'l-cemīldür», gerek in'ām muḡābilinde olsun ve gerek olmasun. Pes ḥamd-i luġavī ancaḡ lisān ile olur. Ammā 'orf ü işlāḡda «mün'im-i ni'am oldıġı sebebiyle ta'zīmi müş'ir olan fi'l-i cemīle dirler»; bu ancaḡ cümle a'zā ile olur. [Ü121a] Ve lafz-ı ḥamd bunda āḡirinūn kesriyle mā-ba'dine muzāfdur. Zīrā Fārisīde muzāfuñ āḡiri meksūr olur mā-naḡnū fihi gibi, eger zāhire muzāf olursa. Ve meftūḡ olur eger zamīre muzāf olursa, meşelā «ḡamdem» ve «ḡamdeş» gibi. *Fā'ide*: Ma'lūm ola ki ḡurūf-ı hecādan sekiz ḡurūf zebān-ı Fārisīde müsta'mel degüldür. Ol ḡurūfları bu beyt cāmī'dür:

بشنو اكنون اين حروف هشت را با سمع صاف

ثا و حا و صاد و ضاد و طا و ظا و عین و قاف

kaldı ki bu aḥruf-ı semāniye egerçi Fārisīde müstaʿmel degüldür lâkin lisān-ı ʿArabīden birkaç kelimeler aḥz itmeleri ile kimini maʿnā-yı mevzūʿun-lehi üzre istiʿmāl ve kimini maʿnā-yı āḥar ile istiʿmāl ve kimini kendü terkīblerinden cüz' itmekle istikmāl-i maʿānī idüp kendü lügatleri mertebesine t̄şāl eylemişlerdür. Ve baʿzınuñ lisān-ı Fārisīde maʿnāsına muṭābık lügat bulunmağıla maʿnā-yı ʿArabīsinde istiʿmāl eylemişlerdür. Meşelā mā-naḥnü fihi olan ḥamd ve daḥı bī-ḥadd kelimesinde [S11b] olan ḥadd kelimeleri gibi ki bunlar ʿArabīden aḥz olınuḫ terākīb-i Fārisīde cüz' olarak istiʿmāl olınmışdur. Hattā ḥarf-i ḥā lisān-ı ʿArabīden ḡayrıda yokdur diyü İmām Suyūfīden naḫl vārid olmışdur. Buña göre ḥā ḥarfıyle olan çend kelimāt-ı ʿArabiyyeyi erbāb-ı Fūrs taʿcīmen istiʿmāl eylemişlerdür. Ve ḥamdūñ maʿnāsını Fārisīde «şenā» ve «sütüden» lafzı ile taʿbīr eylemişlerdür. Ve daḥı Firdevsī-i Tūsīnūñ ḥamd ü şükri ekşer maḥallerde «āzādī» lafzıyle taʿbīr eylediği Ferheng-i Şuʿūrīde meşūrdur. **Bī-ḥadd**, «nihāyetsiz» dimekdür. Naḫımuñ bu kelāmında روى عن النبي عليه السلام اذا اعطى الله تعالى عبدا نعمة فقال العبد الحمد لله يقول الله تعالى [Ü121b] انظروا الى عبدى اعطينه مالا قدرله و اعطاني مالا حد له maḫāmda cümle-i aḥmedūñ iḫtiyāriyye oldıḡını t̄zān ider. Zīrā cemʿ-i ḥamdi inşā vūs-i ʿabdde olmadıḡı zāhirdür. **Bī**, Fārisīde edāt-ı nefydür. Bunuñ ifāde eylediği maʿnāyı Türkīde kesr-i sīnle «siz» ile taʿbīr iderler. Maʿlūm ola ki Fārisīde nā kelimesi daḥı edāt-ı nefydür. Bunuñ ifāde eylediği maʿnāyı Türkīde «degül» lafzı ile taʿbīr iderler. Pes bī lafzı ile nā lafzınuñ maʿnāları birbirine muḫālifdür; farḫları maʿnā cihetiyledür. Anuñçün her bār birbirinūñ maḫāmında istiʿmāl olınmazlar. Meşelā mā-naḥnü fihide «bī-ḥadd» dinür, ammā «nā-ḥadd» dinmez. Ve ḡāhī birbirinūñ maḫāmında istiʿmāl olınurlar. Meşelā, «bī-kes» ve daḥı «nā-kes» dirler. Bī-kes, kimsesiz dimekdür. Nā-kes, kimse degül dimekdür. Ve yene Fārisīde ḡāhī nā kelimesinin elifin «ḥā»ya tebdīl iderler. Meşelā «er degüldür» ve «avret degüldür» diyecek maḫalde ʿAcem «ne-merdest» ve «ne-zenest» dirler. Ḥadd, bunda «ḡāyet» maʿnāsınadır, Türkīsi «şoñ»dur. **Ān** **Ḥudā-yı pāk-rā**, tetābuʿ-ı izāfet ile «ol pāk olan Ḥudāyadır» dimekdür. **Ān**, elif-i memdüde ile birkaç maʿnāya gelür, bunda murād baʿide işāret için mevzūʿ-ı ism-i işāretdür. Ammā ḫarībe işāret «īn» lafzı iledür ve bu īn [Ü122a] maḫāmı iken ān geldiği taʿzīm nüktesini işʿār içündür. Nitekim الم ذلك الكتاب āyet-i şerīfnde ḥāzā maḫāmına zālik [S12a] geldiği böyledür. Ve daḥı ān lafzı āḫirinde ḥā kelimesi bulunmayan ism-i müfredūñ āḫirine lūḫūḫ ile edāt-ı cemʿ olur, meşelā «ālimān» gibi. Ve daḥı ḡāhī emrūñ āḫirine lūḫūḫ ile şıfat-ı müşebbehe maʿnāsı ifāde ider, meşelā «ḥandān» ve «giryān» gibi. Ve daḥı ḡāhī vaşfiyyet için baʿzı terkībe mezc olur, meşelā «ān-çünān» gibi. Ve daḥı ḡāhī naḫd-i ḥüsn maʿnāsına olur ki aña ʿArabīde cāzibe dirler. Ve daḥı maʿlūm ola ki ism-i işāret olan ān lafzı müşārun-ileyhi olan ism ile cemʿ olmak cāizdür, ol ism gerek muʿayyen olsun «ān zeyd āmed» gibi mā-naḥnü fihi ke-zālik böyledür. Ve gerek ism-i mübhem olsun «ān kes āmed» gibi. Ammā zamīr-i ḡāʿib-i münfaʿil olan «o» lafzı merciʿi olan ism ile muṭlaḫā cemʿ olmaz. **Ḥudāy**, bunda ism-i müfreddir, ʿArabīsi «şāḫib» ve Türkīsi «issi» dimekdür. Ve daḥı «mālik» ve «azīz» maʿnāsınadır. İmdi ḫaḫīḫatda şāḫib-i muṭlaḫ ve mālik-i muṭlaḫ ve ʿazīz-i muṭlaḫ ḫazret-i Ḥaḫḫ olup, Ḥaḫḫuñ ḡayrına şāḫib ve mālik dinmek mecāz oldıysa, lafz-ı Ḥudā

Vācibü'l-Vücūd hazretine maḥşūş olup keşret-i isti'māl ile 'alem-i hāş olmuşdur. Bu taqdīrce Ḥaḳḳuñ gayrına Ḥudā dinmek e'imme-i dīn çatında küfrdür dirler, meger ki lafz-ı Ḥudādan ma'nā-yı terkībī murād olına. Zīrā lafz-ı Ḥudā gāhī mürekkebe olup ma'nāsı «kendi gelici» dimek olur. Nitekim İmām Rāzī Meṭālib nām kitābında böyle beyān buyurmuşdur. Bi-'aynihī 'ibāresi İbnü Kemālūñ [Ü122b] Deḳā'ıku'l-Ḥaḳā'ıķında naḳlen meşṭürdür. Lākin lafz-ı Ḥudāy mürekkebe i'tibār olındıķda evlā olan vāv-ı resmī ile خودای (Ḥudāy) yazılmaķ gerekdür. Nitekim *naẓm*:

آمد بر من که من رسولم
کفتم تو برو که من خودایم

beytinde böyledür. Ma'nā-yı beyt: Fülān benüm yanuma geldi ki; “ben saña gönderilmişim” diyü. Eytidüm; “Sen git ben kendüm geliciyim”. Ve daḳı ḳavā'id-i muḳarrere-i erbāb-ı Fūrs üzre kelimāt-ı Fārisiyyenūñ āḫirinde vāv yāḥod yā vāḳı' olsa ve mā-ḳablleri elif olsa ol vāvuñ ve yānuñ ḫāl-i izāfetde işbātī lāzımdur, mā-naḫnū fihideki Ḥudāy gibi. Ammā izāfetūñ gayrında [S12b] ḫazfleri cā'izdür, meşelā rūy ve mūy ve pāy ve Ḥudāy kelimelerinde rū, mū, pā, Ḥudā dinmek gibi. *Fā'ide*: Ekşer-i 'ulemā 'indinde esmāu'llāḫ tevḳīfidür; ya'nī Cenāb-ı Ḥaḳḳa bir ismūñ iṭlāķında Şārī'den izne mevḳūfdur. Ve ba'zıların 'indinde ta'zīmi müş'ir olunca iṭlāķı cāizdür. Ḥulāşa bu bābda altı ḳavl vardur, tafşīli 'Aḳā'id-i Celāledür. Pes Fārisīde olan Ḥudā ve emşālī ve Türkīde olan Tañrı ve Çalab isimlerini Cenāb-ı Rabb için iṭlāķ mezāhib-i sitteden tecvīz olunan ḳāvle mebnīdür. Ḳaldı ki bu mişüllü iṭlāķātda meşāyih-ı şūfiyyeye göre evliyāu'llāḫ için üç ḫāl vardur. Evvelkisi şaḫv-ı 'ālīdür. Bu ḫālde olan mükālemeleri 'alā-mezhebi'l-cumhūr tevḳīfī olan esmā-i şerīf ile olur. İkincisi sekr ü istiḡrāḳ ḫālīdür. Bu ḫālde şarāb-ı ıṣḳ-ı İllāhī ile mest (ü) müstaḡraḳ olduklarından meşreb-i 'ālīlerine münāsib olan elfāz-ı şerīf ile tekellüm-i laṭif iderler. Bu mertebelerinde 'inda'llāḫ ma'zūrlardur, dimişlerdür. Zīrā mest ü hüşyār olmaķ ziyāde ekmelūñ ḫālīdür, evsaṭ-ı sülükde [Ü123a] olana ḳābil degüldür. Üçüncüsü fenā-fi'llāḫ ḫālīdür. Bu ḫālde tefriḳa ve temyīzi ber-ṭaraf idüp lisān-ı şerīflerinden her ne cārī olursa feyz-i Ḥaḳḳ iledür, lākin «ene'l-Ḥaḳḳ» öyle degüldür. Bunuñ tafşīli inşā'a'llāhu te'ālā aşağıda beyān olunur. **Pāk**, bā'-i 'Acemī ile Fārisīdür, üç ma'nāya gelür. Evveli «ṭāhir»dür ki Türkīde elif-i memdüde ile «arı» dirler, bunda murād budur. Ve daḳı tamām ma'nāsına gelür, nitekim *mışrā'*:

همه پاک برد و پاک بسوخت

mışrā'ında «dükeli tamām götürdü ve tamām yaḳdı» dimekdür. Ve daḳı heme ya'nī cem' ma'nāsına gelür, nitekim Sührābuñ fevtinde māderinūñ mātem zımnında dükeli ḫānesini siyāḫ eyledigini ḫikāyede Firdevsī-i Ṭūsī *mışrā'*:

همه خانهها را سیه کرد پاک

buyurmuşdur. **Rā**, bunda 'Arabīdeki «lām-ı cārre-i müfīdetü't-taḫşış» ma'nāsınadır. Ve gāḫ edāt-ı mef'ül ve gāḫ ta'diye ve gāḫ ḳasem için olur ve [S13a] gāḫ taḫşīn-i lafz için zāid olur. Pes bunda ma'nā-yı evvel murād olmaḡıla āḫir-i fıḳrada edāt-ı cerr olan «est» lafzı muḳarrerdür. (...[Ü123b]...)

﴿ آ نكه ايمان داد مشتى خاک را ﴾ Ol Hudā ki bir avıç hāke ya'nī hākden yaradılmış Ādeme ĩmān virdi. **Ān ki**, «ol Hudā ki» dimekdür. Zīrā ān ism-i işāretdür. Müşārūn-ileyhi Hudādur ki kesr-i kāf ve hā-i resmī ile bunda ismdür, zū'l-ı'ukūl için mevzū'dur. Zīrā zū'l-ı'ukūlūñ ğayrı için چه (çi) lafzı mevzū'dur. Pes bunuñ tızāhı şöyledür ki: Kelimāt-ı Fārisiyye bā-cem'uhā sevākinū'l-evāhirdür, [S13b] illā nādir olanlar degül. 'Alā-vechi'n-nedre müteħarrik olanlar daħı cümle meftūhu'l-evāhirdür. Meşelā ism-i fā'il ism-i mef'ul gibi, illā «ki» lafzı ile «çi» lafzı meksūrlardur. Qaldı ki «ki» lafzı ğāh ism olur mā-naħnū fīhi gibi ve ğāh kelāmeyn beynini rabṭ için olur. **Īmān**, luğatde «i'tikād» ma'nāsınadır, ammā iştilāh-ı şer'ede «qalb ile taşdıq ve lisān ile ikrār»dur. Pes dīn ve ĩman ve millet ve İslām zāten bir ve i'tibāren muğāyirlerdür, taşīli kütüb-i āķāiddedür. **Dād**, bunda fi'l-i māzī müfred ğāibdür, ma'nāsı «virdi» dimekdür. Maşdarı «dāden»dür, i'fā ma'nāsına ve ğāh 'adl ma'nāsına ism olur lākin bunda murād degüldür. **Müşti**, zamm-ı mīm ve sükūn-ı şīn-i mu'ceme ve kesr-i tā ve sükūn-ı yā-i vaħdet ile «bir avıç ve bir miqdār» ma'nāsınadır. Zīrā müşṭ bunda «avıç» ma'nāsınadır. Ve ğāh yumruk ve daħı şey'-i qalīl ve daħı «mālīden» ya'nī «sürmek» ma'nālarına gelür. Laṭife: Ammā zamm-ı mīm ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile «müstī»; «şikāyetci» ma'nāsınadır. Nitekim üstād Veysīnūñ *naẓm*:

[Ü124a] باده خور و مستی کن مستی چکنی از غم

زیرا که بود مستی خوشتر ز غم مستی

beytinde feth-i mīm ile mestī «ser-ħoşluq», zamm-ı mīm ile «şikāyetcilik» ma'nāsına vāķi'dür. **Hāk**, «topraq» ma'nāsınadır, 'Arabīsi «türāb»dur. Bundan murād Ādem 'aleyhi's-selāmuñ ağleb-i 'unşurı hāk oldığı i'tibāriyle hāķımı iş'ardur, ğattā şeyṭānuñ nārdan hāķ olduğı ağleb-i 'unşurı nār olmaķ i'tibāriyledür diyü Tefsīr-i Qāḏīde meşṭürdür. Pes nāẓım ħamdinūñ ni'met muķābilinde oldığın ĩmāya mübāderet ve eşref-i ni'am-ı ni'met ĩmān oldığın işāret için bāis-i ħayāt olan ifāza-i rūh ni'metinūñ üzerine i'fā-i ni'met-i ĩmān taqḏīm eylemişdür. Ve ni'met-i ĩmānuñ celālet-i qadri ve her bār şükriñe müdāvemet iktizāsını beyānda Mecālis-i Ümmü Sīnā nām kitābda eyidür: Mü'minūñ ömr-i dūnyā qadar ömri olsa ibtidādan intihāya dek ve ba'dehū ile'l-ebed şākir-i ni'met-i ĩmān olsa yine 'ale'l-kemāl ol ni'metūñ şükriñ edā idemez. Zīrā ni'met-i [S14a] ĩmanda duħūl-i cinān ve bi-lā-keyf ru'yet-i Raħmān gibi nūr-ı 'azīm olmağın kendüden ecell ni'met yokdur, intihā. Bināen 'alā-zālik nāẓım Müferriħ-nāmesinde ĩmānı bu vechle medħ ü beyān buyurmuşdur, *naẓm*:

ز ايمان مؤمنان ديدار بينند

بمحرش خویش را بازار بينند

ز ايمان يافت سرور کامرانی

بود ايمان بقای جاودانی

ز ايمان انبيا را داده صد کام

خلاص تو ز ايمانست و اسلام

ز ايمان بر سر آمد دين سرور

ز ايمان يافت ادم بر سر افسر

ز ايمان دید موسی نور دیدار
 نمودش از تجلی طور دیدار
 ز ايمان نوح را کرد از غم ازاد
 سلیمان را ز ايمان مملکت داد
 ز ايمان شد خلیش شاد در نار
 برو شد نار ز ايمان چو کلزار
 ز ايمان یافت درمان درد ایوب
 ز ايمان داد بینایی بیعقوب
 ز ايمان خضر را اب بقا داد
 ز ايمان مؤمنان را صد صفا داد
 ز ايمان یافت مصر کام یوسف
 بعالم فاش کرده نام یوسف

Ya'nī mü'minler imān sebebiyle [Ü124b] maẓhar-ı dīdār ve maḥşerde şāḥib-i bāzār-ı i'tibār olur. Imān, beḳā-yı cāvidanī olmağın imāndan server-i nā'il-i kāmrānī oldı. Imāndan enbiyāya niçe iḥsān olunmağın senüñ daḥı iy mü'min ḥalāşuñ İslām u imāndur. Imāndan dīn-i server ser-āmed ü 'ālīter ve ādem imāndan efser-yāfte-i ber-ser oldı. Imāndan ḥazret-i Mūsā 'aleyhi's-selām nūr-ı dīdar gördi ve aña tecellīden Tūr-ı dīdār gösterdi. Imān sebebiyle Nūḥ 'aleyhi's-selāmı ğamdan āzād ve imāndan ḥazret-i Süleymān 'aleyhi's-selāmı i'tā'-i memleket ile ber-murād eyledi. Ḥaḳḳuñ Ḥalīli 'aleyhi's-selām imāndan nārda şādān ve imān sebebiyle nār aña ğulistān oldı. Imāndan derd-i Eyyüb dermān-yāb ve ḥazret-i Ya'qūb bīnālīk ile kām-yāb oldı. Imān sebebiyle Ḥudā Ḥızra āb-ı beḳā i'tā ve mü'minlere şad şafā virdi. Imān sebebiyle Yūsuf 'aleyhi's-selām şāh-ı Mısr-ı kām olup 'ālemdede izḥār-kerde-i nām oldı. Pes Yūsuf lafzında nāzımuñ kendi ismine tevriye [S14b] murādı ḥafı degüldür. *Nükte-i Şūfiyān*: Ma'lūm ola ki ḥākden sirişt olan vücūd-ı insānī bir şüretdür ki endāzeğe şıgmayan rūḥ bi-emri'llāh ol şüret ile ülfet ve o muzıḳ ḳafesi iḥtiyār ile aña şevḳ ü maḥabbet eylemişdür. İmdi imān ve 'irfān ve iḳān ol şüretten murād olan ma'nā-yı zī-şāndur ve iḥsān-kerde-i Ḥannān u Mennān olan ni'met-i 'azīmu'l-bürhāndur. [Ü125a] Ve ma'nā-yı mezkūr şüret-i insanuñ başı üzre sāyedār olan şebbāl-i Hüma-yı devlet-i 'uzmā ve mücib-i sa'ādet-i 'uḳbādur. Pes mürġuñ pervāzı vā-beste-i bāl ü per olmağın ol şeh-bāl-i sa'd-eşer yirinde olan ma'nā şüret-i insānī āşyān-ı ḥaḳıḳate perīde ve her vechle kām-dīde eyler. İmdi ol mevhibe-i İllāhī olan ma'nā-yı ādāb-ı a'māl ile tekmile-i sa'y-ı tām idüp şüret-perest olmamaḳ gerekdür dimege işāret içündür. Nāzım imānı ḥilḳat-ı vücūd üzre taḳdīm ve ser-tāc-ı kelām-ı pür-dürr-i yetīm eylemişdür. Ḥattā erbāb-ı işārātuñ 'indinde imān u 'irfān bir tīg-i cevherdār yirindedür. Ol tīg-i kārgerüñ cebe-ḥānesi ḳulüb-ı mü'minīndür ve cesed ü cānuñ her a'dā vü dūşmāndan emniyyet ü selāmeti ol tīgüñ ḥıfz u himāyeti berekātındadır dimişlerdür.

﴿ آنکه در ادم دمید او روح را ﴾ Ol Ḥudā ki rūḥ-ı Ādemde nefḥ u āşḳār eyledi. **Ān ki**, «ol Ḥudā ki»; **der Ādem**, «Ādem 'aleyhi's-selāmda» dimekdür. Zīrā **der** lafzı bunda zarfiyyet ma'nāsın ifāde iden

telaqqīleriyle yāhod k̄ulūb-ı emlakde olan idrāk kuvvetiyle yāhod muqaddemā cinn tā'ifesiñ hāllerine kıyās ile hālleri kezā ve kezā olanlarınıñ ehl-i t̄ā'āt mekāmına istiḥlāfında te'accüb ve üzerlerine hafı olan hikmeti istikşāf zımnında اتجعل فيها من يفسد فيها ile istifsār-ı hikmete ibtidārlarında و علم ادم الاسماء cinān ile evele-i cevāb-ı İlahdan āgāh ve ke'l-evveli muṭīr-i emr ü fermān-ı İlah oldılar. Pes ber-muḳtezā-yı kudret-i kāmile vü hikmet-i bāliḡa Ādem şafıyyu'llāhuñ taḥmīr-i vücūd-ı [Ü127b] şerā'if-nümūdınıñ aḡleb-i 'unşur ve cüz'-i a'zamı olan türāb-ı müsteṭābını maḡallerinden aḡz u cem' ü ityān ḡizmetine āḡiru'l-emr ḡazret-i 'Azrā'til 'aleyhi's-selām kıyām u iḡtimām gösterüp her elvāndan aḡz-i ḡāk-i pāk itmegin mübārek cebhe-i tābnākinüñ ḡākini ḡurb-ı Ka'be-i mükerrmeden ve şadr u zāhr-ı şerīfin arz-ı Beytü'l-Muḡaddesden ve faḡzeyn-i muḡteremeynin arz-ı Yemenden ve sāk-ı sa'ādet-mesākıların arz-ı Mışrdan ve pā-yı devlet-iḡtīvāların arz-ı ḡicāzdan ve yed-i yümñi-i münevveresin arz-ı Maşrıḡdan ve yed-i yüsri-i muṭaḡharasın arz-ı Maḡribden aḡz u cem' eyledikte bi-ḡudreti'llāhi te'ālā ol türāb-ı şerāfet-nişab āb-ı 'azb u mā'-i māliḡ ile āmīḡ ü siriş [S17b] olup ber-maṇṭūḡ-ı naşş-ı mübīn kırḡ sene طين لازب ve kırḡ sene كالفخار صلصال mekīn olup ba'ḡdehū cesed-i devlet-eşer olup tarīḡ-i melāi'ke-i kirām üzre kırḡ sene müsteḡarr olup ba'ḡdehū nefḡ-i pür-fütūḡ ile ḡāmiden lillāḡ kıyām idüp cebīn-i sa'ādet-ḡarīninde nūr-ı Muḡammedī leme'ān ve ol nūr-ı behcet-mevfūr ile ziyā-baḡş-ı 'ālem-i 'arş u āsmān u cinān و علم ادم الاسماء ile āḡiri'l-āyeh maṇṭūḡınca ḡ'āce-i cümle-eflāk ve ḡibleḡāḡ-ı sücūd-ı sükkān-ı eflāk oldu. Pes nazm:

Āferīn Cān-āferīn-i pāke kim
 Virdi bu vechile şüret ḡāke kim
 Oldı mescūd-ı melek maḡsūd-ı cān
 Nüşā-i Ümmü'l-kitāb-ı کن فکان

bu taḡḡīḡāta fezleke olduḡı nümāyāndur, lākin Ādem 'aleyhi's-selāma ḡudā-yı müte'ālūñ ta'līm-i esmā eyledigini beyānda Şeyḡ-zāde ve Şihāb ve Nevāhid ve Mecma'u'l-Fevā'idden tafşillerini bu maḡāmda taḡrīr cāy-gīr-i şaḡīfe-i imkān olmamaḡın kütüb-i mezkürenüñ ḡulāşası üzre meşāyılıḡ-ı muḡaḡḡıñıñ me'al-i maḡālleri böyledür ki ḡudā-yı müte'āl celle 'ani's-şebīḡ ve'l-mişāl ḡazretleri ḡazret-i Ādem 'aleyhi's-selāmı ta'līm eylediḡi esmānuñ emri eylemiştir. Ya'nī feyz-i Perverdgār ile Ādemüñ her tamarında 'ilm ü 'irfān şad hezār ḡāşıl olmışıdı. Ta'līm-i esmānuñ ma'nāsı 'ilmü'llāhda her şey'ün her ismi ne olmuş ise ve ḡātime vü 'āḡıbetinde [Ü128a] ne olacaḡ ise ol esmā'-i müsemmeyātuñ 'ilmini ḡudā-yı müte'ālūñ Ādem 'aleyhi's-selāma keşf ve ol müsemmalaruñ esrār-ı ḡaḡā'ıḡını ta'līmdür. Ve ma'lüm ola ki ma'lüm-kerde-i Ādem 'aleyhi's-selām olan esmā'-i ḡaḡḡī mübeddel olmaz, ammā bizüm zāḡir eyledigimiz esmānuñ ba'zıları ḡābil-i zevāldür. İmdi bizüm zāḡiren görüp bildigimiz eşyānuñ ismleri zāḡirāne ḡāletde ise bizüm 'indümüzde öyledür, lākin 'ilmü'llāhda olan ismi ol müsemmānuñ sırrı ve ḡaḡḡatidir. Meşelā ḡazret-i Kelīm 'aleyhi's-selāmuñ dest-i mu'cizāt-peyvestinde [S18a] maḡşüb olan ma'rūf çöpüñ zāḡirde ḡırā'et eyledigimiz üzre ismi «aşā»dur, ammā 'ilmü'llāhda anuñ sırr-ı ḡaḡḡatinde dāll olan ism ejderḡadur ki, ol ism-i ḡaḡḡī andan zā'il olmaz ve 'ilmü'llāhda olan esmā'-i ḡaḡḡī bā-sırruhā ezelen ve ebeden bozılmaz, āḡiru'l-emr zūḡūra gelür ve ol ism ile müsemmā vü münādā olur.

Nitekim Faḥr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün zāhiren ve ḥaḳḳāten menba‘-ı mekārīm-i aḥlāk olduğu sırr üzerine ḥıṣāl-i ḥamīdesi keşire itlākı meşhūr-ı āfāk olan Muḥammed ve Aḥmed ism-i şerīfleri dünyāda vü ‘uḳbāda bir ḥāl üzredür, lākin İmām Münāvī ḥadīşlerinden olmak üzere: قال النبي صلى الله عليه و سلم اهل الجنة يدعون باسمائهم الا ادم فانه يكنى ابا محمد ḥadīş-i şerīfinün delāleti üzere Ādem şafiyu’llāhuñ ‘ında’llāh sırr-ı ḥaḳḳāti ve kemāl-i faḥreti «Ebū Muḥammed» olmağın cennete varıldıkda ol ism-i ḥaḳḳī zuhūra gelüp böyle nidā olınacağdur. Ve daḥı ḥukemānuñ: “Esmā ḥaḳā’ıḳdan ibāretdür «الحقائق لا تنقلب» didikleri min-vech bu taḥḳīkata ḳarībdir, intihā. Ādeme ‘ālem-i kübrā tesmiyesi evvelā ma‘lūm ola ki ان الله خلق ادم على صورته ḥadīş-i şerīfini te’vilde ba‘zı ‘ulemā «alā-şuretiḥi» lafzında [Ü128b] olan zamīri Ādeme ircā idüp, bu ḥadīş-i şerīfe Dehrīlerün نطفة من خلق الانسان الا خلق من نطفة الفاسدlerin ve mezheb-i kāsidlerin redde işāretdür dimişlerdür. Lākin muḥaḳḳıḳtın «alā-şuretiḥi» kelāmını «alā-şifatihī» ile te’vıl eylediklerinden, bu te’vili izāḥ zımında İmām Ġazālī raḥimehu’llāh Nūriyye nām risālesinde eyidür ki: Cenāb-ı Bārī ḳudret-i İllāhī ve ḥudret-i nā-mütenāhisi üzere bu nüşha-ı ‘ālem bu nizām-ı sedīdül-intizām üzere ‘ālem-i şehādete getirüp āşār-ı raḥmet-i İllāhiyyesine bu vech üzere şüret [S18b] virüp من عرف نفسه فقد عرف ربه medlūlinün ḥaḳḳāatine işāl ḥikmeti için ma‘rifet-i Rabbde Ādeme ‘ināyet ile şüret-i raḥmet-i İllāhisi üzere nu‘ūt-ı kemāl ve şifāt-ı ‘ulūm u ma‘ārif ve efzāl-i iḥsān ve ta‘līm-i esmā’-i bī-kerān ve nuḳḳ-ı beyān-ı ‘azamet ü celālin feyz ü i‘fā ile cem‘-i eşnāf-ı ‘avālimi cāmi‘ bir şüret-i muḥtaşara ve cem‘-i ‘ālemden ‘ibāret bir metn-i a‘zam ve nüşha-ı mu‘tebere ḳıldı. Öyle bir nüşha-ı zī-şān u pür-leṭā’if ve böyle bir metn-i musatṭar-ma‘ārifdür ki ḥehār kitāb anuñ ḳāşifleri ve enbiyā’-i kirām ‘aleyhimü’ş-şalāti ve’s-selām esrārınun vāḳıfları ve esātīz şāriḥleridür. Ve evliyā’-i ‘izām anuñ muḥaşşileri ve ḳubbe-i mīnā anım ders-ḥānesi ve ekmelü’l-vücūd olan ‘ārifān-ı ḥaḳāyık-şināsān dānişmendleridür. Ve ol metn-i laṭīf bu ders-ḥāneye teşrīfden muḳaddem mekteb-i ḥ‘āce-i ḥaḳḳātkde feyz-yāb-ı istimdād ve terbiye-i tāmm ile fazl u fazīletde ber-murād olmuşlardur. Şöyle ki nev‘-i melek ol mektebe ḳarīn ve esrārından kesb-i yaḳīn eylemişdür. Pes bu esrārı cāmi‘a olan nüşha-ı lāmi‘aya «ālem-i kübrā» dimişlerdür, intihā. Ve daḥı meşāyih-ı şūfiyyenün muḥaḳḳıḳları eyidür: ‘Ālem-i kübrādan murād bāṭn-ı insān-ı kāmıldür. Zīrā naḳş-ı zāhirī şüret-i beşeriyede şāḡīru’l-cirm olmak ḥasebiyle egerçi ‘ālem-i şuḡrā didikleri meşhūddur, [Ü140a]² velākin ma‘nāda ‘ālem-i ekber kendüde münṭavī vü mevcūddur. Nitekim ḥazret-i ‘Alī kerrama’llāhu vechehū insāna ḥiṭāben buyurmuşdur ki nazm:

و تزعم انك جرم صغير

و فيك انطوى العالم الاكبر

Ve fi’l-ḥaḳḳā insānuñ vüs‘at-i ‘arşa-i cān ve füşḫat-i ḳalb-i pāk ü cenānına nisbet heft āsmān u zemīn ḡāyet şāḡīr ü mehīndür. Nitekim ḥadīş-i ḳudsīde لايسعنى ارضى و لاسمائى ولاكن يسعنى قلب عبدى المؤمن ḥadīş-i ḳudsīde vārid olmuşdur. Ḳalb-i mü’mine beytu’llāh ve ‘arşu’llāh [S19a] didikleri şeref (ü) ḳadrin beyān içündür ve keyf-i Ādemün ‘azm ü şānı bā‘iṣ-ı hayret-i ‘arş-ı a‘lādur dimişlerdür. Ve beyān-ı mezkūrı işbātda zīrā ‘arş u mā-fihā şüretdür, ma‘nā yanında şüret bī-‘itibārdur diyü niçe senedāt

² Metin Ü nüshasında 129a yerine 140a’dan devam etmektedir.

getürmüşlerdür. Ve dağı taḥkīkuñ izāhında şāhib-i Fuṣūl-i Mufaṣṣal ve İmām Rāzī, Risāletü'l-Ālem fi-Vaṣfi'l-Ādem nām kitābında eyidürler: Ĥudā-yı müte'āl celle celāluhu ve 'amme nevāluhu ḥazretleri cem'ī-i 'avālimden 'ālem-i beşeri intihāb idüp ve anda cümle 'ālemi derc idüp cemāl ü celālini mazhar bir kitāb-ı vasat kılmışdır, ya'nī vücūd-ı insānı 'ālem-i kübrā eylemişdir. Meşelā 'ālemde şems ü kamer muḳābili, ādemde 'aynān ve dağı 'ālemde nücūm-ı āsmān, ādemde esnān ve dağı 'ālemde devr-i eflāk, ādemde seyr-i sür'atnāk ve dağı 'ālemde ḳatre-i semā, ādemde eşk-i 'ibret-nümā ve dağı 'ālemde berḳ-i lem'a, ādemde lemḥa ve dağı arzda zelzele ādemde ra'dvārī velvele ve 'ālem için ilā-mā-şā'-Allāh ḳarār, ādem için sükūnet ü veḳār ve 'ālemde enhār u ḥurūḳ, ādemde mecārī vü 'urūḳ ve 'ālemde ḥayvanāt, ādemde ḳaml ü berāğīs-i bī-gāyāt ve 'ālemde cibāl ü a'lām, ādemde 'izām ve 'ālemde 'azb ü mürr ü mūntin ü mālīḥ olan miyāh-ı erba'a muḳābili ādemüñ dehānında āb-ı şīrīn, gūşında āb-ı telḥ, enfinde mā'-i mūntin, dīdelerinde mā'-i mālīḥ vardır. Ve dağı ādemüñ vechi maşrıḳ ve zaḥrı mağrib ve yemīni cenūb ve yesārī şīmāl ve ḳalbi Ka'be ve nefesi hevā ve kelāmı ra'd ve 'araḳı seyl ve nevmi mevt ve seheri ḥayāt ve tuḫūliyyeti rebī' ve şebābiyyeti şayf ve kūhūliyyeti ḥarīf ve şeyḫūḥati şitā gibidür. Ve ba'zı muḥaḳḳıḳīn eyidür: 'Ālemdeki şems muḳābili, ādemde 'aḳl ve 'ālemde kamer, ādemde ma'rifet ü hūner ve 'ālemde nücūm, ādemde 'ulūm ve 'ālemde ḫuyūr, ādemde ḫuṭur ve 'ālemde 'arş-ı pür-'azamet, ādemde 'arşdan a'zam [Ü140b] himmet ve 'ālemde cennet, ādemde cennetden ezyen ḳalb-i müzeyyen vardır. Zīrā cennet maḥall-i şehvetdür ve ḥāzini Rıd'vāndur, ammā ḳalb maḥall-i ma'rifetdür [S19b] ve ḥāzini Raḥmāndur. (...) Ve ḳalb ber-şanevberiyü'ş-şekl bir nesnedür ki anuñ derūnında merdümek-i çeşm miḳdārı bir ḳatre ḥūn-ı laṭīf vardır. Aña «süveydā-yı dil» dirler, maḥall-i ḥayāt ve menba'-ı rūḥ oldur. Ve 'ilm ü 'irfān ile mevşūf bir dürr-i yektā vü gevher-i bī-hemtādur ki Ĥudā ol gevheri deryālara virmedi, maḥalli ancak 'ālem-i kübrā ve mir'āt-i ma'ārif-i İlāhī olan insān oldı. Ve ḳalbüñ tafşīlen beyānı in-şā'-allāhü te'ālā aşağıda zıkr olunur. Ve dağı ḥazret-i 'Alī ra'zıya'llāhu 'anhūñ ينزل الرحمة ذكر الانبياء. kelāmı 'alāḳasıyle mazhar-ı raḥmet olmak için nāzım kitābınuñ evvelinde Ādem şafıyyu'llāhuñ ism-i şerīfin ityāna is'āf ve 'aḳabinde Nūḥ necıyyu'llāhuñ nām-ı laṭīfin irād u irdāf eylemişdir.

﴿ داد ان طوفان نجات نوح را ﴾ Ḥazret-i Nūḥ 'aleyhi's-selāma ṭūfāndan necātı Allāh viridi. **Dād**, «viridi» ma'nāsına fi'l-i māzī-i müfred gāyibdür. Kemā-merre **ez**, hemze-i maḳşürenüñ fetḫi ile ve zā-i mu'cemenüñ sukūniyle ḥarf cerr-i Fārisīdür, 'Arabīdeki min-i cārre yirindedür. Ve gāḥ hemzesin ḥazf idüp yalnız zāy ile iktifā iderler. Ol zamān mezkūr zānuñ mā-ba'di gerek ḥarf-i şaḫīḥ ve gerek ḥarf-i 'illet olsun, müteḥarrik olursa zā meksūr okınur. Ammā mā-ba'di ḥarf-i 'illet-i sākine olursa elife muḳārenetde meftūḥ, vāva muḳārenetde mazmūm, yāya muḳārenetde meksūr okınur. Meşelā, زانكه (zān ki) ve dağı زوست (zūst) ve dağı زين (zīn) kelimeleri gibi. **Ṭūfān**, «ḥavādiş-i kevnıyyeden zamān-ı Nūḥ 'aleyhi's-selāmda [S20a] 'ālemi ḡarḳ iden mā'» [Ü129a]³ ma'nasınadır. Ve dağı yağmur ve şu ḡalīb olup her nesneyi örtmek ve bütün ḳablamak ma'nasınadır, bu maḳāmda murād bu ma'nālardır. Ve gāḥī Fārisīde keşret-i sirişken ṭūfān ta'bīri iderler. **Necāt**, 'Arabīdür, bunda «selāmet» ma'nasınadır, Fārisīde

³ Metin Ü nüshasında 141a yerine 129a'dan devām etmektedir.

müsta‘meldür. Ve gâhî ‘Arabîde «ağac budacı» ma‘nâsına ve «arkasına rākibi mehālikden hālâş iden nāka-i serî‘a» ma‘nâsına gelür ve hevdec haşebesine dağı dirler. **O**, zamîr-i gâ‘ibdür, Hudāya rāci‘dür. **Nūh**, fi‘l-aşl ism-i ‘Acemîdür. hazret-i Nūh ‘aleyhi’s-selām bin Lāmek bin Metūşelaḥ bin İdrîs ‘aleyhi’s-selāmuñ adıdır, **Kaşaş-ı** ‘Alî el-Kisā‘ide böyle muşarraḥdur. Ammā **Qādî** havāşînden ba‘zî hāşiyede; Nūh, ‘alem mecrāsına cārî elḳāb-ı müsteḳābdandır. Nūh ile mūlaḳḳab oldığı ḳavminūñ üzerine keşret-i nevḥasından nāşîdür, yoksa aşl-ı ism-i şerîfi «‘Abdü’l-Ġaffār» diyü meşṫürdür. **Rā**, edāt-ı mef‘üldür. Ve vaḳ‘a-i Tūfān ma‘lūm ola ki hazret-i Nūh ‘aleyhi’s-selām ulü’l-‘azm olan mürselîn-i kirām ‘aleyhimü’s-selāmdandır. Ulü’l-‘azmūñ ma‘nâsı «eşḫāb-ı şebāt u cezm» dimekdür. *فاصبر كما صبر اولوالعزم* āyet-i şerîfini; «İy eşḫābü’s-sebāt ve’l-cezm» ile tefsîr eylemişdür. Ulü’l-‘azm olan zāt-ı şerîflerūñ a‘dād-ı laṫîfeleri beşdür. Anların esāmî-i şerîfeleri *واذ اخذنا ميثاقهم و منك و من نوح و ابراهيم و موسى و عيسى* ile tefsîr eylemişdür. Bunlarūñ belāya şabrları a‘le’l-‘e‘ālî ve ‘alā vechi’l-ekmeldür. Ez-cümle mā-naḥnü fihide olan hazret-i Nūh āleyhi’s-selāmuñ ezā-yı ḳavme şabridür; “şabruñ soñı selāmetdür” didikleri üzre. Vaḳ‘a-i Tūfānda kelām-ı müfessirîn böyledür ki: Hazret-i İdrîs ‘aleyhi’s-selāmdan soñra hazret-i Nūh ‘aleyhi’s-selām bir rivāyetde elli yaşında iken ve bir rivāyetde kırık yaşında iken risāletle cümle nāsa peygamber gönderildi. Ber-mantūḳ-ı naşş-ı kerîm toḳuz yüz elli sene ḳavmini sırran ve ceḥran îmāna da‘vet eyledi. Lākin ol ḳavm-i pür-ḳalālet da‘vet-i îmānı ‘adem-i [S20b] istimā‘ için eşābî‘leriyle mesāmî‘lerin sedd ve Nūh ‘aleyhi’s-selāmı görmemek için şiyābların kendi ru‘ūslarına bürüyüp o hazreti redd, bi-hidāyeti’llāhi Celîl icābet ile müheddā olanları eḳall-i ḳalîl olduğundan mā-‘adā ol ḳavm-i bî-insāf mücāsir-i cevr ü ‘tisāf olup Nūh ‘aleyhi’s-selāma gūn-ā-gūn ezā vü cefāya [Ü129b] ibtidār eylediklerinde ol hazret şabr ile dem-güzār ve vaḳtine intizār üzre olmuşıdı. Pes ol ḳavm-i bed-kār müsteḫaḳḳ-ı ḳahr u demār olduklarında Cenāb-ı Bārî Nūh ‘aleyhi’s-selāma inşā‘-i sefîne ile emr itmegin emr-i İllāhiyyeye şedd-i niṫāḳ-ı imtisāl ile Sāc ağacından olmaḳ üzre sefîneyi iki senede āmāde vü ikmāl buyurdılar. *Şifat-ı sefîne*: **Qādî** Beyzāvinūñ beyānı üzre sefînenūñ ṫülü üç yüz zirā‘ ve ‘arzı elli zirā‘ ve ḳāmeti otuz zirā‘ idi. Ve Ebu’s-Su‘ūd ‘aleyhi raḥmetü’l-Vedūduñ hazret-i Ḥasen rażıya’llāhu ‘anhdan naḳlen beyānı üzre ṫülü biñ iki yüz zirā‘ ve ve arzı altı yüz zirā‘ olmaḳ üzre üç ḳat idi. Pes Nūh ‘aleyhi’s-selām devābb u cānverān u vuḫuş ve her nev‘ ḳuşdan zevceyn ile, esfel-i sefîneye devābb u vuḫuşı ve evsaṫına insānı ve a‘lāsına ṫuyūrı îvā eyledi. ṫuyūr u vuḫuş ḥaddden bîrūn idi, lākin insāndan cem‘an yekūn ricāl ü nisā yetmiş toḳuz nefer mü‘min ü mü‘mināt idiler. Pes deryā-yı ḳahr-ı İllāhî cūş u ḥurūşa gelüp Şeref-nāme ve Mü‘eyyedü’l-Fuzalā nām kitāblarda olan beyān üzre ol zamān Nūh ‘aleyhi’s-selāmuñ ḥāne-i sa‘ādeti Kūh-ı Celîl ile müsemmā bir cebelde idi, galeyān eyledi. Ve Mîrzā İbrāhîmî nām kitābda eydür: Zālkūfe ile müsemmā bir pîre-zenūñ tennūrından feverān eyledi. Ve ‘Arā’is ve sārîrūñ beyānı üzre Kūfe mescidinde olan tennūr-ḥîz-i hazret-i Ḥavvādan galeyān eyledi. Deryālar gibi cereyān ve ‘ālemi mā’-i firāvān-ı tūfān ihāṫa eyledikde *بسم الله مجريها* ile sefîne-süvār olup beş māh vech-i māda seyrān ve ‘ālemi devrān eylediler. [S21a] Pes sefînenūñ ḥāricinde olan cümle zî-rūḫ garḳ-āb-ı Tūfān-ı helāk oldılar. Ḳaldı ki: “Ḳavm-i hālikînūñ eṫfāllerinūñ ve ṫuyūr u vuḫuşuñ cerā’imleri ne idi?” diyü

﴿ آ نكه فرمان كرد قهرش باد را ﴾ Ol Hudā ki hevāya qahrı ile fermān itdi. **Ān ki**, «ol Hudā ki». **Fermān** Fārisīdür, bunda «buyruq» ma'nāsınadır. Ve gāhī aḥkām-ı pādşāhī olan menşūra daḡı fermān dirler ki Fārisīde adı «küşād-nāme» dūr. **Kerd**, feth-i kāf-ı 'Arabī ve sükün-ı rā'-i mühmele ve dāl-i mühmele ile māzī-i müfred gāyibdür. Ma'nāsı 'Arabīdeki cümel-i fi'li gibi «kıldı» dimekdür. **Qahreş**, «anuñ qahrı» dimekdür. [Ü131a] Pes kelāmda müsāmaḡa vardur, murād; «qahr ile fermān itdi» dimekdür. **Qahr** fethayle «galebe» ma'nāsınadır. Nitekim هوالقاهر فوق عباده و nazm-ı keriminde «qāhir», gālib ma'nāsınadır. Āhirindeki şīn-i mu'ceme zamīr-i gā'ib müfred muttaşıldur, cem'i «şān» ve «īşān» gelür. İsm'e ve fi'le ve ḡarfe lāḡıq olur. Lākin isme lūḡūḡında muzāfun-ileyḡ olup muzāfun-ileyḡ ma'nāsın ifāde ider, mā-naḡnū fihide oldıḡı gibi. Bundan böyle gelecek 'ibārelerüñ ism olanında cümle ḡükm böyledür, lākin ef'āl ü rābīḡa lūḡūḡında mef'ūliyyet ma'nāsın ifāde ider. Ve şīn-i mezkūruñ *mā-ḡabli ḡarf-i 'illet olmazsa, mā-ḡabli her bār meftūḡ olur. Meşelā, «ḡüfteş» ve «ekşereş» gibi. Ve ḡaçan lāḡıq oldıḡı kelimenüñ āḡirinde bir hā'-i resmī bulunur ise mezkūr şīnüñ evveline gāḡ bir hemze getürürler ve getürmemek daḡı cā'izdür. Meşelā, بندءاش (bende-eş) gibi. بندءش daḡı cā'izdür. Ve lafz-ı şīn gāḡı zamīr olmayup 'alāmet-i maşdarī daḡı olur. Ol zamān bi-eyyi-vechin kāne mā-ḡabli meksūr olur. **Bād** Fārisīdür, on bir ma'nāya gelür. Bunda «esen yıl» ma'nāsı murāddur. [S22b] Ma'ānī-i bāḡıyyesi nām-ı firişte ve māḡ-ı şemsīnüñ yigirmi ikinci ḡüni ve nā-būd ve süḡan ma'nāsından kināye ve āḡ itmek ve medḡ ü şenā ve Keyḡusrevüñ ḡazā'in-i seb'asından bir ḡazīnenüñ adıdır. Ve tünd ü tiz ve naḡvet ü kibr ve «olsun» ma'nāsına olan «bādā» lafzından muḡaffef olmaḡ ma'nalarıdır. **Rā**, edāt-ı mef'ūldür.

﴿ تا سزایی داد قومی عاد را ﴾ Tā 'Ād ḡavminüñ lāyḡını viridi, ya'nī ḡavm-i mezkūrı bād-ı qahr ile helāk eyledi. **Tā**, bunda 'illet ma'nāsın müfiddür. Ve gāḡı intihā'-i ḡāyet ve ibtidā'-i ḡāyet ve istimrār-ı dāll-i mā-dām ma'nāsına, ḡāmet ma'nāsına ve ḡaraż için ve taḡzīr ma'nāsına gelür. **Sezāyī**, «lā'ıḡlıḡ» ma'nāsınadır. Yā'-i ūlā nefis-i kelimedendür, yā'-i şāniye maşdariyyedür. **Dād**, «viridi» dimekdür. **Qavm-i 'Ād-rā**, izāfetle «'Ād ḡavmine» dimekdür. Lafz-ı ḡavm fethile müfred-i 'Arabīdür, cem'i «aḡāvim» gelür, müzekker ve mü'enneş olur. Zīrā kendi lafzından [Ü131b] müfredi olmayan ism-i cem' ādemiyyīn için oldıḡda te'nīs ü tezkīri cā'izdür. Nitekim nazm-ı celilde و bir maḡalalde قوم لوط كذب قوم و nāzil olmuşdur. Ve daḡı ḡavm «erler cemā'atine» dirler, ma'nā-yı luḡavīsinde nisā daḡil degüldür. Lākin 'alā-sebīli't-teb' duḡūlünde māni' yoḡdur, mā-naḡnū fihide ricāl ü nisā murāddur. *Vaḡ'a-i ḡavm-i 'Ād*: Ma'lūm ola ki 'Ādden murād, 'Ād bin İrem bin Sām bin Nūḡ 'aleyhi's-selāmdur. **Qavm-i 'Ād** demek «evlād-ı 'Ād» dimekdür ve ābānuñ ismleriyle evlāda tesmiye rāyḡāndur dimişlerdür. Pes و انه اهلك عادا الاولى و manḡūḡınca ḡavm-i hālikīne «'Ād-i ūlā» dinilmişdür. Bunlar ḡavm-i Hūd 'aleyhi's-selām ve Şemüddur. و اما عاد فاهلكوا بريح صرصر عاتية و Ammā 'Ād-ı şāniye ki āna 'Ād-ı İrem dinilür, dünyāda taḡlīd-i ebniye-sāz-ı cennet olan anlaruñ re'sleri olan Şeddāddur. Anlar şayḡa ile helāk olmuşlardır. [S23a] Pes 'Ād-i ūlā didigimiz, bilād-ı Yemende 'Ālic nām maḡall ile Şecer-i 'Ummān nām mevzī'üñ miyānelerinde sākin olurlar idi. Ve zātü'l-'imād olan 'ālī-bünyād u raşīnü'l-esās u emīnü'l-indirāsları şol mertebe muḡkem ve bir ḡüne müstaḡkem idi kim

rūzgārda niçe biñ yıllar pāydār olur dirler idi. Tūl-i tavīli dört yüz zirāc olmak üzere bālā kadderi ve aña göre kuvvetleri olmağın *من اشد منا قوة* kelāminuñ mü'eddāsına bī-edebāne ictirā idüp Şūd ve Şad ve Hübel nām putlara perestārlığa der-kār ve bu gūne şirk ü küfr-i 'ināda zulm u bağy u feşād inzimāmiyle dem-güzār oldıklarında kendüleri imāna da'vet ile meb'ūs olan hāzret-i Hūd 'aleyhi's-selāmuñ emrine inkiyāddan rū-gerdān oldılar. Pes istirācları resīde-i kemāl oldıqda hāzret-i Melikü mütē'āl celle 'ani's-şebīhi ve'l-mişālūñ irāde-i 'aliyye vü emr-i şerīfi ile galebe-i vağīk şāhibi olan rūzgār-ı pūr-kaħr u demāruñ hūbūba ibtidārında ne kadar kuvvetlerine i'timād vü da'vālarına istinād ile def'ine ikdām ve ba'dehū hīle vü hūd'a ile redd ü men'ine teşmīr-i bāzū-yı ihtimām eylediler ise sa'y u hīlelerinūñ kendülere fā'idesi olmayup [Ü132b]⁴ bi-emri'llāhi te'ālā hevā üzerlerine gālib ve her ne maħalle ihtifā eylediler ise rīh-i 'ātiye ol cāya duhūl ile her birlerinūñ aħz ü ihlāklerine tālīb olup kāzer-i rūzgār ol kavm-i bedkārūñ cāme-i nā-pāk-āsā mülevveş olan ecsād-ı murdārların taşdan taşa çalaraq kirbās-ı hayātların çāk ü helāk eyledi. Zīrā rīh-i 'ātiyenūñ ma'nā-yı şerīfi «rīh-i gālibe» dimekdir. Pes galebesi yā kavm-i hālikīn üzerine dimekdir ki ānifen beyān olındı, yāħod hūzzānuñ üzerine galebe idici rūzgārdur dimekdir. Nitekim hādīs-i şerīfde *قال النبي صلى الله عليه وسلم طفى الماء على خزانة يوم نوح و عنت الريح على* [S23b] *يوم عاد الحديث* vārid olmışdur, kezā fī-Şeyh-zāde fī-hāşiyeti tefsīru şūreti'l-Hāğğā. İmdi bu ma'nāca bāda kendi galebesiyle fermān itdi dimek daħı ma'nādur. *İşārāt*: Ma'lūm ola ki hevānuñ fermān-ı Hāğğā inkiyādını beyānında nāzım mezheb-i hūkemānuñ reddine işāret buyurmuşdur. Zīrā anlar Hūdānuñ eşyāda taşarrufına 'aql-ı fa'āli vāsıta düşürürler, bu mezhepleri bātıldur. Ve kavli Hāğğ nāzımuñ beyānı üzere ehl-i taħkīkdur ki eyidürler: Her şey'ūñ cünbüş ü hārekāt ve ārām u sekenātı ancak Hūdānuñ kabza-i kudret ve emr ü irādetindedür. Pes meşelā bāduñ hūbūb u sūkūneti ve mülāyemet ü şiddeti cümle emr-i İllāhī iledür. Ve bād her ne kadar kavm-i mezkūruñ helākine bādī oldı ise hadd-i zātında ni'met-i celīle-i Rabbü'l-'ibāddur. Hattā hūbūb-kerde-i āfāk olan hevā-yı rūh-efzā nefes-i Raħmānī meşābesindedür diyü naql-i 'ulemā üzere hāğğında medħ u şenā vārid olmışdur. [Ü133a] Nitekim *من نفس الرحمان* hādīs-i şerīfi işbāt-ı murāda nümāyāndur. Ve daħı bāduñ emr-i Hāğğā imtişāl ile fermān-ber-dār oldığın beyānda erbāb-ı temşil bādı bir çarħa ve dolāba teşbīh idüp, dolāb deverānda āb-ı nehrūñ esīri oldığı gibi hūbūb-ı bād daħı fermān-ı İllāhiyyeye esīr ü münkāddur dimişlerdür. Nitekim müfessirīnūñ beyānı üzere hāzret-i Hūd 'aleyhi's-selām kavm-i 'Āduñ yevm-i helāklerinde kendüye imān getüren mü'minīn ve mü'minātı bir yire cem' idüp, etrāflarına bir dā'ire-i hıfz u emān çeküb anları merkez-nişīn-i dā'ire-i selāmet-i cān kıldı. Zīrā ol şedīdü'l-'aşf olan hevā hāric-i dā'ire-i imān olanlarūñ ihlākinde şiddet ile deverān idüp, kaçan dā'ire-i Hūd 'aleyhi's-selāma yakın olsa le'tāfet ile vezān olup nesā'im-i dil-küşā-yı seħer gibi tefrīh-i kulūb-ı ehl-i imān ider idi. Ve bu mu'cizāt yed-i şerīf-i Hūd 'aleyhi's-selāmda zuhūr [S24a] itdigi gibi bu ümmet-i 'ālī-mağām evliyā-yı kirāmından Şeybān-ı Rāī raħmetu'llāhī'l-Meliki'l-mülki'l-'Azīzi'l-'Allāmuñ yed-i kerāmet-āşārında kerāmeten bedīdār oldığı meşūr ve kütüb-i meşāyīħ-ı kibārān-ı rūzgārdur. Bunuñ daħı

⁴Ü132a boştur.

beyânı şöyledür ki ol şahrâ-neverd-i ‘âlem-i velâyetin bir kıt’a aġnâmı olmaġın Mışr arâzîlerinden bir cây-ı ġırmende tedbîr-i aġnâmıle güşe-nişin-i dâ’ire-i t̄at olup haftada bir def’a edâ’-i şalât-ı cum’a ve ziyâret-i İmâm Muġammed Şâfî’i için Mışra ‘azîmet ider idi. Pes hengâm-ı ‘azîmetde cümle aġnâmın bir yire cem’ idüp besmele-i şerîfe ile etrâf-ı [Ü134a]⁵ aġnâma dâ’ire-keş olup ġıfz-ı İlâhîyi üzerlerine pâsbân ider idi ve fâriġu’l-bâl Mışra gider idi. Ve kendünüñ ‘akabinde râ’siz aġnâmuñ ekşer düşmânı gurgân olmaġın ol şahrânuñ kurdları aġnâm-ı mezkûruñ izrâr kaşdıyle hücum-ı tamm idüp dâ’irenuñ semtine vürüdlarında ol dâ’ire anlaruñ uğrında sedd-i İskender gibi mâni’-i vüşül olup aġnâmın kenârdan seyrinden ġayrı bir nesneye nâ’il olmaz ve dâ’ireye duġüle yol bulmazlar idi. Ve aġnâm daġı dâ’ireden taşra çıkmaz ve kurdlardan mübâlât kılmazlar idi, intihâ. Pes her ġâlde cızıġı taşra şavuşmayup dâ’ireden çıkmadan a’âdan emîn olmaġ bundan nümâyândur.

﴿ آ نكه لطف خيش را اظهار كرد ﴾ Ol ġudâ ki kendi luġfını izhâr itdi. **Ān ki**, «ol ġudâ ki»; **luġf-i ġiř-râ**, izâfetle «kendi luġfını» dimekdür. Luġf, zamm-ı lām ile «a’mâlde rıfķ itmege» dirler, cem’i «elġâf» gelür. Binâ’en ‘alâ-zâlik luġfuñ ma’nâsına İmâm Ġazâlî eyidür: Laġîf, meşâliġuñ deġâ’iķ u gavâmızından adaķķ u elġaf olanı bilüp ba’dehü anları müstaşlaġa t̄şâlde rıfķ eylemenüñ ismidür. **ġiř**, bîş veznindedür, bunda «kendi» ma’nâsınadır. Ve daġı gâġi «ķavm ve ġaşm» ma’nâsına olur. **Râ**, edât-ı mef’üldür. **İzhâr**, [S24b] if’âl bâbından maşdar-ı ‘Arabîdür, Türkîsi «açmaķ»dur. **Kerd**, «eyledi» ma’nâsına mâzîdür. Pes bu mışrâ’dan faşl ķa’idesiyle, güyâ; “Ķiřhâr-ı luġf ne güne oldı?” diyü su’âl-i muġaddere peydâ olmaġın nâzım güyâ cevâb maġâmında beyân-ı luġf [Ü135a]⁶ muzahher idüp buyurur:

﴿ بر خيلش نار را كلزار كرد ﴾ ġalîlinüñ üzerine âteşi güllük eyledi. **Ber-ġalîleş**, «ġalîlinüñ üzerine» dimekdür. Zîrâ «ber» kelimesi bâ’-i muvaġġide ve sükün-ı râ’-i mühmele ile Fârisîde on toķuz ma’nâyâ gelür. Bunda murâd ‘Arabîdeki ġarf-i cerr olan ‘alâ’-i isti’lâ bih ma’nâsıdır. Ve ma’nâ’-i sâ’iresi: Nezd ma’nâsına, ve daġı zarfiyyete dâll olan «fi» ma’nâsına, ve sînenüñ yanı, ve kenâre-i âġuş, ve yañaġuñ cânib-i bâlâsı, ve berg lafzınuñ muġaffefi, ve mîve ma’nâsına olan «bâr» dan muġaffef, ve ġaşıl-ı nebâtât, ve toġm, ve naşıb ma’nâsına, ve ķarârgâġ, ve ġâne vü serây ma’nâsına, ve «burden» lafzından emr, ve pehnâ, ve zen-i tâze, ve ġıfz u ezber ma’nâsına, ve taraf, ve taġsîn-i lafz için maşadır u ef’âl evvellerine duġül ma’nâlarına gelür. **ġalîl**, luġatde «dost» dimekdür, «ġullet»den müstaġdur. Bunda murâd ġazret-i İbrâġim ġalîlu’llâġ ‘aleyhi’s-selâmuñ nâm-ı şerîfidür. Ve ġazret-i İbrâġime ġalîlu’llâġ tesmiyesinüñ beyânı **واتخذالله ابراهيم خليلا** âyet-i şerîfinüñ tefsîrinde Ķâġî Beyzâvîde ma’lumdur. Āġirinde olan **şîn** zamîrdür, ġudâyâ râci’dür. **Nâr**, ‘Arabîdür. Türkîde «od» ve Fârisîde «âteş» ve «âzer»dür. Mü’enneş-i vâvî oldıġı taşġiri «nüveyre» ve cem’i «envâr» ve «nür» ve «nîrân» geldiginden ma’lumdur. Zîrâ nîrân, aşlında «nürân» olmaġın vâvı yâya dönmişdür. **Râ**, edât-ı mef’üldür. **Gülzâr**, gül ile zâr lafzından mürekkebdür. Gül Fârisîde her çiçege itlâķ olınur. Zâr Fârisîde dört ma’nâyâ gelür: Bunda ism-i cāmiddür, ismüñ âġirine luġûķ ile keşret ma’nâsına olur. Türkîde andan «lük» ile ta’bîr iderler. Meşelâ tereke [Ü135b] ġaşıl olan yire ‘Acem «ķiřzâr» dir; Türkîsi «ekinlük»dür. İmdi gülzâr

⁵ Ü133b boştur.

[S25a] «güllük» demek olur, ammā gülistān «gül yiri» dimekdür. Zīrā «istān» bunda zarf-ı mekândur, kezā fi'd-Deḡā'ik. Lākin Ferheng-i Şu'ūrīde eyidür: Gülzār ve çemenzār ism-i mekândur, intihā. Ve zāruñ ma'ānī-i sā'iresi ve müştakḡ oldığı in-şā'allāh aşağıda mahalliyle beyān olunur. **Kerd**, «eyledi» dimekdür. *Vaḡ'a-i gülzār şoden-i āteş ber-İbrāhīm Ḥalīlu'llāh*: Ma'lūm ola ki ḡazret-i İbrāhīm 'aleyhi's-selāmuñ tāriḡ-i vilādetlerinde aḡāvīl vardur. Ba'zı kışaşda eyidür: Ḥazret-i Ādemden biñ üç yüz yigirmi iki sene şoñra 'ālem-i dünyāya teşrīf buyurmışdur. Lākin İtkānda İmām Suyūḡi eyidür: Ḥazret-i İbrāhīm 'aleyhi's-selām ḡazret-i Ādem 'aleyhi's-selāmdan iki biñ sene şoñra merkez-i 'āleme pā-nihāde-i şeref olmışdur. Ve vaḡ'a-i nāruñ tafşilinde beyān-ı keşir vardur. 'Arā'is-i Vānīde 'ıyān oldığı üzere icmālen beyānı budur ki: Nemrūd bin Ken'ānuñ vaḡtinde mūneccimīn vāfir ve re'īsleri Nebaḡīn nām bir kāfir idi. O kāfir-i bī-dīn olan Nebaḡīn, Nemrūd-ı merdūd ve ḡavm-i cūnūdın idlāl birle zūm-ı fāsīd ü ḡavlı-kāsīdince; “Ālem-i esfelde olan mevcūdāta te'sīr kevākībūndür” diyū, ḡāşā Cenāb-ı Bārī celle ve 'alā ḡazretine ta'ḡīl isnādına cūr'et ve ḡalḡı kevākīb-perest olmaḡa delālet eyledi. Ve nūfūs-ı felekiyye a'dādınca, cevāhir-i arzdan otuz iki 'aded heyākil-i ašnām icād idüp, cūşşede cümlesinden kebīr olan şaneme ihtirāı üzere Heykel-i Şems ile şüret ve nām virdi. Ol ḡavm-i ḡālli bu vechle idlālinde ḡazret-i İbrāhīm 'aleyhi's-selām yevmen mine'l-eyyām şanem-i kebīrden mā-adā olan ašnāmuñ cümlesin şikest idüp ālet-i kesri şanem-i kebīr olan Heykel-i Şemsūñ gerden-i idbārına ta'līḡ eyledi. Pes Nemrūd-ı merdūd bu keyfiyyetden ḡaberḡār olup *يا ابراهيم انت فعلت هذا بالهتنا يا ابراهيم* ile kesr-i ašnām aḡvālīn [Ü136a] istifsārında ol güm-rāḡları ta'riḡ-i ilzāma sevḡ için ḡazret-i Ḥalīl *بل فعله كبيرهم هذا فستلوهم ان كانوا ينطقون* [S25b] her birlerin taḡcīl buyurmaḡın cümlesi nefslerine mūrāca'atda zūlmetlerin iḡrār ve ser-nigūn oldukları ḡasebiyle *لقد علمت انكم و لماتعبون من دون الله* ilā-āḡiri'l-āyeh, ḡavlı-i şerīfiyle ilzām olmayup ḡabūl-i İslāmdan rū-gerdān olduklarında *من دون الله* kelām-ı belāḡat-ünvānı mantūḡınca anları vādī-i ḡayfa sevḡ ile ašnāmları gibi şikeste vü 'azāb-ı elimde dil-ḡaste olacaḡların 'ilānında Nemrūd-ı 'inād-ālūduñ peşezār-ı meclis-i pūr-ḡārında künām-gīrān olan ḡūkān-ḡab'āndan sā'ī bi'l-fesād ez-ḡā'ife-i Ekrād-ı bed-nihāddan Heyzen nām bir bī-raḡm-ı şūm-encāmı müsteşār idinüp ḡazret-i Ḥalīl 'aleyhi's-selām ḡaḡḡında : “Ne itmek gerekdür?” diyū istişāre eylediginde *قالوا حرقوه* naşsımuñ mūfādınca ol Kürd-i pūr-'inād derūnında olan nā'ire-i küfr ü fesād muḡtezāsınca re'y-i seḡīfinde kendüye tābi'ler ile ittifāḡ üzere iḡrāḡı re'y eyledi. Pes bu siyāḡ üzere 'ale'l-ittifāḡ Kūşā nām mahālde cem'-'i envā'-ı aḡḡāb ile iḡād-ı nāra teşmīr-i sāk eylediler. Vaḡtā ki emr-i nārı āmāde ve ol ḡazreti derūnına ilḡāya dil-dāde olduklarında şiddet-i iltihāb-ı nārdan āteşe ḡurbiyyet ol bed-kārılara dūşvār olmaḡın ol ešnāda iblīs-i pūr-telbīs icrā-yı merāmlarında ol melā'īne rehberlikde re'īs olup mancıḡ inşā'siyle ol ceddü'l-enbiyā' Ḥalīl-i Ḥalīḡu'l-arz ve's-semā ḡazretlerin ol nār-ı şedīdü'l-iltihāba ilḡā eylediler. Ol ān-ı ḡayret-nişānda Ḥalīlū'r-Raḡmānuñ lisān-ı mu'ciz-beyānından *لا اله الا انت سبحانك لك الحمد* [Ü136b] *ولك الملك لا شريك لك* ve 'alā *يا نار كوني بردا و سلاما على ابراهيم* ḡiḡāb-ı 'ālī-şānı ile Ḥalīline ol āteş-i sūzānı gülistān idüp

⁶ Ü134b boştur.

kelām-ı mu^cciz-āşarı üzere Һazret-i [S26a] Perverdgār ol zāt-ı ‘ālī-tebāre der-һāl nārdan necāt iһsānını kelām-ı qadīminde iһbār ile ان فى ذلك لآيات لقوم يؤمنون mışdāqınca ehl-i İmān için bunda āyāt-ı i‘tibār vardur, diyü buyurmışdur. Qaldı ki Nemrūd-ı merdūda iḳād-ı nār ile ta‘līm-i iһrāḳ iden Heyzen nām Kürd mürd oldıqdan soñra taht-ı arzda Һālen ilā-yevmi’l-ḳıyāme ḥasf üzere giriftār-ı ‘azāb-ı āteş-encām olmaḳdadur, kezā fi’l-‘Arā’is. Ve Qaşas-ı ‘Alī el-Kisā’ide eyidür: Vaḳ‘a-i ilḳā’-i nār Bābil-i ‘Irāḳda Kūsā nām maḥall ü ḳaryede olmışdur, Ruhāda oldıḳı nā-ma‘lūmdur. Ve İbnü Ka‘b raziya’llāhu ‘anhden mervī olan ḥaber-i şıḥhat-eşer üzere, bu vaḳ‘a hengāmında Һazret-i İbrāḫīm ‘aleyhi’s-selām on altı yaşında idi. Ve nār içinde murabba‘-nişīn-i çār-bāliş-i gülzār oldıḳında zılla müvekkel melek ile ve ḥuşūsā Cibril ‘aleyhi’s-selām yedi gün, bir rivāyetde kırık gün soḥbet ü muvānesete āḡāz ve ol cāy-ı nüzhetgāhda ḥamd ü şükr-i Һazret-i Rabbü’l-‘izzete dem-sāz oldı, intihā. *İşārāt*: Nāzımuñ bu beyt-i laṭifinde birḳaç nikāta işāret vardur. Evvelen, ber-manṭūḳ-ı ḥadīs-i şerīf ile; eşedd-i belā ile ibtilā ekmelü’l-vücūd olan ḥavāşş içündür. Sāniyen, Hudā-yı müte‘āl maḳām-ı ḥullete vāşıl ve şābir-i kāmil olan dostlarına ezā vü cefā-yı nāsı zevḳ ü şafā ve dūd u ‘inād-ı dūnyāyı ‘ayn-ı devā ve miḥnet ü şiddeti vüs‘at ü füşhat ü nüzhet ider dimege işāretdür. Sālişen, nā’ire-i ehl-i fesād dā’ire-i ehl-i şalāḥa izrāra ḡayr-ı ḳādir ve dūd-ı nār-ı mefsedetleriyle ile encāmında rü-siyāḥ [Ü137a] u tebāḥ olacaḳları bāhirdür. Rābi‘an, āteş-i sūzān iḳtizā-yı ‘ādet-i İllāhī üzere āteş-perestāni iһrāḳ ider. Lākin ḥıfzu’llāh üzere Ḥaḳḳ-perest olan Ḥalīl-i Raḥmāni yaḳmaz. Güyā bir kimse āteş-i Nemrūddan ḥilāf-ı ḥāşşa-i ṭabī‘isi olan ‘adem-i iһrāḳıyyeti su’āl eylese [S26b] lisān-ı ḥāl ile cevābı bu olur idi kim: “Benüm derūnumı Hudā pür-süz u ḥarāret ḥalḳ itmegin ṭab‘-ı ‘unşurumda teḡayyür yoḳdur. Lākin ben ahd ü peymān nāriyam ve Ḥaḳḳuñ bir ma‘nevī tıḡ-ı āteş-bāriyam. Pes be-dün-ı irādetu’llāh ve bilā-izn-i İllāh ḳı‘an mecālden ‘ārīyem, benüm hemişe ḥālüm emr-i Ḥalīḳa iṭā‘at ve Ḥaḳḳuñ āşnālarına ri‘āyet ü ḥimāyet ve bī-gānelerine iһrāḳ ile ‘adāvet ü iḥānetdür.” Ḥāmisen, ‘anāşır-ı erba‘a zāhiren baña ve saña göre mürdelerdür, ammā emr-i Ḥaḳḳa iṭā‘atlerine nisbeten zindelerdür. Nitekim ḥāk emr-i «kün» ile Ādem-i zī-şān oldı, āb-ı Tūfān bi-emri’llāh bā’iş-i necāt-ı Nūḥ ‘aleyhi’s-selām oldı. Ve bād-ı helāk-sāz-ı ḳavm-i ‘Ād, bād-i selāmet-i Hūd ‘aleyhi’s-selām oldı. Ve āteş-i pür-süz كوني بردا و سلاما ile gülzār-ı şafā-baḥş-ı Ḥalīl-i Rabbü’l-enām ‘aleyhi’s-selām oldı. Sādisen, esbāb-ı şūrī olan esbāb u ālāt-ı dūnyevīyi ‘amel-konende vü nef‘-dihende ḳılan, esmā’ vü şıfātı delāleti üzere irādetu’llāh vü meşıyyet-i İllāhdur. Zīrā ḥasbe’l-irāde tevfiḳ-i İllāhī refiḳ olmadıḳça esbāb-ı zāhiriler bī-eşer ḳalup kārger olamaz. Meşelā, tedārük-i ma‘āş u erzāḳda dükkān ile cehd-i iktisāb zāhirī olan esbābdandır. Pes bu ālāt u esbāb ile fā’ide-yāb-ı ‘amel olmaḳ Rezzāḳ-ı ‘ālem olan Rabbü’l-erbābuñ tevfiḳ-i iḥsāniyle fetḥ-i bāb eylemesine vā-bestedür. Nitekim nār-ı Nemrūd, esbāb-ı zāhire-i iһrāḳdan iken murād-ı şerīf bād olmaḳın ol ‘amel mu‘aṭṭal vü ni‘mete mübeddel olmışdur. Sābi‘an mezheb-i Ṭabī‘i üzere olan fāsıdleri redde işāret vardur ki, Ḥalīḳ-ı eşyā [Ü137b] olan Hudānuñ ḳudret ü irādetiyle āteş āb ve āb āteş-i zī-iltihāb olup her şey’ ṭabī‘atinden muḡāyeret ider. Nitekim mā-naḥnü fihide āteş gülzār-ı pür-āb olmışdur. Ve Һazret-i ‘Alī kerrama’llāhu vecheḥūdan mervī olan naḳl-i şaḥīḥ üzere والبحرالمسجور āyet-i şerīfinüñ tefsīrinde, [S27a] bu deryālar ‘umūmen ‘āḳıbet āteş olup cehennemüñ üzerine cem‘ olacaḳdur.

Hikāyet: İsbāt-ı müddeāda naql-i rivāyet-i şahīḥu'l-fehvā böyledür ki; Şeyḥ-i Ekber rahmetu'llāhi te'ālā hazretleri eyitmiş ki: Birgün bir meclis-i nefside mezheb-i Ṭabī'ide olan bir ḥakīm ile mücālese vü şoḥbetüm vāki' olup ḥasbe'l-münāsebe nesā'im-i dil-küşā-yı şoḥbet ile gülistān-ı kudret-i İllāhī inkişāf bulup *يا نار كوني بردا و سلاما على ابراهيم* āyet-i şerīfinūn tefsīr ü ma'nāsı beyānına fetḥ-i zebān-ı şāf kılındıḡda ol ḥakīm-i bī-ḡalb-i selīm leb-cünbān-ı i'tirāz olup kendi mezheb-i bāṭıl vü ḡavl-i 'āṭılı üzre inkār ṭarīḡına ibtidār birle; "Muḥriḡ bi't-ṭab' olan nār-ı maḥsüse ecsām-ı ḡābiletü'l-iḥrāḡı, 'adem-i iḥrāḡ ile niçe me'nūs olur?" diyü inkāra dem-sāz ve te'vīl-i āfide; "Nārdan murād, nār-ı ḡāzab-ı Nemrūddur ki hazret-i İbrāḡīm 'aleyhi's-selām ḡaḡında teskīn cihetiyle ḡüyā berd ü selām oldı" diyü, te'yīd-i mezheb-i fāsīd vü revāc-ı bāzār-ı ḡavl-i kāsīdine āḡāz eyledikde; bu bahşimiz hengām-ı şitāda bulunmaḡ ḡasebiyle miyān-ı meclisde bir kānūn-ı pür-āteş mevzū' idi. Pes ol ḡakīm-i saḡīmūn bu maḡüle ḡüftār-ı perīşānını istimāda kānūn-ı dil-i pür-ḡayretüm bād-ı ḡayret-i İllāhī ile leleheb-ḡīr ü mirvaḡa-i ḡamiyyet-i dīniyye ile işti'āl-pezīr olmaḡın 'avn u 'ināyet-i Bārī miyān-ı meclis-i şoḥbet-ḡüzārīde olan nār-ı süzişgeri baña müsahḡar idüp izḡār-ı ḡaḡḡa kuvvet müyesser itmegin ol ḡakīme eyitdüm: "İy merd-i ṭabāyi'-şinās-ı beyne'n-nās! Eger bu nār-ı maḥsūs saña mūmāss oldıḡda [Ü138a] vücūd u libāsuñı bi-emri'llāhi te'ālā yaḡmazsa tebdīl-i mezheb ü ṭabī'at ile muḡırr-ı kudret-i Rabbū'l-enām ve dāḡil-i ḡülşen-i īmān u İslām olur mısuñ?" Ol ḡakīm eyitdi: "Belī." Pes besmele-i şerīfe ile ol kānūnda memlū olan āteş-i süzānı ḡakīmūn ceyb ü dāmānına ta'biyye eyledigimde āteş-i mezkūr bir-iki sāt miḡdarı üzerinde maḡşūr olup vücūd u libāsına ḡaṭ'ā eḡer eylemedi. Ol zamān bu germiyyet-i [S27b] meclis ile terbiyye-i tām̄m bulup ol vücūd-ı ḡām puḡte olmaḡın der-ḡāl şeref-i İslām ile müşerref oldı.

﴿ آن خداوندیکه هنگام سحر ﴾ Ol bir mülk issi ki seḡer vaḡtinde. **Ān Ḥudāvendi ki**, «ol bir mülk issi ki» dimekdür. Zīrā «ān» kemā-merre ism-i işāretdür. Ḥudāvend, şāḡib-i mülk ma'nāsınadır, mā-nahñü fihi gibi. Ḥudāyā itlāḡında zamm-ı ḡā iledür, ammā ḡula itlāḡında kesr-i ḡā iledür diyü bā'zılar fark eylemişdür. Ve ḡāḡī āḡirine edāt-ı mūbālaḡa olan «ḡār» lafzın ilḡāḡ ile Ḥudāvendḡār dirler. Ve āḡirinde olan «yā» vaḡdet içündür ve bi-mu'āveneti'l-maḡām kendüden ma'nā-yı ta'zīm daḡı müstefāddur. «Ki» lafzı bunda rābīṭadur. **Hengām-ı seḡer**, izāfetle «seḡer vaḡtinde» dimekdür. Zīrā hengām, Fārisīde «mu'ayyen ve maḡdūd olan vaḡt ü zamān» ma'nāsınadır. Nitekim hengām-ı ḡül ve hengām-ı bahār dirler. Pes Baḡru'l-ḡarā'ib şāḡibinūn; «hengām, muṭlaḡ vaḡt ma'nāsınadır» didiḡi vaḡt-i mu'ayyen ma'nāsına olan hengām ile muṭlaḡ vaḡt ma'nāsına olan «ḡāḡ» lafzınıñ beynlerin 'adem-i farkından nāşīdür, kezā fi'd-Deḡā'ik. Ve daḡı mu'ayyen vaḡtde olan cem'iyyete «hengāme» dirler. Āḡirindeki ḡā «nāme» ve «ḡāme» lafızlarında olan «ḡā»lar gibi iḡtişāş içündür. Seḡer, sīn-i mūhmele ve ḡā'-i mūhmelenūn fetḡalarıyle Fārisīde «şabāḡa ḡarīb vaḡte» dirler, 'Arabīde daḡı müsta'meldür.

﴿ کرد قوم لوط را زیر و زیر ﴾ Lūt 'aleyhi's-selāmuñ [S138b] ḡavmini alt-üst eyledi. Murād, aşāḡısın yuḡaru ḡetürüp ihlāk eyledi dimekdür. **Kerd**, «eyledi» ma'nāsına māzīdür. **Ḳavm-i Lūt-rā**, «Lūt ḡavmini» dimekdür, ḡavm-i ma'lūmdur. Lūt 'aleyhi's-selām bin Hārān bin aḡḡu İbrāḡīm 'aleyhi's-selāmdur. **Rā**, edāt-ı mef'ūldür. **Zīr**, «alt ve aşāḡa» ma'nāsınadır. **Vāv**, 'atīfedür. **Zeber**, fetḡle «üst ve yuḡaru» ma'nāsınadır ki muḡābili «zīr»dür. *Ḳaşaş-ı ḡavm-i Lūt 'aleyhi's-selām:* Ma'lūm ola ki hazret-i

﴿ پشه کارش کفایت ساخته ﴾ Bir sivrisiñek anuñ işni kifāyet düzmişdür. **Peşsei**, feth-i bâ'-i 'Acemî ve feth-i şîn-i müşeddede ve hâ'-i 'alâmet ile maḥşûş «sivrisiñek» ma'nâsınadır, 'Arabîsi «be'üz»dur. Türkîde «cibinlik» didiklerine 'Acemüñ «peşşe-hâne» didiği bundandır. Âhîrindeki hemzenüñ tahtında yâ'-i vahdet-i mevhüme gözetmek ile müsâmaḥa-i hemze vahdet içündür, diyilür. Bu mişüllü hemze-i vahdet nâzımuñ mā-seye'tideki 'ibârelerinde keşîredür. **Kâreş**, «anuñ işini» dimekdür. Zîrâ kâr, kâf-ı 'Arabî ile Fârisîde üç ma'nâya gelür: Biri «şuğl ü 'amel»dür ki bunda murâd budur. Ve daḥı «zirâ'at» ma'nâsınadır. Ve daḥı «ceng» ma'nâsına gelür. Nitekim «kârzâr» ve «peykâr» dirler, ceng ma'nâlarınadur. Ve kâr lafzı âhîrindeki zamîr-i gâyib olan şîn ḥarfine muzâfdur, zamîr-i mezkûr ḥaşma râci'dür. **Kifāyet**, [Ü11b] «yetişmek» ma'nâsına maşdar-ı 'Arabîdür, Fârisîde daḥı müsta'meldür. Tānuñ tavîle yazıldığı bu isti'mâle karînedür. Zîrâ maşadır-ı 'Arabî terâkîbinde tā ḥarfî âhîr-i kelimedede gird yazılır, ammâ terâkîb-i Fârisîde ve Türkîde tavîle yazılır. Meşelâ; رحمت (rahmet) ve عزت (izzet) ve دولت (devlet) ve کفایت (kifāyet) gibi. **Sâhte**, «düzmiş» ma'nâsına ism-i mef'uldür ve maşdarı «sâhten» [S30a] dür. Bunda daḥı edât-ı haber muḳadderdür, taḳdîr «sâht» dimekdür. *Vaḳ'a-i ḥâl-i helâk-i Nemrûd*: Ma'lûm ola ki ḥaşmdan murâd Nemrûd bin Ken'ândur. Mesfuruñ veledü'z-zinâ idigi Ḳaşaş-ı Kisâ'tde meş'türdur. Pes veledü'z-zinâ mezbûr dünyānuñ câh-ı şûrî vü devlet ü ḥuzûriyle maḡrûr olmaḡın ulūhiyyet da'vâsına ibtidâr ile Ḥâlîḳ-ı 'âlem celle celâlühuya karşı ḳoymaḡa ictisâr itmişdi. Binâ'en 'aleyh ol erzel ü aḥmaḳ, mücâdele-i ḥazret-i Ḥaḳḳ sevdâsıyla ḥîle-perdâz-ı tedârük-i cidâl olmaḡın evc-pervâz olan birkaç büyük aç ḳuşların zahrlarına serîr şeklinde birkaç tahta pâre bend ve kendü kendüyi ol serîrûñ üzerine peyvend idüp ve ḳuşlara münâsib ḡidâ ne ise dest-res olmayacakları mertebe birer çüb üzerine âvihte ḳılıp ol ḡidâ-senc olan çübları ḥîle ile terâzû-mişâl evvelâ ser-firâz itmek ile ḳuşları pervâza getirüp cânib-i semâya mürḡân ile kerkesvârî 'urûca âḡâz idüp vâfir 'urücdan şofra şitâb ile süy-i âsmâna oḳ pertâb eyledi. Ol ânda ḥazret-i Müt'eâl celle 'ani's-şebîh ve'l-mişâl ol aḥmaḳ, ḥîle vü tedbîrûñ istidrâcını tamâm-pezîr eylemek ḥikmeti için cânib-i semâya pertâb eylediği tîri miyân-ı zemîn ü âsmânda mu'allâḳ olan baḥr-i bî-pâyānuñ mâhîlerinden bir mâhînüñ demine bulaşdırup ol tîr-i âlüde-i ḥûmî yene ol mel'ûnuñ pîşḡâh-ı serîrine rucû' itdürdi. Şeyḥ-zâde Tefsîr-i Teysîrden naḳl ve 'İkrime ḥazretlerinden rivâyet olındığı üzre; “ ن والغلم nazm-ı kerîminde muḳsemün-bih [Ü12a] olan ḥût, bi-emri'llâh Nemrûduñ tîr-i istidrâc-te'sîrine karşı bi-vâsıfati'l-emlâk tütülp ḥaḡmnâk olan balıḳdur ki, Ḥâlîḳ kendüye ikrâmen anuñla ḳasem-i iclâl ve cinsinüñ bilâ-zebḥ eklini halâl itmişdür” dimişdür, intihâ. Pes ol mel'ûn zahr-ı mürḡânda dest-âvîz eylediği çüb-ı ḡidâ-yı maşḥûbî ḥîle ile tedrîcen ser-niḡün-ı mürḡâna 'arz-ı ḡidâ-yı [S30b] ḥud'a-nümün iderek âheste-âheste zemîne nâzil ve 'alâ-zu'mehu merâmına nâ'il olduğına mübâhî olarak istidrâcı resîde-i kemâl ve her vechle müsteḥaḳḳ-ı ḥazret-i Müt'eâl oldıḳda ḥazret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâtu ve's-selâm ile taḥaddî-i müzdâd idüp cünüd-ı 'Azîzün zü'ntiḳâm ile muḥârebe murâd eyeldi. Ve 'asker-i firāvân ile meydân-ı ma'reke olan şahrâ vü beyâbâna nasb-ı sâyebân-ı tuḡyân eyleyüp cünüd-ı İlâh-ı âsmân ile kârzâr-ı diledi. Ol zamân Ḥâlîḳ-ı zemîn ü âsmân olan ḥazret-i zü'l-celâl Nemrûd-ı bed-fi'âl ile ḳavm-i pür-ḳalâletüñ üzerlerine nâ-gâh ez'af-ı maḥlûḳâtı olan

peşşelerden ke-dā'ireti'l-gırbāl bir niçe peşşe-i tüz-bāl musallaḥ u irsāl itmegin ol cānver-i zafer-ālūd küffār-ı hāksāruñ üzerlerine bāl-küşā-yı hücum oldıḡda ol ma'rake-i kıtāl ü meydān-ı ceng ü cidālī ser-i şūmlarına teng idüp terāküm-i bād-ı şarşardan evrāk-ı eşcār ve teşādüm-i hevā-yı şiddet-eşerden aḡtār-ı emḡār dökilür gibi niçe biñ kefere-i fecere fütāde-i hāk olup ve niçelerinüñ bu hücum-ı hevlnāk sebebiyle gırbān-ı kararları, ceyb ü dāmān-ı mātem-zedegānāsā şad-çāk-ı bīm-i helāk oldıḡından efkār-ı perişānāsā tefriḡadār olarak eyne'l-meferr vādilerinden cūy-bende-i rāh-ı firār oldılar. Pes ol eşnāda Nemrūd-ı merdüduñ daḡı firāra iḡtidārı ḡalmayup müteveccih-i semt-i firār iken nā-gāh bir nīm-per peşşe nerm-āvāz ile ان جندنا لهم الغالبون و maẓmūn-ı şerīfine dem-sāz olarak Nemrūduñ vech-i nā-pākine pā-nihāde-i vürūd oldıḡda, [Ü12b] mel'ūn bu ḡadar da'vā-yı ḡayş u şiddet ider iken def' ü refīne ḡudret bulmayup ıztırāba düşdikde peşşe-i helāk-işāret mel'ūnuñ sūrāḡ-ı enf-i hevā-şümüline duḡūl ve ol rāhdan maḡz-i pür-tebāhında lānesāz-ı iḡāmet ve dört yüz sene dimāḡ-ı murdārında ḡarār eyledi. Her sāt-i 'ömrin mu'ādil-i sāl-i ḡıyāmet idüp ba'dehū helākine sebep olmaḡın ol merdüduñ cānı [S31a] cibāl-i Caḡīme pervāz eyledi. Nitekim nāzımuñ Mantıḡu'ḡ-ḡayr nām kitabında *beyt*:

نیم پیشه برسر دشمن کماشت

در سر او چار صد ساله بداشت

Ya'nī; İzidī ḡün celle ve 'alā düşmen-i dīn olan Nemrūd-ı mel'ūnuñ başı üzre nīm bir peşşeyi musallaḥ eyledi. Ve ol peşşeyi o düşmenüñ seri içre dört yüz sene ḡā'im ḡıldı , didigi bu mezkūrī işbātda kāfīdür.

﴿ آنکه اعدا را بدریا در کشید ﴾ Ol Ḥudā ki düşmānları deryāya ilerü çekdi, ya'nī keşīde-i baḡr-i helāk eyledi. **Ān ki**, «ol Ḥudā ki»; **a'dā-rā**, «düşmānları» dimekdür. Murād, Fir'avn 'aleyhi'lla'ne ile helākde refīḡı olan ḡavmidür. A'dā, cem'-i 'Arabīdür; müfredi «'adū»dur. Fārisīde «düşmān»dur. **Rā**, edāt-ı mef'ūldür. **Be-deryā**, «deñize» dimekdür. Bundan murād, ekşer-i müfessirīn 'indeinde baḡr-i Nıldür. Ba'zı müfessirīnüñ 'indeinde baḡr-i Ḳulzūmdür. Evvelinde olan bā ḡarfī fethle ilşāḡ içündür. *Fā 'ide*: 'İbārāt-ı Fārisīde olan bā'-i ma'ānī-i ḡayr-ı zā'ide dā'imā meftūḡdur. Pes elif ile «bā» ve bilā-elif «be» ḡarfīnüñ bādan muḡaffefi «cem'iyet ve ma'iyet» ma'nāsına olur. Ammā bādan muḡaffef olmayan «be» ḡarfī meftūḡan birḡaç ma'nāya gelür ki anlar; ḡasem içün ve ḡāh ḡarfıyyet içün ve ḡāh sebebiyyet içün ve ḡāh «ilā» ma'nāsına ve ḡāh ilşāḡ içün ve ḡāh taḡsīn-i lafz içün gelür. Lākin müştāḡḡāt evā'iline dāḡil olan be-i tevessül meksūr olur. Ammā be-i zā'id eger uḡrında mīm ve vāv ve fā gibi ḡarf-i şefevī veyā bir ḡarf-i maẓmūm bulunur ise zālike'l-bā' maẓmūmdur. Ve eger böyle bulunmazsa zālike'l-bā' dāi'mā meksūrdur. **Der keşīd**, māzī-i müfred ḡā'ibdür, ma'nā-yı mecmū'-ı işlāḡ-ı Fürs olmaḡ [Ü13a] üzre «ilerü çekdi» dimekdür. Maşdarı «çekmek» ma'nāsınadır. Pes bunda وجاوتنا ببني اسرائيل البحر فاتبعهم فرعون وجنوده ilā-āḡiri'l-āyeh āyet-i şerīfine telmīḡ vardır. İcmālen beyānı budur ki zıkr olunur. *Ḳıḡḡa-i Fir'avn*: Ma'lūm ola Fir'avn 'aleyhi'l-la'ne Şeyḡānuñ ve vezīri Hāmānuñ kendüyi iḡfālleriyle evvelā ḡarīḡ-ı baḡr-i küfr ü dālāl ve [S31b] ḡürūh-ı mekrūh-ı Ḳıbtıyān nādānların انما ربكم الاعلى diyü idlāl üzre olup, ḡazret-i Mūsā 'aleyhi's-selāmuñ yed-i beyzāsından zuḡūr-yāfte olan envā'-ı mu'cizāt-ı nūr-āḡar ve 'aḡā-yı şeref-

طريقا فما له من هاد من يهدى الله يهتدى

fezāsından şudūr iden havārīḳ-ı ‘ādāt-ı mu‘cize-şi‘ārını gördikçe müfādınca inkārı eşedd ü efzūn ve Benī-İsrā’ile ezā vü cefā-yı gūn-ā-gūn eyledükde müsteḥaḳḳ-ı ğarḳ-ı biḫār-ı iḳāb ve müste’hil-i ḫarḳ-ı nār-ı eşedd-i ‘azāb olmağın deryā-yı ḳahr u demār-ı ḫazret-i Müste‘ān cūşa gelüp Ḥaḳḳuñ emr-i şerīfiyle ḫazret-i Kelīmu’llāh ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām Benī-İsrā’ili ‘umūmen alup mışr-ı Ḳāhireden nehzat ile pā-nihād-ı sebīl ve ḫalī‘a-i tevfiḳ-i ni‘me’r-refiḳ ile ‘āzīm-i şavb-ı baḫr-i Nīl oldılar. Ol sefer-i ḫayru’l-eşerde refāḳatle ma‘iyyet-i ‘ālilerinde olan Benī-İsrā’īl etfāl ü nisā vü şüyühdan mā‘adā altı yüz biñ ve yetmiş biñ kimesne idiler. Vaḳtā ki Fir‘avn-ı bed-kār bu ḳazıyyeden ḫaberdār oldıḳda kenār-ı baḫr-i endīşede şaşt-ı mütefekkere ile şayd-ı mähī-i evhām u ḫayāl-i ḫām iderek gürüh-ı mekrüh-ı Çingānyāndan yedi yüz biñ nefer muḳaddemü’l-ceyş ve bunuñ ez‘āf-ı muzā‘afi meymene vü meysere vü ḳalb ü sākā ile tertīb-i alay-ı ‘asākir-i idbār-ı müzāḫir idüp başlarına ğurbāl-i belā vü māşū-yı ḳazā ile ḫākister-i ‘azāb elenmek ḫikmeti zuḫūrı için o Çingān u Ḳıbtīler ḫar-ı lāğar gibi lengān zağar-ı bī-dilān gibi ‘av‘ave-künān iken ḫ‘āh u nā-ḫ‘āh cümlesin vādī-i ḳahr u helāke kendi ayaklarıyla sevḳ ve tesyīrinde Benī-İsrā’ile lühūḳ için sāk-ı şe‘āmet-mesākıların teşmīr üzre ittifaḳ eylediler. Pes Benī-İsrā’īl resīde-i baḫr-i Nīl oldıḳlarında, ol ḫādī-i ümmet olan ḫazret-i Kelīm-i Rabb-i ‘izzet ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selām [Ü13b] bi-emri’llāhi’l-Celīl ‘aşā-yı mu‘cize-nümāsıyle ḫarb-ı deryā-yı Nīl eyledi. Ol ḫarb-ı mu‘ciz-eşerden derūn-ı deryā-yı mehālīk, perverde-i ḫavr u ḫarz-ı nīḳ, hey’ātu ḫoşter ve derk keyfiyyeti ḫāric-i ḫavḳ-ı beşer, ḫuruḳ-ı [S32a] işnā ‘aşer zāḫir olmağın, ol rehber-i ehl-i İslām olan ḫazret-i Kelīm ‘aleyhi’s-selām ile ḳabā’il-i Benī-İsrā’īl ol rāḫ-ı düvāzdehden deryā-yı mezkūra duḫūl ve birbirleriyle şoḫbet-künān ḳaḫ-ı rāḫ-ı deryā ile meşğūl iken nā-gāḫ Fir‘avn ile ol sipāḫ-ı güm-rāḫ daḫı kenār-ı baḫre gelüp vuşūl buldılar. Fir‘avn-ı bed-ḫ‘āh ol ḫuruḳ-ı mu‘cize-penāḫa nigāḫ itdikde الخائف الخائف müfādınca ol rāḫ-ı müstakīme duḫūle cesāret idemeyüp deryāya girmemek fikrine düşdi. Nā-gāḫ bi-emr-i İllāḫ ḫayyāt-süvār oldıḳı ḫālde ḫazret-i Cebrā’īl ‘aleyhi’s-selām pīş-rev-i esb-i Fir‘avn olup rāḫ-ı deryāya sevḳ-i maḫıyye-i ḫayyāt ile Fir‘avn ve ‘asākirin deryāya idḫāl eyledi. Pes Benī-İsrā’īl bi-tamāmihim āminen ve sālīmen sāḫil-i selāmete vuşūllerinde Fir‘avn ile ḳavmi vasat-ı baḫre irmişler idi. Nā-gāḫ vürūd-ı ğaḫāb u ḳahr-ı İllāḫ ile āb-ı deryā cünbiş-nümā olmağın ol ḫuruḳlar maḫv u mesdūd ve bī-nişān olup Fir‘avn ile cümle ‘asākiri ğūḫager-i baḫr-i helāk u bī-cān oldı ve helāk-i Fir‘avn Benī-İsrā’īl miyānesinde şoḫret buldı. Pes Fir‘avnuñ fevt ü mevti Benī-İsrā’īlün re’yü’l-‘ayn meşḫūdları olmağın ḫikmeti zımnında ol düşmen-i düzaḫ-ḳarāruñ lāşe-i murdārın deryā ḳabūl itmeyüp dest-i emvāc ile endāḫte-i kenār eyledi.

﴿ ناقه را از سنک خارا بر کشید ﴾ Nāḳayı berk ḫaşdan çekdi ya’nī zuḫūra getürdi. **Nāḳa-rā**, «dişi deveyi» dimekdür ki bunda murād, nāḳa-i Şālīḫ ‘aleyhi’s-selāmdur. Lafz-ı nāḳa ‘Arabīdür, «dişi deve» ma‘nāsına müfreddür, cem‘i «nūḳ» ve «enīḳ» ve «eyānīḳ» ve gāḫ «niyāḳ» gelür. Ve bu ma‘nāya Fārisīde isti‘mālī şāyi‘dür. Nitekim Cāmīnūñ *ḳıḫa*:

من هم بفقر و فاقه خوش

در خلیل ایشان ناقه کش

ناقهکش اما ناقهوش

داده بدست دل عنان

kıt'asında bu ma'nâda müsta'meldür. **Râ**, edât-ı mef'üldür. **Ez**, harf-i cerr-i Fârisîdür, 'Arabîdeki «an» ma'nâsınadır. [S32b] **Seng-i hârâ**, Fârisîdür, üç ma'nâyâ gelür. Bunda ma'nâ-yı evvel murâddur ki [Ü14a] «berkliginden kendüye demür âleti işlemeyen bir nev'a taş»dur. Ma'nâ-yı sâni; saht-dıldür. Ma'nâ-yı şâliş; hisset ü buhliden kinâyedür. Gâhî âhîrinde nefis-i kelimededen olan elifi hâya tebdîl ile «seng-i hâre» dağı dirler, «âşkârâ» lafzından «âşkâre» dimegi câ'iz gördikleri gibi. **Ber-keşîd**, «çekdi» dimekdür. Bunda murâd halkile zuhûrîdur. *Ahvâl-i nâka*: Ma'lûm ola ki hazret-i Şâlih 'aleyhi's-selâm Eşhâb-ı Hicre ba's olunmuşdı. Kavm-i mezkûr Şâm-ı şerîf ile Hicâz miyânesinde Vâdî-i Qurâ nâm mahalle yaqın emâkinde olurlar idi. Bi-emri'llâhi te'âlâ tûl-i 'ömr ile mu'ammer olduklarından rûzgârda niçe yüz sene pâydar olmak için bi'avni'llâh Ferhâdâsâ tîşe-i seng-güzâr ile taşdan kesme binâlarda hânesâr-ı iķâmet olurlar idi. Ve bundan mâ'adâ hazret-i Vâhibü'l-'atâyâ kendülere hemîşe şîhhat ve bî-hadd ü bî-kıyâs ni'met kerem itmişken hazret-i Sâlih 'aleyhi's-selâmuñ da'vet-i şerîfiyle mülzem olmayup da'vâ-yı nübüvvetine şahid olmak için beyne'n-nâs mes'ûlleri üzre izhâr-ı mu'cize iltimâs eylediler. Ve taleplerinde; Kâşibe nâm bir şahre-i şammâdan havâş-ı tefâsîrde beyân olunan evşâf üzre bir nâka-i 'acîbetü'l-hulka zuhûr itsün ve der-'aķab kendi cüşsesinde bir kuresi hüveydâ olsun, didiler. Pes hazret-i Sâlih 'aleyhi's-selâm müteveccih-i dergâh-ı Hâlîku'l-enâm olup kavminüñ mes'ûlleri üzre seng-i hârâdan zuhûr-ı nâkayı recâ buyurdıkda 'âlem-i 'ademden vücûd-pezîr iden hazret-i Hayy u Qâdir 'inde-ru'üsü'l-eşhâd nâka-i ma'lûbeyi şahre-i şammâdan halk ü icâd eyledikde hazret-i Sâlih 'aleyhi's-selâm hasbe'l-mes'ûl zuhûr iden nâkanuñ min-ķibeli'llâh beyyine vü ni'met ve delîl-i şıdk u da'vâ-yı nübüvvet olduğın *ريكم بينة من ربكم هذه ناقهالله لكم آية فذروها تأكل فيالارضالله ولاتمسوها* [S33a] su'âlinden cevâb-ı beyânile [Ü14b] *بئسوا فياخذكم عذاب اليم* nazm-ı kadîme mefhûmın 'ıyân idüp, bu minvâl üzre kavminden 'ahd ü peymân aķzinden soñra ol kavm-i bed-kâr, kavm-i 'Ādden soñra kendülere olan ni'amları inkâr ve huşûşâ nâka-i mu'ciz-âşârdan şîrîn-kâm-ı ihsân oldukları şîr-i in'âmı küfrâna ibtidâr birle naķz-ı 'ahd ü mişâka teşmîr-i sâķ idüp evvelâ ber-mücib-i 'ahd ü peymân nâka için ta'yîn olunan şîrb-i ma'lûmı men' ile naķz-ı ahd-i Sübhân eylediler. Ba'dehü istikbârlarından nâşî emr-i İlâhîyi kabûlden rû-gerdân ve izhâr-ı 'utüvv ile 'aķr-ı nâkaya ictisâr eylediler. Nitekim *ففقروالناقاة و عتوا عن امر ربهيم* âyet-i şerîfi bu ma'nâda bedîdârdur. Ve bu güne tuğyândan soñra *منالمرسلين ائتنا بما تعدنا انكنت وقالوا ياصالح ائتنا بما تعدنا انكنت* nazm-ı mübîni mişdâķınca ķahr-ı Perverdğâra talebkâr oldılar. Ol zamân zuhûr-ı gayret-i İlâhî üzre bi-emri'llâh nâka-i ma'ķürenüñ hün-bahâsı muķâbilinde ol kavm-i 'ahd-şikenânuñ şeh'r ü ķurâları vîrân ve cânları süy-i Caħîme tayerân idecegin hazret-i Şâlih 'aleyhi's-selâm ol kavm-i zâlimîne i'âm birle eyitdi kim: “Üç güne degin ol nâka-i mazlûmenüñ kuresini giriftâr-ı kayd-ı dest ve celb-i zimâm-ı hâķır ile peyvest olursañuz 'azâbu'llâhdan hâlâş bulursuz. Ve illâ mürğ-i ümîdi perîde olmuş görürsüñüz. Kârüñuz gâyet düşvâr olup, evvel yevm yüzlerüñüz zerd-reng ve yevm-i sâni sürh-reng ve yevm-i şâliş siyâh-reng olursuz. Ve bu 'alâmâtuñ

hıtāmında mazhar-ı kahr-ı İllāh olmañuz bī-ıṣṭibāhdur.” Pes ol kavm-i bed-ṭālī° bu bürhān-ı sātī° u kātī° ol hazretten istimā°larında bā-cem°ahüm kurre-i nākayı şayd u giriftār-ı kayd eylemek rāhında her neḳadar cidd ü cehd ile sa°y-ı belġ eylediler ise fā°ide itmeyüp, āhū-yı maḳşūdı remīde ve mürġ-i ümīdi perīde eylemeleriyle ol kurre-i mübārekeyi kühsārda nā-bedīd oldıġın yaḳın eylediklerinde her birleri sebbābe- [S33b] gez-i dest-i hayf u dirġ oldılar. Pes işāret-i vürūd-ı °azāb üzre eyyām-ı şālīse müteġayyiru°l- elvān [Ü15a] ve hātīme-i reng-i rūları olan reng-i siyāh ile vücūh-ālūd u perīşān olup vürūd-ı °azāba nigerān olarak meydān-ı siyāsete cāşim olan mücrimān gibi herkes nāle-künān, hāne vü mekānlarında vālih ü hayrān dizleri üzre çöküp fiġān eylediler. Nā-gāh emr-i hazret-i İllāh ile °āleme zelzele düşüp keşret-i ıztırābdan cümle hāneleri harāb u yebāb ve ser-i şūmlarına inhidām ḥasebiyle her birleri giriftār-ı pençe-i türāb ve mazhar-ı °azāb u °ıḳāb-ı Rabbū°l-erbāb oldılar. Nitekim فَاخَذْتَهُمُ الرَّجْفَةَ فَأَصْبَحُوا فِي نَازِمٍ نَازِمِينَ nāzm-ı mübīni bu ma°nāyı nātıḳdur. Zīrā «ecāşim»; «diz üzerine çökici» ma°nāsımadur. Ḳaldı ki nāzımuñ siyāḳ u sibāḳ üzre: “Ḥudā kavm-i Sālīhi zelzele ile ihlāk eyledi.” dimeyüp; “seng-i hārādan nāḳa ḥalḳ eyledi” didigi, seng-i hārādan zuhūr-ı nāḳanuñ helāk-i kavmden ağrebiyyeti ve nāḳanuñ helāk-i kavme sebebiyyeti nüktelerin işāret içündür. Bu ḳaşaşda *nükte-i şūfiyāne vü °aşıḳāne* vardır. Budur ki: Her °aşr u zamān ve her ān u mekānda şālīh ü mütedeyyin olan merdānuñ cismi nāḳa yirinde ve rūhı Şālīh yirindedür. İmdi merdānuñ ḥuḳūḳına ri°āyet eylemeyenler kavm-i hālikīn gibi elbetde bir belāya dūçār olur. Ve encāmında zānū-yı nedem üzre çökmesi, ḳatle müsteḥāḳḳuñ naḳ-ı zemīne diz çökmesi gibi olur. Zīrā merdānuñ ḥuḳūḳ-ı bahāsı şeh̄r degül belki °ālem bahāsımadur. Nitekim موت عالم كالعالم bu ma°nāya delāletde müsellemdür. Pes merdān-ı Ḥudānuñ ḳalb-i pāk ü rūh-ı tābnākleri fikr-i vişāl-i Mevlāda ve tenleri mişāl-i nāḳa-i faḳr u fāḳadadır. Ve nāsuñ şüretā ezā vü cefāsı nāḳa yirinde olan cism-i pūr-fāḳayadır, yoksa Şālīh yirinde olan rūḥa degüldür. Zīrā rūh nūr-ı İllāhiden olmaġıla bir kimsenüñ maġlūb u zebūnı olmaz, lākin cisme olan ezā vāsıtasıyla müte°ezzī olur. Ol zamān [S34a] Ḥālīḳ-ı °ālemüñ intīḳāmı zuhūra gelür. Nitekim ḥadīş-i ḳudsīde من اهان لى وليا فقد بارزنى فى المحاربة vārid olmuşdur. Ḥulāşa-i kelām bir mü°minüñ [Ü15b] cesedini āzürde ḳılan ehl-i şüret bi°l-vāsıta cān incitmiş olur. Ve bu sebeble kurre-i nāḳa yirinde olan hātır-ı Mü°mini elden çıkarup bir daḥı avlayamaz. Nitekim Rāġīb:

Bir kerre ṭoḳınsañ teline sāz-ı derūnuñ

Biñ gūne nevāzişle düzelmez bozılınca

dimişlerdür. Pes cān incideni cānān incidür. İmdi *beyt*:

Bu °ālem büstānında budur maḳbūl-i ins ü cinn

Ne kimse senden incinsin ne sen bir kimseden incin

māzmūnın düstūru°l-°amel eylemek hoşdur. *Fā°ide*: Muḳātil rivāyetiyle ḥaberde gelmişdür ki: Cināna duḡūl idecek hayvān ondur; icl-i İbrāhīm °aleyhi°s-selām ve keşş-i İsmā°l °aleyhi°s-selām ve nāḳa-i Şālīh °aleyhi°s-selām ve baḳara-i Mūsā °aleyhi°s-selām ve ḥūt-ı Yūnus °aleyhi°s-selām ve ḥımār-ı °Uzeyr °aleyhi°s-selām ve nemle-i Süleymān °aleyhi°s-selām ve hüdhüd-i Belḳīs ve Ḳıṭmīr-i Eşḫāb-ı Kehf rızvānu°llāhi °aleyhim ecma°ın ve nāḳa-i Muḥammed °aleyhi°ş-şalātü ve°s-selām.

Dāvūd ‘aleyhi’s-selāmdur. **Dād**, «viridi» ma’nāsına mazī-i müfred gā’ibdür. Fā’ili müstetir zamīrdür, Hudāya rāci’dür. **Mülk**, zamm-ı mīm ve sükün-ı lām ile bunda «bir kimsenüñ taht-ı taşarrufında olan nesne» ma’nāsına ‘Arabīdür. Zīrā Fārisīde «tehiyyet ü selām» ma’nāsına mervīdür. Ve «bir nev‘a kara dāne» ve «mercüme» olmağ üzere menkūldür. **Vāv**, ‘alāmet-i ‘atfdur. **Serverīde** yā, maşdariyyedür. Ma’nā, «riyāset» ve «siyādet» ve «salṭanat»dur. Zīrā server lafzı «serdār [Ü17a] ve re’isü’l-ḳavm ve bahādır» ma’nāsına şāyi’dür. Yegāne-i ehl-i hūner İbnü Kemāl eyidür: Server kelimesinde «ser» lafzı mecāzen «riyāset ve metbūciyyet» ma’nāsınadır. Ğalebe-i isti‘māl ile ma’nā-yı mezkūr ḫaḳīḳat menzilesine cārī olmuşdur. Ve dağı «ver» kelimesi «şāhib» ma’nāsınadır ki ‘Arabīde «zū» ve Türkīde «lü» ile mu‘abberdür, kemā-merre intihā. Ve Ferheng-i Şu‘ūrīde eyidür: «Ver» lafzı «zū» ma’nāsına, meşelā hūnerver ve behrever gibi ki «hūnerlü» ve «naşıblü» dimekdür. Ve gāh «āverden» lafzından ism-i fā’il olan «āver» kelimesinüñ elifin ḫazf idüp ve meşelā sūḫan lafzıyla terkīb idüp «sūḫanver» dirler. Ve dāl ile terkīb idüp «dilāver» dirler, dilden murād ḳuvvet-i ḳalbdür ve āverden murād izhārdur. Bahādır, dilāver dinmek bu itibārladur. Ammā serverde, mecāzen muḳaddem ve metbūc ma’nāsına iken ḫaḳīḳat menzilesine varması ğalebe-i isti‘māldendür. Pes server, «şāhib-i riyāset» dimekdür. *Beyān-ı riyāset-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām*: Kilk-i meşşāta-i beyān, vücūh-ı şāḫā’if-i ‘Arā’isde bu vechle zīb-efgen-i ğül-ğüne-i raḳam-nişān olmuşdur. Ḥazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selāmuñ on toḳuz evlād-ı kirāmı var idi. Vaḳtā ki ol ḫazretüñ ‘ömr-i şerīfleri tamām ve civār-ı raḫmete itizāmı ḳarīb oldıḳda kendüye peyk-i Raḫmān olan ḫazret-i Cebra’ıl ‘aleyhi’s-selām nāzil olup eyitdi: [S36a] “Yā Dāvūd ! Emr-i ḫazret-i Melik-i ma‘būd böyledür ki; veled-i ekremüñ olan ḫazret-i Süleymāndan ber-vech-i ātī işbu on beş mesāyili beyne’l-enām istifsār u isti‘lām buyurasın. Eger ḫazret-i Süleymān ol su‘āllere ‘alā-vechi’ş-şavāb cevābların keşf ü beyān ile i‘lām ider ise kendüyi maḳarr-ı ḫükümet niḫāmuña ḳā’im-i maḳām idüp şad hezār vedd-i i‘ṫāf ile istiḫlāf buyurasın.” Pes ol ān-ı meyāmin-nişānda ḫazret-i Süleymān on üç yaşına vāşıl ve derūn-ı ḫikmet-meşḫūni enmüzec-i ‘ulūm u ma‘ārif ü fezā’il (ve) ‘āḳıl u kāmil ve ‘ālim ü ‘āmil idi. İmdi emr-i Rabbü’l-enām üzere Dāvūd ‘aleyhi’s-selām maḫzar-ı ‘ulemā’-i a‘lāmda [Ü17b] ḫazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāma: “İy ser-efrāz-ı evlād-ı kirām ve iy mümtāz-ı ulemā’-i ‘izām ! Akreb-i eşyā nedür?” Eyitdi: “Āḫiretdür.” Ba‘dehū ḫazret-i Dāvūd eyitdi: “Eb‘ad-ı eşyā nedür?” Eyitdi: “Dīnde fevt olan nesnelerdür.” Ba‘dehū eyitdi: “Üns-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Rūḫ ma‘āl-ceseddür.” Ba‘dehū eyitdi: “Evḫaş-ı eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Cesed-i bī-rūḫdur.” Ba‘dehū eyitdi: “Aḫsen-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “İmān ba‘de’l-küfr” Ba‘dehū eyitdi: “Aḳbaḫ-ı eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Küfrü ba‘de’l-īmāndur.” Ba‘dehū eyitdi: “Eḳall-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Yaḳīndür.” Ba‘dehū eyitdi: “Ekşer-i eşyā nedür?” Süleymān eyitdi: “Şekkdür.” Ba‘dehū eyitdi: “Ḳā’imān nedür?” Süleymān eyitdi: “Zemīn ü āsmāndur.” Ba‘dehū eyitdi: “Sāfiyān nedür?” Süleymān eyitdi: “Şems ile ḳamerdür.” Ba‘dehū eyitdi: “Müşterekān nedür?” Süleymān eyitdi: “Leyl ile nehārdur.” Ba‘dehū eyitdi: “Mütebāğızān nedür?” Süleymān eyitdi: “Mevt ile ḫayātdur.” Ba‘dehū eyitdi: “Müteḫābbān nedür?” Süleymān eyitdi: “Rūḫ ile ceseddür.” Ba‘dehū eyitdi: “Encāmı maḫmūd olan nedür?” Süleymān eyitdi: “Ĝazab vaḳtinde ḫilm ile ‘afvdur.” Ba‘dehū eyitdi: “Encāmı mezmūm olan nedür?” Süleymān eyitdi: “İbtidā’-i icrā-yı ğazabdur.”

İntihā. Vaqtā ki ḥazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāmı maḳām-ı ‘ālilerine istiḥlāf buyurdıkda işbu āti’l-beyān [S36b] veşâyâyı sem‘-i sa‘âdet-simā-yı ḥazret-i Süleymāna ilḳāya is‘âf buyurup eyitdi: “İy nūr-ı ‘ayn-ı sa‘âdet ve iy mühr-i mīnā-yı ḥilāfet! Hezlden ḥazer eyle ki nefi eḳall ve beyne’l-iḥvān muḥarrik-i ‘adāvet-i bī-maḥalldür. Ve ḡazabdan ictināb eyle ki ḡazab şāhibini ḥafīf ider. Ve daḡı taḳvāya müdāvemem eyle, t̄ā‘ate mülāzemet kıl ki taḳvā her şey’e ḡālib ve rızā’-i Ḥaḳḳı cālibdür. Ve ehl ü ‘ıyāl üzerine bilā-sebeb keşr-i ḡayretten ḥazer gerekdür. Zīrā bu sū’-i zannı mürişdür. Ve daḡı nāsdan ṭama‘ı kaṭ‘ gerekdür. Zīrā ḡinā kaṭ‘-ı ṭama‘dan ‘ibāretdür ve ṭama‘ faḳr-ı ḥāṭırdur. Ve daḡı ḳavlen ve fi‘len ic‘tizār olınacaḳ nesnelere ḥazer gerekdür.[Ü18a] Ve daḡı iy benüm şemere-i fu‘ād ve ekrem-i evlād-ı ‘ālī-nijādum ! Her bār lisānuñı şıdḳa mu‘āvede eyle. Ve namāzuñı āḡir namāzuñ gibi edā eyle. Ve süfehā ile mücāleset eyleme. Ve ‘ālimüñ üzerine bir şey’i redd eyleme ve ‘ālime dīnde mümārāt itme. Ve farazā ḡazabnāk olsañ, oldıḡın maḥallden taḡavvül eyle tā ki ḡazab teskīn ola. Ve daḡı iḡsāna mülāzım ol. Ve daḡı ḡasbe’l-istiṭā‘a imrūzuñ ferdādan ḡayr olmaḡa sa‘y eyle. Ve daḡı ümīdvār-ı raḡmet-i Ğaffār ol. Zīrā raḡmet-i Mevlā herşeyden evsa‘dur.”

﴿ شد مطيع خاتمش ديور پرى ﴾ Dīv ü perī ḡāteminüñ mut‘i oldı. **Şüd**, Fārisīde olan ef‘āl-i nāḳışadandır. ‘Arabīdeki صار(şāra) fi‘li gibi «oldı» ma‘nāsınadır, bunda murād budur. Ve ḡāhī «gitdi» ma‘nāsına māzī-i müfred ḡā‘ib olur. **Muṭr**, if‘āl bābından ism-i fā‘ıldür, «iṭā‘at ü inḳıyād idici» ma‘nāsınadır ve mā-ba‘dine muzāfdür. **Ḥātemeş**, ḡātem ‘Arabīdür ve Fārisīde ma‘rūfdür, āḡirinde olan şīn ḡarfine muzāfdür. Şīn, zamīr-i ḡā‘ib-i müfreddür; mercī ḡazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāmdür. Ma‘lūm ola ki bu ḡātem-i şerīfe, Ḥātem-i Süleymān ve Mühr-i Süleymān didikleri gibi Fārisīde «Ḥātem-i Cem» daḡı dırlar. Zīrā elfāz-ı Cem egerçi ma‘nāda «pādşāh» dimekdür. Lākin ḳaçan Cem lafzı «ḡātem» ile yāḡod «bād» lafzı ile yāḡod «āşaf» lafzı ile zıkr olınsa, andan ḡazret-i Süleymānı murād iderler. [S37a] Nitekim «āyine» lafzı ḳaçan «ḡikmet» ile veyā «ḡukemā» ile ve emşāli nesnelere isti‘māl olınsa murād İskenderdür dırlar. Ve ḳaçan «cām» ile veyā «bāde» ile veyā «sāḡar» ile isti‘māl olınsa murād Cemşiddür dırlar. **Dīv**, kesr-i dāl-i mühmele ile ve sükūn-ı yā vü vāv ile «şeyṭān» ma‘nāsınadır dırlar. Dīvüñ eyyidi vü ḡālīzına «sifīr» dırlar. Ve perī dīv üzerine ma‘tūfdür. **Perī**, feth-i bā’-i ‘Acemī ile bir ma‘rūf maḡlūḳdür, mü‘min ü muvaḡḡidlerdür. Uçduḡları için «perī» tesmiye olınmışlardır. Zīrā perī «ḳanadlu» dimekdür, bunda murād budur. Ve ḡāh isti‘āre ṭarīḳıyla «āftāb» ma‘nāsına gelür. Maḡbūba, «perī-peyker ve perī-rüy ve perī-çihre» didikleri bu ma‘nācadur. *Vaşf-ı Ḥātem-i şerīf-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām*: Vaqtā ki ḡazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām tāc-ı nübüvvet [Ü18b] ile ser-efrāz ve maḳām-ı ḡilāfetde hemişe namāz ü niyāz ile ‘ibādet-sāz iken ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء نitekim mevhibe-i ḡazret-i Ḥayy u Laṭīf olan ḡātem-i şerīfi emr-i Rabbü’l-enām ile ḡazret-i Cibrīl ‘aleyhi’s-selām bu vaşf üzere cennet-i a‘lādan alup Muḡarremü’l-ḡarāmuñ on toḳuzuncı ḡünü yevm-i cum‘a olmaḡ üzere ḡazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāma inzāl buyurdu. Ol ānda ḡazret-i Süleymān namāzda bulunmuşdı. Pes ‘ale’t-tamām namāzın itmām ve ferāḡ u selāmdan şoñra ḡazret-i Cibrīl ‘aleyhi’s-selām ḡātem-i ḡilāfet-penāhı ber-mücib-i emr-i İllāhī teslīm ve ol daḡı لاله الاالله محمد رسول الله ḳırā’etiyle ḳarīn-i nazar-ı ḳabül ve Ḥudāya şükr-i şad

hezār ü hamd-i bisyār ile maqbūl buyurdığında ‘ālem-i dünyā sürūr u ḥubūr ile memlū olup cümle zī-rūḥ ile bu sürūr ile secde-i şükre ser-fürülüğda سبحة من تغير من يشاء و هو الفعال لمن يشاء و يدل من يشاء ile tesbīḥ-ḥ’ān ve hamd ü senā-yı firāvān kıldılar. Lākin ḥātem-i şerīf kevkeb-i dürrī gibi laṭīf ve berq-ı lāmi‘āsā nūr-pāş-ı dīde-i dünyā olmağın رسول الله محمد الاله الكليمات-ı şerīfesin tilāvet ile çeşm-i iltifātına kuvvet virmeyen seyr ü nazārına kudret bulamaz idi. Ḥulāşa-i kelām ḥātem-i şerīf envā-ı nūr ile münevver ve rāyīḥası misk-i ezfer-i ‘ūd u ‘anberden ber-ter idi. Ve şekl ü hey’atı [S37b] çār-güşe üzre olmağın her cānibinde kalem-i kudret ile muḥarrer bir faşş-ı envār var idi. Faşş-ı evvelde لاله الاله لاله الاله كل شئ هالك الا محمد رسول الله menkūş olmağın buña dīvler müsahḥar idi. Ve faşş-ı şānīde لا اله الا الله كل شئ هالك الا محمد رسول الله merkūm olmağın buña, berārī vü felevāt ü şahārī vü mīşe vü büstānuñ sibā ve sār hayvānāt u ḥaşerātı müsahḥar idi. Faşş-ı sālīşde له الملك وله الكبرياء والسلطان والعزة nigāşte olmağın buña şarḳan ve ğarben mülük-i eṭrāf müsahḥar idi. Faşş-ı rābī‘de فتبارك الله احسن الخالقين Faşş-ı rābī‘de muḥarrer olmağın sükkān-ı enhār u biḥār ve nebātāt u eşcār müsahḥar idi, kezā fī-Ḳaşaş-ı Kisā’ī. Ve daḥı ‘Arā’is-i Vānīde [Ü19a] eyidür: Ḥātem-i ḥilāfetüñ nüzül ve dest-i mübārek-i ḥazret-i Süleymāna vuşulinden soñra ḥazret-i Süleymān dergāḥ-ı Ḳadīmü’l-iḥsāna leb-cünbān-ı du‘ā olup رباغفرلى وهبلى ملكا müfādınca Vāhibü’l-‘aṭāyādan ğufrān ile mülkinüñ ‘azamet ü şānın فسخرنا له الريح تجرى بامرہ رضاء حيث اصاب والشياطين كل بناء: recā buyurmağın ḥazret-i Rabbü’l-erbāb: naẓm-ı kerīmi üzre du‘ā-yı şerīf ve recā’-i laṭīfın müstecāb itmeğın emr-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāma hevā vü ‘amele vü irğad olan bennā vü ğavvāş-ı deryā maḳūlesi şeyāṭīn ve bu ṭā’ifeden ḳābil-i ḳayd-kerān olan eşḳiyā-yı ‘inād-āğīni müsahḥar eyledi, intihā. Ḳaldı ki وهب لى ملكا ile du‘ā-yı şerīfine ‘ulemā’-i muḥaḳḳıḳīn nükte beyān idüp buyurmuşlardur ki: Süleymān ‘aleyhi’s-selāmuñ dünyāya maḥabbet nazārı olmadı ğān-ı nübüvvet-nişān-ı ālīlerinden nümāyāndur. Lākin nazār-ı ḥaḳīḳat-bīn ü nūr-ı ‘ayn-ı yaḳīn ile mülk-i dünyānuñ ḥaṭarnāk idigin idrāk ü iz‘ān-ı pāk buyurmağın ol ma‘den-i luṭf ü seḥā ve menba‘-ı kerem ü ‘aṭānuñ biḥār-ı merāḥimleri ‘ālemüñ saltanat-ı şūrīsinden maḥşūr olan ve olacaḳ pādşāhān üzerine mevc-endāz olmağın anlaruñ ḥāllerine merḥamet birle ḥaḳḳlarında Ḥudādan [S38a] şefā‘at dileyüp me‘āl-i ma‘nā-yı recāda: “Yā Rabb ! Bu mülk ü devlet ve rifat-ı pāye-i saltanatuñ kerāmātı vü kemālātını şol ḳuluña iṭā vü iḥsān eyle ki aña ‘iffet ü istiḳāmet ve ‘işmet ü ‘adālete tevfiḳ ḳılmış olasuñ, nitekim bu saltanat ve mecd ü devleti baña öyle virdüñ. Tā ki ol şāh-ı cihān-bānī tevfiḳüñ ile zamānesinüñ sultānı ola. Pes böyle olan şāh-ı ‘ādil zamāne ḥasebiyle neḳadar benden soñra gelürse ma‘nāda «ma‘ī» olur, «min ba‘dī» olmaz.” Ya‘nī ‘adālet şāḥibleri benimle ḥaşr olur dimek olur, intihā. İmdi cihāna şāh olan şāḥib-i devlet ü cāh, dünyāya meyl ü maḥabbet mağrūriyyet-i saltanatdan ḥazer ve şad hezār reng ü büydan [Ü19b] güzer idüp hem de Süleymān-ı zamān olmaḳ gerekdür diyü taḥḳīḳ-i ḥaḳīḳate ḥazret-i Mevlānā *mesnevī*:

رب هبلى از سليمان امدست

که مدد غیر مرا این ملک و دست

بیم سر با بیم سر با بیم دین
امتحانی نیست مارا مثل این

ile işâret buyurmuşdur. Sulţân-ı cihânuñ mû-be-mû haţarnâk ve kendüde baş u dîn havfleri oldığı meşhûr-ı ‘ayn-ı erbâb-ı idrâkdur. Hattâ Meşâbîh-i Şerîfüñ bâb-ı emâretinde İmâm Begâviden işbu hadîs-i şerîf mervîdür ki: قال النبي عليه الصلاة والسلام انكم سنحرسون على الامارة وانها ستكون عليكم ندامة فتعلم المرضعة و نسبت الفاطمة «Mürzi‘a» zât-ı leben olandur, «fâtîme» lebeni munkaţı‘ olandur. İmdi bu hadîs-i şerîf üzre emâretüñ nedâmet olması kendüde cereyan-ı ‘adâlet nâdir olduğındandır. Ve Fahr-i ‘âlemüñ emâreti mürzi‘a ile çarb-ı meşeli şâhibine mevşûl olan menâfi‘-i ‘âcile hasebiyledür. Fâtîme ile çarb-ı meşeli kendüde in‘izâl veyâ mevt ile inkıţâ‘-ı menâfi‘ olduğına göredür. Bunda maşşûşun bi’l-medh ve’z-zemm maşzûfdur ki; emâretdür. Ve dağı «ni‘me» fi‘l-i ğayr-ı munşarıfdur; fâ‘ili mü’ennes olduğda kendüye tâ’-i te’nîşüñ ilhâkı ve terki câ’izdür. Pes enbiyâ’-i kirâm [S38b] ‘aleyhimü’s-selâm hazerâtından ğayrı âhâd-i nâsdan olan pâdşâhân-ı cihânuñ heybet ü şevket ve huţbe-i nâm-ı devletleri hevâdandır; perîşân u fânî ve bî-nişân olur. Ammâ enbiyâ’-i ‘izâm ‘aleyhimü’s-selâmuñ icâzet-nâme-i devlet ve ‘alâmetleri Cenâb-ı Kibriyâdandır. Hudânuñ kibriyâ vü ‘azametine zevâl ü fenâ çâr olmadığı gibi cânib-i şerîfinden meb‘ûs olan enbiyâ’-i zî-şânuñ dağı mevhibe-i İlâhî didigimiz şevket ü ‘azametlerine zevâl-i tırpan ilmez. İmdi bu beyânuñ İzâhı şöyledür ki; âhâd-i nâsdan olan selâfîn-i sâlifenuñ çarb-hâne-i salţanatlarında nâmlarına çarb u nakş olunan şahâ’if-i sîm ü zerleri nâsuñ ekşeri hıfzı ol şâhânuñ esâmîleri bulunduğı için ve beyne’n-nâs meymenetlü olduğ için degüldür. Belki cem‘-i mâle dil-dâde olan nâ-kesânuñ nazarında mu‘teber olmağın ğâh şandûka-i kûfl-i âheninde [Ü20a] muşaffel ü mestür ve ğâh zîr-i hâk-i ibtizâlde mübtezel ü maşşûr olup nâ-ğâh ol kûfl-i muţalsem mazhar-ı kilid-i fütuhât olduğda halâş-yâfte-i habs ü zindân-ı nâ-kesân olduğ için ecnâs-ı nâs ellerinde devr-i bâzâr-ı şarf u tebdîl belki püte-i zergerânda maşv-ı esâmî ile tağyîr ü taşvîl olur. Ammâ dârü’n-naşş-ı ta‘zîm ü tebcilde nuşûş-yâfte-i sikke-i teyemmün ü teberrük olan nâm-ı celîl-i Aşmed ü Muhammed ‘aleyhi’salâtü ve’s-selâm hemîşe tebdîl ü tağyîrden maşfûz ve ‘ayn-ı ihtirâm ile melhûz olup, ğâh ruhsâre-i hûbânda teyemmünen çarâr ve ğâh ru’ûs-ı etfâl-i şeref-nişânda teberrüken cây-ğîr-i veķâr olmağdadur. Ve nigâşte-i şahâ’if-i evrâķ-ı kütüb-i letâ’if olan esâmî-i şerîfe-i enbiyâ’ ve huşûşâ tevķî‘-i kıbâle-i nübüvvet olan ism-i Hâtemü’l-enbiyâ’ ilâ-yevmi’l-ķiyâm tilâvet-kerde-i elsine-i enâm ve nâm-ı vâcibü’l-ihtirâmı zîb-başş-ı menâbir-i huţabâ-yı cum‘a vü bayramdur. Qaldı ki; “Âdemden Hâteme ve Âdemden⁹ ilâ-yevmi’l-ķiyâmeh ğüzerân iden enbiyâ’-i zî-şânuñ cümlesine İmân getürdüm.” dimek kâfidür. Zîrâ enbiyâ’-i kirâmuñ cümlesinüñ esâmî-i şerîfeleri bu zamânda ma‘lûmumuz degüldür dimişler iken ve dağı ekşer-i şerâyı‘-ı selefi [S39a] şerâyı‘-ı halef nesh eylemişken taşķîķ-ı şâbîķ niçe olur? dinür ise cevâb oldur ki *meşnevî*:

نام احمد نام جمله انبياست
چونکه صدر آمد نود هم پیشماست

⁹ Her iki nüshada da “Hâtemden” şeklinde yazılmıştır. Ancak anlam gereğı “Âdemden” olmalıdır.

müfâdınca Faḥr-i ‘âlem şallalâhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretleriniñ nâmı cümleñüñ nâmıdır. Ya‘nî nâm-ı Sultân-ı enbiyâ’ mecma‘-ı esâmî-i cümle-i enbiyâdur. Ve şer‘ati ḥulâşa-i cümle-i şer‘âyı‘dur. Zîrâ ḥaḳîkî câmi‘, cemî‘-i ḥaḳâyık ve rûḥ-ı pür-behçeti cümle-i ervâḥ u ‘ulûma ḥadâ’ı‘dır. İmdi nâm-ı Aḥmed zıkr olındıḳda esâmî-i şer‘ife-i cümle-i enbiyâ vü aşfiyâ zıkr olınmış gibidür. Nitekim a‘dâddan yüz ‘adedin disek, ṭoḳsan ve seksen ve yetmiş ve altmış tâ aḥadâtıdan âḥade varınca bu yüzüñ derünında mevcüddür. Ve ‘aded-i şad bu cümleyi câmi‘dür. *Fâ‘ide*: Tefsîr-i Şeyḫ Ebâ Ḳâsım bin Cebîbde Vehb ḥazretlerinden rivâyet böyledür ki; Vehb ḥazretleri eyitmış: Ba‘zı kütübde gördüm [Ü20b] ki ḥazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm bir ân-ı sa‘d-iḳtirânda semend-i hevâya süvâr olup bâ-devlet ü iḳbâl Vâdî-i Nemle sâye-endâz-ı şeref-i şevket ü iclâl buyurdıḳda hasbe’l-mu‘cize üç mîl mesâfeden aḳvâl-i nemli istimâ‘ vü idrâk ‘âdât-i pâk ü sîret-i tâbnâkleri olmaḡın nâ-gâḥ *قالت نملة ياايهاالنمل ادخلوا مساكنكم لا يحطمنكم سليمان و جنوده و هم لا يشعرون* âyet-i şerîfinüñ mazmûn-ı ‘ibret-nümünü üzre nemlenüñ ol vâdîde olan mürâna mesâkinlerine duḡûl ile emre mübâderet ve ḥaṭm-i cünüddan anları ḥimâyet ü şıyânete dâ’ir maḳâlesin istimâ‘ buyurdıḳda ‘inân-gîr-i eşheb-i hevâ olup eyitdi: “İy nemle-i şîrîn-edâ ! Kendümüz râkib-i semend-i hevâ iken senüñ mürâna duḡûl-i künâmlarına delâletde *لا يحطمنكم* ya‘nî; «pâ-zede-i cünüd-ı Süleymân olmayasuz» dimekdür; murâduñ nedür?” diyü su‘âl-i şerîf buyurdıḳda cevâbda nemle eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh! Ḥaṭmden murâdum pâ-zede-i şiklet olmaları degüldür. Belki mürânuñ ḳulübların ḥaṭmden ḥimâyetdür. Ya‘nî Cenâb-ı vâlâ-şânuñ mülk-i ‘azamet-‘üvnânına nazâr u seyrân zımnında şâyed temennâ-yı mülk idüp, ol temennâ sebebiyle ḳulübları maḫhar-ı ḥaṭm olmaya” [S39b] dimişdür. Ve rivâyet-i uḫrâ üzre cevâb-ı nemle-i ḥoş-ḥaber bu olmuş ki: “Mürâna duḡûl-i künâm ile emr ü nefḥ eyledigüm kevkebe-i devlet-i iclâl ve mevkibe-i mülk-i ‘azamet-iştimâlünüze nazâr u seyrân idinceye dek zıkr ü tesbîḫlerinden dür olmaları ḥavfumdan nâşîdür. Ve zıkr ü tesbîḫden dür olanlaruñ ḥaṭm-i ḳulübü ma‘lûm u meşhûrdur” dimişdür. Ba‘dehü nemle-i mezkûre eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh ! Ḥazret-i Mütê‘âlden ne şey’üñ ḥuşûlin recâ vü su‘âl buyurduñ?” Ḥazret-i Süleymân eyitdi: “*ملكا لا ينبغي لاحد من بعدى*” Pes nemle eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh Ḥudâ-yı vâhibü’l-‘aṭâyâ cenâbuña ne i‘ṭâ kıldı?” Ḥazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm eyitdi: “Menâṭ-ı mülk ü taşarruf olan ḥâtem-i ḥilâfeti kerem ü iḥsân kıldı.” Nemle eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh ! Ḥâtem-i şerîf ḥacer oldıḡı ḥayşiyet ile kendü ile iftiḫâr olunmaz.” Ba‘dehü eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh ! Ḥudâ saña daḡı ne i‘ṭâ kıldı.” [Ü21a] Süleymân ‘aleyhi’s-selâm eyitdi: “Merkebe-i hevâyı i‘ṭâ kıldı.” Nemle eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh ! Bir merkebe süvâr olmuşsuz ki ber-mantûḳ-ı nazm-ı Kerîm *غدوها شهر و روحها شهر* dur. Süvâr olacak semend-i bād-pâ oldur ki râkibi ṭarfetü’l-‘aynda müşil-ı menzil-i vâlâ ve resânende-i ‘Arş-ı a‘lâ ola.” Ba‘dehü eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh ! Cündümüñ baña iṭ‘âti cünüdünüñ cenâb-ı vâlâ-şânuña iṭ‘âatinden ziyâde gibidür. Zîrâ senüñ cünüduñ senden rızḳ u ma‘îşet taleb idüp ba‘dehü cür‘et-âmîz-i ma‘şiyet-i Rabb olurlar. Ammâ benüm cündüm Ḥudâya iṭ‘âat iderler ve benden rızḳ talebinde olmayup kedd-i yemînlerine ḳanâ‘at kılarlar.” Ba‘dehü eyitdi: “Yâ nebiyya’llâh ! Peder-i vâlâ-maḳâmuñ nâm-ı bülend-iḫtişâmı Dâvûd ve cenâb-ı vâlâ-şânuñ nâm-ı devlet-nişânı Süleymân olmaḳda nükte-i ḥafîyye nedür ve ma‘nâ-yı behiyye nedür? dinürse, cevâb budur ki: *ان اباك داوى جرحه فود وانت*”

‘Pes ol zamān ḥazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām bu kelām-ı ḥikmet-nizāmı nemleden istimāc buyurdıkda [S40a] nemleden ḥazr-ı tām idüp şākir-i ni‘am-ı celīle-i Rabbü’l-enām oldıgımı قولها من فتبسم ضاحكا من قولها ilā-āhiri’l-āyeh nazm-ı keriminüñ beyânında Vānī ‘aleyhi rahmetü’s-Samedānī bu vechle zīb-efzā-yı ruḥsāre-i ‘Arā’is-i Ma‘nā olmuşdur.

﴿ از تن صابر بكرمان قوت داد ﴾ Şābirüñ gövdesinden ḳurdlara ḳüt u ḡidā virdi. **Ez-ten-i şābir**, izāfetle «ḥazret-i Eyyüb ‘aleyhi’s-selāmuñ cesed-i mübārekinden» dimekdür. Zīrā «ez» lafzı min-i cārre ma‘nāsınadır. Ten; Fārisīdür «gövde» ma‘nāsınadır. Baş ve el ve ayak lafzınuñ müsemmasından ḥāricdür. Nitekim ‘Arabīde olan «beden»den eṭrāf ḥāricdür. Ḥattā tende baş dāhil olmamağın başı olmayan nesnede «ten» müsta‘meldür. Ve daḡı ḡāhī ten lafzı zıkr idüp şaḡsuñ zātını murād iderler. Ve daḡı «şābir»den murād ḥazret-i Eyyüb bin ‘Īş bin İshāk ‘aleyhi’s-selāmdur ki ḥazret-i Rabbü’l-erbāb Ḳur’ān-ı keriminde اوب اب ووجدنا صابرا نعم العبد انه ابوب ile medḡ idüp kendüye şābir dimişdür. Pes lafz-ı şābir bunda [Ü21b] ‘alem mecrāsına cārī olmağın Eyyüb demek yirindedür. Bu ta‘bīrde nükte şabrı memdüh-ı Perverdgār ve şabruñ encāmı selāmet idigin iş‘ār içündür. Pes nāzımuñ daḡı şābir ile ta‘bīri bu āyet-i şerīfe telmīḡ ü imā içündür. **Be-kirmān**, «ḳurdlara» dimekdür, zīrā evvel-i kelimedede olan bā’-i meftūḡa bunda ilşāk içündür. Kirmān, kesr-i kāf-ı ‘Arabī ile cem‘-i Fārisīdür, müfredi kesr ile «kirm»dür. Pes luḡat-i Fārisīde cem‘i murād olunan ism-i müfred eger zevi’l-‘uḳūl ve zī-rūḡ olur ise ve āḡirinde hā’-i resmī bulunmaz ise mā-nahñü fihi gibi cem‘i elif ve nūn ile olur. Ve eger hā’-i resmī bulunur ise cem‘i «ḡān» lafzını āḡire ilḡāk ile olur, meşelā ḡāceḡān gibi. Ve eger zevi’l-‘uḳūl olmazsa anda ḡāl ikidür; zīrā cism-i nāmī olur veyā ism-i cāmīd olur. Cism-i nāmī şüretinde nümāsı itibāriyle müşābih-i zevi’l-‘uḳūldür diyü elif nūn ile cem‘lenmek ve bī-‘aḡl u bī-rūḡ olması itibāriyle «ḡā» lafzıyla cem‘lenmek cā’izdür. [S40b] Meşelā «diraḡt» lafzınuñ cem‘inde «diraḡtān ve dirāḡthā» demek cā’izdür. Ve cism-i nāmī olmayup cevāmidden olursa cem‘i her bār «ḡā» iledür. Nitekim āsmānuñ cem‘inde feḡaḡ «āsmānhā» dirler. **Ḳüt**, ‘Arabīdür; Fārisīde daḡı müsta‘meldür. Ma‘nāsı «bedeni ḡā’im ḡılan ta‘āma» dirler, Fārisīsī «āşām»dur. Ve ‘inde’l-ba‘z «sedd-i ramaḡ» olunan nesnedür. **Dād**, «virdi» ma‘nāsına māzīdür. *Ḳaşaş-ı Eyyüb ‘aleyhi’s-selām*: Bunda icmālen beyān-ı ‘ulemā böyledür ki; ḥazret-i Eyyüb ‘aleyhi’s-selām bilād-ı Şām-ı bihişt-iḡtişāmdan Beyşiyye nām bir maḡallde temekkūn ü ārām buyurmuşıdi. Ve ḡatunı Leyyā binti Yaḡḡūb ‘aleyhi’s-selām ve bir rivāyetde Raḡīme binti Efrāyım bin Yūsuf ‘aleyhi’s-selām idi dirler. Ol maḡall-i mübārekele ‘ale’-d-devām hem-ser-i ‘iffet-iḡtişām ve evlād-ı kirāmıyle şākir-i ni‘am-ı Rabbü’l-enām olmuşıdi. Zīrā ol ḡānedān-ı ‘ālī-şāna ḥazret-i Müste‘ān niḡe evlād-ı kirām ve niḡe emvāl-i berekāt-nizām iḡsāniyle seksen sene beden-i şerīfine ‘āfiyet ni‘metin ḡılımuşıdi. Pes اشد الناس بلاء الانبياء ثم الصالحون ḡadīs-i ḡikmet-nümünü üzre ol ḥazretüñ şābir-i kāmīl oldıḡın izḡār u imtiḡān bedīdār eylemek [Ü22a] zımnında bi-emri’l-lāhi’l-Meliki’l-‘Azīzi’l-‘Allām evvelā evlād-ı kirāminuñ üzerlerine sākin oldıḡları ḡaşr-ı müştāḡkemüñ inḡidāmıyle cümlesi ‘āzim-i Dārü’s-selām oldılar. Ba‘deḡı ‘ilm-i Bārīde ma‘lūm olan esbāb-ı ḡafīyye üzre emvālī cümle telef oldı. Ba‘deḡı on sekiz sene ve bir rivāyetde on üç sene ve bir rivāyetde yedi sene ve yedi māḡ ve yedi ḡün ve yedi sā‘at ḡalb-i şerīf ve lisān-ı laḡiffinden mā-‘adā beden-i leḡāfet-iḡtīvāsı zurra

mübtelâ oldu. Ve eyyâm-ı ibtilânuñ hitâmına degin şabra mülâzım ve şükre müdâvim idi. Nâ-gâh nihâyet zurr u belvâ ve gâyet-i sâ'at-i ibtilâdan bi-emri'llâh vahyen âgâh oldıkdâ اىوب ان نادى ربه انى و ارحم الراحمين مىشدākımca 'arz-ı niyâz ile çâre-sâz-ı dergâh-ı [S41a] Rabbü'l-âlemîn oldıkdâ cenâb-ı Rabbü'l-erbâb du'â-yı şerîfini müstecâb idüp و شراب مغتسل بارد و شراب emr-i müstetâbına bir âb-ı nâb-âsâ ol zât-ı 'âlî-cânuñ sem'î sa'âdetine vahy ile işrâb eyledikde emr-i zü'l-celâle şedd-i niṭâk-ı imtişâl eyleyüp mübârek kâdemîn Câbiye nâm maḥallde zemîne çarb idince bir nâzük pıñar-ı hayât-âşâr ve bir rivâyetde ber-manṭûk-ı âyet-i şeref-şi'âr biri bârid ve biri ḥârr olmağ üzere iki pâkîze pıñar zâhir ü bedîdâr olup mâ'-i bâridden nûş-ı câm-ı şafâ ve mâ'-i ḥârr ile emr-i ğusle iktidâr buyurdıkdâ âftâb-ı vücûdından def'-i şehâb-ı zurr u belvâ ile maẓhar-ı envâr-ı şifâ oldu. Ve dest-âvîz-i peyk-ı İlâh olan hediye-i behiyye vü ḥulle-i seniyyeyi iktisâ ile şâkir-i ni'am-ı celîle-i Vâhibü'l-âṭâyâ oldu. Ve ber-manṭûk-ı âyet-i kerîme hem-ḥ'âbe-i 'iffeti olan ḥâzret-i Raḥîme ile mesned-ârâ-yı şıḥḥat u iḳbâl ve maẓhar-ı berekât-ı evlâd u emvâl oldılar. *Fâ'ide*: ḥâzret-i Eyyüb 'aleyhi's-selâmuñ menba'-ı âb-ı şifâsı olan Câbiye nâm arzuñ beyânında arz-ı mezkûr ḥayyât u 'aḳârib ile meşḥündür. Nitekim arz-ı Nuşaybîn 'aḳâribile maḥzündür dimişlerdür. İmdi cenâb-ı Bârîden gelen beliyyâta şabr idenlerüñ âb-ı şifâsı her ne kadar âmiḥte-i zehr-âb olsa hengâm-ı şifâda zehr-i rûzgârdan zarar-âlûd olmaz ve kudret-i İlâhî dâ'ire-i 'aḳla şıḡmaz [Ü22b] idigine bunda işâret âşkârdur. *Nükte*: Bu mişrâ'-ı bâb-ı ḥikmetden ṭâlî' olan nükte-i 'âşıḳâne bu vechle nûr-pâş-ı maşrıḳ-ı beyân olur ki; bülbülân-ı gülşen-i 'ıḡḳ-ı İlâhî olan 'âşıḳ u şâdıḳlar ḥâr-ı ibtilâdan ḥâlî olmazlar ve ol imtiḥân-ı Sübhânînuñ encâmı selâmet-i cavidânî olmağın ol ḥâr-ı ibtilâyı gūyâ ğidâ ve tezâḥüm-i belâ vü cefâyı zâtında şafâ 'add idüp كل شىئ من الحبيب حبيب müfâdnca cânib-i maḥbûbdan gelen luṭf u ḳahr u 'adâvet ve mihr ü tiryâḳ u zehre ḳabûl ü rîzâ gösterüp her ḥâlde şâkir olarak miḥneti maḥabbet ve belâyı velâ bilürler. (...[S41b]...)

﴿ هم ز يونس لقمة باحوت داد ﴾ Daḥı Yûnus 'aleyhi's-selâmı balıḡa bir luḳme virdi. **Hem zi-Yûnus**, «daḥı Yûnus 'aleyhi's-selâm» dimekdür. Zîrâ «hem» kelimesi bunda şol ma'ñâyadur ki Türkîde anı da «hem» ile ta'bir iderler. Meşelâ Türkîde «hem öyledür» didiklerini 'Acem «hem-çünânest» dimekle ta'bir iderler. Yâḥod bunda «hem» lafzı şol ma'ñâyadur ki Türkîde andan «de» ile ta'bir iderler. Meşelâ Türkîde «o da böyle oldı» [Ü23a] didikleri yirde 'Acem «o hem-çün bûd» dirler. Ve gâhî ba'zı maḥallde «hem» lafzı ifâde-i şirket için olur meşelâ yolda şerîke «hem-râh» ve ḥânede şerîke «hem-ḥâne» ve gölgede şerîke «hem-sâye» dirler. Ve bir yirde cem' olmuş nesneye «ferâhem» dirler. Ve «yüzün dürdi» diyecek yirde «rûy der-hem keşîd» dirler. [S42a] Ve aḥlâḳ u ṭabî'atleri evzâ' ve ḥurmetleri birbirine muvâfiḳ olana «hem-meşreb» dirler. Nitekim *beyt*:

مشو هم مشرب و هم بزم زنهار

با نکس که نمى باشد وفادار

beytinde böyledür. Ve Yûnus 'aleyhi's-selâm bin Mettâdur. Lâvî bin Ya'ḳûb 'aleyhi's-selâmuñ esbâṭındandır. **Luḳme**'i, «bir luḳme» dimekdür. Luḳme, 'Arabîdür; «yudılan nesne»ye dirler ve Fârisîde müsta'meldür. Nitekim bir nev' ḥalvâya «luḳme-i ḥalîfe» diyü tesmiyeleri ḥakîm-i Ḥâḳânînuñ *beyt*:

كان لقمة خليفة كه از دست وی خوری
لوزینه(ای) است خورده الماس در میان

beytinde nümâyândur. «Luğmei»deki hemze vahdeti müşîrdür. **Bâ-ḥüt**, «balığa» dimekdür. Bâ ilşâk içündür, elifi zâ'idedür. Ḥüt, zâmma 'Arabîdür; «büyük balığa» dirler ve 'inde'l-ba'z muṭlakâ balığa dirler. Müfreddür, cem'i «ḥitân» gelür. Farisîde «mâhî» dirler, bunda murâd budur. Ve gâhî kevâkib burcınıñ on ikincisine ḥüt dirler. **Dād**, «virdi» dimekdür. *Ḳaşaş-ı Yûnus 'aleyhi's-selâm*: Pes bunda icmâlen beyân-ı 'ulemâ böyledür ki; İlyâs ve Elyesa' 'aleyhimü's-selâmdan şoñra Yûnus 'aleyhi's-selâm Mevşul cānibinde Nīnuvî kavmine nebî gönderilmegin teblîg-i aḥkām ile güzārîş-yäfte-i şubḥ u şām oldı. Vaḳtā ki kavm-i mezkūr ḳabûl-i ḳavl-i Yûnus 'aleyhi's-selâmdan rû-gerdān oldıklarında ol ḥazret anlara ityân-ı 'azābu'llāh ile helāk ḥaberin i'lān buyurup kendüsi ḥıram-āver-i cānib-i Şām oldı. Pes ešnā'-i rāhda sevḳ-i taḳdîr-i İllāhî ile Rûm diyārında sefîne-süvār olup ehl-i sefîne ile bâdbān-küşā-yı keştî-i himmet ve bād-ı şurṭa-i tevfiḳ ile seyr-i deryā-yı pür-ḥikmet ider iken nā-gāh terāküm-i emvāc-ı baḥr emr-i İllāh ile sefîneyi ıztırāb iḥāta eyledi. Ol ān-ı ıztırāb-nişānda sükkān-ı sefîne selāmet-i ḥāl-i me'ālleri [Ü23b] için içlerinden birini baḥre ilḳā eylemege ḳur'a-sāz olup, üç def'a ḳur'a-endāz-ı dā'ire-i meclis-i cem'iyet-nevāz oldılar. Ḳur'anuñ her birinde ilḳā-kerde-i baḥr olunmağa nām-ı Yûnus 'aleyhi's-selâm zuḥūr eyledi. Nitekim فکان من المدحضين فساهم naẓm-ı mübîni [S42b] bu beyāna dālldür. Pes Yûnus 'aleyhi's-selām müsteğîsen bi'llāhî te'alā ol baḥre raḥmet-i İllāhî gibi nüzül-rām oldı. Ba'de'n-nüzül فالتقمه الحوت medlûlince ol zāt-ı şerîf bi-emr-i İllāhî fütāde-i dehān-ı mâhî olmağın ḥüt anı bi-taḳdîr-i Melik-i 'allām iltiḳām eyledi. Nāẓımuñ «luğmei bâ-ḥüt dād» kelāmı bu āyet-i ḥikmet-nizāma telmîhdür. Pes bir rivāyetde üç gün ve bir rivāyetde yigirmi gün ve bir rivāyetde kırık gün baṭn-ı ḥüt ve derûn-ı deryā-yı zulmātda çerāğ-efrûz-ı nidā-yı tevḥîd ü du'ā' ve pertev-i pervez-i nûr-ı temcîd-i pür-zîyā olmaḳ berekātında 'umûm-ı melā'ike-i kirām necāt-ı Yûnus 'aleyhi's-selâm için du'ā-sāz-ı dergāh-ı Melik-i 'azîz ü 'allām olurlar idi. Çün ḥazret-i Rabbü'l-erbāb ol zıkr ü tesbîḥ ü du'āları müstecāb itmekle ol zāt-ı 'ālî-şāna baṭn-ı ḥütan necāt ve târîk-i deryādan selāmet iḥsān idüp ve kendüden şoñra şeref-i îmān ile müşerref olan kavmini ru'yet-i nûr-ı dîdār-ı Yûnus ile ḳarîrû'l-'ayn u şādān ḳıldı. (...)

﴿ بنده را اره برسر می نهد ﴾ Bir ḳuluñ başı üzre bıçkı ḳor. **Bende'i-rā** ma'nāda **ber-ser** kelāmınıñ muzāfun-ileyhidür. Me'al-i ma'nā-yı mecmû' «bir ḳulunuñ başı üzre» dimekdür. **Bende**, fetḥle muṭlakâ ḳula dirler. Zükür u ināşa şāmıldür ve ma'nāsında «sebî» mu'teber degüldür. Ammā yene Fārisîde [Ü24a] «ḳul u ḳaravaş» ma'nāsına olan «berde» lafzında «sebî» mu'teberdür. Pes bunda bende, «abd» dimekdür. Cümle-i nās 'abdu'llāh idigi bî-iştibāhdur. Âḥirindeki hemze vahdet içündür. Rā, edāt-ı mef'üldür. **Ber** lafzı bunda, isti'lā'î olan «alā» ma'nāsınadır. Ve **ser** bunda «baş» ma'nāsınadır. [S43a] Ve bundan mā-'adā «evc» ve «ulu» ve mecāzen «meyl ü heves» ma'nalarına gelür. **Erre**, fetḥ-i hemze ve fetḥ-i rā'-i müşeddede ile ālāt-ı neccārāndan «bıçgu»nuñ adıdır. Si'at-i kelāmda rānuñ taḥffî daḥı cā'izdür. Lafz-ı mezkūr «mî-nehed» fi'lînuñ muḳaddem-i mef'üldür. **Mî-nehed**; mî, edāt-ı ḥāldür. Nehed, müzārî-i müfred gā'ibdür; «ḳor» dimekdür. Maşdarı «ḳoymaḳ» ma'nāsına «nihāden»dür. Pes bu mışrā'-ı

pākūn mā-şadaķına dā'ir eħādīs-i şerīfe işāreti üzre selefde bunuñ vukū'ı niçeler haķķında olmaķ gerekdür. Lākin kütüblerde ekşer-i meşūr ve elsine-i 'ulemāda meşhūr oldıķı üzre bunda murād ħāzret-i Zekerıyyā 'aleyhi's-selāma işāret olmaķ hüveydādur. Ve bu kışşanuñ icmālen beyānı böyledür ki; Yehūd-ı hızlān-ālūd ħākimlerinden bir zālīm ü bed-kār ħāzret-i Yaħyā 'aleyhi's-selāmı şehīd eyledikden şofra ol zālīm ü sitem-kāruñ hemser-i murdār u ehl-i beyt-i idbārı bir 'illete düçār olmağın, bu 'illetüñ zuhūrını ħāzret-i Yaħyā 'aleyhi's-selāma olan ictisārından ve peder-i büzürgvār-ı Yaħyā 'ālī-tebār olan ħāzret-i Zekerıyyā 'aleyhi's-selāmuñ inkisārından nāşī oldı diyü fikr ile 'ināda düşüp ħāzret-i Zekerıyyā 'aleyhi's-selāmı daħı şehīd eylemek kaşdına ibtidār itmişidi. Ol ešnāda ħāzret-i Zekerıyyā 'aleyhi's-selām ol kavm-i zālīmünün içlerinden fırkat ile Şām-ı şerīfe hicrete niyyet ve bādiye-peymā-yı rāh-ı ğurbet olmişidi. Pes ol zālīm-i bed-kār 'azimet-i ħāzret-i Zekerıyyādan ħaberdār oldıķda bir miķdār ğürüh-ı küffār u fırka-i fücçār ile pā-nihāde-i rāh-ı diyār olup, ol nebiyy-i nāmdāra luħūķ için müsāra'at eylediler. Pes zuhūr-ı ħikmet-i İlähī ile ešnā'-ı rāhda nā-gāh pā-ber-cāy-ı ħizmet olmiş bir dirāht bulunmağın, ol şecer-i şevķ-āver dīdār-ı Zekerıyyāsına 'aşıķānāsā tābe-dāmān çāk-i ğirībān olup ol nebiyy-i 'ālī-şānı derün-ı şevķ-meşhūnına [Ü24b] da'vet ve cevher-i cān gibi şadef-i sīnesinde pinhāna himmet ğösterdikde ol ħāzret bermuķtezā-yı ħikmet da'vet-i şecere icābet buyumişidi. Meger dāmen-i devlet-pīrāmeninün bir ğüşesi Ĥāfīm-i Beyt-i Ĥudāāsā dā'ire-i āğuş-ı şecerden be-der kalmāğın [S43b] ol nişāne-i pāki a'dāya irā'et için şeytān-ı la'īn rehber-i ğürüh-ı melā'īn olup, ol şecere yaķın ğelüp, nişāne-i dāmānı bir ğüşeden irā'et ü i'fān birle, ol şecer-i devlet-eşeri ķalemvārī şaķķa delālet idüp, bu ħuşuşuñ temşiyetinde teşmīr-i bāzū-yı mel'ānet ve tedārük-i minşār-ı mefsetet kıldı. Pes ol kavm-i sitemkār 'alā-mā-işārin ileyhimü'l-la'īnı'l-idbār ihzār-ı minşār idüp ol dirāht ile ser-i sa'adet-medār-ı Zekerıyyāyı tābe-dāmān şaķķ ile şehīd eylediler.

﴿ ديكريرا تاج برسر مى نهد ﴾ Bir āħarınıñ başı üzre tāc ķor. **Dīgeri-rā**, kemā-merre aħz-ı ma'nāda ber-ser kelāmınıñ muzāfun-ileyhidür. Ma'nā-yı mecmū' «bir āħarınıñ başı üzerine» dimekdür. Zīrā «dīger» ve bilā-yā' «diger» ğayr u āħar ma'nāsına olur, bunda murād budur. Ve ğāhī «daħı» ma'nāsına ve «ikindi vaķtı» ma'nāsına olur. Āħirindeki yā vaħdet içündür. Rā, edāt-ı mef'uldür. **Ber-ser**, «baş üzre» dimekdür. **Tāc**, Fārisīde ma'rūfdur. Pādşāhān-ı kadīme maħşūs olan nesnedür ki muraşşā' u mücevher ü müzeyyen idüp taħtgāh-ı ħükümete cülūslarında geyerler idi. Anuñçün şāhlara nisbet ile tāc-ı Keyānī vü tāc-ı Ĥusrevānī dirler, bunda murād budur. Ve daħı ħorūsuñ ve hüdhüdün ve emşāli ķuşlaruñ depelerinde olan tüye dirler. **Nehed**, kemā-merre «ķor» dimekdür. Tāc muķaddem-i mef'ulidür, fā'ili zamīr-i müstetirdür; Ĥudāya rāci'dür. Pes bu ni'mete mazhar çoķdur, beyān-ı maħşūşa ħācet yoķdur. *İşāret-i şūfiyāne*: Ma'lūm ola ki fa'ālün limā-yürīd olan Rabb-i me'īd celle ve 'alā ħāzretleri bermuķtezā-yı ħikmet-i bālīga bu maħlūķāt bīşezārında bir şāħ-ı vücūd-ı tarāvet-ālūdı vaz'-ı minşār-ı meşiyet ü erre-i irādetiyle şaķķ u bī-ber ider ve ser-i şāħ-ı dīgere vaz'-ı efser-i şikūfe-i behcet-eşer ile bār-āvīz yeler. Nitekim يفعل الله مايشاء و يحكم ما يريد mażmūnı bu beyānda zāhirdür. Ve erre-i irādetinün kaçına ta'alluķ eyledigi şāħuñ bāğbānı anı redd ü def'de bī-mecāl ve zebān-ı su'ālī [Ü25a] çün وان يمسسك الله بضر فلا كاشف له الا هو وان يردك بخير فلا راد Nitekim

عباده من عباده [S44a] bu haqīqatde bāhirdür. Pes herkesüñ dirāht-i vücūdi bāgbān-ı haqīkatüñ kabza-i kudret ve taht-ı irādet ü meşiyetinde olmağın, erre-i kazā vü kader ve mişār-ı meşiyet-i pür-eşerinden halāşa çāre yoğdur. Binā'en 'aleyh bu esrāruñ vākıfları vü ka'be-i teslīmüñ 'ākifleri لماراد لماراضيت ولامبيل لمارحمت ولاينفع نالجد منك الجد اللهم لمارنع لمارعطيت لماركفلي evrādiyle hursend olmışlardır. Nitekim 'arīfān-ı İlahīden nāzım-ı merhūm irādet ü meşiyet-i pür-ħikmeti bu kitābında beyān itdiği gibi Müferrih-nāme kitābında dağı beyān-ı tām ile bu vech üze 'ıyān idüp buyurmuşdur, *nāzm*:

یکی را در جهان داده همه کام
یکی را رنج و محنت صبح تا شام

Ya'nī; cihānda bir ħulna dūkelü kām virmişdür ve bir ħulna renc ü miħnet-i şubħ ü şāmı virmişdür.

یکی را افسر شاهى نهاده
یکی را قسمتى ماهى نهاده

Ya'nī; bir ħulnuñ başına tac-ı şāhī ħomışdur ve bir ħulnı dağı ħısmet-i māhī ħılmışdur.

یکی را داده مال و ملک بسیار
یکی را کرده با صد غم گرفتار

Ya'nī; bir ħulna māl ü mülk-i keşire virmişdür ve bir ħulnı niçe ħamm ħaydında esir ħılmışdur.

یکی را شادمانى يار همدم
یکی را صدهزاران غصه و غم

Ya'nī; bir ħulnı şādmānlığa yār u hem-dem ve birini mübtelā-yı şad hezārān ħuşşa vü ħamm ħılmışdur.

یکی را از شرف برسر نهد تاج
یکی را کرده خوار و زار و محتاج

Ya'nī; birinüñ başına şeref ü devletden vaz'-ı tāc ve birini haqīr ü zār u muħtāc eylemişdür.

یکی را کرده از خاصان درگاه
یکی را کرده در بتخانه كمراه

Ya'nī; birini şeref-i imān u 'irfān ile ez-ħavāşş-ı dergāh ve birini büt-ħānede güm-rāh eylemişdür.

یکی را شهریار کامران کرد
یکی را دهد نانى بصد درد

Ya'nī; bir ħulnı şāh-ı kām-rān ider ve birine şad derd ile bir nān virür.

یکی را کرده ازاد دو عالم
یکی را بنده فرزند ادم

Ya'nī; bir ħulnı āzāde-i ħuyūdāt-ı dü-'ālem ve bir ħulnı bende-i ħayd-ı rıħıyyet-i ferzend-i ādem eylemişdür.

یکی را عقل و دانش کرده رهبر
یکی از جمله حیوانات کمتر

[Ü25b] Ya'nî; bir kulluna 'aql u 'irfânı rehber ve birini [S44b] cehl ile cümle-i hayvânâtdan kemter eylemişdür.

یکی بر تخت شاهی چون سلیمان

یکی چون یوسف مسکین بزدان

Ya'nî bir kullını tahtgâh-ı saltanatda Süleymân-ı zamân ve birini Yûsuf-ı miskîn gibi der-zindân eylemişdür. Pes Yûsuf zikriyle nâzım kendi ismine işâret ve الدنيا سجن المؤمن mazmûnınca meclis-i 'âlemde maħbûs-ı zindân olduğına imâ buyurmuşdur dimek hoşdur. Ve bu beyânun ekşerine bu kitâbda işâret buyurduğu siyâk u sibâkda gelmiş ve gelecek ebyâtından nümâyândur. Her birinde tevzî'a hâcet yokdur, ma'lûmdur. Nitekim bu beyt iki cümlesini câmî'dür ki buyurur:

﴿ اوست سلطان هرچه خواهد ان کند ﴾ Sulţân-ı haķîkî odur, her ne dilerse anı ider. **Ost**, «o» dimekdür; او است (o est) lafzından muħaffedür. «O» zamîr-i gâ'ibdür, «est» edât-ı haberdür. **Sulţân** ma'rûfdur, 'Arabîde «saltanat»dan iştiķâka göre «gâlib ve ķâhir» ma'nâsınadır. «Selîṭ»den iştiķâkına göre «zulmi dâfir ve nûr-ı 'adl ile halkı ziyâlandırıcı» ma'nâsınadır. Ve daḫı «ḫucet ve bürhân» ma'nâsına da menķüldür. Cem'î «selâṭîn»dür. Fârisîsi «şâh ve pādşâh»dur. Bu lafzların tafşîli inşâ'a'llâh maḫallinde beyân olunur. **Her çi**, «her ne» dimekdür. Zîrâ «her» fetḫ-i hâ ve sükûn-ı râ ile bir kelimedür ki ma'nî-i 'umûm ifâde ider, «her câ» ve «her kes» gibi. Bunda murâd budur. Ve daḫı bir dânedür ki buğday arasında biter, ekli muzırr olduğundan buğdaydan ayururlar. Çi «ne» ma'nâsına idigi ma'lûmdur. **Ḥ'âhed**, müzâri-i müfred-i gâ'ibdür; «diler» dimekdür. Maşdarı vâv-ı resmî ile «ḫ'âsten»dür, «dilemek» ma'nâsınadır. **Ān**, «ol nesneyi» dimek murâddur. **Koned**, «ider» ma'nâsına müzâri-i müfred-i gâ'ibdür, maşdarı «eylemek» ma'nâsına «kerden»dür. Pes ma'nâ-yı mısırâı beyânda «odur sulţân» dimek «o sulţândur» dimekten eblağdur. Zîrâ ta'bîr-i evvelde ḫaşr fâ'idesi vardur, ta'bîr-i şânîde ḫaşr bulunmaz. Bunda مايريد و يحكم ماشاء و يفعل الله āyet-i şerîfine telmîḫ vardur.

﴿ عالمی را در دمی ویران کند ﴾ 'Ālemi bir ânda vîrân ve [S45a] ḫâk ile yeksân ider. **'Ālemî-râ**, «bu 'azîm 'âlemi» yâhod «nice 'âlemi» dimekdür. Zîrâ âḫîr-i kelimedeki «yâ'»; ta'zîm için yâ tekşir içündür. [Ü26a] 'Ālem, fetḫ-i lâm ile Fârisîde müsta'meldür; maḫlûķâtuñ her birine iṭlâķ olunur. Cem'î «'avâlim» gelür. Ve eşnâf-ı halka «'âlemûn» dirler, bunda mâ-siva'llâh murâd olunmak eblağdur. Ve daḫı bâde meclisine «'âlem-i âb» dirler, ba'zı vâķi' olur. **Der-demî**, «bir nefesde» veyâ «bir zamânda» dimekdür. Zîrâ «der» lafzı zarfiyyet içündür. «Demî» kelimesinde yâ vaḫdet içündür. Dem bunda «nefes ve zamân» ma'nâsınadır. Ve bundan mâ-'adâ on toķuz ma'nâyâ daḫı gelür, tafşîli Ferheng-i Şu'urîde meşûrdur. **Vîrân**, ma'mûruñ zıddıdır, nitekim şâ'irün *beyt*:

هر لحظه دلم را پسری کرد تصرف

ویران شده چون وقف اولاد نکورست

beytinde ma'nâ-yı mezkur zâhirdür ve bu beytde vâfir leṭâfet vardur, ehline ma'lûmdur. **Koned**, kemâ-merre «ider» dimekdür. Ma'lûm ola ki *beyân-ı 'âlemde* 'ulemâ-yı muḫaķķıķından kelâm çokdur ve bu maḫallde tafşîle maḫall yokdur. Ancaḫ ḫulâşa budur ki; 'âlem vücûd-ı Şânî'a 'âlâmet olduğü için, kendü

ile vücūd-ı Hālîka istidlāl olunan nesneye ‘ālem dimişlerdür. Meşelā, ‘ālem-i ins ve ‘ālem-i cinn ve ‘ālem-i melek ve ‘ālem-i nebātāt ve sā’irlere ‘ālem ta’bīrleri gibi. Pes mā-siva’llāha ‘ālem dimek bu ma’nācadur. Ve ‘adedinde ‘ālem on sekiz biñ dimek, mā-siva’llāhuñ a’ādādı cümle budur dimek degüldür. Zīrā Vehb hazretleri eyidür: “Hudā-yı müte‘āl on sekiz biñ ‘ālemi halk eyledi, dünyā ol ‘ālemden ba‘zıdır”, intihā. İmdi nāzımuñ bu kelāmındaki ‘ālemdan, ‘ālem-i dünyā murād olunur ise irāde-i Bārī vīrānına ta‘alluq eylediği ānda harāb u yebāb olacağı bī-irtiyābdur. Nitekim Tūfanda hasbe’l-irāde ‘ālem-i dünyā bir ānda garķ ile vīrān oldu. Ve eger mā-sivā murād olnursa ke-zālîk vīrān olacağı meṭūr-ı cümle-i kitābdur ki her bir zī-rūḥuñ ecel-i mev‘ūdları resīde-i hitām oldıķda nefḥ-i şūr ile bī-cān ve hengām-ı ḥaşrde يوم تبدل الارض غير الارض müfādınca ‘ālem hāk ile [S45b] yeksān u vīrān olur. *Nāzm:*

بيک ساعت بيک لحظه بيک دم
دکر کون ميشود احوال عالم

Bu beyānda kāfidür. Ve nāzımuñ «der-demī» kavlinüñ medlülince bir nefesde veyā bir zamānda didiği Hudānuñ sür‘at-i kudretin ‘uķūle tefhīm içündür. [Ü26b] Yoksa Mevlānuñ luṭf u ḫahrınuñ sür‘ati güncāyış-pezirān-ı zamān ve cāy-gīr-i ‘uķūl-i insān degüldür. Pes ef‘ālu’llāhda olan ḫikmet-i gūn-ā-gūn bā‘ış-i ḫayret-i dil-i erbāb-ı fūnūn olmuşdur. Ve bu seyrānuñ ḫayrānı iki kısımdur. Kısm-ı evvel, ḫayrān-ı ḫaḫḫ şeklinde ḫayrān-ı halk olandur ki libās-ı ehl-i dīn ü ziy-yi eşḫāb-ı yakīn ile vū kelām-ı meşāyih ile cem‘-i ḫitām-ı dünyā ve celb-i kulūb-i aḡniyā idenlerdür. Bu kısımüñ şüretā ḫayrānlığı kendüye bā‘ış-i ḫızlān olur. Ammā kısm-ı şānī şol müstaḡrak-ı baḫr-i maḫabbet-i ḫaḫḫ olandur ki dā’imā şarāb-ı ‘ışḫ ile sekrān ve syr-i sun‘-ı İlāhīde ḫayrān olmaḡın لايسئل عمايفعل وهم يستلون mażmūnıñ nigāşte-i şaḫīfe-i cān kılmuşdur.

﴿ هست سلطانی مسلم مرو را ﴾ Anuñ için sulṭānlıḫ vardur yāḫod ma’nā; sulṭānlıḫ ancak ana müsellemdür. **Hest**, «vardur» dimekdür. Zīrā bu kelime «vücūd» ma’nāsın müfid olan «hā» lafzı ile edāt-ı ḫaber olan «est» lafzından mürekkebdür. Pes aşlı هاست (hā est) idi, ba‘dehū def-i ictimā’-ı sākineyn için kā‘ide-i muḫarrere-i ehl-i Fūrs üzre «est» lafzınuñ hemzesi lafzan ve ḫaṭṭan ḫazf olındı. Ve taḫḫifen fi’l-kelām «hā» lafzından daḡı elif ḫazf olunup «hest» oldu. İmdi ma’nā-yı evvele göre bunda ma’nā «vardur» dimek olur. Ve gāhī «hest» kelimesi edāt-ı ḫaber olan «est» ma’nāsına olur; «est», «hest» ma’nāsına oldığı gibi. Pes buña göre «hest», «est» ma’nāsına olmaḡın ma’nāda müsellemet dimek olur. **Sulṭānī**, āḫirindeki yā’-i maşdariyye ile «sulṭānlıḫ» ma’nāsınadır. Pes salṭanat ma’nāda «galebe ve ‘azamet» dimek idiği beyān-ı sābıḫadan nümāyāndur. **Müselle** tef‘il bābından ism-i mef‘üldür, ma’nāsı ma’rūfdur. **Mero-rā**, ma’lūm ola ki lafz-ı «mer» Fārisīde iki ma’nāya [S46a] gelür. Ma’nā-yı evvel ‘aded-i ḫamsīn için mevzū’dur. Zīrā muḫāsebān-ı ‘Acem ‘indinde kā‘ide-i muḫarreredür ki ḫisāb elli ‘aded mertebesine varsa; «yek-mer» dirler ve yüz ‘adedine varsa «du-mer» dirler. Ma’nā-yı şānī; kelime-i zā’idedendür, taḫsīn-i lafz için gelür. Nitekim mā-naḫnū fihide böyledür. Pes mero-rā, «anuñ [Ü31b]¹⁰ için» dimek ma’nāsına oldığı «mer» zā’id oldığı itibāriyledur. Ta’bīrde «mer-o-rā» yirindedür. Ve daḡı mer lafzı gāhī ḫaşr için

¹⁰ Ü26b-Ü31b arası varaklar boşdur. Ancak metinde eksiklik yoktur.

gelür. Pes buña göre mero-rā, «ancaq aña» demek olur; nitekim ihtimāl-i ma'nāda işāret olındı. Lākin 'Arabīde mer lafzı «i'dād» ma'nāsınadır, mā-naḥnū fiḥide irādesine ihtimāl yoqdur.

{ نیست کس را زهره چون و چرا } Bir kimse için nite ve neyçün mecāli yoqdur. **Nīst**, «yoqdur» dimekdür. Zīrā bu kelime hestūn muḳābilidür, edāt-ı nefy olan «nī» ile edāt-ı ḥaber olan «est»den mürekkebdür. Ḥīn-i terkībde hemze-i est ḥazf olunup «nīst» ḳalmışdur. *Fā'ide*: Ma'lūm ola ki sābıqda «bī-ḥadd» lafzınıñ beyānında 'ıyān oldığı üzre ḥurūf-ı nefyüñ biri daḫı «nā» lafzıdır ki Türkīde ma'nāsı «degül» ve 'Arabīde ليس (leyse) ile ta'bīr olunur. Pes gāhī nā lafzınıñ elifini ḥazf idüp, elif-i maḥzūfdan bedel āḫirine bir hā'-i ḡayr-ı melfūza getürüler. Nitekim şā'irüñ *naẓm*:

نه عمر خضر بماند نه ملك اسكندر

نزاع برسر دنیای دون مکن درویش

beytinde vāḳi'dür ki ma'nā; «'ömr-i Ḥıẓr ḳalur degüldür ve mülk-i İskender ḳalur degüldür, iy dervīş! Dünyā-yı dün üzre nizā'e eyleme» dimekdür. Ve bu isti'māl isme muḳārenetindedür, ammā fi'le ittīşālinde yalñuz nūn müsta'meldür. Meşelā «ne-dānem» gibi ki ma'nāda «bilmezem» dimekdür. Ve ḳaçan bir ḥarf āḫire muttasıl olsa, elif-i maḥzūfdan bedel āḫirine bir yā getürmek ile meftūḥan isti'māl iderler. Meşelā «neyem» dirler, ma'nāsı «ben degilem» dimekdür. Ammā ḳaçan nūn-ı nefy-i mezkūrı müstaḳbelen isti'māl murād itseler āḫirine bir yā' getürüp ve li-ecli'l-yā nūnuñ fetḥasın kesreye tebdil idüp «nī» dirler ki «yoq» ma'nāsınadır. 'Arabīde [S46b] ol ma'nādan [Ü32a] «lā» ile ta'bīr iderler. Ve gāh āḫirine edāt-ı ḥaber olan rābiḫa ilḥāk idüp mā-naḥnū fihi gibi «nīst» dirler ki ma'nāsı «yoqdur» demek olur. Pes «nā» ile «nī» kelimelerinüñ ma'nā farḳları zāhirdür ve isti'mālde birbirinüñ yirine ityānları şāḫiḥ degüldür. Meşelā «nā-merd» dirler, «ne-merd» dimezler. Ve daḫı «merd nīst» dirler, «merd nāst» dimezler. **Kes**, fetḫ-i kāf-ı 'Arabī işāret-i mechüldür dimekdür. Pes 'Arabīde siyāḳ-ı nefyde vāḳi' olan nekre 'umūm ifāde itdiği gibi bunda daḫı ke-zālik ol ḳā'ide cārīdür. **Rā**, lām-ı ta'lil-i 'Arabī ma'nāsına olmaḳ edāt-ı mef'ul olmasından rüşendür. **Zehre-i çün u çirā**, «nite vü neyçün mecāli» dimekdür. Zīrā «zehre», fetḫle acılıḳda aḡuya nisbet olınan «öd» ma'nāsınadır. Āḫirindeki hā' ihtīşāş içündür, ma'nā-yı ḫaḳīḳī böyledür ammā mecāzen «mecāl ü ḫāḳat» ma'nāsınadır. Nitekim şā'irüñ *naẓm*:

زهره ندارم که ببوسم لب

تیر کمان دارد ابروی تو

beytinde «zehre», mecāl ma'nāsına mecāzen müsta'meldür, mā-naḥnū fihi de ke-zālik böyledür. Ve mā-ba'dine muzāf olmaḡın āḫirine hemze getürmüşlerdür. Muzāfun-ileyh olan «çün» bunda vāv-ı ma'rūf ile «nice vü nite» ma'nāsınadır, 'Arabīde كيف (keyfe) ile ta'bīr iderler. Nitekim sü'āl-i ḫalde bir kimseye Türk; «Nicesün ?» dir, 'Acem; «Çünī ?» dir, 'Arab; «Keyfe ḫālūke ?» dir. Ḥattā Ḥudā-yı müte'ālūñ künh-i ḫaḳīḳatinden su'āl cā'iz olmadıḡından Ḥudāya «İzid-i nī-çün» dirler. Zīrā künh-i ḫaḳīḳatine itḫlā' ḡayr-ı mümkindür. Ve daḫı «çirā» lafzı kesr-i cīm ile «neyçün» dimekdür. Aşlı «ne» ma'nāsın ifāde iden چه (çi) lafzıyile, «içün» ma'nāsın ifāde iden «rā» kelimesinden mürekkebdür ki li-ecli't-terkīb «çi» lafzınıñ āḫirindeki hā'-i resmī taḫḳīḳan ḥazf olunup «çirā» olmuşdur. Mā-ḳablindeki «çün» kelimesinüñ [Ü32b]

üzerine ma'fūfdur. Pes bu beyt-i laṭīf mā-ḳablindeki beyt-i sābıkuñ ma'nāsı yirindedür, me'âlde yene لايسئل عمايفعل dimekdür. Nitekim nāzım bu icmālî ebyāt-ı ātiyye ile tafşîle imā zımnında buyurur:

﴿ آن یکی را کنج و نعمت میدهد ﴾ Ol birine [S47a] ḫazîne vü ni'met virür. **Ān yekī-rā**, «ol birine» ya'nī bir ḳulına dimekdür. Zīrā «ān» ism-i işāretdür, Ḥudā murādetdür. Ve daḫı «yekī» kelimesinde «yek» mübtedā'-i 'adeddür ki 'Arabîsi «vāḫid» lafzıdır, Türkîde «bir» dirler. Ammā «yekī» şol ma'düddür ki ma'nā-yı yek ile mevşūfdur, Türkîde buña daḫı «bir» dirler. Pes āḫirindeki yā ḫarf-i mevşūli vaşfa nisbet içündür. Nitekim mescide «cāmī» dirler, ve gāhī yek lafzı «yekī» ma'nāsına isti'māl olunur. Ve gāhī mütteḫid olan nesneye Türkîde «bir» didikleri gibi. Fārisîde daḫı gāhī «yekī» ile ma'nā-yı mezkūrî murād iderler. Bu maḳāmda murād ma'nā-yı evveldür. Rā kelimesi edāt-ı mef'uldür. **Genc**, fetḫ-i kāf-ı 'Acemî ile «ḫazîne» ma'nāsınadır. Murād envā'-ı «emvāl ü emti'a ile memlū ḫazîne» dimekdür. Vāv 'āṭıfedür. **Ni'met**, 'Arabîde fetḫ-i nūn ile «ten nāzūklığı ve dirlik ḫoşlığı» ma'nāsınadır. Ve kesr-i¹¹ nūn ile «māl ve yed ve şan'a» ma'nāsınadır. Cem'î «ni'am» gelür. Ma'neynüñ bu maḳāmda şalāḫiyyeti vardır. Ve Fūrs ü Türkde daḫı isti'mālîne āḫirindeki tānuñ ṭavîle yazıldığı ḳarinedür. Ḳaldı ki Ḳur'ān-ı kerīmüñ müte'addid maḫallerinde tā'-i ṭavîle نعمت (ni'met) yazıldığı ḫaṭṭ-ı 'Osmānîdür diyü cevāb virilür. **Mi-dehed**; edāt-ı ḫāl ile muzāri'-i müfred-i gā'ibdür, «virür» dimekdür. Maşdarı i'ṭā ma'nāsına olan «dāden»dür.

﴿ و آن نکر را رنج و زحمت میدهد ﴾ Ve ol āḫarına emek ü zaḫmet ve te'ab ü meşāḳḳat virür. **V'ān digēr-rā**, «ve ol āḫar ḳulına» dimekdür. Ba'zı nüshada bu kelāmuñ yirine «digerī-rā» [Ü33a] vāḳi'dür, buña göre ma'nā «bir āḫarına» dimek olur. «Digerī» āḫirindeki yā vaḫdet için olmak fā'idesi nüsha-i evvelde yokdur, yoksa ma'nāları birdür. **Renc**, fetḫle «emek» ma'nāsınadır. Ve **zaḫmet**, rencün 'aṭf-ı tefsīridür. Ba'zı nüshada zaḫmet yirine «miḫnet» vāḳi'dür, ma'nāsı ma'lūmdur. Ḥulāşa-i kelām ol fa'ālün limā-yürīd olan Rabb-i mecīd ḫazretleri ber-muḳtezā-yı ḫikmet bir ḳulına bilā-te'ab ḫazîne-i emvāl vü ni'met-i māl-ā-māl i'ṭā ider. Ve bir ḳulına renc ü zaḫmet ve te'ab [S47b] ü meşāḳḳat ve derd ü 'illet ve faḳr ü şiddet virür. Pes bunda niçe ḫikmetler vardır ki 'uḳūl-i beşer derkinde ḳāşırür. Nitekim ḫazret-i Mevlānā ḳuddise sırruhu'l-'azīz bu beyānda buyurmuşdur *meşnevi*:

حق تعالی عادلست و عادلان
کی کند استمکری بر بیدلان
ان یکی را نعمت و کالا دهد
ان یکی را برسر اتش لا دهد
اتش سوزان که دارد این کمان
بر خدا و خالق هر دو جهان

Ya'nī Ḥudā 'ādıldür. 'Ādil olan bī-dil ü şikestegāna ḳaçan zulum ider, ḫāşā zulum eylemez. وما ريك بظلام bunda kāfī ve daḫı لايسئل عمايفعل ma'nā-yı maḳşūda vāfīdür ki ol 'Ādil-i zū'l-celāl bir ḳulına

«pūşiden»dür. **Sincāb**, luġat-i ‘Arabīde sīn-i [S48b] mühmele ve nūnuñ kesreleriyledür. Buña göre bunda nūnuñ sūkūnı zarūret-i vezn için olur. Ve Furs ü Türkde dađı müsta‘mel bir ma‘rūf hayvāndur ki derisin kürk iderler. Faşl-ı bahārda geyilmesi ‘ādet-i kibārdur. Vāv ‘āṭıfedür. **Semūr**, sīn-i mühmele ve zamm-ı mīm-i müşeddede vü muḥaffefe ile bir ma‘rūf cānveruñ derisidür ki andan olan kürk maḳbūl u mu‘teber ve zī-ḥavāşş u kıymetverdür. Semmūr kürki ibtidā icād iden mülük-i ḳadīmeden Hūşeng şāhdur. A‘lāsı, siyāh ve tüyi uzun ve hemvār olandır. Moskov diyārında nāḫiyye-i şimālīde olur. Hāşşası, ṭabī‘atde cümle kürklerden eḫarr [Ü34b] u eşhandur. Ve eyyām-ı şitāda geyildiği gibi eyyām-ı şayfda dađı geyilir. Zīrā sūhūneti bedene ezīyyet virmez, ancak mu‘tādı olmayan şābbuñ bedenine ilbāsı muzırrdur. Zīrā ‘urūḳda olan dem-i fāsıd u muḫterikı ve şafrāyı müştemil ü mültefik ider. Ammā müsinn ü pīr ve ihtiyār u sāl-ḫorde-i rūzgār olanlara ve mebrūdū’d-ṭab‘ olana nāfi‘ ve balġamdan ḫādiş olan niḳrīs zaḫmetin dāfi‘ ve emrāz-ı balġamiyye vü eşkām-ı sevdāviyye ḫudūşınā māni‘ ve her bir ‘ilel-i bārideye nef‘i vāḳi‘dür. Ve bunı evvel mülük geyerler idi. Pes nāzımuñ zikri buña binā’endür. Lākin zamān tenezzülde olmağın şimdiki ‘aşrda aḫvāl ma‘lumdur, beyāna ḫācet yokdur.

﴿ دیکری خفته برهنه در تنور ﴾ Bir āḫar tennūr içinde ‘uryān yatmış veyā uyumuşdur. **Diġeri**, «biri dađı». **Ḥufte**, zammıla «yatmış yāḫod uyumuş» dimekdür. Zīrā maşdarı olan «ḫuften» ma‘nāsın şāmilüdür. Ve bunda edāt-ı ḫaber muḳadderdür, taḳdīr «ḫuftest» dimekdür. **Birehne**; kesr-i bā’-i muvaḫḫide ve feth-i rā’-i mühmele ile «çıplaḳ» ma‘nāsınadır, ‘Arabīsi «‘uryān»dur. Bu kelime «ḫufte» lafzından ḫāldür. **Der**, bunda zarfiyyet içündür. Bundaki zarfiyyet ḫaḳīḳī ve mecāzīden e‘ammdur, nitekim beyān olınacaḳdur. **Tenūr**, feth-i tā ve taḫfif-i nūn-ı mazmūme ile Fārisidür. Türkīde «tandur» didikleri meşhūr nesnedür ki içinde nān ṭabḫ iderler. Ammā ‘Arabīde zamm-ı nūn-ı müşeddede iledür. Aşlı feth-i nūn ile نور (nevūr) idi; ‘aynü’l-filinde olan vāv evvel-i kelimeye naḳl ba‘dehū tāya ḳalb olunup «tennūr» dimişlerdür. Pes bunda Ebu’d-Derdā’ raḳıya’llāhu ‘anh ḫaḳḳında [S49a] menḳıldür ve āfiye işāret vardır ki eyidürler: “Ebu’d-Derdā ḫāzretleri merd-i kāmīl ve faḳr u fāḳaya şābir bir zāt-ı ‘ābid ü ‘āmil olmağın hemser-i ‘iffet-perveri olan ḫātūniyle ikisinin bir şevbi [Ü35a] var idi. Ḳaçan vaḳt şalāt olsa eḫādūhūmā edā-yı şalāt için ol şevbi zīver-i dūş-ı kıyām-ı ṭā‘at idüp ḫitām-ı şalāte degin āḫarı li-ecli’t-tesettür tennūr içinde mülāzım-ı ḳu‘ūd olur idi” dirler, intihā. Ve dađı buña münāsebet ile şıḳātdan mesmū‘ımız olmuştur, eyidürler ki: “Nāḫiyye-i Mışrda vāḳi‘ ḳurālaruñ cümle meskenlerinüñ altı zīr-i zemīnvārī maḫfūr tennürdür. Ağniyāsı nānı anda ṭabḫ idüp, furūn ṭamında ḫufteler gibi nīm-firāş ile nā’im olup, berd-i şitādan maşūn olurlar. Ammā muḫtāc-ı nān u bī-dermān olan fuḳarāsı ḫas u ḫāşāk ile ber-vech-i muḫarrer bir tennūra germiyyet virüp ‘uryān u büryān ol tennūruñ üzerinde yaturlar” dimişlerdür.

﴿ آن یکی بر پستر کمخا و نخ ﴾ Ol biri kemḫā vü zili dōşeme üzerindedür. **Ān yekī**, «ol biri». **Ber-pister-i kemḫā**, izāfetle ḳalı üzre dimekdür. Zīrā «ber» bunda «‘alā» ma‘nāsınadır. Pister, kesr-i bā’-i ‘Acemī ve sūkūn-ı sīn ve feth-i tā ile «ḳalı» ma‘nāsınadır ki ekşerī ağniyā dōşeme yirine kullanurlar. Ve ḳaçan lafz-ı «pister», lafz-ı «āheng» ile mürekkeb isti‘māl olunup «pister-āheng» dinse ehl-i Furs ‘indinde «yorgan ve çarşaf» murād olunur. Kemḫā, feth-i kāf-ı ‘Arabī ile bir ma‘rūf u meşhūr ḳumāşdur. Ve naḫ,

kemhā üzre maʿtūfdur. **Naḥ**, feth-i nūn ve sükūn-ı hāʾ-i muʿceme ile Fārisīde beş maʿnāya gelür: Evvelkisi, tār-ı ibrīşim ve rīsmān-ı ibrīşimdür. Şānī, şaff-ı leşker ve ğayrıdur. Şālīs, Māzenderān dīvlerinden bir dīvūn adıdur. Rābī, şaban demürüdür. Hāmīs, bu nevʿa ḥarīr-mişāl laṭīf ü münakkaş döşemedür ki anı kibārlar, ḥuşūşiyile şāhlar mesnedlerinde baş iderler. Aña Türkīde «zilü-yi rümī» dirler ve «zili» taʿbīr iderler. Pes bunda murād maʿnā-yı hāmīsdür.

﴿ و آن دکر بر خاک خواری بسته یخ ﴾ Ve anuñ āḥarī ḥaḳāret türābı üzre [Ü35b] buz bağlamışdur. Yaʿnī, nazār-ı ıstibār u ihtirāmdan sāḳıṭ olmışdur. **Vʿān diger**, «ve anuñ ğayrı» yaʿnī «ol biri» dimekdür. [S49b] **Ber-ḥāk-i ḥʿārī**, izāfetle «ḥorluḳ üzre» dimekdür. Zīrā ber lafzı, «alā» maʿnāsınadır. Ḥāk, maʿrūfdur. Ḥʿārī, yāʾ-i maşdariyye ile «zillet ü ḥaḳāret» maʿnāsınadır. Zīrā ḥʿār, ḥānuñ zammı ve vāv-ı maʿdūle ile bunda ʿazizūñ zıddı olan «zelīl ü ḥaḳīr» maʿnāsınadır, Fārisīdür. Ve bundan ğayrı gāhī «āsān ve şūḥ ve ḥʿārende» maʿnālarına gelür. Ve şehr-i Rey ḥavālīsinde bir ülkenüñ nāmıdur ki Şehnāmede çok gelür. Ammā zamm-ı hā ve feth-i vāv ile ʿArabīde «āvāz-ı gāv»dur ve Fārisīde bir memleketüñ adıdur ki ferzend-i İdrīs ʿaleyhiʾs-selām anda medfūndur. **Beste-yeh**, «buz bağlamış» dimekdür. Zīrā beste, «bağlamış» maʿnāsına ism-i mefʿūldür; maşdarı «besten»dür. Ve baʿzı nüshada «beste» yirine «kerde» vāḳıʿdür. Kerde, fethle «eylemiş» dimekdür. Yeh, feth-i yāʾ-i müşennāt ve sükūn-ı hāʾ-i muʿceme ile ʿArabī ve Fārisīde müstaʿmeldür. «Buz» maʿnāsınadır ki şiddet-i hevā ile eyyām-ı şitāda olan māʾ-i müncemiddür. Maḥşūş-ı ʿArabīsi «cemed»dür. Pes bunda bu mışrāʿdan murād egerçi «ḥāk-i mezelletde ḥaḳīḳaten buz bağlamak» maʿnāsı zāhirdür, lākin iştilāḥ-ı Fārisīye göre maʿnā «ḥāk-i mezelletde mehçür u bī-nām ve mensī vü bī-ihtirām olmışdur» dimekdür. Zīrā bir kimsenüñ adını aña diyecek maḥallde ʿAcem «nāmeş ber-yeh zen» dimegi iştilāḥ itmişdür. Qaldı ki mışrāʿ-ı evvelüñ muḳābelesi ḳarīnesiyile li-ecliʾl-mübālağa maʿnā-yı zāhir üzre «ḥāk-i mezelletde ḥaḳīḳaten yeh-beste olmışdur» dimek daḫı muḥtemeldür.

﴿ آن یکی بر تخت با صد عز و نان ﴾ Ol biri taḥt üzre yüz ʿizz ü nāz ile. **Ān yekī**, «ol biri». **Ber-taḥt**, «taḥt üzre» dimekdür. Ber lafzı, «alā» maʿnāsınadır. Taḥt, Fārisīde muṭlaḳā «serīr»dür ki [Ü36a] ağaçdan ola. Pes maʿnā-yı aşliyyesi üzre taḥtın «serīr-i sulṭān»a ihtisāsı yoḳdur. Ammā muṭlaḳ zıkr olındıḳda gālebe-i istiʿmāl ḥasebiyile «serīr-i sulṭān» murād olunur, mā-naḥnū fihide ke-zālik böyledür. **Bā-şad ʿizz ü nāz**, «nice ʿizz ü nāz iledür» dimekdür. Zīrā bā ḥarfı muşāḥabet ü maʿiyyet içündür. Şad; yüz ʿadedine dālldür, lākin bunda keşretten kināyedür. Nitekim çiyana «şad-pāye» didikleri ayağı çok oldıḳı içündür, yoḳsa yüz ayağı [S50a] dimek murād degüldür. ʿİzz, ʿArabīde ve Fārisīde daḫı şāyiʿdür ve zūllüñ zıddıdır. Ve «şeref ve ḥürmet ve gālebe ve nedret» maʿnāsınadır. Ve nāz ʿizz üzerine maʿtūfdur. Nāz, Fārisīdür. İki maʿnāyadır; biri «şīve vü istignā» ve biri «rāḥat u ḥuzūr». Bunda maʿneyn murād olunmaḳ cāʾizdür. Ve Edāt-ı Fużalā nām kitāb-ı luġat-i Fārisīde eyidür: Nāz, bir ağaçdur ki aña ʿArabīde «şanevber» dirler. Ammā luġat-i ʿArabīde nāzuñ ʿArabīsi «ġunc u delāl»dür ki şīveye yaḳın bir evzāʿdur.

﴿ دیکری کرده دهان از فاقه بان ﴾ Bir āḥarī faḳr u ihtiyācdan aġzı açıḳ eylemişdür. **Dīgerī**, «bir āḥarī». **Kerde**, «eylemiş» maʿnāsına ism-i mefʿūldür. Āḥirinde edāt-ı ḥaber muḳadderdür, taḳdīr; «kerdest» dimekdür. **Dehān**, kesr-i dāl ile meşḥūr ve fethile faşīḥdür; «aġız» maʿnāsınadır ki ʿArabīsi

«femm»dür. Ve gāhī elifin hāzfe «dehen» dağı dirler. Kaçan āhirine hā'-i ihtişāş getürüp «dehāne» diseler cüllāhlarıñ «ağızlık» didikleri ālet murād olunur. **Ez-fāka**, «ihtiyācdan» dimekdür. **Bāz**, bunda açık ma'nāsınadır ki «pūşide»nüñ muķābilidür. Pes bu mışrā'ıñ ma'nāsı [Ü36b] birkaç ta'büre ķābildür. Budur ki: Bir ķulı fakr u fākadān āğız açmışdur. Yāhod ḥasbe'l-fakr kemāl-i za'fdān leblerin birbirine zamma iktidārı ķalmadıđından āğız açık olmuşdur. Yāhod ḥasbe'l-cū' ve'l-fakr nān u ta'āma tehy'-i tāmından nāşī āğızını açık eylemişdür ya'nī āğızını aç dimege ḥācet ķoymamışdur. Bu ma'nālarıñ eblağı ķangısı idigi ğayr-ı ḥafīdür.

﴿ طرفةالعينى جهان بر هم زند ﴾ Göz açup yumana caķ cihānı birbirine urur ya'nī ķuvvet-i ķāhiresi serīdür. **Ṭarfetü'l-aynī**, «göz ķapađın bir kerre depredinceye dek» dimekdür. Zīrā ṭarfetü'l-ayn, «nazar vaķtinde bir kerre göz ķapađın depretmek» ma'nāsınadır. Ṭarfe, ṭarfuñ binā'-i merresidür. Buña göre kelāmuñ āhirinde olan yā ḥarfi te'kīd için olmuş olmağıla «bir kerre göz ķapađı depredince» demek olur. Ve bunuñla sūr'atden kināye idüp 'inde'l-'Arab طرفةالعين dirler. Ve «ṭarf»dan ma'nā-yı mezkūr murād olındığı gibi gāhī nefis-i 'ayn [S50b] dağı murād olunur. Nitekim لا يرتد اليهم طرفهم āyet-i şerīfinde ṭarfdan murād «ayn»dur. 'Ayn, on beş ma'nāya gelir, bunda murād «göz» ma'nāsıdır. **Cihān**, kesr-i cīm-i 'Arabī ile dünyā vü 'uķbāya şāmıldür. Bunda murād «dünyā» idigi zāhirdür. **Berhem**, «birbiri üzerine» dimekdür. Hem kelimesinüñ ma'nāları ķarīben beyān olunmuşdur. **Zened**, muzārī'-i müfred-i ğāyibdür; «urur» dimekdür. Ve maşdarı «darb» ma'nāsına «zeded»dür; birbirine urmaķ, herc ü merc ve ḥarāb u yebāb itmekden kināyedür. Ṭarfetü'l-ayn ta'bīri ķuvvet-i ķāhire-i Perverdgārī fehmi 'ibāda tefhīm içündür. Nitekim sūr'at-i ķudret beyānında āyāt-ı [Ü37a] kerīmede وما امرالساعة الا كلمحالبصر nāzil olmuşdur. Yoksa hezārān bu cihān gibi cihānları bir laḫzada yokdan var, ve var oldığdan soñra yene yok ve yene var itmege Mevlā ķādirdür. Ve nāzımuñ bunda ṭarfetü'l-ayn didigi yuķarudan «Ālemī-rā der-demī vīrān koned» kelāmındaki «der-demī» ķavlınden eblağdur. Ve eblağıyyeti zāhir ve bu mışrā'ıñ ma'nāsı, mışrā'-ı mezkūruñ ma'nāsınuñ ğayrıdur ve ğayriyyeti bāhirdür. Ve bunda bir *nükte-i şifīyāneye* işāret vardur ki; ḥāzret-i Mevlānā buyurmuşdur *mesnevī*:

هر نفس ميشود دنيا و ما

بى خير از نوشدن اندر بقا

Ya'nī, her demde bu dünyā köhne vü nev olur ve her eşyā mürde vü ḥayy olur. Ḥālbuki bu cihānuñ bu nev' üzere olan beķāsından ve fānī iken vetīre-i vāhīde üzere olan kıyāmından bī-ḥaberleriz. Pes bu işāretüñ tavzīhi böyledür ki: Esmā'-i İlähiyye iki kışmdur; biri luṭfiyye ve biri ķahriyyedür. Ve cümlesi her ānda der-kār u ber-'ameldür. Ḥāşā hīç birine ta'ṭīl mümkin degüldür. İmdi ḥaķāyık-ı imkāniyyede bir şey kaçan bi-irādeti'llāh vücūda gelse der-ḥāl rahmet-i Raḥmāniyye anı aḫz u ifāza-i vücūd eyler. Pes aḫadiyyet ḥaķīķati, istid'ā'-i izmiḥlāl-i keşerāt ve iktizā-yı inķihār-ı te'ayyünāt itmegin der-ḥāl ol mevcūdı nefisinden ḥal' eyler. Hemān-dem yene rahmet-i Raḥmāniyye şıfatı, üslüb-ı sābık üzere aña izāfe-i vücūd eyler. Pes yene vaḫdet-i ḥaķīķiyye, anı andan aḫz u selb eyler ve rahmet-i Raḥmāniyye şıfatı aña ifāza-i vücūd eyler. Tā ol mevcūd [S51a] ecel-i müsemmasına varınca fe'alā-hāzā, Ḥudā-yı lā-yezāl ve Vāhid-i müte'ālūñ

taqdîr ü irâdetiyle bu ʿâlem her demde köhne vü cedîd ve her lahzada nîst ü hest olmağın [Ü37b] cemî-i eşyâ dâ'imâ icdâm u icâd ve ifnâ vü ibkâdan hâlî degüldür. Pes ecel-i müsemmasına vardıkda bir lahzada bi-emri'llâh icdâmda kalur. Ve ol demde bir kimse nefes urmağa qâdir olamaz. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ کس نمی آرد که آنجا دم زند ﴾ Bir kimse qâdir olamaz ki anda dem ura. **Kes**, «bir kimse». **Ne-mî-âred ki**, nefy-i hâldür. نمی تواند (ne-mî tüvâned) ma'nâsını tazmîn ile «qâdir olamaz» dimekdür. «Ki», râbıtadur. **Ān-cā**, «ol maħallde» dimekdür. Zîrā ān, ism-i işâretdür. Cā, aşlında «cāy» idi, qā'ide-i muqarrere üzre yâsı ħazf olunup cā qalmışdur. «Maħall ve mevzî' ve mekân» ma'nâsınadur. Bunda murâd maħalldür, gâhî mu'cem ü zâ'id olur. **Dem zened**, «nefes ura» dimekdür. Nefes urmağa ʿadem-i kudret, sūr'at ü sirâyet-i qâhrdandır yâħod nüfûz-ı ħükmu'llâha mümâne'at ü müzâħamet ve su'âl-i ħikmet bir ferdüñ ʿuhde-i ħaddi olmadığındandır.

﴿ آنکه با مرغ هوا ماهی دهد ﴾ Ol Ĥudâ ki hevâ kuşına ya'nî hevâda tã'ir olan kuşa balık virür. Ya'nî nehr ü baħrdeki balığı aña kısmet ü rızq virür. **Ān ki**, «ol Ĥudâ ki» dimekdür. **Bâ-mürğ-i hevâ**, «hevâ kuşına» ya'nî «hevâda tayerân iden mürğa» dimekdür. Zîrā bâ ħarfı, ilşâk içündür. Mürğ; zammıla «kuş» ma'nâsınadur, her bir kuşa şâmilür. Lâkin bunda maqâm qarînesiyle «balıkcıl» didikleri tayr-ı ma'rûf murâd olunmaq zâhirdür, mâ-ba'dine muzâfdur. Muzâfun-ileyh olan «hevâ» bunda ʿanâşır-ı erba'anuñ birisidür ve kürevîdür. Ĥâki, âb nice ihâta kılmış ise âbı daħı hevâ öyle ihâta kılmışdur. Ve hevâyı daħı kürre-i nâr öyle ihâta kılmışdur. Pes cevvi semâ hevâ ile memlûdur. Zîrā rûĥ-ı ħayvânîyi beden-i insânda Ĥudâ-yı müte'âl gâyet ħârr ħalk itmişdür. Hâlî üzre qalsa cevvi bedende muħterik olup şâhib-i bedeni helâke virür. Pes aña bir müberrid lâzım olmağın hevânuñ tab'atı bârid-i raṭb olup rûĥın ħarâretin teskîn idüp icdâl ħâsıl [S51b] eyler. Rûĥ daħı bedene ifâza-i ħayât birle hevâyı cevvi bedene bi-vâşıṭati'n-nefes işâl eyler. **Mâhî**, «balık» ma'nâsına ism-i cinsdür; bunda oldığı gibi. Ammâ kaçan bir lafz-ı âħar ile muqayyed isti'mâl olınsa andan nev'-i maħşûş murâd olunur meşelâ, mâhî-i zerrîn gibi. Pes [Ü38a] mâhî-i zerrîn bir nev'â balıkdur kim kumda ħâşıl olur. Ve kuvvetde şöyledür ki on zirâ' zemîni delüp aşağı girer. Eṭıbbâ bunı saħankûra bedel şaymışlardır. Vilâyet-i Sindde çok olur. Nitekim şâ'ir *nâzm*:

ای تنم ماهی زرین و ره عشق تو ریک
در دلم تیهوی خونین و غمت پای زنی

beytinde vâkı'dür. **Dehed**, «virür» dimekdür.

﴿ بندگانرا دولت شاهی دهد ﴾ Qullara şâhlık devletin virür. **Bendegân-râ**, «qullara» dimekdür. Bendegân, cem'dür; müfredi «bende»dür. Ma'nâsı ma'rûfdur. **Râ**, edât-ı mef'uldür. **Devlet**, ʿArabîdür; «ğalebe ve ʿulüvv-i yed ve inqılâb-ı zamân ve mütedâvil olan nesne» ma'nâsınadur. Cem'î zamm-ı dâl ile «düvel ve develât» gelür. Ve yene luğat-i ʿArabîde ba'zılar: “Zamm-ı dâl ile mâldadur ve fetħle ħarb ü kıtâl ve câh u iclâlde ħalebe ma'nâsınadur” demişlerdür. Pes mâla, devlet ta'bîrleri mütedâvil oldığı cihetledür. Zîrâ المال میال ħarb-ı meşeli üzre şâhid-i mâl bir kimsenüñ maħşûş-ı âğüş-nişîn-i taşarrufi

olmak muhâldür, belki pîr-zen-i hezâr-dâmâd-ı zamâne gibi herkesün huşûşâ edânî-i rûzgârın ‘ağd-i muvâşalatına meyyâldür. Nitekim nefsi-i mâlın devre meyyâl oldığını beyânda:

Ḥâşılı altını teşhîr itdiler tedbîr ile

Gördiler tûrmaz gider bend itdiler zencîr ile

dimişlerdür. Ve kendi ile münâsebet peydâ ideni daḡı yeldürdiḡi *beyt*:

Gezdürür kendü gibi mâl seni

‘Âkıbet eyler ol abdâl seni

maẓmûnından ma‘lûmdur. İnşâ’alâhu te‘âlâ bunuñ tafşîli aşaḡıda beyân olunur. Ve ba‘zılar dâluñ zammıyile fethin berâber şaymışlardur. Qaldı ki lafz-ı devlet, Fâriside daḡı şâyî‘u’l-isti‘mâldür. Nitekim kendi kelâmlarından cüz’ idüp «devletmend» dirler. Bunda daḡı Fârisî ‘tibârına tânuñ tavîle yazıldıḡı karînedür ve mâ-ba‘dine muzâfdur. [S52a] Muzâfun-ileyh olan «**şâhî**» âḡirindeki, yâ’-i maşdariyyedür. Ve «şâh» lafzı Fâriside yedi ma‘nâya gelür: Evvelen, aşl ve şâhib ma‘nâsınadır. şâniyen, dâmâd; şâlişen, şâh-ı şatranc; râbî‘an, dil-berlikde emşâlınden mümtâz ma‘nâsınadır. Ḥâmisen, giñiş yol ki andan niçe yollar [Ü38b] ayrılır. Aña «şâh-râh» dirler. Sâdisen, Hind cânverlerinden bir hayvânuñ adıdır. Sâbi‘an, bir nev‘a camedür ki Hindde meşhûrdur, kezâ fi-Ferheng. Ammâ ‘örfde muṭlaḡ zıkr olınsa «sultân» murâd iderler, kezâ fi’t-Tuḡfe. İmdi mâ-naḡnü fihide muṭlaḡ zıkr olındıḡına binâ’en ma‘nâ-yı ‘örfî üzre «şâhî»den saltanat ma‘nâsı murâd olunmaḡ zâhirdür. Ve ma‘ânî-i luḡaviyyenuñ maḡâma mülâyimi üzre «ululuḡ ve aşâlet ve şâhiblik ve ḡusnde emşâlınden mümtâzlık» ma‘nâları murâd olunmaḡ daḡı muḡtemeldür. **Dehed**, «virür» dimekdür. Ma‘lûm ola ki nâzımuñ evvel-i mısrâ‘da «bendegân» kavlınden «mevâlî vü ‘abîd» murâd olunmaḡ mülâyimi-i sibâḡ ve münâsib-i siyâḡdur. Buña göre ma‘nâ «mevâlî maḡûlelerin maḡâm-ı aḡrâra nâ’il ve şâhlik devletine vâşıl ider» demek olur. Nitekim şâ‘irüñ *naẓm*:

و كم عبد يقوم مقام حر

و كم حر يقوم مقام عبد

kelâmı ma‘nâ-yı mezkûrı mü’eyyiddür.

(**بی پدر فرزندی پیدا او کند**) Babasız oḡlı o Allâh vücûda getürüp ḡalk ider. **Bi-peder**, «babasız» dimekdür. Zîrâ «bî» edât-ı nefydir. Peder, feth-i bâ’-i ‘Acemî ile «ata» ma‘nâsınadır; ‘Arabîsi «eb ve vâlid»dür. **Ferzend**, «oḡul» ma‘nâsınadır; ‘Arabîsi «ibn»dür. Bunda murâd budur. Ve ḡâhî «ferzend» lafzı ‘Arabîdeki «veled» lafzı gibi zükür u inâşda e‘amm olur. Lâkin bu maḡâmda ‘umûmiyyet maḡşûd degüldür. Zîrâ bundan zâhiren murâd ḡazret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmuñ mevlüdiyyetine işâretdür. **Peydâ**, «izhâr olınmış» ma‘nâsınadır; muḡâbili pinhândur ki «maḡftî» ma‘nâsınadır. Qaldı ki ḡâhî peydânuñ muḡâbilinde «ḡaftî» ma‘nâsına olan «pinhân» getürdikleri zarûret-i vezn içündür. Nitekim maşlahat-ı kâfiye için «zâhir» ma‘nâsına olan «âşkârâ»nuñ muḡâbilinde «pinhân» lafzın zıkr iderler. Ma‘a- [S52b] hâzâ aşkârânuñ muḡâbili «niḡân»dur, pinhân degüldür. **O koned**, «o ider» dimekdür. «O» zamîrdür, mercî‘i Ḥudâdur. Koned, «ider» ma‘nâsına muzâri‘-i müfred-i ḡâyibdür. [Ü39a] İmdi nâzımuñ bu mısrâ‘nuñ murâdı ḡazret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmuñ bilâ-eb zühür-yäfte-i ‘âlem-i vücûd oldıḡı işâreti bize zâhir ü nümâyândur. Nitekim ان مثل عيسى عندالله كمثل ادم خلقه من تراب ثم قال له كن فيكون *naẓm*-i

celilî işbât-ı murâdda bâhir ü 'ıyândur. Ve 'alâ vechi'l-icmâl *beyân-ı hilâkat-i İsâ 'aleyhi's-selâm* böyledür ki; tâc-i ser-i düşizegân-ı hâne-i aqdes olan hazret-i Meryem razıya'llâhu 'anhâ harem-nişin-i Beyt-i Muqaddes olup, hazret-i Zekerıyyâ 'aleyhi's-selâmuñ hâtûnı ol gonce-i bâğ-ı 'işmetüñ halası olmağın, halasınuñ 'indinde terbiyesinde istikrâr ile civâr-ı pür-envâr-ı Zekerıyyâ 'aleyhi's-selâmıda leyl ü nehâr tâ'ât u 'ibâdât üzre der-kâr olur idi. Vaqtâ ki ol düşize-i pâk-perde-i 'işmetüñ sinn-i sa'âdetleri resîde-i hadd-i şâlis aşer oldıkdâ 'âdet-i benât-ı beşer üzre hayz görüp ba'de't-ıtuhr-ı tamm hâlasınuñ hücre-i hâliyyesinde gusl idüp, tetahhura ihtimâm ve şubh u şâm, namâz u niyâza kıyâm gösterürdi. Ba'dehü kamer-i şâniyede yine ru'yet-i hayz ile tuhr-ı tammıdan soñra ke'l-evvel gusl ü tetahhur itmâm eyledi. Pes ilhâm-ı hazret-i Rabbü'l-enâm ile Beyt-i Muqaddesüñ mekân-ı şerîfesine hırâm-âver-i teşrif oldıkdâ nâ-gâh bi-emr-i İllâh *فتمثل لها بشرا سويا* mışdâkıncâ hazret-i Cebrâ'îl 'aleyhi's-selâm huzûr-ı Meryemde 'arz-ı kelâm-ı işâret ve nefh-i şerîf ile bilâ-eb kendüye 'atıyye-i Bârî olan İsâ 'aleyhi's-selâma hamlını beşâret eyledi. Pes ol peyk-i İllâhîniñ işâret-i pür-beşâreti üzre ol düşize-i harem-serây-ı 'iffetüñ hamlı zâhir olup, ol gevher-i yek-tâ-yı nübüvvetüñ 'âlem-i dünyâya teşrif-i meyâmin-redîfine nigerân oldı. Vaqtâ ki bir rivâyetde toquz mâh ve bir rivâyetde sekiz mâhda mevlüduñ mu'ammerligi ancak hâşşa-i Rûhu'llâh olmak üzre sekiz mâh ve bir rivâyetde bir sene ve bir rivâyetde bir sâ'at müddeti haml tamâm oldıkdâ ol mekân-ı şerîf-i rûh-efzâda bir naḥl-i ḥurmâ var idi. Lâkin hengâm-ı şitâ hasebiyle naḥl-i mezkûr evrâkdan 'ârî ve temr-i hoş-mezâkdan hâlî idi. Ve şecer-i mezkûruñ ḳurbinde bir 'ayn-ı bî-mâ' [S53a] var idi. Nâ-gâh hazret-i Meryeme bi-emri'llâh meḥâz gelmekligin ilhâm-ı Hâlık-ı enâm ile ol hâmil-i Rûhu'llâh, mübârek şikem-i sa'âdet-penâhın ol şecer-i bî-şemer ü bî-evrâka iltisâḳ buyurdıkdâ, ol dirâḥt-ı bî-berg ü ber bi-emri'llâhi te'âlâ der-ḥâl [Ü39b] kâlâ-yı evrâk ile pür-zînet ü fer ve tâze ḥurmâ-yı hoş-mezâk ile tarâvet-perver-i letâfet-güster oldı. Pes ol ân-ı sa'âdet-nişânda hazret-i İsâ 'aleyhi's-selâm bi-'inâyeti'llâh 'âlem-i zuhûra teşrif buyurdıkdâ ol tâze ḥurmâlar tekmi'l-i lezzet ile laṭif olup ve ol 'ayn-ı bî-mâ'nuñ dîde-i meserret-nümâsından âb-ı hayât-efzâ cûş u ḥurûş eyledi. Ol dem hazret-i Meryem bermücb-i emr-i şeref-sâz ciz'-i naḥlün ihtizâzına âgâz idüp suḳâta-i yemîn ü nihâde-i ṭabaḳ-ı zemîn olan raḥb-ı leṭâfet-ḥitâm ile şîrîn-kâm ve ol 'ayn-ı hayât-efzâdan âb-âşâm olup İsâ 'aleyhi's-selâmuñ ḥâriḳ-ı 'âde bî-peder 'âlem-i zuhûra hırâm-âver oldıgını beyân için silk-i 'ıyâna nazm idecek kelimât-ı cevâhir-simât tedârüki fikrinde iken, ol tûṭî-i şeker-hâ-yı ḥikmet ve ol hümâ-yı semâ-yı nübüvvet hazretleri intâḳ-ı Ḥaḳḳ ile nuṭḳa gelüp eyitdi: "İy tâc-i ser-i muḥadderât olan vâlide! Maḥzûn olma ki işbu emr-i ḥâriḳu'l-'âde için cânib-i ḳavmden olan su'âlün cevâb-ı şavâbı 'inâyet-i Rabbü'l-erbâb ile benimdür." diyü mâder-i 'iffet-perverine iṭ'â'-i beşâret idüp, lede's-su'âl benân-ı sa'âdet ile kendüsini müşâr iderek, sükûti ihtiyârı mâder-i 'âlî-tebârına ta'lim ü işâret buyurdı. Pes hazret-i Meryem bu sürûr-ı etemm ile ol nev-bâre-i bâğ-ı nübüvveti şadr-ı sa'âdetinde ibrâz ve cânib-i ḳavme teşrifâ âgâz eyledi. Nâ-gâh ol âftâb-ı nübüvvet ile miyâne-i ḳavmde ziyâ-pâş-ı nûr-ı zuhûr oldıkdâ ḳavmi *يا مريم لقد جئت شيئا فريا* ile su'âle mübâderet eylediler. Pes hazret-i Meryem *فاشارت اليه* mışdâkıncâ bu su'âlün cevâb-ı müstetâbı işbu nûr-ı İllâhîdedür diyü, ol şems-i sa'âdete tevcîh-i benân-ı işâret eyledi. Ol zamân ḳavmi fetḥ-i dehân-ı istiğrâb

“Mehdde nevā-sāz-ı kelām olan eṭfāl on birdür” diyü buyurmağın ammā Suyūṭī anları bu vech üzre nazmen beyān eylemişdür, *naẓm*:

تکلم فی المهدالنبی محمد
و یحیی و عیسی والخلیل و مریم
مبری جریج و شاهد یوسف
و طفل لذی الاخد و دیرویه معلم
و طفل یمر علیه بالامهالتی
یقال لها تزنی ولا تکلم
و ماشطه فی عهد فرعون طفلها
و فی زمن الهادی المبارک بختم

﴿ **مردہ صد سالہ را حی میکند** ﴾ Yüz yıllık ölmüşi diri ider. **Mürde-i şad sāle-rā**, izāfetle «yüz yıllık ölmüşi» dimekdür. Zīrā mürde, «ölmüş» maʿnāsına ism-i mefʿūl-i Fārisīdür. ʿArabīsi zeyt vezninde «meyt»dür, yoksa teşdīd-i yā ile «meyyit» degüldür. Meyt ile meyyitūñ farkları luğat-i ʿArabīyye kütüblerinde zāhirdür. Pes mürde lafzı mā-baʿdine muzāf olduğu için āḥirine bir hemze getirilmişdür. Şad sāle, «yüz» maʿnāsına olan şad ile, «yı1» maʿnāsına olan sāle lafzlarından mürekkebdür. Āḥirindeki hā miqdāriyye olmağın maʿnā-yı mecmūʿı «yüz yıllık» dimekdür. *Fā ide*: Kelimāt-ı Fārisī āḥirinde olan hā gāhī miqdārı [S54b] beyān için olur, meşelā «sāle» gibi. Ve nisbet ü liyākat için olur, meşelā «şāhāne» gibi. Ve gāhī ʿalāmet-i fethā olmağın ne ḥurūf-ı maʿānī ve ne ḥurūf-ı mebānīden olur. Meşelā ism-i fāʿil olan «dānende» ism-i mefʿūl olan «mürde» ve esmāʿ-ı cevāmidden meşelā «bende» evāḥirlerindeki ʿalāmet-i fethā olan «hā»lar gibi, [Ü41a] intihā. **Rā**, edāt-ı mefʿūldür. **Ḥayy**, bunda «diri» maʿnāsına ʿArabīdür; Fārisīsi «zinde»dür. **Mī-koned**, «ider» dimekdür. Pes ʿArāʾisde beyān olındığı üzere bundan murād ḥazret-i ʿUzeyr ʿaleyhiʾs-selāmdur. İcmālen beyānı böyledür ki: Ber-müciib-i ḥaber-i şihḥat-eşer, vaqtā ki Buḥtuʾn-naşr bilād-ı Şāmı pençe-i istiʿlā ile tamāmen taḥrīb ve niçe nüfusu ḳatlı-ı ʿām ile taʿzīb idüp Benī-İsrāʾīli, Bābil-i ʿIrāḳa sevḳ ü iclā eyledikten soñra bi-ʿināyetiʾllāh ʿAcem şāhlarından Behmen nām bir pādşāhuñ ḳalbine merḥamet-i tāmm gelüp Benī-İsrāʾīli ḥazret-i ʿUzeyr ʿaleyhiʾs-selāma terfīḳa himmet ve cānib-i Şām-ı behişt-iḥtişāma iʿāde vü ircāʿa şarf-ı miknet eyledi. Pes rāh-ı ʿazīmet iderek Benī-İsrāʾīl ile vāşıl-ı menzil-i maḳşūd oldıḳdan soñra yevmen mineʾl-eyyām ḥazret-i ʿUzeyr ʿaleyhiʾs-selām ḥımārına rākiben ḳāşıd-ı seyr-i diyār u nevāhī-i Şām olup Beyt-i Muḳaddese iki fersah aḳreb «Ḳaryetüʾl-ʿİneb» ile be-nām bir cāy-ı ḥarābezāra vuşul ve bir güşeye saʿādet ile nüzul idüp gördi kim ol ḳarye-i şīrīn-ṭarḥuñ menāzil ü büyüti ḥarāb u yebāb ve ʿarāyiş-i bāğ-ı pākīze-nuʿutı sākīṭ-ı vech-i türāb olup *ليس في الدار غيرنا ديار* maẓmūnı üzre cümle ahālīsi zīr-i ḥāḳde lāl ü mebhūt ve devlet-ḥānelerinūñ pāsbāmı büm ve perdedārı ʿankebūt olmuş. Çünki zümre-i ebrār ve fırḳa-i aḫyār-ı ulūʾl-ebşār her bār fikr-i dārūʾl-ḳarār ile der-kār ola geldiginden ḥazret-i ʿUzeyr ʿaleyhiʾs-selām aḫvāl-i pür-iʿtibāra şarf-ı naẓar-ı diḳḳat ve çeşm-küşā-yı ʿibret olup, bir miqdār anda ārām için ḥımārın bir dirāḥta rabṭ-ı tāmm eyledi. Baʿdehū bir selle-i çübīne bir miqdār engür ü tīn cemʿle bir dirāḥtuñ sāyesinde ḥoş-nişīn olup engür-ı

mezkûrûñ bir miqdârın bir kûzeye şıķup, ol ‘uşâre-i şîrînüñ bir miqdârın nûş ile şafâ ve baķıyyesin kâsele ibķâ eyledi. Ve mîvenîñ daķı bir miqdârın ķarîn-i [S55a] dehân-ı devlet ve baķıyyesin rehîn-i selle-i pür-nîmet ķıldı. Pes nazâr-ı ‘ibret ile zıkr-i ķudret-i Lâ-yezâl ve fikr-i şun‘ u ĥikmet-i Mûte‘âli ziyâde yâda getürüp eyitdi kim: “İy Ĥayy u Ĥadîr ve iy Semî‘ ü Başır olan ĥazret-i Ĥaķķ, bu cümle berâyâyı ibdâ‘ u ihyâ eyledigin gibi ba‘de’l-imâte ihyâya ķâdir-i mutlakısın. Ne olaydı beyân-ı ĥâli ‘ıyân-ı ķarîn ve rehîn-i ‘ayn-ı yakîn olaydı.” diyü ber-mücib-i fikret-i niyâzmen-d-i ıttılâ‘-ı ĥaķıķat oldıķda der-ĥâl cenâb-ı ĥazret-i Ĥayy u Mûte‘âl ruh-ı şerîf-i ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâmi ķabz idüp ĥımârın daķı meyyit ķıldı. Pes bu ĥâl-i ĥikmet-iştimalüñ üzerine [Ü41b] şad sâl mürûrından soñra Ĥâdir ü Ĥayyüm celle ve ‘alâ ĥazretleri ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâmuñ yene ruh-ı şerîfin cesed-i laĥîfine ifâza idüp ruh-ı pâki evvel mübârek ebnân ve lisân-ı mu‘ciz-beyân ve şadr-ı tâbnâkine baķş u iĥsân ķıldıķda ĥımârınuñ ‘azmlarınıñ ĥayât-pezîr oldıķın kendüye re’yü’l-‘ayn irâ’et-i seyrân ve bu vechle beyânı resîde-i mertebe-i ‘ıyân itdürdikde ĥazret-i Perverdgâr ĥikmet-i bâhiresin izĥâr için ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâma: “Ne ķadar yatduñ ?” diyü su‘âl buyurdıķda çünkü iztıcâ‘ı vaķt-i duĥâda ve kıyâmı ba‘de’l-‘aşr olmağın cevâbda evvelâ “Bir gün” diyüp ba‘dehü maĥmaĥ-ı enzâr-ı müstedillân, miqdâr-ı mürûr-ı zamân olan şems-i âsmâna nigerân olup او بضع قال بل ليثت مائة عام فانظر الى طعامك و شرابك لم يتسنه وانظر الى حمارك diyü beyân buyurdıķda قال بل ليثت مائة عام فانظر الى طعامك و شرابك لم يتسنه وانظر الى حمارك و لنجعل اية للناس ilâ-âĥiri’l-âyeh mişdâķınca Ĥudâ-yı mûte‘âl ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâma yüz sâl meķş ü ârâm eyledigin i‘lâm idüp kemâl-i ķudretine dâll olan dâlle-i ķatı‘aya nazârile emr buyurmağın emr-i şerîfe fetĥ-i ‘ayn-ı imtişâl ile nazâr-ı tâmm idüp sellede baķıyye olan ta‘âmı ve kûzede pes-mânde olan âb-ı engür-ı ĥâlâvet-nizâmı teğayyürden maşûn ve tebeddülden me’mûn görüp ve ĥımârınuñ gûsiste-nizâm olan eczâ vü ‘izâmınuñ cem‘ ile ihyâ-kerde-i Ĥâlîķu’l-enâm oldıģın seyr eyledi. Pes bu gûne imtiĥân ‘aķabinde [S55b] ĥazret-i Sübhân kendüyi Benî-İsrâ’île ba‘ş ü irsâl eyledi. Vaķtâ ki zât-ı şerîfi sa‘âdet-ĥânesine teşrîf idüp gördi kim, hengâm-ı müfâraķat-i beytde on sekiz yaşında olan oğlı, yüz on sekiz yaşına resîde pîr-i rûşen-zamîr olmuş ve yigirmi yaşında olan kerîme-i muĥteremesi, yüz yigirmi yaşına resîde pîr-zen olmuş ve kendü ise ĥâne-i sa‘âdetinde ne hey’ât-ı şerîf üzere mufâraķat itmiş ise yene ol heykel-i bî-ĥalel ve ol şekl ü ĥüsn-i bî-bedel üzere teşrîf-i sa‘âdet-redîf buyurmuşdı. Binâ’en ‘aleyh ĥânedân-ı ‘iffet-‘üvnâmı tarafında bir kimse kendüyi bilemedi, ol zamân ‘Uzeyr nâmın lisâna getürdi. Meger ol arada sâye-nişîn-i dîvâr-ı ĥayret ve mübtelâ-yı ‘illet-i ‘amâ-yı pür-zaĥmet bir ‘acüz-ı dâñâ-yı rumüz bulunup, ĥazret-i ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâmdan nâm-ı ‘Uzeyri istimâ‘da dîde-i ķalbine bu nâm-ı mübârekden nûr-ı sürûr iltimâ‘ itmegin işbât-ı müdde‘âda talebkâr-ı burĥân olup eyitdi kim: “Evâ’il-i zamânda ‘Uzeyrûñ du‘âsı müstecâb idi. [Ü42a] Eger fi’l-ĥaķıķa ‘Uzeyr sen isen dîdelerümden perde-i ‘amânuñ ref‘i ve bu ‘illet-i pür-zaĥmetüñ def‘i için dü-dest-i du‘â ile fetĥ-i ĥoķķa-i dârü-yı şifâ idüp, gözlerümi mażhar-ı feyz-i nûr-ı himmet ve nâ’il-i kuĥl-i cilâ-yı ‘inâyet eyle.” didikde ol ĥazret, dergâĥ-ı Rabbü’l-‘izzete dest-küşâ-yı du‘â olup dîde-i ‘acüz için nûr-ı şifâ recâ eyledikde du‘â-yı şerîf bereķâtından ol ‘acüz mażhar-ı nûr-ı başîret ve çeşm-küşâ-yı devlet oldı. Pes bu burĥân-ı müsellemlü’l-ķıyâs şuhûd-ı dîde-i ekşer-i nâs oldıķda her birleri şükr ü sipâs iderek, olzât-ı ĥaķâyıķ-şinâs ile istînâs murâd eylediler. Ve evlâd-ı ‘âlî-nijâdı daķı şaĥâ’if-i ķulûblarına va‘z-ı şekle te’kîd-i i‘timâd için şekl-i pâk-i ‘Uzeyr

‘aleyhi’s-selâmı beyânda: “Ol hazretüñ kitf-i mübârekinde zîb-i kitâb-ı cemâl olan bir noқта-i hâl-i ‘anber-mişâl var idi.” diyü istikşâf-ı haqîkat-i hâl kılup, ol ‘alâmet-i şâdıķı daķı beyâna [S56a] muţâbık buldılar. Ve Buhtu’n-naşr Benî-İsrâ’île istilâ eyledikde cümle Tevrât-ı şerîfi iħrâķ itmegın ol ânda Tevrât-ı şerîf ve Tevrât hıfzında bir merd-i laţîf bulunmadıķı miyâne-i kavmda resîde-i ĥadd-i şöhret iken ĥazret-i ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâm Tevrât-ı şerîfi hıfzan kırâ’et u tilâvet eyledi. Ve ba‘dehü kavmine eyitdi kim: “Aħbâr-ı Benî-İsrâ’ilden fülân nâm bir kimesne fülân târîħde fülân bâğçenüñ fülân maħalline bir Tevrât-ı şerîf defn eylemişdür, varup iħrâc idivirüñ.” diyü iħbâr eyledikde varup ĥaber-i şıħhat-eşer-i ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâm üzre ol tevrât-ı medfûnı bulup ĥârice iħrâc eylediler. Hıfz-ı ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâm ile Tevrât-ı mezkûrı muķâbele idüp birbirlerine muţâbık buldılar. Pes bu güne ‘alâmet-i zâhire vü mu‘cize-i bâhiresi nümâyân olmaķ ‘ilâvesiyle ĥasbe’l-meb‘ûsiyyet ol kavme teblîğ-i aħkâm ve iħyâ’-i sünen-i enbiyâ’-i kirâm ile bir zamân miyâne-i kavmda mu‘ammer ü müstedâm ba‘dehü mevt-i inķızâ ile ‘âzim-i Dârü’s-selâm oldu. Kaldı ki Karyetü’l-İnebde ber-mantûķ-ı âyet-i şerîf yüz sene vefât-ı laţîfi mevt-i imtiħândur, yoksa mevt-i inķızâ degüldür dimişlerdür, kezâ fi-Ĥavâşî’t-tefsîr. *Su’âl*: Ĥazret-i İsâ ‘aleyhi’s-selâmuñ du‘âsı berekâtında bi-izni’llâh dört ‘aded emvât mazħar-ı ĥayât olmışıdi ki [Ü42b] anlaruñ birine ‘Âzâr dirler idi; vefâtından üç gün soñra ĥasbe’d-du‘â’ zinde olup bir zamân ‘âlem-i dünyâda mu‘ammer oldu. Ve biri daķı bir ‘acüzüñ oğı idi kim mevtinden bir niçe müddet soñra ĥasbe’d-du‘â’ dirilüp ‘âlemde ta‘ayyüş ü te’ehhül ile evlâd şâħibi oldu. Ve biri daķı bir mekkâsuñ kerîmesi idi kim ba‘de’l-vefât mazħar-ı ĥayât olup ĥaclegâh-ı ‘âlemde ‘arûsâne iķâmet ü imtizâc ve me’nûs-ı ĥâlet-i izdivâc oldu. Ve biri daķı Sâmuñ Nüh ‘aleyhi’s-selâmdur ki vefâtından iki biñ sene soñra berekât-ı du‘â’-i İsâ ‘aleyhi’s-selâmda dirilüp: “Amân yâ nebiyya’llâh ! Bir daķı âlâm-ı ceys-i [S56b] sekerât-ı mevt olmayam.” diyü recâ eyledi. Pes ĥasbe’l-ķabül yine ser-nihâde-i bâliş-i ķabr-i ĥasret oldu. Pes buña göre iki biñ yıllıķ mürdenüñ iħyâsı, yüz yıllıķ mürdenüñ iħyâsından istidlâl-i ķudretde eblağ iken nâzımuñ «mürde-i şad sâle» zikrine teşaddîsinde nükte nedür? *Cevâb* birķaç vechledür: Evvelen, ķudretu’llâhda emvâtuñ cümlesini iħyâ müsâvîdür; gerek bir yıllıķ ve gerek bin yıllıķ. Şâniyen, egerçi iħyâ’-i emvât e‘âl-i Ĥâlîķu’l-arzı ve’s-semâvâtdandur. Lâkin Sâmuñ iħyâsı mu‘cize-i İsâ ‘aleyhi’s-selâm zımnında olmağın eger Sâmuñ iħyâsı beyân olınsa ĥazret-i İsâ ‘aleyhi’s-selâmuñ iħyâ’-i emvâtda du‘âsı müstecâb idi dimek olur. Ammâ ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selâmı iħyâ bi-vâsiţati’d-du‘â olmayup belki hemân izħâr-ı ĥikmet-i Mevlâ ve beyân-ı ķudret-i Ĥâlîķu’l-arzı ve’s-semâ’ olduğından mâ‘adâ bunda yüz seneye dek ‘adem-i teğayyür-i ta‘âm ve şarâb-ı ĥoş-güvâr ve ĥayât-ı ĥımâr ve sâ’ire dâ’ir niçe fevâ’id zâhir olduğı bâhirdür, *والله اعلم بالصواب*.

﴿ این بجز حق دیکری کی میکند ﴾ Bunu Ĥaķķ te‘âlâdan ĥayrı bir âħarı ķaçan ider, ya‘ni idemez.

İn, ķarîbe işârete mevzû‘dur; müşârun ileyhi meşâri‘-i evvelüñ mefħûmıdır. **Be-cüz’-i Ĥaķķ**, izâfetle «Ĥaķķuñ ĥayrı» dimekdür. Be-cüz kelimesindeki «be» zâ’iddür. Cüz, zammla «ĥayrı» ma‘nâsınadır; terkîbi özgedür. Ĥaķķ, bunda ism-i Celâldür ve gâhî [Ü43a] bâtıluñ muķâbili olmaķ üzre «şıdķ u sedâd» ma‘nâsına ve «naşîb ve vâķi‘ ve vâcib» ma‘nâlarına gelür. Ol zamân cem‘i «ħuķûķ» olur. **Dıgerî**, «bir âħar». **Key**, fetħle bunda «ķaçan» dimekdür; ‘Arabîsi zamândan su’âl olan متى (metâ)dur. Ve gâhî key kelimesi «ulu pâdşâh» ma‘nâsına gelür. Nitekim cem‘inde «keyân» dirler; «ulu pâdşâhlar» dimekdür.

Keyānlaruñ āhiri Keyhüsrevdür. Ve Keyhüsrev, Keykāvusuñ oğlunuñ oğlıdır. Ve gāhī keyān, «tabāyī» ve k̄ara ev» ma'nāsına olur. **Mī-koned**, «ider» dimekdür. Ma'lūm ola ki bu beyt-i laṭifde kemāl-i kudretu'llāha delālet ve haşr-i cismānīyi münkirleruñ redd-i mezheb-i fāsıdlerine işāret vardır.

﴿ صانعی کز طین سلاطین میکند ﴾ [S57a] Bir şānī'dür ki balçıkdan pādşāhlar ider. **Şānī**; şānī' 'arabīdür, «fā'il ve ḥālīk» ma'nāsınadır. Āhīrindeki yā vaḥdet içündür. **K'ez-tīn**, ki ez-tīn ya'nī «balçıkdan» dimekdür. Zīrā lafz-ı ki, rābīṭadır; ez, «min» ma'nāsınadır. Ba'de't-taḥfīf «k'ez» olmuştur. Tīn, «balçık» ma'nāsına 'Arabīdür. **Selāṭīn**, cem'dür. Müfredi sultāndur, mā'nāsı mā-sebaqdan ma'lūmdur. **Mī-koned**, «ider» dimekdür. Ma'lūm ola ki bundan murād, ḥilqatī fīnden mübtedā' olan Ādemuñ neslinden selāṭīn getirür dimege zāhirdür. Nitekim بدأ خلقه و بشيء خلقه انى ذلك عالم الغيب والشهادة الذى احسن كل شىء خلقه و بدأ خلق الانسان من طين ثم جعل نسله من ماء مهين bu taḥkīka dālldür. Buña göre selāṭīn gelmiş ve gelecek pādşāhlaruñ cümlesine şāmil olur yāḥod tefennün k̄ā'idesince bundan yine ḥazret-i Ādem murād olup ibtidā'-i dībācede faqat ḥilqat-i şerīfin beyān ba'dehū bunda ḥilāfetin i'lān birle 'ulūvv-i şānın 'ıyān var demek daḥı muḥtemeldür. Buña göre selāṭīnuñ cem' geldigi Ādeme ta'zīm içündür yāḥod şulb-i pākinden gelecek seṭīn i'tibāriyle واحد كالف ک̄ā'idesin tefhīm içündür demek mümkündür. Nitekim Ādemuñ fīnden ḥilqatī طين من طين انى خالق بشراً من طين اذ قال ربك للملائكة انى خالق بشراً من طين اذ قال ربك للملائكة انى جاعل فى الارض خليفه و اذ قال ربك للملائكة انى جاعل فى الارض خليفه و اذ قال ربك للملائكة انى جاعل فى الارض خليفه و اذ قال ربك للملائكة انى جاعل فى الارض خليفه و اذ قال ربك للملائكة انى جاعل فى الارض خليفه و ayet-i celālet-rehīninden ma'lūmdur. Vech-i arzda ḥilāfeti خليفه و اذ قال ربك للملائكة انى جاعل فى الارض خليفه و ayet-i devlet-karīninden mefhūmdur. Ve bu āyet ile şābīkda beyān olunan [Ü43b] ¹²بندكانرا دولت شاهى دهد mazmūnuñ beynlerinde muğāyeret zāhirdür, tekrār veyā te'kīd kabīlinden olmadığı bāhirdür. *İşāret*: Ma'lūm ola ki Ḥālīk-ı 'ālem tıynet-i pāk-i benī-Ādemi esmā vü şifātına mazhar kıılmağıla insānı selāṭīnde olan kuvvet ü kudret ve mehābet ü şevket ve emsālī şıfat-ı pūr-ḥālet ile mevşūf bir sultān-ı zī-şān kııldı kim min-ḥaysi'l-ma'nā selāṭīn maqāmında kām-rān ve perde-i ḡaybetden çāk olan ḥāk-i vücūdını eflākdan tābān eyleye. Pes nāzımuñ bu mısrā'ı ma'nā-yı evvelde oldıkdā zāhir ve ma'nā-yı şāniyeyi taḥammüle k̄ādirdür.

﴿ نجم را رجم شياطين میکند ﴾ Yıldızı şeytānlara recm ider. **Necm**, 'Arabīdür; bunda «yıldız» ma'nāsınadır. 'inde'l-'Arab kevākib için ism-i 'alemdür. [S57b] Lākin ma'rūf zıkr olındıkdā «şüreyyā» murād iderler, münker zıkr olındıkdā şüreyyānuñ ḡayrını zıkr iderler. Ve ba'zılar küçüğine «necm», büyüğine «kevkeb» dimişlerdür. Ve gāhī necm, «vaqt» ma'nāsına ve «aşl» ma'nāsına ve «her şey'üñ vazīfesi» ma'nāsına ve «nebātātdan, bilā-sāk yire yayılan ot» ma'nāsına gelür. **Rā**,edāt-ı mef'ūldür. **Recm**, fetḥle «taş atmak» ma'nāsına ba'dehū «taş atup öldürmek» ma'nāsına ve daḥı «redd itmek» ma'nāsınadır. Bunda murād ma'nā-yı āhirdür. Ve gāhī «zann ile söz söylemek» ma'nāsına gelür ki; «zann ile söz söyledi» diyecek maḥalldē رجم بالغيب söyledi dirler. Mā-ba'dine muzāfdur, muzāfun-ileyh olan **şeyāṭīn** cem'dür; müfredi şeytāndur. Şeytān, شطن يشطن (şetane, yeştanu)dan fey'āl vezninde munşarıfdur ve nūmı aşlıyyedür. Ma'nāsı «raḥmetden dūr olıcı» dimekdür. Ve 'inde'l-ba'z شاط يشيط (şāta, yeşītu)dan müştakḳdur. Fa'lān vezninde ḡayr-ı munşarıfdur ve nūmı zā'idedür. Ma'nāsı «helāk olıcı» dimekdür. 'Alā-

¹² Ü38a ve S51b'ye isābet eden mısra.

kile'l-iştikākayn şeyāfīnden murād, menşūşu'l-‘adāvet olan ‘azāzīl ve mel‘ūnuñ evlād-ı fāsīd-nihādıdır. Yoksa ‘Arabuñ: “Her ins ü cinn ve devābbdan ‘utüvv ü temerrüd şāhibine «şeytān» ‘ıtlāk olunur.” didikleri gibi degüldür. *Fā’ide*: Ehl-i sünnet ve’l-cemā‘at ‘indinde şeyāfīn [Ü44a] ve melā’ike-i kirām hāricde mevcüdlardur, lākin ebşārdan muhtefferdür. Ammā ekşer-i felāsife ve cemāhīr-i kaderiyye ve kaffe-i zenādıka bunları bi’l-külliyeye inkār idüp: “Şeytāndan murād nefis-i emmāre ve vesvās-ı hannāsdan murād kuvve-i vāhimedür. Ve melā’ike-i semāviyyeden murād ‘aql u fikr ve kuvvā-yı rühāniyye ve kuvve-i ‘aqliyye ve ‘ilmiyye ve ‘ameliiyyedür.” demişlerdür, kezā haqqāka İmāmü’l-Ḥarameyn fī-kitābihi’l-müsem mā bi’ş-Şāmil. **Mī-koned**, «ider». *Tafşīl*: Ma‘lūm ola ki bu mışrā‘-ı pākde لقد زيننا السماء الدنيا بمصابيح وجعلناها رجوماً للشياطين *naẓm-ı mübīne* işāret vardur. Beyānında Şeyh-zāde hāzretleri Ḳatādeden böyle rivāyet ider ki: “Kevākib ü nücümüñ ḥālkında üç ḥikmet zāhirdür. ḥikmet-i ūlā, semāya zīnet; ḥikmet-i sāniye, şeyāfīne recmiyyet; ḥikmet-i sālise, berr ü baḥrde ‘ilm-i evkāta ihtidā için ‘alāmet oldıgıdır.” Pes āsmāna zīnet oldıgı beyānı budur ki; çünki benī-Ādem mesācid ü ma‘bedlerin [S58a] envā‘-ı sirāc-ı vehhāc ile zeyn idecekleri ‘ilm-i ezelīde ma‘lūm olmağın cenāb-ı Mennān insāna menn idüp, sākin olacaqları dār-ı dünyānuñ saḳfı yirinde olan semā’-i dünyāyı sirācdan müste‘ār olan nücüm-ı pūr-envār ile ziyādār-ı zīnet ve bu ‘itibār ile ḥikmetin izḥār u minnet eylemişdür. Ve kevākib-i zīnet-me’āvibüñ cümlesi semā’-i dünyāda olmağ iktizā eylemez. Zīrā semāvāt şeffāfe olmağ ḥasebiyle, semāvātde olan kevākib cümleten semā’-i dünyādan bedīdār ve semā’-i dünyāya zīnet-şī‘ārdur demişlerdür. Ve necmüñ recm-i şeyāfīn oldıgınuñ beyānı böyledür ki; gürüh-ı şeyāfīn pīş-ez-īn semāya ‘urūc u vülūcdan memnū‘ degüller idi. Gāh u bī-gāh semāya varup sükkān-ı āsmān miyānelerinde yā vaḥy-i İlāh müzākere olınan aḥbārı istimā‘ ve üzerine vāfir dūrūg-ı bī-fürūg zamm idüp yir yüzindeki kāhinlere ḥaber virürler idi. Vaḳtā ki ḥāzret-i İsā ‘aleyhi’s-selām bi-emrillāhi’l-Meliki’l-‘Allām semā’-i rābi‘a ref’ olındıgda şeyāfīn-i mefsedet-āgīn remy-i şühüb ile [Ü44b] semā’-i rābi‘a ‘urūcdan men‘ olup, semā’-i sālisi güzer idemezler idi. Ba‘dehū Faḥr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥāzretlerinin ‘ālem-i dünyāya teşrif-i devlet-redīfi ya‘nī mevlūd-i şerīfi gicesinde şeyāfīn-i melā’īn bi’l-külliyeye semāvāta ‘urūcdan remy-i şühüb ile memnū‘ u merdūd ve ebedü’l-‘ābād maḥrūd oldılar. Ḳaldı ki recm, ‘ayn-ı necm degüldür. Belki semāda ḳārr olan nücümüñ nārından muḳtebes olan āteş-i pūr-süzdur. Ve bu nār-ı ḳaviyye ‘indinde āgleb-i ‘unşur-ı ḥilḳat-i şeyāfīn olan nār-ı za‘īfedür. Nār-ı ḳaviyye ise nār-ı za‘īfeyi ihlāk u muzmaḥıll eylemek zāhirdür. Nitekim yevm-i ḳiyāmetde nār-ı şedīde-i düzaḥ ile cümle-i şeyāfīn ‘azāb olınacağdur. Pes bu taḥḳīḳ-i ḥaḳīḳ üzre nāzımuñ kelāmındaki necm ve recm beyānumuzda olan āsmān lafzları ma‘ānī-i ḥaḳīḳīlerinde müsta‘meldür. Lākin bu elfāzlarda isti‘āre ve mecāza dem-sāz olan meşāyih-ı şūfiyyeye göre nāzımuñ bu kelāmını şeyḫāne te’vīl ile ta‘bīr mümkündür. Budur ki: ‘Uşşāḳ-ı sūḥte-dilān olan ‘ābid ü zākirlerin ḥāne-i ḳulūblarında şerāre-i āteş-zene gibī envār-ı ḫā‘āt zuhūr ve berḳ-i lāmi‘vārī ziyā- [S58b] pāş-ı nūr olur. Pes dil-i muḥterīḳ, ‘āşīḳ-ı sūḥte-mişāl olmağın ol envār-ı lāmi‘adan derūnına iḳtibās-ı nūr ider. Ol zamān iblīs olacağ düzd-i pūr-telbīs, derūn-ı ‘āşīḳdaki nūruñ inḫifāsı için ḥıfyeten ol menfez-i envār olan maḥallere vaz‘-ı enmele-i ḥiyel sevdāsına düşer. Ol zamān و لن يطفئوا نور الله ولو كره المشركون müfādınca bi-tevfīḳı’llāhi te‘ālā āsmān-ı ma‘nevī olan ḥāne-i ḳalb-i ‘āşīḳda

çerâğ-ı rûhânî zâhir olur ki, aña necm-i ma'nevî dirler. Pes ol necm-i ma'nevîniñ tulû'ından şeytân-ı lâ'îniñ hîle vü hud'ası zühûra çıqıp ve ol nûr-ı İllâhîniñ semtinde tırmağa iktidâr qalmayup, şühûb-i sâkıb ile mercûm olan melâ'în gibi merdûd u ma'rûd olup bir dağı ol qalb-i pür-envâr [Ü45a] ve ol hâne-i imân-ı zînet-âşâra duhûl idemeyüp važ'-ı engüş-t-i mel'ânet eylemekden maħrûm olur.

﴿ از زمین خشک رویاند کياه ﴾ Kıy yirden ot bitürür. **Ez-zemîn-i huşk**, izâfetle «kıy yirden» dimekdür. Zîrâ «ez» lafzı min-i cârre ma'nâsınadır. Zemîn lafzında «zem», fethle «şovuk» ma'nâsınadır; yâ harfi nisbet içündür; nûn nisbet-i mezkûri te'kid için. Pes toprağıñ tab'atı bârid olmaq itibâriyle zemîn, «yir» ma'nâsına olmuşdur. Arabîsi «arz»dur. Bilâ-nûn yâ'-i nisbî ile aşlı üzre «zemî» dağı luğatdür. Huşk, zamm-ı hâ ve sükûn-ı şîn ile ve kâf ile bunda «kıy» dimekdür. Arabîsi «yâbis»dür. Ve gâhî iştlâhda «pür ve nâ-kes ve dürüş-tab'» ma'nâlarına isti'mâl olunur. **Rüyâned**, muzâri'-i müfred-i gâyibdür; «bitürür» dimekdür. Maşdarı «rüyâniden»dür. **Giyâh**, kesr-i kâf-ı Acemî ile aşlı luğat-i Fâriside «kıy ot» ma'nâsınadır. Lâkin soñra yirde şâbit olan muṭlaq ot ma'nâsına isti'mâl eylemişlerdür. Âhirindeki hânuñ hazfiyle «giyâ» dağı luğatdür. Nitekim *naẓm*:

سر مردم نه ديگر بار خيزد

کيا باشد که ان هر بار خيزد

beytinde vaqı'dür. Ve dağı «mihr-giyâ» didikleri gibi. Mihr-giyâ, «maḥabbet otı» dimekdür. Aşlı «giyâh-ı mihr» idi, li-eclî'l-alemiyyet taqđim ü te'hîr ve ba'dehü hâ harfi terhîm olunup «mihr-giyâ» olmuşdur. [S59a] Mihr-giyâ bir otdur ki, anı toşbağa didikleri hayvân bilür. Qaçan dişisi kendüye râm olmasa mezkûr otı bulup, ağızıyla getirüp üzerine qor. Ol sâ'at kendüye anı râm ider. Nitekim *naẓm*:

بر مهر تو سبزه خط سر نه برآورد

نشاخت دلم خاصیت مهر کيا را

bu ma'nâya dâlldür. Pes hulâşa-i kelâm, ḥazret-i Ḥaqq şol Qâdir-i muṭlaqdur ki zemîn-i yâbisi inbât-ı nebâtât ile lâbis ider. Nitekim insân ve hayvânıñ intifâ'ına şâlih olan nebâtâtın inbâtını 'ibâda menn itmek hikmeti zımnında Qur'ân-ı kerîmde فانبنتا فيها حبا و عبا و قضا و زيتونا و نخلا و حقائق غلبا و لانعامكم buyurmuşdur. *Fâ'ide*: Ma'lûm ola ki nâzımuñ bu mışrâ'ı irâd ve inbât-ı nebâtâtı Hudâya isnâdında ḥaşr-i ecsâdı münkir olan Dehr-i 'inâd-i'tiyâdı redde işâret vardır. Zîrâ ol tã'ife-i gayr-ı hâ'ife [Ü45b] zu'mlarında: "Bu nebâtât u eşcârıñ hayât u fenâsı bahâr u şitânuñ âşâridur ve bahâr u şitâ devr-i felek iktizâsıdır. Qadîm zamândan böyle gelüp, böyle gider." dirler, ne'üzü bi'llâhi te'âlâ. Qaldı ki beyne'l-ulemâ meşhûr olan انبتالربع البقلا daki isnâd-ı mecâzî ile bunıñ farqı zâhirdür, gaflet olmaya. Ve meşâyıḫ-ı şüfiyye raḥimehümü'llâh ḥazarâtı mesbûku'z-zikr Dehrîleriñ büstân-ı zâhirî ḥaqqında bu güne tekellüm-i nâ-hemvâr ile qudretü'llâhî inkârların görüp, *meşnevî*:

کورئ ايشان درون دوستان

حق برويانيد باغ و بوستان

هر کلی کاندرو درون بویا بود

آن کل از اسرار کل کویا بود

müfâdınca; anlaruñ körlükleri için Hâk̄k te‘âlâ, ‘ulemâ vü evliyâlaruñ kulübında bâğ-ı îmân (u) büstân-ı ‘irfân bitürdi kim ol kavmüñ dimâğı bu bâğ-ı ma‘nevîden râyiha-i hikmet-i İlâhî ve şemme-i ma‘rifet-i nâ-mütenâhî ahziyle Kâdir-i muflakuñ kudretin itkân ve hikmetin iz‘ân eyleyeler, dimişlerdür. والسلام على . من اتبع الهدى .

﴿ اسمانها را هم او دارد نگاه ﴾ Gökleri hem ol hıfz tutar. **Āsmānhā-rā**, «gökleri» dimekdür. Zīrā āsmān, «gök» ma‘nāsınadır; ‘Arabîsi [S59b] «semā»dur. Aşlı «beñzeyici» ma‘nāsına ism-i fâ‘il-i murahham olan «mān» lafzı ile «degirmen» ma‘nāsına olan «ās» lafzından mürekkeb olmak üzere «mān-ı ās» idi. Ba‘dehū ‘alemiyyet için kâ‘ide-i terkīb tağyir olunup «āsmān» olmışdur. Pes göge, āsmān didikleri tedvirde degirmene müşābeheti münāsebetiyledür. Āhirindeki hā, edāt-ı cem‘dür. Rā, edāt-ı mef‘uldür. **Hem**, ma‘rūfdür. **O**, zamīrdür; Hudāya rāci‘dür. **Dāred**, «tutar» ma‘nāsına muzāri‘-i müfred-i gāyibdür. Maşdarı «dāşten»dür, «tutmağ» ma‘nāsına. **Nigāh**, kesr-i nūn ve feth-i kâf-ı ‘Acemî vü elif ü hā ile «hıfz u nazar» ma‘nāsınadır. Ve hāz-f-i elif ile «nigeh» dağı luğatdır. Pes bunda يمسك السموات إله-آخيري’l-āyeh mazmūnına telmīh vardır. Fi’l-ḥaḳīka semāvātī bilā-‘amed kıyām, a‘zam-ı kudret-i Rabbū’l-enām ve ağreb-i şun‘ u hikmet-i ḥazret-i Melik-i ‘allāmdur. *Fā’ide*: [Ü46a] Ma‘lūm ola ki cümle eşyāda mü’eşşir-i ḥaḳīkī ancak ḥazret-i Hâk̄kdür. Pes devr-i eflāk ḥasebiyle kevākib-i şūriyyeye te’sīrāt isnād idüp: “Bi-emri’llāh yāḥod bi-taḳdīri’llāh şöyle oldu.” dimemek küfrdür, dimişlerdür. (...) İmdi devr-i eflāk ile aḥterāna ḥaḳīkaten te’sīr isnādı küfrdür. Ammā erbāb-ı taḳvīmüñ düstūr-ı kavā’id üzere istiḥrāc-ı aḥkāmda, meşelā «ḥamse-i müteḥayyire» ta‘bīr itdikleri kevākib-i ḥamseden birinüñ şems ile bir burcda cem‘ine «ihtirāk» iştīlāh idüp naḥs ‘add eyledikleri ve bunuñ [S60a] ḥilāfına sa‘d ta‘bīr eyledikleri bi-‘tibāri’l-kā’idedür. واللہ اعلم بالصواب. “Böyle bir ‘ilm pür-fā’idedür.” didikce anlara zararı yokdur, dimişlerdür. Qaldı ki nāzımuñ kelāmındaki «āsmān» lafzı, ma‘nā-yı ḥaḳīkīsinde isti‘māle göre ma‘nā henüz mürūr eylediği üzredür. Lākin erbāb-ı şūfiyye işāreti üzere āsmānda ma‘nā-yı mecāzī ‘tibār itmek dağı mümkündür. Nitekim buyurmuşlardur, *nāzm*:

اسمانهاست در ولایت جان

کار فرمای اسمان جهان

در ره روح پست و بالا هست

کوههای بلند و دریا هست

Ya‘nī vilāyet-i cānda āsmānlar vardır ki cihān āsmānıñ kār-fermāsıdır. Ve rūḥ yolında pest ü bālā, ya‘nī merātīb-i ‘ulvī vü süflī vardır. Ve kūh-ı bülend ü deryā vardır. Kūh-ı bülenden murād, himmet ü ‘azā’im ve temkīn ü sekīne ve veḳārdur. Deryādan murād, esrār-ı ‘ulūm u ma‘ārifdür. Pes buña göre ma‘nā-yı mişrā‘-ı nāzım; hem ol Hudā cān vilāyetinüñ āsmānları olan kulüb-ı ehl-i îmānı [Ü46b] zeyğ ü hızlāndan hıfz tutar dimekdür. Qalbün ‘ulūvv-i ḳadri ve zīnet-i envār-ı ma‘ārif ile bedri ḥuşuşan devr-i āsmānāsā teḳallübātı ḥasebiyle āsmān ve vilāyet-i cān olduğu nümāyāndur.

﴿ هیچ کس در ملک او انباز نی ﴾ Hiç bir kimse anuñ mülkinde şerīk degüldür. **Hiç kes**, «hiç bir kimse» dimekdür. Zīrā «hiç» lafzı, Fāriside muflāk ma‘dūm ma‘nāsınadır kim bunda murād dağı budur.

Ve gāhī «azacıķ» ma'nāsına olur. Kes, «kimse» ma'nāsına ma'rūfdur; sibāķ-ı nefyde vāķi^c nekre-i müfidedü'l-umūmdur. **Der-mülk-i o**, izāfetle «anuñ mülkinde» dimekdür. Zīrā «der» lafzı, zarfıyyet içündür. Mülk, zammla «taht-ı taşarrufında olan nesne»ye dirler. «O» lafzı, zamırdür; Hudāya rāci'dür. **Enbāz**, feth-i hemze ile «ortaķ» ma'nāsınadır. 'Arabīsi «şerīk»dür. Nitekim *naẓm*:

اوست در قدرت بصنعش بی نظیر
نیست انباز و وکیل هم وزیر

beytinde vāķi'dür. Ya'nī ol Allāh, şun^c-ı bāhiriyle kudretde bī-naẓırdür ve şerīk ü vekīl ü vezīri yokdur. **Nī**, kemā-merre edāt-ı nefydür. Bunda «nīst» yirindedür, ma'nāda «yokdur» dimekdür. Pes bunda *فی الملک* [S60b] *ولم یکن له شریک* āyet-i şerīfine telmīh vardır.

﴿ قول او را لحن نی و ساز نی ﴾ Anuñ kelāmına şavt ve tertīb-i ħurūf yokdur, ya'nī bu ħabilden degüldür. **Ķavl-i o-rā**, «anuñ kelāmına» dimekdür. Zīrā ħavl bunda «kelām» ma'nāsınadır, lafzı vü nefsiden e'ammdur. Türkide «söz» ve Fāriside «sūhan»dur. Bunlar daĥı 'Arabīdeki «kelām» gibi e'ammdur ve her biri söylenmişe ve söylenmemişe itlāk olunur. Pes söze ba'de't-tekellüm «sūhan-ı güfte» dirler. Ve ħable't-tekellüm «sūhan-ı nā-güfte» dirler. **Laĥn nī**, «şavt degüldür» dimekdür. Zīrā laĥn bunda «şavt» ma'nāsınadır. Nitekim *اقرؤ القرآن بلحون العرب* ħadis-i şerīfde «luĥūn-ı 'Arab»dan murād «eşvāt-ı 'Arab»dur, dimişlerdür. **Nī**, kemā-merre nefy içündür; «nīst» yirindedür. **Vü sāz nī**, «ve tertīb degüldür» dimekdür. Zīrā vāv e'atıfedür. Sāz lafzı Fāriside on ma'nāya gelir. Evvelā, ma'rūf «çeng»dür. **Şānī**, «intizām-ı ħāl»; **şālīs**, «mühimmāt-ı seferiyye»; **rābi^c**, «ĥarekāt u sekenāt»; **ĥāmis**, «silāĥ-ı ceng» ki; sāz u selb dirler. Sāz, Fārisi; selb, 'Arabīdür. [Ü47a] **Sādis**, «tedārük-i ziyāfet» ma'nāsınadır. **Sābi^c**, «mekr ü ĥīle»; **şāmin**, «nef ü fā'ide»; **tāsi^c**, «mişl ü mānend» ma'nāsınadır. **Āşir**, «sāĥten»den müştakķ «düzme» ma'nāsına olmaĥın emr ve vaşf-ı terkībīde daĥı olur. Pes mā-naĥnü fihide «düzme» ma'nāsınadır. Ĥattā çalgı çalıcıya «sāzende» didikleri, çaldığı nesnenüñ devrin düzdigi içündür. İmdi tertīb daĥı düzmenüñ levāzımı olduĥı zāhirdür. **Nī**, ke-zālik edāt-ı nefydür. Ba'zı nüşhada sāz yerine «āvāz» vāķi'dür. **Āvāz** «şadā» ma'nāsınadır. Buña göre laĥnüñ e'atf-ı tefsīridür, lākin sāz nüşhasında fā'ide-i zā'ide vardır. (...[S61a].)

Na't-ı Pāk-i Faĥr-i Cümle-i Kā'ināt

Ola ki beyān-ı sābıķ üzre nāzım-ı merĥūm bu kitābımı besmele ve ĥamdele ile ibtidārdan soñra Faĥr-i kā'ināt 'aleyhi efdalü't-teĥıyyātuñ medĥ-i şerīfine āĥāz ve şalāt ü selāma dem-sāz olmuşdur. Zīrā İmām Fākehānīnün Şerĥu'r-Risāle nām icālesinde: Her bir emr-i zī-bāle mübāşeretde cenāb-ı Ĥaĥķa ĥamd u şenā ve Faĥr-i ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ĥazretine şalāt ü selām ile ibtidār eylemek müsteĥabbdur, buyurmuşdur. Binā'en 'aleyh nāzım eyidür:

﴿ سيدالكونين و ختمالمرسلين ﴾ [Ü47b] Kevneynüñ ulusu ve mürselinüñ ĥātemidür. **Seyyidü'l-kevineyn**, «dünyā vü uĥbānuñ ulusu» dimekdür. Zīrā seyyid, «ulu ve aẓimü'l-ĥadr ve mevlā» ma'nāsınadır. Aşlı «seyyid» idi, vāv yāya ħalb ve ba'dehü idĥām olunmaĥıla seyyid olmuşdur. Cem'i

محمد افتاب عالم افروز
 ثنا کویش منم ازجان شب و روز
 محمد [S63a] سرور اولاد ادم
 محمد مهترین هر دو عالم
 محمد اختیار انس و جانست
 محمد مهتر پیغمبرانست
 محمد را کسی سایه ندیده
 براقش جبرئیل از جان کشیده
 محمد شاهباز قاب قوسین
 زده بر پشت پای از فقر کونین
 محمد ان حبیب خاص رحمان
 محمد کان لطف و بحر احسان
 محمد در دو عالم کامرانست
 از ان رو خاتم پیغمبرانست
 محمد بود کادم اب و کل بود
 محمد را همه تن جان و دل بود
 محمد شد فراز ماه پروین
 فلکها بهر سرور بسته این
 محمد دین و ایمان داد مارا
 ز حق تشریف و قران داد مرا
 محمد داد مارا کام و مقصود
 نموده راه مارا سوی معبود

Terceme li-şārihihi'l-faḳīr:

Muḥammedür çü mihr-i 'ālem-efrüz
 Şenāsın eylerem cāndan şeb ü rüz
 Muḥammed server-i evlād-ı Ādem
 Muḥammed mefḥar-i ehl-i dü-'ālem
 Muḥammed iḥtiyār-ı ins ü cāndur
 Muḥammed server-i peygamberāndur
 O zātuñ görmedi zıllın çü dāde
 Burāqın Cebre'ıl cāndan keşīde
 Muḥammed şāh-bāz-ı قوسین قاب
 Urupdur püşt-i pāy ez faqr-ı kevneyn
 Muḥammedür ḥabīb-i ḥāşş-ı Raḥmān

evveliyyātuñ baʿzıları bunlardur ki naql bi'l-maʿnā tarīkıyle ber-vech-i ātī beyān olunur: Hılkatde evvel-i nebiyyīn, Faḥr-i ʿālemdir. Evvel-i ʿilm, maʿrifetdür. Evvel-i ḥuṣamāʾ-i rüz-ı cezā, hem-sāyedür. Evvel-i meʿkülāt-ı cinān, ḥāmil-i arzayn olan ḥütüñ yüregidür. Evvel-i nāzır-ı cemāl-i İlah, Rasūlu'llāhdur. Evvel-i vārid-i havz-ı Kevser, ibtidā şeref-i İslām ile müşerref olanlardur. Evvel-i dīnde mefḫūd olan, emānetdür. Evvel-i ḥarāb-ı arz, her yerüñ cānib-i yemīnidür baʿdehü yesārıdır. Evvel-i mütekellim-i aʿzā der-rüz-ı cezā, ādemüñ faḥz ü keffidür. Evvel-i eṣrāt-ı [S64a] sāʿāt, şemsün mağribden tülüdür. Evvel-i tuḥfe-i mü'min, baʿde'l-mevt üzerine namāz kılanuñ mağfiretidür. Evvel-i menzil-i āḫiret, ḳabrdür. Evvel-i fitne-i Benī-İsrāʾıl, nisādur. Evvel-i süre-i mā-ünzilet, süre-i Müddeşşirdür. Evvel-i merfūʿ ez-nās ḥuzūʿdur. Evvel-i müḥā, besmeledür. Evvel Mızāna vaʿz olınan, ḥüsn-i ḥulḳdur. Evvel-i kātib, baʿde-Ādem İdrīs ʿaleyhi's-selāmdur. Evvel-i mü'ezzin-i semā, Cebrāʾıl ʿaleyhi's-selām; evvel-i men şallā, maʿa'n-nebiyy şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem ḥazret-i ʿAlī rażıya'llāhu ʿanhur. Evvel سبحان ربی الاعلیٰ diyen ḥazret-i İsrāfil ʿaleyhi's-selāmdur. Evvel kıyāmetde ḥükm olan, ḳan daʿvālarıdır. Evvel-i men yuhāseb ḥazret-i ʿÖmer rażıya'llāhdur. Evvel-i men yünşıku'l-ḳabr ve evvel-i müşfiʿ ve evvel-i dāḫilü'l-cennet, Faḥr-i ʿālem şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemdür. Evvel-i ḳāʾil-i ammā baʿd, ḥazret-i Dāvūd ʿaleyhi's-selāmdur.

{ أنكه آمد نه فلك معراج او } Ol Seyyid-i sādāt ki toḳuz felek anuñ miʿrācı geldi. **Ān ki**, «o Seyyid-i ʿālem ki»; **āmed**, «geldi»; **nüh felek**, «toḳuz felek» dimekdür. Zīrā nüh, zamm-ı nūn ve sükün-ı hā ile esmāʾ-i aʿdāddan «toḳuz» ʿadedine dālldür. Felek, fānuñ ve lāmuñ fetḫaları ve kāfuñ sükūniyle «gök» dimekdür, her birine şāmıldür. Cemī «eflāk»dur. ʿArabī ve Fārisīde müstaʿmeldür. Nitekim «āsmān ve sipīhr ve çerḫ-i gerdün ve çerḫ-i mīnā ve çerḫ-i nīlüferī» dirler ve niçe taʿbīrleri daḫı vardır. Ekşer-i mütekellimīn ʿinde felek cism-i ḥıyemīdür ve ʿinde baʿzuhüm kürevīdür. [Ü50b] Lākin cümlesi ḫarḳ u iltiyāma ḳābiliyyetine ḳāʾillerdür. Ve ber-mantūḳı nazm-ı Celil yedidür dimişlerdür. Ammā ḳāḫıbet-i ḫukemā küreviyyetine zāhiblerdür. İçlerinden ḫukemāʾ-i İslāmiyye olanlar ḫarḳ u iltiyāma ḳābiliyyetin muḳırrılardur. Sāʾırleri iḳrār itmeyüp ḳābiliyyet-i ḫarḳ u iltiyāmi ve bu ʿilāve ile melāʾike-i kirāmi ve miʿrāc-ı Seyyidü'l-enāmı inkār itmişlerdür, نعود بالله من ذلك . Ve ʿadedi de toḳuzdur. Yedisinde kevākib bulunur, lākin şāmin ve tāsiʿde yokdur diyüp «felek-i aḫlas» didikleri kevākibden ḫulūvvine bināʾendür, dimişlerdür. Ve ʿindeʾl-müneccimīn taḳsīm-i burūc üzre eflāk yigirmi dördtür ve nüfūs-ı felekiyye otuz ikidür dirler. Bunuñ mebnā ʿaleyhi ʿilm-i heyʾetdür. [S64b] Maʿlūm ola ki ibtidā şāriḫ-i Heyʾāt-ı Felekiyye ve muşannıf-ı Kitābü'l-Luḫūnu's-Şemāniyye olan ḫakīm Baḫlāmyus, kürre-i meḫbūʿa-i ḫayāt üzre uşurlābı taşnīf eylemişdür. Beyāni şöyledür ki: Eflāk toḳuz olup evveli felek-i Ḳamerdür ki kürre-i arza ḳarīb ve ʿanāşır-ı erbaʿayı muḫīḫ ü mümāssdur, eflākuñ aşḫarıdır. Anuñ üzerinde felek-i ʿUḫārid ve anuñ üzerinde felek-i Zühre ve anuñ üzerinde felek-i Şems ve anuñ üzerinde felek-i Müşterī ve anuñ üzerinde felek-i Zuḫal ki felek-i sābiʿdür ve anuñ üzerinde felek-i şāmin ki felekü'l-burūcdur, felekü's-sevābit daḫı dirler. Zīrā cemīʿ-i kevākib-i şābite andadır. Eflāk-ı sebʿa-i mezkūrede zıkr olınan birer kevkebdür, birden ḡayrı yokdur ki anlara «sebʿa-i seyyāre» dirler. Her birinüñ bir hareket-i maḫşuşası vardır. Ve mezkūr felek-i şāmini on iki kısma taḳsīm kılıp her birine birer burc ve

birer ism virmişlerdür ki anlar; H̄amel ve Sevr ve Cevzā ve Sereṭān ve Esed ve Sünbüle ve Mīzān ve Aḫreb ve Ḳavs ve Cedy ve Delv ve H̄ütdür. Bunların altısı şarḳī ve altısı ğarbīdür. Ve bu altının üçü şuʿūd ve üçü h̄übūtladur. Ve her bir üçe otuz derece taʿyīn olup ṭoḡsan derece şuʿūd ve ṭoḡsan derece h̄übūtdür ki Şems her gün bir dereceden ṭulūʿ ider. Ve derecāt-ı mezkūrede ṭulūʿ itdikce şuʿūd ḫasebiyle gün uzanur ve h̄übūṭ ḫasebiyle gün kışalur. [Ü141a]¹³ Yüz seksen günde bir, rüz ile şeb müsāvī olur. Yaʿnī bir defa burc-ı H̄amele ve bir defa burc-ı Mīzāna taḫvīl itdikce ki biri bahār ve biri güz faslıdur; müsāvāt vāḳīʿ olur. Ve altı kevkebūn daḫı mezkūr burclara taḫvīli felekinūn ḫareketine ğoredür. Şems her bir burcda otuz gün meḳṣ itmegin üç yüz altmış günde devrin tamām ider. Ḳamer her bir burcda iki buḡuḡ gün meḳṣ itmekle otuz günde devresin tamām ider. Ve kevākib-i ḫamse-i bāḳıye daḫı her biri ḫareket-i maḫşūşasıyle on iki burcı devr ider. Felek-i şevābit üzerinde felek-i tāsiʿ ki felekü'l-eflāk [S65a] ve felekü'l-aʿzam ve felekü'l-aṭlas daḫı dirler. Zīrā anda şevābit ü seyyāreden bir kevkeb yoḡdur. Bi-emri'llāh cemʿ-i eflāke ḫākim ve cümlesin muḫītdür. Buña felekü'l-eşīr daḫı dirler, münserī deverāniyyetdedür ve sürʿat-ı ḫareketi şol mertebedür ki yigirmi dört sāʿatda yaʿnī bir gün ve bir gicede devrin tamām ider. Ve seyri şarḳdan ğarbadur. Ve sāʿirī olan eflāk-ı sebʿanuñ ḫareketi ve seyri kimi rehāvīdür ve ğarbdan şarḳadur, ve kimi ḫamāyilīdür. Ve mezkūr felek-i aʿzamuñ devri serʿ ve sāʿirinūn devri baḫı olmaḡıla, devr ü ḫareketleri şāhid degüldür, kezā fī-Ferheng. Ve ekşer-i şuʿarā daḫı erbāb-ı heyʿātuñ iştīlāh u elkābları üzre eflāki «tisʿa» ile taʿbir eylemişdür. Pes nāzımuñ bunda «nüh felek» dimesi buña mebnīdür. **Mīrāc-ı o**, izāfetle «anuñ ālet-i ʿurūc» dimekdür. Zīrā mīrāc, kesr ile ism-i āletdür ve «mīrec» daḫı luġatdür. Cemʿi «meʿāric ve meʿārīc» gelür. Fārisīde daḫı müstaʿmeldür, aña «nerdubān» daḫı dirler. «O» lafzı, zamīr-i ğāyibdür, Seyyidü'l-kevneyne rāciʿdür. Mīrāc-ı şerīf , rūḫānī veyā cismānī olmasında ve ʿadedinde ve vaḳtinde beyne'l-ulemā eḡāvīl vardur. (...[Ü141b]...) Ve daḫı ʿadedinde baʿzıları yedi dimişlerdür. Lākin eşḫaḫ-ı aḳvāl üzre mīrāc-ı şerīf-i Faḫr-i ʿĀlem ikidür. Biri rūḫānīdür ki sāl-i baʿşinde, taḳrīben altı māh teḡaddüm ḫuce-re-i [S65b] pāk-i Ümmühānīde vaḳīʿ olmuşdur. Ve biri daḫı cismānīdür ki baʿşinin on ikinci sālinde hicretten bir sene muḡaddem māh-ı Rebīʿu'l-evvelūn yigirmi yedinci gicesi Ḥaṭīm ile Ḥacer-i Esved miyānesinde iken vaḳīʿ olmuşdur. Nitekim şadr-ı şerīfinūn şaḡḳı daḫı ikidür. Biri nev-bāve-i ḫadīḳa-i ṭufūliyyetde ikendür ve biri leyle-i İsrādadur. Ve semāvāt u mā-fevḳahāya ʿurūc-ı devlet ve baʿdehū ʿavdet-i ʿālīleri Burāḳ ile oldıḡı meşhūr-ı āfākdur. Burāḳ, Cinān devābbından bir baḡlden küçük ve ḫımārdan büyük ḫayvāndur. Levni aḡ ve meşyinde berḳden esraʿ idıḡı ʿaleyhi'l-ittifāḳdur. Bedeni misk-i ezferden ve ayakları yāḳūtdan ve elleri lū'lū'den ve şadri zebercedden ve ḳulaḳları zaʿferāndan ve serci nūrdandur. Vaḳtā ki ol şadr-ı bedr-i kāʿināt ʿaleyhi eḡḫalū't-teḫıyyāt ḫazretleri şad hezār ʿizz ü veḳār ile şeb-i mīrācda üzerine süvār oldıḡda, cānib-i yemīninde ḫazret-i Cebraʿīl ʿaleyhi's-selām rikābdār-ı Faḫrū'-l-ebrār ve pīşḡāhında ḫazret-i İsrāfīl ʿaleyhi's-selām niḡe biñ melāʿike-i kirām ile cünbiş-nümā-yı refṭār ve ḫizmet-i ʿaliyyede oldıḡlarına kesb-i sürūr-ı bī-şümār iderek

¹³ Metin Ü51a yerine Ü141a'dan devām etmektedir.

kılmadum. Ve kabrde meks ü habsleri çok [S66b] olmamak için kendüleri âhir zamânda getürdüm.” diyü vahy olunmuşdur. Ve rivâyet-i diğerde: “Yâ Muḥammed ! Ümmetüñ itâat ve işyân iderler. Tâatları rızâm iledür ve maşıyyetleri kazâm iledür. Pes rızâm için olanı anlardan kabül iderem ki ben Kerîmem. Ve kazâm ile olanı anlardan mağfîret iderem ki ben Raḥîmem.” diyü vahy olmuşdur. Ve rivâyet-i diğerde: “يامحمد عش ما شيئت فانك ميت واحبب من شيئت فانك مفارق وعمل ماشيئت فانك مجزيه” diyü vahy olunmuşdur. Ve rivâyet-i diğerde: “Yâ Muḥammed ! Halkdan kaç-ı ümîd eyle ki ellerinde bir nesne yokdur. Ve hemîşe şöhetüñi baña haşr eyle ki merci’üñ bañadur. Ve kalbüñi dünyâya müte’allik kılma ki seni dünyâ için halk itmedüm.” diyü vahy olunmuşdur, intihâ. *Fâ’ide*: Ma’lûm ola ki Fahr-i ‘âlemüñ Mescid-i Ḥarâmdan Mescid-i ‘Aḳsâya şeb-i İsrâda teşrîf-i şerîfin inkâr iden ne’üzü bi’llâh kâfir olur. Zîrâ naşş ile sâbitdür, naşşuñ münkiri ise kâfirdür. Ammâ Mescid-i Aḳşâdan semâvâta ‘urücün inkâr iden kâfir olmaz, mübtedi’ ü fâşık olur. Zîrâ bu eḥâdîs-i ğayr-ı mütevâtire ile sâbitdür. Ğayr-ı mütevâtirüñ münkiri ise mübtedi’dür, kâfir degöldür.

﴿ انبيا و اوليا محتاج او ﴾ Enbiyâ vü evliyâ anuñ muhtâcudur. **Enbiyâ**, cem’dür; müfredi «nebî», aşlı itibâriyle mehmûzdur ve Nâfi’ böyle kırâ’et buyurmuşdur. Lâkin cumhür bu mişillüde hemzeyi yâya tebdîl ve idğâm buyurmuşdur. Fa’îl vezninde, «muḥbir» veyâḥod «muḥber» ma’nâsınadur. Zîrâ ikide daḥı nebî hakkında şâdıkdur. Ve ‘inde’l-ba’z teşdîdile fa’îl veznindedür, «rifat» ma’nâsına olan «nübüvvet»den me’hûzdur. Fâriside «peygamber»dür. [Ü143a] **Vü evliyâ**, mâ-ḳabline ma’rûfdur. Cem’dür, müfredi «velî»dür. Velî, «dost» ma’nâsınadur. Pes evliyâ, Ḥudânuñ dostları dimekdür, murâd ma’lûmdur. **Muhtâc-ı o**, izâfetle «anuñ muhtâcı» dimekdür. Muhtâc, iftî’âl bâbından ism-i fâ’ildür, ma’nâsı ma’rûfdur. «O» lafzı zamîrdür, kemâ-merre Seyyid-i ‘âleme râci’dür. Ve âhirinde edâ’-i ḥaber taḳdîriyle «ost» demek zâhirdür. Pes enbiyâ’-i ‘izâm ve evliyâ’-i kirâmuñ Ḥ’âce-i kevneyn ve Rasûlu’ [S67a] s-şakaleyn ḥazretine ihtiyâcî الافلاك لما خلقت لولاك maẓmûn-ı pâki delâletince cümle-i mevcudâtuñ mevcüdiyyeti Fahr-i ‘âlemüñ ‘âleme teşrîfi ḥurmetine oldığından ve daḥı ol müşefâ’ ü şâhib-i şefâ’at-i kübrâ olup ve nûş-ı havz-ı kevşerinde cümle-i havâşş kendüñüñ mihmân-ı ḥâşşı oldığından ve ezhân-ı pâk-i havâşşda ma’lûm olan kemâlât-ı Seyyidü’s-sâdât ḥasebiyle niçe enbiyâ kendüñüñ ümmeti olmağı recâsında olduklarındandır.

﴿ شد وجودش رحمة للعالمين ﴾ Anuñ vücûdî ‘âlemîne raḥmet oldı. **Şüd**, bunda «oldı» ma’nâsına ef’âl-i ‘âmmeden mâzîdür. Ve gâh «gitdi» ma’nâsına da olur. **Vücûdeş**, «anuñ vücûdî» dimekdür. Vücûd ma’rûfdur ve âhirinde «şîn» zamîrdür, Fahr-i ‘âleme râci’dür. **Raḥmeten lil-‘âlemîn**, «‘âlemîn için raḥmet» dimekdür. Raḥmet, ‘Arabîdür ve Fâriside daḥı ta’cîmen müsta’meldür. Luğatde «hunüvv-i ḳalb ve re’fet ve ta’atuf ve meyl» ma’nâsınadur. Pes bu ma’nâlaruñ Ḥudâda ‘adem-i cereyânından bunda zıkr-ı melzûm ve irâde-i lâzım tarîḳıyla mecâzen «in’âm u ihsân» murâd olunur. Ve daḥı Ḥudâya nisbet olınan keyfiyyât-ı nefsâniyyelerüñ her birinde böyle mecâz itibârı lâzımdur. Meselâ, ğazab ve ḥilm ve ḥayâ gibi ki, cümle ma’ânî-i lâzımleri murâddur. İmdi bunda رحمة للعالمين وما ارسلناك الا āyet-i mübînine telmîḥ vardur. Ve bu āyet-i şerîfüñ beyânında Ḳâdî ‘İyâz ‘aleyhi raḥmetü’l-Feyyâz eyidür: Ḥazret-i Muḥammed

şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemün hayātı ve vefātı rahmetdür. Nitekim hadīs-i şerīfnde حیاتى خير لكم انا اراد الله رحمه بامة فيض نبىها vārid olmışdur. Vefāt-ı şerīfnde olan hayruñ beyānı وما كان الله معذبهم قبلها فجعل لها سلفا و فرطا hadīs-i şerīfnden, [Ü143b] ve ümmet-i ma'sūm hakkında Pes mü'mine rahmet oldığı, anlara sebīl-i ḥaqqı irā'et ile hidāyetdür. Nitekim hadīs-i şerīfī buña dālldur. Ve münāfiqīne rahmet oldığı, anlara katlden emān virdigidür. Kāfirlere rahmetün ma'f'nası, azāblarınun [S67b] kıyāmete te'hīridür. Ve dañı rivāyet olunur ki Faḥr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, ḥazret-i Cebrā'īl 'aleyhi's-selāma su'āl buyurup: "هل اصابك من هذه الرحمة نبى" didikte ḥazret-i Cebrā'īl eyitdi: "Yā Rasula'llāh! Ben 'āqıbet fikriyle gāyet bīmñak idüm. Vaḳtā ki cenāb-ı vālā-nişānına nāzil olan Ḳur'ān-ı 'azīmü'ş-şānuñ beyān-ı midḥat-nişānında انه لقول رسول كريم نى قوة عند نى العرش من هذه الرحمة نبى" diyü buyurmışdur, intihā. Ve bu mısrā'a işāretde dimişlerdür:

صدر عالم افتاب صدر دين
قدر او را عرش اعظم چون زمين
يك پياده در ركابش عقل كل
يك سوار اندر صفش روح الامين
در ازل منشور او فخرالبشر
تا ابد طغراش ختم المرسلين
من چه كويم وصف او جبار كفت
وصف پاكش رحمة للعالمين

Ya'f'nī ol şems-i şer' u dīn-i mübīn olan Şadr-ı 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemün ḳadr-i vālāsı şol mertebe a'ladur ki ḫārem-i a'lā-yı ḳadrine nisbet 'Arş-ı a'zam, mānend-i zemīndür. Ve o şadr-ı kā'inātuñ rikāb-ı müstetābında 'aql-ı küll ile ta'bīr olınan 'Arş-ı mecīd bir pāyededür. Ve ḥayāt-süvār olan Rūḫü'l-emīn, şaff-ı ḡazevāt-ı nuşret-āyātında yek-süvār ve ḫizmetine dil-dādedür. Ve ol Sulṫān-ı taḫt-ı nübüvvetün ezelde menşürı «Faḥrū'l-beşer» ile meşhūr olmağın tuḡrā-yı ḡarrā-yı ḳıbāle-i risāleti, tā-ebed «Ḥatmü'l-mürselīn»dür. Pes ben 'āciz, o memdūḫ-ı Ḥudānuñ vaşf-ı 'ulyāsın lisān-ı beyān ve zebān-ı serī'u'l-cereyān ile niçe taḳdīr ü taḫrīr ideyüm ki, anuñ vaşf-ı şerīfnde ḥazret-i Melik-i Mu'īn: وما ارسلناك الا رحمة للعالمين buyurmışdur.

﴿ مسجد او شد [Ü144a] همه روى زمين ﴾ Dükeli yir yüzi anuñ mescidi oldı. **Mescid-i o**, izāfetle «anuñ secdegāhı» dimekdür. Mescid, fetḫ-i mīm ve kesr-i cīm ile mef'il vezninde, ism-i mekān-ı 'Arabīdür; ma'f'nası ma'rūfdur. «O» lafzı zamīrdür, Faḥr-i 'āleme rāci'dür. **Şüd**, «oldı»; **Heme rūy-ı zemīn**, izāfet ile «cemīr yir yüzi» dimekdür. Zīrā [S68a] heme lafzı bunda «cümle» ma'f'nāsınadır ki aşlı «hem»dür. Āḫirindeki hā, ma'f'nā-yı aşlı-i 'āmmden ma'f'nā-yı ḫāşş-ı 'alemiyyete naḳl içündür. 'Arabīde

ma'nā-yı mezkūrü «küll» ile ta'bîr ider ve Türkîde «dükeli» ile ta'bîr iderler. Rûy, zamm-ı rā ve işbā'-ı vāv ile «yüz» ma'nāsınadır ki 'Arabîsi «vech»dür. Ve dağı «arğa muqābili olan yüz» ma'nāsına isti'māl olunur. Ve mecāzen cānib-i zāhire «yüz» dirler. Meşelā arz-ı musaṭṭaḥuñ cānib-i zāhirine «rûy-ı zemîn» dirler, mā-naḥnū fihi gibi. Zemîn, ma'rûfdur. Pes bu mısra'ıñ ḥulāsa-i ma'nāsında murād; vech-i arz cem'ān ümmetine secdegāh oldu ki ümem-i sālîfe gibi meşelā şahrāya gitdiğinde [Ü52a]¹⁴ mihrāb u mescid naḳle muḥtāc olunmadı yāḥod ümmeti ümem-i sā'irden keşîr oldu yāḥod kāffe-i nāsa belki cümle-i maḥlûḳāta rasûl ba'ṣ olındı dimekdir. (...)

﴿ آنکه یارش بود ابو بکر و عمر ﴾ Ol Faḥr-i 'ālem ki anuñ yāri idi Ebū Bekr ü 'Ömer. **Ān ki**, «Ol Seyyidü'l-'ālem ki»; **yāreş bûd**, «anuñ yāri idi» dimekdir. Yār lafzınıñ ma'nā-yı aşlîsi «mu'ṭin ü muşāḥib»dür, eşḥāb-ı bā-şafāya «yārān» didikleri bundandır. Kaçan āḥirine yā ḥarfî dāḥil olup «yārî» dinse, «mu'āvenet» ma'nāsına olur. Elifî yāya tebdîl idüp «yārā» dirler, ol zamān ma'nāsı yardım için mecāz olan «ḳudret» olur. Āḥirindeki şîn ḥarfine muzāfdur. Şîn zāmîr-i gāyibdür, Faḥr-i 'āleme rācî'dür. Bûd kelimesi, «idi» ma'nāsınadır. Ve dağı muzāri'ıñ āḥirine merbûṭ olmak üzere edāt-ı ḥaber olan «est» ma'nāsına [S68b] olmak dağı muḥtemeldür. **Ebū Bekr** ism-i şerîfi 'Abdu'llāh bin 'Osmān Ebā Ḳuḥāfe bin 'Amr bin Sa'd bin Teym bin Mürre. Yedinci atada Faḥr-i 'ālem şala'llāhu 'aleyhi ve selleme ulaşur ve kendüye «şiddîḳ» tesmiyesi Ḥudādandır. Nitekim ḥadîs-i şerîfde یا ابا بکر تسماکالله الصدیق vārid olmuştur. Ve dağı «atîḳ» tesmiye olunmuştur. Nitekim ḥadîs-i şerîfde من اراد ان ينظر الى عتيق فلينظرالى ابى بکر vārid olmuştur. Ve müşāhedüñ [Ü52b] cümlesinde Faḥr-i kā'ināt ile bulunmuştur. Ḥattā Cāhiliyyet ve İslāmda Faḥr-i 'ālemden mufāreḳat eylemedi dirler. Ricālden, evvel şeref-i İslām ile müşerref olan ve leyle-i Mi'rācda Faḥr-i 'ālemüñ Mekke-i mükerrmeden Mescid-i Akşāya teşrifin ibtidā taşdîḳ iden kendüdür. (...) Pes kendüye şiddîḳ tesmiyesinüñ bir vechi dağı budur dimişlerdir. Şekl ü sîmāda beyāz u naḥîf ve 'arızaynı ḥafîf bir zāt-ı şerîf idi. Ve ḥilye-i cemāl olan liḥye-i mübārekin ḥinnā vü küttüm ile zeyn ider idi. Faḥr-i 'ālemden soñra yir yüzinde efdāl-i nās kendüdür. Kendünüñ ve ebeveyninüñ ve veledinüñ ve veled-i veledinüñ Faḥr-i 'ālem ile şoḥbeti olmuştur. Beyne'l-Eşḥāb bu devlet ile kām-yāb olmak ancak kendüye maḥşuşdur. Ve Faḥr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem āḥir-i 'ömr-i şerîfde kendüye imāmet tefvîz itmegin vefāt-ı Faḥr-i kā'ināta degin mihrāb-ı sa'adet-penāh-ı Rasûlu'llāhda ḳā'im-i maḳām olup on altı vaḳt namāzda imāmet ile pîşvā-yı Eşḥāb-ı kirām olmuştur. Bu vechle imāmete muḥtār-ı Faḥr-ı'l-ebrār oldığı ba'de vefātü'n-Nebî ḥilāfetine işāret-i 'aliyyedür, diyü buyurmışlardır. Ḥazret-i Şiddîḳüñ mevlidi Mekke-i mükerrmedür. Eşḥāb-ı Fîl tārîḥinden iki sāl dört māhdan birkaç gün muḳaddem 'ālem-i dünyāya teşrif ile vaz'-ı ḳadem buyurmışdır. Ba'de vefātü'n-Nebî müddet-i ḥilāfeti iki sāl dört māhdur. Sāl-i Hicretüñ on üçüncü senesi Cemāzi'l-āḥirinüñ yigirmi altıncı gicesi leyle-i işnāda [S69a] ba'de'l-maḡrib ḳable'l-işā 'āzim-i dārü'l-beḳā ve vāşıl-ı cennetü'l-me'vā olmuştur. Fe-'alā-hāzā 'ömr-i şerîfi altmış üç olmuştur. Ve ba'de vefātühu vaşıyyeti üzere kendüyi hemser-i 'iffet-perveri olan Esmā binti

¹⁴ Metin Ü144a'dan sonra Ü52a'dan devām etmektedir.

‘Umeys razıya’llāhu ‘anhā ğasl idüp hazret-i ‘Ömer-i Fārūk razıyallāhu ‘anh namāzın [Ü51a]¹⁵ kıldurdu. Eşhāb-ı kirāmdan halk-ı keşir kendüden vāfir rivāyet buyurmuşlardır. **Ve ‘Ömer**, Ebü Bekr üzerine ma‘tūfdur. ‘Ömer, emirü’l-mü’minin ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭābdur. Hazret-i Fārūk dinmekle ma‘rūf ve Ebü Ḥafşati’l-‘Adevi’l-Kureyşî ile meşhūrdur. Ba‘ṣ-i Nebevünün altıncı sâlinde ve bir rivāyetde beşinci sâlinde şeref-i İslām ile müşerref ü be-nām oldu. Ol vaktde ricâlden kırk kimesne ve nisâdan on bir kimesne İslām ile müşerref olmuşlar idi. Gürüh-ı pür-şüküh-ı İslāmiyānuñ kırkıncısı hazret-i Fārūk idi dirler. Pes fırka-i İslāmiyān ve dā’ire-i ehl-i imān hazret-i Fārūk ile tekemmül-i ‘aded-i erba‘ın itmegile zümre-i İslāmiyān ceyb-i ihtifādan serir-āverde-i devlet ve izhār-ı şecā‘at ve ibrāz-ı menşūr-ı ‘adālet kıldılar. Zīrā każā’-i İlāhīde maşrıqdan mağribe dek fetḥ-i dünyā ve izhār-ı dīn-i Muştafā, Çehār-yār-ı güzīn ile temkīn bulacağın hazret-i Rabbü’l-‘ālemīn ol Ḥātemü’n-nebiyyīn hazretine bildürmegin, kifāyet-i nuşret-i dīn-i İslām hazret-i Fārūkuñ merkez-i dā’ire-i Eşhāb-ı kirām olmasına mevķūf olduķda Sulṭān-ı enbiyā şalla’lāhu ‘aleyhi ve sellem اللهم اعز الدين بعمر بن الخطاب ve fı-rivāyetihı اعز الاسلام بعمر خاصة اللهم اعز الاسلام بعمر da‘avāt-ı icābet-ğāyāt ile İslām-ı ‘Ömer için dergāh-ı Ḥudāya münācāt buyurmuşdı. Pes du‘ā-yı Rasūl’llāh maķbūl-i İlāh olmağın hazret-i Fārūk şeref-i İslām ile müşerref olmuşdur. Ve İslām-ı ‘Ömer ile Fārūk tesmiyesi beyānında birkaç vech naql eylemişlerdür. Evceh olan İmām Tirmizīnün Esāmī-i Ricāl nām kitābında beyān buyurdığıdır. İmām-ı müşārun ileyh eyidür: İbnü ‘Abbās razıya’llāhu ‘anh eyitmiş ki; hazret-i ‘Ömer razıya’llāhu ‘anhdan Fārūk ismiyle tesmiye [S69b] olduğunuñ vechini su’āl eyledüm. Cevāb-ı müsteṭābında buyurdı kim: Vaķtā ki hidāyet-i Bārīyle hazret-i Hamze razıya’llāhu ‘anh benden se rüz muķaddem şeref-i İslām ile müşerref ve Fahr-i ‘āleme hem-dem olmuşıdı. Ol eyyām-ı sa‘d-encāmında Ḥālīķu’l-berāyā ve fālīķu’l-ḥabbi ve’n-nevā olan hazret-i Mevlā celle ve ‘alā İslām için şadrumı münşerih kıılmağın zıkr-i şerīfin [Ü51b] dilde yād ve bunuñ berekātından mażhar-ı inşirāh-ı fu’ād olduğında hübb-ı nesā’im-i tevfiķ-i İlāhi ile baña rüy-ı zemīnde simāt-ı fāyiḥa-i Fahr-i kā’inātdan hoşter bir nesīm-i feyz-eşer ve meşāmm-ı cānuma andan ziyāde ‘ıtr-sāy olur bir misk-i ezfer bulunmadığından ol bāğbān-ı gülşen-i İlāhīnün gül-i hoş-büy-ı şöḥbetine telāķī ve ḥaber-i ğāliye-eşeriyle ta‘tir-i meşāmm itmegüñ iştiyāķı rubūde-i ārām-ı dil-i müştāķānem olmağın ḥāher-i ‘iffet-perverüme eyitdüm: “‘Acebā Seyyidü’l-beşer ve Şefir-i rüz-ı maşşer ne tarafda mesned-ārā-yı devlet ü mināssa-pirā-yı şöḥbetdür?” Pes hemşirem eyitdi: “Şimdi ol sulṭān-ı taḥt-ı iştifā hazret-i Muḥammedü’l-Muştafā Şafā kurbinde olan Dār-ı Erķam bin Ebi’l-Erķamda encümen-ārā-yı yārān-ı şafā vü şem‘-i cem‘-i iḥvān-ı ehl-i vefādur.” Pes *naẓm*:

Yā Rab der-i mesdūd-ı temennāmi küşād it

Dest-i emelüm halka-zen-i bāb-ı murād it

diyerek cünbiş-i pāy-ı şitāb ile der-i Dārü’l-Erķama vuşul bulup dest-i ıztırāb ile daķķ-ı gülmīh-i bāb-ı kaḅul eyledüm. Nā-ğāḥ ṭarrāķa-i halka-i der, derün-ı dārda olan Eşhāb-ı kirāmī āğāh-ı ḥaber itmegin, ol meclis-i semā-sīmāda kevākib-i şüreyyāāsā bir yire cem‘ olan Eşhāba hazret-i Ḥamze eyitdi: “Ne ḥaber?”

¹⁵ Metin Ü52b’den sonra Ü51a’dan devām etmektedir.

Eyitdiler ki: “جاء عمر” Pes benim şitâb ile bâba geldigümi ol Şems-i felek-i risâlet olan cenâb-ı Câmi‘u’l-aḥbâba haber virdiler. Ol ân-ı celâlet-iḳtirânda ol Serdâr-ı meydân-ı mürüvvet ü vefâ ve Sultân-ı merdân-ı fütüvvet-fezâ ḥâzretleri ol beyt-i sa‘âdetden devlet ü şevket ve şalâbet ü mehâbet ile ḥâric-i derde baña yakın gelüp mübârek dest-i râst-ı ‘inâyetiyle mecâmi‘-i şiyâbumdan beni zâbṭ u zebûn idüp bir def‘a cünbiş gösterdikde [S70a] kendi kendümi zâbṭ ile pâ-ber-câ olmağa iḳtidârum ḳalmayup nâka-i mazbûṭu’l-alâḳavârî pîşgâh-ı mu‘cize-penâh-ı Rasûlu’llâhda dizüm üzre inâḥa-pezîr oldum. Ol zamân ḥâzret-i Ḥabîb-i Raḥmân lisân-ı mu‘ciz-beyânıyla وما انت بمنة يا عمر ya‘nî “İy ‘Ömer ḥalâşa çäreñ yokdur.” diyü buyurmağın hidâyet-i Bârî yârî olup tûṭî-i zebânuma شاهد ان لاله الاالله وحده لاشريك له kelime-i şehd-âmîz-i tevḥîd-i ḥalâvet-baḥş-ı İslâm olup ḳabûl-i îmân ile taḥlîş-i girîbân u cân eyledigimde [Ü53a]¹⁶ meclis-i sa‘âdetde cünbiş-nümâ-yı ‘ayn-ı seyrân olan fırḳa-i İslâmiyân şādân olarak benimle tekbîre âgâz ve tehlîle bir gûne dem-sâz oldılar ki başḳa mülâḥaza ile raşad-nişîn-i mirşad-ı Mescid-i Ḥarâm olan bî-gâneler tekbîr ü tevḥîdümüzün şadâ-yı mehâbet-iḥtîvâsın istimâ‘ idüp müteğayyirü’l-bâl oldılar. Pes eyitdüm: “Yâ Rasûla’llâh ! Bizler ḥaḳḳ üzre degülmüyüz?” Eyitdi: “Belâ yâ ‘Ömer ! Nefsüm ḳabza-i ḳudretinde olan Ḥudâ ḥaḳḳıyçün ölürseñüz ḥaḳḳ üzre ölürsüz ve ḳalursañuz ḥaḳḳ üzre ḳalursuz.” Ol zamân eyitdüm: “İy Server-i sādât ve iy Eşref-i mevcûdât ! Tâ-be-key ‘uzlet-nişîn-i zâviye-i inzivâ olup iḥtifâ idelüm? İmdi Cenâb-ı vâlâ-şânuñı risâlet ile ba‘ş iden Ḥudâ-yı müte‘âl ḥaḳḳıyçün ser-ber-âverde-i ceyb-i iḥtifâ olup izḥâr-ı kevkebe-i İslâm ile ibrâz-ı mevkibe-i şeref ü nâm idevüz.” diyüp ḥâzır olan fırḳa-i İslâmiyânı iki şaff ḳılıp şaffuñ birinde Ḥamze-i şâḥib-ḳırân-ı zamân ve birinde bu bende-i Sübhân ḳıyâm idüp, ol rehber-i dîn-i mübîn olan Faḥrû’l-mürselîn ḥâzretinün yemîn ü yesârında bu vechle tertîb-i âlây-ı devlet ve tanzîm-i nizâm-ı şevket ile dâmen-der-miyân-ı cümle-i yârân ve ḥâşşaten ol Mefḥar-ı ‘âlemiyân ile ḥıram-âver-i süy-ı Mescid-i Ḥarâm olup, ğırîv-i şîrâne-i Eşḥâb-ı kirâm ve şadâ-yı mehâbet-iḥtîvâ-yı eş-şalâtü ve’s-selâmü ‘alâ-Seyyidi’l-enâm ile izḥâr-ı şevket-i İslâm ve ‘ilân-ı şalâbet-i îmân u iḥtişâm eyledigimizde, şanâdîd-i Ḳureyş nâ-kâm ve mebhût u süst-endâm oldılar. Ol ân-ı galebe-iḳtirânda «Fârûḳ» [S70b] tesmiyesiyle nâmdâr ve muşâḥib-i ḥâzret-i Faḥrû’l-ibrâr oldum didi, intihâ. Ve daḫı Dâvûd bin el-Ḥaşîn ve Zührî rażıya’llâhu anhumâ eyidürler ki: لما اسلم عمر نزل جبرائيل فقال يا محمد استبشروا اهل سماء باسلام عمر Ya‘nî ḥâzret-i ‘Ömer-i Fârûḳ rażıya’llâhu ‘anh şeref-i İslâm ile müşerref oldıḳda ḥâzret-i Cebrâ’îl ‘aleyhi’s-selâm nâzil olup eyitdi: “Yâ Muḥammed ! İslâm-ı ‘Ömer ile birbirlerine istibşâr eylediler.” Ve ‘inde’l-ba‘z nâm-ı Fârûḳ ile tesmiyenün vechi فلا و حتى يحكموك فيما شجر بينهم [Ü53b] ريك لايؤمنون ilâ-âḥiri’l-âyeh âyet-i şerîfinün sebep-i nüzûlünde ba‘zı ‘ulemânun beyânı üzre ḥükm-i Rasûlu’llâha rāzî olmayan bir münâfiḳı ḳatıl eyledigi içündür dimişlerdür. Ve ‘ilm ü fezâiyil-i ‘Ömer ḥâric-i ḥîṭa-i beyândur. Nitekim ‘Abdu’llâh bin Mes‘ûd rażıya’llâhu ‘anh eyidür: “Zannum odur ki ‘Ömer-i Fârûḳun ‘ilmini bir mîzânun kefesine vaz‘ ve sâ’ir aḫyâ’-i arzuñ ‘ulûmını diğerk kefesine vaz‘ ile vezn eyleseler, ‘ilm-i ‘Ömer sâ’irlerün ‘ulûmı üzerine râciḥter ola” intihâ. Ve müşâhedün cümlesinde ḥâzret-i Risâlet-penâh ile hem-dem ü hem-râh olmuşdur. Ve beynel-ḥulefâ

¹⁶ Metin Ü51b’den sonra Ü53a’dan devâm etmektedir.

ibtidā «emīru'l-mü'minīn» ile mülakkaab olan kendüdür. Ve Ebū Bekrden soñra mesned-ārā-yı hilāfet olmağın 'adl ü 'adālet ve izhār-ı şevket ü şec'at, Mısr ve Şām ve 'avāşım-ı 'Anṭakiyye ve havālīhā ve bilād-ı Rūmdan ba'zı arāzīleri ve Diyārbekr ve 'Ayntāb ve Ermine-i şuğrā ve kübrā ve medā'in-i 'Irāk ve havālīhā ve Āzerbeycān ve Āvān ve Ma'rekān ve Şīrvān ve Cīlān ve Ḥorāsān ve nehr-i Ceyhūna dek bilād-ı Fārsı ve havālīlerin feth idüp nām-ı nusret-nizāmıyle zīnet-bağş-ı menābir-i huṭabā-yı kirām olmuştur. Ve bu fütühāt-ı nuşret-āyātdan muḳaddem hengām-ı hilāfet-i Ebū Bekri's-Şiddīḳda bi-emri'llāh vaḳtūñ 'adem-i müsā'adesinden bu ḳadar fütühāt olmamışdı. Zīrā vaḳt-i hilāfet-i Şiddīḳda ḫaremeyn-i şerīfeynden mā-'adā ḳabā'il-i 'Arabuñ niçeleri mürtedd olmağın انا سندالاسلام و ابو بكر سيف الردة ḫadīs-i şerīfī mışdāḳınca ḫazret-i Şiddīḳ anları ḳatl ile bilād-ı İslāmı taḥṫir ve 'Irāk u Şāmı giriftār-ı ḳabza-i feth ü teşhīr buyurmuşdı [S71a] dir, intihā. Ve 'ömr-i 'Ömer ber-mücbib-i eṣaḫḫ-ı ḫaber altmış üçe bāliğ oldıḳda Medīne-i münevverede Hicretūñ yigirmi üçüncü sālinda zi'l-ḫiccenūñ yigirmi altıncı günü yevm-i erbi'āda, Muğīre bin Şu'benūñ ḡulāmı Lü'lü' nām bir bed-endāmuñ yedinde şehīden maḫzar-ı raḫmet ü cennet-i Rabb-i mecīd olmuştur. Müddet-i hilāfeti on sāl, altı māhdur. Ḥazret-i Fārūḳdan soñra ḫalīfe-i Faḫr-i cihān ḫazret-i 'Osmān bin 'Affāndur. *Nükte:* [Ü54a] Nāzımuñ şeyḫayn ḫazretlerin mısrā'-ı vāḫidde bu tertīb üzre ityānında bu siyāk üzre müretteben vārid olan ba'zı eḫādīs-i şerīfeye işāret vardur. Nitekim Faḫr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir ḫadīs-i şerīfide şeyḫayn ḫazretlerine müretteben işāret idüp: “Bunlar enbiyā ve'l-mürselinden mā-'adā olan ehl-i Cennātuñ ihtiyārınuñ seyyidleridür” dimişdür. Ve ḫadīs-i dīgerinde: “Her nebīnuñ yir ehlinden ve gök ehlinden ikişer vezīri vardur. Ehl-i semādan benüm vezīrlerüm Cebrā'il ve Mikā'ıldür. Ve ehl-i arzdan vezīrlerüm Ebū Bekr ile 'Ömerdür” diyü buyurmuşdur. Ve ḫadīs-i dīgerinde: عمر منى بمنزلةالسمع والبصر و عمر منى سراجا اهل الجنة و عمر منى سراجا اهل الجنة buyurmuşdur. Pes bunlardan ve emşāli eḫādīs-i şerīfeden, Ebū Bekrūñ 'Ömer ile müretteben mezkūriyyeti ve ḫasbe't-taḳdīm Ebū Bekrūñ 'Ömer ve sā'ir Eşḫāb-ı şoḫbet-perverden eḫḫaliyyeti zāḫir ü nümāyāndur.

﴿ ان سر انكشت او شق شد قمر ﴾ O Seyyidü'l-kevineynūñ mübārek barmağı işāretinden ay dü-pāre oldı. **Ez-ser-i engoşt**, bu kelāmuñ mecmū'ı işṫilāḫ-ı Fāriside aşl «teḡāfūlāne ve ḡöñülsüz» ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim Ebu'l-Ma'ānīnūñ *beyt:*

انتظار ان هلال ابرو كشيدهم روز عيد

مرحبا کرده وليكن از سر انكشت کرد

beytinde bu ma'nāca: Yevm-i 'idde ol hilāl-ebrūnuñ intizārın çekdüm. Baña merḫabā eyledi, lākin nīm-nigāh u teḡāfūlāne ile eyledi dimekdür. Pes bunda nāzımuñ murādı «nīm-işāret-i 'aleyhden» dimekdür. Bu kelām mā-ba'dine muzāfdur. Muzāfun-ileyh olan «o» zāmīr-i ḡāyibdür, müfreddür. Faḫr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve selleme rāci'dür. **Şaḳḳ şod ḳamer**, «ay iki pāre oldı» dimekdür. Zīrā şaḳḳ fethle luḡat-i 'Arabīde «yarmaḳ ve ayırmaḳ ve yırtmaḳ» ma'nāsınadır. Lākin bunda «münşāḳḳ» ma'nāsınadır. [S71b] Şülāşīnūñ mezīd ma'nāsına geldigi meşhūrdur. Ve şod «oldı» ma'nāsınadır. Ḳamer, «ay» didikleri kevkēbūñ adıdır. Seb'a-i seyyārenūñ birisidür. Ṭulū'ından üç güne dek «hilāl» dirler, [Ü54b] ba'dehū

beyāz olduğu için āhir-i şehre dek «kamer» dirler. Aydınlığı dünyāda olan giceye ‘Arabuñ «leyle-i kamer» didigi bundandır. Cem‘i «ekmār» gelür, Fārisisi «māh»dur. Pes inşikāk-ı kamer-i mu‘cize-eşerde haber-i mu‘teber böyledür ki: Bi‘set-i Hayru’l-beşer şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemün beşinci sālinde Mekke-i mükerrerede ehl-i Mekke Fahr-i Kā’ināt ‘aleyhi efđalü’t-teslīmātdan izhār-ı mu‘cize ile kamerün inşikākın taleb eylediler. Ol ān-ı sa‘adet-iktirānda ol Şems-i felek-i risālet mübārek barmağıyle māha nīm-işāret buyurmağın māh-ı felek hasbe’l-işāre dü-pāre oldı. Ve hāzret-i Enes rażıya’llāhu ‘anh rivāyeti üzre māhuñ her pāresi Cebel-i Hırānuñ bir tarafına inüp, cebel-i mezkūr māhuñ iki pāresinün miyānesinde vāki‘ oldı dimişlerdür. Ve İbnü Mes‘ūd rażıya’llāhu ‘anh eyidür: Māhuñ bir pāresi cebel-i mezkūruñ başında kıyām ile nūr-pāş olup dīger pāresi cebelün damına nüzül u ārām ile izhār-ı burhān eyledikte ol Fahr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bu mu‘cize-i bāhireyi görenlere: اشهدوا kelām-ı harf-nişābiyle hitāb buyurdu. Ya‘nī “Bu mu‘cize-i bāhireye şahid oluñuz” diyü da‘vā-yı nübüvveti bu hüccet ile işbātına işhād ve beyān-ı maşşūd-ı murād eyledi. Yāhod “Bu mu‘cize-i bāhireye nazar idüñüz” diyü buyurdu, dimek dahı ma‘nādur. İmdi ‘āme-i eşhāb-ı kirām ve kāffe-i ‘ulemā-i ‘izām ‘indinde inşikāk-ı kamerün keyfiyeti böyledür. Hattā Katāde hāzretleri eyidür: “Inşikāk-ı kamer mu‘cizesi Mekke-i mükerrerede iki defa şādır olmışdur. اقتربت الساعة و انشق الغمر ilā-āhiri’l-āyeh anda nāzil oldı.” diyü buyurmuşdur. Lākin Tābi‘inden Hāsen-i Başrī raħimehu’llāh: “Inşikāk-ı kamer kıyāmetde olacağdır.” diyü buyurmuşdur. Ammā eşahh-ı aqvāl cumhūruñ beyānidur ki zıkr olındı, intihā. *Fā’ide*: Kitābü’l-İberde hāzret-i Hayderden naql-i mu‘teber böyledür ki: “Miyān-ı dā’ire-i kamerde olan sevād nedür?” diyü kendüden su‘āl olındıkda eyitmiş ki: “Hāzret-i Cebrā’ıl ‘aleyhi’s-selāmuñ māhı meshinden bir eşerdür. Zīrā Hudā-yı müte‘āl şems ile kamerün [S72a] nūrların yitmiş cüz’ halk idüp ba‘dehü nūr-ı kamerden altmış tokuz cüz’ini bi-vāsıta-i Cibrıl mesh itdirüp şemsün [Ü55a] üzerine zamm itdirmişdür. Ve şafha-i kamerde olan sevād hūrūf-ı muqatta‘a ile جمیلا harfleridür.” diyü cevāb eylemişdür, intihā. Ve İbnü ‘İmād: “Şafha-i kamerde olan sevāda nāzar idüp bu vech ile görüp okudum” diyü itimād virmişdür dirler. Lākin zurefā-yı şuarādan ba‘zı fāzıllar sevād-ı mezkūrı ber-vech-i ātī beyān idüp birkaç ta‘bīr ile taħrīr eylemişlerdür.

Nāzm:

Rāst geldüm gice ağıyār ile şakku’l-kamere
 Didüm iy māh ! Nedür ‘arızuñ üstinde bere
 Nāz ile hānde idüp didi o hūşid-cemāl
 Şehper-i Rūh-ı emīndür ki tokındı kamere

Nāzire:

Didüm iy Zühre-cebīn ! Dün gice şakku’l-kamere
 Yā nedür mihr-i cemālünde görinen bu bere
 Didi kim: Kıldı eşer hāzret-i maħbūb-ı İlāh
 Başdı ayağımı mi‘rāca çıkarken kamere

Nāziretü’l-faķır:

Seyr idüp bu gice hāl-i ruħ-ı şakku’l-kameri

Didüm iy şem^c-i şeb-ārā ! Ne bu vechünde bere
 Didi mi^crāca ^curūcında ḥabīb-i Ḥaḫḫūñ
 Eşer-i na^c-i Burāḫı ki toḫundı ḫamere

Nazīre:

Seyr-i bāḡ içre irişdüm gıce şaḫḫu'l-ḫamere
 Didüm iy māh-ı şeb-efrüz nedendür bu bere
 Giderüp perde-i vech-i ḥaseni Yūsufveş
 Didi engüşt-i Nebīdür ki toḫundı ḫamere

intihā. Pes bu ebyāt-ı laṭife içinden kıṭ'a-i āḫirenüñ maḫāma münāsebeti nezā'irden ziyāde idigi ḫafı degüldür. İmdi nāzım şeyḫayn ḫazretlerinüñ yār-ı faḫr-i ^cālem idiklerin icmālen beyān ve müretteben ismlerin ^cıyāndan soñra evşāf-ı şerīflerinüñ zübdesini beyān ve tafşīlen ^cıyān murād itmegin yene icmāldeki tertīb üzre ḫazret-i Ebū Bekrūñ vaşfını, vaşf-ı ^cÖmer üzre taḫdīmen buyurur:

﴿ آن یکی اورا رفیق غار بود ﴾ Ol biri Faḫr-i ^cāleme maḡara yoldaşı idi. **Ān yekī**, «ol biri» dimekdür. Bi-ḫarīneti's-sibāḫ murād ḫazret-i Ebū Bekr idigi ^caleyhi'l-ittifāḫdur. **O-rā**, «oña» dimekdür ya^cnī Faḫr-i ^cāleme. **Refīḫ-i ḡār**, izāfetle «maḡara yoldaşı» dimekdür. Zīrā refīḫ «yoldaş» ma^cnāsına^cArabīdür, Fārisīde daḫı müsta^cmeldür. Maḫşūş-ı Fārisīsi «hem-rāh»dur. Ḡār, ^cArabīdür; [Ü55b] Fārisīde daḫı müsta^cmeldür. Bunda «maḡara» ma^cnāsınadır. [S72b] Fārisīde aña kesr-i hemze ve sükūn-ı şīn ve fetḫ-i kāf ve sükūn-ı fā ve tā ile «işkeft» daḫı dirler. Ve fetḫ-i hemze ile «eknān» daḫı dirler. Lākin ^cArabīde ḡār «maḡara» ma^cnāsına geldiği gibi ḡāḫice bir ağacın adıdır ki yimişine «ḫabbū'l-ḡār» dirler. Ve daḫı «ḡayret ve fesād ve büyük leşker» ma^cnalarına gelür. Ve batn ile ferce «ḡārān» dirler. **Būd**, «idi» dimekdür. *Keyfiyyet-i refāḫat-ı ḡār*: Ma^clūm ola ki bi^cşetüñ on dördinci sālinde Faḫru'l-ibrār şalla'llāhu ^caleyhi ve sellem ^chadīṣ-i şerīfī beyāniyle ru'yet-i ru'yā-yı mu^ccize-redifin ^cıyān eyledikte, küffār-ı ḫāksār bu ru'yā-yı ḫayr-āsārdan ḫaberdār olmaḡın ol arz-ı naḫlistānuñ Medīne-i münevvere olacaḡın iz^cān ve Ensār-ı ^cālī-şānuñ fırḫa-i İslāmiyāna i^cānet ideceklerin zann-ı ḡālibleriyle īḫān idüp be-her-ḫāl cümleten muḫtaribū'l-bāl oldılar. Pes tedārük-i hicret-i İslām ḫaḫḫında bā^cış-ı keşret ve kendülerüñ ḫaḫḫlarında zaḫmet olur diyü def'inüñ taṛīḫın beynlerinde meşveret için Mekke-i mükerrerede Ḳuşayy bin Kilābuñ li-ecli'l-müşāvere binā-kerdesi olan Dāru'n-Nedve nām maḫalle cem^c olup ^caḫd-i meclis-i meşveret kıldılar. Şanādīd-i Ḳureyş bu ḫuşūşa dā'ir meşvedete dem-sāz ve mel^canete āḡāz üzre iken ol ān-ı nekbet-iḫtirānda nā-gāḫ şeyṭān ^caleyhi'l-la^cne ol gürūh-ı mekrūhuñ dā'ire-i pür-nā'irelerine vāşıl ve bir pīr-i ta^cne-tedbīr ḫıyāfesinde meclislerine dāḫil olup su'āl-i muḫaddere cevāb ilḫābiyle eyitdi: “Necdden gelürem. Sizlerüñ bunda encūmen-ārā-yı mel^canet oldıḫlarıñızı istimā^c idüp geldüm. Bu cem^cıyyetden bir murāduñuz olmaḫ gerekdür. Ḳavl-i za^cīf ve re'y-i saḫīfūñizi benden ketm itmeñüz. Bir pīr-i müşkil-küşā-yı mel^canet ve tedbīr-ārā-yı umūr-ı meşvedetim.” diyü mel^cūn kendü kendüyi ol dār-ı idbāruñ bāzār-ı meşvedet-şī^cārında ol ḫadar şatdı kim, meşāmm-ı küffār (u) müşrikīn ol kelimāt-ı serḡīn-āḡīnden bñy-ı āşnāyı bulup sebab-i cem^cıyyet olan meşveretlerin ol la^cīne i^clām ve keyfiyyet-i [Ü56a] ḫāli yegān yegān taḫrīr-i tām̄m ve herkes fikr-i

fāsidence intihāb eylediği re’y-i şahīfin aña bu vechle ihbār u ifhām idüp, [S73a] içlerinden Ebu’l-Buhterī nām bir bed-kelām eyitdi: “Benüm re’yüm oldur ki ol t̄alib-nevā-yı hicret ve şāhib-da‘vā-yı nübüvveti bir beyte koyup hemān bir āb u nān virecek kereden mā-‘adā bāb u revzenlerin sedd ü bend eylemekdür.” Ol zamān şeytān-ı la‘īn eyitdi: “Bu re’y-i fenādur. Zīrā yārān u mu‘āvinleri gelüp kendüyi hālāş iderler.” Ba‘dehū Hişām bin ‘Amr eyitdi: “Benüm re’yüm ol t̄alib-i hicreti Mekkedden ihrācdur.” Pes yene şeytān-ı la‘īn eyitdi: “Bu daḥī re’y-i ḥāsen degüldür. Zīrā taşrada daḥī ziyāde kuvvet bulup bizlere ziyāde zaḥmet virür.” Ba‘dehū Ebū Cehl-i la‘īn ki muḥaddemā ismi ‘Ömer ve ‘ulūm-ı ‘aqliyyede mahāretinden nāşī künyesi «Ebu’l-ḥikem» iken ‘adem-i īmān ile ‘inād u tuḡyānı ‘ilāvesiyle «Ebū Cehl» tesmiyesiyle şöhret bulmuşıdı. Bu daḥī eyitdi: “Re’y oldur ki ḳabā’il-i ‘Arabuñ her бүтүнından birer ‘allām-ı bī-rahm getürelim. Her biri bir seyf ile ḥamle vü hücüm eylesünler. Murād ḥuşul-pezir oldıḳda mādde-i ḳabā’ilüñ cümlesi şerīk olur. Böyle oldıḳı şüretde Benū-Hāşim cümle-i ḳabā’il ile da‘vāya ve pā-dāş için muḥārebe vü heycāya ḳudret bulamaz.” didikde şeytān-ı la‘īn eyitdi: “Ebū Cehlüñ bu re’yin istiḥsān idüp böyle eylemeñiz gerekdür.” diyü her birlerine gūn-ā-gūn iḡvā vü iḡrā kıldı. Pes fitne-i nā’imenüñ iḳāzına tedārük-i tāmm ile muntaẓır-ı vürüd-ı tārik-i şām oldılar. Ol zamān ‘ālem-i esrāru’l-ḥafıyyāt cānibinden peyk-i Rahmān nāzil olup Faḥr-i kā’ināt ‘aleyhi efḍalü’t-teḥıyyātu bi-emr-i İlāh bu keyfiyyetden āḡāh idüp: “Yā Muḥammed ! Bu leyle-i mübārekede Mekke-i mükerrermeden Medīne-i münevvere tarafına hicret buyurmañız için emr-i Rabb-i ‘izzet olmuşdur.” didi. Ol zamān rehber-i Muhācirīn ü Enşār olan Server-i aḥyār şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥāzretleri emr-i hicreti ḥāzret-i Şiddīḳ ile Ḥayder-i Kerrāra ḥaber idüp: “Ḳanḳı t̄alib-i cennetdür ki bu leyle-i hicretde dā’ire-i mekān-ı iḳāmet-[Ü56b] nişānumda merkez-nişān-i ḳarār ve maẓhar-ı rızā-yı ḥāzret-i Perverdgār ola?” diyü buyurdıḳda, işbu işāret-i pür-beşāret üzre bī-muḥābā *naẓm*:

شیر یزدان کز نهیب خنجرش
 خصم را بفسرد خون در خنجره
 [S73b] بود از آسیب او پیش اجل
 جان دشمن از غزا در غرغره
 اوست قلب لشکر اسلام ازان
 مهر دین بی مهر او نامد سره
 بر فراز قدر عالی منظرش
 من نکویم آسمان را کنکره
 چون کم از یکنقطه موهوم شد
 در محیط مرکزش نه دائره

ile meşrūḥ ve medāyih-i sā’ire ile memdūḥ olan şāhib-i ḥancer ve seyf-i zū’l-feḳār a‘nī bihi ḥāzret-i Ḥayder-i Kerrār kendi cān-ı şīrīnini rāh-ı selāmet-i Faḥru’l-mürselinde īşār ve ka‘be-i maḥabbet-i ḥātemü’n-nebiyyinde ḳurbān olmaḡı ihtiyār idüp, maḳarr-ı ḥāzret-i Peyḡamberde iḳāmete āmāde vü ḳazā-dāde oldı. Fe‘alā-hāzā ḥāzret-i ‘Aliyyü’l-Murtaẓānuñ bu mertebe bālā-nişān-i evc-i īşār oldıḡımuñ

beyânında şâhib-i İhyâ rivâyet-i şâhîha ile bir mufaşşal hadîs-i şerîf naql eylemişdür. Bu fakîr dağı naql bi'l-ma'nâ olmak üzere yüz on beş beyt ile nazm idüp, nazm-ı ma'hûda Kaşîde-i 'Aliyye ile nâm virüp ol yâdgârı zîver-i mecmû'a-i eş'âr eylemişdüm. Hülâsası hazret-i Hayder-i Kerrârı ol şeb-i hicret-i Fahru'l-ebrârda a'dâdan hıfz hîsmeti için hazret-i Bârî Cibrîl-i emîn ile İsrâfîl 'aleyhi's-selâmı tâbe-şubh pâsbân eylemişdür, intihâ. Vaktâ ki hazret-i 'Aliyyü'l-Murtazâ dâ'ire-nişîn-i hazret-i İlâh oldıkda ol Bedr-i münîr-i kevneyn şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem emr-i zü'l-celâle şedd-i niţâk-ı imtisâl idüp refîk-i şefîki olan hazret-i Ebû Bekri's-Şiddîk razıya'llâhu 'anh ile cünbiş-nümâ-yı hicret ve şavb-ı me'mûra hırâm-âver-i 'azîmet olup ibtidâ'-i sefer-i hayr-eşerde etrâf-ı 'âlî-şânın dâ'ire-mişâl ihâta iden küffâr-ı hâksâr pâsbânlarınuñ körlükleri için mübârek dest-i mu'cize-peyvestiyle arz-ı beyzâ'-i Mekke-i [Ü57a] mükerreme zâdeha'llâhu şerefâdan bir miqdâr hâk-i pâk alup, ol hâk-i tâbnâkûn üzerine يس والقران الحكيم nazm-ı kerîmin فهم لا يبصرون âyet-i şeref-nümûnına degin tilâvet idüp ba'dehü ol gubâr-ı mu'ciz-âşârı vücûh-ı a'dâ'-i müşrikîn ve mefârîk-ı düşmenân-ı dîne nişâr buyurdu. Pes dest-yârî-i tevfiğ-i Bârî ile nişâr-kerde-i Fahru'l-ebrâr olan gubârdan her kankı bedkârûn ser-i şe'âmet-şî'ârına zerre miqdâr işâbet eyledi ise der-sâ'at cümlesi müş-ı kürvârî kuvvet-i bâşiradan [S74a] dür olup, ol Sems-i felek-i risâlet ve bedr-i mînâ-yı nübüvveti ve refîk-i şiddîkını ru'yetden mehcûr ve fehm ü idrâk keyfiyyetinden bî-şu'ûr oldu. Hattâ bu gubâr-ı mu'ciz-âşârdan hışşamend olan eşrârûn cümlesi soñra meydân-ı ma'reke-i Bedrde tu'me-i şemşîr-i âbdâr-ı gûzât ve mazhar-ı kahr-ı Hâliku'l-arzı ve's-semâvât olmuşlardur. Çün ol hazret-i habîb-i İlâh ile hazret-i Şiddîk hem-râh olup Mekke-i mükerremeden hürûc ve râh-ı maqsûda vülûc buyurdıkda der-âkab pâsbânlarınuñ sâ'iri olan ba'zı eşrârûn ihbârıyla şanâdîd-i Kureyş hicret-i Ahmed-i muhtârdan haberdâr olup der-hâl işr-i Fahru'l-ebrâra düşdiler. İçlerinden hazret-i Sürâka razıya'llâhu 'anh gibi ba'zı, müsâbaqat iden mu'cize-i Rasûlu'llâh ile mazhar-ı hidâyet olup sâ'irleri şeytân ile refâkat ve fütâde-i hâmun-ı dâlâlet olmağın teftîş-i hâl-i cihet-i 'azîmet-i şâhib-i hicrete ikdâm eylediler. Ma'a-hâzâ Fahru'l-ebrâr şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem hazret-i Şiddîk razıya'llâhu 'anh ile cânib-i yemîn-i Mekke'de vâki', şehre bir sâ'at bur'diyyeti şâyi' Cebel-i Sevr dimekle meşhûr bir küh-ı lâmi'ûn bir gâr-ı sa'âdet-âşârında ârâm u qarârı ihtiyâr buyurmuşıdi. Ve 'aqtübü'l-karâr ol gâr-ı pür-envârûn bâb-ı devlet-medârı üzere be-ilhâm-ı Bârî 'ankebût pûd u târ ihzârı ile perde-sâzlık hizmetin ibrâz idüp ve ol perde-i hıfz-ı İlâhî sâyesinde bir kebüter-i Harem lâne-sâz-ı ikâmet ve zîr-i şeh-bâlinde beyza-nevâz-ı sa'âdet olup şevk-i hizmet-i şulţân-ı her dü-serâyile nevâ-sâz-ı zevk ü şafâ olmuşıdi. Hattâ hâlâ Beytu'llâhi'l-harâmda âşyân-nişîn olan hamâm-ı lâzımü'l-ihtirâmlar bâb-ı gârda hizmet-güzâr olan kebüter-i hoş-bâl ü perûn [Ü57b]neslindendür dimişlerdür, kezâ ft-Şerhi'l-Kaşîde li-'Aliyyi'l-Kârî. Pes ol ol Hayru'l-enâmûn cihet-i 'azîmetini teftîşe ikdâm iden a'dâ'-i dîn, delâlet-i şeytân-ı la'în ile ol gâr-ı pür-envârûn üzerine gelüp her ne kadar nazar-ı diğkat-eşer ile istibşâr eylediler ise ne Fahru'l-ebrâr ve ne huzûr-ı şerîfînde hizmet-güzâr olan yâr-ı gârını göremeyüp ve şeyh-i Necdînûn her bâr küffâra [S74b] gârı işâretinûn bir fâ'idesi olmadı. Zîrâ bâb-ı gârda olan perde-i işmet-i Perverdgar ve âşyân-ı hamâme-i hikmet-şî'âr-ı mu'cize-âşârı berekâtından şeytân-ı la'înûn sa'ıyî inkâr-kerde-i eşrâr olmuşıdi. Pes ol merkez-nişîn-i dâ'ire-i hıfz-ı Bârî, yâr-ı gârı ile ol gârda bi-emri'llâh üç gün üç gice qarâr buyurdu. Ve müddet-i mezkûrda hazret-i 'Abdu'r-

Raḥmān bin Ebī Bekri'ş-şiddīk rażıya'llāhu 'anhu ve 'an-ebeveyhi her şeb Faḥru'l-ebrār ve peder-i büzürgvārnuñ seyr-i dīdār-ı ziyā-medārlarıyla iktisāb-ı envār için gāra gelüp Ḳureyş miyānelerinde vuḳū'-yāfte olan ḳīl ü ḳālī ḥikāyet ü iḥbār ve hengām-ı seḥerde yene Mekkeye 'avdete ibtidār ider idi. Ve ḥazret-i 'Abdu'r-Raḥmānı vaḳ'a-i gārdan ḥaberdār iden ḥazret-i Şiddīkuñ menīḥa olan aḡnāmı terbiyesine me'mūr, Führe nām 'atīkī idi. Zīrā Faḥru'l-ebrāruñ gāra duḡulinden Führe ḥazretleri āḡāḥ idi. Pes Ser-ḳāfile-i enbiyā, gārdan ḥurūc murād-ı 'ālīleri oldıḳda ḥazret-i Führe varup Cebel-i Şevr eṭrāfında ḥayme-nişīn-i ihtidā olan Benī-Deylemden bir merd-i fütüvvet-şiyemüñ iki re's develerin istīcār idüp ḥāk-i pāk-i server-i aḡyāra getirüp cānib-i Medīneye şedd-i raḥle is'āf-ı himmet gösterdi. Ol ān-ı sa'ādet-nişānda şütrānuñ birine Faḥr-i ebrār şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem süvār olup ve birine ḥazret-i yār-ı ḡār ile Führe ḥazretleri ber-vech-i irdāf süvār olup, rehberī-i Rehnü-mā-yı dīn ü İslām ile semt-i hicrete sevk-i inaḳ-ı itizām buyurdılar. Vaḳtā ki Medīnetü'r-Rasūle vuşüllerinde dāru'l-hicreti ḳudūm-ı şeref-lüzūmlarıyla pür-nūr ve 'umūmen ahālī-i Medīneyi sürūr u ḥubūr buyurdıḳdan şoñra eṭrāfda ve ḥāşşaten Beytu'llāhi'l-[Ü58a] ḥarāmda bulunan fırḳa-i İslāmiyān emr-i hicrete şedd-i riḡāl-i imtişāl idüp pey-der-pey mesāfe-i seferi pāy-ı şevḳ ile ṭayy iderek Medīne-i münevvereye hicret birle nā'il-i 'izz ü devlet ve maḡhar-ı envā'-ı fevz ü nuşret oldılar, intihā. İmdi ḥazret-i Şiddīkuñ yār-ı ḡār-ı Rasūlu'llāḥ oldıḳı bu icmālden mübeyyendür. Nitekim āyet-i kerīmede اثنين الغار ثانی انهما vārid olmuşdur. Ve ḥadīş-i şerīfde ماظنك باثنين الله ثالثهما [S75a] يا ابا بكر gelmişdur. Ve binā'en 'aleyh medḥ-i şerīfde Ḥasen-i Kāşifī bu mezāmīne imā diyüp böyle buyurmuşdur, *medḥ*:

ان محرم راز اسمانی
 ان محرم كعبه معانی
 ان همدم خاص ثانی اثنين
 ان خواجه چار سوی کونین
 در مسند حکم امیر عدل
 در اخر جهد امام اول
 صدیق طریق استقامت
 سالوک معارج کرامت
 صاحب قدم مقام تجرید
 سر دفتر جمله اهل توحید
 او را قدم از دم یقین بود
 زان پیشرو مقام دین بود
 در جمع مقربان صادق
 حقا که جز او نبود سابق

intihā. «Ka'be-i me'ānī»den murād zāt-ı Muḡammed 'aleyhi's-selāmdur. Ma'lūm ola ki Faḥru'l-ebrār ile Şiddīk ḥazretlerinüñ şeb-i hicrede olan refāḳati ve ḡārda olan şoḡbetinüñ şevāb-ı fażīleti ḥāric-i ḥadd-i

beyāndur. hattā ḥazret-i ʿÖmer-i Fārūḳ rażıya’llāhu ʿanhdan: “Yā ʿÖmer ! Senüñ ṭāʿāt u ʿibādātuñ ile ḥazret-i Şiddīḳ rażıya’llāhu ʿanhuñ ʿibādetinüñ nisbeti ne gūnedür?” diyü su’āl olındıḳda cevābda: “Ḥazret-i Ebū Bekri’ş-Şiddīḳuñ Faḥru’l-enbiyā ile hemān ḡarda yār-ı vefādārlıḡınuñ şevābı, benüm ʿibādātuma muʿādil belki daḡı ziyādeye ḳābildür.” diyü buyurmuşdur dirler.

﴿ وان ذكر لشركش ابرار بود ﴾ Ve ol biri serdār-ı leşker-i ebrār idi. **Vʿān diger**, «ve ol āḡarı» dimekdür. Murād ḥazret-i ʿÖmer rażıya’llāhu ʿanhdur. **Leşker-keş**, aşlı «asker çekici» maʿnāsına tertīb-i tavşīfidür. Bir cüz’i «asker» maʿnāsına olan leşkerdür. ʿAskere Fārisīde «sipāḡ» daḡı dirler. Lākin sipāḡ, müfredde ve cemʿa itlāḳ olunur. Ammā leşker, mecmūʿ-ı sipāḡa itlāḳ olunur. Ve bir cüz’i daḡı çekici maʿnāsına olan «keşende» kelimesinden muraḡḡam olan ism-i fāʿıldür. Pes bunda murād «ser-asker» maʿnāsına ʿalem mecrāsına cārī olmaḡdur ve mā-baʿdine muzāfdür. **Ebrār**, [Ü58b] cemʿdür. Müfredi fetḡ-i bā ve sükūn-ı rāʿ-ı müşeddede ile «berr»dür, maʿnāsı «şālīḡ ve eyü, şāḡīb-i şalāḡ kimesne» dimekdür. İmdi ebrārdan murād «Eşḡāb-ı kirām» ʿaleyhim rızvānu’llāhi’l-ʿAzīzi’l-ʿAllāmdur. **Būd**, «idi» maʿnāsına olmaḡ daḡı muḡtemeldür. İmdi bundan murād ḥazret-i Fārūḳuñ ḳable’l-ḡilāfe [S75b] ve baʿdeḡa olan şecʿat u kerāmet ve ḡazā vü fütūḡātda ser-asker-i eşḡāb-ı kirām ve fātiḡ-i bilād-ı İslām idigine işāretdür. Nitekim Kāşifī buyurmuşdur, *medḡ*:

چو بر تخت خلافت یافت فاروق
شد اعلام هدا را سر بعیوق
سپهسالار دین کز رای عالی
جهانرا داشت از بیداد خالی
چنان بنیاد ظلم از بیخ بر کند
که کرک از میش دامن سر در افکند
زهی روشن دلی صاحب سکینه
که نمودش نهایند از مدینه

Yaʿni çünki ḥazret-i Fārūḳ mesned-ārā-yı taḡt-ı ḡilāfet oldı, ʿlām-ı hüdā ser ber-āverde-i ʿayyūḳ oldı. Ol sipēh-sālār-ı dīn-i mübīndür ki, reʿy-i ʿālīsiden nāşī cihān zulm ü sitemden ḡālī oldı. Ve zulmüñ bünyādını kökünden bir gūne ḳalʿ itdi kim gurgān, dāmān-ı mīşāna baş egdi. Ne ḡuzel bir rüşen-dil şāḡīb-i sekīne vü veḳārdur ki, berekāt-ı kerāmetiyle kendüye Medīneden Nihāvend görinmişdür, intihā. Bundan murād, ḥazret-i Fārūḳ minber-i Medīnede ḡuṭbe-ḡʿān-ı Eşḡāb iken Nihāvend semtine ḡazāya meʿmūr ʿaskerine: “یا ساریة الجبل” diyü nidā idüp ʿasker-i İslām daḡı niçe yüz biñ fersaḡ mesāfe-i baʿideden şadā-yı Fārūḳı istimāʿ ile cānib-i cebele ilticā ile ḡazā ve maḡzar-ı fevz ü zafer oldıḡlarıdır. Pes leşker-keş-i ebrār olmaḡ mecmāʿ-ı evşāf-ı ḡamīde olmaḡın nāzım bu vaşfi, evşāf-ı ḡamīde-i sāʿiresi üzre tercīḡ ve bunuñla iktifā buyurmuşdur.

﴿ صاحبش بودند عثمان و علی ﴾ Anuñ şāḡīb-i idiler ʿOsmān ve ʿAlī. **Şāḡıbeş**, izāfetle anuñ şāḡīb-i dimekdür. Şīn, zamīr-i Faḡr-i ʿālem şalla’llāhu ʿaleyhi ve selleme rāciʿdür. Şāḡīb, Fārisīde «vezīr ve muʿtemedüʿd-devle ve dost ve yārāna» dirler. ʿArabīde daḡı bu maʿnālarda müstaʿmeldür. Bu maḡāmda

maʿānī-i mezkūrenüñ her birin murād itmek cāʿizdür. *Fāʿide*: Maʿlūm ola ki «şāhib» lafzı müfreden istiʿmāl [Ü59a] olındıkda maʿānisi ānifen zıkr olinandır. Ammā mürekkeben istiʿmālinde erbāb-ı Fürs ʿindinde başka başka maʿnaları vardır. Meşelā «şāhib-raşad», bir ḥakīmüñ nāmıdır ki, bir kūh-ı bülendüñ küllesine tūlen irtifāʿı [S76a] yedi yüz zirāʿ bir ʿimāretde oturup, seyyārāt-ı sevābitüñ tūlūʿ u ğurūbına nazār ider idi. Ve «şāhib-ıyār», ğāyetde zīrek ve saḥī bir vezīrūñ nāmıdır. Ve «şāhib-kırān», şol mevlūda dirler ki maskat-ı reʿsi vaqt-i kırān-ı ʿazīimde ola ve burc-ı kırān, anuñ tālīʿi ola, kezā fiʿl-Edevāt. Ve «şāhibī», bir nevʿa muḥaṭṭaṭ cāmedür. Ve «şāhib-ḥayāt», ḥazret-i ʿĪsā ʿaleyhiʿs-selāmdür. Ve «şāhib-kāfi», İsmāʿīl nāmında bir şāhib-i fażilet vezīr-i ʿālī-cāhuñ nāmı idi. Ve bunuñ emşālī mürekkebātuñ tafşlı Ferheng-i Şuʿūrīdedür. **Būdend**, «idiler» maʿnāsına māzīnūñ teşniyesidür, cemʿi daḥı bu şġga üzredür. Fürsde teşniye ile cemʿüñ farkları maʿnādur, lafz degüldür. **ʿOsmān**, emīruʿl-müʿminīn bin ʿAffānuñ ʿalemidür. Künyesi Ebū ʿAbdiʿllāh el-Emeviyyüʿl-Ḳureşīdür. Faḥr-i ekrem şallaʿllāhu ʿaleyhi ve sellemüñ Dār-ı Erḳama teşrīfinden muḳaddem şerefi İslām ile müşerref ü mükerrerem olmuşdur. zūʿl-ḳarābe-i Nebiyy-i ekremdür. Zīrā Faḥr-i ʿālem şallaʿllāhu ʿaleyhi ve sellem Muḥammed ibni ʿAbdiʿllāh bin ʿAbdiʿl-Muṭṭalib bin Hāşim bin ʿAbdi Menāfuñ dört evlād-ı ʿālī-nijādı var idi. Biri Hāşim ve biri Muṭṭalib ve biri ʿAbdü-şems ve biri Nevfel idi. Peyġamber-i ʿālī-şān Hāşim evlādlarındandır. Ve ʿOsmān bin ʿAffān ʿAbdü-şems evlādlarındandır. Ve daḥı ḥazret-i ʿOsmān, Faḥr-i ʿālem ḥazretleriyle arz-ı ḥabeşiyeye hicret-i şerīfnde berāber idi. Ve Faḥr-i ʿālemüñ kerīme-i muḥteremeleri ḥazret-i Ruḳıyyeyi evvel nikāḥ idüp baʿde-vefātihā ḥazret-i Ümmü Külsūmi nikāḥ buyurmuşdur. Ol sebebden kendüye ʿOsmānu Zūʿn-nūreyn tesmiye olinmuşdur. Ve hengām-ı ğazāʿ-i Bedrde izn-i Rasūluʿllāh ile Medīne-i mūnevverede ḳalup ḥātūni ḥazret-i Ruḳıyyenüñ bī-mizāclıġı ḥasebiyle ḥizmetinde olmaġın ʿözri maḳbūl ve yene Bedrilerden maʿdūddur. Bināʿen ʿaleyh ğazāʿ-i Bedrūñ māl-i ğanāʿiminden kendü için Faḥr-i ʿālem şallaʿllāhu ʿaleyhi ve sellem sehm ifrāz buyurmuşıdi. Ve daḥı ḥudeybiyede olan Beyʿatüʿr-Rızwān vaqtinde nizām-ı muşālaha için [Ü59b] Mekke-i mükerreremeye irsāl buyurılıp beyʿat-ı Faḥruʿl-enāmda ḥāzır bulunmadıġından, Faḥr-i ʿālem mübārek yed-i şerīfini diġer yed-i mübārekinüñ üzerine vazʿ idüp: [S76b] “Bu dest-i peyvestüm ʿOsmān bin ʿAffān içündür.” diyü buyurmuşıdi. Ve icmāʿ-ı Eşşāb-ı kirām ile Ḳurʿān-ı kerīmüñ süre-i şerīfelerin ʿalā-hāzaʿn-nizām tertīb buyurmaġın kendüye «cāmīʿuʿl-Ḳurʿān» dinmişdür. Ve şemāʿil-i şerīfi beyānında İmām-ı Tebrīzī eyidür: Beyāzuʿl-levn ve orta boylu idi. Ve rivāyet-i diġerde esmeruʿl-levn ve raḳīḳuʿl-beşere ve ḥasenüʿl-vech ve yaşşı yaġrınlu, keşīrū şaʿrūʿr-reʿs ve ʿazīmuʿl-liḥye idi. Hicret-i Rasūluʿllāhuñ yigirmi dördinci sālinde ğurre-i Muḥarremüʿl-ḥarāmda mesned-ārā-yı ḥilāfet olup bilād-ı Maġribi ve Maʿmūriyyeden diyār-ı Rūma dek Afrīḳıyye ve Ṭarābūlūsüʿl-ġarb ve ḥavālılerindeki bilādı ve Māverāʿüʿn-nehr ve Türkistān ve emşālī bilādları fetḥ idüp giriftār-ı ḳabza-i taşarruf-ı İslām eylemişdür. Baʿdehū fırḳa-i İslāmiyānuñ ilā-yevmiʿl-ḳıyām rāḥatına dāll olur himmetler buyurmuşdur ve kendüden ḥalḳ-ı keşīr rivāyet eylemişdür. Vaqtā ki taḳdīr-i İllāhī yirini bulacaḳ oldıkda mışr-ı Ḳāhire ḳavminden Esvedüʿn-Necībī nām bir nā-kāmuñ yedinde ve bir rivāyetde bir ğayr-ı Mışrīnūñ yedinde nūş-ı cām-ı şehādet ḳılmışdur. Müddet-i ʿömr-i şerīfi seksen ikidür ve fi-rivāyetihī seksen sekizdür. Leyle-i sebtde ʿāzīm-i Dāruʿs-selām olup Baḳīʿuʿl-muḥtereme defn olinmişdur.

Müddet-i hilâfeti on iki seneden bir kaç gün noğşandır. Ba‘dehü hazret-i ‘Aliyyü’l-Murtazâ mesned-nişin-i hilâfet oldu. **U(ve) ‘Alî**, ‘Osmân üzerine ma‘tûfdur. ‘Alî emîru’l-mü’minîn bin Ebî Tâlibdür. Her vechle mazhar-ı rızâ-yı Faḥr-i ‘âlem olduğu hasebiyle ‘Aliyyü’l-Murtazâ dinmişdür. Künyesi Ebu’l-Ḥasen ve Ebu’t-Türâb el-Ḳureyşidür. Ekser-i aqvâlde ṭâ’ife-i zükürdan, evvel şeref-i İslâm ile müşerref olan kendüdür. Hengâm-ı İslâmında sinn-i sa‘âdetleri on beş ve fî-rivâyetihî on altı ve fî-rivâyetihî on ve fî-rivâyetihî sekize varmışidi. Müşâhedün cümlesinde Faḥr-i ‘âlem ile bulundu, illâ hengâm-ı gâzâ’-i Tebükde [Ü60a] ḥâzır degül idi. Ol demde izn-i Rasûlü’llâh ile hem-ḥ^vâbe-i ‘âlî-şânı hazret-i Fâtîmetü’z-zehrânun yanında qalmaq üzre qarâr virildikde eyitdi: “Yâ Rasûla’llâh ! Beni nisâ vü şıbyân miyânelerinde teḥallûf mi buyurursuz?” Pes ol demde Faḥr-i ‘âlem şalla’llâhu ‘aleyhi [S77a] ve sellem kendüye: *الا ترضى ان تكون منى بمنزلة هارون من موسى انه لاني بعدى* ḥadîs-i şerîfiyle ḥiṭâb-ı müsteṭâb kılmışidi. Şemâ’ilde mübârek levni buğday teñlü idi. Ve ‘azîmü’l-‘ayneyn ve orta boylu ve qarınlu bir zât-ı mehâbet-simât idi. Ve keşîru’ş-şar’ ve ‘azîmü’l-liḥye idi. Mübârek re’si ve rîş-i sa‘âdeti sefid idi. Hengâm-ı hilâfetinde cümle-i ḥavâric ve niçe eşrârî tu‘me-i şemşîr-i zü’l-feḳâr idüp mağrib ü maşriḳda nice gâzâ ile mazhar-ı fütühât u fevz-i zafer olmuşdur. Binâ’en ‘alâ-zâlik «esedu’llâh» ile mülâḳqab olmuşdur, «Ḥayder» didikleri daḫı bu ma‘nâcadur. İbnü ‘ammi’r-Rasûldür. Faḥr-i ‘âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem niçe eḥâdîs-i şerîfe ile kendüyi medḫ buyurmuşdur. Ez-cümle *على اخى فى الدنيا والاخرة* ḥadîs-i şerîfi ve daḫı *على امام البررة و قاتل الفجرة* ḥadîs-i münîfi ve daḫı *حب على براءة من النار* ḥadîs-i laṭîfi gibi, kezâ fî’l-Münâvî. Ve saḳî-i ḥavz-ı Nebîdür. Nitekim *على صاحب حوضى فى القيمة* ḥadîs-i şerîfi bu beyânda kâfidür. Ve ‘Alî fezâ’il-i ḥadden bîrûn ve kıyâsdan efzündür. Nitekim nâzım, beyt-i âfîde taşriḫ buyuracaḳdur. Ve ibtidâ’-i hilâfeti hicret-i Nebevînün otuz beşinci sâli şehr-i Zî’l-ḥiccenün on sekizinci günü yevm-i cum‘ada idi. Müddet-i hilâfeti dört sene toḳuz mâhdan bir kaç gün noğşân olmuşdur. Bitakḍîri’llâhî te‘âlâ şehr-i Kûfede yevm-i cum‘anuñ vaḳt-i şabâḫında ‘Abdu’r-Raḥmân bin Mülcemî’l-Murâdî ol ḥudâvendgârı zaḫmdâr itmegin, ol zaḫmdan müte’eşşir üç gün soñra ‘âzim-i Dâru’s-selâm olmuşdur. Sâl-i vefâtı hicretün kırkıncı sâlinde Ramazân-ı şerîfün on yedinci gününde idi. Müddet-i ‘ömr-i şerîfi altmış üç ve fî-rivâyetihî altmış [Ü60b] beş ve fî-rivâyetihî altmış yedi ve fî-rivâyetihî elli sekize bâliḡ idi. Kendüyi şübbân-ı ehl-i cennetün seyyidleri olan veledeyn-i muḥtermeyni hazret-i Ḥasen ve hazret-i Ḥüseyn ve daḫı ‘Abdu’llâh bin Ca‘fer rızvânü’llâhî ‘aleyhim ecma‘în ḡasıl idüp namâzın hazret-i Ḥasen rażıya’llâhu ‘anh kıldırdı. Ve hengâm-ı seḫerde defn olındı dirler. Ve kendüden ḫalk-ı keşîr, ḥâşşaten hazret-i [S77b] Ḥasen ve Ḥüseyn ve Muḫammed ve niçe Eşḫâb u Tâbî’in rivâyet-i eḥâdîs-i şerîf eylemişdür. *Fâ’ide*: Esâmî-i Ricâl nâm kitâbda eyidür: ‘Ahd-i evvelde ‘Ömer bin Ḥaṭṭâb ile müsemmâ altı kimesne idi. İçlerinden biri hazret-i Fârûḳdur, ḡayrısı sâ’ir kimesnelerdür. Ve daḫı ‘Osmân bin ‘Affân ile müsemmâ iki kimesne idi. Biri hazret-i Zü’n-nüreyndür, âḫarı âḫar kimesnedür. Ve daḫı ‘Alî bin Ebî Tâlib ile müsemmâ altı kimesne idi. İçlerinden biri ibnü ‘ammi’r-Rasûl ve sâ’iri âḫar kimesnelerdür, intihâ. Binâ’en ‘aleyh nâzım Çehâr-yâr-ı güzînün her birini evşâf-ı vazîḫa ile beyân buyurmuşdur. Nitekim eyidür:

﴿ بهر آن کشتند در عالم ولی ﴾ O Faḥr-i ʿālem için velī oldılar. **Behr-i ān**, «anuñ için dimekdür. Zīrā behr, feth-i bāʾ-i muvaḥḥide ve sükūn-ı hāʾ ve rāʾ-i mūhmele ile beş maʿnāyadır. Bunda maʿnā-yı ūlā murāddur ki taḥṣīṣ için olan lām-ı cārre maʿnāsıdır ki «be-cihet-i ān» ve daḥı «berāy-ı ān» dimekdür. s̄ānī «rā» maʿnāsınadır. s̄ālīs «ḥıṣṣa» maʿnāsınadır. Rābīc şehri adıdır. Ḥāmis şuʿā-ı kamer ü nūcūmdur, intihā. Mā-baʿdine muzāfdur, muzāfun-ileyhi olan «ān» ism-i işāretdür. Müşārun ileyhi Seyyidü'l-kevneyn ʿaleyhi'ş-şalātü ve's-selāmdur. **Geştend**, feth-i kāf-ı ʿAcemī ile māzīnūñ teşniyesidir, cemʿi daḥı birdür. Maʿnāsı «oldılar» dimekdür. Fāʾili tahtında müstetirdür, merciʿi ʿOsmān ile ʿAlīdür rażıya'llāhu ʿanhümā. **Der-ʿālem**, «ālemdede» dimekdür. **Velī**, «dost» maʿnāsınadır. Pes bunda لكل نبى ان عليا منى و انا منه و هو hadīslerine ve daḥı خلیل و خلیلی عثمان ve daḥı ولى فى الدنيا والاخرة [Ü61a] hadīs-i şerīfine telmīḥ vardır. Ve daḥı velī lafzı, «ḳarīb ve ibnü ʿamm» maʿnālarına daḥı gelür. Bunda bu maʿnāyı irāde daḥı rüşendür. Zīrā ʿOsmān ile ʿAlī rażıya'llāhu ʿanhümānuñ Faḥr-i kāʾināt ʿaleyhi efḍalü't-teḥıyyāya ḳarābetleri maʿlūmdur. Belki bu maʿnā evvelkinden ezherdür, vecḥi gayr-ı ḥafıdır. Pes nāzım yene tertīb üzere her birinūñ şıfat-ı lāzımelerin beyān ile izāḥ için eyidür:

﴿ آن یکی کان حیا و حلم بود ﴾ Ol biri ḥayā vü ḥilm maʿdeni dimekdür. **Ān yekī**, «ol biri» dimekdür. [S78a] Murād ʿOsmān bin ʿAffān rażıya'llāhu ʿanhdur. **Kān-ı ḥayā**, izāfetle «ḥayā maʿdeni» dimekdür. Zīrā kān, kāf-ı ʿArabī ile «maʿden ve merkez» maʿnāsınadır. ḥayāʾ, feth-i ḥāʾ-i mūhmele ile bunda «utanmaḳ» maʿnāsınadır. Fārisīde «şerm» ile taʿbīr olunur, ḥayā daḥı müstaʿmeldür. **Ḥilm**, ḥayā üzere maʿtūfdur. Ḥilm, kesr-i ḥāʾ-i mūhmele ve sükūn-ı lām ve mīm ile aşl-ı ʿArabīdür. «Sükūnet ve veḳār ve yavaşıḳ ve ʿuḳūbet itmek istedikde ʿaceleyi terk itmek» maʿnāsınadır. Fārisīde daḥı «nermī ve luḳf-i ḫab» maʿnāsına müstaʿmeldür. **Būd**, «idi» maʿnāsınadır. «Est» maʿnāsına olmaḳ daḥı muḫtemeldür. Pes bunda Faḥr-i ʿālemin ḥazret-i ʿOsmāna ḫiṭāb idüp: ان فيك لخصلتين يحبهما الله اللحم والحيا diyü buyurdığı hadīs-i şerīfe telmīḥ vardır. Ve evşāf-ı ḥamīde-i ʿOsmān bī-ḥadd ü bī-pāyāndur. Lākin içlerinden eşheri ḥayādur ki عثمان حىي تستحى منه الملائكة Ve bināʿen ʿaleyh medḥ-i ʿOsmānda **Kāşifī** bu maʿnāya imā idüp buyurmuşdur, *naẓm*:

زهی بر سپهر شرف کوی
 که بودش همی با دو اختر قران
 همه قول او همچو فعلش صواب
 همه جود او چون حیا بیکران
 نه درگاه دین بود رایش سبک
 نه از بار کس کشت طبعش کران
 جهان صفا صوفی پاک رو
 امام زمین و امام زمان
 چو از صبغة الله شد او سرخ او
 بمعنی سیه کشت روی جهان

[Ü61b] intihā. Pes «dü aḥter»den murād ḥazret-i Ümmü Külşüm ile ḥazret-i Ruḳıyye radiya'llāhu 'anhümādur. «Çün ḥayā'-i bī-kerān» ḳavlinde ḥayā, «yağmur» ma'nāsınadır. «Ne ez-bār-ı kes geşt» ḥilmine işaretdür. «Şüfī-i pāk-rū», ḥayāya işaretdür. «Be-ma'nā siyeh geşt rüy-ı cihān», ma'nada niçelerin rüyı siyāh oldı demek ḫā'inānuñ ḫālini beyāndur. Pes ol ma'den-i ḥilm ü ḥayā ve maḥzen-i cūd u 'aḫā olan zī'n-nüreyñ rażıyallāhu 'anhuñ evşāf-ı cemīle vü menāḳıb-ı celīlesi meşhūr-ı 'ālemiyān olmağın bunda bu miḳdār ile iktifā ḳılındı.

﴿ آن یکی باب مدینه علم بود ﴾ Ol biri 'ilm şehrinüñ bābı idi. **Ān yekī**, «o biri» dimekdür; işāret [S78b] ḥazret-i 'Alī rażıya'llāhu 'anhuyadır. **Bāb-ı medīne[-i] 'ilm**, tetābu'-ı izāfet ile «'ilm şehrinüñ ḳapusu» dimekdür. Zīrā bāb, bunda 'Arabīdür; «ḳapu» ma'nāsınadır. Aşlı «bevb» idi, vāv elife ḳalb olunup «bāb» olmuştur. Fārisīsi «der» lafzı ile mu'abberdür. Medīne, 'Arabīdür; «maḳarr ve büyük şehir» ma'nāsınadır. Cem'ı «medā'in» gelür. Pes fetḫle medenī, «şehrlü» dimekdür. Lākin erbāb-ı luğat medīne-i Rasūle nisbetde «Medenī» dirler. Medīne-i mutaşavvere nisbetde «medīnī» dirler. Medā'in-i Kisrāya nisbetde «medā'inī» dirler. Ḳaldı ki lafz-ı medīne mā-ba'dine muzāf olmağda āḫirinde hemze gerek iken bilā-hemze oḳundığı zāruret-i vezn içündür. 'İlm, elsine-i şelāse de müsta'meldür. Luğatda «bilmek» ma'nāsınadır. İştihāda «inkişāf-ı tām» ma'nāsınadır. Tafşīli inşā'a'llāh ḳarīben beyān olunur. **Būd**, kemā-merre «idi» ma'nāsınadır; «est» ma'nāsına olmağ daḫı muḫtemeldür. Pes bunda انا مدينة العلم انا مدينة العلم hadīs-i şerīfine telmiḫ ve daḫı انا دارالحكمة و على بابها hadīs-i laḫīfine işāret vardur. Ma'lūm ola ki ḥazret-i Ḥayder-i Kerrāruñ evşāf-ı cemīlesi ḫadden bisyār iken nāzımuñ 'ilm ü fażlını beyāna taşaddīsi, 'ilmüñ cemī'-i evşāf-ı cemīle üzerine rüçḫāniyyetini iş'ār içündür. Ve keyfe lā ki 'ilm-i şerīfün [Ü62a] fażīleti ḫaḳḳında Faḫru'l-ibrār şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden beş biñ sekiz yüz eḫādīs-i şerīfe vürüdün kütüb-i eḫādīsden rivāyet eylediklerin 'Aliyyü'l-Ḳārī ve sā'irden naḳlen işāret buyurmışlardur. Ve ḥazret-i 'Alīnün 'ilm ü fażl u kemālī zıkr olınan ḫadīs-i şerīfeynden nümāyāndur. Ḥulāşa şān-ı 'Alī 'ālīdür. Lākin medḫ-i şerīfinde ḫadd-i şer'ı tecāvüz eylememek ve bundan ḡayrı ḥazret-i Ebū Bekr ve 'Ömer ve 'Osmān rızvānu'llāhi 'aleyhim ḫaḳḳlarında ḫāşā nā-hemvār kelimāt söylemek Revāfızlık ḫālidür. Nitekim bundan aḳdem Sultān Maḫmūd ca'ala'llāhu meşvāhu dāru'l-ḫulūduñ hengām-ı saltanatında diyār-ı 'Aceme elçi paşa ma'iyyetiyle ba's buyurılan faḫru'l-ulemā'i'l-izām ḳazī-asker-i İslām 'Abdu'llāh Efendi ve Ḥalīl Efendi ḫazretlerinden [S79a] istinsāḫ eyledigimiz mümzā vü maḫtūm fetvā-yı şerīf-i Şeyḫu'l-İslām şüreti böyledür ki zıkr olunur: Bu mes'ele beyānında e'imme-i Ḥanefiyyeden cevāb nicedür ki, Şāh İsmā'ıl taḫt-ı hükminde olan diyār-ı 'Acemde mütemekkin Revāfız ḫazeleḫümü'llāhi te'ālā, Ebū Bekri's-şiddīḳ ve 'Ömeru'l-Fārūḳ ve 'Osmān Zü'n-nüreyñ rızvānu'llāhi 'aleyhim ecma'tin ḫazerātınun ḫulefā'-i 'ale'l-ḫaḳḳ oldıkların inkār idüp ve ḥazret-i 'Aliyyü'l-Murtażā rażıya'llāhu 'anhdan mā-'adā Eşḫāb-ı kirām rızvānu'llāhi te'ālā 'aleyhim ecma'tin ḫazerātına ve 'Āyişe-i Şiddīḳa rażıya'llāhu te'ālā 'anhā ve 'an-ebeveyhā ḫazretine ḫāşā şümme ḫāşā kelimāt-ı nā-hemvār ile ḫā'n ve 'alenen sebbi kendülerine 'ibādet bilüp ve Ḳur'ān-ı 'azīmu's-şāndan niçe āyāt-ı kerīmeye ḳavā'id-i 'Arabiyyeden ḫāric de'b-i zenādıḳa üzre re'y-i fāsıdleriyle ma'nālar virüp ve kefer vü münāfiḳīn ḫaḳḳlarında olan āyāt-ı Ḳur'āniyyeyi ne'üzü bi'llāh Eşḫāb-ı kirām-ı mezkūruñ ḫaḳḳlarındadır

diyüp ve Ehl-i Sünnetden olan müslimînün katillerin mübâh ve nisâlarından esîr itdiklerini bilâ-nikâh va'ların hâlâl bilüp, cennette bilâ-keyf ru'yetü'llâhı inkâr idüp, muhâldür diyü 'ulemâ'-i dâllesi bu vech üzere fetvâlar virüp re'isleri olan şâh ve sâ'ir hukkâm-ı güm-râhları ve sâ'ir sâmi'leri bu aqvâl-i kâside vü ef'âl-i fâsideyi haqq itikâd [Ü62b] eyleseler, bu ma'küle itikâd iden melâ'nün temekkün itdikleri diyârlar dâru'l-harb olup, kendülerün üzerlerine ahkâm-ı mürteddîn icrâ olunur mı? Beyân buyurup müşâb olına. El-cevâb: Va'llâhu a'lem bi's-şavâb; diyârları dâr-ı harbudur ve üzerlerine ahkâm-ı mürteddîn icrâ olunur, ketebüh'l-fakîr 'Abdu'llâh. Ve bu şürette müslimînden bir tã'ife, melâ'n-i mezbûrünü ol diyârları üzere hücum eyleseler, zîkr olunan mefâsidleri mürtekib ü mu'tekid olanların ricâl ü nisâ vü şıbyân u emvâllerini ve ol diyârda mütemekkin olup küfr-i ahlî ile kâfir olan kefereni nûfûs u emvâllerini hüküm-i şer'î [S79b] ne vechledür? Beyân buyurıla. El-cevâb: Va'llâhu a'lem bi's-savâb melâ'n-i mezbûrünü İslâma gelmeyen ricâlleri 'alâ-tarîkı'l-istisâl katl ve nisâ vü şıbyânları istirkâk olunup, mâlleri mâl-i gânimetdür. Ve nisâ vü şıbyânı katlden gayrı tarîk ile İslâma cebr olunur. Ve nisâlarını İslâma gelmedikçe va'ları hâlâl olmaz. Ve ol diyârda hüküm-i ahlî ile kâfir olanlar harbî hükminde olmaları ile ricâl ü nisâ vü şıbyânı istirkâk olunur. Ve mâlleri mâl-i gânimetdür. Lâkin ricâl ü nisâ vü şıbyânı İslâma cebr olunmaz ve İslâma gelmeyen Kitâbiyye nisâlarını va'ları hâlâldür. Ancağ ol diyârda Sünniye ta'arruzdan ihtirâz gerekdür, ketebüh'l-fakîr 'Abdu'llâh. Hülâşa-i kelâm çehâr-yâr-ı güzîn rızvânü'llâhi 'aleyhim ecma'in hazerâtını birbirleri üzere rütbe-i fazîletlerin nâzımı tertîbi üzere iz'ân u tîkân idüp her birlerini hilâfetlerin ikrâr ve kendülere cân u dilden muhabbet ile esâmileri zîkr olındıkda du'a-sâz-ı rızvân olmağ nişâne-i ehl-i îmândur. Yoksa Kızılbaş-ı bed-ma'âşuñ hâlleri yamandır. *Rivâyet-i şîrî*: Sürh-serân kendi hâl-i tebâhına nigâh etmeyüp her çankısını söyletsen ensâbda hazret-i 'Alî razıya'llâhu 'anha intisâb iddi'â ider, ne'üzü bi'llâh. Hattâ 'Abdu'r-Rahmân-ı Câmî rahimehu'llâh hazretiniñ 'aşrında olan bir şâh-ı güm-râh-ı Sürh-ser bu vechle 'Alevî iddi'âsıyla fahr-âver olmağın [Ü63a] Câmî hazretleri bir şeb-i mübârekde hazret-i Hayderi ru'yâda görüp, bu keyfiyeti ber-vech-i su'âl haber virüp, ahz-i cevâbile h'âbdan bîdâr oldıkda ru'yâ-yı şerîfin keşide-i silk-i nazm-ı mu'teber kıluğ böyle buyurmuşdur, *Câmî*:

یک شبی در خواب دیدم من علی المرتضی
 کفتم ای شاه ولایت و ابن عم مصطفی
 شاه سرخ سر همی کوید کن اولاد توام
 کفتم لا والله لا بالله لا تالله لا

intihâ.

﴿ آن رسول حق که خیرالناس بود ﴾ Ol Rasûl-i haqq ki nâsın hayırlısı idi. **Ān Rasûl-i haqq ki**, «ol haqq olan Rasûl ki» dimekdür. Yâhod «ol Haqquñ Rasûli ki» demek dağı ma'nâdur. Lâkin [S80a] ma'nâ-yı evvelüñ le'tâfeti ve ma'kâma münâsebeti sânen ziyâde idigi gayr-ı hafîdür. **Hayru'n-nâs**, «benî-Âdemün hayırlısı» ya'nî «ziyâde eyüsi ve kerîmi» dimekdür. Zîrâ bunda hayr lafzı, «eyülük ve kerem» ma'nâsına olmağ zâhirdür ve bi-mu'âveneti'l-ma'kâm âhir ma'nâsı murâd olmağ ezherdür. Ve

gāhī lafz-ı hayr, «māl» ma'nāsına olur. Lâkin bunda münâsebeti yokdur. Nâs, aşlında «enâs» idi, taḥḫifen hemzesi ḥazf olunmuşdur. «Benî-Âdem» ma'nāsına ism-i cinsdür, kemā fi'l-Keşşâf. Lâkin erbâb-ı luğat 'indinde cem'üdür. Nâsa, nâs tesmiyesi ناسى ادم فنى ذريته ḥadîs-i şerîfinden ma'lûmdur. Nitekim şâ'ir bu ma'nâyâ işâretde, *nazm*:

لاتسنين ملك العهود فانما

مميت انسانا لانك ناسنى

diyü buyurmuşdur. Ve nâs lâfzında olan elif lâm-ı istiğrâka ḥaml olunmaḡ laṭîfdür. Her bir nâsdan aḫyar olmaḡ; efdâlü'l-enbiyâ ve'l-mürselîndür dimege daḡı işâret olmuş olur. Qaldı ki nâzımuñ hayru'n-nâs kelâmında «enfe'u'n-nâs» vaşfiyle Faḫr-i 'âlemi medḡa işâret bulunduḡı zâhirdür. **Büd**, «idi» dimekdür. [Ü63b] Mecâzen «est» ma'nāsına olmaḡ daḡı rüşendür.

﴿ عم پاکش حمزة و عباس بود ﴾ Anuñ pāk 'ammîsi Ḥamze ve 'Abbâs idi. **'Amm-i pakeş**, tetâbu'-ı izâfet ile «anuñ pāk 'ammîsi» dimekdür. 'Amm, 'Arabîdür; Fâriside daḡı müsta'meldür. Ma'nâsı «birâder-i peder»dür ve maḡşûş-ı Fârisisi fetḫ-i hemze ve sükün-ı vâv ve fetḫ-i dâl-i mühmele ve sükün-ı râ'-ı mühmele ile «evder» lafzıdır. Pāk, «ṭâhir» ma'nâsınadır. Bundan murâd 'ırkınuñ ve zâtlarınıñ her veçhle pāk u ṭâhirligidür. Âḫirindeki zamîr Faḫr-i 'âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme râci'dür. **Ḥamze** bin 'Abdi'l-Muṭṭalibdür, razıya'llâhu 'anh. Künyesi zamm-ı 'ayn ile Ebü 'Umâredür ve 'ammü'r-Rasûldür ki Faḫr-i 'âlem kendüyi medḡ idüp ḥadîs-i şerîfide حمزة و خير عمامى حمزة buyurmuşdur. Ve Faḫr-i 'âlemuñ raḡâ'a qarındaşıdır. Nitekim حمزة اخى من الرضاة ḥadîs-i şerîfi bu ma'nâyâ dâlldür. Bi'setüñ ikinci sâlinde şeref-i İslâm ile müşerref olmuşdur dirler. Lâkin Esâmî-i Ricâl nâm kitâbda beyân oldıḡı üzre Faḫr-i 'âlem [S80b] Dâr-ı Erḡamda iken ḡazret-i Fârûḡdan üç gün muḡaddem şeref-yâb-ı İslâm olmuşdur ve Bedrîdür. Uḡud ḡâzâsında Vaḡşî bin Ḥarb yedinde şehîd-i 'âzim-i Dâru's-selâm olmuşdur ve «seyyidü'ş-şühedâ»dur. Nitekim حمزة سيد الشهداء يوم القيمة ḥadîs-i şerîfi bunu nâṭıḡdur. Ve kendüyi melâ'ike-i 'izâm ḡasl itmişdür. Nitekim ḥadîs-i şerîfde انى رأيت الملائكة تغسل حمزة و حنظلة vârid olmuşdur. Ve müddet-i 'ömr-i şerîfide ihtilâf vardır. Bir rivâyetde Seyyidü'l-enbiyâdan dört yaş esenn idi. Ve bir rivâyetde iki yaş idi. Ve meṭâf-ı ḡudsiyân olan mezâr-ı şerîfi maḡall-i icâbet-i du'âdur. Ve kendüden ḡazret-i 'Alî ve 'Abbâs ve Zeyd bin Ḥârişe rivâyet-i eḡâdîs eylemişdür. **Vü**, 'âṭıfedür. **'Abbâs** bin 'Abdi'l-Muṭṭalibdür. 'Amm-i pāk-i ḡabîb-i ekremdür. Ve sinn-i şerîfi Faḫr-i 'âlemden iki sene esenndür. Beyne'l-'Arab ibtidâ Ka'be-i 'ulyâyı envâ'-ı kâlâ ile iksâ kılan vâlide-i muḡtereme-i 'Abbâsdur. Sebebini beyânda eyidürler: ḡazret-i 'Abbâs tıfl iken bir gün yitdi. [Ü64a] Bulınmasına vâlidesi iksâ'-ı Beytu'llâh nezrin itdi. Pes tıflını bulup nezrinini yirine getürdi dirler. Ve ḡazret-i 'Abbâs eyyâm-ı câhiliyyede re'tsü'l-ḡavm idi. Mescid-i Ḥarâmuñ 'imâret ü siḡâyeti kendünüñ 'uhdesinde olmaḡın Beytu'llâhi'l-ḡarâma ihtirâm ve Ḥureysi 'imâretine sevḡ-i tâmm ider idi. Ve İslâmı sâ'irlere nisbeten ḡadîm idi. Lâkin ḡavminden ketm ider idi. ḡattâ ma'reke-i Bedrde bulunan ḡuzâta Faḫr-i 'âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem tenbîh idüp: “Ma'rekede her kim 'Abbâsa müşâdif olur ise ḡatline iḡdâm eylesün. Zîrâ mükrehen gelmişdür” diyü buyurmuşıdır dirler. Pes nefes-i ḡudsiyye-i Faḫr-i 'âlem berekâtında nâ-gâḡ

meydân-ı ma'fekede kendüye Ebu'l-Yeser Ka'b bin 'Amr hazretleri muşâdif olup kendüyi hayyen giriftâr-ı kemend ve esîr ü bend eyledi. Pes seyr-i bâğa gelüp hüsni cemâl-i bâğbâna 'aşîk olan merd-i şâdîk gibi ve dağı Mâlik bin Du'ruñ çâh-ı Ken'ândan talebkâr-ı mâ iken, ta'alluk-kerde-i delv-i sa'âdeti olan mâh-ı Ken'ânî ile nâ'il-i âb-ı hayât-ı ebedî olduğu gibi ve şâh-bâz-ı evc-pervâzuñ cüyende-i [S81a] şikârî iken giriftâr-ı dâm ve sâ'id-nişîn-i dest-i ihtirâm olduğu gibi hazret-i 'Abbâs cenge gelmişken bi-hidâyeti'llâh sulh-ı ebediyyeye nâ'il ve şeref-i dâreyne vâşıl olup nefsinî fidâdan soñra 'âzim-i Ka'be-i mükerreme ve ba' dehû muhâciren teşrif-sâz-ı Medîne-i münevvere oldı. Ve tarîk-i dîn-i mübînde çok hizmetî bulındı. hattâ kıyâmete degin dîn-i mübîne zâhîr ü mu'indür dirler. Ve bu ma'nânun beyânında eyidürler ki: Hazret-i 'Abbâsuñ evlâd-ı 'âlî-nijâdunuñ taraf-ı 'âlîlerinden her ne kadar hilâfet-i şürî munkatı' oldı ise, nesl-i pâkinden olanların hilâfet-i ma'neviyye ile zâhîr-i dîn olmaları ba'îd degüldür. Zîrâ egerçi İmâm Münâvî rivâyetiyle hadîs-i şerîfde فاطمة من ولد المهدي vârid olmışdur. Lâkin yine İmâm-ı müşârun ileyhün rivâyeti ile hadîs-i şerîf-i diğerde المهدي من ولد عباس من عمي vârid olmışdur. Buña göre Muhammed-i Mehdî hazretlerinin evlâd-ı 'Abbâsdan zühürî nümâyândur. Mehdî hazretlerinin ise [Ü64b] vaqtile dîn-i mübîne i'ânet birle âvâze-i devlet ü şadâ-yı şevketi 'âlemi tutacağı bî-reybdür. Hülâşa-i kelâm evlâd-ı 'Abbâs mu'în-i dîn-i İslâmdu. Nitekim 'Abâdile-i erba'anun ser-efrâzı olan 'Abdu'llâh bin 'Abbâs razıya'llâh hazretleri cümle-i evlâdunuñ mümtâzıdır ki vâlidesi Lübâbe binti'l-Hârişdür. Hâlası ümmehât-ı mü'minînden Meymüne razıya'llâhu 'anhâdur. Ve Fahr-i 'âlemün kendüye hikmet-i vefka du'â itmesi berekâtında ümmet-i Muhammedün hibr-ı müdaqqıq vü 'âlim-i muhaqqıqıdır. Ve haqqında Fahr-i 'âlemün عباس ابنه یعنی ابن عباس hadîs-i şerîfi etemmü'l-medâyıhdur. Ve şemâ'ilde fesâhat-ı kelâm ve şabâhat-ı vechi beyânında miskiyyetü'r-revâyıhdur. hattâ kemâl-i rüşdi 'ilâvesiyle hazret-i 'Ömer razıya'llâhu 'anh ekser-i umûr-ı mu'azzamâtı kendü ile istişâre buyururlardı dir, intihâ. Ve hazret-i 'Abbâsuñ 'ömr-i şerîfleri seksen sekize vardıkda hicret-i Nebevînün otuz ikinci sâlinde, Receb-i şerîfün on ikinci günü, yevm-i cum'a 'âzim-i Dâru's-selâm olup Bağr-i muhtereme defn olındı. Veled-i 'âlî-şânı olan hazret-i 'Abdu'llâh yetmiş bir yaşına vardıkda hicret-i Nebevînün altmış [S81b] sekizinci sâlinde eyyâm-ı hükümet-i İbnü Zübeyrde 'âzim-i dâr-ı Cinân oldı. Mezâr-ı şerîfi Tâ'ifde vâki' olmışdur.

﴿ هر دم از ما صد درود و صد سلام ﴾ Her zamân bizden yüz şalât u yüz selâm. **Her dem**, «her zamân» dimekdür. Zîrâ her, fetḥ-i hâ ve sükûn-ı râ'-i mühmele ile bunda ifâde-i 'umûm içündür, «her câ» ve «her kes» didikleri gibi. Ve dağı «buğday arasında biter, ekli muzırr nesne» ma'nâsına olur. Dem, fetḥle Fâriside yigirmi ma'nâya gelür. Bunda «zamân ve vaqt» ma'naları mülâyimdür. Nitekim «her bâruñ» ma'nâsı «her vaqt»dur. **Ez-mâ**, «bizden» dimekdür. Ez, 'Arabîdeki «min-i cârre» ma'nâsınadır. Mâ, nefsi mütekellim-i ma'a'l-gayr edâtıdır. Pes nâzımuñ mütekellim-i vaḥde maḳâmında ma'al-gayr edâtını getürmesi tekşîr-i şalât u selâm nüktesi için olmaḳ zâhirdür. **Şad durüd**, «yüz teḫiyyât» dimekdür. [Ü65a] Murâd keşretten kinâyedür. Şad, esmâ'-i a'dâddan yüz 'adedi için mevzû'dur. Durüd, «teḫiyyât u şalavât» ma'nâsınadır. Nitekim *naẓm*:

يا سيدالانام بعز جناب تو

Faḥr-i kā'ināt 'aleyhi efḍalū't-teslīmātü ḥaḳḳaten veyā ḥükmen göre. Ve ba'zılar eyidür: Ol ḥazret ile tül-i şoḥbeti daḥı ola. Ve ba'zılar eyidür: Ol ḥazretten ḥadīs daḥı rivāyet eyleye. Ammā İmām-ı A'zam 'inde Şaḥābī şol kimesnedür ki Faḥr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve selleme mülākī ola ve müslim ola ve şoḥbet ile mevtinüñ miyānesine riddet taḥallül itmeyüp İslām üzre fevt ola, intihā. Ma'lūm ola ki Eşḥāb-ı kirāmı görenlere «Tābī'in» dirler. Tābī'ini görenlere «Tebe'-i Tābī'in» dirler. Qaldı ki طوبى لمن رأى و طوبى لمن رأى و طوبى لمن رأى و امن بى و امن بى و امن بى لهم و حسن ماب ḥadīs-i müsteḥābınuñ zāhiri, ṭubā vü cennetüñ bu ṭā'ife-i şelāseye inḥişārın gösterür. [Ü66b] Lākin ru'yetden murād, ru'yet-i 'ilmiyye olursa ilā-gayri'n-nihāye bu sa'adet ü ṭayyibet, her bir vāriş-i 'ilm-i Nebevī ve her bir 'ālim-i sırr-ı Muştafevī olanlara ve anları görenlere ḥāşıl olur. Pes bu taḥḳīk-i ḥaḳḳ üzre Faḥr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden 'ilm iḳtibās idenlerden şümme ve şümme 'ilm aḥz idenlerüñ 'ilmi mā-dāme 'ilm-i evvel oldıqca eñ āḥirdeki 'ālim-i 'āmilden aḥz-i 'ilm itmek, güyā evvelki 'ālimden aḥz itmek gibidür. Ve anuñ meslekine sülük itmek sünnet-i şerīf üzre gitmekdür dimişlerdür. **Tamām**, 'Arabīdür; ma'nası ma'rūfdur. Ma'lūm ola ki tamām olan nesnede ziyādeye kābiliyyet bulunur. Lākin «kemāl» bunuñ ḥilāfına mülābisdür. Ḥattā اتممت عليكم نعمتى āyet-i şerīfi 'Arafātda nāzil oldıqda Eşḥāb-ı kirām Faḥru'l-enāmuñ āḥirete 'azīmetinüñ ḳurbiyyetin fehm itmeleriyle gāyet maḥzūn oldılar. Ba'dehü nüzül-i āyet-i mezkürdan seksen bir gün soñra Faḥru'l-enām 'ale's-şalāti ve 's-selām devlet ile 'āzim-i Dāru's-selām oldı dirler, kezā fi-ḥāşiyeti'l-Ḳāḍī. İmdi nāzımuñ bunda «tamām» lafzı irādı, şalāt [S83b] u selāmuñ dā'imā izdiyādını imā içündür. *Li-şāriḥi'l-faḳīr*:

İy Rasūl-i ekrem ü zāt-ı mükerrrem ! Es-selām

İy ḥabīb-i ḥazret-i Ḥallāk-ı 'ālem ! Es-selām

İy vücūd-ı bā'is-i ḥalḳ-ı cem'ı-i kā'ināt !

Es-selām iy aşl-ı Ādemden mufahḥam ! Es-selām

Es-selām iy Seyyidü's-sādāt-ı faḥru'l-evvelin !

İy risālet taḥtına sultān-ı a'zam ! Es-selām

Ḥātemiyyet ḥātemi naḳş oldı nām-ı pākūne

İy gürüh-ı enbiyā vü rusle Ḥātem ! Es-selām

Es-selām iy vāḳıf-ı esrār-ı ḳurb-ı pür-şeref !

Es-selām iy rāz-ı ادنى او ya maḥrem ! Es-selām

Es-selām iy maḥzar-ı āyāt-ı pāk-i mu'cizāt !

Es-selām iy Ḥ'āce-i kevneyn ü a'lem ! Es-selām

Ümmetüñden Rūḥi-i bī-çāre eyler yā Rasūl !

Rūḥ-ı pāk ü Āl ü Eşḥābuña her dem es-selām

Der-Beyān-ı Menāḳıb-ı E'imme-i Dīn raḥimeḥümü'llāhi te'ālā

Ma'lūm ola ki ذكر الصالحين كفارة الذنوب ḥadīs-i şerīfi mişḍāḳınca nāzım setr-i 'uyüb ve keffāret-i zünübü içün dergāh-ı Ḳāḍi'l-ḥācāta münācātdan muḳaddem zıkr-ı şuleḥā ile temhīd buyurur:

{ آن امامانی که کردند اجتهاد } [Ü67a] Ol ‘azîmü’l-ıqadr imāmlar ki ictihād itdiler. **Ān**, ism-i işāretdür. **İmāmānī ki**, cem‘dür. Müfredi «imām»dur ki «muqtedā» ma‘nāsınadır, «metbū» gibi. Bunda murād budur. Ve gāhī «ṭarīḳ» ma‘nāsına gelür. Nitekim مبین انهما لبامام مبین āyet-i şerīfinde «ṭarīḳ» ma‘nāsınadır. Ve gāhī «kitāb» ma‘nāsına olur. Nitekim يوم ندعوا كل اناس بامامهم āyet-i şerīfinde kitāb ma‘nāsınadır. Āhirindeki yā harfī ta‘zīm içündür. Ki lafzı rābıḩadur. **Kerdend**, «itdiler» ma‘nāsına māzīnūn cem‘-i gā’ibidür. **İctihād**, ifti‘āl bābindan masdardur. Luğaten «dürüşmek» ma‘nāsınadır. Ammā ıştıılāḩda «edille-i erba‘adan istinbāt-ı aḩkāma ‘ālim-i muqtedir olmaḩ»dur. Ya‘nī kitāb u sünnetde olan delāletūn cem‘isini ve şerā’iṭ ü aḩsāmıla vücūh-ı kıyāsa ve muvāfaḩat u muḩālefet-i icmā’ı bilmekdür. Pes bunda müctehidūn ta‘rīfi ma‘lūm olur lākin Ḳuhistānıde ve Kitābū’n-Nazmda eyidür: Bu ta‘rīf cem‘-i aḩkāmıda müctehidūndür. Ammā ḩuzāt u müftiler müctehid gerekdür didiklerinūn ma‘nāsı üzre müctehid aña dirler ki, [S84a] ḩavlinūn şıḩḩatını beyānda kitāba veyā sünnete veyā kıyāsa mensūb olan ḩucet-i ḩaviyyenūn ityānına ḩādir ola. Ve ba‘zılar eyidür: Bu iḩtidārdan mā‘adā a‘dāt-ı nāsa daḩı ‘ārif ola. Zīrā ekşer-i aḩkām ‘ādet-i nāsa mebnīdür dimişlerdür. Ve İbnü Kemāl ‘aleyhi raḩmetü’l-Müte‘āl eyidür: Fuḩahā-yı müctehidīn tabaḩāt-ı seb‘a üzredür. Ṭabaḩa-i ūlā, şer‘de ictihād idenlerūn ṭabaḩasıdır. Bunlar İmām-ı A‘zam ve İmām Şāfi‘ī ve İmām Mālik ve İmām Aḩmed-i ḩanbel ve silklerine sālīk olanlardır ki uşūl ü fūrū‘da bilā-taḩlīdi’l-gayr, ḩavā‘id ḩasebiyle edille-i erba‘adan istinbāt-ı aḩkām eylemişlerdür. Ṭabaḩa-i şāniye, mezāhibde müctehidlerūn ṭabaḩasıdır. Bunlar İmām-ı A‘zamuñ eşḩāblarından Ebū Yūsuf ve Muḩammed ve Süfyān-ı Şevrī ve Ebu’l-ḩaseni’ṭ-Ṭaḩāvi ve emşālleridür ki İmām-ı ḩümāmuñ taḩrīr eylediḩi ḩavā‘id muḩtezāsınca edille-i erba‘adan istiḩrāc-ı aḩkāma ḩādirlerdür. Bunlarūn İmāma muḩālefetleri fūrū‘dadur yoksa ḩavā‘id-i uşūlde İmāma muḩallidlerdür. Ve taḩlīdleri ḩasebiyle Şāfi‘ī ve emşālınden mümtāzlardur. Zīrā Şāfi‘ī ve emşāli ḩavā‘id-i uşūlde bizüm İmāma muḩallid degüldür. [Ü67b] Ṭabaḩa-i şālişe, kendü için şāḩib-i mezhebden rivāyet olmayan mesā’ildeki müctehidlerūn ṭabaḩasıdır. Bunlar ḩaşşāf ve Ebū Ca‘feri’ṭ-Ṭaḩāvi ve Ebū ḩaseni’l-Kerḩī ve Şems-i e’imme el-ḩalvānī ve Şems-i e’imme Seraḩsī ve Faḩr-i İslām Pezdevī ve Faḩru’d-dīn ḩādiḩān ve emşālleridür ki bunlarūn şeyḩa uşūl ü fūrū‘da muḩālefetleri olmayup, lākin kendüde ‘alā-ḩasbi’l-uşūl naşş bulunmayan mesā’ilde ḩavā‘id-i mebsūṭa muḩtezāsınca aḩkām istiḩrācına ḩādirlerdür. Ṭabaḩa-i rābi‘a, muḩallidīnden eşḩāb-ı taḩrīcūn ṭabaḩasıdır. Bunlar Rāzī ve Bezzāzī ve āḩirīler gibilerdür ki aşlā ictihāda ḩudretleri yokdur. Lākin ihāṭa-i uşūl ve zabṭ-ı me’ḩazları ḩasebiyle şāḩib-i mezhebden veyā eşḩābınuñ birinden menḩūlen muḩtemelü’l-emreyn olan mübhemi ta‘yīne ve zū’l-vecheyn olan mücmeli tafşīle ḩādirlerdür. Zīrā bunlar uşūlde olan re’ye tanzirleriyle emşāl ü nezāyirin fūrū‘da [S84b] muḩāyese idenlerdür. Ba‘zı mevāzı‘da şāḩib-i Hidāyenūn «kezā fi-taḩrīci’l-Kerḩī» didiḩi ve daḩı «kezā fi-taḩrīci’l-Bezzāzī» buyurdıḩı bu ḩābildendür. Ṭabaḩa-i ḩāmise, muḩallidīnden temyīze ḩādir olan eşḩāb-ı terciḩūn ṭabaḩasıdır. Anlar Ebū ḩasen-i ḩudūrī ve şāḩib-i Hidāye ve emşālleri gibidür ki şānları ba‘zı rivāyātu ba‘zısinuñ üzerine; bu ūlā yāḩod bu eşāḩḩ yāḩod bu evḩāḩ yāḩod bu kıyāsa evḩāḩ yāḩod bu nāsa erḩāḩ diyerek tafḩīl eylemekdür. Ṭabaḩa-i sādise, ūlā vü ḩavī ve za‘īf ü ez‘af ve zāḩir-i rivāyet ve zāḩir-i mezhebūn beynlerin temyīze ḩādir olan muḩallidīnūn ṭabaḩasıdır. Bunlar şāḩib-i Kenz ve şāḩib-i Muḩtār ve şāḩib-i Viḩāye ve şāḩib-i

Mecma' gibi müte'ahhîrinden mütün-ı mu'tebere eşhâblarıdır ki bunların kütüblerinde aqvâl-i merdûde vü rivâyât-ı za'ife bulunmaz. Tabâka-i sâbi'a, tabâkât-ı sâbıkadaki mezkûrâtdan birisine kıdır olamayup yemîni şimâlden ve şimâli yemînden ve gâssı semînden temyîz idemeyen mu'kallidînüñ tabâkasıdır ki şânları حاطب فى الليل ولهم الويل olduğu [Ü68a] mu'kadderleri ne güne olacağı bî-iştibâhdur, intihâ. Pes nâzımuñ şâhib-i ictihâd olan imâmândan murâdı tabâkât-ı ma'kbûleden idigi beyân-ı âtîden ma'lûmdur. Ve dağı zıkr-i e'immede terhîm beyne'l-ulemâ müsteħabb ve de'b-i kadîm olmağın «rahimehumu'llâh» yirinde nâzım cümle-i mu'teriza-i du'â'ıyye îrâd idüp buyurur:

﴿ رحمت حق برروان جمله باد ﴾ Haqq te'âlânüñ rahmeti cümlesinüñ cânına olsun. **Rahmet-i Haqq**, «Haqq te'âlânüñ lu'f u ihsânı» dimekdir. Lafz-ı rahmet, Haqqa muzâfdur. **Ber-revân-ı cümle**, izâfetle «cümlesinüñ cânı üzre» dimekdir. Zîrâ ber kelimesi «alâ» ma'nâsınadır. Revân, bunda «cân» ma'nâsınadır. Ve gâhî «refen»den müştak olmağ üzre «gidici» ma'nâsına olur. Ve gâh «gidicilikde salınmağ» ma'nâsın dağı murâd iderler, meşelâ «âb-ı revân» ve «serv-i revân» gibi. Ve gâhî «câ'iz» ma'nâsına ve gâhî «râyic» ma'nâsına ve gâhî «hemân» ma'nâsına olur. Cümle, 'Arabîdür; [S85a] «cemî» ma'nâsınadır. **Bâd**, bunda emr-i gâ'ibdür; «olsun» dimekdir. «Büden»den müştakdur.

﴿ بو حنيفه بود امام با صفا ﴾ İmâm-ı bâ-şafâdur Bû Ğanîfe. Ya'nî İmâmân-ı müctehidînüñ biri budur. **Bû Ğanîfe**, İmâm-ı A'zam-ı hümâm-ı eġhamuñ künyesidür. Künye, «eb» ile veyâ «ibn» ile muşaddar olan isme dirler. Beyne'l-'Arab evvel-i evlâduñ ismiyle künye iderler ve bu künye kıyâsîdür. Lâkin luğat-i 'Arabîyyede «eb» ile muşaddar olan semâ'î kelimâtların başka başka ma'nâları vardır. Meşelâ «ebu'l-meymûn» asel, «ebu's-sâyîğ» pâlûze, «ebu'l-avn» ħurmâ, «ebu'l-mereh» şeytân, «ebu'l-lehv» tanbûr, «ebu'n-naci» ħalvâ, «ebu'l-emîn» toġluk, «ebu'l-fazîl» altun, «ebu'l-kibr» gümüş, «ebu'l-ħaġb» laġm, «ebu'l-ħazîn» balıġcıl kuşu, «ebu'l-melîġ» ġurgay kuşu, «ebu'l-ġiyâs» şu, «ebu'l-ħayât» mişlühü, «ebu'l-müsâfir» peynir, «ebü'l-münkiz» feres, «ebu'l-ħarş ve ebu'l-ħâriş ve ebu'l-eşbâl» arslan, «ebu'l-ka'ka'» kuzġun, «ebü cämî» şofra, «ebü nâfi» sirke, «ebü şâbir» milġ, «ebu'l-ħaşîn» tilkü, «ebu'n-necm» mişlühü, «ebü eyyüb» deve, «ebü kıys» çaġal, «ebu'l-muġtâl» ġatır, «ebu'l-vesâb» berâġîs, «ebü (be)râġış» bir nev'a kuşdur ki bir günde elvân-ı muġtelife [Ü68b] ile muġtelife olur. «ebü ġalemün» bir nev'a ġumâşdur ki göze dürlü dürlü görünür. Ba'zılar «ġülistânî kemġâ»dur dirler. «Ebü câbir» etmek, «ebü cemîl» tere otu, «ebü ca'de» ġurd, «ebü ħumeyd» ayu, «ebü ħâlid» kelb, «ebü ca'fer» zübâb, «ebü zaġfel» fîl, «ebü zür'a» ħinzîr, «ebü ziyâd» ħımâr, «ebü süleymân» ħorûs, «ebü 'amr» açlık, «ebü 'âşım» sîkbâc aşu, «ebü 'ikrime» ġügercin, «ebü zübâb» fâre, «ebü zeneħ» maymundur, intihâ. Ve dağı Fârisîde dağı «eb» ile maşdar-ı semâ'î kelimât-ı muġtelifetü'l-me'ânî vardır. Meşelâ «Ebü İşġâġ» bir tã'ife-i meşhûredür. Pes Nîşâbürdâ bir ġaç yirde firûze ma'deni olmağın ol ma'dene «Bü İşġâġî» dirler . Meşhûr olan pîrûze ol ma'denden ġıġar. Ve dağı «bü'l-acebî» ġoġġa-bâz dimekdir. Ve dağı «Bü Yaġyâ» melekü'l-mevt ma'nâsınadır, 'Arabîde dağı müsta'meldür, intihâ. ġaldı ki İmâm-ı hümâmuñ ism-i şerîfi Nu'mân bin Şâbit [S85b] bin Zü'tâ el-Küfîdür. Ceddi olan Zü'tâ Ħamzetü'z-Zeyyâtuñ raġtındandır ve Kâbilîdür. Ve dağı Zü'tânüñ ġaġġında Benî-Temîm bin Şa'lebenüñ mu'tekîbidür didiklerin redd itmişlerdür. Eşâġ olan ġavîl üzre İmâm-ı hümâmuñ ecdâd-ı 'izâmı cümle aġrârdur, üzerlerine rıġıyyet

cārī olmamışdır, kezā kâle'l-İmāmi't-Tebrizī. Ve Manzūme şerhi Hāķā'ıķda eyidür: İmām Ebū Hānife Nu'mān bin Şābit bin Tāvus bin Hürmüz bin Nüşirvāni'l-Ādıldür. **Būd**, bunda «est» ma'nāsına olmaķ rüşendür. **İmām-ı bā-şafā**, «şāf-derūn u hālīşu'l-Āmel olan İmām-ı hāmīde-hışāldür» dimekdür. İmām, ma'rūfdür. Bā ħarfī «ma'ā» ma'nāsınadır. Şafā, Fārisīde müsta'emeldür; «zıdd-ı keder ve şāfī olmaķ» ma'nāsınadır. Bunda murād budur. Ve gāhī «Mekke-i mūkerremede bir mevzī'ūñ ismi ve taş» ma'nāsına gelür. Ve Ārabīde bunlardan mā-Ādā «esmā-i enhārdan bir ismdür» dimişlerdür.

{ آن سراج امتان مصطفی } Ol İmām-ı hümām ħāzret-i Muştafānuñ ümmetlerinüñ sirācıdır. **Ān**, İmāma işāretdür; mübtedādür. Mā-ba'dī ħāberdür. **Sirāc**, kesr-i sīn-i mühmele ile Ārabīdür. Türkīsi «çıra», Fārisīsi «çirāg»dur. Ve «şu'lelü olan fetīle» daĥı sirāc dirler. [Ü69a] Ve Āinde'l-ba'z «zīyā» ma'nāsınadır. **Ümmetān**, cem'üdür; müfredi «ümmeť»dür. Ümmeť, «cemā'at ve ŧarīķat ve dīn» ma'nālarına gelür. Bunda cemā'at ma'nāsı murāddür. Pes Āinde'l-Ārab ümmeť, lafzan ve ma'nen vāĥiddür diyen luġate binā'en ümmeť-i Muĥammedüñ keşretini iş'ār için nāzım «ümmeť» lafzını müfred getürmeyüp, cem'-i Fārisī üzre ĩrād buyurmuşdur. Mā-ba'dine muzāfdür. **Muştafā**, Faĥru'l-enbiyā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemüñ eşher-i esmā'-i şerīfesindendür. Ālemiyetden kaç'-ı nazār luġatde ma'nāsı «muĥtār ve münteĥab»dur. Pes Faĥru'l-enbiyā 'aleyhi'ş-şalātü ve's-selāmuñ, beyne'l-enām ħurb-ı ĥāşşa vuşul ve maķām-ı maĥbūbiyyete mevşüliyyetde mümtāz ve cemī'-i mevcūdāt üzre ser-firāz olduġı ĥasebiyle «Muştafā» dinmişdür. (...[S86a]...)Ve İmām-ı hümāma sirāc-ı ümmeť ta'bīrinde bir nükte-i daķıķa daĥı vardur. Budur ki: Sirāc, zulmetde ħalmış başır u dīdevār içündür. Tā ki gözile sirācuñ nūrın görüp nūr-ı sirācı rehber idine. Yoķsa a'mālar için sirācuñ bir fā'idesi yoķdur. İmdi İmām-ı hümāmuñ sirāc-ı vehĥac olduġı, zulmet-i cehli izāle [Ü69b] ve dīde-i Āmel ile ĥaķķı görmek murād iden ümmeť-i müstefīd içündür. Yoķsa a'mā gibi bī-başar olan güm-rāhlara göre degüldür dimege işāretdür. *Menāķıbu'l-İmām*: Esāmī-i Ricāl nām kitābda mestürdür ki İmām-ı hümām ĥicret-i Nebevīnūñ seksen sālinde dünyāya gelmişdür. Ve İmām şāġır iken pederi şābit, ħāzret-i Ālī kerrama'llāhu vechehūñ maĥallesine varup görüsmegin şābite ve zürriyyetine berekāt ile du'ā olınmışdur. Ve İmām-ı hümāmuñ vaķtinde Eşĥāb-ı kirāmdan dört kimse var idi. Biri Enes bin Mālikdür ki Başrada [S86b] idi. Ve biri Ābdü'llāh bin Ebī Evfādur ki Kūfede idi. Ve biri Sa'dü's-Sā'idüdür ki Medīne-i münevverede idi. Ve biri Ebu't-ŧufeyl Āmir bin Vāşiledür ki Mekke-i mūkerremede idi. Lākin bunlardan birine mülāķī olmadı ve kendülerden Āilm aĥz eylemedi. Zīrā İmāmuñ üstādı Ĥammād bin Süleymān idi. Ve daĥı Ātā bin Ebī Revāĥ ve Ebū İşĥāķī'l-Bey'ī ve Muĥammed bin el-Münkedir ve Nāfī' ve Hişām bin Āmr ve Semmāk bin Ĥarb ve bunların emşālini dīñledi. İmāmuñ Āilm ü fazlı vü kemāli ĥadden bīrūn idi. Ĥattā Şāfī' ħāzretleri eyidür: İmām Mālike eyitdiler: “Ebū Hānīfeyi gördüñ mi?” Eyitdi: “Belī. Öyle gördüm ki eger bir kimseye “bu Āmūd altundur” dise idi, ityān-ı ĥucet ile işbāta ķādir idi.” Ve daĥı Şüreyk-i Neĥā'ī eyitdi: İmām-ı hümām tavīlü'ş-şamt ve dā'imü'l-fıkr ü mülāzımı'z-zıkr idi. Ve nās ile mücādele itmez idi. Bundan murād Āilm-i bāĥın ve Āilm-i zāhir ve mühimmāt-ı dīne iştiġalde idi dimekdür . Böyle olmaķ ise evzāĥ-ı emāret-i zühddür. Ve Ebū Ĥāmīdī'l-Ġazālī Eyidür: İmām-ı hümām aşlında nişf-ı leyli iĥyā ider idi. Bir gün bir kimse İmāmı gider iken görüp bir āĥara eyitmişki: “Bu İmām dā'imā gicenuñ küllīsini

ihyâ ider.” Pes İmâm bu kelâmı ol kimseden istimâc eyledikten sonra: “Ben ‘ibâduñ hüsni-zannınıñ hilâfınca olmağa Hudâdan hayâ iderem” diyü ilâ-âhiri’l-‘ömr leyâlinüñ küllisini tamâm ihyâ ider oldı, intihâ. Ve Dürrü’l-Muhtârda eyidür: Menâkıb-ı İmâm hâric-i hıta-i tahrîr-i aqlâmdur. Hattâ menâkıbı beyânında Sıbt İbni Cevzî iki mücelled kebîr kitâb taşnîf idüp ol muşannefâta, Kitâbü’l-İntişâr li-İmâmi [Ü70a]E’immeti’l-Enşâr diyü nâm virmişdür. Ve dağı manâkıbatı beyânında ‘ulemâdan medâyıh-ı vâfire vardır. Hülâsa-i kelâm İmâm-ı hümâm Kur’ân-ı ‘azîmden sonra a‘zam-ı mu‘cize-i Fahru’l-enâmdur. Ve iştihâr-ı mezhebi menâkıbına dâll ve kâfidür ki her kelâmın e’imme-i a‘lâmdan biri ağız eylemişdür. Ve bi-‘avni’llâhi te‘âlâ zamânından bu âna gelince ve bundan böyle bi-emri’llâh semâdan hazret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm vech-i arza nüzül ve mezheb-i İmâm üzre hüküm idinceye dek aḥkâm-ı İlâhîde olan hükmi eşḥâb u etbâ‘ına münḥaşır dur. Beyne’l-‘ulemâ bu güne ihtişâş [S87a] kendüye ‘inâyetu’llâhdur. Ve keyfe lâ ki merdân-ı meydân-ı mücâhede olan İbrâhîm-i Edhem ve Şakîḳ-i Belḫî Ve Ma‘rûf-ı Kerḫî ve Ebâ Yezîd-i Bestâmî Ve Fuḍayl ibni ‘ÿyâz ve Dâvûdu’t-Ṭâ‘î ve Ebû Ḥâmidî’l-Leffâf ve Ebû Bekri’l-Verrâḳ ve Ḥalef ibni Eyyûb ve ‘Abdu’llâh bin Mübârek ve Vekî‘ bin Cerrâḫ ve emsâlleri evliyâ’-i ‘izâm, mezheb-i İmâma ittibâc-ı tamm eylemişlerdür. (...[Ü70b]...) Ma‘lûm ola ki ḳavl-i İmâmı reddden [S87b] murâd, ‘adem-i ḳabûl ile bilâ-ictihâd mükâbere ve hilâf-ı şer‘ te’vîlât ile aḥkâm-ı İlâhîde mücâdeledür. İmdi eşḥâbınıñ ba‘zı fûrû‘da ictihâd muḫâlefetleriyle su‘âl vârid olmadıḡı ke’s-şems nümâyân müstaḡnin ‘ani’l-beyândur. Ve sebep-i ihtilâfda beyân böyledür ki: Bir gün İmâm-ı hümâm yevmen mine’l-eyyâm şıbyândan birini buz üzerinde bâzîçe-künân görüp kemâl-i şefḳatinden nâşî ol tıfl-ı yahçe-bâza dil-nevâzlık ile: “Oḡlum ! Buz üzerinde oynama, tâ ki düşüp bir yirüñ incinmeye” diyü buyurmaḡın intâḳ-ı gayb yollu ol şabî eyitdi: “Yâ İmâm ! Mezâlık-ı aḳdâmdan sen ḫazere ihtimâm eyle ki ‘âlimüñ suḳûti, ‘âlemüñ suḳûtidür.” Ol demde İmâm-ı hümâm telâmîzlerine ‘aḫf-ı zimâm-ı kelâm idüp: “ÿy benüm aḫbâb-ı zevi’l-ihtirâmum ! ḫaçan benden bir zelev nümâyân olsa baña anı i‘lâm idivirüñ.” diyü sipâriş-i tamm buyurmuşıdı. Pes anlar dağı fûrû‘da ictihâd ile her biri bir rivâyeti ağız u tercîḫ iderler idi. Bu dağı kemâl-i ittiḳâ ve medâric-i ‘ulyâ-yı ‘ilme irtikâsınıñ âşâridur. Vaḳtâ ki Ḥalîfe Manşûr, İmâm-ı hümâmı Küfeden Bağdâd-ı biḫişt-âbâda naḳl eyledi. Ba‘de’l-iḳâme eyyâm-ı Hârûnda Ebû Hübeyre, İmâmı Bağdâd ḳâzîliğına teklîf ü teşdîd eyledi. Pes İmâm-ı A‘zam, ḳazâyı ḳılâde-gerden-i ḳabûl ḳılmadıḡından on gün zarfında İmâma yüz şavt urdurdı. Ba‘dehü yine ḳabûlinden rû-gerdân oldıḳda ḫ‘âḫ u nâ-ḫ‘âḫ sebîlin taḫliye eyledi. Ba‘dehü Ḥalîfe Manşûr İmâmı ‘Irâḳa ḳâzî eylemek murâdında oldı. Anı dağı ḳabûl eylemediḡinden, ol ser-levḫa-i kütüb-i zühd ü taḳvâyı ḫabse emr eyledi. Bir nice zamân ḫabsde ‘ibâdete der-kâr olup [Ü71a] hicret-i Nebevînüñ yüz ellinci sâlinde bi-emri’llâhi te‘âlâ maḫbûsen ‘âzim-i cennetu’l-me’vâ oldı. Müddet-i ‘ömr-i şerîfi yetmiş seneye bâliğ idi. (...[S88a]...) Mezâr-ı şerîf-i İmâm, Bağdâd-ı behişt-âbâdda Ḥazrân nâm maḫalldedür. Ve merḳadı isticâbet-i du‘â ile meşḫûr u ma‘rûfdur, raḫimehu’llâhi te‘âlâ raḫmeten vâsi‘a. Pes nâzım beyt-i evvelüñ mısrâc-ı şânîsinde İmâmânuñ cümlesine icmâlen birden raḫmet ile du‘â eylemişken, maḳâm-ı tafşilde İmâm-ı hümâmıñ şânına ta‘zîmen zikrini sâ’irler üzerine taḳdîm ve du‘â-yı maḫşûş ile taḫşîş ba‘de’t-ta‘mîm idüp buyurur:

﴿ باد فضل حق قرین جان او ﴾ Ḥaḳḳuñ faẓl u in‘āmı anuñ cānına ḳarīn olsun. **Bād**, bunda emr-i ḡāyibdür; «olsun» dimekdür. **Faẓl-ı Ḥaḳḳ**, izāfetle «Ḥaḳḳ te‘ālānuñ efzāl u in‘āmı» dimekdür. Zīrā faẓl, bunda «in‘ām u iḥsān» ma‘nāsın müş‘ir olan «efzāl» ma‘nāsınadır. Ḥaḳḳ, ism-i Bārīdür. **Ḳarīn-i cān-ı o**, izāfetle «anuñ cānına ḳarīn» dimekdür. Ḳarīn, «muḳarīn» ma‘nāsınadır. Cān, ma‘rūfdur. O, zamīrdür; İmām-ı hümāma rāci‘dür.

﴿ شاد باد ارواح شاکردان او ﴾ Anuñ şāgirdlerinüñ rüḥları şād olsun. **Şād**, «mesrūr»; **bād**, «olsun» dimekdür. Ma‘lūm ola ki ḳaçan «şād» lafzı «bād» lafzı ile mürekkeben isti‘māl olınsa, «müsiḳide bir perdenüñ veyāḥod bir nevānuñ ismi» murād olunur. [Ü71b] Nitekim ḥakīm Süzeninüñ *nāzm*:

دو خانه توایی چکاوک زنم

یکی شاد باد و یکی نوس باد

beytinde murād böyledür. **Ervāḥ-ı şāgirdān-ı o**, tetābu‘-ı izāfet ile «anuñ şāgirdlerinüñ rüḥları» dimekdür. [S88b] Ervāḥ, rüḥuñ cem‘idür. Rūḥ, ma‘lūmdur. Şāgirdān, cem‘-i Fārisīdür; müfredi «şāgird»dür. Şāgird Fārisīdür, ma‘rūfdur. Türkide daḥı müsta‘meldür. ‘Arabīsi «tilmīz»dür. Şāgird virilen nesneye ‘Acem «şāgirdāne» dirler. O, zamīrdür; kemā-merre İmāma rāci‘dür. Pes şāgirdāndan murād, İmāmuñ eşḫābı olup ve beyne’l-eşḫāb ictihād u faẓl-ı ziyād ile mümtāz u ser-firāz Ebū Yūsuf ile İmām Muḥammed olup ve Ebū Yūsufuñ ḥasbe’l-faẓl ve’l-ḳazā İmām Muḥammed üzerine rütbesi oldıḡın iş‘ār için nāzım eyidür:

﴿ صاحبش بو یوسف قاضی شده ﴾ Anuñ muşāḫibi Ebū Yūsuf-ı ḳāzī olmuşdur. **Şāḫibeş**, izāfetle «anuñ dost u yārānı ve mu‘temedi» dimekdür. Zīrā şāḫib, ma‘nā-yı mezkūrda oldıḡı beyān olınmuşıdı. Āḫirindeki şīn, zamīr-i ḡā’ibdür; İmāma rāci‘dür. **Bū Yūsuf-ı ḳāzī şode**, «Ebū Yūsuf-ı ḳāzī olmuş» dimekdür. Bū Yūsuf, evvelinde olan hemze taḥfifen ḥazf olınmuşdur. Lafz-ı mezkūr İmām-ı müşārun ileyhüñ künyesidür. Aşl-ı ism-i şerīfi Ya‘ḳūb bin İbrāḫīm bin Ḥüseyni’l-Enşārīdür. Ḳāzī, ‘Arabīdür; «ḥākim» ma‘nāsınadır. Ḳazādan müştāḳdur. Ḳazā, luḡatde «ḥūkm» ma‘nāsınadır. Ve daḥı «edā ve ifrāḡ ve ilzām ve inhā ve vaẓ’ ve taḳḍir ve imzā» ma‘nālarına gelür. Ammā ıştılāḥda «ḳaḥ’-ı ḥuşūmet» ma‘nāsınadır ve Fāriside ḳāzī müsta‘meldür. Maḥşūs-ı Fārisisi «şadrı»dur. Şode, «olmuş» ma‘nāsına ism-i mef‘ūldür. Āḫir-i mışrā‘da «būd» veyāḥod edāt-ı ḥaber gözetmek muḥtemeldür. Me’āl-i ma‘nā ma‘lūmdur. *Fā’ide*: Kitābü’l-Cevāhirde olan naḳl-i ḥaber-i mervārīd-eşer üzre İmām Ebū Yūsuf, efḫam-ı eşḫāb-ı İmām-ı A‘zamdur. Ve ‘ale’l-devām mülāzım-ı meclis-i İmām idi. ḥattā bir gün bir maḥbūbı olan oḒlı bi-emri’l-lāḥ fevt olmaḡın, techīz ü tekfinini aḥbābından birinüñ ru’yetine iḥāle idüp, kendüsi meclis-i İmāmuñ fevt eylemedi dirler. Ve daḥı Ādābu’l-Müte‘alliminde İbrāḫīm bin Cerrāḥdan naḳl olunur ki eyidür: ḥālet-i nez’-i Ebū Yūsufda ḥāzır-ı bi’l-meclis idüm. Nā-gāḥ İmām Ebū Yūsuf gözlerin açup eyitdi: “Yā İbrāḫīm ! Ef‘āl-i ḥaccda, remy-i ḥicār rākiben mi ef‘aldür yoksa māşiyen mi ef‘aldür?” Eyitdüm: [S89a] “Māşiyen ef‘aldür.” İmām eyitdi: “Ḥaḫā itdüñ. Zīrā ba‘dinde vaḳfe olan remyde māşiyen ef‘aldür. Ba‘dinde [Ü72a] vaḳfe olmayanda rākiben ef‘aldür.” Pes bu cevāb aḳabinde kendüm ḳıyām idüp zehāb ecli için bāba vuşūlimde İmām ‘āzim-i Dāru’s-selām oldı dimişdür. İmdi İmām Ya‘ḳūbuñ ‘ilm-işerīfe

tevağguli bundan ma'lümdür. Ve Hâkâyıkda eyidür: Hâfîzu'd-dînüñ kendi haţtıyle gördüm, yazmış ki; 'ilm-i şerîfî 'Abdu'llâh bin Mes'ud zer' eyledi, 'Alkame saqy eyledi, İbrâhîm-i Neha'î haşad itdi, Hammâd bin Süleymân döğdi, Ebü Hanîfe daķık eyledi, Ebü Yûsuf hamîr eyledi. Muhammedü's-Şeybânî hubz eyledi. Pes nâs dağı ilâ-yevmi'l-kıyâme tenâvül üzre oldı, intihâ. Ve dağı ma'lüm ola ki haķķ ile kazâ farz-ı kifâyedür. Ve kazâya şâlih fakden bir kimesne bulınsa ol kimse kazâ için şer'an müte'ayyindür. Ammâ kendüden ğayrı bir eşlah kimse bulınsa yâhod üftâde-i vâdî-i hayf olmaķdan ğavf eylese aña kazâda bulunmaķ mekrûhdur. Ve 'âciz ü nâ-ehl olsa, ana kazâ kaţ'an ğarâmdur. İmdi ehl oldıķdan soñra haķķ üzre kazâ, ekvâ-yı ferâ'iz ve a'lä-yı 'ibâdâtandur. (...) [S89b] Ve İmâm-ı A'zamuñ kazâyı 'adem-i kabûli bir kaç esbâba mebnîdür. Esbâbdan ezheri مع الحشرون والعلماء يحشرون مع الانبياء والحشرون والمرسلين hadîs-i şerîfiyle 'amelen, enbiyâ' ve mürselîn ile haşr olmağa mübâderetdür. Qaldı ki ba'zıların beyânı üzre İmâm-ı A'zamuñ vefâtından soñra İmâmeyn-i hümâmeyn raĥimehümü'llâhi te'âlâ, Dâvüd-ı Tâ'tî ğazretlerinüñ meclisinde mesâ'il-i şer'iyye müzâkere buyururlar idi. Dâvüd-ı Tâ'tî İmâm Muhammedüñ kelâmını istihsânda: "Söz, İmâm [Ü72b] Muhammedüñ sözidür" dir idi. Ammâ İmâm Ya'ķûbuñ kelâmını istihsânda: "Söz budur ki söylemedük" diyüp nâm-ı Ebî Yûsufi añmaz idi. Ve aşlını Dâvüddan su'âl eylediklerinde cevâbda: "İmâm Ebü Yûsuf 'ilmüñ neticesini ğubb-ı câha çıkarup, taķlîd-i kazâda üstâdına iki cihet ile muĥâlefet eyledi" dir idi dirler, intihâ. Lâkin haķıķata nazâr olınsa, *naẓm*:

İmâm Yûsuf gibi olursa kâzî

Ķazâsından olur Mevlâsı râzî

maẓmûnı üzre İmâm Ebü Yûsuf dâ'imâ raĥmet ile yâd olınacaķ kâzî idigi menâķıbından ma'lümdür. ğattâ kazâyı taķlîd buyurdığı, nefis-i pâk-i üstâd-ı 'âlî-nijâdidur ki; bir ğün İmâm Ebü Yûsuf İmâm-ı hümâmdan kazâyı 'adem-i taķlîdüñ sebebin su'âl buyurmağın cevâbında İmâm-ı hümâm kemâl-i ittiķâsından nâşî kazâdan teĥşîsin imâ birle: "Deryâ 'amîķ ve sefîne ğarîķ ve mellâĥ bî-ğayr oldıķda, sefîne-süvârânuñ ğarîķ olacağında iştibâh yoķdur" diyü buyurmuş. Ol zamân İmâm Ya'ķûb âdâb ile istifsâr zımnında: "Deryâ bî-pâyân ve keşti cedîdü'l-bünyân ve nâ-ĥudâ, üstâd kâr-dân olursa nicedür?" didikte İmâm-ı hümâm leb-cünbân-ı tebessüm olup: "Yâ Ebâ Yûsuf ! Zannum budur ki encâm-ı kâr kâzî olursun" diyü buyurmağın, nefes-i ŧayyibe-i üstâd-ı kerâmet-mu'tâd berekâtından böyle oldı dirler. İmdi nâzımuñ İmâm Ebü Yûsufi «kâzî şode» kelâmıyle tavşîf eyledigi, İmâmı efĥam-ı şân ile ta'rif ve kerâmet-i üstâda işâretdür dimek, sâ'irlerinüñ serd eyledigi ĥikâyeden ĥoşdur. Ħulâşa, ehlinde olan kazâ çok mu'teber nesnedür. Nitekim Nâbî-i merĥûmuñ *beyt*:

[S90a] Bundan kazânüñ añla 'ulüvv-i cenâbını

İmzâları taşaddur ider ĥucet üstine

didigi midĥat-ı kazâda kâfî ve rifat-ı ĥâl-i kuẓatı beyânda vâfidür.

﴿ و ز محمد نوالمنن راضى شده ﴾ Ve dağı İmâm Muhammedden Zü'l-minen olan Allâh râzî olmuş ola. **Ve'z-Muĥammed**, «İmâm Muĥammedden» dimekdür. Pes İmâm Muĥammed bin Ħasen bin 'Abdi'llâh bin Tâvus bin Hürmüz melik-i Benî-Şeybânîdür. Niçe seneler meclis-i İmâm-ı A'zama mülâzemet ve iktisâb-ı 'ilm ü kemâl ü fazîlet kılmışdur. Ve ĥizmet-i 'ilmde bezl-i vücüd ve şarf-ı emvâl-i

nā-maʿdūd eylemişdir. hattā muḳaddemide tebdīr-i hıfz-ı emvāl-i için üç yüz vükelası var idi. Bu miḳdār emvāl-i bisyārı ʿilm-i şerīfe şarfa mübāderet idüp bir köhne libāsa ḳanāʿat ḳılmışdı dirler. [Ü73a] Fazl u fazīleti daḫı aña göre idi. Nitekim İmām Şāfiʿi raḫimehuʿllāhi teʿālā: اخذت و فتر بعير من العلم من محمد بن الحسن diyüp duʿā-yı şerīfide daḫı: الحمد لله الذي اعاننى في الفقه محمد الحسن dir idi dirler, kezā fī-Ādābuʿl-Müteʿallimīn. Ve Şerḫ-i Manzūmede eyidür: İmām Muḫammed raḫmetuʿllāh, İmām Ebū Yūsufuñ yedi üzre tefāḳkuh buyurmuşdur, intihā. İmdi İmām Muḫammedüñ İmām-ı Aʿzama ḳarābeti ve meclis-i ʿālīlerinde niçe sāl mālen ve bedenen ḫizmeti var iken İmām Ebū Yūsufuñ Muḫammed üzerine taḳdīmine sebebüñ biri daḫı, Ebū Yūsufuñ bu vechle mertebe-i fazīletidür. Ancak İmām Muḫammede nāzımuñ tarzıye ile duʿāsı, ḳuzātı ʿadem-i taḳlīdi için oldığına siyāḳ delālet ider. Ve terḫīm maḳāmında tarzıye irādında olan mübālaganuñ vechi ḡayr-ı ḫafidür. **zūʿl-minen rāzī şode**, «minnetler şāhibi olan Mennān rāzī olmuş» dimekdür. Zīrā zū, ʿArabīde «şāhib» maʿnāsınadır. Aslı iki vāv ile leff-i maḳrūndur. Mā-baʿdine muzāf olduğu için vāv-ı şānī ḫazf olunmuşdur. Ve izāfeti esmāʿ-i sitte-i muʿtelle-i muzāfa içinden zāhiredür. Aḫavātı gibi zamīre muzāf olmaz, tafşīli kütüb-i naḫveddür. El-minen, cemʿ-i muʿarrefün biʿl-lāmdur; müfredi «minnet»dür. Minnet, kesr-i mīm ve feth-i nūn-ı müşeddede ve sükūn-ı tā ile [S90b] «taʿdād-ı niʿam» maʿnāsınadır. Ve bu daḫı iki kısım üzredür. Kısım-ı evvel menn-i tenbīhīdür ki, Mevlā-yı müteʿāl ḳullarına virdiği niʿmetleri li-ḫikmetin taʿdād ider; bu maḳbūldür. Kısım-ı şānī menn-i tevbiḫīdür ki, ʿibād birbirine eylediği inʿām u iḫsānı taʿdād idüp minnet eyler; bu mezmūmdur. Nitekim nazm-ı kerīimde لا تبطلوا صدقاتكم بالمن والانى gelmişdir. Rāzī, «ḫoşnūd» maʿnāsınadır. Şode, kemāmerre «olmuş» maʿnāsına ism-i mefʿūldür. Āḫirinde «bād» lafzı gözetmek ile «olmuş olsun» demek ḫoşdur.

﴿ شافعى ادريس مالك با زفر ﴾ Şāfiʿi İdrīs ve Mālik [Ü73b] Züfer ile. **Şāfiʿi İdrīs**, yaʿnī imāmānuñ biri daḫı İdrīs-i Şāfiʿidür. Maʿlūm ola ki İmām Şāfiʿi raḫimehuʿllāhuñ künyesi ile ism-i şerīfi; Ebū ʿAbdiʿllāh bin İdrīs bin el-ʿAbbās bin ʿOsmān bin Şāfiʿ bin es-Şāʿib bin ʿUbeyd bin ʿAbdi Yezīd bin Hişām bin el-Muḫḫalib bin ʿAbdi Menāfiʿl-Ḳureyşiyiʿl-Muḫḫalibīdür. Pes ecdād-ı ʿālī-nijādında Şāfiʿi rażıyaʿllāhu ʿanh tıfl iken Faḫr-i ʿālem şallaʿllāhu ʿaleyhi ve selleme ulaşmışdur. Pederi Şāʿib Benī-Hāşimūñ ʿalemdārı idi. Yevm-i Bedr-i kübrāda giriftār-ı pençe-i ḡuzāt olmaḡın nefsini fidā eyledikten sonra şeref-i İslām ile müşerref oldı. Qaldı ki İmām Şāfiʿinüñ toḡdığı maḫallüñ beyānında eḳāvīl vardur. Hicret-i Nebevīnüñ yüz elli birinci sālinde ʿindeʿl-baʿz Ġazze şehrinde toḡup iki yaşına vardıkda Mekke-i mükerreremeye naḳl olındı. Ve ʿindeʿl-baʿz Aşşalānda toḡdı. Ve ʿindeʿl-baʿz Yemen şehrinde toḡdı. Ve ʿindeʿl-baʿz diḡer maḫallde toḡdı. Ve dünyāya teşrīfi İmām-ı Aʿzamuñ sāl-i vefātında olduğu ehl-i tevārīḫ ʿindeinde meşhūrdur, kemā kāleʿl-Beyḫāḫī. Lākin İmām-ı Aʿzamuñ yevm-i vefātında toḡdığı baʿzuñ kavlıdür. Fe-ʿalā-hāzā Şāfiʿiyyüʿl-mezḫeb olana Ḥanefiyyüʿl-mezḫeb tarafından laḫife yoluyle: “Bizüm İmām dünyādan gitmedikce sizüm İmām dünyāya gelemedi.” demek münāsib degüldür. Eger taʿn u taḫḫīr ile dir ise neʿuzü biʿllāh ol kimseye küfr ḳorḳılır. *Menāḳıb-ı İmām Şāfiʿi*: Muḫammed bin Ḥakīm eyidür: İmām [S91a] Şāfiʿi raḫm-i māderde iken vālidesi bir gice ruʿyāsında Müşterī yıldızını kendüden toḡmış

görüp ba'de'l-intibāh bu ru'yāyı bir mu'abbir-i āgāha ta'bīr itdürdikde mu'abbir eyitmiş: "Senden bir 'ālim-i celilü'l-i'tibār toğar." dimişidi, intihā. Ve İmām Şāfi' eyidür: Bir gice 'ālem-i ru'yāda Faḥru'l-enām 'aleyhi'ş-salātü ve's-selāmı gördüm. Eyitdi: "Sen kimsin?" Eyitdüm: "Yā Rasūla'llāh ! Raḥı-sa'ādetüñdenem." Eyitdi: "Berü gel !" Pes emr-i şerīfe imtişāl eyledigimde mübārek dehān-ı [Ü74a] ḥikmet-nişānından bir miqdār āb-ı ḥayāt alup ve ağızımı açup, ol zülāl-i pür-feyz ü iḥsānı dehānuma ve lebān u lisānuma sürdi. Ve daḥı امش بارك الله فيك diyü buyurdi, didi. Bu ru'yānuñ ta'bīri المؤمن واقعة mişdākıncı zāhir ü nümāyāndur. Ve daḥı yine İmām eyidür: Mekke-i mükerremede eyyām-ı şabāvetimde bir gice 'ālem-i ru'yāda bir mehābet şāhibi zāt-ı şerīfi nāsa imāmet ider gördüm. Pes namāzı itmām ve yemīn ü yesāra selāmdan şoñra nāsa tevcīh-i veche-i iḳbāl ile ta'līm-i 'ilme āgāz eyledi. Pes ben daḥı yakın varup eyitdüm: "Baña daḥı ta'līm eyle." Ol zamān āstīn-i sa'ādet-nişānından bir mīzān iḥrāc idüp, ol mīzānı baña iḥsān idüp eyitdi: "Bu daḥı sañadur." Vaḳtā ki ḥ'ābdan bīdār olup bu ru'yānuñ ta'bīri fikrine üftāde idüm. Ol zamān Mekke-i mükerremede bir ehl mu'abbir bulup bu ru'yāyı kendüye 'arz itdigimde ta'bīrinde eyitdi: "İlmde imām ve şāhib-i ta'dīl-i sünen-i 'aleyhi's-selām olursın. Zīrā imām-ı Mescid-i Ḥarām, efḍal-i e'imme-i enāmdur. Ve mīzān şey'ün ḥaḳıḳatine 'ālimi müş'irdür" intihā. Ve daḥı naḳl-i şāḥiḥ böyledür ki İmām Şāfi' evā'il-i aḥvālinde gāyet faḳīrū'l-ḥāl idi. ḥattā kendüyi ta'allüme teslīmlerinde mu'allime virecek ücrete ḳudretleri olmadıḡından, mu'allim-i mekteb İmāmuñ ta'līminde tehāvün ider idi. Lākin şıbyān-ı sā'irine cidd ü sa'y ile sebaḳ-āmüz oldıḡça, Şāfi' ḥazretleri ol sebaḳ-ı ders ü Ḳur'ānı ezberden telaḳḳun idüp, mu'allim-i şıbyān gāhī taşraya gitdikde, Şāfi' ezberinde olan ile şıbyāna sebaḳ-āmüz-ı ders ü Ḳur'ān olur idi. Pes mu'allim bu keyfıyyetden āgāh oldıḡda [S91b] bu mu'āveneti ücrete mu'ādil bilüp, şıbyāna ḥalīfe eyledi. Vaḳtā ki mektebde az zamānda ḥatm-i Ḳur'ān ile ser-levḥa-i mekteb-i şıbyān oldı. Bu ḥālī beyānda İmām eyidür: Ol ānda yedi yaşında idüm. Ba'de'l-ḥatm Mescid-i Ḥarāma ḥırām idüp 'ulemā ile mücālese ve istimāc-ı eḥādīs [Ü74b] ve müzākere-i mesā'il-i 'ilm ider idüm. Ve dersümi taḥrīr için kırtāsa iḳtidārum olmadıḡından dersümi üstüḥ'ān-pārelere ḳayd ider idüm. Ve Müslim bin Ḥālid raḥimehu'llāhdan tefāḳḳuh idüp ḥıfz-ı eḥādīse tevaḡḡul-i tām̄m ider idüm. Binā'en 'aleyh bir kimseden emāneten İmām Mālikūñ Muvattā nām kitābın alup bir ḳaç günde ezber idüp yine kitābı şāhibine virdüm. Ol zamānda İmām Mālik Medīne-i münevverede ta'līm-i 'ulūm ider idi. ḥasbe'l-iştıyāḳ meclis-i 'ālīlerine varmaḡa heves-kār oldıḡumdan vālī-i Mekkedden Medīne ḥākimine bir mektüb alup, ḥulāşasında: "Muḥammed-i Şāfi'yi İmāmü'l-müslimīn Mālik bin Enes ḥazretlerine bulşdırasın" diyü taḥrīr ve İmām Mālik ḥazretine daḥı bir başḳa tavşıye-nāme aḡz idüp Medīneye geldüm. Pes Medīne ḥākimine olan mektübü virüp ol daḥı mefḥūmına muḳtali' oldıḡda eyitdi: "Cüvān-ı pākīze-sūḥan! Baña ḥāfiyen Mekkeye gitmek bāb-ı Mālike varmaḡdan ehvendür." Ben eyitdüm: "Gitmege ne ḥācet ? Emīrūñ emri İmāmı bu meclise getürmekdür." Ḥākim eyitdi: "Heyhāt ki İmām buraya gele. Bāb-ı sa'ādet-me'ābına tereddüdümüzde ḥāric-i bāba gelse cāna minnetdür." diyerek ḥākim-i Medīne ile bāb-ı Mālike varup ḥalḳa-zen-i gülmīḥ-i der-i sa'ādeti olduḡ. Ba'de'l-ba'd içerüden bir kenīzek-i Hindü-ḳıyāfe bāba gelüp: "Nedür ?" diyince ḥākim eyitdi: "Mevlāña söyle bir def'a taşra teşrīf buyursunlar." Pes cāriye-i mezbūr varup meḳş-i vāfirdeñ şoñra gelüp eyitdi: "Mevlām eyidür; eger

mes'eleleri var ise taḥrīr eylesünler, nazar idelüm. Ve illā sā'ir maşlahat-ı şer'iyeleri var ise inşā'ı'llāhu te'ālā yevm-i ḥamīside taşra çıkaram ol zamān gelüp görışsünler. Şimdiki ḥâlde vaḳtimiz yoḳdur, gitsünler.” intihā. Pes ḥākim eyitdi: “Mevlāna söyle; vālī-i Mekke-i mükerrameden kendüye mektüb u sipāriş vardır. Bir def'a ḳapuya teşrīf buyurmaların [S92a] niyāz iderüz.” Cāriye bu ḥaberi İmāma [Ü75a] teblīğinden soñra evvelen taşraya bir kürsī getürdiler. Ba'dehū mehābet-i tām ile İmām ḥazretleri gelüp kürsī üzre ḳarār ve ḥāl-i ḥākimi istifsār buyurdılar. Ol zamān vālī-i Mekkenüñ tavşiyenāmesin yed-i İmāma teslīm ve dest-i şerīfin telşīm eyledik. Ba'de'l-feth kırā'ete āğāz idüp, vaḳtā ki faḳīri ta'rifde vāḳıfı maḥalline geldikde mektübı elinden bıraḡup eyitdi: “Sübḥāna'llāh! Hem-nām-ı Rasūl-i İllāh olan merd-i āğāh ḥiç vesīle-ḥ'yāh olur mı?” Ol zamān ilerü varup eyitdüm: “اصلحك الله. Benüm ḥasb-i ḥālüm kezā ve kezādur.” Pes Mālik şāḥib-i firāset olmağın baña bir sā'at ḳadar nazar idüp eyitdi: “İsmüñ nedür?” Eyitdüm: “Muḥammedür.” Eyitdi: “واجتنب المعاصى فانه سيكون لك” “شان من الشان” Eyitdüm: “نعم” Ba'dehū kerāmeten eyitdi: “Yā Muḥammed! Ḳalbūne ilḳā-kerde-i Ḥudā olan nūrı, ma'şiyet ile iṭfādan ḥazır eyle ve yarınki gün gelüp Muvattā oḳuyanlar ile derse ḥazır ol.” diyüp baña Muvattā tedārükine işāret buyurdi. Ben eyitdüm: “Muvattā bi-ḥamdi lillāh ḥıfzımdadır, ben ḥıfzın oḳurum.” “Ne güzel !” diyüp yevm-i mezkūruñ ferdāsı meclis-i Mālike ḥazır olup ādāb ile bed'-i ders ve ḥıfzum dersüme müderriş oldı. Ammā eşnā'-i dersde üstāza melālet virmemek için aralıḳda tevaḳḳuf murād ider idüm. Ol zamān bi-'ināyeti'llāh ṭalākat-i lisān ile kırā'etümden İmām ḥazır idüp: “Oḳu” diyü ta'limde izḥār-ı şevḳ buyurur idi. Pes ilā-vefāti'l-İmām Medīne-i münevverede iḳāmet ile taḥşil-i 'ilme ihtimām eyledüm didi, intihā. Ve daḥı 'Abdu'llāh bin Aḥmed-i Ḥanbel eyidür: Pederüm Aḥmed dā'imā İmām Şāfi'ye du'ā ider idi. Aşlını su'ālimde: “Yā Abda'llāh! Şāfi' nehār için şems ve nās için 'āfiyet gibidür. Nazar eyle ki bu ikiden bir ḥalef ü bir 'ıvāz var mıdır? Ya'nī Şāfi', mişli nā-yāb olan bir zāt-ı 'ālī-cenābdur.” didi. Ve daḥı Şāliḥ bin Aḥmed bin Ḥanbel eyidür: Şāfi' bir gün pederüm Aḥmed-i Ḥanbelüñ yanına geldi. Pes pederüm pīr-i nā-tüvānlığı ile icrā-yı merāsım-i [Ü75b] ta'zīmde cünbiş-nümā-yı ḳıyām olup ve bī-muḥābā Şāfi'ñüñ dīdelerin būs ve kendi [S92b] mesnedine iclās birle pīşgāhında ādāb ile cülūs idüp bir sā'at miḳdārı su'āl-i mesāyil ü aḥz-i cevāb ile me'nūs oldı. Ba'dehū Şāfi' meclisden ḳıyām ile cānib-i bāba ḥırām ve merkebine süvār olunca pederüm maḳām-ı ḥizmetde olup pīşrev-i rikāb-ı müsteṭābı oldı. Ve bu keyfiyyet resīde-i sem'-i aḥbāb olmağın Yahyā bin Mu'īn raḥimehu'llāh pederimüñ yanına gelüp: “Yā Aḥmed! Pīrlik hengāmında niçün böyle eyledüñ?” didikde pederüm eyitdi: “Yā Yahyā! Sen daḥı Şāfi'ñüñ cānib-i āḥir-i rikābında revān ola idüñ müntefi' olur idüñ.” didi. Ve eyitdi kim: “Zamān-ı Şāfi'de İslām üzerine taḥmīl-i minnete sezā Şāfi' ḳadar bir zāt-ı vālā görmedigümden 'aḳībū'ş-şalāt du'ālarımda اللهم اغفرلى ولوالدى ولمحمد بن ادریس الشافعی dirim.” didi, intihā. Ve yine Ahmed-i Ḥanbel eyidür: Şāfi' eyidür idi kim: “'İlm-i şerīf ancaḳ dīḳ-ı yed ve mezīd-i zaḥmet ile ḥāşıl olur.” Nitekim Şāfi'ñüñ yegeni Ebū Muḥammed eyidür: Şāfi' ḳadar taḥşil-i 'ilminde zaḥmet-keş kimse görmedüm. Zīrā her gice otuz ve gāḥ kırḳ def'a çerāğ iḳād idüp taḥrīr-i mesā'il ider idi. Ve her taḥrīrüñ 'aḳabinde çerāğı söyindirüp mütelaḳḳiyen tefekkür-i mesā'il-i 'ilmiyye ider idi. Ve iṭfā'-i

çerāguñ aşlını su’al eyledigimizde: “Zulmet-i mesken bā’işi-i cilā-yı kalbdür.” diyü cevāb idüp temşilinde: “Mü’min qarındaşuña sırran naşihat ke-zālik irā’et-i sebül-i hayr u şeref ü zinetdür. Ammā ‘alāniyyeten va’z, taķırı ü hıyānetdür.” dir idi. Ve dağı ħamīdī raħimehu’llāh eyidür: Şāfi’ınüñ zühd ü seħası ħadden ziyāde ve dā’imā bezl ü işāra dil-dāde idi. ħattā Şan‘ādan Mekkeye ‘avdetinde mendilinde on biñ altun var idi. Mekkenüñ taşrasına geldikde bir miķdār meķs ü ārām ile altunuñ cümlesin ol fuķarāya in‘ām idüp ba‘dehü dāħil-i Beytu’llāhi’l-ħarām oldu. Ve dağı Müzenī raħimehu’llāh eyidür: Şāfi’i ħazretleri ķadar ol zamānda bir ekrem-i nās görmedüm. Ħattā bir leyle-i ‘ıdde [Ü76a] kendü ile bāb-ı mescide kendüye bir mes’ele ‘arz idüp mükāleme iderek gider iken bir kimse kendüye bir ķise-i pür-nuķūd getirüp teslim eyledi. Ba‘dehü yine müzākere-i ‘ilm iderek gider idik. Nā-gāħ eşnā’-i rāħda [S93a] bir faķır ilerü gelüp eyitdi: “Yā İmām! Hemser-i ‘ıffet-perverüm toğurdu. Yedümde bir nesne yoķdur ki levāzımın görem.” Ol zamān İmām elinde olan ķise-i pür-nuķüdi cümleetn ol faķire i‘tā vü iħsān eyledi, intihā. Ma‘lüm ola ki Şāfi’i raħimehu’llāh ‘ilm-i şerīfi İmām Mālikden ve Süfyān bin ‘Uyeyneden ve Müslim bin Ħālidden aħz idüp ve ħalk-ı keşirden rivāyet-i eħādīs eyledi. Ve kendüden dağı Aħmed bin Ħanbel ve Ebü Nevvār İbrāhīm bin Ħālid ve ħalk-ı keşir aħz-i ‘ilm ve rivāyet-i eħādīs eylediler. Hicretüñ yüz toķsan beş sālinde Bağdāda varup iki sene Bağdāda iķāmetden soñra Mekke-i mükerrermeye ‘avdet eyledi. Ba‘dehü Hicretüñ yüz toķsan sekizinci sālinde yine Bağdāda varup bir māh meķsden soñra mısr-ı Kāhireye sefer idüp, Mısrda bir zamān ārām idüp, Hicretüñ iki yüz dördüncü sālinde selħ-i Receb-i şerīfde leyle-i cum‘anuñ ‘işā’-i aħırinde ‘āzim-i Dāru’s-selām oldu. Ķabr-i şerīfi Mısrda Ķarāfe-i şuğrā nām mahallededür. Maħall-i mezkūrda olan du‘ālaruñ müstecāb idigi meşhūr-ı beyne’l-enāmdur. (...) **U(ve) Mālik**, mā-ķablīne ma‘tūfdur. Bundan murād Mālik ibni Enes bin Ebī ‘Āmiri’l-Eşbahīdür. Künyesi Ebü ‘Abdi’llāhdur. [Ü76b] Zamān ve ķadr u ‘ırfān u ‘ilmde muķaddemü ‘ulemā’-i’l-ümme ve şeyħü üstādü’l-e’immedür. Hicretüñ toķsan beşinci sālinde toğmuşdur. Ve Hicretüñ yüz yetmiş toķuzıncı sālinde Medīne-i münevverede vefāt itmişdür. Bu beyāna göre sinn-i sa‘ādetleri seksene vārid olmuş olur. Lākin İmām Vāķidī kavlince sinn-i İmām toķsana bālig olmuşdur. Ħulāsa-i kelām Mālik imām-ı [S93b] Ħicāz ve fiķħ u ħadīsde imāmu’n-nās dinmekle meşhūr u mümtāzdur. ħattā İmām Şāfi’i kendinüñ eşħabından olmaķ beyān-ı faziletinde kāfidür. Ve İmām-ı müşārun ileyh ‘ilm-i şerīfi, Züħrī ve Yaħyā bin Sa‘ıd ve Nāfi‘ ve Muħammed el-Münkedir ve Hişām bin ‘Urve ve Zeyd bin Şābit ve Rebī‘a bin ‘Abdi’r-Raħmān ve bunlaruñ aķrānlarından aħz eylemişlerdür. Ve kendüden dağı ħalk-ı keşir aħz-i ‘ilm-i vefir eylemişdür. Kendüye «e’imme-i bilād» dinmek müstefāddur. Ħattā ‘Abdu’r-Raħmān bin Meħdī eyidür: Süfyān-ı Şevrī ħadīsde imāmdur, lākin sünnetde degül. Ve dağı Evzā‘i raħimehu’llāh sünnetde imāmdur, lākin ħadīsde degül. İmām Mālik bin Enes ħazretleri cāmī‘u’l-emreyn ve imāmu fi-hāzeyni’l-işneyndür. Ve dağı İmām Mālik ‘ilm-i şerīfe ğāyet ta‘zīm ider idi. ħattā rivāyet-i ħadīs-i şerīf murād itdiginde vuzū’ ile mesned-ārā-yı firāş olup ba‘de-tesrīħu’l-liħye revāyih-ı tayyibe ile teţayyüb ve cülüsında heybet ü veķār ile merā‘i-ı ādāb u te’eddüb ider idi dirler. Ve ehl-i ehvādan bir kimse kendüye gelse, ol şāħib-i cedel-i pür-ħalele ħitābında: ”انى على بينه من دينى واما انت فشاك اذهب الى شاك مثلك فخاصمه” diyüp zeyl-i beyānda: “Kendi nefsine bī-ħayr olandan nās ħaķķında ħayrı olmaz.” diyü ħatm-i kelām ider idi. Pes İmāmuñ

ma'den-i hayr u menāfi' idigi beyne'l-enām şāyi'dür. Nitekim Ebū 'Abdi'llāh 'aleyhi rahmetü'l-İlāh eyidür: Bir gice ru'yāmda Fahr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemi gördüm ki şeref ü devlet ile oturur ve İmām Mālik pīşgāh-ı sa'adet ü maḳām-ı hizmetinde tūtur. Fahr-i kā'ināt 'aleyhi ekmelü't-teḥiyyātuñ huzūr-ı 'ālī-şānında vāfir misk olmağın mübārek dest-i iḥsān-peyvestiyle ol misk-i laṭifden ḳabza[Ü77a] layup İmām Mālike i'tā buyurur, Mālik daḫı nāsa virür. Pes ḥ'ābdan bīdār olup, bu ru'yāyı İmām Muṭarriḫ tarafına naḳl ü beyānında eyitdi: "Bu ru'yānuñ ta'būri İmām Mālik ḫāzretlerinüñ 'ilm ü ma'rifet ve ittibāc-ı sūnnet ile nāsa bā'is-i menfe'at oldığıdır." didi. Ve daḫı İmām Şāfi' eyidür: Bir gice 'ammüm ru'yāsında görmüş ki bir münādī; yüz biñ ehl-i 'ilmī fevt oldı diyü nidā ider. Pes ol giceyi [S94a] zābt u ḫisāb eyledik. Ol gice İmām Mālik raḫimehu'llāhuñ vefātı gicesine geldi. İmāmuñ ḳanā'at u 'iffeti beyānında eyidürler: Hārūnū'r-Reşīd Medīne-i münevvereye gelüp İmām Māliki gördikde, İmāma üç biñ altun 'aṭiyye 'arz eyledi. İmām redd idüp ḳabūl eylemedi. Ve Hārūn miyāne-i şoḫbetde İmāmuñ Medīneden ḫurūc ile emşār-ı sā'ireye naḳline terğīb itmegin, İmām ber-mantūḳ-ı ḫadīs-i şerīf; Medīnenüñ ehl-i fehme göre ḫayrlu oldığın naḳl ü rivāyet ile Medīnede iḳāmet buyurup: "Dünyā için Fahr-i enbiyā 'aleyhi eḫdālū't-taḫāyāyı fidā eylemem." didi. Ve daḫı Şāfi'den menḳūldür, eyidür: İmām Mālike ḫorāsāndan bir esb-i bād-pā ile vāfir hedāyā geldi; ḳabūl eylemedi. Ol vaktde eyitdüm: "Yā İmām! Şāyed bu esbe rākīb olursuz?" Eyitdi kim: "Türbe-i Rasūl-i kibriyā olan arz-ı muḳaddesde rākīben gezmege ḫayā iderim." İntihā. **Bā-Züfer**, «Züfer ile» dimekdür. Bā, «ma'a» ma'nāsınadır. Züfer bin el-Hüzeyl bin el-Kerḫīdür. Telāmīz-i İmām-ı A'zamdandır. Ğayet şerīf bir zāt-ı laṭifdür. Nitekim züfer, luğatde «seyyid ve ulu kimse» dimekdür. Ḳaldı ki İmām-ı ḫümāma muḫālefeti ictihāda mebnīdür. Ve mesā'il-i seb'ada ḳavli müftā bihdür. Tafşīli kütüb-i fuḫāhāda meşṭūr ve maḫalleri muşarraḫ u meşḫūrdur.

﴿ يافت زيشان دين احمد زيب و فر ﴾ Dīn-i Aḫmed bu imāmlardan zīnet ü revnaḳ buldı. **Yāft**, mażī-i müfred-i gāyibdür; ma'nāsı «buldı» dimekdür. Maşdarı «bulmak» ma'nāsına «yāften»dür. **Ziṣān**, «ez-īşān» kelimelerinden muḫaffedür. Ez, ḫarf-i cerrden «min» ma'nāsınadır. İşān, bunda zamīr-i gā'ib-i munfaşılıñ cem'idür, mercii imāmlardur. [Ü77b] **Dīn**, kesr-i dāl-i mühmele ile luğatde «'ādet ve ṭā'at ve tarīḳ ve 'alāmet ve cezā'» ma'nālarındur. İştīlāḫ-ı şer'ce «zū'l-uḳūlī ihtiyārlarıyla bi'z-zāt ḫayr olan nesneye delālet ve sevk idici vaż'-ı İlāhī»dür. Pes be-vaż'-ı İlāhī meṭā' oldığı ḫasebiyle «dīn» dirler ve kitābet ü imlā oldığı ḫasebiyle «millet» dirler. Ve Şāri' anı izḫār itdiği için «şerī'at» dirler. Pes bunlar zāten birdür, i'tibāren [S94b] muğāyirlerdür. Ve ma'lūm ola ki ma'nā-yı luğavī üzre dīn lafzı ḫaḳḳda ve bāṭılda müsta'meldür. Nitekim, dīn-i İslām ve dīn-i Naşārā ve dīn-i Yehūd dinür. Zīrā **كل حزب بما لديهم فرحون** misdāḳınca her ṭā'ife kendi dīnine iṭā'at üzredür. Ve daḫı lafz-ı dīn ḫaḳḳa ve āḫād-ı ümmete izāfetle müsta'mel olup, meşelā dīnu'llāh ve daḫı dīn-i zeyd dinür; mā-naḫnü fīhīde «dīn-i Aḫmed» dindigi gibi. Lākin millet lafzı bu vechle muzāfen isti'māl olunmaz. **Aḫmed**, zāhiren nām-ı Fahrū'l-enām 'aleyhi eḫdālū'şalātü ve's-selāmdur. Buña göre ḫāşıl-ı ma'nā; «dīn-i Fahrū'l-enām bu imāmlardan revnaḳ buldı» demek olur diyü nāzımuñ kelāmın bu vechle ba'zılar beyān idüp, bu taḳḫırece nāzım İmām Aḫmed-i Ḥanbel zikrine taşaddī eylemiş olur dinürse; İmām-ı mūmā-ileyhūñ mezhebinüñ 'adem-i şuyū' ilāvesiyle Aḫmed-i Ḥanbel zikr olunmaḳda māni' yoḳdur diyü cevāb ḳaydında olmuşlardur. Lākin çeşm-i ḫaḳīḳat-bīn

ile nazar olinsa nāzımuñ kelāmını bu vechle beyān idüp, beyt-i şerāyic ü aḥkāmuñ erkān-ı erba‘ası e’imme-i erba‘adan ‘ibāret iken zamānında efdal-ı nās olan Aḥmed-i Ḥanbelüñ metnū’l-esās ve maşūnu’l-indirās olan mezhebine «ğayr-ı şāyic» demek inşāf degüldür. Velew müselleme ba‘zı bilādda ‘adem-i şuyūc-ı mezhebinden nāzımuñ nām-ı Aḥmed bin Ḥanbeli ‘adem-i zikri lāzım gelmez idigi ezherdür. İmdi nāzımuñ kelāmındaki Aḥmedden murād «Aḥmed bin Ḥanbel»dür. Pes nāzımuñ bu ta‘bīrdən murādı Aḥmed bin Ḥanbelüñ dīni ya‘nī ‘ilm-i fezā’il ü müstenba‘ı olan kütüb ü meşā’il ol imāmlaruñ enfās-ı pāklerinden şöret ü zīb ü zīnet buldıgına işāret içündür. Zīrā İmām Mālik, İmām Şāfi‘inüñ üstadı ve İmām Şāfi‘, İmām Aḥmed Ḥanbelüñ üstadıdır. **Zīb**, «zīnet» ma‘nāsınadır. **U(v)**, ‘atf içündür. **Fer**, feth-i fā ve sükūn-ı rā’-i mühmele ile Fārisīde beş ma‘nāya gelür. Ma‘nā-yı evvel «şükūh ve revnaq ve şu‘le ve tarāvet ve [Ü78a] intizām-ı ḥāl»dür. Ma‘nā-yı şānī «nūr»dur. Nitekim nūrānī olan ādeme «fermend» dirler. Ma‘nā-yı şālīs «şadā ve āvāz»dur. Ma‘nā-yı rābīc [S95a] isti‘lā için olan bir lafzuñ ma‘nāsıdır ki Türki‘de «üst» dimekdür. Ma‘nā-yı ḥāmis «seylāb»dur. Pes bu māḳāmda ma‘nā-yı mezkūrenüñ ekşeri murād olınmağ cā’iz ve medḥa mülāyimidür. *Menākıb-ı Aḥmed ibni Ḥanbel*: Esāmī-ı Ricāl nām kitābdaki eşḥāḥ-ı aqvāl üzre imām-ı mūmā-ileyh; Ebū ‘Abdi’llāh Aḥmed bin Muḥammed bin Ḥanbel eş-Şeybāniyyū’l-Mervezīdür. Hicret-i nebeviyyenüñ yüz altmış dördinci sālinde Bağdād-ı behişt-ābādda toğup, hicretüñ yüz kırk birinci sālinde Bağdādda ‘āzim-i Dārü’l-cinān u vāşıl-ı liḳā’-i Raḥmān olmışdır. Müddet-i ‘ömr-i şerīfi yetmiş yedi senedür. Fıḫ u eḥādīs ve zūhd ü vera‘ u ‘ibādetde İmām idi. Ve şaḥīḥ ü saḳīm ve mecrūh u mu‘addel kendü ile bilinmiş bir güzīde-i enām idi. Bağdādda peydā olup şuyūḥ-ı kāmīlinden ‘ulūm u eḥādīs aḥz eyledi. Ba‘dehū Kūfe ve Başra ve Mekke ve Medīne ve Yemen ve Şām-ı cennet-meşāmm ve Cezīreye seyr ü sefer eyledi. Ve ol ‘aşruñ fuзалālariyle şoḥbet ve iktisāb-ı ‘ilm ü fazīlet idüp Yezīd bin Hārūn ve Yahyā bin Şāfi‘i’l-Ḳaṭṭān ve Süfyān bin ‘Uyeyne ve Muḥammed bin İdrīs-i Şāfi‘i ve ‘Abdu’r-Razzāḳ bin Hümām ve sā’ir fuзалādan istimāc eyledi. Ve kendüden daḫı oğulları ‘Abdu’llāh ve Şālīḥ ‘amm-zādesi Ḥanbel bin İşḥāḳ ve sā’irlerden Muḥammed bin İsmā‘īli’l-Buḥārī ve Müslim bin Ḥaccāci’n-Nişābūrī Ve Ebū Zūr’a ve Ebū Dāvūdi’s-Sicistānī ve emsālleri rivāyet ü istimāc eylemişdür. Fezā’ili keşīre ve ḥaşā’ili vefīredür. Mu‘temedü’l-ḳavl olan müctehidīn-i ‘izāmdandır. Ve re’y-i mezhebi bilād-ı İslāmiyyede şāyic u münteşirdür. Ve kemālātı müsellemu’l-külldür. Nitekim İşḥāḳ bin Rāheveyh eyidür: احمد بن حنبل حجة بين الله و بين عبده فى ارضه Ve daḫı İmām Şāfi‘i fezā’il-i Aḥmedi beyānda: “Bağdāddan çıḳdum çıḳalı İmām Aḥmedden etḳā vü evra‘ ve ezhed ü a‘lem bir kimse zann itmem” buyurmuşdur. Ve daḫı Ebū Zūr’a eyidür: “Aḥmed bin Ḥanbel biñ kerre biñ eḥādīs-i şerīfe ḥıfz eylemişidi.” Ve daḫı Ebū Dāvūdi’s-Sicistānī eyidür: “İmām Aḥmedüñ meclis-i sa‘ādetinde aşlā umūr-ı dūnyā müzākere olunmaz idi. Cümle müzākere umūr-ı [S95b] ‘uḳbā idi.” Ve daḫı Muḥammed bin Mūsā eyidür: Bir vaḳtde Ebe’l-Ḥasen bin ‘Abdi’l-‘Azīze Mışrda müteveffā aḳri[Ü78b]bāsından yüz biñ altun mīrāş düşdi. Meblağ-ı mezkūrdan üç biñ altunı ifrāz idüp; “Bunı ‘iyālūne şarf eyle” diyü İmām Aḥmede ‘arz eyledikde Aḥmed raḥimehu’llāhu te‘ālā: “Benüm kifāyetüm vardır” diyüp ḳabūl eylemedi. (...[S96a, Ü79a]...)

﴿ روح شان در صدر جنت شاد باد ﴾ Anlaruñ cānları cennet şadrında şād olsun. **Rūh**, cān maʿnāsına maʿrūfdur, mā-baʿdine muzāfdur. Muzāfun-ileyh olan **şān** lafzı Fürsde yedi maʿnāya gelir. Evvelā; zamīr-i cemīʿ-i gāʾibdür ki bu maḳāmda murād budur, mercīʿi mesbūkuʾz-zıkr olan imāmlardur. Maʿnā-yı şānī; «zenbūruñ ʿasel itmesi»dür. şālīs; «ḫāne-i zenbūr»dur. Rābīʿ; «bilegü taşı»dur. ḫāmis; «şānīden»den emr ve vaşf-ı terkībdür. Sādis; «bir nevʿ beyāz cāme»dür ki Hindüstānda işlenür. Sābīʿ; «köşgerler ḳālībı»dur. **Der**, zarfıyyet içündür. **Şadr**, Fārisīde istiʿmālinde üç maʿnāya gelir. Evvelā, «ḫānelerde mesned-i kibār ve maḳarr-ı ehl-i ʿtibār olan maḫalle» dirler. Nitekim bu maḳāmda bu maʿnā zāhirdür. şāniyen, «vezīr» dimekdür. şālīşen, «ḳāzī» maʿnāsınadır. Ammā ʿArabī istiʿmālinde dāʾimā müzekkerdür; maʿnāsı «her nesnenüñ evveline» dirler. Meşelā, şadr-ı nehār gibi. Ve daḫı «rucūʿ ve sīne-i insān ve bālā-yı ḫāne» maʿnāsınadır. **Cennet**, şadruñ muzāfun-ileyhidür ve ʿArabīdür. Muṭlaḳā «bağ u bustān» maʿnāsınadır. Cemʿi cennāt gelir. Lākin baʿzı erbāb-ı luğat engürdan mā-ʿadā eşcār-ı müşmireyi ḫāvī olan bustāna «cennet» ile tesmiye idüp, eşcār-ı engūra münḫaşır olan bustāna «firdevs» tesmiye idüp bu vechle cenneti, firdevsden fark eylemişlerdür. Ammā ehl-i ʿorf ʿinde bu fark yokdur, cennāt cümleye şāmindür. **Şād bād**, «sürür olsun» dimekdür; sebaḳa tafşilehü.

﴿ قصر دین از علم شان اباد باد ﴾ Dīnūñ köşki anlaruñ ʿilminden maʿmūr olsun. **Ḳaşr-ı dīn**, ḳaşr bunda «köşk» maʿnāsınadır ve dīn lafzına muzāfdur. Ve izāfeti [S96b] lecīnūʾl-māʾ ḳabilindendür. Pes maʿnāsı «müzeyyen köşk gibi olan dīn-i Muḫammedī ve şerīʿat-i Aḫmedī». **Ez-ʿilm-i şān**, «anlaruñ [Ü79b] ʿilminden» dimekdür. Ez lafzı «min» maʿnāsınadır. ʿİlm, maʿrūfdur; mā-baʿdine muzāfdur. Muzāfun-ileyh olan şān, bunda zamīr-i cemīʿ-i gāyibdür. Mercīʿi kemā-merre imāmlardur. **Ābād bād**, «maʿmūr olsun» dimekdür. Ābād, luğat-i Fārisīde sekiz maʿnāya gelir. Evveli, «maʿmūr» maʿnāsıdır; bu maḳāmda zāhir olan budur. şānī, «hemīşe» maʿnāsıdır. şālīs, «āferīn»; rābīʿ, «nām-ı kaʿbe»; ḫāmis, «güznel ve eyü»; sādis, «ḫoş-āmed»; sābīʿ, şahrā-yı ḫurrem-ābād gibi ki bunlarda binā şart degüldür. şāmin, istiʿāre tarīkıyle mecāzen «ḡam-ābād» ve «miḫnet-ābād» dirler. Bunlardan binā murād olmaḳ cāʾizdür. Zīrā ḳaçan bir nesnenüñ ʿimāretde vuzūhın murād eyleseler ābād dirler. Ve ḳaçan ḫarābelikte nihāyet bulmuş dimeḡi murād eyleseler ābād lafzını ḫarāb lafzı ile mürekkeben «ḫarāb-ābād» dirler. Pes bu maḳāmda maʿnā-yı evvel zāhirdür. Ve maʿnā-yı bāḳıyeden mülāyim olanlar bāhirdür. Bād, «olsun» dimekdür, merre tafşilehü.

Münacāt

﴿ پادشاهما جرم مارا در گذار ﴾ İy pādşāh! Bizüm şuçlarımız yarlıḡa. **Pādşāhā**, āḫirindeki elif nidā içündür. Maʿlūm ola ki kelimāt-ı Fārisīde, ḫurūf-ı maʿānīden olmaḳ üzre vāḳıʿ olan elif-i sākine gāḫ mā-naḫnū fihi gibi nidā için olup münādānuñ āḫirine lāḫıḳ olur. Ve baʿzı kerre edāta lāḫıḳ olup münādāsı ḫazf olunup ve gāḫ istiḡāşe için olur. Meşelā, «derdā» ve «ḫasretā» gibi. Ve gāḫ istifhām için olur. Meşelā, medd ile «āyā çī?» ve ḳaşr ile «eyā çī?» gibi. Ve gāḫ temennā için olur «eyā būd» gibi. Ve gāḫ istimrār için olur. Lākin elif-i istimrār āḫir-i kelimeye maḫşuş olmayup kelime-i duʿā miyānında vāḳıʿ olur. Meşelā, «bimīrād» «ölsün» dimekdür; «rīzād» «dökülsün» dimekdür. Ve gāḫ taʿaccüb için olur. Maʿnāda «bu ne?» demek olur. Ve gāḫ nisbet için olur. Zīrā nisbet ḫarf-i yāya maḫşür olmayub elif ile

dağı olmak 'inde'l-müte'ahhirin cā'izdür. hattā bu daḳıḳadan bī-ḥaber olanlar سخت زورمندا که افتاده ساخت mışrā'ındaki «zūr-mendā» kelimesin cem^c zann idüp, zūr-mendāndan muḥaffedür diyüp elifūn [S97a] nisbet ma'nāsın fehm itmemişdür. Ve gāh mülāzemet ve gāh [Ü80a] muḳābele ve gāh vāv-ı 'aṭf ma'nāsına olur. Ve gāh mürekkebāt beynine teveşşül için olur. Meşelā, «ser-ā-pā» gibi. Ve gāh zā'id olur. Nitekim kavāfi-i eş'arda elifler böyledür. Ve gāh tenbīh için olup memdūden ef'āl ü meşādir evā'illerine dāḥil olur, intihā. Pādşāh lafzı mürekkebdür. Ma'nā-yı terkībisi «şāhib-i cihān» dimekdür. Bir cüz'i pād lafzıdır ki fetḥ-i bā'-i 'Acemī ve elif ve sükūn-ı dāl ile «nigehbān» ve «dāfī'-i zarar» ve «ulu» dimekdür. Ve bir cüz'i «şāhib» ma'nāsına olan şāhdur. Pes lafz-ı mezkūr şāh-ı cihān için 'alem olmuştur. Ammā bunda murād ḥāfız ve ḥākim ve kādir olan pādşāh-ı bī-zevāl celle celālühüdür. İmdi bunda esmā'ullāhuñ ğayrı tevḳīfī olduğu mezhebe imā vardır. Tafşīli sābıḳda zıkr olunmuşdur. ḥulāşa-i ma'nā: İy ḥākim-i lā-yezāl! ve iy Kādir-i bī-zevāl. **Cürm-i mā-rā**, izāfetle «bizüm şuçumuzı» dimekdür. Cürm, zamm-ı cīm-i 'Arabī ve sükūn-ı rā'-i mühmele ve mīm ile «şuç» ma'nāsına 'Arabīdür. Fārisī de dağı müsta'meldür ki «günāh» ile ta'bir iderler. Mā-rā, nefis-i mütellim-i ma'al-ğayr zamīri olan mā kelimesiyle, edāt-ı mef'ul olan rā ḥarfinden mürekkebdür. Pes nāzımuñ nefis-i mütellim-i vaḥde maḳāmında ma'al-ğayrı ihtiyārında من عم بدعاء المؤمنین والمؤمنات استجب له ḥadīṣ-i şerīfine imtişāl nüktesine işāret vardır. **Der-ğüzār**, emr-i ḥāzırdur, «güzāştēn»den müştāḳdur. «Geç» ya'nī «yarlığa» dimekdür.

﴿ ما کنهکاریم و تو آمرزکار ﴾ Biz günāhkārlarız ve sen mübālağa yarlığayıcısın. **Mā günēhkārīm**, «şuç işleyicileriz» dimekdür. Zīrā günēhkār terkīb-i tavşīfī olmağıla «şuç işleyici» dimekdür. Āḥirinde olan يم(īm) nefis-i mütellim-i ma'al-ğayr 'alāmetidür ki lāḥıḳ olduğu kelimenüñ āḥiri mā-naḥnü fihī gibi meksūr olduğda hemzesiz يم(īm) gelür. Ve illā يم lafzınuñ evveline bir hemze getirüp يم dirler. Nitekim «kerde'im»de böyledür, kemā-seyecā'. **Vāv**, 'aṭf edātıdır. **Tu**, zamīr-i ḥiṭāb-ı müfreddür; ḥiṭāb Ḥudāyadır. **Āmurzgār**, mübālağa-i ism-i fā'ıldür. 'Arabīsi ğaffārdur. *Fā'ide*: Ma'lūm ola ki gār kelimesi kāf-ı 'Acemī ile edāt-ı mübālağa olmağın gāh mā-naḥnü fihī gibi emr-i ḥāzıruñ āḥirine lāḥıḳ olur ve gāh [S97b] fi'-i māzīnuñ [Ü81a]¹⁷ āḥirine lāḥıḳ olur. Meşelā, perverdgār gibi. Pes nāzım raḥmetu'llāhi te'alā bu beyt-i laṭifinde evvelā cürmini ikrār ile itizār ve şart-ı tevbe-i iş'ār buyurmuşdur. Nitekim Müferriḥ-nāme kitābında bu nikāta imā ile terār-be-tekrār cürmini itirāf ile münācāt ve ma'zeret-ḥ'āh-ı dergāh-ı Kādi'l-ḥacāt olmuştur ki bu günāhkār anı bu vechile terceme eylemişdür. *Terceme li-şāriḥihi'l-faḳīr*:

Günēhkār u bed-ef'āliz İlāhī
 Senüñ luṭfuña ancaḳ yoḳ tenāhī
 Günēhkārız Ḥudāyā eyle mağfūr
 'Azīzā ḳıl ḥaḳāretten bizi dūr
 Günēhkārız bize ḳıl dest-gīrī
 Bağısla bizd'olan cürm-i keşīrī

¹⁷ Ü80b boştur; ancak metinde eksiklik yoktur.

Günehkâriz kamu bî-hüş u zârız
 Kabâyıh bizde senden setr umarız
 Günehkâriz velî oldık peşimân
 Nigehdâr ol bize ber-mülk-i îmân
 Günehkâriz işimiz oldu düşvâr
 Peşimânuz kabîh-ı ef'âle her bâr
 Günehkâriz İlahî! Eyle rahmet
 Bize râh-ı rızâñı kıl irâ'et
 Günehkâriz niçe mihnetle pür-gamm
 Günehkâriz bulunmaz bize dermân
 Meger sen idesisin 'avfuñ ihsân
 Günehkârum eyâ Settâr u Gaffâr
 Günehkârum günehkârum günehkâr

﴿ تو نکوکاری و ما بدکرده ایم ﴾ Sen eyü işleyicisin ve biz kötü eylemişüz. Ya'nî, yâ Rabb! 'Avf u ihsân ve rahmet ü gufrân şahibisin. Ve bizler müznib ü günehkârlarız. **Tu**, Hudâya hitâb içündür. **Nikükârî**, âhirde olan yâ' hitâb içündür. Nîkükâr, terkîb-i tavşîfidür. Aşlı kâr-ı nîküy idi. Qâ'ide-i terkîb tağyîr olınup taqdîm ü te'hîr ve izâfetden kaç' ve nîküy âhirindeki yâ' hazf olınmağın nîkükâr qalmasıdır. Aşlı «eyü işleyici 'âlim ü şâlih» olana dirler. Ammâ bunda «'afüv» ya'nî «'afv idici» dimekdür. Pes nâzımuñ bundan murâdı ba'zı esmâ'-i hüsnâ ile Hudâyı medh ü şenâ ve itirâf-ı zünüb ile kendü ve sâ'ir günehkârânın 'afvını recâdur. **Vü(v)**, 'atf içündür. **Mâ**, zamir-i munfaşıl-ı nefsi-i mütekellim-i ma'al-ğayrdur. Ma'nâ dahı bizler dimekdür. **Bed-kerde'im**, «kötü eylemişüz» dimekdür. Bed, fetihle «kötü» ma'nâsınadır. Kerde, ism-i mef'uldür. İm, 'alâmet-i nefsi-i mütekellim-i ma'al-ğayrdur. [Ü81b] Ma'lûm ola ki nâzım bunda cürmini ikrâr ile recâ-sâz-ı 'avf-ı Sübhân [S98a] ve devâ-h'âh-ı derdmendân olmışdur. (...) Pes nâzımuñ mişraf-ı evvelde olan bed-kerde'im kelâmıyle ef'al-i kabâyıhını icmâl idüp ba'dehü li-eclî'l-istirhâm mübâlağa tarîkıyle tafşîl-i hâl-i zünüb-iştimalde cürminüñ bî-hadd ü bî-pâyân oldığın îrâd eyleyüp buyurmuşdur:

﴿ جرم بی اندازه بی حد کرده ایم ﴾ Bî-kıyâs u bî-hadd suç eylemişüz. **Cürm**, «günâh» ma'nâsınadır, mâ-ba'dine muzâfdur. **Bî-endâze**, «bî-kıyâs» ve «bî-miğdâr» dimekdür. Bî, edât-ı nefydür. Endâze Fârisîdür; altı ma'nâya gelür. Evvelkisi, «kıyâs» ve «miğdâr»dur ki bu ma'âmde murâd budur. İkincisi, «arşun»; üçüncüsü, «lâyık, sezâ»dur; dördüncüsü, «peymâne»; beşincisi, «naqş»; altıncısı, «kuvvet ü kudret» ma'nâlarıdır, kezâ fi-Ferheng. Ba'zı nüshada bî-endâze ma'âmına «bî-pâyân» vaqırdur. Ma'nâsı «bî-nihâyet» demek olur. **Bî-hadd**, «haddsiz» dimekdür. **Kerdeim**, «eylemişüz» dimekdür. Hülâşa-i ma'nâ «iy 'afv ü ihsân issi Hudâ! Cürm ü işyânumız kıyâsdan efzün ve hadden bîründur. İşimiz ancak 'afv u keremüñe qalmasıdır» dimekdür. Ma'lûm ola ki beyân-ı cerâ'imde kişi [Ü82a] zünübını gâyet büyük görmek, eslâfuñ eşrafınuñ kelâmlarında vâkı'dur. Garâz ikrâr-ı günâh ile recâ-yı rahmet-i İlahîdur. Nitekin Hâce Şâ'ib-i Tebrîzî eyidür:

زند پهلو بکردون کوه عصیانی که من دارم
[S98b] بصدر ریا نکردد پاک دامانی که من دارم

intihā. Pes nāzımuñ nedemden ‘ibāret olan tevbe ile ma‘āşīye tā’ib ü nādım oldıgını beyāna şurū‘ ile buyurur:

﴿ سالها در فسق و عصیان کشته ایم ﴾ Niçe yıllar fişk u ‘işıyānda olmuşuz. **Sālḥā**, «yıllar» dimekdür. Lafz-ı mezkūr cem‘dür. **Der**, zarfiyyet içündür. **Fısk**, kesr-i fā’ ve sükün-ı sîn-i mühmele ve kâf ile ‘Arabîdür, «emre muḥālefet» ma‘nāsınadır. Ve **‘işıyān**, fişk üzerine ma‘tūfdur. ‘İşıyān, itā‘atin zıddıdır. Ve lügatde müteğāyir ve ‘örfde mütelāzimlerdür. Ve ‘işıyān Fārisîde «bī-fermān ile ta‘bīr olunur. **Geşte’im**, fetḥ-i kâf-ı ‘Acemî ile «olmuşuz» dimekdür. Ba‘zı nüshada geşte’im yirine bûde’im vākırdur. Ma‘naları birdür.

﴿ آخر از کرده پشیمان کشته ایم ﴾ Encām-ı kār nādım olmuşdan olmuşuz. **Āḥir**, medd-i hemze ve kesr-i ḥā’-ı mu‘ceme ile «şoñra» dimekdür. **Ez-kerde peşimān**, «nādım olmuşdan» dimekdür. Ma‘nā-yı mecmū‘ budur. Peşimān, Fārisîdür; Türkîde daḥı müsta‘meldür. Ma‘nāsı, «nedāmet çekmek» ve «te’essüf eylemek»dür. Bu lafzda şart-ı tevbeye işāret vardır. Zırā tevbe-i maḥbūl nedemden ibāretdür, ve seyecā’ tafşilehū. Geşte’im, «olmuşuz» dimekdür, kemā merre.

﴿ روز و شب اندر معاصی بوده ایم ﴾ Gündüz ve gıcede ma‘āşī içinde olmuşuz. **Rūz**, bunda «gün» ma‘nāsınadır. ‘Arabîsi «yevm ve nehār»dur. Ve daḥı ba‘zı maḥallde «ṭālī‘ ve kuvvet» ma‘nāsına daḥı gelür. Nitekim gün görmiş pīr ve ihtiyār ve sāl-ḥorde-i rüzgār olana «rüz-dīde» dirler. **U şeb**, vāv-ı ‘aṭf ile rüz üzerine ma‘tūfdur. Bunda murād «gıce»dür. Ve daḥı bir nev‘ taşdur ki deryāda biter. Şuda ezüp ve kaynadup ‘akd iderler. Ma‘lūm ola ki bu güne ta‘bīr ile ekşeriya devām murād olunur. [Ü82b] Nitekim bir nüshanuñ devāmından haber virmek maḥallinde Türkîde «gıce ve gündüz» ve ‘Arabîde «lejl ü nehār şöyle oldı» dirler. **Ender**, bunda «derün» ma‘nāsınadır. Zarfiyyet içündür; «iç» dimekdür. Mażrūfi ma‘āşīdür. **Ma‘āşī**, ma‘şıyyetüñ cem‘idür. Ve ma‘şıyyet «günāh» ma‘nāsınadır. **Bûde’im**, «olmuşuz» dimekdür. Pes nāzım-ı merḥūmuñ beyt-i sâbıḳda [S99a] sālḥā ile ta‘bīr ve bu beyt-i laṭifde rüz u şeb ile ta‘bīr ve beyt-i āfīde dā’imā ile ta‘bīri teraḳḳī kâ’idesine işāretdür. Ḥulāşası, «dā’im ‘işıyāna mülāzım olmuşuz» dimekdür.

﴿ غافل از یؤخذ نواصی بوده ایم ﴾ Mücrimler ḥaḳḳında nāzil والاقدام النواصی فیؤخذ mażmūn-ı ‘ibret-nizāmından gāfil bulunmuşuz. **Ġāfil**, «gāflet idici» dimekdür. Ġaflet, «idrāksuzluk» ma‘nāsınadır ve iki kısma münḳasımdur. Biri maḥbūle ve biri mezmūmedür. Ġışmeynūñ tafşili qarīben zıkr olunur inşā’a’llāhu te‘ālā. Bunda murād mezmūmesidür. **Ez**, «an» ma‘nāsınadır. **Yü’ḥaz nevāşī**, āyet-i mezkūreye işāretdür. Murād, gāyeti olan ‘azāb-ı düzaḥdur. Ya‘nī her bār ma‘āşīde der-kār olmaḳ bize mücrimler sīmāsın baḳlatdı. Mücrimlerün ise aḥvāli ḥod Ḳur’ān-ı kerīmden nümāyān iken biz andan gāfil bulunmuşuz. Pes bizi bu varṭa-i helāke ilḳāya bā’iş hemişe gāfletdür. Yā Rabb! Ġafleti bizlerden zā’il idüp ṭā‘atūnde اثر السجود گürühına dāḥil eyle dimekdür.

﴿ دأما دربند عصيان بوده ایم ﴾ Dā'imā günāh kaydında bulunmuşuz. **Dā'imā**, «ale'd-devām» dimekdür. Lafz-ı mezkūr elsine-i şelâsede şâyî'dür. Maḥşûsan Fâriside hemze ile «îder» daḥı dā'im ma'nâsınadır. **Der**, zarfıyyet içündür. **Bend**, feth-i bâ'-i muvaḥḥide ile Fârisidür. Türkîsi «bağ», 'Arabîsi «kayd»dur. Ve lafz-ı mezkūr gâhî mekr ü hîle ve resîmân ve güreşci oyunu ve kufl ve zerḳ ve ḳarîb ve ḡamm u ḡuşsa ve rehn ve tîmür-i çeprâz ma'nâlarına gelür. Bu ma'anîniñ bu maḳâma mülâyemeti zâhirdür. Ve gâh lafz-ı mezkūr «besten» lafzından emr-i hâzır olur. Ve terkîb-i tavşîfide vâkıf olur. Meşelâ, na'l-bend gibi. Ve daḥı düğüm ma'nâsına olur. Nitekim Türkide düğme didikleri nesneye 'Acem «bendîne» dir. Ve bundan mâ-'adâ daḥı ma'nâları vardur, cümlesi yigirmi dördtür. **İşyân**, bendüñ muzâfun-ileyhidür. Ma'nâsı ma'rûfdur. **Büde'im**, «bulunmuşuz».

[Ü83a] ﴿ هم قرین نفس و شیطان بوده ایم ﴾ Hem bi'se'l-ḳarîn olan nefis-i emmâre ve şeytân-ı la'îniñ ḳarîni bulunmuşuz. **Hem**, bunda «daḥı» ma'nâsına tafşîli [S99b] ḳarîben zîkr olunur inşâ'a'llâhu te'âlâ. **Ḳarîn**, 'Arabîdür; muşâhib ma'nâsınadır. Mâ-ba'dine muzâfdur. **Nefs**, feth-i nûn ve sükûn-ı fâ' ve sîn-i mühmele ile 'Arabîdür. Luḡâdde, «cân ve ḳan ve cesed ve her nesnenüñ 'ayn-ı zâtı» ma'nâsınadır. Ammâ istilâhda, «ḳuvâ-yı müdrîke üzerine müstemil olan ḳuvve-i ḥayvâniyye»dür. Pes kendüye ḳuvve-i 'âḳılenüñ itâ'ati meleke olmazsa ḳuvve-i 'âḳıleyi istiḥdâm birle ḳuvve-i şehvâniyye ve ḡazabiyyesiniñ istediği nesnelere kendüyi ḳandırıcı behîme-i ḡayr-ı murtâza menzilesinde olur. Ol zamân nefis emmâre olup muztarr oldığı ḥâlde girih ile ḳuvve-i 'âḳıle mü'temire olur. Lâkin ḳaçan ki 'âḳıle kendüyi râzî kılp devâ'î-i muḥtelifeden kendüyi men' eylediği vaḳtde 'âḳılenüñ ḥizmetin edâ ve emr ü nehyde dâ'imâ râm olup mütemerrinen miyân-beste-i kemer-i itâ'at olur ise ol zamân 'âḳıle muḥma'in olup nefis mü'temire olur. Ḳaldı ki itâ'atde temerrün ü devâm göstermeyüp gâh muḥḥ'a ve gâh 'âşıye olur ise itâ'ati tursun ammâ 'âşıye olduḳda hevâsına tâbi' olup soñra nâdime olur ise ol zamân nefis levvâme olur. İmdi bu muḳaddeme üzre nefis üç kışmdur. Emmâre, 'âşıyedür; muḥma'inne muḥḥ'adur; levvâme, muḳtaşıda ve muḥteliḥadur. Tafşîli inşâ'a'llâhu te'âlâ maḥallerinde beyân olunur. Bu maḳâmda nefsdan murâd emmâredür. Ḳarîne-i maḳâliyyesi ma'ḥûfi olan şeytândur ki ma'rûfdur. Pes nefis ile şeytânüñ sū'-i ḳarîn oldukları âyât u eḥâdîs ile şâbitdür. hattâ nefis düzaḥ-meşrebdür ki ḥoymaḳ bilmeyüp her bâr هل من مزيد dir. Ve şeytân nâr-ı semümdan maḥlûḳdur. Böyle âteşin-meşreb ve âteş-ḥilḳat olanüñ sū'-i ḳarîn idikleri bedîhidür, dimişlerdür. İmdi nâzımuñ bu beytinüñ neticesi: Yâ Rabb! Bizler ḳuyüdât-ı lezzât-ı cismânî ile giriftâr-ı kayd-ı 'işyân ve maḥbûs-ı zindân-ı tuḡyân olduğumuzdan sa'y-ı esbâb-ı yevm-i ḥisâb ve ḥasbe'l-'amel iktisâb-ı şevâbdan [Ü83b] pes-mânde ve bend-i girân-ı zünûbdan dermândelerüz. Ol bend-i 'işyândan ḥalâş [S100a] ve tâ'atüne iḥtişâşımız tevfiḳuña mevḳûfdur. Ve illâ sū'-i ḳarînlerimiz olan nefis-i emmâre ile şeytân gibi düşmenânüñ elinde helâkimüz muḳarrerdür. Bizi bu ḳuyüdâta giriftâra sebeb anlardur. İlahî! Tâ'atüne tevfiḳuñı refiḳ ve rızâña muvâfiḳ a'mâle muḳâreneti teysîr eyle. Zirâ itâ'atüne muvaffaḳ olduğumuzdan. **Büde'im**, «olmuşuz» dimekdür.

﴿ بی کنه نکذشته برما ساعتی ﴾ Günâhsız geçmemişdür üzerimize bir sâ'at. **Bî-güneh**, «günâhsız» dimekdür. Bî, edât-ı nefydür. Güneh, günâhdan muḥaffefdür. **Negzeşte**, «şavuşmuşdur»

dimekdür. Evvelinde olan nün nâfiyedür. Güzeşte zamm-ı kâf-ı ‘Acemî ile ism-i mef’üldür. Mezkûr kâf harf-i nefy duhûlünde mazmûm ve sâkin oqınmaq cā’izdür. Lâkin mâ-naħnû fihî gibi zarûret-i vezn iktizâsında elbette sâkin olmalıdır. **Ber-mâ**, «üzerimüze» dimekdür. **Sâ’atî**, lafzında yâ’ vahdet içündür. Ma’nâ «bir sâ’at» dimekdür. Pes bunda sâ’atden murâd ma’rûf olan sâ’at-i ‘örfdür. Zîrâ maqâm-ı itizâr ü istirhâmda mübâlağa maqbûldür. Sâ’at-i ‘örfnüñ sâ’at-i şer’iden ebleğiyyeti ezherdür. Ve daħı bu mısırâ’n mefhûmı üzre sâ’at-i ‘ömrüñ cümlesini günâhkârlığa maqrûndur demek iddi’â ve mübâlagadan kinâyedür. Ve bunda kizb lâzım gelmez. Zîrâ kizb ile iddi’â beynlerinde fark vardır ki kizbüñ kâ’ili kavlinüñ şıdkını da’vâ ider. Lâkin iddi’â bunuñ gayrıdur. Mübâlagadan kinâyeye didikleri budur. Nitekim Sa’dü’-d-dîn ‘aleyhi rahmetü’l-Meliki’l-Mu’în Muṭavvelinde اعذب الشعرا كذبه maqâlesin ḥalinde bu minvâl üzre taḥkîk buyurmuşlardur. Yâḥod nâzımuñ bu vechile ta’bîri mısırâ’-ı şânî mefhûmını mülâḥazasına binâ’endür ki ḥuzûr-ı qalb ile olmayan ‘ibâdât ve ferâğ-ı bâl ile kılinmayan şalât güyâ günâh menzilesindedür, dimekdür. Nitekim حسنات الابراب سيئات المقربين bu taḥkîka yaqındur ki buyurur:

﴿ با حضور دل نکرده طاعتی ﴾ Qalb ile bir t̄â’at eylememişüz. **Bâ**, ma’iyyet ma’nâsınadır. **ḥuzûr-ı dil**, qalbüñ şevâğılından ferâğ ve ihzârından ‘ibâretdür ki, zevk-ı bâṭın kendü ile [Ü84a] ḥâşıl olur. İnşâ’a’llâhu te’âlâ tafşîli aşağıda beyân olunur. İcmâlen beyânı böyledür ki, zevk-ı bâṭın didikleri qalbüñ ḥayâtından ‘ibâretdür. Kaçan ruh-ı insânî bu zevk ile gîdâ-yâb olsa t̄â’atde vâsıl-ı lezzet-i bî-ḥisâb [S100b] olup ‘ibâdet kendüye sıqlat ü kerâhet vîrmez. Ammâ bunuñ ‘aksi üzre olanuñ şüre-zemîn qalbi menâfi’-i ḥuzûr ve lezzet-i nâ-maḥşûrdan ḥâlî olup ḥâşılı ḥasr u ḥusrân olur. **Ne-kerde**, kelimesinüñ âḥirinde nefis-i mütekellim-i ma’al-gâyr için ‘alâmet olan «îm» lafzı taqḍîriyle ne-kerde’îm ya’ni «eylememişüz» dimekdür. **T̄â’atî**, âḥirinde olan yâ’ vahdet içündür. T̄â’at ma’rûfdur. Ma’lûm ola ki ferâğ-ı bâl ile olan a’malî lâ-şey ‘add eyledikleri meşhûr-ı miyâne-i ḥavâşşdur. ḥattâ ḥuzûr-ı qalb ile t̄â’at rûkn-i kavî-i qabûl-i ‘ibâdetdür dimişlerdür. (...) Pes bâ’is-i ḥayât-ı dil-i bî-ğill ve bâdî-i zevk-ı bâṭın olan ḥuzûr-ı dil bu miqdâr fevâ’idi câmi’ olup bilâ-ḥuzûr-ı qalb olan t̄â’ate itibâr yokdur demek için nâzım mefhûm-ı muḥâlîf tarîkıyle ḥuzûr-ı qalbe muqârenet üzre t̄â’ate müdâvemeti Ḥudâdan temennâ eylediği hüveydâdur.

﴿ بر در آمد بنده بگریخته ﴾ Qapuya geldi kaçmış kul. **Ber-der-âmed**, «qapuya geldi» [Ü84b] dimekdür. Qapudan murâd bâbu’llâh ve dergâh-ı rahmet-i İlâhdur. Pes bu kelimedede ber lafzı bâ’-i ilşâk ma’nâsınadır. Ma’nâda «be-der-âmed» dimekdür. Lafz-ı mezkûr her kaçan bilâ-kelime-i bâ’ isti’mâl olinsa ma’nâ «içerü geldi» demek olur. Hedâyâya «der-âmed» didikleri bundandır. [S101a] **Bende**, kul dimekdür, mâ-ba’dine muzâfdur. Li-ecli’l-izâfe âḥirine hemze getirilmişdür. **Bigriḥte**, evvelinde olan bâ’ kelimesi zâ’iddür. Giriḥte, «kaçmış» ma’nâsına ism-i mef’üldür. Ḥulâşa-i ma’nâ, emre it̄â’atden firâr ve günâh ile müsteḥaqq-ı ‘iḳâb olan ‘abd-i âbîḳ, encâm-ı kâr tevbe vü istiğfâr ile dergâh-ı rahmet-medâra geldi. Yâ Rabb! Gufrânüñ ile rahmet ve t̄â’atüne tevfiḳ ile maqbûl-i ḥizmet eyle dimekdür. Ma’lûm ola ki ḥadîs-i şerîfi üzre ibâḳ üzre vefât iden ‘abd-i âbîḳ müsteḥaqq-ı ‘iḳâb idigi bî-irtiyâb oldıysa nâzımuñ dergâh-ı rahmete rücû’ eylemesi muḳtezâ-yı ḥavf u ḥuşû’ zâhirdür.

﴿ آب روی خود بعضیان ریخته ﴾ Kendi yüzi şuyını ‘iştān sebebiyle dökmiş ya’nī günāh sebebiyle kendi hürmet ü i’tibār ve nāmūs u vaqārını telef ü tarmār eylemiş dimekdir. **Āb-ı rūy-ı ḥod**, tetābu‘-ı izāfāt ile «kendi hürmet ü vaqārını» dimekdir. **Be-‘iştān**, bā’-i sebebiyyenüñ fetḥiyle «günāh sebebiyle» dimekdir. Bunda ‘iştāndan murād sibāk qarīnesiyle t̄a‘atden firār idigi zāhirdür ve e‘amm murād olunmak daḥı maqāma mülāyim belki eblağdur. **Riḥte**, «dökmiş» ma‘nāsına ism-i mef‘üldür. Ḥulāşa bī-edeblik itmiş dimekdir. Bu mısrā‘ın mefhūmi mısrā‘-ı evvelde olan ‘abd-i ābı bu şan‘at-i zemīme ile tevķīfdür. Murād istirḥāmdür. (...) *Laḥfe*: Ma‘lūm ola ki iktisāb-ı lezzāt-ı dünyeviyye için yüzi şuyını pāy-māl idenüñ dirāḥt-ı ümīdi bī-semer olur. Nitekim bu nükte şecere-i şafşāfda nümāyāndur dirler. İmdi nāzımuñ netīce-i münācātı, Ḥudādan raḥmet ve Mevlādan celb-i mağfīret olmağın ğarāzın [Ü85a] beyāna şurū‘ idüp buyurur:

﴿ مغفرت داد امید از لطف تو ﴾ Mağfīret ümīdin tutar senüñ luṭfindan. **Mağfīret**, «yarlığanmak» ma‘nāsınadır. **Dād**, fi‘linüñ muqaddem-i mef‘ülidür. Dād, fi‘l-i muzāri‘-i müfred-i ğā’ibdür. Taḥtında [S101b] müstetir fā‘il-i zamīr, beyt-i sābıqda mezkūr olan bende kelimesine rāci‘dür. Ma‘nāsı «tutar» dimekdir. Maşdarı tutmak ma‘nāsına «dāştēn»dür. **Ümīd**, dālūñ taḥfīf ve teşdīdi ile cā’izdür. Lākin bunda zarūret-i vezn için taḥfīf olunmaludur. Ma‘nāsı tevaḥḫu‘-i ḥayrdur ki Fārisīde ümīd, ‘Arabīde recā, Türkīde umud dirler. Nitekim nevmīd olana «umudı yok» didikleri zāhirdür. Ümīdüñ muḳābili Fārisīde «bīm»dür ki tevaḥḫu‘-i şerdür. Buña ‘Acem bīm, ‘Arab ḥavf, Türk ḳuyūd dimişlerdür. İmdi mā-naḥnu fīhīde ümīd bi-ḥasbī’l-ma‘nā mağfīret kelimesine muzāfdur. Me’alde ümīd-i mağfīret dimekdir. **Ez-luṭf-i tu**, «senüñ luṭfindan» dimekdir. Ḥiṭāb Ḥudā-yı müte‘āledür. Ya’nī, yā Rabb! ‘İştān-ı bī-pāyān ile müsteḥaḳḳ-ı ‘azāb-ı nīrān olmuşuz isek de senüñ luṭfūñden ümīd-i ğufrān u recā’-i ‘afv-ı ‘iştān tutaruz.

﴿ زانکه خود فرموده لاتقنطوا ﴾ Zīrā ki Ḳur‘ān-ı Kerīmde ‘azametüñle یا عبادى الذين اسرفوا على انفسهم لاتقنطوا من رحمةالله انالله يغفرالذنوب جميعا انه هو الغفورالرحيم buyurmuşsin. **Z’ān ki**, ez-ān ki kelimesinden muḥaffedür. Ma‘nā «andan ötüri ki» dimekdir. **Ḥod**, «kendüñ»; **fermūde-i**, «buyurmuşsin» dimekdir. Āḥirindeki hemze ḥiṭāb içündür. Ḥiṭāb cenāb-ı Rabbü’l-erbābadur. **Lā-taḳneṭü**, bu kelām-ı şerīf henüz zıkr olınan āyet-i laṭīfe imādur. Türkīde «fermūde-i» ḳavlinüñ meḳūlidür. Ma‘nāsı «ḳaṭ’-ı ümīd eylemeñüz» dimekdir. İmdi ḥulāsa-i beytde ma‘nā-yı murād, ‘iştānımız her neḳadar firāvān ise luṭfūñle iğtirār eyle ğufrāna ümīd-vāruz dimekdir.

﴿ بحر الطاف تو بى پایان بود ﴾ Senüñ elṭāfuñ deryāsı bī-nihāyetdür. **Baḥr-i elṭāf-ı tu**, tetābu‘-ı izāfet ile «senüñ luṭflaruñ deñizi» dimekdir. Baḥr, ‘Arabīdür. Luğatde «yarmak» ma‘nāsınadır. Pes deñiz ve çok şu, yirleri şaḳḳ itdigi için yāḥod ‘amīki ve aşağısı olduğı için baḥr dimişlerdür. Eşcāra baḥr didikleri miyāneleri meşḳūḳ olduğındandır. Ve Fārisīde deryā, türkīde deñiz ile mu‘teberdür. **Elṭāf**, cem‘dür. Müfredi luṭfdür. Luṭfūñ [Ü85b] ma‘nāsı dībācede sebḳ eylemişdür. Baḥrūñ elṭāfa izāfeti lecīnū’l-mā’ ḳabīlindendir. **Tu** kelimesi, Ḥudāya ḥiṭābdur. [S102a] **Bī-pāyān**, «nihāyetsiz» dimekdir. Zīrā bī, edāt-ı nefyüdür. Pāyān, nihāyet ma‘nāsınadır. **Būd**, edāt-ı ḥaber olan «est» ma‘nāsına olmaḳ rüşendür. Bundan murād, Ḥudānuñ erḥamū’r-rāḥimīn idigin ‘ibāda i‘lān ve vūs‘at-i ğufrān-ı

Rabbü'l-âlemîni beyândur. (...) İmdi cenâb-ı Müt'âlün deryâ-yı rahmetinün vüs'ati, derk-i hâric-i hîta-i 'uqûl-i beşerdür. hattâ bu muhîf-i 'âlem-i dünyâ olan bihâr-ı seb'a, deryâ-yı bî-pâyân-ı rahmete nisbet bir kaçre degüldür dimişlerdür. *Nazm:*

Şu deñlü çoğdurur yâ Rabb günâhım
Yazarsam niçe yüz biñ satra olmaz
Eger deryâ-yı bî-pâyân olursa
Bihâr-ı rahmetününden kaçre olmaz

(...) Vüs'at-i rahmet hakkında olan âyât u ehâdîsün ba'zıları mağalliyle zikr olunur inşâ'a'llâhu te'âlâ.

﴿ نا امید ان رحمت شیطان بود ﴾ [Ü86a] Senün rahmetününden ümidsiz olan şeytândur. **Nâ-ümîd**, «umudsuz» dimekdür. Ya'nî kaç-ı ümîd eyleyen. **Ez-raḥmetet**, «senün rahmetününden» dimekdür. Ez, 'an ma'nâsınadır. Raḥmet, ma'rûfdur. Âhîrindeki tâ-i sâniyye, hitâb içündür. Muḥâtab Mevlâdur. **Şeytân bûd**, «şeytândur» dimekdür. Buña göre bûd [S102b] kelimesi «est» ma'nâsına olur, kemâ-merre. Fıkrateynde bûd, «ola» ma'nâsına olmak daḥı mülâyimdür. İmdi rahmet-i Bârîden kunûf, fi'l-i şeytândur. Bunun tafşîli inşâ'a'llâh mağalliyle beyân olunur. Hülâşa-i kelâm rahmet-i Rabbü'l-âlemîn, ḳahr u ḡazabına sâbık ve hemîşe müznibîne lâhıḳdur. (...) Pes nâzım raḥimehu'llâh sâbıkda nefis ü şeytâna ḳarîn oldıḡım ikrâr hasebiyle maḳâm-ı istirhâmda: “Ol sū'-i ḳarînler meslek-i rızâ-yı Rabbü'l-enâm olan râh-ı tâ'atimüzi kaç eylediḳ diyü itizâra ibtidâr idüp buyurmuşdur:

﴿ نفس و شیطان زد کریم راه من ﴾ Nefs ile şeytân yolunu kaç eyledi iy kerîm Allâh. **Nefs ü şeytân**, «nefs-i emmâre ve şeytân-ı 'aleyhi'l-la'ne» dimekdür. Pes nefis-i emmârenün mezîd-i 'adâveti, اعدى عدوك نفسك اللتى بين جنبيك ve daḥı ان النفس لامارة بالسوء âyet-i şerîfi ve daḥı hadîs-i münîfi ile sâbitdür. Ve şeytân-ı mel'ûnuñ 'adâveti âyet-i mübîn ve hadîs-i Faḡru'l-mürselîn ile müşbeddür. Ve her birinün mekr ü hîlesinden 'adem-i ḥalâş zâhir ve şiddet-i 'adâvetleri ḥasebiyle ḡalebeleri işbu beyt-i dil-ârâdan bâhirdür. *Hâfi z:*

دام سختت مکر یار شود خدا
ور نه ادم نبرد صرفه ز شیطان رجیم

Ya'nî dâm-ı şeytân sa'b u müşkildür meger luḡf-i Hudâ yâr ola. Yoksa âdem şeytân-ı racîmden ziyâde iletmez. Ya'nî anuñ [Ü86b] mekrinden ḥalâş bulmaz. (...) Ḳaldı ki egerçi nefse ilkâ'-i vesvese şeytân-ı la'ındendür. Lâkin icrâ'-yı mel'anete nefis âlet olup şâhibine hücüm ile 'ayn-ı mazarrat oldıḡından ve hücümünü def ile yedinden ḥalâş olmak, vesâvis-i şeytânı men'eden ziyâde tedârüklere muhtâc oldıḡından ve isti'âze ile tard olunmayup her bâr şâhibine yâr-ı ḡaddâr oldıḡından [S103a] nâzım nefsi şeytân üzerine taḳdîm eylemişdür. **Zed**, mazî-i müfred-i ḡâ'ibdür. «Urdı» ya'nî «kaç eyledi» dimekdür. Fâ'ili taḥtında müstetir zamîr 'alâ-sebîli'l-bedel nefis ve şeytâna râci'dür. Maşdarı «zeden»dür, urmaḳ ma'nâsınadır. **Kerîmâ**, âhîrindeki elif nidâ içündür. Me'âlde «iy Kerîm» dimekdür. Kerîm esmâ'u'llâhdan şıfat-ı müşebbehdür. Ma'nâsı «iḥsân idici ve günâhdan geçici» dimekdür. Pes esmâ'-i Celâl içinden ism-i Kerîmi ihtiyârûñ bu maḳâma mülâyemeti âşkârdur. **Râh-ı men**, izâfetle «benüm yolumı» dimekdür.

Qaldı ki nâzım ikrâr-ı cerâ'imde yuqarudan beru nefsi mütekellim-i ma'al-gayr şîğası ihtiyâr idegelmişken recâ-yı 'afva ibtidârında nefsi mütekellim-i vaħde şîğası ityâmı bir kaç veche mebnîdür. (... [Ü87a]...)

﴿رحمتت باشد شفاعتخواه من﴾ Raħmetüñ [S103b] beni senden şefâ'at idici ola. **Raħmetet**, tâ'-i şâniyye Ĥudâya ĥiṭâbdur. **Bâsed**, muzâri'-i müfreddür. İşlâh-ı Fâriside «temennî ve tereccî» ma'nâsınadır, «ola» dimekdür. **Şefâ'at-ĥâh-ı**, terkîb-i tavşîfidür. Ma'nâsı «dilek dileyici»dür. 'Arabîsi şeftür. Şefâ'at, dilek itmek ve esirgemek ve güneħkârı şâliħe zamm itmekdür. Ĥâh, taleb ma'nâsına emrdür. Ba'de't-terkîb ma'nâsı «şefâ'at idici» dimek olur. Mâ-ba'dine muzâfdur. Muzâfun-ileyh **men** lafzıdır. Ma'nâsı ma'rûfdur. Ma'lûm ola ki Raħîmüñ raħmını şefâ'ate vesîle ittiħâz eylemek öteden beru de'b-i şu'arâ ve deydên-i zurefâdur. (...) İmdi ĥulâşa-i ma'nâ-yı beyt de, yâ Rabb! Cenâb-ı rızâ ve raħmetüñe müvşıl olan tarîķı nefsi ü şeytân kaç itmegin ĥâlüm düşvâr olmışdur.[Ü87b] Pes metâ'-i imânımı ol a'dâlaruñ şerrinden emîn ü maħfûz ve be-her-ĥâl 'ayn-ı 'inâyetüñle melħûz olmağa raħmetüñi şeft ittiħâz eyledüm. Recâm budur ki raħmetüñ bu yolda hem-râh ve bâ'is-i 'afv-ı günâhum ola, dimekdür. Nitekim buyurur:

﴿چشم دارم کز کنه پاکم کنی﴾ Ümîd tutaram ki beni günâhdan 'arî idesin. **Çeşm**, aşl-ı ma'nâsı «göz»dür ki, 'Arabîsi «'ayn»dur. Lâkin bunda «ümîd» ma'nâsınadır. Nitekim Düstürü'l-'Amel nâm kitâbda eyidür: Çeşm, ümîd ma'nâsınadır. Zâhir aşlı «çeşm-i ümîd»dür. Keşret-i isti'mâlden muzâfun ileyhi ĥazf olunmuşdur, intihâ. Pes **çeşmdârem**, «ümîd tutarım» dimek olur. Çeşmdâr, terkîb-i tavşîfidür. Âħirindeki mîm, zamîr-i nefsi mütekellim-i vaħdedür. **K'ez-güneħ**, ki ez-günâhdan muħaffefdür. Ki lafzı râbîṭâdur. Ez lafzı 'an ma'nâsınadır. Güneħ, suç ma'nâsınadır. **Pâkem**, «beni pâk» dimekdür. **Konî**, muzâri'-i muħâṭâbdur, «idesin» dimekdür. İmdi günâhdan pâklik, egerçi seyvi'ât-ı mâziyyenüñ ĥufrânından 'ibâretdür. Lâkin bi-mu'aveneti'l-maħâm zünüb-ı mâziyyeden [S104a] taṭhîr ve fi'l-i ĥabâyıh-ı müstaķbeleden ĥimâyet recâ olunmaķ âşkârdur.

﴿پیش از آن کاندان جهان خاکم کنی﴾ Andan öñdin ki cihân içinde beni ĥâk idesin. Ya'ñi lede'l-vefât ĥabrde beni ĥâk itmezden muħaddem ĥayâtda iken âb-ı ĥufrân ile günâhdan pâk eyleyesin ki ba'de'l-memât ĥaṭâyâdan nâr ile taşfiyye ve günâh sebebiyle olacaķ 'azâb ve fitne-i mezâra dūĥâr olmam dimekdür. (...[Ü88a]...) İmdi nâzımuñ murâdı, beni ba'de'l-memât olacaķ 'uķubâtdan ĥıfz idüp baħr-i ĥufrânıñ ile günâhdan beni pâk eyleyesin dimekdür. Nitekim ba'zı nüşhada cihân yirine «laħd» vâķı'dur. Laħd mezâr ma'nâsınadır. **Pîş ez-ân k(i)**, «andan öñdin ki»; **ender-cihân**, «cihân içinde»; **ĥâkem konî**, «beni türâb eyleyesin». Ma'lûm ola ki lafz-ı ĥâk, türâb ma'nâsına olduĥı gibi ĥâhî mezâr ve iķlîm ma'nâlarına gelür. Nitekim Şeyħ Sa'dîñüñ *naẓm*:

ازین خاکدان بنده پاک شد

که دریای کمتر کسی خاک شد

الا ای که [S104b] بر خاک ما بگذری

بخاک عزیزان یاد ادری

İlâhiyyeye iltifât eylemeyenün ‘aqlı zevâl-pezîr olur dimişlerdür. Meşelâ ‘aql, lafz-ı âdem gibidür. Âdemün başından ‘aql gitdikde elifi giden âdem gibi «düm» kalur. Düm, luğatde kıyruğdur. Zenebde zillet der-kâr olmağıla haķır kalur dimekdür. Zîrâ insân sâ’ir hayvândan ‘aql ile eşref ü efdaldür. ‘Aqlı olmayan kimse hayvândan ednâ vü eğaldür. Ve dağı ‘inde’l-hükemâ ‘aql dörtdür: ‘Aql-ı heyülânî, ‘aql bi’l-fîl, ‘aql bi’l-meleke, ‘aql-ı müstefâd. Bu aķsâmuñ herbirinün ta’rif ü cihât-ı temyîzleri Şerh-i Mevâkıfuñ dîbâcesinde mübeyyendür. Ammâ meşâyih-ı şüfiyye ‘inde ‘aql ikidür. Biri, ‘aql-ı ma’âşdur ki şâhibi, dünyâsına nâfi‘ talebde mevânî’in def’ ider. Ve biri dağı ‘aql-ı ma’âddur ki şâhibi, uķbâsına nâfi‘ talebde mevânî’in ref’ idüp ‘inda’llâh maķbûl olur. Pes nâzımuñ kelâmındaki ‘aqlıdan murâd uķbâsına nâfi‘ taleb ile mevânî’i râfi‘ olandur demek zâhirdür. (...) Pes bu maķâmda ‘âqıl ‘Arabîdür. Ammâ Fârisîde ‘âkıl [S106b] lafzı «tağ keçisi» ma’nâsımadur, kezâ fi-Ferheng. Bunda ma’nâ-yı Fârisîsi murâd olınmağa ihtimâl yoķdur. **Ân bâşed ki**, «ol kimse ola». Ân, ism-i işâretdür. Bâşed, ma’nâsı ma’rûfdur. Ki lafzı bunda ismdür. Ma’nâsı «kimse» dimekdür. **O**, zamîr-i gâ’ibdür; ki lafzına râci’dür. **Şâkir**, ism-i fâ’ildür; «şükr idici» dimekdür. Şükr, zamm-ı şîn-i mu’ceme ve sükûn-ı kâf ve râ’-i mühmele ile ‘Arabîdür. Luğatde, bir kimesneyi ta’zîmen medh ü şenâdur. Ve işlâhda, mün’im oldığı ģasebiyle kendüye ta’zîmi müş’ir olan fi’le dirler. Kaçan şükr Ĥudâya nisbet olınsa kaķbûl ma’nâsına olur. Şükrüñ esbâb u envâ’ı inşâ’a’llâhu te’âlâ maĥallinde beyân olunur. **Buved**, [Ü90a] «ola» dimekdür. Pes nâzımuñ ibtidâ’-i beyânda şükre terġîbi, şükrüñ bâ’is-i tezyîd-i ni’met ve bâdî-i celb-i rızâ-yı Rabbü’l-‘izzet olduğına binâ’endür. Ve şâkirler için tezâ’üd-i ni’am maķtû’dur. لئن شكرتم لازيدنكم vârid olmuşdur. (...) Ve dağı şükr-i kâmil kaķb ve lisân ve cevârih ile olur. Pes kaķb ile şükr kâffe-i nâs için ģayr kaşd itmekdür. Lisân ile şükr Ĥudâya ģamd itmek ve Ĥudâdan izhâr-ı rızâdur ve lisân bunuñla me’mûrdur. (...[S107a]...) *Fâ’ide*: Ma’lûm ola ki ‘aql didigimiz mu’allim yirindedür. Kaçan insân ‘aql-ı ma’âda ittibâ’ ile taĥşîl-i ģikmet eylese tadrîcen menba’-ı ģikmet olup levĥ-i ģâfiż iken ber-levĥ-i maĥfûz olur. Zîrâ ģıfz itdiği ‘ulûm u ma’ârifüñ kemâle bulûğında cehl ü ģâflet ve ģaķar zeleden pâk bir levĥ-i maĥfûz olur. Ya’nî bu mertebede âyine-i kaķbi mücellâ olmağın levĥ-i maĥfûza muķâbeleden nâşî [Ü90b] nigâşte-i levĥ olan esrâr-ı İlâhînüñ bir niçesi bi-fazlî’llâhi te’âlâ bunda munteķiş olmağıla ol tâlib-i ģikmetin ‘aqlı kendi rûĥından maĥfûz olup bi’avni’llâh feyz-yâb olur. Ol vaķtde ‘aql kendüye bir şâkir maķâmında olup ol kimsenün rûĥı ve ‘ilmi, meritebe-i ‘aqlıdan ‘âlîter ve ģaķķa vüşûli muķarrer olur. Zîrâ bu cevâriĥları Ĥudâ a’emâle işâret ģalk eyledigini ve netîce-i a’emâl neyl-i ni’am-ı âģiret olduğını lisân-ı ma’nevî ile taķrîr ü ta’lîm için ‘aql, bir ‘ibâret-i İlâhîdür. Pes ol müşâr olan a’emâl için Ĥudâ saña kuvvet ü ģudret ve nefse muĥâlefet ni’metlerin kerem eylediği esrârı tefekkür ile teşekkür ‘aqluñ kâridur. Pes mevhibe-i İlâhî olan kuvvet-i bedeniyye ni’metinün şükri, bedeni tâ’ate şârfdur ve nefis ile mücâhedeye sâ’î olmaķdur. Kaķdı ki nefis için ‘ibâdet zamânında tâ’ate kuvvet ve muĥâlefet-i hevâ-yı nefse ģudret der-kâr iken, nefis-i emmâre cebre gidüp: “Benim tâ’ate ģudret ü kuvvet ve istiĥâatim yoķdur” diyü küfrân-ı ni’met ider ise kendüyü mağlûb u zebûn itmek için mücâhede gerekdür. Nitekim nâzım buyurur:

﴿ وانكهی بر نفس خود قادر بود ﴾ Ve ol vaķt kendi nefsinün üzerine kaķdir ü ģâlib ola. **V’ân**

gehî, vâv ‘atıfedür. Ân, ism-i işâretdür. Geh lafzı, kâf-ı ‘Acemînüñ fetĥi ve hâ’-i resmî ile ģâh lafzından

muḥaffefdür ki bunda ma'nası «vaqt»dur. Âhîrindeki yâ harfî taḥsîn-i lafz için zâ'iddür. Ma'nâ «ve ol vaqt-i şâkiriyette» dimekdür. **Ber-nefs-i ḥod**, «kendi nefsinün üzerine qâdir ü gâlib»; [S107b] **buved**, «ola». Pes nefsin mağlûbiyyeti, aḥlâk-ı ḥamîde ile ittîşâf ve aḥlâk-ı zemîmeden ihtirâza vâbeste olup ve aḥlâk-ı zemîme içinden gâḍab, şâhibini mazhar-ı suḥt-ı Rabb eylediginden ḥuşûşiyle bundan ictinâb ehemmdür dimege mefhûm-ı muḥâlîf tarîkıyle işâret zımnında, ifrâṭ-ı gâḍabdan 'ibâret olan tehevürün zıddı didikleri cümleden nâşî kazm-ı gayz iden kimesne mazhar-ı selâmet-i dünyâ vü 'uḳbâ ve dâḥil-i defter-i 'uḳalâ idigin İmâ [Ü91a] için nâzım raḥimehu'llâhu te'âlâ buyurur:

﴿ هر که خشم خود فرو خرد ای جوان ﴾ Her kim ki kendi gâḍabını yutdı iy cüvân! **Her ki**, «her kim ki»; **ḥışm-ı ḥod**, izâfetle «kendi gâḍabını» dimekdür. Ḥışm, keşr-i ḥâ'-i mu'ceme ile meşhûrdur. Ammâ çeşm ü peşm vezninde feth ile faşîhdür; «kaçımak» ma'nâsınadır. 'Arabîde gâḍabdur. Gâḍablu diyecek yirde 'Acem, ḥışmgîn; 'Arab, gâḍub dirler. **Fürü**, fâ'nuñ ve râ'nuñ zammeleri ve vâvun sükûniyle «aşağı» ma'nâsınadır. Nitekim fürü-mâye lafzında böyledür. Aşlı fürüd idi. Âhîrindeki dâl taḥfifen ḥazf olunmuşdur. Lafz-ı mezkûr ba'zı maḥallde taḥsîn ü te'kid için zikr olunur. Mâ-naḥnü fihide ma'nâ-yı mezkûr murâddur. **Ḥord**, mâzî-i müfred-i gâ'ibdür; «yutdı» dimekdür. Maşdarı «ḥorden»dür. 'Arabîsi «kazm»dur. **İy cüvân**, «iy yigit» dimekdür. İy, harf-i nidâdur. Cüvân, zâmm-ı cîm-i 'Arabî ile Fârisîdür. Tâze yigit ve sâ'ir genç olan ḥayvânâta 'ıtlâk olunur. Ve sâde-rü maḥbûblaruñ 'alemidür. Nitekim şâ'ir *beyt*:

جوان اسب و جوان سال و جوان بخت

که خدمت کردن ایشانرا بود سخت

buyurmuşdur. Pes nâzımuñ ḥitâbı cüvâna nisbet eylemesi; aşl yigitlik kazm-ı gayz eylemekdür dimek nüktesin İmâ içündür. Yâḥod 'unfuvân-ı şebâbet ḥükmiyle cüvân-sâl olanda gâḍubiyyet der-kâr oldığını işâret içündür.

﴿ باشد او از رستکاران جهان ﴾ O cihânun kurtılmışlarından ola. **Bâşed**, «ola». **O**, zamîrdür; kâzım-ı gayz olan kimesneye râci'dür. **Ez-restgārân-ı cihân**, «cihânun kurtılmışlarından ve nîkûkârlarından» dimekdür. Ez, min ma'nâsınadır. Restgārân, elif ü nûn ile cem'dür. Müfredi restgârdur ki ma'nası «ḥalâş olmuş ve nîkûkâr»dur. [S108a] Pes restgâr için aşağıda baḥş-i maḥşûş gelecekdür; in-şâ'a'llâhu te'âlâ maḥalliyle beyân olunur. Cihân bunda dünyâ ve 'uḳbâdan e'amm olmaḳ rüşendür. Zîrâ kazm-ı gayz idenler العاظمين الغيظ والعافين عن الناس âyet-i şerîfi mantûkıncı mev'ud bi'l-cinândur. (...) Pes nâzımuñ kelâmında من كف غضبه سترالله عورته ḥadîs-i şerîfine İmâ vardır. Ve nefsin şehvâti medfû' ve kendü mağlûb olmadıkca kazm-ı gayza iktidâr bulunmadığına beyt-i sâbıkuñ bu beyt üzerine taḳdîminde nükte vardır. Ma'lûm ola ki [Ü91b] şehvâta ittibâc ile gâḍab 'ayn-ı insânı aḥvâl ü naẓar-ı istikâmetde muḥavvel ider. Ya'nî bunlar âdemün başarı u başîretine 'ilel-i ḥalel virtüp 'adl ü istikâmetden muḡayyer ü mübeddel eyler. Ol zamân âdem meyl-i Ḥaḳḳdan dūr ve ḥaḳıḳat-bîn olmaḳdan mehcür olur. Nitekim ḥazret-i Mevlânânuñ *meşnevî*:

خشم و شهوت مرد را احول کند

ز استقامت روح را مبدل کند

diyü buyurdığı bu ma'nâcadur. Ve yine sultânü'l-ʿarîfîn Meşnevîsinde eyidür: Kazm-ı ğayza kâdir olmayan kimesnenüñ mişâli, nâ-hemvâre ʿaʿm tenâvül idüp ʿadem-i hazmından nâşî anı kay' kılıp dehânından hârice ihrâc iden gibidür. Ya'nî kazm-ı ğayz ile kendü kendüyi zabta kâdir olmayanuñ dehânından çıkan kelimât-ı nâ-hemvâr, kay' gibi fenâ nesnelere olmağın lede'l-hurûc dehânı telh-âbe ve mencilâb ve mağdûbun ʿaleyhden dağı zehr-âb-ı cevâb olur. Hülâşa-i kelâm kazm-ı ğayz, bâ'is-i selâmet-i dâreyndür. Ve hengâm-ı ğağabda nefsi zebûn itmek kadar yigitlik yoğdur. Nitekim ber-mantûğ-ı hadîs-i şerîf buyurmışlardur, *kıta*:

Pehlevânlık degül muşâra'ada
Eylemek şiddet ile haşmı zebûn
Merd-i zür-âzmây odur ki ide
Nefs-i şümü dem-i ğağabda zebûn

Pes nefsi emmâre ile hevâ vü hevâse ittibâ' idenüñ hâli nedir? [S108b] diyü beyt-i sâbıkdan su'âl-i muğadder peydâ olmağın vaşl kâ'idesi üzre nâzım beyâna şurû' idüp buyurur:

﴿ آن بود ابله‌ترین مردمان ﴾ Ādemlerüñ dünyâda ziyâde aħmağı ol kimsedür ki. **Ān buved**, «ol ola» ya'nî «ol kimse ola» demek murâddur. **Eblehterîn-i merdümân**, izâfetle «âdemlerüñ ziyâde aħmağı» dimekdür. Zîrâ ebleh ʿArabî ile Fûrde müşterekdür; ħaffü'l-ʿağl ve aħmağ ma'nâsına. Nitekim şâ'irüñ *beyt*:

ندانند خيشتنرا ابله و كول

که کارش ناسزا با بود معقول

intihâ. Ter lafzı bunda edât-ı tafşıldür. Ve gâhî yaş ma'nâsına ve isti'âre ʿarîki ile laţif ma'nâsına olur. Āħirindeki yâ' nisbet içündür. Ba'de'l-yâ' olan nûn mübâlağa-i ma'nâ-yı nisbete dâlldür. Merdümân, «âdemler» dimekdür. Müfredi merdümdür.

﴿ کز پی نفس و هوا باشد دوان ﴾ Ki nefsi ü hevânüñ ardınca yelici ol. [Ü92a] **K'ez pey-i nefsi**, «ki nefsiñ ardınca» dimekdür. K'ez lafzı ki ez lafzından muğaffedür. Ki, lafz-ı mefhum-ı mışrâ'ı evveli şânîye rabt içündür. Ez, min ma'nâsınadır. Pey, fetğ-i bâ'-i ʿAcemî ve yâ' ile bunda «eñse ve iz» ma'nâsınadır. Ve gâhî siñir ve pây ve dñnbâl ve mertebe ve şân ve tâb ü ʿağat ma'nâlarına gelür. Ve gâhî mağâm-ı ta'lilde vağt' olur ki Türkîde «andan ötüri» ile ta'bîr iderler. ʿAcem «ez-pey-i ân» dirler. Nefsde murâd emmâre idigi zâhirdür. **Ü(ve) hevâ**, nefsi üzerine ma'fûfdür. Hevâ bunda ʿArabîdür; «mütelezzizât-ı nefse meyl»dür. Ve ʿaşğ ve mağabbet ma'nâsınadır. Bunda murâd ma'lümdür. **Bâşed**, «ola»; **devân**, fetğ ile evzân-ı mübâlağa-i Fârisîdendür; «yilici» ma'nâsınadır. Maşdarı «devîden»dür. Ma'lûm ola ki nâzımuñ bu ta'bîrinde nefsiñe ittibâ' idenüñ ħıffet-i ʿağlına işâret nüktesi vardur. Zîrâ ħukemâ nefsi ile hevâyı âb-ı revâna teşbîh ve fussâğ u süfehâyı şamana temşil eylemişlerdür ki âb-ı revân, şamanı her ne ʿarafa olsa ağıdur. Ke-zâlik nefsi ü hevâ süfehâ-yı ħaffü'l-ʿuğlı murâdı üzre püyân u sefil-i ser-gerdân ider. Ammâ tâmmü'l-ʿağl olan suleğâ cibâl-mişâldür. Āb her ne kadar revân olsa cibâle kârger olmadığı gibi nefsi [S109a] ü hevâ dağı şulehâyı bi-ħıfzı'llâhi te'âlâ her süya püyân için yirinden ħarekete kâdir

degüldür. Ve dağı nāzımuñ nefis zeylinde cem'an hevāyı zıkrı ber-vech-i ātī bu işārete mebnīdür ki 'inde'l-muħaqqıķın nefis didigimiz āhen yirinde ve hevā didigimiz taş yirindedür. Pes bu iki nesne merd ile zen gibidür. Bunlaruñ ictimā'ından veled zühür itdigi gibi nefis ile hevānuñ cem'inden fişķ u ma'āşī tevellüd ider. Ve nice şerāre-i fesādāt zühür idüp ol fāsıķuñ a'māl-i kabīħası mücib-i nūrān iken fikr-i tārikinden nāşī yene bilā-tevbe tālib-i gufrān olmaķ ħumķına delālet eyledigi beyān ve belki fişķ üzre devāmından nāşī معصية على المجنون المقيم على ħadīs-i şerīfi mantūķınca cününına 'alāmet idigin 'ıyān içün nāzım beyt-i evvelüñ me'ālını beyt-i şānī inzımāmiyle tamām-ı i'lān idüp buyurur:

﴿ وانكهی پندارد آن تاریک رای ﴾ Ve ol zamān ol zulmānī fikrlü kimesne zann ider ki. **V'āngehī**, «ve ol zamān». **Pindāred**, kesr-i bā'ı 'Acemī ile muzārī'-i müfred-i gā'ibdür; ma'nāsı «zann ider» dimekdür. Maşdarı «pindāştēn»dür. **Ān tārik-rā'y**, «ol ħarañu fikrlü kimse» dimekdür. Ān, ism-i işāretdür. Tārik-rā'y, terķib-i tavşīfdür; ħarañu re'ylü ya'nī kötü fikrlü dimekdür. (...) Pes mışrā'-ı evvelüñ mazmūnından ol ħafīfü'l-'aķl u şaĥīfü'l-fikrūñ zannı nedür diyü su'al-i muķadder peydā olmağın mışrā'-ı şānī cevāb yirinde vāķı'dur [Ü92b]:

﴿ خواهد آمرزیدنش آخر خدای ﴾ Āĥir Ĥudā anı yarlıgayıserdür, ya'nī zannı 'afvu'llāhdur. Ma'a-hāzā ittibā'-ı nefis ü hevā ile gümrāhdur. **Ĥ'āhed āmurzīdenes**, «anı yarlıgayıserdür» dimekdür. Āĥirindeki şīn, tārik-rā'y olan kimesneye rāci'dür. Bu mişllü ta'bīrde [S109b] ma'nā min ħaysi'l-mecmū' virilmek ķā'ide-i semā'iyye-i Fārisīdür. **Āĥir**, ma'nāsı ma'rūfdur. **Ĥudāy**, ma'lūmdur. Ma'lūm ola ki *beyt*:

نون الهوان من الهوا مسروقة

فكل اسير هوئ اسير هوان

mışdāķınca nefis ü hevāya ittibā'ından nāşī esir-i ķayd u zillet olan erbāb-ı 'ıyān, nuķūd-ı 'ömri bī-hüde telef itmişken 'afvu'llāha intizārda olan aĥmaķ u nā-dān, mişālde cümle emvālını bī-hüde itlāf ile nefsinı ve ehl ü 'ıyālını muztarru'l-ħāl koyup: “Elbette bir ħarābede yüzime bir kenz açılır” diyü intizār-ı fetĥ-i defīnede olan ebleh gibidür dimişlerdür. Belī, 'adetā böyle kenze rāst gelinmek mümkindür lākin böyle olan kimesneye aĥmaķ tesmiye eylemişlerdür. İmdi[Ü93a] 'ābid ü şākir ve ħahr-ı nefse ķādir olan 'āķıl-ı kāmilüñ muķābili bulunan müttebi'-i nefis ü hevānuñ gufrānını zann ile ta'bīr bu beyāna mebnīdür. Murād bu maķūle zannı ħumķdan nāşīdür dimekdür. Yoksa mürtekib-i ma'āşī olan mü'minüñ gufrānı muĥāldür dimek degüldür. Zīrā ان الله لا يغفر ان يشرك به و يغفر ما دون ذلك Zīrā “nefis ü hevānuñ zararından emniyyetüñ tārıķı nedür?” diyü güyā bir sā'il su'al itmegın anuñ cevābı içün: “Dervīşlikdür” diyü nāzım eyidür:

﴿ کرچه درویشی بود سخت ای پسر ﴾ İy oğul! Gerçi dervīşlik müşkildür. **Ger çi**, bu lafz Fürs ü Türkīde şāyi'dür. Fi'l-'aşl ger lafzı, edāt-ı şart olan eger lafzından muħaffedür. Pes çi lafzı ile terķibinde ma'nā-yı şart tağyīr olunup su'al-i muķaddere cevāb teslīmi maķāmında isti'māl içün müfreden mümeħhid-i kelām olmuşdur. **Dervīşī**, «dervīşlik» dimekdür; āĥirindeki yā' maşdariyyedür. Dervīş Fārisīdür. Ma'nāda cihet-i dünyeviyyeden bir fitneye mālīk olmayana dırler. 'Arabīsī «faķīr»dür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ve dağı bunda edāt-ı ħaber olan «est» ma'nāsına olmaķ cā'izdür. **Saĥt**, «berk ve

muhkem» ma'nâsınadır ki muḳâbili Fârisîde «süst»dür ki ma'nâsı geñşekdür. Pes berk yüzli dimegi 'Acem «saht-rû» ile ta'bir iderler. Ve berklige atılık lâzım oldıgından atı olana mecâzen saht dirler. Nitekim mâ-naḥnû fihide murâd atı dimekdür. Ve gâhî saht lafzı [S110a] baḥl ve le'im ve rezl bisyâr ma'nâlarına gelür. Ve gâhî saht fi'linüñ muḥaffefi olup «düzdü» demek ma'nâsına mâzî olur. **İy püser!**, «iy oğul!» dimekdür. Bundan murâd tıfl-ı arîatdür. Zîrâ nâzım bu ta'biri çok maḥallerde idecekdür. Güyâ bu metâ'-ı dehr ü lezzât-ı pür-zehr tıfl-firîb oldıgından; iy tıfl-ı arîat! Nefs ü hevâya dil-dâde olmayup âzâde ol ki nefsi mağlûb idüp Ḥaḳa mensûb olasın. aldı ki egeri dervîş ü âzâdelik atı müşkildür. Lâkin:

﴿ هم ز درویشی نباشد خوبتر ﴾ [Ü93b] Hem dervîşlikden hûbra olmaya; ya'nî dervîşlikden eyüsi yodur dimekdür. Bu ta'bir elsine-i nâsda pek çodur. **Hem**, ma'rûfdür. **Zi-dervîşî**, «dervîşlikden»; **ne-bâsed**, nefy-i istiḳbâldür, «olmaya» dimekdür. **Ḥübter**, «gökcekrek» dimekdür. Pes dervîşligüñ ḥaseniyyâtı meşhûr-ı enâm ve mestûr-ı cerâ'id-i evliyâ'-i kirâmdür. (...) Pes dervîşânüñ me'mûn-ı gâ'ile-i zaḥmet oldıgı bundan nümâyândur. Nitekim ḥadîs-i şerîfde راحة عاقبة وافقر راحة gelmişdür. Ve faḳîr her neadar beyne'n-nâs şüretâ ḥaḳîr ise 'inda'llâh şâḥib-i adr-i keşîrdür. Ve faḳîr 'âıl u 'ibret-gîr [S110b] olur dimişlerdür. Nitekim دولة الجاهل عبرة العاقل meşeli bu beyânda kâfidür. Ve daḫı faḳr, mazhar-ı kemâl-i kâmilîn ve meş'ar-ı iḳbâl-i vâşîlîndür. Nitekim muḥaḳıînüñ 'arifleri ve faḳr(-ü) fenânüñ vâşîfları eyidürler ki: Dünyâda mâl ü zer, külâh-ı ser yirindedür. Başında kel 'ileti olanuñ 'aybını külâh sâtirdür. Ammâ serinde ra'nâ kâkûl bulınana külâhsızlık hûb-ter oldıgı zâhirdür, intihâ. Ve medḫ-i ḥâl-i [Ü94a] dervîşde nâzım baḫs-i maḫşûş idecekdür, in-şâ'a'llâhu te'âlâ maḥallinde her vechle tafşîli keşf ü 'yân olunur. Ḥulâşa-i kelâm dervîş-i fenâ-fi'llâh olma, eḳâlîm-i ma'nevîde şâḥ ve mazhar-ı kerâmât-ı İlâh olmaı câlibdür. (...) İmdi vuşûl ila'llâh turuınıñ dânendegâmî âzâdegân olan dervîşândur ki anlara merdân-ı İlâhî dirler. Pes bu merâtibe vâşîl olan dervîş-i kâmil, nefsüñ ahrına âdir ve ahr sebebiyle zimâm-ı nefsi zabt u rabtıda mâhir olur dimegi imâ aşdıyle nâzım eyidür:

﴿ هرکه اورا نفس سرکش رام شد ﴾ Her kim ki nefsi ser-keş aña muḳ' oldı. **Her ki**, «her kim ki»; **o-râ**, «aña» dimekdür. **Nefs-i ser-keş**, «baş çekici, yavuz nefsi» dimekdür. Ser-keş terkîb-i tavşîfidür. Ser ile keş lafzlarından mürekkebdür. Ma'nâ-yı terkîbisi, baş çekici dimekdür. Şoñra yavuz ve daḫı urup yürütmek isteseñ turur yürimez çamuş ḥayvâna itlâ idilir. Ve 'inâd âdeme ve münḥarif kesilmiş aleme daḫı ser-keş dirler. Pes bunda nefsi emmâreyi esb-i nâ-fercâma teşbîḥ itmişlerdür. Mâ-naḥnû fihide ke-zâlik böyledür. Zîrâ lisân-ı şer'de nefse, maḫıyye ta'biri vâriddür. Ve nefsi ḥayvân-ı cemâḥa teşbîḥ beyne'l-'ulemâ meşhûr ve aşîde-i Bürdede bu tanzîr mestûrdur. Ve aldı ki ba'zı nüşhada lafz-ı ser-keş yirine [S111a] «şümeş» vaı'dur. Şüm, «yaramaz yıldızlı, ḥayırsız» ma'nâsına 'Arabîdür. Fârisîde «bed-ḫâlî» ile mu'abberdür. Bu nüşhaya göre şümüñ âḫirindeki şîn zamîrdür. Her ki kelimesinüñ dâll oldıgı kimseye râci'dür. **Râm şod**, «muḳ' oldı» dimekdür. Râm, Fârisîde on ma'nâya gelür. Evveli, muḳ'üdür ki bunda bu ma'nâ murâddur. Şânî, şuhûr-ı Fârisînüñ dördüncü günüdür. Şâliş, Veyse nâm maḫbûbenüñ 'aşıınıñ ismidür ki aña Râmîn dirler. Râbi', 'ayyâş u ḥoş-vaḳtdur. Ḥâmis, nâm-ı şâḥ-ı Sinddür. [Ü94b] Sâdis, ârâm ma'nâsınadır. Sâbi', revân. Şâmin, âlât-ı arabdan çengi icâd idenüñ nâmıdır. Tâsi', şadlık ve

hoşlukdur. Āşir, Hindüstānda bir vādīnūn ismidür, ke-zā fī-Ferheng. Pes nefsuñ cibilliyeti hevāya mutābeʿat ile ekl ü şürbe hırş ve kalīle ʿadem-i kanāʿāt olmağ hasebiyle haqqında tamām-ı irhā-yı ʿinān olinsa ekl ü şürbi ʿādet idüp, daʿvet-i ʿibādet ser-keş ü çamuş olur. Ve bi'l-külliyeye kendüyi ğıdādan menʿ eyleseñ bī-tāb olur ve t̄aʿat-i meyyit gibi hāmūş olup t̄aʿatden dūr olur. İmdi ifrāt u tefrītten hāzer birle kendüyi çerāğāh-ı iktışādda rıfķ ile raʿy idüp rāh-ı t̄aʿate sevķ eylemek gerekdür. Tā ki seyr-i ʿibādete rām olmağıla şāhibi hıredmend ü nīkū-nām ola. Nitekim nāzım buyurur:

﴿ ان خردمندان و نیکونام شد ﴾ Eyü adlu ʿaqlulardan oldı. **Ez-hıredmendān**, «ʿaqlulardan» dimekdür. Ez, «min» maʿnāsınadır. Hıredmend, «ʿaqlulardan» dimekdür. Zīrā hıred, ʿaqlıdur. Mend, edāt-ı nisbetdür ki idmān ile olan kisbī hāleti bunuñla tavşīf idüp meşela zürmend dirler. Ammā hulkī olan hāleti tavşīfde elif-i mübālağa ile izhār murād iderler; meşelā tüvānā gibi, intihā. İmdi hıredmendān elif ü nūn ile cemʿdür. **U(ve) nīkū-nām şod**, mā-baʿdine maʿtūfdur. Bu lafz terkīb-i tavşīfidür. Maʿnāsı «eyü adlu oldı» dimekdür. Meʿālī ʿindaʿllāh mağbūl olmağdur; yoksa beyneʿl-enām iştiḥār degüldür. Zīrā nāzım iştiḥārı aşağıda bed-nāmıñ ve anuñla telezzüz ʿavāmıñdır dise gerekdür. Ve maʿlūm ola ki bu mısrāʿuñ mefhūmında bu vechle nefsinı zebūn iden kimesne [S111b] şalāḥ-ı hālīne mağrūr olmamağa işāret vardur. Zīrā mağrūrān-ı şalāḥa hıredmend dimezler. Belki bed-nām ve şöhrete dil-bend dirler. Pes “nefsi zebūn itmenūñ t̄arīķı nedür?” diyü suʿāl-i muğadder peydā olmağın nāzım cevāb t̄arīķıyle eyidür:

﴿ در ریاضت نفس بدرا کوش مال ﴾ Riyāzatda kötü nefsi teʿdīb idüp kulağını bur. Yaʿnī kendüyi zebūn eyle dimekdür. **Der-riyāzat**, «riyāzatda» dimekdür. Der, zarfiyyet içündür. Riyāzat, luğatde «tor tayı öğretmek ve taqlīl-i ekl ü şürb ile mücāhede itmek»dür. Bu maʿnālaruñ sibāka mülāyemeti zāhirdür. Ammā ʿörf-i meşāyihda riyāzat, sebep-i rāḥat-ı cism [Ü95a] olan kılet-i taʿām ve bāʿiṣ-i selāmet-i lisān olan kılet-i kelām ve bādī-i ārām-ı rūḥ olan kılet-i āṣām ve sebep-i rāḥat-ı kalb olan kılet-i intiḳām ve bāʿiṣ-i emniyyet-i cemīʿ-i indām olan kılet-i ih̄tilāt-ı enām ü kılet-i menāmdan ʿibāretdür. **Nefs-i bed-rā**, izāfetle «yaramaz nefsi» dimekdür. **Gūş māl**, «teʿdīb ü tevbīḥ ve kulağ burmağ» maʿnāsınadır. Bu mağāmda bu maʿnālar cümle mülāyimdür. Pes nefsi esb-i nā-fercāma teşbīhlerine göre anı teʿdīb ü terbiye maʿnāsına olur. Baʿzı nüshada nefsi bed-rā yerine «nefs-rā dih» vāķıʿdür. Maʿnaları meʿāle birdür. Lākin nüsha-i evvele göre nefsuñ bed idigi beyānı bulunmağın nüsha-i şāniyeden aḫyerdür. Nefsuñ bedligi ise naşş ile s̄ābitdür. Ḥattā sultānūʿl-ʿārifin buyurmuşdur ki: Riyāzat, āyīne-i bī-jeng olmağdan ʿibāretdür. Yaʿnī kalbi jengār-ı taʿalluğ-ı cemīʿ-i māsivādan āyīne-i tābnāk-āsā mücellā ve vücūdı reng-i keşret ve herbir kasvet-i küdüretten pāk ü muşaffā kılmışdur, intihā. Bu miğdār taqayyüdāt cümle nefsuñ bedligi bī-gāyāt oldığından nāşıdır. İmdi nefsi bu vechle terbiye gerekdür; tā ki merdān-ı İllāhī olan eşḫāb-ı şān-ı nā-mütenāhīnūñ riyāzātları gibi riyāzat ḫuṣūle gele. Ve bu beyānı teʿyīde Ḥʿāce Ḥāfız buyurmuşdur, *beyt*:

خواب و خورت ز مرتبه عشق دور کرد

[S112a] Yaʿnī nevm ü ekl ü şürb, seni ʿışk mertebesinden dūr eyledi.

آنکه رسی بعشق که بی خواب خور شوی

olmak bâcîs-i selâmet-i her dü-cihândur. Zîrâ halk-ı zamānuñ hâl ü şanı müstâgnin ‘ani’l-beyândur. Nitekim nâzım bu beyānuñ zeylinde buyurur:

﴿ مردمان را سر بسر در خواب دان ﴾ Benî-Âdemi başdan başa uykuda bil. **Merdümân-râ**, «âdemleri» dimekdür; murâd cümle-i nâsdur. Bu kelime muqaddem-i mef’uldür. Fi’li emr-i hâzır olan **dân** kelimesidür ki ma’nâsı «bil» dimekdür. **Ser-be-ser**, «başdan başa» dimekdür. Ser-â-ser ve ser-te-ser ve ser-tâ-ser mişlidir. İnşâ’allahu te’âlâ karîben ser-â-ser kelimesinüñ tafşilinde bunlar tamâm beyân olunur. **Der**, zarfiyyet içündür. **H’âb**, feth-i hâ’-i mu’ceme ve vâv-ı resmî ile bunda «nevm» ma’nâsınadır. Gâhî ru’yâ ma’nâsına dağı gelür.

﴿ کشت بیدار آنکه او رفت از جهان ﴾ Uyanmak oldu ya’nî uyandı ol kimse ki cihândan gitdi; ya’nî ‘uqbâyâ rıhlet itdi. **Geşt**, feth-i kâf-ı ‘acemî ile mâzîdür. ‘Arabîdeki صار (şâra) fi’li gibi ma’nâda «oldı» dimekdür. Maşdarı şayrûret ve inqilâb ma’nâsına olan «geşten»dür. **Bidâr**, kesr-i bâ’-i muvaḥḥide ile «uyanmak» ma’nâsınadır. **Ān ki**, «ol kimse ki» dimekdür. **Reft**, «gitdi» dimekdür; mâzî-i müfreddür. Maşdarı «reften»dür. **Ez-cihân**, «dünyâdan» dimekdür; ya’nî «‘azm-i beḳâ eyledikde» dimekdür. Pes bu beyt-i laṭifde ḥazret-i ‘Alî kerrama’llâhu vechehūnuñ ماتوا انتبهوا kelâm-ı ḥikmet-nizâmına telmîḥ vardır. Pes bundan murâd nevm-i ḡafletdür. (...[S114a]...) Ve ma’lûm ola ki nâsuñ nevm-i ḡaflete mensûbı min-vech ḥavâşsuñ ḥâlidür. Yoksa ‘avâm-ı cehâlet-pişe emvât ḥükminindedür dimişlerdür. Nitekim ḥazret-i Kerrârūñ:

الجهل قبل الموت موت لاهله

و اجسادهم [Ü97b] قبل القبور قبور

beyt-i âbdârı bu beyāna işâretdür. Ḥattâ Münhel nâm şerḥ-i Şifâda eyidür: Bir ‘âlim kimseye su’âl olup; “‘Ulemâ’-i selefün mevâ’iz ü naşâyıḥı zamânlarında bulınan nâsa mü’essir olup ‘ulemâ’-i ḥalefün naşâyıḥı şimdi ḥalka mü’essir olmadığında sebep nedür?” didiklerinde ol ‘âlim kimesne cevâbda eyitdi kim; “‘Ulemâ’-i selef bîdâr idi ve ol zamānuñ ḥalkı nâ’im idi. Pes bîdâr bulınan kimesne nâ’im olanı ṭkâz idebilür idi. Lâkin ‘ulemâ’-i ḥalef nâ’imeldür ve zamânlarında bulınan ḥalk ḡalebe-i cehlden nâşî emvât ḥükminindedür. Pes nâ’im olan kimesne iḥyâ’-i emvâta ḳâdir degüldür” intihâ. Ba’de’l-vefât nevmde bîdâr olmak; şoñradan ḥasret ü nedem çekerler lâkin fâ’ide virmez dimekdür. (...) Pes ‘âḳıla lâzım olan ḥ’âb-ı ḡafleti çeşm-i dilden zâ’il idüp موتوا قبل ان تموتوا emriyle ‘âmil olmaḳdur. Tâ ki encâmında nedem-i bî-fâ’ideden ḥalâş olup bîdârlar devletine ihtişâş bula. (...) *Fâ’ide*: Ma’lûm ola ki ḥaḳıḳatde nevm ‘ibâd için ni’met-i rāḥatdur. Pes جعل الليل سكنا و فالق الاصباح olan Ḳâdir ü Fettâḥ ḥâlet-i nevmde herkesün ervâḥın dâm-ı tenden ḳurtarur ve elvâḥ-ı ezhândan [S114b] nuḳûş-ı ḥavâṭırı ḳoparur. Pes ol ervâḥ, ‘âlem-i ervâḥda fâriḡ ü âzâde olup bir kimsenün ne ḥâkimi ve ne maḥkûmı olur. Buña «rûḥ-ı revânî» dirler ki ‘inde’l-muḥaḳḳıḳîn rûḥ-ı temyîz didikleri budur. Ve bundan ḳalana rûḥ-ı ḥayvânî dirler. Ve ḥâlet-i nevmde bî-ḳayd u âzâde olan rûḥ-ı revânî degüldür; belki rûḥ-ı ḥayvânîdür ki ḥiss-i müşterek vâsıtasıyla kendüyi ol şûret-i ḥayâliyyede görür. Nitekim eşḫâb-ı devlet olanlar nevmde vardıklarında devletlerinden bî-ḥaber [Ü98a] olurlar. Ke-zâlik zindânda olanlar dağı böyle ki nevm ḥâlinde zindândan bî-âḡâḥlardur. Zîrâ ru’yâ

‘ālem-i ervāh ile ‘ālem-i ecsād beyninde olan ‘ālem-i mişālde görülür. Pes insānuñ ervāhı, ekşer-i zamānda ‘ālem-i ervāha vāşıl olup ru’yā vü hayālāt dāmından dağı āzāde olurlar. Ve ba’zı zamān li-ħikmetin ol ervāhı, cenāb-ı Bārī ‘ālem-i hayālde bir hāl ile muqayyed kılar. Pes bu ‘ālem, kıyüddan hālî olmadığına binā’en ‘ālem-i ecsāddan ‘add olunur. (...) İmdi ‘āriflerüñ cānı menāmsız bu güne āzāde vü bī-kayd olmağın egerçi bunlar bīdār ve bu ‘āleme dīde-küşā zann olunur. Lākin bu ‘ālemden uyumuş ve kıyüd-ı bedenden āzād olmuşlardır. Pes bir kimsenüñ bīdār şeklinde müteħarrik olması ve hem uyuyup ‘ālemden münkaṭı‘ olması bundan zāhirdür. İmdi ‘ārifler dünyānuñ hāl ve kıl ü kıalinden ‘ale’ d-devām h’vābīde ve fāriğ bulunmuşlardır. Anların cünbiş ü hareketleri [S115a] Ĥudādandır; kendi vücudlarından degüldür. Fe’alā-hāzā nevm ile bī-kayd-ı dünyā olmağ ‘ārifüñ hālinden bir şemmedür ki Ĥađ te’alā bunu ‘ibādına gösterdi. Tā ki bu rāhat-ı cüz’iyyeden anlaruñ rāhat u ferāgat-i külliyelerine istidlāl idüp anlar gibi bu ‘ālem-i dünyānuñ ‘ālāyık u ‘avā’ıkından göz yumup çeşm-küşā-yı başıret-i cān ve vāşıl-ı likā’-i Raħmān olalar. Ve dağı fāliķu’l-eşbāh olan ĥazret-i Ĥayy u Kıyyüm, hengām-ı şabāhda menāma varanlaruñ ervāhını ‘ālem-i şürete İşāl ve herkesi kendi kārına şāhib-i iştigāl eyler; tā ki bu rāhatı hayāl ile a’mal [Ü98b] ü aħvāle ‘adl kılalar. Pes ‘ibāddan hālet-i h’vābda rüĥları efkār-ı şeytāniyye vü mekā’id-i nefsanıyyeden maşūn olanlar hengām-ı seħerde bīdār olduğda kendülerin ğill ü ğışşdan pāk bulurlar. Ammā bunuñ ‘aksi olanlar nevmde kılkıdığda kendülerin müstağrağ-ı tūfān-ı ĥavādiş-i zamān bulup ālüde-i çirkāb-ı ğaflet ü āşām ve dil-dāde-i hayālāt-ı dünyā vü evhām olup vesāvis-i şeytāndan nāşī diline gelen kelāmı tekellüm ile ‘ömr-i nāzenīnini bī-hüde telef ve rüzını şām ider. Pes bu maķüle h’vāb-ı ğaflete ğarıķlaruñ intibāhları vābeste-i ĥulül-i mevt idigi bī-iştibāhdur.

﴿ أنكه رنجاند ترا عذرش پذير ﴾ Ol kimse ki seni incidür; anuñ ‘özrini kıbül eyle. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **rencāned**, «incidür» dimekdür. «Rencānīden»den müştak muzārī’-i müfred-i ğā’ibdür. **Tu-rā**, «seni»; **‘özreş**, «anuñ ‘özr dilemesini» dimekdür. ‘Özr, zammile «şuçın ve ğüstāhlıđın dilemek» ma’nasınadır. Āħirindeki şīn zamīrdür; ān ki lafzına rāci’dür. **Pezīr**, emr-i ĥāzır «kıbül eyle» dimekdür. Ma’lüm ola ki ‘özr dilemek ve muṭlaķā ‘özr ma’nāsını Fārisīde «pūziş» lafzıyla dağı edā iderler. Mu’tezirin ‘özrin kıbül idiciye pūziş-pezīr didikleri bundandır.

﴿ تا بيایى مغفرت بروى مكير ﴾ Tā mağfıret bulasın anuñ üzerine ṭutma; ya’nī ‘özrini ‘adem-i kıbül ile anı perīşān-ĥāṭır eyleme. **Tā**, «tā ki»; **bi-yāyī**, «bulasın ma’nāsına muzārī’-i müfred-i muĥātabdur. Evvelindeki ĥarf-i bā’, istikbāl içündür. **Mağfıret**, «yarlığanmağ» ma’nasınadır. **Ber-vey**, «anuñ [S115b] üzerine» dimekdür. Ber kelimesi «alā» ma’nasınadır. Vey lafzı zamīr-i ğā’ibdür; mu’terize rāci’dür. **Me-ĝır**, nehy-i ĥāzırdur; «ṭutma» dimekdür. Maşdarı «giriften»dür. Ma’lüm ola ki sābıķan beyān olıdığı üzere bā’iş-i restĝārī olan kazm-ı ğayz ve iṭfā’-i nā’ire-i ğadıba ekşer sebeb-i tāmm, mu’tezirüñ ‘özrini kıbül ve şıfat-ı ‘afv ile mevşūf olmağın nāzım raħimehu’llāhi te’alā bu vechle bu beyti beyān-ı sābıķa ilĥāķ buyurmuşdur. Pes kazm-ı ğayz, vābeste-i kıbül-i iṭizār-ı mu’tezirīn olduğı ان المعذرة تذهب الحفيظة meşel-i meşhūrıyla [Ü99a] meşhürdür. Ĥafīza, fetĥ ile ğadıba itmek ma’nasınadır. İmdi bu evānī-i elfāzdan mütereşşih olan reşehāt-ı zülāl-i ma’nā üzere lehb-i nār-ı ğadıba, āb-ı iṭizār ile munṭaff

olur. (...[S116a, Ü99b]...) Pes bu beyt-i laṭifūn mefhūmına naẓar idüp nāsa zūlm eylemek itizār ile def ve vebāli ref olur imiş diyü zūlme ictisār eylememek için zūlmün zararların beyāna şurū idüp nāzım buyurur:

﴿ حق ندارد دوست خلق آزار را ﴾ Hāḳ teālā ḫazretleri, ḫalk incidici dost tutmaz. **Hāḳ**, ism-i celāldür. **Ne-dāred**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i gā'ibdür; «tutmaz» dimekdür. **Dost**, ma'rūfdür; Türkīde ve Fārisīde müsta'meldür. 'Arabīsi «ḫalīl» ve «ṣadīḳ»dur. **Hāḳ-āzār**, terkīb-i tavşifidür; «ḫalk incidici» dimekdür. Āḫirindeki **rā**, edāt-ı mef'uldür. Pes bunda ان الله لا يحب الظالمين naşşına telmiḥ vardır. Ma'lūm ola ki zālim aślā sevilmez. Nitekim Muḫāzarāt nām kitābda من الحية فلان اظلم من الحية meşel-i sā'irinün beyānında eyidür ki: Yılan, kendü nefsi için zemīni teşķīb ile künām-sāz olmayup bilā-zahmet güci yetdiği ḫaşerāt-ı arzuñ künāmını ḡaḍab idüp anda muḳtīm olur, intihā. Fe'alā-hāzā herbir ḫalk-āzār olan zālim-i bed-girdār, ḫayye-i kec-refṭār gibi ḫalkuñ emvāl ü emlakini cebren aḫzi itiyādından nāşī, mārāsā derūmı pür-zehr-i zūlm-i feşād olmağın “yılan sevilmez” meşel-i meşhūrī üzre zālim-i mār-meşreb ü bī-mezhebi Ḥudā sevmez. Pes sābıkan beyān oldığı üzre zālim mu'tezir oldıḡda 'özrinün ḫabūline sebep bā'is-i ḡufrān-ı Rabb idigindendür; yoksa zālimün 'inda'llāh ve 'inde'n-nās maḫbūl ü maḫbūbiyyetinden degüldür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ نیست این خصلت یکی دیندارا ﴾ [S116b] Bu ḫaşlet bir dīndār için yokdur. **Nīst**, «yokdur»; **īn ḫaşlet**, «bu ḫūy u ḫulḳ» dimekdür. Zīrā īn, ism-i işāretdür. Ḥaşlet, fetḫ-i ḫā'-i mu'ceme ile 'Arabīdür. Aşl ḫulḳ-ı ḫasen ma'nāsınadır. Lākin bunda ḫā'ide-i tecrīd üzre yalnız ḫulḳ u ḫūy ma'nāsı murāddur. **Yekī dīndār-rā**, «bir dīndār için» dimekdür. Dīndār, vaşf-ı terkībīdür; «dīn tutıcı» dimekdür. Āḫirindeki **rā** kelimesi ta'līl için olmaḡ zāhirdür ve edāt-ı mef'ul olmaḡ daḡı mülāyimdür. Ma'lūm ola ki nāzımuñ bu mışrā'ınuñ me'ālī kemāle maşrūfdür. Ya'nī bu zālim ḫaşleti, bir mü'min-i kāmīl şıfatı degüldür. Nitekim ḫadīṣ-i şerīfde و لسانه [Ü100a] من سلم المسلمون من يده vārid olmuşdur ki murād «müslim-i kāmīl» dimekdür. İmdi ḫalka zūlmden teḫāşī elzemdür. Zīrā zūlmün mażarrātı keşīre ve ḡavā'ili vefīredür. (...) Pes zālimün ḫalbi ḫarābezār ve kendüsi mel'ūn u eşīrrādan şümār olunması zūlmün aḡbaḫ-ı ef'ālden olmağına dālldür. Binā'en 'aleyh bu ḫūydan ḫazer elzemdür. Nitekim nāzım buyurur:

﴿ از ستم هرکو دلیرا ریش کرد ﴾ Zūlmden her kimse ki öbür gönli mecrūḫ eyledi. **Ez-sitem**, «zūlmden» dimekdür. Ez, «min» ma'nāsınadır. Sitem, bunda «cevr ü zūlm» ma'nāsınadır ve ba'zı maḫallde «görüp bilmek» ma'nāsına ve daḡı 'Arabīdeki «'amden» ma'nāsına olur. **Her k'o**, «her ki o» kelimelerinden muḫaffefdür. Ma'nāsı «her o kimse ki» dimekdür. O kelimesi zamīrdür; her ki lafzına rācī'dür. **Dilī-rā**, «bir gönli» dimekdür. Dil, «gönül» ma'nāsınadır. Āḫirindeki yā', vaḫdet içündür. Rā, edāt-ı mef'uldür. **Riş kerd**, rā'-i mühmelenün kesresin fetḫaya imāle ile «yara ve çıban» ma'nāsınadır. Lākin bunda «cerāḫat» ma'nāsına olmaḡ mışrā'-ı şānīdeki ān cerāḫat kelāmından nümāyandır. Kerd, «eyledi» dimekdür. Yene buyurur:

﴿ آن جراحت بر وجود خویش کرد ﴾ Ol yarayı kendü vücūdı üzre eyledi. **Ān cerāḫat**, [S117a] «ol yarayı» dimekdür. Cerāḫat, «yara» ma'nāsınadır. Pes yaradan murād, zūlmen olmaḡ üzre ḫaḳīḳī ve

hükmden e‘amm idigi zāhirdür. **Ber-vücūd-ı h̄vīṣ**, «zālim kendi vücūdı üzerine»; **kerd**, «eyledi» dimekdür. Hülāṣa-i kelām zālimūñ maẓlūma eyledigi zulmūñ zararı dāreynde zālime rāci‘ olup hūkūḳ-ı ‘ibāddan geçildiği hasebiyle ol zulmden zālim mes’ul ve mu‘āteb ü mu‘āḳab ve ihḳāḳ-ı ḥaḳḳ ile meṭālib olur dimekdür. Ḥattā zālimūñ bu maḳūle zulme mübādereti ḥaḳīḳat-bīn olmadığından nāṣidür dimişlerdür. Zīrā المؤمن مرآة المؤمن mıṣdāḳınca mü’min mü’minūñ [Ü100b] mir’atıdır. Nitekim “il ilūñ āyīnesidür” dirler. Pes zālim olan aḥmaḳ, eyledigi zulmi kendi vücūduñ āyīnesi olan maẓlūmuñ vücūdında ḥaḳīḳat göziyle göremeyüp ve zararı kendüye olacağı fehm idemediginden, mü’min karındaşını zaḥmdār u dil-rīṣ idüp, kendi eliyle dimāḡ-ı hūzūrını mecrūḥ u taḥdīṣ ider. Pes maẓlūmān-ı ṣāf-dilān āyīne gibidür. Āyīneye ḥaṇḇer-keṣīdelik, kiṣinūñ kendi vücūd-ı şüret-nümūdına ḳaṣd eylemekden ‘ibāret idigi nümāyāndur. Nitekim ṣā‘rūñ *beyt*:

با صاف دل مجادله باخویش دشمنیست

هرکه کشد بر آیینہ خنچر بخود کشد

beyti bu ma‘nāyı mü’eyyeddür. Ḥattā meṣāyih-ı ‘izāmūñ ḥukemā vü zūrafası, kiṣinūñ her a‘mālını dīvāruñ zemīne düşen sāyesine teṣbīh idüp: “Ol sāye ānen fe-ānen yene ol dīvāre rüçü‘ ider” dimişlerdür, kemā-seyecā’. Pes nāzımuñ bu beytinde من عمل صالحا فلنفسه فلنفسه āyetinūñ zeylinde vāḳı‘ olan ومن اساء فعليها ونازم-ı mu‘ciz-nümāya īmā vardır.

﴿ هرکه دریند دل آزاری بود ﴾ Her kim ki gönül incidicilik ḳaydında ola, ya‘nī mükessir-i ḥāṭır u zālim ola. **Her ki**, «her kim ki»; **der-bend-i dil-āzārī**, izāfetle «gönül incidicilik» ḳaydında dimekdür. Dil-āzār, terkīb-i tavṣīfidür. Āḥirindeki yā’ maṣdariyyedür. **Buved**, «ola» dimekdür; bāṣed gibi. Pes nāzımuñ bunda murādı ne tarīḳ ile olursa olsun zālimlik ve ḥāṭır-ṣikenlik ḳaydında olanūñ encām-ı aḥvālını beyāndur. Nitekim buyurur:

﴿ در عقوبت کار او زاری بود ﴾ Uḳūbetde anuñ işi zārlik ola. **Der-uḳūbet**, «uḳūbetde» dimekdür. Uḳūbet, zamm-ı ‘ayn ile «miḥnet ü ‘azāb» ma‘nāsınadır. Eger kesr-i ‘ayn ile olan ‘uḳāb [S117b] gibi olmaḳ murād olmur ise. Ammā zamm-ı ‘ayn ile olan ‘uḳāb gibi olur ise «dār ağaçları» ma‘nāsına olur dimekdür ki; siyāset olınacaḳ kimesneyi ārāste(?) çeküp işkence veyā ṣalb iderler. Bu maḳāmda bu ma‘nālaruñ herbiri mülāyimdür. **Kār-ı o**, izāfetle «anuñ işi» dimekdür. Kār, ma‘rūfdür. O, zamīr-i gā’ibdür; dil-āzār olan kimseye rāci‘dür. **Zārī**, «zārlik» dimekdür; zār eylemek ve inleyici ve riḳḳat-i ḥāl ma‘nālarınadur, kemā-seyecā’ tafṣīlehū. Āḥirindeki yā’ maṣdariyyedür. **Buved**, «ola» dimekdür. [Ü101a] Pes dil-āzār olan ‘uḳūbete giriftār u zār olacağı gibi maẓhar-ı intikām-ı hazret-i Melik-i ‘Allām olur dimege īmādur. Zīrā “maẓlūmuñ inkisārı yirde ḳalmaz” dimişlerdür. Nitekim ṣā‘irin *beyt*:

İnkisār-ı fuḳarā ṣanma ki ḥāk üzre ḳalur

Anı biñ ‘izzet ile zīver-i ‘arṣ eylerler

kelāmı bu işāretde kāfidür. Ber-dāṣte-i ‘arṣ-ı Raḥmān olan inkisāruñ ise ne gūne kārger olduğu Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Bir nefesde aldurur bi brgh-ı devleti

Ehl-i derdn op-ı h-ı inkisrın grmisz

diy ehdeti bu davnun isbtına vfidr. İmdi inkisr almadan hzer gerekdr. Nitekim hdi-i erifde
 vrid olmusdur. Htt dil-zr olanlarun atleri merdddur
 dimilerdr. Nitekim irn ıa:

zar روز بروزه هزار شب بنماز

zar طاعت شبها هزار بیداری

zar سال پیاده طواف کعبه کنی

قبول نیست اگر خاطری بیازاری

ıas bu beyna dlldr. Pes hl  n byle olanun azb u abda iinin zrlıı nmyn u mstanın
 ani'l-beyndur. İmdi nzmun bu beyndan ora; “pes nie itmek gerekdr?” diy ıfl-ı arkat
 arafından su'l-i muadder peyd olmaın val idesince cevba taadd idp buyurmusdur ki:

﴿ ای پسر قصد دل آزاری مکن ﴾ İy oul! Dil-zrlı niyyetin eyleme, ya'n zlmi ad eyleme.

İy pser, «iy oul!» dimekdr. Murd, ıfl-ı arkatdr. **ad-ı dil-zr**, izfetle «dil-zrlı adn»;
me-kon, «eyleme» ma'nasına nehy-i hzrdur. Pes nzmun ad-ı avlinde zlmden tahzre gayet-i
 mblagaya [S118a] iaret vardur. Murd, zlme niyyet eyleme; anda ald ki bi'l-fi'l zlim olasin
 dimekdr. *F'ide*: Ma'lm ola ki ad, niyyet ma'nasınadır. Pes ma'sıyyeti ad eylemekde nefsdde vı
 olan hlt be mertebe zredr. Zr evvel nefse ilk olınana hcis dirler. Ba'deh nefsdde cereynına
 havtır dirler. Ba'deh fi'l ile adem-i fi'l beyninde tereddd vna hdi-i nefis dirler. Ba'deh ilemek
 adnı tercha hemm dirler. Ba'deh bu adun uvvet  ezmine [101b] azm dirler. İmdi bu hlt-ı
 hmiseden hcis ile abd, mu'hze olmaz, icman. Zr bu mertebede fi'l yodur. Abdun anda udreti
 mutaavver degldr. Ba'deh olan havtır, bunun ba'dinde olan hdi-i nefis ile daı m-dm tekellm 
 amel olunmadıca yine abd mu'hze olunmaz. Ve bu mertib-i else ile hsent addda ke-zlık ecr
 yodur. Amm hemm didigimz mertebede, hsentda hsene yazılır. Amm seyyi'e yazılmayup nzar
 olunur; eger ol nesne lillhi terk olunur ise hsene yazılır. Ve ill ilenr ise seyyi'e-i vhde yazılır.
 Amm azm didigimz hlet ile inde'l-muaın abd mu'hz olur. Ve inde'l-ba' hem merfdan
 ılnmısdur. Ve daı Bezzziyyenun Kitb'l-Kerhe ve'l-İstisnında metrdur ki; hemm ile azm-i
 muammem ılmadıca ibi im olmaz. aan abd bir seyyi'eye azm eylese azm-i gnh ile im
 olur; yosa cevri ile fi'l-i gnhınca im olmaz. Meger ki ne'z bi'llh kfr gibi nesne ola. Zr kfre
 mcerred azm ile ad iden fi'l-hl kfir olur, intih. Bu bahsn bu vechle beyn Ebh eri Hamevde
 daı metrdur. İmdi nzmun kelmındaki ad lafz azm-i muammem mertebesine hml olunma
 msr-ı nnn mefhmından rendr. Nitekim nzm buyurur:

﴿ وز خدای خویش بیزاری مکن ﴾ Kendi Hdndn bzrlı eyleme. Pes zhir-i ibreye gre

ma'n-y msr budur; lkin murd Hd-y mte'le kendiniden bzrlı eyleme ya'n dil-zrlıa ad ile
 mstea-ı hrmn-ı rahmet-i Rahmn olma dimekdr. **V'ez Hdy-ı h'i**, «ve Hd-y mte'le

kendiñden» dimekdir. Zîrâ vāv ‘atıfededür ki mişrâ^c-i şânîyi mişrâ^c-i [S118b] evvel üzre ‘atf itmişdür; ‘illeti ma‘lûl üzre ‘atf kabîlindedür. Ez kelimesi ‘an-ı cârre ma‘nâsınadır. Ma‘nâda h^vış kelimesine dâhıldür. Ma‘nâ-yı mecmû‘ «kendiñden» dimekdir. Hudây lafzı mekon fi‘linüñ mef‘ûl-i mu‘kaddemidür. **Bizârî**, bizâr, ism-i müfred-i Fârisîdür. Ma‘nâsı «melâlet ve nefret ve terk»dür. Âhîrindeki yâ’ maşdariyyedür. Qaldı ki melâlet ü nefret şıfat-ı nefsanîyyedendür; Hudâ-yı müte‘âle itlâkı gayr-ı şâhîhdür diyü su‘âl olunmaya. Zîrâ bu mişüllü şıfat gâyetine mehmûldür, kemâ-merre fi‘d-dîbâce. İmdi melâlet ü nefretüñ gâyeti, teberrâ vü rahmetden teb‘iddür. Mâ’il-i zulm ü sitemüñ [Ü102a] rahmet-i Bârîden dür ve ‘inâyet-i Perverdgârîden mehcür olacağı kütüblerde meşûr u meşûrdur. İmdi kâsd-ı sitem idenüñ belâsı bu oldıysa nâzımuñ tıfl-ı tarîkate hıttâb ile nuş-ı müste‘âb idüp buyurur:

{ خاطر كسرا مرنجان ای پسر } İy oğul! Bir kimesnenüñ hâtırını incitme. **Hâtır**, ‘Arabîdür; kalbe halecân iden nükteye dirler. Cem‘i havâtır gelür. Ve gâh zıkr-i hâl irâde-i ma‘hall kâ’idesi üzre hâtırdan kalb murâd olunur. Nitekim mâ-nañnü fihide murâd böyledür. Mâ-ba‘dine muzâfdur. **Kes**, «kimse» dimekdir. Lafz-ı mezkûr siyâk-ı nefyde vâkı‘ nekre olmağın ‘umûm ifade ider. **Râ**, edât-ı mef‘ûldür. Fi‘li **me-rencândur** ki «incitme» demek ma‘nâsına nehy-i hâzırur. **İy püser**, «iy oğul» dimekdir. Ma‘lûm ola ki hâtır-şikenlik kadar bir haşlet-i bedter olmaya; her kimüñ hâtırını olur ise olsun. ‘Ale’l-huşuş âzürde eyledigüñ mü’mîn qarındaşuñ ola. Bunuñ tafşîli aşağıda in-şâ’a’llâh beyân olunacaktır. Qaldı ki bir kimsenüñ nazargâh-ı Rabbü’l-erbâb olan hâne-i hâtırını harâb ü yebâb itdikden soñra anı bir dahı nevâziş-i bî-hisâb ile ta‘mîre şitâb eyleseñ evvelki gibi ‘umrân bulmayacağı meşûr-ı miyâne-i ehl-i ‘irfândur. Nitekim Nâbî rahîmehu’llâhuñ *beyt*:

Kenâd itseñ yene ‘ayb-ı şikâf-ı kâse bâkîdür

Olur tarz-ı nevâziş bî-nemek âzârdan soñra

kelâmı işbât-ı müdde‘âda kâfidür. Hülâşa-i kelâm hiçbir kimsenüñ kalbini incidüp hâne-i hâtırın harâb itme.

{ ورنه خوردی زخم بر جان ای پسر } Ve illâ cân üzre yara yırsün. **V’er ne**, kelime-i Fârisîyyedür. [S119a] ‘Arabîdeki «ve illâ», Türkîdeki «yoğsa» kelimelerüñ mevqı‘inde müsta‘meldür. Pes ma‘nâ «ve illâ» dimekdir. Ya‘nî renciş-i hâtır-ı dîgerândan hâzer itmeyüp dil-âzâr olursañ. **Hordî**, muzâri‘-i müfred-i muhâtabdur; ma‘nâ-yı şartı mutazammın olan v’er ne kelimesinüñ cezâsıdır. Mâ‘nâsı «yırsün» dimekdir. **Zahm**, ism-i müfred-i Fârisîdür; «yara» ma‘nâsınadır ki ‘Arabîsi «cerâhat»dür. Bu ma‘kâmda murâd budur. Ba‘zı ma‘hallde âhû-yı sefid ma‘nâsına da olur. **Ber-cân**, «cân üzre» dimekdir. Ber, kelime-i isti‘lâ’iyyedür; cân ma‘rûfdur. Pes nâzımuñ zahmi câna ta‘alluğ itdürdigü; âharuñ cânını ne güne incidür iseñ ke-zâlik sehm-i intikâma cânüñ nişâne vü hedef ve cerâhat ile telef olur yâhod sen dahı andan [Ü102b] ziyâde müte’ellim olursın dimege işâret içündür. Zîrâ cânüñ incinmesi eş‘ab ve bunuñla ziyâde elemden kinâye eyledikleri meşûrdur. **İy püser**, ma‘rûfdur. Ma‘lûm ola ki hâtır-âzâr olan sitemkârüñ cân üzre zahmdârlığı cerâhat-ı dâreynden ‘ammdur ve ekşerinüñ cânı hedef-i sihâm-ı intikâm olageldigi meşûd u meşûr-ı enâmdur. Nitekim beyne’z-zurafâ’, ma‘ârîhu’l-ezkiyâ’ olan ebyât-ı gâmi‘za-

i şu‘arâdan işbu beyt-i dil-ârânun hâlli bu beyânda müşkil-küşâ ve fu‘arâ vü zu‘afâdan inkisâr alan seng-dilânun hâl-i tebâhına tamâm îmâdur ki budur, *beyt*:

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr

Rahne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandur

Penbe-i mînâ, penbe-i hürde-i mînâ ma‘nâsına ıstılâhdur. Seng-i siyeh haqîkâtime mahmûldür ki «kara taş» dimekdür. Pes eğırre-i ahhâb-ı ma‘ârif-nişâbdan bir yâr-ı şâdıq-ı hürde-bînün şehr-i Şîrâzda, kâr-hâne-i şîşegerânda meşhûd-ı ‘ayn-i yaqîni oldığı üzre hürde-i mînânun sahhını seng-i siyâh ile iderler imiş. Lâkin ol hürdelerün ‘amele gelmek mertebe sahhı ol seng-i siyâhuñ elde vücûdı kalmayacak kadar darba muhtâc imiş. Ve hürde her darb olındıkça ol sengi yimek hâşşası imiş. İmdi seng-dil zâlimün kesr eylediği zarar-ı şürî ma‘nâda kendü vücûdına ‘â’id olmak bundan hüveydâdur. Haqîkâtime nazâr olımsa sebeb-i idbârları, inkisâr aldıkları ve mazlûmun nâle-i istirhâmın güş-ı cândan dür ve seng-dil olmağdan nâşî yanlarında merhâmet menfûr olup, [S119b] bu vechle halkı dergâh-ı Kâdî’l-hâcâta şaldıklarıdır ki ol dergâhuñ ise sâ’ili gayr-ı mahrûm idigi beyân-ı sâbıkdan ma‘lûmdur. Nitekim Hâdîkatü’s-Sü‘adâda bu kıt‘a-i dil-ârâyı iğtirâs ile Fuzûlî-i merhûmun ravza-i naşîhatine servâsâ sâye-bahş olmuştur, *beyt*:

Hâzer kıl nâle-i mazlûmdan iy seng-dil zâlim

Ki tîr-i âhuñun peykânı gerdûndan güzâr eyler

Sinân-ı berkdur âh-ı tazallüm ihtirâz it kim

Egerçi seng-dilsin zahmı anuñ taşa kâr eyler

müfâdıncâ zulmün nefse te’sîrinde olan aqvâviyyet, mazlûmun tazarru‘da eşeddiyyet ve icâbet-i du‘âsına a‘veniyyetden nâşî tahzîr-i tamm ile hazret-i Fahru’l-enâm ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm hadîs-i cevher-nizâmında ان كان كافرا و دعوة المظلوم [Ü103a] diyü buyurmuşdur. Eger kâfirün du‘âsı mu‘teber olmak lâzım gelür. Ma‘a-hâzâ Kur‘ân-ı ‘azîmde وما دعاء الكافرين الا فى ضلال gelmişdür diyü su‘âl olunur ise: Kâfirün du‘âsınun ‘adem-i itibâriyyeti, nârdan necâti haqqındadır; yoksa dünyâda du‘âsı mu‘teberdür diyü cevâb buyurıldığı Şerh-i Meşârîkda meştûrdur. Pes hâtır incitmek egerçi esbâbı çokdur, lâkin:

جراحات السنان لها التيام

ولا يلتام ما جرح اللسان

mışdâkıncâ bir kimsenün ‘alem-i nâm-ı nâmüsını ta‘n u teşnî ser-nigün ve şemşîr-i zebân ile cesed-i ‘ırz u vaqârını mecrûh u âlûde-i hün eylemek cümleden eşedd olduğu için nâzım eyidür:

﴿ نام مردم جز بنیکویی مبر ﴾ Kişinün nâmını eylikden gayrıya iletme. **Nâm**, Fârisîdür. Türkîsi

addur; mâ-ba‘dine muzâfdur. **Merdüm**, Fârisîdür; «âdemoğlanı» ma‘nâsnadır ki «kişi» dimekdür. Nitekim kişi-zâdeye ‘Acem, merdüm-zâde dir, *beyt*:

Gözüm yaşına rahm it sürme derden

Ki merdüm-zâdedür düşmiş nazardan

Ve dağı merdüm lafzı «merdümek» ma‘nâsına isti‘mâl olunur. Lafz-ı merdümek mürekkebdür. Bir cüz’i merdüm ve bir cüz’i kâf-ı taşğırdür. Ma‘nâsı «merdümcük»dür. Türkî dilinde «bebek» didiklerinün adıdır

ihsāmı yok iken büm-ı şüm gibi her çondığı cāyı taḥrīb ve mār-ı zehr-ālūdāsā her fırsat buldığı kimesneyi ledğ ile taʿzīb ü ihlāki taşvīb iden kimesne kendi vücūdına sitem-i bī-kerān itmiş olur. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ بر وجود خود ستم بيحد مكن ﴾ Kendi vücūdunuñ üzerine ḥaddsiz sitem eyleme. **Ber-vücūd-ı ḥod**, «kendi vücūdunuñ üzerine» yaʿnī kendi kendiñe. **Sitem(-i) bī-ḥadd**, izāfetledür. Mużāf olan lafz-ı sitemün āḫirinün bunda sākinen okundığı zarūret-i vezn içündür. Maʿnā «nihāyetsiz ezā vü cefā»; **me-kon**, «eyleme» dimekdür. Maʿlūm ola ki nāzımuñ bī-ḥadd kelāmında mübālağa nüktesine işāret vardır. Murādı, azacığ kötülüğün cezāsı keşir ü ʿasir olur dimekdür. Nitekim dünyāda bi-ğayri ḥaḫḫ nāsa cefākāruñ muʿazzeb bi'n-nār olacağı beyānda انالله يعذب الذين يعذبون الناس فى الدنيا hadīs-i [S121a] dūrer-bārı Hişām bin Ḥakīm bin Ḥizām rażıya'llāhu ʿanh rivāyetiyle sābitdür. Pes dünyāda olan ʿazāba nazaran āḫiret ʿazābınuñ şedid ü bī-ḥadd idigi vāreste-i kayd u beyāndur. Pes eyülük itmek ve idemedigi ḥalde kötülükden ḥazer yolına gitmek ḥuzūr u ḡıyābdan ʿamm oldığın işʿār ve ber-muḫtezā-yı zamān ḥalkı zahru'l-ğayb, faşl u ḡıybet ve ḳadḥ u mezemmetün keşreti ve cezāsınuñ şiddetine bināʿen isāʿet envāʿından ḡıybeti taḫşışa ibtidār ve ḡıybetden ihtirāz naşīhatine āgāz idüp nāzım buyurur:

﴿ رو زبان از غيبت مردم بيند ﴾ Git halkuñ ḡıybetinden dili bağla. **Rev**, feth-i rāʿ-ı mühmele ve sükūn-ı vāv ile emr-i ḥāzırur; «git» dimekdür. Maşdarı gitmek maʿnāsına «reften»dür. **Zebān**, zāʿ-ı muʿcemenün fethiyle meşhūrdur. Zamm ile faşīhdür. Maʿnā-yı ḥaḫīḳisi ālet-i tekellüm olan ʿuzv-ı maḫşūşdur ki Türkide «dil», ʿArabide «lisān» dirler. Bunda murād budur. Ve gāḥ istiʿāre ḫarīḳıyle laʿnet maʿnāsına istiʿmāl iderler. Nitekim ʿindeʿl-ʿArab lisān lafzında bu istiʿāre şāyiʿdür. Ez-cümle dībācede zıkr olunan لسان اهل الجنة ilā-āḫirihi [Ü104b] ḥadīs-i şerīfdeki lisāndan murād luğatdür. Ḥattā Türküñ dil lafzında bu istiʿāre cārīdür. Nitekim ʿacemī olan kimesneye «dil bilmez» dirler. **Ez-ḡıybet-i merdüm**, izāfetle «halkuñ ḡıybetinden» yaʿnī nāsı ḡıybet itmekden dimekdür. Ez, ʿan-ı cārre maʿnāsınadır. ḡıybet, kesr-i ḡayn-ı muʿceme ile ʿArabīdür. Maʿnāsı bir meşūruʿl-ḥāl kimesnenün ardınca müsāvīsın söylemege dirler ki eger ol kimse anı işidür olsa incine. Nitekim ḥadīs-i şerīfde الغيبة ذكرك اخاك بما يكره gelmişdür. Ḳaldı ki buña ḡıybet dindiği ol söylenen söz şıdḳ olduğına göredür. Ve illā kizb olur ise aña bühtān dinür. Ve daḫı lafz-ı ḡıybet Fāriside müstaʿmeldür. Gāḫī mecāzen «püstīn» lafzıyla ḡıybet murād iderler. Merdüm, maʿlūmdur; cins-i nās murāddur. **Bü-bend**, evvelinde olan bāʿ-ı zāʿidenün zammı ve baʿdehü olan bāʿ-ı aşıyyenün fethiyle emr-i ḥāzırur; «bağla» dimekdür. Maşdarı fethile «besten»dür. Ḥulāşa-i kelām, lisānuñ ḡıybetden ḫıfz eyle yaʿnī āḫarda gördigin ʿayb u noḫşanı kendi nefsuñde bilüp anuñ işlāḫıyla muḳayyed ol.

﴿ تا نبينى دست و پای خود بيند ﴾ Tā ki kendi elüñi ve ayağını ḳaydda görmeyesin. **Tā**, «tā ki»; **ne-bīnī**, mużārīʿ-ı [S121b] menfī-i müfred-i muḫāḫabdur; maʿnāsı «görmeyesin» dimekdür. **Dest ü pāy-ı ḥod**, «kendi elüñi ve ayağını» dimekdür. Dest, el; vāv, ʿāḫıfe; pāy, dest üzerine maʿtūfdur ve mā-baʿdine mużāfdur. Ayağ maʿnāsınadır. **Ḥod**, «kendiñ» dimekdür. **Be-bend**, evvelindeki bāʿ-ı meftūḫadur ve zarfiyyet içündür. Bend, feth-i bāʿ-ı muvaḫḫide ile bunda ismdür. Maʿnāsı Türkide «bağ», ʿArabide

«kayd»dur. Bundan murād, bend-i ‘uṣāt için dūzahda olan kayd-ı nikāl ve selāsil ü aḡlāldür ki keyfiyeti maḡallerinde mübeyyendür. Ehl-i ‘azābı āteṣde ol kayd ile muḡayyed kılarlar. İmdi nāzımuñ, tā ki kendi eṭrāfını kayda giriftār görmeyesin didigi; ḡıybet iden müsteḡaḡk-ı ‘azāb ve giriftār-ı kayd-ı ‘ıḡāb olur dimege işāret içündür. Ma‘lūm ola ki ḡıybet şer‘an ḡarāmdur. (...[Ü105a]...) Ḥattā meṣāyih-ı sūfiyye eyidürler: ḡıybet idenüñ ‘ayn-ı ḡalbinde nūr-ı baṣıret olmaz ve zātında firāset bulunmaz ki nūr-ı İlāhī ile nazar idüp ol kimsenüñ hüner-i kemālātın göre. Belki nār-ı ḡaṭī‘a ile nazar itmegin ancaḡ ol kimsenüñ ‘uyüb u noḡṣānın tekellüm ider. Pes bu varṭadan ḡalāṣ olmaḡ, ḡalḡdan inḡıṭā‘ idüp tederīc ile nār-ı nefsi ve lehb-i ṭabī‘ati söyündürüp, ḡalbi nūr-ı şer‘at ve ziyā’-i ṭarīḡat ile rüṣen kıılmaḡa vābestedür. Tā ki nār-ı mezḡūr munṭafī oldıḡdan ṣoñra nūr-ı İlāhī vücūdında tecellī idüp, ol nūr-ı İlāhī ile nazarda eṣyāları mazāhir-i İlāhī görüp ‘ayb-bīnlikden ḡalāṣ bulasın ve ḡaḡıḡat-bīnlikde ṣāḡib-i ihlāṣ olasın, intihā. (...[S122a, Ü105b]...) Pes beyt-i sābıḡ mazmūniyle ‘āmil olmayup tekellüm-i ḡıybetde mā’il olanüñ cezāsı ‘azāb u ‘ıḡāb idigin te’kīd ve ḡıybetde muṭlaḡu’l-lisān olan envā‘-ı ‘uḡūbet ile mu‘āḡab olmaḡdan ḡalāṣ olamaz dimegi te’sīs zımnında nāzım eyidür:

﴿ هر که از غیبت زبانش بسته نیست ﴾ Her kim ki dili ḡıybetden baḡlu degül. **Her ki**, «her kim ki»; **ez-ḡıybet**, «ḡıybetden»; **zebāneṣ**, «anuñ dili» dimekdür. Zebānuñ muzāfun ileyi olan ṣīn, zamīr-i ḡā’ibdür; her ki lafzına rāci‘dür. **Beste**, fetḡ-i bā’-i muvaḡḡide ile ism-i mef‘ūldür; «baḡlanmış» dimekdür. **Nīst**, ma‘nā-yı ‘aṣlīsı «yoḡdur» dimekdür. Bunda «degüldür» dimek murāddur.

﴿ آنچنان کس از عقوبت رسته نیست ﴾ Ancılayın kimse ‘uḡūbetden ḡurtulmuş degüldür. **Ānçünān**, «ancılayın» dimekdür. Aṣlında «ānçünān» idi. Edāt-ı teşbīh olan çün lafzı ḡaçan bir ism ile terekḡub idüp andan cüz’ vāḡı‘ olsa, lafz-ı «çün»dan vāvuñ ḡazfī cā’iz olmak ḡā’idesince bundan ḡazf olunup ānçünān olmuṣdur. Ve ba‘zı maḡalalde bilā-ḡazfū’l-vāv «çünān» ṣāyi‘u’l-isti‘māldür. Bu cevāz «çünīn» lafzında daḡı cārīdür. Pes vāvuñ işbātiyle çünān isti‘māl eyledikleri *beyt*:

مکن بد که چون ان نبینی جزا
نیکوکار باشد بنیکی سزا

beytinde vāḡı‘dur. Ve daḡı «çünīn» isti‘māl eyledikleri *beyt*:

چنین بود [S122b] کیتی و چون این بود
کهی مهربانی کهی کین بود

beytinde ṣāyi‘dür. **Kes**, fetḡile «kimse» dimekdür. **Ez-‘uḡūbet**, «‘uḡūbetden»; **reste**, fetḡile ism-i mef‘ūldür; «ḡurtulmuş» dimekdür. **Nīst**, kemā-merre «degüldür» dimekdür. *Nükte*: Nāzımuñ zulmden men‘ zeylinde ḡıybetden men‘ beyān eyledigi, ḡulmüñ el ile oldıḡı gibi dil ile olmasını İmā ve ḡıybet iden ma‘nāda ḡālimdür dimegi muḡṭābuñ, mazlūm-ı lāzımü’l-intiṣār oldıḡın işāret nūkteleri içündür. (...[Ü106a]...) Ve daḡı kizb ve nemīme ve ḡıybet gibi aḡlāḡ-ı zemīmeden ḡalāṣ sükūt ile ihtıṣāsa vābeste idigin İmā zımnında baḡṣ-i sābıḡı beyān-ı fevā’id-i sükūt ile irdāf idüp nāzım buyurur:

Der-Fevā’id-i Ḥāmūṣī

﴿ ای برادر کر تو هستی حق طلب ﴾ İy qarındaş! Eger sen haqqı taleb idici iseñ. **İy birāder**, «iy qarındaş» dimekdür. Bu taʿbīr rūsüm-ı nāşihīn üzredür. Yāḥod المؤمن اخ المؤمن ḥadīs-i şerīfine telmīhandur. Yāḥod ıstılāḥ-ı erbāb-ı tarīkat üzredür ki anlar ibtidāʾ-i sülükde olana püser ve evsaṭ-ı sülükde olana birāder ve intihāda olana pīr ve mürşid ve ʿāzīz taʿbīr iderler. Nāzımuñ ekşer-i maḥallde bu resme riʿāyeti olacaqdur. **Ger**, edāt-ı şartdur. **Tu**, zamīr-i ḥiṭābdur. **Hestī Haqq-ṭaleb**, maʿnāda «ṭālib-i Haqq iseñ» dimekdür. **Hestī** kelimesinüñ āhirindeki yāʾ bu maḳāmda ḥiṭāb içündür. Haqq taleb kelāmınuñ [S123a] āhirine merbūtdur. Haqq-ṭaleb, terkīb-i tavşīfdür; meʿāde ṭālib-i Haqq demek olur. Haqqdan murād bāṭıluñ muḳābilidür yāḥod ism-i celāldür. Pes murād-ı evvele göre: «Eger sen bāṭıldan gürizān ve haqqı cüyān iseñ» demek olur. Murād-ı şāniye göre: «Eger sen Haqq teʿālā celle şānuhü ve ʿamme nevāluhü ḥazretin taleb idici iseñ demek olur. Fe-ʿalā-kileʾt-taḳdīreyn ṭalebkār-ı Haqq her vechile ʿināyete eḥaqq ve neyl-i saʿādete elyaqdur. Pes her müʾmin bu ṭalebde olmaḳ hoşdur. Haqqdan ḡayrıya ṭāliblerüñ her ḥālede eli boşdur. (...[Ü106b]...) Ḥulāşa-i kelām eger sen ṭālib-i Haqq iseñ:

﴿ جز بفرمان خدا مکشای لب ﴾ Haqquñ buyruḡından ḡayrıya leb-küşā olma. **Cüz**, «ḡayrı» maʿnāsınadır. **Be-fermānda** olan bāʾ-i ilşāk meʿāde cüz lafzınuñ evvelinde melḥūzdur. Fermān, bunda «buyruḡ» maʿnāsınadır. Aḥkām-ı pādşāhī yazılan menşūra daḡı dirler. Mā-baʿdinde olan **Ḥudā** lafzına muzāfdur. Pes fermān-ı Ḥudā, evāmīr-i İlāhīden ʿibāretdür. Evāmīre imtişāl lāzım oldıḡı gibi nevāhīden ictināb ke-zālik lāzımdur. Ve evāmīrüñ cümlesi ḥükmede birdür. Lākin bi-ḥasbiʾl-ʿamel birbirinden eḥabb ü eşedd ü efḍali vardır. Ez-cümle ḥıfz-ı lisān eḥabb-i aʿmāldür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde احب الاعمال اشد الاعمال vārid olmuşdur. Ve eşedd-i aʿmāl her ḥālede zıkr-i ḥazret-i müteʿāldür. Nitekim احب الاعمال اشد الاعمال ḥadīs-i şerīfi bu maʿnāya dālldür. **Me-k(ü)şāy**, nehy-i ḥāzırur; [S123b] «açma» dimekdür. **Leb**, ṭudaḡ maʿnāsınadır; bunda murād budur. Ve ḡāḥ kenār maʿnāsına da gelür. Meşelā, leb-i cū ve leb-i deryā ve leb-i sāḡar gibi. Pes nāzımuñ bundan murādı, şerʿan tekellüme izn olmayandan sākit ol dimekdür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليقل خيرا او ليصمت vārid olmuşdur. Tekellüm-i ḡayr aʿmāl-i ḡavliyyenüñ cümlesine şāmildür. Fermān-ı Ḥudādan ḡayrıya leb-küşā olmayan müʾmin-i kāmildür. Pes bu işāret üzre ḥāmūş olmaḳ hoşdur. Nitekim *beyt*:

اگرچه نطق در هر نکته صد تنک شکر دارد

ولی شهد خموشی در نظر شأن دکر دارد

mazmūnı bu beyānda mişāl-i şekker-i pür-nüşdur. Ḥattā her ṭālib-i meṭālibe üstād lāzımdur didikleri baḡşde ḥasbeʾl-istiʿdād mālīk-i semʿ-i bāṭın olan sālīk-i mübtedīye evvelā sükūt idüp kelām-ı mürşidi istimāʿ [Ü107a] gerekdür. Tā ki istiʿdādı zāiʾil ve neyl-i maḳşūd içün olan saʿyi bāṭıl olmaya. Pes sālīkūñ evvel mertebesi lisān maḳāmında bir ḥüsn-i taʿbīre kādir üstād-ı kāmīl bulmaqdur. Ve cān u dilden anuñ kelāmına ḡulaḡ urmaqdur. Tā ki ḥüsn-i taʿbīr ü esrār-ı tarīkati maʿlūm idine. Ve illā ol sālīkūñ encām-ı kelāmı elfāz-ı mühmele gibi bī-meʿāl olur. Meşelā şabī māderinden süd emer iken bir niçe müddet ḡamūş olup tekellüm vaḡtine dek sākiten cümle vücūdı ḡuş olur. Ve eger aralıḡda söze ḡuşdār olmaz ise “tey

tey” diyü bî-hüde söz söyler ve kendü kendüyi cihānuñ dilsizi eyler. İmdi sâlik bundan āgāh ve sükût üzre sâlik-i rāh-ı rızā-yı İlāh olmağ gerekdür. Nitekim nāzım buyurur:

﴿ کر خبرداری ز حی لایموت ﴾ Eger hayy ü lā-yemūt olan Hüdādan haberdār iseñ. **Ger**, edāt-ı şartdur. **Haberdārī**, «haber ʔutıcı iseñ» dimekdür. Haberdār, «āgāh» maʕnāsına terkīb-i tavşifdür. Āhîrindeki yāʕ hitāb içündür. **Zi-hayy-i lā-yemūt**, mevt ü fenādan ve cereyān-ı zamān ile teğayyürden münezzeh hayy-i ebedīden dimekdür. Murād, eger mağām-ı müşāhedeye vāşıl iseñ dimekdür. Nitekim Bāyezīd-i Bestāmī ravvaḥaʕ llāhu rūḥahuʕs-sāmī hazretleri ʕulemāʕ-i zāhire hitāb ile: “Sizler ʕilmi, meytan ʕan meyyit aḥz idersiz. Ammā biz hayy-i lā-yemūtdan oğuruz” diyü buyurmışdur. Murādı, mağām-ı müşāhedeye vāşıllardanız dimekdür dimişlerdür.

﴿ بر دهان خود بنه مهر سکوت ﴾ Kendi ağızıñuñ üzerine sükût mührin [S124a] koy. **Ber-dehān-ı ḥod**, «kendi ağızıñuñ üzerine»; **bi-nih**, bāʕ-i meksüre-i zāʕide ile emr-i ḥāzırdu; «vāzʕ eyle» dimekdür. Nihāden maşdarıdur. **Mühr-i sükût**, izafetle «sükût mührini» dimekdür. Mühr, zamm-ı mīm ile Fürs ü Türkde müstaʕmeldür. Sükût, şamt gibi epsem olmağ maʕnāsınadır. Lākin baʕzılar ikisin birbirinden fark idüp: Sükût, söyler iken epsem olmağdur; şamt, ibtidāʕ-i emrden epsemlikdür dimişlerdür. Pes nāzım bu beyt ile; eger vāşılinden iseñ من وصل الحق كل لسانه müfādınca esrār-ı İlähiyyeyi keşf itmeyüp, ağızuña vāzʕ-ı mühr-i sükût [Ü107b] eyle dimege ĩmā buyurmışdur. Ve buña terk-i güft-gü dirler. Bu mertebenüñ mālikleri egerçi lisān-ı mağālī ḥatm eylemişlerdür. Lākin zebān-ı bālleri maʕnā-āşnā olmağıla mühr-i sükût anlara cām-ı cihān-nümā olmışdur. Nitekim Şāʕib:

از ترک گفتگو دل بامعنی آشنا شد

مهر خموشی من جام جهاننما شد

bu maʕnāya şāhiddür. Ve daḥı beyt-i nāzımda ḳıl ü ḳālden geçüp aʕmāle mülāzemet eyle dimege işāret vardır. Nitekim Ḥʕāce Şāʕibüñ *beyt*:

دل سیهکاری سرآمد روزکارت چون قلم

از سر گفتار بگذر بر سر کردار شو

خار بی کل چند خواهی بود از تیغ زبان

بی زبان بی پیشه خود کن کل بی خار شو

ebyāt-ı leʕāfet-āyātından bu maʕnā hüveydādur. Ve daḥı zıkr-i ḥafīden ḥālī ve şunʕ-ı ḳudreti tefekkürden lāʕübālī olma dimege işāret vardır. Zıkr-i ḥafī ise خیرالذکرالخفی و خیرالرزق مایکفی ḥadīs-i şerīfine göre ezḳāruñ ḥayırlusıdur. Pes ḥamūş olan lebüñ ḳısmeti, ğidā-yı rūḥ ve ḥāmūşuñ mağhar-ı āşār-ı fütüḥ oldığı *beyt*:

غداى روح بود قسمت لب خاموش

قدح ز باده کلفام میشود فربه

māzmünından nümāyāndur. Ḥattā meşāyıḥ-ı şüfiyyeden naql ü rivāyet ber-işāret böyledür ki: Derünü hevā ile memlū ve ağızı muḥkem bağlu olan sebū her neḳadar ʕamīḳ şuya ilḳā olınsa ğarīḳ olmayup sū-be-sū vech-i māʕda seyrān ider. Pes deryā-mışal olan dünyā-yı mehālīki tārik olan dervīş-i fenā-fiʕ llāhuñ küze-i

vücūdi hevā-yı maḥabbet ile memlū ve maḳālāt-ı mā-lā-yaʿniden mühr-i sükūt ile dehānı maḥtūm u baḡlu olduḡda herbir mehālikden me'mūn olup beyān-ı esrār-ı İlähiyyeden ḥamūş ve ser-ā-pā çeşm ü gūş olaraḡ setr-i ʿālem-i bālā eyler dimişlerdür. İmdi [S124b] ḥamūşluḡuñ fevā'idi keşire vü ʿavā'idi vefiredür. (...[Ü108a]...) Pes ḥamūşluḡuñ fevā'id-i mezkūresi üzre dehānına vaż'-ı mühr-i sükūt iden dünyā vü ʿuḡbānuñ her bir belālarından necāt buldıḡını İmādan şoñra nāzım, taşrīḥ-i aʿzam-ı fā'idede buyurur:

﴿ ای پسر پند نصیحت کوش کن ﴾ İy oḡul pend ü naşīḥati işit yaʿnī ḳabūl eyle dimekdür. **İy püser**, «ey oḡul»; **pend ü naşīḥat**, maʿlūmdur. Pend, Fārisīdür. Naşīḥat, ʿatf-ı tefsīrdür; ʿArabīdür. Türkīde «oḡüt» dirler. **Gūş kon**, emr-i ḥāzırdur; «İstimāʿ eyle» yaʿnī «ḥıfz eyle» dimekdür. Pes bunda naşīḥatden murād, mışrāʿ-ı şānīnūñ mefhūmıdır ki nāzım buyurur:

﴿ کر نجاتی بایدت خاموش کن ﴾ Eger saña necāt gerek ise sākit ol. **Ger**, egerden muḥaffef edāt-ı şarḥdur. **Necāti**, āḫirindeki yā'-i maşdariyyedür. «Ḳurtılmaḡlıḡ» yaʿnī āfāt ve ʿāhāt ve her beliyyātdan ḫalāşlıḡ dimek murāddur. **Bāyedet**, «saña gerek ise» dimekdür. Maşdarı «bāyesten»dür. Āḫirindeki tā' ḫiṭāb içündür. **Ḥamūş kon**, «epsem ol» dimekdür. Maʿlūm ola ki bu beytden murād; mā-lā-yaʿnī tekellūmden sākit ü şāmit olup āfāt-ı lisāndan ḫalāş ve selāmet-i dāreyn ile iḫtişāş bul dimekdür. Pes sākit ü şāmitüñ sākin-i dāru'l-emān olduḡı *beyt*:

از خموشی مشت خاکی بردهان قال زن

[S125a] تا قیامت خیمه در دارالامان حال زن

mażmūnından nümāyāndur. Nitekim من صمت نجی ve daḡı من سکت meżāmīni üzre şāmit ü sākitüñ necātını beyānda niçe eḫādīs-i şerīfe beyān buyurmuşlardır. Ez-cümle رفع العبادة ve daḡı الصمت الصمت للنساء و ستر للجاهل [Ü108b] ḥadīs-i şerīfleridür ki meʿānī-i münīfeleri āşkārdur. Pes sükūt her maḡallde nāzıkdür. Ḥuşuşān kāmiller ḫuzūrında ḥamūşluḡ ḫoşdur.

Sikender-seyr iseñ de sedd-i nuḡḡ it pīş-i kāmilde

Felāṭūn-ı ḫaḡīḳat-bīne naḡl-i mā-cerā olmaz

dimişlerdür. Zīrā kāmiller firāsetle mürīdüñ āyīne-i ḫāṭırında şüret-nümā olan keyfīyyātı bi-izni'llāḫ istibşār iderler. Ḥattā meşāyīḡ-ı sūfiyye ʿindinde ʿārifler, muʿarrif-i ḫavāṭır ve cevāsīs-i zamāyirdür dimişlerdür. (...) Ve daḡı nāzımuñ bu beyti üzre şerʿan ve ʿörfen sükūt idecek maḡallerde sükūt bāʿiṣ-i necātdur. Şerʿan sükūtuñ lüzümü olan emākin ü evḳāt maḡallerinde mübeyyendür. Ez-cümle Ṭarīḳat-i Muḫammediyyede olan beyān-ı āfāt-ı lisāndur ki anları tekellūmden iḫtirāz, sükūt ile ser-firāz olmaḡ gerekdür.

Bī-maḡall güftāra āḡāz eyleme mecnūn gibi

Bī-hüde sözdür kişinüñ ḳadrini bī-vezn iden

Sākit ol kim ḳaṭʿ-ı güftār oldu nevʿ-i ādemüñ

Künc-i ḳalbin gevher-i ḫikmetle meşḫūn eyleyen

Pes “bu naşâyıh ile mütenaşşih olmayup, keşret-i kelâma mübtelâ belki mâ-lâ-ya'nî tekellümin dilde sermaye eyleyen süfehânuñ hâlleri niçedür?” diyü su'al peydâ olmağın faşl kı'idesiyle nâzım cevâba âğâz idüp buyurur:

﴿ هرکرا کفتار بسيارش بود ﴾ Her kim ki anuñ sözi keşir ola. **Her ki-râ**, âhırde olan râ zâ'idedür; ma'nâ «her kim ki» dimekdür. **Güftâr**, zamm-ı kâf-ı 'Acemî ile «söz»dür, sühan gibi. 'Arabîsi «kelâm»dur. Ve 'inde'l-ba'z kı'ide-i Fârisî üzre, nün-ı maşdar mevkı'ine elif ve râ'-ı mühmele ziyâdesiyle ma'nâ-yı maşdarî ahz olunmağın [S125b] lafz-ı güftâr maşdardur. «Tekellüm» ma'nâsınadır. Nitekim «fıtâr» lafzı, zehâb-ı laţif ma'nâsına maşdardur didikleri gibi. Pes bu maqâmda ma'nâ-yı münâsib zâhirdür. **Bisyâreş**, kesr-i bâ'î 'Arabî ile «çok» ma'nâsınadır. Âhırindeki şîn, zamîr-i gâ'ibdür. Güftâr kelimesinüñ âhırine merbûtdur. «Her ki-râ»da olan her ki lafzına râci'dür. **Buved**, «ola» dimekdür. Hülâşa, her kim ki keşret-i kelâma mübtelâ ola:

﴿ دل درون سينه بيمارش بود ﴾ [Ü109a] Ânuñ kalbi, derün-ı sîne de haste ola ya'nî kalbi fesâda vara. **Dil**, «göñül» ma'nâsınadır ki kalb dimekdür. **Derün-ı sîne**, izafetle sîne içinde dimekdür. Zîrâ derün lafzında, «der» kelimesi iç ma'nâsınadır. Vâv ile nün nisbet içündür. Sîne, «gögüs» dimekdür ki 'Arabîde şadr dirler. **Bimâr**, «şayru» dimekdür; haste gibi. Bunda murâd, marîz dimekdür. Ve gâh isti'âre tarîkıyle çeşm-i dil-berâna dağı bîmâr dirler lâkin haste dimezler. Âhırinde olan şîn zamîrdür; keşirü'l-kelâm olan nesneye râci'dür. Ma'nâda dil kelimesinüñ âhırine merbûtdur. Taşvîr-i 'ibâre «dileş» dimek olur. **Buved**, kemâ-merre «ola» dimekdür. Ma'lûm ola ki kalbüñ illet ü fesâdı, bâ'is-i fesâd-ı ceseddür. Nitekim hadîs-i şerîfde ان فى الجسد لمضغه انا صلحت صلح الجسد كله و انا فسدت فسد الجسد كله الاوى القلب vârid olmuşdur. İmdi marîz olan kimesne gîdâ-yı laţifî kabûl itmedigi gibi bîmâr olan kalb dağı gîdâ yirinde olan füyûzât-ı İlâhiyyeyi kabûlden kalup ve kendüye olan naşâyıh u mevâ'ızı hevâya şalup, âlûde-i kâsvet ve maħrûm-ı rahmet olup bu keyfiyyet-i fesâd, cesede sirâyet ile cesedi dağı pür-illet ve maħrûm-ı füyûz-ı hazret-i Rabbü'l-izzet kılar. Fe-'alâ-hâzâ mübtelâ-yı keşret-i kelâmuñ kalbi 'alîl olur dimek; illet-i kalbden nâşî cümle-i cesedi pür-illet ve tâbi'-i kâsvet olur dimekten 'ibâret olmuş olur. İmdi muħarrefü'l-mizâc olan muhtâc-ı ilâc olmağın kalb-i 'alîle şifâ-baħş olur devâ ile müdâvâ gerekdür. Pes devâ'-ı şifâ-sâz, mâ-lâ-ya'nîden sükût üzre zikru'llâha âğâz eylemekdür. Nitekim hadîs-i şerîfde لكل شئ شفاء و شفاء القلوب vârid olmuşdur. İmdi bî-hüde kelâmı tekellümden ihtirâz iderek ذكرا لله hadîs-i şerîfiyle 'amelen zikru'llâha müdâvim olanuñ kalbi şıhhatde dâ'im ve cesedi her bir 'ilel-i ma'nevîden şahîh ü sâlim olup mazhar-ı füyûzât-ı İlâhî ve nâ'il-i sa'âdât-ı nâ-mütenâhî olur. Kaldı ki nâzımuñ taqlîl-i kelâmından murâdı, mâ-lâ-ya'nîyi bi'l-küllîye terk ile hâmuş olmağın idigin i'ân ve şınfeynüñ hâl ü şânların beyân için buyurur:

﴿ عاقلانرا پيشه خاموشى بود ﴾ 'Âkıllara şıfat u 'âdet hâmuşluğdur. [Ü109b] **'Âkıllân-râ**, «âkıllara» dimekdür. 'Âkıllân cem'dür; müfredi 'âkıldur ki beyânı sebğ eylemişdür. Râ kelimesi edât-ı mef'uldür. **Pişe**, bâ'-ı 'Acemî ile «şan'at u hüner» ma'nâsınadır. Piş, cihât-ı sittenuñ birisi olan oñ ma'nâsınadır. Âhırinde olan hâ' ihtişâş içündür. Pes şan'at ehli işi oñine alup işlediginden ötürî lisân-ı

Fārisīde aña «pīşeger» dirler. **Hāmūşī**, āhîrîndeki yā' maşdariyye olmağıla ma'nāsı «epsem olmağ» dimekdür. Hāmūşī, epsem ma'nāsınadır. Bilā-vāv hāmūş mişlühüdür. **Buved**, «ola» dimekdür; est ma'nāsına olmağ dağı rüşendür. Ma'lüm ola ki 'aql dñiñ kıvāmıdır. Bî-'aql olanıñ dñi kāmîl olmaz. Nitekim hadīs-i şerīfde لعقل قوامالدين ولادين لمن لاعقل له vārid olmuşdur. Pes nāzımıñ; hāmūşluk 'uqalā şan'atıdır didiği, ehl-i dñiñ haşletidür dimekten kināye olur. Ve 'aql didigimiz mevhibe-i Haqq ve dāreynde güzīde-i a'māle mülhağdur. (...)

﴿ پيشه' جاهل فراموشى بود ﴾ Cāhilüñ şan'at u hüneri unutmağlığdur ya'nī ğafletdür. **Pīşe-i cāhil**, izāfetle «cāhilüñ hüneri» dimekdür. Muqābele qarīnesiyle cāhilden [S126b] murād, bî-'aql mecnün dimekdür. Nitekim Büzürc-mihr buyurmuşdur: انا رايت الرجل يكثر الكلام فاستيقن بجنونه Ya'nī bir kimesneyi mükşirü'l-kelām görseñ anıñ cününını yaqīn eyle. Murād; 'aql olan enfās-ı nāzenīnini bî-hüde yire zāyī' eylemez dimekdür. [Ü110a] Ve dağı hazret-i Hayder-i Kerrār razıya'llāhu 'anhuñ انا تم الكلام الكلام انا تم العقل نقص kelāmı bu ma'nāyı iğbātıda tāmmdur. (...) Netīce-i kelām, bî-hüde kelimāt ile mübtelā-yı keşret-i kelāmıñ 'aqlına kelāl tārī olmağın bu mağüle kimesneler mecānīn-i ceħālet-āğīn ve ħumeqādan ma'dūd idigi imzā-kerde-i ehl-i yaqīndür. **Ferāmūşīde**, yā' maşdariyyedür; «ğaflet ü nisyān» ma'nāsınadır. Ve iktizāsına göre bila-vāv ferāmūş, mişlühü cā'izdür. **Buved**, «ola» dimekdür. Hāşıl-ı kelām menāfi'-i sükūti cāhil olan ğāfilüñ 'ādeti hāmūşluğı ferāmūş itmek ola dimekdür. Ma'lüm ola ki cāhilüñ 'adem-i kemālī kelāmından nümāyān ve seħāfet-i mağālinden nāşī rüsvā-yı cihān olur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

بی کمالیهای مردم از سخن پیدا شود
پسته بیمغز چون لب را کند رسوا شود

müfādınca lübbi olmayan fustuğuñ leb-küşālığda rüsvālīgi zāhirdür. Ve dağı meşāyih-ı şūfiyye 'inde cāhil, dünyāya ziyāde maħabbeti olana dirler. Pes maħabbet-i dünyāya mübtelā olanıñ kıl ü qālī keşir ve dām-ı belāda eşir oldığı hüveydādur. Bu ma'nāca cāhilüñ başı belālu olur. Nitekim موكل بالمنطق البلاء موكل بالمنطق hadīs-i şerīfi bu beyānda kāfīdür. Hattā bu mişllü cāhil ü ğayr-ı 'aql ile mükālemeyi terk ve kec edāsını istimā'dan teğāfül hoş oldığı şu'arā-yı selefden 'Āmī raħimehu'llāhuñ *beyt*:

با صد جواب بسته زبانم که چاره
کج بحث را بغیر تغافل نمیشود

beyt-i laḫfī ile istişhād buyurmuşlardır. Ve kec-bağşden murād cāhildür. Bu mağüle cāhilüñ dendānın şikest itmekden ğayrı çāresi yoğdur. Zīrā kec-bağşlığı, kej-düm mişāldür. Düm-i 'ağrebde olan girihüñ küşāyişi ancak seng ile olur dimişlerdür. Nitekim Mirzā Vaħīd 'aleyhi'r-raħmeti'l-Meliki'l-Mecīd buyurmuşdur:

نیست جز دندان شکستن چاره کج بحث را
از دم عقرب کره نتوان کشود الا بسنگ

intihā. Pes nāzım raħimehu'llāh muḫlağ sükūtuñ [S127a] lüzümını beyān zeylinde şānına ihtimām için şer'an sükūti [Ü110b] vācib olanı beyāna taşaddī idüp buyurur:

dürüg-ı âteşbâra ictisâr iden câhil-i bî-iz‘ân dâ’ire-i ‘âlemi nâ’ire-i fesâd ile büryân ve âteş-i süzân ile çok yirleri vîrân ider, intihâ. Pes “tekellüm-sâz-ı kelimât olmağın şartı nedir?” diyü su’âl-i muḳadder peydâ olmağın [Ü111b] faşl kâ’idesince nâzım birâderâna hîḫâb idüp buyurmuşdur ki:

﴿ ای برادر جز ثنای حق مگو ﴾ İy qarındaş Hâḫḫuñ şenâsından ğayrı söyleme. **İy birâder**, «iy qarındaş!» dimekdür. Hîḫâb evâsıta sülûkda olan ihvân tarîḫına oldığı beyân olınmışıdı. **Cüz şenâ-yı Hâḫḫ**, tetâbu‘-ı izâfet ile ma‘nâ «Hâḫḫ te‘âlânun şenâsından ğayrı» dimekdür. Şenâ, ‘Arabîdür; ögmek ma‘nâsınadır. [S128a] Medḫ mişlühüdür. **Me-gü**, nehy-i hâzırdur; «söyleme» dimekdür. Ma‘lûm ola ki lisân kişinün cemâlidür. Nitekim ḫadîs-i şerîfde جمال الرجل اللسان vârid olmışdur. Ve cemâl ise Hâḫḫ ile olan şavâb-maḫâlden ‘ibâretdür. Nitekim ḫadîs-i şerîfde الجمال صواب المقال بالحق gelmişdür. Pes Hâḫḫ ile olan şavâb-maḫâl medḫ ü şenâ-yı ḫazret-i Melik-i müte‘âldür. Çünki ḫüsn-i kelâm, şenâ-yı Rabbü’l-enâmdan ‘ibâret oldıysa; ḫuluñ ḫavli Hâḫḫ ile me’lûf ve dâ’imâ Hâḫḫa maşrûf olmaḫ gerekdür. Binâ’en ‘aleyh nâzım eyidür:

﴿ قول حق را از برای حق مگو ﴾ Kelâm-ı ḫaḫḫı daḫḫ-ı eclün dime. **Ḫavl-i ḫaḫḫ-râ**, «gerçek ve toğrı sözi» dimekdür. Yâḫod ḫuşûşiyle Ḫur‘ân-ı şerîf ve ḫadîs-i münîfi üzre murâd daḫı muḫtemeldür. **Ez-berây**, Fârisîdür; ‘Arabîdeki lâm-ı cârre ve min-i eclıyye ma‘nâsınadır ki Türkîde «içün ve ötüri» dirler. Mâ-ba‘dine muzâfdur. **Daḫḫ**, feth-i dâl-i mühmele ve sükün-ı ḫâf ile dervîşânun geydikleri ḫırḫa-i peşmîne ki tüyleri şalınur ve daḫı söze i‘tirâz ve dilencilik ma‘nâsınadır, kezâ fi-Şeref-nâme. Ve daḫı fâ’idesiz söz söylemek ve kinâye ile söylemek ma‘nâsınadır. Pes bu maḫâmda bî-hüde söz ve kinâye murâddur. **Me-gü**, kemâ-merre «dime» dimekdür. Ḫulâşa Hâḫḫuñ kelâmını yâḫod Kelâm-ı Hâḫḫı kinâyeye şarf eyleme. Meşelen, aġniyâ ve emşâli ḫükkâma kinâye tarîḫı ile ğamz zımnında خذ من اموالهم âyet-i şerîfin irâd ile kendi ḫâne-i dînünü ber-bâd-âbâd eyleme dimekdür. Ḫattâ Ḫalebü’ş-şebâda bu vechile ḫalḫı ḫükkâmuñ dâmına düşiren bir kimesnenün, encâmında diline [Ü112a] bir ‘illet gelüp ne‘üzü bi’llâḫ dili kökinden düşdiğini görenler ḫaber virmişdür. Yâḫod emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker eylemek şüretiyle bir müslimânı giriftâr-ı pençe-i sitem-i şihne-i şehre eylemeyesin dimekdür. Bu daḫı ‘Ayntâbda meşhûdumuz olmışdur. Yâḫod Kelâm-ı Hâḫḫı cerre âlet veyâ izḫâr-ı faẓl u faẓilet ile riyyâya mübâderet ve ğayra i‘tirâz eyleme dimek muḫtemeldür. Nitekim nâzım buyurur:

﴿ هر که در بند عبادت میشود ﴾ Her kim ki izḫâr-ı kemâl için ‘ibâdet ḫaydında olur. **Her ki**, «her kim ki»; **der-bend-i ‘ibâdet**, «‘ibâdet ḫaydında»; **mîşved**, «olur».

﴿ هر چه دارد جمله غارت میشود ﴾ Her ne tutarsa cümle yaġmâ olur. **Her çi**, «her ne»; **dâred**, muzâri‘-i müfred-i ğâ’ibdür; «tutarsa» dimekdür. **Cümle**, [S128b] «cemî» ma‘nâsına elsine-i şelâsede müsta‘meldür. **Ġâret**, ‘Arabîdür; «yaġmâ» ma‘nâsınadır. Cem’i ğarât gelür. Fârisîde daḫı bu ma‘nâda müsta‘meldür. Tâ’nuñ ḫavil yazıldığı bu isti‘mâle dâlldür. Târâc u yaġmâ mişlühüdür. **Mîşved**, kemâ-merre «olur» dimekdür. Ma‘lûm ola ki nâzımuñ bu beytinde murâdı birḫaç veche muḫtemeldür. Evvelâ beyt-i sâbıḫ muḫâbelesiyle şenâ-yı Hâḫḫda olmayup medḫ-i maḫlûḫ zımnında tertîb-i ‘ibârât-ı belîġa ḫaydında olanun mâ-ḫaşalı târâc u yaġmâ olur dimekdür. Ḫuşûşâ ki memdûḫı, zaleme vü füseḫa maḫûlesi

ola. Pes bu maḳûle kimesneleri medḥ ü senâ bâ'is-i maẓhariyyet-i ḡaḍab-ı Mevlâdur. Nitekim ḥadîs-i şerîfde ان الله ليغضب انا مدح الفاسق vârid olmuşdur. Zîrâ medḥuñ cevâzı ḥarâma ta'arruz ve fesâda mü'eddî olmamaḳ ile meşrûtdur, *kıta*:

Medḥ-i maḥlûḳ ile ṭab'uñ niçe bir
Sühân-ârâlık u ḥod-râlık ide
Demidür ṭütî-i gûyâ-yı ḳalem
Şükr-i Ḥâlîḳda şeker-ḥâlîḳ ide

Şâniyen, tenḳîḥ-i elfâz u 'ibârâta iştigâl ile faḥret ü tehzîb-i maḳâlât ile şöhret ve kıyâsât-ı 'aḳliyyede lezzet bulan 'avâm ṭâ'ifesi, havâşsuñ zevḳ aldıkları 'ulûm-ı dîniyye ve esrâr-ı ledünniyye(ye) behre-yâb olamaz ve 'ömr-i girân-mâyesin aña şarfdan intifâc bulamaz dimekdür. Ḥattâ 'ibârât-ı bî-fâ'ideye şârif-ı evḳât olan a'zam-ı meşâ'ibe mübtelâdur. Nitekim Eflâṭûn: اعظم المصائب فوات الوقت بلا فائدة buyurmuşdur dimişlerdür. Zîrâ mâ-lâ-ya'nîye şarf-ı evḳât sebebiyle [Ü112b] ḳalbe olan ḥâlât-ı ḥasene zâ'il ve mâ-lâ-ya'nîye dâ'ir maḳâşıdlar zâyi' u bî-ḥâşıl olur. Şâlişen, senâ-yı Ḥaḳḳ ile zıkr ü fikr erbâbına göre ḳayd-ı 'ibârâtda olanuñ mâ-ḥaşalı hebâdur dimekdür. Zîrâ 'inde'l-meşâyîḥ ḥazret-i İläḥîyi fikrde şîr ü ḳâfiye âdâba muḥâlîfdür. ما زاغ البصر و ما طغى nazmı müfâdıncâ edeb, maḥbûb-ı ḥaḳîḳînüñ ḡayrına başar-ı başîret meyl ü tecâvüz eylemeyüp dâ'imâ fikr-i maḥbûbda olmaḳdur. Ḥattâ erbâb-ı fikrûñ 'inde 'ibârât-ı belîḡa ile ḳavâfi-i eş'âr, ḥadâ'ik-ı ma'anî ve riyâz-ı ma'ârif-i câvidânîmüñ dîvârı üzre ḥâr meşâbesindedür dimişlerdür. Ve illâ tefekkür-i ḥazret-i İläḥîde ḳaç-ı nazâr birle merâtib-i sâ'ireden meşelâ na'at-ı Faḥr-i 'âlem ve ilâhiyyât ve münâcât emşâlinde nazm-ı şâfi ve eş'âr-ı ḳavâfi maḳbûldür. Ve bunlaruñ [S129a] ḡayrı 'ibârât-ı menşûre-i nâfi'alarda muḥassenât-ı bed'ıyyeye dâ'ir icâz u ihtîşâr u feşâḥat u belâḡati ḥâvî kelâm-ı dürer-bâruñ tertibi ma'ḳûldür. Lâkin ḳadr-i ḥâcetden ziyâdeye tevâḡgûl ile taẓyîr-i evḳât memnû'dur dimişlerdür. Nâzımuñ ḳayd-ı 'ibâretde olanuñ mâ-ḥaşalı hebâ olur didiḡi bu ma'nâca olmaḳ daḡı rüşendür. Ḥulâşa-i kelâm şer'a muṭâbıḳ olan nazm u neşrde tertîb-i 'ibârât mezmûm degüldür. Nitekim ḥaberde احسن الشعر كحسن الكلام و قبحه كقبح الكلام vârid olmuşdur. Ve daḡı şu'arâ-yı İslâmiyye ve gerek şu'arâ-yı câhiliyyenüñ şîrinde fuḥş bulunmadıḡda ol eş'âr-ı âbdârı istimâ'uñ cevâzına ḥadîs-i şerîfde işâret ü imâ ve iḳrâr-ı Vaḥdâniyyet ve ba'şî ḥâvî eş'âr-ı cevâhir-âşârı Faḥr-i 'âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemüñ istiḥşân ile istimâ'ı Şaḥîḥ-i Müslimde olan işbu ḥadîs-i şerîf ile sâbit ve bu vechile keşîde-i silk-i imlâ ḳılınmışdur. Beyânı şöyledür ki râvî-i hâza'l-ḥadîs olan Süreyd bin Süreydi'n-Neḫrî razıya'llâhu 'anh eyidür: Birgün Faḥr-ı'l-ibrâr bir ḡayvâna süvâr olup beni irdâf buyurup eyitdi: هل معك من شعر امية بن الصلت Eyitdim: نعم يا رسول الله Ol vaḳtda Faḥr-i 'âlem eyitdi: هبه Pes bir beyt inşâd itdim; yene eyitdi: هبه Pes bir beyt daḡı [Ü113a] inşâd itdim. Yene eyitdi: هبه Pes yene ol şâ'ir-i ḥaḳâyîḳ-ḡüftâruñ eş'ârından yüz ebyât inşâd itdim, diyü buyurmuşdur. هبه (hibeh) kesr-i hâ' ve fetḥ-i bâ' ve ba'de bir hâ'-i sâkine ile «sözi istizâde» maḥallinde müsta'mel olan kelimedür. Pes bî-hüde kelimât ile tertîb-i 'ibârât, keşret-i kelâmı mürîş oldıḡından; zarar-ı keşret-i kelâmı 'ılam için nâzım raḥimehu'llâhu te'âlâ buyurur:

﴿ دل ز پر گفتن بمیرد در بدن ﴾ Göñül çok söylemekden bedende ölür. **Dil**, «göñül» dimekdür; ‘Arabîde «çalb»dür. **Zi-pür güften**, «çok söylemekden» dimekdür. **Zi** kelimesi min-i cārre ma‘nāsına olan ez kelimesinden muhaffefdür. Pür, zamm-ı bā’i ‘Acemî ve sükün-ı rā’-i mühmele ile «aşıl memlû» ma‘nāsınadır. Pes memlû olmağa keşret lâzım gelmegin ma‘nā-yı lâzımıyle «çok» ma‘nāsı murâddur. Güften, «söylemek» ma‘nāsınadır. **Bümired**, bā’-i mazmûme-i istiğbâl ile fi’l-i muzâri’-i müfred-i gâ’ibdür; «ölür» dimekdür. Fi’l-i mezkûruñ maşdarı [S129b] ölmek ma‘nāsına «mürden»dür. Bundan muzâri’ aḥzî murâd olındıḡda maşdar nūnını ḡazfden şofra mīm ile rā’nuñ beynine bir yā getirürler. Ve li-ecli’l-yā’ mīmüñ zammesin kesreye tebdîl idüp mired dirler. Bu vechile iştiğāk nâdir ve kıyâsa muḡâlifdür, kezâ-fi’l-Mefâtiḡ. **Der-beden**, «gövdede» dimekdür. Der, zarfiyyet içündür. Beden, ‘Arabîdür; Fârisîde «ten»dür.

﴿ کرچه گفتارش بود در عدن ﴾ Egerçi anuñ sözi ‘Aden incüsü ola. **Ger çi**, egerçi dimekdür. **Güftäreş**, «anuñ sözi» dimekdür. Güftâr, zamm-ı kâf-ı ‘Acemî ile «tekellüm» ma‘nāsına maşdardur, kemâ-merre beyānuhü. Âḡirindeki şîn, zamîr-i gâ’ibdür; keşirü’l-keâm olan mütekellime râci’dür. (...) **Buved**, «ola». **Dürr-i ‘Aden**, izâfetle ‘Aden incüsü dimekdür. Dürr, ‘Arabîdür; «incü» ma‘nāsınadır. Cem’i dürer gelür. Taḡfif-i rā’ ile Fârisîde müsta‘meldür. Lâkin bunda rā’-i müşeddede iledür. ‘Aden, ‘ayn ve dâl-i mühmelelerüñ fetḡaları ve nūnuñ sükûniyle Yemen diyârında bir şehriñ ismidür. İncünüñ laḡfi andan olur. Nitekim vilâyet-i Bedaḡşānda, Bedaḡş nāmında sürḡ[Ü113b]-reng bir cebelden ḡaşıl olan cevher-i nefis ü la’l-i laḡife la’l-i Bedaḡşî dirler. Ve daḡı Tātâr ile ma’rûf bir ḡā’ifenüñ vilâyetlerinden misküñ a’lâsı ḡaşıl oldıḡından nâfe-i miski anlara nisbet idüp misk-i Tātârî dirler. Ve misküñ a’lâsı ḡudûd-ı Çinde Tibet nam şehirden daḡı olur. Ve daḡı billür cinsinüñ a’lâsı olan billür-ı âbî kendüden olan Tengest nām maḡalle billürü vaşf u nisbet idüp; billür-ı Tengestî dirler. Ve bu mişllü mensübâtı laḡife Fürsde meşhürdür. İmdi ma’lûm ola ki keşret-i kelâmdan ḡalbe fütür belki mevt ü ḡubür ḡaşıl oldıḡı ‘inde’l-meşâyıḡ meşhürdür. Ve mevt-i ḡalb ḡadar bir belâ-yı ekber yoḡdur. Zîrâ ḡalbi meyyit olan kimesne fikret ü ḡudret-i İlähiyyeden dūr ve ḡayât-ı ḡalb şâḡiblerinüñ maḡzar oldıḡı füyüzât-ı nâ-mütenâḡiden mehcür dimişlerdür. İmdi beyt-i esbaḡuñ mü’eddâsı üzre sükût ‘uḡalâ kârı, keşret-i kelâm cühelâ eḡvârıdır. Nitekim Ḥ’âce Şā’ib-i Tebrîzî eyidür, *ḡıḡa*:

عقل میدان سخن بر عاقلان کرد(ه)ست تنک

ور نه مجنون با در دیوار میکوید سخن

[S130a] میشود کوه بانک روزکاری عمر او

هرکه صائب چون قلم بسیار میکوید سخن

Pes ḡayât-ı ḡalb ile ḡâbil-i feyz-i İläḡî olan ‘âḡıl u kāmillerüñ ḡâli ḡillet-i kelâm ile iḡtiyâd itmekdür. Ve ḡalb-i meyyit ile nâ-puḡte ve ḡâmlaruñ aḡvâli, keşret-i kelâm ile kendi zâtını ifsâd itmekdür. Nitekim:

مهر بر لب زن که برخامی دلیل ناطقست

باده چندانى که در میخانه میکویند سخن

diyü buyurmuşlardır. Kaldı ki bî-hüde kelâma âgâz idenüñ sözi haqîkat veyâ mecâz üzre dürr-i ‘Aden gibi şüretâ ser-firâz olsa yine ‘inde’l-‘uqalâ maqbûl ü ma’kûl degüldür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ هرکه سعی اندر فصاحت میکند ﴾ Her kim ki feşâhate sa’y ider. **Her ki**, «her kim ki». **Sa’y**, ‘Arabîdür; «cehd ü ikdâm» ma’nâsınadır. **Ender**, zarfîyyet içündür. **Feşâhat**, «lûgatde rüşen ü hâlîş olmağ» ma’nâsınadır. (... [Ü114a]...) Pes kelâm-ı feşîh ve mütekellim-i feşîhüñ ta’rîfleri bundan ma’lûmdur. Ammâ belâgat mütekellimde oldıkdâ بلیغ کلام تألیف علی ملکه یقندر بها علی ile ta’rîf olunmuşdur. Buña göre her bir belîga feşîh dinür. Zîrâ feşâhat ta’rîf-i belâgatde me’hûzdur. Lâkin her feşîha belîg dinmez. Ve dağı kelâmda olan belâgat, kelâmuñ muqtezâ-yı muţâbaqatiyle mu‘arrefdür. Hâlden murâd feşâhat-i kelâm ile bilece vech-i maşşûş üzre tekellüme dâ‘ olan emrdür. **Mikoned**, muzâri‘-i müfred-i gâ’ibdür; «ider» dimekdür.

﴿ چهره دل را جراحت میکند ﴾ Kâlbüñ çehresini cerâhat ider. **Çehre**, bâlâ-yı cebheden esfel-i zeķana dek yüzüñ cümlesine dirler. Hattâ kızıl beñizlüyi «âteş-çehre» ile ta’bîr ü teşbîhleri gibi. Ağ beñizlü olanuñ çehresin aya teşbîh ile «mâh-çehre» dirler. Şürete dağı çehre dinür. Ve nağş u şüret dîvârda isti‘mâl ile nağğâşa «çehre-küşâ» ve «çehre-pervâz» didikleri bundandır. Âhîrindeki hemze mâ-ba‘dine izâfet içündür. **Dil**, «gönül»; **râ**, edât-ı mef’ûldür. **Cerâhat**, «yara» ma’nâsınadır. [S130b] **Mikoned**, «ider». Ma’lûm ola ki kelâm-ı müseccaf u mevzûn ve mağâl-i feşâhat-meşhûn, tekellûf ü taşannu‘ u taşallufdan hâlî olursa maqbûldür; huşûşâ ki hitâbat u tezâkîrde ola. Zîrâ bunlarda kulüb-ı ehl-i dili teşvîk ve ahvâl-i kabz u bastı tahkîk vardır. (...[Ü114b]...) İmdi künc-i dilde maşşûn olan sühan-ı fevâ’id-âşâr her nekadâr feşîh olsa ol kadar itibâra sezâvâr olur. Ammâ sühan-ı bî-fâ’idenüñ feşâhatine sâ‘ olan muştalihân-ı zamân, kâlb-i şahîhin mecrûh ve kendü kendüyi nazar-ı itibârdan ma‘rûh ider. Nitekim hadîs-i şerîfde ما اعطى عبد سيئا من طلاقة لسان vârid olmuşdur. Ve hadîs-i diğerde ان الله يبغض من يبغضه من الرجال الذى يتخلل بلسانه el-hadîs şâdir olmuşdur. Pes celb-i şöhret ve ihrâz-ı zînet ve riyâ ve hubb-i şenâ ve cemî‘-i dünyâ için her kelâmına zîb ü zînet virerek feşâhate sa’y u ikdâm ve kendü mağâlâtına nizâm u intizâm kaydında menkûb u mecrûhu’l-kulüb olan ma’yûbları nâzım bu vechile beyândan aqdem keşret-i kelâma mübtelâ olan ‘avâmuñ kâlbleri mürde olur. Ve feşâhate sâ‘ olan havâşş, cerâhat-i kâlb ile âlûde olur dimegi bu beyt ile ‘iyân eylemişdür. Bundan murâdı havâşş-ı feşâhat-ihtîşâş, keşret-i kelâm sebebiyle mürde-dil olan ‘avâm ile berâber olur dimekdür. Zîrâ cerâhat-i kâlbüñ te’şîriyle imâte-i kâlb âşkâr ve şâhibinüñ işi düşvârdur. Pes selâmet-i kâlb isteyen, sa’y-i feşâhat-i kelâm-ı mâ-lâ-ya’nîyi selb idüp mazhar-ı hûsn-i İslâm olmağdur. [S131a] Nitekim hadîsi şerîfde من حسن الاسلام المرء مالايعنيه vârid olmuşdur. İmdi sükûtdan nâzûk nesne yoğdur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ رو زبانرا در دهان محبوس دار ﴾ Yüri dili ağızda maşşûs tut. **Rev**, fetihle emr-i hâzîrdur; «git» dimekdür. Maşşûrî gitmek ma’nâsına «reften»dür. **Zebân-râ**, «dili» dimekdür. Bu kelime âhîr-i mîşrâ’daki «dâr» fi‘linüñ muqaddem-i mef’ûlidür. **Der-dehân**, «ağızda» ya’nî ağız içinde dimekdür. **Maşşûs**, ma’rûfdur. **Dâr**, emr-i hâzîrdur; «tut» ma’nâsınadır. Ma’lûm ola ki lisânı femmde habs için Hüdâ-yı müte‘âl dehânı [Ü115a] kal‘a-mişâli halk idüp isnân nâmında otuz iki kûfl ile muğaffel ve

taşrasın lebler hişarıyle mükemmel kılmışdır. Pes ‘ākıl u kāmīl olan ol zindān-ı İlāhīden lisānın irhā ile mazhar-ı belā-yı her dü-serā olmamağ gerekdir. Zīrā erbāb-ı temsīl, lisān-ı insāna; hem āteş ve hem hürmen ta‘bīr itmişlerdür. Āteş ta‘bīri, ağız tüfenginden peydā olıcı ve fesādāt ile ḥasenātı maḥv u ihrāk idici oldığındandır. Ve ḥaṭāyāyı tekellüminden kināyedür. Ammā hürmen ta‘bīri mezra‘a-i ‘ālemde, hürmen-i a‘māl-i ḥaseneye sebep olduğu ḥasebiyledür. Pes ‘ākıl olan hürmen semtinden āteş şavuşdurmamaludur. Ve āteş-meşreb olandan ḥazer itmek gerekdir. İmdi lisānı ḥabs bu vechile kelimāt-ı fāsīde tekellümünden men‘den kināyedür. Yāḥod lisān bir ḥayvān-ı muğteris-mişāl nesnedür; her gördüğüne ḥücūmdan ḥālī degüldür. Ve zararı bi’l-āḥare şāḥibine rāci‘dür. İmdi bu mişllü ḥayvān-ı vaḥşet-nişānı ḥabs lāzımtır olduğu gibi lisān-ı zarar-resānı ke-zālīk zindān-ı dehānda ḥabs eylemek ḥoşterdür dimişlerdür. Yāḥod zulm-i fesād i‘tiyād iden mücrimīni işlāḥ-ı nefis için ḥabs eylemek, şāḥ-ı ‘adālet-penāḥ işidür. Pes lisānuñ fesādı vāreste-i kayd u beyāndur. İmdi sultān-ı ‘aḳla şevāblu olan bu mişllü fāsīdi ḥabs ile işlāḥ eylemekdür dimişlerdür. Yāḥod lisān mişāl-i bülbül-i gülistāndur. Her bār küşāyış-i bāğ-ı ‘ālemi gördükce fiğān-ı şekvādan ve feryād-ı bī-cādan ḥālī olmadığından mā-‘adā her dem bir nihāl-i güldü lāne-sāz ve her sāt kendi hevāsına münāsib maḳāle ile ser-āğāz ve heves vādilerinden pervāz itmekdedür. İmdi bu maḳūle mürğ-ı hevādārı giriftār-ı kafes ve eṭrāfını ālūde-i ḥār u [S131b] ḥas eyledikleri gibi bülbül-i lisānı daḥı kafes-i dehānda maḥbūs eylemek gerekdir dimişlerdür. Qaldı ki lisānı yalnız zindān-ı dehānda maḥbūs u ḥabs-i medīd eylemek müfid degüldür. Belki تبدیل الشكل لاجل الاكل şüretinden vücūdi tecrīd ile ḥalkdan ye’s-i ümīd veyā ‘uzlet eylemek gerekdir. Anuñçün nāzım buyurur:

﴿ و ز خلایق خویش را مایوس دار ﴾ Ve maḥlūḳlardan kendini me’yūs u nā-ümīd tut. **V’ez-ḥalāyīḳ**, «cümle maḥlūḳdan» dimekdir. Vāv, ‘aṭf içündür. Zi, kelimesi ez lafzından muḥaffefdür. Ḥalāyīḳ, ḥalkuñ cem‘idür. Ḥalk, il ma‘nāsınadır. **Ḥ’iṣ-rā**, «kendini» dimekdir. Me’yūs, «nā-ümīd»; **dār**, «tut» dimekdir. Ma‘lūm ola ki ekşer lisānın [Ü115b] muṭlaḳu’l-‘inān idenler ḥalāyīḳdan celb-i menāfi‘ ve ref‘-i mazārr ümniyyesinde olurlar. Pes lisānı maḥbūs ve kişi kendi zātını muṭlaḳā ḥalāyīḳdan me’yūs itmek gerekdir. Zīrā nāfi‘ u zārr, ancak ḥazret-i Perverdgārdur. Her şey’i kendüden istemek gerekdir. Ḥattā ḥadīṣ-i şerīfde سلوا الله حوايكم حتى الملح vārid olmuşdur. Ve ḥadīṣ-i dīgerde استعفف من السؤال ما استطعت gelmişdür. Pes tamām muṣṭarr olmadıkça su’āl mezmūmdur; ol daḥı miḳdār-ı kifāyet ile meşrūtdur. Ḥulāşa-i kelām ḥalāyīḳa ‘arz-ı ihtiyāc ile bir nesne ümīdinde olmağ ḥaṭā-ender-ḥaṭādur. Nitekim ekābirān-ı ‘aşruñ ḥāl ü şānları beyānında İbnü Yemīn buyurmuşdur, *ḳıṭ‘a*:

کسی که چشم کرم دارد از اکابر عصر
نظر بحالت او میکنم ز روی قیاس
بعینه مثل آن حریص محرومست
که باز می نشناسد ز فربهی اماس

Ya‘nī, ekābirān-ı zamāndan ümīdvār-ı iḥsān olanuñ ḥālīne vech-i kıyāsdan nazar iderüm ki anuñ meşeli şol ḥarīş-i maḥrūmdur ki; semizlik ile ‘illet-i veremi birbirinden farḳ eylemez dimekdir. Nezāketle, bu mişllü kimesne muḥaḳḳaḳ aḥmaḳdur dimege işāret vardır. (...[S132a]...) Pes ḥāl ü şānları böyle perīşān

olanlardan ümniyye-i kerem ü ihsân, leb-i mâr-ı pür-zehrden âb-ı hayât talebiyle yeksândur. İmdi halâyığı kendiñden dūr ve kendiñi halâyıqdan mehcūr idüp, küşe-gır-i ‘uzlet ve halkdan kaç-ı ümîd-i ragbet itmek gerekdür. Nitekim nâzımuñ [Ü116a] mısrâ-ı şânıdaki ‘ibâresinüñ zâhiri ‘uzlet-nişin ol dimege dağı muhtemeldür. (...) Pes aḥvâl-i halâyıq bu vechile muhtell olup kendülerden kerem ü ihsân meslûb ve her biri bu ‘ayb ile ma‘yûb oldığın istibşâr iden merdân-ı İlâhî anlardan itibâr alup, il âyinesinde kendi ‘aybını görüp ıslâhına sa‘y itmek lâzım olduğın imâ zımnında şarâhaten eyidür:

﴿ هرکه او بر عیب خود بینا شود ﴾ Her kim ki kendi ‘aybını görici olur. **Her ki**, «her kim ki».

O, zāmîrdür; her ki kelimesine rāci‘dür. Ma‘nâ «o kimesne» dimekdür. **Ber-‘ayb-ı ḥod**, izâfetle «kendi ‘aybı üzerine» ya‘nî «kendi ‘aybını» dimekdür. ‘Ayb, her nesnenüñ kıymetine ve zâtına noḡşân viren nesnedür. **Binâ**, şıfat-ı müşebbehedür; «görici» dimekdür. **Şeved**, muzâri‘-i müfred-i gâ’ibdür; «olur» dimekdür.

﴿ روح اورا قوتی پیدا شود ﴾ Anuñ rûhına kuvvet-i ‘azîm peydâ olur. **Rûḥ-ı o-râ**, «anuñ rûhına» ya‘nî «kalbine» dimekdür. Zîrâ kalb didigimiz şadruñ yesârında bir pâre laḥm-i mücevveddür [S132b] ki ma‘den-i rûḥdur. Ve anda bir siyâh kan vardır ki aña kalb-i cismânî diler. Ve anuñ vâsıtasıyla bedene müte‘allık olan kalb-i rûḥânîdür ki eger fazl-ı İlâh ile mazhar-ı nūr-ı kuvvet olur ise sa‘âdet şâhibinüñdür. Ve illâ hızlân ile âlüde olur ise ne‘üzü bi’llâh gıṣâve-gır-i zulmet-i kaşvet olup şâhibine bâ‘is-i nekbet olur. Bu keyfiyyet ekşerî kendi ‘aybını hüner kıyâsıyla cessâs-ı ‘uyûb-ı nâs olanda olur dimişlerdür. **Ḳuvveti**, kuvvet-i ‘azîme dimekdür. Ḳuvvet, berklik ve muḥkemlik ma‘nâsınadır. Âḫirindeki ya’ [Ü116b] ta‘zîm içündür. Pes rûḥuñ metâneti, kalbün kelime-i nâciyye üzre şebâtı ve hayât-ı ebedî ile hayâtından kinâyedür. Böyle olan rûḥ hızl-ı İlâhîde maḥfûz ve ‘ayn-ı ‘inâyetu’llâh ile hemîşe melḥûz olur. **Peydâ**, Fârisîdür; aşl ma‘nâsı mazhardür ki muḡâbili, maḥfî ma‘nâsına olan pinhândur. Lâkin bunda bi-ma‘ûneti’l-maḡâm «zâhir» ma‘nâsınadır ki âşkâr dimekdür. **Şeved**, kemâ-merre «olur» dimekdür. Ma‘lûm ola ki kendi ‘aybını görici olmak, kibr ü gurūr u ‘ucb ile pür-ḡuşūr olmağdan ümniyyete bādî ve her ḥâlde selâmete bâ‘isdür. Pes böyle olan merd-i ḡayûruñ nişâni, sâtir ü ḥalîm olup âḡaruñ ‘uyûbını setr idüp ḡabâyıḡ-ı ḡayr-ı tesâmüh ile iḡmâz ve kendi ‘aybını ıslâḡa sa‘y ile âḡardan men‘-i lisân-ı itirâz kılmağdur. Nitekim bu ḡâ’ifenüñ sa‘âdeti beyânında عن عيوب الناس لمن شغل عيبه من طوبى ḡadîs-i şerîfi ve dağı ستر ستر من ḡadîs-i münîfi kâfidür dimişlerdür. Ve fi’l-ḡaḡîḡa bu maḡûle ricâle, şâhib-i ḡayr-ı hızl ve merd-i ḡamîde-fi‘âl itlâḡ olunmuşdur. (...) Ḳaldı ki bunlaruñ ḡilâfına sâlik olan merd-i hâlik, âḡara eylediḡi ḡa‘n u ‘uyûb u zünûbe mübtelâ olmadıḡa ḡarîn-i mevt-i mehâlik olmadıḡı لميمت حتى يبتلى به من عير اخاه بذنب ḡadîs-i şerîfiyle sâbitdür. Ḥattâ bir merd-i nâ-hemvâr saña ta‘dâd-ı ‘uyûb ile dil-âzâr oldıḡda aña muḡâbele itmeyüp:

من خجلم از عمل خام خویش

تو بملامت مکنم سینه ریش

mazmûniyle aña cevâb ve bu vechile izḡâr-ı hicâb eylemek kâmiller kâridur dimişlerdür. İnşâ’a’llâhu te‘âlâ [S133a] bu baḡş maḡallinde tafşîl olunur.

Der-Beyān-ı İhlāş Der-Aʿmāl

Pes nāzım aqvālūñ hālın beyān ʿaḳabinde aʿmālī beyāna şurūʿ eylemişdir.

﴿ هر که باشد اهل ایمان ای عزیز ﴾ Her kim ki ehl-i imān ola iy ʿazīz. **Her ki**, «her kim ki»; **bāşed**, «ola»; **ehl-i imān**, «kāmīl imān şāhibi» dimekdür. **İy ʿazīz**, «iy ʿazīz olan kimesne!» dimekdür. ʿAzīz, aşl kavī ve ğālīb ve şerīf ve ʿazīm maʿnāsınadır. Lākin [Ü117a] ıştılāh-ı sūfiyyede; ʿilm ü fażl u kemāilde mümtāz-ı akrān ve hışāl-i ḥamīdede müşārun bi'l-benān olan meşāyih-ı kibāra ıtlāk olunur. Ve bu taʿbīri nāzım ekşer-i maḥallde irād buyuracaqdır.

﴿ پاک دارد چار چیز از چار چیز ﴾ Dört nesneyi dört nesneden pāk tutar. **Pāk**, «tāhir»; **dāred**, «tutar»; **çār çīz**, «dört nesne»; **ez-çār çīz**, «dört nesneden» dimekdür. Āti'l-beyān olan eşyā'-i erbaʿa; ḳalb ve lisān ve baḥn ve aʿmāldür ki, ḥased ve kızb ve ğıybet ve ḥarām ve riyādan pāk olmaludur. Nitekim buyurur:

﴿ از حسد اول تو دل را پاک دار ﴾ Evvel sen ḳalbūñi ḥasedden pāk tut. **Ez-ḥased**, «ḥasedden» dimekdür; ʿArabīdür. Maʿnāsı; kendüde şalāh-ı dünyevī olan niʿmet-i Mevlānuñ bir kimseden zevālin istemekdür. Yāḥod ḳable'l-vuşūl ol niʿmetūñ ʿadem-i vuşūline olan maḥabbeti ʿadem-i inkārdur. Ve bu vechile inkār bi'l-ittifāḳ lā-beʿsdür. Lākin ʿadem-i vuşūl-i niʿmete olan maḥabbetūñ eşeri ḳavlen veyā fiʿlen cevāriḥden zāhir olur ise ḥaseddür ve ḥarāmdur. Ammā bu vechile cevāriḥden eşeri zāhir olmaz ise ḥurmetinde ve şāhibinūñ āşim olmasında ihtilāf vardır. Ammā zevālin murād itmeyüp ol niʿmetūñ mişlini murād veyā temennī eylemek ğıbtadır. Ğıbtā umūr-ı dīnde mendūbdur lākin umūr-ı dünyevīde mezmūmdur. Ḥattā muḥaḳḳıḳın ʿindinde muḥlaḳā ğıbtā cāʿiz degüldür. (...) **Evvel**, maʿlūmdür. **Tu**, zamīr-i ḥıḫābdür; «sen» dimekdür. **Dil-rā**, «ḳalbi» dimekdür. **Pāk**, «tāhir»; **dār**, [S133b] «tut» dimekdür. Maʿlūm ola ki ḥased aḥvāl-i ḳalbiyyedendür. Ḳalbi andan pāk itmek evvelā emrāz-ı ḳalbi bilmege mevḳūfdür. [Ü117b] Ve nāsı mirʿāt eylemek ol marāza ʿilāc-ı şānī idigi maʿrūfdür. Ve marāz-ı mezkūr sūʿ-i ḥulḳdan peydā olunur. Zīrā şāhibi bir zenbden çıkmaz illā zenb-i āḫara düşer. Böyle bir zenb-i aʿzamdur. (...) Ve ʿindeʿl-meşāyih rāh-ı Ḥaḳḳda ḥased ḳadar bir düşvār ʿaḳabe yoqdur. Zīrā şeytān-ı laʿnūñ maḫrūdiyyeti ḥased belāsındandır. Ve ḥased ḥāne-i vücūd-ı pāk-i insāni mülevveş ider. Ol zamān cesed, menzil-i ḥased olur. Anuñ taḥḫīri, āb-ı ʿilm ü ʿirfāna menūtdür ve müʿmin bu ḥānenūñ taḥḫīrine saʿy ile meʿmürdür. Zīrā müʿmin kaʿbeden eşref ve ḳalbi maḫzen-i nūr-ı İlāhīdür. Ol maḫzenūñ tılısmı cesed-i ḥākidür ki, derūnında olan ḥazīneyi göstermez ve şeytān-siret olanlara anuñ feth ü müşāhedesine [Ü118a] yol virmez. İmdi ḥazret-i Ḥalīlu'llāh, taḥḫīr-i Beyt-i İlāh ile meʿmür olduğı gibi Beytten eşref olan ḥāne-i ḳalbi, müʿmin olan [S134a] kimesne ḳāzūrāt-ı eḫādīs-i nefşāni ve ercās-ı vesāvis-i şeytāni ve devāʿ-i hevā vü heves ve ednās-ı ḥased ve şıfāt-ı redīʿe-i pür-ḫār u ḥasdan pāk idüp ḥavl-i beyt-i ḳalbde ḫāʿif olan erbāb-ı sülūk-i iştibāḳ-ğüzīn ve maḳām-ı ḳalbe vuşūl ile televvūnāt-ı nefsi ḳatilde muḳīm olan ʿākiḫn ve mertebe-i rızā ve maḳām-ı tecellā-yı şafāya bāliḡ ü ḥāzıʿ ve vaḫdetde ḳānit olan rākiʿn zümresine dāḫil olmaḳ gerekdür. İmdi mehālik-i mezkūreyi celb iden ḥasedi ḳalbūñden selb eyle.

﴿ خویشن را بعد از ان مؤمن شمار ﴾ Andan soñra kendü kendiñi mü'min-i kâmil şay. **Ḥişt-en-râ**, âhirindeki râ', edât-ı mef'uldür; ma'nâ «kendini» dimekdür. **Ba'd-ez-ân**, «andan soñra» dimekdür. Ya'nî qalbünü ḥasedden pâk itdikden soñra dimekdür. Ân ile işâret buñadur. **Mü'min**, ism-i fâ'ildür, «mu'teqid» dimekdür. Bundan murâd mü'min-i kâmidür. Ve dañı lafz-ı mü'min, vâhibü'l-emn ma'nâsınadır; esmâ'-i ḥüsnâdandır. Pes mü'min-i muvaḥḥidüñ ismi, esmâ'-i ḥüsnâ ile bir şîğada vâkıf olmaq; mü'minüñ maẓhariyyet-i gufrânına dâlldür diyü Şerḥ-i 'Aynü'l-'Amelde, 'Aliyyü'l-Ḳārî niçe aqvâl ü aḥbâr rivâyet eylemişdür. **Şumâr**, emr-i ḥâzırdur; «şay» dimekdür. Ma'lûm ola ki nazımuñ bu beyti; İmân, buḥl ü şuḥḥ ve ḥased ile bir qalbede cem' olmaz diyü mervî olan ḥadîs-i şerîfe mebnîdür. Bu mişllü terḥibât şer'de keşirdür. Belki ḥâsid, şirk-i ḥafiden ḥâlî olmaz diyü tefâsirde olan taḥḳîka mebnîdür. Beyânı böyledür ki ḥâsid نحن قسمنا maḳsûm olan ḥıṣṣa-i ni'mete râzî vü şâkir olmayup ne'üzü bi'llâh maḥsûduñ ni'metine nazır oldıqca: “Bu ni'mete müsteḥaḳḳ benüm gibi ehl iken, Ḥudâ anı ol kimseye virdi” demek ma'nâsınca ḥâşâ Ḥudâya cehl işbât itmiş ve şirk-i ḥafî yolına gitmiş olur dimişlerdür, intihâ. Ve İmâm-ı Râzî raḥimehu'llâh eyidür: Ḥased ondur; toḳuzı 'ulemâda ve biri sâ'irlerdedür. Ve 'ilm ondur; toḳuzı 'Irâqda ve biri eṭrâfdadır. Ve İmân ondur; toḳuzı Yemende ve biri eṭrâfdadır. [Ü118b]¹⁸ Ve 'aql ondur; toḳuzı ricâlde ve biri nisvândadır. Ve berakât ondur; toḳuzı Şâmda ve biri sâ'ir buldândadır. Ve meşâ'ib ondur; toḳuzı şuleḥâda ve biri ehl-i dünyâdadur. Ve zillet ondur; toḳuzı Yehüd tâ'ifesinde ve biri sâ'ir nâsdadır. Ve tevâzu' ondur; toḳuzı [S134b] tâ'ife-i Naşârâda ve biri sâ'irlerdedür, intihâ. İmdi bundan fehm olındığı üzre ḥased, keşirü'l-vuḳû'dur. Ve ḥâne-i qalbi muḥarrib olıcı bir marâz-ı şüm u ciger-süz olan bir nâr-ı semümdur ki meskeni, qulüb-i küffâr ve ḥâsid hemîşe ol 'illet-i bî-dermân ile bîmârdur. (...) İnşâ'a'llâhu te'âlâ aşağıda ḥasedüñ dañı mufaşşal beyânı zıkr olmaçadır, ve mina'llâhi't-tevfîḳ.

﴿ پاک دار از کذب و از غیبت زبان ﴾ Dili kizb ü ğıybetden pak tüt. **Pâk dâr**, «arı tüt»; **ez-kizb**, «yalandan»; **ez-ğıybet**, kizb üzre ma'tûfdur; ma'nâ «ve dañı ğıybetden» dimekdür. **Zebân**, edât-ı mef'ül taḳdîriyle «zebân-râ» yirindedür. Ma'nâ «dili» dimekdür. Ma'lûm ola ki münkerât ve envâ'-ı mühlikâta menşe' olan a'zâ sekizdür ki anlar: yed ve ricl ve 'ayn ve üzñ ve lisân ve baṭñ ve ferc ve qalbdür. Ve dañı lisânüñ altmış âfâtı vardır; âfât-ı mezkûrenüñ içinden kizb ü ğıybet ba'zıdır. Cümlesinden ḥuşuşıyile kizb ü ğıybetden lisânı pâk tütmaq ehemm ü elzemdür. Zîrâ lisân cirmi şağîr lâkin cürmi kebîr olan bir düşmândur ki bundan ḥazer vâcibterdür. مايلفظ من قول الا لديه رقيب عتيد âyet-i mecîdi bu beyânda kâfidür. (...[S135a]...) Ve kizbüñ envâ' ve mülḥaḳâtı vardır. Ḥattâ yapma ru'yâ söylemek ve niyyetinde ḥulf var iken bir kimesneye bir nesneyi va'd eylemek ve her istimâ' eyledigin söylemek kizbden ma'düddur dimişlerdür. Ancaḳ işlâḥ-ı zâtü'l-beyn ve irzâ'-i zevceyn ve zâlim elinden maẓlûmı taḥlîş için kizb söylemek câ'izdür. Ve ḥarbde ke-zâlik böyledür dimişlerdür. Pes kizbüñ muḳâbili olan şıdḳ-ı lisân evvelâ sükûta mülâzemet ile dâreynde belâ ve envâ'-ı 'azâb ü 'ıḳâbdan selâmet bulmaçdır. Pes lisân-ı şer'de şıdḳ, lisânı kizbden taḥîriden 'ibâretdür. Ve taḥîrîñ müselleḥ taṛîḳı sükûtdur. Ve dañı bir şey'üñ şıdḳı ma'lûmuñ olmadıqca anı tekellüm itmemeçdür. Zîrâ şıdḳı ma'lûm olmayan şey'i taḥaddüş ḥaḳḳında

¹⁸ Ü nüshasında Ü118b-145a arasında metin eksiktir.

hadīs-i şerīf ile zecr vāqı̄c olmuşdur ki budur روى مسلم عن ابى هريرة كفى بالمرء كذبا ان يحدث بكل ماسع
Ya'ni bir kimse için kizb söylemek olsa ancak her işitdiği sözi, şādık mı veyā kāzib mi diyü mübālāt
itmeyerek naql ü ihbār ider olsa ol kimseye bu keyfiyyet kizb yönünden kifāyet ider. Zīrā bir kişinüñ her
bir istimāc eylediği şādık olmaz dimekdir. (...[S135b]...) *Su'āl*: Şu'arā vü zuraḫādan mübālağa-güy olan
‘urafā hakkında meşelā:

Ger dirse Fuzūlī ki güzellerde vefā var
İnanma ki şā'ir sözi elbette yalandur

beyt-i rengininüñ müfādı üzre ve daḫı

‘Aceb mi ḥāne-ḫarāb olsa Şābitā şā'ir
Kimüñ ya beytini ma'ḫmūr ider felekde dürüg

beyt-i nezāket-āgīninüñ mışdākı üzre daḫı

Pādşāh-ı mülk-i nazmem dirse ‘Ālī ḡamm degül
Serverā ma'zūr tut şā'ir bulunmaz lāfsız

mazmūn-ı belāgat-maḫrūnı üzre ve niçe bunlaruñ emşālī ebyāt-ı şādıkāt üzre ve kaşā'id ü ḡazeliyyātda
olan mübālağat-ı şā'irāne üzre felekde şu'arādan yalancı kimse yokdur. Ḥattā Sa'dū'd-dīn ‘aleyhi
raḫmetü'l-Meliki'l-Mu'ın Muḫavvelinde اعذب الشعر الكذب buyurmuşdur. Böyle olduğu ḫāldē şu'arānuñ
aḫvālī neye müncer olur? Ma'a-hāzā bunlaruñ her biri ḫazā'in-i ma'ārifüñ miftāḫı ve her biri zamānınuñ
sultān-ı şāḫib-i şalāḫıdır. Bu su'āl olunur ise cevāb böyledür ki: Şu'arānuñ ḡüftār-ı dürer-bārı
mübālağadan kināye ve iddi'āya maḫmūldür. Pes kizb ile kināyenüñ beynlerinde fark zāhirdür ki kizbün
kā'ili sözinüñ şıdkını da'vā idüp işbātına ityān-ı yemīn-i ḡamūs ile me'nūs olur. Ammā şu'arāyı söyletseñ
maḫālesinüñ nefsu'l-emre muḫābaḫatin da'vā itmeyüp mübālağadan kināyedür dir. Pes mübālağa-güy
olan bed'ü'l-beyān, yalan ‘ıtlāḫ olunmadığı maḫallinde meşḫūrdur. Qaldı ki sābıḫda beyān olıdığı üzre
ḡıybet, ḫarām-ı ḫaḫı ile ḫarāmdur. İmdi ol kelām-ı ḡıybet-nişāb, resīde-i sem'ı muḡtāb olur ise; istiḡfār
ve ol kimse ile istiḫlāl lāzımdur. Ve illā yalnız tevbe-i ḫālīş kafidür dimişlerdür. İmdi lisānı ḡıybetden
taḫḫīr; ḫiç ḡıybet kelāmı söylememek ve maḫallinde ḫurmamak ve ol maḫūle kelāma ḫulaḫ urmamak ve
eger kendüden şudür itmiş olur ise der-‘aḫab tevbe eylemekden ‘ibāretdür. (...[S136a]...) Ve keyfe lā ki
kizb ile ḡıybet şāḫibinde kemāl-i imān bulunmaz. Nitekim eḫādīs-i şerīfe ve aḫbār-ı münīfe ile
müfādlarınca kizb, mücānib-i imāndur. Ve ḡıybet ü nemīme imānı budanmış şecer gibi bī-aḡşān ider,
şadaḫa Rasūlu'llah. Binā'en ‘aleyh nāzım mışrā'-ı şānīde eyidür:

﴿ تا كه ايمانت نيفتد در زيان ﴾ Tā ki imānuñ zarar u ḫüsrāna düşmeye. Murād, kizb ü ḡıybet
ısrār sebep-i sū'-i ḫitāmdur dimekdir. **Tā ki**, ma'rūfdur. **İmānet**, āḫirindeki tā', ḫiḫāb içündür. Ma'nā
«imānuñ» dimekdir. **Ne-yüfted**, nefy-i istikbāldür; «düşmeye» dimekdir. **Der-ziyān**, «zarara» dimekdir.
Zarar, ḫāl ü istikbālden e'ammdur. Cümlesi, za'f u imān ve ḫasbe'l-ısrār sū'-i ḫitāma sebebiyyet-i
ḫusrānīdür, ne'üzü bi'llāhi min-zālik.

﴿ پاك اكر دارى عمل را از ریا ﴾ Eger ‘ameli riyaḫadan pāk tutar iseñ. **Pāk eger dārī**, eger pāk dārī
ta'bīriyle kelāmda taḫdīm ü te'hīr vardur. Eger, edāt-ı şartdur. Dārī, muzārī'-i müfred-i muḫātabdur; fi'l-i

şartdur; «tutarsañ» dimekdür. Pāk, «tāhir» ma'nāsınadır. **Amel-rā**, «ameli» dimekdür. Amel, ayn ve mīmün fethalarıyla Arabîdür; «iş ve güç» ma'nāsınadır. Murād, amel-i āhiretdür. Cem'i a'maldür. Ve amelde kavī olana «ibnū amel» dirler. Amelün Fārisîsi «kār»dur ve kesr ile «kiyā» dağı dirler. Rā, edāt-i mef'uldür. **Ez-riyā**, «riyādan» dimekdür. Riyā, elsine-i selāsede müsta'meldür. Luğatde ma'nası ma'rūfdür. Ammā ıstılāh-ı şer'ede amel-i āhret ile nef-i dünyā murād itmek yāhod nefisine ikrāh ile [S136b] melce'i yoğıken amel-i āhretün delilini veyā kendini nāsa i'lāmdur. Bunlar riyā'-i ehl-i dīndür. Nāzımuñ dağı murādı budur. Ammā ehl-i dünyanuñ riyāsı, a'māl-i dünyā ile kulüb-i nāsda menzilet bulmağa muhābbetdür, intihā. Ma'lūm ola ki riyā, āfet-i kalbdendür. Ve dağı mā-bihî'r-riyā beşdür. Evvelkisi; bedendür ki ehl-i dīne nisbeten meşelā izhār-ı za'f ve hüzal ile güyā riyāzāt u keşret-i 'ibādetden bī-mecāliyyet göstermekdür. Ve ehl-i dünyāya nisbeten nezāfet ve izhār-ı levn-i şāf ile itidāl-i kāmēt ve emsālın irā'etdür. İkincisi; meşelā ehl-i dīne göre hey'āt-i şüfiyāne ve ehl-i dünyāya göre kıyāfet-i kibārāne ile teşekküldür. Üçüncüsü; aqvāldür ki ehl-i dīne göre meşelā va'z u naşihat ve güyā evrād u ezkāra müdāvemēt süretiyle leblerin hareket itdürmekdür. Ve ehl-i dünyāya göre ebyāt u eşār-ı hikmet-āşār ve feşāhat u belāgate ibtidārdur. Dördüncüsü; ehl-i dīne göre dirāzī-i namāz u niyāz ve ehl-i dünyāya göre hālet-i meşiyetde dāmen-keş olarak meraḥ u tecennünle ilğardur. Beşüncüsü; ehl-i dīne göre kendüye mürşid disünler için bir yire azīmetinde eşḥāb u telāmizleriyle gitmekden maḥzūziyyetdür. Ve ehl-i dünyāya göre kendüye her vechile kuvvete mālīkdür disünler için bir yire etbā ile azīmet ve dīde-i dünyāda melhūz-ı ayn-ı itibār olmağa maḥabbetdür. Pes amel-i dünyā ile riyā eylemek tezvirden ḥālī oldıqda ḥarām degüldür; lākin şer'an mezmūmdur. Ammā amel-i āhretün cümlesinde riyā ḥarāmdur. ان اخوف ما اخاف عليكم الشرك الا صغيرا. hadīs-i şeref-efzā mazmūnı üzre riyā şirk-i ḥafīdür. Nitekim āyet-i şerīfi ma'nā-yı münīfından bu murād-ı müstefāddur dimişlerdür. (...[S137a]...) İmdi riyādan ictināb u ihtirāzda diğkat-i tām̄m gerekdür. Zīrā riyā, debīb-i nemlden aḥfādur. Binā'en aleyh ḥātırā ḥuḫūrında kendü ile ḥibā beyninde olan tereddüd-i ātī ve bağıyye-i şeyḫāna dā'ir olan ḥālātı fehmede mücāhede vü muḥārabeye ihtimām ve lisān-ı cünbān ile zikr-i Sübhāna iştiğāl-i tām̄m ehem̄m ü elzemdür dimişlerdür. Ve keyfe lā ki şuret-i şalāḥa mütelebbis olan nefsi levvāmenüñ 'ibārātı olan kelimāt-ı ḥavātırda riyā-pīşelik, kand-i cüllābī içine zehr ta'biyesine beñzer. Ve meşḫurdur ki nuḳre-i sīmūñ zāhiri egerçi beyāzıdır, lākin anı ta'dād veyā bir zamān anı merhūn-ı ceyb ü cüzdān eyleyenüñ elbette dest-i tābnāki ve ceyb-i cāme-i pāki siyāh olur. Ke-zālik a'māl ile riyānuñ ḥālleri böyledür; ihtirāzında diğkat gerekdür. Eger bu vechile ameli riyādan pāk tutarsañ:

﴿ شمع ايمان ترا باشد ضيا ﴾ Senüñ imānuñ şem'ine ziyā vü nūr olur. **Şem-i imān-ı tu-rā**, tetābu'-ı izāfet ile ma'nāsı «imānuñ şem'i» ya'nī şem gibi olan imānuñ dimekdür. Bundaki izāfet bilüceyni'l-mā' ḳābilindendür. Şem, feth-i şīn-i mu'ceme ve sükūn-ı mīm ile Fārisīdür. Ammā feth-i şīn ve kesr-i mīm ile Arabīdür ki «mūm» dimekdür, kezā fi's-Sūdī 'ale'l-Ḥāfiz. Ve luğat-i Aḫterīde eyidür: Şem, fetḫateyn ile ve 'inde'l-ba'z teskīn-i mīm ile mūm ma'nāsınadır, intihā. **İmān**, ma'rūfdür. Tu-rā, aşlı vāv ile tū-rā idi; vāvı ḫazf olınmışdır. Ve bu ḳā'ide-i Fārisiyye Tuḫfetü'l-Mülükden naḳlen beyān olınmışdır. **Bāşed**, «ola». **Ziyā**, Arabīdür; merre tafşilehū rüşen ma'nāsına Fārisīde dağı şāyi'dür. İmdi

şem‘-i ĩmānuñ pür-ziyā olması şāhibinüñ şāhib-i iĥlāş olan meşābīh-i hüdā olmağından ‘ibāretdür. Pes bunda مصابيح الهدا طوبى للمخلصين اولئك hadīs-i şerīfine ĩmā vardır demek mümkindür. Fe-‘alā-hāzā mefhūm-ı muĥālif-i ma‘nā-yı beyt üzre; riyā çirk-ābıyle ālūde olan ‘amelūñ ‘āmilinüñ sirāc-ı ĩmānında nūr-ı hüdā bulunmayup; ĥāne-i ĩmān olan ħalbi, zūlmet-i riyā ile siyāh ve kendüsi mażhar-ı ġazāb-ı İlah olur dimege işāret vardır. Pes mūrā’ī bu vechile mezmūm ve sīreti [S137b] şūretinden şūmdur. Ĥattā riyā vü sālūşī ile şūretā delġ-pūş olan zāhid-i ĥuşk ĥaĥĥında:

کند چو شیخ ز حیوانی اینقدر پرهیز
بحیرتم که چرا در لباس حیوانند

buyurmuşlardur. Ve dağı

زاهد چه بلایی توکه این رشته تسبیح
از دست تو سوراخ بسوراخ کریزد

Ya‘nī, iy zāhid-i ĥuşk! Sen ne belāsm ki bu rişte-i sübĥa-i şalāĥ-nişān senüñ elūñden delükden delüğe ġūrīzan olur dimişlerdür. Ve keyfe lā ki riyā-pīşe olan cemā‘at-i cāmī‘ ve kāse-i çeşm-i sālūşī ile şeġābet-kün-i sāĥa-i şavāmī‘ olan zūhhādı, zinādan mütevellid tıfl-ı ĥarāmuñ endāĥte-i ġūşe-i mescid kılan rūsbi vü ħāĥbeye teşbīh idüp Mīrzā Vaĥīd dimişlerdür ki:

اشک ریای زاهدان ریخت بخانه خدا
قحبه بمسجد افکند طفل حرام زاده را

Belki mūrāyīnūñ meşūb-ı riyā olan a‘māl-i müzahrafātı, maşrūĥ-ı zāviye-i mescid olan veledü’z-zinādan eşedd ve nazār-ı raĥmetden eb‘ad idigi zāhir ü bāhirdür.

﴿ چون شکم را پاک داری از حرام ﴾ Çün ĥarını ĥarāmdan pāk tutasın. **Çün**, «çünkü»; **şikem**, kesr-i şīn-i mu‘ceme ve feth-i kāf-ı ‘Arabī ve sükūn-ı mīm ile Fārisīdür. Türkīsi «ĥarın» ve ‘Arabīsi «baĥn»dur. Nitekim yemeği ziyāde çok yiyen kimesneye Fārisīde «şikem-bende»; ‘Arabīde «‘abdū’l-baĥn»; Türkīde «ĥarın ĥul» dirler. Āĥirindeki **rā**, edāt-ı mef‘ūldür. **Pāk**, «tāhir»; **dārī**, «tutasın»; **ez-ĥarām**, «ĥarāmdan» ya‘nī ma‘fūmāt u meşrūbāt-ı muĥarrameden dimekdür. Pes herkes için ĥāle muvāzabet ve ĥarāmdan mücānebet itmek lāzımdur. Zīrā ġidā-yı ĥarām ile perverde olan cesed cennetden maĥrūm oldığı ان الله حرم الجنة على غدى الحرام hadīs-i şerīfinden ma‘lūm u meczūmdur. Ĥattā ekl-i ĥarām ile t‘at ġayr-ı maĥbūledür diyü ‘Aynü’l-‘İlmde meşūrdur. İmdi her mü’mine taleb-i ĥalāl, ġarāz-ı lāzımu’l-ımtişāldür. Ĥattā taleb-i ĥalālde kedd-i yemīn ü ‘araĥ-ı cebīn ile zaĥmet-ĥarīn olmaĥ bā‘iş-i mażhariyyet-i ġufrān idigi مغفورا بات طلب الحلال hadīs-i şerīfinden nümāyāndur. (...[S138a]...) Ma‘lūm ola ki nāzımuñ kelāmındaki ĥarām li-‘aynihi ve ĥarām li-ġayrihiden ‘amm ve her birlerinden ictināb ehemmdür. Ve fevĥa’ş-şiba’ idĥālū’t-‘ta‘ām dağı bu ĥarāmuñ mülĥaĥātından idigi inşā’ a’llāĥ ĥarīben maĥallinde beyān olmur.

﴿ مرد ایمان دار باشی والسلام ﴾ Merd-i ĩmāndār olursun ve’s-selām. **Merd**, feth-i mīm ve sükūn-ı rā’ ve dāl ile «er» ma‘nāsınadır ki ‘Arabīsi «racūl»dür. **İmāndār**, terkīb-i tavşīfīdür; «ĩmān tıttıcı» dimekdür. **Bāşī**, muzāri‘-i müfred-i muĥātabdur; «olursun» dimekdür. **Ve’s-selām**, bu kelāmda birkaç

te'vile ihtimāl vardır. Evvelā; vāv «ma'a» ma'nāsına olmağıla selām, meşāḳḳ-ı dāreynden necāt bulmaḳ ma'nāsına olur. Nitekim ḥadīs-i ġarībde فى النار و دبدبة فقد و فى اللقطة و قبقبة و فى شر لقلقة و فى شر لقلقة و قبقبة و دبدبة فقد و فى النار vārid olmuşdur. Laḳlaḳ, «lisān»; ḳabḳab «baṭn»; debdeb «zeker»dür. Pes bunların şerrinden viḳāyet ve muḥāfazalarına müdāvet, nīrāndan selāmet ve sebeb-i duḫūl-i cennetdür. (...) Sāniyen; vāv, ḳasem için olup selāmdan ism-i Allāh murād olunmaḳdur. Şālişen; 'ādet-i erbāb-ı kelām üzre ḥitām-ı maḳāl-i şeref-iḥtitāmda ve's-selām didikleri gibi olmaḳdur. Murād; ictināb-ı ḥarām, emr-i lāzımü'l-ihtimāmdur ve müctenib-i ḥarām, Rüstem ü Sāmāndan ziyāde merd-i ḳaviyyü'l-İslāmdur dimekdür. Nitekim ḥazret-i Mevlānā kitāb-ı Meşnevī ve ḥiṭāb-ı ma'nevīsinde, ictināb-ı ḥarām iden merdānı medḫ ve kitāb-ı dīgerde

عنان بازىچان نفس از حرام
بمردى ز رستم گذشتند سام

diyü buyurmuşdur.

﴿ هرکه دارد این صفت باشد شریف ﴾ Her kim ki bu şıfatı tutar şerīf [S138b] ola. **Her ki**, «her kim ki»; **dāred**, «tutar»; **in şıfat**, «bu şıfatı» dimekdür. Īn ile işāret ḳarībe mevzū' olmağın müşārun ileyiḫi baṭnı ḥarāmdan taḥīrdür. Ḳaldı ki mezkūr i'tibāriyle eşyā'-i erba'a-i mezkūreye işāretdür dimekdür daḫı mümkindür. Şıfat, nişān ve 'alāmet ma'nāsınadır. **Bāsed**, «ola»; **şerīf**, şāḫib-i rütbe-i 'ālī ve 'azīz dimekdür. Murād şeref-i dāreyn ile müşerref ola dimekdür.

﴿ ورنه ندارد ایمان ضعیف ﴾ Ve eger tutmaz ise ĩmān-ı za'ıf tutar. **Ver**, ve eger kelimesi gibi edāt-ı şartdur. **Ne-dāred**, nefy-i istikbāldür ve fi'l-i şartdur; «tutmazsa» dimekdür. Meḫūli maḫzūfdur; ṭaḳdīr-i kelām «in-rā» dimekdür. **Dāred**, cüz'-i şartdur; «tutar» dimekdür. **Īmān-ı za'ıf**, «ḳuvvetsiz ĩmān» dimekdür. Bu kelām, mezheb-i Ḥanefī üzre ĩmān ziyāde ve noḳşān olmaz; lākin ḳuvvet ü za'ıfa ḳābildür didiklerine mebnīdür. Pes nāzımuñ beyān-ı icmālī 'aḳabinde tafşīle şurū' idüp aḫz bi'l-ḳurb ḳā'idesi üzre rābi'üñ ḫālin beyān buyurmuşdur ki:

﴿ هرکه باطن از حرامش پاک نیست ﴾ Her kim ki anuñ derūnı ḥarāmdan 'ārī degüldür. **Her ki**, «her kim ki»; **bāṭn**, zāḫirüñ muḳābilidür; «iç» ma'nāsınadır ki Farisīde derūn ile ta'bīr olunur. **Ez-ḥarāmeşde** olan şīn, zamīr-i bāṭn kelimesinüñ āḫirine ma'tūfdur. Ta'bīr; bāṭneş, «anuñ derūnı»; ez-ḥarām, «ḥarāmdan»; **pāk nīst**, «'ārī degüldür» dimekdür.

﴿ روح او را ره سوى افلاک نیست ﴾ Anuñ rūḫı için eflāk cānibine yol yoḳdur. **Rūḫ-ı o-rā**, «anuñ rūḫı için». **Reh**, «yol» ma'nāsınadır; «rāḫ»dan muḫaffedür. **Sūy-i eflāk**, izāfetle «eflāk cānibine» dimekdür. **Nīst**, «yoḳdur». İmdi derūnı ālüde-i çirk-āb-ı ḥarām olanuñ cānī cānib-i 'ulūvve 'urūcdan maḫrūmdur dimeḳ birḳaç vecche mebnīdür. Evvelā bu mişllü ḥarām-ḫoruñ ḫayevātında a'mālī ve ṭā'āt için mekān-ı ba'ideye seyr ü sefer ile ālüde-i evsāḫ u ḡubār ve bu vechile zaḫmeti mezānn-ı icābet-i da'vet 'add idüp tekrār tekrār “yā Rabb!” maḳālesiyile teferruḫ-ı bī-ḫisāb eylese, anuñ rūḫı müşābehesinde olan ṭā'āt u da'vātı ḳande müstecāb olur dimeḳ istib'ādına ĩmādur. (...[S139a]...) Pes bāṭnı ḥarāmdan nā-pāk olanuñ rūḫı müşābehesinde olan ṭā'āt u 'ibādātı ve niyāz u da'vātı rehyāb-ı cānib-i eflāk-i icābet olmaz. Ve memātında cānī semāvāta 'urūc ve a'lā-i 'illiyīne vüşūl ile miyāne-i ervāḫ-ı ehl-i şalāḫa vülūcdan dūr

olduğunu beyandır. Nitekim bunun beyânında aḥbār-ı keşîre vârid olmuştur. Sāniyen; bu kelām meşâyih-i şūfiyye ‘inde olan taḥkîk-ı maḳām üzredür. Budur ki; ‘inde’l-meşâyih hiss ikidir. Biri hiss-i dünyevîdür ki, bu cihân şüretinüñ ‘imâretinüñ esbâbidür. Bundan murād zâhiren ve bâtinen dünyâya müte‘allik olan idrâkâtür. Ve biri hiss-i dîndür ki andan murād, nerdbân-ı âsmân-ı ma‘nevî ve mirḳât-ı derecât-ı uḥrevî didikleri idrâkât-ı ‘irfâniyye vü îkâniyyedür. Pes mürşidân-ı tarîkat, bu idrâkât eşhâbınıñ vuḳûc bulan ḥalelin ‘ilâc ile işlâh idici eṭbbâ-yı şifâ-baḥşlardur. Anlara taḫībân-ı İllâhî dinildiği bu ma‘nâcadur. Pes hiss-i şürinüñ şihḫati tenüñ ma‘mûrlığındandır. Ammâ kısım-ı sâni olan hiss-i dîninüñ şihḫati bedenüñ vîrânlığındandır. Fe-‘alâ-hâzâ rûḫun tarîkı, cismi evvel vîrân [S139b] idüp ba‘de yine ma‘mûr itmekdür. Ya‘nî sâlik-i râh-ı câna göre, ol râḫun ḥükmi meşelâ ekl ü şürb-i ḥarâm gibi evvelâ shevât-ı nefsâniyyeyi cismden dūr ve lezâ‘iz-i rûḫâniyye-i ‘irfâniyye ile cismi pür-nūr ve ḳalbi ma‘mûr itmekdür. Tâ ki ‘urüc-ı âsmân-ı ma‘nevîye şâyân ola. Zîrâ ervâḫ, ‘âlem-i bâlâdan teşrîfi ‘ilâvesiyle şâhibini âsmân-ı rûḫânî cānibine cezb üzre iken rûḫun tarîkına muḡâyir ḫarekât ile ittibâc-ı shevât iden tenperest, mertebe-i esfelde âb u nân-ı ḫarâm ile ḳadrini pest idüp şıfat-ı ḫayvânî üzre her eline gireni tenâvül ile mertebe-i esfelde ḳalur. Binâ’en ‘aleyh rûḫ-ı pür-fütûḫı için âsmân-ı ma‘nevî cānibine yol olmaz. Ve ḫarâma müvellîc oldıḳca felâḫ ‘âlemini bulmaz dimekdür. Nitekim Hâce Hâfız-ı Şîrâzî

ترسم که صرفه نبرد دور باز خواست

نان حلال شیخ و آب حرام ما

buyurmuşdur. Buña göre ekl ü şürb-i ḫarâm māni‘-i seyr-i semâ’-i kerâmet ve mezâḫim-i ‘urüc-ı ‘arş-ı velâyetdür. Ḥattâ pāk-derün olmayanuñ çeşm-i ḫayālî, semâ ve ‘arş-ı ‘ulüvv-i iştimâlî ru’yâda daḫı göremez dimişlerdür. Zîrâ ḫâlet-i nevmde seyr-i ‘arş-ı Raḫmân ve rûḫı hengâm-ı bîdâra dek secde-i Sübhân iden ancaḳ pāk-derün olan şuleḫâdur dimişlerdür.

﴿ چون نباشد پاک اعمال از ریا ﴾ Çünkü a‘mâl-i riyâdan pāk olmaya. **Çün**, «çünkü»; **ne-bāşed**, feth-i nün-ı nâfiye ile ma‘nâ «olmaya» dimekdür. **Pāk**, mef‘ül-i ne-bāşeddür. **A‘mâl**, cem‘-i ‘ameldür; ne-bāşedüñ fâ‘ilidür. **Ez-riyâ**, «riyâ vü süm‘adan» dimekdür. Ma‘lûm ola ki luḡat-i Fâriside eşhâb-ı riyâyâ «dîn-fürüşân» dirler. Ve fi’l-ḫaḳîḳa erbâb-ı riyâ, dîn-fürüşlardur ki ânifen beyân u ta‘rif ve aḳsâmı ‘iyân olunmuşdı. Ve ‘inde’l-meşâyih ḫuzûr-ı ḳalb ve niyyet-i ḫâliṣa ile olmayan ‘ibādât riyâdan ma‘dûddur. Nitekim ahd-i evvelde bir kimesne namâza âḡâz ve ferâḡdan soñra Faḫr-i ‘âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ol kimseye: قم صل فانك لم تصل buyurmaḡın ol kimesne erkân-ı şalâtda ḳuşûr itmek ḫanniyle istînâf ve ityân-ı erkâna is‘âf eyledi. Ba‘de yine Faḫr-i kâ’inât ‘aleyhi ekmelü’t-teḫiyyât ḫazretleri ol kimseye لا صلوة الا بحضور القلب buyurmuşdur dimişlerdür. Murād; şalât-ı kâmile ancaḳ ḫuzûr-ı ḳalb ve niyyet-i ḫâliṣa ile olur dimekdür. Ḥattâ İbnü Cevzî Muḫtaşarında [S140a] eyidür: Her şalâtda fâtiḫa-i şerîfe ḳirâ’etiyle اهدنا الصراط المستقيم âyetinüñ ma‘nâ-yı şerîfi: Yâ Rabb! Namâzumuzı ehl-i riyânunı niyyet-i ḫâliṣasız olan namâzına ḳarışdurma dimekdür diyü tefsîr buyurdıḳların taşrîḫ eylemişdür. Pes riyâ ile meşûb olan ‘amel ma‘yûb oldıysa:

﴿ هست بیحاصل چو نقش بوریا ﴾ Būriyā naqşı gibi bî-fâ'idedür. **Hest**, bunda edât-ı haber olan «est» ma'nâsıdır. Est ile hest birbirinüñ ma'nalarına geldiği keşirdür; «**bî-haşıl** est» dimekdür; ya'nî «bî-fâ'ide»dür. **Çü naqş-ı būriyâ**, izâfetle «būriyâ naqşı gibi» dimekdür. Çü edât-ı teşbîhdür. Naqş bunda ma'nâ-yı meşhûrî üzredür. Ve gâh Fârisîde kuş çağırıldıkları beftere ma'nâsına isti'mâl olunur. Lâkin bunda murâd degüldür. Būriyâ, Fârisî vü Türkîde müsta'meldür. 'Arabîde zamm ile «būrî» dirler ki cem'î «bevārî»dür. Murâd būriyâ haşîridur ki anı fuqarâ-yı dervîşân döşenürler. Fârisîde aña fetḥ-i bâ'-i muvaḥḥide ile «belâc» dirler. Pes būriyâda menkûş olan şuver-i şecer, bî-şemer olduğu hasebiyle ol naqşdan fâ'ide yokdur. Nitekim bî-nef' olan nesneye 'Arab «daḳḳu'l-ḥaşîr» ta'bîr eylemişlerdür. Ve 'Acem «naqş-ı būriyâ» ile edâ iderler. Ve bu güne teşbîhde taḥşîşüñ vechi budur ki ba'zı nuḳûşüñ maḥallinden ḳal' u izâlesi yesîrdür. Lâkin naqş-ı būriyânuñ ḳal'ı ğayet 'asîr olmağın izâlesi ancak maḥallinüñ iḥrâḳıyle olur. Ve iḥrâḳa ḳâbiliyyeti sâ'irlerden ziyâdedür. Anuñçün Türkîce; “fûlânuñ başına būriyâ yaḳılır” diyü ḍarb-ı meşel eylemişlerdür. Nitekim şâha şikâyeti olan Rûm diyârında gerdenine haşîr taḳup yaḳar. Diyâr-ı 'Acemde şekvâcı kâğıddan câme geyüp, ḥuzûr-ı şâhda ol kâğıddan câmeyi iḥrâḳ eylediği gibi. Pes riyâ ile âlûde olan a'mâlün 'adîmü'n-nef' olması, maḳbûl-i dergâh-ı İlâh olmayup şâyeste-i iḥrâḳ bi'n-nâr olduğımı izhâr içündür. (...)

﴿ هرکرا اندر عمل اخلاص نیست ﴾ Her kim ki 'amelinde iḥlâş yokdur, ya'nî riyâ-pîşedür. **Her ki-râ**, [S140b] «her kime ki»; **ender 'amel**, «'amel içinde»; **iḥlâş**, kesr ile riyânuñ muḳâbilidür. Ḥattâ Ḥamevî raḥimehu'llâh eyidür: İḥlâş 'abd ile Rabbün beyninde bir sır-ı İlâhîdür ki aña melek muḫtalif' olamaz ki taḥrîr eyleye ve hevâ-yı nefsanîyye anı fehmi idemez ki şâhibin râh-ı ḥilâfa meyl itdüre ve şeytân anı iz'ân idemez ki ilkâ'-i vesvese eyleye, intihâ. Pes iḥlâş didigimiz, îmân u a'mâlde itḳân emrine çespân olan nesnedür. (...) Ḥattâ kırk şabâḥ iḥlâşkâr olanuñ ḳalbinde, lisâmî üzre yenâbî'-i ḥikmet zuḥûr ider diyü ḥadîs-i şerîfde vârid olmışdur. Pes a'mâlde bî-iḥlâş olan:

﴿ در جهان از بندگان خاص نیست ﴾ Cihânda ḥâşş ḳullardan degüldür. **Der-cihân**, «cihânda» dimekdür. Cihân, dünyâ vü 'uḳbâya şâmildür. **Ez-bendegân-ı ḥâşş**, izâfetle «ḥâşş ḳullardan» dimekdür. Ez, min ma'nâsıdır. Bendegân, cem'dür; müfredi ḳul ma'nâsına bendedür. Ḥâşş, 'Arabîdür; muḳâbili «'amm»dur. Luğatde ma'nâsı ma'rûfdur. İştîlâḥ-ı şer'ce, niyyetinüñ şîḫḫat ü fesâdına 'âlim olandır. 'inde'l-meşâyîḫ, maḳbûl-i dergâh-ı Ḥudâ olan merd-i ḥulûş-intimâdur. **Nîst**, «degüldür» dimekdür. Pes riyâ-pîşe olan 'avâmu ke'l-hevâmmdur ki ḥaḳḳlarında اولئك كالانعام بل هم اضل dinmek revâdur. (...[S141a]...) Pes şâhib-i iḥlâş olan muḫlişüñ zımnen ta'rifini beyân ve şarâḫaten muḫlişânuñ ḥâl ü şânın 'iyân için fezleke maḳâmında nâzım eyidür:

﴿ هرکه کارش از برای حق بود ﴾ Her kim ki 'ameli Allâh için ola. **Her ki**, «her kim ki»; **kâreş**, «anuñ 'ameli» dimekdür. Kâr, iş ma'nâsıdır. Âḫirindeki şîn zamîr-i ğâyibdür; her ki kelimesinüñ mâşadaḳı olan kimesneye râci'dür. **Ez-berây-ı Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳ için» ya'nî ḥâlişan li-vechi'llâh; **buved**, «ola».

﴿ کار او پیوسته با رونق بود ﴾ Anuñ işi muttaşıl ḥüsn-i leṭâfet ile ola. **Kâr-ı o**, «anuñ işi» dimekdür. Kâr kelimesi, zamîr-i ğâ'ib olan o kelimesine muzâfdur. Zamîr-i mezkûr, 'ameli ḥâlişan li-

vechi'llāh olan kimesneye rāci'dür. **Peyveste**, «muttaşıl» ma'nāsınadır. Bundan murād, ma'nā-yı lāzımı olan devāmdur; me'âlde «dā'imā» demek olur. **Bā**, bunda muşāḥabet içündür. **Revnaq**, «ḥüsn ü behcet ve zīb ü leṭāfet» ma'nāsınadır. İmdi muḥlişuñ 'amelinüñ maḥrūn-ı ḥüsn olması a'māl-i ḥasene vü ef'āl-i müştāhsene olmağ ve her ḥālde māye-i tevfiq-ı İlahī bulmağdan 'ibāretdür. **Qaldı** ki eşyā'-i erba'adan ba'zısınıñ icmāliyle iktifānuñ vechi zāhirdür.

Der-Beyān-ı Siret-i Mulūk ve 'Adl-i Şāhān-ı Pākīze-Sülūk

Pes nāzımuñ bu kitābı te'lifinden murādı herkesüñ intifā'ı için olup ve daḥı عاداتنا الناس على عادتنا ملوكهم سلوك müfādınca şalāḥ-ı selāḥin bā'is-i şalāḥ-ı re'āyā olup ve 'adl-i şāhān, bā'is-i 'imāret-i büldān ve sebeb-i emn ü emān-ı hem-künān olmağın nāzım anlaruñ daḥı şalāḥ-ı kārları ve beyān-ı sūd ü ziyān u ḥüsrānlarıyle tezāyüd-i i'tibārların murād idüp buyurur:

{ چار خصلت ای برادر در جهان } İy qarındaş! Cihānda dōrt ḥüy. **Çār**, esmā'-i a'dāddan dōrt 'adedine mevzū'dur. Mā-ba'dine muzāfdur. **Ḥaşlet**, fetḥ-i ḥā'-i mu'ceme iledür; 'Arabīdür; «ḥulḳ ve ḥüy» ma'nāsınadır. **İy**, harf-i nidādur. **Birāder**, münādādur; «qarındaş» dimekdür. Murād, aḥḥ-i āḥiretdür. **Der-cihān**, «dünyāda» dimekdür.

{ پادشاهانرا [S141b] همی دارد زیان } Sultānlara dükeli zarar tutar, ya'nī zararlıdur dimekdür. **Pādşāhān**, elif ü nūn ile cem'dür; müfredi pādşāhdur. Ma'nası beyān-ı sābıqdan ma'lūmdur. Bunda murād, pādşāh-ı 'ālem-penāhdur. **Rā**, edāt-ı mef'ıldür. **Hemī**, «dükeli» dimekdür. **Dāred**, muzāri'-i müfred-i ġā'ibdür; «tutar» dimekdür. **Ziyān**, Furs ü Türkīde şāyi'dür; 'Arabīsi zarar ve ḥüsrāndur. Pes eşyā'-i erba'adan biri budur ki:

{ پادشاه چون در ملا خندان بود } Pādşāh çünki āşkāre meclisde gülici ola. **Pādşāh** ve belki vükelāsi olan ḥukkām vālā-maḳām. **Çün**, «çünki»; **der**, zarfiyyet-i mecāzī içündür. **Melā**, fetḥ-i mīm ile 'Arabīdür; «müşāvere için müctemī' olan cemā'at ü meclis» ma'nāsınadır. Müfredi yoğdur. **Ḥandān**, şıfat-i müşābehettür; «gülici» dimekdür. Maşdarı «ḥandāden»dür. 'Arabīsi «ḍaḥk»den müştāq olan «ḍaḥḥāk»dür. **Buved**, «ola». Ma'lūm ola ki 'inde'l-'Arab gülmek üç kısımdur. Her biri için bir lafz vaz' olunmuşdur. Biri dişleri görünmez ve gülmegi sen işitmez, bilā-şavt gülmekdür; buña tebessüm dimişlerdür. Ve biri şavt ile olup ve şavtıñı hemān sen işitmek üzere gülmekdür; buña dıḥk dimişlerdür. Ve biri şavtıñı sen ve yanında olan işitmek üzere gülmekdür; buña ḳaḥḳaha dimişlerdür. Ve sebeb-i dıḥk u tebessüm, umūr-ı ġarībeye derk ü ta'accübden nāşīdür. İmdi tebessüm şer'an cā'izdür ve memdūhdur. Nitekim ḥazret-i Ādem şafıyyu'llāh ḳabül-i tevbesinden āġāḥ oldıqda tebessüm buyurmuşdı. Fahr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi vesellem ḥazretlerinüñ dehān-ı ḥıḳmet-beyān ve beşere-i beşāret-nişān-ı nūr-efşānı mütebessim oldığından mā-'adā aḥyānen tebessüm buyururlar idi. Ancağ ḥīn-i tebessümde dehān-ı devlet-beyānına vaz'-ı benān-ı sa'ādet eylediği ḥadīs-i şerīf ile 'ıyān ve şöhret bulmuşdur. Qaldı ki dıḥk ve mā-fevḳı olan ḳaḥḳaha şer'an mezmūmdur. Ve mezmūmiyyetine mefsedet-i şalāt u vuzū' oldıqları kifāyet ider dimişlerdür. Ve daḥı dıḥk ḳalbi öldürür. Nitekim لاكثر والضحك فان كثرته يميت القلب ḥadīs-i

şerîfiyle keşret-i dıhıkden nehy vârid olmuşdur. Hıuşûşâ ki dıhık-i mezkûr fi'1 veyâ kav1-i zenb zımnında ola. Pes dâhikân zenb işleyen bâkiyân nâra dâhil olacağı وهو يضحك دخل النار وهو يبكي [S142a] من اذنب hadîs-i şerîfi ile şâbitdür. İmdi mü'minüñ hânesi tebessümden yukarı olmamak gerekdür. Nitekim hadîs-i şerîfde ضحك المؤمن التيسم el-hadîs vârid olmuşdur. Ve illâ hândân olan şâhib-i hıffet, âhâd-i nâsdan ise qadr ü behâsına kıllat ü zillet tārī ve eger şâhlardan ise lâ-cerem noqşân-ı heybet ile câme-i revnâq-ı salţânatdan 'ārī olacağı bī-reybdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ بی‌کمان در هیبتش نقصان بود ﴾ Şeksiz heybeti noqşân olur. **Bī-gümān**, «şeksiz» dimekdür.

Bī, edât-ı nefy; gümān, zamm-ı kâf-ı 'Acemī ile «şekk» ma'nâsınadır. **Der**, bunda zâ'iddür. **Heybet**, «azamet ve celâl ve haşmet» ma'nâsına 'Arabîdür. Fârisîde «şükûh», Türkîde «yaraşıklıq» ma'nâsınadır. Âhîrindeki şın, zamîr-i gâ'ibdür; pâdşâha râci'dür. **Noqşân**, 'Arabîdür; «eksik» ma'nâsınadır. Fârisîde «kem»dür. **Buved**, «olur» dimekdür. Ba'zı nüshada buved maqâmına şevved vâq'dur. Şevved, muzârî-i müfred-i gâ'ibdür; ma'nâsı «olur» dimekdür. Ma'lûm ola ki bâ'is-i noqşân-ı mahâbet-i sultân olan dıhkûñ, qahqaha-i bī-kerândan selâfîni men' ü tahtîrûñ fâ'ideleri kendülerine râci'dür. Öyle olunca kendülere hayr-ı h'âh olanuñ naşîhatinden incinmemek gerekdür. İmdi şâh-ı 'âlem-penâh olan dıhkûñ ve qahqahanuñ esbâbından hâzer itmek gerekdür. Esbâbından biri meşelâ, ihtilât-ı nâs ile müzâha istfînâsdur. Keşret-i müzâh ise muskıt-ı heybet ve mürîs-i hıkd u 'adâvetdür. Ve biri dağı devlet ve salţanata igtirâ(r) ile şâd u hândân olmaqdır. Bu dağı her vechile mezmûmdur. Ve çok gülen çok ağlar didikleri meşhûr u ma'lûmdur. Nitekim şu'arâdan bir merd-i şâhib-i zekâ buyurmuşdur, *kafta*:

İy dil-i münbasit! Qatı gülme

Hânde zımnında girye munzamdur

Münkalibdür cihan-ı bûkalemün

İnbisâfı gâmm ile müdgâmdur

Ve H'âce Şâ'ib-i Tebrîzîñ *beyt*:

خنده صبح بخوناب شفق پیوسته‌است

هیچکس شاد کردید که غمناک نشود

beyt-i laţfînden hüveydâdur. Ve h'âce-i müşârun ileyh bir mağall-i dîgerde *beyt*:

مهر زن بر دهن خنده که در بزم جهان

سر خود میخورد آن پسته که خندان باشد

[S142b] diyü buyurmuşdur. (...) Hâşıl-ı kelâm beyne'l-enâm hândan olan şâh-ı cihân bī-heybet ü şân ve encâmında giryân olmaq muqarrerdür. Hattâ selâfîni mâziyyeden Aḥmed Hân zevâl-i salţanatiyle Qahqaha nâm kal'ada habs der-zindân oldıqda lisân-ı şâh-ı müşârun ileyhden su'âl tarîkıyle *kafta*:

از کردش چرخ واژگون میکریم

از جور زمانه بین که چون میکریم

با قد خمیده چون صراحی شب روز

در قهقهه‌ام ولیک خون میکریم

қиѳ'a-i dil-ārāsın taħrīr buyurdıqlarında:

دی روز که کارت همکی قهقهه بود
یارای تو رای سلطنت صد دمه بود
امروز درین قهقهه با کریه بساز
کان قهقهه را نتیجه بی قهقهه بود

Ya'nī iğtirār-ı devlet ile muqaddemā qahqaha-künān-ı ḥandānlığınıñ neticesi Qal'a-i Qahqahada ḥabs-i zindān olmuşdur; bugün Qal'a-i Qahqahada girye-sāz ol diyü cevāb tezbīr eylemişdür, kezā-fi't-tevārīḥ. Pes çār ḥaşletüñ şānisi budur ki zikr olunur:

﴿ باز صحبت داشتن با هر فقیر ﴾ Girü her faķīr ile şoḥbet tutmaq ya'nī herbir kes ile hem-meclis olup oturmaqdur. **Bāz**, bunda «girü» ma'nāsınadır. Niçe ma'naları vardır; tafşīli mürür eylemişdür. **Şoḥbet**, lugaṭ-i Fārisīde üç ma'nāya gelir. Ma'nā-yı evvel, bir meclisde oturmaqdur ve bunda murād budur. İkinçisi, ṭarafeynden āşnālık ve dostluqdur. Üçüncisi, cimāf itmek ma'nāsıdır, intihā. Lafz-ı mezkūr dāşten için muqaddem-i mef'uldür. **Dāşten**, «tutmaq» ma'nāsına maşdardur. **Bā**, ma'fa ma'nāsınadır; **her faķīr**, «herkes ile» dimekdür. Zīrā herkese faķīr iṭlāķı انتم الفقراء الى الله والله هو الغنى ایت-i şerīfiyle cā'izdür. Pes şāh olan ḥıffetden nāşī herkes ile şoḥbetden mażhar-ı zillet olur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ پادشاهانرا همی دارد حقیر ﴾ Pādşāhları dükeli zelil ü ḥaķīr tutar. **Pādşāhān-rā**, «sultānları» dimekdür. Bu kelime gelecek dāred fi'linüñ muqaddem-i mef'ulidür. **Hemī**, «dükeli»; **dāred**, «tutar»; **ḥaķīr**, dāred fi'linüñ mef'ul-i şānısıdır. Ḥaķīr, «zelil» dimekdür. İmdi ḥulāşa-i kelām, herkes ile şoḥbet şāhlara göre mūcib-i zilletdür. [S143a] Zillet ile dirilmekden ise izzet ile ölmek evlādur dimişlerdür. Nitekim Ḥ'āce Şā'ibüñ beyt:

بعزت مردان از بی‌اعتباری زیستن خوشتر
چراغ روز را پروایی از کشتن نمی باشد

beyt-i ra'nāsı bu beyānda kāfīdür. İmdi erbāb-ı i'tibāra sūkūnet ü veķār lāzımdur. Qaçan bunuñ zıddı olan tūş ü sefeh ü ḥıffete i'ttibāf ile istinās-ı nās üzre mūla'-ı şoḥbet-i her-faķīr olmaq şāhibini zelil ü ḥaķīr ve ḥuşūşā pādşāhları, çeşm-i re'āyāda şağīr idecegi vāreste-i kayd-ı kalem-i taħrīrdür. Ve ba'zı nüşhada mışrā'-ı şānī bedeline ﴿پادشان را عیب دارد کوش کیر﴾ vāķıf olmuşdur. Ma'nāsı; pādşāhlara 'ayb tutar kulaq ur, ya'nī bunu ḥıfz eyle dimekdür. Ḥaşlet-i sālīş:

﴿ با زنان بسیار اکر خلوت کند ﴾ Pādşāhān-ı cihān eger zenān ile ziyāde ḥalvet ider ise. **Bā**, «ma'fa» ma'nāsınadır. **Zenān**, cem'dür; «avratlar» dimekdür. Müfredi «zen»dür. Kesr-i bā'-i muvaḥḥide-i aşliyye Fārisīdür ki 'Arabisi «keşīr»dür. **Eger**, edāt-ı şartdur. **Ḥalvet**, ma'rūfdur; elsine-i selāsede müsta'meldür. **Koned**, müzāri'-i müfred-i gā'ibdür ve fi'l-i şartdur. Ma'nā «ider ise» dimekdür. Ma'lūm ola ki şāhān-ı cihāna lāzım u lāzib olan, tedbīr-i ḥüküm ve umūr-ı memleket ile 'āleme sāye-efgen-i 'adl ü 'adālet itmekdür. Ve her bār luṭf ü iḥsān ve merḥamet yolına gitmekdür. Böyle olan merd-i pür-şevketüñ ḥalveti, ancak 'uqālādan erbāb-ı meşveret ve 'ulemādan ehl-i naşīḥat ile olmaq gerekdür. Pes bunlaruñ

hılâfınca, âkl-ı dінде nâkışât ve luṭf ü merḥametden berî ve şâlihât olan müfsidât-ı memâlik ve mülkiyât-ı mehâlik maḳûlesi zenân ṭā'ife-iyle ḥalvet-i keşir ve ülfet-i vefir meslekine sâlik olan mâlik:

﴿ خويشتن را شاه بی حرمت کند ﴾ Kendüsini ḥurmetsiz şâh ider. **H'ışten-râ**, «kendüsini» dimekdür; koned fi'linüñ muḳaddem-i mef'ûlidür. Râ, edât-ı mef'ûldür. **Şâh-ı bî-ḥurmet**, izâfet ile «ḥurmetsiz pādşâh» dimekdür. Şâh, ma'rûfdur. Bî, edât-ı nefydür. Ḥurmet, bunda veḳâr u sükûnet 'izz ü rif'at ma'nâlarınadur. **Koned**, şart-ı mezkûruñ cezâsıdır; «ider» dimekdür. Ḥulâşa-i kelâm ṭā'ife-i nisâ ile keşret-i ḥalvet, bâ'is-i izâle-i ḥurmetdür. Zîrâ anlar ile ülfet ittibâ-i şehvetden nâşîdür. İttibâ-i şehvet ise şâhibin fi'l-meşel şâh ise de [S143b] 'abd-i zıḳḳdan ezell ider. Nitekim ḥazret-i Kerrârûñ عبد الشهوة اذل عبدالرزق güftâr-ı dürer-bârı bu beyânda kâfîdür. Ve daḫı nisâ ile keşret-i ḥalvet anlara mütâba'at ve emlerine itâ'ati müstelzimdür. Anlara itâ'at ise sebeb-i zillet ve mücib-i uḳûbetdür. Nitekim من اطاع اطاع من الله في النار على وجهه ḥadîs-i şerîfi bu ma'nâda vâfîdür. Ve daḫı anlar ile mücâleset bâ'is-i tezâyüd-i cehl ü ḡafletdür. Cehl ü ḡaflet ise 'ayn-ı zillet ve bî-ḥurmetlikden 'ibaretdür diyü Tenbîhü'l-Gâfilinde meşûrdur. Ḥattâ tezkire-i Ḳurṭubîde ḥazret-i 'Alî kerrama'llâhu vechehûdan rivâyet ile menḳûldür, buyurmuşdur ki: Ṭā'ife-i nisvânı bir emre muṭṭalî' ve bir ḥâl ü mâle emîn ve bir kâr-ı 'asîrûñ tedbîrine tevkîl eylemeñüz kim; anları bu vechile ihmâl ü imhâlde her biri mülki fesâda virüp mâlike 'âşîye olurlar. Ḥalvetde bî-dîn ve şehevâtta bî-vera' olmaḡın zâtlarında mürüvvet-i yesîre ve cibilliyetlerinde ḥile vü ḥud'a keşiredür. Ve içlerinde şüretâ şâlihâtı fâcirât ve ṭâlihâtı 'âhirât ve ma'sûmâtı ma'dûmât ve kendülerinde ḥışâl-i selâse-i Yehüdiyye mevcûdâtıdır ki; zâlimât olup ṭururlar iken tazallum iderler. Ve kâzibât iken yemîn-i ḡamûs ile tekellüm iderler. Ve bir şey'e kemâl üzere râḡibât iken imtinâ' u istiḡnâ yüzün gösterürüler. Şerlerinden Ḥudâya isti'âze idinüz diyü naḳl olunmuşdur, intihâ. Ve ḥadîs-i şerîfde اللهم انى اعوذبك من شرالنساء. vürüdiyle ümmete ta'lîm-i isti'âze vârid olmuşdur. Ve daḫı şâh-ı cihân olana keşret-i ḥalvet ile rûy-ı dil bulan zenân elbette umûr-ı memlekete dâ'ir recâ vü ilticâ ve belki tevellî-i emre ibtidâr u ictirâ'dan ḥâliye olmazlar. Ma'a-hâzâ ḥadd ile ḳavedüñ mâ-'adâsında nisânüñ ḥukûmeti şer'an câ'iz iken anlara tevellî-i umûr-ı ḥukûmet idenüñ âşim oldığı Düverde meşûrdur. Ve daḫı لم يفلح قوم ولوا امرهم امره ḥadîs-i şerîfi üzere anlara ḥukûmet tevliyetine olanuñ 'adem-i felâḫı meşûrdur. Ve mülük-i mâziyyeden niçeler 'avrat belâsına düçâr olup devlet ü salṭanatuñ târmâr olduğu mahâllerinde mübeyyen ve keşret-i ḥalvetlerinüñ zarar u ḥusrânı niçe delâ'il ile müberhendür. Ḳaldı ki anları bi'l-küllîye [S144a] terk daḫı şer'an mezmûm olduğunu imâ için «bisyâr» kelâmın ityân buyurmuşdur. Ḥaşlet-i râbi' 'adl ü iḥsândur. Nitekim nâzım buyurur:

﴿ هرکرا فر جهاندارى بود ﴾ Her kime ki cihândârlıḳ şevketi ola; ya'nî pādşâhlıḳ şevketin isteye. **Her ki-râ**, «her kime ki»; **ferr-i cihândârî**, izâfet ile «cihândârlıḳ revnaḳı» dimekdür. Ferr, feth-i fâ' ve li-eclî'l-izâfe teşdîd-i râ ile; letâfet ve şevket ve revnaḳ ve zînet ma'nâsınadır. Cihândâr, pādşâha itlâḳ olunur; âḫirindeki yâ' maşdariyyedür. Ma'nâ pādşâhlıḳ dimekdür. *Fâ'ide*: Ma'lûm ola ki Fâriside ma'nâ-yı nisbet ḫarf-i yâ'ya maḫşûş degüldür. Ḡayrisi ile de olur. Ez-cümle dâr kelimesidür ki cihândâr ve ḫışşadâr ve 'arzadâr ve silahdâr ve emsâli kelimelerde vâḳı'f'dur. Ve lafz-ı dâr egerçi «dâşten»den müştâḳ ṭutıcı

ma'nāsına ism-i fā'il-i muraḥḥamdur. Lākin mezkūr ismler ile terkīb olındıḡda ḥıfz ma'nāsı murād olunur. Pes cihāndār, cihān şaḡlayıcı ya'nī cihān ḥalḡını ḥıfz u ḥimāyet idici dimekdür. Bu i'tibār ile şāhlara 'alem olmuştur. Ḥattā Ḥudā-yı müte'āl ḥāfız-ı ḥaḡḡı oldıḡı için Ḥudāya cihandār ta'bīri *beyt*:

جهانرا جهاندار دارد خراب

بهانه سیاوش و افراسیاب

beyti ile istiḡḡād olınmuştur. **Buved**, «ola» dimekdür.

﴿ میل او سوی کم ازای بود ﴾ Anuñ meyli zūlm itmek tarafına ola. **Meyl-i o**, izāfet ile «anuñ meyli» dimekdür. Meyl fethiledür; ma'rūfdur. O, zamīr-i ḡā'ibdür; cihāndāra rāci'dür. **Sūy-i kem-āzārī**, izāfetle «'adem-i zālīmīyet tarafına» dimekdür. Sūy, cānib ma'nāsınadır. Kem-āzārī, yā'-i maşdariyye ile terkīb-i tavşīfide vāḡı'dur. Aşl ma'nāsı bi-ḡasbi'l-lafz «az incitmeklik»dür. Lākin bu maḡūle terākībden bi'l-kūlliye 'adem murād olunmaḡın bunda ḥiç incitmeklik murāddur. **Buved**, «ola» dimekdür. Ma'lūm ola ki re'āyāya ri'āyet ü berāyāya ḥimāyet revnaḡ-ı salḡanat ve sebep-i beḡā-yı 'izz ü devlet ve bā'is-i devām-ı mecd ü şān (ü) şevket oldıḡından, cāndārılıḡuñ şartı kem-āzārılıḡdur. (...[S144b]...) İmdi mücerred lāf-ı sulḡānī ile cihānbānīlik olmayup şerā'ıtına ri'āyetüñ lüzümü

نکته بر جای بزرگی نتوان رد بکذاف

مکر اسباب بزرگی همه اماده کنی

mefhūmından ma'lūm olmaḡın aḡvā-yı erkān-ı salḡanat, 'adl ü dād u merḡametdür. Nitekim nāzım buyurur:

﴿ عدل باید پادشاهانرا و داد ﴾ Pādşāhlara 'adl ü iḡsān gerekdür. **'Adl**, «her nesneyi yirli yirince itmek» ma'nāsına 'Arabīdür. Fārisīde daḡı müsta'meldür. **Bāyed**, «gerek» dimekdür. **Pādşāhān**, ma'rūfdur. **Rā**, edāt-ı mef'ūldür. **Vü dād**, vāv 'āḡfedür; 'adl üzre ma'ḡūfdur; «i'tā vü iḡsān» ma'nāsınadır. Pes bunda والاحسان ان الله يأمر بالعدل والآحسان āyetine telmīḡiyyet nümāyāndur. Pes nā'il-i devlet-i emāret olan zāt vālā-şānuñ şāḡib-i 'adl ü iḡsān ve tenfīz-i aḡkāmda pür-tāb u tevān ve üzerine lāzım olan ḡuḡūḡ-ı emāreti edāya sāt ve şer' ü ḡānūna mer'ī olmaḡ lāzımdur. Tā ki 'inda'llāh me'cūr olup ان المقسطین علی منابر من نور ḡadīs-i şerīfine mā-şadaḡ ola. İllā tenfīz-i umūr u aḡkāmda zā'if ü bī-ḡudret olana emāret ḡatarlarından ḡazer için ol da'iyyeden ḡüzer ḡoşterdür. (...[S145a]...) Ma'lūm ola ki şāhān-ı 'ālem-penāhān fi'l-meşel şübān maḡāmındadır; re'āyā vü berāyā aḡnām yirindedür. Elbette şübān ḡoyunları ḡurd mekrinden ḡıfz u ḡimāye itmeldür. Tā ki vezā'if-i muḡaddere-i sulḡānī kendüye ḡalāl ola. Nitekim şā'ir buyurmuştur, *ḡıḡa*:

شهی که حفظ رعیت نگاه میدارت

حلال باد خراجش که مزد چوبانیست

و کرنه راعی ملکست زهر مارش

که هرکه میخورد او جزیه' مسلمانست

intihā. Böyle olduğu hâlde himāyet ü ‘adl ü ‘adālet üzere olmayan cihāndāruñ yidigi kendüye zehr-i mār olsun ki o cizye-i müselmāndur dimek olur. Bu mişllü sulţānuñ işi pāymāl ve devleti serī‘u’z-zevāl olur dimişlerdür. Nitekim H̄vāce Sa‘dīnūñ:

نکند جورپیشه سلطانی

چون نیاید ز کرک چوبانی

beyti bu beyānda kāfīdür. Pes ‘adl ü ihsān, sebeb-i beḳā-yı ‘izz ü devlet-i sulţān ve mücib-i sūrūr-ı dil-i ‘ālemiyāndur. Nitekim buyurur:

﴿ تا ز عدلش عالمی کردند شاد ﴾ Tā ki anuñ ‘adlinden ḥalḳ-ı ‘ālem ḥurrem olalar. **Tā**, «tā ki»;

zi-‘adleş, «şāhānuñ ‘adlinden» dimekdür. Zi, ez lafzından muḥaffedür; min-i cārre ma‘nāsınadır. ‘Adl ma‘rūfdur. Āḥirindeki şīn, zamīr-i müfred-i ḡā’ibdür; ‘alā-sebīlī’l-bedel şāhānuñ her birine rācīdür. ‘**Ālemī**, āḥirindeki yā’-i nisbet ile «ḥalḳ-ı ‘ālem» dimekdür; cem‘i ‘āvālimdür. Eşnāf-ı ḥalḳa ‘Arabīde ‘ālemūn dirler. Bunda murād budur. Fārisīde bāde meclisine daḥı ‘ālem dirler, kemā-merre beyānuhū. **Gerdend**, fetḥ-i kāf-ı ‘Acemī ile cem‘i ḡā’ib-i muzāri‘dür; şayrūret ma‘nāsınca «olalar» dimekdür. **Şād**, «mesrūr» dimekdür. Nitekim mesrūrū’-bāl diyecek maḥallde ‘Acem dil-şād dirler. Pes nāzımuñ murādı şāhlaruñ ‘adli kāmil ve dādı herkese şāmil gerekdür ki eşnāf-ı ḥalḳ-ı ‘ālem, ol ‘adl ü ihsān sebebiyle şād u ḥurrem olalar dimekdür. Zīrā şāh-ı ‘ālem-penāh olan ḥalifetu’llāh ve ni‘met-i İllāhuñ sāyesi dil-āsāy-ı mazlūm olmaḡuñ lüzūmı ظل الله یاوی الیه کل مظلوم [S145b] ḥadīṣ-i şerīfīnden ma‘lūmdur. (...) İmdi re‘āyāya ‘adl ü ihsān, kār-ı cūvān-merdāndur. Nitekim Şā’ib:

اگر افتاده را همچو مور از خاک بر داری

بکیش من بهست از طاعت روی زمین کردن

buyurmuşdur. Ya‘nī; mūr gibi bir üftādeyi yukaru ṭatar iseñ benüm mezḥebümde rüy-ı zemīnūñ ṭā‘atinden hoşdur dimekdür. Merḥametūñ ḥāli böyledür. Şāh kerīm ü raḥīm oldıḡda etbā‘ daḥı itibā‘ yüsretiyle ḥalīm ü selīm olurlar. Nitekim meşayḫ-ı muḥaḳḳıḳīñ eyidürler ki: Bu ‘ālem-i şūret bir cesed-i müsevvä gibidür. Ve selāṭīn mānend-i ḳalb-i şafvet-āḡīndür. Ve ḥādīmān-ı salţanat mānend-i cevāriḥdür. Ḳalb meşābesinde olan sulţān ḳaçan şalāḥ üzere olsa a‘zā yirinde olan erkān-ı devlet belki cemī‘-i ra‘ıyyet daḥı şālīḥ olurlar. (...[S146a]...)

﴿ کر کند آهنگ ظلمی پادشاه ﴾ Eger pādşāh bir ḳulm ḳaşdın ider ise. **Ger**, edāt-ı şart olan

egerden muḥaffedür. **Koned**, muzāri‘-i müfred-i ḡā’ib ve fi‘l-i şartdur; «ider ise» dimekdür. **Āheng**, on ma‘nāya gelür. Ma‘nā-yı evvel «ḳaşd»dur; bu maḳāmda murāddur. Ma‘ānī-i bāḳıyyesi Ferheng-i Şu‘ūrīde meşṭürdur. Mā-ba‘dine muzāfdur. **Zulmīde** yā vaḥdet için(dür). Yā’-i mezkūrī zulme şarf ile «ber-zulm» dimek, şāha şarf ile «ber-pādşāh» dimekdür; eblaḡdur. Vech-i eblaḡıyyet zāhirdür. Zulm, bir nesneyi vazınuñ ḥilāfınca ḳılmaḡa dirler. **Pādşāh**, ma‘rūfdur. Ma‘lūm ola ki şāh-ı zālīmī, bāde-ḥ‘ārīḳ sebebiyle levāzım-ı meclis-i şarāb olan kebābı, kendü uyluḡı laḥminden tedārük iden ser-ḥoşa teşbīḥ idüp:

شاهی که بر رعیت خود میکند ستم

مستی بود که میکند از ران خود کباب

buyurmuşlardır. Rān, rā'-i mühmele ile «kaba uyluk» ma'nāsınadır. Ve bu beytün lefā'if-i ma'ānisi zāhirdür. İmdi zulm ü sitemden mücānebet itmek lāzıme-i hāl-i ehl-i hükümetdür. Nitekim H^vāce Şā'ibūn:

بزرگ اوست که بر خاک همچو سایه ابر
[S146b] چنان رود که دل مور را نیاز دارد

beyti bu ma'nāya işaretdür. Ya'nī celilü'l-ıqādr odur ki; hāk üzre sāye-i şehāb gibi ancılayın rāhī ola ki kārınca hātırın incitmeye dimekdür. Ve dağı merhāmeten bir fakıruñ pāyinden ber-dāšte olan hār, rüz-i sıyeh-i mevte şem'-i mezār oldığın h^vāce-i mūmā-ileyh *beyt*:

روز سیه مرک بود شمع مزارت
هر خارکه از پای فقیری بدر آیی

beytiyle beyān buyurmuşdur. İmdi zıllı kāşıd olan şāh-ı fāsıde:

{ سود نکند مرو را خیل و سپاه } Aña hayl ü 'asker fā'ide eylemez. **Sūd**, «fā'ide» ma'nāsınadır. **Ne-k'ned**, nefy-i istiḳbāl ve cezā'-i şartdur; kāfuñ bunda sākinen oğındığı zāruret-i vezn içündür. Ma'nāsı «eylemez» dimekdür. **Mer'verāda** mer, taḥsīn-i lafz için zā'iddür. Mā-ba'di «o(و)-rā»dan muḥaffefdür. Ma'nāsı «aña» dimekdür, merre tafşīlehū. **Hayl**, Fārisīde «leşker ve ḥadem ü ḥaşem» ma'nāsınadır. Lākin 'Arabīde muḥlaḳā «at» ma'nāsınadır. Bu maḳāmda murād zāhirdür. **U(ve) sipāh**, hayl üzerine 'atfdür; ma'nāsı «leşker»dür. Pes zıllı kāşıduñ hāli tebāh olınca, sitemi fı'le çıkarın şāhuñ aḥvālını kıyās eyle dimekdür. Bunda işārāt vardur ve sitemkāra ḥadem ü ḥaşemün 'adem-i fā'idesi bir nice beyāna mevḳūfdür. Evvelen, sitemkār elbette bir kaza'ya dūçār olur dimekdür. Nitekim:

ز اشک و آه ضعیفان خاکسار بترس
که بود مشرق طوفان تنور پیرزنی

beytinün müfādı bu beyānda zāhir ve tafşīl-i ma'nā dībācede sebḳ iden vaḳ'a-i Tūfān beyānında bāhirdür. Şāniyen, zālīmün derdi bī-'ilācdur dimekdür. Nitekim Meşārıḳ-ı şerīf ḥadīs-i münfī üzre zālīm çam ağacına beñzer; bir kerre şadme-i bād ile devrildikten şoñra bir dağı toğrılmaz ve yirinde tāze şığvası olmaz. Lākin fuḳarā sünbüleye beñzer; teşādüm-i hevā ile egilüp yine zararlız toğrılır, intihā. Şālīşen, zālīmün aḥzi bağteten olup ḳabza-i intıḳāmdan taḥlīş-i girībāna mecālī olmaz dimekdür. Nitekim, ان الله یغلتله ی دنیاویییییی ḥadem ü ḥaşemi, ğayr-ı dāfi' oldığı gibi 'uḳbāda olacaḳ rüsvalıġa māl ü etbā'ı ğayr-ı nāfi'dür dimekdür. (...[S147a]...) Hāmisen,

از تیر آه مظلوم ظالم امان نیابد
بیش از نشانه خیزد از دلفغان کما را

mışdaḳınca zālīm bu ḳadar mevḳibe-i 'izz ü şān şāhibi iken fīr-i āh-ı maẓlūmdan bi-emān ve dağı Şā'ib:

باهی میتوان از خود برآوردن جهانیرا
که یک رهبر بمنزل می رساند کاروانیرا

müfādınca ve dağı

غافل مشود آه ضعیفان که این نسیم

افسرد فرق دولت و اقبال می پرد

mazmūnı üzre zālīmūñ zulminden cem‘i ve esbāb u ālāt u ‘askeri inkisārdan nāşī tārmar olup birinde bir fā’ide vü ‘ā’ide qalmaz dimekdür. Nitekim te’sīr-i inkisār bābında Nābī:

Bir nefesde qaldurur biñ bārgāh-ı devleti

Ehl-i derdūñ top-ı āh-ı inkisārın görmüşüz

diyü buyurmışdur. Ve dağı efsūs u nedem bī-fā’ide olup mezra‘a-i ‘ālemde bir alan biñini birden virmek ‘ādetin ‘ıyānda Rāğib el virür:

Bire hezār virür celb iden bu mezra‘ada

Hep aldığım kef-i efsūs-ı āsiyāb döger

buyurmışdur. (...[S147b]...) nāzım eyidür:

﴿ چونکه باشد عادل و میمون لقا ﴾ Çünkü ‘ādil ü meymūn-liqā ola. **Çünkü**, ‘illet edātudur.

Bāsed, aşl temennī vü tereccīde müsta‘meldür; bunda «ola» dimekdür. Fā‘ili şāhdur. **‘Ādil**, ism-i fā‘il-i ‘Arabīdür. Fārisīde «dādār» dirler. «Adl idici» dimekdür. (...[S148a]...) **U(ve) meymūn-liqā**, ‘ādil üzre ma‘tūfdur; «mübārek şüretlü ve meymenelü» dimekdür. Zīrā bu kelām mübārek ma‘nāsına olan meymūn ile, «görmek ve görışmek» ma‘nāsına veyā müte‘allik-ı ru’yet olan şüret ma‘nāsını mebnī liqādan mürekkebdür. Bu vechile mürekkeben müsta‘meldür. Ma‘lūm ola ki meymūn-liqā olmağıñ ‘alāmeti ve şemerātı vardır. ‘Alāmeti, sīmāda āşār-ı hayr müşāhede olmağdur. Zīrā اثرالسجود سیماهم فی وجوههم من ke-zālīk böyledür. Pes şālāh u fesād kişinūñ sīmāsından hüveydādur. ‘Ārifler anı sīmādan fehmi iderler. Hattā meşāyih-i muhaqqıqın eyidürler: Reng ü büy, ceres gibi gāmmāzdu. Ya‘nī bir kimsenūñ ef‘āl ü aqvālinden derūnında muzmer olan murādātı الظاهر عنوان الباطن mişdāqınca muzher olur. (...) Pes derūnında ‘adālet ve merhāmete meyl keyfiyeti olan ‘ādilūñ sīmāsından āşār-ı hayr u şālāh zāhir ve bunuñ hilāfınca mā’il-i zulm olanūñ sīmāsı çīn-i cebīn ve liqāsı gāḍab-āgīn oldığı bāhirdür. İmdi sürür u gāmi her kişinūñ cebhesinde nümāyān olan hatt-ı ma‘nevīden oqudıqları gibi ‘ārifler, sīmāya nāzar ile ‘ādilleri meymūn-liqā ve sitemkārları bed-liqā oqumuşlardur. Ve deryānūñ mehālik-i bātını, cūş u hurūş-ı rüy-ı zāhirinden nümāyān ve dağı zāhir-i büstānūñ zīnet-i bahār ile hulle-puş ve berg-i tarāvet-āşār ile cāme-ber-düş olması gālībā derūnının mīve-i gūn-ā-gūn ile meşhūniyyetine dāll ve evrāqdan te‘arrīsi hulūvv-i mīvesine işāret ü mişāl oldığı gibi insānūñ zāhir ü bātını buña kıyāsdur dimişlerdür. İmdi meymūn-liqānūñ ‘alāmeti, sīmāda āşār-ı ‘adl ü ihsān hüveydā ve meclis-i pākinde envār-ı ādāb u ilm ü ‘irfān peydā ve dest-i kerem-peyvesti envā‘-ı ‘aṭāyāya maşdar bir ma‘nā bulınmağdur. Ve şemerātı, ‘adālet ü merhāmeti sebebiyle devām-ı ‘ömr ü devleti ve beqā’-i şān u şevket ve saltānatı haqqında re‘āyā vü [S148b] berāyānūñ da‘vāt-ı icābet-āyātına mazhariyyetdür. Ve du‘ā-yı zu‘afā ise ne vechile kārger oldığı H‘āce Şā’ibūñ *beyt*:

دعای خاکساران میکند امداد شاهانرا

که باد شهیر موری کشتخت سلیمانرا

beytiyle şābit ve mu‘teberdür. (...)

﴿ باشد اندر مملکت شه را بقا ﴾ Memleketde ol şāha devām u beḳā ola. **Bāşed**, «ola»; **ender memleket**, «memleket içinde» yaʿnī serīr-i salṭanatda; **şeh-rā**, «pādşāh-ı ʿādil için» dimekdür. Şeh lafzı şāhdan muḥaffedür. Rā ḫarfī edāt-ı meʿūldür. **Beḳā**, «devām» maʿnāsınadır. Pes şāh-ı ʿādilüñ memleketde beḳāsınuñ maʿnāsı; mülki ʿadl ile maʿmūr ve reʿāyāyı iḫsān ile mesrūr eyledikce belā-yı nā-gehānīden maşūn ve aʿdā-yı bed-ḫʿāhānuñ şūrūrından meʿmūn olup ilā-māşāʿaʿllāh mekīn-i mināşşa-i salṭanat ve nişīn-i taḫtgāh-ı ḫükümet olur dimekdür. (...) Veyāḫod maʿnā-yı beḳā; ol şāh-ı ʿādilüñ baʿdeʿl-memāt nām-ı ḫayr-āşārınuñ dillerde dāstān-ı zindegī şān (ü) şevket-nişānından ʿibāretdür. Pes şāhāna herkes ḫaḳḳında kerem ü iḫsān ve ḫuşūşıyle leşkere inʿām u ikrām ehemmi meḫāmmdan oldıḡın iʿlān için nāzım eyidür:

﴿ چون کند سلطان کرم با لشکری ﴾ Çün pādşāh bir ʿaskere kerem eyleye. **Çün**, ʿillet içündür. **Koned**, muzārīʿ-ı müfred-i ḡāʿibdür; «ider» dimekdür. **Sultān**, maʿrūfdür. **Kerem**, «eyülük ve iḫsān»dur. Pes kerīm, «iḫsān idici» demek olur. (... [S149a]...) **Bā**, bunda ilşāk içündür. Āḫirindeki elif, zarūret-i veznden nāşīdür. **Leşkerīde** yāʿ vaḫdet içündür. Leşker, mecmūʿ-ı sipāhdür. Bā-leşkerī, «bir ʿaskere» dimekdür.

﴿ بهر او بازند صد جان بر سرى ﴾ O sultān için bir baş üzre farzā yüz cānları olsa fidā iderler dimekdür. Baʿzı nüşhada bu maḳāmda vāv vāḳıʿ olmaḡıla **جان و سرى (cān u serī)** bulmuşdur. Buña göre; o şāh için yüz cān u baş oynarlar demek olur. Nüşa-i evvelde «serī»deki yāʿ vaḫdet içündür. Nüşa-i sāniyyeye göre zāʿiddür. Maʿneynüñ birbirinden eblaḡı zāhirdür. **Behr**, beş maʿnāya gelür. Bunda lām-ı taḫşīş-i ʿArabīnün ifāde itdiḡi ʿillet maʿnāsını müfiddür; «içün» dimekdür ve mā-baʿdine muzāfdür. **O**, zamīr-i ḡāʿibdür; sultāna rāciʿdür. **Bāzend**, muzārīʿuñ cemʿ-i ḡāʿibidür; «oynarlar» dimekdür. [S149b] Yaʿnī bezl iderler dimekdür. Zīrā Ferheng-i Şuʿūrīde eyidür: Bāzīden, «bezl itmek» maʿnāsınadır. Ve daḡı bāzī, «oynamak» maʿnāsına maşdar degüldür; ber-işlāḫ «gelme(?)»dür, kemā-ḳāle Kātībī, intihā. «Bāzend»üñ taḫtında müsteḫırr fāʿili olan zamīr-i cemʿ leşkere rāciʿdür. **Şad**, «yüz» ʿadedine dālldür. **Cān**, maʿrūfdür. **Ser**, bunda «baş» maʿnāsınadır. Ve ḡāḫ evc ve heves ve serdār-ı ʿasker ve ser-i gürūh ve ser-i ḳavm ve ser-i şāʿirān ve emşālleri maʿnālarına olur. Pes sultān-ı cihāna şeref ü şān u şevket ü ʿunvān evvelā ʿadl ve şāniyen herkese ve ḫuşūşıyle leşkere kerem ü iḫsān eylemekdür. Tā ki ḫīn-i iḳtizāda leşkeriyān anuñ yolında bezl-i cān eyleyeler. Zīrā الانسان عبدالاحسان müfādınca kerem iḫrāzı ḳul ve ḫizmetkār ider. Ve kerem bir ḳayd-ı ʿazīmdür ki ol ḳayd ile muḳayyed olan kimesne, kerīmüñ bāb-ı ḫizmetinde ʿabd-i müʿebbed olup ibāk fikri ḫātırına gelmez. Nitekim buyurmuşlardur:

Ḳovsañ gider mi rişte-i iḫsāna bend olan

Mürḡ-ı dile kerem gibi bir maḫbes olmaya

intihā. Nāzımuñ zeyl-i ʿadlde beyān-ı iḫsāna mübādereti ve iḫsānuñ leşkere taḫşīşinüñ işāreti budur ki; Ḫudā-yı müteʿāl evvelā ʿadl, şāniyen iḫsān ile emr itmişdür. Ve daḡı selāḫin ü kibāra ḫizmet öteden berü iki nesne içündür; biri celb-i niʿmet ve biri kesb-i ḫurmetdür. Bu fāʿide-i ʿāʿideden ḫālī olan, ḫādim itdiḡi

hizmete nâdimdür dimişlerdür. (...[S150a]...) Lâkin haqîkat-i hâle nazâr olınsa erbâb-ı keremüñ in‘âmı herkese ‘âmm gerekdür ki sâyesinde herkes şâd-kam ola. Nitekim:

چو افتاب اکر میل تاج زرداری
ز هیچ ذره فروغ نظر دریغ مدار

beyt-i dürer-bârınuñ beyân-ı ma‘nâ-yı âbdârı siyâkıında beyt:

İhsân aña dirler ki ola cümleye vâsıl
Ne deftere mevķûf ne muhtâc-ı raķamdur

diyü buyurmuşlardur. Qaldı ki “Şâh olanlar elbette kerem ile me’lûf ve halka ihsân şıfatıyla mevşûf olur. Anlar için naşîhate ibtidâr ve keremi hâtırlarına ihtâra ne hâcet?” dinür ise cevâb budur ki: Meredd-i hür ve kerr-i a‘vâm u şuhûr ile nüşha-i pâkîze-i keremüñ maḥvı meşhûr oldığına binâ’en tenbîh maķâmında zikrine mübâderet buyurmuşdur. Ve keyfe lâ ki *beyt*:

Mürûr-ı dehr ile resmi bozılmış haṭtı maḥv olmuş
Bir eski nüşha var qalmış kerem Hâtem zamânından

diyü buyurmuşlardur. Hattâ in‘âm u ikrâm miyâne-i hâşş u ‘âmmda bi’l-küllıye mensî olup mesned-i vâlâ-yı kereme bir qurı selâm kı’im-i maķâm oldığını mevlânâ Nâbî Efendi *beyt*:

Rüsûm-ı luṭf u kerem halk içinde mensîdür
Hemân alup virilür bir selâmı qalmışdur

diyü buyurmuşdur. (...[S150b, S151a]...) Pes nâzımuñ mışrâ‘-ı şânide mükrem olan “leşker şad cân u baş fidâ iderler” didigi, “mükrim olanlara daḥı lâzım olan budur” dimege naşîhat vardur.

Der-Beyân-ı Ahlâk-ı Hamîde

Bu beyân ahlâk-ı hamîdedür. Ahlâk cem‘dür; müfredi hulķdur. Hulķ, zamm-ı hâ ile «hüy» ma‘nâsınadır ve aķsâmı üçdür. Zîrâ ol haşlet eger sebep-i fazl u kemâl olur ise aña «hüsn-i hulķ» dirler. Fazîletdür; hilm ü seḥâ vü şecâ‘at gibi. Ve eger bâ‘iş-i naķş ve bādî-i halel olur ise hulķ-ı kabîhdür ve rezâletdür; cübn ü buḥl ü hıffet gibi. Ve hiç birine sebep olmaz ise hulķ-ı muṭlaķdur; hubâṭat ü zerâ‘at gibi. Ve ahlâk-ı hamîde altmış sekize bâliġdür. Tafşîli Tarîķat-i Muḥammediyede meşhûrdur.

﴿ چار چیز آمد بزکیرا دلیل ﴾ Dört nesne ululıġa delîl geldi. **Çâr çîz**, «dört nesne»; **âmed**, mâzî-i müfred-i ġâ’ibdür; «geldi» dimekdür. **Büzürg**, «ulu ve büyük» ma‘nâsınadır. Gerek cüssede ve gerek rütbede ve gerek yaşda olsun; cümlesinden e‘ammdur. Lâkin siyâķ qarînesiyle bunda murâd rütbe cihetinden ‘azîmdür. Âhirindeki **yâ**’ maşdariyyedür. **Râ**, edât-ı mef’uldür. **Delîl**, «delâlet idici» ma‘nâsına ‘Arabîdür. Bunda murâd ‘alâmet ve rehber ma‘nâsınadır.

﴿ هرکه آن دارد بود مرد اصیل ﴾ Her kim ki anı ṭuta merd-i aşıl ola. **Her ki**, «her kim ki». **Ân**, ism-i işâretdür; müşârun ileyhi «çâr çîz»dür ki anlaruñ biri ‘ilme i‘zâz eylemek ve biri cevâb-ı bâ-şavâb virmek ve biri a‘dâdan mücânebet ve biri miyâne-i eşdiķâda hoş-nişîm ü iķâmet eylemekdür. **Dâred**, «ṭutar»; **buved**, «ola»; **merd**, fethile «er» ma‘nâsınadır ki ‘Arabîsi [S151b] «racül»dür ki bâliġ olmaķ

şartındandır. Nā-bālīga merd dinilmez. Ve gāh bahādır ma'nāsına da olur. Mā-ba'dına muzāfdur. **Aşıl**, «hasīb» ya'nī «şerīf» dimekdür. Pes ol dördüñ evveli:

﴿ علم را اعزاز کردن ببحساب ﴾ 'İlme hisābsız 'izzet ü hürmet eylemekdür. **'İlm-rā**, «'ilm-i şerīfe» dimekdür. Murād 'ilm-i nāfi' olmağ rüşendür. 'İlm, ma'rūfdur. **Rā**, edāt-ı mef'uldür. **'İzāz kerdn**, maşdar-ı mürekkebdür; «'izzet ü hürmet eylemek» dimekdür. **Bī-hisāb**, «şayısız» dimekdür. Bī, edāt-ı nefydür. Hisāb, kesr-i hā'-i mühmele ile 'Arabīdür; «şaymağ» ma'nāsınadır. Luğat-i Fārisīde ta'cīmen ma'nā-yı mezkūrda müsta'meldür. Ve gāh elifini yā'ya kalb ile «hasīb» dağı dirler. Nitekim yevm-i kıyāmete «rüz-ı hisīb» dimişlerdür. Ma'lūm ola ki hālāl ü hārām ve cümle aḥkām kendü ile ma'lūm oldığı için 'ilm-i şerīf zātında memdūh ve hürmeti lāzımdur. Ve keyfe lā ki Fahr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi vesellem و قل رب زدنى علما emriyle me'mürdür. Ḥāzret-i Ādem 'aleyhi's-selām şeref-i 'ilm ile kıble-i sücūd-ı melā'ik olmuştur. (...) Ḥāzret-i 'Alī razıya'llāhu 'anhuñ 'ilm-i şerīf ḥaḳqında Fahr-i kā'ināt 'aleyhi efḍalü't-teḥıyyātdan beş biñ sekiz yüz eḥādīs-i şerīfe mervīdür diyü buyurdığı Şerḥ-i 'Aynü'l-'İlme meştürdür. (...[S152a]...) 'İlm-i şerīfe 'izāz u ihtirām, 'ilmüñ zātına rağbet ile taḥşiline teşmīr-i sāk-ı ihtimām ve tekmīline sa'y-ı mā-lā-ke'lām idüp muḳtezāsınca 'amele şitāb ve sā'il-i meşā'ile i'tā'-i cevāb-ı bā-şavābdan 'ibāretdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ خلق را دادن جواب با صواب ﴾ Ḥalğa şavāba muḳārin cevāb virmekdür. **Ḥalk**, «maḥlūḳ» ma'nāsınadır. Türkīsī «il» dimekdür; Fārisīde bu ma'nāda müsta'meldür. **Rā**, edāt-ı mef'uldür. **Dāden**, «virmek» ma'nāsına maşdar-ı dālīdür. **Cevāb**, ism-i müfred-i Fārisīdür; «su'al muḳābilinde söylenen kelām» ma'nāsınadır ve bunda murād budur. Ve 'Arabīde dağı bu ma'nāda müsta'meldür ki cem'ı ecvibe gelür. Ammā mürekkebi [S152b] Fārisī oldıḳda cevāb, arpa şuyı dimek olur. 'Arabīde dağı havz-ı mā' ma'nāsına olan «cābiyye»nüñ cem'ı oldığı vāriddür, intihā. Mā-ba'dine muzāfdur. **Bā**, muşāḥabet içündür. **Şavāb**, 'Arabī vü Fārisīde müsta'meldür; «toğrı ve dürüst» ma'nāsınadır; ḥaḳānuñ muḳābilidür. Pes nāzımuñ bu beytde 'ilmüñ ta'lim (ü) ta'allümine sa'y idenüñ şerāfetine işāret vardur. Nitekim ḥādīs-i şerīfde علمه و علم من تعلم العلم و علمه vārid olmuştur. Ve sā'il-i mesā'il elbette ta'allüm-i cevāb berekātından 'ālim ü fāzıl ve şevāba nā'il ve murādına vāşıl olur. Nitekim مفاتيحهاالسؤال و خزائن العلم ḥādīs-i şerīfi bu ma'nāya dālīdür. Pes bilā-özr terk-i ta'lim-i 'ulüm ve sā'ilin cevāb-ı bā-şavābdan maḥrūm iden 'ālim-i bī-nefuñ ḥāl ü şānı لا ینتفع به ککنز لا ینفق منه سانیة من العلم و علمه vārid olmuştur. İmdi 'ālim olan, bildigini ta'lim ve sā'ilüñ su'āline muḳābık cevābı tefhīminden evvelā bir ğarāz-ı dünyevī niyyetinden ḥālī olmağ gerekdür. (...) Sāniyen sā'ilüñ maḳşūdını luḳfile tizāḥ itmek gerekdür. Tā ki defter-i büzürgvāride meştür u pāk-nijādılık ile meşhūr ola. Ve illā Nesīb-i merḥūmuñ kıḳ'a-i dil-ārāsını anuñ ḥaḳqında oğumağ revā ola ol *kıḳ'a* budur:

'İlm ile olsa fūrū-māye ferīd-i rüzgār
Kimsenüñ maḳşūdını luḳ ile tizāḥ eylemez
Bed-siriştüñ südmend olmaz fazīlet ḫab'ına
Āb-ı şīrīn bahri sükker-i zehri işlāḥ eylemez

ma'nā «āgāh iseñ» demek olur. **Tamām**, ma'nāsı ma'rūf-ı enāmdur. Ma'lūm ola ki 'aql, her vechile memdūh-ı enām olduğundan 'ādet-i kirām üzre nāzım bu beytde ve emsāli maḥallerde “eger 'aql tutar iseñ şöyle eyle” diyü idecegi naşāyihūñ k̄abūline ihtimām buyurmuşdur. (...) İmdi eger 'ālim ü 'āqıl u merd-i kāmil iseñ:

﴿ نرم و شیرین کوی بامردم کلام ﴾ Halka sözi yumşak ve tatlı söyle. **Nerm**, «yumşak» dimekdür; gerek maḥsūsen ve gerek ma'nen olsun. Bunda murād şānīdür ki «laṭīf ü ḥoş» ma'nāsına olur. **Ū(ve) şīrīn**, nerm üzerine ma'tūfdur; «tatlı ve lezīz» dimekdür. Nitekim acı ve tatlı diyecek yirde 'Acem «telh u şīrīn» dir. Pes şīr, kesre-i şarīḥa ile «arşlan»dur. Lākin fetḥa-i imāle ile «sūd»dür. Ve yā'-i şāniyye nibet içündür. Nūn-ı mezkūr yā'ı te'kīd içündür. [S154b] Tatlı da insānuñ ibtidā tatdığı lezīz sūd olduğu için aña nisbet itmişlerdür. **Gūy**, emr-i ḥāzırdu; «söyle» dimekdür. **Bā**, muşāḥabet içündür. **Merdüm**, üç ma'nāya gelür. Biri ādemdür ki ma'rūfdur. Ve biri göz bebegidür. Ve biri maḥlūk ma'nāsınadır ki bunda murād budur. Nitekim insānuñ müfred ve cem'ine 'Acem merdüm ve merdümān dir. Ve 'Arab halk ve ḥalāyık dirler. **Kelām**, «söz» ma'nāsınadır; sūḥan gibi. Lafzī ve ma'nevīden e'ammdur. Lākin bunda murād ma'nā-yı luğavīdür ki insānuñ ḫalīl ü keşir telaffuz eylediği sözdür. Pes bu beyt, eṣyā'-i erba'anuñ ikincisi olan “Halk-rā dāden cevāb-ı bā-şavāb” mısrā'ını tafşil maḫāmındadır. Ve bunda علیک بحسن الکلام ḥadīs-i şerīfine telmīḥ vardur. Ma'lūm ola ki nermiyyet üzre 'uzūbet-i lisān, bā'is-i keşret-i ihvāndur. Nitekim ḥazret-i Ḥayder من عذب لسانه کثر اخوانه buyurmuşdur. (...) Ve sözi şīrīn söylemek kişiuñ düşmānın dost ider diyü *kıṭ'a*:

Ḥoş-kelām ol bed sözüñ dilden çıkar tedbīrini
Acı söz ile kişi çeşm-i cihān-bīnden çıkar
Tatlı söz koymaz muḥātabda yılanlıktan eşer
Ḥoş dimişler tatlı söz ile yılan inden çıkar

buyurmuşlardur. Ve daḫı sözüñ şīrīni münāsebetiyle maḥallinde söylenendür ki ol sūḥan-ı rengīn, naql-i mecālis-i yārān ve ḥalāvetden nāşī dillerde dāstān ola. (...) Pes ḥūnāsā rengīn ü şīrīn olan söz elbette ḥāricde şöhret birle devrān [S155a] ve reng-baḥş-ı mecālis-i yārān olur. Ammā bī-münāsebet olan kelām, bā'is-i zarar-ı tām olur. Bu mişllü kelāmdan ḥazer ve ḥaṭarından ḥā'if olmak lāzımdur. Nitekim Ḥ'āce Şā'ib *beyt*:

دلچون برك بيد از حرف بی هنكام ميلرزد
چو عاقل طفل بيند بر کنار بام ميلرزد

diyü buyurmuşdur. Ya'nī bī-maḥall sözden sögüt yaprağı gibi dıtrerem. Zīrā 'āqıl olan ṭam kenārı üzre bir tıflı görşe ḥavfından anuñ üzerine dıtrer dimekdür. (...)

﴿ هرکه باشد ترش روی و تلخ کوی ﴾ Her kim ki yüz eşkidici ve acı söyleyici ola. **Her ki bāşed**, «her kim ki ola». **Turş-rūy**, terkīb-i tavsīfīdür; yüz ekşidici ya'nī «utanmaz yüzlülük ve 'abūs çehrelülük gösterici» dimekdür. **U(ve) telh-gūy**, turş-rūy üzerine ma'tūfdur; bu daḫı terkīb-i tavsīfīdür. Ma'nāsı «acı

haqqında: ان كيدالشیطان كان ضعيفا buyurmuşdur. Ve dağı aḍā-yı dīn olan küffār-ı hāksārdur. Ve dağı bilā-sebeb-i şerḥ insāna ḥadāvet üzre olan eṣrār-ı bed-girdārdur. Ve dağı kişinüñ māl ü evlādıdır. [Ü146a] Hattā māl, şāhibine dūşmān u vebāl oldıgın beyānda Behcet nām bir merd-i maḥrifet buyurmuşdur ki *beyt*:

Māl kişinüñ dostı hem dūşmenidür dirler

Çekdiği felāketler qurduñ ipegindendür

Ve dağı dūşmān her bir mūzī olan ḥayvāndur. Qaldı ki bu zıkr olınan aḍālaruñ şağır ü kebīr ve zaḥf ü kavīsī ḥadāvetde seyyān olmağın her birlerinden ḥazerüñ lüzümını işḥār için dūşmen lafzını nāzım muṭlaq zıkr itmişdür. Ve muṭlaqı kemāle şarf kâ'idesi bir qarīne-i şārife bulunmağa meşrūtdur. Qarīne bulunmadıqda muṭlaq, ıtlākı üzre bākī kalur. Nitekim bu maqāmda böyledür. Ancak ḥazerüñ ehemmi ü elzemi vardur. Nitekim meşāyih-i şūfiyye eyidürler ki: Ḥazeri lāzım olan derün-ı ḥānede bulınan dūşmāndur. Yaḥnī cesed-i insānda münzevī olan nefis ile şeyṭāndur. Pes derün-ı ḥānedeki ḥadūlardan bī-ḥaber olup taşra qapuları sedd idenüñ renc ü zararı bī-ḥadd olur. İmdi āb içinde pinhān olan ḥārdan, dāḥil-i cevfi-i mā' haberdār oldığı gibi gāvṭager-i baḥr-i derün olan hemezāt-ı şeyātın ve ilhāmāt-ı melā'ikenüñ kalbüne ilkā eyledikleri igvā vü ilhāmdan haberdār olup aña göre nefis ile şeyṭānuñ fesād u igvāsından iḥtirāz ve ilhām-ı melek üzre ḥamd ü şenāya dem-sāz olmaq gerekdür. (...[S156b]...) Pes dūşmāndan ḥadem-i iḥtirāza sebep birkaç veche vardur ve muḥtemeldür. Evvelen, dūşmānını bilmemekdür. Bu ise cūhelā vü ḥumaqā şıfatındandır. Bu maqūle cāhil ü gāfilüñ zarar-keşide olması vāreste-i kayd u beyāndur. Ve gāflet ile ḥomrūñ gūzerānı encāmında peşimānıluğū ḥadem-i fā'idesi ke'ş-sems nümāyāndur. (...) Şāniyen, dūşmānuñ mülāyemetine iḥtimād itmekdür. Bu dağı ḥāqıl kārı degüldür. Nitekim *beyt*:

ز چشم نرمی دشمن فریب عجز مخور

دلیر بر سر این آب زیرکاه مرو

beyt-i laḥfīnüñ mażmūnı [Ü146b] üzre dūşmānuñ nermiyyet-i çeşmine aldanmaqdan fütāde-i çāh-ı ḥaciz olma. Yaḥnī şaman altında olan şuyūñ üzerine dilrāne yürime ki helāk olursın dimekdür. Hattā dūşmānuñ tevāzuḥna iḥtimād eylemek ḥamākatdür diyü buyurmuşlardır. Nitekim Ğanī-i Keşmirī *beyt*:

بر تواضعهای دشمن تکیه کردن ابلهست

پای بوس سیل از پا افکند دیوار را

beyt-i rengīni ile dūşmānuñ tevāzuḥını, seylüñ dīvār ayağına buse-dādlik ile dīvārı ḥarāb-ābād eylesine teşbīh ve buña muḥtemed olanı ḥamāqate mensüb kılmışdur. Ḥale'l-ḥuşuş ki mülāyemet ḥarz iden dūşmānuñ ḥadāveti qadīm olmuş ola. Ol mişllü ḥaşm-ı dīrīn-i mekr-āyīn için nīşter-i pinhān-kerde-i miyāne-i mūm ola dimişlerdür. Nitekim Ḥāce Şā'ibüñ *beyt*:

حذر کن زینهار از خصم دیرین چون ملایم شد

که آن مکاررا در موم باشد نیشتر پنهان

beyti bu beyāna şāhiddür. Ve Nesīb Efendinüñ:

Nesīb rüy-ı dil-i dūşmene gurūr itme

Mülāyemet dağı gösterse ḥāra aldanma

diyü buyurdığı bu ma'nāya mebnīdür. Nitekim 'uḳalā 'indinde dört nesneye maḡrūriyyetden ḡazer lāzımdır. Anlar; ḡarr-ı ūitā ve sūḳūn-ı feres ve dıḡk-i 'adū ve zūhd-i nisādur diyü Muḡāzarātda meūūr u müberhendür. ūālīūen dūūmānı ḡaḡr görmekten nāūi iḡtirāzında ihtimām [S157a] itmemekdür. Bu daḡı kıllet-i fikr ve ūeḡāfet-i re'y ü tedbīrden nāūīdür. (...) ḡattā ḡaūmuñ ḡarınca ise de merdāne ol didikleri, meūel-i sā'ir üzre arslan bu ḡadar ḡuvvet ü ūavlet ūāḡibi iken toḡurdığı yavrısını ḡarınca elinden bir yirden bir yire aḡzı ile götürüp ḡaçurur. ḡattā yavrısın aḡzında tūtop ḡider iken ba'zı bıldırcın didikleri ḡuū nā-ḡāḡ uḡrında pervāz itmek ile yavrısına ḡazar gelmemek için ūeḡḡat dā'iyyesiyle aḡzında ziyāde ūıḡup bilmezlik ile helāk ider. Anuñḡün sebebine isnād tārıḡı üzre mezkūr bıldırcın ḡuūna luḡat-i Fārisīde «ūirkūū» diyü ad virmişlerdür. ḡulāūa dūūmeni ḡaḡr görmelü degüldür. (...) Pes 'umūmen a'ḡādan ve a'ḡān ile iḡtilāḡ iden eūdiḡādan ḡazer lāzımdır. Zīrā semme ḡarıūan 'asel, semm [Ü147a] ve zī'be murāfiḡ olan kelb elbette zī'b-i pūr-sitem olur dimişlerdür. (...) Nitekim Nābī-i merḡūmuñ *beyt*:

Bu zaḡm-i 'ıūḡuma bādī nigāḡum olmuūdur

Baḡa bu tūr yine kendi terkeūimendendür

didigi bu bāba münāsibdür. (...) ḡaldı ki dūūmāndan ḡazerūñ tārıḡleri ḡoḡdur. Evvelā herkes ile ḡüsn-i zindeḡānī üzre olup dūūmān peydā itmemekdür. (...) Ve ba'zı zuraḡānuñ *beyt*:

Dünyā ile sen ūulḡ ol bī-ḡucet ü bī-da'vā

İsterse cihān ḡalḡı hep ūāḡid-i düzd olsun

didigi bu ma'nāya mülāyimdür. ūāniyen saḡa 'adāvet idene nān u nemek ü nevāle i'ḡāsından [S157b] münfekk olmamaḡdur. Zīrā nemek, ciḡer-ḡüzārliḡda zehr-i ḡuūümetden ziyādedür. Nitekim ḡ'āce ūā'ibūn bu beyānda *beyt*:

نمک ز زهر خصومت جگر کنارتترست

بهر که زهر بکارت کند نواله بده

buyurdığı kāfīdür. ūālīūen dūūmāna müdārā itmekdür. Müdārānuñ sūnnet-i ūerīf oldığı vāreste-i ḡayd-ı ta'rifdür. Binā'en 'alā-zāliḡ ḡ'āce ḡāfiḡ-ı ūīrāzī:

آسایش دو کیتی معنی این دو حرفست

با دوستان تطف و با دشمنان مدارا

buyurmuşdur. Ya'ni iki cihānuñ rāḡatı bu azacıḡ ūey'ūñ ma'nāsıdır ki ol, dostlar ile eyü ḡeḡinüp dūūmānlar ile müdārā ḡılmaḡdur dimekdür. Nabī-i merḡūmuñ:

Temāūā-yı cemāl-i nev-'arūs-ı rāḡat isterseñ

Var evvel dīde-i 'irḡānuña kuḡl-i müdārā ḡek

diyü buyurdığı bu ma'nāya mebnīdür. Ve fī'l-ḡaḡıḡa ūeḡāvet-i 'adāvet müdārā ile vifāḡ u maḡabbete mübeddel olur. (...[Ü147b]...)

﴿ در میان دوستان مسرور باش ﴾ Dostlar arasında mesrūr ol. **Der-miyān-ı dostān**, «dostlar

arsında»; **mesrūr**, ma'rūfdur. **Bāū**, emr-i ḡāzırdur; «ol» dimekdür. Bu mıūrā'-ı pāk, aḡlāḡ-ı ḡamīde-i erba'anuñ dördincisine iūāretdür. Mıūrā'-ı ūānī ve ittiūālinde olan beyt-i ātī, dūūmāndan ḡazerūñ luzūmını te'kīdden 'ibāretdür. Ma'lūm ola ki eḡerḡi dūnyānuñ sūrūrı ūurūr ile hem-implā ve kendüde mesrūriyyet

ma'đüm yollu bir ma'ñadur. Lâkin sürür oldığı şürette ancak miyâne-i dostânda bulunur. “Her hâlde belki dâreynde mesrûr olayum” dir iseñ, dostlar peydâ idüp miyânelerinde mesrûr ol demek bu maqâmda murâddur. (...[S158a]...) Ke-zâlik miyâne-i dostânda olan sürür dağı ebedîdür. Zîrâ Allâh için olan mağabbet ü uşuvvet, cennetde dağı ber-çarâr olacağı hakkında nice aĥbâr vârid olmuştur. Ve miyâne-i dostânda sürürüñ zuhûrî şöyledür ki; ħable-ħalku'l-ebdân ‘âlem-i ervâhda her bir rûh âharı ile kesb-i âşnâ ve ittihâd u itilâf-ı rûhânî peydâ eylemiştir. (...) [Ü148a] Pes dostân birbiriyle encümen-ârâ-yı şöhet oldıĥda ol ülfet-i ezeli ve şöhet-i bî-ħalelînüñ büy-ı rûhânîsi mu‘attar-ı meşâmm-ı cân olarak ĥarekete gelüp ol ‘âlem-i ervâhdaki güzêrân iden ĥâlât-ı ünsiyye müvâlât-ı fıtrıyyeden münba‘is sürür-ı ĥuzûruñ âşâr-ı berekâtından, miyâne-i dostânda her dost mesrûr olur. Lâkin dost didikleri yâr-ı şadıĥun fı-zamâninâ ĥazâ vücûdı kibrit-i aĥmerdür. Nitekim İmâm Şâfi‘î raĥimehu’llâhuñ:

صاد الصديق و كافي الكيمياء معا

لايوجدان فدع عن نفسك الطمعا

buyurduğu ve dağı:

Amân şaĥın yañılıp dime Sâbit ölmüştür

Fülân ile aramızda hezâr ĥaĥĥ (u) ĥuĥûĥ

İki müşâbihi var kîmyâ vü sîmurĥuñ

Biri refîĥ-ı muvâfiĥ biri şadıĥ-ı şadıĥ

buyurdıkları bu beyânda muĥarrerdür. İmdi her ‘âĥıla lâzım olan, yâr-ı şadıĥ peydâ eylemekdür. Tâ ki miyânede üstüvâr olan bünyân-ı mağabbet ĥalel-pezîr olmaya. (...[S158b]...) Pes kaçan dostân arasına vardıĥda füşat-i meydân-ı ülfet ve vüs‘at-i sâĥa-i şadr-ı şöhetden ĥalbe küşâyiş ĥâşıl olup bi’l-bedâhe mesrûriyyete vâşıl olunmaĥ bî-iştibâhdur.

﴿ کر خرد داری ز دشمن دور باش ﴾ Eger ‘aĥl tutar iseñ düşmândan ıraĥ ol. **Ger**, edât-ı şartdur. Ĥired **dârî**, fı‘l-i şartdur; «tutar iseñ» dimekdür. **Ĥired**, muĥaddem-i mef‘ûlîdür. **Zi-düşmen**, ez-düşmân kelimeslerinden muĥaffefdür; ma‘ñâ «düşmândan» dimekdür. Ez lafzı, mâ-ba‘dinde olan dür kelimesine müte‘allıĥdur. [Ü148b] **Dür**, «ıraĥ»; **bâş**, «ol» dimekdür. Bu maqâmda dür lafzı ile bâş kelimesine ber-vech-i muĥarrer başĥa başĥa infirâd üzre ma‘ñâ virilmelüdür. Yoksa mürekkeben ma‘ñâsı murâd degüldür. Zîrâ mürekkebe olmaĥ üzre «dür-bâş» çâvuşlaruñ elinde olan âlet-i men‘uñ ismidür ki añunla ĥalkı, dîvân-ı ekâbirden girü sürerler, intihâ. İmdi ‘âĥıl u kâmil olan kimesneye düşmândan ba‘d olmaĥ nâzûkdür; tâ ki andan bir zarar çekmeye. Mezbûr düşmân gerek câhil ü gerek ‘âĥıl olsun. Ĥattâ ‘âĥıl olan düşmândan ‘aĥl ile kenâre ĥılmaĥ mümkündür. Lâkin fı‘r-i kec-mişâl olan câhil düşmân bunuñ ĥilâfidür; kendüden ĥazer ziyâdesiyle lâzımdur dimişlerdür. Nitekim Ĥ‘âce Şâ‘ibüñ *beyt*:

توان ز دشمن دانا کناره کرد بعقل

ز تیرکج حذر از راست بیشتر دارم

kelâmı bu beyânı mü‘eyyeddür. ‘Aĥılsız dost ke-zâlik böyledür; kendüden ĥazer elzemterdür. Lâkin düşmândan kendiñ ba‘d oldıĥuñ gibi düşmânı dağı kendiñden ba‘d eylemek gerekdür demek için nâzım:

﴿ در جوار خود عدو را ره مده ﴾ Kendi civārında ‘adūya yol virme. **Der**, zarfiyyet içündür. **Civār**, kesr-i mīm-i ‘Arabī ile «koñşılık» ma‘nāsınadır. Ve himāyet ü ‘ināyet ma‘nalarına da gelür. Mā-ba‘dine muzāfdur. Muzāfun ileyhi **hod**, «kendi» ma‘nāsınadır. ‘**Adū**, [S159a] ma‘rūfdur. **Rā**, edāt-ı mef‘üldür. **Reh**, rāhdan muḥaffedür; «yol» ma‘nāsınadır. **Me-dih**, nehy-i ḥāzırdir; «virme» dimekdür.

﴿ از برای آنکه دشمن دور به ﴾ Anuñçün ki düşmān ıraḳ olmaḳ yegdür. **Ez berāy-ı ān ki**, «anuñçün ki» dimekdür. **Düşmen**, ma‘rūfdur. **Dür**, āhirinde şoden taḳdriyle «ıraḳ» olmaḳ dimekdür. **Bih**, kesr-i bā’ ve sükün-ı hā’ ile «yeg» ma‘nāsınadır. Āhirinde edāt-ı haber muḳadderdür; bihest ta‘biriyle «yegdür» dimekdür. İmdi düşmānı civāruñda yol virme ya‘nī düşmānı kendiñe yaḳın eyleme dimekdür. Zīrā düşman dā’imā kişinüñ fırsatına müteraşşid olur. Yaḳınlıkda ise fırsat ve her aḥvāle iṭṭilā‘ gāyet āsāndur. Ḥattā bir kimseye “zeyreklik nedür?” diyü su’āl olunmaḡın cevābında: تجرع الفصة توقع الفرصة: dimişlerdür. Düşmān daḡı vaḳtile mezāḳın icrā eylemek zāhirdür. Ez-cümle selāṭin-i Āl-i ‘Oşmāndan Sulṭān Murād nām bir ḥudāvendgārı, elinde esīr olan bir kral-ı pür-ḡalāl şāhuñ elin öpmek şüretiyle yaḳın geldikde bir zehr-nāk ḡancer [Ü149a] ile şāhı ‘ale’l-ḡafle urup helāk eylediḡi tevārīḡde meşṭürdür. Ve şu‘arā-yı ‘Acemden Hā’ifinüñ *beyt*:

چو همسایه با تو شود در خروش

سرایش ستان یا سرایت فروش

buyurdıḡı bu ma‘nāya mebnīdür. Ya‘nī bir koñşı ki hücum u ‘adāvet üzre ola; selāmet iki nesneye mevḳūfdur: Biri, yā anuñ evin bir taḳrīb ile alup kendüyi civārından ba‘d itmekdür. Ve biri, yā sen evüñi şatup civārından ba‘d olmaḡdur dimekdür. Zīrā koñşı düşmānlıḡı gāyet belādur. Ḥattā Muḡāzarātda eyidür: Zātında ‘adāvet-i cevheriyye olan düşmānuñ civāruñda maḡzar-ı germiyyet-i iltifāt olması mādde-i ‘adāvet-i dīrīneyi sālīb ve şulḡ u şalāḡı cālīb olmaz. Zīrā mā’-i bāridi kızdırmaḡ ancak bürüdeti izāle ider; yoksa mā’-i ḡārr muḳteżā-yı ṭabī‘isi üzre lede’şabb āteşi iṭfādan girü ḡalmaz dimişlerdür. Ḥattā mey-i bī-cüşuñ zararından ḡazer lāzım olduḡı gibi düşmen-i ḡāmüşuñ zararından ḡazer lāzımlardır diyü *beyt*:

ای دل از دشمن خاموش حذر باید کرد

از کزند می بیجوش حذر باید کرد

buyurmuşlardur. (...) İmdi: [S159b]

﴿ با محبان باش دائم همنشین ﴾ Muḡibbler ile dā’imā hem-nişin ol. **Bā**, muşāḡabet içündür. **Muḡibbān**, elif ü nūn ile cem‘-i Fārisīdür; müfredi «muḡibb»dür. Muḡibb, «sevici, dostluḡ idici» dimekdür. Murād, şāyān-ı ülfet olan yārān-ı rüşen-dilāndur; yoksa maḡūle-i nādān degüldür. Zīrā nādān her ḡâlde muşāḡibine düşmāndur. Nitekim ḡarīben nāzım ülfet-i nādānı helāk-i cān ile beyān buyuracaḡdur. **Bāş**, «ol»; **dā’im**, «her bār»; **hem-nişin**, «berāber oturucu» dimekdür. Ma‘lūm ola ki şoḡbete lāyık olan muḡibb-i şādıḡdan a‘lā bir kīmyā olmaya. Zīrā lāleye muḡārin olan şebnem, yāḡūt-ı aḡmerden rengīnter olur diyü *beyt*:

به از همصحبت شایسته اکسیری نمی باشد

ز قرب لاله از یاقوت رنگینتر شود شینم

buyurmuşlardır. Ve dağı yārān-ı rüſen-zamīrān ile ſoĥbet, dilde jeng ü keſāfeti pāk ve hemīſe ṭabʿı tāb-nāk ider. Nitekim gevherde olan āb-ı zülāl, mürūr-ı eyyām ile müteġayyirü'l-ĥāl olmaz [Ü149b] diyü *beyt*:

صحبت روشن ضمیران ژنک از دل می‌برد
آب در کوهر نکردد سبز از ایستادگی

buyurmuşlardır. (...) Ḥattā iki yār-ı ſādīk u muvāfiķuñ bir yirde muvāſalat ve ſoĥbetleri, riſte ile mūmuñ birbirlerine peyvestlerinde ſemʿ peydā olmasına muʿādıldür. Yaʿnī ol meclisde nūrāniyyet ḥāſıl ve ziyālārı sāʿire ſāmīl olur diyü *beyt*:

مکذر از صحبت یاران موافق زینهار
رشته و موم شود شمع چو پیوست بهم

buyurmuşlardır. (...[S160a]...) İmdi ĥubb-ı fiʿllāh ile muĥıbb olan yārāndan münfekk ve ſoĥbet ü ūlfetlerinden dil-teng olmamaķ gerekdür. Lākin sābıķan beyān olındığı üzere bu miſllü yār-ı ſādīķuñ ſimdiki zamānda ġāyet nedreti vardur. (...[Ü150a]...) Ve dağı nāzımuñ muĥıbbāndan murādi, ehluʿllāh ve mıſrāʿ-ı ſānīdeki aʿdādan murādi, ʿadüvvuʿllāh olmaķ dağı muĥtemeldür. Yaʿnī Ḥudā erenleriyle dāʿimā hem-niſīn olup aʿdāʿ-ı dīnūñ yüzlerin görme dimek olur. Nitekim buyurur:

﴿ تا توانی روی اعدا را مبین ﴾ Mā-dāmā kādīrsen düſmānlar yüzün görme. Belki görmeġi temennī itme dimekdür. Pes aʿdā yüzün görmemek, hiç düſmānuñ olmamaķ ile yāĥod düſmānuñdan baʿīd olmaķ ile olur. Ḥattā sāʿir zararlıardan māʿadā düſmān yüzine baķmaķ gözüñ nūrını zaʿīf ider diyü buyurmuşlardır. **Tā**, bunda «mā-dām» dimekdür. **Tevānī**, muzārīʿ-ı müfred-ı muĥāṭabdur; «kādīrsen» dimekdür. **Rüy-ı aʿdā-rā**, izāfetle «düſmānlar yüzini» dimekdür. Bu mecmūʿ-ı muĥaddem-i mefʿüldür; fiʿli **me-bīndür** ki nehy-ı ĥāzırdir. Maʿnāsı «görme» dimekdür. İmdi miyāne-i dostānda ve mecālis-i muĥıbbānda hem-vāre hem-niſīn ve rüy-ı aʿdāyı görmekten emīn oldıķca āvāre olmayup ķīl ü ķālī tārik ve zād-ı āĥireti mütedārik olmaķ gerekdür dimek kaſdıyle nāzım iſbu beyt-i ātiʿl-beyānı mā-sebaķa fezleke idüp buyurmuşdur ki:

﴿ ای پسر تدبیر راه توشه کن ﴾ İy oġul! Yol zādımuñ tedbīrin eyle. **İy püser**, «iy [S160b] oġul» dimekdür. Murād ṭıfl-ı ṭarīķatdır ki aña sālik-i mübtedī dirler. **Tedbīr**, «fıkr ve āķıbet-i kāra nazar ve düzüp қоşmaķ» maʿnāsına ʿArabīdür. Fārisīde müstaʿmeldür. Bunda murād budur. Ve ġāhī ʿArabīde ķul ve cāriyeyi müdebber ķılmaķ maʿnāsına da gelür. Bu kelime maʿnāda tūſe lafzına muzāfdur. Taʿbīr, tedbīr-ı tūſe-i rāh yaʿnī «yol azıġı tedbīrin» dimekdür. **Rāh**, bunda «yol» maʿnāsınadır ki murād; ṭarīķ-ı sefer-i āĥiretdür. Va ġāhī mertebe ve resm ve ķāʿide ve naġme ve nevā maʿnālarına da gelür. **Tūſe**, «azıķ» maʿnāsına oldığı āĥirindeki hāʿ-ı iĥtiſāſ sebebiyledür. Zīrā zamm-ı tāʿ ve sūkūn-ı vāv ve ſīn-ı muʿceme ile tūſ, aſl-ı ķūt maʿnāsınadır. Baʿzan vāvuñ ĥazf ile tuſ dağı dirler. Ḥattā semender ķuſımuñ teʿayyüſi od ile oldığı için Fārisīde adına «āzertuſ» dimiſlerdür. Pes azıġa tūſe didikleri, ķūt maʿnāsına olan tūſ için iĥtiſāſı oldıġındandır. Ḥattā ķūt, sebeb-i kuvvet oldığı içündür. Kuvvete dağı tūſ dimiſlerdür. **Kon**, emr-i ĥāzırdir; «ile» dimekdür. Pes nāzımuñ bu kelāmında birķaķ nesneye iſāret vardur. Evvelen, bu fenādan beķāya sefer itmek muĥarrerdür. [Ü150b] Nitekim rāh zikri, buña ſāhid-i pūr-ıberdür ki ſāʿib:

﴿ چار چیزاست ای برادر با خطر ﴾ İy qarındaş! Dört nesne havf u haţar iledür yaʿnî haţar-nâkdür. **Çār çiz**, «dört nesne» dimekdür. Bu ʿibare mübtedâdur. Âhîrindeki edât-ı haber olan est mısraʿeynüñ âhîrine merbûtdür; bâ-haţarest dimekdür ki haber-i mübtedâdur. **İy birâder**, maʿrûfdür. [Ü151b] Bâ, muşâhabet içündür. **Haţar**, zarar veznindedür; bunda «havf ve düşvârlık» maʿnâsınadır. Ve gâhî qadr ü ʿazamet ve bahş ile olan rehn maʿnâsına gelür.

﴿ تا توانی باش از اینها بر حذر ﴾ Mâ-dâm ki kâdirsin bunlardan haţer üzre ol. **Tâ tevânî**, «mâ-dâm ki kâdirsin». **Bâş**, «ol» maʿnâsına emr-i hâzırdur. **Ezʿinhâ**, «bunlardan» dimekdür. Hâʾ, edât-ı cemʿdür; işâret eşyâʾ-ı erbaʿayadur. **Ber-haţer**, «şaşınmağ üzre» dimekdür. Pes ol dört nesne bunlardur ki zikr olunur.

﴿ قرب سلطان و الفت بابدان ﴾ Biri sultâna qurb ve biri cühelâ ile ülfetdür. **Qurb**, «yaşınılık» maʿnâsınadır; mâ-baʿdine muzâfdür. **Sultân**, maʿrûfdür. Vüzerâ vü vükelâsı bu hükmdede birdür. **U(ve) ülfet**, «konuşmağ» maʿnâsınadır; qurb üzerine maʿtûfdür. **Bâ-bedân**, «kötüler ve câhillere ile» dimekdür. Bâ, muşâhabet içündür. Bedân, cemʿdür; müfredi «bed»dür ki «nîk»ün muqâbilidür. Bed, kötü; nîk, eyü dimekdür.

﴿ رغبت دنیا و صحبت بازنان ﴾ Ve biri dünyâya [S162a] meyl ü maḥabbet ve biri ʿavratlar ile şoḥbetdür. **Rağbet-i dünyâ**, «meyl ü maḥabbet-i dünyâ» dimekdür. Dünyâ, maʿrûfdür ve elsine-i şelâsede bu lafz ile meşhûr ve gâdr ile mevşûfdür. Ve ḥuşûşıyla luğat-i Fârisîde dünyâya; in dih-i vîrân ve in seylgâh ve in dâmgâh ve ḥâkdân-ı gurûr ve bâğ-ı seḥâ ve serây-ı sipenc taʿbîr itmîşlerdür. **Vü(vâv)**, ʿaʿfdür. **Şoḥbet**, bunda «dostluk» maʿnâsınadır. **Bâ**, muşâhabet içündür. **Zenân**, cemʿdür. Müfredi «zen»dür ki bunda ism olmağıla ʿavrat maʿnâsınadır. Zîrâ lafz-ı zen fiʿl oldıkdâ «darb eyle» maʿnâsına emr olur. Zenân, «avratlar» dimekdür ki Fârisîde anlara ḥabâʾil-i şeytân dinür. Pes eşyâʾ-ı erbaʿayı nâzım icmâlen beyân ʿaḫabinde tafşîle şurûʿ idüp leff ü neşr-i müretteb kâʿidesiyle buyurur:

﴿ قرب سلطان آتش سوزان بود ﴾ Sultânun qurbi yaqıcı âteşdür; yaʿnî aña qurbet haţarludur. **Qurb-i sultân**, maʿrûfdür. Bu ʿibare mübtedâdur; haberi **âteş-i süzândur** ki maʿnâsı «yaqıcı od» dimekdür. **Buved**, «ola» yâḥod est maʿnâsına «olmağ» daḫı mülâyimdür. Qurb-i sultânı, âteş-i süzâna teşbîh-i belîğ ile teşbîh; qurbiyyet-i sultânun mehlike oldıgım beyân u tenbîh içündür. (...[Ü152a]..) Ve şuʿarâ-yı ʿAcemden Faḫr-i Cürçânî, nâzım gibi qurb-i sultânı âteşe teşbîh buyurmışdur:

مثال پادشاه چون آتش آمد

بطبع آتش همیشه سرکش آمد

اگر بازور پیل و طبع شیری

مکن باآتش سوزان دلیری

Yaʿnî farzân pîl kuvvetiyle ve arslan ḫabı ile iseñ de yaqıcı âteşe dilîrlik ve iḫdâm eyleme. Zîrâ seni yaqup helâk eyler dimekdür. Maʿlûm ola ki şâḥân-ı cihân vü vüzerâ vü vükelâlarına yaqın olmağ evvelen bi-ḥasebiʾd-dîn ziyânı ve iftitâmı mürîşdür. Nitekim ḥadîş-i şerîfde: ما از داد من اتی ابواب السلاطین افتتن و ما از داد من اتی ابواب السلاطین افتتن و ما از داد من اتی ابواب السلاطین افتتن vârid olmışdur. Ve bunuñ beyânında İbnü Cevzî raḫimehuʾllâh

böyle buyurmuşdur ki: Selâfîn-i zamân ve vükelâları ekşer zulme mâ'illerdür. [S162b] Pes bunlara qarîb olan fi'len veyâ kavlen veyâ sükûten ma'raż-ı ısyânda olur. Fi'len olan ısyân budur ki; yanlarına duhûl iden kendülerde ağleb olan hâl üzre mekân-ı mağşûbda ku'üd ve haramdan mükteseb mefrûşât üzre cülûs ve inhinâ'-i zahr ile tevâzu' ve taq̄bîl-i dest ve telşîm-i dâmen mişllü ma'âşîye mürtekib olur. Ammâ kavlen ısyân; kizblerin taşdıq̄ ve kendülerde olmayan nesne ile medh ü müdâhene ve kendülere izhâr-ı hubb u velâ ve beq̄alarile du'â vü şenâ mişllü hilâf-ı şer'de bulunmaq̄ olur. Hattâ eşerde: من دعى لظالم يعصى الله بطول البقا فقد احب ان يعصى الله vârid olmuşdur. Ve bu maq̄üle menâhîyi mürtekib olmayan anlara qarîb olamaz. Nitekim şâ'ir eyidür:

Menâşîb ehlinüñ qurbine âyâ yol bulam dirseñ
 Hoş âmed söyle kizb it muğhik-i bî-âr u ğammâz ol
 Uşülüñ ârif-i muṭribveş uydur maq̄âmâta
 Ne tilden kim çalarlarsa aña ney gibi dem-sâz ol

Ammâ sükûten ısyânda bulunmaq̄; kendülerde ve meclislerinde görinen isrâfât u muḥarremât u menâhîleri görüp ve bilip ve işidüp turur iken men'den sükût ve haqqı ketmen ısyândan mazhar-ı ğaḍab-ı Rabb müsteḥaqq-ı licâm-ı nâr-ı pür-leheb olmaqlıqdur, intihâ. (...[S163a, S163b/Ü152b, Ü153a]...) İmdi muq̄ârenet-i sultân ile mazhar-ı derd-i âteş-i süzân olmaqdandan, qalîle kanâ'at ile mesned-ârâ-yı serîr-i selâmet belki İskender-i mülk-i himmet olmaq̄ hoşdur. Nitekim H'âce Şâ'ibüñ *beyt*:

پادشاهی نه بسیم و زر و کوهر باشد
 هرکرا شد رمق هست سکندر باشد

didigi bu ma'naya dâlldür. Ve illâ selâfîn ü vükelâdan sengîn-dilân-ı sitemgerânuñ civârına istinâd ile dest-i sitem-i peyvestlerine büse-dâd olanuñ dehân-ı câmî tîrâsâ pür-hûn ve dil-i perîşanı mezîd-i maḥzûn olmaq̄ muq̄arrerdür. Nitekim *beyt*:

ازین سنکین دلان صائب چرا چون تیر نکریزم
 که پرخون شد دهانم از همان دستی که بوسیدم

beyt-i laṭîfi bu beyânda kâfidür. Hattâ zamânedede nîk ü bedden taq̄bîl-i yed ile kendüden behremend olınacağımı bi'l-küllîye inkârda H'âce Kelîm *beyt*:

دست هرکس را بسان سیحه بوسیدم ولی
 هیچ کس نکشود آخر عقده کار مرا

Ya'nî, herkesüñ elini sübhavâr taq̄bîl eyledüm. Ve lâkin encâm-ı kâr hîçbir kimse uq̄de-i umûruma şarf-ı nâḥun-ı himmet ile küşâyiş virmedi diyü buyurmuşdur.

﴿ يا بدان الفت هلاك جان بود ﴾ Kötüler ile ülfet, helâk-i cândur. **Bâ-bedân**, «kötüler ile»; **ülfet**, «konuşmaq̄»; **helak-i cân**, izâfetle «cânüñ helâki» ya'nî sebeb-i helâk-i cân; **buved**, bunda «est» ma'nâsına olmaq̄ rüşendür. [Ü153b] Ma'lûm ola ki nîk ü bed ile ülfet mü'eşşirdür. Zîrâ derûn-ı sînedede taq̄bîl-ı nefsanî, melâ'ime mâ'il ü muḥibbdür. Hattâ zümre-i küffârüñ, 'inâd u cedelde âbâ vü ecdâdlarına taq̄lîdlerinden nâşî taḥâyî'-i küffârî Meşnevîde maymuna teşbîh buyurmuşlardur. Zîrâ ḥayvânât içinde

maymun muḳalliddür dimişlerdür. Pes bedler ile ülfet kesb-i sū'-i ṭabī'ate sebebdür. Sū'-i ṭab' şāhibinüñ cānı, mürdevār ḳābiliyyet-i şalāhdan maḫrūm olmaḳ āşkārdur. Zīrā ḥasīs ile şoḫbetden, nefis ḥasīs olur dimişlerdür. Nitekim Ḥ'āce Şā'ibūñ *beyt*:

همصحبت خسیس کند نفس را خسیس
پهلوی تهی ز کاه کند کهریای من

beyti bu ma'nāda tāmmdur. Ancaḳ nīkānuñ bedān ile şoḫbetinden [S164a] bedānuñ rusvālīgı ziyāde olur. Zīrā maḳrūn-ı şeker olan bādām-ı telḫūñ acılıgını, şeker ziyāde gösterür, *beyt*:

صحبت نیکان بدانرا خوب رسوا میکند
مینماید تلخی بادام افزون از شکر

bu beyānda ezherdur. Murād ma'lūmdur. (...) Ḥulāşa-i kelām eyüler kötüler ile ülfet itmekden zarar u ḫusrān görürler. Ve sū'-i ṭabī'at iktisābından nāşī, helāk-i cān rütbesin bulurlar. Zīrā bed-sīre olan ehl-i mefsedeti ḫukemā, mürdegāndan eylemişlerdür. Böyle oldığı ḫālde kendüler ile ülfete ṭalib olanı, kendi ṭabī'atlerine cālib olurlar. Ḳaldı ki kötülerini nāşīhat ile işlāḫ tiz elden olmaz. Zīrā nişter-i tiz, ḫūn-ı mürdeyi sebük-inān idemeyüp efsürde ḫaḳḳında silsile-cünbānlıgıñ fā'idesi olmadığı gibi ve kec-ıynet olan māruñ pīç ü tāblıgı efsūn ile zevāl bulmadığı gibi bedāna nāşīhat kārgerlik bulmāz diyü evveli işbātında *beyt*:

نیستر سبک عنان نکند خون مرده را
افسرده را سلسله جنیان چه فائده

buyurmuşlardur. Ve daḫı beyān-ı şanī işbātında *beyt*:

کجی از طینت نادان بنصیحت نرود
که نیاید بفسون پیچ و خم از مار برون

buyurmuşlardur. (...[Ü154a]...) Pes bedān ile ülfetüñ bir mezāyā vü nef'i yoḳdur. İmdi *beyt*:

Bede yār olma şaḳın sen de gidersin araya

[S164b] Sözimi belle hele mūm yapışdur buraya

﴿ زهر دارد در درون دنیا چو مار ﴾ Dünyā yılan gibi içerüsünde zehr tutar. **Zehr**, «aḡu»dur ki 'Arabīde aña semm dirler. Lafz-ı mezkūr a'lām-ı gālībeden olmağıla ḳaçan mā-naḫnü fīhi gibi muṭlaḳ zıkr olınsa veyā mār lafzı gibi bir ḳarīne bulınsa andan semm murād olınur. Ve gāhī zehrden ḡamm u ḡuşşa vü ḡaḋab murād iderler. **Dāred**, muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; «tutar» dimekdür. **Der-derün**, «içerüsünde» dimekdür. **Dünyā**, ma'rūfdur; dāred fī'linüñ fā'ilidür. **Çü**, bunda «mişl ü mānend» ma'nāsına edāt-ı teşbīhdür. Ve gāhī vaḳt ma'nāsına ve edāt-ı ta'līl olur. **Mār**, bunda «yılan»dur ki 'Arabīde tā'-i efrād ile «ḫayye» dirler; erkeğine ve dişisine şāmildür. Gāyet büyüğine Fārisīde ejderhā ve ejdehā dirler. Aşlı «ejder»dür; āḫirindeki hā' ve elif mülḫaḳdur. Egerçi cem' şüretinde yazılır lākin cem' degüldür. Ve yılana kimse degmeyince 'ömr-i ṭabī'isi üzre biñ yaşar ve yaşadıḳda ejder olup ayakları çıkar. Ve daḫı merd-i şecī'a ve şāh-ı zālīme ve sancaḡuñ 'alemine ve Ḍaḫḫāk nām bir şāha ejder dirler. Ve daḫı lafz-ı mār bundan mā-'adā niçe ma'nālara gelür. Ez-cümle gāhī māder lafzından muḫaffef olur. Ve gāhī bīmār ma'nāsına gelür. Bīmāristāna, māristān didikleri bundandır. Ve gāhī nehy-i ḫāzır olan «meyāred»

lafzından muhaffef olup ma'nāsı «getürme» demek olur. Ve gāhī Ğaristāna dirler ki şāh-ı Ğaristāna, şāh-ı mār dinmişdür. Ve gahī «zeden» lafzınıñ ma'nāsı gibi, urmağ ma'nāsına olur. Ve gāhī hisāb u erkām ma'nāsına gelür, kezā fī-Ferheng-i Şu'ūrī. Ma'lūm ola ki dünyādan murād: كل ما الهك عن مولاك hadīs-i şerīfī mantūqınca; seni Mevlādan alıkoayan nesnelerdür. [Ü154b] Yoksa muṭlaqā bu 'ālem-i şehādetde bulunan nesnelere degüldür. (...[S165a]...) Murād dünyāya maḥabbet itmek gerekdür dimekdür. Zīrā dünyā-yı deniyeye maḥabbet ḥaṭī'enüñ başı oldığı: حبالدنیا راس كل خطیئة: hadīs-i şerīfīyle şābitdür. Pes mişālde kendüye dil-beste olan mün'am, elbette şadefüñ mā-dām gevherdār oldıkça telḥī-i deryāyı çekdiği gibi āzār-ı dünyāyı çeker. Nitekim Şā'ib:

منعم از دل بستگی آزار دنیا میکشد

تا کهر دارد صدف تلخی ز دریا میکشد

mazmūnı bu beyāna şāhiddür. İmdi ekmel-zāt olana dünyāya dilbeste ve dāreynde derd ile ḥaste olmağ mutaşavver degüldür. Nitekim ḥazret-i Süleymān 'aleyhi's-selām, maḫzar-ı devlet ü şevket-i salṭanat u şāhib-i dārāt [Ü155a] u melik-i 'azamet iken bir ān Ḥudāyī zıkr ü fikr ü şükrden ḥālī olmayup ekşer-i mesākīn ile şoḥbet idüp, dünyāya iltifāt buyurmaz idi. Qaldı ki ḥalq olaldan berü kendüye Ḥudānuñ nazār eylemediği dünyā-yı mezmūme ve cīfe-i mel'ūneyi 'ulemā'-i 'izām raḥimehümü'llāhi'l-Meliki'l-'allām ḥazarātı çok nesnelere teşbīh buyurmuşlardur. Ez-cümle Yahyā bin Mu'āz raḥimehu'llāh, dirhem-i dünyāyı 'akrebe teşbīh idüp: "Efsūnımı bilmeyen messiyle helāk [S165b] olur" didikte "Yā imām! Efsūnı nedür?" diyü su'āl itmişler. Buyurmuş ki: "Efsūnı ḥalāldan aḫz idüp ḥaqqını yirine getürmekdür", intihā. Ve ba'zılar semme teşbīh itmişlerdür. Pes nāzım-ı merḥūm daḫı dünyāyı semme teşbīh idenlerden ziyāde nikāte işāret için bunda mār-ı zehr-ālūda teşbīh buyurmuşlardur. Nikāt budur ki; evvelen yılan sevillecek nesne degüldür ve zehr ile memlūdur. Ve zehri her-bār tevellüd üzredür ve teḫallübātı yılan gibi çokdur. Ve yılan gibi teḫallüb kılmadıçca zehr-pāş olmayıcıdur. Ve şüretā ālūde-i naqş-ı dil-fırībdir. Ve iḫbālī ile idbārı müsāvīdür, *beyt*:

هیچ فرقی در میان پشت و روی مار نیست

نسبت از ادبار کردن فرق تا اقبال او

buyurmuşlardur. Ya'nī māruñ zāhir ü bāṭını beyninde farq olmadığı gibi dünyānuñ iḫbāl ile idbārınuñ beyninde farq yokdur. Ve daḫı dünyā yılan gibi zālīm ü ḡaddārdur. Zīrā فلان اعظم من حية darb-ı meşelinüñ beyānında Muḥāzarāt şāhibinüñ yazdığı üzre; yılan güci yitdiği ḥayvānı ininden kaçurup veyā öldürüp inini zabṭ ider imiş dirler. Ve daḫı köhneliginden nāşī ejder-meşrebür ki dā'imā insāna düşmān ve yutmağ kaşdıyle fursata nigerāndur. Nitekim *beyt*:

Dü-tā olmuş yatarsın altuñ üstüñ zehre müstağrağ

Yedi başlu bir ejdersin sen iy merdüm-rübā dünyā

didikleri bu beyānda kāfīdür.

﴿ کرچه بینی ظاهرش نقش و نکار ﴾ Egerçi anuñ zāhirini menḫūş görürsin. **Gerçi**, egerçi gibi

Fürs ü Türkde müsta'mel ü ma'rūfdur. **Binī**, muzārī'-i müfred-i muḫātabdur; «görürsin» dimekdür. **Ḥiṭāb**

nazar şânından olan kimesnelere dır. **Zāhires**, zāhir maʿrūfdır. Āhîrîndeki şîn, zamîr-i gâʾibdür; mārâ rāciʿdür. **Naqş**, bunda maʿnâ-yı meşhûrî murâddır ki maʿrūfdır. Fârisîde toğan çağırıldıkları beftereye dağı naqş dirler. **Nigâr**, kesr-i nûn ve feth-i kâf-ı ʿAcemî ile bunda naqş maʿnâsına ʿaţf-ı tefsîrdür ve naqş ile müterâdifdür. Ve bundan mâ-ʿadâ dağı maʿnâları vardır. [Ü155b] Ez-cümle büt ve muğ maʿnâlarına müterâdifân olan hûb-rû vü maḥbûbâna nigâr dirler. Nitekim büthâneye, muğistân didikleri gibi nigâristân dağı dirler. Ve dağı zenân tâʾifesinüñ ḥinnâ ve çivid ile ellerine vü ayaklarına naqş itdikleri siyâh renge dağı nigâr dinür. Ve bu maʿnâ [S166a] naqşa qarîbdür. (...) Pes mārâsâ pür-naqş u nigâr olan dünyâ:

﴿ مى نماید خوب و زیبا در نظر ﴾ Nazarda güzel ve yaraşık görünür. **Minümâyed**, muzâri-i müfred-i gâʾibdür; «görünür» dimekdür. **Hûb**, «güzel»dür. **U(ve) zîbâ**, hûb üzerine maʿtûfdür. Zâʾ-i muʿceme ile bunda «müzeyyen» dimekdür. Ve gâhî dâl-i mühmele ile dîbâ didikleri altun ve gümüş ile toḡınmış ḥarîr kumâşa dağı ıtlâk olunur. Dîbâ dağı Fârisîdür ve her bir yirde bu ism ile maʿrūfdır. **Der-nazar**, «nazarda» dimekdür. Nâzımuñ der-nazar kelâmında bir nükte-i daḡıka vardır. Budur ki; yılan envâʾından iki nevʿa yılan var ki ḥaşşaten nazarı her kimüñ nazârına toḡınur ise nazârından zehr-i kâtil, nâzıra sirâyet idüp fiʾl-hâl nâzırî helâk ider. Ve dağı ḥamli olan ḥavâfîñ ḥamlini işkât iderler. Ol nevʿânüñ biri zahrında iki beyâz ḥaţları olandur ki aña zamm-ı tâʾ-i mühmele ve sükün-ı fâʾ ile «ziʾt-tufyeteyn» dirler. Ve nevʿ-ı diğeri kaşruʾz-zeneb olandur ki aña «ebter» dirler. Sâʾir ḥayyâtdan bunlar zarar u ihlâki ekşer oldığından Faḡruʾl-enâm ʿaleyhiʾs-selâm ḥazretleri ḥadîs-i şerîfnde katl-i ḥayyât ile emri zeylinde bunlaruñ katlini taḡşîş biʾz-zikr buyurmuşdur (...). Pes dünyâ dağı, bu maḡûle bir nazarı zehr-âlüd olan maʿrdur dimege îmâ vardır. Bu nükte-i daḡıkağa göre der-nazar kelimesi zâhiren her neḡadar mînümâyed fiʿlinüñ mefʿülün fihi ise de tenâzüʿ kâʾidesiyle maʿnâda mîşrâ-ı şânîñüñ âhîrnde gözetmek ḥoşdur.

﴿ ليک از زهرش بود جانرا خطر ﴾ Lâkin anuñ zehrinden cāna ḥavf u ḥaţar vardır. Yaʿnî helâke dâʾir zarar ḡorḡusu vardır dimekdür. **Lîk**, «lâkin» maʿnasına kelime-i istidrâkdür. [Ü156a] **Ez-zehreş**, «ol mār-ı müzeyyenüñ zehrinden» dimekdür. Zehrüñ âhîrîndeki şîn, zamîrdür; mārâ rāciʿdür. **Buved**, «ola» dimekdür. Lâkin est maʿnâsian edât-ı ḥaber olmaḡ bunda rüşendür. **Cân**, maʿrūfdür. **Râ**, edât-ı mefʿüldür. [S166b] **Ḥaţar**, «ḥavf» dimekdür. Yaʿnî ḥûsn-i zâhiri sebebiyle kendüye meyl ü maḡabbet olunmağa şâyân degüldür. Zîrâ naqş-ı dil-fîrbine meyl idüp kendü ile mülâʿabe ve belki kendüye maḡabbet nazarıyle nazar idenüñ cānına zehrinden ḥaţar vardır. Böyle olan mehlikeden ḥazer ve meyl ü maḡabbetden güzer kılmak ḥoşterdür. Ve illâ mār-âmüz mişâli mār ile oynayan, oyunundan elbette helâk zararın görür dimişlerdür. Maʿlûm ola ki mār-âmüz didikleri şol kimsedür ki; yılanı tıtuḡ ve bir ḡutuya ḡoyup ḡalka seyr itdürür. Pes şu destîsi şu yolında gider didikleri meşel üzre mār-âmüz olanuñ ekşeri yılan ledḡıyle helâk olur. Ke-zâlik mār-ı zehr-âlüd-mişâl olan mâl-i dünyâyı cemʿ ile şandûka vü ḡazînde iddiḡâr ile ḡalka ʿarz-ı kâlâ vü iftiḡâr iden ehl-i dünyâ dağı dünyânüñ mesmûm u maḡḡûrî olmaḡ muḡarrerdür. (...) Pes bu beytüñ mefhûmı üzre mār-mişâl olan mûnaḡkaş dünyânüñ zehrinden cāna ḡaţar oldığı beyânından güyâ bir sâʾil لك داء دواء می‌دākınca yılanuñ şoḡdıḡına pād-zehr ü tiyâḡ veyâ efsûn ile

müdāvādan şifā bulmuş çoçdur. İmdi her mārūñ zehri kı̄til olmaz ve her bir meldūğ-ı mār ölmez. Bu dağı o kı̄bilden olmağı muhtemeldür diyü su'āl itmegin, nāzım cevāb tarıķıyle eyidür:

﴿ زهر این مار منقش قاتلست ﴾ Bu mūnaķķaş yılanuñ zehr ü ağısı kı̄tildür. **Zehr-i in mār-ı mūnaķķaş**, tetābu^c-ı izāfet ile; lafz-ı zehr mübtedādur. Ma^cnā; «bu mūnaķķaş yılanuñ zehri» dimekdür. **Ķātilest**, ħaber-i mübtedādur. Ma^cnā; «kı̄atlı idicidür» dimekdür. Pes bu mār-ı mūnaķķaşuñ kı̄til idigi ecli'l-bedīhiyyāt dandır. (...[S167a/Ü156b]...) Pes keyfiyyet böyle oldıysa:

﴿ باشد از وی دور هر کو عاقبت ﴾ Andan ıraķ ola her kim ki ^cāķıldur. **Bāşed**, temennī vü tereccī içündür; bunda «ola» dimekdür. **Ez-vey**, «andan» dimekdür. Ez, min ma^cnāsınadır. Vey, zamīr-i ġā'ibdür; mār-ı mūnaķķaşa rāci'dür; murād dünyādur. **Dür**, «ıraq»; **her k'o**, her ki o kelimelerinden muħaffefdür; ma^cnā «her kim ki, o kimse» dimekdür. **Āķilest**, «^cāķıldur» dimekdür. Ma^clūm ola ki nāzımuñ ^cāķıldan murādı; ehl-i ihtiyāť olan kāmil ve terk-i dünyā ile Ĥaķķa vāşıl olandır ki anlar *beyt*:

خار بی کلرا کل بی خار سازد احتیاط

جمع کن دامان خود فارغ ز زخم خار باش

mazmūniyle ^camelen bu ħāristān-ı dünyādan dāmenkeş olup zaĥm-i ħār-ı belādan emīn olmuşlardır. Ve bu vechile dünyādan dāmen-keş olur iseñ yarın maĥşerde serv-i çemān-āsā ħıramān ve iftiĥār ile dāmen-keş olarak revān olursın diyü yārāna *beyt*:

روی دامنکشان فردا بمحشر

اگر دامن ز دنیا چیده باشی

beyt-i müsteřābı ile ĥiřāb-ı naşĥat-niřāb buyrulmuşdur. İmdi bu kı̄yūdāt-ı dünyānuñ zehrinden vü çāĥ-ı pür-ķahrından ħalās ve ^cālem-i ^culūvve şu^cūd ile ihtişāş bulmağı isteyen, ħabl-i metīn-i şerīfate temessük iden ^cāķıllar gibi mār-ı zehr-ālūd dünyāya teşebbüşden dūr olmağı gerekdür. (...) Ķaldı ki tārık-i dünyā olanlaruñ, kifāyet miķdārı dünyā levāzımın tedārükleri perĥizkārılıķlarına zarar virmez ve anlar ĥaķķında mā'il-i dünyā dinmez. Nitekim *beyt*:

نمیسازد پریشان شغل دنیا وقت عارفرا

صدف را شور دریا نیست منع [S167b] از کهر بستن

dinmişdür. Ya^cnī şadefūñ ħāmīl-i gevher olmasına, deryānuñ acılığı māni^c olmadığı gibi baĥr-i şūrābe-mişāl olan dünyādan kifāyet miķdārı levāzımuñ tedārükine meşġüliyyet ^carīf-i bi'llāhuñ vaķt-i ^cazīzini perīşān eylemez dimekdür. (...[Ü157a]...) Pes böyle olan kāmillere, miķdār-ı kifāyet ni^cmet-i dünyādan zarar gelmez. Zırā zehr-i mārā mişāl olan dünyānuñ ni^cmetiñ semūmiyyeti, telezzüzāt-ı nefsāniyyeye tālīb olan ^cavām ĥaķķındadır. Yoksa dünyādan ġürizān olan ĥavāşş ĥaķķında degüldür. Ve şey'-i vāĥid, maĥallerüñ teġāyüriyle müteġāyir olmağı zāhirdür. Nitekim kı̄atre-i āb-ı nīsān, dehān-ı şadefde dürr-i şehvār ve fem-i mārda zehr-i pür-ĥasār olur. Ve ĥalvā, tayyibe ziyān itmeyüp ĥasteye muzırr olur. İmdi nefsāniyyeti helāk iden tārık-i dünyā, ĥubb-ı dünyādan me'mūn olmağın mār-ı mūnaķķaşuñ zehrinden maşūnlardur. Ĥattā Ĥalid ibni Velid rażıya'llāhu ^canh ĥazretiniñ izĥār-ı kerāmet için Ķayşardan ilçi ile kendüye hediye gelen bir kı̄umķuma zehri بسم الله الشافی ile nüş idüp: “Var şāhuña söyle! Ārif-i bi'llāh

olan mü'min-i kāmile zehr kār eylemez. Selāmet-i dāreyn isterse İslāma gelsün” diyü ilçiyeye hıttābı ve ol zehr-i kātılūñ kendüye ‘adem-i zararını meşhūrdur, intihā. Qaldı ki mār-ı mūnaqqāş-miṣāl olan dünyāya meyl ü maḥabbet nefsiñ hālidür ve andan dūr olmaḡ ‘aqlūñ hālidür dimegi işāret için nāzım bu maḡāmda ‘aḡıl lafzını zıkr itmişdür. Ve bunūñ beyānı şöyledür ki; ḡāne-i bedende nefis ile ‘aḡıl her-bār beyān-ı mācerā ve maḡāle-i çün ü çirā ile nizā‘ u inṣidā‘dan ḡālī degüldür. Zīrā nefis-i zen-i ḡāne gibi ḡavāyic-i beyt ve levāzım-ı miḡmān [S168a] talebiyle envā‘-ı teklīfāt ‘arz idüp, ḡāh tevāzu‘ vü ḡāh kibr ile murādınıñ ḡuṣūlin ister. Ol zamān dünyāya meylde ‘aḡıl kendüye mutāba‘at ider ise; *حبك الشيء يعميك و يصم* ḡadīs-i şerīfī miṣdāḡınca dīde-i ‘aḡıl-ı nūrānī, görmeden ḡalup, mār-ı mūnaqqāş-ı dil-firībe maḡabbet idüp helāke varur. Ve illā nefsiñ bu mekā‘idin, nūr-ı İllāhī berekātından istibṣār ve fikr-i ‘uḡbā ile der-kār oldıḡda, mār-ı zehr-ālūda [Ü157b] mā‘il olan nefsi, zār u giryān ḡoyup, dünyāya meylde ḡürzān olur dimişlerdür. Ve bu muṡālebātda nefsiñe mutābi‘ olana mecnūn dinmege işāret vardur. Zīrā mār-ı mūnaqqāşūñ naḡşına dil-dāde ve mülā‘abesiyle çāh-ı helāke üftāde olmaḡ mecnūnūñ ve daḡı *الشباب شعبة الجنون من الجنون* ḡadīs-i şerīfī miṣdāḡınca tāmmü‘l-‘aḡıl olmayan şebābuñ ve eṡfāl-i mecnān-ıntisābuñ hālidür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ همجو طفلان منكر اندر سرخ و زرد ﴾ Eṡfāl gibi ḡızılına vü şarısına iltifāt ve meyl ü maḡabbet nazarıyla baḡma. **Hemçü**, «miṣl» ma‘nāsına kelime-i teṡbīhdür; mā-ba‘dine muzāfdur. **ṡıflān**, cem‘-i Fārisīdür; müfredi «ṡıfl»dur. **ṡıfl**, «yaḡında toḡmuş küçük ṡābī ve veled» ma‘nāsınadır. İsm-i taṡḡiri «ṡufeyl»dür. Lākin ṡufeyl, ḡalebe-i isti‘māl ile uyandı ve bilā-da‘vet bir maḡalle varan kimesneye ism olmuşdur. **Me-nger**, fetḡ-i mīm-i nāhiye ile nehy-i ḡāzırdur; «baḡma» dimekdür. Nūn ḡarfīnūñ sükūnı zarūret-i vezn içündür. **Ender**, aṡl ma‘nāsı «iç»dür; zarfiyyet içündür. Lākin bunda taḡsīn-i lafz için zā‘iddür. Yāḡod teṡāmūḡan edāt-ı meṡūl olan rā yirindedür. **Sürḡ**, zamm-ı sīn-i mūhmele ve sükūn-ı rā‘ ve ḡā‘ ile «ḡızıl» dimekdür. ‘Ārız ve ma‘rūza itlāḡ olunur. **U(ve)**, ‘atīfedür. **Zerd**, «şarı reng» ma‘nāsınadır. Nitekim bir şarı kimesnenūñ hecvinde ṡā‘ir eyidür:

روی زرد و جامه زرد و ریش زرد

قلبتان در زعفران غلطیده

Ma‘lūm ola ki sürḡ u zerd ve zer ü sīm ve metā‘-ı dil-firīb, dünyādan kināyedür. Nitekim “dunyānuñ alına vü ḡızılına aldanma” dirler. Ve ḡuṣūşıyile altuna «ḡızıl» ta‘bīri keṡīrdür. Pes “delü alacayı sever” didikleri meṡel-i sā‘ir üzere böyle bir mār-ı zehr-ālūduñ dil-firībine nazār-ı maḡabbet ile mā‘il olan ehl-i dünyā, tāmmü‘l-‘aḡıl olmayan eṡfāl yirindedür. Zīrā eṡfāl, mecnān-[S168b]miṣāl sūd u ziyānın fehmden dūr ve ḡaṡar u helāki idrākten meḡcūrlardur. (...) Ve keyfe lā ki nā-bāliḡ ve tekālīfdan fāriḡler iken, hevā vü heves ve lehv ü la‘b-i nefse mūla‘ olmaḡdan nāşī ḡāhī ricāle taḡlīden biri er ve biri ‘avrat olup gelin ve ḡüyegi oyunun oynarlar. Ma‘a-hāzā ḡāṡṡaten cimā‘dan bir eṡerleri yoḡdur. Ve ḡāhī birbirleriyle bī-hūde ceng şūretin düzüp, taḡtadan ḡılıc u ḡancer ve ḡilāf-ı ‘ādet atların [Ü158a] kendüler ḡötürmek şarṡıyile ḡamıṡdan at ve çūbdan rimāḡ-ı bī-me‘āl isti‘mal iderler ve sözde ṡāḡīb-i seyf ü sinān-ı cevherdār ve rākib-i esb-i ṡābā-refitār ḡeçinürler. Ve ḡāhī dīvāne-miṣāl cem‘-i aḡcār ve cejb ü dāmānların tārmār ve seng-

İmdi iy dīdever-i pūr-‘aql! Temāşāgāh-ı ma‘reke-i tıfl-fırībde nazaruñı pūşīde kılup bu mār-ı mūnaqqāşa nāzır olma; tā ki erbāb-ı başīret seni dīdever ‘add ideler. Nitekim:

در تماشاگاه [S169b] این معرکه طفل فریب

هرکه پوشد نظر از دیده‌وران میدانیم

diyü buyurmuşlardur. Ya‘nī, erler gibi merd-i ‘āqıl ol.

﴿ چون زنان مغرور رنگ بو مکرد ﴾ ‘Avratlar gibi levn ü қоқunuñ mağrūrı olma. Ya‘nī, nāqışu’l-‘aql şıfatıyla muttaşif olma. **Çün zenān**, «avratlar gibi» dimekdür. **Mağrūr**, Fārisīde isti‘mālī şāyi‘dür; bunda «aldanmış» dimekdür. Ve dağı «mütekebbir ü mu‘accib» ma‘nalarına gelür. **Reng**, otuz üç ma‘nāya gelür. Bunda levn ma‘nāsınadır. (...[Ü159a]...) **Bü**, reng üzerine ma‘tūfdur. **Bü**, «büyü»dan muħaffefdür; «қоқу» ma‘nāsınadır. ‘Attāra «büy-furüş» didikleri bundandır. **Me-gerd**, nehy-i hāzırdur. Şayrūret ve taħvīl ma‘nāsına olan «gerdiden»den me‘hūzdur; «olma» dimekdür. İmdi nāzım, mār-ı zehr-ālūduñ zāhirinde olan reng-i dil-fırīb ve derūnından fāyih rāyiħa-i misk itibāriyle, metā‘-ı dūnyā-yı dūnı ol reng ü rāyiħaya mā‘il oldıkları hasebiyle, zenān gibi ol reng-i bī-mişl ü rāyiħa-i mağşūşa-i zehr-iştīmāle aldanmayup, merdān gibi ol dimegi murād buyurmuşdur.

﴿ زال دنیا چون عروس اراستهست ﴾ Dūnyā qarısı kālüm gibi bezenmişdür. **Zāl**, Fārisīde «koca ve kocaqarı» ma‘nalarına müsta‘meldür. Pes muzāfun ileyhi olan **dūnyā** qarīnesiyle bunda murād «dūnyā qarısı»dur. Nitekim Zāl-i Medā’in bir koca ‘avratuñ adıdır ki Nūşirvānuñ binā eylediği tāk-ı kisrānuñ içinde bir meskeni olmağın, Nūşirvān iştirā murād eyledikde virmeyüp ve Nūşirvān dağı inkisārından hazeren cebr eylemeyüp ‘alā-hālihi қоymışidi. Ve dağı Zāl-i Kūfe bir koca qarınuñ adıdır ki Mīrzā İbrāhīmüñ yazdığı rivāyet üzre tūfān-ı Nūh ‘aleyhi’s-selām ol qarınuñ tennūrından feverān [S170a] kılmışidi. Ve Zāl-i Dāstān, Rüstem-i Zālūñ pederinüñ ismidür. Vech-i tesmiyye anasından beyāz saçlı toğdıdır. Ve vilāyetinüñ nāmı Zāvüldür. Hūlāşa zāl-i dūnyā, keşret-i isti‘māl ile pīre-zen-i dehrüñ ‘alemi mecrāsına cārī olmuşdur ki aña zāl-i dehr ve ‘arūs-ı hezār-dāmād dağı dirler. **Çün**, kelime-i teşbīhdür. **‘Arūs**, Fārisīde iki ma‘nāya gelür. Evvelkisi, «kālüm»dür ki ba‘zı Türk «gelin» ile ta‘bīr ider. ‘Arabīde ‘arūs, «gelin ve güyegi»ye itlāk itmişlerdür. Ma‘nā-yı s̄nāi Hūsev-i Pervīzüñ hāzā’in-i semānīyesinden birinüñ ismidür. Tafşīli Ferheng-i Şu‘ūrīde meşūrdur. **‘Arāste**, «bezenmiş» ma‘nāsına «der-ārāsten»den ism-i mef‘üldür. **(E)st**, edāt-ı haber olan «est» lafzından muħaffefdür. (...[Ü159b]...) Qaldı ki pīre-zen-i dehr-i dūn, hadd-i zātında delle-i hıyel-nümünāsā dekkāke ve hakkāke ve ‘ayyāre ve tarrāre ve mekkāre ve sehhāre ve haddā‘a ve ğaddāre olmağın tālīblerin katl ü helāk ve rāğıbların her vechile qahr ve çāk-çāk itmek dāmına ilkā için māşīta-i tezvīr ile çehre-i idbārına reng ü zīnet i‘tā ve müy-ı jūlīdesine misk-i bī-büy-ı mefsedet tūlāsıyle kendü kendüyi ‘arūsāsā ārāste vü envā‘-ı şīve-i mel‘ānet ile pīrāste oldığın taşrīh için nāzım eyidür.

﴿ هر دو روزی شوی دیگر خواستست ﴾ Her iki günde bir āħar kişi istemişdür ve ister. Ve helümme cerran varur ve helāk ider dimek murāddur. [S170b] **Her dü rüzī**, «her iki günde bir» Zīrā her lafzı ifade-i ‘umūmiyyet içündür. **Dü**, esmā’-i a‘dāddan «iki» ‘adedine dālldür. **Rüz**, «gün»dür; āħirindeki yā’ vahdet içündür. Ve ba‘zı nüshada her dü rüzī mevķı‘inde «her zamānı» vākrı‘dur. Zamān, ānāndan

mürekkebe olmağın ma'nā «her ānda bir kıoca istemişdür» demek olur. Bu nüshada olan eblāğıyyet zāhirdür. **Şüy**, zamm ile bunda «avratuñ eri» ma'nāsına ismdür. Ammā fi'l oldıqda «ğasl eyle» ya'nī «yayka» demek ma'nāsına emr olur; mā-ba'dine muzāfdur. Muzāfun ileyh **diger**, «ğayr» ma'nāsınadır. **Hāste**, fetḥ-i ḥā' ve vāv-ı resmī ile «istemış» ma'nāsına ism-i mef'uldür. Maşdarı «ḥāsten»dür; taleb ma'nāsınadır. Āhirindeki **(e)st**, kemā-merre edāt-ı haberdür. Pes böyle her laḥzada niçe biñ dost u ḥalīli ve her lemḥada şad hezār hālik ü katīli olan 'acüz-ı mekr-āmūzuñ ḥāl ü şanın beyānda şu'arādan:

Niçe dāmāda kendin rām kıılmış pīr-zendür bu
Dilā meyl eylemezseñ zāl-i dehre gerçek ersin sen

dimişlerdür. Ve daḥı:

Zāl-i dünyā virse şüret kendüye erzen gibi
Aña aşlā meyl kıılmaz olmayan er zen gibi

diyü buyurmuşlardur. Zīrā bu zāl-i dehrūñ zīneti ğurūr ve lu'beti pūr-mekr ü fütūr olmağın maḥabbeti maḥzūl ve şadīkı maḥtūldür. Nitekim *beyt*:

فريب مهربانى خوردم از كردون ندانستم
که دردل بشکند خاری که بیرون آرد از پاييم

Ya'nī; bu gerdūn u dünyā-yı dūndan firīb-i mihr-bānī [Ü160a] yiyüp bilmedüm ki ayağumdan be-der kıldığı ḥārī gönūlde şikest ider dinmişdür. Murād; dünyā bir faşl-ı bī-aşldur ki ḥarrı berd ve berdi serddür; ḥayrı şerr ve nef'i zarar dur dimekdür. Nitekim *beyt*:

مباش ايمن ز زخم خار صائب
اگر در پای کل خوابیده باشی

Bu ma'nāya imādur. Murād; bu dünyānuñ nehārī leyl ve leylī veyl ve sā'ati mişāl-i seyldür dimekdür. (...) Ve le'ime mā' ile ve kerīmden firāre vü ḥā' ile olmağın ve mekkāreligi nihāyet bulma(ma)ğın:

N'ola kızlansa el virmez[S171a]lenüp dā'im saña dünyā
Çok erden arta kıalmış kıoca zendür bī-vefā dünyā
Güm eylersin gelen mihmānuñı bir bī-mürüvvetsin
Yüri iy mihri zā'il kıahrı kāmīl pūr-cefā dünyā

mezāmīni üzre mezmūme ve her aḥvāl-i ğaddār-iştimāli kıutelāsından ma'lūmedür. (...[Ü160b]...) Pes zāl-i dünyā-yı bī-mişāl, māl-i meyyāl gibi herkesüñ 'aḳd-i muvaşalātına tālibe olup, ferd-i maḥşūşuñ āğuş-nişin-i taşarrufı olmaḳ muḥāl-ender-muḥāl oldıyise:

﴿ مقبل آن مردی که شد زين جفت طاق ﴾ Maḳbūl ol kimsedür ki bu zevcden ferd oldı. **Muḳbil**, mü'min veznindedür; Fārisīde müsta'meldür. Ma'nāsı «işi [S171b] ilerü gelici, zī-iḳbāl» dimekdür ki muḳābili «müdbir»dür. Müdbir, menküb u mağlūb ve işi girü gidüp ilerü gelmeyendür. **Ān merdī**, «ol bir er» dimekdür. Ān, ism-i işāret; merd, «er»; yāsı vaḥdet içündür; **ki**, rābıḩadır. **Şod**, «oldı»; **z'in**, «ez-īn» kelimelerinden muḥaffedür. **Cüft**, kesr-i cīm-i 'Arabī ile şol 'adeddür ki kesrsiz taşīf olına. Pes bunda murād zevcdür ki muḳābili ferd ma'nāsını müş'ir olan «tāḳ»dur. **Tāḳ**, «tek» dimekdür; bunda murād budur. Ve ḡāhī luğat-i Fārisīde bir āğacdur. Ve 'Arabīde kıuyu kemeri ve eyvān kemeri gibi egri ola. Ve

maḥbūbuñ kaşı egri oldığıçün ‘Acem; «tāk-ı ebrū» dirler. Ve çār-tāk, dört kemer üzre binā olduğından tāk tesmiye olunmuşdur. Ve kubbeye daḥı tāk dirler. Ve kat ma’nāsına olur. Nitekim iki kat olana; «zū’t-tākayn» dirler. Pes bu mısrā’uñ mazmūnı; bu ‘arūs-ı hezār-dāmāda meyl ü maḥabbetden tezehhüd ile āḥirete raġbetūñ ḥayrlı oldığın işaretdür. Ḥadīs-i şerīfde: *خيركم ازهدكم فى الدنيا و ارغبكم فى الآخرة* gelmişdür. Binā’en ‘aleyh bir şā’ir-i laṭīf bu beyānda:

Cihānı bir zen-i bī-mihre beñzedür ḥukemā
Ki herkese ola va’d-i dürüġi āmāde
Tecerrüd eyle Mesīhā gibi sebük-rūh ol
Maḥabbet itme ‘arūs-ı hezār-dāmāda

diyü buyurmuşdur. Ve fi’l-ḥaḳīka zāl-i dünyāya dil-dāde olmayan āzādelerūñ ‘inda’llāh ve ‘inde’n-nās maḥbūliyyeti bī-iştibāhdur. Belki kendi ḥāline göre pādşāhlardur ki zen-i dünyanuñ maḥkūm u maġlūbı olmuşlardur. Nitekim zen ne ola ki merd olan andan ötüri dād (ü) feryāda gele? Pes dünyādan teşekkī eylemek ‘acze şāhid bir ma’nādur diyü:

زن چه باشد که از مرد بفریاد آید
شاهد عجز بود شکوه ز دنیا کردن

buyurulmuşdur. İmdi kişinūñ selāmeti ol ġuşşa vü ġammdan ‘ibāret olan zen-i bī-mihr ü şefkatden nefret ve cānib-i āḥirete tāt ile raġbetdür. Yoksa ol cūft-i bed-kāra mā’il olanuñ ġammı ‘ilāc kabūl eylemez. Ve ol kimesne maḥbūl olamaz. İmdi maḥbūl olan merd andan ġürizān olup:

﴿ پشت بروی کرد و دادش سه طلاق ﴾ Anuñ üzerine arka döndi; aña talāk-ı selāse viridi. Ya’ni andan bi’l-külliyeye i’rāz idüp tamāmen ‘alākayı andan kesdi dimekdür. **Püşt**, zamm-ı bā’-i ‘Acemī ile arka dimekdür ki [Ü161a] ‘Arabīsi «zahr»dur. Bunda murād budur. Ve Mecma’u’l-Fürsde eyidür: Püşt, Nişābūrda bir şehriñ adıdır. Ve ol şehri [S172a] iki yüz yigirmi altı kūrāyı müştēmildür. Vech-i tesmiye; Nişābūr aña arka olduğındandır. Ve daḥı nevāḥī-i Herātdan Bādġīs nām nāḥıyyede bir karyenūñ ismidür. **Ber-vey**, «anuñ üzerine» dimekdür. Zīrā ber kelimesi ist’lā içündür. Vey, zamīr-i ġā’ibdür; zāl-i dünyā didikleri cūfte rāci’dür. **Kerd**, bunda fetḥ-i kāf-ı ‘Arabī ile «eyledi» ma’nāsına māzī-i müfred olmaḳ zāhirdür. Lākin fetḥ-i kāf-ı ‘Acemī ile şayrūret ma’nāsına olan ġerdidenūñ māzīsi olup «döndi» demek ezherdür. **Ve dādeş**, «ve aña viridi» dimekdür. Vāv ‘āṭıfedür. Dād, «viridi» ma’nāsına māzīdür; mā-ḳablindeki kerd fi’linūñ üzerine ma’ṭıfdür. Āḥirindeki şīn, zamīr-i ġā’ibdür. Cūft-i mezkūra rāci’dür. **Se**, fetḥ-i sīn-i mühmele ve hā’-i resmī ile esmā’-i a’dāddan selāse için mevzū’dur. **Talāk**, lūgat-i ‘Arabīde «mutlakā def-i kayd» ma’nāsınadır. Ammā iştīlāḥ-ı şer’de nikāḥ ile sābit olan kaydı, lafz-ı maḥşūş ile ref’dür. Ḳaldı ki zen-i dünyāya talāk virmek, ibtidā ‘aḳd-i muvāşalatına meylī müstelzimdür. Merdānelik ise aña ašlā meyl itmekdür dinmeye. Zīrā nāzımuñ i’rāz-ı vech ile taḥvīl-i zahr ma’nāsını müş’ir olan «püşt ber-vey kerd» kelāmını taḳdīm ḳarīnesiyle murād; ibtidā’ vü intihāda zen-i dünyādan rü-ġerdān ve bir daḥı aña rücū eylememeye ḳaşd için selāse ile mutallāka zenān ḥükminde kıldı dimekdür. Velez sūllim bidāyet-i ḥāle meyl itmek merdūñ merdāneligine zarar virmez. Zīrā i’tibār nihāyet ü ‘āḳıbetdür didikleri meşhūrdur. Nihāyet-i ḥāle zen-i dünyāya talāk-ı selāse virmek. Yene kem degüldür. Zīrā bu

vechile zen-i dünyāya talāk virmek, maḥabbet-i dünyāyı cesedden ve rūhdan ve kalbden bi'l-küllüyye iḥrāc u ib'āddan ibāretdür. Nitekim talākuñ üç oldığınıñ hikmetin beyānda Kāḍīhāndan naql şöyledür ki: 'İbādāt-ı benī-Ādem üç derecedür; biri cesedde ve biri rūhda ve biri kalbeddür. Pes bir kimesne ehline bir talāk virdikde maḥabbeti cesedinden dūr olur; iki talāk virdikde rūhundan daḥı dūr olur; üç talāk virdikde kalbinden daḥı dūr olup zevc-i āḥara muḥtāc olur dinmişdür. Pes bu vechile talāk virmek maḥabbeti bi'l-küllüyye cesed u rūh u kalbden selb ve kendüye bir daḥı rucū' itmemeli dimekden 'ibāretdür. Nitekim H'āce Şā'ib eyidür:

[S172b] در طلاق اهل غیرت نیست رجعت زینهار

از خدا جویان تمنا دولت دنیا مکن

Ya'nī; ehl-i ḡayret olanuñ talākında āşlā ric'at yoḡdur. Ya'nī birine zevc-i āḥar itdürmek ile ric'at, ḥilāf-ı tab'ı pür-ḡayretdür. Fe-'alā-hāzā her umūrında Ḥudā-cūy olan merd-i [Ü161b] pür-ḡayret ḥaḡḡında devlet ü dünyā temennāsın eyleme. Ya'nī anlar mütemennī-i devlet ü dünyā degüllerdür dimekdür. Murād ma'lūmdur. Pes dünyā ile 'uḡbā zarratān olmaḡın keffetān-ı mīzānāsā ikisin bir maḥallde cem' bī-imkāndur. Ve bir sünbülede iki ser olmaḡ nā-dīde-i 'ālemiyāndur. Elbette bir ḥüşede ser, bir olur. Ya'nī āḥiret ile dünyāyı cem' mümkin degüldür. Nitekim:

آخرت را جمع نتوان کرد با دنیای دون

خوشه را نشنیده صائب که سر باشد یکی

bu ma'nāya güvāhdur. Ya'nī; ṭālib-i dünyānuñ dünyāya meyl ü maḥabbeti āḥiretine muzırrdur. Nitekim ḥadīs-i şerīfi bu ma'nāda hüveydādur. İmdi bāḡīyi fānī üzerine terciḥ ile emr-i Rāsūlu'llāha şedd-i niṭāḡ-ı imtişāl gerekdür. (...) Ḥattā ehlu'llāh ve 'āşıḡ-ı cemāl-i İlāh olan evliyā'-i kirām, Faḥr-i cihān 'aleyhi'ş-şalātü ve's-selāmuñ: ḥadīs-i şerīfiyle 'āmil ve bu vechile seyr-i cemāl-i Melik-i müte'āle vāşıllardur. Ve şā'irūñ:

Dilāl! 'Uḡbā dilerseñ devlet-i dünyāyı neylersin

Ġaraż dīdār ise dünyā degül 'uḡbāyı neylersin

didigi bu ma'nāya mebnīdür. İmdi zāl-i dünyādan bi'l-küllüyye i'cāz ḥoşdur. Ve nāzımuñ bu beytinden tecerrüdün memdūḥıyyetine ve mücerred olanuñ ḡadrinūñ merfū'ıyyetine işāret vardur. (...) Pes zen-i dünyādan tecerrüd lāzımdur. Zīrā ol mekkāre vü ḡaddāre:

﴿ لب بپیش شوی خندان میکند ﴾ Erinūñ öñinde ṭudaḡın ḥandān ider. **Leb**, «ṭudaḡ»

ma'nāsınadır. Şu'arā leb-i dil-berānı, sūrḡ-reng ü zī-kıymet olan la'l-i [S173a] Bedaḡşāna teşbīhan isti'mālī ziyāde ḡıldıklarından, isti'āre ṭarīḡı ile müşebbeh zıkr olunmadın la'l zikriyle leb murād iderler. La'l didikleri Fārişideki «lāl» kelimesinden mu'arreb bir cevher-i ma'denīdür ki Bedaḡşān ṭaḡlarında olur. Mezkūr la'l 'ucb u kibr getürür diyü ba'zı meşāyılhuñ zemmi sebebiyle, mülük-i tebāyı'a isti'mālinden imtinā' iderler imiş. **Piş-i şüy**, izāfetle «erinūñ öñinde» dimekdür. Zīrā piş kelimesinūñ evvelinde olan bā'-i 'Arabī, zarfiyyet içündür. Piş, cihāt-ı sitteden ḡudām ma'nāsınadır. Şüy, zamm ile ismdür; «er»

dimekdür. Murād; ‘ağd-i muvāṣalatına ḥarīdār olanuñ ḥuzurında ṭudağın; **ḥandān**, [Ü162a] «gülüci»; **mīkoned**, «ider» dimekdür.

{ پس هلاک از زخم دندان میکند } Şoñra diş zaḥminden erini helāk ider. **pes**, «eñse» ma‘nāsınadır. Bunda murād «ḥandenüñ şoñında» dimekdür. **Helāk**, ma‘rūfdür. **Ez-zaḥm-i dendān**, izafetle «diş yarasından» dimekdür. **Mīkoned**, «ider» dimekdür. Ma‘lüm ola ki leb ḥandeliginüñ helāk-sāzlığı, zaḥm-i dendāna çespāndür. Zīrā resm-i ‘arūsī üzre tebaşbuş-ı kelbīye dā’ir mülā‘abe vü ḥandekünān lābe ider. Lākin ‘ale’l-ğafle ‘āşıkı zaḥm-nāk-i helāk ider. Yaḥod ‘ādet-i mu‘āmele-i vuşlat üzre ‘āşıkını ḥande ile taḫbīl ider; lākin ışırup ledğ-ı mār-ı zehr-pāş-āsā helāk ü ḫatlı ider bir bī-emāndür dimek nümāyāndür. Ve nāzımuñ pes didigi kelām, ḥandesiyale helāk-sāzlıgımuñ miyānesine bir şey ḫarışdurmayup, ‘ale’l-fevr ‘āşıkımuñ ḫaydın görür dimege işāretdür. Ve ḥandān kelāmı; bir yüze gülüci düşmāndür dimege işāretdür. (...) Ve zaḥm-i dendāna nisbeti, muḫaddemā dünyāyı mār-ı zehr-ālūde teşbīhine mülāyimdür. Ya‘nī ne ḫadar şūreti insān gibi olsa sīreti yılan ve kārı helāk-i cāndür dimege imādur. Pes böyle bir mekkārenüñ ḥandesine gurūr ile kendüden emīn olarak ṭaleb-kār-ı ḫ‘āb-ı ḥuzūr olmağı ‘uḫalā istiğrāb eylemişlerdür. Nitekim *beyt*:

تنکنای چرخ صائب نیست مأوای حضور
در دهان شیر و کام مار چون خوابد کسی

beyt-i laṭfī maḫāma münāsibdür. (...[S173b]...) *Su‘āl*: Nāzım icmālde zıkr itdigi şoḫbet-i zenānuñ zararın sā’irleri gibi tafşıl itmedigine sebep nedür? dınürse cevāb oldur ki: Ḳurb-i sultān ve ülfet-i bedān ve rağbet-i zen, dünyāda olan ḫaṭarlaruñ cümlesi zenānda mevcūddur iddi‘āsıyle bunlaruñ ḫaṭarların zıkr-i tafşilī ile zıkrde, gūyā şoḫbet-i zenānuñ ḫaṭarların tafşilen zıkr itmiş gibi oldıgım imā içündür. [Ü162b] Ve fi’l-ḫaḫīka ṭā’ife-i zenān, bī-vefā vü pür-cefā vü envā‘-ı ḫīle vü mekre ibtidār ile her mefsedet-i icrāda, zāl-i dünyā ile hem-meşreb ü bī-mezḫeblerdür. Ve ülfetlerinden insāna sū’-i ṭabī‘at īrās olınmaḫda bedān ile siyyānlardur. Ve sultān gibi āteş-i sūzān u pür-ziyān oldıkların ḫazret-i Mevlānā, ricālī āba vü nisāyı āteşe teşbīh ile çend ebyāt īrād buyurmışdur ki budur, *meşnevī*:

آب غالب شد بر آتش از نهیب
آتشش جوشد چو باشد در حجیب
چونکه دیکی حائل آمد هر دو را
نیست کرد آن آیرا کردش هوا
ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی
باطنا مغلوبی زنا طالبی

Ya‘nī; iy şoḫbetdār-ı zenān ve iy ṭalebkār-ı ülfet-i nisvān olan kimesne! Āb yirinde olan ricāl egerçi manṭūqınca bi-ḫasbi’z-zāhir nisāya gālībdür. Lākin bi-ḫasbi’l-bāṭın āteş yirinde olan zenānuñ mağlūbdür. Zīrā āb, nehīb olmaḫ cihetiyle egerçi āteş üzre gālīb oldı. Lākin āb çömlekle maḫcūb olmağın āteş kendüyi ḫaynadur ve oynadır. Ve her birinüñ miyānelerinde çömlek çünki ḫā’il oldıgımdan āteş ol ābı yok ve hevā eyledi. Pes [S174a] sen daḫı zāhiren āb gibi āteşin olan zen üzerine

ğālibsın ammā bāında anuñ mağlūbısın. Zīrā aña t̄alibsin; ol senüñ maṭlūbañ oldığı cihet ile saña ğālibdür, intihā. Ve fi'l-ḥaḳīka zevc zāhirde Rüstem-i Zāl olsa, öteden berü 'avratuñ zīr-i ḥükminde esir gibi bī-mecāldür. Ḥattā İskendere: "Niçün te'ehhül eylemezsiz?" diyü su'al eylediklerinde: "Ben 'āleme ḥākim iken murāduñuz beni bir 'avrata maḥkūm itmekdür" diyü cevāb buyurdığı Netāyicü'l-Fünūnda meşṭürdür. Ve meşāyih-ı muḥaḳḳıḳtınüñ taḥḳıḳı üzre, insānuñ a'ḳal ü ekmeli nisānuñ ḥaḳīkatine 'ālim ve aḥlāk-ı ḥamīdeye mülāzım olmağın zevcesinüñ mağlūbıdır. Ammā cāhil olan zevc aḥlāk-ı ḥayvāniyye vü evşāf-ı şehvāniyyesinüñ iḳtizāsı üzre nisāsına izhār-ı ğaflet ve her bār ḥuşūnetden ḥālī olmaz dimişlerdür.

Der-‘Alāmet-i Nīk-Baḥtī

Ya'nī; bu bāb eyü bahtlülügüñ ve sa'ādet 'alāmetin beyānındadır.

﴿ شد دلیل نیکبختی چار چیز ﴾ Dört nesne sa'ādetmendlige delīl oldı. **Şod**, «oldı»; **delīl**, ma'rūfdür. Bunda «'alāmet» ma'nāsınadır. Mā-ba'dine muzāfdür. **Nīk-baḥt**, aḣl terkīb-i tavşīfdür. Bir cüz'i nīkdür ki «eyü» ma'nāsınadır. Muḳābili kötü ma'nāsına olan beddür. Ve bir cüz'i bahtdür. Baht, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile dört ma'nāya gelür. Evvelkisi, t̄alī'-i sa'ddür. Nitekim şā'irüñ:

طالع بخت [Ü163a] مرا هیچ منجم نشناخت

یا رب از مادر کیتی بچه طالع زادم

İkincisi, 'izz ü devlet ma'nālarınadır. Mā-naḥnü fihide murād bu iki ma'nālar üzredür. Ve ma'nā-yı şālīse daḥı muḥtemeldür ki «dede» ya'nī «cedd»dür. Rābi', gürz ü 'amūd ma'nāsınadır. Pes nīk-baḥt, «ḥoş-ṭalī' ve pākīze-aḣl ve sa'ādetmend» dimekdür. Aḥirindeki yā', maşdariyyedür. **Çār çiz**, «dört nesne» dimekdür.

﴿ هرکه این چارش بود باشد عزیز ﴾ Her kim ki aña bu dört nişān ola 'azīz ü muḥterem ola. **Her ki**, «her kim ki»; **İn çāreş**, «aña bu dört»; **buved**, «ola»; **bāşed 'azīz**, «şerīf ü muḥterem ola» dimekdür. Bāşed, tereccī vü temennīde müsta'meldür, kemā-merre beyānuhū. Ve çār çiz didigi nesnelereñ evveli pāk-aḣl; şānīsi re'y-i şavāb; şālīş 'azābu'llāhdan 'adem-i [S174b] emniyyet; rābi' dünyādan ḥazer olmağın leff ü neşr-i müretteb üzre nāzım evvelüñ beyānına taşaddı idüp buyurur:

﴿ اصل پاک آمد دلیل نیکبخت ﴾ Aḣl-ı pāk sa'ādetmend nişānı geldi. **Aḣl-ı pāk**, zahiren «pāk-nijād» ma'nāsınadır. Ve daḥı edīb ve şermināk ma'nāsına isti'māl olunmuşdur. Buña göre aḣluñ pākligi, edeb ü ḥayādan kināye olmuş olur ki aña cevher-i zāfī ta'ebīr eylemişlerdür. **Āmed**, māzī-i müfred-i ğā'ibdür; «geldi» dimekdür. **Delīl-i nīk-baḥt**, «sa'ādetmendlige nişān» dimekdür. Pes kendüde ḥüsn-i zāfī bulunan şāhid-i dil-firīb gibi şerm-āver ü edīb olan pāk-nijād ve semere-i naḥle-i pāk-ābā vü ecdād her vechile nīk-ṭalī' ü sa'ādetmend ve lā'ıḳ-ı mesned-i vālā-yı 'izz ü emcād idigi aḣlınuñ pākligi ile nişānlu ve 'ālī şānludur. Nitekim Ḥ'āce Şā'ib:

نخل از زمین پاک فلک سیر میشود

بال مسیح پاکئ دامان مریمست

beyt-i laṭīfī bu maʿnāda hüveydādur. Yaʿnī naḥl, zemīnūñ pāk olmasından ḳadd-keṣīde-i ʿālem-i bālā vü felek-seyr olur. Pes çerāḡ-ı çarḥ-ı çārüm ʿĪsā ʿaleyhi's-selāmuñ bi-ʿināyeti'llāhi teʿālā bāl-küşā-yı semā'-i rābiʿ oldığı, māder-i ʿismet-penāhı ḥāzret-i Meryem rażıya'llāhu ʿanhānuñ dāmen-i ʿıffet-pīrāmen ve zāt-ı tābnākinūñ pākligidür. Ḥulāṣa-i kelām pākīze-aşl olan her maḳāmda [Ü163b] ve her ḳıyāfede memdūḥu'l-fiʿāl ü maḥmūdu'l-ḥıṣāldür. Nitekim:

جوهر ذاتی بزیب عارضی محتاج نیست
پنجه خرشیدرا نقش و نکاری کو مباش

maẓmūn-ı pākī bu beyāna dālldür. Yaʿnī حاجت مشاطه نیست روی دلارام را maẓmūn-ı pākī bu beyāna dālldür. Yaʿnī müfādı üzre; cevher-i zātī zīb ü zīver-i ʿārızıye muḥtāc degüldür. İmdi niçe āftāb için söyle naḳş u nigār olsun? dimekdür. Ve bu maʿnāda Nābī-i merḥūm buyurmuşdur ki *beyt*:

Zātī gerek insānda edeb yoksa hebādur
Taḥşīle ya taʿzīre yaḥod pende ḳalursa

(...[S175a]...)

﴿ نیست بی اصلی سزای تاج و تخت ﴾ Bir bī-asl lā'ıḳ-ı tac ü taḥt degüldür. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. [Ü164a] **Bī-aşl**, «bed-gevher ü nā-pāk-zāde vü bī-şerm ü edeb dimekdür. Āḥirinde olan yā', vaḥdet içündür. **Sezā-yı tāc**, izāfetle «tāc u devlete lā'ıḳ» dimekdür. Tācuñ maʿnāsı dībācede sebḳ eylemişdür. **U(ve) taḥt**, tāc üzerine maʿtūfdur. Taḥt maʿrūfdur. Ḥāşılı; bed-gevher olan idbār-ı lā'ıḳ-ı tac-ı vaḳār ve şāyeste-i taḥt-ı iʿtibār degüldür. İmdi çehre-i efʿāl ü ḥālī, envār-ı ādāb u hünerden ḥālī olan nā-pāk-zādegān her ne ḳadar tāc-ı ḥāḳānī ile mütevec ü ārāste ve kemer-i keyānī ile peyveste vü pīrāste olsa, efseri efsār ve zātī ḥarāsā bī-miḳdārdur. Nitekim seg-i bī-hüner ne deñlü zer ü zīver ve ḥabl-i aṭlas ve ṭavḳ-ı mücevher ile müzeyyen olsa yine segdür; belki seg andan yegdür dimişlerdür. Pes böyle olan kimesneleri terbiye fikriyle zaḥmet-keş olmaḳ devā vü kār-ı ʿuḳalā degüldür. (...[S175b]...) Ve şuʿarā-yı selefūñ ser-fırāzı ve ʿurefā-yı ḥalḳuñ mümtāzı Fuzūlī-i merḥūm daḥı, pākīze-aşl olan pūr-şerm ü edeb [Ü164b] ü ʿālī-neseb ḥaḳḳında; “tevkīr ü iḥtirām her ḥālde anlardan dūr ve her ne şüretde olurlar ise taʿzīm ü ikrām kendülerden mehcūr olmaz” idigin beyān ve bunlaruñ ḥilāfinca olan nā-pāk-zādeleruñ ḥāl ü şānların ʿıyān idüp pāk-aşl olanuñ beyānında *naẓm*:

اگر سالها کوهر تابناک
فتد خوار و بیقدر بروی خاک
بر آنم که کمتر نشیند غبار
ز خاک بر آیینة اعتبار
چو از خاک خیزد همان کوهر است
شهانرا بر آرنده افسرست

buyurmuşdur. Yaʿnī; gevher-i tābnāk her ne deñlü fütāde-i ḥāk olsa türābda ḳalmaḳla āyīne-i iʿtibārına jeng [Ü165a] ü gubār-ı kemterden zarar gelmeyüp hemān ḥākdan refʿ olındıḳda yine gevher ve efser-i şāhān üzre merfūʿ olmaḡa şāyān cevher-i muʿteberdür. Ammā aşlı bed ü nā-pāk olanuñ şānında Fuzūlī:

اگر سالها مردم بد سرشت
 شود همدم حوریان [S176a] بهشت
 ورن محصل پر صفا روز شب
 ز جبریل خواند فنون ادب
 بدان اعتقادم که انجام کار
 نکرد ازو جز بدی آشکار

intihā. Ve bu maḳūle kimesnelerüñ mesned-i devlet ü manaşsa-i hükümete ḳu'üd u cülüslerinden zîr-i hükmlerinde olan halkuñ ḥālî ḥarāb u yebāb olmaḳ bî-irtiyābdur. Zîrā bed-ıynet ü büm-sîret olanuñ tabî'ati terbiye ile ta'mîr olunmamaḳla, re'yî saḥîf ve her tedbîri zâti gibi keşîf olup, ḥālî idbār ve yiri dāru'l-bevār olur dimişlerdür. Ammā nîk-baht u şâyân-ı tâc u taht olan pāk-nijāduñ eyyāmında, 'ālem şād ve re'y ü tedbîri şavāb olmaḡın bahtı küşād ve tahtı ḥurrem-ābād olur. Pes bu 'alā'imleri îrād için nāzım eyidür:

﴿ نیکبختانرا بود رأی صواب ﴾ Nîk-baht olanlaruñ re'yî şavāb ola. **Nîk-bahtān**, elif ü nûn ile cem'dür. Ma'nāsı «sa'ādetmendān» dimekdür. **Rā**, edāt-ı mef'uldür. **Buved**, «ola»; **re'y**, fetḥ-i rā'-i mühmele ve hemze ve yā' ile 'Arabîdür. Bunda «fîkr» ma'nāsınadır. Ve Fārisîde daḡı böyle ve bilā-hemze bu ma'nāya müsta'meldür. Ve bilā-hemze gāḥî «emān» ma'nāsına gelür. Ve pādşāh-ı Hinde daḡı rāy dirler. Mā-ba'dine muzāfdur. **Şavāb**, «toḡrı ve ḥaḫādan ḥālî» dimekdür.

﴿ آنکه بد رأیست باشد در عذاب ﴾ Ol kimse ki kötü fikrlüdür, 'azābda ola. **Ān ki**, «ol kimse ki» dimekdür. **Bed-re'yest**, «kötü fikrlüdür»; **bāşed**, «ola» dimekdür. Bu lafzuñ maḳām-ı temennî vü tereccîde isti'māline göre nāzımuñ bu mışrā'dan murādı; bed-re'y olanuñ 'aleyhine du'ā olmaḳ muḫtemeldür. Lākin zāhirî; bed-re'yüñ ḥāl-i tebāh-iştimālini iḫbārdur. **Der-azāb**, «ıḳāb u 'itābda» dimekdür. [Ü165b] 'Azāb-ı mezkūr, dünyevî vü uḫrevîden 'eammdur. Ḳaldı ki 'azāb-ı dünyevî, re'y ü tedbîr-i seḫāfet-pezirinüñ nā'iresiyle süzişger ve āteş-i nedem-i bî-fā'ide ile ḥarîḳ u der-beder oldıḡıdur. 'Azāb-ı uḫrevî ise ḫod ma'lımdur. Ḥattā istişāre ve ḡayride re'y-i rüşen isteyen, pîrān u büzürgān-ı kühen-sālden istesün kim şular vaḳt-i ḥarîf ü eyyām-ı ḫazānda şāf u nazîf olur diyü *beyt*:

رای روشن ز بزرگان کهن سال طلب
 آیاها صاف در ایام خزان میکردد

didikleri mażmûn üzre büzürgān-ı kühen-sālden murād elbette pāk-nijād olmaḳ rüşendür dimişlerdür. Ve illā nā-pāk-zāde [S176b] ve bî-aşl olan her ne ḳadar sāl-ḫürde-i rüzgār olsa nîkān pertevin ḳabûl eylemez ve her umürda sū'-i tedbîrden ḡayrısın söylemez. Böyle bir semm-i ḳātil ü zehr-i helāheldür dinmişdür. Nitekim Ḥ'āce Kelîmûñ:

هر بد از پرتو نیکان نبرد بهره که زهر
 میکشد کر همه از دست مسیحا باشد

beyt-i laṭīfī bu beyānda şahiddür. Ve fi'l-ḥaḳīka bed-aşl olan semm-i helâhil gibi kâtildür. Semmüñ terbiyesi gâyet müşkildür. Kendüyi ne kadar dest-i taḳīb-i kâr-dānda terbiye kılsañ elbette semmiyyetini icrâ ider.

﴿ هرکه ایمن از عذاب حق بود ﴾ Her kim ki 'azābu'llāhdan emīn ola. **Her ki**, «her kim ki»; **īmen**, kesr-i hemze ve fetḥ-i mīm ile «gamm u endişeden ferāğ ve ḥavfdan āsüde vü emīn olmağ» ma'nāsına Fārisīdür. Pes bu kelimeyi 'Arabī zann idüp aşlı «emīn» idi; yā' ḥarfini ḳalb-i mekân ile īmen oldu ve ma'nası «emīn»dür diyenler ḥaṭāsın bilmemişlerdür. **Ez-azāb-ı Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳuñ 'azāb u 'ıḳābından» dimekdür. **Buved**, bunda «est» ma'nāsına olmağ rüşendür. Ma'lûm ola ki küfre mevşûl olan eḫāl ü aḳvâlden ḥazer lâzımlardır. Zīrâ ne'üzü bi'llāh küfrden aḳbah bir günâh yoḳdur ve 'azābı mü'ebbed olmağ üzre gâyet çoḳdur. Eḫāl-i müşıla-i küfrüñ birisi 'azāb-ı Ḥudādan emniyyetdür. Ve buña dā'ir olan sü'-i niyyetdür ki: افامنوا مكرالله فلا يأمن من مكرالله الا القوم الخاسرون [Ü166a] bu ma'nāya güvâh olan āyet-i ḥazret-i İllāhdur. Ve emn-i mezkûr, āfāt-ı ḳalbdendür. Bunuñ zıddı ḥavfu'llāhdur. Ḥavf-ı mezkûruñ daḫı esbābları vardır. Ez-cümle isti'zām u mehābetden nāşī oldıḳda aña lisān-ı şer'ede «ḥaşyet» dinmişdür. Pes her mü'mine lâzım olan ḥavf ü ḥaşyet ile ṭā'at-güzīn olmağdur. Tâ ki 'uḳbâ ḳorḳularından emīn ola. Zīrâ bir 'abdde iki ḥavf ve iki emn cem' olmaz. Ya'nī dünyāda ḥavf üzre olan, 'uḳbāda emīn olur. Ammā dünyāda emniyyet-i 'azāb üzre olan, 'uḳbāda maḫhar-ı ḥavf u 'ıḳāb olur. (...[S177a]...) Pes seḫat-ı İllāhdan emīn olan:

﴿ نیست مؤمن کافر مطلق بود ﴾ Mü'min degüldür; kāfir-i muṭlaḳdur. **Nist mü'min**, «mü'min degüldür» dimekdür. Bu 'ibāre ḥaberdür. Mübtedāsı mişrā'-ı evvelde olan «ān ki» kelimesidür. **Kāfir-i muṭlaḳ buved**, ḥaber ba'de ḥaberdür; ma'nā «muṭlaḳ kāfirdür» dimekdür. Kāfir lafzı, 'inde'l-'Acem fā'nuñ fetḫiyledür. [Ü166b] Ve 'inde'l-'Arab fā'nuñ kesriyledür. Ma'nası «sātir»dür. Nitekim dāneyi yirde zirā'at ile setr iden zürre'a ve nehāruñ nūrını zūlmetiyle setr iden leyle kāfir dimişlerdür. Pes nā-müselmāna kāfir dindigi, ḥaḳḳı setr itdigi içündür. 'Arabīde cem'i küttāb vezninde küffār ve ciyā' vezninde kifār ve fecere vezninde keferedür. Fārisīde cem'i kāfirān gelür. Nitekim şā'irüñ:

آنچه در جان منست کر بر شتر بودی ز غم

می زنتدی کافران در جنة المأوی علم

beytinde vāḳı'dur. Ya'nī; benüm cānumda olan gamm eger bir devenüñ üzerinde ola idi, deve ol gammıdan rişte gibi incelüp semm-i ḥıyātdan duḫüle ḳābil olur idi. Pes ehl-i küfrüñ cennete duḫülleri: (هم)لايدخلون الجنة حتى يلج الجمل فى سم الخياط āyet-i şerīfī üzre devenüñ igne yurdisından geçmege muvaffaḳ olup ve devenüñ semm-i ḥıyātdan 'adem-i duḫülü egerçi ma'rūfdur ammā benüm derūnumda olan derd (ü) gammımı götüren deve böyle oldıḳı taḳdīrce kāfirān cennetü'l-me'vāya duḫül ile naşb-ı 'alem-i me'mül iderler idi dimekdür. Şā'irüñ bundan murādı mübālağa ile keşret-i gamm-ı cānın beyāndur. Ve bu maẓmūn-ı belīḡuñ 'Arab u Türk şu'arālarınıñ şer'iyyelerinde vuḳū'ı vardır. 'Arabīsi:

ولو ان ما بى من [S177b] جوى و صبابة

على جمل لم يبق فى النار كافر

ve Türkîsi:

Derûnumda olan derdi baʿrûñ üstine qoysam

Cehennemde olan kâfir güler ehl-i ʿazâb oynar

intihâ. Maʿlûm ola ki ânifen beyân olındığı üzre azâb-ı Hâqqdan emîn olan muṭlaqâ küfre qarîn olur. Küfr ise aqbaḥ-ı zûnûb u eşedd-i ʿuyûbdur. (...[Ü167a]...) İmdi çâr çîzûñ dördincisi dünyâdan ḥazer olmağın nâzım tafşîlen beyâna ibtidâr idüp buyurur:

﴿ عمر دنیا پنج روزی بیش نیست ﴾ Dünyānuñ ʿömri bir beş gündür; artuq degüldür. **Ömr**, «müddet-i ḥayât» maʿnâsınadır. Ve «beḳâ» maʿnâsınadır. Mâ-baʿdine muzâfdur. **Dünyâ**, maʿrûfdur. **Penc rûzî** kelâmı, «bir beş gündür» dimekdür. **Penc**, esmâʾ-i aʿdâddan beş ʿadedine mevzûʿdur. Rûz, gündür; âḥirindeki yâʾ, vaḥdet maʿnâsı içündür. **Bîş**, bâʾ-î muvaḥḥide ile «artuq» dimekdür. **Nîst**, «degüldür» dimekdür. Maʿlûm ola ki her ne kadar dünyâda muʿammer ü bâḳî olsañ encâmı mevt-i fenâdur. Pes böyle oldığı ḥasebiyle ʿömr-i dünyâyı kılllet ile taʿbîrde fuṣalânuñ kelâmları ḡayet keşîrdür. Nitekim baʿzılar âteş lehbinüñ cilve-i evveli ile encâmı bir oldığı gibi berḳuñ şuʿâʾi ile ḥayât muḥtaşar birdür diyü *beyt*:

تابش برق و حیات مختصر باشد یکی

جلوه آغاز و انجام شرر باشد یکی

buyurmuşlardır. Ve baʿzılar sürʿat-i ʿömri seylâb-ı sebük-[Ü167b]refṭara beñzedüp *beyt*:

نشوید کرد [S178a] خواب غفلت از چشم کران خوابم

ز بس سیلاب عمر من سبک رفتار افتاده

dimişlerdür. Yaʿnî; benüm seylâb-ı ʿömrüm ol kadar serîʿuʾs-seyr düşmişdür ki girân-ḥvâb olan çeşmümden ḡaflet ḡubârın yayḳayamaz dimekdür. Bunda olan mübâlaḡa zâhirdür. Ve baʿzılar sürʿat-i seyr-i ʿömri, sebük-seyr olan berḳa teşbîḥ idüp *beyt*:

نتوان عنان برق سبکسیر را گرفت

دنبال عمر رفته دویدن چه فائده

dimişlerdür. Ve baʿzılar yüz yıllık ʿömri, yüz dāneyi ḥāvî tesbîḥi bir defʿa devr itmek ile berâber ʿadd idüp; şaḳın yüz yıllık ʿömre dil virme ki encâmı bir tesbîḥ döndürmek kadar olur diyü *beyt*:

منه زینهار دل بر مهلت صد ساله دنیا

که آخر میشود چندانکه یک تسبیح کردانی

buyurmuşdur. Ve bu minvâl üzre yüz sene senüñle ülfet iden ʿömr, bî-vefâlık idüp gidecegin iʿlânda ve binâʾen ʿaleyh cihânda daḡı kimden vefâ ümîdin tütarsın dimeḡi beyânda *beyt*:

عمر با صد ساله الفت بیوفایی کرد رفت

ازکه دیگر در جهان چشم وفا دارد کسی

dimişlerdür. Ve baʿzılar; ḥayât, leyl ü nehârdan ʿibâret iki esb-i sürʿat-eşer ile sefer iden eyyâm-ı ʿömre niçe iʿtimâd itmelü diyü *beyt*:

از روز و شب دو اسبه سفر میکند حیات

ای دل چه اعتماد بایام کرده.

buyurmuşdur. Ḥattā zīr-i felekde bir kimse mānend-i Ḥızr ‘aleyhi’s-selām nice ‘ömrler bulsa anuñ besātında leyl ü nehār-ı mükerrerden ğayrı hīç nesne yoĸdur diyü müddet-i ‘ömr-i Ḥızr-ı iki leyl ü nehār kadar ‘add eylediklerini *beyt*:

جز شب و روز مکرر در بساطش هیچ نیست
عمرها زیر فلک چون خضر اگر باید کسی

beytiyle beyān eylemişlerdür. (...[S178b, Ü168a]...) Pes nāzım raḥimeḥu’llāh daḥı bu ba’zılar taḥkīma sālik olup ‘ömr-i dünyāyı «penc rüz» ile ta’bīr eylemişlerdür. Murād, ‘ömr-i dünyā-yı sür‘at-ihtivānın kılletin beyāndur. (...) Ḥattā Nūḥ ‘aleyhi’s-selām biñ yüz sene ve bir rivāyetde biñ beş yüz sene ‘ālemde mu‘ammer olmuş iken: “ Yā nebiyya’llāh! Dünyāyı niçe buldınuz?” diyü kendüden su’āl eylediklerinde cevāb-ı bā-şavābında: “İki ĸapulu bir dār gibi gördüm; birinden girüp birinden ḥurūc eyledüm” [Ü168b] diyü buyurmuşdur dirler. Ḥulāşa-i kelām; fenā-yı dünyādan nāşī binā’-yı beden ğāyet süst ü za’f olacaĸdur. Pes hengām-ı hedm-i beden olan pīrlıkde ittikā’-i ‘aşā ile ol süst bināya pāy peydā kılan ne ĸadar fā’ide bulacaĸdur. Nitekim Ḥ’āce Şā’ibūñ *beyt*:

تکيه چند از ضعف بر دوش عصا دارد کسی
این بنای سست را تا کی بپا دارد کسی

beyti bu ma’nāya dālldür. Ve hengām-ı pāyan-ı ‘ömrde *beyt*:

نیست در پایان عمر از رعشه پیرانرا کریز
بر فروغ خویش می لرزد چراغ صبحگاه

[S179a] mışdākıncā; çerāĝ-ı şubḥgāḥ fūrūĝunuñ üzerine ditredigi gibi pīrān daḥı ra’şeden ĸurtılmazlar dimişlerdür. Murād; encām-ı kār ‘ömr şabāḥa ĸalmış şem‘a dönecekdür. Ol şem‘uñ ḥod ḥālī ma’lūmdur. Pes bu vechile fenāsi meczūm beĸası ma’dūm olan ḥayāt-ı dünyā ve ‘ömr-i sür‘at-peymāya dil-beste olmaĸ ve bundan lezzet bulmaĸ revā degüldür. (...[S179b, Ü169a]...) İmdi ḥayāt-ı ‘ömr ve beĸā-yı bedenüñ ḥāl ü şānı böyle oldıyse, ‘ömrde itimād ve esbāb-ı cihāna istinād itmek ğāfiller kārıdur. Zīrā esbāb-ı cihānı rīg-i revānı teşbīḥ idüp *beyt*:

ای دل غافل از اسباب جهان دست بشو
از ثبات قدم ریک روان دست بشو

dimişlerdür. Pes rīg-i revān-ı esbābı şebāt olan ‘ömr ve esbāb-ı cihāna dil-bend olan derd-mend-i ğāfildür ve encāmını fikr itmez ise cāhildür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ غافلست آنکه پس اندیش نیست ﴾ Ğāfildür o kimse ki [Ü169b] ‘ākıbetin fikr ardınca degüldür yāḥod ‘ākıbetin fikr idici degüldür. **Ğāfilest**, muĸaddem-i ḥaberdür. Mu’ahḥar-ı mübtedāsı «ān ki» kelimesidür. Ma’nā «ĝāfildür o kimse ki». **Pes-i endiş**, izāfetle «fikr eñsesinde» dimekdür. Ve daḥı pes kelimesi endiş kelimesine izāfet şüretiyle oĸumaĸ zarūret-i vezn içündür. Zīrā pes-endiş terkīb-i tavşīfidür. Ma’nāsı «‘ākıbetin fikr idici» dimekdür demek daḥı rüşendür. Ma’nāsı beyān olinmişdur. **Nist**, «degüldür». Ma’lūm ola ki herkes için fikr idecek ḥālāt üçdür. Ḥālet-i ūlā; herkesüñ ‘ālem-i dünyāda ĸable’l-vücūd ma’dūm u lā-şey oldığı aḥvālidür ki fikr itdükece ĸudret-i Ḥālīka itĸān ḥāşıl ve bundan

murāda vāşıl olunur. Hālet-i şāniyye; ba‘de’l-mevt ‘ālem-i ‘uḡbāda olan bī-nihāye beḡā’-i sermedīnūñ aḡvālidür ki mü‘min cennetde, ne‘üzü bi’llāh kāfir cehennemde bāḡī vü muḡalled ḡaldıḡıdır. Aşl fikr ü endīşe ile tedārük-i tūşe idecek ḡālet-i lāzıme budur. Hālet-i şālīşe; bu iki ḡāletlerūñ miyānesinde olan eyyām-ı ‘ömr ü ḡayāt ḡāletidür ki aña ḡālet-i mutavaşşıta dimişlerdür. İmdi vücūduñdan muḡaddem olan ‘adem ile vücūduñun ba‘de’l-mevt ḡulūdınıñ miyānesinde olan eyyām-ı ‘ömr farzan niçe biñ sene olsa muḡaddem ü mu’ahḡar olan ḡālete nisbet tūrfetü’l-‘ayn ḡadar müddet-pezīr olmaz. Pes böyle olan ‘ömrūñ daḡı ḡālını fikr lāzımdur. Ve fuḡalānuñ ‘ömr-i dūnyāyı ber-vech-i muḡarrer ḡillet ile ta‘bīr ü teşbīhleri bu ma‘nācadur. İmdi nāzım raḡimehu’llāh bu beyti ile evvelen ḡālet-i [S180a] mutavaşşıtaya, şāniyen ḡālet-i şālīşeye işāret ve ḡālet-i şālīşe üzre encām-ı kārını fikr itmeyeni ḡaflete nisbet itmişdür. Ve ḡaflete sebeb, ekser-i ‘ömr-i dūnyāya iḡtirār ve tūl-i emel ile tesvīf-i ḡā‘at üzre izā‘a-i evḡāt mişlü ḡavr-ı nā-hemvār oldıḡından nāzım mışrā‘-ı evvel ile ‘ömrūñ beş ḡünlük ma‘nā oldıḡın taḡrīr ile tūl-i emelden taḡzīr buyurmuşdur. [Ü170a] ḡulāşa ‘ömr-i dūnyā, serī‘u’z-zevāl ve dūnyāda beḡā muḡāl-ender-muḡāldür. Fenāsın fikr itmek herkese elzem ü ehemmdür. ḡuşuşā ki pīrlık devri resīd olmaḡıla ḡāmet dü-tā ve rīş sefid ola. Nitekim *beyt*:

موی سفید از کفن آرد پیام
پشت خم از مرک رساند سلام

dimişlerdür. Ya‘nī; şaḡal aḡlıḡı kefenden ḡaber-i tāmm ḡetürür ve ḡāmet dü-tālıḡı mevtden selām ulaşdurur dimekdür. Pes bu ‘alā’imler zāhir iken tedārük-i zād-ı ‘uḡbāda olmayana ḡāfil dinilmişdür, *ḡıḡa*:

ترا در خواب غفلت رفت عمر خوش عنان آخر
نکردی دست و رویی تازه زین آب روان آخر
تو کز اندیشه نان بر نمی آیی بمردن هم
لحد خواهد ترا کشتن تنور از فکر نان آخر

dinmişdür. Ya‘nī; iy ḡāfil! ḡoş-‘inān olan ‘ömr gitdi, sen ḡāb-ı ḡafletdesin ve āḡir-i kār ol āb-ı revāndan elūñi yüzūñi tāze eylemedūñ ya‘nī ḡāb-ı ḡafletden bīdār olmadūñ. Ve daḡı sen nān fikrinden mevti ḡāḡıra ḡetürmezsin. Ma‘a-hāzā nān fikrinden āḡir-i kār laḡd seni tennūr idiserdür, ya‘nī mevtiñ muḡarrer ve bu ḡafletden nāşī ḡabrde nā‘ire-i ḡasret ü nedem ile sūzişger olursun dimekdür. Ve daḡı ‘alāmet-i inḡızā’-i ‘ömr olan rīş-i sefidden müstefīd-i ḡurbıyyet-i mevtden olmayan ḡāfiller ḡaḡḡında *beyt*:

ازین چه سود که مویت سفید کردیست
ترا چو نیست غم عاقبت سر مویی

dimişlerdür. Ya‘nī iy ḡāfil müyuñuñ beyāzlıḡından ne fā‘ide senūñ için ser-i mü ḡadar ‘āḡıbet ḡammı yoḡdur; ya‘nī hīç encāmuñı düşünmezsin dimekdür. ḡattā mü-yı sefid, ba‘zı ḡāfilūñ tezā‘ūd-i ḡafletine sebeb olur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

چنانکه شیر کند خواب طفل را شیرین
فزون غفلت من از سفید مویها

beyti bu ma'nāya dālldür. Ya'nī; beyāz-levn olan şīr-i dāye tıfluñ [Ü170b] h'ābını şīrīn eylediği [S180b] gibi müy-ı sefid, hem-reng-i şīr olmağın tıfl-ı dilüñ h'āb-ı ğafletin efvün itmekdedür dimekdür. Ve ğaflet, kılllet ü keşrete kâbildür. Nitekim keşretin beyānda *beyt*:

اگر تو پنبه غفلت بر آوری از کوش
هزار پستر آرام میشود فربه

beyt-i laţfī güvāhdur. Ya'nī; iy ğāfil! Eger sen kulağūñdan çıkarasın, ol penbeden hezār pister-i rāhat semiz ve yırığı memlū olur dimekdür. Bunda tārik-i ğaflete, ārām-ı āhīret ile beşārete īma dağı vardur. Hāşılı 'ömr-i dünyāya i'timād ile tūl-i emelden hāzer lāzımtēdür. Zīrā ba'zı kühen-sāle: "Kaç yaşındasın?" diyü su'āl olındıķda kendi sinninüñ miķdārı ma'lūm iken hīlāfī irtikāb ile beş on yaş noķşāniyle haber virmek, tūl-i emelden nāşī ve 'ömrē i'timāddan 'adem-i teħāşī hāsebiyledür. Ve bu maķūle kimesnelere zūrefā 'indinde; «kendi mālımı yağmā idici eski hırsız» dinmişdür. Nitekim:

این کهن سالان که می دزدند سال خویشان
کهنه دزدانند در تاراج مال خویشان

beyt-i laţfī bu ma'nāya şāhid-i hāl ve düzd-i sāl olanlara kelām-ı 'ibret-me'āldür. Hattā ğaflet ile hādeye āġāz iden bu mişllü ğāfilleri şādāsıyla şāh-bāz-ı şayd-sāza rehnümālıķ kılan keklige teşbīh idüp:

هر غافل که خنده باواز میکند
چون کبک رهنمائی شهباز میکند

dimişlerdür. Ke-zālik ğāfile dağı nāġāh şāh-bāz-ı ecel ulaşıp giriftār-ı pençe-i mevt-i fenā kılar dinmişdür. Qaldı ki nāzımuñ bu mezkūr u meşrūh olan beyt-i laţfīnūñ mażmūn-ı münīfī üzre 'ömr-i dünyā-yı kılllet-ihtivā zā'il ve 'āķıbet-endiş olmayana ğāfil dindi ise pes ne itmek gerekdür diyü gūyā bir sā'il su'āl itmegın aña cevāb tarıķı ile nāzım eyidür:

﴿ ترک لذات جهان باید گرفت ﴾ [Ü171a] Cihānuñ lezzetlerin terk itmek gerek. **Terk**, fetḫ-i tā'

ve sūkūn-ı rā' vü kāf ile «bir nesneden vāz gelmek»dür. Mā-ba'dine muzāfdur. **Lezzāt**, cem'-i 'Arabīdür; müfredi lezzetdür. Ma'nāsı «bir nesnenüñ ta'mı eyü olmaķ»dur. Ve dağı idrāk-i mülāyim ve zıdd-ı elem ve şarāb ma'nālarına gelür. Bunda ma'ānī-i mezkūre cümle mülāyimdür. Mā-ba'dine muzāfdur. **Cihān**, bunda murād dünyādur. **Bāyed**, «gerek»; **girift**, şüretā māzī ma'nāda maşdardur ki bu mişllülere Fārisīde ism-i maşdar dirler. Ma'nāsı «tutmaķ»dur. Ma'lūm ola ki dünyāyı sābıķda mār-ı zehr-ālūda teşbīhden soñra meţā'im ü meşārib [S181a] ü melābisine lezzāt ta'bīri ehl-i dünyāya ğoredür. Nitekim:

Ḥalvā-yı fenā zehr ile ālūdedür ammā

Baķsañ yine bir gizlüce lezzet var içinde

didikleri bu ma'nāya īmādur. Pes lezzet-i dünyā, kādīr-i hācetden ziyādeye dinmek hoşdur; yoķsa "her vechile lezzātından kām alayum" diyenüñ eli ve etegi boşdur. (...) Pes hūzūr-ı kalb ile lezzāt-ı cihāni terke ibtidār bunda Behişt-i bāķiden ber-ḥordār olmağa bādī olmağın; lezzet-i fāñiden tā-be-key mütellezziz olursın? Pāyān-ı 'ömrde lezzet-i bāķıyyeyi ele getür diyü H'āce Şā'ibūñ nāzımuñ murādı üzre *ķıta*:

با حضور دل ز لذتهای دنیا صلح کن

[Ü171b] تا هم این جا از بهشت جاودانی بر خوری

لذت باقی بدست آور درین پایان عمر

تابکی صائب ز لذتهای فانی بر خوری

düyü buyurmuşdur. Ve keyfe lā ki terk-i lezzāt-ı cihān ḥaşlet-i pāk-i ‘arīfāndur. Nitekim ḥazret-i ‘Osmān bin ‘Affān rażıya’llāh buyurmuşdur: ‘Alāmet-i ‘arīfān sekizdür. Budur ki; ḳalbi ḥavf u recā iledür. Ve lisānı ḥamd ü şenā iledür. Ve ‘aynānı bükā’ vü ḥayā iledür. Ve irādesi terk-i lezzāt-ı dünyā vü taleb-i rızā’-i Mevlādur, intihā. (...[S181b]...) Terk-i lezzāt-ı cihān ile bu maḳāmāt-ı ‘ulyāya vāşıl olmaḳ; sīret-i ‘arīfāna sülük ve ṭarīḳ-ı dervīşide nā’il-i merātib-i mülük olan mürīdān gibi dāmān-ı erbāb-ı dilāna teşebbüse vābeste olduğundan nāzım eyidür:

﴿ دامن صاحب دلان باید گرفت ﴾ Maḳām-ı irşāda vāşıl olan şāhib-i dillerüñ dāmānın tutmaḳ gerek. **Dāmen**, dāmāndan [Ü172a] muḥaffedür; «etek» ma‘nāsınadır. ‘Arabīsi «zeyl»dür. Mā-ba‘dine muzāfdur. **Şāhib-dilān**, maḳām-ı irşāda vāşıl olan mürşid-i kāmillerdür ki şoḥbetleri nāḳışān ḥaḳḳında kīmyā-yı kāmīl-‘ayār idigi

ناقصانرا صحبت کامل عیاران کیمیاست

خاک را زرساز دار رنگ طلای آفتاب

maẓmūnından hüveydā vü āşkārdur. (...) **Bāyed girift**, kemā-merre «tutmaḳ gerek» dimekdür. Ma‘lūm ola ki nāzımuñ bu mışrā‘ında nikāt-i laṭıfeye işāret vardur. Evvelen; sīret-i şalāḥda olana mürşid gerekdür. Şāniyen; mürşid ittiḥāz olan aşḥāb-ı dilāndan ola ki mürīdi maḳşūdına işāl eyleye. Şālişen; mürīd evvelā şeyḫinüñ dāmānın elden ḳoymayup himmet istemek gerekdür. Rābi‘an; şeyḫinüñ ḥaḳīḳaten dāmānı ele girmez ise dāmānları yirinde eṭrāfların dā’ir olan mürīdleriyle şoḥbetden dāmān-ı üstāda vuşul isti‘dādın kesb itmek gerekdür. Zīrā mürşid-i kāmiller vuşul kişinüñ isti‘dādına göredür dimişlerdür. Pes:

Тутан bir dāmeni elbette maḳşūda irer dirler

Гörenler Yūsufuñ dāmānını dest-i Züleyḥāda

maẓmūnınca erbāb-ı ḳulūbuñ dāmen-giri olan bi‘avni’llāh nā’il-i maḳşūd olmaḳ muḳarrerdür. İmdi lezzāt-ı cihāna meyl ile noḳşān olan rāh-ı şāhib-dilāna sülükden kemāl bulmaḡa şitābān olmaḳ gerekdür. Nitekim:

ای دل ار ننگ داری از نقصان

جز سلوک ره کمال مکن

dimişlerdür. Ḳaldı ki taşfiye-i cān ile nefsuñ seḳāmet-i ma‘nevīsinden ḥalāşa dermān iden veliyy-i şādiḳ u ṭabīb-i ḥāzıḳuñ dāmānına vuşul ile terbiyesin ḳabül eylemek me’mülünde olan aşḥāb-ı ‘uḳūle lāzım olan lezzāt-ı nefşāniyyenüñ terki [Ü172b] oldıḡın beyān [S182a] için nāzım eyidür:

﴿ در پی لذات نفسانی مباش ﴾ Lezzāt-ı nefşāniyye eñsesinde olma. **Der**, zārfiyyet içündür. **Pey**, bunda «iz» ya‘nī «eñse» ma‘nāsınadır. Ve daḫı «pāy»dan muḥaffef olur. Ve siñir ve dūnbāl ve mertebe ve nişān ve ṭāḳat ma‘nālarına gelür. Ve maḳām-ı ta‘lilde vāḳı‘ olur. Mā-ba‘dine muzāfdur. **Lezzāt-ı nefşānī**, nefsuñ maṭlūb u merzīsi olan nesnelereñ ebāretdür. **Me-bāş**, nehy-i ḥāzırđur; «olma» dimekdür. Ma‘lūm

ola ki nāzımuñ, beyt-i sâbıkda evvel lezzât-ı cihānuñ terki ile emr ve bunda lezzât-ı nefsanıyyeye i'tibârdan nehyinde iki nükteye işâret vardır. Evvelkisi; taḥşîş ba'de't-ta'mîm kı'idesine ri'âyet ü imâdur. İkincisi; dâman-ı şâhib-dilâna teşebbüsten keff-i yed ile nefsi emmâreñiñ telezzüzâtına ittibâ' eyleme ki aşhâb-ı dilâni elden çıkarmak ile ğaflete ve düşmân-ı cân olan maḥabbet-i dünyâ-yı 'adîmü'l-vefâya düşersin dimekdür. Pes 'âkıll olan telezzüzât-ı nefsanîden hâzer itmek gerekdür. Zîrâ dünyâ-yı dünüñ lezzeti, tâlibine zilletdür. Nitekim:

Olmağ gerek meges gibi zillet-pezir-i redd

Nefs-i denî lezîzden ararsa nevâle tek

diyü buyurmuşlardur ki simât-ı dünyâ vü ḥ'ânçe-i fenâ ḥ'ân-ı lezzet-nümâdan tehîdür. Şâ'ib :

چرخ خجلت زمین را پرده پوشی میکند

ورنه این خوان تهی را حاجت سرپوش نیست

buyurmuşlardur. Ya'nî; çarḥ-ı gerdân u dolâb-ı âsmân bu devriyle ḥacletinden nâşî zemîniñ perde-püşluğı hizmetin eyler ve illâ bu ḥ'ân-ı tehî üzerin örtmege ḥâcet yokdur dimekdür. Murâd ḥ'ânçe-i zemîn ḥ'ân-ı lezzet-nişândan ḥâlî bir fânîdür dimekdür. İmdi böyle bu fânîye dil-bend olmağ gerekmez. Nitekim nâzım:

﴿ دوستدار عالم فانی میباش ﴾ 'Ālem-i fânîyi dost tutıcı olma. **Dostdâr**, terkîb-i tavşîfidür;

[Ü173a] ma'nâsı «dost tutıcı» dimekdür. Mâ-ba'dine muzâfdur. 'Ālem-i fânîden murâd dünyâdur ki 'âlem-i zâ'il dimekdür. **Me-bâş**, kemâ-merre «olma» dimekdür. Pes 'âlem-i fânîniñ fenâsı vü 'adem-i vefâsı vâreste-i kıyâd-ı beyândur. Binâ'en 'aleyh tenbîh tarîkıyle serî'u'z-zevâl ve kendüde iḳâmet muḥâl oldıgın beyânda:

انماالدنيا كظل زائل

او كضيف بات ليلا فارتحل

dimişlerdür. Ve yine bu maзмün-ı bedâhet-maḳrûnuñ 'ıyânında:

ترجوا البقاء بدارالاثبات لها

سمعت بظل غير منتقل

buyurmuşlardur. (...[S182b]...) Ve yine bu ma'nâda *beyt*:

کر بدانی فریب دار فنا

دل بجان ایدت ز صحبت او

دشمنی در لباس دوست بود

که کند تکیه بر محبت او

dimişlerdür. Ya'nî; eger ḥud'a(-i) dâr-ı fenâyı fehm ide idüñ, anuñ şoḥbetinden ḳalbüñe tamâm nefret gelür idi. "Ḥud'ası nedir?" dir iseñ: "Dost şüretinde bir düşmendür." Böyle olunca anuñ maḥabbetine kim i'timâd eyler? dimekdür. Pes fenâ-yı cihân, bundan aḳdem güzerân iden selâḫin-i zî-şân u ulemâ vü fuзалâ [Ü173b] ve sâ'ir aḥbâb u a'dâ ve bay u gedānuñ aḥvâl-i 'ibret-me'âllerinden nümâyândur. (...[S183a,

Ü174a]...) Pes bu ‘âlem-i pür-şür mişâlde hâne-i zenbūr gibidür; be-her-hâl nîşi âmâdedür. ‘Âkııl olan ‘âkııbet-endîşe göre eli kendüden çekmek gerekdür:

تاکی اندیشهٔ این عالم پرشور کنی
دست تا چند درین خانهٔ زنبور کنی

beyti bu ma‘nâda kâfîdür. İmdi:

این خانه را که طعمه سیلاب میشود
این خانمان خراب چه تعمیر میکنی

mazmûniyle ‘âmil olan ‘âkııla bu tu‘me-i seylâb-ı fenâ olan binâ-yı bedeni telezzüzât-ı nefsanîyye ile ta‘mürden hâzer ve ‘âlem-i fânîyi dost tutmağdan güzêr eylemek elzemterdür. Zîrâ:

﴿ نیست حاصل رنج دنیا بردنت ﴾ Bu mısrâ‘uñ zâhîren terkîb-i ma‘nâsı; egerçi zaḥmet-i dünyâyı iletmekden saña fâ’ide yoḡdur dimekdür. Lâkin ‘inde’l-‘Acem bu şey’-i ḥaḡîr bu kadar zaḥmetini degmez dimekdür. Nitekim Fârisîde این مرده بشیون نبرد dirler. Ya‘nî «bu ölü ağıdını degmez» [Ü174b] dimekdür. Pes mısrâ‘-ı şânî, mısrâ‘-ı evveli işbât için ‘illet yirindedür.

﴿ عاقبت چونکه بیاید مردنت ﴾ Çünkü ‘âkııbet ölmekligüñ muḡarrerdür. ‘Âkııbet, «encâm-ı kâr»; **çünki**, illetdür; **bü-bâyed**, «gerek»; **mürdenet**, «mevtüñ» dimekdür. [S183b] Mürden, zamm ile mevt ma‘nâsına maşdardur. Âḡirindeki tâ’ ḡıḡâb içündür. Pes bunda كل نفس نائقة الموت mantûḡına telmîḡ vardır. Ve daḡı بالموت واعظا ḡadîs-i şerîfî üzre mevt kadar insâna vâ‘ıḡ olmaya. Ve bunda ‘âkııbet mevtüñ muḡarrerdür dimekdür. Ne kadar ‘ömr-i tavîl ile muḡarrer olur iseñ mevtten ḡalâş yoḡdur dimege işâret vardır. (...) Ve daḡı buyurmuşlardur ki:

Cümle ḡalk ehl-i sefer ‘âlem müsâfir-ḡânedür
Hîç muḡîm âdem bulunmaz bir ‘aceb kâşânedür
Bir kefendür ‘âkııbet sermâye-i şâh u gedâ
Pes buña maḡrûr olan mecnûn degüldür yâ nedür?

Ve encam-ı kâr dünyâdan naşîb-i her-bay ü gedâ bir kefen idigi وهولكفن من الدنيا الا خيمه بیرون زده خوش قافله سنکینی ḡadîs-i şerîfinden âşḡârdur. Ve kefenüñ encâmı mezârdur ki buyurmuşlardur:

در سرانجام سفر باش که از سنک مزار
خیمه بیرون زده خوش قافله سنکینی

Ya‘nî; encâmında sefer üzre ol ki bir ḡâfile-i sengîñî taşra ḡoş ḡayme ḡurmuşdur dimekdür. Ḥattâ levḡ-i mezâristândan aḡz-i işârete ‘uḡalâdan beyân şöyledür ki; ferâmüş-kerde-i zîr-i ḡâk olan emvâtuñ elvâḡ-ı mezârları ḡayy olanlaruñ ḡalebi için dest-i ma‘nevîlerdür ki taşra gelmişdür dimişlerdür. Nitekim:

[Ü175a] هر لوح مزاری ز فرامش کرده خاک
دستیست برون آمده بهر طلب تو

bu ma‘nâya güvâh ve herkesüñ mevti bî-iştibâhdur. Pes ḡâl bu minvâl üzre oldı ise:

بدنیا دل نیندد هرکه مردست
که دنیا سربسر اندوه و دردست

برو باری بکورستان نظر کن
که این دنیا حریفانرا چه کردست

müfâdınca ser-te-ser endüh u derd olan dünyāya, merd olan kimesne dil-bend olmaz ve dünyānuñ fenāsın taḥkīk ideyin dir iseñ bir defa mezāristāna naẓar-ı ‘ibret ile nāzır ol ki dünyā kendi ḥarḫerine ne yapmışdır? Ve daḥı ḥulūl-i ecel-i mev‘ūd ile cān-ı şīrīnūñ, ḳālīb-ı tenden ḥurūcı beyānında taḥkīk-ı ehl-i işāret şöyledür ki; çarḥ-ı gerdān besā’iḫden iken gāḥ ḥazīz ve gāḥ miyāne ve gāḥ evc olmağıla ve kevākibleri bu vechile seyr bulmağıla [S184a] taḡyīrāt u ḥudūs u tebdilātadan ḥālī degüldür. Pes ‘anāşır-ı erba‘adan mürekkeb ü memzūcuñ ḥālī ke-zālik böyledür. Ve ‘unşur-ı vüçüd-ı insānīde bulınan āb ve ḥāk ve āteş ve bād birbirleriyle ezdādıdır. İmdi ezdād-ı erba‘adan mürekkeb ve taḥbāyır-ı muḥtelifeden müctemi‘uñ taḡayyür ü fenā ile mevte ḳābiliyyeti ‘aceb degüldür. Belki zāhiren imtizāc ile şıḫḫati, a‘ceb ü ağrebdür. Pes ḥayāt-ı insān ol ezdād-ı erba‘anuñ bi-irādeti’llāhi te‘ālā şulḥ u i‘tidālleri ḥasebiyledür. Ḳaçan bi-taḳḫīri’llāh ol ezdād miyānelerinde şulḥ yirine ceng düşse, i‘tidāl zevāle varup izḥāk-ı rūḥ ile mevte taḳarrur ider. Ya‘nī, ‘anāşır-ı erba‘adan bi-ināyeti’llāh ḥāşıl olan bürüdet ve ḥarāret ve ruḫūbet ve yübüsetüñ ülfet-i mu‘tedileleri bi-ḳazā’llāh zā’il olmağıla müferriḫ-i zāt olan bād-ı laḫif, müte‘affin olur. Ve müfīz-i ḥayāt olan āb-ı şīrīn, ḡadīr-i bedende bir zamān meḳşden tūre vü telḥ olur. Ve cevher-i nūrānī olan āteş, ser-keş oldığından bir pūf dimek ile munḫafī olur. Ḥākūñ ḥod aḥvāli ma‘lūm ve bu taḥkīk üzre mevte-i fenā meczūmdur. Nitekim:

چار طبع مخالف سرکش
پنج روزی بودند با هم خوش
کر یکی چون چهار شد غالب
جان شیرین بر آید از قالب

bu ma‘nāya şāhiddür.

{ از تنت چون جان روان [Ü175b] خواهد شدن } Bedenüñden çünki cān revān olıserdür. **Ez-tenet**, «cesedüñden» dimekdür. **Cān**, ma‘rūfdur. **Revān ḥ‘āhed şoden**, «revān olıserdür» dimekdür. Bu mişllü terākībde ma‘nā-yı mecmū‘ böyle birden virilür. Pes:

حكم المنية في البرية جار
ما هذه الدنيا بدار قرار

müfâdınca sulḫān-ı mevḫüñ ḥükmi ḥalāyīḳda cārī ve daḥı:

Ḳa‘r-ı deryāda yirüñ şırça serāy olsa dilā
Seni ḡavvāş-ı ecel anda daḥı bulsa gerek

mışḫāḳınca ḳa‘r-ı biḥārda cāy-gīr-i ḳarār olanlara daḥı emri lāḫıḳ u sārīdür. Zīrā ma‘mūre-i dünyāda olan her ḥāne, naẓar-ı diḳḳat-eşerde ḥāne-i zīn olmaḡın cāy-ı iḳāmet degüldür. Nitekim:

معموره دنیا نبود جای اقامت
هر خانه که آید بنظر خانه زین است

didikleri bu ma'nāya dālldür. İmdi her bir insān cānınıñ kaşr-ı bedenden revān olacağın her bār yād eylemek gerekdür. (...[S184b]...) Hülāşa mevtden bir kimseye emān yoğdur. Eger ĩmān ile ölüñ iseñ mevtden saña ziyān yoğdur. İmdi mevtüñi ve ser-encāmuñi fikr eyle ki:

﴿ خاكت اندر استخوان خواهد شدن ﴾ Kemigüñ içinde türāb olıserdür. Ya'nī cesedüñ çüriyüp bā'is-i bñiñ-i çeşm-i nāzırān olan hāküñ, kuhl-i Şıfāhān gibi āğın-i sūrāh-ı mekhāle-i üstüñ^vān olsa gerekdür dimekdür. Nitekim:

Keff-i mīzānuñı tılduramaz iken kevn ü mekān
Bir avıç toprak ile iki gözüñ tılsa gerek

[Ü176a] dimişlerdür. **Hāket**, kelimesinde hāk «türāb» ma'nāsınadır. āhirindeki tā', hıṭāb içündür. Kemik ma'nāsına dāll olan **üstüñ^vān** lafzınıñ āhirine merbütür. Ta'bīr; «hāk ender-i üstüñ^vānet» dimekdür. **Ender**, zarfıyyet içündür. Ve bu maqāmda zarf-ı hākīkīdür. **Hāhed şoden**, kemā-merre «olıserdür» dimekdür. Nāzımuñ bundan murādı; ref'-i ğaflet ile küşāyış-i çeşm-i 'ibret ve tedārük-i zād-ı āhıretde ola ki encāmuñ mevt ü kubbür ve dār-ı ḥasrete 'übürdür dimekdür. **Hattā**:

استخوان سر که پر دندان بکورستان درست
خنده دارد با کسی کورا غروری در سرست

mışdāğınca mezāristānda meşhūd oldığı üzre ba'zı kafā-yı meyyitüñ dendānınıñ zuhūr u inkişāfi, başda ğurūrı olan kimesne için ḥandeden 'ibāretdür dimişlerdür. Ve herkesüñ kafası encāmında böyle olacağdur. Hülāşa-i kelām *beyt*:

Ef'i-i dār-ı fenā yir yirüñ altında seni
Başdan ayağa eger toptolu tiryāk olsan

beyt-i 'ibret-nizāmi üzre, eczā'-i beden-i insānī kabırde hāk ile yek-sān olacağdur. (...[S185a, Ü176b]...) Hülāşa mezāristān, ḥayy olan her bir insānı taleb üzre dehān-küşādur. İnsān ise ol laḥd-i hāk-i şikem-perverüñ ağızını ejder-mişāl açdığında ğāfil olarak lezzāt-ı nefsāniyyeden kendi kendüyi tıldurmak fikriyle āvāre bir şikem-h^vāredür dimişlerdür. Nitekim:

از لحد خاک شکم پرور دهان را کرده است
تو ز غفلت همچنان در بند پر دار خودی

beyt-i laṭfī bu ma'nāya dālldür. Pes bu serāy-ı muşṭbet olan cihān hākdānınıñ ḥāli herkesüñ başına toprak koymağdur. Sen ise başuña ve yanüñ başına toprak koymamağ kaydındasın; imdi niçe 'ākıl olursın? Nitekim:

جهان سرای مصیبت بود تو میخواهی
که مشت خاکی ازین خاکدان بسر کنی

dimişlerdür. İmdi fırsatı ğanīmet bilüp ceyb-i ğafletden baş çıkarup 'āleme 'ibret nazarıyle nazar ve tedārük-i zād-ı sefer eylemek gerekdür. Yoksa bir kerre rişte-i enfās-ı 'ömr elden çıkar ise derīçe-i gevher-i dilden bir dağı baş çıkarmağ mümkün degüldür. Nitekim:

نرفته است سر رشته ناز دست برون

سر از دريچه كوهر چرا بدر نكنی

dimişlerdür. Ya'nî ip ucu elde iken şakb-ı cevherden niçün taşraya baş çıkarmazsın? dimekdür. Murād; hayātuñı ğanîmet [Ü177a] bil, yoksa mevtden halâşa çâreñ yokdur dimekdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ مر ترا از دادن جان چاره نیست ﴾ Saña cān virmekden çâre yokdur. **Mer**, bunda taḥsîn-i lafz için zâ'iddür. Yâhod taḥkîk ma'nâsını müş'irdür. **Tu-râ**, [S185b] «tü-râ»dan muḥaffedür; ma'nâsı «senüñ için» dimekdür. **Ez-dâden-i cān**, izâfetle «cān virmeden» dimekdür. **Çâre**, üç ma'nâya gelür. Biri meded ve biri hîle ve biri yek-bâr dimekdür. Bunda ma'niyeyn-i evveleyn murâddur. Ya'nî; cān virmekden bir kimseden istimdâd veyâ bir hîle ile âzâd olmağ **nîst**; yokdur dimekdür. Pes dest-i ecelden bir kimse taḥlîş-i girîban-ı cān idemez ve vaqt-i hulûl-i ecelde bir sâ'at ilerü vü girü olmayup qazâ'ullâh ve hükmi-İlâh elbette yirin bulur. (...) Hattâ mevt der-kâr iken [Ü177b] hayât-ı dünyânuñ nâ-güvârlığuñ beyânda:

با وجود مرک چون هستی کوارا میشود

تلخی ماتم کجا شیرین بخلوا میشود

Ya'nî; mevt-i zehr-fâmuñ vücûdiyle hayât-ı dünyâ nice hazm olunur. İmdi telhî-i mâtem, ḥalvâ ile qande şîrîn olur? Ya'nî; olmaz dimişlerdür. Nitekim hengâm-ı mâtemde ḥalvâ tedârûki 'Arabistânda 'âdetdür. Pes 'âkıla lâzım olan موتوا قبل ان تموتوا mazmûniyle 'amelen nefsi-i emmâresin ihlâk ile pāk olup, salik-i rāh-ı rızâ-yı Raḥmân olmağdur. Pes bu rāhuñ sâlikleri ve mertebe-i rızânuñ mâlikleri, ihlâk-i nefsi ile maẓhar-ı selâmet ü nâ'il-i kerâmet olmuşlardur. Zîrâ ihmâl-i tã'ât ve tekâsül-i 'ibâdât nefse mütâbe'atdan ḥâşıl olur. Nefsi kadar ise bir mâ'il-i lezzât yokdur ve şâhibine ḥusrâni ğâyet çoğdur. [S186a] Anuñçün nâzım eyidür:

﴿ رهزنت جز نفسک اماره نیست ﴾ Senüñ yolını urıcı ve rezâ'il ile emr idici nefseğizden ğayrı degüldür. **Reh-zenet**, «yoluñı kaç idici» dimekdür. Reh-zen, terkîb-i tavşîfidür; kıt'ı-ı tarîk ma'nâsınadır. Ve ğâhî muḥrib ma'nâsına gelür. Âḥirindeki tâ' ḥiṭâb içündür. **Cüz nefsek-i emmâre**, «küçük nefsi-i emmârenüñ ğayrı» dimekdür. **Nîst**, «degüldür». Nefsek kelimesinde olan kâf, taşğîr içündür. Ve taşğîr ile ityânı bir kaç nikâte işâretdür ki nefsi-i emmâre ḥadd-i zâtında bir şey'-i ḥaḳîrdür. Anı isti'zâm, hevâsına mütâba'atüñ iktizâsıdır. Daḥı:

النفس كالطفل ان تهمله شب على

حب الرضاع و ان تقطمه ينظم

mazmûnına imâdur. Ya'nî; nefsi küçük şabî gibidür. Eger kendüye irḥâ-yı 'inân gösterür iseñ ḥubb-ı razâ' üzre mûla' olup keşret-i leben ise kendüye zarardan ḥâlî olmaz. Nitekim şıbyân için; "süd degmiş" ta'bîri meşhûrdur. Ve eger kendüyi bir hîle südden keserseñ [Ü178a] kesilür dimekdür. Nitekim:

النفس راغبة انا رغبته

و انا ترد الى قليل تقنع

bu beyana mülâyimdür. Ve daḥı nefsi-i emmâre kişinüñ zâhiren maḥbûbı gibidür ki şâhibi aña maḥlûbın ulaşdurmağ kaydında olur. Ve daḥı taşğîr tehekküm içündür. Yoksa ان النفس لامارة بالسوء. âyet-i kerîmesi mantûkıncâ nefsi-i emmâre büyük düşmândur ve qarîni şeytândur dimege bunda işâret vardır. Ve daḥı

çocuk gibi sū'-i edeb ve lehv ü la'be heves ile rezā' ile meylden hālī olmayup te'dibe muhtāc olduğunu imā içündür. Ve nefsuñ te'dibi meṭālibin redd ile kendüyi ihlāk ve şeyṭāna muḳārenetden dūr u pāk itmekdür. Anuñçün nāzım bu maḳāmda nefs-i emmāre zıkrı ile şeyṭāndan iktifā eylemişdür. Zīrā nefis ıslāh oldıḳda, şeyṭān kendüye ilkā'-i vesveseden dūr u merdūd olur. Ol zamān rāh-ı Ḥaḳḳa müşıl olan, ṭā'at ile hem-rāh ve selāmetle vāşıl-ı rızā'-i İlāh olunmaḳ āsān olur. Pes nāzımuñ bu mısırā'ı nefis ile cihāduñ lüzūmına işāretdür. Ve nefis ile cihād ḡazā'-i ekberdür. Zīrā nefis-i emmārenüñ ne ḡüne mekkār oldıḳı ma'lūmdur. Kendüyi yola getürmek çok tedārüke muhtācdur. Mühimmātsiz cihād ise bī-fā'idedür. Ma'a-hāzā düşmān نفسك اللتى بين جنبيك ḥadīs-i şerīfi mañṭūḳınca hāne-i derūnda mütemekkin ev hırsızıdır. Ev hırsızını ṭutmaḳ ise 'asīrdür. Ve 'adüvv-i maḥbūbdur. 'Ayb-ı [S186b] maḥbūb ise mestūr u maḥcūb olmaḳın her ḳuşūrın fehmi müşkildür. Ve rıfḳı lāzım olan maṭıyyedür. Bi'l-küllıyye muḫālefeti ve her vechile muvāfaḳati mümkün degüldür. Yoḳsa şāhibin izlāl veyā ıslāh ider. Ya'ñi kendüyi semirdürseñ seni pāreler ve aç ḳorsañ seni bī-çāre ider. Ve müşteheyāt-ı muḫarremātuñ encāmında çekilecek 'uḳūbāt-ı dāreyi düşünmeyüp, ḡünāha bī-muḫābā hücumından nāşī, [Ü178b] kendüyi pistān-ı siyāhdan bī-pervā olan ṭıfl-ı zengīye teşbih ile kendüye «nefs-i zulmānī» daḳı dimişlerdür. Nitekim:

نفس ظلمانی نمیدارد محابا از كناه

نیست پروا طفل زنگی را زیستان سیاه

bu ma'nāya ḡüvāhdur. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; eṭfāl-i Rümünüñ südden inḳıṭā'ın murād iden māder-i Rümī, ser-i pistānını siyāh-reng eylediḳi meşhūrdur. Ammā zengī beççenüñ beşere-i māderi siyāh olmaḳın, ṭıflına maşş-ı nedādan nefret ü ikrāh gelmediḳinden, anlara ser-i pistān-ı māderi ṭılā-yı reng-i sefid ile hīle-sāz-ı inḑitām ez-leben olurlar imiş. İmdi ṭıfl-ı zengī yirinde olan nefis-i zulmānīyi, müştehāt-ı bā'ışetü'l-'uḳūbātıdan ḳaṭ'ıda, a'māl-i nūrānī ile reng-sāz ve bu vechile mücāhedesine āḡāz eylemek gerekdür. Ve illā rāh-ı rızāda reh-zen olan nefis-i emmārenüñ ḥār-ı 'ālāyıkı dāmen-gīr oldıḳca, sālīk kendüsinden bir yire sefer idemeyüp her vechile der-beder ve maḫhar-ı ḥusrān u zarar oldıḳın Ḥ'āce Şā'ib-i Tebrīzī:

چنین که خار علائق تراست دامنگیر

سفر ز خود نتوانی بهیچ جا کردن

beyt-i letāfet-beyānıyle 'ıyān buyurmuşdur. Ḥulāşa rāh-ı maḳşūduñ reh-zeni olan nefsi ihlāk ile meslekin pāk itmeyen sālīk selāmet bulmaz ve nefse mütābī' oldıḳca felāḥı bulmaz. Ekmel-i zāt olan mücāhede ile maḳām-ı müşāhedeye nā'il ve her vechile maḳşūdına vāşıl olur dimekdür.

Der-Beyān-ı Esbāb-ı 'Āfiyet

﴿ عافیت را کر بجویی ای عزیز ﴾ İy 'azīz eger 'āfiyeti ister iseñ. 'Āfiyet, bunda «ḫuzūr ve ḫubūr ve selāmet ve sürūr» ma'nālarına imādur. Nitekim siyāḳ bu ma'nālara dālldür. **Rā**, edāt-ı mef'ūldür. **Ger**, edāt-ı şartdur; eger gibi. **Bü-cüyī**, bā'-i zā'idenuñ zammıyle muzāri'-i müfred-i muḫāṭabdur; «ṭaleb [Ü179a] ider iseñ» dimekdür. **İy 'azīz**, ma'rūfdur. Ma'lūm ola ki Ḥudādan 'āfiyet istemek ile her mü'min

me'mürdür. Lâkin meşâyih-ı kirâm, 'âfiyeti bir nice ta'rîf ile tavşîf itmişlerdür. Ez-cümle Şeyh Şibli [S187a] rahmetu'llâhi te'âlâ eyitmiş: 'Āfiyet didigimiz ağzuñ âfâtdan ve nefsuñ shehevâtdan ve qalbũñ ârzûlardan ve dînuñ bid'atlerden selâmetleridür. Ve ba'zılar eyitmiş: 'Āfiyet; belâsız nef ve cefâsız muşâhib ve zahmetsiz rızq ve riyâsız a'mâldür. Ve ba'zılar eyitmiş: 'Āfiyet ondur. Beşi dünyâdadur ki; 'ilm ve 'amel ve ihlâş ve şükr-i ne'amâ ve kazâya rızâdur. Ve beşi 'uqbâdadur ki; nârdan necât ve kıyâmetde yüz ağılığı ve recehân-ı mîzân ve cevâz-ı şırâf ve duhûl-i Cinândur.

﴿ می توانش یافتن در چار چیز ﴾ Anı dört nesnede bulmak mümkündür. **Mî-tevân**, «mümkündür» dimekdür. Āhirinde olan **şîn**, zamîr-i gâ'ibdür; çâr çîzden 'ibâret olan 'âfiyete râci'dür ve **yâften** kelimesinüñ âhîrine merbûtdur. Ta'bîr; yâfteneş dimekdür. Ma'nâ «anı bulmak» demek olur. **Der-çâr çîz**, «dört nesnede» dimekdür. Ol dört nesne bunlardur ki zîkr olunur:

﴿ ایمنی و نعمت اندر خاندان ﴾ Biri emniyyet ve bir hânedân içre ni'metdür. **İmenî**, âhîrindeki yâ' maşdariyyedür. Ma'nâ «ğamm u endîşeden ferâğ ve havfdan âsüdelik»dür. **Vü ni'met**, İmenî üzre ma'tûfdur. Fârisî vü Türkîde ma'rûfdur. Lâkin 'Arabîde kesr-i nûn ile «mâl ve yed-i vazî'a»dur. Ve fetḥ-i nûn ile «hoş dirlikler olmak ve ten nâzûklüğü» ve zamm ile «sürür» ma'nalarınadır. **Ender**, zarfiyyet içündür. **Hânedân**, «aşl evüñ dâ'iresinde olan havlî»ya dirler ki lisân-ı 'Arabda aña harem dinmişdür. Pes 'Arablar hâtûnlarından «harem» ile ta'bîr eyedikleri gibi 'Acem «hânedân» ile ehl-i beyt murâd iderler. Ammâ hân mân bunüñ gayrıdur ki ma'nâsı «menzile beñzeyici» dimekdür. Aşl mevzû'un lehi; yörük ve 'urbân ve ekrâduñ [Ü179b] evleri idi. Şoñra keşret-i isti'mâl ile hân mân «ev ü barq» demek olmuşdur.

﴿ تندرستی و فراغت بعد ازان ﴾ Ve biri beden sağığıdur ve ba'de ferâğatdur. **Ten-dürüstî**, âhîrindeki yâ'-i maşdariyye ile «beden sağığı» dimekdür. 'Arabîsi şihhatdür. **Ve ba'd-ez-ân**, ta'bîriyle ma'nâ; «ve andan şoñra» dimekdür. Ān ile işâret, ferâğatden muqaddem mezkûr olan eşyâ'-i selâşeyedür. **Ferâğat**, «umûr-ı dünyevî ve zarûrât-ı beşerî kaydından âzâd u fâriğü'l-bâl olmak» ma'nâsınadır. Pes emniyyetüñ bâ'is-i 'âfiyet idigi bî-reybdür. Nitekim hâzret-i Hayder-i Kerrâruñ: رفاهة العيش فی الامن kelâm-ı dürer-bârı bu beyânda âşkârdur. Ya'nî dürr-i şehvâr-ı 'ayş, dürc-i emn içre olur. Ve kâlâ-yı girân-bahâ-yı 'ayşa hâridâr olan, anı şehri-dâru'l-mülk-i emnde bulur dimekdür. Ve her hâlde [S187b] emniyyet kadar nâzûk nesne yokdur. Hattâ zamânedem emniyyetüñ meslûbiyyetine zehâb ile ba'zılar:

درین وحشت سرایم کوشه' امنی نشد روزی

که همچون شمع هر جا میروم سر در خطر دارم

buyurmuşdur. Pes her ân u her mekânda 'ale'l-huşûş ki hânedânda olan emniyyet-i mâl ü cân ve emniyyet-i 'ırz u imân kadar bir devlet olmaya dimişlerdür. Hattâ bir mekânda kişinüñ mâl ü cân u 'ırzına emniyyet olmasa, ol mekânda ikâmet ve mücib-i nedâmet ve hâfâ-ender-hâfâdur dimişlerdür. Ve ni'met ke-zâlık her ânda 'âfiyetden 'ibâretdür. Huşûş ki hânedân içre mütene'im olasin, ol kadar dañı hoş devlet olmaya. Zîrâ ma'âş-ı 'iyâl umûrında bî-kayd olmayanda huşûr-ı qalb ile namâz u niyâz bulunmaz dimişlerdür. Nitekim Şeyh Sa'dînuñ:

ای گرفتار پای بند عیال

هرکز آزاد کی میند خیال

beyt-i leṭāfet-iṣtimālī bu ma'nāya dālldür. Ve zübde-i esbāb-ı 'āfiyet, mesned-ārā-yı dāru'l-mülk-i şıḥhat idigi:

Salṭanat didikleri ancak cihān ḡavḡāsıdır

Olmaya 'ālemde devlet bir nefes şıḥhat gibi

beytinüñ mazmūnından hüveydādur. Ve daḡı bunlardan şoñra zübde-i nişān-ı [Ü180a] 'āfiyet (ü) kūşe-gīr-i ferāḡat olmaḡdır ki العزلة سلامة ḡadīs-i şerīfī bundan kināyedür. Yāḡod eşyā'-i selāse-i mezkūreye neylden şoñra nīk ü bed-i cihāndan ve mihr ü kīn-i 'ālemiyāndan ḡaṭ'-ı 'alāḡa ile fāriḡu'l-bāl u āzāde-ḡāl olmaḡdır. Nitekim:

آب صاف و تیره صائب دشمن آیینه است

به که فارغ از خیال مهر و کین باشد کسی

bu ma'nāya ḡüvāhdur. Ve ferāḡatden murād āzādelik olmaḡ daḡı rüşendür, inşā'a'llāḡ ḡarīben maḡallinde beyān olunur. Lākin siyāḡ-ı āti'l-beyānda ferāḡdan murād, fāriḡu'l-bāl oldığı ezherdür. Ve ferāḡu'l-bāle mālīkiyyet ise ekmel-i esbāb-ı 'āfiyet ü ecmel-i envā'-ı devletdür. Pes nāzım eşyā'-i erba'a-i mezkūri tafşīl zımnında eyidür:

﴿ چونکه بانعمت امانی باشد ﴾ Çünkü saña ni'emet ile emniyyet ola. Murād; ḡāşıl ola dimekdür.

﴿ عافیت را زان نشانی باشد ﴾ 'Āfiyet saña andan bir nişān ola. Ya'nī; behredār-ı 'āfiyet olasin dimekdür. Zīrā:

﴿ با دل فارغ چو باشی تندرست ﴾ Ferāḡ-ı ḡalb ile çünki şaḡ u sālīm olasin.

﴿ دیگر از دنیا نباید هیچ جست ﴾ [S188a] Girü dünyādan hīç istemek gerekmez. **Dīḡer**, «daḡı»; **ez-dünyā**, «dünyādan»; **ne-bāyed**, «gerekmez»; **hīç**, kesr-i hā' ile «aşlā» dimekdür. **Cüst**, zamm-ı cīm-i 'Arabī ile ism-i maşdardur; «ṭaleb» ma'nāsınadır. Pes bu mezkūrāta neylden şoñra ḡaṭ'-ı ṭaleb-i lezzāt-ı dünyevī ile tedārük-i zād-ı uḡrevīde olmaḡ gerekdür. Nitekim nāzım bundan şoñra muḡālefe-i nefis ile dünyādan mübā'ade ve nefis-i emmāre ile mücāhede aḡvāline şurū' idüp buyurur:

Der-terk-i hevā-yı nefis

﴿ بر میاور تا توانی کام نفس ﴾ Mā-dām ki ḡādīrsin nefisün murādın ḡāşıl eyleme. **Ber-me-yāver**, «ḡāşıl eyleme» dimekdür. **Tā**, bunda «mā-dām» ma'nāsınadır. **Tevānī**, «ḡādīrsin» dimekdür. **Kām**, kāf-ı 'Arabī ile «murād» ma'nāsınadır. Nitekim murād süriciye «kām-rān» dirler. Mā-ba'dine muzāfdur. **Nefis**, emmāredür. Ma'lūm ola ki مولى النفس مولعة تحب العاجل meşel-i sā'iri üzre nefis-i emmāre telezzüzāt-ı dünyeviyye [Ü180b] ṭalebine ḡarīşa vü mecbūledür. Ve her bir müşteḡāt bābında maḡbūledür. Ve her sē'at biñ dürlü lezzāta ṭālibe vü şehvātına ḡuvvet viridike şāḡibinüñ üzerine ḡālibedür. Anunçün *beyt*:

میر طاعت نفس شهوت پرست

که هر ساعتش قبله' دیکرست

dimişlerdür. İmdi kendüye muhâlefet, bâ'is-i selâmet-i dâreyndür. Ve muvâfaqat, sebeb-i vuqûc-ı dâm-ı bilâ-şeyndür. Hattâ nefsün zâtı mü'minüñ sicnidür. Ol sicnden halâş olmayan, kazâ-yı rızâya yol bulamaz diyü evliyâ'-i kirâmdan Süleymân-ı Dārānī: النفس سجن المؤمن kelâmıyle bu ma'nâya imâ buyurmuşdur. Nitekim nâzım dağı eyidür:

﴿ تا نیفتی ای پسر در دام نفس ﴾ İy oğul! Tâ ki nefsün tuzağına düşmeyesin. **Tâ**, «tâ ki»; **ne-yüftü**, muzâri'-i muhâtab-ı menfidür; «düşmeyesiñ» dimekdür. **İy püser**, «iy oğul»; **der-dâm-ı nefis**, «nefs tuzağına» dimekdür. Dâm bunda «tuzaq» ma'nâsınadır. Ve gâhî çâr-pâ cinsinden yırtıcı olmayan cân-vere dağı dirler. Zîrâ yırtıcı olana «ded» dirler. Pes nefsün zâtı sicnden 'ibâret oldığına göre gün-â-gün tuzağı olmak bî-iştibâhdur. Ve ol tuzağıñ neticesi ne'üzü bi'llâh 'azâb-ı İlâhdur. Hattâ *beyt*:

دل بی ارزو اسوده از تشویش می باشد

بقدر ارزو دلہای مردم ریش می باشد

mazmûnınca ârzü-yı dil her ne kadar olur ise şâhibinüñ kalbi ol kadar mecrûh olur. Pes dil-i bî-ârzü teşvîşden âsûde olur dimişlerdür. [S188b] Lâkin nefsün ekl ü şürb ü kisveden levâzım-ı muqaddere-i şer'iyenüñ haddini bilmek lâzımdur. Tâ ki ol hâdden ziyâdeyi talebden kendüni men' ü ref' ile şerrinden emîn ola. (...[S189a, Ü181a]...) Pes nefs-i emmâre her bâr hâram mertebesi ekl ü şürbe tama'kâr ve her bir muharremâtuñ huşûline tâlîbe ve her bir müşteheyâta râğıbedür. İmdi 'âkıll olan kerâhiyye vü istihsân kitâbından sebağ-ı hân-ı hîll ü hürmet olup nefsün me'tâlibât-ı nâ-şer'iyyesinden mücânebet ve tenzîf-i derûna mübâderet ile tekml-i mädde ve râh-ı rızâ-yı İlâhda sâlik-i cädde ola. Ol zamân leked-küb ile nefs mağlûb ve pâkîze ez-uyûb olup, âlât-ı def'-i tedârüki zahmetden [Ü181b] halâş bulur. Nitekim buyurmuşlardur:

آنقدر با تن مدارا کن که جان صافی شود

خرمنت چون پاک کردد پای بر غربال زن

Ya'nî; nefis ü beden ile ol kadar müdârâ kıll ki cân şâf u pâk ola. Çünkü hürmenüñ pâk ola; ol zamân gırbâl üzre ayak çal dimekdür. Murâd ma'lûmdur. Pes mekâ'id-i nefsdan halâş için:

﴿ زیر پای آور هوای نفس را ﴾ Nefsün hevâsını ayak altına getir. Ya'nî; ma'tlûbını virme dimekdür. **Zîr-i pây**, «ayak altına»; **âver**, emr-i hâzırdur; «getir» dimekdür. **Hevâ-yı nefis**, «nefsün meyl itdiği me'tâlib-i nâ-şer'iyye»dür. **Râ**, edât-ı mef'uldür. (...) Hevâ, hâdd-i şer'î tecâvüzden 'ibâretdür. İmdi hevâ-yı nefsi ayak altına getürmek, iddi'âsını ibtâlden kinâyedür. 'Âkıll-ı kâmile lâzım olan budur. Zîrâ bir ser'û'z-zevâl olan hevânüñ nevâli, müddet-i medîd-i vebâline degmez. Ve ser'û'z-zevâl-i hengâme-i hevâ vü hevesi 'ıyânda:

یک ساعتیست کرمی هنگامه هوس

زود از سر حباب هوا میروند برون

dimişlerdür ve me'âli ma'lûmdur. Pes “nefsi bi'l-külliyeye helâke mi virmelü?” diyü su'âl-i muqadder peydâ olmağın ânifen beyân olındığı üzre halâlden mendüb miqdârın virmegi işâret ile nâzım eyidür:

﴿ كم بدو ده بهره های نفس را ﴾ Aña nefis behrelerin eksik vir. Ya'nî; kendüyi şib^c mertebesi ekl ü şürb ile besleme ki çoymaz ve çoydıķda seni rāhat çoymaz dimekdür. **Kem**, «eksik» ma'nāsınadır. **Bedo**, «be-o» yirindedür; ma'nā «aña» dimekdür. O zamırdür; nefse rāci'dür. **Dih**, kesr-i dāl-i mühmele ve sükün-i hā ile emr-i hāzırdur; ma'nā «vir» dimekdür. **Behrehā**, cem'dür; «naşibler» [S189b] dimekdür. Müfredi «behre»dür. Hā, edāt-ı cem'dür. Hādan şoñra olan yā', mā-ba'dine izāfet ecli içündür. **Nefs**, ma'rūfdur. **Rā**, edāt-ı mef'ıldür. Pes nefsuñ tab^cı habīs olmağın dā'imā kār-ı hıssat-āşāra mā'ıldür. Nitekim [Ü182a] āteş has ü hāşāk ile muttaşıl zinde olur. Nitekim:

نفس خسیس دائم کار خسیس دارد

پیوسته زنده باشد آتش ژاژخایی

bu ma'nāya güvāhdur. Ke-zālik nefis, düzağ-meşrebdür. Her ne kadar kendüye ğidā virseñ: هل من مزید dimekden hālī olmaz. İmdi kendüyi rıfķ ile gözetmek gerekdür. Hattā kendüyi tā'ate sevķ için ba'zan hadd-i şerī üze ekl ü şürb ü nevm ü kelām-ı mübāh ile tefrīh ü neşāta dā'ir ebyāt u eş'ār-ı İlāhiyyāt āşārıyla tervīh u tesliyyetüñ cevāzını Huccetü'l-İslām taşrīh idüp: روحا القلوب فانها اذا كرهت عيت hadīs-i şerīfin irād buyurmuşdur. Nāzımuñ «kem bedo dih behrehā» ile behre-i nefsi noķşāna ve kendüye i'tā'-i levāzımı «kem» ile getürdigi bu nikāte işāretdür. Ve illā her me'tālibin i'tā eyleseñ nefis ile şeytān murāfaķat idüp, şāhib-i nefsi rāh-ı Hāķķdan idlāl ve üftāde-i çāh-ı vebāl iderler. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ نفس و شیطان می براند از ره ترا ﴾ Nefs ile şeytān seni yoldan iltürler. **Nefs**-i emmāre **vü şeytān**-ı lā'ın, **mī-berend**, fetḥ-i bā' ile muzāri'üñ cem'-i ğā'ibidür. «İltürler» dimekdür. Maşdarı zamm-ı bā' ile «bürden»dür. **Ez-reh**, «yoldan» dimekdür. Buña göre rāhdan murād tarīķ-ı müstaķīm olur. Ve sābıķan beyān olındığı rāhuñ, mertebe ve hūş ve resm ma'nālarına göre mertbeden murād; rütbe-i şalāh u felāh ve hūşdan murād; idrāk u temyīz-i haķķ ve resmden murād; ķavā'id-i İslāmiyye olur. **Tu-rā**, «seni» dimekdür. Pes nefis ile şeytānuñ reh-zen oldıķları egerçi sābıķdan ma'lūmdur. Lākin 'illet-i ğā'ibe-i ķaṭ'-ı tarīķ ne oldığın bunda taḥķīķ murād olunmuşdur ki budur:

﴿ تا بیندازند اندر چه ترا ﴾ Tā ki seni çāh içine atalar. **Tā**, bunda ğarāz «içün»dür. **Bi-yendāzend**, muzāri'-i cem'-i müzekker-i ğā'ibidür; «ilkā ideler» dimekdür. Pes Fārisīnuñ teşniye vü cem'leri, şīġa-i vāhid üze geldiginden, maķām-ı teşniyede cem' şīġalarıyla mışrā'-ı evvelde mī-berend ve bunda bi-yendāzend dinmişdur. [Ü182b] Bu kelime ķable-duḥūl-i bā'-i istiķbāl «endāzend» idi. Evveline bā'-i mezkūr geldiginden ķā'ide-i Furs üze elif yāya dönmişdur. **Ender**, zarfiyyet içündür. **Çeh**, çāhdan muḥaffēfdür. Muṭlaķā «ķuyu» [S190a] ma'nāsınadır. Lākin bunda murād çāh-ı zindān-ı dālāletdür ki encāmı ğayyā ķuyusıdır. Zīrā ber-manṭūķ-ı āyet-i kerīm(e) izā'at-i şalāt ve ittībā'-ı şehevāt şāhibleri ol ķuyuya ilkā ile mu'azzeb olacaķdur. Ve mezkūr ğayyānuñ ḥarāreti şöyledür ki cehennem anuñ şerrinden günde yetmiş kerre Hūdāya şıġınur dimişlerdür. İmdi remyi nefis ile şeytāna nisbetde mecāz vardır; sebebine isnād ķabılindendür. **Tu-rā**, «seni» dimekdür. Ma'lūm ola ki nefis ile şeytānı zāhirde va'z-ı dil-pezīr ve bātında dām-ı şafīr ile pür-tezvīr olan «şüret uğrıları»na teşbīh itmişlerdür. Şafīr, ağız ile olan ışıķ ma'nāsınadır. Murādları insānı mürġ-i bī-çāre gibi giriftār-ı dām-ı belā ve fütāde-i çāh-ı ķazā

eylemekdür. Pes şayduñ mülâyimi dām u çāh olamağın nāzım bu nikāte işāret için sābıqda «dām»ve bu maqāmda «çāh» zıkr eylemişdür. Bunda kelām-ı meşāyih şöyledür ki; vücūd-ı insānī, enbār gibidür ve şeytān-ı laʿīn müş gibidür ki ol enbārī sūrāh sūrāh itmededür. Kaçan istirāka için nefis muʿāvenetiyle derūn-ı enbār-ı derūna duhūl eylese nūr-ı t̄āʿāt ile mūnevver olan dāne-i zevkī perīşān idüp, şekerī zehr ve luḫfī kahrđan ʿibāret olan dāne-i müşteheyāt-i nefsi mürğ-ı dile ibrāz ve nefsi üzerine ibrām-sāz kılıp birbirlerinin iʿānet ü mefsedetleriyle mürğ-ı bī-çāre gibi olan insānı, giriftār-ı dām-ı vebāl ve endāhte-i çāh-ı dālāl iderler dimişlerdür. Pes bu vartaya vuḫūʿ, nefsi-i emmārenüñ vesvese-i şeytānı kabūl ve her müştehātī talebde mecbūliyyetinden nāşī olduğından aşl ihlāk ile işlāh ve đarb ile te'dīb idecek nefsdür dimegi t̄zāh için nāzım eyidür:

﴿ نفس را سر کوب و دائم خوردار ﴾ Nefsün başını döğ ve dā'imā ħor ħaḫīr tut. **Nefs-rā**, «nefsi»; **ser-kūb**, bu kelime üç ma'nāya gelür. Evvelkisi, ḫal'aların gāyet yüksek yiri ki eṭrāfa müşrif ola ki maḫallinde üzerine çıkup eṭrāfa nazar ideler. İkincisi, terkīb-i tavşīfi olmağıla baş ḫalkıcı dimekdür. Üçüncüsü, Mü'eyyedü'l-Fuzalā nām kitābuñ [Ü183a] beyānı üzre ceng ü ħuşūmetde ḫavī olan ḫarīfe dirler. Ammā işlāh-ı şuʿarāda, her ḫande māhir ve her şıfata ḫādir ādeme dirler. Yalnız kūb lafzı beş ma'nāya gelür. Evvelen, đarb; s̄āniyen, tokınmaḫ; s̄ālisen, [S190b] pīl-bānların isti'māl eylediği ālet; rābi'an, bir nev'a būriyādur ki şazı gāyet nerm olur. Ḥāmisen, emr ve vaşf-ı terkībīde vuḫū'ıdur. Pes bu maqāmda ser-kūb kelimesini nefse şıfat düşürüp; nefsi-i ser-kūb-rā ya'nī bām-ı ḫal'a-i bedende eṭrāfa nāzır olan ve serzeniş idici ve cengde ḫavī ve fenn-i fesādda māhir olan nefsi dā'imā ḫaḫīr tut ki bu dağdağalarından emīn olasın dimek ma'ānī-i muḫtemeldür. Lākin bi-muʿāveneti'l-maḫām zāhir olan ser lafzını, nefis lafzımuñ üzerine teslīḫ ile; ser-i nefis-rā, ya'nī nefisün başını kūb; đarb eyle. **Ü dā'im**, «dā'imā»; **ḫ'ār**, «ḫaḫīr»; **dār**, «tut» dimekdür. Bu ta'bīr ziyāde zecre müsteḫaḫḫuñ başına urmaḫ ʿādetine mebnīdür. Ve başa bir urmaḫ vaḫt olur ki nazar ve sem' ve zevḫ ve şemm ḫavāsslarına tamām ḫalel virür. Nitekim ḫazret-i ʿÖmer rażıya'llāhu ʿanhuñ vaḫt-i devlet ü hengām-ı ḫükümetinde bir kimesne bir kimesnenüñ başına bir müşt đarb itmegin, đarbindan ḫalel-i mezkūr vāḫı' olup, emīru'l-mü'minīn diyāt-ı erba'a ile ḫükm eylemişdür. Pes sen daḫı bu güne đarba sa'y eyle ki nefsi-i emmāre metā'-ı müzaḫrafāt-ı dünyāya nazardan ve ḫilāfiyyātī istimā'dan ve mütelezzizāt-ı muḫarremeyi zevḫden ve meşmūmāt-ı fenāyı istişmāmdan maḫrūm ve bu cihet ile emriñe mūm ola. Yāḫod nefsi-i emmāre pīç ü tāb ile insāna ıztırāb virmekde mār-meşrebdür. Pes māruñ helākinde ʿādet, başını dögmek olmağın bu vechile nefsi ihlāke sa'y eyle dimege bunda nükte virmek mümkündür. Nefsi ihlāk ḫadar bir ḫaşlet-i pāk olmaya. Nitekim Bāyezīd raḫimehu'llāh eyitmiş: Nefsini öldüren kefen-i raḫmete şarup arz-ı kerāmete defn ider. Ammā ḫalbini öldüren kefen-i la'nete şarup arz-ı nedāmete defn ider, intihā. Ve nefsi ḫaḫīr tutmağı devām ile rabṭ-ı irā'et, tarīḫ-ı zabṭdur. Zīrā leyl ü nehār cife-i dünyāya mūla'a vü taleb-kārdur. Ve nefis dünyādan dūr oldıḫca nefis olur. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ تا توانی دورش از مردار دار ﴾ Mā-dām ki ḫādirsin anı murdārdan ıraḫ tut. **Tā**, bunda «mā-dām» ma'nāsınadır. **Tevānī**, «ḫādirsin» dimekdür. **Dūr**, «ıraḫ» dimekdür. Āḫirindeki şīn, zamīr-i gā'ibdür; ma'nāda mef'ūldür ve nefse rāci'dür. **Ez-murdār**, «cīfeden» dimekdür. [Ü183b] Murdār,

«ölmüşün koçmuş göğdesi»dür ki aña Türkîde leş dirler. Bundan murād dünyādur veyā muḥarremātdur. [S191a] Ez-cümle ḥarām mertebesi ekl ü şürbden nefsiñi uzak; **dār**, «tut» dimekdür. Zîrâ;

﴿ نفس بدرا هرکه سيرش ميکند ﴾ Yaramaz nefsi her kim ki tok ider. Murād; şib^c üzre tutar dimekdür. **Nefs-i bed-râ**, «kötü nefsi» dimekdür. Bedligi emmâretün bi's-sü' oldığındandır. **Her ki**, «her kim ki»; **sîr**, sîn-i mühmelenün fethaya imâlesiyle «tok» ma'nâsınadır ki 'Arabîde «şib^c»dür. Âhîrindeki şîn zamîrdür; nefse râci'dür. **Mikoned**, «ider» dimekdür. Ma'lûm ola ki keşret-i ekl ü şürb ile nefsi teşbî' şer'an mezmûmdur. (...)

﴿ در کنه کردن دليرش ميکند ﴾ Ol nefsi günâh eylemekde bahâdır ider. **Der-güneh kerdên**, «günâh eylemekde»; **dilîreş**, «anı bahâdır u şecîr» dimekdür. Dilîr, şecîr ma'nâsınadır. Âhîrindeki şîn, zamîr-i nefse râci'dür. **Mikoned**, «ider» dimekdür. Ma'lûm ola ki nefis kaçan sîr olsa fî'l-i zenbe dilîr olur. Zîrâ şeb'âniyyet, baṭn şâhibinün bedenin semîn ve ḳalbin za'f ve shevâtın sâmiḥ kılar. (...) Ve semîniyyet, ḳalbün mevtime sebebdür. Zîrâ ḳalbe meşğûl olan ḥayât-ı dînî, cesedi zevb idüp semîniyyete koymaz dimişlerdür. ḳalbün imâtesi ise ḥusrân-ı 'azîmdür. Ve şib^cden, semâhat-i shevatuñ ḥuşûli vâreste-i ḳayd-ı beyândur. Zîrâ baṭnuñ şib^ci vaḳtinde cümle a'zâlara cû' ṭârî olup muḳtezâ-yı shevât üzre fî'l-i zenbe cesâret ü cerâ'et cârî olur dimişlerdür. Ve muṭlaḳâ nefsi mütelezziz nesnelerden mücânebet, belâlardan [S191b] berâ'et ve günâhlardan [Ü184a] selâmete bâ'is olmağın, mecrâ-yı lezâ'iz olan boğazı mezâyâ-yı nefsâniyyeden dür itmek lüzûmını naşîhat için nâzım eyidür:

﴿ حلق خودرا دور دار از هرمرزه ﴾ Kendi boğazını her lezzet-i dünyevîden irâḳ tut. **Hulḳ-ı ḥod-râ**, dâr fî'lîniñ muḳaddem-i mef'ûlidür; ma'nâ «kendi boğazını» dimekdür. **Dür**, «irâḳ»; **dâr**, «tut»; **ezher-meze**, «her bir lezzetden» dimekdür. Zîrâ mezze, lezzet ma'nâsınadır ki Türkîde aña tatlu dirler.

﴿ تا نیفتی در بلا و در بزه ﴾ Tâ ki belâya vü günâha düşmeyesin. **Tâ ne-yüftî**, «tâ ki düşmeyesin» dimekdür. **Der**, bunda müsâmaḥaten «ilâ» ma'nâsınadır. **Belâ**, fethile 'Arabîde «naḳmet ve imtiḥân ve yaramaz nesne» ma'nâlarındadır. Pes belâ-yı mezkûr dünyevî vü uḥrevîden e'ammdur. Zîrâ boğazı derdinden boğazı ele virmişler ḥadden bîründür. Ve âḥîret belâsı ise kıyâsdan efzündür. Hemân selâmet, nefsiñi lezâ'ize alıḫdurmamaḳdur. Yoksa tatlu, eñsesinde şâhibine çok belâ acılıḳları gösterür. **Vü der-beze**, der belâ üzerine ma'tûfdur; ma'nâ «ve günâha düşmeyesin» dimekdür. Beze, günâh ma'nâsınadır. Nitekim günehkâra, «bezekâr» dirler. Ma'lûm ola ki telezzüzât-i nefsâniyyeden boğazın pâk itmeyenler dâreynde belâ vü günâha giriftâr ve zevḳ-ı rûḥânîden ḥırmân ile idbâr olur. Ammâ ḳaç-ı ḥükmî ile lezâ'iz-i dünyeviyyeden boğazın kesenler, nâ'il-i lezâ'iz-i 'uḳbâ ve vâsıl-ı şevâb-ı şühedâ olurlar. Nitekim şer' u 'adl üzre ḥaḳîḳaten boğazı kesilen ḥayvânuñ laḫmi, insân-ı şeref-nişâna gîdâ ve ba'de'l-hazm insânunñ bir cüz'i ḥükminde olmağıla kesb-i şeref ider. Pes fî-sebîlillâḫ ḥaḳîḳaten hulḳı bürîde olan şühedânuñ şân-ı 'âlîlerin bundan kıyâs eyle ki; boğazları lillâhi te'âlâ lezâ'iz-i dünyâdan bürîde olmaḳ berekâtında ber-mücib-i âyet-ı سبيل الله في قتلا ولا تحسبن الذين قتلاوا ilâ-âḥîrî'l-âyeh merzûḳ min 'indi'llâḫ oldıḳları ve nûş-ı şarâb-ı şehâdet ile ezvâḳ-ı cāvîdanî buldıḳları bî-iştibâhdur. Pes ḥukemâ

boğazın mezāyā-yı nefsanīden kesenler bu hükmdede olur dimişlerdür. Ve böyle olanlar nā'il-i ezvāk-ı rūhānī ve vāşıl-ı rızā'-i Raḥānī olmağ bī-reybdür. Nitekim *beyt*:

غداى روح شد در دل شکستم هر تمنایى
لباس عافیت کر دید چشم از هرچه پوشیدم

beyt-i laṭfī bu beyāna güvāhdur. Pes bilā-idāmin yalnız āb u nān-ı ḥuşke ḳanā'at, bā'is-i ḥayāt-ı ḳalbdür. Ve ḳalb-i pāk ise zād-ı rāh-ı merdān-ı [Ü184b] İlähdur ki aña zād-ı 'āşıḳīn [S192a] ü nevāle-i 'ārifīn dimişlerdür. Ammā ten-perverān olanlar, tennür āteşinde fikr-i nāna düşmişlerdür. Nitekim *beyt*:

دل بود زاد ره مردان و ما تن پروران
در تنور آتشین از فکر نان افتاده‌ایم

bu ma'nāya dālldür. Ḳaldı ki mezāyā-yı nefsanīyeden ḥulḳı dūr ve āb u nān-ı ḥuşke ḡıdāsın maḥşūr idenler daḡı ḥayvān gibi ḥaddi tecāvüz itmek gerekdür demek beyānında nāzım eyidür:

﴿ زآب و نان تا لب شکم را پر مساز ﴾ Āb u nāndan ḳarnı ṭudağā dek ṭoldurma. Ya'ni çok yimek yime dimekdür. **Z'āb u nān**, «şudan vü etmekden»; **tā-leb**, «ṭudağā dek»; **şikem-rā**, «ḳarnı»; **pür**, «memlü»; **me-sāz**, «düzme» dimekdür. Zīrā ber-mantūḳ-ı ḥādīs-i şerīf, Ḥudā derūn-ı ādemīde üç maḥall ḥalḳ itmişdür. Biri āb ve biri nān ve biri nefes içündür. İmdi nefese yir ḳoymayup cümlesin pür-āb u nān itmek şıfat-ı ḥayvāndur. Pes riyāzat-i şer'iyeye ri'āyet ile cū' nūr-ı ḥikmeti cālibdür ve şib', tebā'ud-i İlähī ile ḳurb-ı raḥmeti sālibdür. Nitekim: نورالحكمة الجوع و التباعد من الله الشيع ḥādīs-i şerīfī bu ma'naya güvāhdur. Ve şib'ün tebā'ud-i İlähīye sebep oldıḡı, düzaḡ-meşreb olan nefes-i emmārenūñ ṭa'am-ı ḥuṭām-mişālden ḥāşıl duḡānından derūnuñ siyāh ve mesāmm-ı ma'ārifūñ mesdūd u tebāh olmasındandır. Daḡı ḥazret-i Mevlānānuñ, birgün عرضنا الامانة انا āyetin tefsīr iderken bir ma'nā-yı laṭf-i dīger beyānı var idi. Lākin bugün ekl ü şürb, beyān-ı lisānını lāl eyledi diyü buyurdıḡı Meşnevīsinde meşṭürdür. Ol ḥazretūñ ise ekl ü şürbe riyāzātı meşḥürdür. İmdi ekl ü şürbde vech-i şer'ī üze ḥareket ve riyāzātı ri'āyet ile ḳarnı arḳasına yapışanlaruñ çeng-i sīr-āheng gibi şadāsı peyveste-i ṭarab-sāz-ı 'ālem-i zāhir oldıḡı *beyt*:

از ریاضت هرکه را بر پشت می چسپد شکم
نالهاش چون چنک سیراهنک می آید برون

beyt-i leṭāfet-meşḡūnından hüveydādur. Ammā āb u nān ve lezā'iz-i bī-kerān ile ten-perverlik, ādemi şūret-i dīvār düzer. Pes ḡafletden nāşī dīvār-ı (ten)-āsānlıḡa itimād itmek gerek dimişlerdür. Nitekim:

صورت دیوار میسازد ترا تن پروری
تکیه از غفلت بدیوار تن آسانی مکن

bu ma'nāya güvāhdur. Ḥattā libās-ı ten üze āb u nāndan baḡye-zen olmaḡı, zindāniyān-ı bī-başretūñ raḡne-i zindānı balçık ile seddine temşīl idüp:

[Ü185a] بیخیه تا کی برلباس تن زآب و نان زدن
[S192b] از بصیرت نیست کل بر رخنه زندان زدن

beytiyle beyân buyurmuşlardır. Ve fi'l-ḥaḳīḳa zindān-ı bedenden maḥbūs olan rūḥ-ı pür-fütūḥuñ, manzara-i ʿālem-i envār olan revzenlerin bu vechile sedd eylemek ehl-i başīret kāri degüldür. İmdi derünü pür-āb u nān eylemek şıfat-ı ḥayvānī olduğından nāzım eyidür:

﴿ همچو حیوان بهر خود آخر مسان ﴾ Ḥayvān gibi kendiñ için āḥur düzme. **Hemçü**, kelime-i teşbīhdür; mā-baʿdine muzāfdur. **Ḥayvān**, ʿArabīdür; her bir müteḥarrrik bi'l-irāde olan cism-i nāmī vü ḥassāsa şāmıldür. Lākin bunda āḥur ḳarīnesi ile ḳavā'im-i erbaʿa şāḥibi olan ḥayvān-ı ʿalef-ḥʿār murāddur. **Behr-i ḥod**, «kendiñ için» dimekdür. **Āḥur**, fetḥ-i hemze ve zamm-ı ḥā'-i muʿceme ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile «tavaruñ yem yidiği çuḳur ve ḳurne»dür ki Türkīde ʿavām taḥrīf idüp āḥur dirler. ʿArabīsi «ıştabl»dur. **Me-sāz**, kemā-merre nehy-i ḥāzırdu; «düzme» dimekdür. Bundan murād ḥayvān toydığın bilmez ve keşret-i eklden peydā olacaḳ zararını añlamaz. Nitekim baʿzı ḥayvāna arpalama ʿilletinüñ vuḳūʿı meşhūrdur. Pes insān eşref-i maḥlūḳāt iken ḥaslet-i cār-pā ile taḥīʿat peydā idüp dīnen ve ʿirfānen ve tıbben zararlılara mübtelā ve başından baḳlu ḥayvān gibi ışıtabl-ı sefīlde merbūʿ-ı āḥūr-ı iştihā olmaḳ revā degüldür dimekdür. Pes ʿāḳıle dāreynde nāfiʿ olan ekl ü şūrbi taḳlīldür. Taḳlīl-i maḥlūb ise şavm ile mümkindür. İmdi ʿadl-i şerī ʿüzre riyyāzat-ı şavma mübāderet ile ḳillet-i ekl ü şūrbe müdāvetdedür. İmdi şā'im olamaz iseñ bārī ḳillet ü ekl ü şūrbe müdāvīm ve ḥayvān şıfatından mücānebet mülāzım ol dimek birle nāzım eyidür:

﴿ روز کم خور کرچه صائم نیستی ﴾ Gündüz taʿām az yi, egerçi şā'im degilsen. **Rüz**, «gündüz»; **kem ḥor**, «az yi» dimekdür. Pes kem lafzınıñ aşl maʿnāsı olan noḳşānlığa ḳillet lāzım gelmeḳin bunda maʿnā-yı lāzımı murād olınmaḳ zāhirdür. Ḥor kelimesi bunda emr-i ḥāzırdu; «yi» dimekdür. Maşdarı ekl maʿnāsına «ḥorden» gelür. İsm-i fāʿili «ḥorende»dür ki ʿiyāl maʿnāsınadur. Bu lafz ḳaçan terkīb-i tavşīfide vāḳıʿ olsa ʿalāmet-i ism-i fāʿil olan «ende» lafzı olınup baʿdehū vāv-ı resmīnün mā-ḳabline bir elif getürilür. Meşelā, bisyār-ḥʿār gibi ki «çok yiyici» dimekdür. Kem-ḥʿār, [Ü185b] «az yiyici» dimekdür. Pes nāzımın ḥor kelimesinde elif getürmediği, kem lafzı ile ʿadem-i terkībine ḳarīnedür. **Gerçi**, «egerçi» dimekdür. Baʿzı nüshada bu kelimenün mevḳıʿine [S193a] çünki kelimesi vāḳıʿdur. Maʿnā maʿlūmdur. **Şā'im**, ʿArabīdür; «oruc tutucu» dimekdür. Fārisīsi «rūzedār»dur. **Nīstī**, «degülsen» dimekdür. Āḥirindeki yā', ḥiṭāb içündür. Pes bunda ḳillet-i ekl ü şūrbi, ḳahr-ı nefste şavma muʿādildür dimege işāret vardur. Bu maʿnāca ḳillet-i ekl ile nefsinin ḳahr iden şā'im şevābı bulmaḳ zāhirdür. Nitekim kem-ḥʿārlığı nāzım Müferriḥātında bu resme medḥ idüp eyidür:

ز کم خواری بود عاقل بصد کام
 نباشد به ز کم خواری در ایام
 ز کم خواری بیابی نعمت و ناز
 در نعمت بکم خواری بود باز
 ز کم خواری نکردی در جهان خوار
 ز بر خواری کشی خواری بسیار

Ya'nî; kem-h^vârlıktan 'âkıl her kâma nâ'il olmağın eyyâmnda bundan nâzük nesne olmaya ve bundan der-i ni'met bâz olmağın, kem-h^vârlıktan vâşıl-ı ni'met ü nâz olursın. Ve kem-h^vârlıktan cihânda h^vâr olmazsın. Lâkin bisyâr-h^vârlıktan çok hâkâret ü rezâlet çekersin dimekdür. Pes imdi:

﴿ پر مخور آخر بهائم نیستی ﴾ Çok yime âhir behâ'im degülsin. **Pür me-ğor**, «çok yime» dimekdür. **Âhir**, «nihâyet-i kârda» demek murâddur. **Behâ'im**, cem'-i 'Arabîdür; müfredi «behîme»dür. Behîme, berr ü baħrde olan dört ayağlı hayvâna dirler. **Nîstî**, kemâ-merre degülsin dimekdür. Pes keşret-i eklüñ şîfat-ı behâ'im idigi bî-reybdür. Ve bu şîfat insâna, meşâ'ib-i dünyâ vü ma'ârif-i 'uğbâyı îrâş ider. Zîrâ keşret-i ekl ü şürbden rûh-ı sâliküñ ma'ıyyesi olan cesede şıkket ve nefsuñ mehâliklerine îkâ'-ı ħaserâtın celb idicidür. Ez-cümle, keşret-i eklden keseli muktezî olan; vefret-i nevm ve tazıyî-i 'ömr ve kâsvet-i ħalb ve tül-i emel ile mevtden ħaflet ħâlleri peydâ olur. Ķaldı ki ħadd-i şer'iden ziyâde kılllet-i ekl ü şürbden dağı ħıddet-i mizâc ve sü'-i ħulğ-ı bî-'ilâc ve taħşîl-i kemâlden nefse kelâl ü melâl peydâ olur. İmdi cûc ile şib'euñ mekâ'id-i ħabiyye vü rezâ'il-i ħafıyyesinden ħazer gerekdür. Zîrâ bunlaruñ ma'nâlarında seher ü nevm; sükût u kelâm; 'uzlet [Ü186a] ü ħaltat; fağr u ħnâ; 'uzûbet ü tezevvüc ve emşâlleri nesnelere vardır. Ve bunlaruñ her birinde menâfîc ü mazarrat ve fevâ'id ü belıyyât bulunur. İmdi bâdi'n-naẓarda bağup: "Cûda şerr yokdur" dimemelidür. Şib' ü cûda ifrâğ u tefrîğ mezmûm ve iğtişâd mertebesi kıllletler memdüħdur. Zîrâ şib'ede ħanâ'at ve nefse mâlikıyyet ve ħam'-ı şehvet ve devâm-ı şıħhat ve şafâ-yı bâl ile ħıddet-i zihne delâlet vardır. Ve şiddet-i [S193b] şib'ede ħalebe-i şehvet ile şîfat-ı ħayvâniyyet ve keşret-i nevm dâ'ir kesel ü ħaflet mazarratı vardır. İmdi ħayvân gibi hemân ekl ü şürb ile nevmde ħaşr-ı mağlab itmeyüp iğtişâdı elden ħoymamağ gerekdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ ای که در خوابی همه شب تا بروز ﴾ İy kimse ki dükeli gice şabâħa dek uyğudasın. **İy ki**, «iy kimse ki»; **der-ğ'âbî**, âħirindeki yâ', ħiğâb içündür; ma'nâ «uyğudasın» dimekdür. **Heme şeb**, «dükeli gice» dimekdür. Murâd her gicenüñ cem' eczâ'larında dimekdür. **Tâ-be-rüz**, tâ intihâ'-i ħâyet içündür. Bâ, zarfıyyet içündür. Rüz, gündüz; 'Arabîsi nehârdur ki tülû'-ı şafağdan ħurûb-ı şemse dekdür. Pes ħâyet-i ma'nâyâda(?) dâğil itibârına ħöre mağâmdan mübâlağalık bulındığı zâhirdür. Tâ-be-rüz, «şabâħa dek» ya'nî «tülû'-ı şemse dek» demek olur. Nitekim zamânede ekşer-i 'avâmuñ ħâli böyledür. Ve eger dâğil itibâr olunmaz ise tülû'-ı şafağa dek demek olur. Nitekim bazı şeheri nevm ile geğürüp şafağda bîdâr olanuñ ħâli böyledür. Ma'neyn-i mezkûreyne ħöre; iy giceyi tamâmen nevm ile ħüzer idüp şehre ħizlikden bî-ħaber olan kimse demek olur. Ma'lûm ola ki giceleri nevm ħüzerân iden h^vâb-âlûdlar, ħıyâm-ı leyl ve şehre ħizlik ile me'lûf olan ehl-i sa'âdetüñ nâ'il oldığı devletden mağrûm olur. Ez-cümle, h^vâb-ı şubğ mâni'-i rızğ olur. Nitekim الرزق الصبحة تمنع الرزق ħadîs-i şer'fi tercemesinde:

Ķısmet-i merdüm-i şehre ħizüñ

Genç-i ħaybden irür imidâdı

Men'-i rüzî vü telğî-i 'ışe

Ĥ'âb-ı nüşîn-i şubğdur bādî

dimişlerdür. İmdi mü'minüñ ekşer-i evğat-ı leylâisi seher ve bîdârî-i şehre ile ħüzer itmek ħoşterdür. Nitekim bîdârî-i şehre için Ĥ'âce Şâ'ib bir mağallde:

شیوه زنده دلانست درین باغ چو کل
همه شب غنجه شدن وقت سحرخیزیدن

buyurmuşdur. Ya'nî; bu bâğda gicenüñ dükelisinde gonce olup hengâm-ı seher, gülveş küşâyış-i çeşm ile seher-hîz olmak zinde-diller şivesidür dimekdür. [Ü186b] Zinde-dilândan murâd merdân-ı İllâhîdür ki hayât-ı qalbe nâ'il olmuşlardır. (...[S194a]...) Pes ma'lûm ola ki her leyl ü nehârüñ yekün-i sâ'ati yigirmi dördür. Nevm-i itidâl bunüñ sülüşidür ki sekiz sâ'atdür. İmdi nevmi bu miqdârdan eḳall idenüñ bedeni muḫtarib olur. Ve bundan ekser idenüñ keseli ziyâde olur. Pes kendüye nevm galebe iden kimse daḫı bu miqdârı tecävüz itmeyüp kıyâm-ı leylî elden qoymamaḫ gerekdür. (...) İmdi bu vechile gicelerde bîdâr olamayan, ḳaylûleden ziyâde nehârı nevm ile güzâr idenlerüñ ḫâli tebâh ve mezârı siyâh olur dimişlerdür. Nitekim bundan men'ede:

کر شب خود را نسازی ای دل بیدار روز
روز را چون شب ز خواب روز ظلمانی مکن

dimişlerdür. Ya'nî; iy dil-i bîdâr eger şebüñi rûz idemez iseñ ḫ'âb-ı rûz ile rûzuñı şeb gibi ḫulmânî eyleme [Ü187a] dimekdür. İmdi seher-hîz olmak beyânında, teheccüde kıyâm iden kıyâmında süre-i Âlü 'İmrânuñ âhirinden on âyet okuyup du'â eylemek ḫadîs-i şahîḫayn ile sâbitdür. Ba'dehü iki rek'at namâz ile istiftâḫ-ı şalât gerekdür. Tâ ki ol nâfile bâ'is-i ziyâ'-i ḳabr ola. Nitekim nâzım bu beyân üzre eyidür:

﴿ بهر کور خود چراغی بر فروز ﴾ Kendi ḳabrüñ için bir çerâğ şu'lelendür. **Behr-i gür-ı ḫod**, izâfet ile [S194b] «kendi mezârüñ için» dimekdür. **Çerâḡî**, yâ'-i vaḫdet ile «bir sirâc» dimekdür. Çerâḡ Türkîde çerâḫ ile ma'rûfdur. Pes nâzımuñ meş'ale veyâ şem' ile ta'bîr itmeyüp çerâḡ lafzını ihtiyârında nükte vardır. Budur ki; çerâḡ ancak fuḳarâda bulunur. Ve meş'ale şâha ve şem' aḡniyâya maḫşûşdur. Bu naşîḫat egerçi ḡanî vü faḳîre şâmildür, lâkin şâh u ḡanî vü faḳîruñ cihet-i imtiyâz u rütbede mümtâzlıḳları dünyâdadur. Ammâ ba'de'l-mevt her birleri ḳabre duḫûlde berâber ve ḳabrüñ ḫulmeti ḫâne-i fuḳarâ gibi ancak sirâc-ı maḫşûş ile münevver olur dimege işâretdür. **Ber**, zâ'iddür. **Fürüz**, zamm ile emr-i ḫâzırdur; «şu'lelendür» dimekdür. Ma'lûm ola ki bu mişrâ'uñ mefhûmından murâd şalât-ı leyl ile ḳabriñi pür-nür eyle dimekdür. Ve şalât-ı leylüñ münevver-i mezâr idigi ḫaḳḳında aḫbâr-ı keşîre vardır. Pes sâ'irüñ *beyt*:

شب کور خواهی منور چو روز
ازینجا چراغ عمل بر فروز

Ya'nî; dilerseñ ki leyle-i muḫlime gibi olan ḳabrüñ nehâr gibi münevver ola; bundan 'amel çerâḡın şu'lelendür didigi bu ma'nâya mebnîdür. Ve ḫazret-i 'Alî raḫıya'llâhu 'anhuñ قیام اللیل kelâm-ı ziyâ-nizâmındaki nûruñ beyânında egerçi ba'zılar nûr-ı cebîn şâhid-i 'ibâdet-i çeşm-i nihân-bîn-i dile bu ḡüne hüveydâdur ki, pertev-i şem'-i cemâl-i mü'min her şeb 'ibâdetde ḳâ'im olmaḫdur dimişlerdür. Ve lâkin nûr-ı mezkûr, dâfî-i ḫulmet-i ḳabr olan nûr-ı nevâfil-i leyliyye olmaḫ âşḳârdur. Ve keyfe lâ ki şalât-ı leyl de'b-i şuleḫâdur. (...) Pes hemân ekl ü şûrb ile nevmi ḳaşr-ı maḫlab itmek şıfat-ı ḫayvânîdür dimegi te'kîd ve bu şıfatla mevşûf olan in'âm u iḫsân-ı müste'ândan bî-naşîbdr dimege temhîd için nâzım eyidür:

﴿ خواب و خور جن [Ü187b] پیشه انعام نیست ﴾ Yiyüp yatmak hayvan ʿādetinden ğayrı degüldür. **H̄ʿāb u ħor**, iştılāh-ı Fūrde ħored ü ħʿāb gibi yiyüp yatmağdan kināyedür ki kâhil ü bî-ğayret kimesneler vaşında irād iderler. Nitekim Ebu'l-Maʿānī buyurmuşdur:

نداند غیر خورد و خواب هرگز اندرین عالم
شده آن بی‌خرد همچون خر و کار و علف خواری

[S195a] Yaʿnī; ol kimse bu ʿālem-i fānīde yiyüp yatmağdan ğayrını aşlā bilmez. Ol bî-ʿaql kimse ħar ve ʿalef-ħʿār olan baċar gibi olmuştur dimekdür. **Cüz pişe-i enʿām**, izāfet ile ħayvānāt ʿādetinden ğayrı dimekdür. Enʿām, fetḥ-i hemze ile cemʿ-i ʿArabīdür; müfredi fetḥ-i nūn ile neʿamdur ki dört ayaklı ħayvāna dirler. Fārisīde «ċār-pā»dur. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Pes eşref-i maḥlūkāt olan insāna şıfat-ı ħayvānī ile muttaşif olmak ħayfdur diyü *beyt*:

دریغ آدمی زاده بی‌عمل
که باشد چو انعام بل هم اضل

dimişlerdür. Ve bu maḥūle kimesneler kıyām-ı leyl ile mükerrerrem olanlaruñ devletinden maḥrūmlardur. Zīrā keşret-i ekl ü şürbden nāşī olan nevm-i dāʿimīden ğayr-ı müteḥāşīlerdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ خفتکارا بهره زین انعام نیست ﴾ Uyumuşlara bu inʿāmdan bir naşīb yoċdur. Yaʿnī; ċabrūñ nūrāniyyeti ve bīdārānuñ devletinden bī-behrelerdür dimekdür. **Ĥuftegān**, cemʿdür; «uyumuşlar» dimekdür. Müfredi «ĥufte»dür. Āḥirine ʿālāmet-i cemʿ için -gān lafzı gelmegile āḥirindeki hāʿ-i resmī, ħaṭṭdan ħazf olup ĥuftegān yazılmışdur. **Rā**, edāt-ı mefʿüldür. **Behr**, bunda «naşīb ve ħişşa» maʿnāsınadır. **Zʿīn inʿām**, «bu inʿāmdan» dimekdür. İnʿām, kesr-i hemze ile «iḥsān» maʿnāsınadır. İn ile işāret, beyt-i sābıkuñ mışrāʿ-ı şānīsīnuñ mażmūnı üzre nūrāniyyet-i mezār ve ʿindaʿllāh maḥbūl ve zī-ıtibār olmağadır. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Pes bu beytūñ mışrāʿeyni āḥirlerinde olan fetḥile enʿām ve kesrile inʿām lafzlarınuñ beynlerinde olan cinās-ı tām̄m ħafī degüldür. İmdi nāʿimīni ilzāmda nāzım eyidür:

﴿ ای پسر بسیار خواهی خفت خیز ﴾ İy oċul ! Ćoċ yatsañ gerekdür; ċalk̄. **İy püser**, «iy oċul»; **bisyār ħʿāhī ĥuft**, mecmūʿuñ maʿnāsı «ċoċ yatsañ gerek» dimekdür. Yaʿnī ċabrde [Ü188a] dimek murāddur. **Ĥīz**, emr-i ħāzırđur; «ċalk̄» dimekdür. Murād; fırsat elde iken dūnyāda bīdār ve ʿibādetde der-kār ol dimek murāddur. Maʿnā-yı maṭlūb-ı ʿibāre budur. Ćaldı ki ċaċan ĥuft ile ĥīz lafzları miyānelerinde vāv-ı ʿaṭf vaċıʿ olup ĥuft u ĥīz dinse maʿnā-yı mecmūʿ «āheste ve tedrīc» dimek olur. Nitekim:

دولت انست که خفت و خیز بود
دولت رتسخیز تیز بود

beytinde böyledür. Maʿnā; devlet āheste olandur, yoċsa devlet-i tīz şāḥibine kıyāmet ola. Yaʿnī başa belā ve tīz zāʿil ola [S195b] dimekdür. Maʿlūm ola ki nāzımuñ bundan murādı: İy püser! Sen hemān yatmadan uşanma ki ċabrde ċoċ yatsañ gerek. İmdi fırsatı ģanīmet bilüp uyċudan bīdār ve kıyām-ı leyle ibtidār eyle dimekdür. Ve kıyām-ı leyl, efḍal-i t̄āʿāt olduċı kütüblerde meşṭürdur. (...) Ve seḥer-ħīz ol dimege nāzımuñ

hîz kelimesin ityānda işāret vardır demek mümkündür. Pes seher-hîz olmağın berekâtı ve tezāyüd-i hasenāt ile mazhariyyet-i feyza dā'ir hālâtı bundan zāhirdür ki buyurmuşlardır:

جهد کن پیش از طلوع صبح چشمی باز کن
تا ز فیض سر بمهر اسمانی بر خوری

(...[Ü188b, Ü189a]...) Kaldı ki kıyām-ı leyl için bîdār olmağın merâtibi vardır. Mertebe-i a'läsı bir münebbihüñ kavlı ü fi'line muhtâc olmaksızın uyanmağdır. Buña bîdārî-i 'uqalâ dimişlerdür. Nitekim nâzım bu mertebeye imâ için buyurur:

﴿ کر خبرداری ز خود بی گفت خیز ﴾ Eger kendiñden haberdâr iseñ söylemeksiz kalk. **Ger haberdârî zi-hod**, «eger kendiñden āgâh ve 'ārif-i İlâh iseñ» dimeğdür. Ve bunda [S196a] من عرف نفسه kabîlinden iseñ dimege işāret vardır. Bu mecmû'ı şartğdır; cezâsı **bî-güft hîzdür**. Ma'nâ; «söylemeksiz kalk» dimeğdür. Bunda güft lafzı «güften» ma'nâsınadır. Hîz, emr-i hâzırğdır. Pes bu beytün mısrâ'-ı evveli fâzıla ve mısrâ'-ı sânisı efđala işāret olmağın; dā'imâ h'âbda müstağrak olup hîç uyanmayan ve uyarana ğazab kılan ğāfiller hayf u ğadre nâ'illerdür demek olur. Nitekim ba'zı nüshada bulunan işbu iki beyt-i ra'nâdan ma'nâ-yı mezkûr hüveydâğdır. Beytler bunlardur:

﴿ هرکه در خوابست حیفت ای پسر ﴾ İy oğul! Her kim ki dā'imâ h'âb-ı ğafletde ola; nefse hayf u ğadrdedür.

﴿ غافلنرا این وظیفست ای پسر ﴾ Ğāfiller için vazîfe budur; ya'nî hayf u ğadrdur.

﴿ خفته را ناکاه بیدارش کنند ﴾ Ol hufteyi nâ-gâh uyarurlar.

﴿ اندران ساعت که بردارش کنند ﴾ Ol sâ'atde ki kendüyi yukaru iderler; ya'nî cinâzeye kaldururlar dimeğdür. Hülâşa âlüde-i h'âb-ı ğaflet olan ğāfillere bağteten ecel irtup cinâzeye kaldurdıklarında uyğudan uyanur. Ammâ ol uyanmağ fâ'ide eylemez dimeğdür. Pes ekl ü şürb ü nevme mübtelâlığın sebebi ittibâ'-ı shevât-ı nefsâniyye ve taleb-i lezzât-ı dünyâviyye olmağın dünyâdan kaç'-ı mahabbet itmedikce bu varğalardan hâlâşlığ mümkün degüldür. İmdi bu dünyâ-yı dūna dil-dāde olma ki bu belâlara [Ü189b] giriftâr olursun dimeğ murād itmegin nâzım eyidür:

﴿ دل درین دنیای دون بستى خطاست ﴾ Bu alçağ dünyâyı göñül bağlamak ğağadur. **Dil**, «göñül»; **derîn dünyâ-yı dūn**, «bu alçağ dünyâyı» dimeğdür. Pes dünyānuñ ne vechile dūn idigi beyân-ı şābık ve 'ıyân-ı lâhığdan nümâyāğdur. **Bestî**, āğirindeki yâ' maşdariyyedür, «bağlamak» ma'nâsınadır; besten gibi. **Ğağast**, «ğağadur» dimeğdür. Ma'lûm ola ki dünyâ ve ni'metlerini, ğukemâ'-i pîşin ü 'uqalâ'-i dîrîn şağrâda olan serâb-ı bî-me'âle ve ru'yâda görilen şuver-i ğayâle teşbîh idüp: “Āğıl olan şu yaldızına dil-beste olmaz ve bîdâr olan ru'yâda görilen şuveri rabğ-ı ğalb kılmaz” dimişlerdür. Ve fi'n-nefsi'l-emr dünyâ, ğam-gede-i beliyât ve mecrâ-yı seyl-i hâdişât olmağın, zîr-i gerdūnda bir kimse ğağrı ma'mûr bir kimseyi görmemişğdür. Nitekim:

نیست این غمکده بی سیل حوادث صائب
زیر کردون دل معمور ندیدهست کسی

[S196b] beyti bu ma'nāya güvāhdur. Ḥattā ebnā'-i dünyā, dünyā-meşreb olmağın bir kimseden bir kimseye luṭf u kerem ḳalmadı diyü *ḳıṭa*:

Meyl eyleme nişimen-i dünyāya iy göñül!

Olmaz ḳarārgāh-ı hü mā āşiyān-ı büm

Luṭf ü kerem ḳapusu ḳapandı bu fānide

Şimden girü mürüvveti ğayrı ḳapudan um

dimişlerdür. Ḥulāşa-i kelām *naẓm*:

لنکر درین خراب برای چه میکنی

در راه سیل خواب برای چه میکنی

تعمیر خانه که بود در گذار سیل

ای خانمان خراب برای چه میکنی

müfādınca bu reh-güzer-i seyl olan ḫarābe ta'mīre nā-sezā ve rāh-ı bī-medār-ı seylābda ḫ'āb nā-revā olmağıla buña dil-dādelik ḫaṭā-ender-ḫaṭādur. Ve nāẓımuñ ḫ'ābdan bīdārılığıñ lüzümü zeylinde dünyā-yı denīye dil-bend olmaḳ ḫaṭādur dimesi bu nikāta mebnīdür. İmdi bu maḳūle dünyā-yı dūndan gürīzān olmaḳ hoşdur. Nitekim nāẓım dimişdür:

﴿ دامن از وی کر تو در چینی رواست ﴾ Eger sen andan dāmānı divşüresin ma'ḳūldur. Bundan murād; dünyādan i'rāz-ı tāmı istihsāndur. **Dāmen**, «dāmān»dan muḫaffefdür; «etek» ma'nāsınadır. 'Arabīsi «zeyl»dür. **Ez-vey**, «andan» dimekdür. Ez, min ma'nāsınadır. Vey, zamīrdür; dünyāya rāci'dür. **Ger**, edāt-ı şartdur. **Tu**, «sen» dimekdür. [Ü190a] **Der**, zā'iddür. **Çinī**, muzāri'ıñ müfred-i muḫātabıdur ve fi'l-i şartdur; «divşürür iseñ» dimekdür. Ve lafz-ı çinī gāhī ism-i mensüb olur; ma'nası «vilāyet-i Çine menşüb» demek olur. Nitekim āyine-i Çinīde böyledür. Mezkūr āyine, bir cevherdār fülāddan düzilmiş ḫāşşalu nesnedür. Ḥāşşası Ṭabīb Yūsufuñ *ḳıṭa*:

آنرا که رسد از مرض لقوه کزند

باید که بیاد دارد از من این پند

آیینه چینی بنظر آورده

در خانه تاریک نشنید یک چند

ḳıṭasınıñ maẓmūn-ı cilā-meşhūnından şüret-nümādur. **Revā**, altı ma'nāya gelür. Evvel, cā'iz ü ma'ḳūl; sānī, rāyic; sālīs, lāyık; rābi', ḫuşūle gelmek; nitekim kām-revā dirler; ḫāmis, revān ki gidici dimekdür; sādīs, ḳabūl ma'nālarıdur. Bunda cā'iz ü ma'ḳūl ve lāyık ma'naları murād olınmaḳ rüşendür. Āḫirindeki **est**, edāt-ı haberdür. Ma'lūm ola ki fenā olan nesneden dāmen-keş olmaḳ sīret-i şiddīḳān ve ṭarīḳ-ı merdāndur ki anlar *beyt*:

كل شئ ما خلق الله باطل

و كل نعیم لامحالة زائل

maẓmūnını iḳrār ile bu nefis-i zā'ilden el yuyup etek divşürmişlerdür. Ve dünyā-yı denīden rü-gerdān olmalarıyla beliyyāt-ı dü-cihāndan ḫalāş ve 'inda'llāh maḳbūliyyetle [S197a] iḫtişāş bulmuşlardur. (...)

Hulāşa-i kelām dervīş-i fenā-fi'llāh ve 'āşık-ı cemālu'llāh olan, mā-sivā olmak hasebiyle dünyā vü 'uqbāyı terk idüp ancaq cemāl-i Cenāb-ı Kibriyāya qaşr-ı maṭlab iderler. Böyle olunca dāmen-keş olmağın cevāzı evleviyyetde qalır. Pes 'āqıl-ı kāmīl olan bundan maḥabbeti qaṭ' ile ḥ'āb-ı gāfletden bīdār olmak gerekdür. Zīrā fevtiyle pür-ğamm ve gelmesi ile ḥurrem olacaq nesne [Ü190b] degüldür; terki lāzım olan şeydür. (...) Nitekim nāzım eyidür:

﴿ از چه بندی دل بدنای دنی ﴾ Alçaq dünyāya neden göñül bağlarsın. **Ez-çi**, «neden» dimekdür. **Bendī**, muzāri'-i müfred-i muḥātabdur; «bağlarsın» dimekdür. **Dil**, «göñül»; **be-dünyā-yı denī**, «alçaq dünyāya» dimekdür. Bā' ḥarfī şıladur. Ma'lūm ola ki dünyānuñ her vechile dün ve ehlinüñ ciger-ḥün oldıgım görüp bilen 'ārifler dünyānuñ kendülerden dūr oldıgını luṭf-ı Ḥaqq ile añlayup:

لطف حق مارا ز دنیای دنی دارد دریغ
ورنه دنیارا دریغ از ما نمیدارد کسی

diyü buyurmuşlardur. Ya'nī; Ḥudānuñ luṭfī bizi dünyā-yı denīden men' ider; yoksa dünyāyı bizden bir kimse men' eylemez dimekdür. İmdi mazhar-ı luṭf-ı İlāhī olan dünyā-yı dūna rabṭ-ı qalb eylemez. Zīrā kendüde beqā vü ḥulūd nā-būddur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ چون نه جاوید در وی بودنی ﴾ Çünkü o dünyā-yı dūnda olmağda bāqī degülsin. **Çün**, 'illet içündür; «çünkü» dimekdür. **Ne('i)**, fetḥ-i nūn-ı nāfiye ve resm-i hā' ve hā'dan şoñra gayr-ı mektüb olan yā'-i ḥiṭāba dāll olan hemze ile «degülsin» dimekdür. **Cāvīd**, «bāqī» dimekdür. **Der-vey**, «anda» dimekdür. Der, zarfıyyet [S197b] içündür. Vey, zamīrdür; dünyāya rāci'dür. **Būdenī**, āḫirindeki yā' ḥiṭāb içündür; ma'nāsı «olmağlığında» dimekdür. Pes dünyānuñ 'adem-i beqāsını inkāra mecāl yokdur. Ve fenāya dā'ir mekr ü āli çoqdur. Şöyle ki; iḥsānı lā-şey'dür ve kendüde olan 'azamet ü ḥüküm ü saltanat serī'u'z-zevāldür. Ve kim ki mekr ü ḥilesine firīfte olup kendüye meyl ü maḥabbet eylediye vāy aña dinmişdür. Nitekim bu nikātı taşrīḥde Ḥ'āce Ḥāfız:

زمانه هیچ نبخشد که باز نستاند
مجور سغله مروت که شیشه لاشی
شکوه سلطنت حکم کی ثباتی داشت
ز تخت جم سخنی مانده است و افسر کی
نوشته‌اند بر ایوان جنت الماوا
که هرکه عشوه دنیا خرید وای بوی

buyurmuşdur. Nitekim:

مده زنه‌ار دل دنیای پر رنک
نه طهمورث بماند نه سیامک

dimişlerdür. Ya'nī; iy dil! Bu reng ile memlū dünyāya dil virme ki; [Ü191a] ne Ṭahmüreş qalır ne Siyāmek dimekdür. Ṭahmüreş, ḥazret-i Ādem 'aleyhi's-selāmuñ ikinci baṭnda olan evlādındandır. Dünyāda ibtidā şāḥlīk iden budur. Zūr-ı bāzū ile dīvleri zaḅṭ u rabṭ itdigi için Ṭahmüreş-i dīv-bend

dinmekle meşhürdür. Ve Siyāmek dağı nām-ı pādşāhdur ki dünyā herbirlerin tebāh itmişdür. Ve bundan böyle gelenler cümle gidecek ve bu fenā kendüleri mevṫ ile terk idecekdür. Nitekim:

Bu miḥnet-ḥāne-i dehri düzen evvel bozar āḥir
 Bu bī-bünyād olan kaşrı yapan evvel yıkar āḥir
 Ḥulūde çāre yokdur hīç ikāmet niyyetin itme
 Bu mihmān-ḥāneye iy dil konan evvel göçer āḥir

dimişlerdür. İmdi dünyā-yı dūndan ḥulūl-i ecel-i mevṫ ile irtihālī yād idüp āḥiret için tedārük-i zād itmek gerekdür. Nitekim:

Virildi çünki saña ‘āriyet libās-ı vücūd
 Dilā! Bu köhne ribāṫ içre itme fikr-i ḥulūd
 Metāṫ-ı dehrden iḡmāz-ı ‘ayn ide gör
 Yumulmadın bu cihānda henüz çeşm-i ḥumūd
 Getürmedin yire arkañ bu küşti-gīr-i felek
 Ḥamīde-ḳāmet olup dā’im it rukūṫ u sūcūd

dimişlerdür. Pes ‘ālem-i dünyānuñ fenāsını fehm ve ‘ömr-i girān-māyenüñ bu fenā bāzārında şarfından ḥazer ü vehm itmek gerekdür. Zīrā ‘ömr didikleri ḳāfile-i serīṫ-u’s-seyrüñ ḡubārı nümāyān degüldür. ‘Ömrüñ leyl ü nehār cüfte ulaḡıyla gitmesin, egle diyü *beyt*:

غبار قافله عمر چون نمایان نیست
 دو اسبه رفتن لیل نهار را در یاب

buyurmuşlardır. Nitekim *beyt*:

[S198a]عندلیبی که ز تعجیل بهار اکاهست
 از شکر خند کل آوازه رحلت شنود

mışdāḡınca; taṫcīl-i bahārdan āḡāh olan bülbül, şeker-ḡand-i gülden rıḡlet āvāzesin ḡüş ider dimişlerdür. İmdi dehrüñ fenāsın ve ‘ömr-i ‘azīzūñ seyr-i sürṫat ihtivāsın izṫān idüp ve *beyt*:

باد دستانه مکن عمر کرامی را اسراف
 آنچه ارزان بتو دادند تو ارزان مغروش

müfādınca müsriṫāne ‘ömr-i ‘azīzi şarfdan ḡazer birle saña erzān virdikleri nesneyi erzān şatmayup, ḳıymet-i ‘ömrü fehm ü idrāk ve aña göre libās-ı taḳvā-yı pāk ile zāhir ü bāṫını tanzīf ü zeyn-i tābnāk ḳılmaḡ gerekdür. Zīrā libās-ı ḡayāt-ı müste‘āruñ encāmında ḡalṫi āşkār ve zāhiri ne ḳadar pür-zīver ḳılsañ taşfiye-i derüne dā’ir fevā’id-i envārdan ‘ārī idigi meşhūd-ı [Ü191b] ‘ayn-ı ehl-i iṫtibārdur. Pes zāhir-ārāyānāsā şüret-perest olmaḡdan mücānebetüñ lüzümünü işṫār için nāzım eyidür:

﴿ ظاهر خود را میارا ای فقیر ﴾ İy faḳīr ü muḡtāc! Kendi zāhirüñi zeyn itme. **Zāhir-i ḡod-rā**,

«kendi zāhirüñi» dimekdür. Zāhir, muḡābil-i bāṫındur. Murād; taşrañı dimekdür. Bu mecmūṫ-ı muḡaddem-i meṫṫüldür; fiṫli «**me-yārā**»dur ki «ārāsten»den müştāḳḳ nehy-i ḡazırur. Maṫnāsı «bezeme» dimekdür. İy, ḡarf-i nidādur. **Faḳīr**, maṫrūfdur. Pes bunda zāhirin zeyn itmeḡe iḳtidārı olmayanı «me-

yārā» diyü nehyūñ bir ma'nāsı olmadığından faḳīrden murād muhtāc-ı Ḥudādur. Nitekim و الله الغنى و انتم الفقراء. nazm-ı şerīfī bu ma'nāda hüveydādur. Yāḥod taşfiye-i derūndan lā'übālī olarak libās-ı şūfiyye ile zīnet-i zāhire dil-beste ve kisvet-i şeyḫāne ile peyveste şūret-ārā murāddur ki bunların libās-ı şūrīleri perde-i 'aybdur ve kendülerün bī-kemāl oldukları bī-reybdür. Nitekim māhuñ 'ayār-ı tāmı zīr-i ebrde nūmayāndur diyü *beyt*:

لباس پرده عیبست بی کمالانرا

که زیر ابر نماید عیار ماه تمام

buyurmuşlardır. Qaldı ki muḳteżā-yı rūzgār üzre ehl-i ma'ārifūñ libās-ı faḳrda bī-i'tibār ve zīnet-i zāhiri olmayan zamānede bī-revāc-ı bāzār olduğu ḥasebiyle, zīnet-i zāhirūñ lüzūmını iş'arda *beyt*:

غلط کردم نیفتادم بفکر ظاهر آرایی

بجای عقل در سر طره دستار یابستی

Ya'nī, zāhir-ārālīḳ fikrine düşmemekde ḡalaṭ itdüm; başda 'aḳl yirine ṭurre-i destār gerek idi didikleri, mezemmet-i ehl-i zamān içündür. Yoksa zāhir-ārālīḳ fī-nefsi'l-emr midḥat için degüldür. [S198b] İmdi zīnet-i zāhirden ḥazer gerekdür.

﴿ تا که بدر باطنت کردد منیر ﴾ Tā ki bedr-i bāṭnuñ münīr ola. **Tā ki**, ma'rūfdur. Bu nüşhaya göre bāṭnı semāya teşbīh ile bedrden murād ḳalb olur. Ammā ba'zı nüşhada ki lafzı yirine çü kelimesi vāḳıf olmaḡın **tā çü bedr**, «on dört gicelik ay gibi»; **bāṭnet**, «derūnuñ»; **gerded**, kāf-ı 'Acemī ile şayrūret ma'nāsı için olan «gerdīden»den müştakḳ muzārī-i müfred-i ḡā'ibdür. Ma'nāsı «ola» dimekdür. **Münīr**, «zıyā virici» dimekdür; gereded fī'linūñ mef'ūlidür. Ma'lūm ola ki nāzımuñ bundan murādı, dünyā-yı dūnda beḳā olmadığı gibi libās-ı fāḫiresinde daḫı şafā yoḳdur. Zīrā libās-ı [Ü192a] dünyā ile zāhire zīnet virmek bā'is-i ḳasvet-i bāṭn u zūlmetdür. Pes zāhirde olan zīneti terk itmedikce, bāṭn bedr-i münīr (ü) zıyādār olmaz dimekdür. Belki bāṭnuñ bedr-i münīr gibi olması, zāhirde olan libās-ı fāḫiruñ perişānlığına sebebdür. Nitekim Şā'ib:

از دل روشن علایقرا شود پیوند سست

ماه میسازد کتانرا بود و تار از هم جدا

Ya'nī; zāhirde olan peyvend ü 'alāyīḳ, dil-i rüşende süst ü perişān olur. Zīrā māh-ı mīnānuñ zıyāsı, ḥasbe'l-ḥāşşa kettānuñ luḫmesini arışından cūdā ider didikleri ma'nāya güvāhdur. Ḥattā kettān kısmı eger māhuñ zıyāsına dūçār olmasa ḳıyāmete dek çürimez idi dimişlerdür. Pes nāzımuñ bu beytinde, zāhir ü bāṭn ve bedr ü münīr kelimeleri bu nikāte işāretdür. Ve bu beytde şūfiyāne bir işāret-i dīḡer daḫı vardır. Ḥulāşası; seyr-i zāhirden ḥazer eyle ki seyr-i bāṭna güzer eyleyesin dimekdür. Seyr-i zāhirden murād bu 'ālem-i şehādete mensūb olan seyrdür ki taşra ḡitmez. Ammā seyr-i bāṭn, āsmān-ı ma'nevīdedür ki anuñ nihāyeti yoḳdur. Ve āsmān-ı ma'nevī ḳalb ve 'aḳl ve rūḫuñ nazargāhidur. Ve bunuñ seyri, semāvāt-i seb'adan 'ālīterdür. Zīrā ḳalb ve rūḫuñ seyrleri ma'a'llāh ve fī'llāhdur. Ve bu seyruñ herbir seyrdan a'lā idigi bī-iştibāhdur. Pes bu seyr ile semā'-i bāṭn, bedr-i kāmil gibi münīr olmaḳ sīretine rāḡīb olan, sā'ir

mā-sivānuñ şüret-i zībāsına t̄alib olmamağ gerekdür. Yaʿnī zīnet-i zāhirden dūr olduğı gibi, zāhiri müzeyyen olan şuverden dağı mehcūr ol dimekdür. Nitekim nāzım raḥimehu'llāh eyidür:

{ طالب هر صورت زیبا مباش } Her zībā-şüretüñ t̄alibi olma. **T̄alib**, maʿrūfdur. **Her**, ʿumūmiyyeti müfıddür. [S199a] **Şüret**, «her şey'ün temāşılı»ne dirler. **Zībā**, «güzel ve yaraşık» maʿnālarınadır. **Me-bāş**, «olma» dimekdür. Pes bundan murād, şüret-perest olma dimekdür. Zīrā meşelā ādem, şüret-i maḥz ile insān-ı kāmil olamaz. Belki sīret ile olur. Ve nazar ise sīret-i pāk ü niyyet-i tābnākedür ki nitekim: لا ينظر الى صوركم ولا الى اعمالكم بل ينظر الى قلوبكم و نياتكم hadīs-i şerfi bu maʿnāya güvāhdur. Ve bu maʿnāyı beyānda *mısrā*ʿ:

Nağş-ı gülden eşer-i büy-ı ḥaḳīḳat gelmez

dimişlerdür. Yaʿnī meşelā dīvārda menḳūş olan şüret-i bī-cān-ı insāndan meʿāl [Ü192b] añlanmadığı bu mısrāʿuñ mażmūnından hüveydādur dimekdür. Pes her şüretde bihter olan, maʿnāda ʿālī-ḳadr olmadığını ḥazret-i Mevlānā *meşnevī*:

وصف صورت نیست اندر خامهها

عالم و عابد بود در نامهها

mażmūniyle işbāt itmişdür. Yaʿnī; eşer-i ḥāme olan nāmede şüreti tavşif yokdur. Belki sīreti taʿrif vardır. Zīrā bir kimesneyi vaşf murād olındıḳda, evşāf-ı ḥamīdesi yazılır. Yoksa şüret-i cemīlesi nağş olup gönderilmez. Meger ki mürsil ile mürselün ileyh, ehl-i şüretten nağḳāş olalar, intihā. Ve ḥukemā bu maʿnāyı temşilde eyitmişlerdür ki mü'min bir altun şanem bulsa anı büt-perest için alıkoymayup, der-ḥāl anı āteşe ilkā birle şüret-i ʿarıyetin ḥalʿ ider. Zīrā şüretlik andan ḥāşıl olacağ menfaʿate māniʿdür. Pes mü'min-i ʿārif ḳaçan bir nā-maʿkūl şüreti görse der-ḥāl ānuñ zımnında menāfiʿ var mı yok mı diyü añā nazar ider. Eger menāfiʿi mutazammın ise ḳābiliyyeti ḥasebiyle şüretā olan ḳubḥını izāle idüp zer-i ḥālīş gibi anuñ maʿnāsını aḥz ider. Ve illā şüreti, dūnyā gibi bī-maʿnā ise zīnet-i zāhirine aldanmayup anı derece-i iʿtibārdan ışḳāt ider dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

Lafz ger rāst buved yā kecrek

Hıç ḳayırmaz bize maʿnāsı gerek

didiklerinüñ maʿnāsı bu beyān üzredür. Ve dağı meşelā ḥacca ʿazm iden Hindī vü Rümī vü Ḥabeşīnūñ rengine baḳılmayup, cihet-i ʿazmine nazar olunur. Ve ol ʿāzim-i Beyt-i ḥarām her ne ḳadar şüretde siyāh-endām ise de anı şaḥīfe-i iʿtibārda beyāz oḳurlar. Ḥulāşa her şüret-i zībā, nazar u talebe sezā degüldür dimişlerdür. Ve nāzımuñ bu mısrāʿında, ḥubb-i mecāz ile her ḥüsn-i mecāziye t̄alib olma dimege imā vardır. Bu dağı icmālen beyāna muḥtācdur. Budur ki; ḥubb didikleri, ḥüsn ü iḥsāndan mutaşavver olan muvāfiḳ nesneye nefsuñ meylinden ʿibāredür. Ve ʿışḳ didikleri; [S199b] ḥüsn ü iḥsān üzerine müfriḫ ü ḡalib olan meyliden ve dağı ḥüsn ü iḥsāndan her birleri ḡāḥ başar ile ve ḡāḥ ḳalb ile idrāk olunur. Ve ḥubb-i mezkūr ḥüsn ü iḥsāna tābiʿ olur. Pes Ḥaḳḳ ḥaḳḳında bunlaruñ kemālleri ḥaḳīḳatdür. Zīrā Ḥaḳḳdan nefy ü intifāsı şaḥīḫ degüldür. Ammā şıfāt-ı ḥaḳḳ, şenb-i müsteʿār menzilesindedür. Şıfāt-ı ḥaḳḳuñ mecāziyyeti bu cihetdendir. Ve mecāz dağı iki kısım üzredür. Bir kısmı nefsanīdür. ʿAlāmeti; muḥibbūñ çok çok şemāʿil-i

maḥbūbı ta'accüb eylemesi ve riḳḳat şāhibi olması ve maḥbūbınuñ [Ü193a] mā-ʿadāsından münḳaṭıʿ olması gibi nesnelerdür. Anuñçün المجاز قنطرة الحقيقة dimişlerdür. Ve bir kısmı ḥayvānıdır ki lezzet-i ʿacileyi taḥşilde ʿāḳıleyi istiḥdām üzre nefis-i emmāreye muʿāvenet ve ekser-i aḥvālede ḥaḳıḳaten ve ḥükmen fişḳ u fücūra muḳārenet eyler. Nazm:

İsm-i dil-ber ʿaceb tılısm oldı
 Anda ʿışḳ ehli iki kısım oldı
 Kimi dāl ile lāmını gözler
 Kimi bā ile rāsını özler
 Kim ki ḳaldurdı aradan lāmı
 Oldı ʿışḳ ehlinüñ o bed-nāmı

İmdi dünyā gibi her bir bī-ḥüsn zātı olan şüret, neḳadar zāhirde pür-zīnet ise de aña ṭalebkār olma ki fānī-i bī-maʿnā ve ṭālibi hemīşe ḥalḳa rüsvādur. Pes varṭadan ḥalāş murād idüp ḥarfınüñ üzerine bir kimse vaż-ı engüşt eylemesin diyen kimse burada niḡin gibi sādellikden nāşī her naḳşa vücūd virmemek gerekdür diyü *beyt*:

اگر خواهی که نکذارد کسی انکشت بر حرفت
 بهر نقشی مده از سادگی تن چون نکین اینجا

diyü buyurmışlardur. Pes:

﴿ در هوای اطلس و دیبا مباح ﴾ Aṭlas dībā hevāsında olma. **Der**, zarfıyyet içündür. **Hevā-yı aṭlas**, izāfetle «aṭlas maḥabbetinde» dimekdür. Hevā, bunda meyl ü maḥabbet maʿnāsına ʿArabıdır. Aṭlas, maʿrūf sāde ṭoḳınmış ḳumāşuñ adıdır. Bunda murād budur. Ve felek-i tāsiʿuñ ismidür. Felek-i mezkūruñ kevākibden ḥulūvvi sebebiyle aṭlas dinmişdür. Nitekim:

Elüme girse idi aṭlas-ı çarḫ-ı gerdün
 Pärelerdüm anı erbābına ṭonluḳ ṭonluḳ

beyti bu maʿnācadur. Ve daḫı bir kātibüñ ismidür. Ve daḫı bī-lıḫye olan racül-i sāde-rüya aṭlas dirler. (...) [S200a] **U(ve) dībā**, aṭlas üzerine maʿṭūf, altun ve gümüş ile ṭoḳınmış ḥarīr, ḳumāş-ı maʿrūfdur. **Me-bāş**, «olma» dimekdür. Maʿlūm ola ki kāla-yı fānī hevāsında olmaḳ, insānı der-beder ḡarīḳ-ı baḫr-i keder itdiginden mā-ʿadā ḳalb-i ṭālibi maḳḫūr u giriftār-ı dām-ı kibr ü ḡurūr ider. Anuñçün rüşen-dil olan [Ü193b] kāmiller bu tekellüfden āzāde ve bu hevādan sāde-dillerdür. Nitekim Ḥʿace Kelīm eyidür:

نیست جز ترک تکلف زینت روشن دلان
 کر لباس اطلس است آینه عریان بهترست

Yaʿnī; rüşen-diller için terk-i tekellüfden ḡayrı zīnet yoḳdur. Görmez misin ki libās-ı aṭlas daḫı olsa āyīne-i bī-cāme bihterdür dimekdür. Pes rüşen-dil olanlar, āyīnenüñ hiçbir cemāle dil-bend olmadıḡı gibi firiftē-i reng u büy degüllerdür. Nitekim Ḥʿace-i mūmā-ileyhüñ *beyt*:

روشندلان فرفته رنگ و بو نیستند
 آینه دل بهیچ جمالی نبسته است

beyti bu beyāna şāhiddür. Hülāşa-i kelām, nîk-bātm̄ olan ārāyiş-i zāhir kaydında olmaz. Meşelā gülistānuñ derūni gül ü gonce ve ezhār-ı gūn-ā-gūn ile meşhūn olduğundan, dīvārı naqş-ı naqqāşa muhtāc degüldür. Nitekim Kelīm:

نباشد نیک باطن در پی ارایش ظاهر

نقاش احتیاجی نیست دیوار کلستانرا

dimişlerdür. Pes zāhirin zeyn iden ekşer müstağrağ-ı baħr-i deyn ve mürtekib-i ħarām ve gurūr ile ħirām mişllü āşāmdan ħālī olmayup, her bār ittibā'-ı hevā' ü heves ve ihtişāş-ı ārzū-yı nefis olmağın nāzım sebeb-i fikr-i ārāyiş olan hevā-yı nefsanīden ħazer ve Hūdānun kulluğın ihtiyār ile 'ömrüñi güzer kıll dimek beyānında eyidür:

﴿ از هوا بگذر خدا را بنده باش ﴾ Ārzū-yı nefsdan geç ve Hūdāya bende ol; ya'ni kullığı yirine getür. **Ez-hevā**, «telezzüzāta meylden» dimekdür. **Bügzer**, bā'-i zā'ide ile emr-i ħāzırdu; «geç» dimekdür. Maşdarı «güzāştēn»dür. **Hūdā-rā**, «Allāhu zū'l-celāle» dimekdür. Bu kelime muqaddem-i mef'öldür. **Bende**, «kull»; **bāş**, «ol» dimekdür. Ma'lūm ola ki nāzımuñ hevāyı terk eyle didiği muṭlağdur. Pes mısrā'-ı şānī qarīnesiyle bunda esbāb-ı tecemmül kaydında olma dimegi murād, muṭlağ zımnında muqayyedüñ zikri ħasebiyledür. Yoksa Hūdāya 'alā-vechi'l-kemāl kulluğ herbir hevā vü hevesi terke mevküfdür. Belki terk-i hevā 'ayn-i kulluğdur. İmdi āzādelikde 'ubūdiyyet-i Hūdā bā'is-i [S200b] emān-ı her dü-serādur. Nitekim:

بندگی کردن پندیدست بازادگی

سرورا خط امان شد از خزان استادگی

dinmişdür. Ya'ni; āzādelik ile pā-ber-cāy-ı maḳām-ı 'ubūdiyyetde kıyām, pesendīde-i ehl-i ħikmetdür. Zīrā serv-i āzādenüñ bu vechile kıyāmı kendüye ħazān-ı rüzgārdan [Ü194a] ħaṭṭ-ı emān olmuşdur dimekdür. Qaldı ki terk-i hevā üzre bende-i Hūdā olan merdān-ı İlāhī her ne qadar mażħar-ı mevhibe ve nā'il-i tecemmülāt-ı nā-mütenāhī olsalar ve rişte gibi ser-ā-pā pençe-gevher(?) ħarīṭalügin bulsalar yine kendi nefsleri üzerine nāza dem-sāz ve faħrete āğāz kılmazlar. Nitekim bu erbābdan bir merd-i kāmil dimişdür:

بر خویش نمی نازم از اسباب تجمل

چون رشته سراپای اکر در کهر افتم

Ve nāzımuñ terk-i hevāyı 'ubūdiyyet-i Hūdāya maḳrūn kıldığı, terk-i hevā ile bende-i Hūdā olan şüretā her neqadar gedā olur ise ma'nāda şāh-ı vālā-ḳadrdu dimege imā vardur. Nitekim H'āce Şā'ibüñ beyt:

توانی کوس شاهی زد در آفاق

اکر صائب خدارا بنده باشی

didigi bu ma'nāya güvāhdur. Ve terk-i hevā ile 'alā'ıqdan göñül qoparanlaruñ kendi yüklerin menzil-i maḳşūda ulaşdurdıkları beyānı Şā'ib:

اکر دل از علائق کننده باشی

بمنزل بار خود افکنده باشی

maẓmūn-ı laṭīfinden bī-iṣṭibāhdur. Ve terk-i hevā nefsi ẓahr itmedikce ve ṭūl-i emeli terk ile ʿubūdiyyet yolına gitmedikce mümkün degüldür. İttibāʿ-ı hevā, gāyet-i fenādur. (...[S201a, Ü194b]...) Hevā-yı nefis ü hevesün mülāyim ü muḳtezāları olan cāme-i fāhri terk ile dāfi-i ḥarr u berd olan gūşe-i ḥucrede inzivā vü setr-i ʿavret idecek ḥırḳa vü sedd-i cūf kadar luḳmeya ḳanāʿat ile bende-i Ḥudā olanıñ levāzımıñ beyān zımnında nāzım eyidür:

﴿ زندگی می بایدت در ژنده باش ﴾ Saña dirlik gerek ise yamalu ṭonda ol. **Zindegī**, kesr-i zāʿ-ı ʿArabī ile «dirilik» dimekdür ve ʿArabīsi «ḥayāt»dur. Zinde, beş maʿnāya gelür: Evvelā, «diri» ki ʿArabīsi «ḥayy»dur. Bunda murād budur. Ve āhırinde hāʾ-ı resmī bulunmağın āhırine dāhil olan yāʾ-ı vaṣfınūñ mā-ḳabline bir kāf-ı ʿAcemī gelmişdür. Kāf gelmeğile hāʾ-ı resmī ḥaṭṭdan ḥazf olunmuşdür. Sāniyen, «faḳīr»; ṣālisen, Şıfāhānda bir nehrūñ adıdır ki aña «zinde-rūd» dirler. Rābiʿan, «büzürg»; ḥāmisen, Tūrān pehlevānlarından bir mübārizūñ ismidür. Muḳkem ceng itmekde meşhūr olmağın aña «zinde-rezm» dimişlerdür. Böyle iken Rüstem kendüyi bir müşt ile helāk eylemişdür. **Mi-bāyedet**, «saña gerek ise» dimekdür. Bunda şart edātı muḳadder olmaḳ ḥasebiyle rüşendür; tā ki mā-baʿdi cezā ola ki budur. **Der-jende bāş**, «yamalu ṭonda ol» dimekdür. Der, zarfiyyet içündür. Jende, fetḥ-i zāʿ-ı ʿAcemī ile birkaç maʿnāya gelür: Evvelā, «yamalu ṭon»; sāniyen, «köhnelenmiş cāme ve mefrūşāt-ı köhne»; ṣālisen, «yırtilmış libās u firāş» ve sāʾirdür. Bu maḳāmda bu maʿānıñ ekşeri mülāyimdür. Ḥulāşa; «libās-ı fuḳarāda ol» dimekdür. Maʿlūm ola ki şıḳ u ihlāş ile cāme-i muraḳḳaʿ u libās-ı köhnede olanıñ ḳalbi ḥayāt-ı ebedī vü şafā-yı sermedīde olup, vuşul ilaʿllāh ḥāşıl ider. Zīrā bu şıfat ʿāşıḳ-ı ḥaḳīḳīter kārıdır ki zāhirleri cāme-i zībādan ʿārīdür. Pes bunların maʿşuḳı Ḥayy u Bākī olmağıla ışḳ-ı ḥaḳīḳīde kendüler daḫı her bār zindelerdür. Nitekim [S201b] ḥazret-i Mevlānānuñ *meşnevī*:

عشق زنده در روان و در بصر

هر دمی باشد ز غنچه تازه تر

diyü buyurduğı bu beyāna şāhiddür. Yaʿnī; ışḳ-ı ḥaḳīḳī ile ḥayy olan ʿāşıḳuñ ışḳı cānda vü başardadır ki āşār-ı maḥbūbı müşāhededen [Ü195a] başar-ı ʿāşıḳ lezzet vü cān-ı pür-şevḳ vişāli ile zevḳ u ḥalāvet bulmağın her nefes ḡonceden tāze vü ter olur. Ammā ışḳ-ı mecāzī tende oldığından ʿāşıḳ-ı mecāzī ten-perver ve cāme-i zībā fikriyle der-be-der oldığından mā-ʿadā maḥbūb-ı mecāzīnūñ ḥüsnī fānī vü pejmürde ve baʿdeʿz-zevāl efsürde olmaḳ iṣṭibāriyle ḥayātında iken mürde ḥükmindedür. Pes neyl-i ḥayāt-ı ebedī, meyl-i maḥbūb-ı ḥaḳīḳī ile ışḳ-ı sermedīdedür. Böyle olan merdān-ı İllāh, cāme-i muraḳḳaʿdan nefret ü ikrāh ḳılmazlar. Nitekim ʿAliyyüʿl-Ḳārī Şerḥ-i ʿAynüʿl-ʿİlmde eyidür: Ḥazret-i ʿÖmer-i Fārūḳ rażıyaʿllāhu ʿanh mesned-ārā-yı ḥilāfet iken ḳamışında üç yama ve ḥazret-i ʿAlī kerramaʿllāhu vecchū revnaḳ-efzā-yı serīr-i emāret iken pīrāheni bī-āstīn ve ṭoḳuz yirinde ruḳʿa ile muraḳḳaʿ idigi meşhūr-ı miyāne-i evliyādur, intihā. Ve bu vechile cāme-i evliyāda olanların rütbe-i vālālarını ancak Ḥudā bilür. Ve bu ḳıyāfeden kendülere hezār iṣṭibār ḥāşıl olur. Nitekim:

درویشرا از خرقة صد پاره نیست عار

محضر بقدر مهر بود صاحب اعتبار

maẓmūnından anlarıñ şān-ı ‘ālīleri āşkārdur. Ve nitekim:

لباس كهنه قدر دردمندان كم نميسازد

اگر جوهرشناسی تیغ را عریان تماشا کن

müfādı üzre cāme-i köhne ẓadr-i merdāni pest eylemez. Eger cevher-şinās iseñ tīga ‘uryān temāşā eyle didikleri bu ma‘nayı işbātda bedīdārdur. Pes imdi sīret-i merdāna sālīk iseñ:

﴿ خرقه پشمینه را بردوش کن ﴾ Yūñe mensūb hırķayı be-dūş eyle; ya‘nī hırķa-pūş ol. **Hırķa**, hā’-i mu‘ceme ile cāme-i dervīşāndur ki ekşer yamalu olmağın aña Fārisīde cāme-i delķ ve cāme-i muraḳķa‘ ve bādāme dirler. Āhīrindeki hemze mā-ba‘dine izāfet ecliyūndür. **Peşmīne**, «yūñden örülmiş ve yūñe mensūb» dimekdür. Zīrā peşm, fetḥ-i bā’-i ‘Acemī ile ıoyundan ve ıuzudan ıırıılan yūñdür ki ‘Arabīsi «şūf»dur. Āhīrindeki yā’ nisbet içūndür. Yūñden ıoķınmış ve işlenmiş her ne olur ise peşmīn dirler. Nūn nisbet-i mezkūruñ mübālağası içūndür. Hā ḥarfī, te’kīd-i ma‘nā-yı nisbet içūndür. Pes hırķa-i peşmīne ile taḳyīd ‘ādet-i libās-ı fuḳarāya binā’endür. [S202a] Yoksa köhne kirbās ile ḳānī‘ olana yene hırķa-pūş dinür. **Rā**, edāt-ı mefūldür. **Ber-dūş kon**, «omuz üzre eyle» dimekdür. Murād; libās-ı fuḳarā ile istīnās eyle dimekdür. Nitekim nesi var ise egninde olan dervīş-i bī-nevāya [Ü195b] Fārisīde «hāne ber-dūş» dirler. Pes şūret-i fuḳarāda olan hırķa-pūş için sīret-i ‘āşīḳīn, dūnyāda nā-murādīḳ şarābın nūş itmekdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ شربتی از نامرادی نوش کن ﴾ Murādsızlıḳdan bir şerbet nūş eyle. **Şerbetīde** yā’ vaḥdet içūndür. Şerbet ma‘rūfdur. **Ez-nā-murādī**, «murādsızlıḳdan» dimekdür. Āhīrindeki yā’ maşdariyyedür. Nā-murād ile nā-kām ma‘nāda birdür; nā’il-i maḳşūd olamayana itlāḳ olunur. Nūş, bunda «içmek» ma‘nāsına ism-i maşdar olmaḳ rüşendür. Zīrā nūş lafzı sekiz ma‘nāya gelür: Evvelā, «bāde içmek» ma‘nāsınadır ki ‘ş ü nūş dirler. Şāniyen, «bal ve şeker ve eşribe-i şīrīn»dür. Şālīşen, «tıryāk u pādzeḥr»; rābi‘an, gūşīden gibi «işıtmek» ma‘nāsınadır. Ḥāmisen, emr-i hāzır ve vaşf-ı terkībīde vāḳı‘ olur; bāde-nūş gibi. Sādisen, «bāde içmek» ma‘nāsına ism-i maşdar olur. Sābi‘an, «çam ağacı»; şāminen, «laṭīf ü ḥoş-meze olan nesne»dür. Pes **nūş kon**, «iç» demek olur. Ma‘lūm ola ki nāzım bunda zūhd-i ekmele īmā buyurmuşdur. Zīrā zūhd üç ḥurūfdan mürekkebdür. Zā ile zīnet-i dūnyā vü cāme-i zībāyı terk ve hā ile hevā vü heves ve ārzū-yı nefsi terk ve dāl ile dūnyā vü mā-fihāyı terk itmeyen zāhid-i ḥaḳīḳī olamaz dimişlerdür. İmdi nāzımuñ bu beyte degin bu nikāte dā’ir ebyātınuñ işāreti āşkārdur. Pes nā-murādīḳ şerbetin nūş itmek, cümle ārzū-yı nefis ü lezzāt-ı dūnyāyı şıdkıle terkden ‘ibāretdür. İmdi hırķa-pūş olan böyle olmalıdır. Ve illā bu zamānede şekl ü cilāya giren ehl-i dūnyāya; düzd-i şūret ve ḥoḳķa-bāz-ı bī-ḥayā dirler. Nitekim:

شرمم از خرقه آلوده خود می اید

که برو یاره بصد شعبده پیراستهام

Ya‘nī; levş-i riyā ve çirk-āb-ı ḥubb-i dūnyā ile mülevveş olan hırķamdan baña ḥayā ḥāşıl olur. Zīrā anuñ üzerini yüz ḥoḳķa-bāzlıḳ yāreleriyle zīnet itmişim dimekdür. Pes merdlik da‘vāsında olan bu şūretten pāk-sīret gerekdür dimege daḫı işāretdür. Ve böyle oldıḳca murādāt-ı ‘uḳbā ḥuşūl-pezīr olmaz

dimişlerdür. Ve sîret-i ‘arîfân dahı budur ki beyân olındı. (...[S202b, Ü196a]...) Ve dahı nâzımuñ bu mısrâ‘ında bir ma‘nâ-yı la‘îf-i dîgere müsâ‘ade vardur. Budur ki: İy hırka-püş olan kimesne! Bir nâ-murâddan bir şerbet nüş eyle. Ya‘nî bir merdân-ı İlähîden dâmen tutup, anuñ câm-ı terbiyesin nüş eyle ki sen dahı merdân-ı Hüdâdan olasın dimekdür. Ma‘lûm ola ki meşâyıh-ı şüfiyye, merdân-ı Hüdâya şarâb-ı Hâkğ tesmiye itmişlerdür. Nitekim hâzret-i Mevlânânuñ *meşnevî*:

آن شراب حق ختامش مشکناب
باده را ختمش بود کند عذاب

buyurmuşdur. Murâdı merdân-ı Hüdâyı medhdür. Ya‘nî; merdân-ı İlähî ol şarâb-ı Hâkğdur ki anuñ hîtâmı misk-i nâbdur. Pes bu şarâbdan nüş iden şarâb-h‘ârlaruñ hâtimleri hayr u sa‘âdet ü a‘mâl ve neş‘e-i dâ‘imî ile ‘anber-nişâr olmağın bu şarâbuñ hâkğında فليتنافس المتنافسون dinmek elyağ ve şarâb-h‘ârân içün مثل هذا فليعمل العاملون zıkr olunmağ ehağğdur. Ammâ şüret uğrılarını olan murdâr-h‘ârlar, bâde-i şeytân ve mādde-i ‘ısyândurlar. Anlaruñ hâtimleri fezâhat ü ‘azâb u ‘ukûbetdür. Ve meşreblerinden şâribleruñ ‘âkıbeti nedâmet ü hasretdür. İmdi hüsni-i hîtâm ister iseñ şarâb-ı Hâkğ didikleri merdân-ı [S203a] İlähî meşreblerinden şârib ve a‘mâl-i hâlişayı kâsib ol. Ve illâ tebdîlü’ş-şekli li-ecli’l-ekmel meşreblerinden şârib olur iseñ sū’-i hîtâma karîn ve hem-râh-ı şeytân-ı la‘în olursın dimekdür. Anuñçün nâzım, hırka-i peşmîne ile zâhiri zeyn itmegüñ şart-ı muqaddemin beyân zımında eyidür:

﴿ ای که در بر میکشی پشمینه را ﴾ İy şol kimse ki sîneye hırka-i peşmîneyi çekersin! Ya‘nî; iy hırka-püş olan kimesne! dimekdür. İy ki, «iy kimse» dimekdür. **Der**, zarfiyyet-i mecâzî içündür. **Ber**, aşlı ma‘nâ-yı mevzū^{um} lehi «sînenüñ iki yanları»dur. Ve sîne ma‘nâsına müsta‘meldür. Bunda murâd ma‘lûmdur. **Mî-keşî**, muzâri‘-i müfred-i muhâtabdur; «çekersin» dimekdür. **Peşmîne-râ**, mefûldür. Ma‘nâ «hırka-i peşmîneyi» dimekdür. Keşret-i isti‘mâl ile peşmînedan murâd; câme-i dervîşân olan ma‘rûf libâsdur. Nitekim *kıf’a*:

کسی کو خموشست و پشمینه پوش
میان شیاطین سروشی کند
نه بینی که از جمله میوه ها
[Ü196b] به انست که پشم پوشی کند

beytinde vâkı‘dur. Ya‘nî; şol kimse ki hamûş u peşmîne-püşdur, ya‘nî hırka-püşdur; şeytân-mişâl olan nâ-dân miyânelerinde gūyâ meleklik ider. Görmez misin ki cümle mîvelerden a‘lâsı peşm-püş olandur dimekdür. İmdi iy hırka-püş olmağ murâd iden kimesne:

﴿ پاک ساز از کبر اول سینه را ﴾ Evvelâ sîneyi kibrden pāk düz. **Pāk sâz**, «pāk düz» dimekdür. **Ez-kibr**, «kibrden» dimekdür. Kibr, nefsi âharuñ üzerine ziyâde görmege dirler. Ve kibri izhâra tekebbür dirler. Tekebbür gahî Hâkğda müsta‘mel olmağın, kendü ile Hüdâ tavşîf olunur. Nitekim esmâ’-i celâlüñ birisi «Mütekebbir»dür. Ammâ istikbâr bâtıla maşşûşdur; aşlâ Hâkğda müsta‘mel olmaz. Nitekim şeytâna «mütekebbir» dinmişdür. **Evvel**, ma‘rûfdur. **Sîne-râ**, «sîneyi» dimekdür. Bu lafz sâz kelimesinüñ

meʿūlidür. Bunda sīneden murād; derūn-ı sīnede olan ʕalb ve bāʕındur. Maʿlūm ola ki kibr ü tekebbür şerʕan ʕarāmdur. Ve ʕurmeti edille-i şerʕiyye ile şābitdür. Nitekim ʕurmetine bināʕen dinmişdür:

کریبان تو طوق لعنت تست
اکر از کبر و عجب کننده باشی

Yaʕnī; girībanuñ saña laʕnet ʕavkıdur, eger ʕucbden memlü olasın dimekdür. Ve bu beytūñ tafşılı; şeytān-ı laʕnūñ kibr ü ʕurūrı sebebiyle mazhar-ı laʕnet-i ebedī oldıǵından nümāyāndur. Ve mütekebbirūñ menzili nīrāndur. Nitekim ʕadīs-i ʕudsīde: [S203b] لکبریا، رداى والعظمة ازارى فمن نازعنى فى واحد منهما فقد فته فى النار vārid olmışdur. Ve kibrūñ esbābları keşīredür. Meşelā, ʕilm ve ʕamel ve veraʕ ve ʕaseb ve neseb ve cemāl ve māl ve ʕuvvet ve evlād ve etbāʕ ve aḥbāb u kibāra istinād ve ʕıqd ve ʕased ve riyā ve emşālleridür. Ve ḥāşşaten ʕırka-pūşānı kibre düşüren ekşer ʕilm ü ʕirfānı ve veraʕ u ʕamel ü riyādur. Ḥattā ʕırka-i fuḩarāda iken bu mişllü nesnelere ittikā ile ālūde-i kibr ü ʕurūr olan müzevvirlere «düzd-i şüret ve mār-siret» dimişlerdür. Şüret uğrısı oldıǵları arḩada olan ʕırka-i mütevāzıʕlar libāası iken, ʕırka altında kibr ü istikbār cübbesin iḩtifā kıldıǵlarıdur. Bu mişllü kimesnenūñ şeyḩ u dervīşligi, serīʕan başını bir belāya düşār ve beyneʕn-nās kendüyi ʕaḩır ü ḩvār ider. Nitekim:

از رعونت زود بر دیوار می آید سرش
میکنند هرکس که خورشید دامن بر زمین

dinmişdür. Yaʕnī; her kimse ki ʕurşīd gibi zemīn üzre dāmen-keş-i kibr ü ʕurūr olur, ruʕūnetden nāşī anuñ başı serīʕan dīvāra gelür. Murād maʕlūmdur. Ve bu bābdā ولا تمش فى الارض مرحا el-āyeh naẓm-ı ʕazīmüʕ-ş-şānınuñ maẓmūn-ı şerīfī tamām burhāndur. Ve mār-siret oldıǵları, zāhir-i cāmeleri post-ı mār gibi yamalar ile münakḩaş ve şekl-i şeyḩānede tezvīrate ʕarz eyledikleri piç ü tāb-ı şehādetile kec-reviş ve derūnları zehr-i ḩıyel ile müşevveş oldıǵlarıdur. Ve kendiler zātında mār gibi kec-refḩār iken daʕvā-yı kerāmet ve iddīʕā-yı meşḩat ile şāḩib-i beyʕat geçinüp, mār gibi mülāyemet göstererek baʕzı efsūn ile mār-gīrlige iʕtāʕ-i izn ile işrāb-ı şerbet eylerler. Bu ḩilelerin inkār idene, ʕulūvv ü istikbārından nāşī mār gibi çöküp üzerine atırlar. Ve zehr-i ḩile ile anı ledḩ u ihlāke ʕaşd iderler dimişlerdür. Pes kibrūñ herkes ʕaḩḩında ḩuşūşıyile ʕırka-pūşān ʕaḩḩında dünyevī vü dīnī zarar-ı keşīri [Ü197a] oldıǵından nāẓım, sīneyi evvel kibrden pāk eyle diyü taşfiye-i bāʕınuñ taşfiye-i zāhir üzerine taḩdīmiyile emr itmişdür. Zīrā cümle-i aḩlāḩ-ı zemīmenūñ kibr eşeddidür. Ve zarar-ı dīnī cihetiyle belāası keşīr ve izālesi ʕasīrdür. (...[S204a]...) ḩulāşa enāniyyet ile kibr ü ʕurūr kāfirde efzūn ve mütekebbirūñ ḩālī dīger-gün olmaḩın, dīndār olan dervīşde kibr olmasun diyü buyurmuşdur. ḩaldı ki sāʕir nāşī kibr belāsına düşüren ekşer bāʕiş-i ḩırmān-ı devlet-i ʕıkbā olan zīnet-i dünyā olmaḩın nāẓım beyānına taşaddī idüp buyuracaḩdur. ḩulāşa-i kelām, kişinūñ her neḩadar saʕd u devleti efzūn olur ise kibr ü naḩvetden pāk olmaḩ lāẓımdur. ḩattā sāyesi bāʕiş-i saʕadet olan ḩümā ʕuşınuñ rıḩı üstüḩvān olmasınūñ ḩikmetini beyānda erbāb-ı işāret ve eşḩāb-ı fiḩnatuñ kelāmı üzre; maḩz-ı ḩümādan naḩvet-i saʕadet be-der ola diyü üstüḩvān-ḩvār olmaḩda seg ile ḩümāyı şerīḩ kılmışlardur. Nitekim:

تا نخوت سعادت بیرون رود ز مغزش

با سک شریک روزی کردند ازان همارا

beyti bu ma'nâyı mübeyyendür.

﴿ کر همی خواهی نصیب از آخرت ﴾ Eger âhiretten dükeli naşîb dilerseñ. **Ger hemî h'âhî**, «eger dükeli dilerseñ»; **naşîb**, «hışşa ve hazz» ma'nâsınadır; 'Arabîdür. **Ez-âhîret**, «kıyâmetden» dimekdür. Ba'zı nüshada «ez» lafzı bulunmamağın naşîb lafzı âhirete muzâf kılınmışdır. Hülâşa-i kelâm, eger ni'am-ı gayr-ı müşâbihe kıyâmetden behredâr olmağ maqşûduñ ise:

﴿ رو بدر کن جامهای فاخرت ﴾ Yüri fâhîr libâslaruñı taşra eyle. **Rev**, fetihle üç ma'nâyâ gelür: Biri emr-i hâzırdu ki bunda murâd budur; ma'nâ «git yüri» dimekdür. Ve biri terkîb-i tavşîfide vuqû'dur. Ve biri âvâz-ı hâzîndür. **Be-der**, bâ'-i 'Arabiyye-i aşliyyenuñ fetihyle «taşra» dimekdür. **Kon**, lafziyle mecmû'ı, emr ma'nâsınadır; «taşra eyle» dimekdür. Taşra eylemek, hîç geymemek ile veyâ üzerinden hal' eylemek ile olur. **Câme'hâ**, cem'dür; müfredi «câme»dür. Câme, melbûs u mefrûşa 'âmmdur. Lâkin bunda siyâk u sibâk qarînesiyle melbûsât murâddur. Âhîrindeki yâ' harfî, mâ-ba'dine izâfet ecli içünür. **Fâhîr**, 'Arabîdür ve Fârisîde müsta'meldür; «eyü ve ceyyid» ma'nâsınadır. Âhîrindeki te[S204b] hitâb içündür. Pes bunda mışrâ'-ı evvel şart ve mışrâ'-ı şânî cezâ olmağın mefhûm-ı muhâlifi üzre; [Ü197b] libâs-ı fâhîr ile mâ'il-i zînet olana naşîb-i âhîret yoğdur dimege işâret vardur. Nitekim: من كان يريد حرث من ليس الحرير كآفدیه. Ve dahı الحریر من نصیب من لاخره في الاخرة و ماله في حرثه و ماله في الاخرة من نصیب من لاخره في الاخرة في الحدیث-ی münîfi, fâhîr câmeden harîr murâd olındığına göre tehdide vâfidür. Ve câme-i fâhîri hal' ile bir libâs-ı köhneye kanâ'at, merdân-ı İlâhî kâridur. Hattâ anlaruñ:

ز عریانی خطر افزون بود رنگین لباسی را

من آن شمع که در فانوس بر جان بیش می لرزم

müfâdı üzre libâs-ı rengînden ne vechile vehm-nâk oldıkları beyânında dimişlerdür. Ma'nâ-yı beyt: Şâhib-i libâs-ı rengîn içün haţar, 'uryânlıqdan ziyâdedür. Zîrâ 'uryân olan şem'de bi'l-kuvve olan haţar-ı efrûhtegî, libâs-ı rengîn-i fânûs ile me'nûs oldıqda fi'le qarîn ve bilâ-mâni' ihrâk-ı vücûd-ı nâzenîn eylemesi meşhûd-ı 'ayn-ı yaqîndür dimekdür. Pes ben ol şem'am ki fânûsda cân üzre ziyâde ditrerem, ya'nî fânûs-ı beden, rengîn libâs içre şem'-mişâl olan cân üzre ziyâde ditrerem dimekdür. İmdi:

﴿ بی تکلف باش آرایش مجوی ﴾ Zağmetsiz ol, zînet isteme. **Bî-tekellûf bâş**, «zağmetsiz ol» dimekdür. Tekellûf, zağmetlü işe düşmege dirler. **Ârâyiş**, ism-i maşdardur; «tezyîn» ma'nâsınadır. Lâkin zînet ma'nâsına şâyi' olmışdır. **Me-cûy**, nehy-i hâzırdu; «isteme» dimekdür. Ya'nî her hâlde taşşîl-i zînet, zağmetsiz olmaz. Zînet-i dünyâ ise zağmetin degmez dimekdür. Nitekim Nâbî:

Kâlâ-yı cihân germ-nigâh itmege degmez

El irmedi hayfâ diyü âh itmege degmez

dimişlerdür. Ve zağmet-i dünyâyı ber-ţaraf itmek mümkün degüldür. Zîrâ dünyâ dâr-ı 'anâdur. Pes dâr-ı meşâkkatde râhat aramağ ukalâ kârı degüldür. Nitekim tarh-ı tekellûf haqqında:

تکلف مکن درسلوکی که داری

نخواهی که ازخود کنی مهمانرا

dimişlerdür. Ya'nî; iy sâlik olan kimesne! Tıttığıñ sülükda tekellüf eyleme ki kendüñden mihmānuñı kaṭ'idesiñ gerekdür. Zīrā ma'nāda kişinüñ zātı dünyāda mihmāndur. Mihmāna mürā'āt için tekellüfe düşmek mezmūmdur. İmdi her umūrda, huşuşıyle libās huşuşında tekellüfden mücānebet ile senevī bir libāsa ḳanā'at itmek gerekdür. Zīrā:

عزیزتر نه از كعبه ای لباس پرست
بجامه كه بسالی رسد قناعت كن

Ya'nî; Ka'be-i mükerreme bu deñlü muḥtereme iken senede bir libāsa ḳānī'adur. İmdi iy libās-perest ve iy talebkār-ı [S205a] zīb ü zīnet! Sen Ka'beden 'azizter degülsin; senede ulaşan bir came ile ḳanā'at ve iḥrāz-ı rāḫat-ı āḫiret eyle dimekdür. Zīrā dünyāda rāḫat ma'dūmdur. Rāḫat, rāḫat-ı āḫiret idigi meczūmdur. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ ترك راحت كير و آسایش مجوی ﴾ Rāḫat terkinı tıt ve ḫuzūr isteme. **Terk**, fetḫiledür; ma'rūfdur; [Ü198a] mā-ba'dine muzāfdur. **Rāḫat**, «diñlenmek» ma'nāsına; **gīr**, kesr-i kāf-ı 'Acemī ile emr-i ḫāzırdu; «tıt» dimekdür. Maşdarı «giriten»dür. **U(ve) āsāyiş**, rāḫatuñ 'aṭf-ı tefsīridür; «ve ḫuzūr» ma'nāsınadır. **Me-cūy**, kemā-merre «isteme» idmekdür. Pes dünyāda her bir müzāyākaya huşuşan meşāḳḳ-ı ṭā'ate taḫammül ile āḫirete dā'ir tedārük-i esbābı tecemmül her mü'mine lāzımdur. Ve illā dünyāda rāḫat yokdur. Nitekim راحة فى الدنيا لا mażmūnı bu beyānda kāfidür. Ve daḫı لا راحة للمؤمنون ḫadīs-i leṭāfet-meşḫūmı bu maṭlabda vāfidür. Ve daḫı İmām Müslim raḫimehu'llāhuñ İbnü 'Ömer rivāyetiyle taḫrīc eyledigi وجنة الكافر و الدنيا سجن المؤمن ḫadīs-i şerīfi bu beyānda zāhirdür. Pes dünyā mü'mine zindān idigi, kendü için āmāde olan na'ime nażarandur. Ve kāfire cinān idigi, kendü için āmāde olan 'azāb-ı caḫīme nażarandur. Yāḫod mü'min, şehevāt-ı muḫarremeden memnū'iyette ke-ennehū zindāndadır; kāfir bunuñ 'aksidür. İmdi sücūnda rāḫat nā-yāb idigi bī-irtiyābdur. (...[S205b, Ü198b]...) İmdi dünyāda āsāyiş ü ḫuzūrı terk itmek, esbāb-ı ḫuzūr-ı dünyeviyi aramamaḳdan 'ibāret oldıgım ĩmā için nāzım eyidür:

﴿ در برت كو كسوت زيبا مياش ﴾ Söyle senüñ üzerüñde güzel cāme olmasun. **Der-beret**, āḫirdeki ṭā'-ı ḫiṭāb ile ma'nā; «üzerüñde» dimekdür. **Gū**, zamm-ı kāf-ı 'Acemī ve sükūn-ı vāv ile emr-i ḫāzırdu; «söyle» dimekdür. **Kisvet-i zibā**, «güzel libās» dimekdür. **Me-bāş**, bunda «olmasun» dimekdür. Zīrā emr-i ḫāzırdu şoñra nehy-i ḫāzıra nehy-i gā'ib ma'nāsı virilmek ḳā'ide-i Fürsendedür. Bundan murād; merdān-ı Ḥudā sīretini beyāndur ki anlar kisve-i fuḳarāda şād-kām u cāme-i zībāyı üzerlerinden selb ü i'dām itmişlerdür. Ve 'ārifān-ı Mevlā resmini 'ıyāndur ki anlar kisve-i faḳruñ daḫı zībāsını tārik olup hem-vāre zād-ı āḫirete mütedāriklerdür. Ve kisve-i 'ārif böyle gerekdür. Ve illā ḫāl, düşvār olur dimekdür. Nitekim:

سكه مردان نداری معرفت كم خرج كن
فتنها دارد بنام پادشاهان زر زدن

Bu beyānda hüveydādur. Ya'nî sikke-i merdān tıtmayan, ma'rifetin az ḫarc itmelüdü. Zīrā bilā-münāsebet nām-ı pādşāhān ile ḫarb-ı zer kılmaḳda niçe fītneler peydā olur dimekdür. İmdi sikke-i merdān

geymege bî-liyâkat olan dervîşānuñ hâli qalb-zen hâli gibidür. Qalb-zenüñ fitneden ‘adem-i selâmeti nümâyândur dimişlerdür. Ve bu maqûlelere «şüret-fürüş u eli boş» dimişlerdür. Nitekim:

Çeşm-i ‘inâyet umma o şüret-fürüşdan
Kim kendi çeşmine çekecek tütüyası yok
Ümmîd-i himmet eyler iseñ andan eyle kim
Hâk-i siyâha baş idecek büriyası yok

Pes şâhib-i himmetler didikleri kisve-i zîbâ vü câme-i h^vâb-ı [S206a] râhat-efzâdan bî-ıyâd olanlardur ve devlet-i ‘uqbâyı bu hey’ât ile bulanlardur. İmdi beden-i [Ü199a] insân encâmında hâk ile yek-sân olmaq ‘ilâvesiyle câme-i h^vâbı hâkden düzmek ve firâş-ı nâ‘imden ‘alâqayı üzmeğe hoşdur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ زير پهلو جامه خوابت کو مباش ﴾ Söyle eyegü altında ferş olmasun. **Zîr**, «alt» ma‘nâsınadır;

mâ-ba‘dine muzâfdur. **Pehlû**, bunda «eyegü» ma‘nâsınadır. Ve dağı şehr-i İrâna dağı pehlû dirler. **Câme-h^vâbet**, âhirinde olan tâ’-i hîtâb, pehlû kelimesinüñ âhirine merbûtdur. Taqđır; zîr-i pehlüyet, «eyegüñ altında»; câme-h^vâb, «döşek»; **gü me-bâş**, kemâ-merre «söyle olmasun» yâhod «di ki olmasun» demek bunda câ’izdür. Pes nâzım bunda hâne-ber-düş olan mücerred ü âzâdegānuñ ve her hâlde hırqa-püş olan dervîşānuñ tavr-ı pāklerine işâret buyurmuşdur. Yoksa firâş itihâzında şer‘an câ’iz olan miqdâr-ı hâceti inkâr kabîlinden degüldür. Nitekim Şahîh-i Müslim ve Meşâbîh ve Cāmi‘u’l-Uşûlün beyânı üzre Cābir bin ‘Abdi’llāhdan mervî olan hadîs-i şerîfde: فراش للرجل و فراش للمرأة والثالث للضيف والرابع للشيطان vârid olmuşdur. Ma‘nâ-yı şerîfün hülâşası racül ve mer’e ve zayfuñ her birlerine birer firâş kâfidür. Râbi‘, zâ’id ‘ale’l-hâcetdür ve gâliben mübâhât içündür. Ve mübâhât mezmûmdur; her mezmûm olan şeytāna muzâfdur dimekdür. (...) Ve bu hadîs-i şerîfde, âlât-ı beyt ve umûr-ı mübâhada qadr-i hâcet üzerine iktîşâr ve terk-i ikşâr-ı levâzıma îmâ vardır. Nâzımuñ dağı murâdı bu olmaq muhtemeldür. Yâhod rûsum-ı ehl-i ‘ışka ve kâ‘ide-i erbâb-ı zühde îmâ buyurmuşdur. Zîrâ bu hey’ât-ı maṭbû‘a rāh-ı ‘âşık-ı İlāh ve tarîk-ı dervîş-i fenâ-fi’llāhdur. Nitekim:

جامه خاکستری آب حیات آتش است

عشق میخواهد که خاکستر نشین باشد کسی

dinmişdür. Ya‘nî; remâda mensûb olan libās, beşere-i ‘âşık derûnında olan âteş-i ‘ışka bā‘is-i beķā olan âb-ı hayâtdur. Pes ‘ışk, ‘âşıkun hâkister-nişîn olmasını [Ü199b] ister dimekdür. Murâd [S206b] ma‘lûmdur. Hülâşa-i kelâm:

Gerek seng-i siyâh olsun gerekse atlas u dîbâ

Ġaraż bir bâliş-i râhat bulunmaqđur ser altında

müfâdıncâ seng-i siyâh ile atlas u dîbâ, t̄arik-i dünyâ katında birdür. Pes “ḥal‘-i kisve-i zîbâdan soñra libās-ı selâmet-ihtivâ nedür?” diyü su’âl olunmağın nâzım cevâb tarîkıyle eyidür:

﴿ همچو صوفی در لباس صوف باش ﴾ Şüfî gibi şüf libâsda ol. **Hem-çü**, kelime-i teşbîhdür; mâ-

ba‘dine muzâfdur. **Şüfî**, âhirinde olan yâ’-i nisbet ile şüfa mensûb dimekdür. Şüf Fâriside; keçinüñ uzun kılları dibinden ḥurde kılları egirüp tokudıkları kumâş gibi mevcdâr nesnedür. Pes libās-ı mezkûrı ekşerî zühhâd geymegin, kendülerin aña nisbet ile şüfî dimişlerdür. Bu münâsebet-i luğaviyyeleridür. ‘Örf-i

meşâyîhda şūfî kime didikleri inşâ'allâh hemân beyân olınur. **Der-libās-ı şūf**, «şūf libāsda» dimekdür. Libās, geyecek ve örtünecege şāmıldür. Ba'zı nüshada bu 'ibārenüñ yirine «der-pelās u şūf» vākırdur. Ma'nā «eski haftān ve şāl ve şūfda»; **bāş**, «ol» dimekdür. Ma'lūm ola ki şūfinüñ ta'rīfnde İmām-ı A'zam raḥimehu'llāh buyurmuşdur ki: الصوفى من صفا قلبه عن الكبر والكدر و انقطع عن البشر و استوى عنده الذهب و Ya'nī; şūfî ḳalbi kibr ü kīnden şāf ve beşerden inḳıṭā ile ṭā'āte is'āf ve 'indinde zeheb ile kesek müsāvī olandır. Ve illā kelb-i Kūfî bihter ez-hezār şūfidür dimekdür. Ve daḫı 'Avārifü'l-Ma'ārif nām kitābda eyidür: الصوفى يرى دمه هدرا و ملكه مباحا Ya'nī; rāh-ı Ḥaḳḳda cān u mālı ḳaydında olmayandır. Ve daḫı ḫāzret-i Mevlānā *mısrā'*:

صوفى ابن الوقت باشد اى رفيق

Ya'nī; şūfî, māzī vü müstaḳbele nāzır olmaz. Tıfl-ı şaḡır pederinüñ ḫükminde maḫkūm olduḡı gibi bu daḫı vaḳtinüñ ḫükminde maḫkūm u muḳayyed olmaḡın ḫarekātı hemişe muḳtezā-yı vaḳte göredür. Zīrā الوقت سيف قاطع müfādınca; vaḳt, dā'imā a'mār-ı insānı bürrān idici seyfi-şārimdür dinmişdür. (...[S207a, Ü200a]...) Ve erbāb-ı işāret: Şūfî, erbāb-ı ḫāle dirler; yoḡsa ehl-i ḳāle dimezler dimişlerdür. Nitekim buyururlar:

Dilümüz aňlayamaz şūfî bizüm ḳāl ehli
Bī-zebān söyleşelüm var ise bir ḫāl ehli
Salṭanat faḳr ile faḫr itmek imiş 'ālemde
Ne bilür ḳadrin anuñ memleket ü māl ehli

intihā. Nāzım libās-ı şūfda olan şūfî-i ekmelüñ şüretini beyānı zeylinde sīret-i şūfî ne idigin i'lān için buyurur:

﴿ با صفتهای خدا موصوف باش ﴾ Ḥudānuñ şıfatlarıyle mevşūf ol. Murād; rāzī olduḡı şıfāt-ı cemīle ile dimekdür. **Bā-sıfathā-yı Ḥudā**, «merzī-i Ḥudā olan şıfatlar ile» dimekdür. Nitekim تخلقوا الله da te'vīl böyledür. **Mevşūf bāş**, «muttaşif ol» dimekdür. Nitekim ḫāzret-i Ebū Bekri'ş-Şiddīḳ rażıya'llāhu 'anhuñ *beyt*:

ليس زهد المرء في ليس العبا

زهده في الترك مما يشتهى

kelām-ı laṭfî bu beyana güvāhdur. Murād; yalnız şüretüñ şūflığı kifāyet itmez; sīretde daḫı şūflıḳ gerekdür. Pes sīret-i pāk, merzī-i Ḥaḳḳ ile olan şıfāt-ı cemīle ile ittişāfdur. Pes bu şıfat-ı pāk bi'l-küllıye dünyādan tezehhüd ve hem-vāre encāmını fikr ile rāh-ı vuşūl-i İlāhda olan murāduñ şıfatıdır dimegi ebyāt-ı sābıḳaya fezleke düşürüp nāzım eyidür:

﴿ مرد ره را بوریا قالین بود ﴾ Merd-i rāh için būriyā ḳalıdır. **Merd-i reh**, «yol eri» dimekdür. Nitekim 'Arabīde ehl-i sefere «ibnü sebīl» dirler. Pes merdān-ı İlāh olan kimesneler her bār mevti zıkr ile āḡāh u mütedārik olduḡlarından kendülere merd-i rāh dinilmişdür. Zīrā bunlar miḫmān-ḫāne-i dünyāda müsāfirāne dem-güzer ve daḫı سبیل او غریب کن في الدنيا كانḳ ḫadīs-i gevher-bārın ḳılāde-i gerden-i 'amel ü istiḫzār eylemişlerdür. Pes böyle olan merdān-ı rāha; **būriyā**, «ḫasīr-i ma'rūf»; **ḳālīm**, «ḫalı

didikleri döşeme»dür. Şağırine cīm-i taşgīr ile «kālīçe» dirler. **Buved**, bunda «est» maʿnāsına olmağ rüşendür. Maʿlūm ola ki nāzımuñ bunda merd-i rāhuñ [Ü200b] k̄āniʿ olduğına ve ʿalāka-i dünyāya taʿalluğ, merdānelige māniʿ olduğına ve levāzım-ı dünyā için kimseye ser-fürü eylemediklerine ve istignālarından [S207b] nāṣī fağr (u) fenāda h̄āk-niṣīn olmağı bisāṭ-ı fāhıre virmediklerine işāret vardır. Nitekim beyān-ı k̄anāʿatlerinde:

خوشست مشق قناعت بیوریا کردن
بخواب مخمل بی دردرا رها کردن

dinmişdür. Yaʿnī; bī-derd kaṭīfe üzre olan h̄ʿābı rehā eylemek ile būriyāda meşq-ı k̄anāʿat eylemek hoşdur dimekdür. Nitekim H̄ʿāce H̄āfız:

خوش وقت بوریا و کدایی و خواب امن
کین عیش نیست در خور اورنگ خسروی

beyti bu beyāna güvāhdur. Maʿnā-yı beyt: Būriyānuñ ve gedālīguñ ve emn ü huzūr olan h̄ʿābuñ vaḳti laṭīfdür ki, ʿiṣ u huzūr pādşahlık tahtına lāyık degüldür; zīrā pādşāhlarda bu zevğ u huzūr yoğdur dimekdür. *Beyt*:

بخسبند خوش روستایی و جفت
بذوقی که سلطان در دیوان نخفت

beyān-ı sābıḳı müʿekkiddür. Ve beḳāʿ-ı taʿalluğ-ı dünyā, merdānelige māniʿ idigi, būriyāya k̄āniʿ iken beyān-ı māniʿden hüveydādur. Nitekim:

هنوز نقش تعلق بلوح دل باقیست
ز فقر نیست که قانع بیوریا شدهام

buyrılmışdur. Yaʿnī; būriyāya k̄anāʿatüm fağrdan degüldür. Belki henüz levḫ-i dilde nağş-ı taʿalluğuñ beḳāsi ḫasebiyledür ki būriyānuñ nağşı maʿrūfdur. Buña göre būriyāya daḫı taʿalluğ-ı ḫāṭır eyleyen merd-i kāmīl degüldür. Nitekim H̄ʿāce Şāʿibūñ:

چنان خوشست بازادکی مرا صائب
که وحشت قفس از نقش بوریا دارم

beytinde nümāyāndur. Pes h̄āk-i siyāha başt idecek būriyāsı olmayan āzāde, kemāl-i hoşluğdadur. Zīrā nağş-ı būriyāda olan nağş-ı kafesden vaḫşet-gīr olan āzādenüñ bī-ḳaydlığı vāreste-i ḳayd-ı beyāndur. Ḥattā h̄āk-i siyāha bī-būriyā pehlū-zen olan ehl-i istignānuñ lisānından:

کر ازادهئی بر زمین جنب رس
مکن بهر قالی زمین بوس کس

dimişlerdür. Yaʿnī; eger kemā-yenbağī āzāde iseñ h̄āk üzre yan gelüp ḳālī için bir kimesnenüñ huzūrında zemīn-būs-ı ḫizmet olma dimekdür. İmdi nāzımuñ būriyā, merd-i rāha ḳālīdür didigi ʿādet-i fuḳarāyı beyāna göredür; yoğsa mevt-i fenāsını yaḳīn iden merd-i rāh, bu taʿalluğda [Ü201a] daḫı olmamağ bī-iṣtibāhdur.

﴿ زانک خشتش عاقبت بالین بود ﴾ Zīrā ki ‘āqıbet anuñ yaşdığı kerpiç ola. **Z’ān ki**, ‘illetdür; ma’nā «andan ötürü» dimekdür. **Hışt**, kesr-i hā’-i mu’ceme ile «kerpiç» ma’nāsınadır. Āhirinde olan şın, zamīr-i gā’ıbdür; merd-i rāha rāci’dür; **bālīn** lafzınuñ āhirine merbūtdür. Me’alde [S208a] ‘**āqıbet**, «encām-ı kār»; bālīneş «anuñ yaşdığı» dimekdür. Bāl, kuş kanadına dirler. Pes yā’ ve nūn ilhākıyle yaşdığa bālīn didikleri bāle münāsebeti oldıgındandır ve vech-i münāsebet zāhirdür. **Buved**, «ola». Pes herkes encāmında hışt-ı mezārı yaşdıķ itmek muķarrerdür. Hāfız:

بسا کسا که مه مهر باشدش بالین
بعاقبت ز کل و خشت کرددش پستر

Ya’nī; şems ü kāmere beñzer şırmalı yaşdığa yaşdanan niçe kimseler; ‘āqıbet anuñ pisteri gil ü kerpiçden olur dimekdür. Bundan murād; hāk olıserdür dimekdür. (...) İmdi bu hālet-i dehşet-fezāyı der-hātır eyleyen merd-i rāh, būriyāyı kālī ‘add itmeden hālī olmayup dervīş-i fenā-fī’llāh olmaķ bī-iştibāhdür. Nitekim nāzım bu beyānuñ zeylinde hāl ü şān-ı dervīşānı beyāna taşaddī buyurmuşdur:

Der-Şıfat-ı Dervīş ü Hubb-ı Dervīşān

﴿ کر ترا عقلست بادانش قرین ﴾ Eger senüñ için ‘ırfāna maķrūn ‘aql var ise. **Ger tu-rā**, «eger senüñ için» dimekdür. ‘**Aklest**de olan est kelimesi mışrā’uñ āhirine merbūtdür. ‘Aql, ma’rūfdür. **Bā**, muşāhabet içündür. **Dāniş**, «ilm ü ‘ırfān» ma’nāsınadır. **Ķarīn**, «muķārin» ma’nāsınadır.

﴿ باش درویش و بدرویشان نشین ﴾ Dervīş ol, dervīşān ile otur. **Bāş**, «ol»; **dervīş**, ma’rūfdür. **U(ve) be-dervīşān**, «ve dervīşler ile»; **nişīn**, emr-i hāzırdu; «otur» dimekdür. Maşdarı «nişesten»dür. Pes nāzımuñ evvelā dervīş ol didiginde nikāt vardır. Evvelā faķruñ memdūhiyyetine ĩmā vardır ki faķır, müte’affif-i maħbūb-ı Hūdādur. [Ü201b] Nitekim: *ان الله يحب مؤمن الفقير اذا كان متعففا* hadīs-i şerīfi bu beyānda hüveydādur. Hattā vaķtine mālīk olan dervīş-i dil-rīş vaķtinüñ şāhıdır dimişlerdür. Nitekim şā’ir eyidür:

Vaķtine mālīk olan dervīşdür sulţān-ı vaķt
‘İzz ü cāh u salţanat degmez cihān gāvgāsına
Geç otur sedd-i Sikender gibi künc-i ‘uzlete
Baş egme dehr-i dūnuñ efser-i Dārāsına

Lākin bu kişver-i vüs‘at-eşerüñ ķadrini ancaķ zarrā vü şerrā-dīde olan āgāhlar bilür. Nitekim:

ز ابراهيم ادهم پرس قدر ملک درویشی
که طوفان دیده از آسایش ساحل خبر دارد

dimişlerdür. Ya’nī; dervīşlik mülkinüñ ķadrini İbrāhīm-i Edhemden şor ki tūfān-[S208b] dīde olan kimse āsāyiş-i sāhilden haberdārdür dimekdür. Ve bu tū’ifenüñ hāl ü şān-ı devlet-nişānu himmet-i bülend-mekānların seyrān iden ibtidā dervīş olmaludur ki mecālīs-i dervīşāna duħūl ve anlar ile hem-şoħbet olmağa isti‘dād kesbiyle maķbūl olına dimege işāretdür. Ve dervīşān ile şoħbet çok fevā’idi cāmī’dür.(...) İmdi dervīşān ile hem-nişīn olmaģuñ menāfi bundan zāhirdür. Hattā Tenbīhü’l-Ķāfilinde tenbīh-i Ebu’l-

Leys böyle olmuştur ki: Ağniyā ile mücāleseden ḥubb-ı dünyā artar; sulṭān ve vükelāsı ile mücāleseden kibr ü kāsvet artar; nisā ile mücāleseden cehl ü şehvet artar; şıbyān ile mücāleseden laḥb ü lehv artar; füssāk ile mücāleseden zūnūba cūr’et artar; fuḳarā ile mücāleseden mā-ḳasema’llāha rızā vü şŭkr artar; şulehā ile mücāleseden ṭā’āte raġbet artar; ‘ulemā ile mücāleseden ‘ilm ü vera’ artar, intihā. Pes kāmī olan dervīşān, faḳr u şulehā vü ‘ulemādan olmağın bu fevā’id-i cāmī’a mihr-i şoḥbetlerinden lāmī’adur. [Ü202a] Ve ma’lūm ola ki dervīşān ḥalḳasına duḫŭlden murād, ḥizmet-i şerīflerinde bulunmak ile ḳalb-i pāk-i himmet-eşerlerine ḳurbet iktisābıdır. Nitekim ḥazret-i Mevlānā buyurmuştur, *mesnevī*:

كفت ادخل فى عبادى تلتقى

جنة من رؤيتى يا متقى

Pes nūr-ı yaḳīn ile münevvere ve ıztırābdan muṭma’inne olan nefis, ‘inda’llāh merzıyye olan nefslere rāzıyye oldığı ḥalde Ḥaḳḳa rucū’ idüp, ehl-i tevḫīd olan ‘ibādu’llāh zümresine duḫŭl ve anlar ile cennete vuşŭl bulmak gerektür. İmdi zümre-i ‘ibādu’llaha dāḥil olmak anlaruñ ḥidemātında der-kār ve ḳalblerin celbe ibtidārdan kināyedür dimişlerdür; yoksa yalnız duḫŭl degŭldür. (...[S209a]...) Anuñçün nāzım terġīb-i mecālis-i dervīşānda eyidür:

﴿ **همنشین جز بدرویشان مکن** ﴾ Dervīşānuñ ġayrı ile muşāḥib olma. **Hem-nişin**, vaşf-ı terkībdür; «ma’ıyyet» ma’nāsın muḳayyed olan hem lafzı ile «otur» demek ma’nāsına emr-i ḥāzır olan nişin kelimesinden mürekkebdür; «bile oturu» dimektür; mā-ba’dine muzāfıdır. **Cüz be-dervīşān**, «dervīşlerden ġayrı ile» dimektür. **Me-kon**, nehy-i ḥāzır; «eyleme» dimektür. Pes nāzım bunda tarīḳat-i Muḥammediyyeye işāret buyurmuştur. Nitekim Faḥr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem du’ā-yı şerīfnde: اللهم احنى مسكينا و امتنى مسكينا و احشرنى فى زمرة المساكين buyurmuştur. Ve Münebbihātda eyidür: Dört nesneyi dört nesnesiz da’vā iden da’vāsında kāzıbdür; Ḥudāyı severem diyüp meḥārimden ictināb itmemek; ve cenneti severem diyüp fuḳarāya taşadduḳ itmemek; ve āteşden ḳorḳaram diyüp zūnūbdan iḥtirāz itmemek; ve Peyġamber-i ‘ālīşānı severem diyüp mesākīn ü dervīşān ile mücāleset ü muşāḥabet itmemek, intihā. Pes ehl-i şer’ ‘inde mücālese vü muşāḥabet ancak ehlü’llāh olan dervīşān ile gerektür; ġayrlarından inḳıtā’ ile def’-i şudā’ ḳılmaḳ lāzımdur. (...[Ü202b]...) Pes bu şıfāt-ı memdūḥa ile maḥmūdü’l-ḥışāl olan dervīşān-ı ḥamīde-fi’ālden ġayrı ile hem-nişin olmamaḳ lāzıme-i ḥāldendür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ **تا توانى غيبت ايشان مکن** ﴾ Mā-dāmā ḳādirsin anlaruñ ġaybetin eyleme yāḥod anlardan ġaybet eyleme demek daḥı ma’nādur. **Tā tevānī**, «mā-dāmā ḳādirsin» [S209b] dimektür. **Ġaybet-i işān**, «anlaruñ ġaybetin» ya’nī «anları ġaybet»; **mekon**, «eyleme» dimektür. Ma’lūm ola ki ġaybetin nuşŭş ile ḥurmeti ma’lūmdur ve herkesi ġaybet eylemek mezmūmdur. Nitekim dimişlerdür:

بود غيبت خلق مردار خواری

ازین لقمه کن پاک کام وزبانرا

ز کوهر دهد لقمهات ابر نیسان

اکرچه صدف پاک ساری دهانرا

Ya'nî; halkı gaybet itmek ma'nâda cîfe-î^vârlıktır. Bu luğme-i murdârdan kâm u zebânunı pāk eyle. Eger şadef gibi dehanunı pāk düzer iseñ ebr-i nîsân luğmeñi gevhlerden virür dimektür. Murâd ma'lûmdur. İmdi huşûşıyla ehlu'llâh olan kimesneleri medh yirine kadh u ta'n idene hadd-i kazf-i ma'nevî lâzım gelmegile ol haddün 'aşâsı ma'nevî olur. Ol 'aşâ-yı ma'nevî zebân-ı dervîşândur ki te'sîri seyf ü sinândan eşedd ve kadh idenlere husrânı mûmtedd olur. Nitekim:

زبان درازی تیغ و سنان بود چندان

کر از نیام براید عصای درویشی

bu ma'nâya güvâhdur. İmdi dervîşânun hayât u memâtında olanların zemm ve mezheb ü meşreblerin ta'n ile müdgâm eylemek revâ degüldür. Zîrâ soñra ol ta'nuñ عیب من عاب mā-şadağınca husrânı zuhûr ider. Kaldı ki 'ibârede müsâmağa-i ikrâr ile «anlardan gaybet eyleme» ma'nâsınca [Ü203a] murâd; anlarun hem-vâre dâ'ire-i şoḥbetlerinde merkez-nişîn-i şoḥbet ve celb-i kulüblerine dâ'ir hizmetden gaybet eyleme dimektür. Zîrâ anlara maḥabbet sebab-i duḥûl-i cennetdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ حب درویشان کلید جنتست ﴾ Dervîşlere maḥabbet miftâḥ-ı cennetdür. **Ḥubb-ı dervîşân**,

«dervîşlere maḥabbet» dimektür. Dervîşândan murâd; şuleḥâ'-i ümmetdür ki anlara maḥabbet sebab-i neyl-i cennetdür. Zîrâ bir kavme ihlâş ile muḥibb-i ḥâşş olan ol kavmün 'amellerin işlemiş olmasa da zümrelerinde olur. Zîrâ kulüb beyninde teḳârüb şâbitdür. Ve çok kerre ol maḥabbet, şuleḥâyâ muvâfaqate mü'eddî olup anlara lâḥıḳ ve nârdan ḥalâş ile duḥûl-i cinâna lâyıḳ olur. Nitekim Müslim ve Buḥârî taḥrîcleri ile İbnü Mes'ûd rażıya'llâhu 'anhdan mervîdür ki bir kimse Faḥr-i 'âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme gelüp eyitdi: "Yâ Rasûlu'llâh! Bir kavme lâḥıḳ olmayan kimesnenün; "ol kavmi severem" demek niçe olur?" Pes Faḥru'l-enbiyâ 'aleyhi's-selâm مع من احب المرء hadîs-i dürer-bârıyla taḥḳıḳ-ı mezḳurî iş'âr buyurmuşdur. Ḥattâ ḥazret-i Enes rażıya'llâhu 'anh eyidür: "Bu hadîs-i şerîf ile müslimîn bir güne feraḥnâk oldılar ki bir vechile beyâna gelmez" dimişdür. [S210a] **Gilîd**, kesr-i kâf-ı 'Acemî ile «anaḥtar» didikleri âletdür ki anuñla bağılı olan nesneyi açarlar. 'Arabîsi «miftâḥ»dur. Mâ-ba'dine muzâfdur. **Cennet**, ma'rûfdur. **Est**, edât-ı haberdür. Pes bunda حبا المساكين و مفتاح الجنة hadîs-i şerîfine telmîḥ vardır. İmdi buña göre bunda dervîşândan mesâkîn murâddur. Ve bunlara maḥabbetu'llâh ve fi'llâh anlar ile uḥuvvetdür. Ve bu vechile uḥuvvet, sebab-i sükenâ-yı büyü-tı cennetdür. Nitekim من اتخذ اخافى الله نبي الله بيتا فى الجنة hadîs-i şerîfi bu beşârete işâretdür. İmdi bu ta'îfeye 'adâvet mücib-i nedâmetdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ دشمن ايشان سزای لعنتست ﴾ Anlarun düşmeni ya'nî anlara düşmân olan lacnete lâ'ıḳdur.

Düşmen-i işân, «anlara düşmân olan»; **sezâ**, «lâ'ıḳ» ma'nâsınadır. Âḫirindeki yâ ḥarfî, câ'izü'l-ḥazf olan yâdur ki bunda mâ-ba'dine izâfet için zuhûra gelmişdür. **La'net**, «ḫard ve ḫayrdan ırâḳ itmek» ma'nâsına 'Arabî ve Farisîde müsta'meldür. **Est**, edât-ı haberdür. [Ü203b] Ma'lûm ola ki dervîşânun her biri, zerre-i vücûd-ı beşerde pinḥân olan ḥurşîd-i enver ve ḳuzı postında şîr-i ner ve sâ'irlere nisbeten gerçek erdür. Pes ebr-i 'adâvet ile ol ḥurşîd-i hidâyete keşâfet ve ol şîr-i ner ile muḥâşamet iden müstevcib-i 'uḳûbetdür dimişlerdür. Ve daḫı beşeriyet şamanınun zîrinde nihân olmuş baḫr-i bî-pâyânlardur. Pes ol şûret-i kâḫî

üzerine ihānet veyā ḥaḳāret ile pā-nihāde-i ‘adāvet olan ğarīḳ-ı baḫr-i ma‘şıyyet ve ḥarīḳ-ı nār-ı la‘netdür dimişlerdür. İmdi her bir şekl-i fuḳarāda olanı ḥüsn-i zann ile merd-i Ḥudā bilmek gerekdür. Zīrā ḥüsn-i zannıdan zarar görmüş yoḳdur; ammā sū’-i zannuñ işm ü ḥusrānını çekmiş çoḳdur. Lākin mürşid ittiḥāzında tedḳīka cevāz vardır. Zīrā her bir hevā-peresti Ḥudā-perest ve her bir maḫmūr u pesti mest-i şarāb-ı elest ve her bir şüret-sāzı, pāk-bāz i‘tikādiyle mürşid ittiḥāz itmek gerekmez. Belki her kelimāti şer‘a muṭābıḳ ve her tā‘āti rızā’u’llāha muvāfıḳ olan ehl-i şalāḫı üstād idinmek gerekdür. (...[S210b, Ü204a]...) Ḥulāşa evliyā vü etḳıyāya ‘adāvet iden la‘īn ve helāke ḳarīn olur. Ḥāfız:

بس تجریه کردیم درین دیر مکافات
با دردکشان هر که در افتاد بدر افتاد

Deyr-i mükāfāt, «dünyā»dur. Derd-keşān/Dürd-keşān, nūş-ı cām-ı ‘ışḳ-ı İllāhī iden «evliyā’ullāh»dur. Der üftād, «muḥāşame eyledi» ma‘nāsınadır. Be-der üftād, «helāk old» dimekdür. Ve şāriḫ-i ṭarīḳat, İbnü ‘Allān raḫimehu’llāh, zevāl-i ĩmānuñ sebeblerin beyānda: “Biri daḫı ‘adāvet-i evliyā’ullāhdur” dimişlerdür. Yāḫod ṭard-ı raḫmete müstaḫaḳḳdur dimekten bi’l-fi‘l la‘net olunmaları lāzım gelmez dinmek daḫı cevāba şālīḫdür, intihā. Pes şüretā [S211a] dervīşüñ sīretini beyān için nāzım eyidür:

﴿ پوشش درویش غیر از دلچ نیست ﴾ Dervīşüñ geyecek ve örtünecegi delḳden ğayrı degüldür.

Pūşış, āḫirinde olan şīn-ı maşdariyye ile «geyecek ve örtünecek» ma‘nāsınadır. Mā-ba‘dine muzāfdur. **Dervīş**, ma‘rūfdur. **Ġayr ez-delḳ**, «delḳden ğayrı» dimekdür. Delḳ, fetḫ ile «cāme-i muraḳḳa»dur ki dervīşāna maḫşūşdur. **Nīst**, «degüldür» dimekdür. Lākin yalnız şüret kifāyet itmez; belki sīret şürete muvāfıḳ gerekdür. Pes sīret-i pāk-i dervīş budur ki beyān olunur:

﴿ در پی کام و هوای خلق نیست ﴾ Murādi eñsesinde ve ḫalḳuñ hevāsında degüldür. **Der-pey-i**

kām, «murād [Ü204b] eñsesinde» dimekdür. Ya‘nī; murād-ı dünyeviyyeyi istiḫşāl ve ārzü-yı nefsanıyyeyi ikmāl ḳaydında degüldür. **U(ve) hevā-yı ḫalḳ**, «ve maḫlūka meyl ü iḫtılāda»; **nīst**, «degüldür» dimekdür. Ba‘zı nüshada ḫā’-i mu‘ceme ile ḫalḳ yirine ḫā’-i mühmele ile «ḫalḳ» vāḳırdur. Buña göre ma‘nā; «boğazınuñ murād u hevāsında degüldür» dimek olur. Pes ma‘nā-yı evvele göre; murādınuñ ardınca pūyān ve maḫlūka teveccüh ü meyl ile müşārun bi’l-benān olan her ne ḳadar delḳ-pūş olur ise de aña ḫaḳīḳatde dervīş dinmez. Nitekim *beyt*:

ظاهر حال عارفان دلچست

اینقدر بس که روی در خلقتست

Ya‘nī; şüret-i ḫāl-i ‘arīfān cāme-i dervīşāndur. Lākin ‘alāmet-i sū’da bu miḳdār kāfıdır ki yūzi ‘ālemyāndadır. Ya‘nī teveccūhi ḫalḳadır; Ḥaḳḳa degüldür dimekdür. Ma‘lūm ola ki dervīş iki kısım üzredür. Kısm-ı evvel; āyīne-i cūd-ı Ḥaḳḳ olandır. Pes bu ta‘bīrūñ beyānı budur ki; Ḥudā-yı müte‘āl bir ālāy muḫtāc vücuda getürüp, anları meretebe-i iftikāra getürür. Pes ol muḫtāc-ı şābir, ancak kendüyi ḫalḳ iden Ḳādir-i muṭlaḳa ‘arz-ı iḫtiyāc eyledikten soñra Ḥaḳḳuñ cūd-ı muḳaddesi muḳtezā-yı ḫükümeti üzre mazḫar-ı in‘ām u iḫsān ider. Fe‘alā-hāzā ol dervīş, āyīne-i cūd-ı Ḥaḳḳ olmuş olur. Ve ḳaçan kendülerden fānī olmaḳ meretebesine varsalar, anlarıñ vücutları maḫż-ı nı‘metden ‘ibāret olup, Ḥudā-yı müte‘āl

anların berakâtiyle halka ifâza-i rahmet ider. Bunlar defter-i ‘âlemün Hudâya dervîş dinmek ile ihrâz-ı merâtib-i yakîn iderler. Kısm-ı sâni; hilâkleri âyine-i cüd-ı Hakk iken, ihtiyacı maḥalline ‘arz itmeyüp Hakk kapusını halk kapusuna tebdil ile âyine-i cüd-ı halk olanlardır ki bunlara Hudâdan dervîş dimişlerdir. Ya‘nî şüretleri dervîş ve cânları pür-teşvîş [S211b] olmanın ma‘nâda mürde vü efsürde ve in‘âm-ı Hakkâ gayr-ı müsteḥakk olan pejmürdelerdür ki kadr-i ni‘met-i Hakkı bilmeyüp ve şükür edâ kılmayüp ma‘ârif-i İlahîden bî-behre kalmışlardır. Zîrâ mürde uğrına nevâle tabaķı tutilmadığı zâhirdür. Hattâ bu tâ‘ife mişâlde «mâhî-i ḥākî» didikleri balık şeklinde bir ḥayvândur ki yirde olup deryâdan nefret ider. Ve daḥî mişâl-i diğerde bu mişllü dervîş, mürğ-ı ḥânedür; sîmürğ-ı hevâ degüldür dimişlerdir. Ya‘nî mürğ-ı ḥâne-i dünyâdur; kâf-ı kurbet-nişîn olan ‘anķâ degüldür [Ü205a] dimekdür. İmdi ḥaķîkten dervîş, ‘anķâ-meşreb ve meyl-i mâ-sivâdan mühezzeb gerekdür. Yoksa taḥşîl-i murâd-ı nefsâniyye için maḥlûķa ‘arz-ı iftikâr iden, şâhib-i edeb degüldür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ مرد تا نهد بفرق نفس پای ﴾ Kişi mā-dām ki nefsuñ depesine ayak koymaya; ya‘nî nefsi ḳahr u zebûn itmeye dimekdür. **Merd**, fethile «er» dimekdür; ‘Arabîsi «racül»dür. **Tâ**, «mā-dām» ma‘nâsınadır. **Ne’nhed**, nûn-ı evveli meftûḥa vü nâfiyedür; nûn-ı şâniye nefsi kelimedendür. Meksür iken zarûret-i vezn için sâkin kılınmışdır. Bu fi‘l-i muzâri‘-i menfî-i müfred-i gâ‘ibdür. Tâ ne’nhed, «mādām ki koymaya» dimekdür. **Be-farķ-ı nefis**, «nefsuñ depesine» dimekdür. «Be-farķ»da bā, ilşâķ içündür. Farķ, «baş depesi»dür. Nefis, ma‘rûf ve emmâre şıfatıyla mevşüfdür. **Pây**, «ayak»dur; ‘Arabîsi «ḳadem»dür. Ma‘lûm ola ki kişiuñ şüreti her ne ḳadar merd-i rāḥ ve ṭâlib-i dergāḥ-ı İlah olsa, ḥuzûz-ı nefsâniden güzër, belki ol yolda terk-i ser kılup nefsinu muṭma’inne mertebesine ulaşıdurmadıķca vuşûl ila’llāḥ ḥâşıl idemez ve ‘uḳde-i umûrına küşâyiş viremez. Nitekim rişte-i girihdâr, çeşm-i süzenden güzër idemez diyü:

رشته تا دارد کره از چشم سوزن نکذرد
نکذری تا از سر خود عقده کار خودی

buyurmuşlardır. İmdi rāḥ-ı vuşûl-i dergāḥ-ı İlahda terk-i serüñ ma‘nâsı, ‘aşıķ-ı fenâ-fi’llāḥ olmaķdur. Bu ise evvelâ nefsi emmâreyi pā-māl ve başına vaz‘-ı ḳadem ile her bir ârzüsünü ihmâl itmege mevķüfdür. Ve bu vechile ‘alâ’iḳdan taḥlîş-i girîbân ve ṭathîr-i dāmân idemeyen:

چنین که خار علائق تراست دامنکیر
سفر ز خود نتوانی بهیچ جا کردن

müfâdıncâ, kendüsinden hiç bir yire sefer itmege ḳâdir olamaz; belki medâr bârgîri gibi devr-i dâ‘im-i seyre mülâzım olsa, ol dâ‘ireden gayrı bir yir ḳaṭ‘ idemez dimişlerdir. Ve bu taḳşîrâta sebeb ittibâ‘-ı hevâ-yı nefsdür. İmdi [S212a] nefsuñ farķına vaz‘-ı ḳadem idemeyen:

﴿ ره کجا یابد بدرگاه خدای ﴾ Dergāḥ-ı Hakkâ ḳande yol bulur. **Reh**, rāḥdan muḥaffefdür; «yol» ma‘nâsınadır. **Kucâ**, «ḳanda» dimekdür. **Yâbed**, «bulur»; **be-dergāḥ-ı Hudây**, «Hakkın dergāḥına» dimekdür. Dergāḥ, «icâzet kapusu» dimekdür. [Ü205b] Pes dergāḥ-ı ḥaķîķî ancaķ cenâb-ı Hakkıñ kapusudur. Ḥâfız:

کر که خواهد کر بیا و هر چه خواهد کو بکو
کبر و ناز و حاجب و دربان این درگاه نیست

mışdâkıncı ol bâbuñ tâlibine mâni^c ü mezâhım yokdur. Lâkin neyl-i meţâlibe de şurûţ u kıuyûdât vardır. Cümlesinüñ başı, nefsiñ başına bir kül elemek ba‘dehü maqşûdını dilemekdür. Böyle olmadıkça ‘aşık dergâh-ı İläha yol bulamaz didikleri bî-iştibâhdur. (...) İmdi ضمنا بما علم تصریح kıâ‘idesi üzre dergâh-ı İläha sâliküñ hâl-i sülükini beyân için nâzım eyidür:

﴿ مرد ره در بند قصر و باغ نیست ﴾ Sâlik-i râh-ı Hâkık küşk ü bâğ kaydında degüldür. **Merd-i reh**, «yol eri»; **der-bend-i kaşr u bâğ**, [Ü206a] «küşk ü bâğ kaydında»; **nîst**, «degüldür» dimekdür. Bâğ, Fârisîde ma‘rûfdur ve eşcârı hâvî olan her teferrücgâha [S212b] ve mesîre mekâna ıtlâk olunur. Ve ekşer-i bâğ kaşr-ı zîbâdan hâlî olmadıgından nâzım bunda bâğ münâsebetiyle kaşrı zıkr itmişdür. Ve ekşer-i kaşr-ı zîbâ dil-ber-i ra‘nâsız olmadıgından kaşr zıkrı ile; merd-i râh, kaşr ve kaşrda olan dil-rubâ kaydında degüldür dimege dahı işâret vardır. Zîrâ kaşr kaydında olmamak hem kendi şafâsı ve şafâ-yı enîs-i dil-rubâ kaydında olmamaktan kinâye idigi bî-reybdür. Ve bunlardan bî-kayd olmağın ma‘nâsı, siyâk u sibâk qarînesiyle bunlaruñ tedârükine düşmediklerinden bu maqûle cây-ı zîbâ ve mülâyimi olan dil-ber-i ra‘nâ-yı dünyâ ile zevk u şafâya mâlik ve bu yollu râh-ı nâ-hem-vâra sâlik olmamışlardur dimege işâret ve merd-i râhuñ şâhib-i te‘emmül oldıgına İmâ‘-i laţîf ü beşâret vardır. Bu gürühuñ te‘emmüli, râh-ı maqşûd-ı ârâlarında nefsi ile şeytânüñ idlâl t arıqleriniñ fikrini çeküp, râh-ı râstdan dür olmamaktadır ve selâmet yolu bulmaktadır. Yoksa râh-ı râst içre hevâdarlık ile güm-râhlık hâtarı bisyârdur. (...) Hülâşa-i kelâm merd-i râh-ı İlähî olan dervîş-i fenâ-fi‘llâh, kaşr u bâğ-ı dünyâdan bi‘l-küllîye güzer itmedikçe râh-ı maqşûda sülük ile seyr ü sefer idemez. Ve çirk-i dünyây-yı dün ve zehârif-i hevâ-yı nefsi nâ-mevzûndan el yumadıkça ikrâz-ı merâtib-i ‘ulyâ ve mişâl-i ‘İsâ, dest-i pâk-i sa‘âdet-ârâyı bir kâse-i hurşîd-i enver-mişâlde eylemek müyesser degüldür dimişlerdür. Nitekim:

تا چو عیسی دست خود از چرک دنیا شسته‌ام
دست در یک کاسه چون خرشید انور میکنم

beyt-i laţîfi bu ma‘nâya güvâhdur. Zîrâ kaşr u bâğ kaydında olmak merd-i râh olmağa mâni^c ve ol kayd kişiniñ ayağına bağ olacağı şâyî‘dür. Bu bağları kaç eylemeyüp ‘alâ‘iğ-ı dünyâ ile merbûţ olan kimesneye taqrî‘de:

همراه تست رزق بهر جا که میروی
در گوشه قفس [Ü206b] چه پی دانه ماندن
در سنگ لاله در جگر کل نمائد
ای خانمان خراب چه در خانه ماندن

Ya‘nî; muqîm-i hâne-i hodî olan maqbûs-ı kafes-i nefsi, her kıanda varur iseñ rızquñ saña hem-râh iken güşe-i dâm-ı nefside dâne ardınca ne kıalduñ ve merd-i râh-ı tarîkıñ tutmayup kendüni araya şalduñ. Ma‘a-hâzâ sengde olan lâle ve ciger-i hâkde gül kıalmayup, lâle dâgdâr ve gül hünîn-i destâr olarak seferi ihtiyâr

eylemişken iy hānmān-ḥarāb [S213a] hāne-i ḥodīde sen ne ḳalduñ? dimişlerdür. Ammā ‘alā’ıḳdan bī-ḳayd olan merd-i rāhuñ vaşfında nāzım dimişdür:

﴿ بر دل او غیر درد و داغ نیست ﴾ Anuñ gönli üzre derd (ü) dāguñ ğayrı degüldür. **Ber-dil-i o**, «anuñ ḳalbi üzre» dimekdür. O, zamīrdür; merd-i rāhā rāci’dür. **Ğayr-ı derd**, «ağrı vü zahmetden ğayrı» dimekdür. Murād; derd-i dil-i ‘ıṣḳ-ı İllāhīdür. **U(ve) dāğ**, derd üzerine ma’ṫüfdür; ğayr lafzı bunuñ daḳı başındadır. Ma’nā; «ve dāğdan ğayrı» dimekdür. Dāğ, insānuñ veyā ḥayvānuñ cesedine āteş veyā āteşde ḳızdırılmış timür ile yaḳdıḳları nişāndur ki ‘Arabīde yā’-i müşeddede ile «key» dirler. Ve daḳı ba’zı meşḳ-ı ‘ıṣḳ idenlerüñ ḳollarına yaḳdıḳları dāğ-ı meşhūra dinilmişdür. Ve daḳı bir kimseden dil-gīr olmağı bunuñla ta’bīr idüp: “Fülāndan dāğ oldum” dirler. Pes bunda dāğdan murād-ı nāzım, nār-ı ‘ıṣḳ-ı İllāhī ve āteş-i maḥabbet-i nā-mütenāhī ile ḥarīḳu’l-fu’ād olmaḳdur. **Nīst**, «degüldür» ve «yoḳdur» ma’nālarınadır. Ma’lūm ola ki ‘ālem tamāmen Süleymān-ı ‘ıṣḳ-ı ḥaḳīḳīnün zīr-i nigīninde müsāḥḥar olmağıla, cihānda dāğ-ı ‘ālem-süz-ı ‘ıṣḳdan ḥālī bir dil yoḳdur diyü *beyt*:

نیست یکدل در جهان بی داغ عالمسوز عشق

هست در زیر نکین عالم سلیمانرا تمام

buyurmuşlardur. Ve fi’l-ḥaḳīḳa ‘alā-vechi’l-‘umūm ‘ıṣḳdan ḥālī bir dil yoḳdur. Lākin ol ‘ıṣḳı Ḥaḳḳa şarfdā üç vesā’iṫ vardır. Biri pāk nazār ile bir şey’-i cemīle ‘āşıḳlıḳdur. Bu vechile ‘āşıḳ bi-‘avni’llāh cezbe-i Ḥaḳḳa ulaşur dimişlerdür. Ve muḳanṫara-i ḥaḳīḳat didikleri mecāz bu resme olandır. Ve biri recā’-i cennet ve ḥavf-ı ‘azāb-ı āḥiret ile [Ü207a] Ḥudā-yı müte‘āle geregi gibi ‘ibādāt u ṫā‘āt itmegile bi-fazli’llāhī te‘ālā vāşıl-ı mertebe-i yaḳīn olup ve ol mertebeyi güzer ḳıldıḳda, nūş-ı şarāb-ı ḥaḳīḳat ile mā-sivānuñ cümlesinden geçüp لوجهکالکریم جنتک بل لوجبهکالکریم du‘āsını kelīm olur. Ve biri daḳı Ḥaḳḳa ‘āşıḳlıḳ tevehhūmi ile ḥaḳḳa kendü kendüyi ‘āşıḳ gösterendür. Pes böyle olan kimesne bu vehminden kāzib bir mūrāyī vü düzd-ı şüret ise niçe biñ seneler bu tarz ile ‘ibādēt üzre mu‘ammer olsa bu mişllü mecāz kendüyi ḥaḳīḳate mūşıl olmaz. Ve encāmında böyle mūrāyī felāḫ bulmaz. Ve eger bu vehminde şādıḳ ise anuñ bu taḳlīdi bi-‘avni’llāh taḥḳīḳ olmağın kendüyi bir mūrşid-i ḥaḳīḳat-şināsa çeker. Ve ol vāşıta ile meczūb-ı ḥaḳīḳat olur dimişlerdür. [S213b] İmdi derūnında derd ü dāğdan ğayrı nesne bulunmayan merd-i rāh, merātib-i maḥabbetu’llāhda nā’il-i rütbe-i yaḳīn ve vāşıl-ı nūş-ı şarāb-ı ḥaḳīḳat-i ‘āşıḳındür ki derd ü dāğ-ı dilleri herkesüñ muḳteżā-yı ḥikmet üzre mazḥar oldığı feyza göredür. Ve dil-i ‘āşıḳ bu sūzişden bir sā‘at ḥālī olmaz. Nitekim:

ز درد و داغ نیست یک ساعت دل عاشق

همیشه دست لب کرمست مهمان تجلی را

buyurmuşlardur; murād ma’lūmdur. Ve derd ü dāğ-ı dil-i ‘āşıḳuñ fā’idesi maḥabbet-i tāmm ile neyl-i merāmıdır. Ya’nī ḥāmlıḳ ṫamarların ḳaṫ ile puḫtelik bulmaḳdur. Ve puḫtelikten ise meşelā semer-i ḥāmuñ leṫāfet bulması zāhirdür. Nitekim bu ma’nāya Ḥ’āce Şā’ib:

ز درد و داغ محبت تمام کردد دل

ز پختکی ثمر خام میشود فربه

beytiyle imā eylemişdir. Ve dāğ-ı dilüñ keşretini beyānda *beyt*:

داغ پنهان مرا کیست شمارد صائب
در دل سنک شرر را نشمر دست کسی

diyü buyurmuşdur. Yaʿnī; pinhān-kerde-i derūn-ı sūznāk u dil-i pāküm olan dāğ-ı ātešnākūmi, iy Şāʿib kimse şayamaz. Nitekim dil-i sengde hūlkī olmağ üzere muzmer olan şererleri kimse şayamamışdur dimekdir. Ve derd ü dāğūñ kadrini ʿāşıkларуñ cānı bilür. Nitekim Hāce-i mūmā-ileyhūñ *beyt*:

جان عاشق قدر درد داغ میداند که چیست
سکه کامل عیاران مرد میداند که چیست

beyti ile istiḥād olunmuşdur. Ve fiʿl-ḥaḳīka sikke-i kāmīl-ʿayārānuñ ne oldıgıñ ancak merd olan bilür. Ve keşret-i dāğ-ı pinhān-ı ʿāşıkān, ḥāric-i ḥīta-i beyān-ı lisān oldıgı gibi, dāğ-ı āşkār ve beşere-i bedenleri birbirlerine ḥaḳka-i zencīrvār peyvest olmağın güyā zīr-i ḳabāda zirihdār zann olınurlar. [Ü207b] Nitekim:

ز بس که در تن من داغها بهم پیوست
کمان برند زره در ته قبا دارم

beyt-i laṭīfi bu maʿnāya dāldür. Ve daḥı şeh-per-i tāvūs ārāyişe muḥtāc olmadıgı gibi dāğ-ı ʿışk didigimiz zaḥm-i pür-süz elmās u nemeke muḥtāc degüldür diyü:

نیست داغ عشقرا حاجت بالماس و نمک
شهر طابوس را بهر چه آراید کسی

beyt-i laṭīfini işāret itmışdür. Pes dāğ-ı ʿışk ile zaḥmnāk olanuñ zaḥmine rīze-i elmās ekmege ve nemek-pāş olmağa ḥācet olmadıgından, ol dāğ-ı pür-nūr sīne-i ʿāşıkānda şule-pāş-ı ḳubūr ve bāʿiṣ-i sürür-ı vücūdları olmağ *beyt*:

میشود آیا ز [S214a] نور سینهام عالم فروز
کر چراغ کشتهئی آرد کسی بر خاک من

maẓmūnından hüveydādur. Yaʿnī iy muḥāṭab! Ben ʿālem-i ʿuḳbāya bu dāğ-ı ʿışk ile güzer ü seferümden soñra bir kimesne benüm mezārum üzere bir sönmiş çerāğ getürse, benüm dāğ-ı sīnemüñ nūrından ol çerāğ-ı mürde pür-süz u ʿālem-efrüz olur dimekdir. Bundan murād, merd-i rāh olan ʿāşık-ı cemāluʿllāh, evvelā bu fenānuñ ḳaşr-ı pür-ḳuşūr ve bāğ-ı pür-ḥār u bī-ḥuzūrı ḳaydından āzāde olup baʿdehü āteş-i ʿışk-ı İllāhī ile puḥte vü nār-ı maḥabbet ile sūhte olmağ gerekdir ki dervīş-i fenā-fiʿllāh u merd-i rāh olmağūñ şartını yirine getür. Yoksa ebnāʿ-ı dünyā gibi ʿimāret-ḥāne-i ʿālemde bünyān-ı ḳaşr-ı dil-ārā vü seyr-i bāğ-ı ṭarāvet-pīrā ḳaydında olup, güyā dünyāda iḳāmet sevdāsın idenlerüñ ḥālī dīger ve merdān-ı rāhlardan bī-ḥaber ve bünyādları encāmında ḥarāb u kendüsi türāb olmağ bī-irtiyabdur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ کر عمارترا بری بر آسمان ﴾ Eger ʿimāreti āsmān üzere iletessin. Yaʿnī; gāyet refīʿ u ʿālī binālar

bünyād idessin. **Ger**, edāt-ı şartdur. **ʿİmāret**, bunda «taʿmīri murād olunan binā» maʿnāsına olmağ hüveydādur. Ve maʿmūr maʿnāsına ve taʿmīr maʿnāsına mecāzen müstaʿmeldür. Nitekim «ʿimāret-i ḥāṭır»da böyledür. **Rā**, edāt-ı mefʿüldür. **Berī**, feth-i bā ile muzārī-i müfred-i muḥāṭabdur; «iletessin»

dimekdür. **Ber-āsmān**, «gök üzerine» dimekdür. Bunda olan mübālağa farza mebnīdür ve mıṣrā'-ı ḡānīde āti'l-beyān «zīr-i zemīn» lafzı ile teḡābül-i ḡüsnī içündür. Ma'łum ola ki 'ālem-i fānīde miḡdār-ı [Ü208a] kifāyet-i şer'iden ziyāde binā bünyād eylemek şāhibine vebāldür. Ve kıyāmetde taḡmīli ile teklīf olunur. Nitekim يوم القيامة من بنى فوق ما كفيه كلف ان يحمله ulyāya şarf-ı māl idenler:

‘Aklı yoḡdur şunuñ ki ‘ālemde

Ṭaşa ṭoprağa ḡarcider mālı

İşbu dār-ı ḡurūra neñ şıḡmaz

Neñe yetmez bu ḡünbed-i ‘ālī

māzmūniyle naşāyıḡ yollu eş'ar çoḡdur. Bu kıṭ'a-i dil-ārā gibi ve daḡı bünyān-ı refi' ashābına reşk eylememek ḡaḡkında söylenen:

Aḡniyāyı ḡörüp ḡased ḡılma

Ḳısmet-i Ḥaḡḡ hemişe ‘ādiledür

Bunda Şeddādi ḡaşr iden bünyād

Āḡirinde Şemūd u ‘Ād iledür

ebyāt-ı leṭāfet-nümā gibi ve daḡı encām-ı kārı beyān ḡaḡkında olan niçe eş'ār-ı şu'arā gibi ki ez-cümle İbnü Yemīn buyurmuşdur:

ای که حصن حصین [S214b] همی سازی

بس بکیوانش میکشی ایوان

تا بدانی که چیست حاصل آن

آیت اینما تکنونا خوان

Ya'nī; iy metīn ḡal'a binā eyleyen kimse! Yeter anuñ eyvānını keyvān-ı āsmāna çekesin. İmdi اینما تکنونا āyet-i 'aẓīmü's-şānuñ oḡu ki, ol binā-yı refi'den fā'ideyi bilesin dimekdür. Murād; bünyān-ı serāyı vü eyvān-ı bülend-mekānı farzā keyvān-ı āsmāna ulaşdursañ yene encāmında mevtüñ saña vuşūli ile medfūn-ı zīr-i türāb olmañ bī-irtiyabdur. Nitekim dimişlerdür, *naẓm*:

Ādeme āḡir ḡarām olur ḡarīmi 'ālemüñ

Ṭāḡ-ı eyvān ile ḡörme kendüñi 'ālī-cenāb

Ḳaşr-ı vālā ile iy 'ālī-maḡām oldum şanan

Kendüñi yüksekde ḡörme menzilüñ taḡt-ı türāb

Üstüḡ'ānuñile sen çetr-i ḡümāyūn itseñ

ḡür içinde mūr ḡayli ḡayme ḡıldı bī-ṭnāb

intihā. Ve nāẓım raḡimehu'llāḡ bu ma'nāya binā üzre buyurur:

﴿ عاقبت زیر زمین کردی نهان ﴾ Āḡıbet yir altında nihān olursın. **Āḡıbet**, ma'rūfdür. **Zīr-i**

zemīn, «yir altında»; murād taḡte't-türāb dimekdür. **Gerdī**, fetḡ-i kāf-ı 'Acemī ile muzāri'-i müfred-i muḡāṭabdur; «olursın» dimekdür. Maşdarı şayrūret ma'nāsına olan «gerdiden»dür. **Nihān**, «gizlü»

dimekdür; muḳābili «āşkār»dur. Maʿlūm ola ki [Ü208b] bu zemīn-i şūrezār-ı ʿālem ḳābil-i ʿimāret degül iken taʿmīr-i cihān ḳaydına dūşmek ʿabeşdür diyü:

بر نمی دارد عمارت این زمین شره زار
ما عبث در فکر تعمیر جهان افتاده‌ایم

buyurmuşlardır. Zemīn-i şūrezār-ı beden daḫı böyledür. İmdi nāzımuñ bu beyt-i laṭifinde bir ḳaç nükteye işāret vardır. Evvelen; esbāb-ı ğurūr ile āsmān ḳadar olan her bir ʿālī-ʿunvān encāmında zīr-i zemīnde nihān u bī-nişān olur dimekdür. Şāniyen; bünyān-ı ʿimāret-ʿunvānı ne ḳadar ʿālī ḳılsañ ve içinde kendi kendüñi ʿāleme ʿālī gösterseñ, ber-muḳteżā-yı rüzgār ol ʿimāreti terk idüp inzivā-ġüzīn-i ğuşe-i zemīn-i mezār olursın dimekdür. Ḳaldı ki ol ʿimāret-i ʿulyānuñ ḫālını beyāndan nāzımuñ sūkūti ke-zālik iki nükteye işāretdür. Evvelen bir ʿimāretüñ şāḫibi her ne ḳadar muʿammer olsa kendi ʿimāretinden muḳaddem ḫarāb olur dimekdür. Şāniyen; şāḫibsiz ḳalan ʿimāret āheste āheste ḫarāb olur didikleri mazmūna işāretdür. Nitekim dil-i bī-ʿiṣḳuñ ḫarāb oldıġın [S215a] temsīlde *beyt*:

سرایی‌را که صاحب نیست ویرانست معمارش
دل بی‌عشق میکردد خراب آهسته آهسته

dimişlerdür. Ve daḫı bu ʿimāretüñ ḫukmen ḫarābı, şāḫibinüñ fevt ü mevtinden ʿibāretdür. “Fülān öldi” dimek maʿnāda ḫānesi ḫarāb oldı dimekdür. Belki niçelerüñ fevti ʿaḳabinde ḫānesi maʿmūr iken bir taḳrīb ile taḫrīb eyledikleri, maʿnā-yı murādi işbātda kāfīdür. İmdi ʿimāreti ḫukmen ḫarāb ve taʿmīri ḳaydında olanuñ ʿāḳıbeti mevt ve menzili taḫteʿt-türāb olan vīrāneyi taʿmīr itmek, ğaflet ile ṫül-i emele mütābaʿatden nāşīdür. Nitekim ğāfıllerüñ başında olan ṫül-i emeli, kebüter-ḫānede āşyān ṫutan māra teşbīḫ idüp, *beyt*:

درسر این غافلان طول امل دانی که چیست
آشیان کردست ماری در کبوترخانه

dimişlerdür. Pes ʿāḳıla lāzım olan selef-i şāliḫinüñ sīretine sülūk ile izn-i şerʿi üzre miḳdār-ı kifāyet sūknāya ḳanāʿat idüp ʿömrinüñ ve vaḳt-i ḫālınüñ ḫaddinden ṫaşra binā bünyādından keff-i yed ü ferāġat ḳılmaḳdur. Yaʿnī zehādet ṫarīḳına riʿāyet ḳılmaḳ gerekdür ki ol üçdür: Evvelkisi; aʿlādur ki Ehl-i Şuffe gibi mesācidden birinüñ [Ü209a] zāviyyesinde hem-vāre inzivā ile ṫāʿatdür. Şānisi; evsaṫdur ki bir ḫuce-i muʿayyenede ʿibādet ile iḳāmetdür. Şālis; ednāsıdur ki miḳdār-ı kifāyet bir muḫtaşarca ḫāne ittihāz itmekdür. Ḥattā bal arısı gibi muḫtaşar menzili olanuñ nev-bahār-ı ḫayātı ḫalāvet ile başa varur diyü *beyt*:

بشیرینی سر آرد نوبهار زندگانی را
چو زنبور عسل آنرا که منزل مختصر باشد

dimişlerdür. Pes dāʿireyi büyük cızmaḳ dīnde vü dünyāda ḫusrānı mūrīşdür dimişlerdür. Nitekim Hārūn-ı Reşīdün ḳaşr-ı vālā-bünyānına Behlül girüp: “یا هارون رفعت طین و وضعت الدین” diyüp baʿdeḫü eline bir feḫm alup, ol ḳaşruñ dīvārına; “Eger ḫalāldan ise Ḥudā müsrifleri sevmez. Ve eger ḫarāmdan ise Ḥudā ḫāʿinleri sevmez” diyü taḫrīr buyurdı dirler. Ve yene ol ḳaşr-ı dil-ārānuñ içine kibār-ı zūhhāddan Seleme bin Aḫmed girüp, Hārūnuʿr-Reşīde ḫiṫāben, *beyt*:

اما مکانک فی الدنيا فمتع
فلیت قبرک بعدالموت المتع

buyurdıqda Hārūn hayli zamān giryān oldı dirler. Ve ʿimāret-i dünyā her ne qadar zāhirde maʿmūr olsa maʿnāda nāmı vīrāne ve taʿmīri kaydında olan dīvānedür. (...[S215b]...) Pes ʿimāretinde şāh u gedā için bekā mutaşavver degüldür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ کر چو رستم شوکت و زورت بود ﴾ Eger Rüstem-i Zāl gibi şevket ü heybet ü kuvvetüñ ola. [Ü209b] **Ger çü Rüstem**, «eger Rüstem gibi» dimekdür. Rüstem-i meşhūr ve beyānı yukaruda meşhūrdur. **Şevket**, bunda «heybet ü ʿazamet» maʿnāsınadır; Fürsde vü ʿArabda müstaʿmeldür. Ve ʿArabīde «aḳrebüñ şancacaḳ ignesine ve dikene ve diken batmaḡa» daḡı dirler, feʿthem. **U(ve) zūret**, vāv ʿāṭife; zūr, «kuvvet» maʿnāsınadır. Āḡirindeki tā, ḡiṭāb içündür. ḡiṭāb her bir zinde olan insāna şāliḡdür. **Buved**, «ola» dimekdür.

﴿ جای چون بهرام در کورت بود ﴾ Senüñ mekānuñ Behrām-ı gūr gibi gūrda yaʿnī ḡabrde ola. **Cāy**, mekan maʿnāsınadır. Meʿālede **der-gūret**, lafzında olan tāʿ-i ḡiṭāba muzāfdur. Taʿbīri «cāyet»dür. Maʿnā; «senüñ mekānuñ» dimekdür. **Çün Behrām**, «Behrām gibi» dimekdür. Behrām, bunda Behrām-ı gūr dimegile meşhūr şāha işāretdür. Müşārun ileyh ḡāyet ʿazametlü şāh idi. Dāʿimā gūr didikleri hayvānuñ şaydında oldıḡı ḡasebiyle kesret-i istiʿmālden Behrām-ı gūr dınmek kendüye ʿalem olmuşdur. ḡattā bir gün mezkūr hayvānuñ birin şikār için ardına düşüp, ḡayvān uğrında bir maḡaraya girüp, kendü daḡı ardınca girüp, esb ü ālātīle ol ḡārda ḡāʿib oldı dirler. Pes Behrām-ı gūruñ mekānı yaʿnī mezarı gūrda oldı. Nitekim der-gūr, «ḡabrde» dimekdür. Gūr, zamm-ı kāf-ı ʿAcemī ile iki maʿnāya gelür: Biri; taḡ eşegi didikleri ḡayvāndur ki, Behrām-ı pādşāh şaydıyle iḡtişāş bulmuşıdi. Ve bir daḡı ḡabrdür ki bunda murāddur. Nitekim ḡʿāce ḡāfızuñ:

کمند صید [S216a] بهرامی بیفکن جام جم بر دار
که من پیمودم این صحرا نه بهرامست و نه کورش

beyti bu beyānda kāfīdür. Maʿnā-yı beyt: Behrāma mensüb olan şayduñ kemendini bırak; Cām-ı Cemi tūt. Yaʿnī ʿışḡ u ṭāʿate saʿy eyle; ḡayrıdan ferāḡat eyle. Zīrā ben bu şāḡrāyı ṭayy itdüm; ne Behrām ve anuñ gūrı vardur dimekdür. Gūr, bunda ḡabr maʿnāsınadır; «ḡimār-ı vaḡşī» maʿnāsı īḡāmıdur. İmdi ʿışḡ u ṭāʿat ü riyāzata saʿy selāmetdür. Ve devr-i felege ve devlet-i dünyāya maḡrūriyyet belā vü ḡamāḡatdür. Nitekim *beyt*:

بیاور می که نتوان شد زمکر آسمان ایمن
بلعب زهره چنکی و مریخ سلحشورش

Şarāb-ı ʿışḡ getür; zīrā āsmānuñ mekrinden emīn olmaḡ olmaz; çengī Zührenüñ ve sileḡ-şor Mirrīḡüñ laʿbiyle dimekdür. Zühre, sāzende-i felek ve Mirrīḡ kesr-i mīm ile cellād-ı felekdür ki ziyāde naḡsdur dındıḡı ḡaḡīḡat-i ḡāldür. (...[Ü210a]...) **Buved**, «ola». Pes nāzımuñ bu beytinde evvelen şevket ü kuvvete ve şāniyen salṭanat ü devlete iʿtimād ve mevti menʿ ü defʿa çāre yoḡdur dimege işāreti āşḡardur.

(...[S216b, Ü211a¹⁹]...) Pes dünyānuñ fenāsi vü ‘uqbānuñ beķası gūzerān idenlerden ve pey-der-pey gidenlerden ma‘lūm oldu ise:

﴿ ای پسر از آخرت غافل مباش ﴾ İy oğul! Āhireden gāfil olma. Terķīb-i tertīb ve ma‘nā-yı ‘ibāre zāhirdür. Ma‘lūm ola ki āhireden ‘adem-i gāflet, dünyāya ‘adem-i maħabbet ve tūl-i emeli terke mübāderetden kināyedür. Ve tūl-i emelūñ esbābı; ħubb-i dünyā ve mevtden gāflet ve şıhhat ü şābiyyet hasebiyle metā‘-ı dünyāya mağrūriyyet idigi Tārīkatde mestürdür. Ve tūl-i emelūñ gavā’ili; t̄ā‘ate kesel ve tesvīf-i tevbe ve mevti ve mā-ba‘dini ‘adem-i zikrinden nāşī ķasvet-i ķalb ve ħırş-ı cem‘-i māldür. Pes bunlaruñ ‘ilācı hādīm-i lezzāt olan mevti çok yād eylemekdür. Ve mevtiñ vā‘ızıyyetde kifāyeti ħadīs-i şerīf ile şābitdür ki: كفى بالموت واعظا و كفى باليقين غنا. dur. Ve tercemesi budur ki zikr olunur:

Saňa her dem bu cevher-i kelimāt

Olmağa zīb-i gūş-ı cān besdür

Ādeme itti‘āz-ı ‘ibret için

Yalañuz fevt-i dīgerān besdür

Ve ma‘lūm ola ki gāflet iki kısımdur. Biri; mu‘tedile vü maķbūledür. İnsānı Ĥaķķdan gāfil eylemez. Belki meşā’ibūñ ālāmından ve mūcib-i ħayret ü dehşet olan mevāni‘-i t̄ā‘atden gāfil eyler. Pes bu ni‘met-i İlāhīdür. Zīrā bu olmasa insān keşret-i dehşetden ve galebe-i firķatden mu‘aţtal olur idi ve ħumūd mertebesin bulur idi. [S217a] Bu mertebe ise mezmūmdur. Anuñcün [Ü211b] gāflet-i mu‘tedileyi ‘ālem-i ġaybden ħikmet-i İlāhiyyenūñ irsāli meşā’ib-zedegānuñ ķulūblerin tesliyet ve ħayret rütbesine varanlaruñ rūĥı revĥ ü rāhat bulmaķ içündür dimişlerdür. Kısım-ı şānī; gāflet-i mütecāvize vü mezmūmedür ki, bi-ğadaibi’llāh ba‘zı ķulūba istilā itmegile şāhibini Ĥudādan vü tedārük-i ‘uqbādan gāfil ve zīnet-i dünyāya mā’il ve ekl ü şürb ü nevme şāġıl eyler. Ve bu gāflete meşāyih-ı ‘izām «sütün-ı ‘ālem» tesmiye itmişlerdür ki cihānuñ şüretā ma‘mūr u müzeyyen olmasına ve ehline göre revnaķ bulmasına sebep-i illetdür. Nitekim لولا الحمقاء لخربت الدنيا ħaber-i münīfi mażmūnınca ħamāķat ü gāflet, bu fenānuñ zīb ü ‘imāretine bādīdür. Ammā huş-yārılık, bu ‘āleme nisbeten āfetdür ki bu fenānuñ ta‘mīr ü tezyīnine māni‘ olur. Nitekim ħazret-i Mevlānā *meşnevī*:

استن این عالم ای جان غفلتست

هوشیاری این جهانرا آفتست

diyü buyurmuşdur. Pes huş-yārılık, ‘ālem-i ma‘nevīdendür. Kaķan gāflete gālib olsa, gāflet muzmaħill ü bī-eşer olur. Zīrā emşalde gāflet, mūncemid olan āb ve huş-yārılık āftāb yirindedür. Pes gāfletūñ izmiħlālinde bu ‘ālem-i fānī ve metā‘-ı dil-firībini nazār-ı i‘tibārdan sāķıt u nā-ķīz olur. Ve daĥı huş-yārılık, baħr-i hidāyet-i İlāhīden bir kaķre-i mu‘tedile-i raħmetdür ki, dāfī‘-i ħ‘āb-ı gāflet ve bā‘iş-ı ‘ayn-ı başiretdür. Ve kaķan mezkūr huş-yārılık ‘ālem-i İlāhīden ziyāde gelür ise ol zamān mā-sivāya müte‘allik ‘ayb u hüner, nazār-ı ‘aşıķda cümleten maħv u bī-eşer ķalür dimişlerdür. İmdi āħireden bu ma‘nāca gāfil olma; huş-yār ol ki nazārında metā‘-ı dil-firīb-i dünyā nā-ķīz ü bī-eşer görine. Nitekim nāzım eyidür:

¹⁹ Ü210b boştur.

﴿ بامتاع این جهان خوشدل مباش ﴾ Bu cihānuñ metā‘ıyle mesrūru’l-bāl olma. **Bā-metā‘-ı in cihān**, «metā‘-ı dünyā ile» dimekdür. **Hoş-dil**, terkīb-i tavşıfdür; me’alde «sürürü’l-bāl» dimekdür. **Me-bāş**, «olma». Pes metā‘ didikleri eşvāb u ālāt-ı dünyā, metā‘u’l-gürürdür; kālā-yı sürür degüldür. Nitekim وماالحیوة الدنيا الامتاع الغرور āyet-i celīlü’ş-şāmı bu beyāna delīl ü burhāndur. Ve dağı bir serī‘u’z-zevāl olan şey’ kālīldür. Nitekim Qur‘ān-ı celīlde sı‘at ü hażz-ı ‘ış-ı küffarı beyānda قليل متاع vārid olmuşdur. Bu kelām-ı şerīfün mübtedāsı maḥzūfdür. Ma‘nā; ticārāt için [Ü212a] bilādda küffāruñ teḳallūbi metā‘-ı kālīldür. Ya‘nī kaşıru’z-zamān ve serī‘u’z-zevāldür. Mā‘ında’llāha nazaran dimekdür. Ve bu beyānda ḥazret-i Faḥru’l-enām ‘aleyhi’s-selām الامثل ما يجعل احدكم اصبعه فى اليتيم [S217b] ما الدنيا فى الاخرة فلينظر بما يرجع اليه ḥadīş-i şerīfiyle ḥaber virmişdür. Ve nāzımuñ bu kelāmında mālik-i māl-i dünyā olan gürür-ı gınā ile maḡrūr u mesrūr olmaḡ gerekmez dimege işāret vardur. Zīrā metā‘-ı dil-fırīb-i fenā ile maḡrūrīyyet, muḳtezā-yı ḡafletdür. Ve nisyan-ı āḫirete bādī bir ḥālet-i ḳasvetdür. Ḥattā bu mişllü tevāngerān-ı cihānuñ aḥvāl-i dil-i ber-zede-sāmānın beyānda:

توانکر در دل از سامان خود آزارها دارد
بقدر فلس زیر پوست ماهی خارها دارد

dimişlerdür. Ya‘nī; tevānger intizām-ı ḥāl ü ḥāletden nāşī dilde zaḫmet ü renc ü mişnetler tutar. Nitekim balıḡuñ pulları neḳadar ise balıḡ, postınuñ altında ol ḳadar kılçıklar tutar dimekdür. İmdi bu, cümle metā‘-ı gürürüñ iḳtizāsıdır. Bu mişllü dünyevī vü uḫrevī ezāyı cālib olan metā‘-ı pür-me‘ā’ib ile hoş-dil olmaḡ ‘āḳıl işi degüldür; belki ḡāfil kārıdır. İmdi şükr üzre huş-yārılıḳda der-kār ve şedā’id-i rüzgāra şabbār olmaḡ gerekdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ در بلیات جهان صبار باش ﴾ Cihānuñ belālarına mübālaḡa ile şabr idici ol. **Der**, zarfiyyet içündür ve bu maḳmda zarfiyyetde olan nükte-i daḳıḳa ḡayr-ı ḥafīdür. Zīrā şabr, belāya vuḳū‘da zāḫir olur; yoksa ḳable’l-vuḳū‘ şabruñ ma‘nāsı yokdur. **Beliyyāt**, cem‘-i ‘Arabīdür; müfredi «beliyye»dür ki «zaḫmet ve tecrübe ve imtiḫān» ma‘nāsınadır. Ve bunda murād budur. Zīrā elfāz-ı beliyye için ‘inde’l-‘Arab ma‘nā-yı dıḡer-i ḡarābet-eşer vardur. Budur ki; Zamān-ı cāhiliyyetde ‘Arabdan bir ḫāḫırluca kimse ölüp defn olındıḳda, bu meyyit ḳıyāmetde piyāde ḳalmasın diyü bir deveyi getürüp ol meyyitüñ ḳabrinüñ yanına baḡlayup, ölünceye dek ol deveye āb u ‘alef virmezler idi. Ve ḡāḫ ḳabruñ yanında bir çuḳur ḳazup, deveyi ol çuḳurdan çıkarmayup aç ve şusuz helāk iderler idi. «Beliyye» mezkūr devenüñ dağı adıdır. **Cihān**, bunda murād «dünyā»dur. **Şabbār**, mübālaḡa-i ism-i fā‘ıldür; «mübālaḡa şabr idici» dimekdür. Şabr, muşībet vuḳū‘ında nefsi ceza‘dan men‘ ile ārām ma‘nāsınadır. Mā-naḫnü fihide böyledür. Ve dağı bir nev‘a aḡacuñ zamḡıdır ki ḡāyet acı olur; a‘lāsı Soḳotrī nām cezīrede olur. Müşhil-i şafrā ve nāfi‘-i balḡam bir devādur. **Bāş**, «ol» dimekdür. Ma‘lūm ola ki dünyā belālarınıñ keşretine ve şevāb-ı şābirinüñ vefretine İmā için nāzım belāyı şīḡa-i cem‘ ile ve şabrı vezn-i mübālaḡa ile [S218a] getürmişdür. [Ü212b] Pes keşret-i ecr-i şābirinde انما يوفى الصابرون اجرهم بغير حساب āyet-i şerīfi kāfīdür. Ḥattā bu āyet-i şerīfün tefsīri zeylinde ‘ulemā’-i müfessirīnden naḳl-i şāḫiḫ böyledür ki; yevm-i ḳıyāmetde a‘māl-i şalāt u ḥacc u zekūtuñ şevabı, ‘āmiller ‘amelleri miḳdārınca virilür. Ammā beliyyāta şābirlerüñ şabr ‘amelleri

içün iqtâ'-i ecr bî-hisâb olmağın, şâbirler için neşr-i dîvân ve naşb-ı mîzân olmayup, bilâ-hisâbî ve lâ-azâb duhûl-i cennet-i kâim-yâb olurlar dimişlerdür. Bu şâbirinüñ uq̄bâda olan devletleridür. Qaldı ki dünyâda dağı şabruñ selâmet idigi meşhûrdur ve kilîd-i gencîne-i feraḥ u sūrūr idigi الصبر مفتاح الفرج البابında meşhûrdur. Ve bu ma'nađa dimişlerdür ki:

اذا ضاق درع المرء و اشتد حاله
و خفت به الآلام انقطع الجا
تداركه رب البريا بلطفه
و اعطاه من كل الشدايد مخرجا

Ya'ni; kişinüñ dir'i teng ve ḥâlî müştedd ve kendüyi âlâm ihâta idüp her taraftan recâsı münkaṭı' oldıqda, Ḥudâ-yı müte'âl ol kimseye luṭfiyle feraḥ ve her şedâ'idden maḥrec iqtâ ider dimekdür. Pes şedâ'ide şabr gerekdür. Nitekim ḥazret-i Ḥayder-i Kerrâr rażıya'llahu 'anhuñ dağı bu nazm-ı cevâhir-âşârı şabra mülâzemet ve şâbirîne beşâret işâretinde tamâmdur ki buyurmuşdur:

اذا ضاق الزمان عليك فاصبر
ولا تيأس عن الفرج القريب
و طب نفسك فان الليل حبلی
عسى يأتيك بالولد النجيب

Ya'ni; zamân üzerüñe teng oldığı zamânda şabr eyle; ferec-i qarîbden ümîdüñi kesme ve ḥâṭıruñı ḥoş tüt ki gice yüklüdür; ümîddür ki saña bir veled-i necîb ile gele dimekdür. Qaldı ki ḥadıṣ-ı şerîfde: الايمان vârid olmağın nâzım bu beytün mışrâ'-ı evveliyle şabra ve mışrâ'-ı şanısi ile şükre îmâ ve mecmû'ıyle ḥadıṣ-ı şerîf-i mezkûra telmîḥ idüp buyurmuşdur:

﴿ كاه نعمت شاکر جبار باش ﴾ Ni'met vaḳtinde Cebbâr olan Ḥudâya şâkir ol. **Gâh**, bunda «vaḳt» ma'nâsıdır. Mâ-ba'dine muzâfdur. **Ni'met**, ma'rûfdur. **Şâkir**, «şükr idici» ma'nâsına ism-i fâ'ildür; mâ-ba'dine muzâfdur. **Cebbâr**, esmâ'-i ḥusnâ-yı Mevlâdandır; ebniye-i mübâlağadandır. Ma'nâsı, erbâb-ı luğat 'indinde; «qâhîr ve gâlib ve musallaṭ ve mütekebbir ve kattâl»dur. Lâkin Muḥtaşaru'l-İḥyâda olan beyân üzre Cebbârüñ ma'nâsı; 'ibâdını emr ü nehyden dilediği şey'ün üzerine kaḥr idici dimekdür. Ve [S218b] Zeynü'l-'Arab eyitmiş: Ol Perverdgârdur; 'ibâdından şudürin [Ü213a] murâd eylediği nesnelereñ üzerine ḥalkı ḥaml eyler, intihâ. **Bâş**, «ol» dimekdür. Ve meşâyıḥ-ı şüfiyye eyidürler ki: Cebbârlıḳ kaydınıñ kirişi katıdır. Pes Ḥudânuñ Cebbâriyyet ü Qahhâriyyetin kemâ-yenbağî görüp ve bilüp ve qabza-i kudretinde mecbûr u meksûr olan erbâb-ı ḥâl, nef ü hevâları cihetinden şâdlıḳ ve âzâdegân gibi âsüde ve ferâğ-ı bâle dâ'ir âzâdlıḳ itmeyüp, her ḥâlde Ḥaḳḳuñ belâsına şâbir ve 'aṭâsına şâkir olup, fikr-i Ḥaḳḳdan bir ân dūr olmazlar dimişlerdür. (...) Ma'lûm ola ki insân her bâr ni'metden ḥâlî olmadığı [S219a] nüktelerini îmâ için nâzım şükri, vaḳt-i ni'mete rabṭ eyledi. Ve illâ bizlereñ hemîşe şükr ile me'mûriyyeti ma'lûmdur. Ve dağı esmâ'-i ḥusnâdan [Ü213b] Cebbâr ismini şükr-i nicmet bâbında ityân u taḥşîşde olan nükte zâhirdür. Ḥulâşa-i kelâm; Ḥudâya bende olan ḥavâşş u 'avâm, Ḥaḳḳuñ

belâlarına şabr ve nicmetlerine şükr gerekdür. (...) Kaldı ki bu zamānede: “Şimdi bir bende-i şâkir göremez” didigi vaqt-i zamānede belāya şâbir ve ihsāna şâkirün nedretini beyân içündür.

Der-Şıfat-ı Bed-bahtı

﴿ چار چیز اثار بدبختی بود ﴾ Dört nesne saʿādetsizlik ve şümlük nişānlarıdır. **Çār çiz**, «dört nesne» dimekdür; mübtedādur. **Āşār-ı bed-bahtı**, «saʿādetsizlik nişānları» dimekdür; haber-i mübtedādur. **Āşār**, cemʿdür; müfredi «eşer»dür; bunda «nişān» dimekdür. **Buved**, edāt-ı haber olan est maʿnāsınadır.

﴿ جاملی و کاهلی سختی بود ﴾ Biri cāhillük ve biri kāhillük ki müşkildür. **Cāhili**, yāʿ-ı maşdariyye ile «cehālet» dimekdür; eşyāʿ-ı erbaʿanuñ biri budur. **Vü kāhili**, [Ü214a] yāʿ-ı maşdariyye ile «beṭālet ve keselānlık» maʿnāsınadır; eşyāʿ-ı erbaʿanuñ ikincisi budur. **Sahtide** olan yāʿ zāʿidedür. Saht, fetḫile [S219b] Fārisīdür; Türkīsi «berk»dür. Muḫābili «süst»dür ki; Türkīsi «gevşek»dür. Pes berklige katılık lâzım gelmeğin mecāzen «saht»e katı maʿnāsı virilür. Bunda ke-zālik böyledür. **Buved**, est maʿnāsınadır. Pes cehāletün bedligi zāhirdür. Zīrā neʿüzü biʿllāh gāhī şāhibini küfre müşıldur. Nitekim envāʿ-ı küfrün birisi küfr-i cehlīdür. Ḥattā cāhil, ḫayvanātdan azgun ve şaşgundur. Zīrā ḫayvān cihet-i kemāli olan ekl ü şürb ü cimāʿa teveccüh ider. Ammā cāhil cehli sebebiyle kemālāt-ı insāniyye olan ʿilm ve emşāli fazl u maʿāriḫe teveccühden ḫālīdür dimişlerdür. Böyle olan kimesnenün saʿādetsizliği zāhirdür. *Fāʿide*: Cehl iki kısmdur. Biri cehl-i basītdür ki şāhibi cehlīni muʿterīfdür. Pes cehlün zararın ve ʿilmün nefin fehmden soñra oçumak ile zāʿil olur. Ve biri daḫı cehl-i mürekkebdür ki şāhibi, cehlīni ʿilm ü kemāl itikād ider. Pes bu kısım evvelkinden ziyāde şerrlūdür. Zīrā bu ḫābil-i ʿilāc degüldür. Ve keyfe lā ki cehline, cehl ü maraz dimez ki izālesine teveccüh eyleye. Meger ki bi-ʿināyetiʿllāhi teʿālā bu güne itikādınun fesādına muṭṭalīʿ ola, intihā. Ve daḫı keselānlığun şümlüğü zāhirdür ki aña lisān-ı şerʿde beṭālet dirler; āfāt-ı ḫalbdendür ve mezmūmdur. Zīrā şāhibi, dünyāda saʿyi lâzım olan nefʿ-i āḫiret tedārükünden keselānlık ider. Bunun ʿilācı erbāb-ı cidd ü saʿy ile şoḫbet ve cāhil ü kāhil ü bāṭıldan mücānebetdür.

Nazm:

Kişinün ḫusn-i saʿy ü himmetidür

Zātına dāʿimā viren iclāl

Mühmil ü pāy-mal ü tenbel olur

Saʿy ü himmetde kim ide ihmāl

(...[S220a, Ü214b]...) Ḥulāşa-i kelām cehālet ü beṭāletden ḫazer iden saʿādetmend olur; cāhil ü kāhil olan bed-baht olur. Kaldı ki nāzımın cehāleti beṭāletden muḫaddem zıkr itmesi, cehāletün ḫasāreti beṭāletden ziyādedür dimege işāret içündür. (...)

﴿ بیکسی و ناکسی هر چار شد ﴾ Bī-keslik ve nā-keslik ki dördin her biri oldı. **Bī-kes**, luğatde «kimsesiz» dimekdür; bī-çāre gibi ḫāmī ve maʿiyyeti olmayana ıtlāk olunur. Āḫirindeki yāʿ maşdariyyedür. Nitekim:

Baş şu ʿālem ḫalkına her kimsenün var kimsesi

Kimsesiz ḫaldum meded iy kimsesizler kimsesi

didikleri, bī-kes kaldum dimegi Türkçe beyāndur. Nitekim:

Göñül nāmında bir gamm-ḥ^vārumuz ḳalmışdı ‘ālemde
O da varup ser-i kūy-ı dil-ārāda vaḫan tıtdı

bu ma‘nācadur. Ve Ḥ^vāce Kelīmūñ *beyt*:

دید چون بیکسی عادل آهن شد نرم
ماند پیکان تو در سینه بغمخواری دل

beyti yine böyledür. Ya‘nī; iy maḥbūb-ı cefākārum ve sengīn-dil olan nigārum! Bizüm bī-kesligümüzi āhen gördikde dili nerm oldı. Pes senūñ peykān-ı cefānuñ sīnede ḳaldığı dilüme gamm-ḥ^vārlığındandır; ya‘nī bī-keslige merḫametindendür dimekdür. Ve şu‘arā-yı ‘Acemden Şafī-ḳulinūñ *beyt*:

ز فیض بیکسیها الفتی دارم بتنهایی
که کر بایار نشینم دمی دلگیر میگردم

beyti ke-zālikdür. [Ü215a] Ya‘nī; bī-keslūgūñ feyzlerinden tenhālīḳda tenhālīḳ ile öyle ülfet tıtarım ki, eger bir dem yār ile otursam dil-gīr oluram dimekdür. Ammā ıṣṫilāh-ı meşāyihda bī-kes; bir mürşid-i kāmile yanaşmayup, [S220b] her umūrında nefsini reh-ber idene dirler, intihā. Çār çīzūñ bu şālīḳdır. Ammā erbā‘ı **vü nā-kesī**, «daḫı nā-keslik» dimekdür. Nā-kes, luḡatde «alçaḳ ve sifle ve ḫasīs» dimekdür. Ve bu maḳūle kimesnenūñ bed-baḫtlığı, bed-güherliginūñ iḳtizāsıdır dimişlerdür. Ve böyle denī vü ḫasīs olan nā-kes neḳadar ruṫūbet şāḫibi olsa, rüzgāruñ neḳadar teḳallübātın görse yine ādem olamaz dimişlerdür. Cāmī:

هرکه ناکس شود در اصل سرشت
بتقالیب دهر کس نشود
سک مکس را کر کنی مقلوب
قلب ان جز سک مکس نشود

Ya‘nī; aṣl-ı tıynetinde nā-kes olan teḳālīb-i dehr ile ādem olamaz. Nitekim «seg-meges» kelimesini ṫard-ı ‘aḳs ḳā‘idesince ḳalb idüp ḳuyrığından oḳusañ yine ḳalbi «seg-meges»dür dimekdür. Zīrā nā-kes bir dirāḫt-i bī-şemerdür ki kendüye neḳadar söz taşların atsañ kendüden bir fā‘ide ḫāşıl olmaz. Nitekim *beyt*:

گفتگوی سخت باممسک ندارد حاصلی
سنگ تا چند بر درخت بیثمر انداختن

beyt-i laṫīfi bu ma‘nāyı cāmī‘dür. Ve nā-kesūñ kemāl-i denā’etinden nāşī Ḥ^vāce Kelīm *beyt*:

مرا از شکستن چنان درد ناید
که از ناکسان خواستن مومیایی

buyurmuşdur. Ya‘nī; merhem-i bür’ü’s-sā‘a gibi cābir-i meksūrlığı meşhūr olan mūmyāyī ma‘deni bir nā-kesūñ yanında bulınsa, baña andan bir miḳdār mūmyā istemegūñ derdi şikesteligūñ derdinden ziyāde gelür dimekdür. **Her çār şod**, «dördüñ her biri oldı».

﴿ بخت بدرا این همه اثار شد ﴾ Bed-baht için bu dükeli ‘alā’im oldı. **Baht-ı bed-rā**, «kötü t̄ālī’a»; **in heme**, «bu dükeli» dimekdür; işāret eşyā’-i erba’a-i mezküreyedür. **Āsār şod**, «nişānlar oldı» dimekdür. Pes bed-t̄ālī’ olmağın husrānı vāreste-i kayd u beyāndur. Nitekim Nābī-i merhūmuñ *beyt*:

Yağsa gökden yire her dem қаатарāt-ı āmāl

Yene bed-t̄ālī’ olan hā’ib ü hāsir bulunur

beyt-i laṭīfī cümleyi cāmi’dir. Ve bed-bahtlüğün sebebiyle bunda mezkür olan [Ü215b] cāhil ü kāhil ve bī-kes ü nā-kes her yirde bī-i’tibārdur. Ve nāzımuñ nā-kesi cümlesinden aşağıda beyānı, nā-kesüñ dūnlūğ u cümlesinden ziyāde oldığın ĩmā içündür. Ve fi’l-haḳīḳa nā-kesden alçaq kes yoğdur; mertebesi dağı zātı gibidür. Nitekim *beyt*:

خاکست جای سفله اکر بر فلک رود

معراج خار تا سر دیوار بیش نیست

dinmişdür. Ya’nī; nā-kes olan siflenüñ yiri [S221a] hākdür; eger feleke dağı gitmek murād iderse. Nitekim hār u hasuñ mi’rācı dīvār başına degindür; ziyāde degüldür dimekdür. Ve bī-kes ü nā-kesüñ tafşīl-i hāllerini inşā’a’llāh qarīben beyān iderüz. Pes nāzım, eşyā’-i erba’a-i mezküreyi tamāmen beyān ‘aḳabinde, mefhūm-ı muḫālif tarīḳıyle muḳābillerini beyān murād itmegin, zāhirde evvelen kāhillik muḳābili olan ‘āmillik ḫāl-i sa’d-iştimālın beyān ve ‘amel elbette ‘ilmsiz olmaz ve ‘amelüñ ‘ilm, mebnā ‘aleyhi olmağıla, ma’nāda ‘ālim-i ‘ābidüñ ‘ibādete sa’y-i aḫvālın ‘ıyān için nāzım eyidür:

﴿ هرکه دریند عبادت میشود ﴾ Her kim ki Ḥudāya ḳulluğ ḳaydında olur; yā’nī ‘ibādete kāhillik eylemez.

﴿ بی‌شک از اهل سعادت میشود ﴾ Şeksiz ehl-i sa’ādetden olur. **‘İbādet**, «ḳulluğ»dur; muḳābili «beṭālet»dür. **Sa’ādet**, «eyülük ve mübāreklük»dür ki muḳābili «şekāvet»dür. Ma’lūm ola ki nāzımuñ ‘ibādeti muṭlağ zıkrinde, ‘ibādetüñ ‘ilm ü ‘amele şuyū’ını ve ḳavliyye vü bedeniyye vü mālīyye aḳsāmlarına şumūlini ĩmā nüktesi vardur. Ve sa’ādet dağı ḳurb-i İlāhīye vuşul ile selām u raḫmet ü berekāta mazhariyyetden ‘ibāret olmağın ke-zālīk muṭlağ zıkr olunmuşdur. Du’ā’-i teşehhüd bu ma’naları cāmi’a ve şālevāt-ı Faḫru’l-enām her ṭā’āte envār-ı lāmi’adur. (...[S221b, Ü216a]...) Pes bī-kes ile nā-kese virilen ma’nā-yı şeyḫāne üzre bīkes; mürşidsiz nefse tābi’ olandur. Nā-kes, vücūdını meşāḳḳ-ı ṭā’āt ve ezvāḳ-ı ‘ibādātdan men’ ile hevāsına yār ve şafā-yı cismāniyyeye ṭalebkār olandur. İmdi bu ma’nalarca bunlaruñ muḳābilleri kemā-hüve’l-me’mūr ‘ābid ü zāhid ve nefis ile mücāhidlerdür ki hevāların pāy-māl eylemişlerdür. Nitekim nāzım bu nikāte binā’en:

﴿ بر هوای خود قدم هر کو نهاد ﴾ Her kim ki kendi hevāsınuñ üzerine ḳadem ḳoydı. Ya’nī; ārzū-yı nefsi izmiḫlāl u ibṭāl eyledi. **Ber-hevā-yı ḫod**, «kendi ārzū-yı nefsānīsi üzerine» dimekdür. **Ḳadem**, ma’rūfdur ki Fārisīde «pāy»dur. **Her k’o**, «her ki o» kelimelerinden muḫaffefdür; ma’nā «her kim ki, o kimse» dimekdür. **Nihād**, māzī-i müfred-i ḡā’ibdür; «ḳoydı» dimekdür. Ma’lūm ola ki nefis-i emmāreyi māra teşbīh eylemişlerdür. Pes mār bed-girdār oldığın dan, seyr ü refṭārında kec-revlik kendüye bāl ü per olmuşdur. Rāst-revlik māruñ seng-i reh-i refṭārdur; ṭoğrı yürimek cibilliyetinüñ ḫılāfidur. İmdi

her bir bed-girdār, huşūşıyla nefs-i hevādār dā'imā kec-revlige mecbūldür. Toğrı yürimek yanında nā-mağbūl ü nā-mağkūldür. Zīrā toğrı yürimek tıynetinūñ hilāfidür. [Ü216b] Nitekim:

كجروی بال و پر سیرست بد کردار را
راستی سنک ره رفتار باشد ماررا

mazmūnı bu teşbīhe dāıldür. Pes mār gibi bir düşmen-i bed-girdār u kec-reftāruñ hevāsı dağı kendi gibi bed ve zararı gāyet eşedd oldıgın bilüp kendü ile mücāhede murādında olan, kendi hevā vü hevesi üzerine pāy-nihād olmağ gerekdür ki ol kec-reftār olan nefsuñ hevā yolları mesdūd olmağıla seng-i reh-i reftārı olan toğruluk senğlāhında mağşūr u mağhūr ola. İmdi hevā vü heves üzerine muğaddem vāz'-ı kadem eylemeyen nefs ile mücāhedeye kādır olamaz. Binā'en 'aleyh nāzım ol hevā vü hevesuñ tahte'l-quademde mağhūriyyetin, rükn-i kavī-i mühimmāt-ı cihād-ı nefs 'add idüp ba'dehū böyle iden:

﴿ میتواند کرد بانفسک جهاد ﴾ Nefscegiz ile gāzā eylemege kādır olur dimişdür. [S222a] **Mi-tevāned**, «kādır olur»; **kerd**, bunda kerden ma'nāsına ism-i maşdardur; «eylemeklige» dimekdür. **Bā-nefsek**, kāf-ı taşğır ile «nefscegiz ile» dimekdür. Nikāt-i taşğır-i nefs yukarıda beyān olınmışıdı. **Cihād**, «gāzā» ma'nāsınadır. Gāzānuñ ekberi nefs ü şeytān ile olandır; aşğarı küffār-ı hāksār ile olandır. Pes nefs-i emmārenūñ hevāların terk-i tāmm ve mücāhedesinde içdām ile arzūların taht-ı aqdām iden gāzā sevābına nā'il olmağ bundan zāhirdür. Ammā hevāsına fābi' olanuñ hālī nedür? dinür ise nāzımuñ bu beyt-i āti'l-beyānından ma'lūm olur ki buyurur:

﴿ هرکه سازد در جهان با خواب خور ﴾ Her kim ki dünyāda yiyür yatmağ ile me'lūf olur. **Her ki**, «her kim ki»; **sāzed**, «düzer ve қоşar» ma'nāsına muzāri'-i müfred-i gā'ibdür. Buña göre sāzedūñ mef'ūli mağzūf olur, meşelā; sāzed nefs-rā dīrīn. Yāhod müsāmaħaten sāzed, düzilür ve қоşılır ma'nāsına olur. **Der-cihān**, «dunyāda» dimekdür. **Bā**, muşāħabet içündür. **H'āb-ħor**, kelimeteyn beyninde olan ħarf-i 'aţfuñ ħazfiyle terkīb-i tavşifi 'tibār olunup «yiyüp yatmağ» ma'nāsı virilür. Nitekim ħün-āb kelimesinūñ aşlı ħün u āb idi. Ma'ţuf ile ma'ţufun 'aleyh beyninde olan vāv-ı 'aţfuñ ħazfiyle terkīb-i tavşifi 'tibār olunup «қанлу şu» ma'nāsı virilmişdür. Mā-nahnü fihide ke-zālik aşlı ħāb u ħor iken ħazf-i vāv ile ħāb-ħor dinmişdür. Ħor [Ü217a] kelimesinde «ħā»nuñ zammesi bunda li'ecli'l-kāfiye fethaya imāl ile oқınmağ gerekdür. Ħulāşa-i kelām her kim ki ħayvān gibi yiyüp yatmağı 'ādet idüp evāmire imtişāl ve nevāhiden ictināb üzre 'ibādet ve Ħaққа itā'at қılmasa:

﴿ در قیامت نبودش ز آتش كذر ﴾ Kıyāmetde aña āteşden şavuşmağ olmaya. **Der-қыāmet**, «қыāmetde» dimekdür. Kıyāmet, 'Arab u 'Acem ü Türkde müsta'meldür. 'Arşagāh-ı ħaşrde elli biñ sene kıyām ve herkesuñ ħisāb u kitābı ihtitām buldığı için yevmü'l-қыāma kıyāmet dinilmişdür. **Nebvedeş**, «aña olmaya» dimekdür. Ne-būd, muzāri'-i menfidür; āħirindeki şin zamirdür. Mısrā'-ı evvelde olan «her ki» medlūline rāci'dür. **Z'āteş**; zi ħarfi «ez»den muħaffefdür; min ma'nāsınadır. Āteş, ma'rūfdur; bunda cehennem āteşi murāddur. **Z'āteş**, «nār-ı düzaħdan» dimekdür. **Güzer**, zamm-ı kāf-ı 'Acemī ile «şavuşmağ» ma'nāsına ism-i maşdardur. Pes ittibā'-ı hevā-yı nefs ile edā'-ı ferā'iz ü vācibātda [S222b] kāhil olana 'afv-ı İlāhī ulaşmaz ise metn-i şırātı mürūra kādır olamayup kuşūrı miğdārı 'azāb için nār-ı

Caḥīme üftāde ve mu‘azzeb olmak zāhirdür. Nāzımuñ āteşden güzer idemez didiginuñ ma‘nāsı budur. Hāşıl-ı kelām yiyüp yatmağı ‘ādet iden ‘ibādetden qalır. ‘İbādetden qalanuñ hālī ma‘lūmdur. Pes bu cümle hevā-yı nefesine ittibā‘un belālarıdır. Anuñçün şu‘arādan bir fāzıl buyurmuşdur, *naẓm*:

Niçe bir nefis temennāsı ile
Yimek ü yatmaq ola dil-ḥ^vāhuñ
Eyleyüp zühd ü vera‘dan nefret
Tā‘at-i Ḥaqqdan ola ikrāhuñ
Ma‘beduñ maṭbaḥ ola şām u seher
Müsterāḥ ola ziyāretgāhuñ
Bunuñ içün mi olupsın maḥlūḳ
Bu mıdur emri saña Allāhuñ

Pes āteş-i düzaḥdan selāmet ile mürür ne ile olur? diyü su‘āl-i muqaddere cevāb ve fezleke-i mā-sebaḳ yoluyla nāzım eyidür:

﴿ رو بگردان از مراد و آرزو ﴾ Murād u ārzūdan yüz çevir; ya‘nī i‘rāz eyle. **Rū bi-gerdān**, «yüz döndür». **Ez-murād u ārzū**, ma‘nā-yı muḥaşşal «murād-ı nefsanīden» dimekdür. Ārzū, murāduñ ‘aṭf-i tefsīridür.

﴿ پس بدرگاه خدا آور تو رو ﴾ Şoñra dergāh-ı İläha yüziñi getir; ya‘nī teveccüh eyle. **Pes**, «ārzülardan i‘rāzdan şoñra»; **be-dergāh-ı Ḥudā**, «Ḥaqq dergāhına»; **āver**, emr-i ḥāzırdu; «getür» [Ü217b] ma‘nāsınadır. **Tu**, «sen»; **rū**, «yüz» dimekdür. Ma‘lūm ola ki nāzımuñ bu beytinde, taḥliye olmadıkça taḥliye olmaz didiklerine işāret zāhirdür ki evvel ārzū-yı nefsanīden taḥliye-i derūn ile emre ba‘dehū dergāh-ı Ḥudāya teveccüh eyle diyü taḥliyye imā buyurmuşdur. Dergāh-ı Ḥaqqā teveccüh, rızā‘ullāha muvāvıḳ tātāte sa‘y eylemekden kināyedür. Ve bu vechile ḳalb ārzülardan hālī olmadıkça vuşul-i ni‘am-ı cinān ü seyr-i cemāl-i Sübhān için berzaḥ-ı nārdan mürür ile sürür olmaz dimişlerdür. Nitekim:

خانه خالی پر و بالست بهر سالکان
تیر را آسان بود دل از کمان بر داشتن

beyt-i laṭifinde min-vech bu nükteye imā vardır. Ma‘nā; ḥāne-i hālī sālik-i rāḥ için per ü bāldür. Nitekim kemāndan gönül ḳaldırmaq tır için āsāndur. Ḥattā ba‘zı meşāyıḥ nefsi cehenneme teşbīh idüp: “Toyduñ mı?” diseñ هل من مزید mantūḳınca talebden hālī olmaz. İmdi ‘ālem-i dünyāda nefis Düzaḥdan geçmedikçe ‘uḳbāda müşebbehün bih olan Düzaḥdan mürür düşvārdur dimişdür. [S223a] Pes evvel-i cümle ārzū-yı nefsanīyye vü murādāt-ı dünyāviyyeden ḳalbi taşfiye ba‘dehū dergāh-ı müte‘āle teveccüh eyle demek, ibādātuñı ḥuzūr-ı ḳalb ile eyle dimege işāretdür. Zīrā ḥuzūr-ı ḳalb ile olmayan tātāte ḥalāvet bulunmaz. Ve bī-ḥalāvet olan ‘ibādet dergāh-ı Ḥaqqā lāyık olmaz dimişlerdür. Ve daḥı bu beytten, dünyāda kāmrānlığı terk eyle ki āḥiretde kām-yab olasın. Zīrā dünyā ile ‘uḳbā zıddetāndur; ikisi ma‘an cem‘ olmaz. İmdi dünyāda ārzūdan geçmeyen āḥiret ārzūların bulmaz demek, zımmen müstefād olmağın nāzım بما علم ضمنا eyidür:

﴿ کامرانی سر بناکامی کشد ﴾ Kām-rānīhik nā-kamlığa baş çeker dimekdür. Ya'ni; dünyāda murād sürmeklik, āhiretde murādsızlığa baş çeker dimekdür. Pes 'ibārede iki mef'ülün fih taqdīriyle murād; «kām-rānī der-dünyā ser keşed be-nā-kamī der-āhīret» demek olur. **Kām-rānī**, «murād süricilik» dimekdür. Kām-rān, terkīb-i tavşīfīdür, ma'nā-yı terkibi «murād sürici» dimekdür; devletmend ve şāhib-i 'izz ü cāha itlāk olunur. Āhīrindeki yā' maşdariyyedür. **Ser**, «baş»; **be-nā-kāmīde** bā ilşāk içündür. Nā-kām, «nā-murād» dimekdür; [Ü218a] āhīrindeki yā' maşdariyyedür. Ma'nā, «murādsızlığa baş»; **keşed**, «çeker» dimekdür. Pes bu mışrā'-ı laţīfūn maẓmūn-ı münifī āyāt ve eḥādīs-i şerīfe ile şābit ü müsellemler olmağın:

﴿ مرد ره خط در نکو نامی کشد ﴾ Merd-i rāh, nīkū-nāmlıqda ḥaṭṭ çeker; ya'ni 'ulūvv-i nām ile iştihār istemez. **Merd-i reh**, ma'rūfdür; lākin bunda murād ehlu'llāh ve sālīk-i şāh-rāh-ı rızā'-i İlāh olmağ rüşendür. **Ḥaṭṭ**, Fārisīde niçe ma'nāya gelür. Ez-cümle ḥaṭṭ-ı nev-ḥīz-i ḥübāndur ki şu'arānuñ ba'zısı henüz görünmiş şākala dir. Ve ba'zısı tāze bitmiş bıyığa dirler. Ba'zısı kaşa müşābih olan bıyığa dir ki çār-ebrū ta'bīri şāhīḥ ola. Ve daḥı ḥaṭṭ-ı sāğar ve ḥaṭṭ-ı Bağdādīdür ki kenār-ı cāmda olan ḥaṭṭdur ki tolu olmağdan kināyedür. Ve daḥı ḥaṭṭ-ı gerdendür ki diyār-ı 'Acemde k̄ā'ide-i k̄adīmleri üzre katl olacağ ādemūn gerdānına cellād bir ḥaṭṭ çeküp ve gözlerin bağlayup ve naṭ-ı rīg üzre oturdup ve iki-üç defa istīzān ba'dehū katl ider idi. Ve daḥı ḥaṭṭ-keşdür ki mıştar ma'nāsınadır. Ve daḥı kenār-ı cūya ve bī-naẓīr nīzesi olan bir maḥalle ḥaṭṭ dirler. Ve daḥı ḥaṭṭ-ı buṭlān ve ḥaṭṭ-ı ḥaṭā ve ḥaṭṭ-ı neshdür ki ḥaṭṭ-ı saḳīm üzre çekdikleri [S223b] yazudur. Pes mā-naḥnū fihide ḥaṭṭdan murād budur. **Der-nīkū nāmī**, «eyü nāmlılıqda» dimekdür. Murād 'ālem-i dünyāda olan şöhret ve ārzūlaradan bu vechile kesb-i lezzetdür. **Keşed**, «çeker» dimekdür. Pes merd-i rāh didigimiz ehlu'llāh لا يریدون علوا فی الارض āyet-i şerīfi müfādınca dünyāda 'ulūvv-i şān ile şöhreti murād eylemeyüp, ḥaṭṭ-ı şöhret-i dünyevī saḳīmdür diyü üzerine ḥaṭṭ-ı nesh çekmişdür. Ya'ni dünyā kām-rānılığına 'adem-i itibār ile terk-i heves-i iştihār eylemişdür. Tā ki āhīretde kām-yāb u vāşıl-ı liḳā'-i Rabbū'l-erbāb ola. Ma'lūm ola ki dünyāda şöhret, bā'is-i āfetdür. Nitekim Ḥ'āce Şā'ibūñ:

پیشوایی را بلاها در قفاست

وای بر فردی که سر دفتر شود

beytinden zāhīrdür. Ya'ni; riyāset ü şöhret ile pişvālığuñ eñsesinde belālar vardur. Vay bir ferd üzre ki ser-defter ola! Pişvālıqda şöhretūñ vücūdı Nābī-i merḥūmuñ:

Her gürūhuñ piş-i şaffi cümleden şöhretlödür

Saṭr-ı evvel nāmede 'izzetlödür rif'atlödür

beytinden meşhürdür. Ve şöhretin meẓmūmiyyetin beyānda kelām keşīrdür. [Ü218b] Ḥaṭṭā bedr-i kāmīlūñ gündən güne hüẓāl u lāğar ve hengām-ı selḥde bī-revnağ u ferligi, beyne'l-enām müşārun bi'l-benān oldıgındandır dimişlerdür. (...) Ve kebüter-i Ḥarem [S224a] gibi hılliden taşra kadem-nih olmadıkları için bu yolda anlara ta'arruz her vechile ḥarāmdur dimişlerdür. Qaldı ki merdān-ı İlāhīnūñ rāh-ı rızāda vāşıl-ı maḳām oldukları, evāmīr-i İlāhiyyeye imtişāl ve nevāhīden ictināb üzre der-kār oldukları 'ilāvesiyle

hıtuṣvāt-ı nefṣāniyyeden inkiṭāf u ārzūların ihmālleridür. İmdi sen daḡı bu mesleke çünki sülük murādındasın; böyle eyle demek maḡāmında nāzım eyidür:

﴿ امر و نهی حق چو داری ای وحید ﴾ İy vaḡīd! Çünki emr ü nehy-i Ḥaḡḡı tıtarısın. Yaʿnī; emrini tıutup, nehyinden kaçarsın demek murāddur. Yāḡod; emr, ṭaleb-i fiʿl; nehy, ṭaleb-i terk-i fiʿldür diyü bu taʿrīfleriniñ başlarında ṭaleb lafzın getüren baʿzuñ taʿrīfine göre: **Emr ü nehy-i Ḥaḡḡ** teʿālāyı; **çü dārī**, «çünki tıtarısın yāḡod tıtmaḡ murād idersin» dimekdür. Bunuñ vechi zāhirdür. **İy vaḡīd**, «iy bir kimse» dimekdür. Ve bu şīḡayı ityānda nükte vardır ki; fūnūn-ı ʿilmiyyede bī-naẓīr olanı medḡde; vaḡīdü'l-ʿaṣr ve ferīdü'd-dehr ve yegāne-i rūzgār ve emṣālī gibi evṣāf-ı mādiḡa īrād iderler. Pes bu beytūñ maẓmūniyle ʿāmil olan vaḡīd-i devrān dinmeḡe şāyāndur dimeḡe īmādur.

﴿ پس مرو [Ü219a] بروایه نفس پلید ﴾ Pes nefṣ-i pelīdūñ ārzū vü ḡazṣı üzre yürime. **Pes**, «emr böyle oldıysa»; **me-rev**, nehy-i ḡazırdur; «gitme» dimekdür. **Ber-vāye-i nefṣ-i pelīd**, tetābuʿ-ı izāfet ile maʿnā; «murdār u fāḡiṣ ü bed-ʿamel olan nefṣūñ ārzū vü ḡazṣı üzre» dimekdür. Vāye, «naṣīb»dür; pelīd, «murdār u fāḡiṣ ü bed-ʿamel»dür. Ve nefṣ-i emmārede bu evṣāf-ı ḡabīḡhanuñ vücūdı zāhirdür. Pes böyle murdāruñ ārzūsına ittibāʿ idenüñ idbārı:

إذا كان الغراب دليل قوم

سيهدهم الى دار البواری

maẓmūnından āṣḡār u bāhirdür. İmdi emre imtiṣāl ve nehyden ictināb üzre olan nefṣ-i pelīde ittibāʿ itmek gerekdür. Zīrā nefse mütābaʿat emrūñ ḡilāfidur; muḡālefeṭi Ḥaḡḡa mütābaʿatden ʿibāretdür. Yaʿnī; nefṣ-i emmāreye ittibāʿ iden evāmire imtiṣālden dūr ve ictināb-ı nevāḡiden meḡcūr olur. Pes şeyṭāndan telāḡḡun ile nefṣūñ saña evāmīr ü nevāḡiyi beyān ṣadedinde olur ise emr ü nehy-i Ḥaḡḡı nefṣden teʿallūm ü istimāʿdan ḡazer eyle ki şüret uḡrılarını gibi saña şüret-i Ḥaḡḡdan ḡorindiḡi elbette bir ḡaraza mebnīdür. İmdi emr ü nehy-i Ḥaḡḡı ancaḡ Ḳurʿān-ı şerīfden istimāʿ gerekdür demek için nāzım eyidür:

﴿ امر و نهی حق ز قرآن کوش دار ﴾ [S224b] Emr ü nehy-i Ḥaḡḡı Ḳurʿāndan işit. Yaʿnī; ḡıfz u ḡabūl eyle. **Emr ü nehy-i Ḥaḡḡ**, maʿrūfdur. **Zi-Ḳurʿān**, «Ḳurʿān-ı ʿazīmuʿ-ş-şāndan»; **ḡuş dār**, «ḡulaḡ tıut» yaʿnī «istimāʿ u ḡabūl eyle» dimekdür. Maʿlūm ola ki Ḳurʿān-ı kerīm yüz on dört süredür. Ve āyāt-ı şerīfesi altı biñ altı yüz altmış altıdır. Ve bu āyāt-ı şerīfūñ biñi vaʿd ve biñi vaʿd ve biñi evāmīr ve biñi nevāḡi vü teḡdīd ve biñi efʿāl-i ʿiber ve biñi aḡbār-ı ḡaṣaṣ ve beş yüzi ḡalāl u ḡarāma muḡtaṣṣ ve yüzi tesbīḡ ü duʿā ve altmış altısı nāsiḡ ü mensūḡ beyānlarındadır. Ve aʿdād-ı kelīmāt u ḡurūf ve ictibārāt ile nıṣf u ʿaṣer u cizbi, İṭḡān-ı İmām-ı Suyūṭīnūñ toḡuzuncı nevʿinde tamāmen mübeyyendür. Ve daḡı nāzımuñ; “emr ü nehy-i Ḥaḡḡı Ḳurʿāndan istimāʿ eyle” dimesinde ḡırāʿet-i Ḳurʿān eyle dimeḡe īmā vardır. Zīrā Ḳurʿān-ı kerīimde olan biñ āyet-i emri ve biñ āyet-i nehyi Ḳurʿāndan aḡz, iki biñ āyet oḡumaḡa belki bunları miyāne-i Ḳurʿānda bulayum diyene, cümle Ḳurʿānı ḡatm itmeḡe mevḡūfdur. [Ü219b] Ve nāzımuñ bu nükteden murādı, tilāvet-i Ḳurʿāndan iḡrāz-ı şevābdan māʿadā Ḳurʿān-ı şerīf ile ittiʿāz idüp, ez-cümle dūnyā-yı dūnuñ dār-ı ḡurūr olup dār-ı sūrūr olmadıḡını teʿaḡḡul birle, nefṣūñ ḡilāf-ı

mezākı olan zaḥmet-i t̄ā'āte taḥammül ve riyāzat-i ūşer'iyye ile tecemmül fevā'idi t̄arīḳın irā'etdür. Nitekim mıŷrā'-ı ūşānīnūñ maẓmūnı bu irādeye ḳarīndür ki buyurur:

﴿ جای شادی نیست دنیا هوش دار ﴾ Dünyā sürür yiri degüldür; te'aḳḳul eyle. **Cāy-ı ūşādī**, «ḳhande vü sürür mevzī'ı»; **nīst**, «degüldür»; **dünyā**, ma'rūfdur. **Hūş**, «idrāk ü temyīz ü iz'ān»dur. Türkīde andan «ög» ile ta'bīr iderler. **Dār**, emrdür; «tut» dimekdür. Pes dünyānuñ ne gūne dār-ı 'anā ve külbē-i ḳuzn ü bükā oldığı egerçi ūşābıḳda nāzımuñ iŷāreti üzre ūşerḫ u beyān olındı idi. Lākin bu maḳāmda, dünyāda kām-rān olan āḫiretde nā-kām olur diyü ānifen beyān olındığı üzre, dünyāda ḳandān olan 'uḳbāda giryān olur dimek nüktesine īmā ve ittībā'-ı nefis ile ḳhande vü sürürdan ḳazer eyle dimege iŷāret murād eylemişdür. Ve fī'l-ḳaḳīḳa iki baŷdan ḳandānlıḳ olmaz didikleri meŷhürdür. Nitekim temŷīlinde buyurmuşlardur, *ḳıḳa*:

بسته لب باش که چون غنچه کل می افتد
رخنه در قصر حیات تو زهر خندیدن
زان سر تیر یکی غنچه یکی خندانست
تا بدانی که نباشد ز دو سر خندیدن

[S225a] Ya'nī; leb-beste olup izḫār-ı ūşādmānī ile dehen-kūŷā-yı sürür olma ki vāḳı' olur ki ḳonce-i ḳandān gibi her gülmekden ḳaŷr-ı ḳayātuñ raḳnedār olur. Ve tā ki iki baŷdan gülmek olmadı. Ya'nī; saña i'ḳām için tīrūñ bir baŷı ḳonce-i dem-beste gibi ḳūn-āŷām ve bir baŷı gül gibi ḳandāndur dimekdür. ḳulāŷa-i kelām 'āḳıbet-endiŷ olan kimse, ūşeker-ḳandelikden ḳavḫager-i ḳūn-ı ciḳer oldığından i'tībār alup, dünyāda ūşādılıḳdan ḳazer bula. 'İzz ü cāḫ dil-fīrībini tārik ve zād-ı āḫireti mütedārik gerekdür dimek nāzımuñ murādıdır. ḳaldı ki 'izz ü cāḫ ve devlet-i dünyāyı terk da'vāsında ḳavl-i mücerred kāfī olmadığından, da'vā-yı mezkūruñ ūşıḳına dāll olan 'alāmeti beyān için nāzım eyidür:

﴿ هر که ترک کامرانی میکند ﴾ Her kim ki kām-rānlıḳ terkinı ider. **Her ki**, «her kim ki»; **terk-i kām-rānī**, «devletmend ve ūşāḫib-i 'izz ü cāḫ olmağı ferāḳat»; **mī-koned**, «ider» dimekdür. Kām-rānuñ ma'nā-yı Türkīsi «murād sürici» dimekdür. Nitekim kām-bīn; «murād ḳorici» dimekdür. Ammā kāmḳār; pādŷāḫ ve devlet ü 'izzet ü zīnet ūşāḫibi dimekdür. Ve nüŷḫa-i Mīrzāda kāmḳār, bir ūşikārī ḳuŷdur; ḳāyet avcı olur dimişdür. Pes nāzımuñ [Ü220a] kām-rān lafzını iḳtiyārında olan nūke bundan zāḫirdür. İmdi dünyāda İbrāḫīm-i Edhem gibi kām-rānlıḳı terk ve devlet ü 'izz ü cāḫı ferāḳatüñ melāmeti, mıŷrā'-ı ūşānīnūñ mefhūmı üzre 'ameldür. Anuḳün nāzım eyidür:

﴿ بر خلافت زندگانی میکند ﴾ Anuñ ḳilāfı üzre te'ayyüŷ ider. **Ber-ḳilāfeŷde** olan ūşīn-ı zāmīr, kām-rānī lafzına rucū' üzre ma'nā; «kām-rānlıḳıñ ḳilāfı üzre» dimek zāḫirdür. Lākin merci'-i zāmīr, ūşarāḫaten veyā ūşöhreten veyā kināyeten ūşebḳat itmek ḳā'idesince, nefis-i emmāreye rāci' olmaḳ daḳı muḳtemeldür ve belki nükteden ḳalī degüldür. Ve nūkte-i ḳafīyye ḳilāf lafzından müstefāddur ki ḳilāf, iki kimesnenüñ t̄arīḳ u maḳŷūdlarınıñ muḳāyeretinden 'ibāretdür. İḳtilāf; maḳŷūdlarda ittīḫād, t̄arīḳlerde teḳāyüddür. Pes ma'nā; kām-rānlıḳı terk iden nefisüñ gitdiği yoluñ muḳālifı üzre; **zindeḳānī**, «dirilik» ya'nī «te'ayyüŷ»; **mī-koned**, «ider» dimekdür. Ve nefse muḳālefeḳet mücāhededen 'ibāretdür. Ve

muhâlefet-i mezkûdan mâ-‘adâ nefis ile şeytânun emrlerine ‘adem-i ‘iṭâ‘at lâzime-i hâldendir. Böyle olmadıkça kām-rânıgûn [S225b] terki mümkün degüldür. Nitekim Bürde *mıṣrâ‘*:

خالف النفس و الشيطان و اعصهما

bu beyâna dâlldür. Yâhod ma‘nâ; târik-i kām-rânî olan, murâd süricilik hilâfi üzre te‘ayyüş eyleye. Ya‘nî devlet ü ‘izz ü câh muqâbilinde faqr u meskenet ve mâ-‘kasema’llâha rızâ vü kanâ‘at ile Hâkka iṭâ‘at u ‘ibâdetde ola dimekdür. Nitekim nâzım bunuñ zeylinde şıfat-ı riyâzati beyâna şurû‘ buyurmuşdur.

Der-Şıfat-ı Riyâzat

﴿ کر همی خواهی که کردی سر بلند ﴾ Eger dükeli dilerseñ ki ‘âlî-‘qadr olasuñ. Ya‘nî; ‘inda’llâh maqbûl olasuñ dimekdür. Bu *mıṣrâ‘* şartdur; cezâsı:

﴿ ای پسر بر خود در راحت بیند ﴾ İy oğul! Kendi üzerüne rāhat kapusın bağla. **İy püser**, «iy oğul» dimekdür; murâd, ferzend-i tarikatdür. **Ber-ḥod**, «kendi üzerüne» dimekdür. Ve bu kayd-ı ihtirâzî idigi zâhirdür. **Der-i rāhat**, «rāhat kapusını» dimekdür; murâd, rāhat-ı dünyevîdür. **Bü-bend**, evvelindeki bā‘-i zā‘idenün zammıyle emr-i ḥâzırdur; «bağla» dimekdür. Ya‘nî; riyâzat üzre olup, kalile kanâ‘at ile tecemmül ve her bir şedâ‘ide ‘ale‘l-ḥuşûş tâ‘atde olan meşâkka şabr u taḥammül eyle dimekdür. Hattâ Minhâc nâm kitâbda eyidür: ‘Abdün efḍal-i a‘mâle vuşûli ve du‘âlarının kabûli ve murâdât-ı hayriyesinin ḥuşûli, a‘mâl-i meşâkka ile sedd-i bāb-ı rāhate mevķûfdur. Zîrâ dünyâda ‘abd-i hâşş-ı Ḥudâya ekşer-i şedâ‘id teveccüh ider. Pes şedâ‘ide şabr u taḥammül ile sedd-i bāb-ı rāhat gerekdür ki fetḥ-i bāb-ı cennete [Ü220b] vesîle ola. Nitekim buyurmuşlardur, *nâzm*:

Cismüñi sūrâḥ sūrâḥ itseler cevşen gibi
Dil uzatma kimseye derviş iseñ temren gibi
Cevr-i gerdüne taḥammülle olur taḥşîl-i faqr
Çignesün koy cismüñi gāv ‘alef-i ḥırmen gibi
Üstün olsun şüretâ sünde kayırmaz her kabā
Tek yaḳîn ol yâre sen bir päre pîrâhen gibi
Yârelerse ḥârveş düşmen seni sen yol gözet
Çekme ḥāk-i meskenetden rüyuñı dâmen gibi

intihâ. Nâzımuñ sedd-i bāb-ı rāhat eyle didigi, nefsuñ rāhat ‘add eylediği nesneyi târik ol dimege işâretdür. Yoksa sâbıkda beyân olındığı üzre dünyâda rāhatuñ ismi var lâkin cismi yoḳdur dimişlerdür. Nitekim Şâ‘ib, *beyt*:

این نه صدف ز کوهر آسودکی تهیست
آهم خبر ز عالم بالا گرفت

[S226a] buyurmuşlardur. Ya‘nî; bu eşdâf-ı tis‘anuñ rāhatlık gevherinden teḥî oldığı haberini, benüm âhum, ‘âlem-i bālâdan aḥz itmışdür dimekdür. Bunda olan leṭâfet ḥafî degüldür. Ve bu beyâna binâ‘en Nâbî-i merḥûm daḥı *beyt*:

Ser-â-pâ çeşm-i ‘ibretden geçürdüm nüşâ-i dehri

İçinde ma'ni-i ārāma dā'ir bir 'ibāret yok

diyü buyurmuşdur. Pes ma'nā-yı murād üzre sedd-i bāb-ı rāḥat idenüñ ser-bülendliğini şerḥ u beyān ve fā'ide-i cedīde ḥuşūlini 'ıyān için nāzım eyidür:

﴿ هر که بر بست او در راحت تمام ﴾ Her kim ki o bāb-ı rāḥatı tamām bağladı. **Ber best**, «bağladı» ma'nāsına māzī-i müfreddür. Ber lafzı zā'iddür. **O**, fā'ıldür; **her ki** lafzına rāci' zamīrdür. **Der-i rāḥat**, ma'rūfdur. **Tamām**, bağlamağın kayıdır. Pes bāb-ı rāḥatı sedd-i tām idene:

﴿ باز شد بر وی در دارالسلام ﴾ Anuñ üzerine Bābü's-selām açıldı. Murād; açılır dimekdir. Bāb-ı Dāru's-selāmuñ muḥaḳḳaḳu'l-vuḳū' oldıñın iş'ar için muzārī' maḳāmında nāzım, māzī şīgasıyle **bāz şod**, «açıldı»; **ber-vey**, «anuñ üzerine» dimişdür. Vey, zamīr-i gā'ibdür; sedd-i bāb-ı rāḥat iden kimseye rāci'dür. **Der**, bunda ḳapu ma'nāsınadır; mā-ba'dine muzāfdur. **Dāru's-selām**, muḥlaḳā cinān ve beyne'l-cinān bir cennet-i maḥşūşa itlāḳ olunur. Zīrā cinān sekizdür ki biri Dāru'l-celāldur; beyāz incüdenndür. Ve biri Dāru's-selāmdur ki yāḳūt-i aḥmerdendir. Ve biri cennetü'l-Me'vādur ki şarı mercāndadır. Ve biri Dāru'n-na'ımdür ki beyāz gümüşdendir. Ve biri cennet-i Firdevsdür ki sekiz sūr arasındadır. Her iki sūruñ beyninde bir cennet olmağıla ber-mantūḳ-ı ḥadīs-i şerīf, [Ü221a] cennet-i Firdevs dört cenneti ḥāvidür. İki evānileriyle gümüşdendir ve ikisi evānileriyle zeheb dendir. Ve biri Dāru'l-ḳarārdur ki misk-i ezferdendir. Ve biri cennet-i 'Adndür ki cinān üzre leme'ān idici cevāhirdendir, intihā. Bunuñ tafşılı işbu kitābuñ āḥirinde gelse gerekdir inş'a'llāhu te'ālā. Pes sedā'id ü meşāḳḳ-ı ḫāte şabr ile bāb-ı rāḥatı sedd-i tām, miftāḥ-ı Dāru's-selām idigi aḥbār u āḡar ile şābitdür. Ḳaldı ki cinān-ı şemāniyeden Dāru's-selāmi taḥşış-i nāzımda nūkteler vardır. Evvelen, dünyāda sedd-i bāb-ı rāḥat idene, 'uḳbāda āfātdan emniyyet ü 'āḥātdan selāmet ve ḥuzūr (u) rāḥātdan 'ibāret olan Dāru's-selāmuñ bābı meftūḥ olur dimege [S226b] işāretdür. Şāniyen, Dāru's-selām ile müsemma olan cennet-i maḥşūş, şühedālara maḥşūş olmağın, sedd-i bāb-ı rāḥat için nefis ile mücāhede üzre fevt olan şehīd şevābına nā'il ve şühedā meskeni olan Dāru's-selāma vāşıl olur dimege imādur. Ve bunda استريح اهل الجنة ḥadīs-i şerīfine remz vardır. Ve Ḥudānuñ rızāsına ḫālib olan rāḥatı ancak liḳā'u'llāhdā bulmağa işāret vardır. Ve 'ādetu'llāh üzre bir ḳapu tütüldiḳda Ḥudā önünü fetḫ ider didikleri bu beytde olan best ile bāz kelimelerinden nümāyāndur. Nitekim:

ده در شود کشاده شور بسته چون دری

انکشت ترجمان زبانست لالرا

beytinde nümāyāndur. Ḳaldı ki der-i rāḥatı tamām sedd eylemek 'azā'im ḳabīlinden olup ve rāḥat üzre 'ibādet ruḡşat ḳabīlinden olup ve şer'an ruḡşat var iken 'azā'ime gidilmez iken nāzımuñ bunda 'azā'imi ihtiyārı, taşfiye-i bāḫına mālikiyyet içündür. Ve ba'de taşfiyeti'l-bāḫın ruḡşat üzre 'amel māni' degüldür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde ان الله يحب ان يؤتى رخصه كما يحب ان يؤتى عزائمه bu vechi beyān itmişdür. Ḥattā tezkiye-i ḳalb ve taşfiye-i bāḫından muḳaddem dā'imā ruḡşata meyli mezheb ittiḫāz idenler niçe fevā'idden maḥrūm ḳaldı dimişlerdür. Zīrā 'azā'imden peydā olacaq taşfiyeye neylden muḳaddem ruḡşatı 'ādet itmek ḫab'uñ iḫtizāsıdır. Muḳteza-yı ḫab' olan nesnenüñ ḳubḫı zāhirdür. Nitekim fıraḳ-ı dālleden

niçe kimesneler taşfiye-i derûn ile tarîk-ı müstakîmüñ haqqıyyetin fehm idemeyüp ve tarîkat-i Muhammediyyeye gidemeyüp, tab'larınca âsân görinen hatâ yolların kendi kendülere mezheb idinüp, Haqquñ ğayrını okudıklarından güm-râh olmuşlardır. Nitekim nâzım eyidür.

﴿ غیر حق را هر که خواند ای پسر ﴾ İy oğul! Her kim ki Haqquñ ğayrını oğur. Ya'nî; 'amelde Hudānuñ ğayrını oğur. Meşelâ, 'amelde riyâ ider yâhod bâb-ı Hudāda hizmet-i 'ubüdiyyet iddi'asında iken, umürünü 'ibâdete ta'lik idüp Haqq'a i'timâd u tevekkülден dür olup 'abede-i tezellülde qalır. Pes böyle olan kimesnelerün [Ü221b] Haqqında:

﴿ کیست در عالم ازو کمراتر ﴾ 'Älemde andan ziyâde güm-râh kimdür? Ya'nî; andan ziyâde azğun olmaz dimekdür. **Kîst**, «kimdür»; [S227a] demek ma'nâsına istifhâmdur. Zi'l-'uqûlden su'âlde «kîst» dirler; ğayrında «çîst» dirler. Evvelüñ ma'nâsı «kimdür?»; şânîñüñ ma'nâsı «nedür?» dimekdür. **Der-âlem**, «âlemde»; **ez'o**, «andan»; **güm-râhter**, «ziyâde azğun ve yolın yitürmiş» dimekdür. 'Arabîsi «eğall»dür. Pes Hudādan ğayrıya i'timâd u istinâda sebeb, ekşer riyâset-i dünyâ olmağın ve erbâb-ı 'izz ü câh-ı fenâ güm-râhlığı bu yolda bulmağın nâzım terkile nuş idüp eyidür:

﴿ ای برادر ترک عز و جاه کن ﴾ İy qarındaş! 'İzz ü câhı terk eyle. **İy birâder**, «iy qarındaş»; **terk-i 'izz**, «şeref-i dünyâyı terk»; **u(ve) câh**, «ve dağı manşib u qadr ve mertebe-i dünyâyı terk eyle» dimekdür. Pes 'izz ü câh-ı dünyānuñ mehâlikleriniñ ba'zıların nâzım ebyât-ı âtiyelerde beyân üzredür. Hulaşa böyle keşretü'l-mehâlik nesneyi İbrâhîm-i Edhem gibi târik olmayan lâ'îk-ı dergâh-ı İlâh olamadığı hasebiyle nâzım liyâkat-i dergâh-ı İlâhı bulmağa, terki mevqûfun 'aleyh kılıp:

﴿ خویش را شایسته درگاه کن ﴾ buyurmuşdur. Ma'nâ; 'izz ü câhı terk zımnında kendüñi lâ'îk-ı dergâh-ı İlâh eyle dimekdür. Pes heves-i câh ile qarîn-i pādşâh olup güm-râh u tebâh olmaqdan terkile lâ'îk-ı dergâh-ı İlâh olmağın nâzûklığı bî-iştibâhdur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ خوار کرد هر که باشد جاه جوی ﴾ Her kim ki câh-cüy ola; haqîr olur. **H'âr**, «haqîr»; **gerded**, «olur»; **her ki**, «her kim ki»; **bâşed**, «ola»; **câh-cüy**, terki-i tavşîfidür; «manşib isteyüci» dimekdür. Pes câh-ı dünyānuñ haqîr oldığı nâzmuñ bu beytün zeylinde idecegi beyândan zâhir ve haqîr olan nesneye 'âqıl olanıñ 'adem-i meyl ü mağabbeti bâhir oldı ise:

﴿ ای برادر قرب این درگاه جوی ﴾ İy qarındaş! Bu dergāhuñ qurbini taleb eyle. Ya'nî; taleb-i 'izz ü câhdan fâriğ olup, dergâh-ı İlāhuñ qurbine tâlib ol dimekdür. Dergâh-ı İlāha «în» lafzı ile işâret ان رحمة من المحسنين mañtûkınca ğayr-ı mağsûsı mubşar menzilesine tenzîl ve dergâh-ı İlāhı, bâbu'llāh ile te'vîle mebnîdür. Ve menâzil-i qurbi taleb, elbette bi-'avni'llāh ol râha sülûki muqtezîdür. (...[S227b, Ü222a]...) İmdi dergâh-ı İlāhuñ qurbine tâliblerün 'inda'llāh ve 'inde'n-nâs qadrleri a'lâdur. Hattâ bir kimesne zâtında her ne kadar zelîl ise de bâb-ı İlâhiye vardıkda 'azîz olur. Nitekim:

Zillet erbâbı olur bâb-ı İlâhîde 'azîz

Haqq câmi'de el üstinde taşır pâbücm

dimişlerdür. Ammâ zâtında 'azîz olmağa isti'dâd şâhibi olan kimesne, 'izzeti câh-ı dünyâdan taleb eyledikde haqîr olur dimişlerdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ عز و جاهت سوی پستی میکشد ﴾ 'İzz ü cāh-ı dünyā seni alçaq tarafına çeker. **'İzz ü cāhet**, «seni 'İzz ü cāh» demek murāddur. Tā hīṭāb içündür. **Sūy-ı pestī**, «alçaq tarafına»; **mī-keşed**, «çeker» dimekdür. Pes alçaqlığa çekmeden murād; haḳāret cānibine çeker dimekdür. Pes haḳāretüñ yā nefsi murāddur yāḥod bā'is-i haḳāret olan maḥabbet-i dünyā-yı dūn murād olunur. Yāḥod 'İzz ü cāh seni 'ālem-i esfele çeker dimekdür. Ya'nī muvāfıq-ı ṭab'-ı ḥayvānī olan ekl ü şürb ü nevm ve sâ'ir muḳteżayāt-i nefsanī vü telezzüzāt-i cismāniye mübtelā idüp ḥayvān gibi 'ālem-i esfelde ten-perverlige meftūn ider dimekdür. Anuñçün nāzım murādını bu beyān üzre beyān idüp buyurur:

﴿ مر ترا برتن پرستی میکشد ﴾ Taḥḳīḳ seni ten-perestlige çeker. **Mer tu-rā**, «taḥḳīḳ seni»; **ber-ten-perestī**, «cism ü bedene ḥizmet idicilige» dimekdür. Ten-perest, terkīb-i tavşifidür; «cisme ṭapucı» ya'nī «her ḥizmetin görücü» ma'nāsınadır. Āḥirindeki yā maşdariyyedür. **Mī-keşed**, «çeker» dimekdür. Ḥulāşa-i kelām 'İzz ü cāh seni ḥayvān ṭab'ına tevāfuḳ ile ten ḳulluḡına cāzib ve cenāb-ı Ḳudse müşıl-ı 'İzzetden ḥācib olur dimekdür. Ḳaldı ki nāzımuñ [S228a] ten-perestī ta'biri ام النفس هی ام الاصنام ve daḡı didikleri nikāte işāret içündür. Beyānı şöyledür ki nefsi emmāre şanem-i şūrī meşābesindedür. Pes 'İzz ü cāh i'ānetiyle ten-perver olan kimse, ümmü'l-eşnām ile bed-nām olan [Ü222b] nefse ḥizmetkār ve şanem-i kebīr ile şehīr olan murdāra perestār olur. Pes 'İzz ü cāhı tārik olan nefsuñ meṭāliblerini tedārükden ve bu gūne mehālikden āzāde ve iḥrāz-ı rütbe-i vālā-yı ḳurb ile ber-murād olmaḳ bī-iştibāhdur. Ammā ḥubb-ı riyāsetüñ ḥāṭırdan ḳal'ı gāyet 'asīrdür. Ḥattā evliyā'-i kirāmuñ mebdād-i sülüklerinde, ḥāṭırlarından eñ şöñra ḳıḳan ḥubb-ı riyāsetdür dimişlerdür. Ma'lūm ola ki riyāset ḳulüb-i nāsa mālīk olmaḳdan 'ibāretdür ki aña 'İzz ü cāh ve daḡı şīt dirler. Buña maḥabbet, ḥubb-ı medḡ u senā gibi emrāz-ı ḳalbdendür. Ve 'İzz ü cāh maḥabbetüñ esbābı üçdür: Biri; cāh ile müşteheyāt-ı nefsaniyeden ḥarāma tevessüldür. Pes ḥarāma vesīle oldıḡı için ḥarāmdur. İkinçisi; aḡz-i ḥaḳḳ ve i'zāz-ı dīn ve işlāḡ-ı ḥalḳ için tevessüldür. Pes bunda riyā vü süm'a vü terk-i vācibāta dā'ir maḥṭūrāt bulunmaz ise 'İzz ü cāh cā'izdür, belki müsteḥabbdur. Zīrā muḥarremātda niyyet mü'eşşir degüldür dimişlerdür. Üçüncüsü; 'İzz ü cāhı kemāl zannıyle nefsuñ telezzüzidür. Bu daḡı telezzüz için olan ḥubb-ı māl gibidür. Eger maḥṭūrātdan ḥālī olur ise ḥarām degüldür; velākin mezmūmdur. Ammā lezzet-i 'ācileye ḥırşdan ve dünyāya maḥabbetden ḥālī olur ise mezmūm degüldür. Zīrā enbiyā'-i kirām 'aleyhimü's-selām ve ḥulefā'-i rāşidīnüñ 'İzz ü cāh-ı 'ālīlerinden a'zam ü eḡḡam bir cāh yoḳdur, kezā fi't-Ṭarīḳa. Pes nāzımuñ 'İzz ü cāh seni ḥaḳīr ve ten-perestlige esīr ider didiḡi bu mişllü maḥṭūrāta muḳārin ve nefsi emmārenüñ ḥuşūl-i meṭālibine mu'āvin olan 'İzz ü cāhdur. Ḥaḳīḳate nazar olınsa cümle ḥaṭarlar nefsi emmārenüñ hevā vü hevesindendür. İmdi merdlik nefsi ihlāk ve yāḥod zillet ü meskenetde şey'-i ḳalīl ile ḳānī' ü pāk ü te'dīb eylemekdür. Nitekim ṭarīḳ-i iskāt-i nefsi nāzım eyidür:

﴿ نفس در ترک هوا مسکین بود ﴾ Nefs terk-i hevā-yı nefsaniyede miskīn olur. **Nefs**, ma'rūfdur. **Der-terk-i hevā**, «telezzüzāta meyl ve ārzūyı terkde» dimekdür. **Miskīn**, «hīç bir nesneye mālīk olmayan»dur. Bunda murād; ḳuvvetsizlikden nāşī meskenet ü zilletde olmaḳ ma'nāsıdır. [S228b] **Buved**, bunda mecāzen «olur» ma'nāsınadır. Ḥulāşa hevā-yı nefsaniyeyi terkden nefsuñ maṭlūbı eline

girmemegile fişk u fücūra isti'dādı var iken faqr u fāka sebebiyle hırkasın başına çeken faķır gibi miskīn ve riyāzata yaķın olup ğayrı tarīķ ile te'dīb ve gūş-māle hācet-i mess eylemez dimekdür. Nitekim nāzım raħimehu'llāh eyidür:

﴿ كوشمال نفس نادان این بود ﴾ Cāhil nefsuñ te'dībi bu ola. **Gūş-māl-i nefsi-i nā-dān**, tetābu'ı izāfet ile «cāhil nefsi te'dīb dimekdür. Nefsi ceħle nisbet, nef' ü zarrını bilmeyüp dā'imā muķtezā-yı cibilliyeti üzre emmāre^{tūn} bi's-sū' oldığını iş'ardur. Ve tevbīh ü taķrī' ile te'dībe [Ü223a] sezāvār idigi gūş-māl zıkrinden bedīdārdur. **Īn buved**, «bu ola» dimekdür. Īn ile işāret terk-i hevāyadur. Ma'lum ola ki nefsuñ sūkūneti, mekr ü hīlesini icrādan girü ğalmasından kināyedür. Zīrā nefsi, her nefesde bir mekr üzredür. Ve her mekrinde niçe ferā'ineligi vardur. Ya'nī hīle vü mekrde gūyā bir niçe fı'avnlar tevābi'yle muħāşama ider ğibidür. İmdi ol nefsi bedkārı hevāsınuñ terkiyle ve aña izhār-ı 'aşā-yı edeb ile şiddetin teskīn eyledigüñ hīnde şeytāñ-ı la'tin yene nefsi hāline koymamaķ sevdāsına düşer. Ol zamān nefsuñ siħrini bi'l-külliyeye ibtāl ve şeytānuñ sa'iyini tamāmen ihmāl ister iseñ ğazret-i Kelīm 'aleyhi's-selāmuñ Ğudāsını zıkr eyle didikleri nükte-i Mevlānāya imā ve sūkūnet-i nefsuñ tarīķı istiħkamını zıkrü'llāh idigin işāret birle nāzım eyidür:

﴿ چون دلت بر یاد حق ایمن بود ﴾ Çünki ğalbūñ zıkrü'llāh üzre emīn ola. Ya'nī; zıkrü'llāh üzre ğalbūñ āsūde vü emīn ola dimekdür. **Çūn**, «çünki»; **dilet**, «göñlüñ»; **ber-yād-ı Ğaķķ**, «zıkr-i Ğudā üzre»; **imen**, «āsūde-ħāl ü bī-endīşe vü emīn»; **buved**, «ola».

﴿ نفسک اماره هم ساکن بود ﴾ Ğabāyīħa emr idici nefseğiz daħı sākin ola. Ğulāşa-i kelām hadīş-i şerīf üzre zākirūñ ğalbi emrāz-ı endīşe-i fāsideden emīn ve hem nefsi sākin olup, mekr-sāz u siħr-bāzlığa yürimez. Ya'nī zākir olan şāħibine zārarsız olur dimekdür. Nitekim “fūlān kimesne zārarsız” diyecek yirde “kendi hālinde bir sākin ādem” dirler, intihā. Ve zıkrü'llāhda ğavā'id-i keşīre vardur. [S229a] Nitekim Tenbīhü'l-Ğāfilinde bir ğaçı meşūrdur ki evvelen rızā'ullāhı celb, şaniyen riķķat-i ğalb, sālīşen hırş-ı tē'at, rābi'an men'ı ma'syyet, hāmisen nefsi ile şeytān şerrlerinden emniyyetdür, intihā. Pes nefsi sākin oldıķda şāħibi riyāzata ri'āyet ve tevekkül ile ğālīle ğanā'āt itmek gerekdür dimege işāret için nāzım eyidür:

﴿ هرکه اورا تکیه بر صانع بود ﴾ Her kim ki anuñ için şāni'ı 'ālem üzerine i'timād u tevekkül ola. **Her ki**, «her kim ki»; **o-rā**, «anuñ için»; **tekye**, bunda «i'timād» ya'nī «tayanmaķ» ma'nāsınadır. Ve daħı cāy-ı dervīşāna tekye dirler; bunda murād degüldür. **Ber-şāni'**, «ħālīķ-ı 'ālem üzerine»; **buved**, «ola». Pes Ğudāya mütevekkel ü mu'temedūñ 'alāmeti, ğālīle ğanā'at olmağın nāzım eyidür:

﴿ در جهان با لقمه قانع بود ﴾ Dünyāda bir luķme ile ğanā'at idici ola. **Der-cihān**, «dünyāda»; **bā-luķme'i**, hemze-i vaħdet ile bir luķme ile dimekdür. **Ğāni'**, «ğanā'at idici»; **buved**, «ola». Ğulāşa tevekkülüñ nişānı, ğālīle ğanā'atdır. Zīrā luķme-i vāħide ğilletden kināyedür. Ğattā sā'ile ğāni' tesmiyesinüñ vechi, [Ü223b] ğālīl ü keşīr dimeyüp bir luķmeye rāzī oldığıdır dimişlerdür. Ve luķme-i vāħide zıkrinde cū'ı medħ ve şib'ı zemme işāret vardur. Ve fı'l-ħaķīķa ğillet-i ekl ü şürbde menāfi' keşīre vardur. Ğattā ğazret-i Luķmān 'aleyhi's-selām oğlına naşīhatinde eyitmiş: Ğaçan mi'de ta'ām u şarāb ile

memlū olsa fikret az olup, lisān-ı hikmet aḥras olur ve aʿzā-yı ʿibādet fütür bulur diyü keşret-i eklden menʿ buyurmuşdur. (...) Pes ḳalīle ḳanāʿat, kār-ı merdān-ı İllāhīdür. Nitekim mülk-i ḳanāʿat şāhlığın, şūrī olan salṭanata berāber tūtmışlardır. Hāfiz:

کنج زر کر [S229b] نبود کنج قناعت باقیست

آنکه آن داد پشاهان بکدایان این داد

Ve daḫı bu maʿnāda ḫāzret-i Mevlānānuḫ:

قناعت کن ای نفس بر اندکی

که سلطان و درویش بینی یکی

Yaʿnī; iy nefis! Ḳalīle ḳānīʿ ol ki sulṭān u dervīşi bir göresin; yaʿnī beynlerinde fark olmadığını bilesin dimekdür. (...[Ü224a]...) Pes luḳme-i fuḳarā dimek, luḳme-i ḫalāl ile müterādif ve ol luḳmeden bire yaʿnī ḳalīle ḳānīʿ olan merd-i ʿārif idigi nāzımuḫ her bir güftār-ı dürer-bārından āşkārdu. Ve mā-naḫnü fihi olan beytūḫ mışrāʿ-ı evveli tevekkül ve mışrāʿ-ı şānīsi ḳanāʿate dāʿir olmağın tekye lafzını ityānda tekye-gāḫ didikleri cāy-ı tevekkülde gūşe-gūr olan faḳīr, ḳānīʿ gerekdür dimege daḫı işāret vardur. Ve tekye-nişin olan ṭāʿifenüḫ ḫayrlu veyā şerrlüsi خیر المومن القانع و شرهم الطامع ḫadīs-i şerīfi mışdāḳınca sīretinden fark itmışlerdür. Ḥattā tevekkül-ḫānede sākin-i ḫayruʿl-emākin iken, tekyye gelecek vāridāta muntazır u müstakbil olan zamāne şeyḫinüḫ birine zūrafā-yı ʿaşrdan biri ḫiṭāb idüp:

لما رأيتك قاعدا مستقبلي

فعلمت انك للهوان قرين

هون عليك و كن بربك و انفا

ان توكل شانه التكوين

مالا يكن لا يكون بحيلة

ابدا و ماهو كائن سيكون

diyü buyurmuşdur. Pes luḳme-i vāḫideden murādı ve keyfiyyet-i ṭaleb-i zādı beyān zımnında [S230a] nāzım eyidür:

﴿ اکتفا بر روزئ هر روزه کن ﴾ Her günlük rızḳ-ı muḳadder üzre iktifā eyle. **İktifā**, iftiʿāl

bābından «kifāyetlenmek» maʿnāsına maşdar-ı ʿArabīdür. **Ber**, «alā» maʿnāsınadır. **Rūzī**, yāʿ-ı nisbet ile «gün-be-gün taʿyīn olunan vazīfe-i yevmiyye» maʿnāsına idi. Şoñra taʿmīm olup «muṭlaḳ rızḳ-ı muḳadder»e iṭlāḳ olındı. Anuñçün kimse kimsenüḫ rızḳını yiyemez diyecek yirde ʿAcem روزئ کس dirler. Mā-baʿdine muzāf olmağın āḫirine li-ecliʿl-izāfet bir hemze getirilmişdür. **Her**, ʿumūmiyyeti müfiddür. **Rūze**, bunda «günlük» maʿnāsınadır ki ʿArabīsi «vazīfe»dür. Hāʿ, iḫtişāş içündür. Ve gāḫi «şavm» maʿnāsına da gelür. Lākin bunda murād degüldür. **Kon**, «eyle» dimekdür. Pes nāzımuḫ bu kelāmında çend işāret-i laṭife vardur. Evvelen, yevmiyyeye ḳānīʿ ol; iddiḫār-ı ḳūt sevdāsında olma ki tevekkülde bulunasin dimekdür. Pes bunda olan ḫadīs-i şerīf-i tevekkül ḳarīben nāzımuḫ بود توکل کر

فیروزیت beytinde t̄zāḥ olmacaḡdur inṣā'a'llāhu te'ālā. Sāniyen, yevmiyye rızḡuñı Ḥudā kesmez; sen hemān tevekkülde ol dimege işāretdür. Ve ḡaḡḡat-i ḡāl daḡı budur. Nitekim ḡazret-i Mevlānā *meṣnevī*:

رو توکل کن ملرزان یار دوست
ررزق تو بر تو رتو عاشق ترست
کر تو نشتابی بیاید بر درت
ور تو بشتابی دهد درد سرت

buyurmuşdur. Ve buña münāsib nesnelər çoḡdur. Bi-ʿavni'llāh aṣaḡıda maḡalliyle zıkr olunur. Şālisen, faḡḡr ü miskīn ma'ṣeti üzre te'ayyüş eyle diyü; faḡḡr-i şābir, ḡaniyy-i şākirden a'lādur ma'nāsınca faḡḡr medḡa imā vardur. [Ü224b] Ve faḡḡruñ memdüḡiyyeti Faḡḡr-i ʿālem şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellemüñ ḡazret-i Bilāl razıya'llāhu ʿanhe ḡiḡāben غنيا تمت فقيرا ولا مت ḡadīs-i şerīfinden nümāyāndur. Ve keyfe lā ki ber-manḡūḡ-ı ḡadīs-i dīḡer, cennetüñ ekṣer-i ehli fuḡarādur. Rābiʿan, kifāyet miḡdārı rızḡ seni buldıḡdan soñra anuñla iktifā idüp, ziyādesi talebiyle eñsesine düṣme ki sa'y ile rızḡ artmaz dimege iktifā lafzı dālldür. Nitekim rızḡ-ı muḡadder şāḡibini aradıḡı مت يطلب العبد كما يطلب اجله ḡadīs-i şerīfiyle şābitdür. Ve ḡısmet olmayanuñ sa'y ile ele gelmediḡi niḡe āṣār u aḡbār ile mübeyyen ü zāḡirdür. Nitekim bir nesnenüñ ardına düṣüp ḡurur iken andan maḡrüm olanuñ ḡaḡḡında dimişlerdür, *ḡıḡa*:

يا طلب الرزق في الآفاق مجتهدا
[S230b] اقصر عناك فان الرزق مقسوم
الرزق يأتي على من ليس يطلبه
و طالب الرزق يسعى و هو محروم

ma'nāsı zāḡirdür. İmdi her gün kifāf miḡdārına ḡanāʿat, sebep-i sa'ādet ü mücib-i rāḡatdur. Nitekim hümā ḡuṣı her gün üstüḡāne ḡanāʿat itdiginden sāyesi sa'ādetē bā'ış ve devlete bādī olmuṣdur. Ve buña işāreten Ḥ'āce Şā'ib dimişdür, *beyt*:

اكر با استخوان از سفره قسمت شوی قانع
عزیز اهل دولت میتوانی چون هما کشتن

﴿ کر نداری از خدا دریوز کن ﴾ Eger kifāf-ı nefis miḡdārı rızḡ ḡutmaz iseñ Ḥudādan ḡaleb ḡıl.

Ya'nī ḡayrıdan isteme ki علیالله الرزق dimekdür. **Ger ne-dārī**, «eger kifāf-ı nefis miḡdārı rızḡı ḡutamaz iseñ» dimekdür. Bu vechile faḡḡr ü bī-ḡāre çoḡdur. Ve tamām muḡḡarr olmadıḡca nāsdan su'āle şer'an izn yoḡdur. Anuñḡün nāzım eyidür: **Ez-Ḥudā**, «Rezzāḡ-ı ʿālemden»; **deryūze kon**, «su'āl eyle» dimekdür. Deryūze, Fārisīdür, «dilenmek» ma'nāsınadır; ʿArabīde «su'āl»dür. Pes zül-i su'āle düṣmekden kedd-i yemīn ü ʿaraḡ-ı cebīn ile rızḡ-ı kifāfi Ḥudādan ḡaleb eylemek ḡayra ḡarīn ve kār-ı ḡāni'ındür. (...) Ma'lüm ola ki Ḥudādan ḡayrıya ʿarz-ı iḡtiyāc ile su'āle zillet der-kārdur. Nitekim kifāf ile ḡāni' ve zül-i su'ālden nefsinı ʿaziz idenüñ ʿizzetin beyānda dimişlerdür, *ḡıḡa*:

اعز الناس نفسا من تراه
يعز النفس من ذل السؤال

و يقنع بالكفاف و لايبال
بفضل فات من جاه و مال

Ḥattā bir kimseye bir nesne virseñ anuñ emīri olursın; bir kimseden bir nesne isteseñ anuñ esīri olursın. Ammā ‘arż-ı ihtiyāc eylemedigün kimesne şāh-ı cihān daḡı olur ise anuñ ile berāber [Ü225a] olursın dimegi İbnü Yemīn bu nazm-ı dürer-bār ile edā buyurmuşdur, *kıfā*:

بر هرکه عطا پاشی باشی تو امیر او
وز هرکه عطا جستی کشتی تو اسیر او
و انکس که نیاز خود بروی نکنی عرضه
کر شاه جهان باشد باشی تو نظیر او

intihā. Pes riyāzat, nefsi ihlāk ve ḡalbi jengār-ı hevādan [S231a] pāk itmekden ‘ibāret olmaḡın riyāzat beyānında nefsuñ ḡahr u helākine lāzım olan mühimmātı ‘ıyāna şurū‘ idüp buyurur:

Der-Beyān-ı Mücāhede-i Nefs

﴿ نغس نتوان کشت الا با سه چیز ﴾ Nefsi ḡahr u ihlāk eylemek mümkin degül, illā üç nesne ile. **Küşṭ**, zamm-ı kāf-ı ‘Arabī ile bunda küşten ma‘nāsına ism-i maşdardur; «ḡatl ü helāk itmek» dimekdür. Ma‘nāda nefse muzāfdur; nefis, emmāredür. **Ne-tevān**, «mümkin degül»; **illā bā-se çiz**, «ancaḡ üç nesne ile» dimekdür.

﴿ چون بگویم یاد کیرش ای عزیز ﴾ Çünki söyleyem anı ezber tut iy ‘aziz! Ya‘nī ḡıfz u ‘amel eyle demek murāddur. **Çün bi-güyem**, «çünki söyleyem»; **yād ḡireş**, şīn zamīrdür; «se çiz»e rāci‘dür; ma‘nā «anı ezber eyle»; **iy ‘aziz** dimekdür. Ol esliḡa olacaḡ nesnelereñ ikisi bunlardur ki nāzım eyidür:

﴿ خنچر خاموشی و شمشیر جوع ﴾ Ḥançer-i süküt olmaḡ ve ḡılıc-ı açlıḡdur. **Ḥançer**, dört ma‘nāya gelür. Evvel, ālet-i ma‘rūfdur ve büyük bıçaḡa şāmıldür. Şānī, ‘Acemüñ bir nev‘a sivri ḡançeridür ki aña Rūmda tīg dirler. Şālīş, şu‘le-i āteşdür. Rābi‘, zıyā’-i şems ü ḡamerdür. Pes mā-naḡnū fihide murād olan ma‘nā zāhirdür. Ve mā-ba‘dine muzāfdur. Ve izāfeti beyāniyyedür. Şānī vü şālīşde daḡı böyledür. **Ḥāmüşide**, yā maşdariyyedür; «süküt itmek» dimekdür. **Vü şemşir**, evvel üzerine ma‘tūfdur; «ḡılıc» dimekdür. ‘Arabīsi «seyf»dür. Bunuñ Fürs ü ‘Arabda esāmīsi ḡadden bīründür. Ḥattā Ferheng-i Şu‘ūrī eyidür: Şarāb u āb ve arslan ve ḡılıcuñ luḡat-ı Fārisīde üç yüz altmış esāmīleri vardur ve cümle müsta‘meldür. Ve luḡat-i ‘Arabīde bu dördüñ her birinüñ biñer esāmīleri oldıḡına erbāb-ı ‘Arabiyyenüñ ittifāḡı vardur dimişdür. **Cū‘**, ‘Arabīdür; «açlıḡ» didikleri ḡāletdür. Aç kimseye «cū‘ān» dirler. Fārisīde aç «gurisne» ve açlıḡ «gurisnegī»dür. Pes silāḡ-ı şālīş budur ki zıkr olunur:

﴿ نیزه تنهایی و ترک هجوع ﴾ Mızrāḡ-ı yalñızlıḡ ve terk-i nevm-i leyldür. Murād; ḡillet-i nevmdür. **Nize**, «süñü» dimekdür. Āḡirindeki hemze mā-ba‘dine izāfet için gelmişdür. **Tenhāyi**, yā’-i şānīye maşdariyye olmaḡıla «yalñızlıḡ» dimekdür. **Tenhā** lafzı bunda müfredür. Ammā mürekkeb itibār olındıḡı yerde tenhā, «tenler» demek olur. **Vü**, ‘āṭıfedür. **Terk-i hücü‘**, «terk-i nevm» dimekdür. Hücü‘, «gicenüñ uyḡusına» dirler; ‘Arabīdür. [Ü225b] Ve nevmden eḡaşşdur. Pes nāzımuñ nevm yirine hücü‘

lafzı ĩrādı min-vech nükteden ĥālĭ degüldür ve nüktesi zāhirdür. İmdi katl-i nefside işbu [S231b] esliĥa-i sālĭsenüñ ziyāde mü'essiri ĥāmüşlükdür. Ĥançer daĥı düşmen üzeriñe ğayet yakın geldikte müsta'emeldür. Ve sâ'ir silāĥa göre derūna mü'essirdür. Ve sefer ü ĥazarda şāĥibinüñ miyānında eksik olmayacak āletdür. Pes bu nüktelere ri'āyet için nāzım ĥāmüşlüĝi ĥançere teşbĭh ve şemşĭr ile nĭzenüñ üzerine tercĭhan taĥdĭm eylemişdür. Ve ĥançerden şoñra ālet-i mü'essir kılıcdur ki düşmān ile senüñ miyāneñi bir miĥdār aralar. Açlık daĥı böyledür. Lākin kılıc her bār bilde baĝlu olmayup, ĝāĥĭ çözülmek mu'tādına binā'en nefsi daĥı dā'imā cū' koymayup ĝāĥĭ kılıcı üzerinden ĥaldurma ma'nāsınca miĥdār-ı kifāyet ta'ām ile gözetmek nüktesini iş'ār için nāzım cū'ı kılıca teşbĭh ve nĭzenüñ üzerine tercĭhan, sālĭsden muĥaddem zıkr itmişdür. Ve şemşĭrden şoñra meydānda āmed ü şüd iden düşmenüñ kārın görecek ālet nĭzedür. Lākin nĭzeyi ĥullanmaĝuñ şartı boşa şalmamak ve kendüyi gözedüp kırmamaĝdur. Ke-zālik tenhālık ile kılllet-i nevm, nefsi ĥahrda nĭze-mişāldür. Ammā tenhālıkda olan, tenhālığı boşa şalmayup evrād u ezkār ve fikr-i ĥudret-i Perverdĝār ve icrā-yı dumū' ile der-kār ve seĥer-i leyl ile 'ibādet idüp ve nefsi bi'l-küllĭyye tāt'den koyacak ĥadar zaĥmete koymayup ve ĥaĥķını edā idüp bi'l-küllĭyye ĥandili kırmamak gerekdür demek nüktesini ĩmā için nefsi ĥalvet ü 'uzlet ve kılllet-i nevm ile mücāhede ĥılmaĝı nāzım nĭzeye teşbĭh buyurmuşdür. Pes bu silāĥlar ile mücāhede idenüñ nefsi bi-'avni'llāhi te'ālā şalāĥ bulur. Ammā bu silāĥlardan tehĭ olan veyāĥod bu tertĭb üzre ĥullanmasın bilmeyenüñ ĥālĭ budur ki nāzım eyidür:

﴿ هر کرا نبود مرتب این سلاح ﴾ Her kimüñ için ki bu silāĥ olmaya. Ya'nĭ her kim ki bu silāĥ ile müsellaĥ olmaya dimekdür. Yāĥod her kim ki bu silāĥı tertĭb idici olmaya dimekdür. **Her ki-rā**, «her kimüñ için ki»; **nebvad**, «olmaya». Bu ihtimāllere göre **müretteb** kelimesi mef'ül yā ism-i fā'il şĝasıyle oĥınmak cā'izdür. **Īn silāĥ**, işāret esliĥa-i mezkūreyedür. Silāĥ, ālāt- cengdür; müzekker ü mü'neş olur. Pes tertĭbüñ ma'nāsı; bir şey'i, şey'-i āĥaruñ 'aĥabinde ve mertebesinde vaz' eylemekdür. İmdi ĥiç silāĥı olmayanüñ ĥālĭ ma'lūmdur. Lākin esliĥa-i mezkūreyi maĥallinde isti'māl idemeyüp, meşelā ĥançer maĥāmında mızrāĥ ĥullanmak murādında olsa yine silāĥsız ile [S232a] idigine nāzımuñ müretteb kelāmı ĥarĭnedür. Ve bunda olan le'tā'if ü mübālaĝāt ĥafĭ degüldür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ نفس او هر کز نمی باید فلاح ﴾ Anuñ nefsi hergiz felāĥ bulmaz. **Nefs-i o**, «anuñ nefsi»; **hergiz**, «aşlā» dimekdür. **Felāĥ**, «fevz ü zafer ü necāt» [Ü226a] dimekdür. Ĥulāşa-i kelām bu silāĥlardan ĥālĭ ve nefsüñ mekā'idinden lā-übālĭ olan şalāĥdan dūr ve felāĥdan meĥcūr olur dimekdür ve bunda iştibāĥ yoĥdur. Pes ĥançere teşbĭh olınan ĥāmüşlüĝ, mā-lā-ya'nĭden gerekdür. Yoksa bi'l-küllĭyye sükūt degüldür. Zĭrā bi'l-küllĭyye sākĭtūñ üzerine nefsi gelemez. Ammā şeytān gelüp idlāle sa'y ider. Lākin Ĥaĥķ te'ālāyı zākir olan ĥalben veyā lisānen hem nefsüñ ve hem şeytānuñ şerrinden emĭn olur dimege işāret ve şeytānuñ tarĭķ-ı def'ini ve mekā'idini ĩmā ĥaşdıyile nāzım eyidür:

﴿ چونکه دل بی یادللهت بود ﴾ Çünki senüñ ĥalbüñ bĭ-zıkrullāĥ ola. Ya'nĭ sükütüñ ĥālĭnde ĥalbüñ zākir olmaya:

﴿ دیو ملعون یار و همراهت بود ﴾ Me'lūn şeytān senüñ muşāĥib ü yoldaşuñ ola. **Dĭv-i mel'ūn**, ma'rūfdur. **Yār**, «dost u muşāĥib» ma'nāsımadur. **Hem-rāĥ**, «yoldaş»dur. Āĥirindeki tā ĥi'tāb içündür.

Buved, «ola» dimekdür. İmdi nâzımuñ murâdı mücâhede-i nefis zımnında, şeytân ile mücâhedeğe imâ ve âlet-i cihâduñ zıkrı'llâh idigin zımnın işâret buyurduğı âşkârdur. Ve şeytânıñ dostluğı düşmânlık idigin beyân için nâzım eyidür:

﴿ اهل دنیا را چو دیو آرایدش ﴾ Şeytân ehl-i dünyâyâ çünki dünyâyı bezeye, hûb göstere. **Ehl-i dünyâ**, a'câle ü ef'âlinde ma'lûmdur. **Râ**, edât-ı mef'ûldür. **Çü**, «çünki»; **dîv**, «şeytân»; **arâyed**, müzâri'-i müfred-i gâ'ibdür; «bezer» ya'nî «müzeyyen gösterür» dimekdür. Âhırindeki şîn zamîrdür; dünyâyâ râci'dür. Murâd; şeytân ehl-i dünyâyı aldamağ için dünyâyı müzeyyen gösterür. Nitekim: قال رب بما جمعین اغويتنی لازینن لهم فی الارض ولاغوينهم اجمعین âyet-i şerîfi bu ma'nâyâ dâll ü telmîhdür. Pes igvâ-yı şeytân ile zînet-i dünyâyâ aldanmağ muqarrerdür. Ol zamân:

﴿ لقمه های چرب شیرین بایدش ﴾ Aña laţif ü nefis ü lezîz lûkmeler gerek. **Lûkmehâ**, cem'dür; «lûkmeler» dimekdür. Mâ-ba'dine izâfet için hâ'dan soñra bir yâ' getirilmişdür. **Çerb-şîrîn**, miyânelerinde vâv-ı 'ârifeye olan nüşaya göre «yağlı ve tatlı» demek olur. Lâkin bilâ-vâv olan nüşâ üzre kelimey-ni mezkûrey-nüñ her bâr böyle isti'mâlinde ma'nâ-yı çerb-şîrîn [S232b] «laţif ü nefis ü lezîz» ta'âmdur. Nitekim hâkim Hâkânî'nüñ:

چرب شیرین نعمت دنیا
بمکس راندنش نمی ارزد

beytiyle iştihâd eylemişdür. Ya'nî; ta'âm-ı laţif-i ni'met-i dünyâ, siñegini sürmege degmez dimekdür. **Bâyedeş**, «aña gerek» dimekdür. Zamîr-i şîn ehl-i dünyâyâ râci'dür. Pes tu'me-i nefsanîyye ise ekşer hâlâldan mümkün olmadığında, [Ü226b] taleb-i lûkmehâ-yı lezîzeye her ne tarafından olur ise pâre tedârükine düşmege muhtâcdur. Ve bu kayda olanuñ hâli nâzımuñ bu kelâmından hüveydâdur.

﴿ هرکه او در بند سیم و زر شود ﴾ Her kim ki o kimse sîm ü zer kaydında olur. Ya'nî cem'-i mâl kaydında olur dimekdür. Yoksa sîm ü zer lafzlarınuñ medlûlleri üzre cem', altun ve gümüşe maşşûş degüldür. Zîrâ bir hadîs-i şerîfde الدنانیر و الدراهم و عجل امته عجل و عجل امته عجل vârid olmuşdur. Ve hadîs-i şerîf-i diğerde المال امته فتنه و فتنه امته فتنه و فتنه امته فتنه vârid olmuşdur. Mâl sîm ü zere ve mâl itlâk olan nesnelere şâmindür. Pes nâzımuñ sîm ü zer edâsıyile ta'bîri, naqdeyn-i mezkûrey-nüñ emvâl-i râyicenuñ re'si vü a'clâsı oldığında ve beyne'l-enâm bu ta'bîr ile şöhret bulduğına binâ'endür. Ve ekşer kenz idenlerüñ ancak bunlara istinâ eylediği hasebiyledür. Ve her bir maşlahat bunlar ile huşûle geldiği sebebiyledür. Nitekim zurafâ-yı şu'arâdan Maḥmûd-ı Meylî eyidür:

معشوقه بمن گفت که اگر زر داری
سیمین تن من همیشه در بر داری
ورنه تو زمن کام نخواهی دیدن
کر جمله کتاب عالم از بر داری

Ya'nî; ma'sûka baña eyitdi ki; eger zerüñ var ise dâ'imâ sîmîn tenümi sînede tutarsın; ve illâ 'âlemüñ kitâbın ezberlesen benden zersiz kâm alamazsın. Ve yine zurafâdan biri eyitmiş, lâ-edrî:

دارند خلق بسکه بصاحب اعتبار

هرکس که دو درم شد ابا زرت

Ya'nî; halk şâhib-i zeri, mu'teber oldıkda itibâr ile tutarlar ki güyâ iki dirheme şâhib olan herkes Ebâ Zerdür dimekdür. Pes ma'lûm ola ki sîm ü zer kaydında olmak anı cem' itmekdür. Ve cem'-i mâle sebeb ücdür: Evvelkisi, evlâduma vü akrîbâma kılsun diyüdü. Bunun ilâcı anları Hudâya ısmarlamakdür. Böyle niyyet ile câmi'-i mâl olana câhil dimişlerdür. Cehli, âharuñ râhatı için kendi zağmetin yevmen fe-yevmen artur[S233a]dığıdır. Nitekim dimişlerdür, *kıta*:

İy ki endîşe-i mâl ile serâsîme olup
Dün ü gün dehrde âşifte geçer ahvâlün
Cem'-i mâl eyledigün râhat içündür ammâ
Renci artar yüki oldıkca ağır hâmmâlün

Pes bunun renci dünyâda baır-i fikrde gark-âb ve uqbâda hâlâldan ise yalnız hisâbdur. Lâkin 'azâb korkılmaz dimişlerdür. İkincisi, yimeyüp ve yidürmeyüp turur iken sîm ü zerün vücûdiyle telezzüzdür. Bunun ilâcı 'asîrdür. Huşûşâ ki şâhibi pîr ola. Pîrlikde şiddet-i hırş ma'lûmdur. Yanında buhalâyı zemm ve eşiyâyı medh ve âfât-ı mâli [Ü227a] beyânun mehmâ emken fâ'idesi olur diyü yazmışlardır. Lâkin bu bâbda söz zırafânundur ki buyurmuşlardır:

پذیرای نصیحت نیست دل اهل تنعم را
چو کاغد چرب باشد نقش را دشوار میکیرد

Ya'nî; çerb-i hâl ile ni'met-i mâl şâhibinün kalbi naşhat-pezîr degüldür; zîrâ kâgad yağlu olsa nakşı güç tutar dimekdür. Murâd ma'lûmdur. Ve bu vechile cem'-i mâl iden, lisân-ı şer'de gayr-ı 'âkıll ile müsemmadur. Nitekim hadîs-i şerîfi bu beyâna güvâhdur. Ve bu ma'nâ üzere böyle olan kimesneye hukmen câhil ve işini cehle ibtinâ kıllup böyle dimişlerdür ki; kişünün rızkı âsânlık ile gelür iken fikrini çeken nisâdan câhildür. Ve mevtinden soñra işine yaramayan sîm ü zeri zağire iden bākıldur. Üçüncüsü, huşûl-i mâle mevķuf olan lezzet-i 'acile ve şehvât-ı nefsanıyyeye mağabbetdür. Bunlar cümle dünyâyâ mağabbetden nâşîdür. Pes sebeb-i şânî vü şâliş üzere câmi'-i sîm ü zer olan:

﴿ در عقوبت عاقبت مضطر شود ﴾ Uķûbetde 'âkıbet 'âciz ü bî-çâre olur. Ya'nî 'azâba giriftâr ve 'ıķâbda pür-ıztırâr olur dimekdür. Kaldı ki sîm ü zere mağabbet, fuķarâyâ taşadduķ veyâ kıvâm-ı beden veyâ iķâmet-i vâcib için olur ise cā'izdür dimişlerdür. Pes muħıbb-i mālün hâli ma'lûm olmağın faķr ü fâķada muħıbb-i a'mâlün hâlini beyân için nâzım eyidür:

﴿ آنکه بهر آخرت کارش بود ﴾ Ol kimse ki anuñ işi âhîret için ola.

﴿ از خدا تشریف بسیاریش بود ﴾ Hudâdan aña çok in'âm u ihsân ve deracât-ı 'âlî-şân ola. **Teşrif**, hıl'at [S233b] ve ululuk ma'nâsınadır. Bunda ma'nâ-yı lâzımı olan «in'âm u ihsân ve derecât-ı refi' u şân murâd olunmuşdur. Zîrâ nâzımuñ bu beyti *عمل الصالحات فاولئك لهم الدرجات العلی* ayet-i şerîfine telmîh vardır. Pes ber-muķtezâ-yı hikmet Hudânun ba'zı kılını mâl-i keşir i'tâ ve ba'zı kılını

mübtelâ-yı faqr (u) fenâ kıldığınıñ beyân-ı hikmetiyle tesliyet-i hâtır-ı fuqarâ-yı şalâh-mezâhir için nâzım eyidür:

﴿ مال دنیا خاکسارانرا دهند ﴾ Dünyâ mālını alçaqlara virür dimekdür. Viren; Vâhid-i müte'âldür. Pes maqâm-ı müfredde cem' şîgâsıyla **dehend** geldiği ta'zîm içündür. **Mâl-i dünyâ**, «dünyâ mālını» dimekdür. Bunda olan nükte-i laṭîfe ma'lûmdur. Mâl, 'Arabîdür; şol mevcûde dirler ki ṭab' kendüye meyl eyleye ve kendüde bezl ü men' cārî ola. (...[Ü227b]...) **Hâksârân**, «alçaqlar» ma'nâsına cem'dür; müfredi «hâksâr»dur. Hâk, toprak; sâr, nisbet ü izâfet ma'nâsınadır. Mecmû'; «toprağa mensûb» dimekdür. Lâkin murâd alçaq ma'nâsıdır. **Râ**, edât-ı mef'ûldür. Hülâşa mâl-i dünyâ denî oldığı için denîlere lâ'ik'dür. Pes mâl-i dünyâ erbâbıyla ve erbâb-ı dünyâ mâliyle lâyıqların bulmuşlardur. Ve mazhar-ı meşel-i وافق شن طبق olmuşlardur. Ve hâksârân, vüs'at-i mâl ile hoş-hâl olan fâsiq u fâcir ü Yehüd u kâfir emşâllerinden e'ammdur. İmdi dünyâ denî olmağın denîlere mâ'ıldür. Yoğsa 'inda'llâh bu erbâbuñ 'izzeti veyâ dünyânuñ hürmetinden degüldür. Zîrâ dünyânuñ 'inda'llâh cenâh-ı bu'ûza kadar i'tibârî ola idi, Hüdâ dünyâdan kâfire bir içim şu içürmez idi diyü İbnü Mâce rivâyetiyle hadîs-i şerîf vârid olmuşdur. Ve bunda dağı niçe hikmetler vardur ki 'uqûl-i benî-Âdem anı derk ü iz'ândan 'âciz ve vâlih ü hayrândur.

[S234a] ﴿ آخرت پرھیزکارانرا دهند ﴾ Âhîreti perhîzkârlara virür. **Perhîzkâr**, 'inde'l-'ulemâ «vücûdını nâ-meşrû' nesnelere şakınıcı»ya dirler. Âhîrindeki elif ü nûn, edât-ı cem'dür. Ba'de olan **râ**, edât-ı mef'ûldür. **Dehend**, kemâ-merre «virür» dimekdür. Pes perhîzkar olan erbâb-ı şalâha âhîreti virür dimek, ni'am-ı bâkiyye vü devlet-i gayr-ı zâ'ile ile anları zevi'l-'iḳâl u mazhar-ı seyr-i cemâl ider dimek siyâk u sibâkdan hüveydâdur. Pes şeytânıñ saña dünyâyı müzeyyen 'arz u irâ'et eylemesi, zîkr olınan âfâta düçâr ve sebeb-i duḫûl-i defter-i hâksâr oldiyise, yaqînüñ olsuñ ki dostluğı saña düşmânlıqdur dimegi iş'âr için nâzım eyidür:

﴿ هست شیطان ای برادر دشمنت ﴾ İy qarındaş senüñ düşmânuñ ancaq şeytândur. Yâhod şeytân senüñ düşmânuñdur dimekdür. Pes ma'nâ-yı evvele göre **hest**, edât-ı haber olan «est» ma'nâsınadır. Ve şeytân lafzınıñ âhîrine merbûtdur. Şeytânest ta'bîriyle bu 'ibâre muḳaddem-i haberdür. Taḳdîm-i haber ise ḫaşrı müfiddür. Ma'nâ-yı sâniye göre «şeytân [Ü228a] düşmenest» dimek üzre şeytân mübtedâ, mā-ba'di haberdür. Hülâşa şeytân düşmân-ı insândur. Nitekim الشيطان لكم عدو فاتخذوه عدوا انما يدعو حزبه ليكونوا امن اصحاب السعيران şerîfine telmîhan nâzım eyidür:

﴿ غل آتش خواهد اندر کردنت ﴾ Ateş gillini senüñ boynuñda ister. **Gill**, kesr-i ğayn-ı mu'ceme ve lām-ı müşeddede ile bunda ayağa urdıkları demürek ma'nâsınadır. Ve gâhî qarışmış nesneye dirler. Pes şâf olmayana gill u ğışş didikleri mağşuş ma'nâsıncadır. Mā-ba'dine muzâfdur. İmdi **gill-i âteş**, «cehennem gillini» dimek olur. **H'âhed**, «ister» dimekdür. Fâ'ili olan zamîr-i müstetir, şeytâna râci'dür. **Ender-gerdenet**, «senüñ gerdenuñde» dimekdür. Bunda tarîḳ-ı ta'zîbi beyâna işâret vardur ki ayağa urılacak kayd-ı âteşi gerdenuñde olmağ üzre ta'zîbünü ister dimekdür. Bu vechile ta'zîb ayağa urılacak gerdene urılmağda olur. Ve dağı ne'üzü bi'llâh ayakları gerdânlarına muḳayyed olmağ ile de olur. Pes

ehl-i ‘azābuñ ‘azābları içinden iğlāl-i āteşin ile mağlūliyyeti almağda bir nükte-i dağtıkaya imā vardır, budur ki; şeytān kendinüñ tavk-ı gerden-i idbārı olan iğlālī, senüñ boynuñda ister. Ya‘nī kendü ile mağlūl ve ma‘an endāh̄te-i nīrān olmañı me‘mūl ider dimekdür. Nitekim ehl-i ‘azābı nāra [S234b] tarh u ilķāda birer şeytān ile mağlūl ve nevāşī vü aqđāmlarından aḥz ile rusvā ideceklerdür diyü kütüb-i şer‘iyyede meşṭürdür. İmdi şeytānuñ murādı böyle olduğından gāfil ve ḥile-i şeytān üzre müzeyyen görinen dünyāya mā’il olanuñ idbārı gayr-ı zā’il olacağın i‘lān zımnında nāzım eyidür:

﴿ مدبری کو رو بدنیا آورد ﴾ Şol menkūb u mendebūr ki o bed-baht dünyāya teveccūh-i veche-i maḥabbet eyleye. **Müdbirī**, «bir müdbir ki» dimekdür. Müdbir, işi girü gidüp ilerü gelmeyen menkūb u mağlūba dirler. Nitekim mendebūr, siyāh-baht u bī-devletdür. Āḥirindeki yā’ vaḥdet içündür. **K’o**, «ki o» lafzlarından muḥaffedür; ma‘nā zāhirdür. **Rū be-dünyā**, «dünyāya yüz»; **āvered**, «getürür». Ya‘nī teveccūh ü maḥabbet ider.

﴿ بهره کی از عالم عقبا برد ﴾ Āḥiret ‘āleminde kaçan naşīb iletür. **Behre**, «naşīb»; **key**, «kaçan» dimekdür; «metā» gibi zamāndan su’āldür. **Ez-‘ālem-i uḫbā**, «‘ālem-i āḥiretde» naşīb ü ni‘meti ne zamāna; **büred**, «iletür» dimekdür. Pes bunda من كان يريد حرث الدنيا نؤته منها وماله في الآخرة من نصيب nazm-ı [Ü228b] şer‘fine telmiḥ vardır. İmdi bu mekrlerden emīn ve rızāya yaḳīn olmağıñ tarıķı nedür? diyü su’āl-i muḳadder peydā olmağın nāzım cevāb yoluyla eyidür:

﴿ ای پسر با یاد حق مشغول باش ﴾ İy oğul! Zıkrü’llāh ile meşğūl ol. Tā ki fā’ide-i zıkrü’llāh berekātından şeytāndan me’mūn ve ‘arz eyledigi dünyāya meylden maşūn olasın dimekdür. Lākin zıkrüñ şartlarından a‘lāsı ḥalvete maḳrūn olduğın imā ve bir fā’ide-i cedīdeye işāreten nāzım eyidür:

﴿ وز خلاق دور همچون غول باش ﴾ Ve daḥı ḥalāyıqdan gūl gibi ırağ ol. **Ve’z-ḥalāyıq**, «ve daḥı maḥlūḳlardan»; **dür**, «ba‘īd»; **hemçün gūl**, «gūl gibi»; **bāş**, «ol» dimekdür. Gūl beyānında kelām keşīrdür. Ez-cümle Ferheng-i Şu‘ūrīde erdād kelimesinün tefsīrinde eyidür: Bu lafz merd-fırīb olan gūl-i beyābānī ma‘nāsınadır. Gūl didikleri şekilde insān gibidür; lākin ayakları uzun olur. Ve ser-ā-pā kıllu olur. Yolcınüñ ve yoldan ḳalmışuñ öñine düşüp yoldan azdurur. Ve ol daḥı anı yoldaş zann idüp ardına düşer. Beyābāna vardıkda helāk idüp yolcınüñ ḳanın içer, intihā. Ve ba‘zılar eyidür: Gūl, ṭā’ife-i cinnden bir nev‘dür. Şaḥrālarda olup eşkal-i muḥtelife ile müşekkel vü elvān-ı müteğāyire ile mütelevven olup, yolcuyu yoldan azdırup helāk ider dimişlerdür. [S235a] Ve ba‘zılar eyidür: Gūl, beyābānda olur bir ṭā’ifedür ki muvāneset ü ihtilātdan gürizāndur. Bu sebebden ḳaç-ı ünsiyyetde müşebbehün biḥ tarıķıyla “gūl gibi münḳatı‘ ve ḥalkdan dür ol” dirler. Ve ba‘zılar eyidür: Gūl beyābānda bir nev‘a cinndür ki ba‘zı kimesneye dostı gibi şadā idüp idlāl ü ihlāk iderler. Ve ba‘zılar eyidür: Gūl, tevehhüm-i nās üzre bir büyük ḥayvāndur ki başı cebel ve dişi mināre gibidür; ḥāl bu ki nefsü’l-emrde bir şey yokdur. Nāsa: “Seni babañ veyā ḳarındaşuñ ister” diyü ardına düşürür bir emr-i taḥayyülidür. Ve bu ba‘zın kelāmını Mecma‘u’l-Emsāl şāḥibi te’yīd idüp: Üç şey mevcūdü’l-ism ü ma‘dümü’l-cismdür. Biri gūl ve biri ‘anḳā ve biri yār-ı şādıḳdur dimişlerdür. Ve ḥazret-i Mevlānā Meşnevīnün ba‘zı maḥallerinde gūlden, şeytān ve şeytān-sīret olan insān murād olınmışdur. İmdi nāzımuñ bundan murādı; gūl ne gūne ins ve ihtilāt-ı

nâsdan ba'îd ise sen dağı ħalâyıķdan dūr ol ki nefsuñ şürürından ve şeytânıñ mekâ'idiyle ħalkuñ mefâsidinden emîn olup kenârda evrâd u ezkâra müdâvemmet ve mütedârik-i zâd-ı âĥiret olasıñ dimekdür. (...[Ü229a]...) Ve nâsdan bi'l-küllıyye 'uzlet ile şahrâlarda ezkâr-ı İlahîyyeye müdâvemmet ve gâhî ĥayvânât ile muvâneset itmek erbâb-ı ĥâlûñ niçelerinden vâķı' olmuşdur. Ĥattâ Ebâ Yezîd-i Beşâmî revvaha'llâhu rûĥahu's-sâmî yigirmi sene şahrâlarda giryân u müdâvim-i zıkr-i Sübhân ĥalâyıķdan kemâ-yenbaġı muvâneset eyledi dimişlerdür. Ve inķitâ'-ı ĥalâyıķ ile şahrâ vü cibâlde olmaķ mı efđal, yoksa nâsa nâfi' olarak şehrlerde temekkün mi? [S235b] diyü Ĥanefî 'ulemâsıyle Şâfi' 'ulemâsıñ beyñlerinde iĥtilâf vâķı'dur. Nihâyetü'l-emr zamânebe beyne'n-nâs fesâdât u nâ-meşrû' ĥâlât keşir oldıķda nâsdan firârı her birleri iĥtiyâr eylemişlerdür. (...) İmdi fitneler zühürında dîni üzre ĥorĥan kimesneye 'uzlet mendübür. Ammâ dîni üzerine ĥorĥmayana ĥuzûr-ı cum'a vü cemâ'at için muĥâlâta evlâdur dimişlerdür. Ammâ bu zamanda ĥâl müşkilüdür. Meşelâ bu 'asrumuz gibi fevâ'id-i 'uzletden olan selâmet ĥadar bir fâ'ide-i celîle olmaya dimişlerdür. Zirâ nâs ile ĥılât ve herkes ile şoĥbetde olan, ĥusrân-ı dîni vü dünyevî bî-ĥadd ü bî-pâyândur. Ĥalkdan dūr olan ol ĥusrândan me'mûn olur. Ĥattâ ĥalkdan şoĥbeti ĥaķ zımnında 'Abdu'r-Raĥmân-ı Câmî mazmûnını terceme yoluyla şu'arâ-yı Rûmdan Fevrî-i merĥûm buyurmuşdur ki:

Fevriyâ kendi özini her kim
 Ĥalk-ı 'âlemde âşinâ eyler
 Kimolurise muşâĥibi anuñ
 Cânına şoĥbetin belâ eyler
 Eyü olup cüdâ düşerse eger
 [Ü229b] Derd-i hecrine mübtelâ eyler
 'Âķıl oldur ki ferd-i vâĥid olup
 Ĥalkdan kendüsin cüdâ eyler

Ve bu keyfiyyâtun ĥaķîķat-i ĥâl oldıġın şu'arâ vü zuraĥâdan kimse inkâr eylememişdür. Ez-cümle Nâbî-i merĥûm:

Ĥalkdan göñlümüñ ol mertebedür vaĥşeti kim
 'Aksüm âdem diyü mir'âta nigâĥ eyleyemem

diyü buyurmuşdur. Ve Ĥâce Şâ'ibüñ bu beyti cümleden eblaġdur:

مرا زروز قیامت غمی که هست اینست
 که روی مردم عالم دو باره باید دید

intihâ. Ve dağı buyurmuşdur:

همان بیکانه‌ام هر چند با خلق آشنا باشم
 چو نور دیده در یک خانه از مردم جدا باشم

Ĥulâşa; ĥalâyıķ ile âşnâ oldıķca ĥalkuñ raĥmetine bî-gâne oldum dimekdür. Ĥâfız:

ببر ز خلق و ز عنقا قیاس کاریکن
 که صیت کوشه نشینان ز قاف تا قافست

ve nâsdan kenâr kesdikden şoñra halvet-nişîn ol dimege nâzımuñ kelâmında işâret zâhirdür. (...[S236a]...)

Der-Beyân-ı Sabr Ber-Faqr u Fâqa

﴿ فقر خود را پیش کس پیدا مکن ﴾ Kendi faqrıñı kimsenüñ öñünde izhâr eyleme. **Faqr-ı hod-râ**, «kendî faqrıñı» dimekdür. Faqr bunda «ihtiyâc» ma'nâsınadır. Ve bundan mâ-ʿadâ, bir nesneye mâlik olmamağ ve dağı bir kimsenüñ iyegülerin şıkmamağ ve dağı hamîrsiz etmek ve dağı menba-ı âb ve dağı bir nevʿa koyun ve delik delmek ve çukur kazmamağ ma'nâlarına gelür. **Piş-i kes**, «bir kimsenüñ öñünde»; **peydâ**, [Ü231a]²⁰ «mazhar» ma'nâsınadır. Muqâbili pinhândur ki muhtefî dimekdür. **Me-kon**, «eyleme» dimekdür. Ya'nî, muhtâclığın kimseye izhâr ve bir ferdüñ öñünde faqrıñdan iştikâ veyâ hâlünü iclâm u inhâ eyleme. Zîrâ saña yarın cân viren Mevlâ gamm yime ki saña nân virür diyü nâzım işbât idecekdür. Qaldı ki nâzımuñ bu kelâmında ba'zı nesneye işâret vardır. Evvelen, faqr-i şâbir zımnen beyâna imâ vardır. Güyâ faqr-i şâbir hâlinden bir kimseye şikâyet eylemeyüp, rızq-ı muqaddere kanâ'at ile şabra müdâvemet iden dimekdür. Şâniyen, kişinüñ kemâli dâ'imâ mestûru'l-hâl olmağda idigin i'landur. Nitekim Şâbit:

Kimseye eşk ü ruğ-ı zerdüñi izhâr itme

Sîm meknûz gerek iki gözüm zer maḥfûz

beyti bu beyânda kâfîdür. Şâlişen, hâlet-i faqrda beste-leb olmağ gerekdür dimege imâdur. Zîrâ faqrıñı beste-lebliği, miftâh-ı kufl-i rûzîdür diyü *beyt*:

از دهان بسته باشد قفل روزیرا کلید

پر بر آید کوزه سر بسته از دریای خم

ve dağı:

بستن لب بر در روزی کند کار کلید

کوزه از خم پر شراب ناب می آید برون

buyurmuşlardır. Murâd ma'âlumdur. Râbi'an, ʿarz-ı ihtiyâc-ı gayrdan menʿa imâdur. Ve keyfe lâ ki, ʿarz-ı ihtiyâcdan saña fâ'ide olmağ mevḥûm, lâkin huşul-i zillet ü şemâtet meczûmdur. [S236b] Ve farzan saña bir fâ'ide olsa anuñ zımnında acılığ der-kârdur. Eger ʿarz-ı ihtiyâc eyledigüñ baḥr dağı olur ise dimişlerdür. Nitekim bu mazmûn-ı pāk H'âce Şâ'ibüñ *beyt*:

با کمال احتیاج از خلقت استغنا خوشست

با دهان خشک مردن بر لب دریا خوشست

beytinden nümâyândur. Ya'nî; kemâl-i ihtiyâc ile halkdan istiğnâ hoşdur; kenâr-ı deryâda ʿarz-ı ihtiyâc-ı mâ' eyleyüp, âb ʿatâsı ile telḥ-kâm olmağdan huşk dehân ile ölmek nâzûkdür. Zîrâ baḥrıñı saña feyz u kerem idecegi âbuñ telḥliği ma'âlumdur. Hülâşa kimseye faqrıñı açma.

﴿ محنت امروز را فردا مکن ﴾ Bugünüñ miḥnetini yarın eyleme. Ya'nî; dünyâda faqr u miḥnete şabr u taḥammül eyle ki sa'âdet-i âḥireti iḥrâz idesin. Ve illâ miḥnet-i faqr ile dünyâda şâkî olan âḥiretde

²⁰ Ü230a ve Ü230b boştur.

eşedd-i mihnete mübtelâ vü bâkî olur. Pes bunda mihnet-keş iken ‘adem-i şabr ile şevkâ-yı fakırdan nâşî âhiretde dağı şevâbdan fakır ve mihnete esir olma dimekdür. **Mihnet**, şol belâdur ki insân anuñla imtiñân olunur; meşelâ fakır gibi. Mâ-ba‘dine muzâfdur. **İmrüz**, «bu gün» dimekdür; murâd dünyâdur. Aşlı «în rüz» idi. Fârisî kelimâtından sâl ve sâ‘at ve şeb ve rüzgâr kelimelerine dâhil olan in lafzında nünüñ mîme kalbi semâ‘idür ki; imsâl ve imsâ‘at ve imşeb ve imrüz diyüp tañfifen bu vechile mîmüñ mâ-ğablindeki [Ü231b] yâ‘yı hâzıf dağı iderler. **Râ**, edât-ı mef‘üldür. **Ferdâ**, bunda müfredür; «yarın» dimekdür; murâd kıyâmetdür. Nitekim bu beytün ‘ağabinde gelecek beyt-i nâzımdaki ferdâ dağı bu ma‘nâcadur. Ve kıyâmet murâd olunmağa qarînedür. **Me-kon**, «eyleme». Zîrâ:

﴿ مر ترا آنکس که فردا جان دهد ﴾ Ol zât-ı ‘aliyye ki saña yarın cân virür. Ya‘nî; ba‘de’l-imâte seni kıyâmetde ihyâ vü cân i‘tâ ider dimekdür. **Mer**, tañsîn-i lafz için zâ‘iddür. Yâhod mecâzen tañkîkan ma‘nâsınadır. **Tu-râ**, «saña»; **ân kes**, «ol kimse» dimekdür. Murâd; Mümît ü Muhyî olan Hâlık-ı ‘âlem ve Rezzâk-ı benî-Âdemdür, celle celâlühü ve ‘amme nevâlühü ve lâ ilâhe ğayruhü. **Ki**, ‘illet içündür. **Ferdâ**, «yarın» ya‘nî haşr-ı ecsâd vaqtinde. **Cân dehed**, «cân virür». İmdi böyle seni kitmân-ı ‘ademden şeref –i vücûda getirüp ba‘dehü seni mevt ile i‘dâm ve ba‘dehü haşr cismânî ile icâd u imâ vü i‘tâ’-i cân iden mufîzu’l-vücûd ve’l-ihsân olan ğazret-i Sübhân:

﴿ غم مخو آخر یکی لب نان دهد ﴾ Ğamm yime, âñir bir dilim nân virür. Ya‘nî; ğâl-i ğayâtta rızkuñ münka‘atı [S237a] olmaz; rızk için ğamm-ğîn olma dimekdür. **Ğamm**, «ğaygu ve ğuşşa» ma‘nâsınadır. Fârisî vü ‘Arabîde müsta‘meldür. Lâkin ba‘zı tefâvütleri vardur. Budur ki; ğamm-ı Fârisî, ğuşşa-i mâziyye vü müstağbele ıtlâğ olunur. Müfredi vü cem‘i bir olur. Lâkin ğamm-ı ‘Arabî, ğuşşa-i mâziyyedür. Zîrâ mütağbeline hemm dirler. Ve müfredür; cem‘i ğumüm gelür. **Me-ğor**, nehy-i ğâzırdur; «yime» dimekdür. Bundan murâd ğâñır-ı muğâtabı tesliyedür. Nitekim Türkîde dağı tesliyet zımnında “ğamm yime, Ğudâ Kerîmdür” dirler. **Ğñir**, ma‘rûfdur. **Yekî leb**, «bir dilim» dimekdür. Leb lafzına dilim ma‘nâsı virilmek mecâzdur. **Nân**, ma‘rûfdur. **Dehed**, kemâ-merre «virür» dimekdür. Nâzımuñ bu beytinde bir kaç işâret-i lañife vardur. Evvelen, bir âğara ‘arz-ı ihtiyâc birle, nân diyü cân virme; saña cân viren nân virür dimekdür. Sâniyen, rızk için zağmet-keş olma; Ğudâ rızkuñı ulağdurur dimege işâretdür. Nitekim şu‘arâdan Fiğânî-i merğüm eyitmiş:

فغانی فی‌المثل در عالم خاک
اگر نانرا نمی یابی و کر آب
میر حاجت بر ارباب دنیا
که روزی میرساند رب ارباب

intihâ. Ve sâlişen, rızk fikriyle ğamm-ğîn olanları bu vechile tesliyet ve ğayâtta oldıka vuşul-i rızka işâretdür. Nitekim tarîk-ı âñir ile tesliyet-i taleb-i rızkda dimişlerdür ki:

آنکه از دندان دهانت پر ز کوهر ساخته
نیست ممکن تا لب کور از تو نان دارد دریغ

Ya'nî; ağzuñı dişlerden pür-gevher düzen Hudâ, şefîr-i kabre dek nānuñı dirîg tutmak imkânda degüldür. Zîrâ dendân-ı insân, âsyâblar yirindedür. Ya'nî her diş muqâbili ile [Ü232a] bir degirmen gibidür. Taşrada şun'ı 'abd ile maşnû' olan degirmenüñ rızkı ayağına gelüp, boğazı boş qalmayınca, maşnû'-ı Bārī olan âsyâbhâ-yı dendân bî-nân qalmaz. Nitekim:

انکه از دندان ترا بخشید چندین آسیاب
بی دخش و اگر دنی حاشا که نان دارد دریغ

beytinüñ mü'eddâsı bunda zâhirdür. Hattâ sâbıkan beyân olındığı üzre kişinüñ rızkı kendüye 'aşık oldığı, erbâb-ı işâret buğdanuñ zemînden taşraya zühürü, çâk-i girîbân olduğundan istişhâd idüp, *beyt*:

رزق اکر بر آدمی عاشق نمی باشد چرا
از زمین کندم کریبان چاک می آید برون

diyü buyurmuşdur. Ve rızq üzerine her ne kadar âsyâb gibi devrân eylerseñ eyle ki rızq qademde ola [S237b] diyü âsyâbdan taşra böyle âvâz gelür diyü sa'ye terğîb için vârid:

مشو فارغ ز کردیدن که روزی در قدم باشد
همین آواز می‌آید ز سنک اسباب بیرون

beyti mazmûnı ile t̄alib-i kâr ü kesbe ibtidâr eylemek mâni' degüldür. Be-her hâl rızkı viren Perverdğardur; yoqsa sendeki sa'y u devr ü kâr degüldür dimişlerdür. Ve itimâdumuz dağı böyledür ammâ hırş ile iddihâr-ı zeğâ'ir-i vâfireye şer'an izn yoqdur. Anuñçün nâzım eyidür:

﴿ تابکی چون مور باشی دانهکش ﴾ Niceye dek qarınca gibi dâne çekici olursın. **Tā-be-key**, «niceye dek»; **çün mūr**, «qarınca gibi»; **bāşī**, «olursuñ»; **dāne-keş**, terkîb-i tavşîfidür; «dâne çekici» dimekdür. Ma'lûm ola ki qarınca keşîrû'l-ğarekât olmağın 'Arabîde ismine «nemle» dinmişdür. Künyesi «ebū meşğûl»dür. Sâ'ir hayvanâtdan bu cihet ile mümtâzdur ki; kendi cüşsesinde demürü götürür. Ğâyet kuvvetlüdür. Hattâ selefde bir kavmi, Hudâ qarınca ile helâk itmişdür dirler. Ve kendünüñ havfından arslan yavrısını yirden yire qaçırur. Zîrâ arslanuñ yavrısını helâk ider. Ve cüşse-i 'azîme şâhibi olan filüñ ayağına buqağı gibi cem' olmağıla fili helâke virür. Ve taleb-i rızqda hîlesi 'azîmdür. Dâne olan yiri birbirine haber iderler. Ve birbiri ardınca naql-i dāneye giderler ve dâne olan anbārın işin görürler. Zîrâ şitâ için yazdan zeğâ'ir cem'ine düşüp, ihtikâr üzre hırş ile her biri hezâr dâne iddihâr iderler. Ma'a-hâzâ senede küçüğü yarım dâne ve büyüğü bir dāneden ziyâde yimez. 'Ömri dağı 'alâ-rivâyetin bir seneden ziyâde sürmez. Ve kilâr zemînde müddeğar olan dānelerde ta'affûn añlasa, ol dāneleri cümleten leyle-i kamerde taşra çıkarup, tamâm kurıdup yene kilârına naql ider. Ve mezkûr dāneler zîr-i zemînde bitmemek için vaqtiyle iktizâsına göre dāneleri taşnîf üzre [Ü232b] ikişer böler. Ve küzbüre didikleri nesneyi dört böler. Zîrâ küzbüre munşifen zer' olunur imiş. Böyle bir harîş u hîle-bâz hâyvândur. Qaldı ki qarincayı beyne's-şu'arâ «merd-i kâni'»a teşbîh ile ez-cümle *beyt*:

سفرهٔ اهل قناعت هر دم از نعمت پر است
روزی موران بود دائم مهیا بر زمین

didikleri senede yiyeceği rızq-ı alile nazarıdır. Yosa anbār [S238a] u kilārde mūddear olan nimete nazaran degūldūr. Anca alile anāat itdiği iin ismeti zemīn ūzre dā'im mūheyyādūr; a almaz dimekdūr. İmdi āıl olan kimesne amūle-i ır ile zamet-gīr olmaz. Zīrā āla mūrācāat eylese ıru zametinden ve ūbāda ūūbet ū asretten ayrı nesne yodur. Zīrā arī olan meelā dūnyānu cūmle ırmenin cem idūp, kemāl-i ırından ve mevcūdunu ūzerine ditremesinden nāī ubūbāt-ı mevcūdesinu cūmlesini bir gūnde yāod itizāsına ve ırına gōre bir sāatde kilār-ı midesinde der-anbār eylemek ābil degūldūr. Yiyeceği peymāne-i midesine ıgaca adar rızq yevmī-i muadderidūr ki نحن قسمنا da tasīm ū tayīn ū tadīr olınmıdūr. Ol muadder olan rızq-ı masūmın āir yiyemez; elbette gelūp kendūyi bulur. Őyle oldıdan ora merdlik, tevekkūl ile anāat ve amūle-i farı merdāne ekmege mūbāderetdedūr. attā arīi zenden daı dūn ād idūp *ata*:

روزئ مرد چون رسد آسان
زن ازو به اکر خورد دشوار
چه نهی زر زخیره از پی جهل
زر نیاید پس از حیواة بکار

dimilerdūr. Yanī; merdūn rızqı āsān ulaur iken, eger merd dūvārılıın fīkr idūp iddiār zametine dūer ise, zen kendūden eyūdūr ve kendū āvretten dūndur ki ayātından ora iine yaramayan altını cehāletinden nāī zaīre or dimekdūr. Pes nāım arīi, īle-bāz olan mūra tebī idūp manāda daı zen-i bī-baīret yirinde oymaın, amūle-i farı merdāne ekmege terīb iin eyidūr:

﴿ کر تو مردی فاقهرا مردانه کش ﴾ Eger sen merd ise far u fāayı merdāne ek. Yanī; yosa arınca gibi dāne ekme dimekdūr. **Ger tu merdī**, «eger sen er ise» dimekdūr. Bu kelām artdūr. Mā-badi cūmlesiyle cezādūr. **Fāa-rā**, «farı»; **merdāne**, hā'-'i nisbet ū liyāat ile «recesine»; **ke**, «ek» dimekdūr. Bundan murād arī-ı merdān-ı İlāīye sālīk ol dimekdūr. Zīrā anları arīı, tevekkūl-i tām̄m ile fara abr ve mā-asema'İllāa rızā vū anāatdūr. Nitekim ekmeliyyet-i far-ı merdānda:

خانه من چون کان پاکت از اسباب عیش
پر بر آرد میهمان چون تیر [Ü233a] در کاشانهام

beyt-i lafī beyān-ı tām̄mdur. Ve zāir-i [S238b] āllerinu bu meretebe arābezārılıı ile bāınları mazen-i defīne-i maārif ū esrār-ı İlāī oldıı beyt-i mezkūru zeylinde olan *beyt*:

با خرابیهای ظاهر باطنی دارم چو کنج
جغد باشد نیل چشم از خم در ویرانهام

beyt-i rengīni ile ābitdūr. Ve fi'l-aīa merdlik ālemede fara abr-ı tām̄m ve mezāim-i tāāte taāmmūl ile āibādetdūr. Nitekim *beyt*:

همچو مردان غوطها در آب و در آتش زدیم
تا ز پیچ و تاب تیغ خود بجوهر ساختیم

dimişlerdür. Ya'nî; merdân gibi âb u âteşde niçe gāvta urdık, tâ ki pîç ü tâbdan kendi şemşîr-i şānumuza ve tîğ-ı cānumuza cevher-sāz oldık dimekdür. Murād ma'lūmdur. Bu hālātuñ mevķūfun 'aleyhi tevekküldür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ بر توکل کر بود فیروزیت ﴾ Eger tevekkül üzerine senüñ zaferiyyetüñ olur ise. **Ber-tevekkül**, siyāk ķarînesiyle «tevekkül-i tām̄m üzre» dimekdür. **Ger buved firūziyet**, «eger zaferiyyetüñ olursa» dimekdür. Firūz, zaferdür; âhîrindeki yā maşdariyyedür. Ba' dehū olan tâ hîṭāb içündür. Bu cümle şartdur; cezāsı mışrā'-ı şānīdür. Ya'nî tevekkül-i tām̄m üzre mużaffer iseñ:

﴿ حق دهد مانند مرغان روزیت ﴾ Hāķķ te'ālā hāzreti bī-kesb ü kār olan ķuşlar gibi rızķuñı virür. Pes bunda Faḫr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemūñ: لو انکم تتوکلون علی الله حق توکلہ لرزقکم كما يرزق الطير يغد و خماصا و يروح بطنا hadîs-i şerîfine telmîḥ vardır. Ma'nā-yı şerîf; eger sizler Ḥudāya tevekkül-i tām̄m ile tevekkül iderseñüz sizleri rızķlandurur. Nitekim ķuşları rızķlandurur ki ol ṭayr aç oldığı hālde şabāḫa dāḫil olur. Ve toķ oldığı hālde mesāya dāḫil olur dimekdür. Pes bu vechile tevekkül-i tām̄mda olan, iddiḫār-ı zehā'irden bī-ķayd olmaķ lāzımdur. Qaldı ki 'iyāl-bend olanuñ miķdār-ı kifāyet bir senelik zaḫîre tedārūki şer'an cā'izdür. (...[S239a, Ü233b]...) Ve rızķ bābında tevekkül-i ber-Ḥudāyı beyānda ve nāzımuñ bu beytinüñ mazmūnını işbāt u 'iyānda meşāyih-ı şūfiyyeden taḫķîḳ böyledür ki; cümle ḫalkuñ cānları cevāriḫ ü cesede vuşulinden muķaddem 'ālem-i ervāḫda mertebe-i vefādan mertebe-i şafāya inince küşā-yı rūḫāniyyet olurlar idi. Vaķtā ki اهبطوا emrine imtişālen, 'ālem-i ervāḫdan 'ālem-i ecsāma nüzül ile zindān-ı cesedde maḫbūs ve ekl ü şūrbe me'nūs olmalarıyle gūyā bir kimsenüñ 'iyāli nafaķasın ol kimseden ṭaleb kıldığı gibi 'ibādu'llāḫ ķūt u ğıdāların Ḥudādan isteyici oldılar ve bu cihetden cümle 'ibād gūyā 'iyālu'llāḫ oldılar. Nitekim لعاليه احيهم لعاليه فاحب خلقه عيال الله hadîs-i şerîfi bu beyāna güvāhdur. Pes Ḥudā-yı müte'āl daḫı ber-mūcib āyet-i kerīm cümleñüñ rızķına mütekeffil olmağın ādeme tevekkül elzem oldı. İmdi kaçan ādem her umūrını Hāķķa tevfiż وكيلا فاتخذہ manṭūķınca Mevlāyı her hālde vekil ittiḫāz eylese me'ūneti, me'ūnet-i mürġān gibi bī-zaḫmet ḫāşıl ve kendüye vāşıl olur dimişlerdür. İmdi 'abd bu ni'metüñ şükrini ferāmūş itmemelidür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ ان خدا شاکر بود مرد فقير ﴾ Faķîr olan merd Ḥudādan şākir ola. **Ez-Ḥudā**, «Ḥudādan» dimekdür. Ba'zı nüşhada ber-Ḥudā vāķırdur; ma'nā zāhirdür. **Şākir**, [S239b] «şükr idici»; **buved**, «ola» dimekdür. Lākin bunda bāyed ma'nāsını tecvîz ile gerek ma'nāsınadır demek ḫoşdur. **Merd-i faķîr**, herkese şāmildür.

﴿ کر دهد قوتش لبي نان فطير ﴾ Eger Ḥudā aña ķūtı māyesiz pişmiş bir dilim etmek vire. **Ger dehede**, «eger vire» dimekdür; edāt-ı şart ile [Ü234a] fi'l-i şartdur. Cezāsı mışrā'-ı evvelüñ mefhūmı üzre şākirıyyetdür. Cezā şart üzre geçmişdür. **Ķüteş**, «aña ķūt» dimekdür. Ķūt, «azıķ» ma'nāsınadır. Âhîrindeki şın zamīrdür; merci'i merd-i faķîrdür. Ma'nā-yı ḫāşıl «aña ķūt» dimekdür ki «anuñ ķūtını» dimekten laṭıfdür. **Lebīde** yā, vaḫdet içündür. Leb, aşl ṭudaķ ma'nāsınadır. Mecāzen «dilim» ma'nāsı murād olınmağın ḫāşılı «bir pārçe» dimekdür. **Nān**, «etmek»dür. **Faḫîr** lafzını tefsîrde ba'zılar «şol nāndur ki anda ḫamīrden māye olmaya»; imdi buña göre nān zikri beyān içündür dimişlerdür, intihā. Lākin

Ferheng-i Şu'ūrīnūñ beyānı üzre faṭīr, fetḥ-i fā ile māyesiz ḥamīrdür. İmdi buña göre nāzımuñ nān zıkrı beyān içündür dimege ḥācet yoḫdur. Belki nān zıkrine ḥācet ü ityānda leṭāfet vardır ki ma'na-yı nān-ı faṭīr, «māyesiz ḥamīruñ etmegi» demek olur. Pes nāzımuñ bu mişrā'ımuñ kelimātında bir kaç işāret vardır. Evvelen, lebī ta'bīri mā-dūne'ş-şib' daḥı olursa dimege imādur. Ve faṭīr didiği, baṭī'ü'l-hazm ve belki baṭna şıḫlet ü illet daḥı irāş iderse dimege imādur. Ve nān-ı mezkūrı, rızḫdan 'ibāret ile kendüye bir katıḫ zamm eylemediği ol nān-ı faṭīr ḥuşk olur ise de dimege imādur. Murād ne ḫadar böyle olur ise merd-i faḫīr bu ni'meti ḫaḫīr görmeyüp, şükrin edā ve bunı ni'met-i 'uzmā bilmelüdür dimekdür. Nitekim İbnü Yemīn eyidür, *nāzm*:

کنجی و همدمی و کتابی و خرده
از بهر ذوق نفس ز تاج و سریر به
از بهر ستر عورت خامی خرقة را
از اطلس مذهب شعر و حریر به
از بهر ذوق تشنگی از پاره سفال
آب میاح سرد ز جام عبیر نه به
حلوا و نان و مرغ اگر نیست کو مباش
صحت که هست از همه نان فطیر به

Ya'nī; gūşe-i vaḥdet ve bir hem-dem ve bir kitāb-ı leṭā'if-eşer zevḫ-ı nefis için tāc u taḫtdan eyüdü. Ve setr-i 'avret için bir ḥām hırḫa şa'ır u ḫarīrdan mensūc olan atlas-ı müzehhebden eyüdü. Ve def'-i 'aşaş zevḫı için ḫazef-pāreden nüş-ı mā'-i mübāh-ı bārid, cām-ı 'abīrdan eyüdü. Ve ḫalvā vü nān-ı laṭīf ü kebāb-ı mürğ eger yoḫsa söyle olmasun; şıḫḫat ki vardır, [S240a] bu mezkūrātuñ cümlesinden nān-ı faṭīr eyüdü dimekdür. Eger ben nān-ı faṭīr ile idemem; nān-ı laṭīf ü eṭ'ime-i nefise isterem dir iseñ böyle geçinmek ḫalāldan olmaz. Elbette seni ḫarāma irtikāba ve iḫtizāsına göre aḡniyā maḫūlesinden ḫuşūl-i meṭālib-i nefis için seni tabaşbuş ile pīç ü tāba düşürür. Bunuñ ḫusrānı ise nāzımuñ bu beytinden hüveydādur ki buyurur:

﴿ خم مشر پیش توانگر همچو طاق ﴾ Tevānger öñünde kemer gibi iki ḫat olma. **Ḥam**, fetḫiledür; yedi ma'na'ya gelür. Evvel, egri; [Ü235b]²¹ s̄anī, taḫ (u) eyvān u kemer; şālīs, pīç ü tāb-ı kemend; rābi', büküm ki ḫaḫīḫat-i ma'na «ḫamīden»den ism-i fā'il olur. Ḥāmis, şaff; sādīs, tāb-ḫāne; sābi', kaçmaḫdur. İmdi bu maḫāmda ma'na-yı murād zāhirdür. **Me-şev**, nehy-i ḫāzırdur; «olma» dimekdür. **Piş-i tevānger**, izāfetile «ḡanī öñünde» dimekdür. Tevānger, vaşf-ı terkībīdür ki ḫuvvet ü ḫudret ma'nasına olan tevān lafzı ile, kendü ile nisbet ḫaşd olan ger lafzından mürekkebdür. Māldār u devletmend olan kimesne ḫuvvetlü oldığı için tevānger dirler. Murād; ḡanī dimekdür. **Hem-çü taḫ**, «kemer gibi» dimekdür. Ya'nī; aḡniyā-yı rüzḡāra bir me'mül zımnında ḫāmetüñi iki ḫat eyleme dimekdür. Zīrā ḫadīs-i şerīfde: من تواضع غنيا لغناه ذهب ثلثا دینه vārid olmuşdur. Anuñçün nāzım eyidür:

²¹ Ü234b ve Ü235a boştur.

﴿ هر کرا نوق نکو نامی بود ﴾ Her kim ki nīkū-nāmīḡ zevḡı ola. Yaʿnī; iştihār-ı nāmdan maḡzūz ola. **Zevḡ**, bunda «ḡazz» maʿnāsınadır. **Nīkū-nāmī**, āḡirinde yā maḡdariyyedür.

﴿ خواص مشمارش که او عامی بود ﴾ Anı ḡaḡḡ ḡayma ki o ʿāmī ola. Yaʿnī; ʿāmīdür. **ḡavaḡḡ**, ʿālim ü ʿārifdür. **Meḡmāreḡ**, nehy-i ḡāzırdur; «ḡayma» dimekdür. Āḡirindeki ḡīn, zamīrdür; mercīʿi «her ki o»dur. **Ki**, ʿillet maḡāmında rābıḡadur. **O**, zamīr-i ḡāʿib-i munfaḡıldur. Bu daḡı «her ki» lafzına rācīʿdür. **ʿĀmī**, «cāhil ü nā-dān»dur. **Buved**, zāḡir «ola» dimekdür. Lākin bu beytde «est» maʿnāsına olması ezherdür. Maʿlūm ola ki nāmdārılıḡdan zevḡ-yāb olan kimesne ḡuvā-yı nefḡāniyye vü hevā-yı cismāniyye ve vesvese-i ḡeyḡāniyyeye ittibāʿ ve ḡaḡḡında olan medḡ-i enāmı istimāʿ sebebiyle nefsi [Ü236b] teferʿun idüp kibr ü ḡurūra başlar ve bu maḡūle olan kimesnenüñ cāhil ü nādān ve müttebiʿ-ı hevā vü ḡeyḡān idigi ḡazret-i Mevlānānuñ *meḡnevī*:

نفس از بس مدحها فرعون شد

کن ذلیل النفس هونا لا تشد

beyt-i laḡiffinden hüveydādur. Yaʿnī; nefḡ ḡoḡ medāyıḡdan teferʿundan ḡalmayup: dimeḡe menm dīker nīst başlar. İmdi: عبادالرحمن الذين يمشون على الارض هونا āyet-i ḡerīfinüñ mantūḡına maḡzar olmak için tehvīn birle zelīl ol, ḡutulma dimekdür. İmdi nīkū-namılıḡdan maḡzūzan medḡ-i enāmdan zevḡ-yāb olanüñ ʿāmī vü cāhilliḡi nefse ittibāʿdandır. ḡattā nām ile iştihāra muḡıbb olanüñ ʿunvānları ancaḡ zāḡir-ı efvāḡ-ı nāsda ḡöhret-i kāzibeleri ḡasebiyledür. Yokḡa zātlarında ol nāmuñ medlūli olacaḡ bir maʿnā yokdur. Nitekim ʿavām miyānesinde ḡoḡ nām vardur ki ḡerīf ü dil-pezīr ammā maʿnāda dām-ı ḡül gibidür. Meḡelā bir kimesneye zāḡirde emīr veyā ḡīr-i dilīr veyā ḡākim-i pūr-tedbīr dirler. Ve bir kimseye muḡliḡuʿd-dīn veyā muʿīnūʿd-dīn veyā ḡāfız diyü laḡab ururlar. Maʿa-hāzā esāmiler ile müsemmə ve bu elḡāb ile mūlaḡḡablar bu maʿnālardan bī-ḡaberlerdür. Pes bu miḡllü nāmıların müsemməyā ḡayr-ı muḡābaḡatın aḡlamayup, bu esāmī müsemməlarına muḡābıḡdur diyü ḡıyās ile nām dāmında zevḡ-yāb olan aḡmaḡlara ʿāmī dimiḡlerdür. Pes meddāḡ u ḡenā-ḡān eḡerḡi ḡamaʿ-ı ḡāmdan nāḡı memdūḡı ḡöhret mertebesı medḡ u ḡenā ile nām u ḡānımı fāḡı olur. Buña cāhil dimezler. Lākin böyle maḡāle-i nīkīden maḡzūziyyet bulup ve nām-ı mesmūʿı nefḡüʿl-emre [S241b] muḡābıḡdur diyü aḡlayana cāhil ü ʿāmī dīndi ise bunuñ muḡābili üzre iştihār-ı nām istemeyenlere ḡaḡḡ dinmek bundan zāḡirdür dimiḡlerdür. (...[Ü237a]...) İmdi nīkū-nāmılıḡa bāʿiḡ olan müḡımmāt-ı fāniyyeye meyl ü maḡabbet elde iken ben zīnet-ı dūnyā ve bu sebebden olacaḡ medḡ ü ḡenādan fāriḡuʿl-bāl ve merd-i ḡaḡḡ-ı ḡuceste-i ʿālem diyenleri ilzām ve terk-i levāzım-ı nīkū-nām için nāzım eyidür:

﴿ کر ترا فارغ دل از زینت بود ﴾ Eḡer senüñ ḡöñlüñ zīnetden fāriḡ ola. Yaʿnī; māʿil-ı zīnet olmaya. **Ger tu-rā**, taḡvīr-ı ʿibāre «ger dil-i tu-rā» yaʿnī «eger senüñ ḡalbüñ» dimekdür. **Fāriḡ ez-zīnet**, «mutlaḡā düzgünden fāriḡ»; **buved**, «ola» dimekdür. Yāḡod ger tu-rā, «senüñ için»; fāriḡ-dil, yaʿnī «fāriḡuʿl-bāl olmaḡ»; buved, «ola» dimekdür.

﴿ کی هوای مرکب و زینت بود ﴾ Saña ḡaçan merkeḡ ü eḡer hevāsı ola. **Key**, «ḡaçan»; **hevā-yı merkeḡ**, «bineḡ hevāsı» dimekdür. Merkeḡ, ʿArabīdür; mutlaḡā bineḡe ve sefīneye itlaḡ olunur. Lākin

bundaki zīn qarīnesiyle efḥar-ı emvāl-i ‘Acem olan rükūba ṣāyān esbdür ki ekṣer kendüye maḥabbet ve zīnetiyle faḥret iderler. Hevā, meyl ü maḥabbet ma‘nāsınadır. **U(ve) zīnet**, vāv ‘atıfedür; «eger» ma‘nāsına olan zīn lafzını merkeb üzerine [S242a] ‘aṭf itmişdür. Zīn lafzınıñ āḥirindeki tā, ḥitāb içündür. **Buved**, «ola» dimekdür. Qaldı ki merkeb ile zīn lafzlarından ma‘nā-yı ḥaḳḳī murād olındığına göre; zīnetden fāriḡu’l-bāl olanda esb ü eger hevāsı kaçan ola? diyü bunları zıkr ü taḥṣiṣ ekṣer erbāb-ı zīnet ü eṣḥāb-ı devlet miyānelerinde bunlara ṣarf-ı zīnet ve bunlar ile ve zīnetleriyle faḥret ola geldigine binā’endür. Ve eger merkeb ü zīnden mecāzen iḥtiṣām ma‘nāsı murād olunur ise, zīnetden fāriḡu’l-bāl olanda iḥtiṣāma meyl bulunmaz demek olur. Nāzımuñ bu kelāmında tārik-i zīnet olan fāriḡu’l-bāller ṣūretā egerçi piyādelerdür, lākin ma‘nāda her ḳayddan āzādelerdür dimege beyt-i āti’l-beyāni qarīnedür ki buyurur:

﴿ روی دل چون از هوا بر تافتی ﴾ Göñül yüzini çünki hevādan çevirdüñ. **Rüy-ı dil**, «vech-i ḳalbi» dimekdür. **Çün**, «çünki»; **ez-hevā**, «tezzüzāt-ı nefsanıyyeye meylden» dimekdür. **Ber**, taḥsīn-i lafz içündür. **Tāftı**, mazī-i muḥātabdur; «bükdüñ» dimekdür. Ma‘nā-yı lāzımı; «irādesiyle çevirdüñ» dimekdür. Ma‘lūm ola ki beyt-i sābıḳuñ mefhūmı üzre; zīnet-i dünyādan fāriḡu’l-bāl ve hevā-yı nefsanīden taḥvīl-i vech-i iḳbāl ile āsūde-ḥāl olmak faḳr u fāḳaya ṣabruñ berekātıdır. Zīrā faḳīr ṣabr-ı tāmm mertebesine vuṣūl buldıḳda, naẓarları [Ü237b] bī-niyāz ve sīm ü zer-i dünyāya meylden istiḡnā-sāz olur. Ve keyfe lā ki erbāb-ı faḳruñ ḡubār-ı ḥātır-ı ṣeref-me’āşirleri iksīrdür. Nitekim Ḥ’āce Şā’ibūñ *beyt*:

ز سیم و زر نظر بی نیاز ما سیرست

غبار خاطر ارباب فقر اکسیرست

beyt-i laṭīfi bu beyāna dālldür. Ve erbāb-ı faḳruñ dünyāya rabṭ-ı ḳalīleri süst oldıḳca, rābiṭa-i meyl ü ‘alāḳa-i maḥabbeti ḳaṭ’ eylemek ol ḳadar āsān olur. İmdi anlar dünyālarınıñ ‘adem-i intizāmın, intizāmıdan sehl ‘add eylemişlerdür. Nitekim Şā’ibūñ *beyt*:

بندهای سست را صائب توان اسان کساخت

سهل باشد کر نباشد منتظم دنیای من

beyt-i laṭīfi bu beyānda kāfdür. Ve zehārif-i dünyādan ḳaṭ’-ı ‘alāḳa iden ittibā’-ı hevā ve ṭūl-i emel-i mehāliklerinden emīn ve mücāhede-i nefis ile rüy-ı ḳalbini hevādan taḥvīl ve sübülü’llāha teveccühde mazhar-ı tevfiḳ-ı Rabbü’l-‘ālemīn ü vāşıl-ı Ḥaḳḳ olur dimege işāret için mıṣrā’-ı evvelde mücāhede ile nefsi meyl idecegi lezā’izden ve her hevādan mübā’adeye īmā ve daḥı *والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا* ve mıṣdāḳınca bu mücāhedenuñ nihāyeti ṭarīḳ-ı [S242b] vuṣūl-i Ḥaḳḳda hidāyet idigin beṣāret idüp nāzım eyidür:

﴿ بعد ازان می دان که حق را یافتی ﴾ Andan ṣoñra bil ki Ḥaḳḳı bulduñ. Ya‘nī; vuṣūl ila’llāh ḥāşıl eyledüñ. **Ba’d ez-ān**, «andan ṣoñra» dimekdür. Ān ile işāret mıṣrā’-ı evvelüñ mefhūmınadır. **Mī-dān ki**, «bil ki»; **Ḥaḳḳ-rā**, «Ḥaḳḳı»; **yāftı**, «bulduñ» dimekdür. Pes hevā-yı nefsanīden i‘rāz-ı vech-i ḳalb itmedikce Ḥaḳḳa vuṣūl bulunmaz. Zīrā zīnet ü ḥayāt-ı dünyāya meyl ü maḥabbet idenlerüñ ḥālī: *الذين يستحيون الحياة الدنيا على الآخرة و يصدون عن سبيل الله و يبغونها عوجا اولئك فى ضلال بعيد* āyet-i

şerîfinden nümâyândur. Qaldı ki hevâ-yı nefsanî vü zeñârif-i dünyâ-yı denîden îrâz-ı vech huşuşını qalbe isnâd ile nâzım, müttebi'-i qalbi hâlik ve şâhibini Hâkkuñ gayrı olan tarîqa sâlik olur dimege işâret eylemişdür. Ve fi'l-hâkîqa qalb pâk olmadıkca 'ukde-i umûr küşâyış bulmaz ve pâk olmayan qalbde mevâ'iz ü hikem tûrmaz. (...[Ü238a]...) Ve qalb mâ-sivâdan münkaṭı' oldıkda kendü ile Hâkkuñ beyninde olan hiçâblar bi-'avni'llâh 'amel berekâtından mürtefi' olup, qalb göziyle Hâkka nâzır olunur. Ve 'amel-i qalbün, a'mâl-i sâ'ire üzerine mufaḍdal idigi ma'lûmdur. Nitekim erbâb-ı hâlden bir sâkit ü şâmit 'azîze eyitmişler: "Niçün tekellüm eylemezsin?" Eyitmiş: "Qalbüm tekellümedür" [S243a] Eyitmişler: "Kimün ile?" Eyitmiş: "Muqallibü'l-kulüb ile". Pes Hudânuñ keremiyle Hâkka vâsıllaruñ qalbleri hevâdan dündür. Ammâ gâfılleruñ kulübü hızlân ile maḥcûb ve 'ırfândan mehcürdür, ne'üzü bi'llâhi min zâlik. (...[S243b, Ü238b]...) İmdi taşfiye-i qalb ile hevâ-yı nefsanîden îrâz idenüñ vuşul ila'llâh hâsıl eyledigin beyân 'aḳabinde باضدادها تکشف الاشياء kâ'idesi üzre hevâyâ tevcîh-i vechetü'l-qalbden nâşî cem'-i dünyâyâ harîş olanuñ hâlin beyân qaşdıyle nâzım eyidür:

﴿ هرکه او از حرص دنیا نار شد ﴾ Her kim ki hırş u ṭama'dan nâşî dünyâyâ ṭutıcı, ya'nî dünyâyı cem' idici oldı. **Hırş**, 'Arabîdür; Türkîde meşhûrdur. Fârisîde medd-i hemze vü cîm ile «âc» ve daḫı zâ ile âz dirler. Ma'nâsı; «ṭama' ve ârzü»dur. **Dünyâdâr**, terkîb-i tavşîfidür; ma'nâsı, «ḳudreti miḳdârı mâl-i dünyâyı cem' idici muḫıbb-i dünyâ» dimekdür. Yoksa hâkîqaten dünyâyı ḳovarak ṭutmuş ve oynayarak ütmiş yokdur. **Şod**, «oldı» dimekdür. Ma'lûm ola ki hırş, âfât-ı qalbdendür; hubb-ı dünyâdan nâşî olan ṭül-i emelden peydâ olur. Qaldı ki menşe'-i hırş olan ṭül-i emel, muḫarremât ile telezzüz için olur ise ḫarâmdur. Ve illâ ne ḳadar teksîr-i ṭâ'ât için daḫı olur ise mezmûmdur. Ve bundan peydâ olan hırş daḫı ḫarâm için olur ise ḫarâm ve illâ yene mezmûmdur. (...[S244a, Ü239a]...) İmdi hırşı târik 'ında'llâh maḳbûldür. Nitekim İbnü Yemîn eyidür, *ḳıfâ*:

فرزند چه از مادر خود بسته کف آید
در حرص همانروز افتاد میان بست
آنکه که ز دنیا برود باز کند کف
کاینک همه بکذاشتم و رفت تهی دست

Ya'nî; küçük ma'sûm anasından dünyâyâ keff-beste ṭoḡar. Ve ol gün hemân hırşa bil bağlar. Ammâ dünyâdan irtihâlde elin açık ider ki işte cümlesin bıraḡub eli boş gider oldum diyü dimekdür. (...) Dünyâdârlıḡa ḫarîş olmak ekşer pîrâdadur ve pîrlikde hırşuñ ziyâdeliḡi ḫadıṣ-i şerîf ile şâbitdür. Ve pîrânda olan rîş ü müy-ı sefidüñ hırşuñ izâlesine nâfi' olmadıḡı Şâ'ibüñ *beyt*:

حرص از طینت پیران نبرد موی سفید
این تبی نیست که ساکن بطباشیر شود

beytinden hüveydâdur. Ya'nî; ṭînet-i pîrânda ṭab'ı olan hırşı saç ve şaḳal aḡarması izâle vü ḳaç idemez. Zîrâ hırş 'illeti bir sıtma degüldür ki ṭabâşîr ile sâkin ola dimekdür. Bunda olan Bunda olan leṭâfet zâhirdür. Ḥattâ ihtiyârlıḡuñ hâlini bu münâsebetle beyânda *beyt*:

[Ü239b] کفتم از پیری شود بند علائق سستتر

قامت من حلقهائی افزود بر زنجیر من

dimişlerdür. Ya'nî; 'alâ'îk bendi ihtiyârlık sebebiyle ziyâde süst olur dir idüm; vaqtâ ki pîrlîk devrinde kıddümüñ hamîdelîgi benüm zencîrümüñ üzerine bir hâlka dağı arturdı dimekdür. Ya'nî [S244b] tül-i emel ü hırşa cüvânlıgumdan ziyâde yapışdum demek murâddur. İmdi gerek pîr ve gerek bernâ hâkqında hırş mezmûm olmağın nâzım 'umûm vechile hırşdan dünyâdâr olanuñ cezâsını beyânda eyidür:

﴿ بيکمان ازوی خدا بیزار شد ﴾ Şübhesiz andan Hudâ bî-zâr oldı. **Bî-gümân**, «şeksiz»; **ez-vey**, «hırşla dünyâdâr olandan»; **Hudâ**-yı müte'al; **bî-zâr**, Fârisîdür; bunda «terk» ma'nâsınadır. Ya'nî; hırşla dünyâdâr olan kimesneden Hudânuñ rahmeti dūr olmağın, ol kimesne Hâkkuñ mehcûrî oldı demek hülâşa-i ma'nâdur. Nitekim: لعن عبد الدنيا و عبد الدرهم hadîs-i şerîfi bu beyânı müzîhdur. Zîrâ ma'nâ-yı şerîf:

Lutf-i 'âlem-şümûl-i Mevlâdan
Behrever gerçi ser-te-ser 'âlem
Dürdür lîk rahmet-i Hâkqdan
'Abd-i dünyâ vü bende-i dirhem

tercemesinde hüveydâdur. Ve hârîş-ı tâma'kârûñ Hudânuñ rahmetinden dūr ve Hâkqdan mehcûr olduğına sebep; mün'ım-i hâkîkînüñ ni'meti her ân vâsıl olur iken: "Belki bu ni'met fevt olur, şoñra zahmet çekerem" diyü Benî-İsrâ'îlün mâ'ide-i pür-fâ'ideyi hilâf-ı emr-i İlâh üzre iddihârları, küfrân-ı ni'metden nâşî ni'metlerinüñ inkıtâ'ına ve kendülerinüñ şuverleri kırede vü hanâzîr şüretine tahvîl olmağa bâdî oldığı gibi, hırşa ibtidâr ile ni'am-ı vâşılanuñ 'adem-i inkıtâ'ına câzim olmamağ ma'nâsınca dînâr u dirhemi iddihâr ider hârîşuñ belâsı ise hüd ma'lûmdur. Pes bunlardan hâlâş murâduñ ise *beyt*:

Meges gibi hârîş-ı cîfe-i dünyâ-yı dūn olma
Maqâmuñ kulle-i Kâf-ı kanâ'at eyle 'anqâveş

dimişlerdür. Ve tâma' dağı hırşa maqrûn ve hârîş u tāmî' her hâlde ciger-hündur. Nitekim: اياك والطمع ایاك والطمع hadîs-i şerîfi men'-i tâma'da zâhirdür. Hattâ tāmî' olan 'ulemâdan olur ise tâma', kalbinde olan hikmetüñ zevâline sebep oldığı من قلوب العلماء يذهب الحكمة من قلوب الفقير الحاضر hadîs-i şerîfi hüveydâdur dimişlerdür. Ve binâ'en 'aleyh 'Abdu'r-Rahmân-ı Cāmî:

طمع آرد بمردان روی زردی
طمع را سر ببر کر مرد مردی

buyurmuşdur. Ya'nî; tâma', merdâna şafrat-i rüy getürür; eger merdlerüñ merdi iseñ tâma'uñ başını kağ eyle dimekdür. Murâd; tâma', merdân-ı İlâhî olanda bâ'is-i hicâbdur. Harf-i tâ'-i tâma' kağ [S245a] olmadıkça merdân ma'a'llâh rütbesini bulamaz dimekdür. [Ü240a] Nitekim şayduñ giriftâr-ı dām-ı şayyâd oldığı ve mürğüñ hâk üzre rü-mâl zilletin bulduğu muqtezâ-yı tâma'ıdur diyü evvelüñ beyânında:

چشم کرسنه حلقه' دامست صید را
ما خویش را خلاص ازین دام کردهام

Ve şânînüñ beyânında Şâ'ib:

بدل خوردن درین بستانرا صائب قناعت کن
که روی مرغ را بر خاک مالد دانه بر چیدن

buyurmuşdur. Ma'naları zāhirdür. Ve haqīkâte nazār olınsa bu rezā'il cümle nefsi-i emmārenüñ bāzīcelerinden idigi bāhirdür. Binā'en 'aleyh nefsiñ hālını mezīd izāh için nāzım temsil tārīkıyle eyidür:

﴿ چون شتر مرغی شناس این نفس را ﴾ Bu nefsi bir devekuşu gibi añla. **Çün**, ihfā'-i vāv ile «mişl ü mānend» ma'nāsınadır. **Şütürmürği**, yā'-i vahdet ile «bir devekuşu» dimekdür. Lāfz-ı mezkūr aşlında mürğ-ı şütür idi. 'Alemiyyet için muzāfun ileyh, muzāf üzerine taqdīm ve izāfetinden kaç olınmışdur; devekuşınıñ 'alemidür. Ve Fārisīde şütürmürğ dindigi gibi kesr-i hemze ile «icfil» dağı dirler. Nitekim şā'ir maḥbūbını aña teşbīh ile:

نه وفا کند بوعده نه درست جور ان شوخ
نه کشد او بار چون اشتر نه می پرد چو اجفیل

dimişdür. Ya'nī; benüm maḥbūbum ne va'dine vefā ve ne tođrıdan tođrı cefā ider. Pes devekuşu gibidür; ne deve gibi bār çeker ve ne kuş gibi uçar dimekdür. Ve 'Arabīde aña zamm-ı nūn ile «nu'āme» dirler. (...) Ve zamm-ı 'āyn ile «'ulcūm» ve fetḥ-i zā ile «zalīm» ve «ümmü't-tārīk» dirler. Ve gāyet yaşlusına «hecef» dirler. Şusuz beyābānda olur bir 'acībū'l-heykel kuşdur. Ḥayātū'l-Ḥayevānuñ yazdığı üzre kulakları şağırdur ve āteş tenāvül ider, intihā. Ve zembürdan gāyet korqub kaçır. Lākin ne yük götürür ve ne uçar. **Şinās**, emr-i hāzırdur; «añla» dimekdür; «şināhten»den müştakqdur. **Īn-nefs-rā**, «bu nefsi» dimekdür. Īn ile işāret, ġayr-ı maḥsūsı maḥsūs u müşāhed menzilesine tenzīl kārīdesinceidür. Murād nefsi-i emmāredür ki devekuşu gibi:

﴿ نه کشد بار و نه پرد بر هوا ﴾ Yük çeker degüldür ve hevāya uçar degül. **Ne-keşed bār**, me'âlde «ne-bār keşed» dimekdür; ma'nā «yük çeker degül» dimekdür. Zīrā «ne» lafzı nāfiyyedür. Nūn-ı nāfiyye [S245b] ficle duḥūlinde, fi'l ile muttaşıl yazılır. Ammā isme duḥūlinde nūn-ı nāfiyyeye bir elif ilhāk iderler. Ve gāh elifi ḥazf idüp yerine bir hā'-i ġayr-ı melfūza getirürler. Nitekim mā-naḥnū fhīde böyledür. Keşed, muzāri'-i müfred-i ġā'ibdür; «çeker» dimekdür. [Ü240b] Bār, bunda «yük» ma'nāsınadır. Ve bundan mā-'adā yigirmi altı ma'nāya gelür. Tafşīli Ferheng-i Şu'ürīdedür. **U(ve)**, 'atf-ı cümle-ber-cümle içündür. **Ne-perred ber-hevā**, bu dağı me'âlde «vü ne ber-hevā perred» dimekdür; ma'nāda «ve hevāda uçar degüldür» dimekdür. Perred, muzāri'-i müfred-i ġā'ibdür; «uçar» dimekdür. Ḥarf-i rānuñ teşdīdi zarūret-i vezn içündür ve cā'izdür. Pes devekuşınıñ keyfiyyeti nedür ki nefsi-i emmāre aña teşbīh olındı? dir iseñ nāzım eyidür:

﴿ کر بهر کویس بگوید اشترم ﴾ Eger aña uç diyessin deveyem dir. Ya'nī; “hīç deve uçar mı?” diyüp ayakların gösterür dimekdür. **Ger bi-per ġüyeş**, «eger aña uç diyessin» ma'nāsına. Bu mecmū'-ı şartdur. Fi'l-i şartūñ aḥirindeki şīn, zāmīr-i ġā'ibdür; şütürmürğa rāci'dür. Cezāsı şart-ı mezkūr **bi-ġüyed üstürem** mecmū'ıdır. Ma'nā; «deveyem dir» dimekdür.

﴿ ور نهی بارش بگوید طائرم ﴾ Eger kendüye yük koymak murād idesün “bir kuşam” dir. Ya'nī; “hīç kuş yük götürür mi?” diyü te'allül ider dimekdür. **V'er**, vāv-ı 'ātīf ile edāt-ı şart olan eger

kelimesinden muhaffefdür. **Nihî**, kesr-i nün ile fi'l-i şart «koymasın» ya'nî «koymak murād idesün» demek murāddur ve vechi zāhirdür. **Bār**, «yük»; **şîn**, zamîrdür; şütürmürğa rāci'dür. **Bi-güyed**, cezādur; muzāric-i müfred-i gā'ibdür; «söyler» dimekdür. Fā'ili müstetir zamîrdür; merci'i şütürmürğdür. Ammā mef'ulî **tā'irem** kelimesidür; «kuşam» dimekdür. Zīrā tā'ir 'Arabîdür; bunda kuş ma'nāsınadır. Ve ba'zı maħalde 'amel ma'nāsına ve şüm ma'nāsına gelür. Āħirindeki mīm, mütekellim-i vaħde içündür. Ke-zālik nefsi emmāre daħı bu güne te'allülden hālî olmaz ya'nî «i'tā'at cevvinde tayerān eyle» diseñ deve gibi ayakların gösterüp deve tayerāna ğayr-ı kādirdür diyü te'allül ider. Pes 'ibādāt ü tātāt yükünü kendüye taħammül murād eyleseñ tā'ir bār-keş olmağa ğayr-ı kādirdür diyü tā'irliuķ 'özriyle te'allül ider. Ve şütürmürğün bu vechile lede's-su'āl te'allülāta cevābı eger nuķa kādîr olsa böyle dir idi dimekdür. Yāħod **وان من شئى الا يسبح بحمده ربه** āyet-i şerīfî üzre her bir cemādāt u kelb ü hımārdan ğayrı cümle ğayvanāt için Ĥudāyı müsebbih lisān-ı maķāl vardır. **ولكن لاتفقون تسبيحهم** [S246a] buña ķarīnedür. Yoķsa lisān-ı hāl degüldür didikleri üzre böyle su'āl olınsa böyle cevāb ider dimekdür. Ve nefsi emmāreyi şütürmürğa teşbīh faķat bu te'allülde müşārekete mebnî degüldür. Belki ba'zı hālātda daħı [Ü241a] mümāşeletine binā'endür ki nefsi emmāre ke-zālik şağırdur. Ĥattā işitmez ve āteşden 'ibāret olan ğarāmı her bār tenāvülden kaçmaz. Mürğ-ı mezkūruñ āteş tenāvüli gibi mürğ-ı ķulūbda serserî gezmekden uşanmadığı gibi nefsi emmāre her bār bî-ķayd seyrāna mūla'dur. Ve şüreti şüretine muħālîfdür. İmdi 'āķıla lāzım olan nefsinî ğakīmānesiyle(?) zebūn idüp bu mişllü te'allülāta kendüyi alışdurmamak ve daħı ider ise işfā buyurmamakdur. Pes nefsün mehāliki çok oldığından kendüyi işlāħa sa'y için bunda nāzım kendüyi tārīķ-ı dīğer ile şey'-i dīğere teşbīh ü tavzīh idüp buyurur:

{ **چون كياه زهر رنكش دلکشست** } Ağu otı gibi levni dil-keşdür. **Çün ğiyāh-ı zehr**, izāfetle «ağu otı gibi» dimekdür. Çün, kelime-i teşbīhdür. Ğiyāh-ı zehrden murād; ağu ağacı ile ma'rūf bir nümāyişlü şüretā çiçekleri laţīf bir şecerdür. Nitekim ba'zı nüşhada ğiyāh yirine dirāħt kelimesinüñ vuķū'ı bu murāda ķarīne-i hoşterdür. Dirāħt, kesr-i dāl-i mühmele ve fetħ-i rā ve sükün-ı hā ve tā ile kesilmedik ağaca dirler. Gerek yaş olsun ve gerek ķuru daħı gerek mīve virür olsun ve gerekse mīve virür olmasun. **Rengeş**, «anuñ levni» dimekdür. Reng, bunda «levn» ma'nāsınadır. Āħirindeki şîn zamîr-i gā'ibdür; ğiyāh-ı zehre rāci'dür. Ba'zılar zamîr-i mezkūrı nefse ircā' itmişlerdür, lākin ulā olan bizüm beyānumuzdur. **Dil-keş**, vaşf-ı terkībîdür; «gönül çekici» dimekdür ki 'Arabda «cāzibü'l-ķalb» dirler. **Est**, edāt-ı ğaberdür.

{ **لیک طعمش تلخ و بویش نا خوشست** } Lākin anuñ tadı acı ve ķoķusı fenā vü nā-ma'ķüldür. **Lik**, kelime-i istidrākdür; «lākin» dimekdür. **Ĥa'meş**, «anuñ tadı» dimekdür. Zīrā ta'm, gerek tatlu ve gerek acı her nesnenüñ tadına dirler. 'Arabîdür ve Fürsde bu ma'nāda müsta'meldür. Āħirindeki şîn zamîrdür; ğiyāh-ı zehre rāci'dür. **Telħ**, fetħiledür «acı» dimekdür. **U(ve) büyeş**, «ve daħı ķoķusu» dimekdür. Vāv 'atıfedür. Ve büy, «ķoķu»dur; āħirindeki yā izāfetün ğayrında cā'izü'l-ħazfdür. Şîn ke-zālik zamîrdür. **Nā-ħoş**, «nā-ma'ķül ve tab'a nā-muvāfiķ ve mizāca nā-münāsib» dimekdür. Bunda olan hā'-i mu'ceme [S246b] meftūħan oķınmak ğerekdür; tā ki dil-keşe muvāfiķ ola. Zīrā hā'-i mezkūra

Ferheng-i Vefâ'îniñ yazdığı üzere fi'l-aşl mazmümen mervîdür. Ammâ Ferheng-i Şu'ûrîniñ beyânına göre hâ'-i mezkûra 'an-aşl meftûhdur; haş(hoş), ğaş veznindedür dinmişdür. **Est**, kemâ-merre edât-ı haberdür. İmdi nefsi-i [Ü241b] emmârenüñ shevât-ı mütelezziyesi, istiḥşâlınden muḳaddem ü mu'ahḫar şüreti rengîn ve telezüzâta meyli ḫasebiyle dil-keşdür. Lâkin dirâht-ı zehrûñ zâtınuñ ve şüküfesinüñ hâli gibi lezzât-ı nefsâniyyenüñ dünyâda istiḥşâli zımnında çekilen merâret-i 'anâ vü büy-ı belâdan mâ-'adâ sebeb oldığı 'azâb-ı uḳbânuñ düşvâr-i ṭa'm u büyü vâreste-i kayd-ı beyândur. Ḥulâşa şüreti dil-firîb olan nefsüñ fi'l-ḫaḳîka hâli düşvâr u me'âli âşkârdur. Ḥattâ evliyâ'-i kirâmdan ḫazret-i Mevlânâ ḳuddise sırruhü ḫazretleri nefsi bir çekilmez yaya teşbîh idüp: Oḳları egridür; egri oḳ ise işe yaramaz. Ve egri oḳ ile kişi hedef-i maḳşûda ḳarîn olamaz. İmdi امرت كما فاستقم mantûḳ-ı şerîfinden ḫaberdâr olup kendini tîr-i râst eyle ki, kemân-ı nefsüñ işine yaramayup, elinden ḫalâş bulasın dimişdür. Ve nefsi işlâh ancak şâhibinün be-her hâl istiḳâmetine mevḳûfdur. Ve nefsi bu vechile pâk itmek gâyet 'asîrdür. Zîrâ muḳteżayât-ı nefsdan olan ba'zı şıfat-ı redî'esi vardır ki anı ḳal' itmek küh-ı Ḳâfi igne ile yirinden ḳal' itmek hâlinden şa'bterdür. Nitekim Ebü Hâşimüñ: قلع الجبال بالابر ایسر من قلع صفة الكبر buyurmuşdur dimişlerdür. Fe'alâ-hâzâ nefsüñ ḫaḳḳında olan teşbîhât-ı sâbıḳayı mezîd-i tîzâh ve hâl-i nâ-hem-vârını gâyetle beyân itmek için nâzım eyidür:

{ كبر بطاعت خوانیش سستی کند } Eger anı ṭâ'ate da'vet idesin, kâhillik ider. **Ger**, edât-ı şartdur. **Be-ṭâ'at**, «ṭâ'atu'llâha» dimekdür. **Ḥ'âniyeş**, fi'l-i şartdur; «anı oḳursañ» dimekdür. **Ḥ'ânî**, muzâri'-i müfreddür. Âḫirindeki şîn, zamîr-i mef'ûldür; nefse râci'dür. **Süstî**, yâ'-i maşdariyye ile «geñşeklik» ma'nâsınadır. Murâd; tehâvün ü tekâsüldür. **Koned**, «ider» dimekdür. Bu kelime muḳaddem-i mef'ûl olan süstî ile cezâ'-i şartdur.

{ ليک اندر معصیت چستی کند } Lâkin ma'şıyyetde çâpüklük ider. **Lîk**, «lâkin»; **ender-ma'şıyyet**, «günâh itmekde»; **çüstî koned**, yâ'-i maşdariyye ile «çâpüklük» dimekdür. [S247a] Çüst, zamm-ı cîm-i 'Acemî ile çâlâk gibi «çâpük» ma'nâsınadır. Koned, kemâ-merre ider dimekdür. Ya'nî nefsi-i nâdân, ṭâ'ate da'vetde izhâr-ı fütür ider. Ammâ fışḳ u fücür işlemekde teklîf ü da'vete ḫâcet ḳoymayup ḫalî vü ṭab'a(?) ḳoysañ çâpüklük ider dimekdür. Pes nâzımuñ ṭâ'ati, da'vet ile taḳyîd ve ma'şıyyeti muṭlaḳ zîkr eyledigi nefsüñ bu ṭavrını beyân nüktesine imâ içündür. İmdi bu mişllü 'âşî düşmânuñ şâyeste-i ḫabs ü zindân oldıgım beyân için nâzım eyidür:

{ نفس را ان به که در زندان کنی } Ol yeg ki [Ü242a] nefsi zindânda eyleyesin. **Nefs-râ**, «nefsi» dimekdür. Bu kelime konî lafzınuñ muḳaddem-i mef'ûlidür. **Ân bih ki**, «ol yeg ki»; **der-zindân konî**, «ḫabsde eyleyesin» dimekdür. Zindân, ḫabs-ḫânenüñ adıdır. Maḫbûsa, «zindânî» dirler; zindancı «zindânban»dur. Pes nefsi ḫabsüñ ṭarîḳını i'lân için nâzım eyidür:

{ هر چه فرماید خلاف ان کنی } Her ne buyurur ise anıñ ḫilâfını eyleyesin. Ya'nî; saña her emr eyledigi kötülükden ḡayrı degüldür. Zîrâ şıfatı emmâre^{tin} bi's-sü'dur. Pes kötülüğü eyülüğe tebdîl eylemek, nefsüñ me'mûlinüñ ḫilâfınca gitmekden 'ibâretdür. Nefsüñ ḫabsi ise, maṭlûbını virmemekden kinâyedür. Nitekim nâzım, nefsi işlâhuñ ilâcında eyidür:

﴿ نیست درمانش بجز جوع و عطش ﴾ Açlık ve şusuzluğdan ğayrı anuñ dermānı yoğdur. Yaʿnī; bundan ğayrı aña dermān olmaz. **Nīst**, «yoğdur»; **dermāneş**, «aña dermān» dimekdür. Dermān, Fārisīdür; bunda «ilāc u çāre» maʿnāsınadır. Gāhī ʿāciz ve çapuda çalmış maʿnāsına olur. Nitekim Ebu'l-Maʿānīnūñ *kıfā*:

بکیر خستهام درمان بجستم
بکفت آن شوخ جز من نیست درمان
اگر خواهی علاجش اندرون آی
وگر نه خایهوش بیرون درمان

kıfā-i muṭāyēbe-eşerinde olan beyt-i evveldeki dermān, «ilāc» maʿnāsınadır. Şānīdeki der mān, «çapuda çal» dimekdür, kezā-fi-Ferheng. Ve āhırindeki şīn, zamīrdür; nefse rāciʿdür. **Be-cüz cūc u ʿaṭaş**, «açlık ve şusuzluğdan ğayrı» dimekdür. Be-cüzdeki bā, zāʿidedür. İmdi nāzımuñ bundan murādı; nefsi şavm ile şalāha getürmekdür. Zīrā şavmda cūc u ʿaṭaş der-kārdur. Pes şavm-ı Dāvūda meşğul olanuñ nefsi serkeşlik ve ʿadem-i ʿiṭāat varṭalarına düşmekden meʿmūn olur dimişlerdür. Ve kıllet-i ṭaʿām u şarāb ile riyāzat eylemekden ğayrı nefse dermān yoğdur dimege imā vü işāret vardır. Ve kesr-i şehvet-i nefste şavmuñ ve [S247b] riyāzatuñ baṭnı şerʿ üzre iṭāʿatūñ fevāʿid-i keşīresi vardır. Ez-cümle بطنه اجاع من اجاع بطنه سیدالاعمال الجوع و ذل النفس لباس الصوف داہی ḥadīṣ-i şerīfī ve daہی haber-i münīfī bu beyānda kāfīdür. Ve çahr-ı nefis hakkında ḥazret-i Mevlānānuñ *meşnevī*:

نان جو حقا خداست و فسوس
نفس را در پیش نه نان سپوس

kelāmı vāfīdür. Yaʿnī; nefis için arpa etmegi nā-maʿkūl u hayfdur. İmdi nefsuñ öñine kepek etmegin koy. Yaʿnī; kendüyi lezāʿize degül belki arpa etmegine daہی alışdurma ki anı ʿādet idinmek ile lezzet ʿadd eylemeye dimekdür, intihā. Ve nāzımuñ cūc ile ʿaṭaş ıslāh-ı [Ü242b] nefis için ʿilāc u devā buyurdığı erbāb-ı çulübūñ bu bābda olan taḥkīkına mebnīdür ki cūc, çalbūñ çanımsı eksildüp çalbi beyāz ider. Ve beyāz olan çalbde nūr peydā olup şaḥm-ı çalbi zevb ider. Ve baʿde-zevbeʿş-şahm miftāh-ı mükāşefe zuhūr ider. Nitekim çasvet-i çalbden ḥicāb şudūr ider ve her bār çalbūñ çanı noğşān oldıçca, şehvāt ile mümtelī olan ʿurūğda meslek-i şeyṭān olan mecārīler tengter olur. Ve mesālik-i şeyṭānı bu dermān ile tazayyuğ çılmağ ehl-i nüfusuñ cümlesine elzemdür. Nitekim ḥadīṣ-i şerīfde ان الشيطان يجرى من اين آدم مجرى الدم فضيقوا مجراه بالجوع والعطش vārid olmuşdur. Ḥazret-i ʿİsā ʿaleyhiʿs-selāmuñ kelāmında یا معشرالحواريين جوعوا بطونكم لعل قلوبكم ترى ربكم şādır olmuşdur. Daہی ecsād cūc ile ervāh olur; ammā şibʿ-ı ecsād ile ervāh ecsād gibi olur dimişlerdür. (...) İmdi bu dermān ile nefsi tedāvī lāzımdur. Yaʿnī kendüyi aç [S248a] ve şusuz eyle.

﴿ تاكه سازى رام اندر طاعتش ﴾ Tā ki o nefsi ṭāʿate muṭīʿ düzesin. **Tā**, bunda maʿnā-yı ğaraž içündür; **ki**, rābıṭadır. **Sāzi**, muzārīʿ-ı müfred-i muḥāṭabdur; «düzesin» dimekdür. **Rām**, «muṭīʿ ü yavaş»; **ender ṭāʿat**, «ṭāʿat içinde» yāʿnī «ṭāʿate» dimekdür. Āhırindeki şīn, zamīr-i nefse rāciʿdür; sāzi fiʿlinūñ

mef'ulidür. Pes nefis-i ser-keşi rām itmek cū' u 'aşaşa mevķūf idigin beyān 'aķabinde nefse nuşhuñ tarīķın i'fān ve kendüye bu vechile hīṭāb olunmađı 'ıyān için nāzım eyidür:

﴿ چون شتر در ره در آبی و بار کش ﴾ İy muḥāṭāb! Deve gibi yola gel ve yük çek. **Çün şütür**, «deve gibi»; **der-reh**, «yol içinde»; **der āyī**²², bunda ma'na-yı mecāzī irādesiyle «beri gel» dimekdür. Ve bunuñ beyānı şöyledür ki; der āy kelāmında der lafzı «içerü» ma'nāsına olup ve āy lafzı «āmeden»den emr-i ḥāzır olmağıla ma'na-yı ḥaķīķī «içerü gel» demek idi. Ḥattā [Ü243a] hedāyāya der-āmed didikleri bundandır. Pes içerü gelmegile beri gelmek lāzım geldiginden «beri gel» ma'nāsına mecāz dinmişdür. Nitekim «andan beri gel» diyecek yirde 'Acem «ez-ān der āy» dirler. Lākin lafz-ı mezkūruñ bu ma'nāya oldığı evvelinde ḥarf-i bā oldığı ḥāldedür. Ve illā bā ḥarf-i ile «be-der āy» kelāmında ma'na-yı ḥaķīķī «ķapuya gel» dimekdür. Ammā anuñla ṭaşra çıķmađdan kināye iderler. Der kelimesi «ṭaşra» ma'nāsına da olur didikleri bu isti'māle mebnīdür. Ammā «der āyī» kelāmının evvelindeki der kelimesini ziyādeye ve āḫirinde yā'-i sāniyeyi hīṭāba ḥāml ile ma'na-yı mısrā'da; «iy muḥāṭāb, yola gelmişsin, deve gibi yük çek!» demek ğāyet rüşendür. Buña göre yoldan murād dünyādur ki, kendüye gelmekden maķşūd ṭā'at ve kesb-i zād-ı āḫiretdür. (...) **Vāv**, 'āṭıfedür. **Bār**, luğat-i Fārisīde yigirmi yedi ma'nāya gelür; bunda «yük» ma'nāsınadır ki 'Arabīde ḥiml dirler. **Keş**, «keşiden»den müştāķķ emr-i ḥāzırdir; «çek» dimekdür. Ma'fūm ola ki Ḥudā-yı müte'āl celle ve 'alā, eşref-i mürekkebāt u ekber-i maşnū'āt olan ḥayvānātda sābit eylediği āyātını 'ibādına 'ıyān ve ḥüsn-i tebdīr ile dāll olan ḥikmetini beyān için افلا ينظرون الى الابل كيف خلقت āyet-i 'azīmü'ş-şānı ile devenüñ ḥilķatini [S248b] taḥşīş bi'z-zıkr eylemişdür. Tā ki 'ibādı nazrat-ı 'ibret-eşer ile aña nāzır olup anda olan tebdīr-i kemāl ü menāfī'-i ḥikmet-iştimalī mülāḥaza eyleyeler ki; cimāl, bilād-ı ba'idelere cerr-i eşķāl eylemek için cesīme ve taḥmīl-i aḥmāl için cişiy ve ba'de aḥmālen bi-nefsihi ref için ṭülü'l-a'naķ ḥalk olunmuşdur. Ve müteşebbiş-i zimām-ı kıṭarı olan za'f ü za'fıye münķād ve her nebātātun ra'yini itiyād ve ḳaṭ'-ı mefāze-i bī-āb için bir hafta şusuzluğa taḥammül idicidür. Ve laḥm ve leben ve cild ve 'azmī işe yarayıcıdır. Pes bu deķā'ıķ-ı ḥikmeti teşbīhde mülāḥaza ile nāzım; deve gibi yol içine beri gel ve yük çek diyü buyurmuşdur. Ḥattā hazret-i Mevlānā, cism-i insānı üştüre teşbīh idüp cānı «muştafā-zād» ile ta'bir eylemişdür. Ve 'illet-i teşbīh-i Mevlānā; üştür ḥār-ḥ'ār oldığı gibi cism dağı ḥār menzilesinde olan ğidā-yı nefsanī ekline mūla' oldığıdır. Ve cisme süvār olan rūḥa muştafā-zād tesmiyesi انا من نورالله والمؤمنون من نوري ḥadīs-i şerīfine mebnīdür. Ammā nāzımın murādı bunuñ ğayıdır. Beyānı budur ki; [Ü243b] Ḥudā-yı lā-yezāl insāna medār-ı tekli'f olan 'aķlı kerem itmişdür. Ol 'aķl, şütür-bān-mişāldür ki üştür-i cismün zimāmı yedindedür. Pes şütür-bān, miḥār-ı üştürānı zimāmından ṭutup, murād eylediği yola çeker ve mehālike ilkādan ḥazer eyler. Pes 'aķla lāzım olan dağı cesedün zimāmın elden ḳomayup, selāmetlü olan rāh-ı ṭā'ate çeküp mehālik-i me'āşiden ğürizān olmağdur. Zīrā mü'min, sefer-i ba'īd olan dār-ı āḫirete ṭā'at yükini çekmek için ḥalk olunmuşdur. Ve mü'min ḥaķķında bu ğüne bār-keşlik, şütürānuñ bār-keşliginden ziyāde ehemmi ü

²² Bu kelime S ve Ü nüshalarında آیی (āyī) şeklinde iki yā hārfi ile yazılmıştır. Özellikle S nüshasında ikinci yā'nın sonradan ilāve edildiği anlaşılmaktadır. Bu imlā vezni bozmaktadır. Emre'nin manzum tercemesi ve Bursevī şerhinin matbu nüshalarında «āy» şeklinde tek yā ile yazılmıştır.

elzemdir. Zîrâ mü'minüñ iktisâb eylediği menâfi' bâkîdür ve kendü nefsi içündür. Ammâ üstürânüñ kesbi olan menâfi' fânîdür ve âhar içündür. Ve nâzımuñ teşbihinde bir nükte-i hafıyye dağı vardır. Budur ki; deve şavt-ı hasen ile okunan eş'âr-ı 'Arabîden tarab bulup, ol sürür-ı şevk-âmîz ü terâne-i hâlet-engîz sebebiyle, meşelâ niçe eyyâm u leyâlîde kaç' olunacak mesâfe-i ba'deyi bir gün veyâ bir gicede kaç' ider. Ke-zâlik mü'min olan kimesne dağı ehadîs ü âyât ve kelâm-ı meşâyıhdan hâlet-i şevk iktisâbıyla kaç'-ı merâhil-i mükâşefât [S249a] ve tayy-i menâzil-i kerâmât eylemek gerekdir dimege işâretdür.

﴿ بار طاعت بر در جبار کش ﴾ Tâ'at yükünü Hüdânüñ kapısına çek. Ya'nî; emrine imtisâl ve nehyinden ictinâb eyle. **Bâr-ı tã'at**, izâfet ile «tã'at yükünü» dimekdir. **Ber-der-i Cabbâr**, «Hüdânüñ kapısına»; **keş**, «çek» dimekdir. Cabbâr, esmâ'-i hüsnâdandır; mübâlağa veznindedir. Luğatde ma'nâsı; kahhâr ve gâlib ve musallağ ve kıttâldür. Ammâ 'inde'l-müfessirîn او جبار الذى جبر خلقه على ما اراد او جبار الذى جبر حالها بمعنى اصلحه Pes bu ma'nâ üzre 'ibâdî tã'ate iğrâ vü murâd irâdeden ayrılmadığı üzre hâdî vü muşlih kendüdür demek nüktelerine imâ için nâzım esmâ'-i hüsnâdan bu ism-i şerîfi ihtiyâr ile ber-der-i Cabbâr dimişdür. Keş, kemâ-merre emr-i hâzırdu; çek dimekdir. Ve bâb-ı İlähîde olan 'ubüdiyyet-i ihlâş u tavîyet üzre olmağıñ lüzümünü beyân ve riyâ vü süm'adan hâlî olmağıñ ehemmiyyetini 'ıyân için nâzım eyidür:

﴿ بار این در را بجان باید کشید ﴾ Bu kapunun yükünü cân u dil ile çekmek gerek. **Bâr-ı in der-râ**, tetâbu'-ı izâfet ile «bu kapunun yükünü» dimekdir. «In der»den murâd bâb-ı İlähîdür. Yükden murâd tã'ât u 'ibâdetdür. **Be-cân**, «cân ile» dimekdir. Harf-i bâ, muşâhabet içinüdür. **Bâyed keşid**, «çekmek gerek» dimekdir. Bu mişllü terâkîbde ma'nâ-yı mecmû' birden virilür.

﴿ ورنه همچون سگ زبان باید کشید ﴾ Ve illâ kelb gibi dili çekmek gerek. Ya'nî; 'ayy u 'aşağdan dilini çıkarmış kelb gibi olmağ muğarrerdür. **V'er ne**, «ve illâ» dimekdir ki Türkîde «yoğsa» ile ta'bîr iderler. [Ü244a] **Hemçün seg**, «kelb gibi» dimekdir. Hemçün, kelime-i teşbihdür. Seg, fetğ-i sîn-i mühmele sükün-ı kâf-ı 'Acemî ile «köpek»dür. Nitekim pādşâhların avcı köpeğün muğâfaza birle şikârgâha yedüp giden tã'ife-i mağşüşaya seg-bân dirler. **Zebân**, «dil» ma'nâsınadır. **Bâyed keşid**, «çekmek gerek» dimekdir. Lâkin bunda mecâzen «çıkarmağ» muğarrerdür demek murâddur. Zîrâ hayvânât içinde zecr ü terkde za'f-ı fu'âddan nâşî teneffüs-i şedîd ile dilini taşra çıkarup şolumağ ancak kelbe mağşüşdur. Nitekim Ken'âniyyün-ı Benî-İsrâ'îlden Bel'am bin Bâ'ürânüñ meşelin beyânda nâzil olan âyet-i 'azîmü'ş-şânda: فمثلة كمثل الكلب ان تحمل عليه يلهث او تتركه يلهث vârid olmışdur. Leğs, yorgunluğ ve şusuzluğdan kelb dilini taşra çıkarup şolumağ ma'nâsınadır. (...[S249b, S250a, Ü244b]...)

﴿ هرکه او کردن کشد زین بارها ﴾ Her kim ki, o kimse bu yüklerden gerden çeker. Ya'nî; bâr-ı tã'ât bârını çekmege boyun egmeyüp 'âşî olur. **Her ki o**, «her kim ki o kimse»; **gerden**, «boyun»; **keşed**, «çeker»; **z'in bârhâ**, «bu yüklerden» dimekdir. Bârhâ, cem'dür; şîğa-i cem' ile ityânda evâmîr-i İlähînün ta'addüd ü tekerrürine işâret vardır.

﴿ باشد از نغزین برو انبارها ﴾ La'netden anuñ üzerine enbârlar ola. Bu mışrâ' ihbârdur ve inşâ olmağa muhtemeldür. Ya'nî; evâmîru'llâhî yirine getürmeyen rahmetu'llâhdan mağrûd u mağrûm u

merdūd olmak muḳarrerdür. **Bāşed**, «ola»; **ez**, «min» maʿnāsınadır. **Nefrîn**, feth-i nûn ve sükûn-ı fâ ve kesr-i râʿi-i mühmele ve yâ-nûn ileddür. Aşlı nefy için olan nâ harfi ile taḫşîn maʿnāsına olan âferîn kelimesidür. Pes âferînde olan elifler taḫffifen ḫazf olınup nefrîn olmuşdur. Nefrîn, maʿnâda âferîn lafzınıñ muḳâbilidür. Pes maʿnâ-yı nefrîn; «adem-i taḫşîn ve ʿadem-i maḳbûliyyet»dür. Ve aña laʿnet ve merdûdiyyet-i rahmet lâzım gelür. **Berʿo**, ber-o lafzlarından muḫaffedür. Maʿnâ; «anuñ üzerine» dimekdür. **Enbārḫā**, «enbārlar» dimekdür. Enbār, feth-i hemze ile «içine ğalle vazʿ olunacak ev»e dirler, ke-mā fî-ekşer-i luğatüʿl-Fürs. Lâkin Ferheng-i Şuʿurîde eyidür: Enbār dört maʿnâyadur. Evvelkisi, memlû; ikincisi, ḫâne vü dîvârüñ yıqılmasıdır. Üçüncüsü, ḫār u ḫāşāk ve zebîl emşâlidür ki mezbelede cemʿ ve baʿdeḫü çüridüp tarlaya çekerler. Nitekim Ḥayder-i Kelüc nâm bir şâʿiri hecvde, *beyt*:

شعر رنگارنگ از طبع کج حیدر کلوج
همچنین سر میزند کز توده انبار کل

vaḳıʿ olmuşdur. Dördüncüsü, havzdur. Nitekim âb-enbār daḫı dirler. (...) [Ü245a] Pes bu maʿânî-i erbaʿadan maḳâma mülâyim olan maʿnâ zâhirdür. Enbār âḫirinde olan hâ, edât-ı cemʿdür. Pes nâzım muḫâḫâbı tarîḳ-ı ilzâma çeküp eyidür:

﴿ کرده بار امانت را قبول ﴾ Emānet yükini ḳabûl eylemişsin. Yaʿnî rûz-ı ezelde emāneti müteḫammil ve edāsına müteʿahhid olmuşsin. Buña göre kelâmda bir mefʿûlün fih muḳadderdür ki «der-rûz-ı ezel» dimek olur. **Kerdeʿi**, âḫirinde [S250b] olan hemze-i meksûre ḫiḫâba dâlldür; maʿnâ «eylemişsin» dimekdür. **Bār-ı emānet-râ**, izâfetle «emānet yükini» dimekdür. Râ, edât-ı mefʿûldür. Bu kerdeʿi kelimesinüñ mefʿûl-i evvelidür. **Ḳabûl**, mefʿûl-i şânîsidür. Maʿlûm ola ki bu mışrâʿ-ı laḫıfde انا عرضنا الامانة على السموات والارض والجيال فابين ان يحملنها و اشفقن منها و حملها الانسان âyet-i ʿazîmüʿş-şânına telmîḫ vardur. Bu âyetüñ tefsîrinde beyân çoḳdur. Bazı müfessirîn eyidür: Emānetden murād ferâʿizdür. Ve ʿindeʿl-baʿz maʿrifetuʿllâh ve ʿindeʿl-baʿz t̄âʿât u ʿibādâta dâʿir tekâlif-i şerʿiyyedür. Nâzımuñ murâdı daḫı bu beyâna mülâyimdür. (...) Pes Allâh ve Rasûline iḫâʿatüñ şânı ʿazîm oldığından انا عرضنا الامانة âyetinüñ manṭûḳ-ı celîli: Eger bu güne ecrâm-ı ʿizâm şâḫibi olan âsmân u zemîn ü cibâle emānet-i mezkûr ʿarz olınsa ve anlar daḫı şuʿur u idrâk-i bî-ḳuşûr şâḫibleri olsalar, ol emānet-i celîlüʿş-şânı taḫammüliden ibâ iderler idi. Ve ʿazâmetümüz ile biz daḫı kendüleri maḫzar-ı şefḳat ider idik. Ḥâl bu ki insân zâʿfüʿl-bünye iken emānet-i mezkûri taḫammül idüp ḫuḳûḳına riʿâyet iddiʿâsında oldu, intihâ. İmdi:

﴿ از کشیدن پس نباید شد ملول ﴾ [Ü245b] Pes ol yüki çekmekden bî-ḫuzûr olmak gerekmez. **Ez-keşiden**, «çekmekden»; **pes**, «soñra» dimekdür yâḫod «öyle ise» dimekdür. Aşlı «sipes»dür. Ḳâʿide-i Fürs üzre evvelki sîn ḫazf [S251a] olınup «pes» olmuşdur. **Ne-bāyed**, nûn-ı nâfiye ile muzâriʿi-i menfidür; «gerekmez» dimekdür. **Şod**, bunda «şoden» maʿnāsınadır; «olmak» dimekdür. Mefʿûli **ḫulûl** kelimesidür; maʿnâsı maʿlûmdur. Maʿlûm ola ki انه كان ظلوما جهولا nazm-ı münîfi üzre bi-iʿtibârîʿl-agleb cins-i insân emānetüñ ḫuḳûḳını edâ ve ahdine vefâ idemedigidinden zâlûm ve gene ʿâḳıbetine cehûl olduğunu beyân-ı tâmm için nâzım eyidür:

﴿ روز اول خود فضولی کرده ﴾ Rüz-ı evvelde kendüñ fuzüllük eylemişsin. Ya'nî; götüremeyeceğün yükü taḥammülde ziyâdelik idüp, ḥaḳkına ri'âyet iddi'âsında ḥaddüñi tecävüz eylemişsin. **Rüz-ı evvel**den murâd; âlem-i ervâhda olan rüz-ı ahd ü mîşâḳdur. **Ḥod**, «kendüñ»; **fezûlî**, fetḥiledür; âḫirindeki yâ' maşdariyyedür. Bunda ma'nâ «ziyâdelik» dimekdür. Nitekim ehl-i luğat 'inde fezûlü'l-ma'çam; keşret-i ekldür. Fezûlü'l-manzar; zarûret ü 'ibretsiz zeḫârif-i dünyâya nazâr gibi nazâr itmekdür. Ammâ fuḳahâ 'inde bilâ-vekâlet bir kimesne umûrın görmekdür. Nitekim nikâh-ı fezûlî meşhûrdur. Ve daḫı mâ-lâ-ya'nîye meşgûl âdeme daḫı fuzûlî dirler. Bunda murâd-ı nâzım ma'lûmdur. **Kerde'i**, «eylemişsin» dimekdür.

﴿ وان فضولی از جهولی کرده ﴾ Ve ol ziyâdeligi 'âkıbet-i emrûñi bilmemekden eylemişsin. **V'an fezûlî**, «ve ol ziyâdeligi» ya'nî «ḥaddüñi tecävüz eylemegi» dimekdür. **Ez-cehûlî**, «encâm-ı kârı mülâḫaza eylememekden» dimekdür. Âḫirindeki yâ' maşdariyyedür. Cehûl kelimesi 'alîmüñ zıddıdır. Murâd beyân-ı esbaḳ üzredür. Ḥattâ şâ'irândan bir fâzıl bu âyet-i şerîfe îmâ kaşdıyle *beyt*:

آسمان بار امانت نتوانست کشید

قرعة کار بنام من دیوانه زدند

diyü buyurmuşdur. Lâkin meşâyıḫ-ı şüfiyyeden ba'zı şâḫib-i ḥâl kimesne zâlüm u cehûlî te'vilde İmâm Kâşânîden naklen buyurmuşdur ki: İnsân zâlüm oldı demek, nefesine ḳahr idici oldı; cehûl oldı demek, Ḥaḳḳuñ mâ-'adâsını nâfi vü mâ-sivâyı nâsî oldı dimekdür. Yâḫod zâlüm u cehûl mübâlağa şîğalarıdır. Ma'nâları; insân ḥadden ziyâde zâlîm ü câhil oldı demek olur. Meşhûrdur ki جاورالشی حده انعكس ضده انا جاورالشی حده انعكس ضده انا Pes ma'nâ-yı maḳşûd; insân emâneti ḥâmil olmaḳda 'âdil ü 'âlim oldı dimekdür dimişlerdür, intihâ. Lâkin nâzımuñ kelâmı sebḳ iden tefsîr-i meşhûra [Ü246a] mebnîdür. Nitekim buyurur:

﴿ جنبشی کن ای پسر غافل مباش ﴾ İy oğul! Sa'y u ḫareket eyle, gâfil olma. **Cünbişide** yâ' ḫarfi [S251b] maşdariyye olmaḳ zâhirdür; zâ'id olmaḳ daḫı muḫtemeldür. Cünbiş, zamm-ı cîm ile Fârisîdür; «deprenmek» ma'nâsınadır. Murâd; şa'yıdır. *Lafffe*: Lafz-ı cünbiş kaçan lafz-ı «evvel» ile müsta'mel olup meşelâ; cünbiş-i evvel dinse andan ma'nâ-yı murâd; ibtidâ'-i ḫareket-i ḳalem-i ḳudret ve evvel-i ḫareket-i eflâk ve seyyârâtuñ burc-ı ḫamelden ḫareketi demek olur, kezâ fî-Şeref-nâme. **Kon**, emr-i ḫâzırdur; «eyle» dimekdür. **İy piser**, «iy oğul»; **gâfil me-bâş**, «gâfil olma»; zîrâ Ḥudâ gâfilleri sevmez anlardan râzî olmaz dimekdür. İmdi saña lâzım olan fâ'ât u 'ibâdâta sâ'î ve ḫuḳûḳına mürâ'î olup gâfletten ḫazer ḳılmaḳdır.

﴿ چون بلی کفتی بتن تنبل مباش ﴾ Çünki 'âlem-i ervâhda belâ didüñ, 'âlem-i teklîfde bedenüñ ile tenbel ü kâhil olma. Ya'nî; iḳrâr-ı evveli yirine getir. **Çün**, «çünkü»; **belâ**, fetḫ-i bâ ve lām ve yâ ile 'Arabîdür; işbâtü li-mâ-ba'di'n-nefy ile ta'rîf olunmuşdur. Ne'am bunuñ ḫilâfıncadır. Zîrâ ne'am, taḳrîr li-mâ-ba'di'n-nefy ile mu'arrefdür. Ḳaldı ki belâ kelimesinüñ lâmı kesr ile oḳumaḳ Türkîde şayi' ve maḳâm-ı iḳrârda isti'mâli vâḳı'dur. **Güftî**, mâzîñüñ müfred-i muḫâtabıdır; «didüñ» dimekdür. **Be-ten**, «gövde ile» dimekdür. Ḥarf-i bâ' şıla içündür; ten, gövde ma'nâsınadır. **Tenbül**, fetḫ-i tā' ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı bâ'-i muvaḫḫide ve sükûn-ı lām ile «kâhil ve işsiz âdem» dimekdür. **Me-bâş**, nehy-i ḫâzırdur; «olma»

و اذ اخذ ريك من بنى ادم من ظهورهم ذريتهم و اشهدهم على انفسهم الست بربكم نأزيم dimekdür. Pes bunda nâzım ayet-i şerifine ĩmā ile aĥz-i mĩşāka işaret buyurmuşdur. Beyānı bōyledür ki; cenāb-ı Bārī celle ve ‘alā ĥazreti benī-Ādemi ‘ālem-i ervāĥda rişte-i ‘ahd ü peyvend-i mĩşāk ile bend eylemek murād-ı ‘aliyyesi olmaĥın fī-rivāyetin ‘Arafe cānibinde vāķı‘ Baĥn-ı Nu‘mān ile müsemmā bir vādide, ve fī-rivāyetin arz-ı Hindde mehbi‘-ı Şafıyyu’llāh olan Dehnā nām bir maĥallde, ve fī-rivāyetin Mekke-i mükerreme ile Tā’if miyānesinde ĥazret-i Ādem ‘aleyhi’s-selāmuñ zahr-ı mübārekini yed-i ĥuddüsiyle meř idüp şümme ve şümme ilā-mā-řā’a’llāh eřlāb-ı ebnā’-i Ādemden cilveger-i menāřa-i zuhūr olacaķ ensāl ü zürriyyātuñ aĥyār olanların Ādemüñ cānib-i yemīninde ve eřrārını cānib-i yesārından şarı ĥarınca şeklinde ĥārice iĥrāc idüp, her birleri için delā’il-i rubūbiyyetin nař idüp, iķrār-ı rubūbiyyete muķtezi olan nesneyi [Ü246b] ‘uķüllerinde şöyel terkīb eyledi kim [S252a] cümlesi “elestü bi-rabbiküm?” ĥiĥāb-ı müsteĥābında “belā” demek menzilesinde oldılar, kezā fi’l-Kādi. (...) Ve ĥazret-i Cüneyd raĥimehu’llāh “elestü bi-rabbiküm?” ĥiĥāb-ı ‘izzetinden ervāĥ-ı benī-Ādeme bir lezzet ĥāřıl olmuşdur ki ol lezzet-i ĥālet-baĥsuñ eşeri, insān bir ĥüsn-i řavt istimā‘ eyledikte zuhūra gelür. ĥüsn-i řavt, ĥidā-yı rüĥdur didikleri bu zevķa mebnīdür, intihā. Ve bu zevķuñ ĥāırdan dūr ve řevķ-ı iķrār-ı dilden bu vechile maĥcüb u mestürriyyetine sebep keşret-i zünüb ile vefret-i ĥāfletdür. Ve illā erbāb-ı ĥāl, ol iķrār-ı lezzet-iřitmālden bir ān ĥālī olmaz. Nitekim ol iķrārdan kināye ile ĥazret-i Faĥr-ı ‘ālem, ĥazret-i Ebū Bekri’ř-Şıddıķa: “كنا و كنا و كذا و كذا” diyü buyurdıķda [S252b] ĥazret-i Şıddıķ: “بلى يا رسوالله” [Ü247a] ile cevab-ı bā-řavāb buyurmuşdur. Ĥattā meřāyılıĥ-ı řüfiyyenüñ muĥaķķıķı ‘indinde ‘ālem-i ervāĥda olan ĥiĥāb-ı elestü el-ān münķaı‘ degüldür. Belki her ānda her cāna cenāb-ı Ĥaķķ: “elestü bi-rabbiküm”diyüp, anlar daĥı “belā” ile iķrār-ı rubūbiyyet itmekdedür dimişlerdür, intihā. ‘İnde’l-faķır bunuñ ma‘nāsı rüz-ı evvelde bu ĥiĥāb ile muĥātab olanlar ānen-fe-ānen bu ‘ālem-i řeĥādete geldikce, lisān-ı ĥāl ile ol iķrār üzre ĥüyā belā ĥavlini izĥār iderler demek ola. Yoķsa lisān-ı maķāl ile belā zıķrını tekrār olmadıĥı āřķārdur. Nitekim ‘ulemānuñ: didikleri bu te’vili mü’eyyeddir. Pes nāzım kāhilüñ ĥālını beyāna tařaddī ile eyidür:

﴿ هرکه اندر طاعتش كسلان بود ﴾ Her kim ki Ĥudānuñ t̥ā‘atinde kāhil ola. **Her ki**, «her kim ki»; **ender-t̥ā‘ateř**, «anuñ t̥ā‘atinde» dimekdür. Ender, zarfiyyet içündür. T̥ā‘at, ma‘rūfdur; mā-ba‘dine muzāfdur; muzāfun ileyhi olan ĥarf-i řin zamīr-i ĥā’ibdür; Ĥudāya rāci‘dür. **Keslān**, fa‘lān vezninde řıfat-ı müşebbedür. Ma‘nāsı; «kesel ü fütür izĥār idici» dimekdür. **Buved**, «ola» dimekdür; iřtiķāķ-ı řāzz ile «būden» lafzından müřtaķķ-ı muzāri‘dür.

﴿ حاصلش كراهى و خذلان بود ﴾ Anuñ ĥāřılı ĥalālet ü ĥızlān ola. **Ĥāřıl**, ‘Arabīdür; «her nesnenüñ baķıyyesi»ne dirler. Ĥĥirindeki řin, zamīrdür; keslāna rāci‘dür. **Güm-rāĥī**, «azĥunluķ» ma‘nāsınadır. Ĥĥirindeki yā’ maşdariyyedür. **Vāv**, ‘atıfedür. **Ĥızlān**, masdar-ı semā‘idür; «terk itmek ve rüsvāy ve ĥaı‘ eylemek ma‘nālarınadır. **Buved**, kemā-merre «ola» dimekdür. Ma‘lūm ola ki t̥ā‘atde kesel bi’l-küllıyye terk-i ‘amel degüldür. Belki edāda fütür ve evķātde ĥuşūrdan e‘ammdur. (...) Pes nāzım, tehāvün-i t̥ā‘āt-i İlāh olanuñ güm-rāĥ idigin beyān zeylinde rāĥ-ı ‘uķbānuñ ĥālını ‘ıyān idüp buyurur:

﴿ راه پر خوفست و دزدان در کمین ﴾ Yol ziyāde qorquludur ve uğrılar pusuda. **Rāh**, «yol» dimekdür. Murād; tārīq-ı āhiredür. **Pür-ḥavfest**, «qorqu ile memlūdur». Murād kesret-i ḥavfı beyāndur. **Ü(vāv)**, «atıfedür. **Düzdān**, zamm-ı dāl-i [S253a] mühmele ile «düzd»üñ cem'idür. Düzd, «uğrı»dur; 'Arabīsi «sārīq»dur. Bundan murād şeyātındür ki ahlāk-ı nā-marzıyye ile müteḥallık olan nefis-i emmāreye qarīn olmağın insāna [Ü247b] iṣāl-i ḥasāret için; **der-kemīn**, «pusuda»dur. Lafz-ı kemīn bu maḳāmda kelime-i başıtdür; «pusu» ma'nāsınadır. Nitekim pusu yirine kemīngāh ve kemīngeh dirler. Ammā eksik ma'nāsına dāll olan kem ile yā'-i nisbet ve nūn-ı zā'ideden mürekkeb oldıqda kemīn; «eksiklü» demek olur. Ve ma'nā-yı terkībden ismiyyete naql için āhırine bir hā'-i zā'ide ile kemīne didikleri bundandır. Ma'lūm ola ki; rāh-ı Ḥaqqı insāna kaṭ' için şeyātınūñ raṣad-niṣn oldığı قال فيما āyet-i kerīmünūñ mañtūqından nümāyāndur. Ve ğaraz tārāc-ı dīn ü imāndur; yoksa sā'ir a'dā gibī māl ü cān degüldür. Ve bağıyyesi ğāyet daḳıqdur ki rūsūm-ı a'dā üzre cihāt-ı erba'adan insāna hücum idicidür. (...[S253b]...) İmdi rāhuñ bu ğüne ḥavf u ḥaṭar oldığına āġāh olana her ğāh tedārük gerekdür. Nitekim nāzım ol tedārüke işāret için buyurmışdur.

[Ü248a] ﴿ رهبری بر تا نمائی بر زمین ﴾ Bir mürşid ilet ki yir üzerinde qalmayasın. Murād; yolda qalmayasın dimekdür. **Rehberīde** yā vaḥdet içündür. Rehber, fi'l-aşl terkīb-i tavşīfdür. Ma'nāsı; «kulağuz»dur ki 'Arabīde mürşid ve delīl dirler. Bunda rehberden murād; tārātdür ki şāhibine qā'id-i cennāt u sebep-i ref-i deracātdur. Ba'zı nüṣhada rehberī yirine reh-revī vaḳırdur. Reh-rev, sālik ve velī ve şeb-bīdār ma'nālarınadır. Nitekim evliyā vü sālikān u şeb-bīdārān olanlara rāh-revān-ı seḥar dirler. Bu me'ānīde murād; yolculık it ya'nī Ḥaqqā sülük itmege cehd eyle dimekdür. Ma'nā-yı mülāyim zāhirdür. Ve nitekim Ḥāfız *beyt*:

کاریان رفت و تو در خواب و بیابان در پیش

Kārbān ğitdi ve sen ḥ'ābda ve beyābān öñüñdedür.

کی روی ره ز که پرسى چه کنی چون باشی

Qaçan ğidersin, yolu kimden şorarsın, neylersin, nice olursın? Murād; āhret tedārükünde ğāfil olanlara naşīḥatdür ve bu ma'nāda *beyt*:

فرو گفت طیل شتر ساریان

بمنزل رسید اول کاریان

beyt-i laṭīfi tedārük-i menzil-i 'uqbānuñ lüzūmına tamām işāretdür. **Ber**, fetḥ-i bā-i muvaḥḥide ve sükūn-ı rā'-i mühmele ile emr-i ḥāzırdur. Ma'nāsı «ilet» dimekdür. Maşdarı zamm-ı bā' ile «bürden»dür. **Tā**, «tā ki»; **ne-mānī**, «qalmayasın»; **ber-zemīn**, «yir üzerinde» dimekdür. Yir üzerinde qalmaq, zillet ve ğüm-rāhī ve ḥayretten kināyedür. Ḥulāşa-i ma'nā; tā ki zelīl ü rezīl ü ḥayrān u ser-ġerdān olmayasın dimekdür. Pes böyle olmamağa rehberūñ lüzūmı āşkārdur. Nitekim erbāb-ı sefer için الرفیق ثم الطريق nüktesi bedīdārdur. Ḥattā rehber, erbāb-ı seferūñ ḥaṭar-ı rāhına siperdür dimişlerdür. Nitekim Şā'ib:

خطر از قاطعان راه افزون راهبر دارد

که پیرو پیش رو از پیشرو دائم سپر دارد

maẓmūnından nūmāyāndur. Ve reh-revūñ lüzūmı daḡı *beyt*:

راهرو چون سیل می باید که بر دریا زند
پیش پای خویش دیدن راه مارا دور کرد

beyt-i laḡfından ʿyāndur. Ve sefer-i baʿīde ʿāzīm olana sebük-bārhlık lāzım idigin beyān için [S254a] nāzım eyidür:

﴿ منزلت دورست و بارت بس کران ﴾ Menzilūñ iraqdur ve yükūñ çok aḡırdur. **Menzilet**, «konacaḡ maḡhallūñ» dimekdür. Zīrā menzil, ism-i mekāndur; konacaḡ yire dirler. Āḡirindeki tā, ḡiṡāb içündür. **Dūrest**, «iraqdur» dimekdür. **Vāv**, ʿāṡıfedür. **Bāret**, «yükūñ» dimekdür. Bār, yük maʿnāsınadır. Āḡirindeki tā, ḡiṡāb içündür. Bunda yükden murād, zūnūb u ʿuyūbdur. [Ü248b] **Bes**, feth-i bāʿ-ı muvaḡḡıde ve sūkūn-ı sīn-i mūhmele ile bunda «niçe» yaʿnī «ziyāde» dimekdür. **Girān**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «aḡır» dimekdür ki ʿArabīsi «şaḡıl»dür. (...) Pes menzil-i ʿuḡbānuñ dūr ve ḡamūle-i zūnūbuñ bār-ı girān idigi meṡḡūrdur. Lākin ḡamūle-i zūnūbuñ taḡmīli Şeyḡ-zādenūñ beyānı üzre ḡaḡṡīdür. Nitekim eyidür: Şāliḡ olan müʿmin ḡabrinde ḡıyām itdikde bir zībā şūretlü ḡoş-bū nesne kendüye istiḡbāl idüp eyidür: “İy müʿmin! Ben senūñ şāliḡ ʿamelūñem, dūnyāda niçe zamān ben saña bār olup rākib olmuşidüm. Bu ḡünki ḡün saña yārem. İmdi sen daḡı bu ḡün baña rākib ol” dir. Nitekim يوم نحشرالمتقين āyet-i şerīfindeki «vefden» kelimesini «rākiben» ile tefsīr itmişlerdür. Ve daḡı şaḡī vū ṡāliḡ ḡabrinden ḡıyāmında bir aḡbaḡ şūretlü bed-būy nesne kendüye gelüp: İy şaḡī! Ben senūñ ḡabīḡ ʿamelūñem dūnyāda vāfir zamān baña rākib olduñ. İmdi bu ḡünki ḡün ben daḡı saña bār-ı girān olaraḡ rākib oluram diyüp üzerine biner. Nitekim وهم يحملون اوزارهم على ظهورهم āyet-i ʿaẓīmüʿş-şānında buña işāret vardur dimişlerdür, intihā. Ve daḡı nāzımuñ bu mışrāʿında sebük-bār olmaḡa terḡīb ve girān-bār olanı terhībe imā vardur. (...[S254b]...) İmdi keyfiyyet böyle olunca tedārük-i ʿuḡbāya teşmīr-i dāmān birle:

﴿ کوششی کن و ا ممان از دیکران ﴾ [Ü249a] Bir saʿy eyle, şāʿirlerden girü ḡalma. **Kūşışide** olan şīn-ı şānī maşdarıyyedür; bunda «çalışmaḡ ve saʿy itmek» maʿnāsınadır. Ve baʿzı maḡallde kūşış lafzı, yatıḡ didikleri zarf-ı şarāb ve ceng ü cidāl maʿnālarına da olur. Lākin bunda murād maʿnī-i sābıḡdur. Āḡirindeki yā ḡarfı vaḡdet içündür. **Kon**, emr-i ḡāzır «eyle» dimekdür. **Vā**, «girü» dimekdür. **Me-mān**, nehy-i ḡāzırdur; «ḡalma» dimekdür. Maşdarı ḡalmaḡ maʿnāsına olan «mānden»dür. **Ez-dīgerān**, «sāʿirlerinden» dimekdür. Sāʿir maʿnāsına olan «dīger»ūñ cemʿidür. Maḡām ḡārīnesiyle dīgerāndan murād; reh-revān-ı ṡāʿat ü sebük-bārān olan ehl-i cennetdür. والسبقون السبقون اولئکهم المقربون فی جنات ile nāʿil-i beşāret-i ḡazret-i Rabbüʿl-ʿizzet olmuşlardır. İmdi bu ḡürūḡ ile olmaḡ, saʿy-i ṡāʿat-i İlāḡ itmeḡe vābestedür. Nitekim rāḡ-ı pūr-ḡaṡarda dāmen-i saʿye miyāndan kūşāyış virmek ḡaḡḡında terk-i ṡūl-i emele ve kūşış-i ḡayr-ı ʿamele terḡīb buyurmuşlardır. (...) Pes nāzımuñ bu beyt-i sābıḡdan faşl ḡāʿidesi üzre girān-bār olanuñ ḡālī nice olur diyü suʿāl muḡadder peydā olmaḡın cevābına şurūʿ zımında buyurur:

﴿ هرکه در ره از کران باران بود ﴾ Her kim ki yolda yükü aḡırlardan ola. **Her ki**, «her kim ki»; **der-reh**, «yolda»; **ez-girān-bārān**, «yükü aḡırlardan»; **buved**, «ola» dimekdür.

﴿ هر دمش از دیده خون باران بود ﴾ Her dem anuñ gözinden an yağııcı ola. Veyā an yağdırıcı ola. **Her dem**, «her nefes» dimekdür. Āhirindeki şın, zamırdür; «girān-bārān»dan olan kimseye rāci'dür. Ve ma'nāda **ez-dīde** kelāminuñ āhirine [S255a] merbūtdür; «ez-dīde'eş» ta'bīriyle ma'nāsı «anuñ gözinden» dimekdür. Zīrā dīde bunda «göz» ma'nāsınadır. Ve gāhī müşāhede ma'nāsına ve dīde-bān oturacağı dirāht veyā pūšte veyā cāy-ı bülend [Ü249b] ma'nālarına ve dīdbān ma'nāsına gellür. **Ĥūn-bārān**, vařf-ı terkībīdür. Bir cüz'i ĥūndur ki «an» ma'nāsınadır. Ve bir cüz'i bārāndur ki «yağııcı» ma'nāsına mūbālađa veznindedür; maşdarı «bārīden»dür. Yāĥod «yağdırıcı» ma'nāsınadır; «bārānīden»den me'ĥūzdür. Aşlı bārān-ı ĥūn idi. Li-ecli't-terkīb kelām, tađyīr ü tađdīm ü te'ĥīr olup ĥūn-bārān olmuşdur. Ma'nāsı; «an yağııcı» yāĥod «yağdırıcı» dimekdür. Bu ta'bīr şidett-i bükādan kināyedür. Yāĥod yevm-i kıyāmetde 'uřāt yař yirine ĥađıaten an ağlayacağdur didiklerine binā'endür. **Buved**, «ola» dimekdür. Nāzım ol bār-ı girānuñ ne idigin min-vech beyān zımnında sebük-bārlıđuñ lüzūmını 'ıyān idüp buyurur:

﴿ لاشه داری سبک کن بار خویش ﴾ Bir cīfe tūtarsın kendi yüküni ĥafif eyle. **Lāše'**ide olan hemze vaĥdet içündür. Lāše, Fārisīdür; «ĥayvāndan olan mürde»ye dirler ki Türkīde leř dirler. İsm-i 'āmmıdır. Ve gāhī ādem meytine dađı dirler. Ve dađı zebūn olan çār-pā ĥayvāna dirler. Mecma'u'l-Fürsūñ beyānınca ĥurde dađı dirler. Ammā mā-naĥnü fihide ma'nā-yı evveldür ki 'Arabīsi «cīfe»dür. Murād dünyā-yı dündür. Nitekim الدنيا جيعة و طالباها كلاب dimiřlerdür. Yāĥod mā-ye'ülün ileyh i'tibāriyle bundan murād; cesed-i insānuñ ĥālını beyāndur. **Dārī**, muzāri'-i muĥātabdur; «tūtarsın» dimekdür. **Sebük**, «yeyni» dimekdür ki 'Arabīsi «ĥafif»dür. Yeyni bařluya sebük-ser; ve yeyni ayakluya sebük-pāy; ve yüki yeyni olana sebük-bār didikleri luđat-i Fārisīde meřtūr ve leťāfete ĥafifligüñ lüzūmından nāřı laťif ü řīrīn diyecek yirde, sebük ü řīrīn ile edā ve sūr'ati sebüklük ile ta'bīr idüp; 'alā-fevr virdi diyecek maĥallde 'Acemūñ «sebük dād» didigi meřhūrdur. **Kon**, emr-i ĥāzırdur; «eyle» dimekdür. **Bār-ı ĥ'ıř**, izāfetle «kendi yükünü» dimekdür. Ya'nī; getürecegüñ bār-ı girān, 'ıřyān-ı cīfe-i dünyādan nāřıdır. İmdi dünyāya 'adem-i meyl ile yüküni yeyni idüp mā-lā-büddüñden ziyādeyi anda taleb eyleme ki zaĥmetüñi degmez. Yāĥod encāmında mevt ü ubūr ile cesedüñ lāše-i pūr-fütür olacađı muĥarrerdür. İmdi kendi yüküni ĥafif eyle; yođsa yolda zaĥmet çekersin dimekdür. aldı ki yüki ĥafif itmek ve menzil-i mađřūda yetmek, göñlü 'alā'ı-ı dünyādan al'den 'ibāretdür [S255b] diyü *beyt*:

اكر دل از علائق كنده باشی

بمنزل بار خود افكنده باشی

[Ü250a] buyurmuşlardur. İmdi sebük-bār ol:

﴿ ورنه در ره سخت بینی کار خویش ﴾ Yođsa yolda kendi kārūñı ziyāde muşkil görürsin. **V'er ne**, «ve illā» dimekdür ki Türkīde «yoğsa» dirler; «ve ger ne» kelimesinden muĥaffedür. **Der-reh**, «yolda» dimekdür; murād tarī-ı āhiretdür. **Saĥt**, bunda isımdür; aşlı ma'nāsı «berk ve muĥkem»dür. Pes berklige atılığ lāzım geldiginden mecāzen «atı» ma'nāsınadır ve bunda murād budur. **Binī**, «görürsin»; **kār-ı ĥ'ıř**, «kendi işüñi» dimekdür. Ma'lım ola ki cīfe-i dünyāya meyliden 'ibāret olan bār-ı 'ıřyānı ĥafif

eylemek Hâkka itâ'at ü 'ibâdetden 'ibâretdür. Ve böyle olan iki 'âlemde maẓhar-ı râhatdur. Hattâ dünyâyâ 'adem-i meyleden nâşî faqr u fenâda olanuñ 'inde'l-mevt râhatı aġniyâdan efzûnterdür diyü *beyt*:

راحت مرک فقیر از اغنیا افزونترست
کفن تنک از پا برون کردن حضور دیکرست

buyurmuşlardır. Ve itâ'at üzre sebük-bâr olan, 'ibâdet-i Hâkka pâydar olmağ gerekdür. Tâ ki anuñ ruġına her der küşâde ola diyü *beyt*:

در حلقة اطاعت حق پایدار باش
تا بر رخت کشاده شود هر دری که هست

Pes nâzım beyt-i sâbıkı mezîd tavzîh için eyidür:

﴿ چيست بارت جيغه دنيای دون ﴾ Senüñ yüküñ nedür?; cîfe-i dünyâ-yı dündür. **Çîst**, istihâmdur. Aşlı «çi est» idi; taġfifen «çîst» dinmişdür. Ma'nâsı «nedür» dimekdür. **Bâret**, «senüñ yüküñ» dimekdür. Bâr, «yük»; tâ, ġiţâb içündür. Me'al-i ma'nâ; gūyâ yüküñ nedür, bilür misin? diyü su'al 'aġabinde cîfe-i dünyâ-yı dündür diyü cevâba imâ buyurmuşdur. Cîfe, 'Arabîdür; «ölmüşüñ koġmış olan gövdesi»dür. Cem'î ciyef gelür. Mâ-ba'dine muzâfdur ve izâfeti beyâniyyedür. Âġirinde hemze izâfet için gelmişdür. **Dünyâ-yı dün**, «alçağ dünyâ» dimekdür. Dünyanuñ ne vechile dün idigi sâbıkan beyân olunmuşidi. Hattâ dünyâ, zâtında dün u bî-miğdâr olduğundan ednâlara mâ'ile bir ni'met-i zâ'iledür diyü *beyt*:

دنیا کند بدل سیهان میل بیشتر
از شش جهت بهند رود هر زری که هست

buyurmuşlardır. İmdi böyle bir dünyâ-yı dündür.

﴿ کز پی آن کشته زار و زبون ﴾ Ki andan ötürî zâr u zebûn olmuşsin. **K'ez-pey-i ân**, «ki andan [S256a] ötürî» dimekdür. Ve «anuñ eñsesinde» demek daġı ma'nâ-yı mülâyimdür. K'ez, «ki ez» lafzlarından muġaffedür. Pey, bunda maġâm-ı [Ü250b] ta'lilde vâkı' olmağ zâhirdür. Sâ'ir ma'nâları sebġ eylemişdür. Mâ-ba'dine muzâfdur. **Ân**, ism-i işâretdür; müşârun ileyhi, cîfe-i dünyâ-yı dündür. **Geşte'i**, fetġ-i kâf-ı 'Acemî ile «olmuşsin» dimekdür. «Geşten»den me'hûz ism-i mef'uldür. Âġirindeki hemze 'alâmet-i ġiţâbdur. **Zâr**, bir kaç ma'nâyâ gelür. Evvlen, nâlân gibi inleyici dimekdür. Ve daġı zârden gibi inlemek ma'nâsına olur. Ve daġı riġkat-i ġâl dirler ki aşlı nizâdur. ġâl-i zâr didikleri bundandır. Bu ma'nâ 'Arabîden me'hûzdur. Nitekim: شكوت الى الزمان تحول حالى bu ma'nâyâ dâlldür. Bu maġâmda murâd rüşendür. Ve daġı ism-i mekân itibârıyla; gülzâr ve çemenzâr dinmişdür. Ba'zı nüşhada zâr yirine ġor vâkı'dur. ġor, vâv-ı ma'düle ile zelîl ü ġâġir ma'nâsınadır. Bunda murâd budur. Ve daġı [Ü251a] âsân ve şüh ve endek ve ġorende ma'nâlarına gelür. Meşhûrî bir evvelkinüñ ismidür ki Şeh-nâmede çok gelür. **U(vâv)**, 'âıfedür. **Zebûn**, fetġ-i zâ-yı 'Arabî ile «'âciz ü za'if»dür. Maġlûb ma'nâsına olmağ meşhûrdur. Ammâ Mîrzâ İbrâhîmde; bir metâ'ı behâsın almadın virmege dirler. Ve Şeref-nâmede; esîr ma'nâsına olmağ meşhûrdur. Ve bu maġâmda bu ma'nâyâ olmağ ġâyet mülâyimdür. İmdi bu maġûle cîfe belki cîfeden daġı dün olan dünyânuñ ardına düşen zâr u zebûn olmağ vâreste-i ġayd u beyândur. (...) Pes bu

güne bār-ı murdārı bi'l-küllüyye terk ile iḥrāz-ı ḳurb-ı Cenāb-ı Ḳuds eylemek her vechile aḥsen ve vācibdür. (...) Pes nāzımuñ beyt-i sābıḳdan faşl ḳā'idesi ile, imdi ne itmek gerekdür ki bār-ı girānı taḥfif ve dil-i pür-derdi talḳif idevüz diyü su'āl-i muḳadder peydā olmağın cevāb ḫarḳı ile eyidür:

﴿ وقت طاعت تیزرو چون باد باش ﴾ Tā'at vaḳtinde yil gibi tiz yüriyici ol. **Vaḳt**, 'Arabīdür; «zamān» ma'nāsınadır. Ma'nāsında zarfiyyet melḥūzdur [S256b] ve mā-ba'dine muzāfdur. **Tā'at**, ma'rūfdur. Ve bu maḳāmda mu'ayyen ve maḥdūd olmaḳ zāhirdür. Zīrā şey'-i maḥdūda «mevḳūt» dirler; kendi için vaḳt ta'yin olınmaḳ ḫasebiyle. Nitekim Ḳur'an-ı kerimde موقوتا āyet-i şerifin mefrūzan fi'l-evḳāt ile beyān buyurmuşlardır. **Tiz-rev**, terkib-i tavşifidür; «serī'u's-seyr» dimekdür. Aşlı «rev-i tiz» idi. Rev, fethile emrdür; «git» demek ma'nāsına. Tiz lafzı mef'ulü idi. Mef'ul fi'l-inūñ üzerine taḳdīm ü terkib olınmağın tiz-rev olmuştur. Tiz, imāle-i ḫarf-i yā ile aşl «nāfız» ma'nāsınadır ki Türkide «geçer» dimekdür. Nitekim lafz-ı mezkūr tire şıfat oldıḳda delmek ve tıga şıfat oldıḳda kesmek murād olup meşelā *beyt*:

تیز مکن تیغ سخن در دهان
تا نبرد حلق ترا ناکهان

dirler. Bunuñ muḳābili zamm-ı kāf-ı 'Arabī ile «küñd»dür; ma'nāsı ḡayr-ı nāfız dimekdür. Ḥattā lisānı [Ü251b] bir nāfız nesneye teşbīh zımnında tiz ile tavşif idüp söylerler. Ve ta'cıl ma'nāsında daḫı isti'māl iderler. Nitekim bunda murād böyledür. **Çun bād**, «yil gibi» dimekdür. Bu kelām tiz-rev kelāmınuñ mütemmimidür. **Baş**, emr-i ḫāzırdur; «ol» dimekdür.

﴿ وز همه کار جهان آزاد باش ﴾ Ve cihānuñ cümle işinden fāriḡ ol. **V'ez heme kār-ı cihān**, tetābu'ı izāfet ile ma'nā; «cihānuñ cümle işinden» dimekdür ki ma'nāda cümle ile ta'bir olunur. Aslı «hem»dür. Āḫirindeki hā, ma'nā-yı aşlıden ma'nā-yı ḫāşş-ı 'alemiyyete naḳl için gelen hā'lar ḳabılinden dūr. Kār, «amel» ya'nī işdür. Cihān bunda «dünyā» dimekdür. **Āzād**, «fāriḡ» dimekdür. **Baş**, emr-i ḫāzırdur; «ol» dimekdür. Ma'lūm ola ki nāzımuñ, mışrā'-ı evvelde tā'at lafzını ta'mīmi ḫasebiyle ma'nā-yı mışrā'-ı evvel, her bir tā'ate müsāra'at eyle dimekdür. Nitekim ماعرفوا الى مغفرة من ربكم āyet-i şerifin Muḳātil ḫazretleri bu vechile tefsir buyurmuşdur. (...[S257a]...) Pes عجلوا بالصلاة قبل الموت mışdāḳınca tā'ate müsāra'at ve kesel ile terk ü tehāvün ve vaḳtinden iḥrāc yollu tekāsülden mücānebet ḫoşdur; ḳazāsı vardır diyü te'hīre ḳoyan bī-namāzlaruñ yüzi ḳara vü elleri boşdur. (...[Ü252a]...) İmdi bu vechile tā'at-i muvaḳḳati vaḳtinde edāya müsāra'at ve ḳazāya ḳoymaḳdan mücānebetüñ lüzümü ma'lūm oldu. Ḳaldı ki zurefā-yı şu'arādan bir zarifūñ *şir*:

نمازاً بحقیقت قضا بود ممکن
ولیک صحبت جانان قضا نمیدارد

beyt-i laḫfī zāhiren zarāfet ve ma'nāda cānāna müte'alliḳ olan kār-ı imrūzı ferdāya şalma dimege işāretdür. Yoksa şoḫbet-i cānāna, tā'at-i muvaḳḳati fidā eyle demek degüldür. Nitekim te'hīrden taḫzīr iden kāmiller ve kār-ı imrūzı ferdāya ḳoymayan 'āmillerden bir merd-i Ḥudā buyurmuşdur:

کار امروز مینداز بفردا زنهار

که بفردا چو رسی نوبت کار دگر است

ve daḥı *beyt*:

ساقیا عشرت امروز بفردا مفکن

باز دیوان قضا خط امانی بمن آر

Der-Beyān-ı Hıṣāl-i Zemīme

﴿ چار چیز دیگر ای نیکو سرشت ﴾ İy yaḥṣı tab^{lu}! Dört nesne daḥı. **Çār çiz-i diğەر**, «dört nesne daḥı»; **iy nīkū-sirişt**, «iy yaḥṣı tab^{lu}» dimekdür. İy, ḥarf-i nidādür ve mā-ba^{di} münādādür. Nīkū, ḥüb ve yaḥṣı dimekdür. **Sirişt**, kesr ile bunda ismdür; «müzāc ve tab^u ve ^uunşur ve ḥüy» maⁿāsınadır.

﴿ هست از جمله علائق نیک زشت ﴾ Cümle ḥalkdan şudur itmek pek ḫabīhdür. **Ez-cümle** [S257b] **ḥalā'ik**, «cümle maḥlūḫātadan» dimekdür. Ya^{nī}; cümle ḥalā'ikdan evvel dört nesnenün şudürü ve zuhūri; **nīk zişt**, «ziyāde kötü» dimekdür. Nīk, aṣl maⁿāda «ḥüb»dur ki muḫābili «bed»dür. Lākin bunda mecāzen ziyāde dimekdür ki Türkīde «pek» lafzı ile ta^bir iderler. Zişt, «çirkin» dimekdür. Ve eṣyā'-i erba'anun evveli ḥased; ṣānisi ^ucb; ṣālīṣi ^uadem-i kazm-ı ḡayz; rābi'i buḫldür. Nitekim bu tertīb üzre nāzım eyidür:

﴿ زان چهار اول حسد کینی بود ﴾ Ol dörtten evvel ḥaseddür ki ol bir kındür. **Z'an çehār**, «ol dörtten»; **evvel**, ma^lumdür; mübtedādür; [Ü252b] **ḥased**, ḫaberidür. Ḥased ma^rūfdür ve şer'an ḫarāmdür. Ammā ḡibṭa, umūr-ı dīnde mendüb ve umūr-ı dünyevīde mezmūmdür. (...) Ve ḥasedün ḡavā'ili sābıkan beyān olınmışdır. Ve ol ḥased didikleri nesne; **kīnī buved**, «bir kındür». Kīn, Fārisīdür; deründaki buḡz u ^uadāvetden ^uibāretdür. Nitekim Mīr Nizāmīnün *beyt*:

بدر کن از دلت کین و عداوت

مکن از بهر دنیا را خصومت

beytinden mefhūmdür. Ve āḫirinde olan ḥarf-i yā vaḫdet içündür. Nisbet için olmaḫ daḥı muḫtemeldür. Buved, bunda «est» maⁿāsınadır. Nāzımuñ ḥasedi beyānda; ol bir kındür didiḡi, menşe'-i ḥasedi ^uiyāna işāret içündür ki āna lisān-ı şer^ude kesr ile «ḫıḫd» dirler; ḡavā'ili on birdür, kemā-fi't-Ṭarīḫat.

﴿ زان گذشته عجب خود بینی بود ﴾ Andan geçdüñ; ya^{nī} andan şonra çār çizün ṣānisi ^ucbdür ki ol kendi özin görıcilıkdür. **Z'an güzeştī**, «andan şavuşduñ». Murād; «andan şonra» dimekdür. **Ucb**, zamm-ı ^uayn-ı mühmele ile luğat-i ^uArabīde «kendüsin görüp ululanmaḫ»dur. İşılāḫda; ^uamel-i şāillḫ ile istikāmetdür. **Ḥod-bīnī**, āḫirindeki bā'-i maşdariyye ile «özin görıcilik» dimekdür. Ḥod-bīn, terkīb-i tavşīfidür; ^uArabīsi «mu^ucib»dür. **Buved**, bunda «est» maⁿāsınadır. ^uUcbün mezmūmiyyeti beyānında eḫādīs-i keşire vardır. Ez-cümle: **لؤلؤم تذبذبون مخفت علیکم ماهو اکبر من ذلك العجب العجب** ḫadīs-i şerīfidür. Ve ḫazret-i ^uAlī **هلاک المرء فی العجب** kelām-ı laṭfī ve şā'irün *beyt*:

در دو عالم همی شود مذموم

نکند [S258a] سود ظالم خود بین

şi'r-i münîfi (...[Ü253a]...)

﴿ **خشم خود دیگر فرو نا خوردنست** ﴾ Dağı kendi gâdabını aşağı yutmamağdur. **Hışm-ı hod**, izâfet ile «kendi gâdabını» dimekdür. **Diger**, «dağı»; **fürü**, zamm-ı fâ ile «aşağı» dimekdür. Aşlı fürüd idi; âhirdeki dâl kaçır olunmuşdur. Muqâbili «ferâ»dur. **Nâ-hordenest**, «yutmamağdur» dimekdür. Bundan murâd kazm-ı gayz ve def-i gâdab itmek dimekdür. Sâbıkan beyân olındığı üzre gâdab didikleri nesne, nefsuñ menfûri olan şıketi def'de nefis için hâşıl olan bir harekedür ki, kalbde olan kanuñ galeyânından 'ibâretdür ki fi'l-hâl teşeffîden 'acz sebebiyle bâtında setr ü ihfâdan bir 'uqde peydâ olur ve andan hıkd u 'adâvet hâşıl olur. Pes gâdabuñ ifrâtına tehevür dirler. Tehevür didigimiz 'unf u hiddet ve ziyâde şiddeti müşmirdür. Ve gâdab mezmûmdur. (...[S258b, Ü253b]...) Ve nâzımuñ 'adem-i kazm-ı gayzı herkes haqqında kabîh 'add eylediginde nükte-i hafıyye vardır. Murâdı; gâdab didikleri hüy-yı mezmûma mübtelâ, elbette düçâr-ı kazâ olur; eger kazm eylemez ise dimekdür. Kazm-ı gayz eylemeyen hışmgînânuñ, kıştzâr-ı a'mâl ve mezra'a-i vücûd-ı bî-melâli ve hürmen-i her ahvâline ebr-i belâdan âteş-i süzân rîzân olmağ ve telh-rûlîğı miqdârınca tîğ-ı kazâdan zâtına zehr-i qahr cüyân olmağ âşkârdur. Nitekim H'âce Şâ'ibüñ:

بکشت خشمکینان آتش از ابر بلا ریزد

بقدر تلخ رویی زهر از تیغ قضا ریزد

beyt-i laţifinden bu ma'nâ bedîdâr olmuşdur.

﴿ **خصلت چارم بخیلی کردنست** ﴾ Dördüncü haşlet bağıllık eylemekdür. **Haşlet-i çarüm**, «dördüncü haşlet»; **bağıli**, âhirinde olan yâ'-i maşdariyye ile «bağıllık»; **kerdenest**, «eylemekdür» dimekdür. Ma'lûm ola ki buhl didikleri nesne, imsâk-i mâlde bir melekedür. Eşeddi, şer'an veyâ mürüvveten veyâ fütüvveten bezl iktizâ ider iken nefisinden buhl eylemekdür. Qaldı ki bezl iktizâ iden mağallde iktisâd [S259a] u 'adâlet memdühdür. Zîrâ ifrâtına şer'an isrâf dirler; isrâf harâmdur. Ta'rifî; şer'an ve mürüvveten imsâki vâcib olan yirde bezl eylemekdür; tefrîtıne buhl dirler. Sebeb-i buhl ekşer taşadduğ veyâ kıvâm-ı beden veyâ ikâmet-i vâcib için olmayan mâle mağabbetdür ki mağabbet-i dünyâdan nâşîdür. Pes buhl ü isrâf şer'a muğalif olan yirde kerâhet-i tenzihî ile mekrühdür, kezâ-fî-Muhtaşari'l-İhyâ. Ve nâsuñ gâyet ebhâli, nâm-ı Fağru'l-enâm 'aleyhi efđalı's-selâmi istimâ'da salât u selâma ihtimâm eylemeyendür. Nitekim hadîs-i şerîfde ان ابخل الناس من زكرت عنده فلم يصل على vârid [Ü254a] olmuşdur. Bağılân haqqında belâ ve 'aleyhlerine dâ'ir bed-du'â çokdur. (...) Ve bağıllık hüyunuñ mezmûmiyyeti ve buhl ile mükteseb olan mâlüñ düçâr-ı hadîs veyâ muntekıl-i vâriş idigi beyân-ı sâbıkdan ma'lûmdur. Nitekim bu mazmûna İmâda H'âce Şâ'ib iki beyt-i laţif irâd buyurmuşdur ki anlar budur:

توانگری که باشد بخیر اقبالش

نصیب مردم بیکانه میشود مالش

گذشت خواجه و چون عنکبوت مرده هنوز

مکس شکار کند رشتہای آمالش

intihā. Ḥattā «medḥ, müşābih-i zemm» kâʿidesi üzre Ḥʿāce-i mûmā-ileyh bir beyt-i laṭifinde:

بخل از کرم بهست که بیحاصلان بخل

در هر جواب بنده آزاد میکند

diyü buyurmuşdur. Ḥasbe'z-zāhir buḥlūñ keremden eyü oldığı şöyledür ki insan mışdāḳınca erbāb-ı kerem, keremi ile aḥrārı bende ider. Lākin baḥl olan erbāb-ı imsāk ve menʿ-ı iḥsāndan nāşī ṭālibānına her bār “Ḥudā bi-dād” demek ile ribḳa-i rıḳḳıyyete bend olacak kimseleri ol ḳayddan āzād idüp, raḳabe-i aḥrār olamaz dimekdür. [S259b] Velākin erbāb-ı kerem daḥı keremine iḡtirāren, iḥsān-didesi olacak kimseye dūrüşti izḥārından ḫazer gerekdür. Zīrā bu maḳūle kerīmden, mülāyemet ile defʿ-i sâʿilān iden ḫasīs yegrekdür diyü *beyt*:

باشد از ملایمت مردم خسیس

اهل کرم درشتی اکر با کدا کند

buyurmuşlardur. Ve fī-zamāninā ehl-i keremūñ ḫālleri bu gūne idigi bī-iştibāhdur. Belki ehl-i cihānuñ himmetinde resm-i ʿaṭā, resīde-i rütbe-i ḫaṭā oldığı zurefānuñ:

رسم دهش ز همت اهل جهان مخواه

طفلند و دستشان بدهن آشناترست

beytinden nūmayāndur. Zīrā ebnāʿ-ı cihān, ṭıfl-meşreblerdür. [Ü254b] Anlaruñ dest-i kerem-peyvestleri, kendi deḫānlarıyle ziyāde āşnādur. Ve buḥl ü imsāke ekşerıyyā ʿillet, efzāyiş-i ruṭubet-i ehl-i devletdür didikleri vaḳʿa-i Ḳārūndan nūmayāndur. Nitekim ebnāʿ-ı cihāndan, resīde-i rütbe-i vālā-yı ḡınā olanlaruñ devleti efzāyiş buldıḳca şadā-yı iḥsānları şunda ḳalsun; ruṭubet-i māl, zātların pür-kelāl ve zebān-ı şöhetlerin lāl eylemişdür. Bināʿen ʿaleyh Ḥʿāce Şāʿibūñ *beyt*:

دل ارباب تنعم ز نوا می افتد

جام لبریز چو کردد ز صدا می افتد

buyurdığı beyt-i laṭifūñ maʿnā-yı dilārāsına Rāḡıbuʿl-vezīr *beyt*:

Kāse-i faḡfūr leb-rīz olıcaḳ virmez şadā

Şervet efzāyiş bulınca aḡniyā ḫıssetlenür

beytiyle imā buyurmuşdur. Ḥışāl-i mezkūre, ḫāşşaten ḫaşlet-i buḥlden ḫazerūñ lüzümü zāhir olmaḡın nāzım teʿkīden li-sābıḳ eyidür:

﴿ ای پسر کم کرد کرد این خصال ﴾ İy oḡul! Bu ḫaşletlerūñ çevresine az ṭolan. Murād; ḫiç ṭolanma dimekdür. **İy püser**, «iy oḡul»; **kem**, fetḫ-i kāf ve sükūn-ı mīm ile «eksik» dimekdür. **Gerd**, fetḫ-i kāf-ı ʿAcemī ile emr-i ḫāzırdur; «ṭolan» dimekdür. Maşdarı «gerdiden»dür. **Gird**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «degirmi» maʿnāsınadır. Mecāzen «cemʿ» maʿnāsına müstaʿmeldür. Pes degirmilige çevrilmek lāzım geldiginden gird-i āba «girdāb» dirler; kendüde şu çevrilüp degirmilendigi için. Ve iki ḳat dāʿireye daḥı gird-ā-gird dirler. İmdi bu maḳāmda gird kelimesi «dāʿire» maʿnāsına olmaḳ rüşendür. Mā-baʿdine

muzāfıdır. Muzāfun ileyhi olan **in hıṣāl**, «bu haşletler» dimekdür; işâret hıṣāl-i erba‘a-i mezküreyedir. İmdi, bu hıṣāl-i erba‘anuñ dā’iresine tolanma.

{ از برای آنکه زشت است این فعال } Anuñçün ki bu fi‘āl-i qabîhdür. **Ez-berāy-ı ān ki**, «anuñçün ki» ma‘nāsınadır; mısrā‘-ı evvelüñ ma‘zmunını işbāta ‘illetdür. **Zişttest**, «çirkindür». **Īn fi‘āl**, [S260a] «bu işler» dimekdür. Fi‘āl, kesr-i fā ile cem‘dür; «işler ve ‘ameller» dimekdür.

{ غل و غشی بکنار چون زر پاک باش } Ğill u ğışşı terk ile altun gibi pāk ol. **Ğill**, kesr-i ğayn-ı mu‘ceme ve teşdīd-i lām ile Fārisīde «karışmış nesne» ma‘nāsınadır; zıddı «şāf» dur. Binā‘en ‘aleyh mağşüş olan nesneye ğill u ğışş dirler. Ve ğışş, ğill üzerine ma‘tūfdür. **Ğışş**, kesr-i ğayn-ı mu‘ceme ile Fārisīde «hıyānet» ma‘nāsınadır. Bunda murād zāhirdür. Ma‘tūf ile ma‘tūfun ‘aleyh muqaddem-i [Ü255a] mef‘üldür. Fi‘li **bügzār** kelimesidür ki «terk» ma‘nāsına emr-i hāzırdur. **Çün zer**, «altun gibi» dimekdür. Zer, altun ve aqçaya dirler. Aqça, Türkte müsta‘mel olduğu gibi Fārisīde dağı ma‘nā-yı mezkürda müsta‘meldür. Nitekim şā‘irüñ *beyt*:

مژدگانی کل از غنجه برون می آید
صد هزار اقبه بریزند در ختان بهار

beytinden āşkardur. **Pāk bāş**, «pāk ol» dimekdür. Pāk bunda «tāhīr» ma‘nāsına ve gāh Fārisīde «tamām» ma‘nāsına ve dağı «heme» ma‘nāsına gelür. Nitekim Sührābuñ māteminde vālidesinüñ lisānından Firdevsī eyidür:

در خانها را سیه کرد پاک

Bunda pāk lafzı heme dimekdür. Pes nāzımuñ bu mısrā‘ı irāddan murādı hıṣāl-i erba‘a-i qabîha ile āmîhteligi terk ve hālîş altun gibi pāk ol ya‘nī qalbüñi küdürāt-ı qabîhadan taḥīr ü taşfiye eyle dimekdür. Qaldı ki bu vechile taḥīr, qalb-i mağşüşı merhūn-ı püte-i riyāzat ve maqrūn-ı kânūn-ı kār-hāne-i ḥikmet idüp, nār-ı nedāmet ile pür-süz ve hevā-yı maḥabbet ile şu‘le-efrüz kılup, zuhūra gelen evsāḥ-ı ğill u ğışş ve kederden şāf ve zer-i hālîş gibi qāl eylemege is‘āf gerekdür. Tā ki sūq-ı ḥaḳīkatde miḥakk-zede-i qabül ve nazār-ı fākıdda maḥbūb u maqbūl ola. Yoksa bāḫını ālūde-i ğill u ğışş olan zerüñ zāhiri sikke-şüret ve her ne qadar pākīze-kıyāfet olsa bāzār-ı rüzgārda nuqūş-ı zāhīrisine itibār olunmaz. Anuñçün nāzım, “altun gibi pāk ol” didiginde, ol altunuñ maḍrūbiyyetine ta‘arruz buyurmadı. Qaldı ki bunda erbāb-ı kulüb, bī-‘uyüb ve altun gibi zerd-rüy u pākīze-üslüb gerekdür dimege imā vardır. Ve altundan murād; tibr olmak, mısrā‘-ı şānīden rüşendür. Ya‘nī; ḥāk-i pāk ol dimekdür. Ve erbāb-ı taşavvufuñ nefse riyāzat ile cefānuñ sebebi tā ki zer-i qalb, küdürāt-ı nefsanıyye ve ğill ü ğışş-ı cismāniyyeden pāk ola didikleri ma‘nā-yı mezkürcadır. Nitekim ḥazret-i Mevlānā Meşnevīde [S260b] buyurmuşdur:

بهر آنست این ریاضت این جفا
تا بر آرد پوته از نقره جفا

Cefā, evvelde fetḥiledür; ma‘lūmdur. Şānīde zammiledür; «zebed» ma‘nāsınadır. Pes nāzımuñ zer ta‘bīri, qalb irādesiyledür; Mevlānānuñ nuqre ile sīm ta‘bīri ruh irādesiyledür. Ta‘bīreynde olan leḫā‘if, ehline ma‘lūmdur. Ve pāk olan merdüñ ekmelıyyeti beyānında nāzım eyidür:

﴿ پیش از آنکه خاک کردی خاک باش ﴾ Andan öndin ki [Ü255b] hāk olursın; hāk ol. **Piṣ ez-ān ki**, «andan muḳaddem ki» dimekdür. **Hāk kerdī**, «topraḳ olursın» dimekdür. Bundan murād; perverde-i ni‘am-ı dünyā olan ten, ḳarīn-i mevt ü fenā olmaḳ muḳaḳḳaḳdur dimege imādur. Pes bundaki hāk, hāk-i bedenden ‘ibāretdür. İmdi **Hāk bāṣ**, «topraḳ ol» ya‘nī mütevāzī‘ ve ṭarīḳ-ı ḥubb-ı İlāhīde fānī ol dimekdür ki buña lisān-ı şūfiyyede maḥv dirler; nihāyeti şahvdur. Murād; evṣāf-ı beşeriyet olan nefsāniyyet ve gıll ü ḡiṣṣa dā’ir ḥıyāneti kendüñden dūr idüp موتوا قبل ان تموتوا emriyle ‘āmil ve mertebe-i fenā-ender-fenāya varmaḳ ile ḳurb-i Haḳḳa vāṣıl olmaḳı beyāndur. *Hikāyet*: Rivāyetdür ki bir naḥv-ḥvān kimesne bir vaḳtile sefer-i deryā murād idüp, sefīne-süvār oldıḳda ḥod-perstlikden nāṣī mellāḥa eyidür: “Ādem! Sen zamānuñda hīç naḥv oḳuduñ mı?” Mellāḥ eyitdi: “Lā” Pes naḥv-ḥvān eyitdi: “Vāh ki ‘ömrüñüñ niṣfını zāyi‘ itmişsin” Ol zamān mellāḥ egerçi ḳatı dil-teng oldı. Lākin ṣabr ile sükūt eyledi. Nā-gāh hubb-ı bād-ı muḫālif ile sefīneleri bir girdāba düşdi. Mellāḥ bülend-āvāz ile eyitdi: “İy naḥv-ḥvān efendi! Hīç deryāda şināverlik bilür misin?” Eyitdi: “Lā” Pes mellāḥ eyitdi: “İy naḥv! ‘ömrüñüñ cümlesi fenāya gitdi. Zīrā keṣtī bu girdābuñ ḡarīḳı olmaḳ muḳarrerdür. İmdi bu maḥallde maḥv gerek; naḥv gerekmez” intihā. Pes bu ḳiṣṣadan ḥiṣṣa budur ki; esrār-ı İlāhī deryāsında ūṣikeste olan keṣtī-i vüçüda, ‘ilm-i naḥv yirinde olan ḳil ü ḳālūñ fā’idesi olmaz. Belki fā’ide ‘ilm-i maḥvdadur. Zīrā āb-ı deryā, mürdeyi baş üzre tutar. Evliyā-yı kirāmuñ rüy-ı deryāda māṣiyyen devr eyledigi bu ma‘nācadur ki anlar, mertebe-i maḥv u fenāda kāmīl ü Haḳḳa vāṣıllardur. Ammā zindevi ḡarḳ u helāk eyler idi. Hāk olmazdan evvel hāk olan pākler, emīn-i varṭa-i helāk olmışlardur. Ve mütevāzī‘ olan daḫı refī‘u’ş-şān idigi من تواضع رفعه الله [S261a] ḥadīṣ-i an-Allah auḥı alıan تواضعوا حتى لا يبغى بعضكم على بعض ṣerīfından nümāyāndur. Ve ḥadīṣ-i ṣerīf-i diğerde ان الله اوحى الى ان تواضعوا حتى لا يبغى بعضكم على بعض ṣerīf-i diğerde vārid olmuşdur. İmdi mütevāzī‘a «ḥākī-meṣreb» ta‘bīri, bu mıṣrā‘da hāk bāṣ emrinden mütevāzī‘ ol ma‘nāsını irādeye münāsebet zāhirdür. Ba‘zı nüṣhalarda bāṣ kelimesi yerine «ṣev» kelimesi vāḳırdur. Ma‘naları [Ü256a] birdür.

﴿ حرص بكنار و قناعت پیشه کن ﴾ Hırşı terk eyle ve ḳanā‘ati ‘ādet eyle. **Hırş**, ma‘rūfdur. **Bügżār**, emr-i ḥāzırdur; «geç» ya‘nī «terk eyle» dimekdür. **U(vāv)**, ‘āṭıfedür. **Ḳanā‘at**, ma‘rūfdur. **Piṣe kon**, «‘ādet ü şıfat eyle» dimekdür. Pes hırş ile ḳanā‘at birbirlerine zıddlardur. Hırşuñ mezmūmiyyeti ma‘lūm u meşhūrdur. Ḥattā ḥarīṣı ilzāmda Muḳaṭṭa‘āt şāhibi *naẓm*:

روزئ مرد چون رسد آسان
زن ازو به اکر خورد دشوار
چه نهی زر زخیره از پی جهل
زر نباید پس از حیوة بکار
آدمی چون بمرد و بادش برد
بر نخیزد ز خاک دیگر بار

ebyātı ityānına ibtidār buyurmıṣdur. Ve fi’l-ḥaḳīḳa teceddüd-i yevmde teceddüd-i rızḳ meczūm iken rızḳ-ı muḳadderin fikr ile iddiḫār-ı zer iden ḥarīṣuñ mezmūm idigi ma‘lūmdur. Anuñçün zuraḑādan biri *beyt*:

هرچه داری شب نوروز بمی ده ساقی

maşlahatı ru'yetinden muḳaddem 'uḳalā ile meşveret sünnetdür. Ve senüñle müşāvere murād idene rāst-gūy olmak gerekdür. Pes rāst-gūyлуқ ancak 'uḳalādan me'müldür. Nitekim المستشار موتمن [Ü257b] ḥadīs-i şerīfinüñ tercemesinde *terceme*:

İtme her şahşı rāza maḥrem sen
Maḥrem-i istişāre ile ḥazer
[S262b] Müsteşār ola mü'temen tā ki
Olmaya reh-nümā-yı şavb-ı ḥaṭar

dinmişdür. Buña göre, ṭā'ife-i nisvān ile olan meşveretüñ ḥilāfınca 'amel gerekdür didikleri, ol ṭā'ifenüñ nāḳıṣatü'l-'uḳūl olduğına maḥmüldür. Cüvānān maḳūleleri ke-zālik şāyān-ı meşveret degüllerdür. Zīrā النون شباب شعبة من الجنون ḥadīs-i şerīfi üzre anlarda tamāmiyyet-i 'aḳl mutaşavver degüldür. İmdi ḥumeḳā vü eblehānuñ şāyān-ı meşveret olmadıkları bundan nümāyāndur. Eblehānuñ pīr ü cüvānı ḥükmdde yek-sān ve anlar ile meşveret bā'is-i idbār u nekbetdür didigümüz bundan nümāyāndur. Qaldı ki bir umürda meşveret eyledigüñ kimesnede 'aḳl u kemāl ve iki ricāl lāzımdur. Biri, ḥaḳḳ-gūyлуқda elmāsāsā cevherdüz ve biri şüret-i şıdḳı senüñle sırr u 'alāniyyede mütteḥid ü dil-fürüz olmaḳdur. Tā ki şahīfe-i dil, müşāvereden izāle-i ḡubār-ı keder eyleyeler. Böyle olan dost-ı kāmiliñ kelāmı ferd-i kāmil olmaḳın müşāvir, ol ferd-i kelāmı cümle-i dilde müzāvece itmek gerekdür ki ol umürda nefice nümāyān ve gül-bün-i bāḡ-ı devleti ḥandān ola. (...)

﴿ هم بجاهل دادن سيم و زرت ﴾ Hem cāhile māl virmeklikdür. **Hem**, bunda «daḡı» dimekdür. **Be-cāhil**, «cāhil ile» dimekdür. Bunda cāhilden murād; sefih ü nāḳıṣu'l-'aḳldur. Bā, şıla içündür. **Dāden**, maşdardur; «virmek» ma'nāsınadır. Mā-ba'dine muzāfdur. **Sīm ü zer**, «gümüş ve altın»dur. Pes bu mişrā'-ı pāküñ mebnā 'aleyhi; esta'izü bi'llāh ولا تؤتوا السفهاء اموالكم التي جعل الله لكم قياما و ارزقوهم ḥadīs-i şerīfine imādur. [Ü258a] Ḥiṭāb-ı şerīf, rüşdi olmayan süfehānuñ evliyāsınadır. Emvālüñ evliyāya izāfeti, emvāl evliyānuñ taşarrufında olduğu [S263a] ḥasebiyledür. Pes bī-rüşd olanlara süfehā tesmiyesi 'aḳllarını istiḥfāfen ve nefsleri üzerine ḳavvām kıldığını istiḥcānendür. Zīrā sefeh, «nokşān-ı 'aḳl» ma'nāsınadır. Rüşdi olmayana māl i'tāsından nehy, telefleri ihtimāliñdendir. Anlara ancak nafaḳa ve levāzım-ı zarūriyye-i sā'irelerin i'tāya me'mür olan evliyāları anları taṭyīb için tekellüm-i ḳavl-i ma'rūf ile me'mürlardur. Ḳavl-i ma'rūf anlara ḥiṭābda; mālūñuzı sizüñ için ḥıfz u ḥimāyet ve telefden şiyānet iderüz dimekdür. Qaldı ki ḥadd-i rüşde bülüḡlarında mālın kendülere teslim lāzımdur. Ḥadd-i şerī yigirmi beş yaşına bülüḡlarıdır ki ol sinde dede ḥükmine girerler, intihā. Ve nāzımuñ kelāmındaki cāhilden ta'mīm ḳaşd olunmaḳ daḡı muḥtemeldür ki; işinüñ idāresine ḳādir olmayanlara māl virmek ve ol maḳūle kimesneleri işe ḳullanmaḳ menkübluḡa sebebdür. (...)

﴿ هرکه پند دوستان نکند قبول ﴾ Her kim ki dostlaruñ naşīḥatini [Ü258b] ḳabül eylemez. **Her ki**, «her kim ki»; **pend-i dōstān**, izāfetle «dostlaruñ naşīḥatini» [S263b] dimekdür. **Ne'kned**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ḡā'ibdür; «eylemez» dimekdür. Kāfuñ sükūni ile oḳınması zarūret-i vezn içündür. **Ḳabül**, ma'rūfdur. Pes bunda birkaç nesneye imā vardır. Evvelen, ādeme lāzım olan dostlar şāhibi

olmağdur. Şāniyen, ol dost ittiḥāz itdigüñ kimesne saña ḥayr-ḥāh u nāṣiḥ olmağ lāzımdur. Şāliṣen, dostuñ naṣiḥatini ḳabül itmek gerekdür. Ve illā:

﴿ در حقیقت مدبرست آن بوالفضول ﴾ Ol nā-maḳūl kimesne ḥaḳīḳatde müdbirdür. **Der-ḥaḳīḳat**, «fī-nefsi'l-emr» dimekdür. **Müdbirest**, «idbārdur» dimekdür. Bu kelām muḳaddem-i ḥaberdür; mübtedāsı **ān bü'l-fuḳūldur** ve maḳnāda «ziyāde nā-maḳūl» dimekdür. İmdi dostlaruñ pendini ḳabül, ziyāde nā-maḳūl idigi āṣkārdur. Nitekim Mevlānānuñ Meṣnevīsinde:

پیش عزت باشدت ای نادره

چون شدی تو حمرة مستنفره

beyt-i laṭifinden zāhirdür. Nitekim mevḳıyayı ḳabülden firār iden küffarı Ḳur'ān-ı kerīminde Ḥudā کانهم beyt-i laṭifinden zāhirdür. Nitekim mevḳıyayı ḳabülden firār iden küffarı Ḳur'ān-ı kerīminde Ḥudā کانهم ile beyān eylemişdür. Maḳnā; ke-ennelum anlar vaḥṣī merkeblerdür ki arslandan yaḥod ṣayyāddan firār eylediler dimekdür. Ḥattā Mevlānānuñ beyt-i sābıḳın beyānda ṣāriḥler, ḥımār-ı vaḥṣinüñ ṣayd u ḳatlinüñ cevāzına firārın nükte virüp, ḥımār-ı ehlī zimāmından yedilüp ve sā'ıḳuñ sözine göre yürüdiginden zebḥ ü ḳatlden ḳurtılmışdur dimişlerdür. Ke-zālik küffāruñ ḳabül-i mevḳıza-i imāniden firārları, ḳatleriyle seby-i evlād ü ḳıyāl ve ḥıll-i aḥz-i māllarına sebeb olmuşdur. Ve pend-i dostanı ḳabül itmeyenlere mütemerrid dirler. Ve bu temerrüd ü ibāya sebeb, ekser kibr ü ḳucüb u riyyā vü ḥıḳd u ḥased ü ḥırṣ u ṭamaḳ u ittibāc-ı hevā mişllü aḥlāḳ-ı nā-merzıyyedür. Ve ḥaḳḳ olan pend inkār idene ṣer'an mekābir dirler. Mekābirenuñ mezmūmiyyeti maḳlūmdur. Nāzımuñ bu beytinde, pendümi ḳabül itmeyen müdbirdür dimege işāreti vardur dinmek mümkindür. (...[S264a, Ü259a]...) Ḳaldı ki naṣiḥat ṣadedinde olan kimesnenüñ ḥaḳīḳī dost olduğunu bilmek diler iseñ evvelen kendi ḳalbüne mürāca'at eyle. Nitekim buyurmuşlardur:

Āgāh olayum dirseñ eger ḥāline yāruñ

Āmāc-ı siḥām-ı nigeḥ it yoḳla derūnuñ

Şāniyen, ol dostluğ iddi'ā iden kimseyi, istiḳrāz ile tecrube miḥakkine sürmek gerekdür. Nitekim buyurmuşlardur Şā'ib:

معیار دوست دغل روز حاجتست

قرضی برای تجربه از دوستان طلب

Pes senden mālımı dirīğ u menḳ ṭutanuñ dostluğı, bünyān-ı bī-esāsāsā sāḥtedür. Ve sāḥte dostluğa ise i'timād gerekmez. Nitekim:

تکیه بر دوستی ساخته خلق مکن

کین بنایست که نا ساخته زیر و زبرست

diyü buyurmuşlardur. Fi'l-ḥaḳīḳa bu maḳūle dostuñ naṣiḥati kendi gibi bī-üstvār ve ḳadem-i ḳabül-i güftārına sezāvār olur. Ammā ḥaḳīḳī dostuñ pendini ḳabül, bā'is-i idbār ve andan incinmek kendi ḡalaṭını iḳrārdur. Nitekim:

ز دوست دوست نرنجد بهیچ تقصیری

اگر برنجد او کوید دوستم غلطست

diyü buyurmuşlardır. Ve çār çizūñ rābī'î budur ki nāzım eyidür:

﴿ هرکه از دنیا نکیرد عبرتی ﴾ Her kim ki dünyādan bir 'ibret tütmez. Ya'nī dünyāya 'ibret nazarıyla bakmaz. **Her ki**, «her kim ki»; **ez-dünyā**, «dünyādan»; **ne-gīred**, «tütmez»; **'ibretî**, yā'-i vaḥdet ile «bir 'ibret» dimekdür. Yā'-i mezkūrî ta'zīm için kılmak daḥı mülāyimdür. 'İbret, kesr-i 'ayn-ı mühmele ile «geçmiş nesnelere i'tibār nazārın şarf itmek» ma'nāsınadır. Bunda daḥı murād budur. Ammā feth-i 'ayn-ı mühmele ile «göz yaşı» ma'nāsınadır. İmdi: فاعتبروا يا اولی الابصار emriyle cihāna şarf-ı nazār-ı i'tibār gerekdür. Zīrā dünyā bir vīrāne-i 'ibret-ḥānedür. Ḥattā كفى بالموت واعظا ḥadīs-i şerīfî mazmūnınca; mevt-i dīgerān kadar 'ibret olmaya dimişlerdür. Nitekim *terceme*:

Saňa her dem bu cevher-i kelimāt
Olmağa zīb-i gūş-ı cān besdür
[Ü259b] Ādeme itti'āz-ı 'ibret için
Yalñız mevt-i dīgerān besdür

nazm-ı münifî bu ma'nāda zāhirdür. Ve dīger ḥadīs-i şerīfde من وعظ بغيره [S264b] väkıf'dür. Nitekim ma'nā-yı şerīfde *terceme*:

Bu raşad-ḥāne-i fenāda odur
Merd-i nīk-aḥter ü sa'ādetmend
Görüp ekdār-ı dīgerānı çeke
Dīde-i i'tibāra sürme-i pend

buyurmuşlardır. Ve eslāfuñ ḥāl-i şān-ı 'ibret-nişānını tefekkür ü tedebbürüñ lüzūmında nāzım Müferriḥ-nāmesinde *beyt*:

چرا عبرت نکیری از زمانه
که خواهی شد تو نیز آخر فسانه

diyü buyurmuşdur. (...) İmdi dünyādan 'ibret almayan idbār olmağın:

﴿ هست ازان مدبر جهانرا نفرتی ﴾ Cihān ḥalḳına ol müdbirden nefret-i 'azīm vardır. **Hest**, «vardur»; **ez'an müdbir**, «ol müdbirden» dimekdür. Müdbir, muḳbilūñ muḳābilidür; ma'nāsı ma'rūfdür. **Cihān-rā**, ḥazf-i muzāf ile «ḥalḳ-ı cihān-rā» ya'nī «cihān ḥalḳına» dimekdür. Murād; kendi zamānının ḥalḳına dimekdür. Cihān, dünyā ma'nāsına olmaḳ daḥı mülāyimdür. Nefretide yā, ta'zīm içündür. Nefret, fethile tağılup kaçmaḳ ma'nāsınadır. Pes nazār-ı 'ibretden ḥālî olan idbār-ı lā'ubāliden ḥalḳuñ nefreti birkaç veche muḥtemeldür. Evvelen, sīmāsında nişāne-i idbār olduğundan yaḥod kendüde başār-ı fikret ü nazār-ı 'ibret bedeli nazār-ı şehvet bulduğundan menfūr-ı enām ve her meclisde müstesḳal-i ḥavāşş u 'avāmm olduğına binā'endür. Yāḥod ḥazfden selāmet ulā olmaḳ kâ'idesince, cihāndan nefsi dünyā murādınca; ol idbār, zeḥārif-i dünyāya meyl ü maḥabbet itmegin dünyā kendüden nefret idüp 'āleme 'ibret ider demek ola. Qaldı ki eşyā'-i erba'anuñ icmālen beyānı ḥitāmında nazmuñ müsā'adesince taşīl-i zararlarına şurū' qaşdıyle nāzım eyidür.

﴿ مشورت هر کس که با ابله کند ﴾ Her kim ki aḥmak ile müşāvere ider:

﴿ ديو ملعونش سگ کمره کند ﴾ Şeytân-ı laṭin ol kimesneyi güm-râh kelb ider. **Dîv-i melʿûn**, «şeytân-ı [S265a] laṭin» dimekdür. Âhîrindeki harf-i [Ü260a] **şim**, ebleh ile meşveret iden kimesneye râciʿdür. **Seg-i güm-reh**, «yolını yitürmiş kelbe» dirler. Güm-reh, güm-râhdan muhaffefdür. **Koned**, fiʿl-i muzâriʿdür; «ider» dimekdür. Maʿlûm ola ki hadîs-i sâbık manṭûkınca ʿâkıl ve esrâr virilmege emîn ü kâmil gerekdür ki ol emrûn hayrlusını saña irâʿet ile hayra delâlet eyleye. Ebleh ise kendi hayr u şerrini temyîz idemez; saña ne kadar râh-ı hayrı irâʿet idecekdür. Hattâ mahrem-i râz olanuñ aʿşal u ekmel olmasunuñ fâʿide-i ʿazîmesi, kendü ile olan meşveret-i şoḥbetüñ deḳâyıkına vâkıf olduğından, aḡyâr olandan evvel şoḥbet-i lâzımüʿl-istitârı setre dâʿir işâretiden alup, ol râzı zîver-i bâzâr-ı iştiḥâr vü fütâde-i yâr u aḡyâr eylemedigidür. Nitekim Faḡr-ı ʿâlem şallaʿllâhu ʿaleyhi ve sellem ḡazretleri, eşḡâb rızvânuʿllâhi ʿaleyhim ile meşvereti bir vechile mestür ider idi kim, aḡyâr andan ḡaberdar olamaz idi. Ve deʿb-i laṭif-i eşḡâb-ı kirâm daḡı böyle idi kim meşveretlerinden aḡyâr ḡaberdar olmamak için reʿy-i laṭiflerin bir mişâle binâ idüp söylerler idi. Hattâ bezm-i meşveretlerinde bir münâfik bulinsa Faḡr-ı ʿâlem şallaʿllâhu ʿaleyhi ve sellem bir zûʿl-vecheyn hadîs-i belîḡ tekellüm buyurur idi kim, ʿurefâ-yı eşḡâb-ı zeviʿl-elbâb ol maḡâl-i remz-iştimâlün setrine vâkıf ve murâd-ı Rasûluʿllâhi ʿârif olup, aña göre ḡareket buyururlar idi. Nitekim meclis-i şerîfde Faḡr-ı kâʿinât ʿaleyhi efdâlüʿt-teḡıyyâtuñ اوکوا آنیتکم و اغلقوا ابوابکم hadîs-i şerîfinüñ esrâr-ı ḡafıyyesine itṭilâʿda evânî-i cenânların taḡmîr ve eşkıye-i deḡânların rabṭ u îkâ buyururlar idi. Ve buña müşâbih rumûza âşnâ olmaḡıla sükût ihtiyâr iderler idi. Ammâ ebleh-mişâl olan nâ-mahremân-ı esrârdan ḡuşamâ vü aḡyâr bu maḡûle külâle-i maḡâlenüñ bü-yı rumûzın iştimâm idemeyüp zâhirine giderler idi, intihâ. İmdi bu maḡûle eblehânuñ mürşidi şeytân olup ve şeytânüñ reh-nümâlıkda muḡıll ü mübṭıl olduğundan kendü ile hem-râh olanuñ güm-râh olacaḡı bî-iştibâhdur. Ve güm-râha iş ṭanışanuñ seg-i güm-râh olmasında reyb yokdur. Ve bu taʿbîrde ebleh ile meşveret iden ḡaḡkınca zemmi belîḡ vardır.

﴿ آنکه مال خود دهد با جاهلان ﴾ Ol kimse ki [S265b] kendi mâlın cühelâ vü bî-rüşd olan süfehâya virür. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **mâl-i ḡod**, «kendi mâlını» dimekdür. Yâ ḡaḡıḡaten yâḡod izâfeti ednâʿi mülâbeseye ḡaml ile «sefih-i bî-rüşdüñ mâlını» dimek daḡı muḡtemeldür. Taşarrufı yed-i evliyâda olduğundan mâl ḡüyâ evliyânüñ olmuş olur. **Dehed**, «virür» dimekdür. İʿtâda sebep-i maḡşûş [Ü260b] şart degüldür. İnfâḡ u muʿâmelât ve sâʿirden ehemmdür. **Bâ-câhilân**, «cühelâya vü süfehâya» dimekdür.

﴿ آنچنان کس کی شود از مقبلان ﴾ Ancılayın kimse kaçan maḡbüllerden olur? Yaʿnî olmaz dimekdür. **Ān çünân kes**, «ancılayın kimse» dimekdür. **Key**, «kaçan»; **şevved**, «olur»; **ez-muḡbilân**, «muḡbillerden» dimekdür. Muḡbilân cemʿdür; müfredi muḡbildür. Müdbirüñ zıddıdır. Muḡbil olmayan müdbir olur. Zîrâ beynlerinde vâşıta yokdur. Pes bu beytüñ mefḡûmını işbâtda beyân-ı illete taşaddî ile nâzım eyidür:

﴿ زر چو ابله را همی آید بکف ﴾ Mâl çünki aḡmaḡuñ eline dükeli gele. **Zer**, «altın ve aḡça»dur. Siyâḡ u sibâḡ ḡarṭnesiyle «mâl» dimekdür. Maʿnâ-yı mâl maʿlûmdur. Nâzımuñ beyt-i sâbıkda mâl ve bunda mâl taʿbîri ʿibârede tefennün yâḡod mâl içinden ele vü ceybe şıḡar naḡd-i râyic olduğundan mâʿadâ,

eblehānuñ rağmında māl ancak altundan ‘ibāret olduğunu İmā içündür. Zīrā eblehān māl-ı sâ’irden bî-hayrāndur. **Çü**, «çünkü»; **ebleh-rā**, ta‘bīr-i kelām be-kef-i ebleh-rā olmağın «aħmaquñ avıcına» dimekdür. **Hemī**, «dükeli» dimekdür. Bundan murād cümleten dimekdür. **Āyed**, «gelür». Ya‘nī aħmaquñ eline māl külliyyen gelür dimege işāretdür. İmdi bunda bî-rüşd olan süfehāya behā’-i nafaqaların kendü yedlerine virmemek ve meşelā hisābı üzre aylık ve yıllık şu kadar eyledi diyü nafaqaların pīşīn edā itmek ve levāzımların tefriķa tarīķıyle görmege İmā vardır. Zīrā cühelānuñ eline her ne girer ise:

{ میکند اسراف و میسازد تلف } İsrāf ider ve telef düzer. Ya‘nī isrāf u izā‘at ü itlāf ider. **Mi-koned**, «ider» ma‘nāsına muzāri‘-i müfred-i gā’ibdür. Fā‘ili zamīr-i müstetirdür; eblehe rāci‘dür. **İsrāf**, ma‘rūfdur. **U(ve)**, ‘aṭf içündür. **Mi-sāzed**, muzāri‘-i müfred-i gā’ibdür; «düzer» dimekdür. Ke-zālik fā‘ili eblehdür. Ma‘lūm ola ki māl-i pāk ḥadd-i zātında Ḥudādan ni‘met ve bezr-i mezra‘a-i [S266a] āḥiretdür. Zīrā cümle menāfi‘-i şer‘iyye vü fevā’id-i fer‘iyyede mer‘iyyedür. Ve sebep-i nizām-ı ‘ālem ve bā‘i‘-i medār-ı ma‘āş-ı enām u ümem olmağıla şalāḥ-ı dāreyn olan ḥacc ve gazevāt ve fezā’il ve ‘ibādāt u t̄ā‘ātuñ ālātı olan kıvām-ı ebdāna dā’ir gīdā vü libās u mesken emşāline menūṭ ve merdānuñ zūll-i su’alden necāt ve fī‘l-i ḥayrāt ile iḥrāz-ı merātib ü vuşūl-i deracāt ve ‘amme-i ‘ibāda nāfi‘ binā vü ribāṭ ve mesācid ü medāris [Ü261a] ü ‘imārāt ve mülākāt-ı eķārib ü eḥibbā ve każā’i ḥācāt-ı fuķarāya māyedür. Ḥattā bu menāfi‘i mülāḥaza ḥasebiyle zurefā-yı şu‘arādan bir merd-i zarīf:

ای زر تو خدا نۀ و لیکن بخدا

ستار عیوب و قاضی الحاجاتی

diyü buyurmuşdur. İmdi bu menāfi‘i cāmi‘ olan māl-i ṭāhiri ‘ayb yire ḥarc ve maḥallinüñ gayrına şarf ile isrāf u itlāf eylemek ḥarām-ı kaṭ‘ī idigine ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين āyet-i mübīni şāhid ü ‘ādıldür. Ve kavm-i hālīkīnün niceleri isrāf ile mezmūm olmuşlardır. Ve ribānuñ ḥurmetine ‘illet, nāsuñ emvālın telef ü ziyā‘dan şıyānetdür. Ve laḥs-i kıṭ‘a-i ta‘ām ve ref‘-i süķāṭa-i simāṭ ile rīze-i ta‘āma ihtirām ve isrāfdan ihtirāz ve kibr ü gurūrdan ba‘ıdiyyet ve iḥyā’-i sünnet ü celb-i bereket içündür. Böyle olduğu ḥālde ḥālī isrāf u itlāf olan eblehāna māl virmekden berī vü ḥālī olmağ gerekdür. Ve isrāf ile itlāfi eblehāna nisbetde, anlaruñ bî-hüde meşārif ile fā’ide vü zararlarına gayr-ı ‘ārif olduklarına İmā vardır. Ve altun didigimiz nesneyi zabṭ u taşarruf ve maḥalline şarfdā olan te‘assūf ü tekellūfi def‘ ancak ‘uķalā işidür. Yoksa altun kadar bir elde ve avıçda ṭurmaz nesne yokdur. Anuñçün kendüyi zencīr-i zerrīn ile bend ve kabza-i teşḫīr-i erbāb-ı tedbīri aña peyvend itmişlerdür. Nitekim *beyt*:

Ḥāşılı altunı teşḫīr itdiler tedbīr ile

Gördiler ṭurmaz gider bend itdiler zencīr ile

beyt-i dil-ārāsı bu ma‘nāda kāfıdır. Bu ma‘nāca itlāf-sāz u isrāf-perdāz-ı eblehān, zencīr kıran dīvānelerden olduğu nümāyāndur. Muķbil olan anlara māl virmez; viren müdbirler bir daḫı māluñ yüzün görmez.

{ نشنود از دوست ابله پند را } Aħmağ olan kimesne dostdan naşīḥat istimā‘ u қаbūl eylemez. **Ne’şneved**, [S266b] nūn-ı nāfiye ile nefy-i istikbāldür; «işitmez» ya‘nī «sem‘-i қаbūle ķarīn kılmaz»

dimekdür. Harf-i şîn, fi'l-aşl meksürdür; bunda zarûret-i vezn için iskân kılınmışdır. **Ez-dost**, «dostdan»; **ebleh**, ma'rûfdür; ne-şineved fi'l-inüñ fâ'ilidür. Meft'ülî **pend-râ** mecmû'idur. Ma'nâ «naşîhati» dimekdür. Hülâşa pend-i dostânî kabûl, kâr-ı ehl-i 'uqûldür. Ammâ ebleh olan nâ-dân, istimâc-ı pend-i dostândan rû-gerdân olup:

﴿ ان جهالت بكسد پيوند را ﴾ Cehâletden nâşî dostluk bağıını üzer. **Ez-cehâlet**, «câhillikdan»; **bü'gseled**, «üzer» dimekdür. Bu kelime bâ'-i istiğbâl ile [Ü261b] fi'l-i muzâri'-i müfred-i gâ'ibdür. Zamm-ı kâf-ı 'Acemî ile «güsîhten»den müştakkdür. Mâ'nâsı «üzme»dür; bi'l-külliyeye kırmağ degüldür. Fi'l-i mezkûrda kâfuñ sükûnî zarûret-i vezn içündür. **Peyvend**, feth-i bâ'-i 'Acemî ile «bağ ve 'alâka» ma'nâsınadır. Aşlı pey-bend idi; harf-i bâ vâva dönüp peyvend olmuşdur. **Râ**, edât-ı meft'üldür. Ma'lûm ola ki العوام كالهوام ma'zmunına mâ-şadağ-ı tâmm olan ebleh-i nâ-dânun evvelâ dostlığında devâm u sebât 'adîmü'l-îmkân oldığından, i'tikâd-ı taqlîdîsi ser'û'z-zevâl idigine و اعتقاد العوام كذب الحمار تقدم ساعة و didikleri dâll ve dağı الجاهل كذب الحمار تارة يزول تسقط ساعة Mecma'u'l-Emsâldür. Zîrâ bu tâ'ife kaçan müştahât-ı tabî'ilerine muvâfiğ bir kimse bulsalar, aña mağabbet ü i'tikâd ile meyl ü meveddet iderler. Kaçan mezâklarınıñ hılâfınca bir naşîhat güş veyâ bir fi'l-i hikmete duş olsalar i'tikâdların ifsâd ve andan rucû'a rağbet gösterüp ħabl-i mağabbeti munşarım ve 'alâka-i meveddet ü ħulleti münfeşim kılarlar. Ya'nî fâ'ide vü zararların bilmezler ve naşîhat-i 'uğalâyı diñlemezer. Ve nâzımuñ ebleh-i merķümü kaç'-ı peyvend ile mezemmeti, erbâb-ı teşbîh 'inde meşhûr olan nükteye işâret içündür. Zîrâ idbârı i'tiyâd iden eblehânı mü-tâba beñzedüp, belki mü-tâbdan bedterdür dimişlerdür. Zîrâ mü-tâb, resen-bâf olmağda dâ'imâ girü giderler. Ammâ resenüñ nihâyetinde turup tâze 'amele ibtidâr iderler. Ammâ ebleh olan idbâra: «Bu kârüñ müdbirlikdür» diseñ işğâ itmeyüp dâ'imâ girü gidüp bir yirde qarâr kılmaz. Ve dağı üzerine sürseñ idbâr ile iğbâlî 'adem-i 'ilminden nâşî, peyvend-i pendi kırup firâr eyler. İmdi 'âqıl olan [S267a] ol mağûle ebleh-i nâ-dândan inķitâ'-ı 'alâka idüp حادث هجران احمق قربان عندالله عز و جل ħadîs-i şerîfiyle 'amel ü intifâc bulmağ gerekdür dimişlerdür. Ĥattâ işinüñ nâfi'u'l-aĥvâlini ve kârınıñ idbâr u iğbâlini bilmeyen ebleh-i nâ-dândan kinâye mevķi'inde vü meşel ma'razında Mevlânâ ħazretlerinüñ *meşnevî*:

سخت درماند امير سست ريش

چو نه پس بيند پيش از احمقيش

diyü buyurdığı bu beyânda kâfidür dinmişdür. Süst-rîş, «gevşek şağallu» dimekdür. Ebleh ħağğında bu ta'bîr, ħîn-i naşîhatde şağalın oynadarağ [Ü262a] kendü kendüye şomurdanarağ, naşîhat peyvendin kaç'a mübâderetden kinâyedür.

﴿ عبرتی کير از زمانه ای جوان ﴾ İy cüvân! Zamâneden bir 'ibret tut. **'İbretî**, yâ'-i vaĥdet ile «bir 'ibret» yâĥod yâ'-i ta'zîm ile «'ibret-i 'azîm»; **gîr**, «tut» dimekdür. **Ez-zamâne**, «zamâneden» dimekdür. Zamânede hâ, ma'nâ-yı 'âmmdan ma'nâ-yı ħâşşa nağl içündür. Zîrâ zamân lafzı, vağtün ħalîl ü keşîrine itlâğ olinan ismdür. Ve dağı nâzımuñ ez-zamâne ħavlinde ħazf-i muzâf tağdîri ile ez-ehl-i zamâne dimeğ muĥtemeldür. Buña göre murâd; bu zamânemüzün ehlî gibi ħalâl u ħarâmdan lâ'ubâlî ve

zulm ü fesāduñ intişārından nāşī her birlerinin aḥz ü i'ṭāsı, 'adl ü istikāmetden ḥālī oldığından 'ibret-gīr ol dimek olur. (...) Yāḥod nefis-i zamānedən 'ibret-gīr ol dimekdür. Zamāne dünyāya itlāk olunmuşdur. **İy cūvān**, «iy yigit» dimekdür. İy, ḥarf-i nidādür. Cūvān, zamm-ı cīm-i 'Arabī ile luḡatde tāze yigit ve genc ḥayvān ma'nāsınadır. Bunda murād ma'nā-yı evveldür. Ve daḥı sāde-rū maḥbūblara cūvān dirler. Nitekim Ferheng-i Şu'ūrī ma'nā-yı mezkūrda isti'mālin *beyt*:

جوان اسب و جوان سال و جوان بخت
که خدمت کردن ایشانرا شود سخت

beytiyle istiḥād buyurmuşdur. Şābit-i merḥūmuñ:

Cūvān-ṭab'uma Şābit sūḥan begendüremem
Efendi genc beḡe ḥizmet eylemek güç imiş

didigi bu mazmūndan me'hūzür. Ammā meşāyih-ı şūfiyye 'indinde cūvān, evāsıt-ı sülükde olandır. Ve bu beyān üzre nāzımuñ cūvāna ḥiṭābında nükte vardur. (...[S267b, Ü262b]...) Nāzımuñ ḥiṭābı cūvāna eylediginde, 'aşıḳāna işāret-i dīḡer daḥı vardur. Budur ki; zamānedən 'ibret-gīrlük eyyām-ı cūvānīde maḡbūl ve 'inde'l-ı'ūkalā ma'ḳūldür. Yoḡsa hengām-ı pīrīde eşk-rīz-i nedāmet olmaḡ, kiştzārı bī-maḡall siḳāyet itmek gibidür. Anuñ ise 'adem-i nef'i zāhir ü bāhirdür dimişlerdür. Nitekim şā'irūñ:

باران بی محل نهد نفع کشت را
در وقت پیری اشک ندامت چه میکند

beytinden ma'nā-yı murād müstefāddür. Ḥulāşa-i kelām zamānedən 'ibret-gīrlükde şarf-ı naẓar ile ihtimām eylemek 'uḳalā vü cūvān-ı şulehā kārıdur:

'Āḳıl iseñ i'tibār al iy cūvān

﴿ تا نباشی از شمار ابلهان ﴾ Tā ki aḥmaḳlar zümresinden olmayasın. **Tā**, «tā ki»; **ne-bāşī**, «olmayasın»; **ez-şumār-ı eblehān**, «eblehler zümresinden» dimekdür. Şumār lafzı bunda zümre ma'nāsınadır. Eblehān cem'dür; müfredi «ebleh»dür; ebleh ma'rūfdur. Ba'zı nüşhada eblehān yerine müdbirān vāḳı'dur. Ma'nāsı ma'rūfdur. Pes zamāneye 'ibret göziyle nāzır olmayanuñ ḥumḳ u idbārı zāhirdür, *li-şāriḥihī*:

İşbu dār-ı fenānuñ aḥvālin
Fikr idüp bu ḥarābe-ḥāneye baḡ
Vaḳtini bir daḳıḳa fevt itmez
Devr iden sā'at-i zamāneye baḡ

﴿ هرکرا از عقل اکامی بود ﴾ Her kim ki 'aḳldan āḡāhlıḳ [S268a] ola. **Her k'irā**, «her kime»; **ez-'aḳl**, «aḳldan»; **āḡāhī**, yā'-i maşdariyye ile «ḡaber dārıḳıḳ» dimekdür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ve her k'irā kelimesindeki ḥarf-i rā ve āḡāhīde olan yā zā'ide olmaḡ üzre, buved kelimesinüñ est ma'nāsına olması daḥı terkīb-i mülāyimdür.

﴿ نزد او ادبار کمرامی بود ﴾ Anuñ 'indinde idbār güm-rāhlıḳ ola. **Nezd-i o**, izāfet ile «anuñ yanında» dimekdür. O, zamīr-i ḡā'ibdür; 'aḳldan āḡāh olan kimseye rāci'dür. [Ü263a] **İdbār**, ma'rūfdur.

Güm-rāhī, yā'-i maşdariyye ile «azgunluk» dimekdir. **Buved**, «ola» dimekdir; yāhod «est» ma'nāsınadır. Pes 'inde'l-uqalā, idbār didigümüz nesnenüñ güm-rāhlık olduğu aşkardur. 'Āqıl olana bā'is-i idbār olacak e'fālden hāzer itmek elzem ve güm-rāhlıktan ictināb eylemek ehemmdür.

Der-Beyān-ı Düşmān-rā Ĥor Ne-Bāyed Dāşt

﴿ چار چیز آمد بزرگ و معتبر ﴾ Dört nesne haqıkatde ulu ve mu'teber geldi. **Çār çiz**, «dört nesne»; **āmed**, «geldi» ma'nāsına māzī-i müfreddür. **Büzürg**, bā'-i 'Arabī ve zā'-i mu'cemenüñ zammeleri ve rā'-i mühmele ve kāfuñ sükunlarıyla «'azīm ve büyük» ma'nāsınadır; gerek cüşsede ve gerek yaşda ve gerek mertebede olsun 'āmmdur. Ke-zālık ulu ma'nāsına olan lafz-ı sütürk gibi cüşsede büyüğe maşşüş degüldür. Ve lafz-ı büzürg Fārisīde muqābili «küçek»dür ki ma'nāsı kesr-i kāf-ı 'Acemī ile Türkīde «gici»dür. Ve gāhī muqābili mecāzen «hur» olur ki ma'nā-yı Türkīsi «ufağ»dur. Mā-nañnü fihide ke-zālık muqābil-i mecāzisi murād olındığı mışrā'-ı şānīden müstefāddur. **U(ve) mu'teber**, büzürg üzerine ma'fūfdur ve ma'nāsı ma'rūfdur.

﴿ می نماید خرد لیکن در نظر ﴾ Lākin ol dört nesne bādī-i nazarda ufağ ve sehl görünür. **Mi-nümāyed**, muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; «görünür» dimekdir. Tahtında müstetir fā'ili zamīrdür; çār çize rāci'dür. **Ĥurd**, zamm-ı hā'-i mu'ceme ve sükun-ı rā'-i mühmele ve dāl ile «ufağ» dimekdir. Nitekim uvatdı diyecek yirde 'Acem hurde kerd dirler. Ve dağı dağık nükteye isti'āre tarıkiyle «hurde» dirler. Nükte-dāna, hurde-dān didikleri bu cihet iledür. Ve ĥurd lafzınuñ Fārisīde muqābili «kelān»dur ki «iri» ma'nāsınadır. Nitekim Firdevsīnün *beyt*:

عدو را بکوچک نباید شمرد

که کوه کلان دیدم از سنک خرد

beyti ile müsteşheddür. Ma'nā-yı beyt-i mezkūr; 'adūyī haqır 'add eylememek gerekmez. Zīrā ki iri tağı ufağ sengden müctemī' görürem [S268b] dimekdir. **Likin**, 'Arabīdeki lākin gibi kelime-i istidrākdür. **Nazar**, bādī'n-nazarda dimekdir.

﴿ زان یکی خصمست و دیگر آتشت ﴾ Andan birisi düşmendür ve dağı āteşdür. **Z'ān yekī**, [Ü263b] «andan birisi» dimekdir. Ān ile işāret çār çizedür. **Ĥaşmest**, «düşmendür » dimekdir. Ĥaşm, fetḥ-i fā'-i mu'ceme ile 'Arabīde vü Fārisīde müsta'meldür; «'adū» ma'nāsınadır. Āḥirindeki «st», est lafzından muhaffefdür; edāt-ı haberdür. **U(ve) dīger**, «ve āḥarı» ya'nī birisi dağı; **āteşest**, «āteşdür» dimekdir. Āteş, ma'rūfdur. Est, edāt-ı haberdür. Kemā-merre eşyā'-i erba'anuñ ikisi bunlardur. Ammā üçüncisi budur ki beyān olunur:

﴿ باز بیماری کز و دل ناخست ﴾ Girü ya'nī biri dağı hastelikdür ki andan gönül nā-ḥošdur.

Bāz bunda «girü ve yene» ma'nāsınadır. **Bimārī**, «hastelik» dimekdir; āḥirindeki yā maşdariyyedür. Bīmār, hastedür; bunda murād budur. Ve gāhī çeşm-i dil-berāna dağı bīmār dirler; lākin haste dimezler. **K'ez-o**, aşlı «ki ez-o»dur; ba'de't-taḥfif k'ez-o olmışdur; «ki andan ya'nī ol hastelikden» dimekdir. **Dil**,

«göñül»; **nā-ḥoşest**, «nā-ḥoşdur» dimekdür. Tab'a muvâfiq olmayana ve mizâca dürüst olmayana nā-ḥoş dirler. Âhîrinde olan est, edât-ı haberdür.

﴿ چارمین دانش که آراید ترا ﴾ Dördincisi 'ilmdür ki seni bezer ya'nî müzeyyen ider. **Çārumîn**, çārum «dördinci» dimekdür. Yāsı nisbet için ve nūn, nisbet-i mezkûrı mü'ekkiddür. *Laḫfe*: Çārum lafzı kaçan çarḥ ile maḫrūn olup çarḥ-ı çārum dinse, andan «semā'-i rābi'a» murād olunup bunuñ üzerine çerāğ lafzı dāhîl olup çerāğ-ı çarḥ-ı çārum dinse, andan «ḥazret-i 'Īsā» 'aleyhi's-selām murād olunur. Nitekim Na't-ı Şerîf-i Nebîde şâ'ir-i bî-naẓîrün biri *beyt*:

چراغ چرخ چارم کر نکیرد شعله از نورش

نیاویزد چراغ معجزه طاق رسالترا

diyü buyurmuşdur. Ma'nā-yı *beyt* ma'lūmdur. **Dāniş**, «'ilm ü 'irfān» ma'nāsınadır. Ma'rifetlüye dānişmend didikleri bundandır. **Ki**, 'illet için rābi'atadır. **Ārāyed**, muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; «bezer» dimekdür. Zînet eylemek ma'nāsına olan «ārāsten»den müştakḫdur. **Tu-rā**, «seni» dimekdür. Aşlı vāv ile tū-rā idi. Taḫfifen vāv ḥazf olunmuşdur. Ve 'ilm ü 'irfānuñ, şāhibine zeyn idigi müstağnin 'ani'l-beyāndur.

﴿ این همه تا خرد ننماید ترا ﴾ Bu dükeli şaḫm [S269a] saña küçük görünmeye. **Īn heme**, «bu dükeli» dimekdür; [Ü264a] işāret çār çîz-i mezkûradur. **Tā**, bunda taḫzîr içündür; Türkîsi «şaḫm», 'Arabîsi «el-ḥazer»dür. **Ḥurd**, «ufaḫ ve sehl»; **nenmāyed**, nefy-i istikbāl-i müfred-i gā'ibdür; «görünmeye» dimekdür. **Tu-rā**, kemā-merre «saña» dimekdür. Pes nāzım eşyā'-i erba'a-i mezkûrenün leff ü neşr-i müşevveş ḫā'idesinde gāvā'ilin beyāna şurū' idüp buyurmuşdur ki:

﴿ هرکه در چشمش عدو باشد حقیر ﴾ Her kim ki anuñ nazarında düşmān ḫaḫîr ola. Ya'nî 'adūsını bir şey'e saymayup andan ḥazer üzre olmaya. **Her ki**, «her kim ki»; **der-çeşmeş**, «anuñ nazarında» dimekdür. 'Adū, 'Arabîdür; müfreddür; cem'î a'dā ve e'ādî ve 'idāt gelür. Ma'nāsı «düşmen» dimekdür. **Bāşed**, «ola». **Ḥaḫîr**, «zelîl ü şağîr» ma'nāsınadır.

﴿ از بلای او کند روزی نغیر ﴾ Ol düşmanuñ belāsından bugün fiğān ider. **Ez-belā-yı o**, izāfetle «anuñ belāsından» dimekdür. O, zamîrdür; muḫaḫḫar 'add olınan 'adūya rāci'dür. **Koned**, «ider» dimekdür; muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; fā'ili, zamîr-i müstetir her ki lafzınuñ medlūline rāci'dür. **Rūzî**, yā'-i vaḫdet ile «bir gün» dimekdür. **Nefîr**, fetḫ-i nūn ile luğat-i 'Arabîde «şavt» ma'nāsınadır. Bi-mu'āveneti'l-maḫām bunda murād nāle vü fiğāndur. Ma'lūm ola ki 'adūnuñ kücügi ve büyügi zārarda berāberdür. Her birin muḫaḫḫar görmekten ḥazer gerekdür. Belki vaḫt olur ki şağîrinden olan zār, kebîrinden ekşer olur. «Ḥaşmuñ ḫarınca ise de merdāne ol» didikleri meşhûrdur. Ḥattā arslan, ḫarınca ḫorḫısından yavrısını yir yir ḫaçırdığı Ferheng-i Şu'ūrîde meştûrdur. Nitekim şâ'iruñ:

لا تحقرن صغيرا في مخاصمة

ان الذبابة قد ادمت مقلة الاسد

mazmünü bu ma'nalara dālldür. Ve yene şâ'iruñ:

ولا تحقرن عدوا رماك

و ان كان في ساعد به قصر

فان السیوف تحز الرقاب
و تعجز عما تنال الابر

beyti hoş-me'âldür ki ma'nâsı; saña râmî olan düşmânı haķîr görme, her ne kadar sâ'idlerinde kaçır olur ise. Zîrâ süyûf-ı kârger rîķâb-endâzlıkde pür-hüner iken, ignelerüñ gördüğü işde 'âcizterdür dimekdür. Ve Şeyh Sa'dî'nüñ *ķat'a*:

چو کردی با کلوخ انداز پیکان
سر خود را بنا دانی شکستی
[Ü264b] چو تیر انداختی بر روی دشمن
[S269b] حذر کن کاندرا آماجش نشستی

ķıf'ası bu maķâma münâsibdür. Ma'nâsı; ķunki kesik atıcı ile ceng eyledüñ; bilmezlik ile kendi başuñı şikest eylediñ. Ćunki düşmân muvâcehesinde düşmâna oķ atduñ; ĥazer üzre ol ki anuñ nişânesi yirinde oturduñ dimekdür. Ve bunuñ emşâli eş'âr-ı lâzîmü'l-i'tibâr bisyârdur. Ĥulâsası düşmândan ĥazer lâzîmterdür; gerek aşğar ve gerek ekberdür.

﴿ نره آتش چو شد افروخته ﴾ Bir zerre âteş Ćün şu'lelenmiş oldu. **Zerre**'i, âĥirindeki hemze vaĥdet içündür. Zerre, feth-i zâl-i mu'ceme ve râ'-i mülhmele-i müşeddede-i meftûĥa ve resm-i hâ ile «şu'â'-ı şemsde görinen ġubâr»a dirler. Ve ziyâde küçük ĥarıncaya dirler ki yüz dânesi bir arı deñlü ola. Lafz-ı mezkûr 'Arabîdür; müfreddür; cem'i «zerr»dür. Ve «ebü zerr» bundan mükennâdur. Ve ġâyet küçük âdeme daĥı dirler. Bu maķâmda murâd ma'lûmdur. Mâ-ba'dine muzâfdur. **Âteş**, ma'rûfdur. **Ćü**, 'illet maķâmında «ķunki» dimekdür. Ba'zı nüşhada Ćü mevķı'ıne «ki» lafzı vaķı'dur; ma'nâ birdür. **Şod**, ef'âl-i nâķışadan «oldı» ma'nâsınadır. **Efrûĥte**, ism-i mef'ûldür; «şu'lelenmiş» ma'nâsınadır; «efrûĥten»den müştakķdur.

﴿ بینی ازوی عالمی را سوخته ﴾ Andan bir 'âlemi yanmış görürsin. **Bînî**, muzâri'üñ müfred-i muĥâtabıdır; «görürsin» dimekdür. **Ez-vey**, «andan» dimekdür. Ez lafzı, «min» ma'nâsınadır. Vey zamîrdür; zerre-i âteşe râci'dür. **'Âlemî-râ**, «bir 'âlemi» dimekdür. 'Âlem, feth-i lâm ile maĥlûķâtuñ her birine şâmıldür. Âĥirindeki yâ ĥarfî vaĥdet içündür ve mübâlaġa kaçdıyle ta'zîm için olmaķ daĥı mülâyîmdür. Lafz-ı râ, edât-ı mef'ûldür. Ve kaçan lafz-ı 'âlem lafz-ı âb ile mürekkeben isti'mâl olup, 'âlem-i âb dinse andan bâde meclisi murâd olunur. **Sûĥte**, ism-i mef'ûldür; dört ma'nâya gelür: Evvelkisi, yanmış dimekdür. İkincisi, bizden yanmış ĥav ki Ćaķmaķdan âteş alır. Bu maķâmda ma'neyn-i mezkûreyñ enseb ü eblaġdur. Ve üçüncüsü, tartılmış dimekdür. Dördüncüsü, Ĥusrev-i Pervîzüñ ĥazâ'in-i semâniyesinden birinüñ adıdır. Tafşîli Ferheng-i Şu'ürîdedür. Pes maĥsûs u müşâhed olan [Ü265a] âteşüñ zerresini haķîr görmemelüdür. Zîrâ bir zerre âteşden 'âlem-i keşîrüñ iĥrâķ [S270a] u iĥtirâķında iştibâh yokdur. Ve ġayr-ı maĥşûş olan âteş-i şehvet ve nâr-ı ġađab ve âteş-i zulm ve âteş-i fesâd u fitne ke-zâlik böyledür ki zerre-i nâ'ire-i shevât-ı nefsanîyye, şâĥibini her ĥâlde süzân ve ġudâĥte-i pûte-i 'azâb-ı nîrân ider. Nitekim ittibâ'-ı shevât idenler ĥaķķında ilkâ-kerde-i ġayyâ olunmaķ mestûr-ı Ķur'an-ı 'azîmü's-şân olmuşdur. Ve zerre-i nâr-ı ġađab ile şâĥibinüñ mazĥar-ı maķt-ı ĥazret-i Rabb ve süzende-i

nār-ı zāt-ı leheb olması sâbıkda beyân olmuşıdı. Ve zerre-i nâ'ire-i zulm ü te'addî ve fitne-i fesâda mü'eddî hâlât, her ne kadar qalîl olsa, ol sitemkârûñ hâlîni tebâh itmek bî-iştibâhdur. İmdi âteş-i zulmî taḥkîr revâ degüldür. Nitekim:

الظلم نار فلا تحقر صغيرتها

فرب جذوة نار احقرت بلدا

buyurmuşlardır. Ve daḥı Ḥamîdî-i merḥûmuñ eş'âr-ı dürer-bârlarından:

نه پند اريکه آه دردمندان بی اثر باشد

که چرخ از کرمی این شعله دائم بر حذر باشد

فروغ دولت ظالم مثال شعله شمعست

که اوج اعتبارش از سر شب تا سحر باشد

kıt'ası üzere ve daḥı:

من از طغیان طوفان و شرار شعله دانستم

که دولت بر طرف از دست ظالم زود میگرد

ebyâtı üzere zâlimûñ zerre-i nâr-ı zulmî kendinûñ 'ömr ü māl ü devleti iḥrâḳına bādî vü zevâl-i 'izz ü rif'atine bâ'is̄ olacaḡı zâhirdür. Ḥattâ eşer-i zulm evvelâ zâlime ulaşur. Görmez misin ki tîr-endâzlar elindeki kemân hedefden muḡaddem figân ider dimişlerdür. Nitekim Şâ'ib eyidür:

اول بظالمان اثر ظلم میرسد

پیش از هدف همیشه کمان ناله میکند

{ علم اکر اندک بود خوارش مدار } 'İlm eger az olsa anı ḡaḡîr ü zelîl tütma. 'İlm, ma'rifdur; her 'ilme şâmildür. Eger, edât-ı şartdur. Endek, «qalîl» ma'nāsına; buved, «ola» dimekdür. Bu cümle şartdur; cezāsı ḡvāreş me-dār mecmû'idur. Ma'nâ anı «ḡaḡîr tütma» dimekdür. ḡvār, vāv-ı ma'düle ile «zelîl ü qalîl» ma'nâlarınadur. Âḡirindeki şîn ḡarfî zamîrdür; 'ilme rāci'dür. Me-dār, nehy-i ḡâzır-ı müfreddür; «tütma» dimekdür.

[Ü265b] { زانکه دارد علم قدر بیشمار } Zîrâ 'ilm şayısız ḡadr ü ḡurmet tutar. Z'ân ki, «andan ötüri ki» dimekdür. Bu ma'nâ Fārisîde zîrâ lafzı ile de edâ olunur. 'İllet beyânında müsta'emeldür. 'İlm, kemâ-merre ma'rifdur. Dâred, muzâri'-i müfred-i ḡâ'ibdür; «tutar» dimekdür. ḡadr, fetḡ-i ḡâf ve sükûn-ı dâl-i mühmele ve rā ile 'Arabîdür; «her nesne [S270b] nüñ miḡdârı ve meblaḡı ve ta'zîm» ma'nâlarınadur. Ve bunda murād ma'lûmdur. Ve lafz-ı mezkûr, fetḡ-i dâl ile Fārisîde, ḡüreş tütanlaruñ bir maḡşûş lu'bine dirler. Bunda murād sükûn-ı dâl ile ma'nâ-yı evveldür ki Fārisîde daḡı müsta'emeldür. Bî-şumâr, «bî-hisâb» dimekdür. Ma'lûm ola ki 'ilm-i şerîf, zātında ne vech memdûḡ nesne oldıḡı âyât u eḡâdîş ile mübeyyen ü meşrûhdur. Pes 'ilm-i şerîfi ḡaḡîr görmek kâr-ı cühelâ vü ḡaḡâ-ender-ḡaḡâdur. Binâ'en 'aleyh 'ulemâyı taḡfîf ü taḡkîr küfrdür didikleri bu ma'nâca hüveydâdur. 'İlme tevḡîr ne mertebe lâzım ise 'ulemâyı tevḡîr ke-zâlik lâzımdur. Nitekim ḡadîs-i şerîfde: وقروا علماء امتی فانهم نجوم الارض vârid ve ḡadîs-i şerîf-i dīgerde العلماء مصابیح الجنة و خلفاء الانبياء şâdir olmuşdur. Egerçi bu maḡûle 'ulemâdan murād 'ilmiyle 'âmil olan kâmillerdür. Lâkin beşeriyet ḡasebiyle 'âlimden şudür iden ḡünâhuñ 'afvı 'ilm

berakâtına mercüdür. Ve ‘ilm-i şerîf hâdîdür. Be-her hâl şâhibin ʔarîḳ-ı müstekîme cezb eyler dimişlerdür. Pes şân-ı ‘ulemâ ‘alîdür. Haḳḳlarında انما يخشى الله من عباده العلماء āyet-i ‘azîmü’ş-şâni kâfi ve daḳı ḥadîṣ-i celîlü’l-‘unvânı medḥlerinde vâfidür. Hattâ ‘ilm ile tefâḥur, ‘ilmüñ şerâfetinden nâşî memdûḥ ve mâl ile tefâḥur mâluñ âfetinden nâşî mezmûmdur dimişlerdür. Nitekim bu ma‘nâda İbnü Yemîn *kıra*:

تفاخر بعلمست مر مردرا
نمی شاید از مال فخر آوری
چو دانش نداری تو با مال جاه
بنزدیک دانا ز خر کمتری

diyü buyurmuşdur. (...[S271a, Ü266a]...) Ḳaldı ki fi-zamâninâ kendi ismini yazamaz olan yaramaz ve eline bir kâḡad virseñ me’âline varamaz câhillerüñ ‘ilmi ḥaḳḳır görmesi ما جهله المرء عدو لما من المزمونından nâşîdür ve şüret-i ḥâlleri zeyy-i ‘ulemâda oldıḡından her birleri zâtlarında ḥar-ı lâ-yefhem iken a‘lemiyet da‘vâsında olması ḳîl ü ḳâl-i bî-me‘âllerinden nâşîdür. Anlaruñ mübâḥâtlerine i‘timâd câ’iz degüldür. Nitekim Şâ’ib, ‘imâme-i büzürg ile da‘vâ-yı faẓl u faẓilet iden ceheleyi, şadâsı bisyâr olan günbed-i mücevvefe teşbîḥ ile ecvef oldıḳların *beyt*:

مخور صائب فريب فضل از عمامة بزرگ
که از بی مغزئ کنيد صدا بسيار ميجنيد

beytiyle imâ buyurmuşdur. Ve şüret-i ḥâllerinüñ zeyy-i ‘ulemâda olmasından kendülere bir fâ’ide ‘â’ide olmaz. Zîrâ şüret-i bâl ü per ile muşavver olan mürḡuñ, pervâza bî-iḳtidâr idigi Kelîm:

اهل صورت هيچ از سامان توانگر نيستند
طائر تصوير پر دارد وليکن بی پرست

beyt-i laḳifinden âşkârdur. Ve ebkâr u efkâr ile şâhid-i ‘ilmüñ ‘ıḳd-ı muvâşalatına ḥarîdârlıḡa bî-iḳtidâr oldıḳlarında, bâzâr-ı ‘ulûmda ‘arż-ı kâlâ-yı ma‘ârif iden ḥ’âceḡân-ı ‘irfânuñ meclisinden leb-cünbân-ı baḥş murâdında olsalar zebânlarında kelâl ü bestegî zâḥir ve mişâl-i lâl olmaları bâḥirdür. Nitekim:

زبان جاهلان از لب کشودن بسته ميكردد
صباح عيد دامادی شب مرکست عنين را

beyt-i dil-ârâsı bu beyânda kâfidür. Ve bu maḳûle cehelenüñ nâmları fülân efendi diyü nâm-ı ‘ulemâ’-i a‘lâm ile hem-nâm olmaḡuñ bilâ-‘ilm ü ‘amel fâ’idesi olmadıḡı:

کرنه همکار بانیکان ز همنامی چه سود
یک مسیح ابرء اکه کرد و ديگر اعورست

beyt-i laḳifinden hüveydâdur. Pes bu mişlü cehele, ‘ilmüñ ḳadrini bilmemekden [Ü266b] nâşî kendülerde ḳadr ü vaḳâr u i‘tibâruñ ma‘dûm idigi ehline ma‘lûmdur.

﴿ رنج اندک را بکن غمخوارکی ﴾ Azacıḳ olan ‘illete ḡamm-ḥ’ârîḳ eyle ya‘nî ‘ilâcı ḳaydında ol.

Renc-i endek-râ, «azacıḳ zaḥmete»; **bü-kon**, zamm-ı bâ’-i zâ’ide ile emr-i ḥâzırdu; «eyle» dimekdür.

Ġamm-ḥ^vāregī, «ġamm yiyicilik» dimekdür. Bu kelime ġuşşa maⁿāsına olan [S271b] ġamm lafzı ile yiyici maⁿāsına ism-i fāⁱl olan ḥ^vārende lafzından muraḥḥam ḥ^vār kelimesinden mürekkebdür. Ḥorende, «ıyāl» maⁿāsına ism-i fāⁱldür. Kaçan bu lafzdan ‘alāmet-i ism-i fāⁱlūñ ḥazfıyle terkīb-i tavşifide vukū^ı murād olınsa vāv ḥarfından şoñra bir elif ziyādesiyle «ḥ^vār» dinmek kavā[’]id-i muṭtaride-i Fürsdendür. Ġamm-ḥ^vāruñ āḥirinde olan kāf u yā ḥarfleri, ḥ^vācegī ve bendegī kelimelerindeki kāf u yālar gibi edāt-ı maşdardur. İmdi bir ‘illet ve zaḥmet-i ḳalīl iken anuñ ‘ilāc u devāsı ḳaydında ol; bunda ne vardur? dime. ‘İlletūñ küçügi büyügi olmaz.

﴿ ورنه بینی عجز در بیچارگی ﴾ Yoksa çaresizlikde ‘aciz görürsin. Yaⁿī; şoñra defⁱnde ‘āciz ü bī-çāre olursın dimekdür. **V’er ne**, «ve illā» dimekdür ki Türkīde andan «yoğsa» lafzı ile ta^bīr olunur. Maⁿā-yı murād; eger renc-i ḳalīl için ġamm-ḥ^vārlik eylemez iseñ; **bīnī**, «görürsin»; **‘aciz**, «‘āciz» dimekdür. Zīrā ‘aciz feth-i ‘ayn ile maşdar-ı ‘Arabīdür; «za[’]f u süstlük» maⁿāsınadır. Nitekim لا تلبثوا نیتة مدار معجزة hadīs-i şerīfından maⁿā-yı mezkūr müstefāddür. Mu[’]cize bunda cīmūñ kesri ve fethi ile oğınmak cā[’]izdür. Maⁿā-yı şerīf; iktisāb-ı ma[’]şetde ‘āciz oldıġuñuz beldede iḳāmet eylemeñ dimekdür. ‘Āciz Fārisīde, güci olmayan ādeme dirler. **Der-bī-çāregī**, «çāresizlikde» dimekdür. Der, zarfıyyet içündür. Bī-çāre, ‘āciz ü ġarīb ü bī-kes maⁿāsınadır. Bī-vāre, mişlühüdür. Āḥirine maşdar-ı edātī olan kāf u yā gelmegile āḥirde olan hā[’]-i resmiyye ḥazf olınmışdır. Ba[’]zı nüşhada bī-çāregī yirine bī-māregī lafzı gelmişdir. Buña göre maⁿā; ve illā ḥastelikde ‘aciz görürsin demek olur. Ma[’]lūm ola ki ‘illet her ne ḳadar az olur ise de defⁱne müdāvā lāzımdur. Ve mu[’]ālece ḳişinūñ tevekküline māni[’] degüldür. Ancağ ‘ilāc, sebep-i zāḥir-i şifādur; yoğsa şāfi-i ḥaḳīḳī Ḥudādur diyü i[’]tikād gerekdür. Nitekim:

وللطبيب له في الطب معرفة
مادام في اجل الانسان [Ü267a] تأخير
حتى اذا انقضت ايام مدته
حارالطبيب و خانتة العقاقير

bu beyānda kāfīdür. ‘Aḳāḳīr, germiyyetlü olan dārū maⁿāsınadır. İmdi müdāvā mevti dāfi[’] degül iken ṭabīb, mürāca[’]at-ı eceli gelmeyene göre ‘illetūñ ziyāde olmaması ve tezāyüd-i ‘illet ile ‘ibādetden ḳalmaması içündür. Ḥattā bir şehrde ṭabīb-i ḥāzıḳ bulunmasa ol şehrde iḳāmet cā[’]iz degüldür. Zīrā [S272a] beden şaḥīḥ olmadıḳca ‘ibādet-i kāmilenūñ istiḥşālī müte[’]assir olur dimişlerdür. Velākin ṭabībde ḥazāḳat ü İslāmiyyet şartdur dimişlerdür. (...) Nāzım beyt-i sābıḳı mezīd-i izāḥ için buyurmuşdur:

﴿ درد سر را کر نجويد کس علاج ﴾ Baş ağrısına eger bir kimse ‘ilāc ṭaleb eylemeye. **Derd-i ser-rā**, «baş ağrısına» dimekdür. Mecmū[’]ı fi[’]l-i şart olan ne-cūyedūñ muḳaddem-i mef[’]ūlidir. **Ger**, eger kelimesinden muḥaffef edāt-ı şartdur. **Ne-cūyed**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā[’]ibdür; «istemez» dimekdür. **Kes**, feth-i kāf ve sükūn-ı sīn-i mühmele ile «kimse» dimekdür. **‘ilāc**, ‘Arabīdür; «bir nesneyi zā[’]il eylemege» dirler; devāda bu mevcüddür. Pes şart-ı mezkūruñ cezāsı budur ki zıkr olunur:

﴿ خوف آن باشد که بد کردد مزاج ﴾ Anuñ mizācı kötü olur diyü ḳorḳula. Taşvīr-i ‘ibāre; ḥavf bāşed ki mizāc-ı ān bed gerded dimekdür. **Ḥavf**, «ḳorḳu» maⁿāsına mübtedādur. **Bāşed**, «ola» maⁿāsına

haberdür ki rābı̄tadır. **Bed**, «kötü»; **gerded**, «olur» dimekdür. [Ü267b] Maʿnāsında taḥvīl muʿteber olan «gerdiden»den müştakḳ-ı muzārı̄dür. Ḥattā ʿaraba didikleri ālete gerdün didikleri döndüğü içündür. Ve buña teşbīhan felege çarḫ-ı gerdün dirler. Ve daḫı çarḫ lafzın ḥazf ile felege yalnız gerdün daḫı dirler. Nitekim:

Anuñçün böyle gerdān oldı gerdün

Ki añlanmaya ger dānā vü ger dūn

dimişlerdür. İmdi derdsiz ne olacaḫ diyü ʿadem-i ʿilāc, bāʿiṣ-i sūʾ-i mizāc oldıḫı beyāna muḥtāc degüldür; gerek ḫaḫıḫaten derd-i ser olsun ve gerek aña beñzer bir keder olsun eʿammdur. Ḥattā āḫaruñ efsāne-i derd-i serin [S272b] istimāʿa zurefā rızā virmemişlerdür. Nitekim bir ḫuṣūṣı beyānda muḫātaba; “eger ser-i saʿādeti taṣdīʿ olmaz ise” diyü iʿtizār meṣḫūr-ı miyāne-i şıḫār u kibārdur. Ve bu maʿnā üzre derd-i ser-i dīgerāndan derd-i ser peydā olacaḫın iʿlānda ve bu mişllü nesneyi istimāʿdan gürizān olmaḫı beyānda zurefā-yı şuʿarādan bir merd-i laṭīf, *beyt*:

كل همان به که بهر حرف نیندازد کوش

ور نه درد سر مرغان چمن بسیارست

buyurmuşlardır. Pes eşyāʾ-i erbaʿa-i mezkūreden, ʿadūdan ḫazer ve āteşüñ defʿine ihtimāmı ekşer ḫılmaḫıñ lüzümından nāṣı şānlarına ihtimām için nāzım teʾkīd-i mā-sebaḫ ḫaṣdıyle eyidür:

﴿ باش از قول مخالف بر حذر ﴾ Ḫavlı muḫālifden ḫazer üzre ol. **Bāş**, emr-i ḫāzırdur; «ol»

dimekdür. **Ez**, «an» maʿnāsınadır. **Ḫavlı**, ʿArabīdür; maʿrūfdur. Mā-baʿdine muzāfdur. **Muḫālif**, ism-i fāʿil-i ʿArabīdür. Ḫaldı ki ḫavlıñ muḫālife izāfeti lāmiyye olur ise muḫālifden murād ʿadū olmaḫ üzre maʿnā; ʿadūnuñ ḫavlından ḫazer eyle ve iʿtimādından güzer ḫıl demek olur. Ve eger izāfet-i mezkūr beyāniyye yāḫod mevşūfuñ şifata izāfeti ḫabīline ḫaml olunur ise maʿnā bir kimseye zebān-dirāzlıḫ ile muḫālif söz söylemekden ḫazer eyle ki ʿadāvete bāʿiṣ olmaya demek olur. Nitekim Şāʾib:

بوی خون می آید از تیغ زبان اعتراض

خرده کیری عاقبت تخم عداوت میشود

diyü buyurulmuşdur. Maʿnā-yı beyt maʿrūfdur. **Ber-ḫazer**, «iḫtirāz üzre ol» dimekdür. Maʿlūm ola ki ḫiṣnūñ ʿadūsı kendüye eyüsün söylemez. Anuñçün zuraḫādan biri dimişdür, lā:

تلخی از زهر و حلاوت ز شکر مطلوبست

[Ü268a] دشمن آن به که بخوبی نکند یاد مرا

Yaʿnī; zehrden maṭlūb olan acılıḫ, şekerden maṭlūb olan ḫalāvetdür. İmdi düşmen ise zehrden ʿibāretdür. Zehrden ḫalāvet ḫāşıl olmadığı ḫasebiyle düşmene ol yegdür ki, bizi ḫübluḫ ile yād eylemeye dimekdür. Düşmānuñ ḫāli böyledür. Hemān Ḥudā şerrlerinden emīn ve kendülerin şāʿirūñ, Ğanī:

دشمنترا همچو میخ خیمه میخواهم مدام

تن بخاک و سنک بر سر ریسمان بر کردنش

mazmūn-ı icābet-maḫrūnına ḫarīn eyleye, āmīn! Pes ḫāli böyle olan muḫālifüñ sözinden ḫazer lāzımdür. Selāmet, anları söyletmemek ve sözlerine iʿtimād itmemekdür. Maʿnā-yı muḫtemele göre

āhara zebān-dirāzlıq ile muhālif söz söylemek dağı fenādur. Zīrā “söz sözi götürür” didikleri [S273a] meşel üzre, muhālif söz söyleyen derd-i sere mübtelā vü giriftār-ı kayd u belā olmaq muqarrerdür. Kişinüñ selāmeti, ‘ömrinüñ şu gibi sözsüz güzere eylesindendür. Yoksa zebān-dirāzlığı sebebiyle fevvārede ser-nigünluq ile, derd-i ser der-kārdur. Nitekim şā‘irüñ bu ma‘nāyı iş‘arda, lā:

خوشست عمر که چون آب بی سخن کزرد
زبان درازئ فواره درد سر دارد

beyt-i laṭīfinüñ me‘ālī āşkārdur. İmdi kavli-i muhālifden hāzeri kable’l-vuḳū‘ taqdīm-i lāzime-i hālden olmağın nāzım eyidür:

﴿ پیش از آن کز پا در آبی ای پسر ﴾ İy oğul! Andan öñdin ki zelil ü ‘āciz ü muḫṭarr olasin. **Piş ez-ān ki**, «andan muḫaddem ki»; **ez-pā der āyi**, bu kelimāt Fārisīde bu vechile müctemi‘an isti‘māl olunup, bunuñla miḥnet ü meşakḫatde olmağdan kināye olunur. Nitekim «ez-pāy üftādī» terkibinde böyledür. Zāhiren ma‘nāsı «ayağdan taşra gelesin» ya‘nī «zelil ü ‘āciz olasin dimekdür. **İy püser**, «iy oğul» dimekdür. Pes nāzımuñ bu beytinden bu mişllü ‘ākıbet-endiş olmağa naşihat-i işareti vardur. Nitekim dimişlerdür:

Fā’id(e) itmez görüle dest-i teḫassür berhem
Kār-ı evvelde kişi ‘ākıbet-endiş gerek

﴿ آتش اندک توان کشتن بآب ﴾ Azacıq āteşi şu ile söndürmek mümkündür. **Āteş-i endek**, «azacıq āteşi»; **tevān**, «mümkündür»; **küşten**, zamm-ı kâf-ı ‘Arabī ile «depelemek ve helāk itmek» ma‘nāsınadır. Pes söndürmekde bu ma‘nā mevcūddur. [Ü268b] **Be-āb**, evvelde olan bā’-i meftūḫa sebebiyyedür; küšten lafzına müte‘allıqdur. Āb, şudur. *Laḫfe*: Āteşüñ āb ile intıfāsında ḫāşıl olan şadā-yı pür-süz, ba‘zıların didigi gibi yalnız āteşüñ veyāḫod yalnız ābuñ degüldür. Belki her birleri ḫilāf-ı cins yollu zıddlarıyla cem‘ oldıklarında her birlerinden ḫāşıl olan sūriş-i şekvā vü feryād-ı bī-cādur.

﴿ وای از آن ساعت که کیرد التهاب ﴾ Vāy ol sā‘at ki yalıñlanmaq ṭuta. Ya‘nī; ol zamān definde ‘aciz ü ızırār çekmek der-kārdur dimekdür. **Vāy**, Fārisīdür; vāh ve dağı vāḫ dirler; ḫayf eylemek maḫallinde müsta‘meldür. Türkīde dağı şāyi‘dür. **Ez-ān sā‘at ki**, «ol zamāndan ki» dimekdür. Sā‘at bunda zamāndan ‘ibāretdür. Zamān, ānātdan mürekkebdür ve ān mā‘lumdur. **Gired**, kesr-i kâf-ı ‘Acemī ile «giriten»den müştakḫ müzarī‘-i müfred-i gā’ibdür; «ṭutar» dimekdür. Ba‘zı nüşhada gīr ma‘nāsına [S273b] yābed gelmişdür. Yābed, «bulur» dimekdür. **İltihāb**, ifti‘āl bābindan maşdar-ı ‘Arabīdür; «od yalıñlanmaq ve şu‘elenmek» ma‘nāsınadır. Lehebden me‘ḫūzudur. Leheb, od yalıñıdır. Aña lisānū’n-nār dağı dirler. Ebū Lehebe ebū leheb tesmiyesi işrāk-ı cemālī içündür. İmdi her bir āteşi az iken āb-ı münāsibi ile söyündürmek hengām-ı kılletinde āsāndur. Ammā ‘alev-gīr oldıqda intıfā vü itfāsı ‘asir idigi nümāyāndur; gerek nār-ı maḫsūs olsun ve gerek ğayr-ı maḫsūs olan nār-ı ‘adāvet ü nār-ı ğadab ve ḫuşūşıyla nār-ı ‘ışk olsun. Ḥattā ‘ışk āteşiyle eşk-rīz-i çeşm-i ḫūn-bār olan ‘uşşāk ḫaḫkımda; “anlar ğarīḫ iken muḫterīklardur” dinmişdür. Nitekim *mısrā‘*:

فهل رأيت غريقا و هو محترق

mısrâfı bu ma'nâda kâfi ve Selîmüñ *beyt*:

اگر دریا ز اشکم دم زند آشوب میخواهد
و اگر آتش کند دعوی بآهم چوب میخواهد

beytinüñ maẓmûnı bu îmâda vâfidür. Qaldı ki mezkûr âteşlerüñ az iken iţfâsına ihtimâmuñ lüzümü âteş-i ışk-ı haķıķınüñ gayrında idigi bî-reybdür. Zîrâ:

ışk her dilde bulunmaz dil-i dâñada olur
Şeb-çirâğı arama cûda o deryâda olur
ışkı ıursun ķo mecâzî ise de sîneñde
Âb-ı engür ĥum içre ıurarak bâde olur

dimişlerdür. Ve âteş-i ışk ile süzân olmak uşşâķuñ muķtezâ-yı şânları oldığından [Ü269a], gülşen-i ışk-ı yârda aġyârüñ 'adem-i ihtirâķın ĥâr oldığına nisbet eylemişlerdür. Nitekim Hilâlîñüñ *beyt*:

یار ما هرکز نیازدارد دل اغیار را
کل سراسر آتشتست اما نسوزد خاررا

beyt-i dil-ârâsından ma'nâ-yı murâd hüveydâdur.

Der-Beyân-ı Fürü Ĥorden-i Ĥışm u Ĥađab ve Âñçi Ez'o Rûsvâyî Ĥîzed

﴿ ای پسر هرکس که دارد چار چیز ﴾ İy oġul her kimse ki dört nesneyi ıutar.

﴿ چار دیگر هم شود موجود نیز ﴾ Ol dörtden dört âĥar nesne daĥı mevcûd olur. Ya'nî; dört nesne, dört nesneyi müşmir olur. Anlar beyân-ı âfî üzre; cedelden fezâĥat ve ġađabdan nedâmet ve kibrden 'adâvet ve tekâsülden ĥaķâretüñ ĥuşülleridür. Nitekim nâzım buyurur:

﴿ عاقبت رسوایی آید از لجاج ﴾ Ve 'inâd u lecâcdan 'âķıbet rûsvâyılık gelür. [S274a] 'Āķıbet, «encâm-ı kâr» dimekdür. **Rûsvâyî**, yâ'-i şâniye maşdariyyedür. Rûsvây, «gizlü nesnenün şuyü'» ma'nâsınadır ki 'Arabîde fezâĥat ile beyân olunur; Fürs ü Türkde müsta'meldür. Lafz-ı mezkûruñ ma'nâsı Ĥ'âce Kelîmüñ *beyt*:

بگذر ز نام و ننک که رسوایی آورد
پیوسته رو سیاه نکین بهر نام بود

beyt-i rengîninden hüveydâdur. Ya'nî; nâm u nengden ġüzer eyle ki bu da'vâ rûsvâyılık getürür. Nitekim mührüñ hemîşe rû-siyâĥ oldığı nâm eclî içündür dimekdür. **Āyed**, muzâri'-i müfred-i ġâ'ibdür; «gelür» ya'nî «peydâ olur» dimekdür. Maşdarı «âmeden»dür ki gelmek ma'nâsınadır. **Ez-lecâc**, «bî-hüde cedel ü i'tirâzdan» dimekdür. Pes bî-hüde baĥş ü i'tirâzdan, rûsvâyılıġuñ ĥuşüli zâhirdür. Her ĥâlde mülâyemet, şâĥibine ġubâr-ı kederi dâfi' ü selâmetdür. Nitekim Ĥanî-i Keşmîrî eyidür *beyt*:

وضع ملايم بود تیغ زبانرا سپر
تیره نسازد نفس آینه آب را

Ya'nî vaz'-ı mülâyemet, cünne-i seyf-i lisândur. Nitekim âyîne-i âba nefes-i ruţbet-perver keşâfet ü keder viremez. Ammâ âyîne-i meşhürda, nefesden muġayyer olmak der-kârdur. Zîrâ kendüde mülâyemet

yoğdur dimekdir. İmdi cedel-kārhlık bā'is-i rüsvālīkdur. 'Āqıl olan cedelden dūr ve lecācuñ cevābında süküť üzre maḥşūr olur. Nitekim İmām [Ü269b] Şāfi'eyidür *kıta*:

اذا نطق السفينة فلا نجبه
و احسن ما يمكن ذلك السكوت
فان كلمته فرجته عنه
و ان تتركه نا كمد يموت

Kemed, taḥrīk ile ḥüzn ma'nāsınadır. Ve nerm-lisān olan kimesnenüñ, mücādil ü lecüc olan dürüşṭān miyānesinde ḥoş-ḥāl ve hem-ḥāneliklerinde selīmü'l-bāl olacağı Selīmüñ *beyt*:

بنرمی با درستان میتوان ساخت
زیان همخانه دندان ازان شد

beytinden nümāyāndur. Fi'l-ḥaḳīqa lisān-ı mülāyemeti sebebiyle dendān gibi dürüşṭānuñ mücāveretiyle bir ḥānede sākin olmuştur.

﴿ *خشم را نکند پشیمانی علاج* ﴾ Ğaḍaba peşimānlık 'ilāc eylemez. Ya'nī; Ğaḍabdan soñra nedāmet ḥāşıl olur; lākin soñ peşimānlık aşşı kılmaz dimekdir. **Ḥışm-rā**, «ğadaba»; **ne'kned**, nefy-i istiḳbāl-i müfred-i ġā'ibdür; «eylemez» dimekdir. Bunda zarūret-i vezn için kāf sākin okınmalıdır. **Peşimānī**, āḥirdeki yā'-i maşdariyye ile ma'nāsı zāhirdür. **'İlāc**, «devā» ma'nāsına ma'rūfdur. Sābıqda beyān olındığı üzre icrā'-i [S274b] Ğaḍab, bā'is-i mażhariyyet-i Ğaḍab-ı Rabb oldığından mā-'adā encāmında te'essüf-i bī-fā'ide mücerredür. İmdi 'āqıl olan علو الاقتدار من علو الاقدار 'āmil olmalıdır. Ve Ğaḍabdan nāşī 'ibāda düşnāmdār olmağın zararını yine şetm idene rāci' idigin beyānda Şā'ib:

دهن خویش بدشنام میالا زنهار
کین زر قلب بهرکس که رهى باز دهد

buyurmuşdur. Ya'nī; kendi dehānuñı düşnām-ı enām ile zinhār telvīs eyleme ki ol ḳalb altını her kime virür iseñ ġirü saña redd ider dimekdir. Bunda murād ma'lūmdur. Kötü söz ile kötü aḳça yine şāḥibinüñdür didikleri meşhürdür.

﴿ *بی کمان از کبر خیزد دشمنی* ﴾ Şeksiz kibrden 'adāvet peydā olur. **Bī-gümān**, «bī-şekk»; **ez-kibr**, «kibr ü ġurūrdan»; **ḥized**, muzāri'-i müfred-i ġā'ibdür; aşl «ḳalkar» ma'nāsınadır. Bunda ma'nā-yı lāzımı «irādesiyle peydā olur» dimekdir. **Düşmenī**, āḥirindeki yā'-i maşdariyye ile «düşmānlık» dimekdir. Pes kibr ü ġurūrdan 'adāvet ḥuşūli zāhirdür. Nitekim şeyṭān-ı 'aleyhi'l-la'ne kibrden nāşī Ādem 'aleyhi's-selāma ve evlādlarına ilā-yevmi'l-ḳiyām 'adū olmuştur. Pes kibr, şıfat-ı şeyṭāniyyedür; ġavā'ili keşiredür. İzālesine sa'y itmek gerekdir. Lākin izālesi, esbābını 'ilme mevḳūfdur. [Ü270a] Esbāb-ı kibr yedidür; ilm ü 'ibādet ü neseb ü cemāl ü kuvvet ü māl ü etbā'a mağrūriyyetden nāşidür. İmdi 'āqıl olan evvelen 'ilm-i ḥaşyet ü tevāzu' ve niyyet-i ḥālīşa ile 'amele mağrūn olmağın lüzūmını bilmek gerekdir. Ve sāniyen, 'ibādetüñ ḳabül ve 'adem-i ḳabūli müteyāḳkın olmadığın añlamak gerekdir. Ve sālişen, neseb ile tekebbürlük, ġayruñ kemāliyle te'azzüz idigin fehm itmek gerekdir. Rābi'an, cemāl ile tekebbürlük,

بقدر آنچه فرمان میبری فرمان روا کردی

beyt-i laṭīfinden [Ü271a] zāhirdür. Daḥı lıis llaṣṣān ala ṣāseı Daḥı naẓm-ı münifinden bāhirdür. Pes nāẓım raḥımeḥu'llāḥü te'ālā, eşyā'-ı erba'a-i mezküreyi mezid-i tızāḥ için tafşiline şurü' idüp buyurur:

﴿ چون لجوجی در میان پیدا شود ﴾ Çünkü miyānede mu'ānede peydā ola. **Çun**, «çünkü»; **lecüci**, yā'-ı maşdariyye ile «mu'ānede» ma'nāsınadır. Zırā Fāriside fetḥ-i lām ile lec ve lecüc iki ma'nāya gelir. Ve biri 'ināddur ki bu maḳāmda ma'nā-yı murāddur. Ve biri daḥı depmedür ki aña Fāriside leked daḥı dirler. Pes lecüci «inādliḳ» dimekdür. **Der-miyān**, «aralıḳda» dimekdür. **Peydā**: Ma'lüm ola ki erbāb-ı Fırs ḳatında peydā lafzı pinhān ile ve nihān lafzı āşḳār ile ve hüveydā lafzı rāz ile ve pūşide lafzı bāz ile muḳābillerdür. Lākin gāḥi zārüret-i şirde peydā lafzı nihān muḳābilinde isti'māl ile «zāḥir» ma'nāsına olur. Nitekim bu maḳāmda bu vechile müsta'meldür. **Şeved**, «olur» ma'nāsına muzāri'-i müfred-i gā'ibdür.

﴿ بنده از شومئ آن رسوا شود ﴾ Kıl anuñ şümüluğından rüsvāy olur. **Bende**, «kıl»; **ez-şümü-i ān**, «ol inādliđuñ şe'āmetinden» dimekdür. Şüm, yaramaz yıldızlı ḥayırsız kimseye dirler. 'Arabide şin-ı mu'cemenüñ zammı ve hemzenüñ süküniyle «şu'm»dur ki «yümn»üñ naḳtızıdır. Bunuñla murād; 'adem-i muvāfaḳatdur ve Fāriside müsta'meldür. Āḥirindeki yā maşdariyyedür; mā-ba'dine izāfet ecli için yādan soñra bir hemze getirilmişdür. Ān, lecüclüğe işaretdür. Ve daḥı ma'lüm [S276a] ola ki teşe''üm ancak 'avretde ve dārda ve feresdedür. 'Avretüñ şümü; ḥulḳı bed ve mehri ağır yāḥod 'aḳım olandır. Dāruñ şümü; dīḳ ve cārı bed olandır. Feresüñ şümü; ğayr-ı münḳād yāḥod üzerinde ğazā olmayandır. Nitekim İmām Müslim Şaḥīḥinde eyidür: روی ابن عمر ان رسوالله عليه السلام قال لا عدوى ولا طيرة وانما الشؤم فى ثلاث المرة والفرس والدار bu ḥadıs-i şerifüñ beyānında 'ulemā buyurmuşlardur ki; eşyā'-ı şelāsede olan şümüluğ ḥükmi 'alā-vechi'l-ğalebedür; yoksa ḳaḳı degüldür. Ve bu üç nesne ile taḥşişun bi'z-zikrūñ 'illeti bunlaruñ şāḥibine zār-ı keşir ulaşdığıındandır. Yāḥod bunlara ibtilāda olan şümüluğdan insāna āfetüñ ḳarīb idigin bilüp bunlardan [Ü271b] müfāraḳat olınmaḳ içündür. Pes nāẓımuñ lecüclüğüñ şümüluğından bende rüsvāy olur didigi bu 'illetde müşārik olmağıla şüm lafzını irād eylemişdür; te'emmül olına. **Rüsvā şeved**, «rüsvāy olur» dimekdür. 'Āḳıl olan rüsvāyılıḳdan ḥazer eylemek gerekdür. Ḳaldı ki böyle mu'ānidüñ 'tirāzına dūçār olana lāzım olan, 'adem-i muḳābele ile sükütdür. Zırā ayağıñı ışiran kelbe muḳābele ile pāy-ı kelbi ışırmaḳ 'uḳalā işi olmadığı *ḳıḳa*:

وان سب اياك ذو حفة

فلا ترجعن بمثل عليه

فان غص رجليك كلب فما

لك ان تغص جزاء يديه

didikleri ḳıḳa-i dil-ārādan hüveydādur.

﴿ خشم خود را چونکه راند جاهلی ﴾ Çünkü bir cāḥil kendi ğaḳabını icrā eyler. **Ḥışm-ı ḥod-rā**, izāfetle kendi ğaḳabını dimekdür. **Çun ki**, 'illet içündür. **Rāned**, muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; «sürer» dimekdür. Sürmege icrā lāzım gelmegin, icrā eyler dimek murāddur. **Cāḥilī**, yā'-ı vaḥdet ile «bir cāḥil»

dimek olur. Cāhil lafzını irādda, ğağabını icrā eylemek cūhelā kārıdır; ğađabnāk olan her ne kadar ‘ālim dağı olur ise ma‘nāda ma‘rifetden ‘ārīdür dimege işāret vardır.

﴿ جز پشیمانیش نبود حاصلی ﴾ Aña peşimānlıđdan ğayrı bir hāşıl olmaya. **Cüz peşimānış**, «aña peşimānlıđdan ğayrı» dimekdür. Āħirinde olan şın, zamīr-i ğā’ibdür; ğağabın sâ’ık olan cāhile rāci’dür; **nebved** fi’linüñ āħirine merbūtdur. Ta‘bīr «ne-buvedeş»; «aña olmaya» dimekdür. **Hāşılı**, yā’-i vaħdet ile «bir fā’ide» dimekdür. Pes soñ peşimānlıđuñ bī-fā’ide idigi meşhūrdur.

﴿ هرکه کرد از کبر بالا کردنش ﴾ Her kim ki kibrden nāşī boynunu yüksek eyledi. **Her ki**, «her kim ki»; **kerd**, fetħ-i kāf-ı ‘Arabī ile māzī-i müfred-i ğā’ibdür. [S276b] «eyledi» ma‘nāsınadır. **Ez-kibr**, «kibrden nāşī» dimekdür. **Bālā**, bunda «yüce» ma‘nāsınadır. Ve bundan mā-‘adā dōrt ma‘nāya gelür. Biri, kıdd ü kımet ve biri fark-ı ser ve biri güzel ve biri yedek at ma‘nālarınadır. **Gerdenes**, «boynını» dimekdür. Gerden, boyundur. Āħirindeki şın, zamīrdür; her ki lafzınıñ medlūline rāci’dür.

﴿ دوستان کردند آخر دشمنش ﴾ [Ü272a] Anuñ dostları āħir-i kār düşmen olurlar. **Dostān**, cem‘dür; müfredi dostdur. Mısrā‘uñ āħirindeki şın, dostān lafzınıñ āħirine merbūtdur. Ta‘bīr dostāneş; ma‘nāsı «anuñ dostları» dimekdür. **Kerdend**, muzāri‘uñ cem‘-i ğā’ibidür; «olurlar» dimekdür; maşdarı taħvīl ü şayrūreti müş‘ir olan «gerdiden»dür. **Āħir**, «encāmında» dimekdür. **Düşmen**, ma‘rūfdur. Pes kibr ile gerden-efrāz olanuñ dostları, dostluğı düşmānlıđa taħvīl ile her tarafından üzerine hücum eylemek Şeyħ Sa‘dīnūñ:

هرکه از کبر کردن اندازد
دشمن از هر طرف برو تا زد
سعدی افتاده است و آزاده
کس نیاید بجنک افتاده

kışa-i nāzükinden hüveydā vü beyān-sāzdur.

﴿ کاهلی را هرکه سازد پیشه ﴾ Her kim ki keslānlıđı ‘ādet düzer. **Kāhili-rā**, «kāhillıđı» dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **sāzed**, «düzer» ya‘nī «eyler» dimekdür. **Pişe’i**, hemze-i vaħdet ile «bir ‘ādet ü şan‘at» dimekdür. Pes bu kelimeyi irādda, keslānlıđı mu‘tād eylemeyüp, lā-‘an-‘kaşdin kendüden kehālet şudür idene bu ma‘nāca kāhil dinmege işāret vardır. Ammā keseli mu‘tād idinen:

﴿ آید از خواری بیایش تیشه ﴾ Hāķāretden anuñ ayađına bir tışe gelür. Ya‘nī; rezil ü zelīl ve ğor u ğacil olur dimekdür. Hāķāret-i mezkūr hāķāret-i dāreynden e‘ammıdır. **Āyed**, «gelür»; **ez-ħ‘ārī**, «hāķāretiden»; **be-pāyeş**, «ol kāhilüñ ayađına»; **tışe’i**, hemze-i vaħdet ile «bir keser ve balta veyā külüng» dimekdür. Murād; kārī kesād ve ğālī pür-fesād olur dimekten kināyedür. Bu ta‘bīr Türkīde dađı vardır. Nitekim “fūlān fūlān ğuşūşda fūlānuñ ayađına balta oldı” ya‘nī revācına ma‘nī oldı dirler.

﴿ خشم خودرا کر فرو نخورد کسی ﴾ Eger bir kimse kendi ğağabını aşığı yutmaya. Ya‘nī kaşm-ı [Ü273a]²³ ğayz eylemeye dimekdür. **Hışm-ı ğod-rā**, izāfetle «kendi ğağabını» dimekdür. **Ger**, egerden muğaffef edāt-ı şartdır. **Fürü**, fā’nuñ ve rā’-i mühmelenüñ zammeleriyle ve vāv ile «aşığı» dimekdür.

Laḫfe: Fūrū lafzı Fārisīde kaçan ten lafzı ile mürekkeben istiḥmāl olunup fūrū-ten dinse tevāzuḥ maḥnāsına olur. Ve kaçan [S277a] dāšte lafzı ile mürekkeb olup fūrū-dāšt dinse maḫāmāt-ı müsikīde āḫir-i negamāt murād olunur. Maḫāmāt-ı müsikīde uşul dördtür: Rāst ve ʿIrāk ve Zīr-efkend ve İşfehāndur. Rāstuñ daḫı ferʿi ikidür; biri Zengule ve biri ʿUşşāḫdur. Ve ʿIrākuñ daḫı ferʿi ikidür; biri Māye ve biri Būselikdür. Ve Zīr-efkendüñ daḫı ferʿi ikidür; biri Büzürg ve biri Rehāvīdür. Ve İşfehānuñ daḫı ferʿi ikidür; biri Ḥuseynī ve biri Nevādur. Her iki ferʿden bir āvāz mütevellid ve münşecib olur. Meşelā Māye ile Būselikden Ḥıcāz tevellüd ider. Tafşıl-i şuḥbeler Risāle-i Müsikīde taleb olına, kezā-fī-Ferheng. **Neḥvred**, nūn-ı nāfiyenüñ fetḫi ve zāruret-i vezn için ḫāʿ-i muḥcemenüñ sükūnıyla nefy-i istiḫbāl-i müfred-i gāʿibdür. Ve bu maḫāmda fīl-i şartdur; «yimez ise» dimekdür. **Kesī**, fīl-i mezbūruñ fāʿilidür. Yāʿsı vaḫdet içündür; maḥnā «bir kimse» dimekdür.

﴿ عاقبت بیند پشیمانی بسی ﴾ ʿĀḫıbet niçe peşimānlıḫ görür. **ʿĀḫıbet**, maḥlūmdur. **Bined**, muzariḥ-i müfred-i gāʿibdür; «görür» dimekdür. **Peşimānī**, yāʿ-ı maşdariyye ile «peşimānlıḫ» dimekdür. **Besī**, āḫirindeki yāʿ-ı nisbī ile «niçe» dimekdür. Nitekim «besā» kelimesinde elif, nisbet içündür. İmdi gāḫabuñ icrāsınunñ encāmı peşimānlıḫ oldıḫı maḥlūm ve soñ peşimānlıḫunñ ʿadem-i fāʿidesi meczūmdur.

﴿ هرکه او افتاده و تن پرورست ﴾ Her kim ki o ūftāde ve ten besleyicidür. Yaḥnī kāhil ve tenbellik ile yan gelüp ekl ü şürb ile vücūd besleyici dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, zāmīrdür «o kimse» dimekdür. **Ūftāde** ve hemzesiz fütāde ve vāv ile ūftāde bir maḥnāyadır; «düşmiş» dimekdür. ʿĀşıḫ maḥşūḫınuñ düşküni oldıḫı için “fūlān fūlānuñ ʿāşıḫıdur” diyecek maḫallde “ūftādesidür” dirler. **Vü(vāv)**, ʿaḫf içündür; mā-baḥdini mā-ḫablina ʿāḫıfdur. **Ten-perver**, terkīb-i tavşīfidür; «vücūd besleyici» dimekdür. Bundan murād; «ekl ü şürbe [Ü273b] muvella» dimekdür. **(E)st**, edāt-ı haberdür, «est»den muḫaffedür.

﴿ نیست انسان کمتر از کاو و خروست ﴾ İnsān degüldür; öküz ve eşekden kemterdür. **Nist**, aşl maḥnāsı «yoḫdur» dimek idi. Bunda meʿāl hasebiyle «degüldür» dimekdür. **İnsān**, maḥrūfdur; «benī-Ādem» dimekdür. **Kemter**, «eksikrek» yaḥnī «ziyāde eksik ve bī-ḫadr» dimekdür. Mısrāʿunñ āḫirinde olan edāt-ı haber bu kelimenünñ āḫirine merbūtdur. Taḥbīr «kemterest» dimekdür. **Ez**, «min» maḥnāsınadır. **Gāv**, kāf-ı ʿAcemī ile «ehlī olan öküz»e dirler; işe yaramaḫ şartıyla. Zīrā çiftten kaçan [S277b] öküze Fārisīde «berze-gāv» dirler. İmdi kāhil olan, çiftten kaçan öküz gibi olmaḫın işe yarayan öküzden ve yük çekici merkebden kemter oldıḫına bunda işāret vardur. **U(vāv)**, ʿaḫf içündür. **Ḥar**, ehlī olan eşekdür. Yabānīsine «gür» dirler. Pes merkeb her ne ḫadar bī-idrāk u şuḥūr ise yük çekdiḫi hasebiyle maḫbūldür. Nitekim Saḥdī:

مسکین خر اگرچه بی تمیزست

چون بار کشد همی عزیزست

beyt-i laḫfī bu maḥnāda kāfidür. Ammā tenbel-ten olan kāhil, ḫardan kemter oldıḫı bu beyānda zāhir ve fehīme vāfidür.

²³ Ü272b boştur.

Der-Beyân-ı Çâr Çîz Ki Bekâ Ne-Dâred

﴿ چار چیز ای خواجه کم دارد بقا ﴾ İy h^vâce! Dört nesne az bekâ tutar. Ya'nî; bî-bekâ ve serî'ü'z-zevâldür. **Çâr çîz**, «dört nesne»; **iy**, kelime-i nidâdur. **H^vâce**, Ferheng-i Şu'ürinüñ beyânı üzre; «hudâvend-i hâne ve şâhib-i māl ve vezîr ü hâkim ve şeyh» ma'nâlarınadur. Ve Sûdînüñ Şerh-i Hâfızda beyânınca «efendî» dimekdür. Ve ba'zı ehl-i luğatüñ 'indeinde hurûs ve hüdhüd tâcima dirler. Binâ'en 'aleyh ta'zîm kaşdıyle 'azîz olan kimseye h^vâce ta'bîr iderler. Nitekim şâhânuñ ve küberânuñ harem-serây-ı devletlerinde hâdim olana h^vâce-serâ dirler. Pes bu maqâmda ma'nâ-yı mülâyim zâhirdür. **Kem**, «eksik»; **dâred**, «tutar»; **bekâ**, «devâm» ma'nâsınadır.

﴿ کوش دار ای مؤمن میمون لقا ﴾ İy güzel liqâlu mü'min! Kulağ tut. Ya'nî; istimâ'e eyle. **Güş dâr**, «kulağ tut»; **iy**, harf-i nidâdur; münâdâsı **mü'min**dür ki ma'nâsı ma'rûfdur. **Meymün-liqâ**, ba'zı nüshada nîkû-liqâ vâkı'dur. Nüşateyne göre ma'nâ birdür. Murâd; mü'mini eyü yüzlülük ile tavşîfdür. Liqâsı meymenettü ve eyü dimek; ru'yeti hoş dimekdür. Eşyâ'-i erba'a-i [Ü274a] âti'l-beyanuñ biri cevri sulţândur; ve biri 'itâb-ı dostân ve biri maḥabbet-i nisvân ve biri meveddet-i nâdân-ı nâ-cinsândur. Pes bu tertîb üzre nâzım beyân idüp buyurur ki:

﴿ جور سلطانرا بقا کمتر بود ﴾ Sulţân-ı zâlimüñ cevrine bekâ ziyâde eksik ola. Zîrâ zâlim tîz muzmaḥill olmağıla zulmi daḥı bî-bekâ olur dimege mebnîdür. Nitekim *mısrâ'*:

Zâlimüñ zulmine bakma 'ömrinüñ noḫşânıdur

dirler. Faḥr-i 'âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemüñ hadîs-i şerîfi mantûkıncı zulm iden şanevber şecerine müşâbihdür ki bir kerre yıkıldıḳda bir daḥı toḫrılamaz ve yirinde nihâl-i [S278a] tâze şıḫvası bitmez. Amma mazlûm sünbüle gibidür; hevâ ile egilüp yene toḫrınlur dinmişdür. Hülâşa zâlimüñ devleti serî'ü'z-zevâldür ve ḳabza-i intîḳâmdan ḥalâşı muḥâldür. Nitekim يفلته لظالم اذا اخذ لم يفلته hadîs-i şerîfi bu ma'nâya dâlldür. (...) Pes bu mezâmîn-i rengîn üzre üftâdegâna zulm eyleyen zâlimân-ı serkeşânuñ şermende ve serîr-i devletden efkende olacağı ve kendünüñ zevâliyle zulminüñ bî-beḳâlık bulacağı nümâyândur. Nitekim H^vâce Şâ'ibüñ *beyt*:

ظلم بر افتادگان شرمندگی می آورد

سرکشان سر پیش اندازند چوکان زدن

beyt-i laṭîfiyle müberhendür.

﴿ پس عتاب دوستان خوشتر بود ﴾ Pes dostlaruñ 'itâbı hoşter ola. **Pes**, fetḫ-i bâ'-i 'Acemî ile bunda «şoñra» ma'nâsınadır. **'İtâb**, bunda kesr-i 'ayn-ı mühmele ile 'Arabîdür; «ḡadâb ṭarîkıyle ḥiṭâb ve incinecek yirlerin añmaḳ» [Ü274b] ma'nâsınadır. Ammâ kaçan zamm-ı 'ayn ile olsa, Fârisîde ḥârâ didikleri ḳumâşuñ muḫteri'i olan şaḫşuñ ismidür. Nitekim ḥârânuñ meveddâr u laṭîfine «ḥârâ-yı 'Utâbî» dirler. **Dostân**, cem'dür; müfredi «dost»dur. **Hoşter**, edât-ı tafḫîl ile «hoşraḳ»; **buved**, «ola» dimekdür. Pes dostân tarafından olan 'itâba daḥı bekâ olmadıḳı hüveydâdur. Hattâ *mısrâ'*:

Yârdan cevri ü cefâ luṭf (u) keremden yegdür

dimişlerdür. Nitekim ضرب الحبيب زبيب meşeli bu ma'nāya şahiddür. Hülāşa dostuñ dosta 'itāb u hitābı tenbīh ü te'dīb ile da'vā-yı maḥabbet [S278b] zımında olur. Ol ise māye-i devlet ü ser-māye-i sa'ādetdür. 'Itāb-ı dostāndan mütemādī muğberr olan dost degüldür. Zīrā her binā ḥalel-pezīr olur, lākin binā-yı maḥabbet her bār üstüvārdur. Nitekim:

خلل پذیر شود هر بنا که می بینی
مکر بنای محبت که خالی از خللست

dimişlerdür. Ve nitekim sâbıkda:

ز دوست دوست نرنجد هیچ تعقیری
اگر برنجد او کوید که دوستم غلطست

beytiyle tafşil-i ḥāl-i dostān olınmışıdı.

{ دیگر ان مهری که باشد از زنان } Daḥı ol bir sevgi ki 'avretlerden ola. **Diger**, «daḥı»; **ān mihri**, «ol bir maḥabbet» dimekdür. Mihr, kesr-i mīm ile «maḥabbet» ma'nāsınadır. Āḥirindeki yā vaḥdet içündür. Bu maḳāmda yā'-i vaḥdet ityānında olan nükte-i daḳıka ḥaḳı degüldür. **Ki**, rābıatadır. **Bāşed**, temennī vü tereccī içündür; «ola» dimekdür. Bunda daḥı nükte-i laṭife vardır. **Ez-zenān**, «avretlerden» dimekdür. Zenān, cem'dür ve müfredi «zen»dür.

{ بی بقا چون صحبت ناجنس دان } Şoḥbet-i nā-cins gibi anı bī-beḳā bil. **Bī-beḳā**, «devāmsız»; **çun şoḥbet-i nā-cins**, «hılāf-ı cinsüñ şoḥbeti gibi» dimekdür. Çun, edāt-ı teşbīhdür. Şoḥbet, bunda dostluḳ ma'nāsınadır. Nā-cins, hılāf-ı cins dimekdür. Ma'lūm ola ki her cinsüñ zevḳı kendi cinsiyledür. Ve cins iki kışmdur; biri ḥāsen ve biri ḳabīhdur. Ve bu kışmeyne müste'idd kısm-ı şālīs vardır. Lākin merdüddür. Kısm-ı evvel ma'nen ve şüreten hem-cins olandır. Meşelā, hem-cins olan iki 'ālim kimseler gibi. Kısm-ı şānī; ma'nen cinsligi, şüreten hılāf-ı cins olandır. Meşelā, iki 'ālimüñ birisi zeyy-i 'ulemāda olmayup şekl-i 'avāmda olmaḳ gibi. Bundan her ne ḳadar zevḳ ḥāşıl olur ise de ḳabīhdür dimişlerdür. Ammā her vechile bī-zevḳ ve bi'l-külliyeye merdüd olan kısm-ı şālīs şüretā cinsligi, ma'nen nā-cins olandır. Meşelā, nān şeklinde zehr ve iḥsān şeklinde ḳahr ve insān hey'etinde ḥayvān ve ehl-i 'irfān şüretinde olan nā-dān emşālleri gibi. Pes nāzımuñ “dostluḳında devām yoḳdur” didiği nā-cinsden murād; [Ü275a] merdüd olan kısm-ı şālīsüñ mā-şadaḳları olmaḳ zāhirdür. Zīrā ma'nāda vü şüretde hılāf-ı cins ancak ḥayvanātda bulunur. Ḥayvān ile ise şoḥbetüñ ma'nası yoḳdur. Belki ḥayvān ile dostluḳ, merdüd olan nā-cinsüñ şoḥbetinden [S279a] ḥoş olmaḳa bunda nükte aramaḳ ḳābildür. İmdi ādemüñ hem-şoḥbeti ma'nen ve şüreten hem-cins gerekdür ki ol şoḥbetde devām ile zevḳ-ı tām bulına. Ve ba'dehü feḳaṭ ma'nen hem-cins ile şoḥbet yine māni' degüldür. Ammā feḳaṭ şüretde müşāhebet olanuñ şoḥbetinde şafā vü beḳā olmaz. Zīrā yalnız şüretde müşāhebetüñ lezzeti 'āriyetdür ve encāmı ṭarafeyne şıḳlet-i nefretdür. Nitekim şayyāduñ şūrī olan şafırine firifte olan mürḡ-ı nā-murād, kendi cinsinüñ şadāsı zannıyile gelüp giriftār-ı dām-ı şayyād nefretten nāşī iztirāb ile feryād ider. Ve daḥı serābuñ şüretā āba müşāhebetinden nāşī, teşneye ibtidā'-i ru'yetde bir zevḳ gelür. Ammā te'ayyün oldıḳda serābda ma'nā-yı şarāb olmadıḳın bilüp andan müteneffir olur. Ḥattā şüretā şeyḫ olan kezzāb u müdde'i-i nā-şavāblar daḥı كسر اب بقیعة

يحبسه الزمان ماء حتى انا جاءه لم يجده شيئا kab̄ilindendür. Zîrâ âb-ı hayât-ı haq̄îkînuñ tullâbına, anlar serâb-ı cehl ü dâlâl iken şarâb gibi görünüp, encâmında tâliblerin vâdî-i hayretde ‘atşân u fütâde-i berârî-i hızlân itmeleriyle şöhbetlerinde devâm u sebât bulunmaz. Mihr ü maḥabbet-i t̄ā’ife-i nisvân daḡı böyledür. İmdi mihr-i zenân ve maḥabbet-i nâ-dâna ‘adem-i i’timâd elzem ve şöhbeti, kemâl-i ittihâdüñ olan hem-cinsüñ ile i’tiyâd eylemek ehemmdür. (...) İmdi şöhbet-i nâ-cinsüñ ḡâlî böyle olunca kendüye müşâbih olan mihr-i zenânuñ ḡâlî [Ü275b] müstaḡnin ‘ani’l-beyândur. Ve tafşîli beyân-ı âtîden inşâ’a’llâh ‘ıyân olur. Pes nâzım, mezkûr çâr çizüñ ba‘de’l-icmâl tafşîline şurû‘ idüp buyurur ki:

﴿ با رعیت چون کند سلطان ستم ﴾ Re‘âyâya çünki sultân zulm eyleye. **Bâ-ra‘ıyyet**, «ra‘ıyyeye» dimekdür. Ra‘ıyyet, ma‘rûfdur. **Çun**, «çünki»; [S279b] **koned**, «ider»; **sultân**, ve vükelâsı bir hükmedür. **sitem**, kesr-i sîn-i mühmele ile bunda «zulm ü te‘addî» ma‘nâsınadır. Ve ḡâhî, görüp bilmek ve kaçd ma‘nâlarına olur.

﴿ مرو را باشد بقا در ملک کم ﴾ Ol sultân için mülkde beḡā az ola. **Mer’verâ**, mer o-râdan muḡaffefdür. Mer, taḡsîn-i lafz için zâ’iddür; o-râ, «o sultân için» dimekdür. **Bâşed beḡā**, «beḡā ola»; **der-mülk**, «mülkde» dimekdür. Der, zarfiyyet içündür. Mülk, zamm-ı mîm ile «bir kimsenüñ taşarrufında olan nesne»ye dirler. Bu maḡâmda ‘Arabîdür. Zîrâ Fârisîde bir nev‘a ḡara dâne ve mercümege ve teḡıyyet ü selâma da mülk dirler. **Kem**, «eksik» ma‘nâsınadır. Bunda murâd, ma‘nâ-yı mecâzî ile «az» dimekdür. Ḥulâşa “mazlûmuñ âhı indirür şâhı» didikleri meşel üzre âh-ı serd-i zu‘afâ, mülk ü salḡanatuñ zevâline sebep idigi hüveydâdur. Nitekim Ḥamîdî eyidür *kaḡa*:

دل جمعی پریشان میشود از حرف بیجایی
نمی بینی که مرک چراغ از یک نفس باشد
بر آرد از دماغ ظالمان آه ضعیفان دود
همان در کله نمرود اواز مکس باشد

intihâ. Ve nâzımuñ bu beytinde ثبات الملك فی العدل mazmûnına mefhûm-ı muḡâlîf ḡâfidesince îmâ vardur.

﴿ کرترا از دوستان آید عتاب ﴾ Eger saña dostlardan ‘itâb gele. **Ger**, edât-ı şartdur. **Tu-râ**, «saña»; **ez-dostân**, «dostlardan»; **âyed**, fi‘l-i şartdur; «gele» dimekdür. **‘İtâb**, ma‘rûfdur.

﴿ کم بقا باشد چو خط بر روی آب ﴾ Vech-i mâ üzre yazu gibi devâmsız ola. **Kem beḡā**, «devâmsız»; **bâşed**, «ola»; **çu ḡaḡ ber-rüy-i âb**, «vech-i mâ üzre olan yazu gibi» dimekdür. **Ḥaḡḡ**, bunda yazu ma‘nâsınadır. Evvel-i ḡaḡḡâḡ ḡazret-i İdrîs ‘aleyhi’s-selâmdur. Ve ḡaḡḡ-ı Kûfîyi ‘Arabıyyeye iḡrâc iden İbnü Muḡledür ki mulûk-i pişîn iltifât iderler idi. Pes ḡüsn-i ḡaḡḡ zuhûrından şoñra [Ü276a] ḡaḡḡâḡ İbnü Eyyûbdur ki ta‘rîb-i ḡaḡḡı ziyâde eyledi. Ba‘dehü Yâḡût-ı ḡaḡḡâḡ gelüp fenn-i ḡaḡḡı tekmiñ eyledi. Qaldı ki bir şey’üñ sür‘at-i zevâlin beyânda ‘Arab كالمشق فی هوا ve daḡı وجه الماء ile ta‘bîr eyledikleri, gerek hevâda ve gerek vech-i mâ’da ḡurûfuñ ‘adem-i teccessümine binâ’endür. Nâzımuñ bu ta‘bîri ke-zâlikdür ki dostdan zuhûr-yâfte olan ‘itâb mânend-i ḡaḡḡ-ı ber-rüy-i âbdur. Ve ḡaḡḡuñ şu üzerinde ‘adem-i teccessümi bî-irtiyâbdur. Nitekim Ḥ‘âce Şâ’ibüñ:

در دل صاف نماند اثر تیغ زیان

زخم [S280a] این آینه چون آب بهم می آید

beyt-i laṭīfinden ma'nā-yı mezkūrī īmā vardur.

﴿ چون بناجنسان نشیند آدمی ﴾ Çünkü bir âdem hılâf-ı cinsler ile oturur. **Çun**, «çünkü»; **bi-nā-cinsān**, evvelde olan ḥarf-i bā muşāḥabet içündür; ma'nā «nā-cinsler ile» dimekdür. Nā-cins ma'rūfdur. **Nişined**, muzarî-i müfred-i gā'ibdür; «oturur» dimekdür; masdarı «nişesten»dür. **Âdemî**, yā'-i vaḥdet ile «bir âdem» dimekdür. Yā'-i nisbete ḥaml daḥı muḥtemeldür. Bunda nāzımuñ âdemî zikrinde, nā-cins olan muşāḥibi ḥayvān menzilesine tenzile īmā vardur. Zīrā ḥayvān insānuñ, tafşıl-i sâbık üzre gūyā hılâf-ı cinsidür.

﴿ کمترک بیند از ایشان همدمی ﴾ Anlardan iş ve muşāḥıblığı ziyāde eksik görür belki hıç hemdemlik görmez dimekdür. **Kemterek**, āḫirindeki kāf-ı taşgır ile ma'nā «ziyāde azacığ» dimekdür. **Bined**, «görür»; **ez-İşān**, «anlardan» dimekdür. Ez, «min» ma'nāsınadır. İşān, zamīr-i gā'ibün cem'idür; nā-cinsāna rāci'dür. **Hem-demide**, yā maşdariyyedür. Hem-dem «iş ve muşāḥib» ma'nāsınadır. Bunda murād; anlaruñ şoḥbetlerinde vefā yokdur dimekdür. Âdemüñ hem-şoḥbeti ise vefādār gerekdür. Nitekim:

مشو هممشرب و هم بزم زنهار

بآن کس که نمی باشد وفادار

dimişlerdür. Hem-meşreb, evzā' u eṭvār u aḥlākda muvāfiğ olana dirler. Hem-bezm, hem-meclis dimekdür. Pes nāzım bu beyti işbātda temşil tarıķıyle:

﴿ زاغ چون فارغ ز بوی کل بود ﴾ Zāğ çünkü gül koğusından fāriğ ola. **Zāğ**, Fārisīde «ğarğa» dimekdür ki 'Arabīsi «ğurāb»dur. Bunda murād budur. Zīrā Fārisīde yayuñ kiriş geçdiği yire daḥı dirler. Ve müsikīde [Ü276b] bir laḥndur. Ve 'Arabīde meyl ma'nāsına gelür. Nitekim ما زاغ البصر kavlinde «mā-sivāya nazarı meyl itmedi» dimekdür. Ve daḥı زاغ الشمس kavlinde مالت الشمس الى الزوال dimekdür. **Fāriğ**, «boş bir işden tārik» ma'nāsınadır. **Zi-büy-ı gül**, izafetle «gül koğusundan» dimekdür. Zi, ḥarf-i ez kelimesinden muḥaffedür; «an» ma'nāsınadır. Büy, koğu ma'nāsınadır. İzāfetüñ gayırında āḫirindeki yāyı ḥazfile bū daḥı dirler. Gül, bunda meşhūr u ma'rūf olandır. Ve her çiçege gül dirler; ta'yīni muzāfun ileyhi iledür. Meşelā gül-i zanbağ ve gül-i nesrīn gibi. Ve gāhī isti'āre tarıķı ile şerāre-i āteşe ve çerāğa daḥı gül dirler. Nitekim:

برک میریزد ز کل دائم خزان خواهد رسید

میهمان آید بخانه چونکه کل بارد چراغ

beytinde mısrā'-ı [S280b] evvelde gül-i meşhūr ve mısrā'-ı s̄nīde şerāre murāddur. **Buved**, «ola».

﴿ نفرتش از صحبت بلبل بود ﴾ Bülbülüñ şoḥbetinden aña nefret ola. Zīrā beynlerinde cinsiyet yokdur dimekdür. **Nefreteş**, «aña nefret» dimekdür. Ve nefret, ṭab'uñ bir nesneden ikrāhına dirler. Āḫirindeki şīn zamīrdür; zāğa rāci'dür. **Ez-şoḥbet-i bülbül**, «bülbülüñ şoḥbetinden» dimekdür. Bülbül, elsine-i selāşede ṭayr-ı meşhūr ma'nāsınadır. Ve Fārisīde bübüle hezār daḥı didikleri kütüb-i luğatde meşhürdür. Lākin İbnü Kemāl, Değā'ıku'l-Ḥağā'ıķ nām kitābında beyt:

صد هزاران کل شکفت بانک مرغی بر نخواست
عندلیبان را چه پیش آمد هزارانرا چه شد

beytini irād idüp, hezār-ı evvel «biñ»dür; hezār-ı şānī «bülbüle beñzer bir kuş»dur. Ve ol kuş bülbülün ğayrı idigine bu beyt şāhid iken, Baħru'l-Ġarā'ib şāhibi ikisin birbirinden fark itmeyüp ğalaṭa düşmişdür, intihā. Ammā Ferheng-i Şu'ūrünün ıstılāh-ı Fürsde “چون آخر حرفست در ابجد” āħir-i ħarf-i ebced hezārdur ve hezārdan bülbül murād olunur” diyü beyānı, kütüb-i luġātuñ ve Baħru'l-Ġarā'ib şāhibinün kelāmların te'yid ider, fe'fhem. **Buved**, «ola» dimekdür. Evvelen zāġuñ bülbülden nefretinün beyānı şöyledür ki; iki āşnānuñ şöbetine sebep hem-zebānlıkdur. Hem-zebānlık ekser-i zamāna göre şartdur. Zīrā aşl-ı maħremiyet cān u dilün 'ālem-i ezelde te'ārüflerinden nāşīdür. Nitekim الارواح جنون مجنونة آه bu ma'nāda şāhiddür. Ve keyfe lā ki, iki hem-zebān [Ü277a] olmayan kimesneler hem-dil oldıkdā birbirlerine maħrem ü muħıbb olurlar. Meşelā, sāde Türk ile Hindinün āşnālıkları gibi. Ve iki Türk hem-zebānlar iken, hem-dil olmayınca vaķt olur ki birbirlerine, deve bayṭara baķar gibi baķarlar ve birbirlerinin cānın şıķarlar. Ve daħı *mışrā'*

همدلی از همزیانی بهترست

dimişlerdür. Ve hem-dil iki kimesnenün birbirlerinin lisān-ı ħālini fehm ile sırr-ı derūnına maħrem olmaġa dirler; lisān-ı maħremiyetün ħāli böyledür. Bu ħāl hem-zebānlıġuñ ğayrıdır ki ol, lisān-ı maķāl ile olan muşāḫabetden 'ibāretdür. Pes hem-dil olmaķ bundan ūlā vü uḫrādur. Zīrā *beyt*:

Cedelkārān ķarīn-i şöbet-i erbāb-ı ħāl olmaz

Miyān-ı meclis-i işrāķıyānda ķıl ü ķāl olmaz

mışdāķınca meşelā, ıstılāh-ı meşāyıķı bilüp, esrār-ı derūnların fehm eyleyen ancak dil āşnāsıdır. Ammā lisān-ı ħāllerine 'ārif ve mā-fi'l-bāllerine vāķıf olan [S281a] her ne ķadar ıstılāh-ı lisāniyyelerin edāya ğayr-ı ķādir ise de maħremiyet mertebesine vāşıllardan ma'düdiyyeti zāhirdür. Ve yalnız hem-zebān olandan evleviyeti bāhirdür. Ehl-i ħāl 'indinde لسان الحال انطق من لسان المقال dür. Ve ehl-i bāl 'indinde لسان البال انطق من لسان الحال dür. Ve lisān-ı bāl şāhiblerinin esrārına lisān-ı maķāl degül belki lisān-ı ħāl şāhibleri vāşıl olamaz dimişlerdür. Ķaldı ki beyne'n-nās “fūlān ehl-i dil” didikleri, lisān-ı 'aşra 'ārif dimekdür; yoksa beyān-ı sābıķa göre degüldür. İmdi zāġ-ı bed-şadā ve ġurāb-ı belā-ender-belānuñ bülbül-i ħoş-nevāzdan nefreti, bā'is-i şūriş-i 'andelīb olan rāyıķa-i dil-firīb-i gülden bī-naşīb ve daħı *beyt*:

Hezāruñ ħālini fehm eylemez zāġ

Ne bilsün dermendün ħālini saġ

mażmūnı üzre bülbül ile hem-dil ü hem-zebānlıġı olmadıġındandır. Zāġ ile nā-cinsün bu ħālde ittiḫādı, beyān-ı mezkürdan müstefāddur. Fe'alā-hāzā cāhil ü nā-dān daħı zāġ gibi büy-yı ma'rifetden bī-naşīb olmaġın, 'ālim ü dānānuñ şöbetinden müteneffir olmaķ mücerredür. Ķaldı ki zāġ-ı rü-siyāh mişāli olan nā-cins-i ġüm-rāhuñ vücūd-ı şıķlet-ālūdlarından nefret, bülbül ve mişāli olan erbāb-ı dil tarafından olmaķ iķtizā ider iken [Ü277b] *beyt*:

Ķahr-ı dehr ile olur bülbül ġurāba hem-nişīn

Yine şekvâyı gurâb eyler garâbet bundadır

müfâdıncā nâzımuñ nefreti zâğ tarafına nisbet eylediği, zâğ ve mişâli olan nâ-cinsi mezemmet nüktesine işâret içündür. Yoksa cehele maķûlesinüñ meşelâ ʿulemâdan nefret eylediği, zümre-i ʿulemâ anları naʿl-i vâj-gün ile gönülden sürüp iz yitürür didiklerinden nâşîdür. Nitekim bu beyânda Meşnevîde nice ebyât ve Şeyh ʿAbdü'l-Kâdirüñ bir hikâye-i garîbesiyle, şerhinde ebyât vardır. Havfen mine't-taṭvîl bu maķâmda bu miķdâr beyân ile iktifâ kılinmışdır. Ve zâğuñ gülzârda iķâmet ve nağme-i bülbül ile terbiyet olınmasından zâğa bir fâ'ide ʿâ'id olmaz. Zîrâ zâtında ķâbiliyyet ü istiḍâd yokdur. Pes aña ħâristân ile gülistân ve nağme-i ħâr ile şadâ-yı ʿandelibân seyyândur. Nitekim ħâzret-i Mevlânânuñ *meşnevî*:

نقش ماهی را چه دریا و چه خاک
رنک هندو را چه صابون و چه زاک

beyt-i tâbnâki bu beyânda kâfidür. İmdi naķş-ı mâhî gibi olan bî-fehmlere, deryâ vü ħâk yaʿnî şüret ile maʿnâ müsâvidür. Ve Hind ü ʿArab gibi olan [S281b] ħâra yüzlülere, ħâra boya ile şâbün berâberdür. Yaʿnî; terbiyet ü irşâd-ı şâbün ile anları yusañ veyâhod zâk-i istiḡkâl ü idlâl ile anları boyasañ anlara birdür. Zîrâ aşında siyeh-rü vü bed-ĥûlardur; işlâĥa ķâbil degüllerdür. *Laḡfe: Beyt:*

İnkılâbât-ı dem-i faşl-ı şitâdan söz açup

Güllere mürġ-ı seĥer naķl-i ser-encâm eyler

müfâdıncā bülbülüñ inkılâbât-ı dem-i faşl-ı şitâdan söz açup, terennümü faşl-ı güle maĥşûş olduğına nükte beyân eylemişlerdür. Bülbüli söyleden güldenki güşdârlıķdur. Feʿalâ-hâzâ bülbülân-ı maʿrifet ü nağme-serâyân, bâġ-ı fazîlet için gülistân-ı raġbet ü bostân-ı ülfetde gül gibi müstemic ü müsterşid olmadıķca zâğ gibi müteneffirler için leb-cünbân-ı beyân-ı ĥikmet olmayup, sükütü ihtiyâr iderler. Ve bülbülüñ sükütü cibillî olmadığı gibi, ķulüb-ı mürşidîne min-ķibeli'llâĥ telķîn-i ĥikmet fehmi müsmeʿine göre olduğu ĥaberde gelmişdür. İmdi nâ-cins ile şöĥbetden dür olmak ĥoşter ve zimâm-ı ülfetlerin kaç itmek her ĥâlde muʿteberdür. Zîrâ:

﴿ صحبت ناجنس جان کاهمی بود ﴾ Nâ-cinsüñ şöĥbeti cân eksildicilik ola. **Şoĥbet**, bunda «bir

meclisde oturmak» [Ü278a] maʿnâsına olmaķ rüşendür; mâ-baʿdine muzâfdur. **Nâ-cins**, maʿrûfdur. **Cân-kâĥide** yâ' maşdariyyedür. Cân-kâĥ terkîb-i tavşîfidür; aşlı kâĥende-i cân idi. Kâĥende, «eksildici» maʿnâsına ism-i fâ'ildür. Maşdarı «kâsten»dür; eksiltmek ve eksilmek maʿnâlarınca müteʿaddî vü lâzım olur. Pes «kâĥende»den edât-ı ism-i fâ'ilüñ ĥazfî ve taķdîm ü te'ĥîr-i ʿibâre ile cân-kâĥ olmuşdur; maʿnâsı «cân eksildici» dimekdür. Āĥirindeki yâyı taʿzîme ĥaml daĥı muĥtemeldür. **Buved**, «ola» dimekdür. Maʿlûm ola ki nâ-cinsüñ şöĥbetinde meclise şıķlet der-kârdur. Pes

ʿIyândur zarar-ı iķtîrân-ı şîşe vü seng

Ĥılâf-ı cins ile ülfet belâ degül de nedür?

didikleri bu beyânda âşķârdur. Erbâb-ı kemâlüñ şîşe-i ĥâtırı ise *beyt*:

دلیست در بر من را ز آبکینه نازکتر
که کر غبار نشیند ازو شکسته شود

müfâdıncı bir gubârdan münkesir olur. Şoḥbet-i nâ-cins ise ḥacer ile berâberdür. Ve keyfe lâ ki, ḥılâf-ı cins ile hem-meclis olmak ber-mañtûḡ-ı âyet-i celîl zebḥa mu'âdıldür. Nitekim şâ'irüñ *beyt*:

چاک خواهم زدن این دلّی ریایی چکنم
روح را صحبت ناچنس عذابست الیم

beyt-i laṭfî bu beyânda kâfidür. Ve şoḥbet-i mezkûruñ [S282a] 'azâb-ı cân idigin beyânda menḡıldür. *Hikâyet*: Nüşirvân bir vaḡtde ḥukemâya su'âl buyurmuş ki: "Bir kimse ḥâline göre bir ḥiml-i şaḡlî götürür ve ḥammâlvârî menziline yetürür. Ammâ meclisde ṭab'ınuñ ḥılâfı olan bir şaḡlîüñ şoḥbetin çekemeyüp, andan nefret ü firâr ider. Bunda ḥikmet nedür?" didikde cevâbında ḥukemâ eyitmişler kim: "Ḥiml-i şaḡlî götürmek cümle a'zânüñ mu'âveneti iledür. Ammâ şaḡlî olan nâ-cinsüñ ḥiml-i şoḥbeti rûḥadur. Rûḡ-ı laṭif, sıḡlet-i keşife müteḥammil olamaz" dimişlerdür, intihâ; kezâ-fi'l-Ḥafid. İmdi her ḥâlde râḡat, ḥalḡdan inḡitâ ile ferd-i vâḥid olmaḡda idigi meşḥud-ı 'ayn-ı ehl-i başıret ve tecrûbet-kerde-i erbâb-ı 'uzletdür. Nitekim Fevrî-i merḡûm buyurmuşdur, *naẓm*:

Fevriyâ kendü özini her kim
Ḥalḡ-ı 'âlemde âşnâ eyler
Kim olursa muşâḡibi anuñ
Cânına şoḥbetin belâ eyler
Eyü olup cüdâ düşerse eger
Derd-i hecrine mübtelâ eyler
'Âḡıl oldur ki ferd-i vâḥid olup
Ḥalḡdan kendüyi cüdâ eyler

(...[Ü278b]...)

﴿ جمله را زین حال اکامی بود ﴾ Cümleye bu ḥâlden âḡâḡlıḡ ola. **Cümle**, «cem» ma'nâsınadır; edât-ı mef'ıldür. **Z'in ḥâl**, «bu keyfiyyetden» dimekdür. **Āḡâḡî**, yâ'-i maşdariyye ile «ḡberdârlıḡ»; **buved**, «ola» dimekdür. Pes bu mısrâ'uñ maẓmûnı bir iki veche muḡtemeldür. Evvelen, şoḥbet-i nâ-cinsüñ cân-kâḡ olduḡı cümleye ma'lûm olsun ki, anlaruñ şoḥbetine dūḡâr olmaya dimekdür. Ba'dehü ne itmek gerekdür? diyü [S282b] su'âl-i muḡadder peydâ olmaḡın nâẓım cevâb tarîḡıyle eyidür:

﴿ چون ترا ناچنس آید در نظر ﴾ Çün nâ-cins olan senüñ naẓaruña gele. Ya'nî; nâ-gah kendüye muşâdif olasın. **Çun**, «çünkü»; **tu-râ**, ta'bîr der-naẓar-ı tu-râ olmaḡın ma'nâ «senüñ naẓaruña» dimekdür. **Nâ-cins**, ma'rûfdür. **Āyed**, «gelür» dimekdür.

﴿ ای پسر چون باد از وی در کذر ﴾ İy oḡul! Andan hevâ gibi şavuş. Ya'nî; ṡurup kendi ile mükâleme eyleme dimekdür. **İy püser**, «iy oḡul»; **çun bād**, «yil gibi» dimekdür. Çun, bunda mişl ma'nâsına kelime-i teşbîhdür. Bād, Fâriside on bir ma'nâya gelür; bu maḡâmda yil ma'nâsınadır. Ma'ânî-i baḡıyyesi; nâm-ı firîşte ve daḡı mâḡ-ı şemsinüñ yigirmi ikinci günü ve daḡı ṡâbūd ve daḡı sūḡan ma'nâsından kinâye ve daḡı âḡ demek ve daḡı medḡ u senâ ve daḡı nâm-ı ḡazîne-i Keyḡusrev ve daḡı tünd ü tîz ve daḡı kibr ü naḡvet ve daḡı bādâ kelimesinden muḡaffef olmaḡ üzere «olsun» ma'nâsına geldigidür. **Ez-vey**, «andan» ya'nî «nâ-cinsden» dimekdür. Vey, zâmirdür; [Ü279a] nâ-cinse râci'dür. **Der**

güzer, «şavuş» demek ma'nāsınca emr-i hāzırdir. Evvelindeki der zā'iddür. Pes nāzımuñ çun bād ta'birî mürürda sür'atden kināye ve hevā hübüb idecegi maħalli kimseye haber virmediği gibi sen daħı gidecek maħalli ol nā-cinse haber virme dimege işāret içündür. Qaldı ki ol nā-cins seni müstağrağ-ı bihār-ı kerem eylemek ihtimālî daħı var ise anuñ şıķletine maħşüb ihsānından iftirāķı āsāndur diyü bu nazmı āvīze-i gūş-ı 'ālemiyān eylemişlerdür. Ol nazm-ı dürer-bār budur:

اذا كان عطايك الف بحر
مسيرة كل بحر الف نيل
سار حل عن ديارك الف يوم
مسيرة كل يوم الف ميل
اذا حل الثقل بارض قوم
فما للساكنين الا الرحيل

Ve eger ol nā-cins senden aħz-i hikmet ve taleb-i ma'rifet kaydında ise de yene andan sür'at ile nefret gerekdür. Zīrā hem-rāz u hem-zebān olmayana i'tā'-i hikmet ol hikmete zulmdür diyü beyān buyurmuşlardır. Nitekim hadīs-i şerīfde لا تعطوا الحكمة الى غيرها فتظلموها ولا تمنعوا عن اهلها فتظلموها vārid olmuşdur. Hattā esrār-ı İlahiyye, 'inde'l-evliyā' emānetu'llāh olup ve evliyālar ümenā'-i İlāh oldığından اهلها الى الامانات ان تؤدوا الامانات الى اهلها manṭūqınca emānet-i [S283a] şerīfi ancağ ehline edā iderler ve ehli olmayandan cüdā vü sükūt üzre giderler. Nitekim hāzret-i Mevlānānuñ:

هرکه او از همزبانى شد جدا
بى زبان شد کرچه دارد صد نوا

beyt-i dil-ārāsı bu beyānda kāfidür.

Der-Vaşf-ı Çār Çiz Ki Ez-Çār-ı Diğer Tamām Mī-Şevad

{ چار چیز از چار دیگر شد تمام } Dört nesne diğer dörtten tamām oldı. **Çār çiz**, «dört nesne»; **ez-çār-ı diğer**, «sā'ir dörtten»; **şod tamām**, «tamām oldı» dimekdür. Ol eşyā'-i erba'a 'amel ve niyyet ve dīn ve ni'metdür. Ve bu tertīb üzre bunları mütemmim eşyā'-i erba'a; 'aql ve 'amel ve riyāzat ve şükrdür.

{ چون شنیدی یاد میدار ای غلام } Çünkü işitdūñ anı yād tut. Ya'nī; hāzırden çıkarma. **Çun**, «çünkü»; **şenīdī**, māzīnūñ müfred-i muhātabıdur; «işitdūñ» dimekdür. **Yād**, «ezber ve aınmağ»; **mī-dār**, «tut»; **iy gūlām**, «iy bende» dimekdür. [Ü279b] Gūlam, on yaşını güzeştelemişe ıtlāğ olunur; 'Arabīdür ve Fārisīde müsta'meldür. Nitekim maħbūb-dost olana «gūlām-bāre» dirler. Bāre, bā'-i 'Arabī ile Ni'metu'llāh'ūñ beyānında harīş dimekdür. Değā'ik'ūñ beyānında ata dirler; ma'nā ma'lūmdur. Halk taħrīf idüp; «gūlām-bara» dirler. Zen-bāre daħı böyledür. Hattā gūlām-bārelik töhmetinden istiħlāş için Mirzā Uluğ Beg *beyt*:

غلامباره نیم من ندارم این مذهب
هلاک چادر کشته لچک پوشم

dimişdür. Bu beyt egerçi Mîr-i merķümüñ zene meylin îmā ider. Lākin tevriye ũarĩķıyle ma'nāda; zenden ol ķadar nefretüm vardır ki gördikde helāk oluram dimege işāret mümkündür. Ćāder ü leķek, püş-ı evşāf-ı zenāndur.

﴿ دانش مرد از خرد کیرد کمال ﴾ Kişinüñ 'ilm ü 'irfānı 'aķldan kemāl tutar. **Dāniş-i merd**, izāfetle «kişinüñ 'ilm ü 'irfānı» dimekdür. Dāniş, 'ilmdür. Merd, fetħ-i mîm ile ĥadd-i bülüĝi şavışana dirler. Türkîde «er», 'Arabîde «racül»dür. **Ez-ĥired**, «'aķldan» dimekdür. Nitekim *beyt*:

سپهر اول کند چشم خرد کور
پس آنکه بر خردمند افکند زور

beytinde ĥired, 'aķl u başşret ma'nāsınadır. **Gîred**, muzāri'-i müfred-i ĝā'ibdür; «tutar» dimekdür. Maşdarı «giriften»dür. **Kemāl**, ma'rūfdur. Tamām ile kemāl beyninde fark sâbıķda beyān olınmışdı. Pes 'aķlda ne ķadar tamāmiyyet olsa 'ilmde ol ķadar kemāliyyet olur. İmdi 'aķluñ a'zam-ı ālet-i taĥşil-i kemāl idigine iştibāh yoķdur. Nitekim:

Ālāt ile taĥşil olur [S283b] insāna kemālāt

Bulmadı kemālātı şu kim oldı kem ālāt

﴿ از عمل نیت همی یابد جمال ﴾ 'Amelden niyyet dükeli cemāl bulur. **Ez**, «min» ma'nāsınadır. 'Amel, luĝatde «kār ve iş» ma'nāsınadır. Pes bunda 'amelden murād; ĥaķıķat-i luĝaviyye üzre fā'ilden 'an ķaşdin şādır olan her bir ef'āl-i ihtiyāriyyedür dinmek vāķı'ı beyāndur. Lākin bunda, kendü ile Ĥudāya teķarrüb meşrū' olan ũā'at murād olınmaķ lāzımdur. Yāĥod bunda 'amel, ũā'at ü mübāĥdan e'ammdur dinmek daĥı muĥtemeldür. Buña göre mübāĥ daĥı niyyet ile ũā'ate geķer. Lākin nevāhî bundan ĥāricdür. Zirā nevāhîde niyyetün nef'i olmadıĝı icmā'andur. **Niyyet**, «ķaşd-ı ķalb»e dirler. Nāzımuñ niyyeti müfred getürdiĝi 'amele muĥtābıķandır. (...[S284a, Ü280a, Ü280b]...) **Hemî**, «dükeli»; **yābed**, «bulur»; **cemāl**, «ĥüsn» ma'nāsınadır. Pes 'amelüñ ĥüsnî, niyyetüñ ĥüsnine mevķūfdur. Niyyet-i ĥüsn, riyādan maşün ve ĥulūşa maķrün olandır. (...[S284b]...)

﴿ دینت از پرهیز کامل میشود ﴾ [Ü281a] Dînüñ zühd ü vera'ndan kāmil olur. **Dînet**, «dînüñ» dimekdür. Dîn ve îmān ve İslām ve şerī'at zāten bir ve i'tibāren muĝāyirlerdür. Āĥirindeki tā ĥitāb içündür. **Ez**, «min» ma'nāsınadır. **Perĥîz**, Fārisîdür; «ictināb» ma'nāsınadır. 'İnde'l-eṭṭbbā mi'deyi nā-muvāfiķ ta'āmdan taĥzîr ve 'inde'l-'ulemā vücūdı nā-meşrū' nesnelerden şaķınmaķ ve 'inde'l-evliyā muĥarremāt u müşebbehātüñ cümlesinden nazarı kaṭ' eylemekdür. Nitekim Uşūlü'l-Erba'ın nām kitābda ĥazret-i 'Alî kerrema'llāhu vecchūdān rivāyet ü naĥl ile eyidür: Bir kimse muĥarremāt u müşebbehāta bilā-i'tibār nazār eylese ve ol ĥarām u şübhelüyi yimese ve eklini temennî itnese, kırķ güne dek 'ibādetinde ĥalāvet bulamaz. Ve eger yimeyüp ũurur iken eklini temennî eylese, kırķ seneye dek 'ibādetinde ĥalāvet bulamaz dimişlerdür, intihā. Ve bir luķme ĥarāmı terk, biñ rek'at nāfile namāzdan efďaldür. Ve belki nevāhîden bir zerreyi terk ibādet-i şaķāleynden efďaldür. Nitekim ĥadîs-i şerīfde: ترك ذرة عما نهى الله افضل من عبادة الثقلين vārid olmışdür dimişlerdür. Perĥîzkarlık bu beyāndan zāhirdür. (...[S285a]...) **Kāmîl**, «kemāl bulıç» dimekdür. Bundan murād; dінде kuvvet ĥāşıl olur dimekdür. Zirā

‘inde’l-Ḥanefiyye dīn, zā’id ü noqşān olmaz. Belki şemerātı olan t̄a‘atūñ kıllat ü keşreti ḥasebiyle za‘f u kuvvete k̄abildür. **Mi-şevved**, «olur» dimekdür.

﴿ نعمتترا شكر شامل ميشود ﴾ Senūñ ni‘metūñe şükr şāmil olur. Ya‘nī; şükr ile ni‘metūñ [Ü281b] ziyāde olur. **Ni‘metet-rā**, «senūñ ni‘metūñe» dimekdür. Ni‘met, ma‘rūfdur; āḥirinde olan tā, ḥiṭāb içündür. Rā, edāt-ı mef‘üldür. **Şükr**, ma‘rūfdur. **Şāmil**, «iḥāṭa idici» dimekdür. Şeml, ezdāddan olup cem‘ ve tefrīk ma‘nāsına olmaḥ ḥasebiyle bu maḥāmda «cāmi‘» ma‘nāsı murād olunmaḥ daḥı mülāyimdür. **Mi-şevved**, kemā-merre «olur» dimekdür. Nāzımuñ bu kelāmında لئن شكرتم لازيدنكم āyet-i şerīfine telmiḥ vardır. Ve şükrūñ beyān-ı medḥinde niçe āyāt u eḥādīs ü āşār vardır. Nitekim sābıḳda bir miḳdārı beyān olunmuşıdı. Ḥattā medḥ-i şükrde و نصف صبر و نصف شکر ḥadīs-i şerīfi kāfīdür dimişlerdür. Şükrān ziyāde-i ni‘mete ve küfrān zevāline dālldür. Nitekim *beyt*:

شكر نعمت نعمت افزون ميكند

كفر نعمت از كفت بيرون كند

dimişlerdür. Pes nāzım evvelen icmāl, şāniyen tafşīl اوقع في النفوس oldığı k̄ā‘idesince eşyā’-i erba‘a-i mezkūreyi mütemmimātile ba‘de’l-icmāl, tafşīl murād itmegin buyurur:

﴿ هست دانش را کمالات از خرد ﴾ ‘İlm ü ‘irfāna kemālāt ‘aḳldandır. Yāḥod; ‘ilm ü ‘irfāna ‘aḳldan kemālāt vardır demek hem-ma‘nādur. **Hest**, «vardur» dimekdür. Lākin ma‘nā-yı evvele göre bunda edāt-ı ḥaber olan est ma‘nāsına olmaḥ rüşendür. Hest ile est birbirlerinūñ ma‘nāsına geldiği çokdur. **Dāniş**, ma‘rūfdur. **Rā**, edāt-ı mef‘üldür. **Kemālāt**, kemālūñ cem‘idür; bunda cem‘ şḡasıyle geldiği ‘ilm ü ‘irfān için kemālāt-ı keşire oldığını işāret içündür. Ve kemālāt-ı mezkūre ‘aḳldan nāşīdür. Nitekim nāzımuñ ez-ḥired didiği bu beyān içündür. ‘Aḳl didigimiz nesne, nūr-ı İlāhī ve mevhibe-i Ḥaḳḳdur. Nitekim ḥadīs-i şerīfde العقل هبة الله vārid olmuşdur. Pes bu mevhibeye maḥzar olan ‘ālim ‘āmil gerekdür. Zīrā ‘aḳl hibe-i Müte‘āl oldığı gibi seydidü’l-a‘māldür. Nitekim العقل سيد الاعمال [S285b] ḥadīs-i şerīfi bu ma‘nāya dālldür. Ve nāzım daḥı bu işārāta ri‘āyet birle dimişdür.

﴿ نيتت را بی عمل كس ننكرد ﴾ ‘Amelsiz olan niyyetūñe bir kimse baḳmaz. Ya‘nī i‘tibār itmez dimekdür. **Niyyetet-rā**, «niyyetūñe» dimekdür. Niyyet ma‘rūfdur. Āḥirindeki tā, ḥiṭāb içündür. Rā, edāt-ı mef‘üldür. **Bī-‘amel**, «amelsiz» dimekdür. Bu kelime mā-ḳablinde olan [Ü282a] niyyet lafzımuñ şıfatıdır; yāḥod niyyetden ḥāldür. **Kes**, «kimse» ma‘nāsınadır; nekredür; siyāḳ-ı nefyde vuḳū‘ı ḥasebiyle ‘umūm ifāde ider. **Ne’ngered**, «baḳmaz» dimekdür. Aşl-ı kelimededen olan nūn-ı şāniye zarūret-i vezn için bunda sākin olmuşdur. Ma‘lūm ola ki nāzımuñ bundan murādı, beyān-ı sābıḳı üzre her ‘amele niyyet lāzım olduğu gibi her niyyete daḥı ‘amel lāzımdur. Pes evvelkine göre her fi‘l-i meşrū‘ ve mübāḥ ve mendüb ve vācib ve sūnnet ve farz ḥaḳīqaten veyā ḥükmen kendü ile teḳarrüb ḳaşd olunmadıḳca bulunmaz veyāḥod maḳbūl olmaz veyāḥod şevābı olmaz didikleri üzre niyyetde ta‘yīn şartdır. (...[S286a, Ü282b]...) İmdi nāzımuñ bunda her ‘amelsiz olan niyyet, naḥar-ı i‘tibārdan sāḳıṭ ve ḡayr-ı maḳbūldür didiginūñ ma‘nāsı; kendi ile müşāb u mücāzāt olunmayacaḥ ve kendü ile Ḥudāya teḳarrüb ḳaşdı bulunmayacaḥ bī-hüde niyyet ḡayr-ı

mu‘teberdür dimekdür. Yāhod ferā’iz ü vācibātda mücerred niyyet kāfī olmaz; belki ‘amelden maḳrūn gerekdür ki, ol niyyet maḳbūl ü ma‘mūl ola dimekdür.

﴿ شکر نعمت را کمالی میدهد ﴾ Şükr itmek, ni‘mete [S286b] ‘azīm kemāl virür. **Şükr**, ma‘rūfdur ve terkībde mübtedādur. **Ni‘met-rā**, «ni‘mete»; **kemālī**, «‘azīm kemāl»; **mī-dehed**, muzāri‘-i müfred-i ḡā’ibdür; «virür» dimekdür. Tahtında müstetir fā‘ili, zamīr-i mübtedā olan şükre rāci‘dür. Ni‘met lafzı ile kemālī kelimesi mī-dehedūn muḳaddem-i mef‘ülleridür. Pes bunda لا يزيدنکم [Ü283a] لئن āyet-i ‘azīmü’ş-şānına telmīh vardır. İmdi nāzımuñ «kemālī» kelāmında olan yā ḫarfını ta‘zīme ḫaml ile «‘azīm kemāl» virür dimek; şükr eylemek, mübālağa ile efzāyiş-i ni‘mete bā‘iṣ ü bādī olur dimekten ‘ibāret olur. Mefhūm-ı muḫālif-i mişrā‘-ı evvel üzre küfrān-ı ni‘met ile şükrden ḡaflet eylemek, bā‘iṣ-i zevāl-i ni‘met idigin taşrīh u beyān içün nāzım buyurur:

﴿ غافلانرا کوشمالی میدهد ﴾ Gāfillere gūşmallıḫ virür. Murād; şükrden ḡaflet ile küfrān-ı ni‘met idenlere dimekdür. **Gāfilān**, cem‘-i Fārisidür; müfredi gāfildür. Elif ile nūn edāt-ı cem‘dür. Gāfilūñ ma‘nāsı ma‘rūfdur; şükrden ḡaflet idicilere dinmek üzere. **Rā**, edāt-ı mef‘üldür. **Gūşmāl**, lafzı bunda müfreddür; «te’dīb ve tevbīh ve taḳrīr» ma‘nāsınadır. Āhirindeki yā ḫarfi maşdariyyedür. Ma‘nā; «gūşmallıḫ» ya‘nī «te’dīb» dimek olur. Lafz-ı mezkūr gāhī mürekkeb itibār olunup ma‘nāsı «ḫulaḳ burıcı» dimek olur. Nitekim H‘āce Selmānuñ *beyt*:

زود بر بط را معنی کوشمالی درود

این بود فریاد شان کوشمال آمد بیدید

beyt-i laṭīfından ma‘nā-yı mezkūr iştiḫād olınmışdır. Pes şükr-i ni‘metden ḡaflet idenlerūñ gūşmallıḫı ne vechile oldıḡın min-vech^{im} ḫafā olmaḡın, ḫafā’-i mezkūrı ref‘a mübāderet ve ḫaşd-ı izāḫ ile maḳşūda işāret içün nāzım eyidür:

﴿ شکر ناکردن زوال نعمتست ﴾ Şükr eylememek zevāl-i ni‘metdür. **Şükr nā-kerden**, mecmū‘ı mübtedādur; ma‘nāsı «şükr eylememek» dimekdür. Terkīb-i tavşīfide vāḳı‘ ve ‘alem mecrāsına cārīdür. Aşlı nā-kerden-i şükr idi; ma‘nā-yı ‘āmmıdan ma‘nā-yı ḫāşş-ı ‘alemiyyete naḳl içün muzāfun ileyhi olan şükr lafzı muzāf olan nā-kerden kelimesinūñ üzerine taḳdīm ve izāfetden ḫaṭ ile şükr nā-kerden dinmişdir. Pes ‘adem-i şükr-i ni‘meti ḡaflete nisbetde nükte vardır. Nüktesi; müstaḡraḳ-ı baḫr-i ni‘met iken mün‘ımı zıkr itmemek ziyāde ḫamāḳat ü ḡafletden nāşīdür dimege işāretdür. Zevāl, «ayrılmaḳ ve eksilmek» ma‘nāsınadır; mā-ba‘dine muzāfdur. **Zevāl-i** [S287a] **ni‘metest**, mecmū‘ı mübtedā’-i mezkūrūñ ḫaberidür. Lākin bu ḫamlde ḡāyet-i mübālağa vardır. Nitekim ‘Arabīde رجل عدل dinmişdir. Murād; terk-i şükr, hemān zevāl-i ni‘metden ‘ibāretdür dimekdür. Yoḳsa terk-i şükr, zevālūñ ‘aynı olmadığı zāhirdür; belki sebep-i zevāldür.

﴿ بهره شاکر کمال نعمتست ﴾ [Ü283b] Şākirūñ naşib ü ḫışşası kemāl-i ni‘metdür. **Behre-i şākir**, izāfetle mübtedādur ve ma‘nāsı «şākirūñ ḫışşa vü naşibi» dimekdür. **Kemāl-i ni‘metest**, mecmū‘ı ḫaberdür; ma‘nāsı «kemāl-i ni‘metdür» dimekdür. Bu ‘ibārenūñ ḫamlinde ke-zālik mübālağa vardır. Pes

şükr, bā'is-i efzāyis-i ni'emet oldığı beyān-ı sâbıkdan nümâyândur. Ve küfrānuñ, sebep-i zevāl-i ni'emet oldığı müstāgnin 'ani'l-beyândur.

﴿ علم را بی عقل نتوان کار بست ﴾ 'İlme 'aqlsız kār bağlamak olmaz. Ya'nî; 'ilme 'amelsiz ümîdvār olmak bî-fā'idedür. **'İlm-rā**, «'ilme»; **bî-'aql**, «'aqlsız»; **netvān**, «mümkin degül»; **kār best**, «kār bağlamak» dimekdür. Kār, iş ve güç ma'nāsınadır. Best, bunda «besten» ma'nāsınadır ki bağlamak dimekdür. Ma'lûm ola ki 'inde'l-muḥaqqıķın 'uḫûl için beş meretebe vardır. Meretebe-i evvele; meretebe-i rûḫ-ı ḥassāsî dirler ki ḥavāss-ı ḥamse-i zāhirenüñ ĩrādın telakkî-i ḳabûl eyler. Meretebe-i ṣānî; meretebe-i rûḫ-ı ḥayālîdür. Ḥavāss-ı ḥamsenüñ ĩrād eylediği şeyleri ḥıfz idüp, vaḳt-i ḥācetde anı āti'l-beyān meretebe-i ṣālîş ṣāḥibi olan rûḫ-ı 'aqla 'arz eyler. Zîrā anuñ meretesi bundan a'lâdur; şıbyānda bu ma'nā yokdur. Anuñçün bidāyet-i vücūdında gördüğün ferāmüş eyler. Ṣālîş, meretebe-i rûḫ-ı 'aqldur. Ḥiss ü ḥayālden ḥāric olan ma'nāyî idrāk eyler; ma'ārif-i zārūriyye-i külliyye gibi. Bu ḥālet şıbyān u behāyimde bulunmaz. Rābi', meretebe-i rûḫ-ı fikrîdür ki envā'-ı te'lifāt ile 'ulûm-ı 'aqliyyeyi aḫz ve miyāne-i ma'lûmâtında derc idüp, anuñla ebvāb-ı ma'ārif ü 'ulûmuñ istiftāḫına ḳādir olur. Bu ma'nāca 'aql, 'aql-ı 'ulemâdur. Pes bu merātib-i erba'ada olan 'uḫûle; 'uḫûl-i beşerî dirler. Ḥāmis, meretebe-i rûḫ-ı ḳudsîdür ki enbiyā'-i kirām 'aleyhimü's-selāma maḥşûşdur. Ve bu rûḫ-ı ḳudsîden envār-ı ḡaybî vü esrār-ı lâ-reybî mütecellî olur. Süfîlerüñ «'aql-ı İlāhî» didikleri bu meretede olan ervāḫ-ı ḳudsiyyeden 'ibāretdür. Ve bu 'aql-ı 'ālem-i İlāhî, merātib-i ma'nāda pervāz eylediği cihetden tıyûra teşbîḫ eylemişlerdür. Cenāḫları; ḳuvvet-i 'ilmiyye vü ḳuvvet-i 'ameliyyedür. Ve şevḳ u maḥabbet ü velāyet ü kerāmet [S287b] ve emsālleri olan pākîze şıfatlar cümle-i ecniḥa gibidür; bunlar ile evc-i ma'ānîde pervāz iderler dimişlerdür, kezā-fi'l- 'Avārif. İmdi nāzımuñ bu maḳāmda 'aḳldan murādı; meretebe-i rābi'de olan 'aql-ı 'ulemâdur ki neticesi anuñla 'amel eylemekdür. [Ü284a] Zîrā 'amelsiz 'ilm bî-fā'idedür. 'İlm-i lâ-yenfa'dan Ḥudāya ṣıḡınmaḳ gerekdür. Ve ol maḳûlelerden mübā'ade lâzımdur. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ پیش بی عقلان نمی باید نشست ﴾ 'Aqlsızlar ḥuzûrında oturmaḳ gerekmez. **Pîş-i bî-'aqlān**, izāfetile «'aqlsızlar önünde» dimekdür. **Ne-mî-bāyed**, nefy-i istikbāl-i müfred-i ḡā'ibdür; «gerekmez» dimekdür. **Nişest**, bunda nişesten ma'nāsınadır; «oturmaḳ» dimekdür. Pes مجالسة العالم عبادة ḥadîs-i şerîfindeki 'ālimden murād; 'aḳıl u kāmîl ü 'āmil olmaḡın, 'ilmiyle āmil olmayan 'ulemā'-i sū' bî-'aql tesmiyesine şāyān ve bî-nef' olmaḳda mecānîn-i zarar-'unvāndan ma'ḍūdiyyetleri nümâyândur. Anuñçün nāzım anları bî-'aqlān ile ta'bîr ve mücāleselerinden men'ā mübāderet eylemişdür. Ve illā bî-'aqlāndan şırf mecānîn murād olunmaḡuñ bunda ma'nāsı yokdur. Zîrā anlar ile mücālesenüñ zararını beyāna ḥācet yokdur. Binā'en 'aleyh nāzım eyidür:

﴿ بی خرد دانش وپالست ای پسر ﴾ İy oḡul! 'Aqlsız 'ilm günāhdur. Murād; 'amelsiz dimekdür. **Bî-ḫured**, «'aqlsız» dimekdür. Murād «'amelsiz»; **dāniş**, «'ilm ü 'irfān»; **vebālest**, «günāhdur»; **iy püser**, «iy oḡul» dimekdür. Pes 'ilm-i bî-'amelüñ günāḫ idigi bî-iştibāhdur. Nitekim ḥadîs-i şerîfde: العالم لم يغير علم كالمصباح يضئ الناس و يحرق نفسه vārid olmuşdur. Ḳaldı ki 'ulûm-ı āḫirenüñ ḡayrı 'ulûm ile mübāḫî

olanların günâhı: من تعلم علما ليباهى به ادخله الله جهنم hadîs-i şerîfinden nümayândur. Nitekim şâ'ir eyidür:

يا من تقاعد عن مكارم
ليس التفاخر بالعلوم الفاخرة
من لم يهذب علمه اخلاقه
لم ينتفع بعلومه فى الآخرة

Pes âhirinde 'adem-i nef' ve şevâbdan ve ta'zîb-i nîrândan 'ibâretdür. Nitekim hadîs-i şerîfde ان فى جهنم vârid olmuştur. İmdi bu ma'küle 'âlim-i gayr-ı 'âmil mürğ-ı şikeste-bâl gibi âşyân-ı kudse pervâzdan mahrûm olacağı ma'lûmdur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ علم مرغ و عقل بالاست ای پسر ﴾ İy oğul! 'İlm kuşdur, 'aql kanatdur. Pes bu mışrâ'da teşbîh-i belîğ var; zîrâ 'ilm kuşa [S288a] beñzer, 'aql kanada dimekdür. **'İlm**, mübtedâdur; **mürğ**, haberidür; «kuş» ma'nâsınadır. **U(ve) 'aql**, 'ilm üzerine ma'tûfdur; mübtedâdur. **Bâlest**, haberidür; ma'nâ «kanaddur» dimekdür. Bâl, kanad ma'nâsınadır. Per dağı böyledür; birbirinüñ mağallinde isti'mâl olunur. [Ü284b] Kütüb-i luğatde böyledür. Ammâ İbnü Kemâl ikisin birbirinden fark idüp: Bâl, aql kanaddur; per, kanadda biten yelekdür dimişdür. **İy püser**, «iy oğul» dimekdür. Pes nâzımuñ bu kelâmında العلم صيد mazmûnına telmîh vardır. Fi'l-ħaqlıka 'ilm, mürğ-mişâl ve 'aql aña per ü bâldür ki evvelâ kendüyi taşıl ü şayduñ âlâtı 'aql idigi nâzımuñ zâhir-i kelâmından hüveydâdur. 'Aqla lâzım olan evvelâ farz olan 'ilm-i ħâlini taleb eylemekdür. Nitekim hadîs-i şerîfde اطلبوا العلم من المهد الى اللحد vârid olmuştur. Ĥattâ ĥazret-i Dâvûd 'aleyhi's-selâma: "Yâ Dâvûd! Na'leyn ve 'aşâñı temürden kırup, delinüp kırılıncaya dek 'ilmi taleb eyle" diyü vaḥy-i İlahî olmuştur. Ve ĥazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmı ĥazret-i 'Alîm celle celâluhü, 'ilm ve mülk ve mâl miyânelerinde muḥayyer kıldıqda ĥazret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm, 'ilm-i şerîfi ihtiyâr buyurmışdur. Ba'dehü mülk ü mâl aña tâbi' olmuştur. Pes 'ilm, vaḥdetde enîs ve ĥalvetde celîs ve bâ'is-i vuşûl-i devlet-i dâreyndür. İmdi böyle olan 'ilm-i şerîfi taşıl, 'aqluñ i'ânetiyle oldığı zâhirdür. Ve 'âlimüñ, bâl-küşâ-yı 'âlem-i 'ulvî olması, bâl-i 'aql didikleri 'amele mevķûf idigi bâhirdür. (...[S288b]...)

﴿ هرکه علمى دارد و نبود بر آن ﴾ Her kim ki bir 'ilm tutar ve anuñ üzerine [Ü285a] olmaz. Ya'nî; muķtezâsınca 'amel kılmaz. **Her ki**, «her kim ki»; **'ilmî**, yâ'-i vaḥdet ile «bir 'ilm» dimekdür. **Dâred**, «tutar» ya'nî «oķur ve bilür». **U(ve) nebved**, «ve dağı olmaz»; **ber-ân**, «ol 'ilm üzerine» ya'nî «muķtezâsı üzre 'amel eylemez» dimekdür.

﴿ از طريق عقل باشد بر کران ﴾ 'Aql tarîķından kenâr üzre ola. Ya'nî revîşi 'uķalâ revîşinde olmadıĥından tarîķ-ı 'aqldan dūr ve güm-râhlardan ma'dûd ola dimekdür. Yoksa üzerinden teklîf sâķıt olan merfû'u'l-ķalem mecnûn dimek degüldür. Zîrâ mecnânüñ merci'i A'râfdur. Ammâ 'ilmiyle 'âmil olmayanlar لهم العذاب يضاعف mazmûnınuñ tahtında dâĥillerdür dimişlerdür. **Ez-tarîķ-ı 'aql**, «'aql yolından»; **bâşed**, «ola»; **ber-kerân**, «kenâr üzre» dimekdür. Ber, isti'lâ içündür. Kerân, fetḥ-i kâf-ı 'Arabî ile kenâr ma'nâsınadır. İmdi 'ilm 'amele maķrûn gerekdür. Ĥattâ 'ilmsiz 'amelüñ teşbîhinde,

‘ulemā vü h̄ukemādan kelām çoƒdur. Ez-cümle ‘ilm-i bī-‘amel, reng-i meşşāta gibi serī‘u’l-maḥv ve’l-fenādur. Şāhibine fā’idesi olmaz; belki ḥusrāndan ğayrı bir nesne bulmaz dimişlerdür. Ve daḡı ‘ilm ‘amele maḡrūn olursa, ‘ālime mu‘īn ü yār olur. Ammā ‘amele maḡrūn olmaz ise şāhibine bār olur. Nitekim Medārik şāhibi eyidür: Evvele göre ‘ilm, şāhibinüñ ḡammālī olup anı götürüp ‘anāsı yüyürür . Ammā s̄anīye göre كمثل الحمار يحمل اسفارا mantūqınca ‘ilm-i bī-‘amelüñ ḡammālī olur, intihā. (...[S289a]...)

Der-Beyān-ı Ān ki Ba‘d-Ez-Reften Bāz [Ü285b] Gerdānīdenēş Muḡālest

﴿ چار چیزست انکه بعد از رفتنش ﴾ Dört nesnedür ol ki ol gitdikden şoñra. **Çār çīzest**, «dört nesne». **Ān ki**; ān, ism-i işāretdür; müşārun ileyhi «çīz»dür. Ki, lafz-ı rābīḡadur. Yāḡod ān ki kelimesi «ān çī» ma‘nāsına olmaḡ daḡı muḡtemeldür. Ma‘nā «ol nesne» dimek olur. **Ba‘d**, fi’l-aşl zurūf-ı mekāniyyendür; zamān için isti‘āre kılinmışdur; mā-ba‘dine muzāfdur. **Ez**, «min» ma‘nāsınadır. **Reften**, feth-i rā’-i mühmele ile «gītmek» ma‘nāsına maşdardur. Āḡirindeki şīn, zamīr-i ğā’ibdür; çār çīze rāci‘dür. **Ba‘d-ez-refteneş**, ma‘nāda «ol nesnenüñ gītmekliginden şoñra» dimekdür.

﴿ از محالاست باز آوردنش ﴾ Muḡālātandur anı girü getürmek. **Ez-muḡālātest**, «muḡālātandur» dimek ma‘nāsına muḡaddem-i ḡaberdür. Muḡālāt, cem‘dür; müfredi «muḡāl»dür ki zamm-ı mīm ile «vücūdī ‘adīmü’l-ımkān»dur dimekdür. **Bāz āverdeneş**, «anı girü getürmek» dimekdür. Mu’ahḡar-ı mübtedādur. Bāz, girü; āverden, getürmek ma‘nāsına maşdardur. Āḡirindeki şīn, zamīr-i çār çīze rāci‘dür. Ma‘lūm ola ki beyān-ı ātī üzre o dört nesnenüñ biri kelām ve biri ḡazā’-i Melik-i ‘Allām ve biri kemāndan ayrılan siḡām ve biri ‘ömr-i ğüzeşte-i enāmdur. Ancaḡ deḡāndan ḡurūc iden kelāmuñ ve mermī olan siḡāmuñ ḡāllerin icmālen beyāndan şoñra, ḡazāyı beyānda kelāmı mümeşşil ve ‘ömr-i ğüzeşteyi beyānda siḡāmı mümeşşil idüp, ba‘dehū herbirlerini tafşīle āġāz olınacaḡdur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ چون حدیثی رفت ناکه بر زبان ﴾ [S289b] Çünki bir söz nā-ġāh dil üzerine gitdi. Ya‘nī lisāndan şudür eyledi. **Çun**, «çünki»; **ḡadīsī**, «bir ḡaber» dimekdür; āḡirindeki yā vaḡdet içündür. **Reft**, «gitdi» dimekdür. **Nā-ġeh**, «nā-ġāh»dan muḡaffefdür; «añsızın» ma‘nāsınadır. **Ber-zebān**, «dil üzerine» dimekdür.

﴿ یا که تیری جست بیرون از کمان ﴾ Yāḡod bir oḡ ki yaydan taşra şıçradı. **Yā**, bunda emreynüñ beyninde teşkīk ma‘nāsını müfiddür ki Türkīde «yāḡod» ‘Arabīde kelime-i «ev» ile ta‘bīr olunur ki ta‘līl için rābīḡadur. Ta‘bīrde **tīrī ki**, «bir oḡ ki»; **cest**, feth-i cīm-i ‘Arabī ile māzī-i müfred-i ğā’ibdür; «şıçradı» dimekdür. Ve kemān, feth-i kāf-ı ‘Arabī ile yay dimekdür; ‘Arabīsi «ḡavs»dur. ḡaçan āḡirine bir hā’ getirilüp kemāne dinse çıkrıçılıaruñ maḡkabında yaya beñzer nesne ma‘nāsına olur. Ol hā’ya hā’-i teşbīh dirler.

﴿ باز چون آری حدیث گفته را ﴾ Söylenmiş sözi girü nice getürürsin. [Ü286a] **Bāz**, «girü»; **çun ārī**, «niçe getürürsin»; **ḡadīs-i ğufte-rā**, izāfetle «söylenmiş sözi» dimekdür. ḡadīs, ma‘rūfdur. ğufte, söylenmiş ma‘nāsına ism-i mef‘ūldür. **Rā**, edāt-ı mef‘ūldür. **Laḡffe**: Fārisīde sūḡan ve ‘Arabīde kelāmuñ Türkīsi «söz»dür. Pes ‘Arabīde kelām, lafzī vü nefsiye şāmil oldıġı gibi Fārisīdeki sūḡan ve Türkīdeki söz

ke-zālik söylenmişe şāmıldür. İmdi söylenmiş söze «sühan-ı güfte» ve söylenmemişe «sühan-ı nā-güfte» dirler. Pes nāzımuñ hadīs-i güfte didigi bu taḥkīka mebnīdür. İmdi söylenmiş sözi girü getürmek muḥāl idigi āşkardur.

﴿ كس نكراند قضای رفته را ﴾ Bir kimse sebkat itmiş kaçāyı döndiremez. **Kes**, «kimse»; **ne-gerdāned**, «döndiremez»; **kaçā-yı refte-rā**, «gitmiş kaçāyı» ya^{enī} sebkat eylemiş hükmi İlahiyi dimekdür. Kaçā bunda eşyānuñ ezel-i āzāldan ebedü'l-ābāda dek üzerine cārī olan hükmi küll-i icmālī ma^{enāsı}nadır. Ammā zālīke'l-hükümüñ, evkāt-ı mu^{ayyenede} eşyā' üzerine olan şuver-i tafşiliyyesine kader dirler. Kaçā, mā-ba^{dine} muzāf olmağın aşlında hemzeye münkalib olan yā ḥarfine ^{avdet} eylemişdür. Refte, gitmiş ma^{nāsı}ma ism-i mef'uldür. Bunda murād; sebkat eylemiş dimekdür. Rā, edāt-ı mef'uldür. Ma^{lüm} ola ki kaçā vü kaderüñ beyānında beyne'l-^{ulemā} tafşilāt vākı^{dur}. (...[S290a, S290b, Ü286b, Ü287a]...) Pes Hudā-yı lem-yezelüñ ^{لا معقب لا يحكم لا} ^{وَاللّٰهُ يَحْكُمُ} ^{آيَةِ} ^{شَرِيفِي} ve Faḥr-i ^{آلَم} ^{سَلَامٌ} ^{عَلَيْهِ} ve sellemüñ ^{عَنِ} ^{الْقَدَرِ} ^{لَا} ^{يَفْنِي} ^{الْحَذَرَ} ^{عَنْ} ^{قَدَرٍ} hadīs-i şerīfi ve şā^{ir}-i fezā'il-i meşā^{ir}irüñ:

احذر و لاحذر ينجيك عن قدر

لا بد مما جرى فى اللوح والقلم

beyt-i münifī üzre nāzımuñ; kaçā'-i İlahiyye redd olmaz didigi zāhirdür. Nitekim; kaçā geldikde, māh-ı ^{ilme} ḥusūf ve mihr-i ^{aqla} kūsūf el virür dimişlerdür. Ve ma^zmün-ı ^{القضا ضاق القضا} ^{اذا} bu beyānda hüveydādur. Pes bunda mecūs-ı hāzihī'l-ümme olan Qaderiyyeye redd vardur. Zīrā anlar: “Şurūr u ma^āşı kaçā'-i İlahiyyeden degüldür; belki ^{abdüñ} nefsi anı ^{icād} eyler” dimişlerdür. Pes ḥālīkiyyet şıfatında cenāb-ı Ḥaḳka şerīk ^{koşdıkları} için, ^{ulemādan} ba^{zı}ları: ^{الايمان بالقدر نظام التوحيد} hadīs-i şerīfi ^{ilavesiyle} anları tekfīr eylemişlerdür. Ve ba^{zı}ları: ^{لا تكفر احدا من اهل القبلة} diyü tekfīrlerinde tevakkūf eylemişlerdür. Ma^{lüm} ola ki bu mes'elenüñ baḥşī ibtidā ḥuzūr-ı Süleymān ^{aleyhi}'s-selāmda, miyāne-i mürgānda vākı^{olmuşdur}. Şöyle kim; mürgān pīşgāh-ı ḥikmet-penāh-ı ḥazret-i Süleymān ^{aleyhi}'s-selāma geldiklerinde, [S291a] hüdhüdün zīr-i zemīnden kırk zīrā kadar yirde mestür olan ābı görmek ḥāşıyyeti ibrāz olındıkda zāğ-ı ḥased-pīşe, hüdhüdün bu kelām-ı ḥaḳīkat-nizāmın lāf u güzāfa ḥaml ile: “Eger hüdhüde bu nazār dā'im kâ'im ola idi bir avıç ḥākūñ zīrindeki dāma giriftār olmaz idi” diyü mu^ārazaya āğāzında hüdhüd-i rāst-gü: ^{اذا جاء القضا غشى البصر} ma^zmünına muḥābık cevāb-ı bā-şavāb ile kaçānuñ hükmini münkir olan zāğ-ı ifḥām kıldıkda, bu kelām-ı ḥaḳīkat-beyān pesendide-i ḥazret-i Süleymān olmuşidi, intihā. Ve ba^dehū bir gün ḥazret-i İbnü ^{Abbās} ra^{zıya}'llāhu ^{anh} ḥavāşş-ı eşyā beyānında, güher-senc-i gencīne-i taḥkīk olur iken ḫā'ife-i ḥavāricden Nāfi'u'l-Ezraḳ nām kimesne eyitdi: “İy meşḥar-i nās-ı ḥikmet-şinās! Hüdhüd-i jerf-bīn, naḳr-ı zemīn eyledikde ābuñ ba^t-ı arza bu^d u ḳurbin derk ider diyü buyurduñuz. İmdi bir avıç ḥākūñ zīrinde pinhān olan dāmı görmeyüp, niçün giriftār olur?” diyü ^{itirāza} ibtidārında, ḥazret-i ^{Abbāsuñ} zebān-ı mu^{ciz}-beyānlarından: ^{كلمة غشى البصر اذا جاء القضا} kelām-ı ḥikmet-nizāmı ser-zede olmuşdur. Binā'en ^{aleyh} tūr-i ḥārā-güzer-i kader, siper-i āhen-in-i tedbire kārger ve hükmi nā-gürizān-ı kaçā ile sem^ü başār, kūr u ker olur dimek maḥallinde bu kelām-ı mu^{te}ber ^{irād} olunur. Pes kaçā' vü kadere ^{imān} getüren ḫā'ife-i İslāmiyān, hüdhüd yirindedür ve firaḳ-ı muḥtelifenüñ

elsine vü mezâhiblerine ‘ârif ve vâriş-i ‘ulûm-ı enbiyâ olan ‘âlim-i vâkıfuñ meclisi, meclis-i Süleymân yirindedür. Ve kaçâ vü kaderi münkir olan, Kaderiyye vü emsâlleri yirindedür. Fe‘alâ-hâzâ kaçan; “erbâb-ı şühüd-ı [Ü287b] esrâr-ı vücûda bizler ‘ârifiz ve merâtib-i kevnîyyede müstetir ü nâ-bûd olan âb-ı ma‘nâya vâkıfiz” diyü da‘vâ şeklinde olsalar, Kaderiyye-mezheb ü Mu‘tezilî-meşreb olan zâgân-ı münkirân, inkâra ibtidâr ve itirâza ictisâr eylediklerinde, hühdüdân-ı ma‘rifet ve dânendegân-ı âb-ı hayât-ı haqîkat olanlaruñ dağı cevâbı kemâ-merredür. Ve kaçâ’-i İlahiyyenüñ redde imkânı olmadığın beyânda Mevlânâ kâdessa’llâhu sırrahû hazretleri Meşnevîsinde, hazret-i ‘Aliyyü’l-Murtezâyı şehîd iden rikâbdâr-ı Hayder-i Kerrâr İbnü Mülceme: “Sen kâtil-i Hayder olacağsın” diyü Fahr-i ‘âlemün haber virdigi sırra, hazret-i Hayder:

کفت پیغمبر بکوش چاکرم

کو برد روزی ز کردن این سرم

mazmûnın maqâlesi üzre âgâh olup ve mezbûr [S291b] rikâbdâr hazret-i Haydere gelüp: “Yâ ‘Alî! Beni evvel sen katl eyle” diyü her gâh recâ eyler iken hazret-i Hayder, جف القلم بما انت لاق müfâdı üzre kaçâyı Haqqa hîle-perdâzlık olmaz diyü kaçâyâ rızâ virmişdür dimişlerdür, intihâ. İmdi işbu ezâ’-i müşkilü’ d-devâya teslîmden gayrı çâre yoğdur. Nitekim, *beyt*:

در زیر تیغ حادثه بر دست و پا مزن

کین درد را بجز سر تسلیم چاره نیست

dimişlerdür. Hattâ kaçâyâ rızâ vü teslîm gösterenüñ başına ebr-i belâ, bâl-i Hümâ olur. Nitekim şâfirüñ:

هرکه تسلیم بفرمان قضا میکرده

بر سرش ابر بلا بال هما میکرده

beyt-i lâtifinüñ mazmûnı bu ma‘nâya güvâhdur. Ve dağı:

چون کشیدی پای بر دامن تسلیم و رضا

تیغ اکر چون کوه بارد بر سرت پروا مکن

Ve dağı bu mazmûn-ı leţâfet-nümünı düstürü’l-‘amel eylemek beyânında *kıta*:

Hemîşe nâfiz olur ser-nüvişt-i hükm-i kaçâ

Dimeñ ki tâlib olan sa‘yde kuşûr eyler

Nihâde kıl ser-i teslîmi levh-i taqdîre

Muqadderât-ı İlahî gelür zühür eyler

didikleri kâfi ve teslîmde vâfidür dimişlerdür. (...[Ü288a]...)

﴿ باز کی کردد چو تیر انداختی ﴾ Çünkü oğı atduñ, kaçan girü döner? **Bâz**, «girü»; **key**, «kaçan»; **gerded**, [S292a] «döner»; **çu endâhtı**, «çünkü oğı atduñ» dimekdür. Pes siham-ı mermî girüye dönmez.

﴿ همچین عمری که ضایع ساختی ﴾ Buncılayındur şol bir ‘ömr ki zâyîc düzdüñ. Ya‘nî; telef eyledüñ. **Hem-çunîn**, «buncılayın» dimekdür; ya‘nî endâhte olan tîr gibi girü dönmez. **‘Umri ki**, «bir ‘ömr ki»; **zâyîc sâhtı**, «telef düzdüñ» dimekdür. Pes nâzımuñ bu beyânı, hükemânüñ medâr-ı ‘ömr-i

nāzenīn olan beden-i insānı, terkeşe ve enfāsı, tūre teşbīh eylediklerine mebnīdür. İmdi atılan oğ giri dönmedigi gibi enfās-ı ‘ömr-i telef-kerde dağı giri dönmez; belki insānuñ cümle-i ‘ömr-i bir oğ atmaq kadardur. Zīrā ḥadīṣ-i şerīfde ساعة الدنيا vārid olmuşdur. İmdi ‘ömr-i ādem ol sā‘atden bir dem kadar ancak olur. Pes nāzımuñ zamān-ı ‘ömr-i bir oğ atmaq kadar ta‘bīri bu nükteye imādur. Ve keyfe lā ki sür‘at-i ‘ömr-i beyānda Ğanī-i Keşmīrī eyidür, *kıfā*:

ای دل بریک شیشه ساعت نگاه کن
غافل مباش از سفر کاربان عمر
معلوم شد ز جنبش نبضم که یکنفس
در دست اختیار نباشد عنان عمر

Ya‘nī; iy dil! Rīg-i şīşe-i sā‘ate nazar kıl ve kārban-ı ‘ömrüñ seferinden gāfil olma. Zīrā nabzımuñ cünbiş ü ḥarekātından ma‘lūm oldı ki ‘inān-ı ‘ömr, dest-i ihtiyārda degüldür. Ve nitekim bir şā‘ir eyidür:

حیاتک فاعلمنها رأس مالک
و مالک ان عقلت ریح نالک
فکل ان شئت کل الریح منه
و الا الدهر یأکل رأس مالک

Pes re’s-i māl-i ‘ömrüñ ribḥi mezra‘a-i dünyāda iktisāb olınan şevābdur. Böyle olmadıkda ḥusrān-ı māye vü helāk-i sermāye bī-irtiyābdur. Ol māyenüñ bir dağı rücu‘ eylemeyecegi yaqīn-kerde-i ulū’l-elbābdur. (...[S292b, Ü288b]...)

﴿ هرکه بی اندیشه گفتارش بود ﴾ Her kim ki anuñ sözi fikrsiz olur. **Her ki**, «her kim ki»; **bī-endişe**, «fikrsiz»; **güftāreş**, «anuñ sözi» dimekdür. Zīrā güftār, bunda zamm-ı kāf-ı ‘Acemī ile «söz» ma‘nāsınadır. Āḥirindeki şīn zamīrdür; her ki lafzınuñ medlūline rāci‘dür. **Buved**, «olur» dimekdür. Ma‘lūm ola ki fikr ü mülāḥaza ile olan kelām, bünyān-ı raşīnū’l-erkān ve dīvār-ı metīnū’l-esāsāsā maşūnū’l-inhidām ve’l-indirās idigi Şeyḥ Sa‘dīnūñ *beyt*:

اول اندیشه وانکھی گفتار
پای پست آمدست و پست دیوار

beyt-i laṭīfından bedīdārdur. Pes söyleyecek sözi tekellümden evvel te‘emmül güzeldür. Nitekim müte’ellimīnden bir merd-i zarīf, bir meclisde sükūt üzre endīşeşer-i güftār ve sem‘-küşā-yı aqḫāl-i şīgār u kibār iken kendüyi istintāḳ murād itdiklerinde *beyt*:

زیان در دهان پاسبان سرست
چه کویم چو ناکفتم بهترست

beyt-i laṭīfī ile itizāra āgāz buyurmuşdur dirler. İmdi fikrsiz söz söyleyen ve tekellümde mülāḥaza eylemeyene, keşret-i ḥasāretten nāşī vefret-i nedāmet der-kār oldıgım iş‘ār için:

﴿ پس ندامتہای بسیارش بود ﴾ Şoñra aña çok nedāmetler ola. **Pes**, «şoñra»; **nedāmethā**, cem‘dür; müfredi «nedāmet»dür; «peşīmānlık» ma‘nāsınadır. Āḥirindeki hā, edāt-ı cem‘dür. Mā-ba‘dine izāfet ecli için edāt-ı cem‘den şoñra bir yā getirilmişdür. **Bisyār**, «çok» dimekdür. Āḥirindeki şīn,

zamîrdür; endişesiz söz söyleyen kimseye râci'dür. **Buved**, «olur» dimekdür. İmdi nâzımuñ mısrâ-ı evvelde güftarı müfred getürüp, mısrâ-ı şânide nedâmeti cem^c ve dağı bisyâr ile tavşifinde, fikrsiz olan söz bir iken meşelâ nedâmeti biñ olur dimege işâret vardır. Ve nedâmet-keşidelige iştibâh yokdur. Ez-cümle; “niçün bu sözi söyledüm? Söylemeli degül idi” diyü peşimânlık der-kârdur. Ve söylenen sözi bir dağı girü döndürmek düşvârdur. Nitekim buyurmışlardur:

سخن گفته ديگر بار نيايد بدهان
اول اندیشه کند مرد که عاقل باشد
تا زمان ديگر اندیشه نيايد کردن
که چرا کفتم اندیشه باطل باشد

Ve nâzımuñ bu beytinde lisânı fuḥşıyyâtdan hıfza dağı işâret vardır. Zîrâ fuḥşıyyât söyleyenüñ nedâmeti sâ'ir nedâmetlerden eşeddür. Nitekim buyurmışlardur:

[S293a] واحفظ لسانک لا یأتی بفاحشة
ان اللسان علی الافاق مقتحم
لا يرجع السهم یوما ان رمیت به
کالسهم لیس بمرجوع الی الوتم

İmdi nedâmet-keşidelikden ḥalâşuñ çâresi ancaḡ sükûtdur. Nitekim ḥazret-i ‘Aliyyü’l-Murtezâ razıya’llâhu ‘anhuñ *ما ندم من سکت* kelâm-ı dürer-bârı müfâdınca ḥoḡḡa-i güher-âgîn-i dehânı, hemîşe ser be-müher-i sükût olan, hergiz engüşt-hây-ı nedâmet olmayacağı nümâyândur. (...)

﴿ تا نکفتی میتوانی گفتنش ﴾ Mā-dām ki bir sözi söylemedüñ, anı söylememege ḡâdirsin. **Tā**, «mā-dām»; **ne-güfti**, «söylemedüñ»; **mī-tevānī**, «ḡâdirsin»; **güften**, «söylemek» ma‘nâsınadır. Âḡirinde olan şîn zamîrdür; «ḡavl» ma‘nâsına dâll olan güften kelimesinden münfehim olan kelâma râci'dür.

﴿ چون بکفتی کی توان بنهفتنش ﴾ Çünkü söyledüñ ḡaçan ol sözi gizlemege ḡâdir olursın. Ya‘nî olamazsın; zîrâ rucû‘ı muḡâldür dimekdür. Yâḡod *کل سر جاوز الاثنین شاع* mısrâ‘ınuñ müfâdınca, ol kelâm elbette şuyû‘ bulur dimekdür. Ḥattâ işneynden murâd; iki lebledür dimişlerdür. Ve şuyû‘ı vaḡtinde ol söz râst ise ne güzel, ve illâ da‘vâ-yı bî-aşla dâ‘ir olan süḡan-ı müberhen ve ḡarf-i kec, zür-ı reg-i gerden ile râst u müstaḡsen olmadığı, *beyt*:

سخن دعوی بی اصل مبرهن نشود
حرف کج راست بزور رک کردن نشود

maẓmûniyle mebnîdür.

﴿ عمر را می دان غنیمت هر نفس ﴾ ‘Ömri her nefes ḡanîmet bil. [Ü289b] **‘Umr-râ**, «ömri» dimekdür. **Mî-dân**, «bil»; **ḡanîmet**, [S293b] Fâriside «ḡâzîlerüñ eline giren māl»a dirler. Ve ḡâḡ ḡuşümet ma‘nâsına gelür. Lâkin bunda müsâmaḡaten «bâd-i hevâ» dimek murâddur. (...) **Her nefes**, «her bir nefes» dimekdür. Nefes, fetḡateyn ile ‘Arabîdür; şoluḡ alup virmek ma‘nâsınadır. Anuñçün her baḡarsaḡ şâḡibine müteneffis dirler. Pes ‘ömri ḡanîmet bilmekden murâd; âḡiret için iktisâb-ı ḡayru’z-zâd eyle dimekdür. Nitekim Şeyḡ Sa‘dî buyurmışdur ki, *beyt*:

خیری کن ای فلان غنیمت شمار عمر
زان بیشتر که بانک برآید فلان نماند

Yaʿnī; iy fülān kimesne! ʿÖmri ġanīmet ʿadd idüp, bir ħayr eyle andan muḳaddem ki fülān ḳalmadı. Yaʿnī ʿāzim-i ūḳbā oldı diyü şadā zuhūra gele dimekdür. İmdi ʿömri her nefes ġanīmet bil. Zīrā:

﴿ چون رود دیگر نیاید باز پس ﴾ Çünkü ʿömr gider, girü ardına dönmez ve gelmez. **Çun**, «çünkü»; **reved**, muzārī-i müfred-i ġāʾibdür; «gider» dimekdür; fāʿili zāmīr-i müstetirdür; ʿömre rāciʿdür. **Dīġer**, «daġı»; **neʾyāyed**, nefy-i istiḳbāldür; «gelmez» dimekdür. **Bāz**, «girü»; **pes**, bunda «eñse ve ard» maʿnāsınadır. Ve «şoñra» maʿnāsına olmaġ daġı mülāyimdür. Maʿlūm ola ki ʿömriñ ʿadem-i rucūʿını beyānda ḥukemādan teşbihāt-ı keşire vardur. Ez-cümle:

بر لب جوی نشین و کذر عمر ببین
کین اشارت ز جهان کذران مارا بس

mażmūn-ı ʿibret-nümūnı üzre, ʿömri āb-ı revāna beñzedüp, giden sene cūyān iden āb-ı revān bir daġı ırmaġa ʿavdet eylemediġi mişālde olan ʿömr daġı girü gelmez. Eyyām-ı ʿömri ġanīmet bil diyü *beyt*:

ایام نو جوانی غافل مشو ز فرصت
کین آب بر نکردد دیگر بجوی پاران

dimişlerdür. (...[S294a, Ü290a]...)

﴿ هیچ کس از خود قضا را رد نکرد ﴾ Hiç bir kimse kendüden ḳazāʾ-i İlähiyyeyi redd eylemedi. **Hiç kes**, «aşlā bir kimse»; **ez-ḥod**, «kendinden»; **ḳazā-rā**, «ḥükm-i Ḥudāyı»; **redd**, «menʿ ü refʿ»; **ne-kerd**, māzī-i menfīdür; «eylemedi» dimekdür. Pes ḳazānuñ reddine ʿadem-i ḳudret maʿlūmdur. Ḳazāya rızā vü teslīmden mā-ʿadā çāre olmadıġı beyān-ı sābıḳdan ve daġı kelām-ı lāḥıḳdan nümāyāndur. Nitekim:

اذا عقد القضاء عليك عقدا
فليس يتحلله الا القضاء

mażmūniyle ḳazāya gerden-i teslīm ü rızā uzadanlar *beyt*:

چاره سر کشتکی جز لنکر تسلیم نیست
سر برون از عقده کرداب کردن مشکلست

terānesiyle dem-sāz-ı tefvīz olmışlardır. Ḳaldı ki ʿindeʾl-meşāyih tevekkül, bidāyet-i ḥāl-i erbāb-ı sülük ü şıfat-ı müʾminiyyetdür. Teslīm ü rızā, şıfat-ı evliyādur. Tefvīz, nihāyet-i aḥvāl-i merdān-ı eḫaşşuʾl-ḥavāşşdur. Pes nāzım şıfat-ı evliyāya ĩmā birle beyān-sāz-ı teslīm ü rızā olup bu kitābında buyurmuşdur:

﴿ هرکه راضی از قضا شد بد نکرد ﴾ Her kim ki ḳazādan rāzī oldı, kötü eylemedi. Zīrā ʿārifīn-i biʾllāh olan kāmīlīnūñ ḫarīḳı; ḳazāya rızā ve belāya şabra ve mevti yāda ve şükr-i niʿamāt ve ḫāʿat-i bī-riyā ve ĩşār ve ḳanāʿat ve efʿāl ü şıfāt u zātında Ḥaḳḳı tevḫīde ve izḫār-ı ʿubūdiyyet ile teslīm ü inḳiyāda ve bilā-taʿb tecerruʿ-ı merāre ile zehr-ābe-i derd ü miḫnete taḫammüldür. (...[S294b, Ü290b]...) Pes Ḥaḳḳıñ rızāsı, rızā-yı ḳazāsına menūḫ idigi bī-iştibāhdur.

﴿ هرکه میخواهد که باشد در امان ﴾ Her kim ister ki emānda ola. Yaʿnī; қазақ vü belādan emīn ve dāʿire-i emānda nişīn ola.

﴿ مهر میباید نهادن بر دهان ﴾ Ağız üzerine mühr-i sükūt koymak gerektür. Pes bunda سلامة الانسان فى حفظ اللسان maẓmūnına telmīh oldığı nümāyāndur. Feʿalā-hāzā:

از خموشی مشت خاکی بر دهان قال زن

تا قیامت خیمه در دار الامان حال زن

beyt-i laṭīfinūn bu beyāna delāleti müstağnin ʿaniʿl-beyāndur. Pes nāzımuñ ānifen güftāra āgāzda, muḳaddemen teʿemmül ü endişenūn lüzümını beyāna dem-sāzlık aḳabinde, selāmet sükūtda oldığın ibrāz içün bunda naşīhat-perdāzlığı olmışdur. (...) Pes bu ebyāt-ı şafā-baḫşuñ mezāmını üzre merd-i ḥamūşuñ belādan emīn olacağı nümāyāndur. Zīrā ekşer belā, dilinden nāşī olur. Nitekim مؤكل بالمنطق ḥadīs-i şerīfinūn tizāḥında *naẓm*:

Keşret-i ḳāle ibtilāda olan

Mübtelā-yı ʿaceb belā oldı

Mübtelā-yı belā olan ekşer

Ḳıl ü ḳāl ile mübtelā oldı

dinmişdür. Pes ebyāt-ı nāzımdan naşīhat-gīr olanuñ tarafından imdi ne itmek gerektür? diyü suʿāl peydā olmağın nāzım fezleke tarīḳında cevāba ibtidār ile buyurmuşdur ki:

﴿ میسزد کر عمررا دارى عزیز ﴾ Yarar eger ʿömr-i ʿazīzi tutar iseñ. **Mi-sezed**, «lāʿıḳ olur» dimektür. Bu muḳaddem-i cezādur. **Ger**, edāt-ı şartdur. **Umr-rā**, «ʿömrü» dimektür. Bu lafz dārī [S295a] kelimesinūn muḳaddem-i [Ü291a] mefʿulidür. **Dārī**, fiʿl-i şartdur; «tutarsañ»; **ʿaziz**, «muḥterem» dimektür. Pes ʿömrüñ zātında ʿizzeti, girānī-i kıymetinden maʿlumdur ki dünyā vü mā-fihā ḳadar emvāl ü cevāhir-i nefise ile bir nefes ʿömr alınmak mümkin degüldür. İmdi böyle girān-ḳıymet olan nesneyi ʿaziz tutup, hevā vü hevese şarf itmemek elyaḳ u eḫaḳḳdur. Ve bir miḥmāndur ki ihtirāma müsteḫaḳḳdur. Zīrā:

﴿ چون رود بیشش نخواهى دید نیز ﴾ Çünkü gider, daḫı artık anı görmeyisersin. **Reved**, «gider»; **bīşeş**, «anı artık» dimektür. Bīş, artık maʿnāsınadır. Aḫirindeki şīn zamīrdür; ʿömrü rāciʿdür. **Ne-ḫāhī did nız**, böyle yirlerde mecmūʿa birden maʿnā virmek ḳavāʿid-i Fürsdenür. Maʿnā-yı mecmūʿ daḫı «görmeyisersin» dimektür. Murād; «göremezsın» dimektür.

Der-Şıfat-ı Ḥāmūşī

﴿ حاصل آید چار چیز از چار چیز ﴾ Dört nesne, dört nesneden ḥāşıl gelür. Yaʿni; peydā olur dimektür.

﴿ یاد کیر این نکته از من ای عزیز ﴾ İy ʿaziz! Bu nükteyi benden yād tut. Yaʿnī; ezber ü ḫıfz eyle. **Nükte**, zamm-ı nūn ve sükūn-ı kāf ile Fārisīde iki maʿnāya gelür. Biri noḳḳadur ve biri nişānedür ki parmaḳ ucıyle veyā bir çüb u ağaç ile toprak üzerinde olan eşere dirler. Maʿnā-yı şānī, luğat-i ʿArabiyyede daḫı mesṫürdür. Ve işlāḫāt-ı ʿArabiyyede, mesʿele-i laṭīfeye nükte dirler. Pes bunda bu maʿnāya olmaḳ

rüşendür. Ve nâzımuñ zıkr idecegi çār çizüñ, mesâ'il-i laṭıfeye dâ'ir olduğı beyânından ma'fûmdur. Nitekim eyidür:

﴿ خامشى را هرکه سازد پيشه ﴾ Her kim ki sükütlüği 'âdet eyleye. Ya'nî; ekşer-i evḳâtı sükût üzere güzer eyleye. **Ḥāmuşî**, «epsemlik» ma'nâsınadır; âhîrindeki yâ maşdariyyedür. **Râ**, edât-ı mef'ûldür. Zîrâ bu kelime sâzed fi'linüñ muḳaddem-i mef'ûlidür. **Her ki**, «her kim ki»; **sâzed**, «düzer» ya'nî «eyler». **Pîşe'i**, «şıfat u 'âdet» ma'nâsınadır; âhîrindeki hemze vaḥdet içündür.

﴿ كردد ايمن نبودش اندیشه ﴾ Emîn olur, aña bir fikr ü ğamm olmaz. **Gerded**, «olur» ma'nâsınadır; maşdarı «gerdiden»dür. **İmen**, kesr-i hemze ve fetḥ-i mîm ile «fâriğ ve ḥavfdan âsüde» ma'nâsınadır. **Nebvedeş**, «aña olmaya» dimekdür; şîn zamîrdür; her ki lafzına medlül olan kimseye râci'dür. [S295b] **Endîşe'i**, «fikr» ma'nâsınadır; âhîrindeki hemze, kemâ-merre vaḥdet içündür. Pes beyân-ı sâbîḳ üzere herkesüñ fikr-i kederi ekşer lisânından şudür iden sözden olmağın sükût ihtiyâr idende fikr-i keder olmayup herşeyden emîn olacağı nümâyândur. Nitekim beyt:

زبان تا بود کویا تیغ میبارید بر فرقم

[Ü291b] جهان دار الامان شد تا زبان در کام ورزیدم

Ya'nî; dilüm güyâ olduḳca depem üzere tîğ yağdırdı. Ammâ dilümi damağumda hıfz idelden cihân baña dâru'l-emân oldu dimişlerdür. Ve dağı kişi her ne ḳadar süḥan-dân ise de perdedâr-ı ḥurde-i râz-ı nihân olmağ için ğonce-mişâli bî-zebân olmağ gerekdür. Nitekim *beyt*:

با صد زبان چو غنجهٔ کل بی زبان شدم

تا پرده‌دار خردهٔ راز نهان شدم

beytinüñ ma'nâsı buña şahiddür. Lâkin bu mazmûna mâ-şadaḳ düşen ehl-i Haḳḳ bu keyfiyyeti güşe-nişîn-i i'uzlet olmağa mevḳûf buyurmuşlardır. Nitekim *beyt*:

مرابی همدمی مهر لب و بند زبان کشته

و کر نه همچونی فریادها در استین دارم

dimişlerdür. Ve sükût hâlinde olan ḥalâvet ve ber-muḳteżâ-yı kısmet, ol zevḳden lezzet bulan ehl-i ḥâlûñ andan şoñra lebleri birbirinden cüdâ ve lisânı güyâ olmağ müşkildür. Hemân iş sükûtdan ḥalâvet-yâb olmağdadur. Nitekim Ḥ'âce Şâ'ibüñ *beyt*:

این چاشنی که قسمت من شد ز خامشی

مشکل که بعد ازین شود از هم جدا لبم

beytinüñ ma'nâsı bu beyânda etemmdür. İmdi hıfz-ı lisân bâ'is-i selâmet-i insân olmağın nâzım eyidür:

﴿ کر سلامت بایدت خاموش باش ﴾ Eger saña selâmet gerek ise epsem ol. Ya'nî; sükûta mülâzemet eyle ki her hâlde selâmet bulasın dimekdür. **Selâmet**, «uyüb u naḳâyışdan berâ'et ve âfâtdan emniyyet; **bâyedet**, «saña gerek ise»; **ḥāmūş bâş**, «sâkit ol» dimekdür. İmdi eşyâ'-i erba'adan biri sükûtdur ki, selâmeti müşmirdür. Pes nâzım beyt-i evvel ile ḥāmūşluđuñ bâ'is-i emniyyet olduğın ihbâr 'aḳabinde fezleke tarîḳıyle, kendüye selâmet lâzım olan sükûti ihtiyâr eylesün dimek maḳâmında, ğâ'ibden muḥâṭaba iltifât yâḥod baḥşüñ evvelinde muḥâṭab olan 'azîze ḥiṭâb buyurmuşdur. Bunda سلامة

الانسان فى حفظ اللسان maẓmūnina ve daḥı men sakt nacı müfādına telmīh vardır. Pes sükūt üzre evḳāt-güzārlik, herkesün ḥaḳḳında lāzım ve ḥuṣūşıyile pīrāne-serlikde, ihtiyār-ı sükūt [S296a] cümleden pesendidedür. Zīrā şabāḥa ḳalma şem‘uñ meclis-ārālğı hoş olmaz dimişlerdür. Şem‘uñ şabāḥlaması vaḳt-i pīrāneye resīdelikden kināyedür. Nitekim Şā’ib eyidür, *beyt*:

زبان خموشى پسندیده است در پیری

ز شمع خوش نبود صبح مجلس ارایی

intihā.

﴿ كشت ایمن هرکه نیکی کرد فاش ﴾ Emīn ü āsūde oldı her kim ki eyülügi fāş eyledi. **Geş**, feth-i kāf-ı ‘Acemī ile maẓī-i müfred-i gā’ibdür; «oldı» ma‘nāsınadır. Bu ma‘nā ‘Arabīde ef‘āl-i nāḳıṣadan kāne ve şāra fi‘llerinden aḥz olunur. **İmen**, ma‘rūfdur. [Ü292a] **Her ki**, «her kim ki»; **nīkī**, āḫirinde olan yā’ maşdariyye ile «eyülük» ma‘nāsınadır; kerd fi‘linün muḳaddem-i mef‘ül-i evvelidür; mef‘ül-i şānīsī fāş kelimesidür. **Kerd**, feth-i kāf-ı ‘Arabī ile «eyledi» ma‘nāsına māzīdür. **Fāş**, bunda «izhār» ma‘nāsınadır. Ve bir şehriñ ismidür. Ma‘lūm ola ki nāzımuñ nīkī kelāmıñ medlūli olan eyülük, her bir eyülükden e‘ammdur. Lākin siyāḳ ḳarīnesiyle ve taḥşış ba‘de’t-ta‘mīm ḳā‘idesince eyülügi, luṭf u ‘aṭā vü cūd u şehā vü iḥsān ile beyān buyuracaḳdur. Pes ḥaḳḳıate naẓar olımsa eyülük didikleri nesne bir nāfe-i nāzūkdür ki, bāzār-ı muḥsinīñ ü eşḫıyāda kendü kendüyi fāş ider. Lākin eyülügi maḥalline itmek şartdur. Nitekim *naẓm*:

Eyülük eyler iseñ it yirine

Yirine düşmeyen eylük yirine

Ekilen dāne de (hiç) bitmez olmaz

Birisi biñ olur düşse yirine

dimişlerdür. Ve keyfe lā ki şüre-büm-ı zāt-ı bī-isti‘dāda temennā-yı intifā ile ğars-ı nihāl-i iştınāḥ eylemek, ma‘nāda erbāb-ı isti‘dāda sitemdür. Nitekim ḥazret-i Kerrār raẓıya’llāhu ‘anh: وضع الاحسان فى غير محله ظلم diyü buyurmuşdur. Ya‘nī bir nā-maḥalle izā‘at-ı bizā‘at-ı evḳāt idüp ümīd-i inbāt-ı nebāt-ı fevā’id ile ifāẓına zülāl-i iḥsān ḳılmaq bī-hüde kendü vücūdına trās-ı elem birle it‘ābdur, intihā. Ḥattā nā-maḥalle eyülük eylemek, cisre muḥtāc olan suyuñ üzerini terk idüp şudan ıraḳ bir cāy-ı ḥuşke cisr-sāz olmaq gibidür diyü:

نيكویی باید ان کردن درین عالم چنان ماند

که دور از آب سازند اهل عالم چشمه پل را

buyurmuşlardur. Pes çār çizūñ ikincisi eyülükdür ki emniyyeti müşmirdür. Üçüncisi serverligi müşmir olan şehāvet; dördüncisi şükrdür ki bā‘iş-i efzūnī-i ni‘metdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ از سخاوت مرد یابد سروری ﴾ Kişi şehāvetden serverlik bulur. [S296b] **Ez-sehāvet**,

«cömerdlikden» dimekdür. Ma‘lūm ola ki erbāb-ı şer‘ indinde şehāvet, buḫlūñ zıddıdır. Binā’en ‘aleyh şehāyı beyān zımnında buḫlden ḥazer eyle diyü muḳābiline imā buyuracaḳdur. Ammā cūd didikleri isrāfuñ zıddıdır. Ve merd-i saḫīye Fārisīde «cūvān-merd», ‘Arabīde «saḫī vü kerīmü’n-nefs» ile ta‘bīr

olinur. Merd, er ma'nāsınadır; racül 'Arabīsīdūr. Bu kelimeyi irādda leṭāfet vardur, şöyle ki: Seḥāvet, kār-ı merdāndur; kār-ı zenān degüldür demek olur. Nitekim Şeyḥ Sa'ḍīnūñ *beyt*:

جوانمرد اکر راست کویی ولیست
کرم پیشه شاه مردان علیست

beyt-i laṭīfi bu beyānda güvāhdur. Ve fi'l-ḥaḳīḳa seḥāvet kār-ı merdāndur. Belki mişāl-i kār-ı neyzenāndur ki, zenān ol kārđan maḥrūmāndur. Nitekim:

'Aceb merdānedürler nāy-zenler
[Ü292b] Anuñçün üfleyemez nāy zenler

laṭīfesi maẓmūnından herkes āgāhdur. **Yābed**, «bulur»; **serverī**, yā'-i maşdariyye ile «ululuk ve metbū'ıyyet» demekdür. Pes eşḫıyānuñ maẓhar-ı iḥsānı olan aḥrār-ı müslimīn, ol muḥsinīne 'abīd olmaḳ maẓmūnından bedīdārdur. Bu ma'nāca, merd-i saḥīde serverlik āşkārdur. Ve seḥādan nāşī anuñ nām-ı nīki elsine-i 'ālemdē peydā olur. Nitekim Nābī:

Eşer-i luṭfini seyr eyle seḥānuñ ki henüz
Nām-ı Ḥātem dehen-i nāsda yād olmadadır

diyü buyurmışlardur. Ve daḫı ḥīn-i i'tāda, dest-i eşḫıyā gonce ve ba'de'l-i'tā gül-i şiküfte-mişāl olduğına *beyt*:

پنجه دست سخا در جانب دست کدا
وقت رفتن غنجه و هنگام بر کشتن کل است

beyt-i laṭīfi dāıldür. Ve seḥāvetüñ medḥinde çok sitāyiş zıkr itmişlerdür. (...) Ḳaldı ki fevā'id-i mezkūreyi cāmi'a olan seḥāvet ü iḥsānda niçe şerā'it zıkr itmişlerdür. Ez-cümle ḥīn-i i'tāda, beşāşet-i çehre vü besāmet-i cemāl şartdır. Nitekim:

باش چون [S297a] مینای هنگام ریزش خنده رو
وقت احسان روی خودرا تلخ چون دریا مکن

dinmişdür. Pes hengām-ı iḥsānda mīnā-meşreb ḥānde-rūluḳ ḥoşdur. Yoksa deryā gibi telḥ-rūluḳ gösterenüñ bu da'vāda eli boşdur. Ve daḫı ol iḥsānda, mübāḥāt u iftiḥār ile iḥsānını Zeyd ü 'Amra iẓḥār veyāḥod bir kimseye olan iḥsānı maḥrūn-ı riyyā vü āzār eylememek gerekdür. Ḥattā bu maḳūle āvāze-gīr olan iḥsānı, deheni āb-zede olmaḳ ḥasebiyle feryād-sāz olan çerāga teşbīh birle, böyle çerāg ile istifāza-i nūr eylemekden zülmet evlā ve bu ma'nāca seḥādan buḥl yegrekdür didikleri, *beyt*:

بخل بهتر ز سخایی که باوازه بود
تیره کی به ز چراغیست که فریاد کند

beyt-i laṭīfinden müstefād u hüveydādur. Ve kerem-dīde olan kimesne daḫı muḥsine du'ā ile ḥāmd ü şenā vü şükr-i na'mā eylemek lāzımdur. Nitekim ḥadīs-i şerīfi bu beyānda kāfi ve ma'nā-yı ḥadīs-i mezkūrda *terceme*:

[Ü293a] Muḳteżā-yı cezāsı iḥsānuñ
İltizām-ı şurūṭ-ı şükrāndur

İtmemek şükri-i ni‘met-i halkı

Muṭlaḳā terk-i şükri-i Yezdāndur

Terçeme-i dilārā, beyān-ı merāmı vāfıdır. İmdi naḳşı medḥ nāḳḳāşa rāci‘ oldığı gibi ni‘met-i halka şükri daḫı ni‘met-i Ḥālīka şükri müş‘irdür. Şükri-i ni‘met ise o ni‘metüñ ziyāde olmasına sebebdür. Binā’en ‘aleyh nāzım, sehāvet ‘aḳabinde bu ma‘nāya işāret için buyurmuşdur:

﴿ شکر نعمترا دهد افزونتری ﴾ Şükri ni‘mete ziyāde efzūnluk virür. Türkîsi ziyādereklik virür dimekdür. **Şükri**, mübtedādur; **ni‘met-rā**, dehed fi‘linüñ muḳaddem-i mef‘üli evvelidür; **dehed**, «virür» dimekdür. **Efzūnteride** yā’ maşdariyyedür; «ziyādereklik» dimekdür; dehed fi‘linüñ şānīsidür. Me’āl-i mısrā‘ ma‘lūm ve tafşili beyān-ı sâbıḳdan mefhūmdur. Pes nāzım eşyā’-i erba‘ayı icmālen beyāna ḫitām ‘aḳabinde tafşiline ihtimām murād idüp buyurmuşdur ki:

﴿ هرکه او شد ساکن و خاموش کرد ﴾ Her kim ki, o kimse sâkin oldı ve dilini sâkit eyledi. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, zāmīr-i ḡā’ibdür; her ki lafzınıñ medlūline rāci‘dür; ma‘nāda «o kimse» dimekdür. **Şüd**, «oldı»; **sâkin**, müteḥarrüküñ muḳābilidür; bunda «şāḫib-i veḳār» murād olunmaḳ âşkârdur. **U(ve) ḫāmūş**, sâkin üzerine ma‘ṭūfdur; «sâkit» ma‘nāsınadır. **Kerd**, «eyledi» dimekdür; bunda ber-mef‘ül-i muḳadderdür. Meşelā ḫod-rā [S297b] yāḫod zebāneş-rā gibi. Zīrā kerd fi‘li bunda iki mef‘üle muḫtācdur. Mef‘ül-i evveli muḳaddem olan ḫāmūş lafzı ve mef‘ül-i şānisi taḳdīr eyledigimiz lafzlarıñ birisidür. Ba‘zı nüshada «sâkin» yirine «sakit» vāḳırdur; me’āl ma‘lūmdur. Pes bunda ḫāmūş olanda ḳavlen ne güne sükūt bulunur ise fi‘len daḫı sükūnet ü vaḳāruñ lüzūmına işāret vardur. İmdi böyle olan kimse:

﴿ از سلامت کسوتی بر دوش کرد ﴾ Omzı üzre selāmetden bir kisvet eyledi. Ya’nī; kisvet-i selāmeti ber-düş eyledi dimekdür. Pes libās, her bir nāsuñ vücūdından ḫarr u berdi dāfi‘ oldığı gibi ḫıfz-ı lisān her bir insān için āfāt u ‘ahātuñ vürūdına māni‘ olıcı kisve-i selāmet idigi vāḳırdur, *beyt*:

Tecrübe eyledük āfāḳı ser-ā-ser ḳatı çok

Dehrde epsem oturmaḳ gibi bir ḳā‘ide yok

İmdi Ḳāsım-ı Meşhedīñ *beyt*:

بغیر از خاموشی ندارد نامه‌ام نقشی

کنارم کر بجای صوم در کاغذ زبانمرا

beyt-i laṭifinüñ mażmūnı üzre sükūti i‘tiyād idenüñ selāmet-i ḫālī bedīdārdur.

﴿ کر همی خواهی که باشد در امان ﴾ [Ü293b] Eger isterseñ ki hem-vāre emānda olsun.

﴿ رو نکویی کن تو باخلق جهان ﴾ Gıt sen cihān ḫalḳına eyülük eyle. **Rev**, fetḫ-i rā’-i mühmele ile emr-i ḫāzırdur; «gıt» dimekdür. **Nikūyī kon**, «eyülük eyle»; **tu**, zāmīr-i ḫiṭābdur. Ḫiṭāb-ı mezkūr, her ḫiṭāba şālīḫ olana şālīḫdür. **Bā-ḫalḳ-ı cihān**, «cihān ḫalḳına» dimekdür. Murād; herkese eyülük eyle dimekdür. Nitekim *beyt*:

Eylük aña dirler ki ola cümleye vāşıl

Ne deftere mevḳūf u ne muḫtāc-ı raḳamdur

mazmünü şābıqan beyān olunmuş idi. Ve eyülük iden sākin-i dāru'l-emān olmak, eyülük zāyi' olmaz didikleri maqāle-i meşhūradan nümāyāndur. Nitekim *kıta*:

Gözi yaşına raḥm eyle faḳıruñ
 Senüñ de ḥālūñe raḥm ide Ḥālık
 Dimişler eylügi eyle şuya şal
 Bilür Ḥālık n'ola bilmezse balık

kıta'sından bu beyāna delālet zāhirdür. Ḥattā Ḥadīs-i Erba'ın şārihi Oqçı-zāde merḥūmuñ şerḥ-i mezkūrında meşhūr olan ḥikāye-i ğaribe üzre; ecinneden birini bir benī-Ādem bir vaḳtile bir mehlekeden ḥalāş idüp ba'de-zamān ol kimse ḥacca gider iken rufekādan dūr ve şahrā-yı bī-pāyānda ḥayrān u mehcūr iken bir arslan [S298a] zuhūr idüp, işāret ile ol kimesneyi arḳasına teklīf ü taḥmīl idüp selāmetle ḥuccāca ulaşdurdıqda: “Yā Rabb! Bu arslanuñ baña bu vechile bedraḳa-i selāmet oldığına ḥikmet nedür?” dir iken, ol arslan meger muḳaddemen ḥalāş eylediği ecinneden oldığın lisāniyle beyān ve muḳābele-i iḥsānı edā için arslan şūretiyle gelüp kendüyi selāmete iṣālin ‘ıyān idüp bu beyt-i laṭifi kendüye söylemişdir. Ol beyt budur:

الخير ابقى و ان طال الزمان به
 والشرا خبث ما اوعيت من زاد

intihā. Ve daḫı ḥalka eyülük eylemek şadaḳadan ma'dūd idigi معروف صدق كل ḥadīs-i şerīfiyle şābitdür.

﴿ هر کرا عادت شود جود و کرم ﴾ Her kim ki cūd u kerem ‘ādet ola. Cūd, bunda «cömerdlik» ma'nāsı ile ma'rūfdur. Pes bunda nāzımuñ ‘ādet zıkrinde nükte-i laṭife vardur ve leṭāfeti ḥafī degüldür. Ma'lūm ola ki cūd u kerem, ḥışāl-i enbiyā' ‘aleyhi's-selāmdur. Nitekim Faḫr-i ‘ālem şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥadīs-i şerīfide ان الله جعلنى عبدا كريما ولم يجعلنى جبارا عنيدا buyurmuşdur. Ve ḥışāl-i evliyā'dur, nitekim: ما جبل ولى الله الاعلى السخا وحسن الخلق ḥadīs-i şerīfi bu beyānda hüveydādur. Nitekim ḥadīs-i şerīfde الا ان كل جواد [Ü294a] فى الجنة حتما على الله و اتابه زعيم ve vārid olmuşdur. Ve ḥışāl-i ḥabīb idigi bī-iṣtibāhdur. Ve ḥışāl-i şāhān-ı cihāndur. (...) Ve daḫı ḥışāl-i erbāb-ı ‘izz ü iḳbāl ve eşḫāb-ı mecd ü şeref ü iclāldür. Nitekim ḥazret-i Ḥayder-i Kerrār rażıya'llāhu ‘anhuñ delālet-i kelām-ı cevher-āşārı üzre, sāye-i dirāḫt-ı āsmānsā-yı luṭf-i kerīm ظل الكرم فسبح [S298b] mışdāḳınca ḡāyetde vasī ve pāye-i rifat-i iḥsān-‘amīmine, sīmurġ-ı bülend-pervāz-ı ḥayāl, dest-yārī-i bāl-i iḳdām ü nīrū-yı kavādim-i ihtimām ile irişmekden refī'dür. Pes bu ḥaşlet-i memdūḫa (ile) muttaşif olan şāḫib-i cūd u keremüñ ‘inda'llāh ve ‘inde'n-nās muḫterem olacağı nümāyāndur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ در میان خلق کردد محترم ﴾ Beyne'n-nās muḫterem olur. Ya'nī herkesüñ ‘indeinde maḳbūl olur. Pes ‘inde'n-nās kendüyi muḫterem kılmak ‘inda'llāh muḫterem olmaḳdan nāşidür. Zīrā bir ḳulını Ḥudā-yı müte'āl sevdikde, herkese sevdürür dimişlerdür. Ve saḫnūñ ḥabību'llāh idigi ḥadīs-i şerīf ile şābitdür.

﴿ هرکه کار نیک وبا ید میکند ﴾ Her kim ki eyü ‘amel veyā kötü ‘amel ider. **Kār-ı nîk**, «eyü ‘amel» dimekdür. U yā, «yāḥod» demek ma‘nâsiyle nîk üzerine ma‘tûfdur; kār lafzı yine bunda melhûzdur. Ta‘bîrde «u yā kār-ı bed»; «yāḥod kötü ‘amel»; **mî-koned**, «ider» dimekdür.

﴿ آن همه می دان که باخود میکند ﴾ Ol dükeliyi bil ki kendüsine ider. Ya‘nî; gerek ḥayr u gerek şer her ne işler ise kendü nefisine ider dimekdür. Pes bunda فعلیها ومن اساء فلنفسه ومن اساء فانفسه من āyet-i الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخییر وان ‘Abbāsuñ: ‘aẓîmü’ş-şānına ve ber-maṅtûḳ-ı āyet ḥazret-i İbnü ‘Abbāsuñ: ان الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخییر وان kelām-ı ‘ibret-nişānına telmîḥ vardır. Ve bu ma‘nâda ḥazret-i Mevlānā *meşnevî*:

کرچه دیوار افکند سایه دراز

[Ü294b] باز کردد سوی او آن سایه باز

diyü buyurmuşdur. Ma‘nâ; egerçi dîvâr uzun sāye bırağur ānen fe-ānen yine kendüye rücū‘ ider dimekdür. İmdi nîk ü bed herkes ne ider ise kendüye ider. Nitekim şā‘iruñ *beyt*:

هرکه او نیک میکند یابد

نیک و بد هرچه میکند یابد

beyti nāzımuñ mezkûr beytiyle hem-ma‘nâdur. Pes ne itmek gerekdür? diyü su‘âl-i muḳadder peydâ olmağın nāzım cevâb tarîḳıyla eyidür:

﴿ ای برادر بندهٔ معبود باش ﴾ İy ḳarındaş! Bende-i ma‘bûd ol. Ya‘nî; Ma‘bûd bi’l-ḥaḳḳuñ ‘ubūdiyyetinde bulınup, ‘amel-i ḥayr işle.

﴿ تا توانی باسختا وجود باش ﴾ Mā-dām ki ḳādîrsin cūd u seḥā ile ol. Ya‘nî seḥā vü cūdı elden ḳoyma. Tā, bunda «mā-dām» ma‘nâsınadır; istimrâr içündür. **Tevānî**, «ḳādîrsin» dimekdür. Ḳudret, bunda iḳtidār ma‘nâsınadır. İmdi mā-dām ki iḳtidāruñ vardır; **bā-seḥā vü cūd bāş**, «seḥā vü cūd ile ‘āmil ü şāğıl ol». Bā, bunda ma‘ıyyet ü muşāḥabet ma‘nâsınadır. Seḥā ile [S299a] cūdun farkları beyân-ı sâbıḳlardan mebnîdür. İmdi nāzımuñ bu beytinden zımnen; “baḥîl olma” demek müstefād olmağın pes ضمننا تصریح بما علم ضمنا ḳā‘idesine binā‘en ve buḥlün gāyetle mezmūmiyyetin beyāna i‘tinā‘en buyurmuşdur ki:

﴿ باش از بخل و بخیلان بر حذر ﴾ Buḥlden ve baḥîllerden ḥazer üzre ol ya‘nî ihtirâz eyle. **Bāş**, «ol»; **zi-buḥl**, «şıfat-ı buḥlden» dimekdür. Buḥl, ma‘rûfdur ve ‘āmmdur. ‘Amel-i ma‘rûf ve ḥuḳûḳu’llāh edāsında olan men‘a şāmilür. **U(ve)**, ‘atf içündür. **Baḥîlân**, cem‘dür; müfredi baḥîldür. **Ber-ḥazer**, «ihtirâz üzre ol» dimekdür. Ma‘lûm ola ki şıfat-ı buḥl mezmûm ve buḥalānuñ mezmūmiyyetleri ma‘lûmdur. Pes ceḥd ile māl artmaz ve cūd u seḥā ile eksilmez. Nitekim buyurmuşlardur *naẓm*:

فلا الجود یفنی المال و الجد مقبل

ولا البخل یبقی المال و الجود مدبر

Ḥāl böyle iken buḥl, mālî ibḳā ider ve seḥā mālî ifnā ḳılar diyü cūdı idbārîḳ ‘add iden idbār u bî-‘aṭā olan mālđarlardı قطر صیف مالها قطر ظلال meşeli üzre ebr-i bî-bārāna teşbîḥ itmişlerdür. Ve şoḥbet mü‘eşşir olduğı ḥavfindan nāşî baḥîlân ile hem-şoḥbet olma dimişlerdür. Nitekim şā‘iruñ *naẓm*:

اصبحت اخا كرم تحظ بصحبته
فالتابع مكتب عن كل مصحوب
كالريح آخذة مما تمر به
نتنا من النتن او طيبا من الطيب

maẓmūnı bu maʿnāya şāhiddür. Bināʿen ʿaleyh buḥalāyı medḥa ʿindeʿş-şıʿr cevāz yoḡdur. (...[Ü295a]...) Pes buḥalādan kerem ü cūd u ʿaṭā gelmek mümkin degüldür. Zīrā şıfat-ı buḥl zātında müstaḡarr olanı bir nesne fetḥ u ıslāḥ idemez. Ḥattā mey-perestānda isrāf-ı māl der-kārdur; meger ki zātında dest-i ʿatāsı ʿuḡde-i buḥl ile maʿḡūd ola; anı nāḥun-ı mey-i ʿuḡde-küşā açamaz. Belki ruḡbet-i mey, girih-i dest-i denāʿet peyvestine şiddet virür dimişlerdür. Nitekim Şāʿibüñ *beyt*:

بخل ممسك از می افزونتر شود
چون کره تر کشت محکتر شود

beyti bu maʿnāya dālldür. Pes böyle olan denîleri:

دارد از چوب کدا قفل دهان سک کلید
دیدن سائل بخیلانرا بفریاد اورد

beytiyle zemm itmişlerdür. Yaʿnî; [S299b] ʿaşā-yı gedā miftāḥ-ı ḡufl-i dehān-ı segān oldıḡı gibi baḡlān ruʿyet-i sâʿilāndan feryāda gelüp ʿavʿave-i redde dem-sāz olur dimekdür. Bināʿen ʿaleyh egerçi her bir sâʿili redd ile meʿyūs-ı iḡsān iderler. Lākin meʿyūs-ı keremi olan kimseyi daḡı الانسان عبد الاحسان beytiyle maẓmūnına mā-şadaḡ düşen bendegān gibi ḡul olmaḡdan āzād iderler. Yaʿnî iḡsānı olmaz ki bir kimseyi ḡayd-ı ruḡyete idḡāl ile serverlik bula dimişlerdür. Nitekim bu maẓmūnı zarīfāne edā ile Sāʿib edā idüp *beyt*:

بخل از کرم بهست که بیحاصلان بخل
در هر جواب بنده ازاد میکند

(...) İmdi buḡlden ve buḡalādan ḡazer eyle:

﴿ تا نسوزد مر ترا نار سقر ﴾ Tā ki seni nār-ı saḡar yaḡmaya. **Tā**, «tā ki»; **ne-sūzed**, «yaḡmaya»; **mer tu-rā**, [Ü295b] «seni»; **nār-ı saḡar**, «saḡar nāmında olan āteş» dimekdür. Yāḡod bundan murād düzaḡ dimekdür. Nitekim nāzım Müferriḡātında:

بخیلی از همه کاری بتر دان
بود دوزخ یقین جای بخیلان

didıḡı ḡarīne-i murād-ı mezkürdür. (...[S300a]...) Pes nāzımuñ beyānı üzre baḡlī nār-ı saḡar ile taʿzībe ḡöre buḡl-i mezkürü ferāʿiz ü vācibāta dāʿir evāmır-i İlähiyyede olan buḡle ḡaml ḡoşdur. Ve emr-i İlähīde buḡl iden kimesnenüñ maʿrūf olan seḡā vü keremden dūr olacaḡı zāhirdür. Böyle olan baḡlūñ iki ʿālemde yüzi ḡara vü eli boşdur.

Der-Beyān-ı Çend Aḡlāḡ Ki Çend-i Dīgerān Ezʿo Ḥāşıl Şevad

﴿ چار چیزی بر دهد از چار چیز ﴾ Dört nesne dört nesneden şemere virür. **Ber**, fetḥ-i bâ'-i muvaḥḥide ve sükün-ı rā'-i mühmele ile «bâğ u bostānuñ ḥāşılı»na dirler. Bunda mecāzen şemere vü maḥşül ma'nāsı murāddur. **Dehed**, «virür» dimekdür. **Ḥulāşa**, dört nesne dört nesneyi müntic olur dimekdür.

﴿ نشنود این نکته جز اهل تمیز ﴾ Bu nükteyi ehl-i idrākden gayrı kimse istimāc itmez ya'nī sem'-i kabüle almaz. **Nükte**, bunda «mes'ele-i laḥife» ma'nāsınadır. **Cüz**, «gayr» ma'nāsınadır. **Ehl-i temiz**, «hüşmend ü şāhib-i idrāk dimekdür.

﴿ هرکه زو صادر شود این چار کار ﴾ Her kim ki andan bu dört fi'l şadır ola.

﴿ بیند آن چار دکر بی اختیار ﴾ Ol kimse bī-iḥtiyār dīger dördi görür. **Bined**, muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; «görür» dimekdür; maşdarı «dīden»dür. **Ān**, «ol kimse» dimekdür. **Çār-ı dīger**, «āḥar dördi» dimekdür. Bu kelām bīned fi'linüñ mef'ulidür. **Bi-iḥtiyār**, «iḥtiyārsız» dimekdür. İhtiyār, ıztıraruñ muḳābilidür. Murād; elbette görür dimekdür. Ol eşyā'-i erba'a-i [Ü296a] āti'l-beyān ve müntic-i çār-ı dīgerānuñ evveli, 'ākıbet-endiş olmamağdur ki peşimānlığı müşmirdür. İkincisi, kārında iḥtiyāḫ itmemekdür ki dūçār-ı şıḳlet-i ḳalb olmağı münticdür. Üçüncüsü, mu'ānede bā-sulṭāndur ki kārūñ vīrānlığın müşmirdür. Dördüncüsü, ḥalkā muḫālefet ile nā-sāzkārlığdur ki dostānuñ kendüden nefret ü firārını münticdür. Pes nāzım bu vechile beyāna şurūc idüp buyurur:

﴿ هرکه در پایان کاری ننکرد ﴾ [S300b] Her kim ki bir kārūñ encāmına nazār eylemez. **Her ki**, «her kim ki»; **der**, zā'iddür; **pāyān-ı kārī**, «bir işüñ encāmına» dimekdür. Kārī lafzındaki yā' ḥarfī vaḥdet içündür. **Ne'ngered**, nefy-i istiḳbaldür; «bakmaz» dimekdür.

﴿ عاقبت روزی پشیمانی خرد ﴾ 'Ākıbet bir gün peşimānlıq yir. 'Ākıbet, ma'rūfdur. **Rūzī**, «bir gün» dimekdür. Rūz, gündüz; yāsı vaḥdet içündür. **Peşimānīde** yā maşdariyyedür; «peşimānlıq» dimekdür. **Ḥored**, muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; «yir» dimekdür; maşdarı «ḥorden»dür. Pes encām-ı kārını düşünmeyenüñ şoñra nedāmet-keşīdeligi mücerrebdür.

﴿ هرکه نکند اختیاط کارها ﴾ Her kim ki işlerüñ lā'ıḳ olanuñ eylemez. Ya'nī; ḥarekāt-ı reddiyye vü ef'āl-i nā-merziyye ile olur. **Her ki**, «her kim ki»; **ne'kned**, zarūret-i vezn için kāfuñ sükünıyle oḳınmaludur; «eylemez» dimekdür. **İhtiyāḫ**, 'Arabīdür; «lā'ıḳ olanı itmek» ma'nāsınadır; mā-ba'dine muzāfdur. **Kārḥā**, «işler» dimekdür. Kār, iş ma'nāsınadır. Āḫirindeki hā, edāt-ı cem'dür.

﴿ بر دلش آخر نشنید بارها ﴾ Encām-ı kār anuñ ḳalbine niçe bār oturur. Ya'nī ḳalbine bār-ı girān şıḳlet ü niçe zaḥmet vārid ü mekīn olur. Yaḫod niçe perdeler ḳarīn olur dimekdür. Zīrā bār kelimesi, luğat-i Fārisīde yigirmi yedi ma'nāya gelür. Ma'ānī-i ma'düdeden bunda «yük» ma'nāsına yāḫod «perde» ma'nāsına olmağ mülāyimdür. Ma'nā-yı evvele göre kārında iḥtiyāḫ itmeyenüñ ḳalbine bār-ı şıḳlet vürüdü der-kār ve her-bār mağmūm u mehmūm olması bedīdārdur. Yāḫod āyine-i ḳalbine gubār-ı ekdār vürüdündan ḳalbi perdedār-ı küdüret olup, ru'yet-i şafādan maḫrūm olmağ āşkārdur. **Ber-dileş**, «anuñ ḳalbi üzre» dimekdür. Ber, 'alā ma'nāsınadır; dil, gönüldür. Āḫirindeki şīn zamīrdür. İhtiyāḫtan dūr olan kimseye raci'dür. **Āḫir**, «encāmında» dimekdür. **Nişined**, muzāri'-i müfred-i gā'ibdür; «oturur»

dimekdür. Bu fi'li irâdda, qalbine vârid olan bârlar qalbinde müstekarr u mekîn olur dimege işâret vardur. Zîrâ oturmaq qarârdan 'ibâretdür. **Bârhâ**, cem'dür; bunda dağı dil-nişini olan bâruñ kesretini iş'âr için cem' getürmişdür. İmdi bu dağdağadan emniyyet için kişi her bir umûr u huşûşda ihtiyâţ itmek herkese lâzımdur. Nitekim H'âce Şâ'ib *beyt*:

باحتیاط ز دست خطر پیاله بکیر
مباد آب حیاتت [Ü296b] دهد بجای [S301a] شراب

beyti ile erbâb-ı idrâke bu ma'nâ-yı zülâl-ihtivâyı işrab buyurmuşdur. Ve dağı H'âce 'Abdü'l-Mevlâ *beyt*:

پا در حریم محفل دلها شمرده نه
آهسته باش تا نرنی شیشه‌ها بهم

beyti ile ihtiyâta nuşh buyurmuşdur. Ya'nî; harem-serây-ı mahfel-i kulûbda pâ-nihâd-ı şümürde ol ve âheste ol ki şîşeleri birbirine urmayasın ve kırmayasın. Zîrâ şîşe-i dil şikest oldıqdan soñra peyvend müşkilter olur dimekdür. Ve fi'l-haқиka göñlüñ hâli sâ'ire beñzemez. Nitekim Şâbit buyurmuşdur, *beyt*:

Ġarîbdür bu göñül hâli Şâbitâ çok olur
Şehâb-ı feyz yağarken dile ğubâr düşer

ve dağı şîşe-i dil ğâyet nâzükter olmağın ednâ-yı ğubâr ile muğberr ü şikeste olur. Nitekim şu'arâdan Melik-i Qummî buyurmuşdur, *beyt*:

دلیست در بر من ز آبکینه نازکتر
که کر غبار نشیند ازو شکسته شود

Ve zücâc-ı hâtır kesrden soñra ta'mîr bî-nemek oldığı şâ'iruñ:

Şikeste-hâtır idüp soñra ta'mîr itmegüñ mişli
Kenâd itmek gibidür raḡne-i fağfûr-ı Mâçîni

beyt-i laţifinden ve Nâbî-i merḡumuñ *beyt*:

Kenâd itseñ yene 'ayb-ı şikâf-ı kâse bâkîdür
Olur tarz-ı nevâziş bî-nemek âzârdan soñra

mâzmûn-ı münîfinden hüveydâdur. İmdi her kârda huşûşıyle kulûbı 'adem-i inkisârda ihtiyâţ lâzımdur.

﴿ هرکه او استیزه با سلطان کند ﴾ Her kim ki okimse sulţân ile mu'ânedede ider. **İstîze**, kesr-i hemze ile «'inâd u cedel» ma'nâsınadır. **Bâ**, muşâḡabet içündür. **Sulţân**, ma'rûfdur ve vükelâsı olan ḡukkâm bu ḡükmede birdür. Pes sulţân ve vükelâsından biri ile mu'ânedede ḡaydında olan:

﴿ کار خود را سر بسر ویران کند ﴾ Kendi kârını başdan başa vîrân u ḡarâb ider. Ya'nî işi başa varmayup ḡarâb u yebâb olur. **Kâr-ı ḡod-râ**, izâfetle «kendi işini» dimekdür. Bu kelâm kendi fi'linüñ muḡaddem-i mef'ûlidir. **Ser-be-ser**, «başdan başa» dimekdür; ser-te-ser ve ser-tâ-ser mişlühüdür. **Vîrân**, ma'mûruñ zıddıdır. Nitekim Ferhengüñ *beyt*:

هر لحظه دلم را پسری کرد تصرف
ویران شده چون وقف بر اولاد نکورست

beytinden ma'nā-yı mezkūr hüveydādur. Ekşer vaqfuñ vīrān-şüdeligi meşhūr-ı elsine-i 'ālemiyāndur. **Koned**, «ider» dimekdür. Ma'lüm ola ki اطيعوا الرسول و اولوالامر منكم و اطيعوا الله و ayet-i 'azīmu'ş-şānına imtişālen sulţāna iţā'at lāzımdur. Qaldı ki emrlerine iţā'at şer'a muţābaqat ile muqayyeddür [S301b] diyü anlara 'adem-i inşiyād ile iţād-ı nā'ire-i 'inād iden kendi kārını ve hāne-i dil ü cānını ser-te-ser hārāb-ābād eylemek muqarrerdür. Hūlāşa sulţāna ve taraflarından gelen hukkān-ı zī-şāna iţād ile terk-i 'inād [Ü297a] hoşdur. Hattā ğiyāblarında anlara sögmek şer'an menhīdür. (...) İmdi ka'be-i iţā'atde harem-nişīn-i emān iken haddini tecāvüz ile dā'ireden taşra hareket iden hıllı mütecāviz olan kebüter-i harem gibi giriftār-ı kayd-ı şayd olmağ muqarrerdür. Nitekim H'āce Şā'ibūñ *beyt*:

کسی که می نهد از حد خود قدم بیرون

کبوتریست که می آید از حرم بیرون

beytinūñ maẓmūn-ı leţāfet-meşhūnından ma'nā-yı mezkūr nümāyāndur. Ve nāzımuñ bu ma'nāyı iş'arda ba'zı nüşhalarda çend ebyātı görilmegin, ebyāt-ı mezkūreyi taḥrīr ü beyān ve şerḥ u 'ıyān münāsib görülmüşdür. Ol ebyāt bunlardur ki zıkr olunur, *nüşḥa*:

﴿ هرکه با سلطان دلیری کرد مرد ﴾ Her kim ki sulţān ile bahādırlıq eyledi, öldi. Ya'nī; sulţāna karşı koydı, cānından oldı dimekdür. Nitekim mişrā'-ı şānī, mişrā'-ı evveli bu vechile müziḥdur.

﴿ در هلاک مال و جان خود سپرد ﴾ Māl ü cānını helāke işmarladı. Ya'nī māl dan ve cāndan oldı dimekdür.

﴿ هرکه او باغی شود با پادشاه ﴾ Her kim ki pādşāh-ı İslāma bağy idici ve emrinūñ hūlāfınca gidici olur.

﴿ روز او چون تیره شب کرد سیاه ﴾ Anuñ ğünü bulanıq gice gibi siyāh olur. Ya'nī; ğündüzi gicesinden seçilmez ve ālām-ı kūdūret-i bağyden gözi açılmaz dimekdür. Pes nüşḥa beytleri tamām olmağın yine hāme-cünbān-ı taḥrīr-i şerḥ u beyān olup, eşyā'-ı erba'anuñ dördincisini 'ıyāna geldik:

﴿ هرکه کشت از خوی بد ناساز کار ﴾ Her kim ki kötü hūydan nāşī ḥalq ile dirlik ve düzenlik eylemeyici oldı. Ya'nī; sū'-i ḥulqdan ḥalq rāzī olmadı dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **geşt**, «oldı»; **ez-hūy-ı bed**, «yaramaz hūydan nāşī» dimekdür. **Nā-sāzkār**, «dirlik ve düzenlik eylemeyici» dimekdür. Zīrā sāzkār, «yaraklı ve düzenlü» ma'nāsınadır. Ammā kār lafzı muqaddem olup kār-sāz dinse, «iş düzici» ma'nāsına olur idi. Pes [S302a] evvelinde olan edāt-ı nefy ile nā-sāzkār, «ḥalq ile düzenlik eylemeyen muḥālif»e dinmişdür. Ve bu keyfiyyet, sū'-i ḥulquñ muqtezāsı oldığı nāzımuñ ez-hūy-ı bed kelāmından müstefāddur. Ve böyle olan bed-hūy u idbāruñ, belā-yı siyāh u ğaḍab-ı İlāh olduğundan, herkesūñ kendüden nefret ü firārī āşkardur. Nāzım eyidür:

﴿ دوستان از [Ü297b] وی کنند بی شک فرار ﴾ Lā-cerem dostlar andan firār iderler. Zīrā bed-hūlūğı sebebiyle, menfūr-ı kulüb-ı eḥıbbā olur. Ma'lüm ola ki herkese ḥüsn-i ḥulqdan nāşī ḥalq ile ḥüsn-i imtizāc lāzımdur. Ve ḥüsn-i imtizācuñ ma'nāsı, ḥalqa mütāba'at ile eyü geçinmekdür. Nitekim Nābī:

H'āhişger olma rāḥata kayd-ı ḥayāt ile

Tā 'aḳd-ı şulḥ itmeyicek kā'ināt ile

diyü buyurmuşlardır. Pes ‘āqıl olan ma‘qûle kâ’il gerekdür. Nitekim H^vâce Şā’ibüñ *beyt*:

در کلهستان بلبل و در انجمن پروانه باش
هر کجا دام تماشایی که بینی دانه باش

beyt-i laṭīfi bu ma‘nāda kāfī ve daḥī zurefā-yı şu‘arādan bir merd-i kāmiliñ *beyt*:

هر کرا رد جوهر با کفر و دین هممشربست
چوب کاهی تختۀ نرد و کهی منبر شود

mazmūn-ı münīfi bu maqāmda vāfīdūr. Nerd, «ṭavla» didikleri lu‘bdur. Minber, ma‘rūfdur. Lākin her vaqtini ihtilāta ḥaşr idüp şiddet-i imtizāc ile her cem‘uñ şem‘i olmaḡ daḥī maq̄būl degüldür. Zīrā bu ma‘nāca, şiddet-i āmīziş ile imtizācuñ ḥālī iḥrāk-ı vücūd-ı tābnāk ve eşk-rīzī-i çehre-i pāk olmaḡa bā‘is idiḡi encūmen-ārā-yı enām olan şem‘-i sūzānuñ ḥālinden nümāyāndur. Nitekim Şā’ibüñ *beyt*:

ندارد حاصلی امیزش خلق
که شمع از انجمن کریان بر آید

kelām-ı cevher-nizāmı bu beyānda şāhiddür. Qaldı ki ba‘zı nüshada beyt-i mezkūruñ mevqı‘inde beyt-i dīger vāqı‘ olmaḡın taḥrīr ü beyānı münāsib görülmüşdür. Ol beyt budur ki zıkr olunur:

﴿ چون سؤال آورد کردد خوار مرد ﴾ Kişi çünkü su‘āl getürdi, ḥor u ḥaḡīr olur. **Su‘āl**, bunda «arz-ı ihtiyāc ile nāsdan bir nesne istemek» ma‘nāsınadır. Pes su‘āl zımnında elbette ḥaḡāret der-kārdur ve rezālet bedīdārdur. Ḥuşūşā ki rüzgāruñ ḥālī böyle ola. Nitekim H^vâce Kelīm eyidür *beyt*:

از بستگی کار درین روزگار تنک
چیزی اگر کشاده شود دست سائل است

İmdi su‘āl ḥaḡāretinden ḥalāş, her maṭlūbı dergāh-ı Ḥaḡḡdan [S302b] ṭaleb ile ḥaḡḡdan ümīdi ḡaṭ‘a menūṭdur.

﴿ ماند تنها هرکه استخفاف کرد ﴾ Yalnız qaldı her kim ki ḥaḡḡı istiḥfāf eyledi. Ya‘nī; dostları kendüden nefret itmegin dostsuz qaldı demek murāddur. Pes ḥaḡḡa çeşm-i ḥaḡāret ile nazār itmek menfūr-ı ḡulüb-ı enām olmaḡa sebebdür. Ve ḡāhī ḥaḡīr ‘add itdigüñ faḡīr ‘ında’llāh ‘ālī-ḡadr ve nazāra şāyān olmaḡ keşīrdür. Ve bu maq̄ule ḥurdāna ziyāde iltifāt, eşḡāb-ı başīretüñ ḥālīdür dimişlerdür. Nitekim H^vâce Aḡā Rızānuñ *beyt*:

بخردان التفات اهل بینش بیشتر دیدم
سها منظور مردم دیده ور [Ü298a] باشد ز کوهها

beyt-i dil-ārāsı bu beyānda mānend-i Sühā ziyā-baḡş-ı evc-i ‘alādur. Sühā, zamm-ı sīn ile bir ḥurde yıldızdur ki anı herkes görmez; ru‘yeti ziyāde ḥiddet-i başār şāḡibine müyesserdür. Ve daḥī başında hevā-yı kibr olup kāḡad-ı bād gibi ḥaḡḡdan yüksek uçanuñ, boğazında urḡan ile maşhara-i ehl-i seyrān oldıḡı H^vâce Muḡlişuñ *beyt*:

همچو²⁴ کاغد باد هر کس را هوایی در سرست

²⁴ Beyitte kāḡad-bād şeklinde izāfetsizdir.

از برای سیر هر دم در رسمانش دهند

beyt-i laṭīfından nümāyāndur. Kāgād-ı bād didikleri, şan'atle ma'mūl bir varağdur ki kendüyi rīsmān ile hevāya şalup, pervāz itdürüp seyrine dem-sāz olurlar.

Der-Beyān-Terk-i Zīnet-i Zāhir

﴿ سر چه ارایی بدستار ای پسر ﴾ İy oğul başuñı destār ile ne bezersin. **Ser**, bunda «baş» ma'nāsınadır. **Çi ārāyī**, «ne bezersin?» dimekdür. **Çi**, kesr-i cīm-i 'Acemī ile «ne» dimek ma'nāsına edāt-ı istifhāmdur. **Ārāyī**, muzāri'-i müfred-i muḥātabdur; bezemek ma'nāsına olan «ārāsten»den müştakğdur. **Be-destār**da bā, muşāḥabet içündür. Destār, «şarığ ve dülbend ve dest-māl» ma'nalarına gelür. Bunda ser lafzı qarīnesiyle, herkesüñ 'örf-i beledi ve mezākı üzre başa şarılan nesne murāddur. **İy püser**, «iy oğul» dimekdür. Bundan nāzımuñ murādı; zāhiriñi ne zīnet idersiñ? Pes zāhir-ārālığ ile ḥod-nümālığ ādemiyet degüldür. Belki ādemiyet; terk-i zīnet-i zāhir ile celb-i ḥāṭırdan 'ibāretdür dimekdür. Nitekim *beyt*:

آدم نشود کسی بدستار

ای جان پدر دلی بدست آر

didikleri beyt-i cevāhir-āşāra işāret zımnında nāzım buyurmuşdur:

﴿ کر توانی دل بدست آر ای پسر ﴾ Eger kâdir iseñ bir göñli ele al. Ya'ñi; bir ḥāṭırı celb ü ta'mīr [S303a] eyle dimekdür. **Ger**, edāt-ı şartdur. **Tüvānī**, fi'l-i şartdur; ma'nāsı «kâdir iseñ» dimekdür. **Dil**, «göñül» ma'nāsınadır. **Be-dest**, «ele» dimekdür. Evvelindeki bā ilşāğ içündür. Dest, bunda el ma'nāsınadır. **Ār**, emr-i ḥāzırdur; «getür» dimekdür. Bu fi'l müte'allıqātıyle ceza'-i şart-ı mezkürdür. Pes her bir mālīk-i zīnet-i zāhire, merd-i kāmīl dinmeyüp şiretinde ve zātındaki ma'rifet ve cibilliyetindeki insāniyyetine nazar olunmak gerekdür. Nitekim Ḥ'āce Şā'ibüñ *beyt*:

مغز تحقیق ز ارباب عمائم مطلب

انچه در سر نتوان یافت ز دستار مجو

beyt-i laṭīfi bu beyāna dālldür. Ve yene ma'nā-yı mezkürü işbātında Nābī-i merḥūmuñ *beyt*:

Lāzım gelürdi serv ü çenār ola mīvedār

'İlm ü hünerde medḥali olsa kıyāfetüñ

beyt-i münīfi şāhid-i ḥāldür. İmdi merd-i kāmīl bir vechile celb-i ḥāṭır devletine nā'il olundur. Ḥuşūşā ki ol ta'mīri kaydında olduğıñ ḥāṭır, zātında maḥzūn u meksūr bulına. Böyle ḥāṭıruñ ta'mīri, nevāziş-i ḥāṭır-ı ma'mürdan elzem ve şevābı [Ü298b] sā'irden a'zamdur. Nitekim من ادخل علی مؤمن سرورا فکانما سرنی *beyt*:
ḥadīş-i şerīfi bu ma'nāyı işbātında etemmdür. Ve böyle ḥāṭırı 'imāret, ḥışāl-i ḥamīde-i erbāb-ı iḳbāl ü devlet ve zekāt-ı cāh u 'izz ü rif'at idigi *beyt*:

چو روزگار بکام تو کشت و دولت یار

بکوش تا دل آزده' بدست آری

beyt-i dil-ārāsından hüveydādur. Keyfe lā ki mü'minüñ ḳalbi beyt-i İlāh idigi bī-iştibāh ve ol beyti ta'mīr 'imāret-i Ka'beden şevāblu olduğı *naẓm*:

دل بدست آور که حج اکبرست
 از هزاران کعبه یک دل بهترست
 کعبه بنیاد خلیل از رست
 دل نظرگاه جلیل اکبرست

қыıřa-i dil-pezīrūñ maẓmūnından maʿlūmdur. Hattā terk-i zīnet ile Kaʿbevārī senede bir libāsa ẓanāʿat ve Kaʿbe-i hāṭır taʿmīrine ihtimāma işāret zımnında H̄vāce Şāʿib, taʿmīr-i hāṭır-ı meksūrı taʿmīr-i Kaʿbeden efzūn ʿadd eylemişdir. İşāret buyurdığı kııřa-i dil-ārā budur, *naẓm*:

عزیزتر نه از کعبه ای لباس پرست
 بجامه که بسالی رسد قناعت کن
 چه کل در آب بتعمیر کعبه میکیری
 خراب کشته دلی را برو عمارت کن

Pes raḥne-i hāṭır-ı meksūra hīç olmaz ise dühn-i lisān ile merhem-sāy-ı iltiyām olmağ ehemmi-mehāmmıdandır dimişlerdür. Zīrā raḥne-i dil ḥālī bir şey'e kıyās degüldür. (...[S303b]...) Pes zīnet-i zāhirden ferāğ, izāle-i esbāba mevķūf ve bāʿiṣ-i zīnet-i ʿizz ü māl ü cāh idigi maʿrūf olmağın, izāle-i esbāba ihtimāma işāret murādıyle nāẓım buyurur:

﴿ تا نکردی ترک عز و مال و جاه ﴾ Mā-dām ki ʿizz ü māl ü maṣnīb-ı dünyeviyyeyi terk eylemeyesin dimekdür. **Terk**, «ferāğat» maʿnāsınadır. **ʿİzz ü māl ü cāh**, maʿrūflardur. Pes nāẓımuñ bundan murādı ʿizz ü māl ü riyāset, bāʿiṣ-i zīnet ü ḥasāret olmağın anlara maḥabbet gerekmez; zīrā ḥubb-ı riyāset şerʿan memnūʿdur dimekdür. Maʿlūm ola ki ḥubb-ı riyāset üç kısmıdır. Biri yalnız cāh u müşteheyāt u muḥarremāt için olandır. Bu ḥarāmıdır. Kısm-ı şānī, iʿzāz-ı dīn için olandır. Bu dağı ikidir. Şöyle ki eger riyā vü sümʿadan ḥālī olur ise müsteḥabbdur. Ve eger kemāl zannıyla telezzüz-i nefis için olur ise ve ḥubb-ı māl gibi ḥaṭardan selāmet bulursa ḥarām degüldür; lākin şerʿan mezmūmdur. Zīrā şāḥibin, nifāķ [Ü299a] ve telbīs ve kızb ve zīnet-i zāhire meyle düşürür. İmdi ʿilācı, fenāsın ve sürʿat-i zevālin mülāḥaza ile kendüyi terk eylemekdür. Nitekim bunda nāẓımuñ terkile nuş eyledigi işbu ḥarām veyā mezmūm olan kısmıdır. Ammā bilā-ḥubb olan riyāset-i memdūḥa, şān-ı ʿālī-i enbiyāʿ-i kirām ʿaleyhiʿş-şalātü veʿs-selāmdur. Pes ḥarām u mezmūm olan ʿizz ü cāha ve māl-i ḥaṭar-penāha ʿadem-i maḥabbet ve terkine saʿy ü himmet, ehemmi ü elzemdür. Zīrā dünyevī vü uḥrevī ḥaṭarı bisyār ve ḥāl-i ḥükümet düşvārdur. Nitekim Saʿdī:

نکهبائی ملک و دولت بلاست
 کدا پادشاهست و نامش کداست

maẓmūnı bu beyānda güvāhdur. Ve dağı *naẓm*:

تا بود در سرت کلهداری
 یکدمت بصداع نکذارند
 پای در دامن قناعت کش
 تا ز جیب تو دست وا دارند

kıf'a-i haqı̄kat-me'ālī bī-iştibāhdur ki külāhdār-ı cāh olanuñ ser-i devlet-efserin taşdı̄rden hālī ve ceyb-i himmetine idhāl-i dest-i su'ālden dūr [S304a] u lā'übālī olmazlar. Bu dağdağalardan hālāş olmağ ve halkuñ elinden kurtılmağ, ayağı dāmān-ı qanā'ate çeküp, cümleden ferāgate mevķūfdur. Ve belki mülk-i ferāguñ bu vechile sulţānlığı, niçe devlet ü cāh-ı cihāniyāndan a'flā vü evlā idigi ehl-i tecrīd 'inde meşhūr u ma'rūfdur. Nitekim İbnü Yemīnūñ:

دو نیم نان اکر از کندمست ویا از جو
دوتای جامه اکر کهنه‌است ویا از نو
بچار کوشه دیوار خود بخاطر جمع
که کس نکوید از اینجای خیز و انجارو
هزار بار نکوتر بنزد ابن یمین
زفر سلطنت کیقیاد و کیخسرو

nāzm-ı dil-ārāsı bu beyāna tamām şahid-i hāldür. Ma'nāsı; hınţa veyā şa'irden sāhte iki pāre nān ve 'atıķ u cedīdden iki qat cāme-i bī-'unvān ile kendi çār-güşe-i dīvārında cem'-i hātur-ı melābis olup, bir kimse bundan qalk ve anda git dimemek, İbnü Yemīnūñ 'inde Keyķubād ve Keyķusrev nām pādşāhlaruñ revnaķ-ı salţanatlarından hezār bār güzeldür dimekdür. (...[Ü299b]...) İmdi mā-dām ki anları terk eylemeyesin:

﴿ از همه بر سر نیایی چون کلاه ﴾ Baş üzre külāh gibi dükeliden 'ālī gelemeszin. Ya'nī; 'ālī-ķadr olamazsın dimekdür. **Ez-heme**, «dükeliden»; **ber-ser**, «baş üzerine»; **ne-yāyī**, nefy-i istiķbāl-i müfred-i muhātabdur; «gelemeszin» dimekdür. **Çun külāh**, «külāh gibi» dimekdür. Çun, edāt-ı teşbīhdür. Külāh Fārisīde, yūñden ve keçeden yapılmış bōrk-i ma'rūfuñ adıdır. Nitekim H'āce Şā'ibūñ [S304b] *beyt*:

ز سر کلاه نمد را چه کونه بر دارم
که زیر تیغ حوادث همین سپر دارم

beyt-i leţāfet-eşerinde bu ma'nācadur. Külāh-ı nemed, «keçe külāh» demek olur. Ve gāhī muţlaķ zıkr olunup yine bu ma'nā murād olunur. Ammā cüz'-i āḫar ile isti'māl olındıķda evvel-i cüz'ler ile başķa başķa külāhlar murād olunur. Meşelā; külāh-ı Teterī dinse, cündileruñ cengde geydikleri bir nev'a külāh murād olunur. Ve külāh-ı şāhī yāḫod şāḫib-külāh ve ma'nāda mümāsilleri zıkr olındıķda, tāc-ı şāhī murād olunur. Nitekim Kaşşābuñ *beyt*.

مرا ترک طلب سرمایه صحب کلاهی شد
که کچکول کدایی واژگون شد تاج شاهى شد

beyt-i dil-ārāsında şāḫib-külāhiden sulţānlıķ ma'nāsı murāddur. Ve fi'l-ḫaķıķa kāse-i deryūze olan keçkül-i su'āl, terk-i talebden nāşī mün'akis oldıķda şekl-i tāc-ı şāhī nümāyān ve bu şıfatda olan gedāyān-ı cihān, cihāna gūyā sulţāndur. Pes nāzımuñ bunda külāhdan murādı, başda olan taķyedür ki başdan 'ālıdır. İmdi tārik-i 'izz ü māl ü cāh olmayanuñ, 'ında'llāh 'ālī-ķadr olmayacağı beyān-ı sābıķ ḫasebiyle bī-iştibāhdur.

Pes terk-i zīnet-i zāhirī ile teḳayyüd lāzımdur ki merd-i İlāhī ṭarīkıında teʿabbüdde olmış ola. Merdlik budur. Yoksa:

﴿ نیست مردی خویش را آراستن ﴾ Kendüñi bezemek erlik degüldür. **Nist merdī**, «erlik degüldür»; **ḥı̄ṣ-rā**, ārašten kelimesinüñ muḳaddem-i meʿūlīdür; maʿnāsı «kendüñi» dimekdür. **Ārašten**, «bezemek» maʿnāsına maşdardur. Maʿlüm ola ki kişi kendin bezemek, ḥod-nümā vü zāhir-ārālıkdur. Bunlar ise şerʿan ve ʿörfen ve ṭabʿan mezmümdur. Zātında ʿirfān olanda bu dāʿiyenüñ olmadıḡı şüret-i ḫālinden maʿlümdur. Merd-i İlāhīde bu şıfat olmaz. Nitekim Şāʿib:

نقش هستی نتوان در نظر عارف یافت
عکس در بحر محالست که نمایان باشد

beytinden hüveydādur. Ve daḡı Şāʿib:

آنکس که مایه‌دار بود خودنمایی نیست
هرکز سخن کلی بسر باغبان نداشت

mazmün-ı rengīni maʿnāʾ-i murādı müşʿirdür. İmdi ḥod-nümālıḡuñ ḫālī ve zāhir-ārālıḡuñ bī-meʿālī böyle oldıḡından terk-i zīnet-i zāhirüñ lüzümü zāhir ve terk-i zīnet itmek, [S305a] şāḫibinüñ [Ü300a] ḫavādiş-i rüzgārdan maşün olacaḡı Ḥʿāce Kelīmüñ *beyt*:

تا نبود این تاج زرین بر سرش آسوده بود
شمع افتاد از هوای سر فرازی در کنار

beyt-i laṭifinüñ meʿālinden maʿlümdur. Yaʿnī; şemʿuñ ḫālinden iʿtibār almaludur ki, mā-dāmā başında tāc-ı zerrīn olmadıḡca āteş-i sūzān ile giryān ve miḳrāş-ı meclis ile ser-bürīde olmaḡdan der-emān u āsüdedür. Pes şemʿ, ser-firāzlıḡ hevāsıyle sūzişgerlige düşmiş dimekdür. Ve Ḥʿāce-i mümā-ileyh beyt-i dīgerinde *beyt*:

نشکنی کر خویش را باری خود ارایی مکن
نیستی چون بت شکن بتکر نمی باید شدن

diyü buyurmuşdur. Maʿnāsı; eger kendüñi teber-i riyyāzat ile kesr idemezseñ bārī kendüñi bezeyici olma. Çünki büt-şiken degilsin, büt yapıcı olmaḡ gerekmez dimekdür. Bundan murād maʿlümdur. Pes kendü üzerine zīnet virmek zenān işīdür; merdān işi degüldür. Ḥod-rālıḡuñ encāmı ḫusrān u helāk-i cāndur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ قصد جان کرد هرکه او آراست تن ﴾ Her kim ki bedenini bezedi ḫaşd-ı cān eyledi. Yaʿnī; kendi helākini murād eyledi. **Ḫaşd-ı cān**, «irāde-i helāk»den kināyedür. **Kerd**, mażīdür; «eyledi» dimekdür. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, «o kimse»; **ārāst**; māzī-i müfred-i ḡāʾibdür; «zīnet eyledi» dimekdür. **Ten**, «beden» maʿnāsınadır; ārašt fiʿlinüñ meʿūlīdür. Pes bundan murād; giriftār-ı ḫayd-ı zeyn-i beden olandır. Gāḡ Ḥaḳḳdan dūr ve ḫurb-i raḫmetden mehcūr oldı dimekdür. Ve bu vechile merdūdiyyet, helāk-i cāndan ʿibāret oldıḡına iştibāḡ yokdur. Nitekim nāzım Tezkiretü'l-Evliyāʾ nām kitābında eyidür: Zāhirin zeyn itmegüñ āteşe ḫurbiyyeti, kişīye şāḡ ṭamarınüñ ḫurbiyyetinden ziyādedür, intihā. Pes bundan faşl

ķā'idesiyle, sālik ne itmek gerekdür diyü su'āl-i muķadder peydā olmağın nāzım cevāb tarīķı ile buyurmuşdur ki:

{ نیست در تن بهتر از تقوی لباس } Tende taķvādan hūbter libās yoķdur. **Nīst**, «yoķdur»; **der-ten**, «bedende»; **bihter**, «ziyāde eyü»; **ez-taķvī**, «taķvādan» dimekdür. Ķā'ide-i Fūrs üzre taķvī, vāvuñ kesriyle oķunur. **Libās**, «geyecek ve örtünecek nesne»den e'ammdur. Pes bunda و لباس التقوی ذالك خیر و āyet-i şerīfine telmīh vardır. Taķvā, zād-ı āhıretüñ hayırlusıdır. Nitekim الزاد التقوی [S305b] فان خیر āyet-i celīlü's-şāniyle müşbedtür. Ķaldı ki taķvā lügatde farṭ-ı şıyānetden 'ibāretdür. Ammā ışılāh-ı şer'ce ma'na-yı 'āmm ve ma'na-yı hāşşı vardır. Ma'na-yı 'āmm; āhırete zararlı olan nesneden ictinābdur. Bunuñ dağı a'lā vü ednā mertebeleri vardır. A'lāsı ķalbi Ĥaķķdan meşğül iden şeylerden tezehhüd ve cemī' cesediyle Ĥaķķa, inķitā'-ı tām birle Ĥudāya te'abbüddür. Taķvā-yı haķıķı didikleri dağı budur. [Ü300b] Bu mertebeye vuşul riyāzat-ı keşıreden şofıra huşul olur. Ammā ednāsı şirkden ictinābdur. Bu ma'nāca taķvā her mü'min-i muvaḥḥıdde bulunur. Ma'na-yı hāşş; fı'l ve terkden nāşı nefsi uķübete müsteḥaķķ kılan nesnelere ictinābdur. Ehl-i şer' 'inde müte'ārif olan dağı budur. Lākin nāzımuñ kelāmındaki taķvādan murād; taķvā-yı kāmıldür. (...) İmdi libās-ı taķvāyı koyup, libās-ı dünyā için teklife düşmemek gerekdür. Zīrā:

{ در تکلف مردرا نبود اساس } Tekellüfde merd için esās olmaya. **Der-tekellüf**, «zaḥmetde» dimekdür. Zīrā [S306a] tekellüf zaḥmetlü işe dirler. Ve riyā ma'nāsına gelür. Pes bunda ķayd-ı zīnetde olanuñ zaḥmet-keş olmasına işāret vardır. Ve fı'l-ḥaķıķa böyledür. Anuñçün merdān-ı rüşen-dilān bu gūne teklifı terk ile şafā bulup *beyt*:

نیست جز ترک تکلف زینت روشندان

کر لباس اطلس است آینه عریان بهترست

diyü buyurmuşlardur. Ya'nı; rüşen-dilāna terk-i tekellüfden ğayrı zīnet yoķdur. Zīrā libās-ı atlas dağı olsa āyinenüñ 'uryānlıđı yegrekdür dimekdür. Pes merdānuñ ḥālī budur. Anuñçün nāzım bunda merd zıkrine mübāderet buyurup dimişdür: **Merd-rā**, «merd olana»; **ne'bved**, «olmaya»; **esās**, 'Arabıdür; «dīvār temeli»ne dirler. Pes zīnet-i zāhirıde tekellüf-i merdānuñ bī-esās idigi ķarīn-i 'ilm-i [Ü301a] ḥavāşş-ı nāsdur. Zīrā ķayd-ı zīnet ile tekellüfe düşen 'avām-ı nās, ğarīķ-ı baḥr-i iflās olmağın kendi ḥālını bilmez ve ğayruñ aḥvālın añlamazlardandur. Zamānenüñ ise ḥālī ma'lümdür. Zīnet-i zāhire her bār me'lūf olan, ma'rūf olur. Ma'rūfiyyet ise meşhūriyyete mevķüfdür. Şöhret ise şāhibine belādur. Ve encām-ı ķār nā-murād olacağı meşhūd-ı dīde-i bāy u gedādur. Nitekim bu ma'nālara iki beyt ile imā idüp nāzım buyurur:

{ هرکه او دریند آرایش بود } Her kim ki o zīnet ķaydında ola. **Her ki**, «her kim ki»; **o**, «kimse»; **der-bend-i ārāyiş**, «zīnet ķaydında» dimekdür. Bu maķāmda der-bend kavlinde olan der kelimesi, zarfiyyet içündür. Bend, ķayd ma'nāsınadır. Ammā kaçan der-bend kelime-i vāḥıd olsa, tağda ve ba'zı yirlerde zaḥmetle geçilen tar yire ve dağı kilid ü miftāhsız kendü ile ķapu bağlanan nesneye ve dağı kendi nefsi ķaydında olur dimekdür. Ve dağı bir şehri 'azımüñ adına dirler. Ārāyiş, zīnet ma'nāsınadır. **Buved**, «ola» dimekdür.

﴿ در جهان فرزند آسایش بود ﴾ Dünyāda zu‘mınca ibnū’l-ḥuzūr olur. **Der-cihān**, «dünyāda»; **ferzend-i āsāyiş**, «rāḥat oğlu» dimekdür. Bunda murād ma‘lumdur. **Buved**, «ola» dimekdür. Pes zīnet-i zāhirī kaydıyle muḳayyed olan, zu‘mınca dünyāda ibn-i ḥuzūr olur. Lākin encāmı, ol zīnetüñ zevāliyle mehcūr ve ḥusrān-ı ‘uḳbāya dā’ir nā-murādılık ile maḳhūr olur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ عاقبت جن نامرادی نبودش ﴾ ‘Āḳıbet aña murādsızlıḳdan ğayrı olmaya. **‘Āḳıbet**, «encām-ı kār» dimekdür. Bundaki ‘āḳıbetü’l-emr ma‘nāsınca dünyā vü ‘uḳbāda görecegi [S306b] aḥvāle şümül için ‘āḳıbeti ‘umūma ihāle hoşdur. Zīrā zu‘m-ı sâbıḳda olanuñ başında birkaç dürlü nā-murādılık muḥtemeldür. Nitekim nāzımuñ **cüz nā-murādī**, «nā-murādılıkdan ğayrı»; **ne’bvedeş**, «aña olmaya» didigi e‘ammdur. İmdi zīnet-i zāhire dil-bend olup, dünyāda āsāyiş iddi‘āsında olanuñ ḥayātda iken ‘āḳıbeti nā-murādılık olmağıla her bār icrā-yı mezākı olacaḳ libās-ı ḥuzūrdan bir vechile dūr ve ol zevḳdan mehcūr olur. Zīrā dünyānuñ hezār teḳallübātı vardır. Nitekim Cāmī kendi zamānınuñ bāy u gedāsınuñ teḥavvül-i ḥāl ü şānları beyānında *beyt*:

بمنعم نه زر بفت و نه کیش ماند

نه صد پاره خرقة بدرویش ماند

diyü buyurmuşdur. Kīş, Fārisīde bunda «kürk» ma‘nāsınadır. Ma‘nā; zamāne mün‘imlerinde ne zer-beft ve kürk ḳaldı ve ne dervīşde ḥırḳa-i şad-pāre ḳaldı dimekdür. Ve dünyānuñ ḥuzūr-ı şafāsı bī-beḳā ve encāmı mevt ü fenā olmağıla ‘āḳıbetde nā-murādılık der-kārdur. Ve daḥı zīnet ü āsāyiş-i [Ü301b] dünyāya dil-dādeligüñ encāmı sū’-i ‘āḳıbete ve ḳıyāmetde ‘uḳūbete sebep olmağıla nā-murādılık āşkārdur. Nitekim nāzımuñ mışrā‘-ı şānıdeki kelāmı bu ma‘nāya ḳarībdür.

﴿ بهره از عیش شادی نبودش ﴾ ‘Īş ü sürürdan aña bir naşīb olmaya. **Behre’i**, āḫirindeki hemze vaḥdet içündür. Behre, «naşīb» ma‘nāsınadır. **Ez-‘Īş-i şādī**, «sürür dirliğinden» dimekdür. ‘Īş, dirlik; şādī, sürür ma‘nāsınadır. **Ne’bvedeş**, «aña olmaya» dimekdür. Pes bunda *ومن كان يريد حرث الدنيا نؤته منها* و من كان يريد حرث الآخرة من نصيب و ماله في الآخرة من نصيب āyet-i şerīfine telmīḥ vardır. ‘Īş-i şādī kelāmı bu işārete ḳarīnedür; zīrā sürür ancak sürür-ı āḫiretdür. (...[S307a]...) İmdi nāzımuñ ‘Īş-i şādī kelāmını sürür-ı āḫiret ve duḫūl-i cennete ḥamlde bu sürürdan vāyedār olmayanuñ ḥālī düşvār idigi āşkārdur. Pes zāhire zīnet virmek ‘aḳabinde kendü kendüyi ögmegüñ belāsını nāzım beyāna şurū‘ murād itmegin «ḥod sitāyī pīşe-i şeyṭān buved» diyecegi beyt ile ānifen mürür iden beytüñ miyānesinde ba‘zı nüşhada şadede münāsib iki beyt bulunmağın şerḫi münāsib görülmüşdür. Ol beytler bunlardur ki zikr olunur:

﴿ آن درک کاندز جحیم اسفل بود ﴾ Ol deriñ esfel çuḳur ki caḥīm içredür. **Ān derek esfel ki** ta‘bīriyle ma‘nā «ol ‘amīḳ esfel çuḳur ki» dimekdür. Zīrā derek; «esfel, deriñ ve aşağı çuḳur»a dirler. Cem‘i «derekāt» gelür ki merātib-i nüzüle dirler. Muḳābili derecātdur ki merātib-i şu‘ūda dirler. **Ender caḥīm esfel buved**, «caḥīm adlu düzaḥuñ içinde ola».

﴿ منزل هر کاهل و تنبل بود ﴾ Her kāhil ü tenbelüñ menzildir. Pes kāhil ü tenbellik, ārāyiş ü āsāyiş ile der-kār ve ḥod-sitāyī ile istikbār idenlerüñ levāzımından oldığı āşkārdur.

[Ü302a] ﴿ هرکه خودرا نیک داند بد بود ﴾ Ol kimse ki kendü kendüyi eyü diyü da‘vâ ider; kötü ola.

﴿ در قبول خلق جوید رو بود ﴾ Halkuñ kendüyi kabûl eylesini ister; ‘inde’l-Hâlîk merdûd olur dimekdür. Ve bu ma‘nânun vukû‘ında iştibâh yokdur. Nitekim H‘âce Muhlîş buyurmuşdur, *beyt*:

باعث دوری ز حق غیر از قبول خلق نیست
تا خریداری نباشد بنده پیش صاحبست

Ya‘nî; Hâkqdan dür olmağun sebebi halkuñ kabûlinden gayrı degüldür. Zîrâ bendenün mâ-dâme müşterîsi olmadıkça şâhibinün yanındadır dimekdür. İmdi ‘inde’-n-nâs maqbûl olayum diyen ‘inda’llâh merdûd olmak şâbitdür, temmet ebyätü’-n-nüşha. Pes kendü kendüsin eyüdür demek fi‘l-i şeytândur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ خود ستایی پیشه شیطان بود ﴾ Kendü kendüyi ögmek şeytân şıfatı ola. **Hod-sitâyî**, yâ‘-i maşdariyye kendü kendüyi ögmek dimekdür. Ve hod-[S307b]pesend ve hod-nümâyî ma‘naları ke-zâlikdür. **Pîşe-i şeytân buved**, «şeytân şan‘atı ola» dimekdür. Buved, bunda est ma‘nâsına olmak dağı mülâyimdür. Pes şeytânun hod-sitâyî idigini nâzım hemân beyân buyuracağdur. Ancak bunda hod-sitâlik âdem kârı degüldür dimege işâret vardur. Nitekim mısrâ‘-ı şânî bu işârete qarînedür.

﴿ آنکه خود را کم زند مرد آن بود ﴾ Ol kimse ki kendüsini noqşân urur; ol kimse merd ola. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **hod-râ**, «kendüñ»; **kem zened**, «eksik urur». Ya‘nî; tevâzu‘âne harekât ile kendü özin aşâğı mertebede görür. **Merd**, «er»; **ān buved**, «ol kimse ola» dimekdür. Nitekim şâ‘ir eyidür:

مرد باید که هر کجا که رود
عزت خویشان نکه دارد
خود ستایی و ابله‌ی نکند
هرکه کبر منیت بگذارد

Ya‘nî; er gerekdür ki her çande varsa kendü ‘izzetini hıfz idüp yitürmeye. Ne güne? dirseñ kendü özin medh ve hamâkatden nâşî haddinden taşra hareket itmeyüp, benlik ve kibre dâ‘ir nesneleri çoya dimekdür. Hattâ hod-nümâlıkdan hazer için sözüñi ve qadrini aňlamayana sözini aňlatmaq için kendüñi medha izn virmediklerini şu‘arânun zurefâsı meżâmîn-i rengîn zımnında imâ birle buyurmuşlardur, *beyt*:

در بساط نکته دانان خود نمایی شرط نیست
یا سخن دانسته کو ای مرد عاقل یا خموش

Hulâşa hod-sitâlik fenâdur. Ve hod-sitâ olana ahmağ dimek her vechile sezâdur. Zîrâ انا یترشح بما کل یترشح به فیة mişdâkıncâ herkese şâhid-i çehre-nümâ şekl ü sîmâdur. Nitekim Kâsım-ı Meşhedînün *beyt*:

چهره صاحب صفا را حاجت مشاطه نیست
چشم و ابرو خود خط و خالست روی [Ü302b] ساده را

beyt-i dil-ārâsınun mażmûni bu beyânda hüveydâdur dimişlerdür. Pes nâzım beyt-i sâbıķı tafşîle şurû‘ idüp buyurur:

ārānuñ سبجانك لاعلم لنا الا ما علمتنا انت انك العليم الحكيم tesbīhine ibtidār ile inbā'-i esmāda olan 'aczlerin ikrār eylediklerinde emr-i Mevlā ile ḥazret-i Ādem 'aleyhi's-selām anlara esmā'-i müsemmeyyatı inbā itmegün يعلمون والذين لا يعلمون müfādınca melā'ike-i kirāmdan a'lem ü efḍal ve cümleye üstād-ı ecell oldıḳda, ḳadr-i üstāda ri'āyet birle emr-i Bārī ile, her pāresi niçe yıllık yol ḳadarı olmaḳ üzere bir taḥt-ı 'ālī müretteb idüp, Ādemi ol taḥt-ı 'ālīye bindürüp ve mübārek güş u gerdānına cevāhir-i cināndan muraşşā' ḥulā vaz' ve engüşterine cevāhirden engüşterin taḳdılar. Ve düş-ı devletine ilbās-ı ḥil'at-ı sa'ādet ve ser-i mübārekine vaz'-ı tāk-ı kerāmet birle cebhe-i mübārekinde nūr-ı Muḥammedī lema'āniyle ol taḥt-ı 'ālī ve baḥt-ı me'ālīyi, melā'ike-i kirām gerden-i itā'ate taḥmīl ve eṭrāf-ı semāvātı geşt ü güzār ve 'arş-ı a'lānuñ berāberinde istiḳrāra emr olındılar. Ba'dehū 'Ādem 'aleyhi's-selām ḳible-i sücūd olmaḳ üzere cümle melā'ik Ādeme secde ile me'mūr olup, her birleri emr-i Mevlāya serfūrū-yı imtişāl ile cebhe-sāy-ı zemīn-i 'ubūdiyyet [S309a] oldılar. Ancaḳ 'azāzīl secdeden imtinā' idüp: انا خير منه beyānda māni'in beyānda ma منعك ان لا تسجد ان امرتك ile mes'ül oldıḳda māni'in beyānda ma منعك ان لا تسجد ان امرتك cevābına cesāret idüp, gūyā Ādem üzerine 'alā-zu'mihī fazlınuñ ta'līlinden: خلقتني من نار و خلقته من طين diyü ḥüsn ü ḳubḥ-ı 'aḳliyye ile ṭarīḳ-ı istiḳbārı ibtidā ṭarīḳ ḳoyan kendü olup, bu ḳıyāsında cümle [Ü303b] fazl u fazīleti 'unşur ile itibārında ḡalaṭ idüp, şöyle ki: ما منعك ان لا تسجد لما خلقت بيدي ayet-i şerīfi üzere fazīlet bi-itibāri'l-fā'il oldıḳından ve daḫı نفخت فيه من روحي mışdāḳınca fazīlet bi-itibāri'ş-şüre oldıḳından ve Ādem 'aleyhi's-selām a'lem-i melā'ik ve Ādemde olan ḥavāşş sā'irde olmamaḳdan nāşī fazīlet bi-itibāri'l-gāye oldıḳından 'azāzīl ḡāfil olup, ḳıyāsāt-ı 'aḳliyyesi kendüye püz-bend oldı. Pes emre imtişāl iden melā'ik secdede yüz yıl ḳadar ḳarār ve bir rivāyetde beş yüz yıl istiḳrārdan soñra başların ḳaldurup gördiler; 'azāzīl ṭurup Ādem cānibine naḳar ider ve şüreti dīv şekline dönmiş. Ol zamān melā'ik şükrāne bir secde daḫı eylediler. Ḥālen secdenüñ her rek'at-i şalātde iki oldıḳı bundandır dimişlerdür. Vaḳtā ki 'azāzīl dergāh-ı Celīlden matrūd olıcaḳ cānib-i İlähīden nidā geldi kim: "Ḥod-bīnūñ ḥizmeti maḳbūl olmaz ve āstāne-i kibriyāda mütekebbire yir bulunmaz. Semā' ü cennetden aşaḳı in! İstiḳbārūñ sebebiyle her ānda mihān ve endāḫte-i zemīn-i imtiḫānsın. Semā' ü cennet, ḥāşī' u ḥāzī' u muṭī' u mütevāzī' yiridür; mütekebbirler yiri degüldür. Āteş, şāfi vü laṭīf ü pür-ziyā olmaḳın cevher-i ḥāḳden a'lādur diyü fikr-i saḳīm ve ḳıyās-ı 'aḳīm ile temessükūñ ḡalaṭdur. Zīrā nāruñ ḳarı dā'imā ızṭırāb ve ḥāḳūñ ḫālī dā'imā sükündür. Ehl-i ızṭırāb, ehl-i sükün ile berāber olmaz ve cinānda āteş bulunmaz. Ve āteş ta'zīb-i düşmenāna sebeb ü maḫalldür. Ve mekān ḥasebiyle ḥāḳe muḫtācdur; lākin ḥāḳ āteşe muḫtāc degüldür. Ve ḥāḳ sebeb-i 'imāret; āteş, bā'is-i ḥarāb u ḥasāretdür. İy mel'ün! Sen ḥamūş ol! Aḳleb-i māddeñ olan āteş, mādde-i ḫalīḳam olan ḥāḳ-i pāk ile münāzara ve ityān-ı burhān eylesünler" diyü buyrıldıḳda āteş, ser-tā-pā zebān ile zebāne-sāz-ı mücādele [S309b] olup eyitdi: "Benüm şafā'-i şüret ve ziyā'-i sīretümden giceler gündüz gibi olur. Ben bir şaḫneyem ki ser-i şem'de nişin olsam, dāff-i deycūr-ı zulümāt oluram. Ve bir merd-i pehlevānem ki ref'-i tiḡ-ı zebān eylesem çend ḥāşāki ḥāḳister iderem. Ve ben maḫzar-ı tecellī-i Ḥudā ve delīl-i ma'rifet-i hüdāyem ki ḫāl-i fazlumda çehre-nümādur." Pes ḥāḳ eyitdi: "İy āteş! Senüñ ḳāruñ dā'imā 'alem-i mübāḫāti bālāya ḳaldurmaḳdur. Benüm ḳārum, tāk-ı 'izz-i bī-

ğâyâtı tevâzu‘-ı zemîne birağmağdur.” Pes nâr eyitdi: “İy hâk! Ben gevher-pâş-ı nûr-ı şubh u şâm ve mağzar-ı zühûr-ı انى الله مىşdâğınca mağğâm-ı intikâmem. Niçe sâl mağabbet küresinde süzân oldum. Hâk eyitdi: “İy nâr! Bisyâr zebân-dirâzlığa ibtidâr itdüñ. Her bâr kendi başuñla oynarsın. Bilmez misin ‘izzet h‘arlığda ve rifat tevâzu‘dadur? Ben anuñçün ‘azîzem ve gözde yirüm vardur ki hâk-pâyem ve halkuñ bâr-ı girânuñ çekerem. Ve defîne-i âsmânuñ hazâ‘ini ve Ka‘be-i tavâf-ı halk-ı cihânî ve gâh kâ‘im-mağâm-ı âb-ı şahûram.” Pes nâr eyitdi: “İy hâk! Ben senüñle bağş idemem. Zîrâ ben ‘uluvve çekdikce sen aşâğı gidersin. [Ü304a] İmdi iy hâk! Bir sen söyle ve bir ben söyleyem” diyüp, eyitdi: “İy hâk! Benüm şafâ-yı nûrum var” Hâk eyitdi: “Benüm şevğ-ı liğâ-yı pür-sürürüm var” Nâr eyitdi: “Ben şâ‘id-i küre-i nârem.” Hâk eyitdi: “Ben istikâmetde zîr-i bârem.” Nâr eyitdi: “Ben ziyâ-bağş-ı şeb-i târem.” Hâk eyitdi: “Ben basî‘-ı zemîni envâ‘-ı ezhâr ile müzeyyenem.” Nâr eyitdi: “Ben mağall-i imtiğân-ı cevherem.” Hâk eyitdi: “Ben hazîne-i cevâhiri sâtirem.” Nâr eyitdi: “Ben gıll u gışşî izhâr iderem.” Hâk eyitdi: “Ben ‘aybları setr iderem.” Nâr eyitdi: “Ben sühûlet ile muğkem taşlardan muğric-i cevâhirem.” Hâk eyitdi: “Ben münbit-i gülhâ-yı gün-â-günem. Ve ben mâdde-i aşliyye-i halîfe-i âl ve merğad-i pâk-i hazret-i Rasûlu’llâh ve miğrâb-ı ehl-i münâcât ve secde-gâh-ı erbâb-ı tâ‘atem. Pes fazl u hâşâ‘işum bisyârdur. Lâkin tevâzu‘umdan nâşî hamûşam. İy nâr! Emr-i Perverdgâr ile beni tağrîk itmeseñ bunları dağı zikr itmezdüñ.” *El-kışşa*: ‘Azâzîl mağrûd olıcağ evvel aña la‘neten taş uran Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm, andan Mîkâ‘îl ve andan İsrâfîl ve andan ‘Azrâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm ve andan semâ‘-i dünyâya gelince cümle melâ‘ike-i kirâm olup dögerek ve sögerek anı zemîn-i bağr-i cezâ‘irde esfel-i sâfilîne indürdiler. [S310a] Pes bağrden baş çıkardığda yüzi siyâh ve gözleri gök ve yırtlaz, şöyle çirkîn olmış ki kendüyi cümle mevcûdât istikbâğ u istikrâh iderlerdi. Pes mel‘ûn, yevm-i vağt-i ma‘lûma dek ‘adem-i mevti ve ‘adem-i ‘uğûbeti Hudâdan istimhâl itmegin li-hikmetin mel‘ûna mühlet virildi. İmdi enâniyyet belâsı bundan ma‘lûm olımışdur. Binâ‘en ‘aleyh enâniyyete dâll olan «ene» lağzını isti‘mâl lede’s-şer‘ pesendide degüldür dimişlerdür. Nitekim Tenvîru’l-Meşâbîğde hazret-i Câbirden rivâyet-i şahîğha ile mervîdür ki hazret-i Câbir eyidür: Birgün Fağr-i ‘âlem şallâhu ‘aleyhi ve sellemüñ der-i devlet-medârına varup âdâb ile halka-zen-i kelîçe-i bâb oldığumda, ol hazret: “من تا” ile içëruden nidâ buyurmağın: “Ene!” didüm. Ol zamân bu kelâmum pesendide-i Fağr-i cihân olmamağıla, ke-ennehü ene kelâmumı eyü görmediginden: “Ene ene” diyü şehd-i kelâm-ı mu‘ciz-beyânı mükerrer buyurdılar, intihâ. (...[S310b, Ü304b]...)

﴿ ان تواضع خاك مردم ميشود ﴾ Tevâzu‘dan nâşî toprağ âdem olur. Nitekim eşref-i mağlûğât olan Ebu’l-beşer hâkden halk oldı dimekdür. Pes bu sebebden kâlib-ı insâna iştilâğ-ı Fâriside raşadgeh-i hâkî dinmişdür. **Ez-tevâzu‘**, «tevâzu‘dan nâşî» dimekdür. Tevâzu‘, ‘Arabîdür. luğatde alçağlık göstermege dirler. Ma‘lûm ola ki kibrüñ zıddına iştilâğ-ı şer‘de kesr-i dâd ile «zı‘a» dirler. Ma‘nâsı; nefsi âğardan dün görmekdür. Bunuñ mülâyimleri üçdür: Birine tevâzu‘ dirler ki pes-i pâyede olana alçağlığı az göstermekden ‘ibâretdür. Bu memdühdür. Ve birine temelluğ dirler ki ‘ilmüñ gayrında dün olan kimesneye ziyâde alçağlık göstermekden ‘ibâretdür. Bu mezmümdur. Bundan dağı ziyâdesine tezellül dirler. Bu harâmdur. **Hâk**, ma‘rûfdur. **Merdüm**, «âdem»; **mî-şevved**, «olur» dimekdür. İmdi tevâzu‘

hoşdur. Zīrā tevāzu^c kadar devlete aḳreb ʔarīḳ yoḳdur. Hemān Yūsuf-āsā menzil-i evvelde kendüñi çāha bıraḳ didikleri Şā'ibüñ *beyt*:

ندارد راهی از افتاد کی نزدیکتر دولت
چو یوسف خویش را در منزل اول بچاه افکن

beyt-i laṭfından mübeyyen ü müberhendür. Pes medḥ-i tevāzu^cda maḳāl-i hoş-me'al çoḳdur. Ez-cümle Ḥ^vāce Şā'ib eyidür *beyt*:

ز دست خود سلیمان داد پای تخت مورانرا
[S311a] تواضع با حقیران نقص در دولت نمیباشد

Ya'nī; ḥazret-i Süleymān 'azamet-i mülk ü ḳadr [Ü305a] ü şān şāḥibi iken mūrlara dest-i ḡāyetiyle ri'āyet eyledi. Pes ḥaḳīrlere tevāzu^c devletüñ naḳşına bāfiş olmaz; belki tezāyüdine bādī olur dimekdür. Ve daḥı yene Ḥ^vāce mūmā ileyh eyidür *beyt*:

از راه تواضع بفلک رفت مسیحا
باز راه تنزل کن و خرشید مکان باش

ma'nā-yı beyt zāhirdür. Ve daḥı Ḥ^vāce Kelīm eyidür *beyt*:

خاکساری بیشتر از فیض قسمت میبرد
کلبه دیوار کوتاهان پر از مهتاب بود

Ya'nī; tevāzu^cluḳ feyz-i İlähiden ziyāde ḳısmet celb ider. Zīrā küçük ḥuce ki dīvārları küteh ola meh-tāb ile pür olur dimekdür. Ve daḥı yene ḥ^vāce-i mūma ileyh eyidür *beyt*:

سر بلندی هر کجا کمتر سلامت بیشتر
باد نتواند ستم بر سیزه نوخیز کرد

Ya'nī; her ḳande ser-bülendlik kemter olur ise anda selāmet ekşer olur. Zīrā bād-ı zarar-ziyād sebze-i nev-ḥız üzerine zarar itmeḡe ḳādir olamaz dimekdür. Ve daḥı Nābī-i merḥūm eyidür *beyt*:

Miyān-ı cāhda bī-gāne-i tevāzu^c olan
Miyān-ı nāsda bī-i'tibār olur giderek

Fi'l-ḥaḳīḳa erbāb-ı cāhuñ tevāzu^cı, kendüñüñ ziyāde i'tibārına bādī olur. Meşelā şerīf ü vazī'a ḳıyām ile iḥtirām eylemek gibi. Nitekim Şā'ib eyidür *naẓm*:

بر سبکروحان کران نبود ز جا بر خواستن
بر کران جانان بود مشکل ز جا بر خواستن
سرفرازی میفزاید آتش سوزنده را
پیش پای هر خس و خاری بپا بر خواستن

Ya'nī; yirinde ḳıyām itmek sebük-rūḥlar üzre ağır olmaz. Lākin girān-cān olanlaruñ üzerine yirinde ḳıyām ağır olur. Görmez misin ki her ḥas u ḥāra āteş-i süzendenün ḳıyāmı, ser-firāzlıḡını ziyāde ider dimekdür. (...) Ḳaldı ki tevāzu^cı şer'a taṭbīḳ ile maḥallinde icrā ve maḥalline göre eylemenüñ şartını bu vechile taḥḳīḳ lāzımdur diyü böyle buyurmışlardır [S311b] *naẓm*:

کسی کو طریق تواضع رود

کند بر سریر شرف سلطنت
ولیکن محلش بدان مکن
ملک سیرت و در که شیطنت
تواضع بود با بزرگان ادب
بود با فرومایگان مسکنت

Ya'ni; ʔarīḳ-ı tevāzu'ca sālik olan kimesne serīr-i ʔeref ūze saḷtanat ider. Lākin maḥallini bilŭp aña gŭre tevāzu'c kıl; dergeh-i ʔeyḡanetde melek-sīret olma. Zīrā ulular ya'ni ʔadr-dān olanlara tevāzu'c eylemek edeb ū faẓīletdŭr. Ammā fŭrŭ-māyelere tevāzu'c eylemek tezellŭl ū meskenetdŭr; bŭyle itmelŭ degŭldŭr dimekdŭr. İmdi nāzımuñ bu kelāmında من تواضع لله رفعه الله mazmŭnına telmīḡ vardır. Ve mıṡrā-ı ṡānī ile [Ū305b] من تكبر وضعه الله و mazmŭnına iṡāret birle buyurmuṡdur ki:

﴿ نور نار از سرکشی کم میشود ﴾ Āteṡŭn zıyāsı ser-keṡlikden nāṡī zāyī' ū maḥv olur. **Nŭr-ı nār**, «āteṡŭñ aydınlıḡı» dimekdŭr. **Ez-ser-keṡī**, «baṡ ʔekicilikden ve tŭnd-ḡŭyluḡdan»; **gŭm**, zamm-ı kāf-ı 'Acemī ile «zāyī' ū maḥv»; **mī-ṡeved**, «olur» dimekdŭr. Nitekim ṡevket buyurmuṡdur *beyt*:

مرا این نکته روشن از زبان شمع مجلس شد
که می آید بپایان سرکشی بالا نشینانرا

Ya'ni; zebān-ı šem'ci meclisden baña zāhir oldı ki; ser-keṡlik, bālā-niṡŭn olanları pāyāna getŭrŭr. Murād; gerden-fırızlıḡ, ser-keṡlikden nāṡī bī-encām ve maḥv-ı endāma sebebdŭr. Nitekim šem'ce bu ḡāl nŭmāyān ve lisān-ı ḡālinden 'ıyāndur dimekdŭr. Ve bu ma'nāda *beyt*:

ʔlŭvv isterseñ ol fevvāre, āb-ı āteṡŭn olma

Fiṡek nā-bŭd olur bālāya šiddetle šu'ŭdından

beyt-i laḡfī gŭvāhdur. Pes nāzımuñ bundan murādı tevāzu'cuñ muḡābili olan kibr ū ser-bŭlendlik iddi'āsında olan ser-keṡān, encāmında maḥv u bī-nām u niṡān olur. Nitekim bu šıfat ʔeyḡānuñ kibrden nāṡī ḡızlānına ve maḥv-ı ṡā'āt-ı bī-pāyānına sebep olmuṡdur. Ḳaldı ki nāzımuñ kelāmında nŭr lafzı, nār lafzına muzāf olmaḡ ḡoṡdur. Zīrā فسجد الملائكة الا ابليس āyet-i šerīfinŭñ tefsīrinde istiṡnā'ī muttaṡıldur didiklerine خلق الجن من النار ḡadīṡ-i šerīfī ile su'al vŭrŭdında, cevāb-ı mŭfessirīn bŭyledŭr ki; nŭrdan ḡalḡ olan melā'ike, nārdan ḡalḡ olan cinne bi'z-zāt muḡālif degŭldŭr. Belki muḡālefetleri 'avārız-ı šıfātdadur. Zīrā nŭr, bir cevher-i muzīdŭr. [S312a] Nār daḡı ke-zālik cevher-i pŭr-zıyādur. Ancak šu ḡadar var ki āteṡŭñ zıyāsı mŭkedder ve duḡān ile maḡmŭrdur. Ve kendŭye farḡ-ı ḡarāret ve iḡrāḡ šıfatı muḡārenetinden nāṡī kendŭden ḡazer olınur. İmdi ḡaçan nār didigimiz cevher-i mŭzī', mŭhezzeb ve kedŭrātdan muṡaffā olsa maḡz-ı nŭr olur. Ve ne vaḡt 'ādet-i ūlāsına 'avdet eylese keyfiyyet-i ḡādīme tecdīd olunmaḡıla tīz elden nŭrı munṡafī olup, duḡān-ı sırf ḡalur, intihā. Pes āteṡ-i maḡsŭsda olan zıyānuñ ser-keṡlikden maḡvı zāhir ve ʔeyḡānda bu ma'nānuñ vŭcŭdī bāhirdŭr ki evā'il-i aḡvālinde 'ibādāt ile mŭhezzeb ve nŭr-ı maḡz dınmeḡe ṡāliḡ bir zāt-ı a'ceb iken 'avārız-ı istikbār sebebiyle nāruñ 'ādet-i ūlāsı olan kŭdŭrāta rucŭ' ile zıyāsı mŭkedder ve šafvet-i ḡālī maḡv u muḡberr ve helāk-i kŭfr ū la'net ile zīr ū zeber olmuṡdur dimek laḡıfdŭr. Ammā ba'zılar nāzımuñ nŭr ile nār kelāmınuñ

miyānesinde vāv-ı ‘atf tahayyül idüp ma‘nā-yı mışrā‘da; nūr u nār ser-keşlikden maḥv olur diyüp tevcihinde, ḳable-ḥalk-ı Ādem ‘aleyhi’s-selām nūrdan maḥlūk olan melā’ik ve nārdan maḥlūk olan ‘azāzīl ü ecinne, tecellī-i zāta [Ü306a] tāḳat getüremeyüp maḥv olurlar idi. Pes Ādem ḥalk olındıḳdan soñra, ol ḥālet kendülerden mürtefī‘ oldı. Ammā Ādem, ḥāk-i keşifden ḥalk olınmağın tecellīlere tāḳat getürüp maḥv olmadı dimişlerdür, intihā. Ve bu tevcihūñ maḳāma ‘adem-i mülāyemeti zāhirdür. Zīrā nūr-ı nāruñ maḥvı, nārun helākiyledür. Ve bunda nūrdan murād şu‘ledür. Nitekim nūrı beyānda şāriḥ-i Meşnevī eyidür: Nūr üç nev‘ üzredür. Nev‘-i evvel, nūr-ı başa; nev‘-i s̄nāī, nūr-ı şems ü ḳamer; nev‘-i s̄ālīs, şu‘le-i çerāğ-ı enverdür. Ve bu envāruñ cümlesinden a‘lā olan nūr-ı başiretdür ki aña و اشرفت الارض بنور ربها و maẓmūnından fā’iz nūr-ı Ḥudā munzamm oldıḳda ma‘rifetu’llāh ḥāşıl olur. Pes nāzımuñ nūr-ı nār didiği bu envāruñ ğayrı oldıḳına imādur. Zīrā ser-keşlik sebebiyle maḥviyyet ancaḳ nūr-ı nāruñ ḥālidür.

﴿ رانده شد ابليس از مستكبرى ﴾ İblīs-i ‘aleyhi’l-la‘ne müstekbirlikden nāşī sürilmiş oldı. Ya‘nī; dergāh-ı İlāhdan maḥrūd oldı. **Rande şod**, mazī-i mechūldür. Zīrā ism-i mef‘üle şod kelimesi muḳārin oldıḳda mazī-i mechūl dinür; şevved lafzı geldikde muzāri‘-i mechūl olur. Sā’ir [S312b] eḫ‘allerūñ şīğasında gelse, ol eḫ‘ālūñ mechūli olur. Pes rānde şod, «ḳovuldu» dimekdür. **İblīs**, ma‘rūfdür; «maḥzūn u münkesir ü ümīdsiz» dimekdür. «İblās»dan müştāḳḳdur. Cem‘i ebālīs gelür. **Ez-müstekbirī**, yā’-i maşdariyye ile «müstekbirlikden» dimekdür. Ve müstekbir istif‘āl bābından ism-i fā‘il-i ‘Arabīdür. Ma‘nāsı buḫlān vechi üzre kibr izḥār idici dimekdür. Pes şeyḫānuñ istikbārınuñ beyāni tafşīl-i sābıḳdan nümāyāndur ve tekebbürük fi‘l-i şeyḫān ve kār-ı nā-dāndur. (...) Ve daḫı ḥāzret-i Mevlānānuñ Meşnevīde *beyt*:

كفت شيطان كه بما اغويتنى

کرد پنهان فعل خود ديو دنى

diyü buyurdıḳı beyt-i laḫf üzre şeyḫān istikbārından nāşī egerçi Ḥaḳḳ mel‘ūnuñ ḫalāletin ḥalk idicidir. Lākin ol la‘nete istiḫḳāḳ [Ü307a]²⁵ ve ḫalāleti kendi kāsib iken kesbini ve fi‘lini gizleyüp بما اغويتنى kelāmı ile bī-edeblik ve güstāḫlık itmegin mel‘ūn-ı ebedī ve maḥrūd-ı sermedī oldı dimekdür. Pes bī-edeblik daḫı fi‘l-i şeyḫānīdür. Ri‘āyet-i edeb bā‘iḣ-i kemāl-i insānīdür dimişlerdür. Nitekim Mevlānā ḥāzretlerinūñ beyt-i mezkūruñ zeylinde *beyt*:

كفت ادم كه ظلمنا انفسنا

او ز فعل خود نيد غافل چو ما

diyü buyurdıḳı beyt-i dil-ārā bu ma‘nāya imādur ki Ādem ve Ḥavvā ḡufrānların recāda: “Yā Rabb! Biz nefslerimize zulm eyledik. Eger sen bizlere iḫtā’-i şeref ve ilbās-ı envār-ı rūḫāniyye ve ifāza-i ma‘ārif-i ḫaḳīḳiyye itmeseñ, mādde-i sa‘ādet olan isti‘dād-ı aşlilerimizi telef idenlerden olur idik” dirler. (...[S313a]...) Nitekim ḳabūl-i tevbe-i Ādem ‘aleyhi’s-selām ve maḳbūliyyetin beyānda nāzım eyidür:

﴿ كشت مقبول آدم از مستغفرى ﴾ Mağfıret taleb idicilikden Ādem maḳbūl oldı. **Geşt**, fetḫ-i kāf-ı ‘Acemī ile «oldı» ma‘nāsına māzīdür. **Maḳbūl**, ma‘rūfdür. **Ādem**, ‘aleyhi’s-selām; **ez-müstağfirī**,

²⁵ Ü306b boştur.

«müstağfirlikden» dimekdür. Müstağfir, istifâl bâbından ism-i fâ'il-i 'Arabîdür; mağfîret taleb idici dimekdür. Âhîrindeki yâ' maşdariyyedür. Pes bunda فتلقى ادم من ربه كلمات فتاب عليه انه هو التواب الرحيم âyet-i şerîfine telmîh vardır. Qaldı ki Hudâ-yı müte'âlûn Âdem 'aleyhi's-selâmuñ kabûl-i tevbesine ve ta'yîn buyurduğu kelimâtuñ beyânında 'ulemâdan nuḡulât çoḡdur. (...[S313b, S314a, Ü307b, Ü308a]...)

﴿ شد عزیز آدم چو استغفار کرد ﴾ Çünkü Âdem 'aleyhi's-selâm istiğfâr eyledi 'azîz oldu. 'Azîz bunda muhterem ma'nâsınadır. Pes istiğfâr [S314b] 'ında'llâh maḡbûl olmağa bādî olduğu gibi 'azîz ü muhterem olmağa daḡı bā'îsdür dimege bunda işâret vardır. Egerçi maḡbûl-i ḡazret-i Rabbü'l-'izzet olanda 'izzet der-kârdur. Lâkin mişrâ'-ı şânî, maẓmûnı üzre istiḡbârûñ bā'îs-i ḡaḡâret oldıḡın ḡasbe'l-muḡâbele iş'ârdur. (...[S315a, Ü308b]...) Qaldı ki kabûl-i tevbede dört şart vardır. Biri ḡalb ile peşimânlıḡ ve biri ma'şıyyeti fi'l-ḡâl terk ve biri fi-mâ-ba'd o mişllü zenbe 'adem-i 'avdete 'azm ve biri ol tevbe ḡavfu'llâhdan nâşî olmaḡdur dimişlerdür. Pes müstağfire ne ḡadar 'izzet var ise müstebire ol ḡadar zillet vardır. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ خوار شد شیطان چو استکبار کرد ﴾ Şeytân çünkü istikbâr eyledi ḡor u ḡaḡîr oldu. Tafşîli ma'lûmdur. Pes nâzım, mütevâzî' u müstebirüñ ḡâllerin temşîl ḡarîḡıyle 'ıyâna getirüp eyidür:

﴿ دانه پست افتد زبر دستش کنند ﴾ Dâne alçağa düşer; kendüyi el üzerinde iderler. **Dâne**, Fürs ü Türkde birdür; 'Arabîde «ḡabbe»dür. **Pest**, «alçaḡ»; **üfted**, «düşer» ya'nî alçağa düşdüḡi için; **zeber-desteş**, «anı 'âlî»; **konend**, «iderler» dimekdür. Zeber-dest mecmû'ı, [Ü309a] ḡürbüz ma'nâsınadır. Lâkin bundan murâd; el üzre 'âlî tutarlar dimekdür. ḡîn-i zirâ'atde bu ḡâl zâhirdür. Pes fütâde-i zemîn-i tevâzu' olanuñ daḡı 'ında'llâh ve 'inde'n-nâs 'ultıvv-i ḡadri bundan bâhirdür.

﴿ خوشه چون سربر کشد پستش کنند ﴾ Sünbüle çünkü yukarı baş çeker; anı pây-mâl iderler. Pes hengâm-ı ḡaşâdda dâs-ḡorde-i mu'tâd ve ma'nâda pây-mâl olan ḡılâluñ ser-keşlikden ḡâlî bu olınca ḡüşe-i ser-keş-mişâl olan mütekebbirânuñ dâs-ḡorde-i ḡazâ ve pā-zede-i zillet olacağı bundan hüveydâdur. **ḡüşe**, «ḡubûbâtuñ başı»na dirler. 'Arabîde «sünbüle», Türkîde «baş» dirler. **Çun**, edât-ı ta'îldür. **Ser ber keşed**, «yukarıya baş çeker» dimekdür. **Pesteş**, «anı alçaḡ» dimekdür. Pest, alçaḡ; âhîrinde olan şîn zamîrdür; ḡüşeye râci'dür. **Konend**, kemâ-merre «iderler» ma'nâsınadır. من تواضع رفعه الله و من تكبر وضعه الله mezâmînîne telmîh-i tamm vardır. Binâ'en 'aleyh nâzımuñ bu beyt-i laḡîfine îmâ ve tevâzu'âne-reviş olmaḡ üzre bu temşîli inhâ buyurmuşlardur, *naẓm*:

مانند خوشه کر هوس سر کشیت [S315b] هست

چون دانه در طریق سعادت فتاده باش

خواهی که شاه رقعہ آزادگان شوی

ز اسب مراد خویش برغبت پیاده باش

Ya'nî; sünbüle gibi ser-keşlige hevesüñ var ise ol hevesden geçüp dâne gibi ḡarîḡ-ı sa'âdetde fütâde ol. Tâ ki ber-dâste-i itibâr olasın. Ve eger bisât-ı şatranc-ı âzâdegânuñ şâhı olmaḡ diler iseñ esb-i murâduñdan i'râz ile piyâde ol dimekdür. Bunda olan leḡâfet ve tevâzu'-pîşelîge işâret ma'lûm-ı ehl-i başîretdür.

Der-Beyān-ı Eblehān

﴿ چار چیز آمد نشان ابلهی ﴾ Dört nesne ahmaqlığa nişān geldi. Ya'nī ālāmet oldı dimekdür. Beyān-ı ātī qarīnesiyle ol dört nesnenüñ evveli, kişi kendü 'aybına baqmamaq; ikincisi, nāsuñ 'aybını gözetmek; üçüncüsü, buhl; dördüncüsü sū'-i hulqdur.

﴿ با تو کویم تا بیابی آکھی ﴾ Saña söyleyem tā ki haberdārlik bulasın. Ya'nī; haberdār olup, ol vartaya düşmeyesin dimekdür.

﴿ عیب خود ابله نبیند در جهان ﴾ Ahmaq cihānda kendü 'aybını görmez. 'Ayb-ı **hod**, izāfetle «kendü 'aybını» dimekdür. 'Ayb 'Arabīdür; «her nesnenüñ zātına ve kıymetine noqşān virür nesne»ye dirler. **Ebleh**, ma'rūfdur. **Ne-bīned**, «görmez»; **der-cihān**, «dünyāda» dimekdür. Pes kendü 'aybını görmemek 'ucbden nāşīdür. Mu'cibüñ 'ayn-ı 'aql u başireti olmadıgından ma'nāda kör gibidür ve bu vechile hamāqatı zāhirdür. Zīrā kendü ma'yüb iken 'aybına baqmayup:

﴿ باشد اندر جستن عیب کسان ﴾ Sā'irlerüñ 'aybını tecessüsde ola. [Ü309b] **Bāşed**, «ola»; **ender**, zarfiyyet içündür. **Cüsten**, zamm-ı cīm-i 'Arabī ile «aramaq» ma'nāsına maşdardur; mā-ba'dine muzāfdur. 'Ayb-ı **kesān**, izāfetle «sā'irlerüñ 'aybını» dimekdür. Ma'lūm ola ki 'uyüb-ı nāsı tecessüs, āfāt-ı lisāndandur ve harāmdur. Zīrā ولا تجسسوا āyet-i şerīfiyle kendüden nehy vārid olmuşdur. Pes nāsı ta'yīb iden عیب من عاب عیب mışdāqınca ta'yīb olunur. Nitekim hadīs-i şerīfde: لاتتبعوا عورات المسلمين فان من تتبع عورتهم تتبع الله عورته ثم يفضحه ولو فى جوف بيته vārid olmuşdur. Hattā bu fi'l kadar şāhibini helāke esra' [S316a] nesne yokdur. Zīrā şāhibini ne'üzü bi'llāh küfre dek müşil olur diyü Ebū Hāfşdan rivāyet olmuşdur. Nitekim şāhib-i Nüşhatü's-Şıbyān²⁶ bir kıt'asınıñ beyt-i maqta'ında eyidür:

Ḥalq içinde bundan artıq 'ayb olur mı bir kese

Kendi 'aybı var iken zıkr ide 'ayb-ı dīgeri

Pes mücrim üzre setr-i 'ayb eylemek mendübdur. Ve sātirüñ ma'āşilerin, kıyāmetde Ḥudā setr idüp ehl-i mevķıfa işā'at eylemez yāhod hisābını görmez. (...) İmdi sa'ādet kendi 'aybınıñ işlāḥı ile meşgūl olmaqdadır. Nitekim طوبى لمن شغله عيبه عن عيوب الناس hadīs-i şerīfi bu beyānda kāfidür. Ve şeqāvet ü beliyāt-ı ḥalq haqqında bed-ḥ^vāh u bed-endiş ü bed-ḥıynet olmaqda nitekim Ḥ^vāce Kelīmüñ *beyt*:

ز موج حادثه بدخواه خلق را يمین نیست

ازین جهت سر طوفان همیشه در خطرست

beyt-i rengini ilzāmda vāfidür. Ve kendi 'aybını işlāḥ eylemeyen 'ayyābdan āhara bir nesne 'ā'id olmaz; ḥusrānı ancak kendüyedür. Nitekim şā'iruñ *beyt*:

نه زلف شانه کند نه بچشم سرمه کشد

بخود نمی رسد آن شوخ تا بما چه رسد

buyurdıḡı beytün leḫāfeti bu ma'nāya dālldür. Ḥulāşa kendü başına müdāvāsı olmayan, ḥalqa ne devā idecekdür dimekdür.

اگر ز دست بلا بر فلک رود بد خو

ز دست خوی بد خویش در بلا باشد

Yaʿnī; eger bed-hūy olan kimesne belā elinden felege gitse, kendi kötü hūyumuñ elinden belāda ola. Yaʿnī her yirde belāya hem-rāh ola dimekdür. Pes hūy-i bed insāna lāyık olan şıfātđan degüldür. Nitekim nāzım eyidür:

[S317a] ﴿ مردم بد خونه از انسان بود ﴾ [Ü310b] Yaramaz huylu olan ādem insāndan degüldür.

Yaʿnī; şüreti her ne kadar insān ise de sīreti olmamağın, gūyā bed-hūy olan hayvān-mişāldür dimekdür. Ve bu taʿbīr beyne'n-nās şāyī'dür ki bir kötü kimesnenüñ zemminde; “o ādem degül” yāhod “o insān degül” dirler. Pes bed-hūluk böyle bir kabīh nesnedür. (...)

﴿ بخل شاخی از درخت دوزخست ﴾ Buḥl, cehennem ağacından bir budağdur. **Buḥl**, maʿrūfdür.

Şāḥī, «budağ» maʿnāsınadır ve bākī maʿnaları vardır. Tafşīli Ferheng-i Şuʿūrīdedür. Āḥirinde olan yā vaḥdet içündür ve āḥir-i mısrā'da olan edāt-ı haber şāḥī kelimesinüñ āḥirine merbūtdür. **Ez-dıraḥt-ı dūzah**, «cehennem şecerinden» dimekdür. Pes nāzımuñ bu mısrā'ı bir ḥadīs-i şerīfe telmīhdür. Ol ḥadīsüñ mañtūḳı budur: Faḥr-i ʿālem şalla'llāhu ʿaleyhi ve sellem buyurmuş ki; cūd u seḥā cennette bir şecerdür. Şāḥī olan ol şecerüñ nihāline teşebbüs ile cennete ulaşur. Ve buḥl cehennemde bir şecerdür. Baḥīl olan ol şecerüñ nihāline teşebbüs ile cehenneme ulaşur, intihā.

﴿ وان بخیلک از سکان مسلخت ﴾ Ve ol baḥīlek selḥ-ḥāne kilābındandır. **Baḥīlek**de olan kāf

taşğīr için; murād baḥīli taḥḳīrdür. **Segān**, elif ü nūn ile cem'dür; «kilāb» maʿnāsınadır. Müfredi segdür ki «köpek» dimekdür. **Maslaḥ**, fetḥ-i mīm ile meʿal vezinde «tavar [S317b] yüzecek mekān»dur ki aña selḥ-ḥāne taʿbīr iderler. Anda olan kilāb her vechile ālūde-i çirk-āb ve kilāb-ı ʿāviyāt ile dūçar-ı nizā'ı bī-ḥisāb olmağın, baḥīl-i hırş-ālūdı anlara teşbīh eylemişdür. Ḥattā baḥīl-i hırş-ālūd kilāb-ı mezkūrdan kemterdür. Zīrā kilāb cīfeden şibʿ bulup emşāliyle nizā'ı ber-ḫaraf ider. Lākin ḫarīş cīfe-i dünyādan kaçʿan şibʿ bulmaz dimişlerdür. [Ü311a] İmdi beyt-i mezkūruñ telmīh oldığı ḥadīs-i şerīf üzre müteşebbīs-i nihāl-i şecere-i buḥl-i dūzahī olanuñ cennet ile münāsebeti olmadığın izāḥ için nāzım eyidür:

﴿ روی جنت را کجا بیند بخیل ﴾ Baḥīl cennet yüzini ḳande görür. Pes bunda baḥīlān ḫaḳḳında

ziyāde tehdīd vardır. Ve eger imān ile fevt olmuş ise cennete duḥūl-i ulā ile duḥūlden maḥrūmiyyeti bundan nümāyāndür. Ḥattā baḥīlūñ dāreynde ḫālī müşkildür. Zīrā imsākinden nāşī ḫāl-i ḫayātđa kendüye gūyā faḳr teveccüh itmegin ile'l-memāt dervīş-i bī-nevā gibi dirilür. Ve ḳıyāmetde aḡniyālar ḫisābiyle muḫāseb ü muʿazzeb olur diyü buyurdıkların İbnü Yemīn keşīde-i silk-i nazm idüp *nazm*:

فاقه را کره باشد استقبال

هرکه ممسک بود بوقت حیات

در جهان میزید چو درویشان

بی نوا تا رسد زمان وفات

در حساب توانکران خواهند

چون در آید بعرضه عرصات

diyü buyurmuşdur.

﴿ پشه افتاده زیر پای پیل ﴾ Fîl ayağı altına düşmüş siñekdür. **Peşse'i**, «sivri siñek» ma'nāsınadır. Āhîrindeki hemze mā-ba'dine izāfet içündür. **Üftāde**, «düşmüş»; **zîr**, «aşağı» ma'nāsınadır. **Pāy-ı pîl**, lûgat-i Fārisîde iki ma'nāya gelür: Biri, bir nev'a pîl ayağına beñzer piyāledür ki anuñla şarāb içerler. Ve biri zengîlerün bir nev'a silāhıdır. Pes ma'neyn-i mezkûreynüñ bu ma'kâmda isti'mālî mülāyim olmamağın ma'nā-yı izāfî ile pîlden; meşhûr fîl didikleri 'azîmü'l-cüsse hayvân murād olunup, bağlîn helāk-i ma'nevî ile helâkin temşîl ma'şadıyle pîl ayağı altına düşmüş siñege teşbîh münāsibdür. Zîrā bağlîlün zilleti ma'lûmdur. Pes imdi:

﴿ باش از بخل بخیلان بر کران ﴾ Bağlîllerün buğlınden hāzer üzre ol. Ya'nî; zînhār bağlî olma dimekdür. **Kerān**, fetḥ-i kâf-ı 'Arabî ile «kenār» ma'nāsınadır.

﴿ تا نباشی از شمار [S318a] ابلهان ﴾ Aḥmaqlar zümresinden olmayasın. Pes eşyā'-i erba'a-i mezkûre, kār-ı eblehāndan ma'dūd iken nāzımuñ; buğl şıfatında olma ki eblehlerden olmayasın diyü fezleke-i ebyātında bu vechile taḥşîşi, buğl şıfatınıñ ziyāde nā-pesend oldığına işāret içündür.

Der-Beyān-ı Terk-i Dünyā ve Der-Beyān-ı 'Āfiyet Ez-Belā

﴿ از بلا تا رسته کردی ای عزیز ﴾ Tā ki belādan ḳurtılmış olasın. Ya'nî; belādan ḥalāş olmaḳ maṭlûbuñ ise. **Ez-belā**, «belādan» dimekdür. Belā, ma'rûfdur. Muṭlaḳ zıkr olınmağın ıtlāḳı üzre bāḳî olmaḳ ḳā'idesince bunda «dünyevî vü uhrevî belāsından» [Ü311b] dimekdür. **Tā**, «tā ki»; **reste**, «ḳurtılmış»; **gerdî**, «olasın» dimekdür. **İy 'azîz**, ma'rûfdur.

﴿ باز باید داشتن دست از دو چیز ﴾ İki nesneden eli girü tütmaḳ gerek dimekdür. Siyāḳ ḳarînesiyle ol iki nesnenün biri nefis ve biri dünyādur.

﴿ رو تو دست از نفس و دنیا باز دار ﴾ Git, sen nefis ve dünyādan eli girü tüt. **Rev**, fetḥ-i rā'-i mühmele ve sükûn-ı vāv ile emrdür; «git» dimekdür. **Tu**, ḥiṭāb içündür. **Dest**, ma'rûfdur. **Nefis**den murād; emmāredür. **U(ve) dünyā**, nefis üzre ma'ṭûfdur. **Bāz**, «girü»; **dār**, «tüt» dimekdür.

﴿ تا بلاها را نباشد با تو کار ﴾ Tā ki belālaruñ senüñle işi olmaya. Pes nefis-i emmāre ile dünyāyı elden bırakmayan, belāları kendi üzerine ihtiyār eylediği āşkardur. Ve nāzımuñ belā kelimesin cem' getürdiği; tābî'-i nefis ü dünyā, düçār-ı envā'-ı belā olur dimege imādur. Ḳaldı ki dünyāyı elden koymamaḳ, ḳayd-ı hırşā ibtilādan 'ibāret olmağın, hırşuñ zararın işāret ḳaşdıyle nāzım eyidür:

﴿ و در حرص و از کردی مبتلا ﴾ Ve eger hırş u cem'-i dünyāya mübtelā olur iseñ. **Ve'r**, «ve eger» dimek üzre ḥarf-i 'aṭf, edāt-ı şartdan mürekkebdür. **Be-hırş**da bā, ilşāḳ içündür. Hırş, ma'rûfdur. **U(vāv)**, 'aṭf-ı tefsîr edātıdır; «ez-hırş» ma'nāsınadır. **Āz Gerdî**, kâf-ı 'Acemî ile muḥātabdur; «olasın» dimekdür. **Mübtelā**, ma'rûfdur. Ma'lûm ola ki insān bi'z-zāt hırşā mecbûldür; ḥuşuşā ihtiyārılık 'āleminde ola. Nitekim buyurmuşlardur:

ریشته نخل کهن سال از جوان افزونترست

بیشتر دلبستگی باشد بدنی پیر را

Ya'nī; naḥl-i kühen-sālūñ şaçakları, tāze fidānınuñ şaçaklarından ziyāde olur. Zīrā dünyāya [S118b] dil-bestelik pīrlar için ziyādere ola dimekdür. Ve daḥı buyurmuşlardır, Kelīm:

آدمی پیر چو شد حرص جوان میکردد
خواب در وقت سحرگاه کران میکردد

Ya'nī; ādem pīr oldıqca hırşı cüvān olur. Zīrā vaqt-i seherde uyqu ağır olur dimekdür. Şeb-i tārıkūñ vaqt-i sehere resīdeligi pīrlıken kināyedür. Ve bu maẓmūñ ḥadīs-i şerīfden me'hūzdu. Ve daḥı hırşuñ taḥarruru ile ḳalb ḳaralur. Ve siyāh oldıqdan şoñra izāle-i hırş 'asīr olur. Nitekim buyurmuşlardır, Muḥliş:

حرص دنیا کی رود بیرون ز دلہای سیاہ
نیست امید رهایی مور پا در قیر را

Ya'nī; siyāh-dillerden hırş-ı dünyā ḳaçan ṭaşra gider? Ya'nī gitmekden 'uşret vardır. Zīrā ayağı ālūde-i zift olan mūruñ ḥalāşına ümīd yoḳdur dimekdür. [Ü312a] Ve hırşā ibtilālūgūñ ḥālī şöyledür ki her gördüğüne meyl ü heves ile dest-res olmaḳ ḳaydına giriftār olur dimişlerdür. Nitekim Ḥ'āce Kelīmūñ *beyt*:

حریص چشم طمع دارد از کریم و لثیم
مکس بخوان شه و کاسه کدا افتد

beyti bu beyanda kāfīdür. Ya'nī; ḥarīş-çeşm olan kimesne kerīm ü le'imden ṭama'dār olur. Zīrā ol kimse meges-mişāldür. Meges ise süfre-i ni'met-i şāh u gedāya üftāde olur dimekdür. İmdi böyle olan gedā-çeşmūñ başından envā'-ı belā eksik olmaz. Nitekim buyurmuşlardır, *beyt*:

بخرمن دیگران هرکه میپرد چشمش
هزار رخنه فزون در دلش چو غربالست

Ya'nī; ḥırmen-i ḥalḳa göz diken kimesnenüñ göñlinden ğırbāl gibi hezār raḥne füzūn olmuştur dimekdür. Ya'nī ḳalbi sūrāḥ-sūrāḥ ve kārı belā-yı şad-hezār ile āh u vāh olur. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ با تو رو آرد ز هر سو صد بلا ﴾ Saña her cānibden niçe belā teveccüh ider. **Bā-tu**, «saña»; **rū āred**, «teveccüh ider»; **zi-her sū**, «her ṭarafdan»; **şad belā**, «yüz belā» dimekdür. Bundan murād; belānuñ keşretin beyāndur. Zīrā Fārisīde bu ta'bīr keşīrdür. İmdi ḥarīşuñ üzerine belānuñ teveccühinde iştibāh yoḳdur. Evvelā ḥarīşda buḥl der-kārdur. Baḥīlūñ ise ḥāl ü me'ālī ḳazāya dūçār olmaḳ, ḥazret-i 'Alīnūñ بشارت او و ارث kelām-ı dürer-bārından bedīdārdur. Ve ḳişide hırş ziyāde oldıqca belālar daḥı ziyāde olur. Ol zamān ḥalāş müşkilter olur. Nitekim şā'iruñ [S319a] *beyt*:

از زنخدان تو دلرا نیست امید نجات
دلو ما در ساعت سنکین بچاه افتادهاست

beyt-i rengīninden bu ma'nāya delālet zāhirdür ve ma'nā-yı beyt bāhirdür. Ḥattā ḥarīşa hırşı belādur; evvelā ol belāyı def' lāzımdur ki belālaruñ elinden ḥalāş ola. Ma'a-hāzā dünyā vü mā-fihā kendünüñ olsa yene hırşı def' imkānında degüldür dimişlerdür. Nitekim Mīrzā Vaḥīdūñ *beyt*:

زندنیایی نکردد حرص کم دنیا پرستانرا
که صفرا نشکنند از آب لیمو رنگ لیمونرا

beytinden hüveydâdur. Ya'nî; dünyanuñ hırışı dünyâ vü mâ-fihâ ile noqşân-pezîr olmaz. Zîrâ ekşi limonuñ hâşşası def-i safrâ iken, kendi renginüñ safrâviyyetin ref ile safrâ-şikenlige qâdir degüldür dimekdür. Pes böyle oldığı için aşılmaq ve şıklmaq başında der-kârdur. Ve harîşuñ sefer ü hâzarda hıfz-ı mâli vü fikr-i hâli kaydıyla dil-figârlüğü âşkârdur. Lâkin bunlardan hâlî olan her yirde lâ'ûbalî olur. Nitekim [Ü312b] nâzım eyidür:

﴿ آنکه نبود هیچ نقدش در میان ﴾ Ol kimse ki anuñ miyânında hîç naqd olmaya. **Ān ki**, «ol kimse ki»; **ne'bved**, «olmaya»; **hîç**, «aşlâ»; **naqdeş**, «anuñ naqdi»; **der-miyân**, «bilde» dimekdür. Bunda ekser-i 'âdete îmâ vardır. Hıuşûşâ ki bî-kâr veyâ sâfir olanuñ naqdi miyânında maḥfûz olur. Qaldı ki naqd kelimesi 'Arabîde; «züyüfin ihrâc ile ta'dâd» ma'nâsınadır. Ammâ Fârisîde «ḥâzır» ma'nâsınadır. Elde olan nesneye «naqdîne» didikleri bundandır. Qaldı ki işılâh-ı Fârisîde mağşûş olan aqçaya naqd-i şeb der-miyân²⁷ dirler. Pes bunda nâzımuñ hulâşa-i kelâmı; kîsesinde dirhem-i mağşûş daḥı olmaya dimege îmâ vardır. Egerçi zâhirî, kîse-tehî olan dimekdür.

﴿ هر کجا باشد بود اندر امان ﴾ Her qande olur ise emânda ola. Ya'nî; me'mûn u maşûn ola dimekdür. Pes bu vechile me'mûnü'l-gâ'ile olan kimesneler, *nazm*:

اری دنیا لمن هی فی یدیه
عذابا كلما كثرت لیدیه
اذ استغنیت فی شیئ فدعه
و خذ ما انت محتاج الیه

kış'a-i dil-ârâsıyle 'âmil ve daḥı *beyt*:

اذا جاءت الدنيا عليك فجدیها
على الناس طرا فانها تنقلب

müfâdıncâ taqallübât-ı dünyâ vâriddür diyü şarf-ı dünyâya qâ'il [S319b] olan müstağnî-i 'âlem ve güzîde-i benî-Âdemdür. Bunlaruñ dünyâdan bu vechile bâki yoqdur. Nitekim *beyt*:

Cihân ger âteş-i süzân olursa gamm degül Nefî
İçinde âteş-efrüz olacaq bir büriyâmız yoq

dinmişdür. Ve bu beytüñ mâ-şadağı olana şâhib-i himmet ıtlâq olındığı bi'l-ittifâqdur. Nitekim Nâbî-i merhûmuñ *beyt*:

Ümmîd-i himmet eyler iseñ andan eyle kim
Ḥâk-i siyâha başı idecek büriyâsı yoq

beyt-i laṭfî bu beyânda kâfidür. Ve bu gürühuñ ser-fîrâzı iki cihândan el çeküp güşe-nişîn-i selâmet ve 'âşıq-ı dîdâr-ı ḥâzret-i Rabb-i 'izzet olandır. Nitekim *beyt*:

بیش از دودش بخواهش دراز نیست
من این دودست راز دو دنیا کشیدهام

²⁷ Her iki nüshada da, bizce teknik bir hata ile, «naqdest der-miyân» şeklindedir.

beyt-i dil-ārāsınun mā-şadağı bu ma'nāda vāfidür. Bunlar nefis ile dünyāyı terk idenlerden a'ladur. Ve nefis-i dünyāyı terk iden dağı āsūde ez-belādur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ نَفْس و دُنْيَا رَا رِهَا كُنْ اِي پَسِر ﴾ Nefs ü dünyāyı şalıvir. Ya'nī; nefse mütāba'at ve dünyāya maḥabbet ile anları elde tutma dimekdür. **Rehā kon**, «şalıvir» dimekdür. Murād; terk eyle dimekdür. Bu ta'bīr Türkīde dağı şāyī'dür. Nitekim bir 'avreti "ḥal' veyā ṭalāk eyle" diyecek maḥalalde "ipini koyuvir" veyā "kendüyi şalıvir" dirler. Dünyā didikleri ğaddāre ve nefis-i emmārenün taṭlīksız idigi beyān-ı sābıqdan hüveydādur. Pes eger nefis ü dünyāyı terk eyledün [Ü313a] ise:

﴿ بَا ز رَسْتِي اِنْ بَلَا و اِنْ خَطَر ﴾ Girü belā vü ḥaṭardan ḥalāş olduñ. **Bāz**, «girü»; **restī**, fetḥ-i rā'-i mühmele ile «kurtıldıñ» dimekdür. **Ez-belā**, «belādan»; **vü ez-ḥaṭar**, «ḥavf u helākden» dimekdür. Pes nefis ü dünyāyı terk idenün belā vü ḥaṭardan ḥalās u emniyyeti bī-iştibāhdur. Zīrā farazā nefis ü dünyā tāze gül olsa, eñsesinde ḥārī olmak āşkārdur. Nitekim *beyt*:

چکنم کنج ز رو رنج نکه داشتنش
هر کجا تازه کلی از پی او خاری هست

mazmūnı bu beyānda bedīdārdur. Ma'ā-ḥāzā nefis ü dünyā ḥārdan 'ibāretdür ve 'ayn-ı ḥār meşakḳatdür. Nitekim evliyā'-i kirāmdan Naşr-ābādī eyidür: Nefs ü dünyā kişinün siccīnidür. Çıkmayan selāmet ü rāḥat-ı ebedī bulamaz. İmdi bunlara muḥālefet ve kendülerden mübā'adet gerekdür. Nitekim evliyā'-i kirāmdan Süleymān-ı Dārānī eyidür: Nefse muḥālefet, [S320a] esās-ı 'ibādet ve dünyādan mübā'adet 'ayn-ı selāmetdür. Ve Ebū 'Aliyyi'd-Deḳā'īk eyidür: Nefse bir ḥaṭve muḥālefet, sebab-i vuşul-i maḳşūd u emniyyetdür. Pes nāzım beyt-i sābıqı işbāt kaşdıyle eyidür:

﴿ اِي بَسَا كَس كَز بَرَايِ نَفْسِ زَار ﴾ İy niçe kimse ki nefisinden ötüri nālān u 'ācizlerdür. Ya'nī; nefis elinde esīrler dimekdür. **İy besā kes ki**, «iy niçe kimse ki» dimekdür. İy, ḥarf-i nidādur; münādāsı maḥzūfdur. Murād nidāya şālih olana nidādur. Besā, niçe ma'nāsınadır. Āḥirindeki elif, mübālağa edātıdır. Kes, kimse dimekdür. Ki kelimesi 'illetdür. **Ez-berāy-ı nefis**, «nefisinden ötüri» dimekdür. **Zār**, bunda «nālān u 'āciz-i ser-gerdān» dimek murāddur.

﴿ دَر بَلَا اِفْتَاد و كَشْت اِنْ غَم نَزَار ﴾ Belāya düşdi ve ğammdan za'if ü naḥīf ü riḳkat-i ḥāl şāhibi oldı. **Der-belā üftād**, «belāya düşdi»; **u geşt ez-ġamm**, «ve ğammdan oldı»; **nizār**, kesr-i nūn ile «arıq u naḥīf» dimekdür. İmdi nefis elinden bu vechile belāya dūçār olan bisyārdur.

﴿ اِنْ بَرَايِ نَفْسِ مَرِغْ نَا مَرَاد ﴾ Nefsi ecli için mürġ-ı nā-murād. Ya'nī dāne ile teḳāzā-yı nefsi için ümīdsiz olan ḳuş dimekdür. **Mürġ-ı nā-murād** kelimesi mübtedādur; ḥaberi mısrā'-ı şānīde āmed cümlesidür.

﴿ اَمْد و دَر دَام صِيَاد اَوْفَتَاد ﴾ Geldi ve i'tiyāduñ tuzağına düşdi. Ya'nī; hevā-yı nefisine ittibā'ı kendüyi çeküp dām-ı belāya düşürdi dimekdür. **Āmed**, «geldi»; **u der-dām-ı şayyād**, «ve dağı avcınun tuzağına» dimekdür. Dām, bunda tuzağ ma'nāsınadır. Şayyād, avcıdur. **Üftād**, mażī-i müfred-i ğā'ibdür; «düşdi» dimekdür. Pes mürġ-ı bülend-pervāzı ittibā'-ı nefis giriftār-ı dām-ı belā vü ḳarīn-i kār u ḳazā idigi

gibi Һarīṣuñ hāl ü ṣānı dağı böyle olmağ hüveydādur. Ve her ne kadar [Ü313b] zūr-ı bāzūsı olsa Һarīṣ olan Һānı'ıñ mağlūbı ve eṣīridür dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

بر نمی آید بقانع زور بازوی حریص
از لعاب عنکبوتی میشود عاجز مکس

beyt-i laṭīfi bu beyanda güvāhdur. Ammā Һānı'ı olanda refāh-ı hāl bī-iṣtibāhdur. Nitekim *beyt*:

سختی نمیرسد بقناعت رسیدگان
در لقمهٔ هما نشود استخوان کره

diyü buyurmuşlardur. Me'āl-i beyt ma'fūmdur. İmdi 'āqıl olana Hümā-yı Һuceste gibi Һānı'ı olup serçe gibi cānını rehn-i dāne eylememek lāzımdur. [S320b] nitekim *beyt*:

چو همای خجسته قانع شود
نه چو کنجشک جان بدانه کرو

diyü buyurmuşlardur. Girev, kesr-i kāf ve fetḥ-i rā ve sükūn-ı vāv ile rehn ma'nāsınadır. Һattā yüz aç Һoyurmağdan kişi kendü aç gözini Һoyurmağ evlādur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

زان به بود که سیر میکنی صد کرسنه را
چشم کرسنه خود اگر سیر میکنی

diyü buyurmuşlardur. İmdi:

﴿ تا دلت آرام یابد ای پسر ﴾ Tā senūñ gōñlūñ ārām u rāḥat bula iy oğul! Tā, bunda Һarāz içündür. Dilet, «senūñ gōñlūñ» dimekdür. Ārām, «Һarār ve Һuzūr ve rāḥat» ma'nāsınadır. Yābed, «bula» demek ma'nāsına «yāften»den müṣtaḥḥ-ı muzāri'-i müfred-i gā'ibdür. İy püser, «iy oğul» dimekdür. Pes bunda Һuzūr-ı Һalbe mālİK olmağ Һarāzuñ ise dimege işāret vardır. Zīrā Һırṣuñ terki bā'is-i ārām-ı Һalbe idigine iştibāh yoğdur. Nitekim Һ'āce Ṣā'ibūñ *beyt*:

تاکی جهل چارهٔ حرص از طلب کنی
از خار چند علاج جرب کنی

beyt-i laṭīfinde buña delālet vardır. Ya'nı; niçeye dek cehlden nāṣı talebden Һırṣa çāre-sāz olursuñ. Ve niçe bir Һaṣınmağdan uyuza 'ilāc idersin dimekdür. Ya'nı; Һarīṣ olan kimesne uyuz 'illetine mübtelā olmağa beñzer. Һırṣdan dūr olmayan, o 'illetūñ be-her-hāl izṭrābından Һalāṣ bulmaz ve ārām-ı Һalbe nā'il olmaz. İmdi ārām-ı Һalbe Һarāzuñ ise iy oğul!:

﴿ بود و نابود جهان یکسان شمر ﴾ Cihānuñ varını vü yoğını berāber 'add eyle. Būd, bunda «vücūd» ma'nāsınadır. U nā-būd kelimesi, būd üzerine ma'fūfdur. Ya'nı; vücūd ile 'adem ma'nāsınadır; mā-ba'adine muzāfdur. Cihāndan murād; dünyādur. Yek-sān, «bir üslūb üzre» dimekdür. Berāberlik ma'nāsına oldığı ma'nā-yı lāzımı Һasebiyledür. Zīrā fi'l-aṣl yek, bir dimekdür. Sān, üslūb dimekdür. Ve Türkīde «düpdüz» ile ta'bīr olunur. Ṣümür, emr-i Һāzırdur; «ṣay» dimekdür. Pes sükūnet-i Һalbe böyle olmağdadur. Yoğsa Һırṣ u Һama'dan nāṣı, dünyanuñ varlığıyla mesrūr ve yoğluğuyla maḥzūn olan, izṭrābdan Һālī olmaz. Һattā yoğluğdan ṣākī olup çerḥuñ [Ü314a] elinden bākī olanuñ Һālī dağı müṣtedd olur dimişlerdür. Nitekim Һ'āce Ṣā'ibūñ *naẓm*:

زبان شکوه بخشم زمانه افزاید

که [S321a] خس با آتش سوزان زبانه افزاید

مکن ز چرخ شکایت که توسن بدرک

لکد بکجروئ تازیانه افزاید

naẓm-ı dil-ārasından ma'nā-yı murād hüveydādur. İmdi 'āqıl olan būd u nā-būd-ı cihānı berāber 'add ile bāb-ı ıztırābı sedd itmelüdür. Zīrā keşret-i ni'am-ı dünyādan kişinüñ naş'ibi muḳadderden ziyāde olmaz. Nitekim *beyt*:

نصیب خلق زیاد از نعم نمیکردد

ز بحر آب کهر بیش و کم نمیکردد

dinmişdür. Pes İbnü Yemīnün *beyt*:

منم لابلالی چو این یمین

نه از هست شادان نه از نیست باک

beytinüñ maẓmūn-ı pāki üzre kayd-ı dünyādan lā'übālī olup, varlığından şādān ve yoḳluğundan bāk itmemek gerekdür. Ve nefsuñ iskāti bu hāldedür. Yoḳsa şāhibini her dürlü belāya giriftār ve her fī'i-nā-meşrū'a irtikāb ile icrā-yı mezākı için zülme ictisār itdürür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ از عذاب و قهر حق ایمن مباش ﴾ Ḥaḳḳ te'ālānün 'azābından ve ḳahrından emīn olma. **Ez-**

'azāb u ḳahr-ı Ḥaḳḳ, «Ḥaḳḳuñ 'azāb u uḳūbetinden ve ḳahrından ve tedmīrinden»; **imen me-bāş**, «emīn olma». Ya'nī Ḥudā müntaḳımdür; intiḳām ider. İmdi:

﴿ در پی ازار هر مؤمن مباش ﴾ Her mü'mini incitmek eñsesinde olma. **Der-pey-i āzār-ı her**

mü'min, «her mü'mini incitmek eñsesinde» dimekdür. Der, zarfiyyet içündür. Pey, bunda eñse ma'nāsınadır. Āzār, incitmek ma'nāsınadır; 'Arabīsi zūlmdür. Her lafzı, 'umūm ifāde ider; kelime-i Fārisīdür. Mü'min, ma'rūfdur. **Me-bāş**, «olma» dimekdür. Ma'lūm ola ki zūlm, zātında ḳabīh ve zālīm her hāalde ğayr-ı müsterīhdür. Anuñçün teḫāşisinde; ḳarınca başını ağırtma ta'bīr iderler. Nitekim Ḥ'āce Şā'ibün *beyt*:

بر سر موران بود دست حمایت پای من

از سبکرو جان کسی نکدشته چون من بر زمین

beyti bu ma'nāda güvāhdur. (...) Pes 'āqıl olana zūlmden ihtirāz idüp top gibi bī-ser ü pā olmaḳ kişinüñ iḳtidārında iken, çevġān gibi zaḥm-sāz-dilān olmamaḳ gerekdür diyü *beyt*:

چوکان مشو که از تو خرد زخم بردلی

تا همچو کویی بی‌سر و بی‌پا توان شدن

maẓmūnın irād buyurmuşlardır. Ḥattā diraḥt-ı mīvedār [Ü314b] olamaz iseñ serv-i bīdāsā bārī sāyedār ol diyü *beyt*:

کر نداری میوه' [S321b] افکندنی چون سرو بید

غیرتی کن سایه باری بیفکن بر زمین

buyurmuşlardır. Nitekim *beyt*:

Bu ʿālem büstānında budur maḳbūl-i ins ü cinn

Ne senden kimse incinsün ne sen bir kimseden incin

didikleri meşhūrdur. Zīrā ḥāṭır incitmegūñ belāsı vü taʿmīr-i ḥāṭır eylemegūñ sevāb u cezāsı beyān-ı sābıḳdan maʿlūmdur. Nitekim *beyt*:

كعبه را در یافت هر که خاطری معمور کرد

شد سلیمان هرکه دست خود حصار مور کرد

maẓmūnı taṣrīḥ-kerde-i ehl-i ʿulūmdur. Qald ki zūlm, herkesūñ ḥaḳḳında nā-meşrūʿ iken nāẓımuñ mü'min zikrine taşaddīsı, mü'mine mü'min zūlm eylemelü degüldür diyü şerāfet-i mü'mine işāret ḳaşdında olmışdur. (...[S322a, Ü315a]...)

{ در بلا یاری مخواه از هیچ کس } Belāda ḥalāşuñ için hīç kimseden muʿāvenet-ḥ^vāh u istimdād ḳaydında olma. **Der-belā**, «belāda» dimekdür. Murād; belā vaḳtinde dimekdür. **Yārī**, āḫirindeki yā'-i maşdariyye ile «yardımcılık» maʿnāsınadır. Lākin lafz-ı mezkūrdan bu maʿnāyı aḥz mecāzīdür. Zīrā yār lafzınuñ maʿnā-yı aṣlīsı «muşāḥib»dür. Eşḫāb-ı şafāya yārān didikleri bundandır. Ve istiʿāre tarīḳıyla maḥbūba yār dirler. Pes ḥaḳīḳaten yardımcılık maʿnāsına dāll olan lafz «yāver» kelimesidür, kezā fi'd-Deḳā'ıḳ. **Me-ḥ^vāh**, nehy-i ḥāzırdur; «isteme» dimekdür. **Ez-hīç kes**, «hīç kimseden» dimekdür. Pes şābir-i kāmīl olan kimesne āḫardan istiʿānet ü istimdād itmek gerekdür.

{ زانکه نبود جز خدا فریاد رس } Zīrā ki Ḥudādan ḡayrı ḳalmışlara yetişici olmaya. **Z'ān ki**, «zīrā ki»; **ne'bved**, «olmaya»; **cüz Ḥudā**, «Ḥudādan ḡayrı»; **feryād-res**, terkīb-i tavşīfīdür; «ācizlere irişici» dimekdür. Pes meşā'ibi dāfīʿ ve beliyyāti rāfīʿ ancaḳ Ḥudādur. Nitekim buyurmuşlardur *naẓm*:

اذا ضاق درع المرء و اشتد حاله

و حفت به الآلام و انقطع الرجاء

تداركه رب البرايا بلطفه

و اعطاه من كل الشدائد مخرجا

(...) Ve daḫı buyurmuşlardur, *beyt*:

ز مخلوق کاری کشایش نکیرد

دل اندر خدا بند کر کار خواهی

Yaʿnī; bir kāruñ küşāyişine maḥlūḳ ḳādir degüldür. Eger küşāyiş-i ʿuḳde-i umūrını diler iseñ ḳalbūñi Ḥudāya baḡla ve ancaḳ ol dergāha aḡla dimekdür. Zīrā *naẓm*:

Bir belā gelse itme ḡamm izḫār

Bulunur anda ḡālibā iki şerr

Dōstlar bī-ḫuzūr olur ḡāyet

Düşmen eyler ḡulūvv birer ikişer

[S322b] dimişlerdür. Pes şābruñ ḫāl ü şānı maʿlūm ve şābirūñ iʿtibārı Ḥ^vāce Şā'ibūñ *beyt*:

چون لعل هرکه خون جگر خورد صبر کرد

زیب کلاه ککشه اقبال میشود

beyt-i cevāhir-āṣārından mefhūmdur. [Ü315b] Lākin bir kimesne senden isti‘ānet ü istimdād eyledikte: “Ādem! Benüm elümden ne gelür? Hüdā def‘ eyleye!” yāhod “Haqq mu‘īnūñ ola” diyü ye’s ile redd itmek ādem kārı degüldür. Elden geldiği kadar istimdād idene i‘ānet ü imdād eylemek gerekdür. Zīrā i‘ānet kār-ı erbāb-ı himmetdür. Nitekim H‘āce Şā’ibūñ *beyt*:

تیره روزان جهانرا بچراغی در یاب
تا بس از مرک ترا شمع مزاری باشد

ma‘nā-yı beyt ma‘lūmdur. Pes nāzım yukaruda, seni āzār idenūñ ‘özrinūñ kabūlini naṣīhat eylediği hasebiyle bu maḳāmda; kimesneyi incitme ve incitdiğūñ ‘özrini dileyüp isti‘fā kaydında ol dimege mübāderet kaṣdıyle bunda buyurur ki:

﴿ هر که را رنجانده عذرش بخواه ﴾ Her kim ki incitmişsin ‘özrin dile.

﴿ تا نباشی خصم تو در عرصه‌گاه ﴾ Tā ki meydān-ı maḥşerde senūñ ḥaşmuñ olmaya. Ya‘nī; mezālīm-i ‘ibādī kıyāmete koymayup dünyāda istiḥlāl eyle ki kıyāmetde mazlūm saña da‘vācı olmaya dimekdür. **Tā ne-bāşed**, «tā ki olmaya»; **ḥaşm-ı tū**, izāfetle «senūñ ḥaşmuñ» dimekdür. Ḥaşm, fetḥ-i ḥā’-i mu‘ceme ile ceng ü cidāl idene dirler. Müzekkeri, mü’enneşi ve cem‘i birdür. Zīrā aşlında maşdardur. Lākin ba‘zı ‘Arablar teşniyesinde ḥaşmān ve cem‘inde ḥaşūm dirler. **Der**, zarfıyyet içündür. **‘Arşagāh**, «meydān-ı kıyāmet»e dirler. Zīrā ‘arşa, fetḥ-i ‘ayn ve sükūn-ı rā’-i mühmele ile Fārisīde açık yire dirler; ve ‘Arabīde ke-zālik. Pes meydān-ı kıyāmetde bu ma‘nā mevcūd olmağın, mekān ma‘nāsına olan gāh lafzıyle mürekkeben meydān-ı kıyāmete ‘arşagāh dinmişdür. Ma‘lūm ola ki mezālīm-i ‘ibādī yüklenmek müşkildür. (...[S323a]...) Ḥattā bir dirhemlik ḥaqq için altmış yıllık maḳbūl ṯā‘āt şevābı alnur diyü Eşbāh-ı Neẓā’irde meşūrdur. Pes zālīmūñ ve mezālīmūñ ḥālī böyle olduğın fehmden şoñra ḥālūne el vireni işle diyecek maḳāmda buyurmuşlardur ki Kelīm:

مور بی آزار دائم خون خود را میخورد
خانه پر شهد میخواهی برو زنبور باش

[Ü316a] Ya‘nī; nemle-i bī-āzār dā’imā kendi zādına faḳīrāne kāni‘ olur. Eger şehd ü ‘asel ile memlū ḥāne isterseñ yūri var zembūr ol dimekdür. Murād yā faḳīr-i kāni‘ veyā ḡanī-i pervāz ol dimege işāretdür. Ḳaldı ki ḡimā, ḥalḳ-āzārılıḳda degüldür; belki ḳanā‘atdedür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ کر غنا خواهد کسی از ذو المنن ﴾ Eger bir kimse minnetler şāḥibi olan Mennān celle ve ‘alādan baylıḳ dilerse:

﴿ در قناعت میتوانش یافتن ﴾ Ol ḡimāyı ḳanā‘atde bulmağa ḳādir olur. Zīrā ḳanā‘at bir kenz-i lā-yefnādur ve her kesūñ ḳısmeti ber-muḳteẓā-yı qsmna نحن dur. Pes cehd ile rızḳ artmaz. Nitekim İbnü Yemīn eyidür, *naẓm*:

رزق مقسومست و هم وقتش معین کرده‌اند
پیش از آن و بیش ازین حاصل نمیکردد بجهد
هرچه می آید ز نیک و بد بدان خرسند باش
کانچه خواهی ز آسمان نازل نمیکردد بجهد

سوسن آزاد چون از قول محرم آمده است
کرچه دارد ده زبان قائل نمیکردد بجهد

Ya'nî; rızq maḵsūmdur ve vaḳti mu'ayyendür. Ne ḳısmetden ziyāde ve ne vaḳtinden muḳaddem huşul-peżir olur. İmdi nîk ü bed her ne gelürse aña ḳāni' ol. Zîrā her ḥ^vāhişüñ āsmāndan nāzil olmaz. Nitekim süsen-i āzāduñ şu ḳadar zebāni var iken ḳavlden ḥırmāniyyetinden nāşî tekellüm ile ḳā'il olamaz dimekdür. Pes ğinā ḳanā'atdedür; yoḳsa cem'-i mālda degüldür. Nitekim dimişlerdür Şā'ib:

روده تنک به یک نان تهی پر کردد
نعمت روی زمین پر نکند دیده تنک

Ya'nî; ḫar olan bağırsaḳ bir nān-ı sāde ile ḫolar. Ammā dīde-i teng, ni'met-i rüy-ı zemīn ile ḫolmaz. Çāresi ḳanā'atdür dimekdür.

Der-Sitāyiş-i 'Aḳl u 'İrfān

﴿ هرکه اعقل هست و دانش ای عزیز ﴾ Her kim ki 'aḳl u 'irfānı vardur.

﴿ دور باید بودنش از چار چیز ﴾ Dört nesneden [S323b] aña irāḳ olmaḳ gerek. Ol eşyā'-i erba'ānuñ biri nā-ma'ḳūl kimesneye umūr işmarlamaḳ ve biri nā-sāz kimesneye ādemlik itmek ve biri fesād u zulm-i 'ibāda meyl itmek ve biri ḫafiflik itmekdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ کار خود باناسرا نکند رها ﴾ Kendi işini nā-sezāya ihāle eylemeye. **Nā-sezā**, «lā'ik olmayan» dirler. **Nekned**, «eylemeye» dimekdür; fā'ili zamīr-i müstetir 'āḳıl u dānişmende rāci'dür. Aşağıda kezālik böyledür. **Rehā**, fethile «ḫavāle eylemek ve işmarlamaḳ»dur. Ḫulāşa bir umūruñ ru'yetine lā'ik olmayana iş işmarlama. Zîrā bu eşrāt-ı sā'atdendür. Nitekim فانظر الساعة اذا وسد الامر الى غيره فانظر الساعة buña şahiddür. Ve daḫı Müslim ve Buḫārī ittifāḳlarıyla 'Ömer bin el-Ḫaḫḫāb rażıya'llāhu 'anhudan mervī olan ḫadīs-i şerīfuñ ma'nā-yı münīfi üzre bir gün ḫazret-i Cibrīl-i emīn bir racūl-i ğarīb şeklinde meclis-i Faḫru'l-mürselīne gelüp, ḳavme ismā' u i'lām için Faḫr-i 'ālem 'aleyhi's-selāma İslām ve İmān ve İhsānı isti'lām ve ber-mantūḳ-ı ḫadīs-i Faḫru'l-enām her birinüñ cevāb-ı cevāhir-nizāmın ifhāmında, ḫazret-i Cibrīl ol cevābları taşdıḳ ile tebcil zeylinde ḳıyām-ı ḳıyāmetin vaḳtinden daḫı [Ü316b] isti'lāmında Faḫr-i 'ālem 'aleyhi's-selām, ma'rifet-i vaḳt-i ḳıyāmet Ḫudāya muḫtaşş oldığın beyānda ḫazret-i Cibrīl 'aleyhi's-selām emārāt u 'alāmet-i sā'atden istiḫbārda, ḫazret-i Faḫru'l-ebrār emārāt-ı ḳıyāmeti bu vechile beyāna ibtidār idüp: *ان تری الحفاة المعرة العالة رعاء الشاء يتناولون فى البنیان*: ḫadīs-i belāgat-nişāniyle ḫatm-i kelām-ı dürr-nişār buyurmışdur. Ya'nî; 'alāmāt-ı ḳıyāmet ve eşrāt-ı sā'atdendür ki; veled vālidesine muḫt' olmaya. Ḫattā ol veled vālidesinüñ seyyidi zann olına. Ve daḫı yalın ayak çıplaḳ faḳirleri, 'acзде agnām gibi olan ḫalkuñ üzerine mülük u ḫukkām olmuş göresin. Ya'nî; seyr ü sefer ü 'ışde 'āciz olanlar gibi dīnde muḳaşşır olanları, bünyān-ı ref'ā ile tefāḫur idici oldukları ḫalde ḳoyun gibi 'āciz olan ḫalka rā' vü mālîk ü ḫākim göresin. Ḫulāşa emāret eclāfa tevfiż olunmaḳ emārāt-ı ḳıyāmetdendür. Zîrā bu taḳdīrce zamān mün'akis ve eşrāf zelil olmağa delīldür dimekdür. Pes اعطالقوس باريها mażmūnına [S324a] 'amelen kāri ehline tevfiż 'āḳıl kāridur. (...)

﴿ **مردمی نکنند بجای نا سزا** ﴾ Nā-sezā kimseye ādemlik eylemeye. Ya'nī; 'āqıla [Ü317a] lāzım olanuñ biri budur. **Merdümü**, yā'-i maşdariyye ile insāniyyet ma'nāsınadır. **Ne'kned**, «eylemeye» dimekdür; fā'ili, mezkūr 'arīf ü 'āqıldur. **Be-cāy**, «yirine» dimekdür. Bā' ilşāk içündür. Cāy, mekân ma'nāsınadır. **Nā-sezā**, ma'rūfdur. Ma'lūm ola ki nā-sezāya olan insāniyyet zāyī' olur. Belki muqābelesinde zararı vāqı' olur. Zīrā nā-sezānuñ hāli eslāfile olan muāmelesinden ma'lūm olur. 'Āqıl olan nef' u zarar huşuşını āharuñ hālinden itibār itmek gerekdür. Nitekim Muḥliş:

عاقل آنست که در تجربه نفع و ضرر
ز حریفان دکر بهره خود بر دارد

beyti bu beyānda kāfıdır. Ḥulāşa insāniyyet muqābilinde insāniyyet ider zamānede nādirdür. Nitekim Muḥliş:

پس قحط مردمیست درین دیر دون اساس
نسناس در حساب مضاعف بود ز ناس

beyt-i laḥfı bu ḥisābda tamāmdur. Nesnās, şekl-i insānda bir ḥayvān-ı zarar-resāndur ve 'aded-i [S324b] ḥurūfda nāsuñ muzā'afı oldığı müstağnin 'ani'l-beyāndur. ذهب الناس و بقى النسناس didikleri kaḥṭ-ı ricālī müş'ir ḍurūb-ı emşāldendür. Ḥattā ādemiyyet büy-ı gül gibi dīdelerden nihān olmağın, ādem olmağ ma'nāsını taḥşil isti'dād ile degüldür diyü Ḥ'āce Kelīm *beyt*:

آدمیت همچو بوی کل نهان از دیدهاست
معئ آدم شدن تحصیل استعداد نیست

buyurmuşdur. Böyle olduğu hālde her kimseyi ādemiyyet bilür diyü ser'tu'l-i'timād olup aña ādemiyyet itmemek 'āqıl kārıdır. Nāzımuñ bu beyti çār çizüñ ikisini beyān içündür. Pes şālīşi beyānda buyurmuşdur:

﴿ **عقل داری میل بدکاری مکن** ﴾ 'Aql tutar iseñ bed-kārılığa meyl eyleme. **'Aql dārī**, bunda edāt-i şart taḫdīriyle «eger 'aql tutarsañ» dimekdür. **Meyl-i bed-kārī**, «bed-kārılığa meyl»; **me-kon**, «eyleme» dimekdür. Bed-kārılığın envā'ı çoğdur. Ez-cümle fişḫ u fesād ve zulm-i 'ibād gibi. Pes nāzımuñ meyl lafzını irād eylemesinde: Eḫāl-i kabāyiḥa ḳalbūñi teveccüh itdürme; ḳande ḳaldı ki bi'l-fı'l işleyesin? dimege işāret vardur. Zīrā meyl, ma'nāda ḳalbūñ teveccühine dirler. Pes nāzım rābi'i beyānda buyurur:

﴿ **زین چو بگذشتی سبکساری مکن** ﴾ Çünkü bundan geçdün ya'nī bunuñla 'amel itdün; ḥāfflik eyleme. **Z'ın**, ez-ın kelimelerinden muḥaffedür. Ma'nā; «bundan» dimekdür. İşāret mesbūḳu'z-zıkr olan nesneydür. **Çu bügzeştī**, «çünkü şavuşduñ» ya'nī «'amel itdün» dimekdür. **Sebük-sārī**, āḫirindeki yā' maşdariyyedür; «yeyni başluluk» dimekdür ki buña lisān-ı şer'de ḥıffet dirler ki kendüye lāzım olmayacak işde bulunmağdur. Meşelā; āmed ü şüdegāna gözile nazar ve lisānile su'āl ve cevāba isti'cāl ve baş ve göz ve ḳulağ ile her şey'e iltifāt u istimā' ve çok çok elini taḫrīk ve zıkrı müstehcen maḥallini ferk ü ḥakk ve rīş ü destāra cā-be-cā nizām ve eşvāba intizām [Ü317b] virmek gibi; bu cümle sefeh ü ḥıffetden nāşıdır. Bunuñ muqābili sükūnet ü veḳārdur. Ve ḥalvet ü celveti berāber olmağdur; lākin kendüde kibr ü riyā olmamağ şartındandır. Pes sebük-serlik mezmūmdur. Nitekim Ḥ'āce Şā'ibūñ *beyt*:

سبکساران بشور آیند از حرف بیمغزی

بفریاد آورد اندک نسیمی کلهستانی را

beyt-i laṭīfından hüveydādur. [S325a] ve daḡı sebük-serlik ile muḡābili sükūnetūñ i'tibār ve 'adem-i i'tibārı ḡ^vāce-i mūmā ileyhūñ *beyt*:

مخزن کوهر صدف از نه کزینی میشود

کف سبک در بحر از بلا نشینی میشود

beytinūñ ma'na-yı laṭīfından nūmāyāndur. Ya'nī; şadefūñ maḡzen-i gevher oldığı, ḡa'r-ı baḡrı iḡtiyār ile sükūnet ü vaḡārandandır. Ammā keff-i deryānuñ sebük-rev ü bī-i'tibārılığı baḡrde sebük-sārılığından nāşī bālā-nişīn olmasındandır dimekdür. Pes nāzım eşyā'-i erba'anuñ ḡitāmında 'āḡıl u 'ārif olana birkaç a'māl ü ef'āl-i ḡasene ifādesi zımnında ḡiṭāb idüp buyurur:

﴿ تا شوی پیش از همه در روزگار ﴾ Tā ki zamānede cümleden ilerü olasın. Ya'nī; pīşvā-yı aḡrān

olmaḡ murāduñ ise dimekdür. **Tā şevī**, «tā ki olasın»; **pīş ez-heme**, «dükeliden ilerü ve muḡterem»; **der-rüzgār**, «zamānede» dimekdür. Zīrā rüzgār Fārisīde iki ma'naya gelür: Evvelkisi, zamān ve 'aşr ve cihān ve hevā ma'nāsına mütedāvil sözdür. İkincisi, müddet ve furşat ma'nalarıdır. Bunda murād evveldür; ya'nī zamān ve 'aşr ve cihān ma'nāsıdır.

﴿ دست بر نان و نمک بکشاده دار ﴾ Eli nān u nemek üzre aḡıḡ ṡut. Ya'nī; ḡalka iṡ'ām-ı ṡa'ām ile

ikrām eyle dimekdür. **Dest**, «el» ma'nāsınadır. Bunda taḡdīr edāt-ı mef'ül ile «dest-rā» demek murāddur. **Ber-nān u nemek**, «ekmek ve ṡuz üzerine» demek ma'nası muḡtezā-yı cibāredür. Lākin bu ta'cūr ṡa'ām u şarābda müsta'meldür. Veyāḡod nān-ı 'azīz ü idāmda nemek lezīz daḡı olur ise iḡtidāruñ üzre bezlden ḡalma dimege işāretdür. **Bü'ḡşāde dār**, evvelde olan bā' zā'idedür; ma'nā «aḡıḡ ṡut, imsāk üzre olma» dimekdür. Pes *beyt*:

دست در دامن در بای کرم نه ور نه

تشنه می میری اگر چشمه حیوان شده

mazmūnınca encāmı mülāḡaza ile dāmān-ı baḡr-i şehāya dest-nihād olmaḡ gerekdür. Ve eşḡiyānuñ pīşvā-yı enām olacaḡı رد السلام و اطعم الطعام و خیرکم من اطعم الطعام ḡadīs-i cevāhir-nizām ve daḡı بذل الكلام و علیک بحسن الكلام و بذل الكلام ḡadīs-i Faḡru'l-enām 'aleyhi's-selāmdan zāhirdür. Zīrā eşḡiyā, efḡal-i şadaḡa olan kebd-i cāyi'ı işbā' (ile) memdūḡ olmışlardır. Nitekim جايعا كيدا تشيع ان افضل الصدقة ان تشيع ḡadīs-i şerīfī bu beyānda şāhiddür. Lākin eşḡiyānuñ bu şevābı iḡrāzı riyyā vü süm'a vü minnet [S325b] ü ḡaraż maḡūlelerinden ḡalveten mevḡūfdur. Böyle olan şehāvete cūd dinmedigi ma'rūfdur. Nitekim ḡ^vāce Şā'ibūñ *beyt*:

نیست تا پاک از غرضها در سخاوت سود نیست

[Ü318a] در تلاش نام سیم و زر فشاندن ثود نیست

beyt-i laṭīfından bu beyāna delālet vardır. Ya'nī; mā-dām şehāvet aḡrāzdan pāk olmadıḡca andan fā'ide yoḡdur. Pes nāmdārılık telāşıyle sīm ü zer şaḡmaḡ cūd u şehā degüldür dimekdür.

﴿ تا تو باشی در زمانه دادگر ﴾ Tā ki zamānede 'ādil olasın. Ya'nī; ḡarazuñ şıfat-ı 'adl ile

muttaşıf olmaḡ ise. **Dādger**, «'adl idici» dimekdür.

﴿ زیر دستانرا نکو دار ای پسر ﴾ İy oğul! Zîr-destāni eyü tüt. **Zîr-destān**, cemʿdür; müfredi zîr-i dest luğatde «kül ve cāriye ve hîzmetkār ve reʿāyā» maʿnāsınadır. Āhîrindeki **rā**, edāt-ı mefʿüldür. **Nikū dār**, «eyü tüt» yaʿnî hâkklarında riʿāyet ü şefkat ü merhāmet eyle dimekdür. Pes nā-tüvān olan zuʿafāya merhāmet ile şefkat ü nevāzişlerle her birlerine riʿāyet hoşdur. Zîrā nā-tüvān dehān-ı şekvā ile mülk-i mālîki rahnedār itmek H̄vāce Şāʿibüñ *beyt*:

رحم کن بر ناتوانی کر دهان شکوه مور
میتواند رخنه در ملک سلیمان افکند

beyt-i laḫfînüñ maẓmûnından āşkârdur. Pes zuʿafāya merhāmetüñ fāʿidesi ve zaḫmetüñ zararî erbāb-ı ḫükûmete rāciʿdür. Nitekim Şāʿib:

بر ضعیفان رحم کردن رحم بر خود کردندست
وای بر شیری که آتش در نیستان افکند

maẓmûnından bedîdârdur. Ve ʿadālet-i mezkûrda her şāḫib-i ḫükûm birdür.

﴿ هرکه در پند خود آمد استوار ﴾ Her kim ki kendi naşîḫatinde üstüvār geldi. Yaʿnî; kendi söziyle ʿāmil oldı. **Her ki**, «her kim ki»; **der-pend-i ḫod**, «kendi naşîḫatinde»; **āmed**, «geldi»; **üstüvār**, beş maʿnāya gelür; muḫkem ü metîn ve muʿtemed ü emîn ve inanmaḫ ve tamām olmaḫ ve berāber olmaḫ maʿnālarıdır. Bu maʿnālar ekşerî bu maḫāmda mülāyimdür.

﴿ پند اورا دیکران بندند کار ﴾ Naşîḫatine sāʿirler ʿamel baḫlarlar. Yaʿnî; sözi müteʿessir olur dimekdür. **Pend-i o-rā**, «anuñ naşîḫatine»; **dîgerān**, «sāʿir kimesneler»; **bendend**; bāʿ-ı ʿArabî ile «baḫlarlar» dimekdür. **Kār**, «amel» maʿnāsınadır. Pes sözi müʿessir olan nāşîḫüñ söziyle ʿāmil olmayan ayet-i şerîfinüñ maẓmûnınca *ختم الله على قلوبهم و على سمعهم و على ابصارهم غشاوة و لهم عذاب عظیم* kalb ve semʿ ve başarı maḫtûm [S326a] olanlardan idîḡi maʿlûmdur. İmdi söz diñlemeyenüñ sözi diñlenmez didikleri H̄vāce Şāʿibüñ *beyt*:

تو که هرکز سخن اهل سخن نشنیدی
چون سخن ساز و سخن فهم و سخنندان شده

beytinüñ maẓmûnından mefhûmdur. Nāzımuñ bu kelāmına göre vaʿza izn vardır. Lākin vaʿzuñ rûkn-i aʿzāmı, vāʿiz evvelā [Ü318b] kendi söziyle ʿāmil olmaḫdur. Ve illā sözi teʿşîr eylemeyüp kendü sözinden melûl olur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ هرکه از گفتار خود باشد ملول ﴾ Her kim ki kendi sözinden melûl ola. Yaʿnî; kendi pendî ile ʿamel eylemeye.

﴿ قول اورا دیکران نکند قبول ﴾ Anuñ sözünü sāʿirler ḫabûl eylemezler. Pes nāzımuñ bu kelāmında *beyt*:

لا تنه عن خلق و تاتی مثله
عار علیک اذا فعلت عظیم

beytinüñ maẓmûnına imā vardır. Ḥattā Bustānuʿl-ʿĀrifinde eyidür: Vāʿiz vaḫte munḫazır ve müstemîʿ atamron الناس بالبر و تنسون. Ve İbrāḫîm-i Naḫîfî raḫimehuʿllāḫ eyidür:

ما اريد ان اخالفكم الى ما انهيكم ve dahı لم تقولون مالا تفعلون انفسكم ve dahı
يا معشر القصاص لا تقصوا قد فقه الله Ömer-i Fārūkuñ mekrūhdur. Ve dahı
kelāmı üzre qaşşāşlıqdan nehy vārid olmuşdur. Bunlara göre zamāne vā'ızlarınuñ hālī müşkildür.
Nitekim *beyt*:

Nedür dirseñ eger kim vā'ızuñ ser-māyesi iy dil!

Dükenmez söz, utanmaz yüzle dā'im diñmez ağlar göz

dimişlerdür. Lākin İbnü Cevzī eyidür: Qavmuñ bilmedigin bildürmek için va'za ızın vardır. Belki 'aşı
olanı 'ısyāndan nehy vācibdür. (...)

﴿ هر چه باشد در شریعت ناپسند ﴾ Her ne ki şerī'atde nā-ma'kül ola. **Her çi**, «her ne»; **bāşed**,
«ola»; **der-şer'fat**, «şerī'atde» dimekdür. Şerī'at, lügatde şuyuñ tarīkına dirler. Pes Hūdānuñ 'ibād için dīn
vaz' eyledigi tarīk şer'dür. Hattā Faḥr-i 'ālem şallahu 'aleyhi ve sellem ḥazretlerine şer'-i İslāmdan su'āl
olinmağın cevābında: “Bir nūrdur ki Hūdā anı mü'minūñ qalbine qazf ider. Qalb anuñçün meşrūh olur”
diyü buyurmuşdur. 'Alāmeti nedür? didiklerinde buyurmuş ki: “Dār-ı ḥulūda inābet ve dār-ı gūrūrdan
tecāfi ve mevte gelmezden evvel isti'dāddur, intihā. Ammā iştilāh-ı meşāyih-ı [S326b] şūfiyyede şerī'at
ve ḥaḳīkatden murād; kişiden murād oldığı vech üzre 'ubūdiyyeti iḳāmetdür. Pes şerī'at ki kendi için
ḥaḳīkat olmaya 'atīledür ve her ḥaḳīkat ki kendi için şerī'at olmaya o bātīledür diyü tafşil-i maḳālede
eyitmişlerdür ki; şerī'at, vezā'if-i 'ubūdiyyeti iḳāmetdür. Ve ḥaḳīkat, müşāhede-i rubūbiyyetdür. Ve dahı
şerī'at mücāhededür ve ammā ḥaḳīkat müşāhededür. Ve bu ikinūñ miyānelerinde tebāyün yokdur.
[Ü319a] Zīrā Hūdā-yı müte'āle vüşülüñ tarīkı için zāhir ü bāḫın vardır. Zāhiri şerī'at ve bāḫını ḥaḳīkatdür.
Ve bu iki nesneyi اياك نستعين و اياك نعبد و اياك نعبد و اياك نعبد cāmi'dür dimişlerdür, intihā. **Nā-pesend**, «nā-ma'kül»
dimekdür.

﴿ کرد او هرگز مکرر ای هوشمند ﴾ İy hūşmend! Hergiz anuñ yöresine ḫolanma. **Gird**, kesr-i kāf-
ı 'Acemī ile «degirmi» ma'nāsınadır. Pes müdevverlige dā'ire ve yöre lāzım gelmeğın bunda «yöre ve
taraf» ma'nāsı murāddur. Mā-ba'dine muzāfdur. **O**, zamīr-i gā'ibdür; her çi medlūline rāci'dür. **Hergiz**,
«aşlā»; **me-gerd**, nehy-i ḥāzırdur; «ḫolanma» dimekdür. **İy**, harf-i nidādur. **Hūşmend**, «temeyyüz ü
başiret şāhibi» dimekdür. Nitekim Ferheng-i Şu'urī ma'nā-yı mezkūrı istişhādda *beyt*:

بعقل از چند مردم هوشمندست

نداند موی ریش خود که چندست

diyü buyurmuşdur. Pes nāzımuñ bu ta'bīrinde, nā-ma'külūñ çevresine yakın olma; ḳande ḳaldı ki
dā'iresinde bulunasın? dimege işāret vardır. Nitekim محارمه حمی و حمی الله ḥadīs-i
şerīfinde bu imā zāhirdür. İmdi meslek-i pāk-i tarīk şer'-i tābnākdur. (...)

﴿ تا صواب کار بینی سر بسر ﴾ Tā ki ser-be-ser kāruñ ḫoğrısını göresin.

﴿ بر مراد خود مکن کار ای پسر ﴾ Kendi murāduñ üzre iş eyleme. Ya'nī; bir maşlahatuñ şavāb
oldığın görüp bildikden soñra 'inād idüp ḫılāfına dā'ir murāduña gitme. Zīrā el-ḥaḳḳ" eḥaḳḳ" bi'l-

mesāciddür. Rābī'an, kār iderken zıkr-i Ḥudādan dūr olmamağdur. Lākin ol zıkr tervīc-i metā' için olmamağ gerekdür. Sādisen, kārında ḥarām u şübühātdan ḥazer itmekdür, intihā. Ve ṭaleb-i kūt-ı ḥalāl her müsleme farzdur. Nitekim ḥazret-i Luğmān oğlına eyitmiş ki: İy oğul! Kesb-i ḥalāl ile müste'in ol ki ḥalka muḥtāc olmayasın. Zīrā nāsa iḥtiyāc, riğkat-i dīn ve za'f-ı 'aql ve zihāb-ı mürüvveti mürişdür. Ve nāsuñ seni istiḥfāfını müstelzimdür, intihā. [Ü320b] Ve Aḥmed-i Ḥanbelden su'āl itdiler ki: "Rızķum beni bulur diyü zāviye-niñin-i beyt olana ne buyurursın?" Eyitdi kim: "Ol kimse ان الله جعل رزقى تحت ظل رحى ḥadīs-i şerīfiden gāfil ve 'āleme cāhil imiş" intihā. Ve daḥı Ebū Süleymān-ı Dārānī eyidür: Bizüm yanumuzda 'ibādet, pāyın kendüye çeküp āḥarı kendü için it'ābdan degüldür. Belki iki rağīf iktisāb ba'cehū 'ibādete mübāderetdür, intihā. Qaldı ki ṭaleb-i kūt-ı ḥalāle it'irāz ile: "Zamānede ḥalālden ancağ āb-ı Fūrāt [S328b] ile ḥaşış ü nebāt qaldı; mā'-adāsını mu'āmelāt-ı fāsīde fesāda virdi" diyü şübühāt u ḥarāmında tevessü' iden cāhildür. Zīrā ḥadīs-i şerīfde: الحلال بين و الحرام بين و بينهما مشبهات vārid olmışdur dimişlerdür. Ve ṭaleb-i kūt-ı ḥalāl ḥağķında eḥādīs-i beşāret-me'al çoğdur. (...) Binā'en 'aleyh nāzım Müferriḥātında eyidür, *naẓm*:

حلالی کن طلب کر مرد راهی
 که بینی از حرامش صد تباهی
 کند قوت حرامت مفلس زار
 حلالی طیبی از کدی بدست آر
 حلالی خواه کان بر تو حلالست
 تنت را از حرام او وبالست
 حلالی کو بحق راحت نماید
 که از رزق حرامت جان بکاهد
 حلالی جوی تانت پاک سازی
 مقام خویش بر افلاک سازی
 حلالی کن طلب کاندر کلامست
 بتر از چیزها قوت حرامست
 حلالی کن بدست ای مرد هشیار
 چو مردان از حرامش تن نکه دار
 حلالی کن طلب علمت شود بیش
 که از ترک حرام آسوده درویش
 حلالی کو ز کسب و کار باشد
 تن از قوت حرامش زار باشد
 حلالی کن طلب یوسف بدوران
 اگر خواهی خلاص از بند زندان

intihā. Yūsuf, nām-ı nāzımdur. (...)

﴿ سومین رفتن بود بر راه راست ﴾ Üçüncüsü *ṭarīḳ-ı müstaḳīm* üzere gitmekdür. Bundan murād *ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳ*dur. Pes bu *ṭarīḳ*, *ṭarīḳ-ı Muḥammedīden* ve *rāh-ı şerʿ-i Aḥmedīden* ʿibāretdür. Ve bu *ṭarīḳ* üzere hidāyet talebiyle herkes meʿmürdür. Nitekim her bār *اهدنا الصراط المستقیم* āyet-i şerīfīyle duʿā *Ḳurʿān-ı kerīmde* meşʿürdür. Ve *rāh-ı rāsta* gitmek *rāstlar kārıdır*. Nitekim *beyt*:

در جهان از راستی نبود بزرگانرا کریز
[Ü321a] دستگیری از عصا بهتر نباشد پیرا

beyt-i dil-ārāsından maʿnā hüveydādur. Ve *rāh-ı rāsta* gitmek hidāyet-i *Ḥaḳḳa* mevḳūfdur. Yoḳsa [S329a] *zūr* ile delāletūñ *bī-fāʿide* oldığı *maʿrūfdur*. Nitekim *beyt*:

براه راست دلالت مکن مرا صائب
که زه بخویش نکیرد کمان پر زورم

*beyt-i laṭīf*inde bu *maʿnāya* *īmā* vardır. *Ḳaldı ki Nābī-i merḥūmuñ beyt*:

Kemān-mişāl kec ol maḳşaduñ teḳārrüb ise
Atılma oḳ gibi yābāne istiḳāmetile

diyü buyurdığı *ḫāl-i ʿaşr* u *zamānını* *beyān* zımnındadır; yoḳsa egrilik ve egrı yürimek mezmūm idigi *maʿlūmdur*.

﴿ رستگارست آنکه این خصلت وراست ﴾ *Ḳurtulmuş* ve *nükūkār*dur ol kimse; anuñ için bir *ḫaşlet* vardır. *Īn* kelimesiyle işāret *eşyāʿ-i selāse-i mezkūreye*, *mezkūr* ʿtibārīyle olmaḳ *yāḫod* *ḳarībi* olan *ḫaşlet-i selāse* olmaḳ muḫtemeldür. *Vʿu-rā*, «o-rā» kelimesinden muḫaffefdür; *maʿnāsı* «aña» dimekdür. *St*, *edāt-ı* haberdür *yāḫod* «hest» *maʿnāsınadır*. Pes *eşyāʿ-i selāseye* *dāʿir* *ḫışāl* üzere olanuñ *dāreynde* *selāmeti* ve *nükūkārılığı* *zāhir* ü *bāhirdür*. Pes *eşyāʿ-i selāseye* ʿāmil olana birkaç *şarṭ-ı lāzıme* vardır. *Ez-cümle* *tevāzuʿ-pişe* olmaḳ gerekdür dimegi *īmā* için *nāzım sābıka tezyīl* birle eyidür:

﴿ کر تواضع پیشه کیری ای جوان ﴾ *İy* yigit! *Eger* *tevāzuʿı şanʿat* u *ʿādet* tutar iseñ dimekdür. Pes bunda *ḫıṭābı cüvāna* eyledigi *tevāzuʿ*, herkes *ḫaḳḳında* *lāzımdur*. Lākin *ʿunfūvān-ı şebābetde* iken *tevāzuʿ* herkesuñ *kārı* olmadığın *īmā nüktesi* içündür.

﴿ دوست دارند همه خلق جهان ﴾ *Dükeli ḫalk-ı cihān* seni dost tutarlar dimekdür. Pes *nāzımuñ* bu *kelāmı fevāʿid-i tevāzuʿdan* *baʿzıdır*; *zīrā* *tevāzuʿuñ fevāʿidi* çokdur. Nitekim *Ḥʿāce Şāʿibūñ beyt*.

افتادگی بر آورد از خاک دانه را
کردن کشی بخاک نشاند نشانه را

*beyt-i laṭīf*i *tevāzuʿuñ luṭfıne* ve *muḳābili* olan *kibrūñ zararına* *bürhāndur*. *Yaʿnī*; *tevāzuʿ*, *dāneye* nümāyiş ile *riḫat* virür. Ve daḫı *kibr* itmek hedefi *ḫāke* düşürüp *zillet* virür dimekdür. *Ḳaldı ki ehl-i dünyāya*, *dünyā* için *ser-fürülüḳ* *tevāzuʿ* şayılmaz; belki *aña lisān-ı şerʿde* *zıll* dirler. Anuñcün *nāzım* bunda *neh*y ile *naşīḫat* idüp buyurur:

﴿ سر مکن در پیش دنیا دار پست ﴾ *Ganī vü maldār* öñinde *başuñı* alçaḳ itme. *Yaʿnī*; *tevāzuʿāne* anlara *ser-fürül* kılma dimekdür. *Ser*, «baş»; *mekon*, «eyleme»; *der-piş-i dünyādār*, «dünyā ṭutıcı *yaʿnī*

māldāruñ öñinde» dimekdür. Dünyādār, terkīb-i tavşīfidür; [S329b] dünyā tıttıcı, māldār dimekdür. **Pest**, «alçaq» dimekdür. Hülāsa; māldārāna baş egme! dimekdür. Luğat-i ‘Arabīde buña teta’ta’ dirler.

﴿ و ر ک ن ی ب ی شک رود دینت ز دست ﴾ Ve eger baş eger iseñ bilā-şekk dīnūñ elden gider. Yaʿnī; sende kemāl-i [Ü321b] īmān bulunmuş olmaz dimekdür. هادیس من تواضع غنيا لغناء ذهب ثلثا دینه hadīs-i şerīfine telmīh vardır. İmdi dünyā için dünyādārāna temelluğ cā’iz degüldür. Ve zamānede kendülere olan tezellül ü temelluğdan bir fā’ide yoğdur. Nitekim Hʿāce Şā’ib eyidür, *beyt*:

داشت صائب چاره جویی در بدر دائم مرا

پشت بر دیوار راحت دارم از بیچارگی

Yaʿnī; çāre-cūyluğ beni hemīşe der-be-der kıldı. Şöyle ki bī-çārelıkden dīvār-ı rāhata arğa virürem dimekdür. Murād; cihānda çāre-cūya imdād ider ehl-i himmet qalmadı dimekdür. Nitekim nāzım Müferrihātında eyidür, *nāzm*:

نمانده در بزرگان همت جود

همیشه در زبان خلق از پی سود

نمانده در مسلمانان دیانت

مسلمانان همه اندر خیانت

نمانده راستی در اهل اسلام

طلبکار حرام از صبح تا شام

نمانده قاضیان را دین پرستی

همه در عجب و در پندار و مستی

نمانده عدل در شاهان دیندار

ز عالم شد مسلمانی بیکبار

نمانده فقر درویشی بدرویش

بسی از اهل دنیا حرصشان بیش

نمانده عالمانرا علم و کردار

همه از بهر دنیا بسته زنار

intihā. Zünnār, her bir örilen ip ve iplik ve ibrīşim mişllü nesnelere ʿāmmduur. Ve huşuşıyle ruhban u kıssısleruñ miyānelerine bağladıkları ipdür ki on iki havāriyyūna işāret için anda on iki yirinde on iki düğümi vardır. Şuʿarānuñ zülf-i hūbānı zünnāra teşbīh eyledigi, mürğ-ı dil-i ʿuşşākı muhkem bağladıkları içündür, kezā fī-Ferheng-i Şuʿūrī. Ammā Taʿrīfātda zıkr olındığı üzre; zünnār, bir ibrīşimden maʿmül haytdur ki anı zımmīler vasaatlarına bağlarlar. Ve eger şüfdan maʿmül olursa aña «küstic» dirler. Bu zünnāruñ gayrıdur. Ve dünyāya heveskārı zünnār ile taʿbīr, dünyāya muhkem bel bağladıkları hasebiyle istiʿāredür. İmdi dünyādār olana bāqup anlara hāset-keş olmamağ gerekdür. Zīrā dünyādārāna esbāb-ı cihāndan qalan, ancak hāsetdür. Nitekim nāzım qarīben bu maʿnāya işāret buyuracağdur. Böyle olan kimse[S330a]leri tamaʿ zımnında medħa cevāz yoğdur. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ بهر زر مستای دنیا دار را ﴾ Altun için zengini medh eyleme. **Behr-i zer**, «altun aqça için»; **me'stāy**, nehy-i hāzırdu; «öğme» dimekdir. Maşdarı ögmek ma'nāsına sütündür. **Dünyādār**, ma'rūfdur. **Rā**, edāt-ı mef'uldür. Pes muhibb-i dünyā olmaq fısķı müstelzim olmağın, fāsıķı medha izn yoğdur. Nitekim اهتز العرش و لذلك اهتز العرش و اذا مدح الفاسق غضب الرب و لذلك اهتز العرش hadīs-i şerīfī bu beyānı cāmī'dür dimişlerdür. Ve hāzret-i Mevlānā Meşnevīde, *meşnevī*:

می بلرزد عرش از مدح شقی

بد کمان کردد ز مدحش متقی

beytiyle bu ma'nāya imā buyurmuşdur. Ya'nī; medh-i şaķīden 'arş lerzān ve anı medhden müttakī olan bed-gümān olur; [Ü322a] ya'nī müttakī olan kimesnenün mādiha sū'-i zann eylemesine bā'is olur; bu dağı bir günāh-ı dīgerdür dimekdir. Belki muṭlaķā bir kimesne haddinden ziyāde mübālağa ile medh eylemek memdūhuñ helākine sebebdür. Zīrā çoğ kerre memdūhı 'ucb varṭasına vuķū'a muṭzī olur. Binā'en 'aleyh nehyinde işbu hadīs-i şerīf vārid olmuşdur: عن ابی موسی انه قال قال رسول الله لقد اهلکتكم او قطعتم ظهره «Ya'nī» lafz-ı racūli tefsīr içündür. «Muṭrā» binā'-i mechūl üzere hadden ziyāde memdūh ma'nāsınadır. İmdi mübtelā-yı faķr olan ehl-i ma'rifete cāy-ı selāmet, mā-ķasema'llāha her ne ise ķanā'at ve bu kıṭ'a üzere şükr-i ni'ām-ı ma'rifet itmekdür:

رضیا قسمة الجبار فیا

لنا علم و للاعداء مال

فان مال یعنی عن قریب

و علم الله باق لایزال

Ḳaldı ki ağniyāyı ṭama' zımnında medhden bir fā'ide 'ā'ide olacağı evvelen mevhumdur. Farāzan saña bir cā'ize-i medh virseler yine maķbūl degüldür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ تاچه خواهی کردن این مردار را ﴾ Tā bu murdārı ne itmek istersin. Ya'nī; ne itseñ gerek?

dimekdir. **Tā**, bunda taḥzīr içündür; «el-ḥazer» dimekdir. **Çi ḥ'āhī kerden**, «'aceb ne itmek dilersin?». Bu mişllü terkībde mecmū'a birden böyle ma'nā virilür. Me'ālde; «ne itseñ gerek?» dimekdir. **İn murdār-rā**, «bu murdārı» dimekdir. Murdār cem'dür; bunda جيفة الدنيا mażmūnına imā vardır. Ma'lūm ola ki nāzımuñ kelāmında in ile işāret olınan altun, dünyādan 'ibāretdür. Lākin zerden murād māl oldığı ḥasebiyle, māl kendi zātında mezmūm degüldür. Zīrā kendü ile niçe fevā'id-i dīniyye [S330b] ḥāşıldur. İmdi māl vebāl oldığı, ḥaķķından gelemeyüp anuñla vebālde bulunmağa sa'y idenler içündür. İmdi bu ma'nāca olan ğinādan faķr evlādur ve faķīr-i şābir anlardan bir ḥācet itmemek, zübde-i ḥāl-i merd-i Ḥudādur. Böyle olan faķīr, himmet-baḥş-ı cümle-i ağniyādur. Nitekim *beyt*:

فقیری پیشه کن از اغنیا حاجت مخواه اینجا

که از درویش همت میکند دریوزه شاه اینجا

beyti bu beyānda hüveydādur. Ve dağı ḥalkūñ 'aṭıyyesi, çirk-āb-ı dünyā oldığı ve murdārdan bir nesne ḥāşıl olmadığına nāzımuñ kelāmında işāret vardır. İmdi ni'meti Ḥālīķdan istemelü; ḥalkdan istemelü

miḳdār-ı kifāyet aḫz ve maḥall-i şerʿisine şarf itmekdür. Ve daḫı aḡniyāda ḡaflet ü hırş u ṭamaʿ ḡālib ve kimesneye nefʿ ü luṭfları olmamaḡın emvāt ḫükmindedür diyü *nazm*:

اذا يخل الصديق عليك يوما
بشيء انت محتاج اليه
فصور شخصه فى الارض قبرا
و قل قدمات لا اسفا عليه

buyurmuşlardur. Lākin ḫaḳḳ-ı ḫaḳīḳ olan aḡniyā mürde-dilān oldıḳları için meyyitātdan ʿadd olunmuşlardur. Zīrā ḳalbi meyyit olan meyyit ḫükmindedür. Nitekim Ḥʿāce Şāʿib eyidür, *beyt*:

شرم از حضور مرده دلان جهان مکن
این قوم را تصور سنک مزار کن

Yaʿnī; cihanuñ mürde-dilleri ḫuzūrından şerm itmeyüp anları seng-i mezār taşavvur eyle dimekdür. Murād; cemādāt yirine ḳoy dimek olur. İmdi aḡniyā ile mücālese dostluḡdan ḫazer gerekdür. Zīrā şoḫbet müʿeşşir ü ṭabīʿat-sārīḳdur. Anlar ile muḫālaṭa mā-ḳasemaʿllāha ʿadem-i ḳanāʿati ve ḡünā-ḡün mażarrātı mūrīşdür. Pes ülfet zinde-dilān ile gerekdür. Anlardan fevāʿid-i uḫrevī ḫāşıl olur ve anlar gibi zinde-dil olmaḳ devleti ele gelür. Zīrā seyl deryāya ḳarışmaḳ ile deryā olur ve dāne [S331b] mezraʿa-i pāke düşmek ile kendüden sebze vü kişṭ ü menāfiʿ peydā olur. Ve mūm ü heyzüm nāra muḳārenetle şurʿledār-ı envār olur ve sürme göze muḳārenet ile bāʿiṣ-i bīniş-i başar olur. Ḳaldı ki böyle maʿāniyi cāmiʿ zinde-dil bulmayana hem-şoḫbet ancaḳ Ḳurʿān-ı şerīf ve eḫādīs-i münīfdür dimişlerdür. Zīrā Ḳurʿān u ḫadīsde lezzet bulamayan zinde-dilān didigimiz evliyā şoḫbetinden daḫı lezzet bulamaz dimişlerdür. Pes nāzım muḫāṭabı ilzām için beyt-i sābīḳ ʿaḳabinde buyurur ki;

﴿ مال و زر بیحد بدست آورده کیر ﴾ Ḥaddsiz māl ve altunı ele getürilmiş farz eyle. **Māl ü zer**, «māl ve altunı» dimekdür. Zer kelimesi, ʿaṭfuʿl-ḫāşş ʿaleʿl-ʿāmm ḳāʿidesince māl üzerine maʿtūfdur. **Bī-ḫadd**, «ḫaddsiz» dimekdür. Bu kelime māl ü zeruñ şıfatıdır. **Be-dest**, evvelinde [Ü323b] olan bāʿ harfi şıladur. Dest el maʿnāsınadır; be-dest [Ü325a]²⁸ «ele» dimekdür. **Āverde**, ism-i mefʿüldür. Götürilmiş dimekdür. **Gīr**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile «ṭut» dimekdür; yaʿnī «farz eyle».

﴿ بعد از آن در کور حسرت برده کیر ﴾ Andan şoñra ḳabr-i ḫasrete iletmiş farz eyle. **Gūr-ı ḫasret**, «ḫasret ḳabri» dimekdür. Gūr, kelimesinüñ ḫasrete izāfeti beyāniyyedür. Ve bunda mübālaḡa vardur. Murād; ḳabrüñ dār-ı ḫasret oldıḡın beyāndur. ḫasret, elsine-i selāşede müstaʿmeldür. Maʿnāsı nedāmet ve bir nesnenüñ fevtinden veyā ʿadem-i vuşūlinden ḡuşşa ile teʿessüf çekmege dirler. Ḥattā Fārisīde munbar ṭolmasına «ḫasretüʿl-mülük» didiklerinüñ vech-i tesmiyesinde, mülük aşcı dükkānına varmaḳ imkānında olmadıḡından dimişlerdür. **Bürde**, ism-i mefʿüldür; «iletmiş» dimekdür. Zāmm-ı bāʿ-ı aşliyye ile «bürden»den müştakḳdur. Maʿlūm ola ki maḳūlelerini ḡül-fürüşāna teşbīh idüp encām-ı kār ḡül-fürüşānuñ elinde ḳalan ancaḳ ḡülden ḫār oldıḡı gibi māl-dārān için ḳalan ancaḳ ḫasretdür. Nitekim Ḥʿāce Şāʿibüñ *beyt*:

²⁸ Ü323bʿde tek satır mevcuddur. Ü324a ve Ü324b boştur.

ز اسباب جهان حسرت بدنیادار می ماند

ز کل آخر بدست کل فروشان خار می ماند

beyt-i laṭīfī bu maʿnāya ṣāhiddür. İmdi nāzımuñ bu kelāmı بجمال ليس فرض المحال کāʿidesince farz-ı muḥāle mebnīdür. Zīrā mālını ḳabre götürmiş yoḳdur ve götürmek mümkin degüldür. Ve bu gūne farzıyyāt, ilzām içündür. (...[S332a, Ü325b]...) Ḥattā dūnyādārāni tezek yuvalayan siyāh böcūge teşbīh itmişlerdür. Şöyle; mezkūr böcek yuvaladığı tezegi delüğine tıḳamayup, taşrada terk idüp, yalnızca dāḫil-i sūrāḫ ve çekdiği zaḫmete peşimān olur. Ke-zālik dūnyādārānuñ cemʿ itdiği çirk-āb-ı dūnyā yirinde ḳalmayup, kendüsi yalnızca dāḫil-i sūrāḫ-ı ḳabr-i ḫasret olur. dimişlerdür. İmdi mülk ü mālūñ meʿālī maʿlūmdur. İcānet-i ḫāl ve rufekāt-i der-meʿāl için ḫüsn-i aʿmālūñ lüzümü meczūmdur. Nitekim Müslim ve Buḫārī ittifaḳlarıyla Ḥazret-i Enes rażıyaʿllāhu ʿanhudan mervīdür: قال قال رسول الله يتبع الميت ثلثه عمله فيرجع اثنان و يبقى واحد يرجع اهله و ماله و يبقى عمله Yaʿnī; meyyitūñ hengām-ı fevt ü eyyām-ı mevtinde eñsesine üç şeyʿ tābirʿ u pey-rev olur ki anlar ehli ve mālī ve ʿamelidür. Der-ḫāl anlardan ikisi rucūʿ-sāz ve biri bāḳī [S332b] vü meyyite hem-rāḫ-ı dil-nevāz olur. Pes düşen ehl ile mālī ve ḳalan ʿamelidür dimekdür.

Der-Beyān-ı Zikr-i Ḥaḳḳ²⁹

﴿ باش دائم ای پسر با یاد حق ﴾ İy oḅul! Dāʿimā Ḥaḳḳ teʿālānuñ zikri ile ol. **Dāʿim**, maʿrūfdür. **İy püser**, «iy oḅul»; **bā-yād-ı Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳ teʿālāyı añmaḳ ile» Murād; zikruʿllāhdur. Bu mısrāʿ muḳaddem-i cezādur; şartı mısrāʿ-ı ṣānīdür.

﴿ کر خبرداری و عدل و داد حق ﴾ Eger Ḥaḳḳuñ ʿadl ü dādından ḫaberdār iseñ. Murād; عمل من صالحا فلنفسه و من اساء فعليها وما ربك بظلام للعبيد āyet-i şerīfinūñ manṭūḳından āḡāḫ iseñ dimekdür. İmdi iḫrāz-ı şevāb-ı bī-ḫisāb eylemek isteyen yād-ı Ḥaḳḳ ile meşḡul olmaḳ gerekdür. Zīrā āyet-i şerīfde mezkūr olmuşdur. Ve fezāʿil-i zikr ḫaḳḳında eḫādīs-i keşīre vardur. (...[S333a, Ü326a]...) Ve zikrde efḫal olan zikr-i ḫafīdür. Yoḳsa zamāne mürāyīlerinūñ mecālis-i ehl-i dūnyāda sūbḫa-gerdān u leb-cūnbān olduḳları maḳbūl degüldür. Nitekim bu mişllü şüret uğrılarınıñ tesbīḫini beyānda *beyt*:

زاهد چه بلایی تو که این رشته تسبیح

از دست تو سوراخ بسوراخ کریزد

diyü buyurmuşlardur. Ve ḫuşūşā ki ḫulūş ile riyāyı farḳ iden kāmiller yanında tesbīḫ ʿarz idüp celb-i dūnyāya dām-sāz olanlarıñ ḫaḳḳında *beyt*:

مرغ زیرک دام را در دانه می بینند عیان

در حضور مو شکافان سبحة کردانی مکن

²⁹ Başlık Ü nüshasında Der-Şıfat-ı Zikr-i Ḥaḳḳ şeklidir.

Ya'nî; mürğ-ı zîrek dânededen dâmi 'ıyân görürler. İmdi mü-şikâfân yanında sübhâ-gerdânlık eyleme diyü tenbîh buyurmuşlardır. İmdi tesbîh ü tehlîl ancak 'adl ü dâd-ı Haqqı hâtırâ ihtâr ve hülûş-ı kalb ile evrâd u ezkârdan 'ibâretdür. (...[Ü326b]...)

﴿ زنده دار از نکر صبح و شام را ﴾ Zikru'llâhdan şubh u mesâyi diri tut. Ya'nî; ihyâ eyle. **Zinde**, kesr ile «diri» dimekdür. **Dâr**, emrdür; «tut» dimekdür. **Ez-zikr**, «zikru'llâhdan» dimekdür. **Şubh**, ma'rûfdür. Luğat-i 'Arabîde evkâtı on dört ism ile tevsîm eylemişlerdür. Şöyle; yevmüñ evveli fecr, ba'dehü subh, ba'dehü [S333b] gâdâ, ba'dehü bükre, ba'dehü duhâ, ba'dehü dağve, ba'dehü hecîr, ba'dehü zuhr, ba'dehü zâhîr, ba'dehü revâh, ba'dehü 'aşr, ba'dehü mesâ ki âhîr-i nehârdür; ba'dehü ecel ki gurûbuñ kabîlidür; ba'dehü 'ışâ'-i evvel, ba'dehü 'ışâ'-i ahîrdür. **U(ve) şâm**, şubh üzerine ma'fûfdür. **Râ**, edât-i mef'ûldür.

﴿ در تغافل مکران ایام را ﴾ Teğâfûlde geçürme eyyâmı. **Der-teğâfûl**, «teğâfûlde» dimekdür. Teğâfûl, tefâ'ul vezni üzre maşdardür; 'Arabîdür; «kendü kendüyi gâfil göstermek» ma'nâsınadır. Murâd; gâfletde dimekdür. **Me'gzerân**, «şavuşdurma» ma'nâsına nehy-i hâzîrdür. Maşdarı «güzerâniden»dür; şavuşdurmağ ma'nâsına müte'addîdür. **Eyyâm-râ**, «günleri» dimekdür. Eyyâm cem'dür; müfredi «yevm»dür. Yevm, 'Arabîdür; luğatde muṭlağ vaqt ma'nâsınadır. Ammâ işṭilâh-ı 'örfde, ṭulûc-ı şemsden gurûba dek olan zamâna dirler. Ve 'örf-i şer'ede, ṭulûc-ı fecr-i sâni'den gurûb-ı şemse dek olan vaqte dirler. İmdi nâzımuñ mışrâ'-ı evvelde şubh u şâm zikri, devâm-ı evkât-ı eyyâm içündür. Yâhod 'âdet-i vezâ'if-i ekser-i zâkirîn üzre şabâh ile ahşamda zikre müdâvim ol dimekdür. Zîrâ bu iki vaqt melâ'ike-i nehâr ile melâ'ike-i mesânüñ ictimâ'ları vaqti olmağın, evkât-ı müstecâbü'd-de'âvâtdandır dimişlerdür. (...[S334a, Ü327a]...) Ve dağı nâzımuñ mışrâ'-ı şanîde “eyyâmı teğâfûlde geçürme” didiği, zikru'llâhdan gâfil ü mütekâsil olmayup, zikri neşâṭ üzre eyle dimege işâretdür. Nitekim hâzret-i Cüneyd eyitmiş ki: Maḥabbetüñ 'alâmeti, zikru'llâhda devâm-ı neşâṭdur. Ya'nî; bedenine her ne kadar fütür gelür ise kalbine fütür gelmemekdür. Zîrâ zâkire maḥbûbî keselden eḥabb gerekdür, intihâ.

﴿ یاد حق آمد غذا این روح را ﴾ Zikru'llâh bu [Ü327b] rûha gîdâ geldi. Ya'nî; gîdâ-yı cândür. **Gîdâ**, luğat-i 'Arabîde kesr-i ğayn-ı mu'ceme ve zâl-i mu'ceme ile «ta'âm-ı şarâbdan kişünüñ gîdâlandığı nesne»ye dirler. Lâkin Fârisîde dâl-i mühmele iledür. **În rûh-râ**, «bu rûha» dimekdür. İn lafzıyla işâret, ğayr-ı maḥsûsı maḥsûs menzilesine tenzîl kâ'idesine mebnîdür. Ma'lûm ola ki lezzât idrâkâte tâbî'dür. Ve insân bir âlây kuvâ vü ğarâyiz ü ṭabâyı' câmî'dür ve bunlaruñ her biri için bir lezzet vardır. Ol ğarâyiz, muḳtezâ-yı ṭabî'î üzre umûrlardan bir umûr için maḥlûḳdur. Meşelâ şehvet-i ta'âmüñ ğarîzesi, kıvâm-ı bedene bâ'is olan gîdâyı taḥşîl içündür. Ve şehvet-i nazaruñ ğarîzesi, ru'yetde olan başar lezzeti içündür. Lezzet-i sem' ke-zâlikdür. Ve kalbde dağı bir ğarîze vardır ki aña gâh nûr-ı İlâhî ve gâh 'aql ve gâh başîret-i bâṭına ve gâh nûr-ı îmân ü yakîn tesmiye iderler. Ve bu ğarîze-i kalb bi-ṭab'ihâ ḥaḳâyıḳ-ı umûrî 'ilm için ḥalḳ olunmuşdur. Pes muḳtezâ-yı ṭabî'îsi 'ilm ü ma'rifetdür ve kalbdeki lezzet budur. Ve lezzet-i kalbî, ḥavâss-ı bâṭınî ile derk olunur. Ve bu ma'ânî-i bâṭına, zevḳ-ı selîm şâhîblerinüñdür. Ve bu lezzât, lezzât-ı zâhireden nâzûkdür. Ve bu mertebe 'ârifîn ü vâşılîn içündür ki anlar tebettül ü teferrüd ve zikr ü fikr ile biḥâr-ı ma'rifete münḳamis olup, lezzât-ı zâhiriden keff-i yed idüp, ri'yâz-ı ma'rifetden mütemettî'

ve kaṭf-ı semerātile müntefic olup, hıyāz-ı maḥabbetden nūş-ı āb-ı ḥayāt-ı ebedī iderler. Zīrā mevt, maʿrifetullāhuñ maḥallini ʿadem idemez. Ve maḥall-i maʿrifet ise rūḥdan ʿibāret kalb-i selīmdür. Ve rūḥuñ gıdāsı, nişāne-i maʿrifet ve bāʿiş-i neşv ü nemā-yı maḥabbet olan zıkrü'llāhdur. Ve lezzeti maʿrifete ve cemālu'llāha vuşlat lezzetidir ki, cümle lezzātuñ aʿlāsıdır ve her bir dil-i mecrūhuñ merhem ü devāsıdır. [S334b] Nitekim nāzım eyidür:

﴿ مرهم آمد این دل مجروح را ﴾ Bu kalb-i mecrūḥa merhem geldi. **Merhem**, «devā ve ilāc»dur. **Āmed**, «geldi» dimekdür. **Īn dil-i mecrūḥ-rā**, «bu mecrūḥ olan kalbe» dimekdür. Kalbūñ mecrūḥıyyeti, maḥabbetu'llāhda kuşūr ve maḥabbeti mā-sivāya maḥşūr eylemekden ʿibāretdür. Zīrā zıkr ü fikre bāʿiş olan maḥabbet-i kāmile-i Ḥaḳḳ, sāḥa-i beyzā'-i kalbden dirāḥt-ı maḥabbet-i mā-sivāyı kalʿ ve ʿurūḳ-ı ʿalā'ıḳ-ı dünyevıyyeyi kaṭf ile olur. Şöyle ki; kalb ibtidā'-i hılḳatinden kābil-i hüdā vü müsteʿidd-i şafā ve ḥāne-i maḥabbet ü nazargāh-ı Ḥudādur. Her kaçan maḥabbet-i mā-sivā ile mükedder ü muğberr olsa, nazar-ı raḥmetden maṭrūḥ ve zaḥm-ı dūrī ile mecrūḥ olup merheme muḥtāc olur. Pes merhem-i bür'ü's-sāʿa zıkrü'llāh idigi bī-iştibāhdur. Ol zamān kalb muṭma'in olur ve şıḥḥat bulur. Nitekim لا بذكر الله الا بطمئن القلوب bu beyānda kāfīdür. Ve nāzımuñ merhem taʿbīrinde; sālik-i mecrūḥ bir pīr-i hünermendüñ terbiyesine muḥtācdur dimege imā vardır. Zīrā zaḥmdārāna merhem-sāy olmaḳ üstād-ı kārđān işi oldığı müstağnin ʿani'l-beyāndur. Pes nāzım zıkr-i kalb ile zākir [Ü328a] olanuñ nişānın ve fevā'idin beyān için eyidür:

﴿ یاد حق کر مونس جانت بود ﴾ Zıkrü'llāh eger senüñ cānuña mūnis ola. **Yād-ı Ḥaḳḳ**, «zıkrü'llāh»; **ger**, «eger»; **mūnis-i cānet**, «cānuña mūnis» dimekdür. Mūnis, «ögür» dimekdür ki Fārisīde andan «gamm-gūsār» ile taʿbīr iderler. **Buved**, «ola» dimekdür. Yaʿnī; zıkrü'llāhdan eger cānuña lezzet-i üns ḥāşıl olur ise:

﴿ کی هوای کاخ و ایوانت بود ﴾ Saña kaçan kūşḳ ü çardaḳ maḥabbeti ola?. Yaʿnī; olmaz dimekdür. **Key**, «kaçan»; **hevā-yı kāḥ**, «kūşḳ maḥabbeti» dimekdür. **U(ve) eyvān**, kāḥ üzerine maʿṭūfdur; kesr-i hemze ile ʿArabī, fetḥ ile Fārisīdür; maʿnāsı maʿrūfdur. Āḥirindeki tā, ḥıṭāb içündür. **Buved**, «ola» dimekdür. Ḥulāşa; zıkrü'llāh mūnis-i cānı olanda zīnet-i dünyāya meyl ü maḥabbet bulunmaz dimekdür. Nāzımuñ kāḥ u eyvān zıkr-i, ekşer bunlarda zīnet der-kār olduğına binā'endür. İmdi dā'imā cānı zıkrü'llāh ile enīs eylemek gerekdür. Zīrā:

﴿ کر زمانی غافل از رحمان شوی ﴾ Eger bir zamān Ḥudādan gāfil olasın. Yaʿnī; fikr-i müsemmadan dūr ve zıkr-i esmadan mehcūr olasın. **Ger**, edāt-ı şartdur. **Zamānī**, «bir ān» dimekdür. Zīrā zamān, ān maʿnāsınadır; āḥirindeki yā vaḥdet içündür. **Gāfil**, [S335a] «gāflet idici»; **ez-Raḥmān**, «Raḥmāndan» dimekdür. Raḥmān, şıfat-ı müşebbehedür ve ʿinde'l-baʿz şīga-i mübālagadandır. Ve raḥīmden eblağdur. Zīrā raḥmān ancak Mün'im-i ḥaḳıḳīde müstaʿmeldür. لا رحمانا diyenler teʿannüd itmişlerdür. Ve lafz-ı raḥmān, ʿinde'l-cumhūr ʿArabīdür. Ve ʿinde'l-baʿz fi'l-aşl ʿArabīdür. Zīrā Ḳureyş, kelime-i raḥmānı istimāʿlarında وما الرحمن؟ diyü suʿāl eylemişlerdür. Baʿdehü ʿArabıyyede istiʿmāl eylemişlerdür dimişlerdür. Lākin itimād cumhūruñ ḳavlinedür. Ve maʿnāsı; dünyāda herkesüñ rızıknı

virici ve āhiretde mü'minīn ü mü'mināta rahmet idici dimekdür. Ve ba'zı muhakkıķın 'indinde rahmān, 'azamet-i rahmete; rahīm, devām-ı rahmete dālldür. Yāhōd ma'na-yı rahmān, istendikte i'tā ider; ma'na-yı rahīm, istemeyene gāḍab ider dimekdür. Yāhōd rahmān u rahīm, rahmeti çok ve in'āmına ḥadd yok dimekdür dimişlerdür. **Şevī**, fetḥ-i şīn ve kesr-i vāv ve sükün-ı yā' ile muzāri'ün muḥāṭabıdır; «olasın» dimekdür. İmdi nāzımuñ rahmāndan gāfīl olasıñ didiği, zıkr-i Ḥaḳḳdan gāflet idesin dimekdür. Zīrā zıkrden gāflet, Ḥudāyı añmaḳdan gāfletüñ 'aynıdır. Ve bu vechile gāfīl maḥabbetu'llāhda bulunmaz. Zīrā muḥibb olan maḥbūbınuñ her bār zıkrinde vü fikrinde gerekdür. Nitekim من احب شيئا اكثر من ذكره ومن ذكر مايتعلق به dimeşlerdür. İmdi her ne zamān zıkr-i Raḥmāndan gāfīl olsañ:

﴿ اندر آن دم همدم شیطان شوی ﴾ Ol demde şeytānuñ muşāḥibi [Ü328b] ve işi olursın. Bunda gāyet-i terḥīb vardır. Zīrā, şeytān saña muşāḥib olur dimeyüp, sen şeytāna muşāḥib olursın dimek çok sözdür. Şeytāndan murād; herkese musallaḥ olandır. Ve bunda ḥannās-ı pür-vesvās murād olunmaḳ zāhirdür. Zīrā ḥāne-i ḳalbinı kemāl-i vechi üzre nūr-ı tāt ile pür-nūr eylemeyenüñ derūnında mel'ün-ı mesfūr mekān-sāz olur. Ḳaçan ḳul اعوذ بالله من الشيطان الرجيم dise ḥāne-i ḳalbden siñerek taşra ḳapuya varup, isti'āzenüñ ḥitāmında yeñe siñerek yirine gelür dimişlerdür. Pes nāzımuñ bu beytinüñ ma'nası bu beyāndan zāhirdür. İmdi şeytāndan ḥalāşuñ çāresi, her zamān zıkr-i Raḥmāna müdāvim olmaḳdır. Bu vechile devām-ı zıkr lisān ile mümkin degül ise ḳalb ile zıkrüñ [S335b] imkānı nümāyāndur dimişlerdür. Yāhōd devāmdan murād keşretdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ مؤمنا نكر خدا بسيار كوی ﴾ İy mü'min! Ḥudānuñ zıkrini çok söyle. **Mü'minā**, elif-i nidā ile «iy mü'min!» dimekdür. **Zıkr-i Ḥudā**, «Ḥudānuñ zıkrini»; **bisyār güy**, «çok söyle» dimekdür. Bunda ايهالذین امنوا انكروا الله نكرا كثيرا āyet-i şerīfine telmīḥ vardır. (...)

﴿ تا بیابی در دو عالم آب روی ﴾ Tā ki iki 'ālemde ḥurmet ü 'izzet bulasıñ. **Tā bi-yābī**, «tā ki bulasıñ»; **der-dü-ālem**, «iki 'ālemde» ya'nī dünyā vü 'uḳbāda dimekdür. **Āb-rüy**, 'ār u gāyret ü 'izzet ü ḥurmetden kināyedür. Pes keşret-i zıkrü'llāhuñ dünyā vü 'uḳbāda bā'is-i āb-rüy idigine āyāt u eḥādīs güvāhdur. Lākin bu vechile zıkr-i maḳbūlüñ ādāb u şerā'itine ri'āyet şartdır. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ نكر را اخلاص ميباید نخست ﴾ Zıkrü'llāha ibtidā ihlāş gerek. **İhlāş**, ḳalbi taşfiye ve Ḥudā seni görür gibi tāt itmege dirler. **Nūḥost**, zamm-ı nūn ve zamm-ı ḥā'-i mu'ceme ile «ibtidā ve evvel» ma'nāsınadır.

﴿ نكر بی اخلاص کی باشد درست ﴾ İhlāşsız olan zıkrü'llāh ḳaçan dürüst ola. **Dürüst**, dāl ve rā'-ı mühmelelerüñ zammeleriyle «bütün ve şağ» ma'nāsınadır. Ma'lüm ola ki sa'ādet-i ebediyyeye vuşul 'ilm ü 'amel-i bī-riyāya vābeste olmağın eyitmişler ki: Cümle nās hāliklerdür; illā 'ālimler degül ve 'ālimler hāliklerdür; illā 'āmiller degül [Ü329a] ve 'āmiller hāliklerdür; illā muḥlisler degül ve muḥlisler ḥaṭar-ı 'azīm üzredür; zīrā niyyetsiz 'amel 'inād ve ihlāşsız niyyet ri'yādur ve taḥḳıksız ihlāş hebādur. Nitekim: و قد منا الی ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا āyet-i şerīfi bu ma'nāya dālldür. İmdi a'mālde 'abdüñ vażifesi evvelā niyyeti ma'rifet ba'dehü şıḍḳ u ihlāşa muḳārenetdür. Ve bu cümle [S336a] ihlāş, bā'is-i menba'-ı yenābi' ḥükmindedür. (...) İmdi ihlāsuñ zıkr ü a'mālde ne vechile lāzım oldığı

ma'lûm olmuştur. Hattâ her umûr(1) maḳrûn-ı ihlâş olmayan, ol kârda ihtîşâş bulamaz dimişlerdür. Nitekim bâb-ı muvâlât ve faşl-ı muvâşâtta Nâbî-i merhûm *beyt*:

Tek olmasun merâsim-i ihlâş ber-ṭaraf

Lâ-be'sdür merâsime dâ'ir kuşûrumuz

diyü buyurmuşdur. Ve ihlâşkâr olanuñ ihlâşı cevr ü cefâ ile zâ'il ü nâķış olmadığı H'âce Şâ'ibüñ *beyt*:

موج از شکست روی نمیتابد از محیط

اخلاص ما بجور و جفا کم نمیشود

beyt-i laṭifinden hüveydâdur. Ya'nî; mevc-i baḫr şikestelikden nâşî muḫîṭden yüz çevirmez. İmdi cevr ü cefâ sebebiyle bizüm mevcâsâ ihlâşumuz daḫı nâķış olmaz dimekdür. Lâkin her bir da'vâ-yı hülûş idenüñ ḳavl-i mücerredine 'amel maḳbûl degüldür; belki miḫakk-i tecrübeye urmaḳ gerekdür dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

در خلوص منت ار هست شکی تجربه کن

کس عیار زر خالص نشناسد چو محک

diyü buyurmuşlardur. Pes nâzım zıkrüñ envâ'ın beyâna şurû' idüp buyurur:

﴿ ذکر بر سه وجه باشد بی خلاف ﴾ Zıkr üç vech üzredür ḫılâfsız.

﴿ تو ندانی این سخن را از کذاف ﴾ Sen bu sözi güzâfdan bilmeyesin. **Güzâf**, «ḳavl-i bâṭıl»

ma'nâsımadur.

[S336b] ﴿ عام را نبود بجز ذکر لسان ﴾ [Ü329b] 'Avâm-ı nâş içün lisân zıkrinden ḡayrı olmaya.

'Âmm, bunda zıdd-ı ḫâşşdur. Ve gâḫ sâl ma'nâsına gelür. Pes 'avâm-ı nâş یقولون بافواههم ما لیس فی 'avâm-ı nâş قلوبهم ḳabîlinden olmaḡın anlaruñ zıkrı ancaḳ lisândadur; yoḳsa 'an-şamîmi'l-ḳalb ve'l-cenân degüldür. Lâkin zıkr-i ḫavâşş bunuñ ḡayrıdur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ ذکر خاصان باشد از دل بیکمان ﴾ Ḫavâşşuñ zıkrı ḳalbden ola şekksiz. **Zıkr**, kesr-i zâl-i

mu'ceme ile lisâna maḫşûşdur. Ammâ zamm ile ḳalb ile olandır. İmdi bunda zammile oḳınmaḳ rüşendür. Mâ-ba'dine muzâfdur. **Ḫâşân**, ḫâşşuñ cem'idür. Ḫâşş bunda, maḫabbetu'llâḫ u ma'rifet-i İlâḫ ile ihtîşâş bulandur ve zıkrı 'an-şamîmi'l-ḳalb olandır.

﴿ ذکر خاص الخاص اندر سر بود ﴾ Ḫâşşu'l-ḫâşşuñ zıkrı maḫabbetden ola. **Zıkr-i ḫâşşu'l-ḫâşş**,

mübtedâdur; ḫâşşu'l-ḫâşşı 'alem mecrâsına cârîdür. Bunlar zümre-i 'arîfindür ki bunlara sâlik-i münteḫî dirler. Zümre-i ḫâşân bunlara nazaran mübtedîlerdür. (...) **Ender-sırr**, «sırr u aḫfâda» ya'nî cenânî-i ḳulûb ve ḫafâ-yı şudürda dimekdür. Sırr, kesr-i sîn ile 'Arabîdür. **Buved**, «ola» dimekdür. İmdi ḫâşşu'l-ḫâşş olan vâşıllaruñ من وصل الحق كل لسانه maẓmûnınca lisân-ı maḳâl ve belki lisân-ı ḫâlleri her ne ḳadar ḫamûş olsa, lisân-ı bâlleri zıkr-i İlâḫî ile cûş u ḫurûşda olur dimişlerdür. Lisân-ı bâlûñ, lisân-ı ḫâlden bâlâter idigi sâbıḳda beyân olınmışıdı.

﴿ هر که ناكر نیست او خاسر بود ﴾ Her kim ki o zâkir degüldür, o ḫâsir ola. **Her ki zâkir nîst**,

«her kim ki zâkir degüldür» dimekdür. 'Adem-i zıkr, bi'l-küllîyye terk veyâ şartına 'adem-i mürâ'âtdan 'ammdur. **O ḫâsir buved**, «o kimse sermâyeyi zâyî' idici ve zarar görücü ola» dimekdür. Pes bunda:

بغير ذكرالله فان كثرة الكلام بغير ذكرالله تعسى القلب
 lā-ya'nī zikrine mütedārik olan, ḳasāvet-i ḳalb [S337a] ḥasāretine dūḳār olmaḳ āṣkārdir. Nāzım zikrūn üç
 vech üzre oldıḡın beyān 'aḳabinde şerā'ıtm 'ıyāna şurū' idüp buyurur:

﴿ ذكر بى تعظيم كفتن بدعتست ﴾ Ta'zīmsiz zikru'llāh söylemek bid'atdır. **Zikr-i bī-ta'zīm**,
 ḥuzū' u ḥuşū'suz ve ma'nā-yı esmāyı te'emmülsüz ve müsemmanuñ kemāl-i ḳudret ve celāl ü 'azametın
 mülāḥazasız, [Ü330a] zıkr şüretinde hāy-hūy itmekden 'ibāretdır. **Güften**, «söylemek»; **bid'atest**,
 «bid'atdır» dimekdür. Bid'at, kendüde vaż'-ı şerī bulunmayan muḥdeşe dirler. Lākin bid'atūñ ḥasene vü
 seyyi'esi vardır. Bundaki bid'at seyyi'edür ve her bid'at-i seyyi'e ḳalāletdür ve her bir ḳalālet nārdadır.
 Nitekim كل بدعة ضلالة و كل ضلالة فى النار hadīs-i şerīfi bu beyānda bedīdārdir.

﴿ واندردان يك شرط ديكر حرمتست ﴾ Ve anda ya'nī zıkrde bir şart-ı dīger ḥurmet ü ta'zīmdür.
Ḥurmet, «iḥtirām u i'zām» ma'nāsınadır. İmdi Ḥudā-yı müte'āl zātında ve şıfātında vācibü't-ta'zīm
 olmaḡın, ism-i şerīfin zıkrde daḡı ta'zīm ü iḥtirām lāzımdır. (...) Pes zikru'llāh lisāna maḳşūr olmaḡın her
 bir 'uzvuñ zıkr-i maḡşūşı oldıḡın beyān ḳaşdıyle nāzım eyidür:

﴿ هست مر هر عضو را ذكر ذكر ﴾ Taḥḳīḳan her 'uzv için bir zıkr-i dīger vardır. **Hest**,
 «vardur»; **mer**, «taḥḳīḳan»; **her 'uzv-rā**, «her 'uzv için» dimekdür. 'Uzv, 'Arabīdür; cevāriḥuñ her birine
 şāmıldür. Lākin nāzımuñ murādı a'zā'-i seb'adır. Nitekim mışrā'-ı [S337b] şānīde taşrīḥ eylemişdir.
Zikr-i dīger, «zıkr-i āḡar» dimekdür. Dīger lafzı dīgerden muḥaffedür.

﴿ هفت اعضا را ست نكرى اى پسر ﴾ Yedi a'zā için 'ale'l-infirād zıkr vardır iy oḡul! **Heft a'zā-**
rā, «yedi a'zā için» dimekdür. A'zā'-i seb'a beyān-ı ātī üzre zıkr olınacaḡdır. Heft, yedi 'adedine dāıldür;
 esmā'-ı a'dāddandır. *Laḥfe*: Ḳaçan heft lafzı mükerrer isti'māl olunup heft-heft dinse, āvāz-ı seg
 ma'nāsına olur. Ve ḳaçan miyāneye der lafzı tavassuḡ idüp heft-der-heft dinse, ārāyış-i rüy-ı 'arūs olan
 zīnet-i seb'a murād olunur ki anlar; gözinde sürme, ḳaşında vesme, [Ü330b] yüzinde sepid-āb, yañaḡında
 gül-güne, zülfinde ḡāliye, ellerinde ḡınnā, ḳollarında bilezikdür. **st**, «est»den muḥaffef edāt-ı ḡaberdür;
 heft ma'nāsına olmaḡ daḡı rüşendür. **Zikrī**, yā'-i vaḡdet ile zıkr dimekdür. **İy püser**, «iy oḡul».

﴿ يارئ هر عاجز آمد ذكر دست ﴾ Elüñ zıkrı her 'ācize yardım eylemekdür. **Yārī**, āḡirindeki yā'-
 i maşdariyye ile mu'āvenet ma'nāsınadır. Mā-ba'dine izāfet için bir hemze getirilmişdir. **Her 'āciz**, «her
 bī-çāre» dimekdür. **Āmed**, «geldi»; **zikr-i dest**, izafetle «elüñ zıkrı» dimekdür. A'zā'-i seb'anuñ biri
 budur. Ma'lūm ola ki yedüñ mā-ḡalaḳa lehi olan a'māl-i ḡasene çoḡdur. Ve cümlesinden a'lāsı,
 mu'āvenet-i bī-çāregāndur. Ve mu'āvenet idenüñ ḡaḳḳında beşāret-i keşire vardır. (...) İmdi i'ānet-i
 'ācizān, sünen-i enbiyā'-i 'izām ve ḡarīḳ-ı evliyā'-ı [S338a] kirāmdur.

﴿ ذكر پا خویشان زیارت كردنت ﴾ Ayaḡuñ zıkrı aḳribāları ziyāret eylemekdür. **Zikr-i pā**,
 izafetle «ayaḡuñ zıkrı»; **ḡiṣān**, cem'dür; «ḡışımlar dimekdür; müfredi «ḡiṣ»dur. **Ziyāret kerdent**,
 «ziyāret eylemekdür» dimekdür. Ma'lūm ola ki ayaḡuñ mā-ḡalaḳa lehi olan a'māl-i ḡasenenüñ a'lāsı
 ziyāret-i aḳribādur ve ziyāret ḡizmetinde bulunmaḡ zıkr-i pādur. Ve ziyāret-i aḳribādan murād şıla-i
 raḡmdur. Ve şıla-i raḡm, iṣāl-i iḡsān eylemek ve isā'etle ḳaḡ'-ı raḡmdan dūr olmaḡdan 'ibāretdır. Ve şılası

vācib olan rahmuñ beyânında ‘ulemā’ dan maḳāle-i keşire vardır. (...[Ü331a]...) Ve daḫı muḫibb-i şādıḳı ziyāret bunda dāḫıldür. *Zirā mısrā*:

Muḫibb-i şādıḳı yegdür kişinüñ aḳribāsından

didikleri meşhürdür. Ve ziyāret-i merdān ve ziyāret-i ‘ulemā’-i devrān ve sâ’ir ziyāretgāh-ı ‘ālemiyān hizmetinde ayaḡuñ zākir olduḡı ziyāret-i ḫıṣāna kıyāsen hem-çünāndür. (...[S338b]...)

﴿ نكر چشم از خوف حق بكرستن ﴾ Gözüñ zikri Allāh ḳorḳusından ağlamakdur. **Zikr-i çeşm**, izāfetle «gözün zikri» dimekdür. **Ez-ḫavf-ı Ḥaḳḳ**, ağlamak ma’nāsına olan **bügristen** lafzına müte’lḫıkdür. Ḥavf-ı Ḥaḳḳ, ḫazret-i Mevlānuñ celāl ü ‘azametin ḫayāl ve ḫicābı ḫavfindan girye eylemegi beyāna dāıldür. Zirā sâ’ir aḫvālden ḫavf itmek ‘ābid ü zāhid kārıdır. Lākin ḫicāb-ı Mevlādan itmek, ‘ārif-i ḫāşşu’l-ḫāşş kārıdır. Bu ḫavfdan nāşī ağlamak gözüñ zikridür dimişlerdür. Bu vechile bükā rahmetdür. Nitekim ḫadīs-i şerīfde vārid olmuştur. Ve ‘uḳbāda ḫandān olayum diyen dünyāda giryān gerekdür. Nitekim *beyt*:

Āḫiret ister iseñ dünyede giryān ol kim

Ḥ’ābda ağlayan iy dil uyanup gülse gerek

dimişlerdür. Daḫı *naẓm*:

هیچ دانی که وقت زادن تو

همه خندان شوند و تو کریان

جهد آن کن که وقت مردن تو

همه کریان شوند و تو خندان

diyü buyurmuşlardır. [Ü331b] Ya’ni sen dünyāya geldikde ağlar idüñ, ḫalḳ etrāfında gülerler idi. Pes sa’y eyle ki öldiḡüñ vaḳtde ḫalḳ ağlayalar ve sen gülesin dimekdür. Bu ma’nāyı ‘Arabīde naẓm idüp buyurmuşlardır, *naẓm*:

ولدتك امك باکيا مستصرخا

والناس حولک یضحکون سرورا

فاجهد لنفسک ان تکون انا بکوا

فی یوم موتک ضاحکا مسرورا

Fe’alā-hāzā girye yirine ḫandeyi i’tiyād eylemek göz zikrinden maḫrūm idigi bundan ma’lūmdür. Nitekim i’tiyād-ı ḫande bā’iṣ-i imāte-i ḳalb oldıḡın یمیت الضحک کثرة الیوم فی یوم موتک ضاحکا مسرورا ḫadīs-i şerīfiyle iṣbāt idüp tercemesinde *terceme*.

Leb-küşāyān-ı farḫ-ı ḫande olan

Mürd-ḫab’ān-ı cehldür ekşer

Olma mu’tād-ı ḫande-i ser-şār

Ki dil-i zindeñi imāte ider

diyü buyurmuşlardır. İmdi gözüñ zikri ḫavf-ı Ḥaḳḳdan giryān olmaḡ ve daḫı āyāt-ı Ḥaḳḳa nazār eylemekdür. Nitekim nāẓım eyidür:

﴿ باز در آیات او نکریستن ﴾ Girü Hâkkuñ âyâtından nazar eylemekdür. **Bâz**, bunda [S339a] «girü» dimekdür; ya'nî «yene»; **der-âyât-ı o**, «onuñ âyâtında» dimekdür. Âyât, cem'-i 'Arabîdür; müfredi âyetdür. Âyet bunda «alâmet» ma'nâsınadır ve «cemâ'at» ma'nâsına gelür. Nitekim âyet-i Qur'ân dimek; cemâ'at-i hurûf ve ile'l-inkıta' kelâm-ı muttaşıl dimekdür. O lafzı zamîrdür; Hâkka râci'dür. **Ni'grîsten**, kesr-i nûn ile maşdardur; «nazar itmek ve bakmaq» ma'nâsınadır. Bunda murâd; nazar-ı 'ibret ile 'azamet ü celâl-i Hâkka fikretdür. (...[Ü332a]...) Pes nâzımuñ gözi fikr üzerine taq'diminde الذين يذكرون الله قياما و الذين يذكرون الله قياما و على جنوبهم و يتفكرون في خلق السماوات والارض âyet-i şerîfine ri'âyet nüktesine işâret vardur. Ve dağı zikr-i çeşmede, mışrâ-ı evveli sâni üzre taq'diminde kişi gözini tıfl-ı hevâ-perestâsâ hevâyâ nazardan keff ü ihâfe ile evvelâ giryân itmedikce âyât-ı Hâkka nigerân olmaz dimege işâret vardur. Ve fi'l-hâkka göz âlât-ı muharrikedendür. Müştahâte [S339b] nazar itdikce qalbi tahrîk ider. Qalb dağı şehveti tahrîk idüp, şâhibini düqâr-ı sihâm-ı belâ ider. Nitekim hadîs-i şerîfde النظر سهم مسموم من سهام ابليس vârid olmağın tercemesinde:

Ru'yet-i zülf ü hâl ü nâ-mahrem
Dâne-i mekr ü dâm-ı 'ısyândur
Her nazar bir hadeng-i pür-semmdür
Belki zehr-âbedâr-ı şeytândur

diyü buyurmuşlardur.

﴿ استماع قول حق دان ذکر کوش ﴾ Qulağun zikri qavl-i Hâkka istimâ' bil! **İstimâ'-ı qavl-i Hâkka**, «qavl-i Hâkka istimâ'» yâhod Hâkkuñ kelâmını istimâ' dimekdür. **Dân**, emrdür «bil» dimekdür. **Zikr-i güş**, «qulağun zikri» dimekdür. Pes qavl-i Hâkka, kelime-i tevhi'ddür ve Hâkkuñ kelâmı meşelâ: یا ایهاالذین آمنوا اذكروا الله ذكرا كثيرا âyet-i şerîfidür. İmdi bu kelimeyi istimâ' ve qabûl, zâkirün zikrini ve mezkûrun fikrini bilüp emre imtişâl eylemekdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ تا توانی روز شب در ذکر کوش ﴾ Mâ-dâm ki qâdirsin gice vü gündüz zikre çalış. Ya'nî; zikri çok eyle dimekdür. **Tâ tüvânî**, «mâ-dâmâ qâdirsin»; **rüz (u) şeb**, «gice-gündüz» dimekdür. Bundân murâd; ekşer-i evkâtda dimekdür. **Der-zikr**, «zikru'llâha»; **küş**, zamm-ı kâf-ı 'Arabî ile emrdür; «çalış» dimekdür.

﴿ اشتیاق حق بود ذکر دلت ﴾ Qalbün zikri Hâkka iştiyâkdur. **İштиyâk-ı Hâkka**, izâfetle «ru'yet-i cemâlu'llâha ârzümendlik» ma'nâsınadır. **Buved**, «ola» dimekdür; «est» ma'nâsına olmaq dağı mülâyimdür. **Zikr-i dilet**, tâ'-i hitâb ile «qalbinün zikri» dimekdür. Pes zikr-i qalb, beyne'l-'ârifin vicdâniyyâtıdır. Şöyle ki; ravza-i fu'âd-ı 'âşıkînde mağrûs olan şecere-i mağabbetdür ki perveriş-yâfte-i âb-ı ma'rifet olmağın, aşlı bâğın-ı sırrda sâbit ü ber-qarâr ve fer'î semâ'-i himmetde sâye-bağş u mîvedâr olmağın حين اكلها كل میşdâkıncâ her bâr andan mîve-çîn olan şâdıqlara ol semere-i pür-şevk bir zevkdur. Pes ol zevkden, 'âşık için ma'sûka iştiyâk-ı qalb hâşıl olur. Zîrâ mağabbet elbettde iştiyâk(ı) müriş olur. Ve buñun şemeresi 'âşık-ı şâdıq hâkkinde ancak uqbâda zâhir olur. Zîrâ idrâk-i başıranun kemâli uqbâyâ vâbestedür. Qaldı ki Fağr-i 'âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemün leyle-i Mi'râcda ru'yet-i

dîdâr ile müşerref olduğu bundan müsteşnâ ve hâşşa-i sultân-ı enbiyâdur. Ve ma'fûm ola ki umûr-ı İlahiyyeye nihâyet yokdur. İbâddan rütbesine göre zühûra gelen keşf, ol umûruñ ba'zısıdur. Ve umûr-ı [Ü332b] İlahiyye-i gayr-ı mütenâhî bâkî kalur. [S340a] Hattâ inkişâf-ı nâ-mütenâhî vü el'âf-ı İlahî, şayd mecrâsına cârîdür. Vaqt olur ki cehd kâlîl iken şayd keşir olur ve gâh cehd-i tavîlde şayd kâlîl görünür. Zîrâ itimâd عمل الثقلين توازی من جذبات الرحمن جذبته üzre cezbeyedür. Ve cezbe-i mezkûreye ictihâd u ihtiyâr-ı 'abd girmez. Belki 'abd, cehd ü ihtiyâr ile cevâzib olan mâ-sivâyı sâha-i kalbden kal' idüp terk-i mâ-siva'llâh itmegile ol cezbeye ta'arruz eylememek gerekdür. Nitekim hadîs-i şerîfde: ان الله فى ايام دهرکم نغحات الا فتعرضوا لها vârid olmışdur. İmdi 'arif olan ol umûr-ı İlahiyyeyi rütbesine göre ma'rifete teşevvuk olur. Ve şevk ile olan keşfüñ mâverâsına müşteğil olincaya dek 'ömr vefâ itmeyüp ol şevk ile 'âzim-i dâru'l-karâr olur ve şevk ile liqâyı bulur dimişlerdür. (...) İmdi bu vechile zîkr-i kalb olan şevk-ı İlahiyye-i lezîzeyi taşşile cidd ü cehd lâzımdur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ كوش تا اين ذكر كرد حاصلت ﴾ Çalış ki bu zîkr [S340b] saña hâşıl ola. **Kûş**, zamm-ı kâf-ı 'Arabî ile emrdür; «çalış» dimekdür. Çalışmak, ezkâr u tâ'at-i bisyâr ve havf-ı Perverdgârdan 'ibâretdür. **Tâ**, «tâ ki»; **in zîkr**, «bu zîkr» dimekdür. İşâret kalb ile olan şevk zîkri içündür. Kaldı ki zîkru'llâhdan lezzet ü halâvet bulmak, terk-i 'işyân-ı cehâlet-nişâna vâbeste oldığın taşrîh için nâzım eyidür:

[Ü333a] ﴿ آنکه از جهلست دائم در گناه ﴾ Ol kimse ki cehlden nâşî dâ'imâ günâhdadır. **Est** kelimesi, edât-ı haberdür ve günâh lafzınıñ âhîrine mebûtdür. Pes hemîşe günâha cesâret cehâletden nâşîdür. Yoksa 'arif ü kâmil kârî degüldür dimege bunda işâret vardır. Ve hem-vâre ma'şiyetüñ hasâreti, zîkru'llâhdan halâvet bulmamağdur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ کی حلاوت یابد از ذکر اله ﴾ Ol kimse zîkr-i Mevlâdan kaçan lezzet bulur? Ya'nî; bulamaz dimekdür. Pes günâh-ı dâ'imî lezzet-i zîkru'llâha mâni'dür. Zîkrden halâvet-yâb olmayanuñ 'alâmeti hem-vâre ma'şiyete cesâretidür. Ve bunuñ beyânı şöyledür ki; zîkru'llâha mağabbet Allâhdan nâşî olur. Ve mağabbet ise ma'rifetden hâşıldur. İmdi mağabbet da'vâsında olan, mağbûbınıñ emrini tûtup nehyinden kaçmaludur; tâ ki da'vâsında şâdiğ ola. (...[S341a]...)

﴿ خواندن قران بود ذکر لسان ﴾ Lisân zîkri Qur'an okumak ola. **H'ânden-i Qur'an**, izâfetle «Qur'an okumak» dimekdür. Qur'an, 'Arabîde cem' itmek ve Qur'an ma'nâsınadır. Bundan murâd şuver-i Qur'ândur ki aña Fârisîde «şem'-i İlahî» dirler. [Ü334b] **Buved**, «ola»; **zîkr-i lisân**, «dilüñ zîkri» dimekdür. Pes nâzımuñ h'ânden-i Qur'an didiği, Qur'anı ta'lîm ü te'allümden e'ammdur. Ve böyle olan âdemüñ hayrlu oldığı işbu hadîs-i Fahr-i ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem ile sâbit (ü) müşellemdür: عن عثمان رضى الله عنه قال رسول الله خيركم من تعلم القرآن وعلمه (...) Ma'fûm ola ki 'âbidüñ vezâ'if-i evkâtı dördür. Anlar; du'â ve zîkr ve kırâ'et ve fikrdür. Pes nâzımuñ kırâ'et-i Qur'an, zîkr-i lisândur didiği bu vezâ'ifüñ cümlesini câmî'dür. Zîrâ Qur'ânda bu vezâ'if-i erba'a mevcûddur. Pes kırâ'et-i Qur'ânda olan fezâ'il edile-i sem'iyeye ile sâbitdür. Ancak tilâvet iden kimesneye, tahâret-i kâmile ile kıbleye istikbâl ve dizi üzre âdâb ile ku'ud idüp, hîn-i tilâvetde ma'nâların tedebbür eylemek şerâ'itendür. Lâkin kırâ'etüñ miqdârı herkesüñ iktidârına göredür. (...[S341b, Ü334a]...)

[S342a] ﴿ هرکرا این نیست هست از مفلسان ﴾ Her kimse için bu yokdur; şevâbdan müflis olanlardandır. **Her ki-râ**, «her kimse için ki»; **în** ile işâret, zıkr-i lisân olan kırâ'et-i Qur'ânadır. **Nîst**, «yokdur»; **hest ez müflisân**, «müflislerdendir» dimekdir. Bunda hest, edât-ı haber olan «est» ma'nâsınadır. Müflisân, cem^c-i Fârisîdür; müfredi müflisdür. Müflis, müdbir veznindedür; [Ü334b] fûlsden me'hûz olan iflâsdan aḥz olunmuşdur. Zamm-ı fâ' ile fûls, «pul» ma'nâsınadır. Cem^c-i kılleti; eflûs ve cem^c-i keşreti; fûlûs gelür. Pes müflis-i dünyâ ma'lûmdur. Ammâ müflis-i âhîret şevâbdan berî olandır. Nâzımuñ kelâmı müflis-i âhîreti beyândur. Ve ba'zı nüshada «her ki-râ in hest hest ez mü'minân» vaqırdur. Ma'nâsı; her kimüñ için ki zıkr-i lisân olan kırâ'et-i Qur'ân vardır; ol kimse mü'minlerdendir. Ya'nî; kemâl-i İmân şâhiblerindendir dimekdir. (...) Pes a'zâ'-i seb'ânüñ bu vechile ezkârına muvaffâk olmak, maḥz-ı ni'met-i Mevlâ olmağın tezâyüd-i itmâm-ı ni'met-i mezkûr için lisânı şükr-i zıkr ile zâkir itmek daḥı zıkr-i lisândan ma'düddur dimegi işâret için nâzım eyidür:

﴿ شكر نعمتهای حق میگو مدام ﴾ Haḥḥquñ ni'metlerinüñ şükrini dâ'im söyle. Pes bunda ان و اى ayet-i şerîfine binâ'en envâ^c-ı ni'met-i Mevlâ lâ-yü'add ve lâ-yuhşâ idigine imâ için nâzım ni'meti, şîğa-i cem^c ile getürmüşdür. **Müdâm**, bunda «devâm» ma'nâsınadır. Ba'zı maḥalde «şarâb» ma'nâsına gelür, müdâme gibi.

﴿ تا کند حق بر تو نعمت را تمام ﴾ Tâ ki Haḥḥ te'âlâ üzeriñe ni'meti tamâm eyleye. Ya'nî; [S342b] şükr, bâ'is-i tezâ'üd-i ni'met olmağın şükrüñ sebebiyle tezâ'üd-i ni'mete mazhar olasın dimekdir. Ma'lûm ola ki her maḥlûba ni'met dirler. Lâkin ni'metüñ haḥîḥîsi ni'met-i âhîretdür ki kendüsi dâ'im ve sürürü bâḥîdür. Sâ'irlere ni'met dindigi mecâzdur. (...[Ü335a]...) İmdi nâzımuñ ni'metden murâdı; dâreynde 'aḥlen ve ṭibben ve ṭab'an ve şer'an nâfi^c olan ni'metdür. Ve bu vechile olan ni'metüñ ḡayeti sa'âdetdür. Pes şâkirüñ şükrü, bâ'is-i füzûn-ı sa'âdet olur dimekdir. Ve şükr ile ḥamd muḥârin olmak gerekdir. Anuñçün nâzım eyidür:

﴿ حمد حق را بر زبان بسیار دار ﴾ Haḥḥ te'âlânuñ ḥamdini lisân üzre çok tut. Ya'nî; ekşer-i evḳâtda ḥâmid ol dimekdir. (...[S343a]...)

﴿ تا شوی از نار حرمان رستگار ﴾ Tâ ki maḥrûmluḥ nârından ḥalâş olasın. **Nâr-ı ḥirmân**, «maḥrûmluḥ âteşi» dimekdir. Bundan murâd; terk-i ḥamd, şevâb-ı âhîretten ḥirmâne bâdî veyâḥod nâr-ı ḥaṭî'a didikleri üzre seyr-i dîdâr-ı Perverdgârdan ḥirmâne bâ'isdür dimege işâretdür. **Restgâr**, «ḥalâş-yâfte ve nîkükâr» ma'nâlarınadır. Bunda murâd; «ḥalâş olıcı» dimekdir. İmdi:

﴿ لب مجنباں جز بذكر كردگار ﴾ Ḥudânuñ zıkrinden ḡayra ṭudaḥ oynatma. **Leb**, «ṭudaḥ»; **me-cünbân**, «depretime» dimekdir; nehy-i ḥâzırdur. **Cüz be-zıkr-i Kirdgâr**, «Ḥudânuñ zıkrinden ḡayrıya» dimekdir. Kirdgâr, fâ'il-i muṭlaḥ ma'nâsınadır; ism-i Ḥudâdur.

﴿ زانکه پاکانرا همین بود است کار ﴾ Andan ötüri ki pâklerinüñ 'ameli buncılayın olmuşdur. **Z'an ki**, 'illetdür; **pâkân**, cem^cdür ve «pâkler» ma'nâsınadır. Bundan murâd; murâdân-ı Ḥudâ olan pâkîze-sîret evliyâdur. **Râ**, edât-ı mef'ûldür. **Hemîn**, bunda «buncılayın» dimekdir. Gâhî «ancaḥ» ma'nâsına olur. **Büdest**, «büde est»den muḥaffedür; «olmuşdur» dimekdir. **Kâr**, «amel» ma'nâsınadır. Ḥulâşa-i kelâm;

her bār zıkr-i Mevlāya ibtidār evliyālar kārıdur ve zākırūñ dā'ire-i devletleri haqqında niçe medāyih cārıdır. (...[S343b]...)

Der-Beyān-ı Düşmen Dāšten ü Vām Kerden

﴿ آدمی را چار چیز آرد شکست ﴾ İnsāna dört nesne şikestelik getirür. **Ādemī-rā**, «benī-Ādeme» dimekdür. [Ü336a] **Çār çiz**, «dört nesne» dimekdür. Mezkr olacaq nesneleri nāzım icmālen beyt-i āfide beyān idecekdür ki anlar tafşil olunur. **Āred**, «getirür»; **şikest**, ma'nāda maşdar olmağıla bunda şikesten gibi «şınıklık» ma'nāsınadır.

﴿ با تو کویم کوش دار ای حق پرست ﴾ İy Haqq-perest olan kimse! Saña diyeyüm, kulağ tut! **Haqq-perest**, terkib-i tavşifdür; «Haqqa tapıcı» dimekdür. Murād; Haqqı kabül idici ve hizmet-i Haqqda bulıncı dimekdür. Pes ol dört nesne bunlardır ki zıkr olunur:

﴿ دشمن بسیار و وام بیشمار ﴾

﴿ شغل بیحد و عیال با قطار ﴾ 'Adū-yı keşir ve deyn-i bī-'aded ü şuğl-i bī-hadd ü 'ıyāl-i keşirdür. Bu kelām çār çizi icmālen mübeyyındür. Nāzım her birini tafşil idecekdür. Ancağ tafşilde li-nüktetin bu tertibi tağyir ile beyānda taqdim ü te'hir buyuracağdur. **Düşmen-i bisyār**, mübtedā'-i mahzūfuñ haberidür. Taqdir-i kelām «yekî düşmen-i bisyārest» dimekdür. Ma'nāsı «'adū-yı keşir»dür. **U(ve) vām-ı bī-şumār**, mā-қabline ma'tūfdur; eşyā'-i erba'anuñ biri dağı «deyn-i keşir»dür dimekdür. Vām, Fārisīdür; «borç» ma'nāsınadır. [S344a] Bī-şumār, ma'nāda «bī-'aded» dimekdür. **Şuğl-i bī-hadd**, «haddsiz şuğl» dimekdür; biri dağı budur. **'ıyāl-i bā-қıtar**, mā-қabline ma'tūfdur; ma'nāsı «'ıyāl-i keşir» dimekdür. 'ıyāl, kesr-i 'ayn ile cem'dür; 'Arabīdür; müfredi fetḥ-i 'ayn ve kesr-i yā'-i müşeddede ile «'ayyıl»dür. Ma'nāsı «nafaқası lāzım olan kimesneler»dür. Fārisīde dağı müsta'meldür. Bā, muşāhabet içündür. Қıtar, 'Arabīde kesr-i kāf ile deve қаtarına dirler. Ammā Fārisīde e'ammdur. Şöyle ki; altı mehār deveye ve beş re's қаtırı қаtar dinmek mu'tāddur. Mehār, deve yularına ve sā'ir hayvān yularına dirler. Māhār mişlühüdür. Lākin küttāb ıştılāhında bir deveye, «bir mehār» dirler. Pes 'ıyāl-i bā-қаtar dimek; 'ıyāl-i keşir dimekten kināyedür. Pes nāzım tafşile şurū' idüp buyurur:

﴿ وای مسکینی که غرق وام شد ﴾ Vāy miskīn ki müstağraq-ı deyn oldı. **Vāy**, Fārisīde hayf maḥallinde isti'māl olunur; vāḥ ve vāh gibi. **Miskīnī**, āḫirindeki yā'-i vaḥdet ile «bir miskīn» dimekdür.

Luğatde «faқir» dimekdür. Ammā 'inde'l-fuқahā miskīn; hıç bir nesnesi olmayandır. Pes āyet-i sefne tercemendür, ke-zā fi-Dürri'l-Muntekā Şerḥu'l-Mülteқā. Faқir, nişābdan dūr olan mālike dirler. **Ki** lafzı, rābııadur. **Ġarқ-ı vām şod**, «ğarıқ-ı baḫr-i deyn» oldı dimekdür. Murād; ziyāde borçlandı dimekten kināyedür.

﴿ هر دمى از غصه خون آشام شد ﴾ Her demde guşşadan қan içici oldı. **Her demī**, bunda zarfiyyet melhūzdur. Ma'nā; «her bir nefesde» dimekdür. **Ez-guşşa**, «қayğudan» dimekdür. Guşşa, 'Arabīdür; zamm-ı gayn-ı mu'ceme ile «қayğı vü elem» [Ü336b] ma'nāsınadır. Ve diken ma'nāsına gelür. Nitekim غصه نا طعاما و āyet-i şerifini «zā-şevk» ile tefsir itmişlerdür. **Hün-āşām**, terkib-i tavşifdür; «қан yudıcı» dimekdür. Bu ma'nā, mezid-i zahmetden kināye oldığı meşhürdür. **Şod**, «oldı»

dimekdür. Pes medyün-ı müstağrağda bu ma'nānuñ vücūdı zāhirdür. Hattā Ravzatü'l-Ulemāda dinmişdür ki: Ğumūm-ı dünyā dört nesneden 'ibāretdür. Evvelkisi, kız evlād şāhibi olmağdur; ne kadar bir dāne de olur ise. İkincisi, deyndür; ne kadar bir dirhem de olur ise. Üçüncisi, ğurbetdür; ne kadar bir ğün dağı olur ise. Dördüncüsü, su'āldür; ne kadar bir ħabbe dağı olur ise, intihā. İmdi elden gelince deynden ħazer itmek ħoşterdür. Zīrā ħadīs-i şerīfde شين الدين vārid olmışdur. Tercemesi budur ki zıkr olunur, *naẓm*;

Pençe-i [S344b] sağt-gīr-i deyne esīr

Olma var ise dīnde temkīnūñ

Şağın evsāğ-ı deynden zinhār

Lekedār itme cāme-i dīnūñ

Ve dağı Zū'n-nūn-ı Mışrī eyidür. Bir rāhibden naşīhat istedigümde eyitdi kim *pend*: سيع في العرض و اذكر
سيح في العرض و اد الفرض ولا تطلب من الناس الصلة و القرض
Ya'nī; 'ālemde seyāhat eyle ve yevm-i āğireti yād eyle ve farz edā eyle ve nāsdan ihsān u qarz talebinde olma. Ve nitekim şā'ir eyidür:

Bu iki pendümi her kim ki bentüm tutmaz ise

Bil ki eyyām-ı ħayātı dükeli şerrde geçe

Duğter kışır ise bağmaya 'avret yüzine

Borç idinmeye eger va'desi mağşerde geçe

Ya'nī; va'desi, va'de-i kıyāmet dağı olur ise borçluluğūñ encāmı nedāmetdür. Hattā medyūnen fevt olan meyyitūñ, ħazā'-ı deyni vağtine degin ħabrde giriftār-ı ħayd olacağı Fağr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemūñ دینه الى قضاء دينه
ħadīs-i şerīfiyle şābitdür. (...)

﴿ هرکرا بسيار باشد دشمنش ﴾ Her kim ki anuñ 'adūsı keşīr ola.

﴿ خيره كردد هر دو چشم روشنش ﴾ Anuñ her bir mūnevver gözi ÷onuğ ve ħarañu ola. **Ĥire**,

Fārisīdür; yedi ma'nāya gelür. Evvel, ħarañu ve ÷onuğ; sānī, lecūc; sālīs, müteħayyir; rābi', herze ve bī-sebeb; ħāmis, ta'accüb ve ziyāde şūğ dīde; sādīs, fā'idesiz; sābi', a'zānuñ uyuşuğluğı ma'nālarınadır. Kötü fikrliye, ħīre-re'y ve başı dönmiş şaşğun ādeme, ħīre-ser didikleri bundandır. [Ü337a] Pes bu mağāmda ma'nā-yı mülāyim zāhirdür. **Rūşen**, «mūnevver» ma'nāsınadır. Pes keşīru'l-a'dā olan kimesnenūñ dü-çeşm-i pūr-ziyāsınuñ ħīrever olması, dūşmān yüzine nağar bā'is-i sebeb-i noğşān-ı nūr-ı başar olduğından yāğod işābet-i ħuzn ü kederden nāşī bükā vü zararadan za'if-i başar bulunduğındandır. İmdi bunuñ muğābili üzre dostı keşīr olanuñ başarına, tezāyüd-i nūr-ı vağār ile mūnevverlik gelmek ezherdür. Nitekim Kelīm:

نهال دوستی بنشان که کام دل بیار آید

درخت دشمنی بر کن که رنج بیشمار آید

[S345a] diyü buyurmuşdur. Ya'nī dostluğ nihālını dik ki ol nihāl, kām-ı dili ħāşıl ider. Dūşmānluğ dirañtını ħopar ki ol renc-i bī-şumār getürür dimekdür. Ve dūşmānun gözini kör idüp üzerinden mağzarratını def'de tevāzu'ı ilāc bulmuşlardır. Nitekim Şā'ib eyidür, *beyt*:

خاک باشد از مصافم چشم دشمنرا نصیب

کردهام تا خاکساری را حصار خویشتن

Ya'nî; benümle cengde düşmānuñ naşīb-i çeşmi hāk oldı; tā hāksārılığı kendüme hişār idelden berü dimekdür. Hāksārılıq, tevāzu' ma'nāsınadır.

﴿ هرکرا اشغال بسیارش بود ﴾ Her kim ki anuñ işğālî çok ola. **Bisyār** lafzınuñ āhirinde olan şın, zamīrdür. **Her ki** lafzınuñ medlülüne rāci'dür ve ma'nāda **işğāl** lafzınuñ āhirine merbūtdür. Ta'bırde; işğāleş, «anuñ işğālî» dimekdür. Bisyār, «çok» dimekdür.

﴿ هرکرا اشغال بسیارش بود ﴾ Zamānede anuñ kārî işi zārılıq ola. **Zārî**, «iñlemek» ma'nāsına ola. Āhirindeki yā maşdariyyedür. Pes dünyāya dil-beste olan keşiru'l-işğālün zār u dil-ğaste olması vāreste-i kayd u beyāndur. Qaldı ki giriftār-ı kayd-ı keşret-i 'ıyāl olmak, 'adū ve deyn ve işğālün her birlerini cāmî' oldığı nüktesin iş'ār için nāzım keşret-i 'ıyālün zararını tafşılde süküt eylemişdür. Evvelen, evlād u 'ıyālün şāhibine 'adāvetleri zāhir ve bī-gāneden düşmāna hācet koymadıkları bāhirdür. Ve keyfe lā ki nāzımuñ icmālde anları kaçār lafzıyla beyānı, anlar çār-pā-mişāldür dimekdür. Şöyle ki; şāhibini ekser deve tepmesi ve kaçır çiftesiyle müte'ezzī iderler. Ve şüretde dost, haqıqatde düşmānlıkları hasebiyle koyun başlu kırdırlardur. Ve kaydlarına giriftār olan, āhir-i 'ömre dek maḥbūs ve ümīd-i ḥalāşdan me'yüsdür. Şāniyen, şāhibinüñ faqr u fāqası ma'lümları iken teklif-i mā-lā-yuṭāqların istiḥşāl, şāhibini medyün-ı müstağraq eylemek zāhirü'l-ḥāldür. Binā'en 'alā-zālik zurefādan birisi buyurmuşdur, *naẓm*:

و الله سئمت من البيت

ليت اراه خاليا ليت

فى كل يوم [Ü337b] الف تصديعة

و اخرها قارورة الزيت

Şālisen, şāhiblerinüñ her ne kadar ruṭubet-i ḥālî olsa tekliflerin yirine getürmekde ol kadar [S345b] işğāl-i keşireye dūçār olmaḥ āşkārdur ve dürlü dürlü zaḥmetleri erbābına bedīdārdur. İmdi sa'ādet-i dāreyn mücerredlikdedür. Hiç olmazsa rāḥat-ı cüz'î, kılllet-i 'ıyāldedür. Nitekim احد العيال الياسارين ḥadīs-i şerīfi bu beyānda dālldür.

Der-Şıfat-ı Zenān u Şıbyān Mī-Güyed

﴿ چار چیزست از خطاها ای پسر ﴾ İy oğul dört nesne ḥaṭālardandır. **Çār çiz**, mübtedādur; **est** kelimesi **ez-ḥaṭāhā** kelimesinüñ āhirine merbūtdür. Ḥaṭāhā, cem'dür; müfredi «ḥaṭā»dur. Ḥaṭā, bunda «yañılış» ma'nāsınadır ve bir şehriñ adıdır. İbrişim ve misk ve kāfūruñ a'lāsı andan olur. Ol şehre Fārisīde cīm ile «Cevcev» daḥı dirler.

﴿ گوش دارش با تو کویم سربسر ﴾ Kulaq tut; saña başdan başa söyleyem. Yāḥod anı saña söyleyem dimekdür. Zīrā **gūş dār** kelimesinüñ āhirinde olan şın-ı zamīr be-her-ḥāl çār çize rāci'dür. Lākin dār lafzına mef'ül olmak yāḥod **güyem** lafzınuñ mef'üli olmak muḥtemeldür.

﴿ اول از زن داشتن چشم وفا ﴾ Evvelā nisā ṭā'ifesinden vefā ümīdin tutmaqdır. **Çeşm**, bunda «ümīd» ma'nāsınadır; vefāya muzāfıdır. **Vefā**, «sözi ve 'ahdi yirine getürmege» dirler. Ṭā'ife-i nisāda ise vefānuñ nā-dīde idigi işbu nazm-ı pesendīdenüñ mazmūn-ı nā-şinīdesinden hüveydādır, *naẓm*:

در دیده مور مسکن مار که دید
در کردن اهل خرقة زنار که دید
ای بی خبر از اسب و زن وفا طلبی
اسب و زن و شمشیر وفادار که دید

ma'nā-yı kıṭ'a zāhirdür. Pes 'avretten vefā me'mül itmek, kār-dān u hıredmendān kārı degüldür. Belki mışdākıncı tīz aldanan sāde-dilān kārıdır dimegi iş'ār için nāẓım eyidür:

﴿ ساده دل را بس خطا باشد خطا ﴾ Şāf-derūn u bön olan kimseye çok ḥaṭā ola. Ḥaṭā'-i şānī, te'kīd lafzı olmağıla ma'nā; ḥaṭā üzre ḥaṭā ola dimekdür. **Sāde-dil**, «bön» ma'nāsınadır ki beyne'n-nās aña şāf-derūn ta'bīr iderler. Sāde-levḥ mişlühüdür. **Rā**, edāt-ı mef'üldür. **Bes**, fetḥ-i bā'-i muvaḥḥide ile «ḥayli» dimekdür. Ma'lūm ola ki nisādan vefā [Ü338a] me'müli, zehrden şifā me'müline beñzer dimişlerdür. Ve daḥı Müşelleşātda nisāyı bī-vefālar cerīdesinüñ ḥātimesi [S346a] kılup:

ثلثة ليس لها الوفاء
السيف و الفرس و النساء

buyurmuşladır. Şöyle ki; seyf ve feres ve nisādan her biri dost u düşmān dimeyüp her birlerinüñ ḥācetlerin ḳazā iderler. Ḥattā nisānuñ 'adem-i vefāsı, ḥīle vü nifāk ile tīz elden girye-i şūrīlerinden hüveydādır. Pes anlara i'timād cā'iz degüldür. Nitekim Nābī:

Sirişk-i çeşmine ehl-i nifākuñ i'timād itme

Esāsında binānuñ reşḥ-i āb olsa metīn olmaz

dinmişdür. Ve eslāfda olan ḥāl-i 'ibret-me'āllerin beyānda Firdevsī buyurmuşdur ki *kıṭ'a*:

آدم بيهشت يافت حرمان از زن
يوسف ببلای چاه زندان از زن
صد ملك سليمان شده ويران از زن
سيمرغ بكوه قاف پنهان از زن

intihā. Ammā çār çizüñ ikincisi budur ki zıkr olunur.

﴿ ایمنی از بد خطای دیکرست ﴾ Yaramaz kimseden emīn olmaḳ ḥaṭā-yı dīgerdür. **İmenī**, yā'-i maşdariyye ile «emniyyet ve fāriḡu'l-bāl ve āsüdelik» ma'nāsınadır. İmdi yaramaz kimesneden dūr olmaḳ lāzımdır. Ḥattā anlardan ba'ḍiyyet mücerred zararlarından selāmet içündür. Zīrā bedān u nā-dān ile muḳārenet, seng ile sebūnuñ şoḥbetlerine beñzer dimişlerdür. Nitekim şā'iruñ *beyt*:

مجوی صحبت دونان کزو همی ترسم
که همچو صحبت سنک و سبو شود ناکاه

didikleri bu beyāna dālldür. Pes çār çizüñ üçüncüsü budur ki zıkr olunur.

{ صحبت صبیان ازینها بدترست } Şabîlerüñ şoĥbeti bunlardan ziyāde kötüdür. **Şoĥbet**, «mücālese ve dostluĥ ve cimā» maʿnālarına gelür; mā-baʿdine muzāfdur. **Şıbyān**, şabînüñ cemʿidür; maʿnāsı maʿrūfdur. Lākin bunda sāde-rüyān murād olunmaĥ rüşendür. **Ezʿinhā**, «bunlardan» dimekdür. Yaʿnî; zenden vefā-ĥvāh ve yaramazdan emîn olmaĥdan dimekdür. Īnhā, ism-i işāretdür; cemʿdür. Teşniye maĥāmında daĥı bu şīġa müstaʿmeldür. **Bedterest**, «kötürek yaʿnî ziyāde beddür» dimekdür. Pes sāde-rüyān ile evvelen bilā-ġaraĥ mücālese ithāma bāʿışdır. Pes cāy-ı töhmetden ĥazer lāzımdur. Nitekim *اتقوا مواضع التهم* ĥadîs-i şerîfi bu beyānda şāhiddür. Ve mücāleseleri sebeb-i cünbiş-i şehevātdur. Anunĥün ĥālet-i meşylerinde anlara pey-revlikden [Ü338b] nehy vārid olmuşdur. Nitekim ĥazret-i Dāvūd ʿaleyhiʿs-selāmuñ: *امش خلف الاسد و الاسود ولا تمش خلف المرأة والامرء* kelām-ı şerîfi bu maʿnāya ġüvāhdur. Şāniyen, şoĥbetüñ dostluĥ maʿnāsınca sāde-rüyān ile şoĥbet [S346b] hemîşe mücālese-i bî-ġaraĥdan ĥaĥādur. Zîrā be-her-ĥāl naĥar vebāli der-kārdur. Zîrā naĥar-ı şeĥvet-eşer, siĥām-ı iblîsden bir seĥm-i mesmūmdur. Ve kākül ü ĥāl-i ĥübānuñ dāne-i mekr ü dām-ı şeytān idigi maʿlūmdur. Pes baʿzi zurefānuñ *beyt*:

نصیب الفتی فی الروض شتم و نظرة
وما الرعى الا فی طباع البهائم

didigi naĥar vebālini defʿ idemez. Zîrā naĥar, mezālîĥ-ı aĥdāma bāʿiş bir maʿnādur. Ve nazĥāre-i sîmîn-bedenānda, düĥār-ı zelaĥ-ı ĥadem olan, ĥıyāmete degin kendü kendüyi tütmaġa ĥādir olamaz dimişlerdür. Nitekim Ĥvāce Şāʿibüñ *beyt*:

تا قیامت نتوانست کرفتن خودرا
هرکه لغزید ز نظاره سیمین بدنان

beyt-i nezāket-ʿunvānı bu beyānda vāfidür. Ve anlara bilā-ġaraĥ dil-bend olmaĥ, kişinüñ inĥiĥāt-ı ĥudretine bāʿiş oldığı Ĥvāce Saʿdîñüñ:

چو خواهی که قدرت بماند بلند
دل ای خواجه در ساده رویان میند

beyt-i pendinden nümāyāndur. Ve naĥar-ı ĥübān, bāʿiş-i ʿamel-i ʿışyān oldığından Fuzūlî:

İy göz ol nergis-i ĥün-ĥvāra nigāh itme daĥı
Özüñi ʿāşî-i dergāh-ı İlāh itme daĥı

diyü buyurmuşdur. Ve bundan mā-ʿadā ʿışĥ ʿalāĥasıyle āteşe düşmek ĥāli olaġandur. Anunĥün şāʿir *beyt*:

ʿĀĥıl geĥinen ʿışĥ-ı cüvanāna düşer mi?
Göz göre varup āteş-i süzāna düşer mi?

diyü buyurmuşdur. Qaldı ki; o ĥāle varınca ben gözümü ġamz ile menʿ iderüm dimek ile cevāb-sāz olanlara *beyt*:

محبوب را ز صحبت جانان چه فائده
پوشیده چشم را ز کلستان چه فائده

diyü muḳābele eylemişlerdür. Ve şoḫbet eyledigüñ sâde-rünüñ şüret-i ḫâli her ne kadar âlûde-i şerm ü hayâ olsa, yine murğ-ı dil-i ‘aşıḳâmı şayd u giriftâr-ı ḳayd eylemek der-kârdur dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

ز چشم شرمکین دلبران ایمن مشو صائب
که شاهین چشم خونخواری کند در چشم پوشیدن

beyt-i laṭfî bu ma‘nâya şâhiddür. Pes şoḫbetüñ ma‘nâ-yı şâlişi üzre, anlar ile kâr-ı mekrûh sevdâsında olmaḳ, bâ‘iş-i rusvâ-yı ‘âlem idigi âşkârdur. Nitekim İbnü Kemâl buyurmuşdur:

İsm-i dil-ber ‘aceb tılısm oldı
Anda meyl ehli iki kısım oldı
Kimi dâl ile lâminı gözler
Kimi bâ ile râsını özler
Kim ki ḳaldurdı aradan lâmı
Ehl-i [S347a] ‘ışḳ içre olmadı nâmı

intihâ. Çâr çîzûñ dördincisi budur ki zıkr olunur:

﴿ کام نفس بد بر آوردن خطاست ﴾ Yaramaz nefsiñ murâdını ḫâşıl eylemek ḫaṭâdur.

﴿ زانکه دشمنرا بپر(ور)دن خطاست ﴾ Zîrâ ki düşmeni beslemek ḫaṭâdur. Pes nefsiñ ne gûne düşman idigi beyân-ı sâbıḳdan nümâyân ve düşmânı beslemek besleyene belâ oldığı müstağnin ‘ani’l-beyândur.

[Ü339a] Der-Beyân-ı Ḥaḳḳ-ı Vâlideyn ve Farz Be-Cây Âverden

﴿ چار چیزست از عطاهای کریم ﴾ Dört nesne ḫazret-i Kerîmüñ ‘aṭâlarındandır. ‘Aṭâhâ, cem‘dür; müfredi «‘aṭâ»dur. ‘Aṭâ, «baḫşîş ü iḫsân» ma‘nâsınadır. **Kerîm**, ism-i celâldür.

﴿ باتو کویم یاد کیرش ای سلیم ﴾ Saña söyleyem, anı ezber tut iy selimü’ṭ-ṭab‘.

﴿ فرض حق اول بجای آوردنست ﴾ Evvel Ḥaḳḳuñ farz itdigini yirine getürmekdür. **Farz-ı Ḥaḳḳ**, «Ḥaḳḳ te‘âlânuñ farzını» dimekdür. Farz, luğatde «taḳdîr ve Ḥudânuñ ‘ibâda emr ile icâb itdigî»dür. Ammâ ıştılâḫ-ı şer‘de, şübhesiz delîl ile şâbit olana dirler. Farzuñ fi‘linde şevâb, terkinde ‘ıḳâb ve inkârında ittifâḳan küfr vardır. **Evvel**, bunda ibtidâ ma‘nâsınadır. Murâd; çâr çîzûñ evveli dimekdür. **Be-cây âverdenest**, «yirine getürmekdür». Ya‘nî; vaḳtinde edâ itmekdür dimekdür. Pes edâ’-i ferâ’iz, ‘ubûdiyyetüñ ma‘nâsıdır. Nitekim: یا ابا هريرة اد الفرائض فانت انا عابد ḫadîs-i şerîfî bu ma‘nâda şâhiddür. (...[S347b]...)

[Ü339b] ﴿ والدین از خویش راضی کردنست ﴾ Vâlideyni kendiñden râzî itmekdür. **Vâlideyn**, taḳlîb ḳâ‘idesi üzre «baba ve ana»dur. Ve zîrâ fi’l-aşl vâlid, baba ve vâlide, anaya dirler. Pes herkesüñ toḡdıḡı yire mevlid, toḡdıḡı vaḳte mîlâd ve toḡan ma‘şûma veled dirler; gerek oḡlan ve gerek kız olsun. **Ez-ḫ’îş**, «kendiñden» dimekdür. **Râzî**, «ḫoşnûd»; **kerdenest**, «itmekdür» dimekdür. Ma‘lûm ola ki vâlideyne itâ‘at lâzımdur. Nitekim âyet-i ‘azîmü’ş-şânda: فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما وقل لهما قولا كريما vârid olmuşdur. Ve anlara itâ‘at ile rızâlarında bulunmaḳ için ḫadîs-i şerîfde: اطع اباك vârid olmuşdur. Ve

iṭā'atleri tezāyüd-i ʿömre sebebdür. Nitekim من بر بوالدينه طوبى له و زاد الله فى عمره ḥadīs-i şerīfī buña dāldür. Ve daḥı ḥadīs-i şerīfde الجنة تحت اقدام الامهات vārid olmuşdur. Ve bu ḥadīs-i şerīfün tercemesinde:

Fā'iz-i raḥmet ol ki māderine
Her dem ikrām u iltifātdadur
Şahn-ı gülşen-serāy-ı ḥuld-i berīn
Zīr-i aḳdām-ı ümmehātdadur

Pes bu ḥadīs-i şerīfe göre vālideyün ḥaḳḳı vālid ḥaḳḳından aʿzamdur. Fe-ʿalā-hāzā vālideyne ʿāḳḳ olan Ḥudānuñ emrine iṭā'at itmiş olmaz ve Ḥudā ol kimseden rāzī olmaz. Nitekim ḥadīs-i şerīfde لا يجب ان الله بروا العقوق vārid olmuşdur. Ḥattā vālideynine bārr olanuñ evlādı kendüye bārr olur diyü ḥadīs-i şerīfde بروا العقوق vārid olmuşdur. [S348a] İmdi buña göre vālideynine ʿāḳḳ olanuñ evlādı kendüye ʿāḳḳ olur demek olur. Lākin veledün vālide ʿāḳḳ oldıḡını beyānda Fenerī Oḳcı-zāde, Ḥadīs-i Erbʿaīn Şerḥinde bir laṭīf kıṭʿa irād buyurmuşdur. Ol kıṭʿa budur, *naẓm*:

دانی سبب ز چیست که فرزند با پدر
منت ندارد ار چه فراوان دهد عطا
یعنی بدین جهانکه محل حوادثست
در محنت وجود تو آورده مرا

Yaʿnī; bilür misin nedür ki baba oḡlına her ne kadar ʿaṭāyā vü ikrām eylese, oḡlı anı minnet şaymayup, yine kendüye ʿāḳḳ olur? Güyā bu maḥall-i ḥavādīs olan miḥnet-ḥāne-i dünyāya beni getürmege sebep sensin diyü anuñ nizā'ın icrā ider dimekdür. Ḥulāşa vālideyne bārr olmak lāzımdur. Qaldı ki ṭıbbā-ı insān zātında veledine meyl ü şefḳat üzre olmaḡın “evlāduñıza şöyle muʿāmele idüñüz” diyü tavsiyeye ḥācet iḳtiżā eylemedi. Yoksa vālideyn üzerinde veledün daḥı ḥaḳḳı vardır. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: اكرموا اولادكم و احسنوا ادايبهم [Ü340a] vārid olmuşdur. Ḥattā vālidün veledde galebe-i maḥabbetinden nāşī, taʿlīm ü te'dībinden müsālehesi ḡālib oldıḡından قوا انفسكم و اهليكم نارا āyet-i şerīfde müfessirīn-i ʿizām: “Anları taʿlīm ü te'dīb idüñ” dimekdür diyü maʿnā virmişlerdür. Zīrā bī-eb taʿlīm olan veled cāhil ḳalur. Ve bī-edeb olan nā-terāşīde olmaḡın āteşe lāyık olacaḳ aḳvāl ü efʿāle mā'il olur dimişlerdür. Pes veledün vālid üzerinde olan ḥuḳūḳları çoḳdur. Ez-cümle, ismini güzel itmek ve tekellüme āḡāzında «Lā-ilāhe illa'llāh» ve daḥı فتعالى الله الملك الحق āyet-i kerīmesi ve daḥı süre-i Ḥaşruñ āḫirin telḳīn itmek ve ḥayra terḡīb ve şerrden taḫzīr eylemek ve yedi yaşında İslāmını taşḫīḥ ve kelime-i küfr tekellümünden ihtirāza tenbīh ve namāza mübāşeret itdürmek ve sünnet itmek ve bülūḡa vardıḳda te'ehhüline sa'y itmek ve nafaḳalarında taziyḳ eylememek ve ʿaṭıyyede beynlerin tesviye eylemek gibi dimişlerdür. Ancaḳ bāzardan mīve getürdikde evvel kıza vireler diyü taşḫīḥ buyurmuşlardır.

[S348b] ﴿ حکم دیگر چیست با شیطان جهاد ﴾ Diğer emr nedür?; şeyṭān ile cihād itmekdür.

Ḥük-m-i diğer, «ḥük-m-i āḫar» dimekdür. Ḥük-m, bunda «emr» maʿnāsınadır. Yaʿnī; «ḥük-m-i İllāhīnün biri daḥı» dimekdür. **Çıst**, kelime-i istifhāmdur; «nedür?» dimek maʿnāsınadır. Yaʿnī; eger “nedür?” dir iseñ

cevābı **bā-şeytān cihād**, «şeytān ile mücāhededür» dimekdür. Ma'lūm ola ki mü'minüñ kalbi kal'a-mişäldür. Şeytān kal'aya duhul iden 'adū gibidür. Ol kal'anuñ medāhıl ü ebvābın şāhib-i kal'a bilüp, 'adūdan muhāfaza eylemek gerekdür. Yoksa düşmān ol medāhilden kal'aya duhul eyledikte hāl düşvār olur dimişlerdür. Ol medāhıl, şāhib-i kal'ada olan ahlāk-ı red'elerdür ki anlar; hased ve hırş ve gāḍab ve şehvet ve hiddet ve zīnet ve şib' ve ṭama' ve ta'cīl ve ḥubb-ı māl ve mezhebinde ta'aşşub ve 'avāma göre zāt u şifātu'llāhdan bahş ve müslimīne şū'-i zann ve emsālleridür. Bu medāhiller cünūd-ı şeyāṭine ebvāb-ı vāsī'adur. Pes bu medāhili muḳābilleri olan ahlāk-ı ḥamīde ile sedd ve 'adūyı duhūlden redd eylemek gerekdür. İmdi kal'a-i kalb maḥfūz oldıḳdan şoñra şeytān yine ḥud'adan girü ṭurmaz. Zīrā aç kelbe beñzer; yiyecek bulınca git dimek ile gitmez. Ol zamān ālāt-ı dāfi'a ile ṭarda muḥtācdur. Ol ālāt, taḳvā ve zikr-i ḥazret-i Mevlādur ve her bār Ḥudādan sebāt-ı kalb istemekdür. (...[S349a, Ü340b]...) İmdi mücāhede-i mezkūre, çār çīzūñ sālīşi olmaḳın nāzım rābī'i beyānda buyurur:

﴿ چارمشی نیکی بخلق نا مراد ﴾ Çār çīzūñ dördincisi nā-murād olan ḥalka eyülük itmekdür. **Nikī**, yā'-i maşdariyye ile «eyülük ve iḥsān» ma'nāsınadır. **Nā-murād**dan murād; «faḳīr ü bī-çāre vü nā-kām»dur. Ma'lūm ola ki iḥsānuñ ḥasen oldıḳına, iḥsānda olan elifler şāhideyn-i 'ādileyndür dimişlerdür. Pes ḥalka iḥsān eylemek, 'aṭāyā-yı Mennāndandır. Ve iḥsānuñ ṭarīḳı firāvandır. Ḳalīl ü keşīri iḥsān dinmek seyyāndur. Nitekim: تسمک فی وجه اخیک صدقة hadīs-i şerīfi bu beyānda bürhāndur. Ve taşadduḳ u iḥsān ḥişāl-i eşḫāb-ı kirāmdur. (...[S349b, Ü341a]...)

Der-Tezāyüd-i 'Ömr Mī-güyed

﴿ میفزاید عمر مرد از چار چیز ﴾ Kişinüñ 'ömri dört nesneden artar. **Mī-fezāyed**, «artar»; **'ömr-i merd**, izāfetle «merdüñ 'ömri» dimekdür. 'Ömr, ma'rūfdur. Merd, racül ma'nāsınadır. Murād; insān dimekdür. Zīrā āti'l-beyān olan çār çīz, zükūr u ināsuñ hālinde müsāvīdür. İmdi nāzımuñ merd lafzını irādı, ricālūñ şerefiyyeti içündür. Yāḥod pend-i ātiyi ṭutmaḳ er kārıdur dimek nüktesini iş'ardur. **Ez-çār çīz**, «dört nesneden» dimekdür. Ve 'ömrüñ artması ḥayātdan mütemetti' olmaḳa sebebdür. Yāḥod 'ömr artsa bunlar ile artmaḳa sezādur dimekten 'ibāretdür.

﴿ این نصیحت بشنو ای جان عزیز ﴾ İy cān-ı [S350a] 'azīz bu naşīḥati işit. Ya'nī; ḳabūl eyle.

﴿ اول آوردن بکوش آواز خوش ﴾ Evvelā ḳulaḳa nāzūk āvāz getürmek. **Āvāz**, «şadā» ma'nāsınadır. [Ü341b] **Ḥoş**, bunda zarūret-i vezn-i ḳāfiye için ḥā meftūh(ḥaş) oḳunmalıdır. Ma'nāsı; «nāzūk ü laṭīf»dür. Ma'lūm ola ki şavt-ı ḥasen ḡidā-yı rūḥdur. Nitekim Sa'dī:

به از روی حق بست آواز خوش

که آن حظ نفست و این قوت روح

dinmişdür. Ve şavt-ı ḥasen ḡidā-yı rūḥ oldıḳı vicdānīdür; delīle ḥācet yoḳdur. Ve aşlı bezm-i elest 'āleminde ervāḥuñ sem'ine ilḳā olınan lezzet-i ḥiṭāb-ı Rabb-i 'izzetdür ki ḥüsn-i şavt istimā'ında ol lezzet-i rūḥānī cūşa gelür dimişlerdür. Ve ḥüsn-i şavtda olan te'sīrāt insāna ve belki ḥayvāna sārīdür. Nitekim üştürüñ ḥüsn-i şadādan raḳs-āver oldıḳı meşhūrdur. Ḥattā ḥazret-i Dāvūd 'āleyhi's-selāmuñ du'ā ve Zebūr

kırā'etinden hüsni-i şadāsını istimā' için insān ve tūyūr u vuhūş cem' olup ve lezzet-i şadā-yı pākine 'adem-i tākātden nāşī meclis-i sa'adetlerinde çok kimseler teslīm-i rūh iderler idi dimişlerdūr. Pes āvāz-ı hoş rūhānī olmağın sāmī'ni şevka getürüp 'ālem-i ervāha cezb ider. Hattā Fahr-i 'ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ümmete teblīğ-i risālet ve ta'lim-i rāh-ı hidāyet 'aḳablarında şān-ı rāhatı ümmete i'lān hikmeti için: "ارحنا يا بلال" dir idi diyü rivāyet itmişlerdūr. Ve leyle-i ta'risde eşhāb-ı kirāmuñ şabāh namāzına ḳalkamayup ḳazāya mübāşeret eyledikleri, ol gice rāh-ı seferūñ te'abından mā-'adā ḳazret-i Bilālūñ emr-i Rasūlū'llāh ile temcīdinūñ lezzetinden nāşī oldı diyü buyurmuşlardur. Ve ḳazret-i Bilālūñ lezzet-i hüsni-i şavtı şöyle idi kim; Fahr-i 'ālem şalla'llāhu ve sellemūñ devlet ile 'uḳbāya rıhletinden soñra ancaḳ miyāne-i eşhābda iki def'a ezān oḳudı. Evḳāt-ı sā'irede oḳumamasını niyāz buyurdılar. Zīrā şadā-yı Bilāl, Fahr-i 'āleme olan dāğ-ı firāḳı tāzelediginden, istimā'ına eşhāb tākāt getüremediler dinmişdūr.

﴿ وانكهی دیدن جمال ماه وش ﴾ Ve andan sonra ay gibi olan cemāli görmek. **V'āngehī**, «ve andan sonra»; **دیدن**, «görmek» ma'nāsına maşdardur. **Cemāl**, ma'rūfdur. **Māhveş** ve mehveş, «ziyāde güzel maḳbūb»a dirler. Pes nāzımuñ cemāli mehveşle tavşīfde dil-berde hüsni ü ān gerekdür [S350b] ve ol daḳı māh-ı āsmān gibi zātī gerekdür dimege işāret vardur. Zīrā meşşāta işi olan kesme vü vesme hīle-perdāzlıḳdur. Nitekim:

حاجت مشاطه نیست روی دل ارام را

dimişlerdūr. Hattā hīle-i meşşāta ile olan hüsni-i cemāl, māh-ı siyām gibi bī-encāmdur [Ü343a]³⁰ dimişlerdūr. Māh-ı siyām didikleri, bir 'amelī māh şekli bir nesne idi kim anı Naḳşeb nām şehr ḳurbinde S(iy)ām nām bir tağda, Muḳanna' nām bir ḳāḳīm şu'bede ile peydā eylemişidi. Dört fersāḳ yire dek ziyā virür idi. Altmış giceye dek şūret-nümā oldı. Ba'dehū 'amelī māh olmağın bi'l-külliyeye zā'il oldı. Pes ḳubānuñ ru'yet-i cemāli bā'is-i eفزāyış-i nūr-ı başardur. Nitekim ḳādīs-i şerīfde: النظر الى الخضرة يزيد فى البصر و النظر الى المرأة الحسناء يزيد فى البصر vārid olmuşdur. Bundan murād nazarı ḳalāl olana nazardur. Ve bu ma'nāyı Müşellesātde vāḳı' olan:

ثلاثة يذهبن عن قلب الحزن

الماء و الخضراء و الوجه الحسن

daḳı cāmī'dür. Ve her laḳīf olan nazār bā'is-i eفزāyış-i nūr-ı başār idigi şā'irūñ bu ḳıḳ'asından eḳherdūr:

نور چشم آدمی افزون شود از هشت چیز

کر میسر میشود بروی نظر میکن هر آن

بر زر و بر مصحف و شیخ کبار و شاه عدل

روى خوب و خط خوب و سبزه و آب روان

Ma'nāları nümāyāndur. ḳaldı ki bu mişllü ḳalāla nazāruñ fā'idesi, nefsi iḳnā' ile nā-maḳreme nazardan imtinā'dur. Nitekim bir yirde mütesāvi'l-fezā'il kimseler bulınsalar içlerinden 'avreti güzel olan imāmete eḳaḳḳdur dimişlerdūr.

³⁰ Ü342a ve Ü342b boştur.

﴿ سيوم آمد ایمنی بر مال و جان ﴾ Üçüncüsü māl ü cān üzere emîn olmağ geldi. Pes māl ü cāna emniyyet, bā'is-i efzāyis-i 'ömr ve sebeb-i rāḥat idigi bī-iştibāhdur. Nitekim nāzım te'kīd-i ma'nā қаşdıyle eyidür:

﴿ میفزاید عمر مردم را ازان ﴾ Ādemüñ 'ömrü andan ziyāde olur. Āḥir-i mısrā'da olan **an**, mısrā'-ı evvelüñ mefhūmına işāretdür.

﴿ آنکه کارش بر مراد دل بود ﴾ Ol kimse ki anuñ işi göñlinüñ murādı üzere ola.

﴿ در بقا افزونیش حاصل بود ﴾ Devām ü şebātda aña ziyādelik ḥāşıl ola. **Beḳā**, bunda «devām» ma'nāsınadır. **Efzūnīde** yā' maşdariyyedür. Pes kişünüñ her tedbiri taḳdīre muvāfiğ olmağ bā'is-i devām-ı ḥayāt idigi bī-reybdür. Ve mü'minüñ mu'ammer olması fazīletine dālldür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: افضل الناس المؤمن المعمر gelmişdür.

[S351a] Der-Beyān-ı Sebeb-i Noḳşān-ı 'Ömr

﴿ عمر مردم را بکاهد پنج چیز ﴾ Ādemüñ 'ömrünü beş nesne eksildür. Ya'nī; ma'nī-i temettü'-i ḥayāt olur. **Bü-kāhed**, bā'-i istiḳbāl ile muzāri'-i müfred-i ḡā'ibdür; «eksildür» ma'nāsına müte'addidür. Maşdarı «kāsten»dür; eksilmek ve eksiltmek ma'nālarınca lāzım ve müte'addī olur.

﴿ یاد دارش چون شنیدی ای عزیز ﴾ Çünkü işitdün, anı ezber tut iy 'aziz. **Şinīdī**, māzīnüñ müfred-i muḥātabıdır; «işitdün» dimekdür. İşidecek [Ü343b] henüz beyān olunacağ iken nāzımuñ maḳām-ı muzāri'-de māzī getürdigi, söyleyecegi muḥaḳḳağ oldığına yāḥod her müstaḳbel, mürür-ı 'ömr ile māzīden ma'dūd oldığına işāret nüktesi içündür.

﴿ شد یکی زان پنج در پیری نیاز ﴾ Ol beşden biri ihtiyārılığda ihtiyāc-ı ḡayrdur. **Pīrī**, āḥirindeki yā' maşdariyyedür; «ihtiyārılığ» dimekdür. Ve ḡāḥ pīr, mürşid-i tarīḳate ıtlāğ olunur. Lākin bunda murād degüldür. **Niyāz**, zāhir-i ḥācet recāsına dirler. Ammā ḥāceti, ḥācet ister, yüzinden itmeyüp gizlü i'lām ile başḳa yüzden göstermeğ Fārisīde «nüḥüfte niyāz» dirler. Nitekim şā'irüñ:

ز بیم آن شه عشوه شدم نهفته نیاز

مباد طبع لطیفش که میشود مغیر

beytinde böyledür. Ma'lūm ola ki ādem erzel-i 'ömrü bülūğında tıfl-ı nāzenīn-meşreb ve kār u kesbe bī-iḳtidār ve daḥı: حب طول الحیوة و كثرة المال ḥadīs-i şerīfi mışdāḳınca tül-i emel ve cem'-i māl fikriyle ıztırāba dūçār olduğundan ḳanā'at-i ḳalīl üzere olmayup, faḳrından nāşī beyne'n-nās su'āle irtiḳāb ile rezīl olur. Pes bu vechile rezālet-i ihtiyāc, noḳşān-ı 'ömrüne ya'nī baḳıyye-i 'ömrden temettü' bulmamağā bādī olur. İmdi ihtiyār maḳūlesine ikrām lāzımdur. Zīrā anlarıñ 'ında'llāḥ ḳadrleri vardır. Nitekim: من شاب شيبة فى الاسلام كانت له نورا يوم القيامة ḥadīs-i şerīfi şānlarında kāfi ve daḥı ان يعذب الشيخ الكبير ان الله يستحى ان ḥadīs-i münīfi ri'āyetlerinde vāfidür.

﴿ پس غریبی وانکهی رنج دراز ﴾ Şoñra ḡarīblik ve müddet-i medīdede ḥastelikdür. Ya'nī; penc çizüñ ikincüsü bunlardur dimekdür. **Pes**, «şoñra» dimekdür. **Ġarībī**, yā'-i maşdariyye ile «ḡarīblik» dimekdür. [S351b] Luğat-i 'Arabıyyede ḡarīb, vaḥanın dan dūr olan bī-āşnāya dirler. Ġurbet, vaḥandan

intiḳāle dirler. Taḡrīb, beleden nefye dirler. İḡtirāb, eḳāribinüñ ğayrını tezevvüce dirler. Pes ğarīb, Fārisīde daḡı maʿnā-yı mezkūrda müstaʿmeldür. Ve ğāh ʿacīb maʿnāsına gelür. Nitekim; “ğarīb hāleti vardur” dirler. **Vʿānġehī**, «ve andan soñra» dimekdür. **Renc-i dirāz**, «uzun hastelik» dimekdür. Renc, Fārisīde «emek ve zaḡmet ve maraž» maʿnāsınadır. Dirāz, «uzun» maʿnāsınadır. Nitekim Māverāʿü'n-nehrde bir nehre «Dirāz-dür»³¹ diyü tesmiyenüñ vechi nehr-i mezkūruñ başı ğāyet ırāḳ ve uzun uzaḳ oldıġıdır. Maʿlūm ola ki ğurbetüñ fevāʿidi çoḳdur. Nitekim Ḳāsım-ı Meşhedīnüñ *beyt*:

نیست قدری هیچکس را در دیار خویشان
آب تا در کل بود آبست و در مینا کلاب

buyurdıġı ve daḡı Ḥʿāce Şāʿibüñ *beyt*:

کامل هنران در وطن خویش غریبند
در پشت صدف کوهر شهوار یتیمست

didıġı ebyāt-ı laḡıfler mışdāḳınca, kişinüñ kendi beldesinde ḳadri yoḳdur. Zīrā āb, mā-dām gülde oldıḳca ābdur. Ammā mīnāya naḳlinde gül-ābdur. Ve daḡı [Ü344a] şadefinde olan dürr-i şehvār bī-ḳadrdür. Ammā püşt-i şadefe ḡurūc u naḳlinde dürr-i yetīmdür ki, şarrafān-ı rüzġār yanında zī-iʿtibārdür. Ḥattā ğurbetde raġbet ḡarfī mevcüddür dimişlerdür. Lakin ğurbetüñ zaḡmet-i ğün-ā-ġünü daḡı maʿlūmdür. Nitekim: السفر قطعة من السقر ḡadīs-i şerīfī bunda şāhiddür. Bināʿen ʿaleyh kişinüñ ḡānesinde çekdiġi zaḡmet, ğurbetde olan şafāsından evlādur dimişlerdür. Ancaḳ taḡşil-i ʿilm ü kemāl ve puḡtelik, baḡr-i ğurbetüñ zaḡmetlerin çekmege mevḳūfdür. Nitekim Şāʿib:

نیست ممکن پختکی تحصیل کردن در وطن
خامئ عنبر کجا از جوش دریا کم شود

diyü buyurmuşlardur. Yaʿnī; vaḡanda puḡteligi taḡşil mümkin degüldür. Ve illā ʿanberüñ ḡāmlıġı, cüş-ı deryādan ḳande kem olur idi? Yaʿnī; ʿanber ḡāmlıġın deryāya düşmek ve āḡara sefer itmek ile giderür dimekdür. Şöyle ki Serendīb semtinde leb-i deryāda olan cibāl-i şāhiḳanuñ el irişmez ḳayalarında bal arısı mekān tutup, çıḳardıġı baluñ ger mūmı deryāya düşüp, bilād-ı sāʿire semtine aḳup vardıḳda, anı sāḡile ḳarīb maḡallerde cemʿ idüp şatarlar. [S352a] ʿAnber ol mūmdandur dimişlerdür, intihā. Ammā böyle olmayan ve zātında istiʿdād bulunmayana, kendi ḡānesi ḡoşdur. Zīrā hünersiz ādemüñ ʿusretde eli vü etegi boşdur. Nitekim Ḳāsım:

هر کسی در منزل خود پادشاهی میکند
نیست جای بهتر از دار الشفا دیوانه را

dimişlerdür. İmdi kişi kendi irādetiyle ğurbeti ihtiyār itmeyüp ḡānesinde ḡuzūrın aramaḳ gerekdür. Nitekim:

حضور خانه خود مغتنم شمار که تیر
بزور میرود از خانه کمان بیرون

³¹ El altındaki sözlüklerde (msl. Luġatnāme, Steingass...) *dirāz-rūd* درازرود şeklindedir.

beyt-i cevāhir-meşhūmı bu beyānda kāfīdür. Ve dağı müddet-i medīde hasteligüñ dağı hāli ma'lūmdur. Pes şiddet-i 'illetden mevte temennī itmek şer'an cā'iz degüldür. Nitekim hadīs-i şerīfde: لا يتمنى احدكم الموت لا ياريد علمىشدر. İmdi bu mişllü hastenüñ 'iyādesiyle hātırın celb, şer'an ve tab'an ve 'örfen lāzımdur. Nitekim H'vāce Kelīm eyidür, *beyt*:

زكوة صحت جسمت خسته پرسیدن
نكاهبانئ عمرست پیش پا دیدن

Ya'nī; haste hātırın şormaq zekāt-ı şihhat-i cismdür. Ayağı altında olana nazār itmek nigāh-bānī-i 'ömrdür dimekdür.

﴿ هرکه او بر مرده اندازد نظر ﴾ Her kim ki meyyite nazār birağur.

﴿ عمر او بی شک بکاهد ای پسر ﴾ Anuñ 'ömrü bilā-şekk eksilür. Pes nāzımuñ **mürdeden** murādı; maşlūb u maqtūl olmaq zāhirdür. Zīrā bu mişllü meyyite nazār, noqşān-ı 'aqla dağı sebebdür. Ve nāzıra, ğamm ve hemm ve hūzn-i elem īrās itmegın mağmūm u mehmūm u maḥzūnuñ ḥayātdan 'adem-i temettü'ci zāhirdür.

﴿ پنجم آمد ترس و بیم از دشمنان ﴾ Beşincisi düşmānlardan qorqu ve kıyu geldi. **Ters**, «qorqu»; **u(ve) bīm**, tersüñ 'atf-ı tefsīridür. [Ü344b] Pes düşmānları qor olmaq ve düşmān ḥavfindan mużtarib olmaq, bā'is-i noqşānī-i 'ömr idigi zāhirdür. Ve ekşer düşmāndan qorqmaq, Ḥudādan qorqmamağdan nāşī olmağın, Ḥudādan qorqmayanuñ noqşāniyyet-i 'ömrü bāhirdür. İmdi eşyā'-i ḥamse-i mezkūreden mübā'adet lāzımdur. Zīrā:

﴿ عمر را اينها همی دارد زیان ﴾ Bunlar 'ömrü ziyān u ḥusrān tutar. **İnhā**, ism-i işāretüñ cem'idür. Müşārun ileyi eşyā'-i ḥamse-i mezkūredür. **Ziyān**, ma'rūfdur. Ve gāhī zindegānī ma'nāsına gelür. Pes ḥavf ez-a'dānuñ noqşāniyyet-i 'ömrü sebebiyyetin mezīd-i izāḥ için nāzım eyidür:

﴿ هرکه او از دشمنان ترسان بود ﴾ Her ol kimse ki düşmānlardan qorqucu ola. **Tersān**, şıfat-ı müşebbehe-i Fārisīdür; «qorqucu» dimekdür.

﴿ کار او هر لحظه ديگر سان بود ﴾ [S352b] Anuñ işi her laḥza āḥar dürlü ola. Ya'nī; mużtaribü'l-bāl ve müşevveşü'l-aḥvāl ola. **Her laḥza**, «her göz açup yummada» dimekdür. Bunda zarfiyyet melhūzdu ve bunda ğāyet-i mübālağa vardur. **Diğer sān**, «āḥar ğüne» dimekdür. Zīrā diğer bunda «āḥar» ma'nāsınadır. Sān, Fārisīde «vech ve nev» ma'nāsınadır. Bunuñ beyānı şöyledür ki; insānda olan eczā'-i 'anāşır-ı erba'a birbirlerine zıddlardur. Ülfetleri, i'tidāl-i mizāca mevķūfdur. Qaçan bu mişllü ḥavf ile qalbe ıztırāb ve her laḥzada bir ğüne piç ü tāb-ı bī-ḥisāb vuķū'ında 'anāşırüñ ülfetleri za'if ve binā-yı beden inhidāma mā'il ü saḥif olur. İmdi ne itmek ile 'ilac mümkin olur? diyü bundan su'āl-i muqadder peydā olmağın cevāb tārīkıyle fezleke-i ebyātda nāzım eyidür:

﴿ از خدا ترس و مترس از دشمنان ﴾ Ḥudādan qorq; düşmenāndan qorqma.

﴿ کز همه دارت خدایت در امان ﴾ Ki Ḥudā seni emānetde tuta. **Emān**, Fārisīde üç ma'nāya gelür.

Biri, «mühletdür» ki aña ḥıfz lāzım gelür; bunda murād budur. Ve biri zinhār ma'nāsıdır ki şaşın

dimekdür. Ve biri mağāradur. Pes bunda: *خوف من الله خوف الله كل شيء و منه و من لم يخف الله* hadīs-i şerīfine işāret vardır. *خوف الله من كل شيء*

Der-Beyān-ı Şe’āmet-i Dürüg u Hıŝāl-i Bî-Fürüg

﴿ دور شو از پنج خصلت ای پسر ﴾ İy oğul beş haşletden ırak ol.

﴿ تا نریزد آب رویت در نظر ﴾ Tā ki nazarda ‘izzet ü ħurmetin zāyi‘ olmaya. **Tā ne-rized**, «tā ki dökilmeye» ya‘nī «telef olmaya»; **āb-ı rūyet**, «yüzünüñ şuyı» ya‘nī «‘izzet ü ħurmetüñ» dimekdür. Āhırdeki tā, hıŝāb içündür. **Der-nazar**, «halkuñ nazārında ve yanında» dimekdür. Ve mezkūr olacağı eşyā’-i erba‘anuñ biri kızb ve biri ulular ile mu‘ānede ve biri edesizlik ve biri sebük-sārılık [Ü345a] ve biri irtikāb-ı ħabāset olmağın, evvelkisini beyāna şurūf idüp nāzım buyurur:

﴿ اولاً کم کوی با مردم دروغ ﴾ Evvelen ādeme yalanı eksik söyle. Ya‘nī; hıç söyleme dimekdür.

Kem güy, «eksik söyle» ya‘nī «hıç söyleme» dimekdür. Bunda beşeriyet ħasebiyle, ādemden kızb şādır olmamağ nādirdür; bārī az söylemeli dümek nüktesine imā vardır. **Bā-merdüm**, «ādeme» ya‘nī «nāsa» dimekdür. **Dürüg**, zamm-ı dāl-i mühmele ile «yalan» dimekdür.

[S353a] ﴿ زانکه کردی از دروغت بیفروغ ﴾ Zīrā ki kızbden bī-zıyā vü bī-‘tibār olursın. **Z’ān ki**, «andan ötüri ki»; **gerdī**, fetḥ-i kāf-ı ‘Acemī ile «olursın» dimekdür. **Ez-dürüget**, «yalanuñdan»; **bī-fürüg**, «şu‘lesiz» ya‘nī «‘tibārsız» dimekdür. Pes bunda *الكذب يسود الوجه* hadīs-i şerīfine telmīḥ vardır. Ma‘lüm ola ki kızb şāḥibinüñ yüzini qara itmekden mā‘adā vaqt olur ki bā‘iṣ-i helāki olur. (...)

﴿ هرکه استیزه کند بامهتران ﴾ Her kim ki ulular ile mu‘ānede ider. **İstize**, «‘inād» ma‘nāsınadır.

Bā-mihterān, «ulu kimseler ile» dimekdür. Mihter, ziyāde ulu dimekdür. Elif ile nūn edāt-ı cem‘dür.

﴿ آبروی خود بریزد بیکمان ﴾ Şeksiz kendi yüzünüñ şuyını döker. Ya‘nī; kendi eliyle ħurmetini telef eyler dimekdür. Ma‘lüm ola ki herkes ile mu‘ānede mezmūmdur. Ĥuşūşan kibār-ı nās ile mu‘ānede gāyet kötüdür. Pes kibār-ı nās *مع اکابرکم البركة* hadīs-i şerīfi mışdāqınca ta‘zīmi lāzım olan kimselerdür. Anlara ta‘zīm bedeli ‘inād u cedellerinde olmağ, kişi ħaddini bilmemekdür. Be-her-ḥāl ħaddini bilmeyene ħaddini bildürürler. Nitekim Ḥāfız:

ببال و پر مرو اززه که تیر پرتابی

هوا گرفت زمانی ولی بخاک نشست

Ya‘nī; bāl ü pere iğtirār ile ħaddüñi şavuşma ki, uzağa atılan oğ egerçi bir zamān hevā-gır oldı. Velākin bī-‘tibār oldı dimekdür. Tır-i pertābī, uzağa atılan oğa dirler. Be-ḥāk nişest, bī-‘tibār oldı dimekdür. Ve daḥı Şā’ib:

از پایه خود هرکه نهد پای فراتر

مستیست که پروای لب بام ندارد

dimişlerdür. [Ü345b] Ya‘nī; kendi pāyesinden ziyāde her kim ki ayağını yuğaru [S353b] qor; ol bir mest-i lā-ya‘qıldür ki leb-i bāmdan pervā tıtmaz ve aşağı düşer dimekdür. Ve daḥı ħaddini bilmek pādşāḥlıkdur diyü Şā’ib:

درون خانه خود هر کدا شهنشاهیست

قدم برون منه از حد خویش سلطان باش

dimişlerdür. Ve dağı kendi miqdārın fehm itmek nişāne-i sa'ādetdür diyü:

پا منه از حد خود بیرون سعادت مند باش

نیست کمتر از هما تا جغد در ویرانه است

dimişlerdür. Pes haddinden taşra harekāt ile 'ināda düşüp mihterānuñ luṭf ile nazār u rütbe-baḥş oldıgını hazm itmeyüp haddinden ḥurūc ideni gözyaşı gibi bildirüp pā-māl iderler diyü Muḥliş:

ز لطف مردم اگر بر نظر نشانندت

مروز جای که چون اشک میدوانندت

buyurmuşlardur.

﴿ پیش مردم هر کرا نبود ادب ﴾ Halk atında her kim ki edebi olmaya. Ya'nī; edebsiz ola. **Piş-i merdüm**, «halkun öñinde» dimekdür. **Her ki-rā**, «her kimüñ içün ki»; **ne'aved edeb**, «edebi olmaya» dimekdür. Edeb, Fārisīde ıslāh-ı nefis ve 'ādet ve 'aceb ma'nāsınadır. Nitekim 'Örfinüñ:

ادب کی میکذارد تا بیوسم آستانش را

mısrā'ında bu ma'nāyadır.

﴿ کر بریزد آبرو نبود عجب ﴾ Eger 'izzet ü ḥurmeti telef olursa 'aceb olmaya. Zīrā:

Edeb hoşdur, edeb hoşdur İlähī

Edebsizlik ul eyler pādşāhi

dimişlerdür.

﴿ ای پسر با مهتران کمتر ستیز ﴾ İy oğul! Ulular ile az 'inād eyle. Ya'nī hiç mu'ānede itme dimekdür.

﴿ در حماقت آب روی خود مریز ﴾ Ḥamāatde kendi yüzünüñ şuyını dökem. Ya'nī; ḥurmetünü zāyī' itme dimekdür. Pes mihterān ile mu'ānede anca amalar işidür; yosa zīrekler işi degüldür dimege bunda işāret vardır. Ḥattā sālik-i 'ış-ı İlähī olan kimesnenüñ mübtedī iken müntehī da'vāsın eylemek ḥamāatindendür. Zīrā hadd-i şer'iyi ve tarī-ı mer'iyi tecāvüz itmemek üzre ḥullet maāmına vuşul bulmadın nāra düşmek ve şināver ü ğavvāş degül iken deryāya girmek gibidür dimişlerdür.

﴿ کر بعالم آب روی بایدت ﴾ Eger 'ālemde saña āb-ı rüyuñ gerek ise. Ya'nī; adr ü 'itibāruñ lāzım ise:

﴿ با ادب خلق نیکویی بایدت ﴾ Saña edeb ile halk eyülügi gerek. Pes nāzımuñ 'ālemde 'izzet ü ḥurmet ve 'itibār bulmağı edeb ile ḥüsn-i ḥula rab eyledigi; edeb ḥüsn-i ḥuldan 'ibāretdür [S354a] ve edeb aḥlā-ı ḥamīde ile mevşüfiyetdür dimege işāretdür. Zīrā edeb tevfi-ı İlähī ile maḥz-ı luṭfdur diyü ḥazret-i Mevlānā Meşnevīsinde *beyt*:

از خدا جویم توفیق ادب

بی ادب محروم از لطف رب

buyurmuşdur. Ve edeb, aḥlā-ı ḥamīdeden 'ibāret oldıgı meşāyih-ı muḥaıinüñ:

ادبوا النفس ايها الاحباب

طرق العشق كلها آداب

didiklerinden ma'fūmdur. Ve taşavvuf ile sülük dağı edebden 'ibāretdür diyü Ebū Ḥafş-ı Kebîr: التصوف
ادب مقام ادب و لكل وقت ادب و لكل حال ادب و لكل مقام ادب buyurmuşdur. Ve dağı sālike lāzım olan ehl-i dil
huzūrında bāṭınını mü'eddeb eylemelüdür ki 'itāb-ı bāṭından ḥalāş bula. Ve zāhirin ehl-i zāhir çatında
mü'eddeb itmelüdür ki 'itāb-ı zāhiriden āzād ola. (...[S354b, Ü346a, Ü346b]...)

﴿ هرکه آهنگ سبکباری کند ﴾ Her kim ki ḥıffet ü bî-âkıllık kaşdın ider. **Āheng-i sebükbārī**,
izāfetle «sebükbārılık kaşdın» dimekdür. Āheng, «kaşd» ma'nāsınadır. Sebükbār, «ḥafıfı'l-âkı»
ma'nāsınadır. Āḥirindeki yā' maşdariyyedür.

﴿ از وی آب روی بیزاری کند ﴾ Āb-ı rüy andan bî-zārılık ider. **Bizārī**, yā'-i maşdariyye
«uşanıklık» ma'nāsınadır.

﴿ جز حدیث راست با مردم مگوی ﴾ Ḥalka toğrı sözden ğayrı kelām söyleme. **Ḥadīs**, muṭlakā
«ḥaber» ma'nāsınadır. **Merdüm**, bunda «ḥalk» ma'nāsınadır. **Me-ğüy**, nehy-i ḥāzırur; «söyleme»
dimekdür. Ya'nī; halka ḥaber virdikde, ḥaberüñ toğrısından ğayrını söyleme.

﴿ تا نکرد آب رویت آب جوی ﴾ Tā yüzüñüñ şuyı āb-ı cüy olmaya. Ya'nī; āb-ı revān gibi cereyān
eylemeye. Pes āb-ı revānıñ girü dönmesi muḥāl oldığı gibi eger ḥaber virenüñ āb-ı rüyü vü 'izz ü ḥurmeti
gidüp bir dağı girü gelmez dimege bunda nükte vardır. Nitekim Ḥ'āce Şā'ibüñ *beyt*:

در حفظ آب رو چو کهر باش سخت تر

کین آب رفته باز نیاید بجوی خویش

beyt-i laṭıfından bu ma'nā zāhirdür.

﴿ از خلاف وان خیانت باش دور ﴾ Ḥilāf u ḥıyānetden uzağ ol. Ya'nī; ḥılāf ve emānete ḥıyānetden
ba'ıd ol. Zırā bunlar münāfık 'alāmetidür. Nitekim: [S355a] اية المنافق ثلاثة و ان صام و صلى و زعم انه
hadīs-i şerīfi bu beyāna dālldür. Ve ḥā'in ü bî-ahdün
īmānı kāmıl [Ü347a] olmadığı ve felāḥ bulmadığı له ولا دين لمن لا عهد له hadīs-i
şerīfi ile müşbetdür. Bu mişllü münāfık ile şöḥbetden, kelb ile ülfet hoşterdür diyü *beyt*:

صد بار بود سک موافق

بهتر ز برادر منافق

dimişlerdür. Ve emānet mālдан ve meclisden e'ammdur. Pes bir şöḥbeti bir kimse ile miyānede idüp
didürdikden şöıra ol meclisi āḥara söylemek, ol emānete ḥıyānet itmekdür. Nitekim Nābī
eyidür *beyt*:

Ben itdigüm niyāzı idersin raḳıbe fāş

İy süst-ahd meclis emānet degül midür?

Ve ba'ızı nüşhada ḥıyānet mevķı'ıne ḥabāşet vāķı'dur. Ma'nāsı ḥabıslıkdür; gerek aķvāldede olsun ve gerek
a'māldede olsun. Ve ba'ızı nüşhada şıġa-i cem' ile ḥabā'ış vāķı'dur. Ḥabā'ış, ḥabışüñ cem'i oldıġda;

murdârlardan ırak ol demek olur. Yâhod şeytândan ırak ol demek olur. Zîrâ habâ'îş, şeytânun erkek ve mûzîsine dağı dirler. (...)

﴿ تا بود پیوسته در روی تو نور ﴾ Tâ ki muttaşıl senün yüzünde nûr ola. Pes hilâf u hıyânetden ve habâset ü habâ'îşden dūr olanun yüzü ve qalbi pür-nûr olmağ bî-reybdür. Zîrâ âyine-i qalb münevver olmadıqca 'aks-i nûr yüzde zühür eylemediği mağallerinde meştûr ve erbâb-ı işârât 'indinde meşhûd u meşhûrdur.

﴿ کر همی خواهی که کویندت نکور ﴾ Eger ister iseñ ki hem-vâre saña eyü söyleyeler. Ya'nî; kimseden nâ-ma'kûl söz işitmeyesin.

﴿ ای برادر هیچ کس را بد مگو ﴾ İy birâder hiç kimseye kötü söyleme. Zîrâ kötü söz, geçmez aqça gibi şâhibine redd olunur. Ve belki bir sözün yirine iki işidürsün. Nitekim:

ٲاğ halka gibi gûşuña pendüm cevâhirin

Dervîşünün cevâbına incinme iy dede

[S355b] Ma'nâda yine kendi sözündür işitdigün

Bir söyleyenler iki işidür bu qubbede

dimişlerdür. Bunuñ tafşîli yukarda sebğ eylemişdür.

﴿ تا نباشی در جهان اندوهکین ﴾ Tâ ki cihânda pür-guşşa olmayasıñ. **Endühgîn**, endüh-âgîn lafzlarından muğaffedür; «guşşa ile memlû» dimekdür. Zîrâ endüh, guşşa ma'nâsınadır. Âgîn, medd-i elif ve kesr-i kâf-ı 'Acemî ile «tolu» ma'nâsınadır. Nitekim hışmgîn ve emşâlinde böyledür. İmdi ğamm u guşşadan me'mûn olmağ diler iseñ:

﴿ از حسد در روزگار کس را مبین ﴾ [Ü347b] Rûzgârda bir kimseyi hasedden görme. Ya'nî; bir kimseye nazar-ı hased ile bakmayup mâ-şasema'llâha râzî ol dimekdür. Pes hased didigümüz meclisde mezemmete ve meleklerden la'nete ve halvetde guşşa vü miñnete ve 'inde'l-mevt şiddete ve maşşerde fazîhate ve cehennemde 'uqûbete ve ğağab-ı Cebbâra muşâdifete ve sedd-i bâb-ı ni'mete bâ'îş bir kesilmez ğamm ve ecrsiz muşîbetdür didikleri üzre hâsîdün guşşadan 'ibâret olacağı bî-iştibâhdur; tafşîli sebğ eylemişdür. Ve eşyâ'-i hamse bu beyt ile altı olur dinmeye. Zîrâ metn-i nâzımda nüşha keşîr olmağın tarafumuzda olan nüşhada bu beyt dağı bulunmağın şerğ olunmuşdur.

Der-Beyân-ı 'Alâmet-i İmân

﴿ اصل ایمان هست شش چیز ای وحید ﴾ İmanun aşlı altı şeydür iy vağîd! **Aşl-ı imân**, izâfetle «îmanun aşlı» ya'nî zâbıta ve mebnâ 'aleyhi dimekdür. Zîrâ aşl ve kânûn ve kâ'ide ve zâbıta bir ma'nâyadır. İmân ma'rûfdur. **Hest**, bunda edât-ı haber olan est ma'nâsınadır. **Şeş çîz**, «altı nesne» dimekdür. Edât-ı haber bunuñ âlîrine merbûtdür. **İy vağîd**, «iy 'ilmde yegâne» dimekdür; bunda murâd budur. Ve Velîd bin Muğîrenün lağabıdır. Nitekim *ذرنی ومن خلقت وحیدا* âyet-i şerîfi buña dâlldür. Ve bir şâ'ir-i bî-nazîrün mağlaşıdır ki aña Mirzâ Vağîd dirler.

﴿ با تو کویم کر بدل خواهی شنید ﴾ Saña diyeyüm eger cān u dil ile işitmek isterseñ. **Şenīd**, bunda şenīden gibi «işitmek» ma'nāsınadır.

﴿ سه ازان شش با یقین خوف و رجاست ﴾ Ol altı nesneden üçü yaqīn ile ḥavf u recādur. Pes bu üçüñ her birlerinin beyānı tafşile muhtāc [S356a] olmağın evvelden mertebe-i muḳaddemeleriyle beyān olunmuşdur. Şöyle ki **yaqīn** lügatde; bir nesnenün ḥaḳīḳatine ḳalb vāḳıf olmaḳdur. Ammā iştilāh-ı şer'ede olan ma'nāsı ḥazret-i Kerrār razıya'llāhu 'anhuñ: لو كشف الغطاء ما ازدت یقینا kelāminuñ mefhūmından müstefāddur. Ya'nī; meşelā aḥvāl-i āḥiretten mevt gibi veyā mükāşefe gibi muğayyebātadan, kendü ile imān vācib olan nesnelereñ hiçābuñ ref'i muḳaddemen olan yaqīnūñe ziyādelik virmeyüp, mü'min-i behereñ muğāyēbe vü mu'āyenesi saña müsāvī ola dimekdür. Lākin 'inde'l-muḥaḳḳıḳīñ yaqīnūñ birbirine nisbeten ṭabaḳātı vardır. (...[Ü348a]...) **Ḥavf**; 'ānifen yukaruda beyān olunmuşdur. **Recā**; ümīd ma'nāsınadır. Beyānı 'inde'l-muḥaḳḳıḳīñ şöyledür ki; ḳalbde olan şıfāt eger sābit olursa ol vaşfa maḳām dirler. Ve illā ḳalbde cevelānı ḥasebiyle aña ḥāl dirler. Pes maḥbūb u mekrūhdan sālike ḥāşıl olan nesne iki kısımdur. Kısm-ı evvel, ḥālen mevcūd olandır. Aña vecd ve daḫı zevḳ ve daḫı idrāk dirler. Kısm-ı şānī, māzīde mevcūd olandır ki [S356b] aña zıkr dirler. Ammā istiḳbālde olacaḳ nesne eger ḡalebe ile ḥuṭūr ider ise aña tevaḳḳu' ve intizār dirler. Ve ol intizārında oldığı nesne maḥbūb olur ise recā dirler. Ve eger mekrūh olur ise ḥavf dirler. Ve ol muntazır olan nesneye bir sebep lāzımdur. Zīrā vücūdı ve inṭifāsı ma'lūm sebebden ḥālī olana temennī dirler. İmdi ḥavf ve recā kendüde tereddūd olan nesnede olur; yoksa maḳtū'un bih olan nesnede olmaz dimişlerdür. İmdi dünyā 'uḳbānuñ mezra'asıdır. Şöyle ki; ḳalb arz yirindedür; imān, tuḥm-ı pāk yirindedür. Ve tātāt, ol arzuñ taḥḥīr ü ḥarāşet ü şıḳāyet için tedārük-i mecrā yirindedür. Bundan soñra 'abdūñ Ḥudādan yevm-i ḥaşād olan kıyāmete dā'ir istekleri, şāḥib-i zer'uñ cāy-ı zer'i yirindedür. Pes bu vechile şerā'it-ı zirā'ate ri'āyetden soñra zāri'uñ oturup, zer'i kemāle varıncaya dek bi-'avni'llāh zirā'atūñ āfāt-ı semāvī ve arāzīden maḥfūziyyetine intizārına recā didikleri gibi mü'minūñ mezkūr ümīdine recā dirler. Ammā bunuñ ḥılāfı üzre iken Ḥudādan ḡufrān u liḳā recā idene aḥmaḳ ve maḡrūr dirler. Nitekim şā'irūñ *beyt*:

درین مزرع اکر مردم اکر زن
کسی کندیم نخورد از کشت ارزن

beytinden me'al ma'lūmdur. Pes recā bā'is-i tātāt [Ü348b] olmağın aşl-ı imāndan 'add olunmuşdur. (...)

﴿ پس توکل پس محبت پس حیاست ﴾ [S357a] Soñra tevekkül, soñra maḥabbet ve soñra ḥayādur. **Tevekkül**, ḡayra i'timād ve izḥār-ı 'acze dirler. Pes tevekkül, ḳalbūñ müvekkel üzre i'timādından 'ibāretdür. Müvekkelde ḳuvvet ve şefḳat ve hidāyet oldığına i'tiḳāda mevḳūfdur. İmdi Ḥaḳḳı cümle şıfāt-ı celīleler ile ḳalbde itḳān itdikde tevekkülüñ ancaḳ Ḥaḳḳa olur. Ammā bunuñ gibi yaqīn ḳalbde olmayınca tevekkülde kemāl bulunmaz. Pes tevekkülüñ kemālī, ḳuvvet-i ḳalb ile ḳuvvet-i yaqīne mevḳūfdur. Ve bu ḳuvvet ü za'f ḥāletleri için üç derece vardır. Derece-i ulā, kefāletu'llāh ve 'ināyet-i İläha i'timāddur. Ve derece-i şāniye bundan aḳvādur ki ḥālūñ tıfluñ anası ile olan ḥālī gibi olmaḳdur. Zīrā tıfl māderinden ḡayrıyı bilmez. Tevekkül umūrında ancaḳ ana demek vird-i lisānı olur. Derece-i şālişe bundan daḫı

aķvādur ki hālūñ ğaşşāl öñüñde olan meyyitūñ hālī gibi olmaķdur, intihā. Pes mütevekkil her hāle emānadur. Nābī:

Zilzāl-i ‘avāşıfdan emān ise murāduñ

Bünyān-ı felek-sāy-ı tevekkülde mekīn ol

didikleri İbrāhīm-i Edhemūñ menākıbından ma‘lūmdur. Şöyle tārik-i tāc u ķabā ve ‘āzim-i kūy-ı Ğudā olup şahrāda bī-zād u rāhile gider iken nā-gāh iblīs-i mel‘ūn, İbrāhīmūñ yolu üzre tırup: “Yā İbrāhīm! bī-zād u rāhile tevekkülde yolda ‘āciz ü dil-ħaste ķalursın” didikte İbrāhīm dergāh-ı Ğudāya yüz tıtip: “Yā Rabb! bu düşmānuñ tasalluñın üzerimden ķaldur” diyü münācāt eyledi. Ol zamān İbrāhīme ilhām-ı Ğudā meded-res olup: “Yā İbrāhīm! İblīs-i la‘īnūñ saña tasalluñına sebep vādī-i tevekkülde iken omuzuñda maħfūz olan meblağdur. Eger tevekkül-i tāmūñ [Ü349a] var ise ol meblağı tırh eyle” dindikde İbrāhīm eyidür: “Meger ücret-i ķārdan dört dirhem artırup ħırķada ħıfz itmişdüm. Pes bunı işitdikde ol dirhemleri ķıķarup şahrāya nişār idüp mel‘ūnuñ vesvesesinden āzād oldum” dimişlerdür, intihā. Pes bu menākıbuñ ħitāmında nāzım Müferriħātında eyidür, *nāzm*:

توکل کن اکر دیدار خواهی

توکل کن اکر اسرار خواهی

بهر کاری توکل کن بدانار

توکل باشدت از بد نکهدار

intihā. **Maħabbet**, «sevgi» ma‘nāsınadır; murād maħabbetu’llāhdur. Pes cümle maķāmātuñ a‘lāsı maħabbet maķāmıdır. Zīrā maħabbetūñ [S357b] şemeresi şevķ ve üns ve rızādur. Ve mevķūfun ‘aleyhi; tevbe ve zühd ve şabrdir. Ve maħabbet didigimiz, maħabbet-i Rasūlü’llāha maķrūn gerekdür. Zīrā maħbūbuñ maħbūbı, maħbūbdur. Fe‘alā-hāzā, evliyā vü ‘ulemā vü şulehāya maħabbet ke-zālikdür. Ve maħabbetu’llāhuñ ħuşūlinde bir ķaç esbāb vardır. Sebeb-i evvel, Ğudā-yı müte‘ālī kemāl sıfātlarıyla bilmekdür. Nitekim Ğasen-i Başrī eyidür: Ğudāsını bilen Mevlāsına maħabbet ider; dünyasını bilen dünyādan nefret ider, intihā. Pes aşl-ı imāndan ma‘dūd olan maħabbetün muķtezāsı üzre muħıbb olan, ‘ışķ-ı İllāhī ile mevşūf gerekdür. (...) Ğattā ‘ışķ didikleri ħālet-i muħriķanuñ beyānında dimişlerdür: Luğat-i Fārisīde ‘ışķ bir şarmaşığuñ adıdır ki her ķanğı şecere şarılsa ol şeceri elbette ķurudur. Aña leblāb ve daħı ‘aşāķa daħı dirler. Pes ‘āşıķuñ hālī bundan ma‘lūmdur. **Ğayā**, luğatde «utanmaķ» ma‘nāsınadır. İşılāh-ı şer‘de; irtikāb-ı ķabāyılı ħavfından nefsi ħabs itmekdür. Pes aşl-ı imāndan ma‘dūd olan ħayā, ħaķķ-ı ħayā ile Ğudādan istiħyādur ve her mü’mīn bunuñla me’mürdür. (...[Ü349b]...) Ve bu vechile Ğaķķdan ħayā, maħabbetu’llāhdan nāşīdür. Nitekim من احب الله استحيى ħadīs-i şerīfi bu beyānda hüveydādur. [S358a] Ve böyle olan ‘abdi Ğudā sever. Nitekim: ان الله يحب الحي المتعفف ħadīs-i şerīfi bu bābda ezherdür. Pes ħayādār olanda ‘ıffet ü ħayā’-i Ğaķķdan nāşī günānuñ ğufrānına ğöz yaşları dōkmek lāzımdur ki mazħar-ı mağfiret ü zevķ-yāb-ı raħmet ola diyü beyt:

بمحرر کام نوقش جرعه نوش مغفرت کردد

کنهکاریکه اشک آلوده شرمست عصیانش

dimişlerdür. Pes nâzım asl-ı îmân olan şeş çizi icmâlen beyân ‘aķabinde bunlar ile muttaşif olan evliyânun hâllerin beyâna şurû‘ idüp buyurur:

﴿ هرکرا نور یقین حاصل بود ﴾ Her kime ki nūr-ı yaķın hâşıl ola.

﴿ صاحب ایمان روشن دل بود ﴾ Münevverü’l-ķalb şāhib-i îmân ola. Pes **rūşen-dil** fi’l-aşl mürekkebdür. Münevverü’l-ķalb ma’nāsına. Bu maķāmda şāhib-i îmānuñ şıfatı olmuşdur. Pes nâzım recādārānuñ hālinde eyidür:

﴿ نامه اعمال اکر نبود سپید ﴾ Defter-i a‘māl eger beyāz olmaya. Ya‘nī; ḥasenāt üzerine seyyi’āt ğālib ola. **Nāme-i a‘māl**, izāfetle «defter-i a‘māl» dimekdür. Zīrā nāme bunda kitāb ma’nāsınadır. Ve ğāh seylāb-ı ḥaṭṭ-ı ta‘līķ ma’nālarına gelür. A‘māl, ‘amelün cem‘idür. Pes bu nāmeden murād; kirāmen kātībīn meleklerinün yazdıķları defter-i a‘māldür ki عن الشمال قعيد و عن اليمين انا يتلقى المتلقيان ایyet-i şerīfi mişdāķınca kātīb-i ḥasenāt saĝ ṭarafda oturur. Ve kātīb-i seyyi’āt şol ṭarafda oturur. Ve kātīb-i ḥasenāt ‘abdün bir eyü ‘ameli olduķda on yazar ve kaçan kötü ‘ameli olsa şol ṭarafda oturur seyyi’āt yazan meleke eyidür: “Yedi sâ‘at şabr eyle. Şāyed tesbīh ü istiĝfār eyleye” dir. **Ne’bved sepīd**, «beyāz olmaya» dimekdür. Pes defter-i a‘mālün beyāz olması seyyi’ātuñ maḥvından kināyedür. Ol ise keşret-i ṭā‘at ile fi‘l-i ḥasenāta mevķūfdür. (...[Ü350a]...) İmdi nāme-i a‘māl beyāz olmaz ise ya‘nī kendi kendünü ḥisāba çeküp, ḥisābuñda ḥasenātuñ seyyi’āt üzerine ğālib gelmez ise Ḥudādan ümīdi kaç‘ itmeyüp recā’-i raḥmetde ol. Nitekim nâzım eyidür:

[S358b]﴿ رو مباش از زحمت حق نا امید ﴾ Yürü raḥmet-i Mevlādan nā-ümīd olmasun dimekdür. Zīrā emr-i ḥāzırdan soñra gelen nehy-i ḥāzıra, nehy-i ğā’ib ma’nāsı virilmek ķā’idedür. Buña ğöre **me-bāş** fi‘linün fā’ili, ol nāme-i siyāh şāhibi olan kimse olur. Murād; keşret-i zünüb, recā’-i maĝfirete māni‘ degüldür dimekdür. Nitekim bu beyānda āyāt u eḥādīs-i şerīfe çokdur. Ve raḥmet-i Ḥaķķuñ vüs‘ati ma‘lūm iken ümīdi kaç‘ itmek küfrdür. Hemān ‘abd elden geldiĝi kadar ğünāhdan ḥazer ve Ḥudānuñ raḥmet-i ğufrānını recā’-i raḥmete müstaḥzar olmaķ gerekdür. (...)

﴿ هرکه خوفی نبود اندر جان او ﴾ Her kim ki anuñ cānında bir ḥavf olmaya. Murād; ḥavf-ı İlähī bulunmaya dimekdür.

﴿ ای پسر باشد ضعیف ایمان او ﴾ İy oĝul! Anuñ îmānı za‘ıf olur. Nitekim Allāhdan ķorķmayanun îmānı olmaz didikleri bu ma’nācadur.

﴿ هرکرا نبود توکل بر خدا ﴾ Her kimün ki Ḥudā üzre tevekküli olmaya.

﴿ شاید بروی بگریی های های ﴾ Saña lāyıkdur ki anuñ üzerine hāy-hāy aĝlayasın. **Şāyedet**, «saña lāyık olur»; **ber-vey**, «anuñ üzerine» ya‘nī bī-tevekkül olanun hālīne; **bi-giryi**, yā’-i sāniye ḥiṭāb içündür; «aĝlayasın» dimekdür. **Hāy-hāy**, hāyā-hāydan muḥaffefdür; «ehl-i mātēmün ğavĝası» ma’nāsınadır. Ammā hāyā-hūy dinse, ‘arūsun ḳutukluĝı maḥallinde, erbāb-ı ṭarabuñ şūr-ı ğavĝası ma’nāsına olur. Nitekim şā’irün:

فلک از مجلس انس تو پر از هایهای

عالم از کریه' خصم تو پر از هایهای

beytinden ma'neyn-i mezkûr müsteşheddür. Pes nâzımuñ bu beytinde mütevekkil olmayanuñ hâli şöyle harâb olur ki âhar kimesneler kendinuñ hâline rahmen girye kılmak sezâ olur. İmdi kendinuñ girye vü zârı ne güne olduğu bundan ma'lûm olur dimege işâret vardır.

﴿ آنکه حب حق نباشد در دلش ﴾ Ol kimse ki anuñ kalbinde hubb-ı İlâh olmaya. Pes bunda maḥabbet, kalb-i muḥibbde olduğına [Ü350b] imâ vardır. [S359a] Ve maḥabbet-i Ḥaḳḳ üzere degül iken maḥabbet da'vâsında olanlara müdde'î ta'c'bîr iderler. Pes böyle olan müdde'î veyâ hiç maḥabbet dâ'iresine girmeyüp maḥabbet-i mäsivâda olan:

﴿ از عمل جز باد نبود حاصلش ﴾ Amelden anuñ hâşılı hevâdan ğayrı olmaya. Ya'nî; amel-i âhîretde tehî-dest ola dimekdür. Bu ta'c'bîr Fâriside çokdur. Nitekim «yelqovan» didiklerin «bâd-peymâ» ile ta'c'bîr iderler. Murâd; «eli boş» dimekdür. Bâd be-dest ve daḥı tehî-dest didikleri gibi. Qaldı ki bunda maḥabbet-i İlâh olmayanuñ amelinüñ hiç olmamasına yâhod adem-i ḳabûline imâ vardır. Ve daḥı bâd kelimesi Fâriside niçe ma'nâya gelür. Evvelen hevâ ma'nâsına gelür. Nitekim ânifen beyân olındı. Ve daḥı sülhan ma'nâsına ve âh itmek ma'nâsına gelür. İmdi buña göre maḥabbet-i İlâh olmayanuñ ameli ḳavl-i mücerred ve âhîretde kârı âh eylemekdür dimege daḥı ihtimâl vardır. Nitekim nâzımuñ bunuñ zeylinde getürdigi beyt bu ma'nâya münäsibdür.

﴿ باش ای بنده خدا را دوستدار ﴾ İy ḳul! Ḥudâyı dost tutıcı ol. Ve nâzımuñ bunda **bende** zıkr eylemesi, ḳul olan 'ubüdiyyet ve ma'budına maḥabbet üzere gerekdür dimege işâretdür. **Dostdâr**, terkîb-i tavşîfîdür; «dost tutıcı» ma'nâsınadır.

﴿ تا رهی تو از عذابش در کنار ﴾ Tâ ki anuñ 'azâbından ḳurtulasın. **Tâ**, «tâ ki»; **rehî**, muzâri'-i muḥâtabdur; «ḳurtulasın» dimekdür. **Tu**, ḥiṭâb edâtıdır. **Ez-azâbeşde** şîn-ı zamîr Ḥudâya râci'dür. Ma'nâ; «azâb-ı Ḥudâdan» dimekdür. **Der-kenâr**, «kenârda» dimekdür. Lafz-ı mezkûr ile gâhî hâlet-i vuşlatda ḳucmak ma'nâsından kinâye iderler. İmdi 'abdüñ Ḥudâya maḥabbet eylemesi, emrini tutup nehyinden kaçmak ile olur. Ve illâ Ḥudânuñ 'azâbına mazhariyyet der-kârdur.

﴿ ای برادر شرم از ایمان بود ﴾ İy ḳarındaş ḥayâ imândandır. Pes bunda الحياء من الايمان و hadîs-i şerîfine imâ vardır. (...[S359b]...)

[Ü351a] Der-Beyân-ı Ān ki Āb-rü Ez-Ān Bi-Yefzayed

﴿ میفزاید آبروی از پنج چیز ﴾ İzz ü ḥurmet beş nesneden artar.

﴿ با تو کویم بشنو ای اهل تمیز ﴾ Saña diyeyüm işit, iy idrâk ü başîret ehli.

﴿ چون بکار خویش حاضر بوده ﴾ Çünkü kendi işüñle meşğül olmışsın. Ya'nî; kendüñe lâzım olmayandan ḥazer üzresin.

﴿ آبروی خویش را افزوده ﴾ Kendi 'izz ü ḥurmetüñi arturmuşsın. Mısrâ'aynuñ âhîrlerinde olan hemzeler ḥiṭâb ma'nâsını müş'irdür. Pes kendi ḥaddini bilüp kârına meşğül veyâ me'mûr olduğu ḥizmete müteheyyi' olan, kendi 'izzetini arturmak bî-reybdür.

﴿ از سخاوت آبروی افزون شود ﴾ Selhāvetden ʿizz ü hürmet ve qadr ü ʿtibār ziyāde olur. Ve bu ʿizz ü hürmet dünyāya maqşūr degüldür; belki āhiretde dađı ziyāde olur. Nitekim الجنة دار الاسخياء hadīs-i şerīfini tercemede dimişlerdür, *naẓm*:

İy olan kârgāh-ı ʿālemde
Tālib-i dest-māye-i aʿmāl
İster iseñ kavāʿid-i dāreyn
İt nuqūd-ı semāhati iʿmāl

﴿ وز بخیلی بی خرد ملعون شود ﴾ Ve ʿaqlsız kimse bağıllikden melʿün olur. Pes bunda bağıllik, mezkūr ʿizz ü hürmet-i dāreynenden mağrüm u mağrüd olmasına ve buđl, ʿaqlsızlıđdan nāşī oldığına bunda işāret vardır. Ve bağıl olan be-her-ğāl ħarīş olur. Ve ħarīş-i cemʿ-i dünyā olana bī-ʿaql dinmek: الدنيا دار من لا دار له و مال من لا مال له و لها يجمع من لا عقل له hadīs-i şerīfinden zāhirdür. Ve bağıle melʿün olur dindigi eşıyānuñ varacağı cennetden mağrüdiyyeti ve cīfe-i melʿüne olan dünyā ile ülfet ü mağabbeti ve şeytān-ı melʿüne mütābaʿati hasebiyledür. Ve muqārin-i ħikmeti ađz eylemek meşhürdür.

﴿ هرکرا بر خلق بخشایش بود ﴾ Her kim ki ħalq üzre bađşāyiş yaʿnī rağm ü şefqati ola. **Bađşāyiş**, «merĥamet ve kerem ve şefkat» maʿnāsınadır.

﴿ آب روی او در افزایش بود ﴾ Anuñ ʿizz ü hürmeti ve nām u şanı ziyādelikte ola. **Efzāyiş**, āhiringdeki şın maşdariyyedür. Maʿnāsı «artuğluk ve ziyādelik»dür. [S360a] Pes merāđim-eşer olan her ħâlde muʿteber olmağ eźherdür. Bu ħâl ekşer erbāb-ı ħükümetde lāzım u lāzıbdür. Reʿāyāya rağbet ve zuʿafāya merĥamet ile nıkū-nam u ʿizz ü rifatde şöret ve efzūnī-i ʿömr ü devlet ile saʿādet ü iĳbāl bula. Ve dağı bu ħaşlet, ħışāl-i ħamīde-i evliyādandır. (...)

﴿ باش دائم برد بار و با وفا ﴾ Dāʿimā ħamül ü vefādār ol. **Bürd-bār**, terkīb-i tavşifdür; «ezā vü cefāya taĥammül idici yavaş kimse»ye dirler. **U(ve) bā-vefā**, bürd-bār kelimesinüñ üzerine maʿtūfdür; **bāş** lafzı bunuñ dağı üzerindedür. Bā kelimesi, muşāĥabet içündür. Vefā, «sözini ve ʿahdini [Ü351b] yirine getürmeg»e dirler. Evvelen ezā vü cefāya taĥammül eylemek ħüsn-i ħulkuñ şemerātındandır. Nitekim Fađr-i ʿālem şallaʿllāhu ʿaleyhi ve selleme kavmi eziyyet eyledikde: “Yā Rabb! Qavmimi mağfıret eyle. Ĥaĳıkat-i ħāli bilmezler” diyü duʿā buyurur idi dirler. Ve selef ü ħalefde geĉen evliyāʿ u etĳiyālaruñ taĥammülleri ħod meşhürdür. Nitekim Kelīm eyidür:

پارهٔ مومم بدست انقلاب روزگار

ره نخواهم ساخت هر صورت که خواهد رو دهد

ve yene şāʿir buyurmuşdur:

دشمن قوی و کار دل تنزلست

دردیکه بی دواست علاجش تحمل است

Ve ezā vü cefā-yı nās her ne qadar bī-ĥadd ü bī-ĳiyās olsa erbāb-ı ħāl aña taĥammül eylemek gerekdür diyü:

از جور آشنا نرمد هرکه آشناست

ساحل ز تیغ موج محابا نمیکند

buyurmuşlardır. Muḥābā, Fārisīde iḥtirāz maʿnāsınadır. Lākin erbāb-ı ḥalden olmayan bī-mecāl ü taḥammül, bisyār kişiyi bī-ḳadr u iʿtibār ider diyü *beyt*:

کند تحمل بسیار مردرا بیقدر

کمان چو تن بکشیدن دهد کباده شود

buyurmuşdur. Kebāde, Fārisīde bā'-i muvaḥḥide ile ol nerm kemāndur ki anuñla kemān-keşlige [S360b] meşḳ iderler. Nitekim Mīr Nazmīnūñ *beyt*:

کباده کرده مارا چرخ کویا

که نکناری بهیچ از دست خود را

beytinden müstefāddur. Ḥulāşa-i kelām bürd-bārlik her vechile maʿḳüldür ve erbāb-ı ḳulüb ʿinde maḳbüdür. (...) Ve daḫı vaʿd ü ʿahde vefā hoşdur. Vaʿd, ṭaraf-ı vāḥidden olur; ʿahd, ṭarafeynden olur. İmdi vaʿde vefā vācibdür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: värid olmağın tercemesinde dimişlerdür, *naẓm*:

Her ne kim ola zīver-i nuṭḳuñ

Anı icrāya ol nesāḳ-perdāz

Farzdur niyyet-i kirāmda vaʿd

Anı farz oldı eylemek incāz

(...[Ü352a]...) İmdi bürd-bār u vefādār ol:

[S361a] ﴿ تا بروی خویش بینی صد صفا ﴾ Tā ki kendi yüzünde niçe şafā göresin. **Tā**, «tā ki»;

be-rüy-ı ḥiṣ, «kendü yüzünde» dimekdür. Evvel olan bā ḫarfı zarfiyyet içündür. **Binī**, muzāriʿ-i müfred-i muḥāṭabdur; «göresin» dimekdür. **Şad şafā**, «niçe şafā» dimekdür. Bu taʿbīr Fārisīde keşretten kināyedür. Maʿlüm ola ki şafā-yı vech, şafā-yı ḳalbden peydā olur. Pes ruḥsār-ı āyine-i dil, ḡubār-ı kederden muşaffā olmaḳ ve mişḳala-i jeng-zedā-yı taḥammül ü vefā ile mirʿāt-ı ḳalb jengār-ı elemden taşfiye bulmaḳ nūr-ı imāndandır. Nitekim ḫazret-i ʿAlī kerramaʿllahu vechehūnuñ: ضياء القلب من نور الایمان kelāmı bu maʿnāya dālldür. İmdi ḫamül-i ezā ve ʿahdinde şāḫib-i vefā olmaḳ bāʿiṣ-i şafā-yı sīmā idigi bundan hüveydādur.

﴿ تا بماند رازت از دشمن نهان ﴾ Tā ki senüñ rāzuñ düşmāndan nihān ḳala. Yaʿnī; düşmān

sırruña muṭṭaliʿ olmaya. **Rāz**, «gizlü nesne»ye dirler; gerek ḳavl olsun ve gerek fiʿl olsun. Ve rāzda maʿnā-yı iḥtifā melḥūz olmağın āşḳār muḳābelesinde istiʿmāl olunur. Ve ḳaçan mübālağa ḳaşd itseler rāzı, nihān ile tavşif idüp rāz-ı nihān dirler. Ve şol kimse ki esrāra iṭṭilāʿa ḳādir olmaya «püşide-rāz» dirler. Pes rāzet āḫirinde olan tāʿ ḫiṭāb içündür. **Nihān**, «mestür» dimekdür; āşḳārenüñ muḳābilidür.

﴿ سر خود با دوستان کمتر رسان ﴾ Kendi sırruñı dostlarına azraḳ ulaşdur. Murād; keşf-i esrārda

dosta iʿtimād itme dimekdür. Zīrā dostuñ daḫı bir dostına söyler; ol söyledigi daḫı birine söyler. Şöyle ki ol dostlaruñ biri senüñ düşmānuñ olmaḳ ihtimāliyle sırruñı biʿl-vāşiṭa düşmāna söylemiş olursın dimekdür. Nitekim *beyt*:

سر خود با یار خود هر چند بسیاری مكو

یار را یاری شود از یار یار اندیشه کن
didikleri bu ma'nâyı müziḥdur. Ve İbnü Yemînün Muḳaṭṭa'âtında *kıṭ'a*:

پدر که جان عزیزش بلب رسید چه گفت
بکن نصیحت من یادکار جان عزیز
[Ü352b] بدوست کرچه عزیزست سر خود مکشاد
که دوست نیز بگوید بدوستان عزیز

diyü buyurdığına ma'nâ-yı mezkûrî mü'eyyiddür. Ve kitmân-ı rāzuñ medḥinde ḥazret-i Mevlânānuñ *Meşnevî*:

دانه‌ها چون در زمین پنهان شود
سرشان سر سبزه بستان شود
زر و نقره کر نبودندی نهان
پرورش کی بافتندی زیر کان

[S361b] beytleri bu ma'nâda nümâyândur. Nuḳre, zamm ile ḥām gümüşe dirler. Kān, kāf-ı 'Arabî ile ma'dendür. Ve daḥı الاسرار قبور الاحرار صدور ḥadîs-i şerîfî ve daḥı ḥazret-i Ḥayderüñ: ضمیر الاحرار محل kelâm-ı münfî mışdâklarınca evliyâ'-i kirâmuñ kulüb-ı aḳdesleri, maḥzen-i esrâr-ı İllâhî ve mevḳı'-ı 'inâyet-i nâ-mütenâhî olmağın, bilâ-izni'llâh kimseye keşf-i rāz buyurmazlar ve esrâr-ı 'ıṣḳı bî-gâneye ṭuyurmazlar. Ammâ müdde'ilerün ḥâli ma'lûmdur. Nitekim Nâbî eyidür:

Hüneri var ise ketm-i eşer-i 'ıṣḳ itsün
'Aybdur bülbül-i şūrîdeye feryād itmek

Ḥattâ ḥalvetde daḥı keşf-i rāza izn virmeyüp dīvârlaruñ kulağı var didiklerin şâ'ir *beyt*:

بخلوت نیز از دیوار می پوش
که باشد در پس دیوارها کوش

beytiyle edâ buyurmuşdur. Ve nâzımuñ kelâmında, zamânede esrâr keşf idecek dost yokdur dimege daḥı ihtimâl vardır. Ve fî'l-ḥaḳîḳa böyledür. Nitekim İmâm Şâfî'nün *beyt*:

صاد الصديق و كاف الكمياء معا
لايوجد ان فدع عن نفسك الطمعا

kelâmından nümâyândur. Ve bu ma'nâya şâ'ir *beyt*:

باعتماد كس ای غنچه سر دل مكشا
که بلبل تو بزاع و زغن هم اوازست

beyt-i laṭfîyle İmâ buyurmuşdur. (...) Pes جاوز الا ثنين شاع كل سر maẓmünını isbâtda beyân-ı sâbîḳ delîl-i tāmmdur. Ḥattâ işneynden murād; iki ṭudaḳlardur dimişlerdür.

﴿ تا نکردی پیش مردم شرمسار ﴾ Tâ ki ḥalḳ ḳatında ḥacîl olmayasın. **Tâ**, «tâ ki»; **ne-gerdî**, kāf-ı 'Acemî ile «taḥavvül» ma'nâsına olan «gerdîden»den nefy-i istiḳbâlüñ müfred-i muḥâtabıdur; «olmayasın» dimekdür. **Pîş-i merdüm**, izâfetle «ḥalḳuñ öñünde»; dimekdür. **Şerm-sâr**, «ḥacîl» dimekdür

ve şıfat ile mevşüfdan mürekkebdür. Zîrâ aşlı «şerme-i sâr»dur. Ba'de't-terkîb şerme lafzındaki hâ'-i ihtîşâş hâzıf olınmışdır. [Ü353a] Şöyle ki; şerm odur ki kişi utandıqda [S362a] baş aşğa şalar, eşer-i hayâ andan zâhir olur. Aña nisbetle hacîl olana şerm-sâr dirler.

﴿ آنکه خود ننهاده باشی بر مدار ﴾ Ol nesne ki kendüñ kıymamış olasın yukaru tıtma. Ya'nî; elüñ ile kıymadıgıñı kıaldurma dimekdür. Pes fuzülâne harekātuñ bâ'is-i hacâlet olacağı bî-iştibâhdur. Ve dağı kişinüñ kendi eliyle kıymadığı nesneyi kıaldurmaq bilâ-izn bir kimsenün mâlını taşarruf eylemekden kinâyedür. Bunuñ envâ'ı çoqdur.

﴿ ای برادر پرده مردم مدر ﴾ İy karındaş halkuñ perdesini yırtma. Ya'nî; kimsenüñ ırzını hetk ve sırrını keşf ve kendüyi ta'yîr ü tağcîl eyleme dimekdür. Zîrâ kişinüñ perde-i ırz u nâmûsını çâk itmek anı helâk itmek gibidür. Pes helâkini cezm iden kimesne senüñ dağı perdeñi çâk ile kıaşd-ı helâki muqarrerdür. Ve bundan mâ-âdâ Hüdâ müntaqımdur; senüñ dağı perdeñi çâk ider bir ricâlini halk ider. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ تا ندرت پردهات شخص دگر ﴾ Tâ ki bir âğar kimse dağı senüñ perdeñi yırtmaya. **Diger**, kesr-i dâl ile «dîger» kelimesinden muhaffefdür. Pes ilüñ perdesin yırtanuñ perdesini yırtarlar. Nitekim şâ'irüñ *beyt*:

مدر پرده کس بهنگام جنک
که با پرده باشد ترا نیز ننک

Ba'zı nüshada bu beytüñ mevkı'ine beyt-i âtî vâkıf'dur ki budur:

﴿ قدر مردم را شناس ای محترم ﴾ İy muhterem olan kimesne! Halkuñ kıadrini bil ve aña. Pes nâzımuñ iy muhterem didiğı, kıadr-şinâs olana muhterem dinmek sezâdur dimege işâret içündür.

﴿ تا شناسد دیگران قدر توهم ﴾ Tâ ki âğarlar dağı senüñ kıadrüñi bileler. Ya'nî; saña ihtirâm ideler dimekdür.

﴿ با هوای دل مکن زنهار کار ﴾ Göñlüñüñ hevâsıyla şaqın iş eyleme. Ya'nî; nefsuñ hevâsına mütâba'at ve bilâ-meşveret bir kâra mübâşeret eyleme dimekdür. **Zinhâr**, Fârisîde on iki ma'nâya gelür. Bunda tahzîr ma'nâsınadır ki «şaqın» dimekdür.

﴿ تا نیارد پس پشیمانیش بار ﴾ Tâ ki şoñra aña peşimânlık bârını getürmeye. **Peşimânîde** yâ' maşdariyyedür. Yâ'dan şoñra olan şîn, zamîre muzâfdur. Zâmîr-i mezkûr muhâtabdan gâ'ibe iltifât kıâ'idesince göñline mutâba'at iden kimesneye râcî'dür. **Bâr** kelimesi Fârisîde yedi ma'nâya gelür. Bunda «mîve ve hâşıl» ma'nâsı rüşendür. Ya'nî; tâ ki [S362b] şoñra aña dirâht-ı nedâmetden bâr hâşıl olmaya dimekdür. İmdi nefse 'adem-i mutâba'at ve her işde te'ennî ve meşveret ile târik-i 'acele olan nedâmetden emîn olmaq bundan zâhirdür. Nitekim şâ'ir dimişdür, *kıt'a*:

مکن در مهمی که داری شتاب
ز راه تانی عنان بر متاب
[Ü353b] که ناکرده را میتوان کرد زود
چو شد کرده آنکه ندامت چه سود

Ya'nî; murād itdigün umürda şitâb eyleme ve te'ennî tarîkından ğinânı bükme. Zîrâ olunmamış işi tüzcek eylemek mümkündür. Lâkin 'acele ile vücûd-pezîr oldıktan sonra te'essüfün fâ'idesi yokdur dimekdür.

﴿ تا زیانت باشد ای خواجه دراز ﴾ İy h^vâce! Mâ-dâm ki senün dilün uzun ola. Ya'nî; sözünün nüfûzı olup icrâsına kâdir olası dimekdür. Yâhod; iy h^vâce! Tâ ki senün dilün uzun ola ya'nî saña bir 'illet ile töhmet ve harf-gîrlık ile zillet vermeyeler demek ma'nâdur. Zîrâ **tâ zebânet** kelimesinün evvelinde olan tâ kelimesine mâ-dâm ma'nâsı virilmek yâhod tâ ki ma'nâsı ile 'illete haml olunmak muhtemeldür. **H^vâce**, bunda «hâkim ve vezîr ve bâzergân» ma'nâlarına olmak rüşendür.

﴿ دست کوتاه دار هر جانب متاز ﴾ Eli kışa tut, her cânibe segirtme. Ya'nî; her şey'e el uzatma dimekdür. **Kûteh**, kûtâhdan muhaffefdür; «kışa» dimekdür. **Me-tâz**, nehy-i hâzırdur; «segirtme» dimekdür. Pes her yire ve her delüğe el uzadanun hâli meşhûrdur.

﴿ هرکرا قدری نباشد در جهان ﴾ Her kimün için ki cihânda bir qadr ü itibâr olmaya. **Qadri** kelimesindeki yâ kelimesi vahdet içündür. Pes cihânda bî-qadr olanlar nâzımuñ sâbıkan beyânı üzre câhil ve kâhil ve nâ-dân ve kâzib ve bahtîl ve sitizedârân ve emşâlleri gibi olan bî-ıtibârândur. Pes böyle olanları:

﴿ زنده مشمارش که هست از مردگان ﴾ Anı diri şayma ki ol emvâtdandur. **Mürdegân**, cem'dür; «ölüler» dimekdür. Pes bî-qadr olanı ölü menzilesine tenzîlün hikmeti, cehlinden ve cehl mişllü zemâ'im-i ahlâkdan nâşî meyyit kendi umürını ru'yetden 'âciz ve bi't-tab' menfûr u müsteskal oldığı gibi bî-qadr olan ke-zâlık derd yimek nüktesi içündür. İmdi 'âkıl olan kendi qadrini zâyî' itmemek [S363a] gerekdür. Tâ ki bu mişllü emvâtdan 'add olunmaya dimege bunda işâret vardır.

﴿ از قناعت هرکرا نبود نشان ﴾ Her kim ki qanâ'atden 'alâmet olmaya. Ya'nî; harîş ola.

﴿ کی توانکر سازدش مال جهان ﴾ Dünyânun mâlı anı kaçan ğanî eyler. لو کان لابن ادم وادیان. hadîs-i müsteşâbına telmîh vardır. Fi'l-ı hâkîka «harîşî mâl-i cihân ğanî eylemez, harîş toymaz» didikleri bu ma'nâcadur. 'Älemde ğinâ qanâ'atdedür ve ğinâ, ğinâ-yı nefsdür. Nitekim غنى النفس الفقر فقر النفس hadîs-i şerîfi bu beyâna güvâhdur. Ve ma'nâ-yı mezkûra imâda Mevlânâ [Ü354a] buyurmuşdur, *mesnevî*:

کوزه چشم حریصان پر نشد

تا صدف قانع نشد پر در نشد

Ya'nî; küze-i çeşm-i harîşân mâl-i cihân ile tolmadı ve şadef mâ-dâm bir qatreğe kâni' olmadıkça pür-güher olmadı dimekdür. İmdi âdem mâ-şasema'llâha râzî vü kâni' gerekdür. Nitekim hadîs-i şerîfde من بقسمة الله استغنى vârid olmuştur.

﴿ بر عدوی خویش چون یابی ظفر ﴾ Çünkü kendi düşmânınun üzerine zafer bulasın. Pes nâzımuñ **ber-adû-yı h^viş** ya'nî; «kendi düşmânınun üzerine» diyü düşmânı kendiñe nisbet itdürmesinde mezkûr 'adû; 'adû-yı dîn yâhod cümle-i benî-Âdemün 'adûsı olan yılan ve sâ'ir hayvân maqûlesinden ihtîrâz içündür. Zîrâ bu maqûle düşmâna zafer buldıkdan anları 'afvun ma'nâsı yokdur. Pes belki senünle huşumet-i dünyeviyyesi olan 'adûnun üzerine zaferde:

﴿ عفو پیش آور ز جرمش در گذر ﴾ ‘Afvı öñe getir ve cürminden geç. Ya‘nî; suçımı bağışla dimekdür. Tâ ki şîfat-ı kerem ile mevşûf ve qâdr ü şân ile ma‘rûf olasın. Nitekim hadîs-i şerîfde الكرم اذا العفو عند الاقتدار من علو الاقدار Ve dahı vârid olmışdır. Ve dağı dinmişdır.

﴿ با تواضع باش و خو کن با ادب ﴾ Tevâzu‘ ile ol ve edeb ile hüy idin. Ya‘nî; edebi ‘âdet eyle dimekdür. Şeref-i tevâzu‘ zâhirdür ve şân-ı edeb her vechile bâhirdür. Nitekim medh-i edebde hazret-i ‘Alî kerrema’llâhu vechehü و النسب و الادب لبالاصل و الشرف بالفضل buyurmuşdır. Binâ’en ‘aleyh babaya «eb-i ĩnî» ve mu‘allime «eb-i dĩnî» [S363b] dimişlerdür. Ve edĩb olan kimesne her qânde gider ise nūr-ı İllâhî ile mevsûm tâc ile mütetevvicdür diyü *beyt*:

ادب تاجیست از نور الهی

بنه بر سر برو هر جا که خواهی

buyurmuşlardır. Ve nâzımuñ tevâzu‘ı edeb üzerine taqđĩmi, tevâzu‘ edebden bir cüz’dür; cüz’ ise küll üzre muqaddemdür dimege işâret içündür. Ve tevâzu‘ ve edeb ile hüy idinmek erbâb-ı tevâzu‘ ve eşhâb-ı âdâb ile şöhetden peydâ olacağın ĩmâ için nâzım mışrâ‘-ı şânĩde eyidür:

﴿ صحبت پرهیزکاران میطلب ﴾ Perhĩzkârlar şöhetini taleb eyle. **Şöhet**, bunda «dostluq» ma‘nâsınadır. Nitekim nâzım Müferrihâtında bu ma‘nâya ĩmâ zımnında:

مكن صحبت تو جز با دوستداران

بصحبت كن طلب پرهیزکاران

diyü buyurmuşdır. **Perhĩzkârân**, kâr-ı nâ-meşrû‘dan gürĩzân olan ‘ulemâ vü şulehâ vü merdândur. Ma‘lûm ola ki şöhet olınacağ kimsede beş ĩaşlet lâzımdur. Evvelen, ‘aql; sâniyen, ĩusn-i ĩulq; sâlisen, şalâĩ; râbi‘an, pâk-mezheb; ĩâmisen, qanâ‘at dimişlerdür. [Ü354b] Pes bu ĩışâl-i ĩamse perhĩzkârânda mevcûd olmağın maĩabbeti anlara ĩaşr itmişlerdür.

﴿ برد باری جوی و بی ازار باش ﴾ Yavaşlığı iste ve zulm ü zararlız ol. Ya‘nî; âĩaruñ ezâsına taĩammül eyle ve sen kimseye ezâ vü cefâ itme, zararlız ol dimekdür. Ve böyle olmağ çok ĩünerdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ تاكه كردد در هنر نام تو فاش ﴾ Tâ ki ĩünerde senüñ nâmuñ âşkâr u meşĩur ola. **Hüner**, «ma‘rifet ü şan‘at» ma‘nâsınadır. **Fâş**, «zâĩir ü âşkâr» ma‘nâsınadır. Pes ĩünermendlik her ĩâlde maĩbül ü memdüĩdur. (...) Pes nâzım, ‘âlim ü câhili teşbĩh ü temşĩle mübâderet ve fâ’ide vü zararların beyâna mübâderet idüp perhĩzkârân ile şöhet gerekdür didiğini ma‘nâda işbât için buyurur:

﴿ همچو تریاقتد دانایان دهر ﴾ ‘Ulemâ’-i dehr tiryâĩ gibilerdür. **Hemçü tiryâĩand**, [S364a] muqaddem-i ĩberdür; ma‘nâ «tiryâĩ gibilerdür» dimekdür. Hemçü, kelime-i teşbĩhdür; mâ-ba‘dine müzâfdur. Tiryâĩ, ‘Arabĩdür; diryâĩ ve ĩryâĩ mişlühüdür. Fârisĩden mu‘arrebdür. Zĩrâ Fârisĩ kesr-i tâ ile «tiryâĩ»dur. Dâfĩ‘u’z-zehr bir devânuñ ismidür. ĩattâ pâdzehre dağı tiryâĩ dimişlerdür. Luğat-i ‘Arabĩde şarâba tiryâĩ didikleri ‘alâ-zu‘mihim zehr-i ĩuşşayı dâfĩ‘ oldığındandır, kezâ fi’l-Aĩterĩ. **Dânâyân-ı dehr**, mu’ahĩar-ı mübtedâdur; ma‘nâ «‘ulemâ’-i dehr» dimekdür. Zĩrâ dâñâyân cem‘dür. Müfredi dâñâdur; ‘âlim dimekdür. Ve ‘âĩıl ma‘nâsına müsta‘meldür. Dehr, fetĩ-i dâl ve sükûn-ı hâ ve râ ile ‘Arabĩdür; bunda

«zamān» ma'nāsınadır. (...[Ü355a]...) Pes 'ulemā'-i dehiri tiryāk-ı dāfi'ü'z-zehre teşbīhuñ beyānında muḥaqqıķın buyurmuşlardır ki: Ba'zı eşyā vardır ki şüreti lezīz lākin derūni zehr-ālūddur. Pes ehl-i şüret ol eşyānuñ şüretine bakıp anı 'adem-i temyīzden nāşī luḫf-ı İlāhī ve ni'emet zann iderler. Ve şeytāñ daḫı tırmayup: "Yiyüñüz" diyü na'ralar urur. Pes bunuñ mişlü zehr-ālūd eşyāyı derkde erbāb-ı 'uķūl 'āciz olmağın zehri 'alā'iminden bilüp: خفت الجنة بالمكاره و خفت النار بالشهوات ḥadīs-i şerīfi mantūķınca eṭrāf-ı cennet şiddet ü zaḫmet ile iḫāta ve kenār-ı nār lezzet-i shehevātī ile iḫāta kılınmışdır. Şüretā lezzet añladığıñız muḫarremātuñ derūni zehr-i nār ile memlūdur; şaķın! Ve bilmeyüp ol zehr ile mesmūm olan [S364b] tiryāk-i tevbe ile zehrūñ helākinden ķurtulsun dimekdür. 'Ulemā, tiryāk-i zehr-i cehl olmuşlardır dimişlerdür. İmdi 'ulemā ile şöḫbet ve umūr-ı dīniyyede her bār anlara mürāca'at iden, ḫalāl u ḫarāmuñ ḫālinden āgāḫ ve ol cehele zehre vuķū'dan ḫalāş ve vuķū' bulan devā'-i bür'ü's-sā'asına ise anlardan ta'lim ile şifāda iḫtişāş bulmağa bunda işāret vardır.

﴿ قاتلند ای خواجه نادانان چو زهر ﴾ İy ḫ'āce! Cāhiller zehr gibi ķātillerdür. Pes bunda nā-dān olanlar ḫaķķında zemmi belīga işāret vardır. Şöyle ki anlaruñ vücūdı yılan gibi zehreden 'ibāretdür. Yılanuñ dostluğı olmayup ancak ķarı zarar olmağın ke-zālik zehr-i mücessem olan nā-dān daḫı şöḫbete ve maḫabbete degüldür. Kendülere muķārenet helākinden 'ibāret dimekdür. **Nā-dānān**, cem'dür; müfredi nā-dāndur; «cāhil» ma'nāsınadır. **Zehr**, «ağı»dur. Pes bu beytūñ ma'nā-yı müstefādınuñ neticesini nāzım beyt-i ātī ile beyān murād idüp buyurur:

﴿ مردم از تریاق می باید نجات ﴾ Ādem tiryākda necāt bulur. Ya'nī; 'ulemāya muķārenet ve anlara mürāca'atda zehr-i cehlden ve semmi-aḫlāķ-ı redī'eden ḫalāş bulur dimekdür. Pes bunda 'ālime ve müte'allime olan beşāret işāreti ğayr-ı ḫafīdür.

﴿ خود کسی از زهر کی یابد حیات ﴾ Ḥod bir kimse zehreden kaçan ḫayāt bulur? Ya'nī; bulamaz dimek murādınca [Ü355b] istifhām-ı (in)ķārīdür. Murād; zehr-i ķātıl olan cāhilden helāk peydā olur; bu vechile anlardan ḫazer ve cehl şıfatından güzer eylemek lāzımdur dimekdür. **Ḥayāt**, «dirilmek» ma'nāsınadır; mevtūñ muķābilidür. Ve mevt ile ḫayātuñ cism veyā 'araz olmasında 'ulemādan maķāle-i keşīre vardır. (...[S365a]...) Pes nāzım, tiryāk yirinde olan 'ulemādan iktisāb olınan aḫlāķ-ı ḫamīdeden şabr ve 'ilm ve ḫilmūñ şānına iḫtimām kaşdıyle eyidür:

﴿ صبر و علم و حلم تریاق دلند ﴾ Şabr ve 'ilm ve ḫilm ḫalbūñ tiryāklarıdır. Ya'nī; ḫalbde olan aḫlāķ-ı redī'enūñ sümümātın dāfi'lerdür ki anlar muķābele ḫasebiyle şekvā ve cehl ve ğaḫabdur. Pes şabr ve 'ilm ve ḫilmūñ tiryāk-ı ḫalb ve muķābillerinūñ zehr-i mühlik oldığı bī-reybdür. Ḷaldı ki nāzımuñ şabrı 'ilm ve ḫilm üzere taķdīmide, şabruñ şiddet-i lüzüm ve şeref ü şānına işāret içündür. Zīrā şabr şıfatı ancak insāna maḫşūşdur. Zīrā melā'ik-i kirāmda nefis ü shehevāt bulunmadığından anlarda şabr mutaşavver degüldür. Ve ḫayvānāt-ı sā'irenūñ noķşān-ı ḫiss ile ğalebe-i şehvetden nāşī şabr ile münāsebetleri yoķdur. Ammā insān ḫāl-i şabāvetde behīme gibi noķşān olup şehvet-i ğıdāya nāzır olur. Ba'dehū kendüye la'b u lehb ve tezeyyün şehveti ḫāzır olur. Ba'dehū şehvet-i nikāḫ ḫārī olup kendüyi bī-ārām ider. Lākin sinn-i temyīze vardıkda 'aķl didikleri nūr-ı hidāyet-i İlāhī tedric ile işrāķa başlar. Pes meşālīḫ-i āḫirete

irşâdiyyetde ‘aqluñ istiqlâli olmadıġından, ma‘rifet-i şer‘ ile hidâyet kuvvet bulur. Ol zamân nefis-i emmâre sevdiğini taleb ve huşûline iġdâm ider. ‘Aql-ı mezkûr kendüyi def‘a ihtimâm idüp, beynlerinde ceng vâkı‘ olur. Pes ‘abdüñ ħalbi ŧhehevâta ŧabr ile nefsi ħahr ider ise ŧabr nâmında olan tiryâkı isti‘mâl ile ‘adem-i ŧabruñ zehri belâsından ħurtılır. Ve illâ ol ħalb zehr-i ħasâvet ile helâk olur dimiŧlerdür. Ve ŧabruñ tafŧîli maħallerinde mestûr ve ‘ilm ü ħilmüñ tiryâk idigi meŧhûrdur. Ve ‘ilmüñ ħilm üzerine taġdîmi, insân ħilm ile mevŧûfiyyetüñ ŧerâfetin bilmedikce ħilm olmaz; be-her-ħâl ‘ilme muhtâcdur. Pes mevġûf^{mn} ‘aleyhüñ mevġûf üzerine taġdîmi ma‘lûmdur.

﴿ حرص و بغض و كينه زهر قاتلند ﴾ Hırŧ ve buġz ve [Ü356a] kîn zehr-i ħâtillerdür. **Buġz**, zâmm-ı bâ ve sükûn-ı ġayn ve đād ile ‘Arabîdür; «düşmânlık» ma‘nâsınadır. **Kîne**, Fârisîdür; ‘Arabîsi «ħıġd»dur. Ma‘nâsı «bir kimseye derûnda huşûmet ve kîn baġlamak»dur. [S365b] Pes bunlaruñ zehr-i ħâtil oldıġınuñ vechinde ‘ulemâ dimiŧlerdür. Hırŧuñ ġavâ’ilinden semme müŧâbeheti zâhirdür. Nitekim İhyâ’u ‘Ulûmda eyidür: Mâl-i dünyâda ħût-ı lâ-yemût geçinecek miġdârın aġz ve baġıyyesin ħayrâta ŧarf itmek zehr-i mâlüñ tiryâkıdır. Zîrâ miġdâr-ı kifâyetden zâ’id ve senden ŧoñra baġıyye ħalan mâlüñ zehr ü âfâtdur, intihâ.

﴿ فخر جمله كارها نان دادست ﴾ Cümle kârlaruñ faġrı etmek virmekdür. Ya‘nî; ħasbeten lillâh maħalline etmek yedürmekdür dimekdür. **Faġr**, bunda ŧeref ma‘nâsınadır. Pes etmek yedürmek cümle kârlaruñ ŧerefi oldıġı ما عمل افضل من اشباع كيد جايع hadîs-i ŧerîfiyle ŧâbitdür. Ve ŧu içürmek daġı böyledür; belki teŧnegâna ŧu içürmek bundan daġı efdaldür. Nitekim hadîs-i ŧerîfde: من سقى عطشان باب الجنة vârid olmuŧdur. (...)

﴿ در بروی دوستان بکشادست ﴾ Ķapuyı dostlar yüzine açmaġdur. Ya‘nî; iŧâm-ı ta‘âmda dostlar ħaġġında ħapusu âġık olmaġdur. Bu mıŧrâ‘, mıŧrâ‘-ı evvelde olan nân dâden kelimesini îzâġ ve etmek virmegüñ ve yimek yidürmegün ŧartını i‘lâm içündür. Güyâ ħapuyı baġlayup sâ’il geldikde fetġ-i bâb ile sâ’ile nân-pâre virmek her neġadar ŧevâb ise de bâb-ı [S366a] iġsân üzerine dâ’imâ:

بابنا مفتوح لمن دخل

و طعامنا مبدول لمن اكل

yazup ve bu vechile dostânı ħıŧsamend-i nân eyleyenüñ faġr u ŧerefi a‘lâdur dimeġe îmâdur. Ve dostlar yüzine açmaġdur diyü dostlar zıkr eylemesi vâkı‘ı beyândur. Zîrâ ħiŧinüñ ħânesine gelenün dostluġı etmegini yimek iledür. Ve illâ aña düşmân ta‘bîr iderler. Nitekim ‘âdet-i ‘Arab böyle idi. Yâġod ħiŧinüñ iŧâm eyledigi kimse elden geldikce racül-i taġı gerekdür. Nitekim hadîs-i ŧerîfde: لا تصاحب الا مؤمنا ولا يأكل طعامك الا تقى vârid olmuŧdur. Pes dostân [Ü356b] dimek ile bu ma‘nâya iŧâret murâd olunmaġ daġı mümkindür. Ve hemîŧe bâb-ı iġsânı mesdûd olanuñ bunda zemmine iŧâret vardır. Zîrâ ħapusu mesdûd olmaġ, ancaġ kendi ‘alafıyle geçinüp âġara nefî olmayan ġâv u ħaruñ ħâlidür ki âġur ħapusu üzerlerine sedd olunmaġ ‘âdetdür. Nitekim ŧâ‘irüñ *beyt*:

در آنکه بسته بود سربسر

برابر بود او بكاو و بخر

beytinden ma'nā-yı mezkūr müstefāddur.

﴿ کرچه دانا باشی و اهل هنر ﴾ Egerçi 'ālim ü hünermend olasın.

﴿ خویش را کمتر زهر نادان شمر ﴾ Kendiñi her cāhilden kemter şay. Ya'nī; ben 'ālim ü hünermendem diyü kibr ü gurūra düşme dimekdür. Pes 'ucb ve kibr ü gururuñ ğavā'ili keşire olup ve bā'isi olan esbābdan 'ilm ü hünere iğtirār ekşer ola geldiginden nāzım hāzer ile naşhat ve kişi kendi nefsinı āhardan dūn görmegüñ lüzūmına tenbīh ü işāret buyurmuşdur. Hattā ekşeriyā 'ucb ve gurūr dört kimesnede olağandır. Anlar; 'ālim ve 'ābid ve şūfī ve ğanīdür dimişlerdür. Pes tā'ife-i 'ulemādan 'ilmine mağrūr olanlar bir kaç fırkadır. Bir fırkası: "Ulüm u ma'ārifē āğāham. Benüm 'inda'llāh ğadrüm vardır" diyü zanna düşüp cevārihın ma'āşiden men' ü şiyānet ve Hāğğa 'amel ü itā'at eylemeyenlerdür. Ve bir fırkası, 'ilmi zāhirinüñ zīnetine şarf ile kesb-i şöhrete mā'il olup bātınını ahlāk-ı zemīme çirk-ābindan pāk itmeyenlerdür. Ve bir fırkası, 'ucbden nāşī kendüde olan ahlāk-ı zemīmeyi göremeyüp: "Bende şifāt-ı zemīme yokdur" diyü iddi'ā idenlerdür. Ve bir fırkası, muğtezā-yı [S366b] 'ilmiyle 'āmil olup, zāhir ü bātin taşfiye idüp lākin zevāyā-yı ğalbinden muğtefī olan mekā'id-i şeytāniyyeyi 'adem-i tefāttundan ğāfilvārī ihmāl üzre olanlardır. Ve bir fırkası, ta'līm-i 'ilm ü va'z ile iştiğālinde kendüde 'amel yoğiken ta'līmi 'amel mağāmına 'add ile 'amel iddi'āsında olanlardır. Pes mehālike düşmemek, kendi nefsinı cümleden dūn görüp işlāhına sa'y itmege mevğūfdur. Ve evliyā'-i kirāmuñ nefslerin aşağı gördikleri, mehālik-i mezkūreye düşmemek içündür dimişlerdür. Zīrā mehālik-i mezkūre müşkildür.

Der-Beyān-ı Nişān-ı Eblehān Mī-Güyed

﴿ شد دو خصلت مرد ابله را نشان ﴾ Aħmağ olan racüle iki huy 'alāmet oldı.

﴿ صحبت صبیان و رغبت با زنان ﴾ Şıbyān ile şoħbet ve nisvāna rağbetdür. Bunda **şoħbet**, «mücālese» ve **rağbet**, «meyl ü maħabbet» ma'nāsınadır. Pes zenān u şıbyān ile olan şoħbet ve anlara rağbetüñ zararları sābığda beyān olınmışıdi, fe'rci' ileyh.

Der-Beyān-ı Zindegānī

﴿ تا خوشی درزندگانی ای ولید ﴾ Dirilikde hoşsızlık iy velīd! **Nā-ħoşī**, yā'-i maşdariyye ile mizācuñ dürüst olmamağı; **der-zindegānī**, «dirilikde» dimekdür. Bu kelām nā-ħoşī kelimesinüñ mef'ülün fihidür. [Ü357a] **İy velīd**, «iy şabī» veyā «iy 'abd» dimekdür.

﴿ مرد را از خوی بد کردد بدید ﴾ Kişiyē kötü hūydan zāhir olur. **Bedīd**, «zāhir» ma'nāsınadır. Pes kötü hūy sebebiyle ğalk 'adem-i imtizācdan nāşī dirilikde kişiyē nā-ħoşluğun zuhūri āşkār ve sū'-i ğulkuñ dağı zararları bedīdardur. Şöyle ki; kötü hūy semm-i ğātil gibidür. Semmüñ mizācı tağyīr eylemesi zāhirdür dimişlerdür.

﴿ آنکه نبود مرورا خوی نکو ﴾ Ol kimse ki anuñ içün eyü hūy olmaya.

﴿ مرده می دانش که نبود زنده او ﴾ Anı ölmüş bil ki, o zinde olmaya. **Mī-dāneş**, nūnuñ fethīyledür; āhirindeki şīn zamīrdür. Ve mī-dān kelimesinüñ mef'ulidür; seyyi'ü'l-ğulğ olan kimseye

râci'dür. Ma'nâ «anı bil» dimekdür. İmdi seyyi'ü'l-hulûk olanı mürde vü meyyit 'add eyledikleri, helâk-i ma'nevî ile hâlik ve hayât-ı ebedî ve râhat-ı sermediden mahrûm olduğına işâret içündür. [S367a] Yâhod herkesüñ 'inde menfûr olduğına imâ içinüdr.

﴿ هرکه کوید عیب تو اندر حضور ﴾ Her kim ki huzûrda senüñ 'aybuñı söyler. Ya'nî; 'aybuñı saña bildürür. Huzûr bunda kıyâmuñ muķâbilidür.

﴿ مینماید راحت از ظلمت بنور ﴾ Saña zulmetden nûra yol gösterürler. **Mî-nümâyed**, bunda muzâri'-i müfred-i gâ'ibdür ve müte'addidür; «gösterür» dimekdür. Fâ'ili zamîr-i müstetirdür; huzûrda saña 'aybuñı irâdet iden kimseye râci'dür. İmdi ol maķûle kimseye 'adâvet ve muķâbele ile huşûmet iķtizâ eylemez. Hattâ 'âķıl olan kendi 'aybını bilüp işlâhına sa'y idendür dimişlerdür. Lâkin kişi kendi 'aybını bilmek müşkildür. Bu bâbda dört kimesnenüñ birinden haber almağa muhtâcdur. Anlaruñ evvelkisi başîret şâhibi olan 'âlim ü 'âmil ve mürşid-i kâmidür ki anlar ile mücâlese 'ayb-ı şer'ıye âgâh olmağı câlibdür. Ve biri daķı mütedeyyin ü hayr-ıh'âh olan yâr-ı şâdıķur ki dostnuñ 'aybını i'lâna dîde-bândur. Ve böyle olan yâr-ı şâdıķ ve muħibb-i muvâfıķuñ vücûdları nâdirdür dimişlerdür. Zîrâ fî-zamânâ bir dosta: "Zîr-i dâmânuñda bir 'aķreb vardır" dinse fî'l-hâl i'timâd idüp def'inüñ kaydında olur. Ammâ 'aķrebden eşedd olan bir 'ayb-ı şer'ısın kendüye haber virseñ nefsâniyyete uyup saña 'adâvete başlar dinmişdür. Ve biri daķı kişinüñ 'adûsı olan kimesnedür. Zîrâ düşmân kişinüñ 'aybını dostından eyü görür ve bî-muħabâ söyler. Ve biri daķı nâsdan ma'ıyûb olanlara nazâr ile ol mişllü 'aybdan hâzer için hâķdan i'tibâr almaķdur. Pes 'aybuñı saña bildürene du'â itmek gerekdür.

﴿ مر ترا آنکس که باشد رهنما ﴾ Ol kimse ki saña yol gösterici ola. **Mer**, taħsîn-i lafz için zâ'iddür. **Reh-nümâ**, terkîb-i tavşîfidür; «yol gösterici» dimekdür ki 'inde'l-meşâyıh aña mürşid dirler.

﴿ شکر او می باید آوردن بجا ﴾ Anuñ şükürünü yirine getürmek gerek. Nitekim hâzret-i 'Alî kerrema'llâhu vechehûnuñ امر اهدا الى عيوبنا [Ü357b] رحمة الله kelâm-ı du'â-nizâmı bu ma'nâda tâmmdür. İmdi âdemde kemâl kendi 'aybını ecânbiden su'âl ve ba'de'l-vuķûf terk-i 'ayba teşmîr-i ezyâl ve kendüyi âgâh idene du'â ve şükr ü şenâ eylemekdür. Nitekim İbnü Cevzî İhyâsında eyitmışdür ki: Bir gün [S367b] Selmân-ı Pârsî rażıya'llâhu 'anh, hâzret-i Fârûķ rażıya'llâhu 'anhuñ meclis-i 'âlîlerine gelmeğın, hâzret-i Fârûķ andan su'âl idüp: "Yâ Selmân! Bende hiç ne 'ayb görürsın? Söyle!" didikde Selmân eyitmiş: "Yâ Fârûķ! İstimâ'uma göre mâ'ide üzerinde iki dürlü katıģı cem' ider imişsin. Ve iki şevbüñ var imiş; birin gice ve birin gündüz geyer imişsin" Ol zamân ser-firâz-ı munşîfân olan Fârûķ-ı zî-şân eyitdi: "Yâ Selmân! Bunları ğayrı terk itdüm. Daķı var mıdır? Söyle!" didikde Selmân eyitmiş: "Lâ", intihâ.

﴿ حال خود را از دو کس پنهان مدار ﴾ Kendi aķvâlünü iki kimseden gizlü tütma. Ya'nî; şaķlama. **Pinhân**, bunda maħfî ma'nâsınadır.

﴿ از طیب حاذق و از یار غار ﴾ Tabîb-i hâzıķdan ve yâr-ı şâdıķdan. **Tabîb**, ma'rûfdur. Ve 'inde'l-'Arab 'âlim ve üstâd-ı kâmile tabîb itlâķ olunur. Ve isti'âre tārıķı ile maħbûba daķı tabîb dirler. **Hâzıķ**, «mâhir» dimekdür. İhyâda meştûr olduğı üzre tabîb ikidür. Biri tabîbü'l-ķulûbdur ki aña tabîbü'l-

‘uyüb dirler. Bunlar ‘uyüb-ı nefse vâkıf ve işlâhı ‘ilâcın ‘arif olan, ‘ulemâ’-i dîn ve meşâyih-ı güzîndür. Ve bunlar ‘ilm ü hikmet ve ma‘rifet ü iffet ile âlûde olan hâzîklardur. Bunlara keşf-i hâl iden menâfî’inden mahrûm olmaz. Ve biri şabîbü’l-ebdândur ki hâzâkati olduĢda anlara keşf-i hâl ve devâlarıyle istişfa hoşdur; hâzâkati olmayanuñ eli boşdur. **Yâr-ı ğâr**, «yâr-ı şâdıĢ»a dirler. Bunlar daĢı keşf-i esrâra sezâvârdur. Lâkin zamâne şadâkatkâr olan yârûñ vücûdi kibrît-i aĢmerdür dimişlerdür.

﴿ تا توانی با زنان صحبت مجوی ﴾ Mâ-dâm ki kâdirsin ‘avretler ile şoĢbet isteme. Bunda şoĢbetden murâd dostluĢdur. Pes zenânuñ dostluĢında devâm u vefâ olmadığı ma‘lûmdur. Öyle olunca:

﴿ راز خود را نیز با ایشان مگوی ﴾ DaĢı kendü sırruñı anlara söyleme. Zîrâ anlar esrâra mahrem idecek kimselerden degüllerdür dimekdür. **Râz-ı ğod-râ**, izâfetle «kendi sırruñı» dimekdür. Râz, bunda «gizlü nesne» ma‘nâsınadır; gerek kavlı olsun ve gerek fi‘l olsun ve bundan ğayrıların ma‘nâsına. Ve kipri ma‘nâsına ve balçık ile yapılan dîvâra dirler. Ve bir şehrûñ nâmıdır ki İmâm FaĢr-i Râzî andandır. Ve şehr-i Sebzvâra bir fersaĢ Ģarîb bir Ģaryenuñ nâmıdır. Ģattâ şehzâdegândan Râz, Ģarındaşı Rey ile bir şehr binâ idüp [S368a] şehr-i mezkûra ism vaşfında her biri kendi ismine muzâf eylemekte nizâ‘a düşdiklerinde bir ‘âkıll nizâ‘ların Ģa‘f için şehre Rey ve ehline Râz tesmiyesiyle anları ilzâm itmişdür, kezâ fi-Ferheng.

﴿ هر چه را کردست حق بر تو حرام ﴾ Her neyi ki ĢaĢĢ senüñ üzerüne Ģarâm itmişdür.

﴿ دور باش ازوی که باشی نیکنام ﴾ [Ü358a] Andan ırâĢ ol ki hoş nâm şâĢibi olasın. Ba‘zı nüshada mışrâ‘-ı sâñî ﴿ دور دار از خود که داری نیکنام ﴾ vâkı‘dur. Ma‘nâ; ol Ģarâmı kendiñden ırâĢ tut ki nîk nâm tutasın dimek olur. Pes Ģarâmdan müctenib olanuñ hoş-nâm olması, ‘inda’llâĢ itibâr bulması âşkârdur.

﴿ چونکه بکشاید در روزی خدای ﴾ Çünkü RezzâĢ-ı muĢlaĢ rızĢ Ģapusını açar. Ya‘nî; rızĢuñı virür.

﴿ دل کشاده دار و تنکی کم نمای ﴾ Göñli küşâde tut ve inĢıbâzı az göster. Ya‘nî; hîĢ münĢabıd olma dimekdür. **Tengî**, bunda yâ‘-i maşdariyye ile «tarlıĢ» ma‘nâsınadır ki murâd; rızĢ için inĢıbâz ve şıĢılmaĢdur. Pes bunda نحن قسمنا da olan rızĢ-ı muĢaddere râzî olup, rızĢ Ģuşuşında Ģîn-i cebîn ile inĢıbâz gösterme. Zîrâ baş u Ģabz ĢaĢĢundur. Fâ‘il-i muĢtârûñ su‘âl olunmaz dimege işâret vardır. Nitekim Ģ‘âce Ģâfızuñ *beyt*:

رضا بداده بده وز جبین کره بکشا

که بر من و تو در اختیار نکشادست

beyt-i laţîfi bu ma‘nâya dâlldür. Ve herkesüñ rızĢ-ı muĢadderi kendüye vâşıl olur dimege bunda delâlet zâhirdür. Nitekim rızĢ Ģuşuşında ser-be-ceyb-i fikret olmamaĢ beyânında İbnü Yemîñüñ:

دلا کر میتوان کردن

منه پیش سر ان کردن

ترا خود چه نان خوردن

رساند رزاق مطلق

naẓmı kâfîdür. (...[S368b]...) Kaldı ki esbâb-ı taleb-i rızka teşebbüs ile sa'yuñ lüzûmına zâhib olanlar İbnü Yemînüñ *beyt*:

اگرچه رزق مقسومست مجوی
که خوش فرمود این معنی المعزی
که یزدان رزق اکر بی سعی دادی
بمریم که ندا کردی که هزی

istişhād buyurmuşdur. Murād; رطباً جنياً و هزی الیک بجزع النخلة تساقط علیک رطباً جنياً; Murād; Bunda beyân keşîrdür. Ve niçeler feth-i bâb-ı rızka sa'y bî-fâ'idedür diyü niçe edille irād eylemişlerdür. Nitekim H'âce Kelîmüñ *beyt*:

چه سرکردان شوی از بهر روزی پا بدامن کش
که بهر دانه این سر کشتکی را آسیا دارد

beyt-i laṭîfî bu beyānda güvāhdur. Hattā keşret-i ni'metden rızkı teng olana fā'ide yokdur; rızq-ı muḳadderden ziyāde olmaz. Şöyle ki bahrden vazîfe-i gevher, bir ḳaṭre ābdur diyü *beyt*:

چه سود نعمت بسیار تنک روزی را
ز بهر قطره' آبی وظیفه' کهرست

buyurmuşlardur. Ve rızq, [Ü358b] vaḳtinde küşāyîş-i bāl ü per ile şāhibine ulaşur. Nitekim *beyt*:

بی مکس روزی نباشد عنکبوت
رزق را روزی رسان پر میدهد

maẓmûnı bunda kâfî ve ilzāmda vāfîdür dimişlerdür.

﴿ تازه روی و خوش سخن باش ای اخی ﴾ İy ḳarındaş! Laṭîf yüzlü ve hoş sözlü ol. **Tāze-rüy u hoş-sühān**, terkîb-i tavşîfidür. Murād; güler yüzlü ve nāzûk sözlü ol dimekdür. Pes beşāset-i cemāl ḳuşûşıyla hengām-ı in'ām ve āvān-ı iṭ'āmda lâzımdur. Nitekim ḳazret-i Ḳayder razıya'llāhu 'anhuñ: بِشَاشَةِ kelāmı buña şāhiddür. Ve zayfa ikrāmda *beyt*:

لیس الکرامة فی طیب الطعام له
بل الکرامة ان تلقاه متبسم

dimişlerdür. Ve keyfe lâ ki 'abûşu'l-vechüñ nānı zehr-ālüd oldıgından *beyt*:

حرامت بود نان انکس چشید
که چون سفره ابرو بهم بر کشید

dimişlerdür. İmdi iy ḳarındaş! Sen böyle olma.

﴿ تا بود نام تو در عالم سخی ﴾ Tā ki 'ālemdə senüñ nāmuñ saḳî ola. Pes bunda seḳāvetüñ şarṭı budur dimege imā vardır.

﴿ پر مخور اندوه مرک ای بلهوس ﴾ İy hevesi çok kimesne! Ölüm guşşasın çok yime. Ya'nî; hevā vü hevese mütābafat ve dünyāya mezîd-i ta'alluḳdan nāşî ölürem diyü guşşalanma. Belki [S369a] mevte isti'dād ile āḳiret için tedārük-i zād ol. Zîrā mevṭüñ vaḳtiyle vürüdi meczümdur dimekdür. **Bül-heves**,

zamm-ı bā ve sükün-ı lām ile bül lafzı ile heves kelimesinden mürekkebdür. Bül, çok ma'nāsınadır. Heves, ma'rūfdur. Pes bül-heves, kendü nefesine fā'idelüyi arayup, gayrı kayırmayana dirler.

﴿ چونکه وقت آید نکرد پیش و پس ﴾ Çünkü vaqt-i ecel gele; ilerü ve girü olmaz. Pes bunda اکثرًا ذكر هادم اللذات فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون āyetine telmîh vardır. Ma'lûm ola ki اللذات فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون müfâdınca mevti çok zîkr itmek gerekdür. Ve mevti zîkrde şevâb vardır. Zîrâ zîkr-i mevt hubb-ı dünyâyâ mâni' olur dimişlerdür. Ve mevti zîkrüñ tārîkı, eslâfuñ ve belki kendi vaqtinüñ âdemlerinden 'âzim-i dâr-ı âhîret olanları yâd idüp anlar gibi olacağın fikr itmekdür. Ve da'imâ mevte müste'idd olmağdur. Ve 'âqıl olan budur. (...[S369b]...)

﴿ دل زغل و غش همیشه پاک دار ﴾ Dâ'imâ kalbi gıll ü gışşdan pāk tūt. Ya'nî; hıkd [Ü359a] u hâsed ve qarışıklık ve hıyânetden kalbüñi pāk eyle dimekdür. Bunda 'âbide lâzım olan, taşfiye-i kalb ve hemîşe pâklükdür dimege işâret vardır. Pes ahlâk-ı zemîme-i mezkûreden hıkd u 'adâvet gâyet kötü oldığından nâzım eyidür:

﴿ تا توانی در درون کینه مدار ﴾ Mâ-dâm kâdirsen bâında kîn ya'nî hıkd u 'adâvet tūtma. Murâd; bir kimseye kîn tūtma dimekdür.

﴿ تکیه کم کن خواجه بر کردار خویش ﴾ İy efendi! Kendi 'ilmüñ üzerine istimâd eyle. **Tekye**, «tayanmağ» ma'nāsınadır. **Kem kon**, «az eyle». Murâd; hıç eyleme dimekdür. **H'âce**, «efendi» dimekdür. Murâd; 'âmil olan 'âbiddür. **Ber**, «alâ» ma'nāsınadır. **Kirdâr**, kesr-i kâf-ı 'Arabî ile 'amel ma'nâsına olan kird ile götürici ma'nâsına olan âr lafzından mürekkebe olmağın fi'l-aşl 'âmil ma'nâsına idi. Şoñra «amel» ma'nâsına isti'mâl olındı. Nitekim *beyt*:

بلبل اندر قفس هجر ازان می نالد
که بدل کرد ندارد همکی کفتارست
باز بر دست شهان پای ازان می کوید
که یکی کفت ندارد همکی کردارست

nazmında böyledür ki kird ve dağı kirdâr, 'amel ma'nâsına Fârisîdür. Ammâ lafz-ı kirdâr 'Arabîde binâ ve eşcâr ve bey' ma'nâlarına gelür. Murâd ma'nâ-yı Fârisîdür. Pes hâşıl-ı ma'nâ; 'amele mağrūr olmayup:

﴿ دل بنه بر رحمت غفار خویش ﴾ Kendi gönlini rahmet-i Ğaffâr üzre ço. **Bi-nih**, kesr-i bā'-i zâ'ide ile emr-i hâzırdur; «vâz' eyle» ma'nāsınadır. Maşdarı nihâdendür. Ba'zı nüshada Ğaffâr yerine Cabbâr vâkı'dur. İkişi dağı esmâ'-i Celâldendür. Ma'nâlârı zâhir ve her birinde olan nükte bâhirdür. Ma'lûm ola ki 'amel, sebeb-i duhûl-i cennetdür. Yoğsa müceb-i cennet degüldür. Zîrâ duhûl-i cennet fazl-ı İlâhdur; 'ameline mağrūr olan güm-râhdur dimişlerdür.

﴿ بهترین چیزها خلق نکوست ﴾ Cümle nesneleriñ yegregi eyü hüydur. Pes hulğ-ı hasenüñ fevâ'idi çoğdur. Ez-cümle fâ'idesi mışrâ'-ı şâninüñ mefhumıdır ki:

﴿ خلق خلق نیک را دارند دوست ﴾ Halk eyü hüyluyı dost tutarlar. Ya'nî; hüsn-i hulğ şâhibine herkes mağabbet ve kendü ile ülfet iderler dimekdür. Nitekim Fağr-i 'âlem şalla'llâhu [S370a] 'aleyhi ve sellem eşhâb-ı kirâma hitâb idüp: Baña ziyâde sevgilüñüz ve dağı yevm-i kıyâmetde meclisüme

aķrebüñüz, sizlerden hulķı güzel olandır diyü buyurdığı bu beyānda kāfīdür. Evvelki feth-i hā' ile **halk**dur; «il» ma'nāsınadır. İkinci zamm-ı hā' ile **hulķ**dur; «hūy» ma'nāsınadır.

﴿ رو فروتن شو همیشه ای خلف ﴾ Git iy oğul! Dā'imā mütevāzı' ol. **Rev**, feth-i rā'-i mühmele ile emrdür; «git» dimekdür. **Fürū-ten**, «mütevāzı'» ma'nāsınadır. **Şev**, feth-i şın ile «ol» dimekdür. **Halef**, hā'nuñ ve lāmuñ fethalarıyla 'Arabīdür; «kişinüñ 'aķabinde yerine kā'im olanlardan hayrlu olan»a dirler. Cem'ci ahlāf gelür. Murād oğul dimekdür. Pes tevāzu'uñ her vechile memdühiyyetini [Ü359b] işbāt için nāzım dimişdür:

﴿ کین بود آرایش اهل شرف ﴾ Ki bu zīnet-i ehl-i şerefdür. **K'in**, ki in lafzlarından muhaffefdür ki 'illet için rābıtadır. İn, mütevāzı'lığa işāretdür. **Buved**, «est» ma'nāsınadır. Mışrā'cuñ āħirine merbūtdür. **Ārāyiş**, «zīnet» ma'nāsınadır. **Ehl-i şerefd**en murād; evliyā'-i 'izām ve eşhāb-ı kirām ve 'ulemā'-i a'lām ve meşāyih-ı vālā-maķāmdur. Ve tevāzu' bunlaruñ ārāyişi idigi zāhirdür. Ve tevāzu'uñ bā'is-i 'ulüvv-i ķadr idigi التواضع سمو المرء haberinden bāhirdür. Ĥattā Faħru'l-ebrār 'aleyhi'ş-şalātü ve 's-selāmuñ 'āzim-i dāru'l-ķarār oldıķdan soñra vaşıyyet-i şerīfleri üzre ĥazret-i 'Ömer ve ĥazret-i Ĥayder rażıya'llāhu 'anhumā, selām-ı Rasūlu'llāh ve muraķķa'-ı şerīf-i ĥazret-i risālet-penāhi, Üveys-i Ķarenī ĥazretine teblīg buyurdıķlarında ĥazret-i Üveys, selām ile muraķķa'-ı şerīf-i Faħr-i 'ālem ihşānına nā'il ve bu vesīle ile şoħbet-i laṭīf-i 'Ömer ve Ĥaydere, vāşıl oldığı ni'am-ı celīlenüñ sebebi tevāzu' idigin ĥazret-i Üveys iķrār eylemişdür. (...[S370b]...)

﴿ آنکه باشد در کف شهوت اسیر ﴾ Ol kimse ki şehvet ayasında esir ola. **Keff**, «el ayası» ma'nāsına 'Arabīdür. **Şehvet**, 'Arabīdür; «nefsi hevāsına sevķ iden hālet»e dirler; cem'ci shehevāt gelür. **Esir**, 'Arabīdür; «tutsaķ» dimekdür; vech-i tesmiye esirüñ elleri ķayış ile bağlu oldığındandır. İmdi esir-i dest-i şehvet olan:

﴿ کرچه آزادست او را بنده کیر ﴾ Egerçi ĥurru'l-aşldur; anı ķul bil. Belki ķuldan daħı ezeldür. Nitekim ĥazret-i 'Alī rażıya'llāhu 'anhuñ: عبد الشهوة اذل من عبد الرق kelāmı bu ma'nāya dālldür. Ve daħı şā'irüñ:

نون الهوان من الهوا مسروقة

فاسير كل هوى اسير هوان

didigi bu beyānda nümāyāndur. **Āzāde**, «bī-ķayd u bī-'ayb» ma'nāsınadır. Tafşli sebķ eylemişdi. Ve 'inde'l-meşāyih İslām içinde şaķalı aķ olan 'azābdan ĥalāş bulmaķ 'ilāvesiyle, [Ü360a] ihtiyār olana āzāde didikleri, ol ihtiyāruñ 'azābdan ĥalāşı ķayd-ı shehevātta giriftār olmamaķ ile meşrūtdur dimege nāzımuñ āzādeyi muṭlağ göstermesinde nükte ve işāret vardır. Zīrā ولا ينظر اليهم ولا ثلثة لا يكلمهم الله يوم القيمة ولا يذكهم و لهم عذاب اليم زان و ملك كذاب و فقير متكبر ĥadīs-i şerīfī üzre fāsıķ olan ihtiyāra rīş-i sefidüñ bir luṭfi olmadığı o nümāyāndur. Ve giriftār-ı pençe-i şehvet olanı raķīķ 'add eyledikleri, dünyā vü 'uķbā ĥaķķındadır. Zīrā umür-ı şer'iyyede dünyāda raķīķ gibi fāsıķuñ şehādeti maķbūl olmadığından mā-'adā yevm-i ķıyāmetde ümem-i māziyye üzerine iķtizā iden umür-ı İlāhiyyede daħı şehādeti ķabūl olmayacaķdur diyü meşāyih-ı müteħaķķiķin beyān buyurmışlardur.

﴿ کر تو بینی ناکسی را دستکاه ﴾ Eger sen bir nā-kesi maldār ve şahib-i iktidār göresin. **Destgāh**, keşret-i emvāl ü eşvāb uz erzākdan kināyedür. Ve bundan [S371a] mā-ādā iki ma'nāya gelür. Evveli kuvvet ü kudretten kināye ile bu mertebe kārā eli irişür ve kudretü yeter ma'nāsına isti'māl olunur. Sānī, bīz ve qumāş toqıdıqları nesnedür ki 'avām tahrīf idüp «dezgāh» eyidürler.

﴿ حاجت خود را از و هرگز مخواه ﴾ Kendi hācetüñi hergiz andan taleb itme. Zīrā nā-kes māl ile kes olamaz. Ve aña 'arz-ı ihtiyāc iden zilletden ğayrı bir nesne bulamaz dimekdür. Nitekim Tālib eyidür, *bevt*:

ساغر از دونان کشیدن کسرشان همت است

کر کسی جامی کشی باری ز دست جم کشد

Pes nā-kesāna 'arz-ı ihtiyācdan men'ā teraqqī qaşdıyle nāzım eyidür:

﴿ بر در ناکس قدم هرگز مبر ﴾ Nā-kesüñ kapusına aşlā ayaq basma. Ya'nī; alçaq ādemüñ yüzini görme didikleri üzre nā-kesāndan 'alākayı bi'l-külliyeye qaç eyle dimekdür.

﴿ کر ببینی هم مپرس از وی خبر ﴾ Eger nā-kesi görür iseñ dahı andan haber şorma. Pes andan haber şormamaq birkaç veche muhtemeldür. Evvelā kendüye: "Ne hālūñ?" dime. Zīrā hasīsüñ hāli eḡass-ı hayvānāt olan itüñ hālinden alçaqdur. Alçaqdan alçaq haber istemek 'uqalā işi degüldür. Sāniyen nā-kesden bir havādiş şorma ki hasāsetinden nāşī mes'üle muṭābıq haber virmez. Nitekim Maḡāmāt şerhinde meşūr oldığı üzre Eş'as nām nā-kes ma'lūmı olan bir hadīs-i şerīfī tamām beyān eylememişdür.

Bu nükteyi gördüm şuhuf-ı nuşh-ı pederde

Nā-kes ile yār olma seferde vü hāzarda

Bī-minnet olup nānına el şunma hasīsüñ

Ḥançer gibi qalur sözünñ zaḡmi cigerde

﴿ تا توانی کار ابله را مساز ﴾ Mā-dām ki qādırsın, ebleh ü aḡmaḡ işini düzüp қоşma. Ya'nī; işine nizām virmek sevdāsında olma dimekdür. Zīrā aḡmaḡuñ işi evvelen nizām bulmaz. Sāniyen, nizām buldığını añlamaz. Sālisen, aḡmaḡa iş begendürmek müşkindür. Farzā begene; hamākatinden nāşī her işini ol vechile nizāmlamaqda her bār seni beller. Vaqtüñ oldığını ve olmadığını [Ü360b] fehm itmez ve qable'l-ḡuşul yanuñdan gitmez dimişlerdür. Rābi'an, nizām virdigüñ işi be-her-hāl bozması aḡleb-i ihtimāldür.

﴿ کار فرمایش ولی کمتر نواز ﴾ Aña iş buyurur iken nevāzişini azıraḡ eyle. **Kār**, «amel» ma'nāsınadır. **Fermāy**, emr-i hāzırdur; «buyur» dimekdür. Āḡirindeki şīn zamīr-i ğā'ibdür; eblehe rāci'dür. **Kemter**, «azıraḡ»; [S371b] **nüvāz**, zamm-ı nūn ile «oḡşā» dimekdür. Ḥulāşa aḡmaḡuñ işine qarışma ammā kendüyi istiḡdām māni' degüldür. Lākin muḡābelesinde kendüye nevāzişi az eyle. Zīrā aḡmaḡ ikrāmuñ qadrini bilmez yāḡod ma'nā; aña kār-ı hasīsı buyur ki kār-ı şerīfüñ 'uhdesinden gelmez dimekdür. Kemter nüvāz dimek bu ma'nāya dahı muhtemeldür. Yāḡod aña iş buyurmaqda şiyānet eyleme ve kendüye rāḡat virme dimekdür. Zīrā aḡmaḡ iltifātı añlamaz, şoñra efendisın yeglemez dimekdür.

Der-İhtirāz-ı Düşmen ü Nā-dān-Dost

﴿ از دو کس پرهیز کن ای هوشیار ﴾ İy hūş-yār olan kimesne iki kimseden ictināb eyle. **Hūş-yār**, hūş ile yār lafzlarından mürekkebdür. Hūş, Fārisīde ve Türkīde «ök»dür. ‘Arabīde andan temeyyüz ile ta‘bīr iderler. Temeyyüz didikleri ‘aqluñ levāzımındandır ki anuñla ādem hayrı şerrden ve nef‘i zarardan fark ider. Yār, bunda «mu‘īn» ma‘nāsınadır. Pes hūş-yāruñ Türkīsi «hūş kendüye mu‘īn olmuş» demek olur. Hūş-yār, «ayıq» ma‘nāsınadır. Muḳābili «mest»dür didikleri bu vechiledür.

﴿ تا نبینی نکبتی در روزگار ﴾ Tā ki rüzgārda bir nekbet görmeyesin. **Nekbet**, fetḫ-i nūn ve sükūn-ı kāf-ı ‘Arabī ile «şiddet ü meşakḳat» ma‘nāsınadır. Ve şecer ü hācer ve ğayrıdan olan cerāḫat ma‘nāsına gelür. Cem‘i fetḫalar ile «nekebāt»dur. Āḫirindeki yā’ vaḫdet içündür ve ta‘zīm için olmaḳ daḫı cā’izdür. **Der-rüzgār**, «zamānda ve cihānda» dimekdür.

﴿ اول از دشمن که او استیزه روست ﴾ Evvel düşmāndur ki ol ‘inād u cedel yüzlüdür. **İstize-rū**, kesr-i hemze ile ‘inād u cedel ma‘nāsına olan istize ile vech ma‘nāsına olan rū lafzlarından mürekkebdür. Pes böyle ‘adū-yı mücādilden ictinābuñ ṭarīḳı çoḳdur. Evvelā müdārādur; bunuñla olmaz ise şulḫa rāğib olmaḳdur. Nitekim şulḫuñ hayr idigi beyānında:

منهئ اقبال درین کهنه دیر

ولوله انداخت که الصلح خیر

diyü buyurmuşlardur. Bunuñla daḫı olmaz ise düşmānı senden veyā sen düşmāndan ırāḳ olmaḳ gerekdür. Nitekim:

چو همسایه با تو شود در خروش

سرایش ستان یا سرایت فروش

beyt-i laṭīfi bu beyānda kāfīdür dimişlerdür.

﴿ وانگهی از صحبت نادان دوست ﴾ [S372a] Ve andan şoñra cāhil ü ğayr-ı ‘āḳıl olan dostuñ şoḫbetinden ictināb eyle dimekdür. [Ü361a] **Şoḫbet**, bunda «dostluḳ» belki «mücālese» ma‘nāsınadır. **Nā-dān-dost**, mürekkebdür; «şadīḳ-ı cāhil ve ğayr-ı ‘āḳıl» dimekdür. Nitekim دشمن دانا به از نادان دوست mazmūni bu ma‘nādadır. عدو عاقل خیر من صدیق جاهل. mışdāḳınca şadīḳ-ı cāhilden ictināb lāzımdur. Ḥattā dost ittiḫāz idecek kimsede dört şartuñ vücūdi lāzımdur. Evvelen, ‘aḳl; sāniyen, ḫüsn-i ḫulḳ; sālīşen, ḫavfu’llāḫ; rābi‘an, inşāf dimişlerdür. Ve Yaḫyā bin Mu‘āz eyitmiş ki: Seni ğāḫice “Beni du‘ādan unutm!” dimege muḫtāc iden ve kendü ile müdārā üzre geçinilen ve daḫı seni it‘izāra muḫtāc iden ve daḫı zararı mücerreb olan kimesnenüñ dostluğından ictināb gerekdür, intihā. İmdi nā-dān-dost olanda bu ḫasletlerüñ vecdānı nümāyāndur. Dostluğundan perḫīz eylemek bā‘iş-i selāmet-i nekbet-i cihāndur. Pes nāzım, düşmān-ı mücādil ve dost-ı ğayr-ı ‘āḳıldan perḫīz eylemegi te’kīd ve ṭarīḳın ĩmā eylemek zımnında eyidür:

﴿ خویش را از نزد دشمن دور دار ﴾ Kendüñi düşmān ḫatından ırāḳ tut. **Nezd**, fetḫ-i nūn ve sükūn-ı zā’i mu‘ceme ve dāl-i mühmele ile Fārisīdür; ‘Arabīde «ind» ve Türkīde «yan» ile ta‘bīr olunur.

Ve ḫaçan āḫirine yā ve kāf getürölüp «nezdīk» dinse «yaḫın» ma‘nāsına olur. Pes düşmāndan ictinābuñ

tu ruklarından kendüñüñ irak olması āsān olduğundan nāzım bunda bu vechi taḥṣiṣ eylemişdir. Lākin nā-dān-dostdan ictinābı beyānda, anı senden dūr u mehcūr eyle diyü dostluğundan i'rāzı münāsib görüp buyurmuşdur.

﴿ یار نادان را زخود مهجور دار ﴾ Yār-ı nā-dānı kendüñden mehcūr tūt. **Mehcūr**, «terk olunmuş» ma'nāsına ism-i mef'uldür. Hūlāṣa-i kelām düşmānuñ zimāmı elinde olmamağın kendüñi düşmāndan dūr eyle. Lākin dostluk eylemegüñ zimāmı senüñ elinde olmağın, ṣadīk-ı cāhili kendüñden mehcūr eyle dimekdür.

﴿ ای پسر کم کوی با مردم درشت ﴾ İy oğul! Halka dūrüşť sözi az söyle. Murād; hıç söyleme dimekdür. **Merdüm**, bunda halk ma'nāsınadır. **Dūrüşť**, dāl ve rā'-i mühmelelerüñ zammeleriyle «kātı» ma'nāsına[S372b]dur ki muḳābili yumşaq ma'nāsına olan «nerm»dür, kemā ft-Deḳā'ıķı'l-Haḳā'ıķ.

﴿ ور بکویی از تو کردانند پشت ﴾ Ve eger kātı söyler iseñ halk senden arka dönerler. Ya'nı; i'rāz ve nefret iderler dimekdür. Nitekim: ولو كنت فظا غليظ القلب لا نفضوا من حولك āyet-i şerīfi bu beyanda kāfıdır.

﴿ بهترین خلق می دانی کراست ﴾ Bilür misin halkuñ yegregi kimdür? Buna göre **halk** lafzı feth-i hā ile «il» ma'nāsınadır. Ve dağı **ki-rāst** kelimesindeki rā zā'idedür. Yāḥod ma'nā; bilür misin yegrek hūy kime maḥşūşdur? dimekdür. Buna göre hūḳ, zamm-ı hā ile «hūy» ma'nāsınadır. Ve ki-rā kelimesindeki rā ihtişāş için olur.

﴿ انکه داد انصاف و انصافش نخواست ﴾ [Ü361b] Ol kimse ki 'adl ü iḥsān eyledi ve muḳābelesinde anuñ nişfin taleb itmedi. Ya'nı; halka inşāfi ḥasbeten lillāh idüp muḳābilinde bir nesne me'mülünde olmadı dimekdür. **İnşāf**, evvel ve sānī «'adl ü iḥsān» ma'nāsınadır. İnşāf-ı sānīñüñ āḫirindeki şin zamırdür. Ol kendüye inşāf olunan kimesneye rāci'dür. **Ne-h'āst**, māzī-i menfidür; «istemedi» dimekdür. *Li-şāriḫihī*:

Cihān halkına bir sā'at cihānda 'adl ü dād itmek

Cihan şāhına Rūḫī tāt-i şad-sāleden yegdür

﴿ چون حدیث خوب کویی با فقیر ﴾ Çün faḳīre güzel ve laṭīf söz söyleyesin. Pes faḳīre ḥüsn-i kelām, kendüyi gördikde luṭfile ḫāṭırın isti'lām ve ḳalıl ü keşir iḥsān ile kendüye in'ām ve bir nesne bulunmadıḳda ḳavl-i leyyin ile kendüyi def'a itizāmdan e'ammdur. Ve faḳīre bu vechile mu'āmele-i cemīle ehemm ü elzemdür. Zīrā ber-mantūḳ-ı ḫadīṣ-i şerīf herkes ḥüsn-i kelām tekellümüne me'mürdur. Ve kelime-i tayyibenüñ şadaḳadan ma'dūd idigi beyne'l-ulemā meşhürdur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ به بود زانش که پوشانی حریر ﴾ Andan yeg ola ki ol faḳīre ḫarīr geydüresin. **Pūşānī**, «geydüresin» ma'nāsına muzāri'-i müfred-i muḫātabdur. Ve maşdarı «pūşāniden»dür. **Ḥarīr**, feth-i ḫā'-i mühmele ile ibrīşim ve yār ve kāğad ma'nālarına gelür. Bunda murād; ibrīşimdür. Ve 'Arabīde arışı ve argacı ibrīşim olan şevbe dirler. Ve 'inde'l-ba'z maḫbūḫ olan ibrīşimdür. Ve andan olan şevbe ḫarīrī dirler. Pes nāzımuñ [S373a] ḫarīr geydüresin didigi, ḫarīrden ma'mül cāme geydüresin dimek olur. Ma'lüm ola ki faḳīr, 'āşıḳ-ı kerımdür ve kerım, 'āşıḳ-ı faḳīrdür. Eger faḳīrüñ şabrı ziyāde olur ise kerım, faḳīrüñ

kaşısına gelüp himmet ister ve eger kerîmüñ istiğnâsı ziyâde olur ise fakîr anuñ kaşısına varup ni'met ister. Lâkin fakîre, şabr kemâldür; kerîme, istiğnâ 'ayb u noqşândur. Zîrâ cûd u seğâ ve ihsân u 'aţânuñ nûrî gedâlardan sâti'c olmağın seğâ, talebkâr-ı gedâdur. Şöyle ki cemâl-i ihsânı göstermek için gedâ âyine-mişâldür. Ve her hâlde hüsn-i hübânüñ, âyine maţlûb u mazharı idigi zâhirdür dimişlerdür. Öyle olunca nefes-i serd ve kelâm-ı bârid ile rûy-ı âyineye gubâr virmemek ve gedâyı boş göndermemek gerekdür dimişlerdür. Nitekim: انا اتاك سائل على فرس و اما السائل فلا تنهر ve bu beyâna dâlldür. Ve hadîs-i şerîfde: اذا اتاك سائل على فرس باسط كفيه فقد وجب الحق ولو يشق تمره vârid olmuşdur.

﴿ خشم خوردن پیشه هر سرورست ﴾ Ğağabı yutmağ her serverüñ şan'at u 'âdetidür. Pes kaşm-ı gayz pîşe-i serverân idigi hazret-i Kerrâr razıya'llâhu 'anhuñ لاسود دمع الانتقام Ya'nî; bir kaşme veyâ âdeme gağab iden kimesne siyâdete ve riyâsete şâyân degüldür didigi bu beyânda âşkârdur. Murâd; gağab ve şefkat ve buğz ve mağabbet, Allâh için gerekdür dimekdür. [Ü362a] İmdi 'avâm, huşuşan havâşş-ı enâm olan hukkâma göre kaşm-ı gayz eylemek her nekadar acı ise de lâzime-i hâl ü şân-ı hâlâvet-nişânlarıdır. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ تلخ باشد از شکر شیرین ترست ﴾ Kaşm-ı gayz acı ola, lâkin ma'nâda şekerden ziyâde taţlıdır. Zîrâ dünyâda nedâmetden ve uq̄bâda ihkâk u uq̄betden selâmet bulmağa bâ'îşdür. **Telh**, «acı»; **şirinter**, «ziyâde taţlı» dimekdür.

﴿ هرکه با مردم نسازد در جهان ﴾ Her kim ki dünyâda halk ile hüsn-i imtizâc eylemez.

﴿ زنده‌کانی تلخ دارد بیکمان ﴾ Şeksiz acı dirilik tutar. Ya'nî; düşvârlık ile te'ayyüş ider dimekdür. Zîrâ nâs ile hüsn-i imtizâc eyleyen nizâ'c u şudâ'dan hâlî olamaz. Ve böyle olan kimesne hayât-ı dünyâdan mümetti'c ü hâlâvet bulamaz dimişlerdür.

﴿ آنکه شوخست و ندارد شرم نیز ﴾ Ol kimse ki güstâh u bî-edebdür ve dağı hayâ tutmaz. Ya'nî; hayâsızdur. [S373b] **Şüh**, bunda güstâh u bî-edeb ma'nâsınadır. Ve dağı ma'nâları vardur ki sâbıkda beyân olunmuşıdi. Âhîrindeki **est**, edât-ı haberdür. **Şerm**, «ud» ma'nâsınadır ki 'Arabîde hayâdur. **Niz**, «dağı» dimekdür. Bunuñ beyânı şöyledür ki hayâ didikleri nesne bir şeyde, levmden ihtirâzen nefis kendüden münkabız olup, ol şey'i terk itmege dirler. Pes hayâ iki nev'c üzredür. Nev'-i evvel, hayâ'-i nefsanîdür ki Hâllâk-ı 'âlem celle ve 'alâ anı nüfusuñ cümlesinde halk itmişdür. Meşelâ; beyne'n-nâs keşf-i 'avret ve beyne'l-halk cimâ'c hayâ gibi. Nev'-i şânî, hayâ'-i imânîdür ki mü'mini havfen min-Allâh fi'l-i ma'âşîden men'c itdürür. Ve mü'minüñ iktisâb ile tağalluğ itdigi hayâ budur ki Fağru'l-enâm 'aleyhi's-selâmuñ: ايمان بضع و سبعون شعبة و الحياء شعبة من الايمان hadîs-i şerîfî buña dâlldür. Pes şu'ab-ı imân içinden hayâyı ifrâd bi'z-zikr buyurdığı, hayâ sâ'ir şu'abelere dâ'î gibi oldığı içündür. Zîrâ şâhibi dünyâ vü uq̄bâ rûsvâlığından hâ'ifen ma'âşîden girü tutur. (...)

﴿ دانکه او ناپاک زادهست ای عزیز ﴾ İy 'azîz! Bil ki o bed-aşl u fûrû-mâyedür. **Dân ki**, «bil ki»; **o**, zamîr-i gâ'ib-i müfreddür, şüh u bî-hayâya râci'dür. **Nâ-pâk-zâde**, «bed-aşl u fûrû-mâye»dür ki Türkîde aña «aşlı murdâr ve harâm-zâde» dirler. Pes bunda العرق نراع maşmûnına imâ vardur. Nitekim Türkîde «tamar çeker» dirler. Ve fi'l-hağîka herkes hâlîbine göre hareket ider. Nitekim: قل كل يعمل على شاكلته

āyet-i şerīfīne و لبه و ای یحلبه ile ma'nā virmişlerdür. Ve ḥazret-i 'Alī razıya'llāhu 'anh یخبر فرع الشئ یخبر عن اصله buyurmuşdur. Ya'nī; bir nesnenüñ aşlınuñ [Ü362b] ḥālını müş'ir ve fer'uñ şalāh u fesādı, aşlınuñ şalāh u fesādını muḥbirdür dimekdür. Ve İbnü Yemīnüñ *naẓm*:

انرا که ندانی نسب و نسبت حالش
او را نبود هیچ کواهی چو فعالش
زیرا که درختی که مر او را نشناسی
بارش خیر ارد که چه بودست نهالش

didigi bu taḥkīka işāretdür. Ve bu maḳūle bī-edeb ü bī-ḥayā, ḥīz-i nā-temīz olmağın kendüden fi'l-i cemīl recā olunmaz. Nitekim şā'irüñ:

[S374a] لا ترجی فعل الجمیل من امرء
كحلت بمیل البطن مقلة ظهره

naẓmınuñ me'ālī bu beyānda hüveydādur. (...)

﴿ از ملامت تا بمانی در امان ﴾ Tā ki melāmetden emānda ḳalasin. Ya'nī; nās arasında rüsvāyılığdan me'mün olasin dimekdür.

﴿ باش دائم همنشین صالحان ﴾ Dā'imā şāliḥler ile hem-niş'in ol. Ya'nī; fāsiḳlardan ḥazer eyle ki mülām u müttehem olmayasın dimekdür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde اتقوا مواضع التهم gelmişdür. Ve şuleḥā ile şoḥbet, bā'is-i sa'adetdür. Nitekim: ان يكون اخوانه صالحين ḥadīs-i şerīfī bu ma'nāya işāretdür. Şuleḥā bulunmayan yirde ḥayrlusı, gūşe-gīr-i 'uzlet olmağdur. Nitekim: الوحدة خير من جليس الموء musbetdür.

Der-Beyān-ı Çizhā Ki Ez-İşān Ḥ'ārī Peydā Şevd

﴿ چند خصلت آورد خوارى بروى ﴾ Ādeme ne ḳadar ḥaşlet muḳārenet getürür? Çend, fetḫ-i cīm-i 'Acemī ile «niçe» dimekdür ve «ne ḳadar» demek ma'nāsına gelür. Nitekim bu maḳāmda murād bu olmağ rüşendür. Ba'zı nüshada çend yirine heşt vāḳı'dur ki ma'nāsı «sekiz»dür. **Be-rüy**, bā harfī şıladur. Rüy, bunda «vech» ma'nāsınadır. Ve vechden murād; zātdur.

﴿ با تو کویم کر همی کویى بکوی ﴾ Saña söyleyem eger dükeli söyle dir iseñ.

﴿ اول آن باشد که مانند مکس ﴾ Evvel ol ola ki siñek gibi. **Evvel**, ḥaḳārete bādī olan ḥışālūñ evveli dimekdür. **Mānend-i meges**, «siñek gibi» dimekdür. Bu kelimeler suhūlet-i ma'nā için mışrā'-ı şanīnüñ maẓmūnını mükemmil ve müşebbehün bihdür. Mānend, bunda «mişl» ma'nāsınadır. Meges, fetḫile «siñek» ma'nāsınadır; siñegūñ cümle envā'ına şāmil ism-i 'āmmdur. Ḥattā aruya daḫı ıtlāğ olunur. Nitekim eşek arusına «ḥar-meges» dirler. Lākin bunda murād ma'rūf [S374b] siñekdür ki 'Arabīde «zūbāb» dirler.

﴿ مرد نا خوانده شود مهمان [Ü363a] کس ﴾ Da'vet olunmamış, bir kimsenüñ konuğı olur. **Merd**, «er» ma'nāsınadır ki 'Arabīde «racūl» dirler. Bunda merd zikri aḡleb-i ḥāle binā'en yāḥod

istihzā'endür. Ve mā-ba'dinde olan nā-h^vānde kelimesi, merde şıfat yāhod hāl olmak cā'izdür. **Nā-h^vānde**, «çağırılmamış» ya'nī «da'vet olunmamış» dimekdür ki aña Fāriside table-h^vār dağı dirler. Nitekim şā'irūñ *beyt*:

مراورا اثر نیست از تنک و عار
که باشد طفیلی و هم طبله خوار

kelāmında vākı'dur. Ve yine Fāriside aña qalye-h^vār dağı dirler. Nitekim şā'irūñ *beyt*:

صحبت تنها قنند از عارفان
برسر خوان قلیه خوار آید همان

kelāmında vākı'dur. **Mihmān**, kesr-i mīm ile «konuq» ma'nāsına 'alemdür. Ve mā-ba'dine muzāfdur. **Kes**, «kimse» ma'nāsına nekredür; herkese şāmildür. Nekre gelmesinde nükte vardur ve vech-i nükte ğayr-ı hafıdür. Pes meges gibi da'vetsiz bir yire varanuñ hālını tamāmen beyān u 'ıyān için nāzım, beyt-i dīger īrād idüp buyurur:

﴿ هرکه مهمان کسی نا خوانده شد ﴾ Her kim ki nā-h^vānde oldığı hālde bir kimsenūñ mihmānı oldı.

﴿ نزد مردم خوار و زار و رانده شد ﴾ Halkuñ yanında ħor ve zār ve qovılmış oldı. **H^vār**, «ħaqār ü zelīl» dimekdür. **Zār**, «iñleyici» ma'nāsınadır ki aña nālān dağı dirler. **Rānde**, ism-i mef'uldür; «qovılmış ve sürilmiş» dimekdür. Pes bu ħışāl-i selāse, da'vetsiz bir yire varan kimesnenūñ meges ile müşāreketi ve bu maqūle rezāleti qabūlde müşābeheti olmağın nāzım beyt-i sābıqda mānend-i meges dimişdür. Zīrā meges, gedā-çeşm ü bī-edebliğinden nāşī teklife ve da'vete baqmayup ve cehāletinden nāşī ħār u şīrīn nesnelere helāk veyā mülevveş olacağın añlamayup ve hevā-yı nefsine mütāba'at sebebiyle ħalāl u ħarām ve řāhir ü murdār dimeyüp ve vaz' u vaqārını 'adem-i fehminden nāşī řāh u gedānuñ süfresini fark itmeyüp, ħırsız gibi bir yire varup, ħaqāretile ile qonar. Ol zamān meges-rān ile kendüyi qovarlar. Eger qaçmağā iqtidārı var ise uçar ve qaçar. Ve illā bir mehālike düşmiş ise ħayyen veyā meyyiten kendüyi sürüyüp şaşra atarlar. İmdi bu vechile rānde oldıqdan řoñra ħaqāret ü rezāletden ve qovilup ve sürilmekten i'tibār almayup [S375a] elleriyle kendü yüzlerine sille uraraq ve elini yüzine alaraq ve iñleyerek der-ħāl qovıldığı yire yine tereddüd idüp yüz şırmalayaraq yine şaşra gelür. Pes bu ma'nālar da'vetsiz bir yire varanda zāhirdür. Ez-cümle kendi yüzine sille uraraq mübtelā-yı belā-yı nedāmet oldığın beyānda:

چون مکس ناخوانده هر کس بر سر خوانی رود
ای بسا سیلی بدست خود زند بر روی خویش

buyurmuşlardır. Ve nā-h^vāndenūñ ħaqāretin temşilde:

پرتو خرشید را با خاک یکسان کرده است
بی طلب هر جای رفتن حلقه بر هر در زند

dimişlerdür. Ve da'vetsiz bir yire řufeylī varanı mezemmetde:

اوغل فی التطفل [Ü363b] من ذباب

على طعام او على شراب
لو ابصر الرغيف فى سحاب
لطار فى الجو بلا حجاب

dinmişdir. Ve da‘vet ile varanuñ ‘izzetini beyān ve da‘vetsiz gidüp gelenüñ haķāret ü zilletini ‘ıyānda İbnü Yemīn buyurmuşdur ki *naẓm*:

ناخوانده نزد کس مرو ار مرد عاقلی
تا در بلا و رنج نماند دلت کرو
عزیزت اندرین که چرا آمدی بیا
ذلیست اندرین که چرا آمدی برو

Ya‘nī eger sen merd-i ‘āķıl iseñ bilā-da‘vet bir kimsenüñ yanına gitme. Tā ki gönlüñ renc ü belāda merhūn olmaya. Zīrā ki med‘uvv olmaķ şüretinde: “Niçün teşrīf itmedüñ? Gel, buyur!” dinmekte ‘izzet verdur. Ammā ‘adem-i da‘vet şüretinde: “Sen yene mi geldüñ? Var git!” didürmekte zillet vardur dimekdür. İmdi ‘āķıl u kāmīl ve ma‘ķüle ķā’il olan kimesne megesüñ hālinden i‘tibār alup ve ‘uķālānuñ dürr-i şehvārāsā olan nazm-ı ābdār ve neşr-i cevāhir-nişār-ı ma‘nīdārların gūş-ı hūşa menķüş idüp, da‘vet olınmayan yire tereddüdden hāzer ve ictināb eylemek gerekdür. Tā ki haķāretten sālīm ve rezāletten emīn ola. Nitekim Nābī-i merhūmuñ:

Bādveş eyleme her bezme şitāb
Māhveş eyleme devr-i ebvāb

diyü buyurdığı kelām-ı müsteṭāb bunda kāfī ve i‘tibārda vāfidür. Pes cālīb-i haķāret olan hışālden biri daķı budur ki zīkr olunur.

﴿ دیکر آن باشد که نادانی رود ﴾ Daķı ola ki bir cāhil gider. Yāhod **nā-dānī** kelimesinüñ evvelinde bā ḥarfı taķdīriyle cāhillik ile gider; gerek da‘vetli ve gerek da‘vetsiz [S375b] olsun; ikisinden ‘āmmdur. Kaldı ki da‘vetsizlik ile gitmege nā-dānī kelimesin ķarīne kılmaķ daķı muḥtemeldür.

﴿ کد خدای خانه’ مردی شود ﴾ Bir kimsenüñ hānesinüñ keḥudāsı olur. Bu ma‘ķüle kimseye «ḥasbī fużūl» dirler. **Kedḥudā-yı hāne-i merdī**, tetābu‘-ı izāfet iledür. Kedḥudā, ev şāhibine ve daķı kār-sāz olana ve daķı ‘avreti olana ve daķı delīle ve daķı pādşāha itlāķ olunur. Nitekim Tevālī beyānında *beyt*:

جهانرا نمانند بی کدخدای
یکی چون رود دیکر آید بجای

dinmişdir. Ve vekīl ü kār-sāz ve delīl ma‘nāsına isti‘mālī şāyi‘dür. Bu ma‘ķāmda daķı böyle olmaķ zāhirdür. Ve dālī tāya ķalb ile keḥudā dimek taḥrīf-i meşhūru’l-isti‘māldür. Hānede hā, teşbīh içündür. Ve Fārisīde hān muṭlaķā menzīl ma‘nāsınadır; gerek insānuñ ve gerek ḥayvānuñ olsun. Nitekim kārban-serāya hān dinmişdir. Pes buña teşbīhan eve hāne dinmişdir ki ‘Arabīsi beytdür. Āḥirindeki hemze mā-ba‘dine izāfet ecli içündür. Merdīde yā vaḥdet içündür. Pes nāzım bā‘iṣ-i haķāret olan ḥaşlet-i nā-hem-vāruñ birin daķı beyānda eyidür:

﴿ کار کردن بر حدیث آن دو مرد ﴾ Ol iki kimsenüñ sözi (üzre) iş eylemek. Yaʿnî; her birlerinin sözlerine itimād ile fesāda yürümek dimekdir. Ol kimseler mısrāʿ-ı [Ü364a] şāniden mübeyyendür:

﴿ کز پی جهلند دائم در نبرد ﴾ Ki cehlden nāşī dāʿimā ceng ve huşümetdedürler. **Kʿez** lafzı ki ezden muhaffefdür. **Pey**, bunda ötüri maʿnāsını müşʿirdür. Kʿez-pey-i **cehl**, «cehlden ötüri» dimekdir. Cehl lafzınıñ āhirinde olan **nd** kelimesi end lafzından muhaffefdür; edāt-ı haber olan «est»üñ teşniye ve cemʿi elfāzındandır. Mısrāʿuñ āhirinde olan neberd lafzınıñ āhırine merbūtdur. **Neberd**, feth-i nūn ile «ceng ve huşümet» maʿnāsınadır. İmdi haşmeyn birbirinüñ elbette hılāfın söyler. Anlardan her kangısı bir kimesneye gelüp: “Fülān haqqūnda şöyle didi” diyü söyledikte, anlarıñ huşümetlerin bilüp turur iken sözlerine itimād ile iş görmek haqārete bāʿışdür. Qaldı ki haşmeyn-i mezbūreynüñ huşümetleri cehlden nāşī ola dimekte nükte [S376a] vardır. Vechi ğayr-ı hafīdür. Pes bāʿis-i haqāret olan haşletüñ biri dağı budur ki zıkr olunur.

﴿ هرکه بنشیند زبر دست صدور ﴾ Her kim ki eşhāb-ı şudür üzerine geçüp yukarı oturur. Yaʿnî; haddin bilmeyüp tavırın taʿaddī ider dimekdir. **Zeber-dest**, bunda «yukarı» maʿnāsınadır. Ve kuvvetlü kimseye dağı dirler. **Şudür**, şadruñ cemʿidür. Şadr, Fārisīde «vezīr ve kâzī ve bālā-yı hāne» maʿnāsınadır. ʿArabīde «her nesnenüñ evveli ve sīne-i insān» maʿnāsınadır. Pes bunda şudür, şadr şāhibleri olan ʿālī-kadrler maʿnāsınadır. İmdi böyle kimesnelerüñ üzerine tefevvuk ile taşaddur eyleyen hor olur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ کر رسد خواری برویش نیست دور ﴾ Eger anuñ vechine horluq irişür ise baʿīd degüldür. Yaʿnî; hor olur dimekdir. **Be-rüyeşde** olan şīn zamīr-i ğāʿibdür; şadr gözeden kimseye rāciʿdür. Rüy, «vech» maʿnāsınadır. Ve bunda vechden murād zātudur. İmdi böyle olan kimesneye horluq der-kārdur. Nitekim Nābī-i merḥūmuñ Ḥayriyyesinde *beyt*:

Qatı daʿvācısı çoqdur şadruñ

Qorqaram zāyiʿ iderler qadrüñ

didigi bu beyānda āşkārdur. Bināʿen ʿaleyh bir şadrda, şadra lāʿiḳ kimesne olmasa hayr olmaz dinmişdür.

Nitekim İbnü Ḥāleveyh:

اذا لم تكن صدر المجالس سيدا

فلا خير فيما صدرته المجالس

didigi bu beyāna dālldür. İmdi hüner ḥaddi tecāvüz itmektedir. Ānuñçün İbnü Yemīn dimişdür, *naẓm*:

ای عزیز ار نصیحتی کنمت

ور بد و نیک آن تفکر کن

اولا صدر شو باستحقاق

پس بمجلس برو تصدر کن

وسط کارها نکه میدار

نه ضعیفی و نه تهور کن

نه چو طاووس مجلس آرا شو

نه بويران وطن چو کنکر کن
 با بزرگان ره تواضع کير
 با فرومایگان تکبر کن

Ya'nî; iy 'azîz! Eger saña bir pend ideyüm; eger eyü ve eger kötü anı tefekkür eyle. Evvelâ şadra müstaḥaqq ol; ba'dehü meclise var taşaddur eyle. Ve kârlaruñ vasaṭını ihtiyâr eyle; ne za'fflik ve ne tehevvr eyle. Ve daḥı ne [Ü364b] ṭāvus gibi meclis-ārâ ol ve ne baykuş gibi vîrânede vaṭan eyle. Ve daḥı ulular ile mücâlesede mütevâzî' ol; fûrû-mâyelere tekebbür izhâr eyle. Ya'nî; saña kibr iden [S376b] alçaqlara alçaqlık gösterme dimekdür, intihâ. Pes hışâl-i mezkûruñ biri daḥı budur ki zıkr olunur:

﴿ نیست جمعی را چو قول تو کوش ﴾ Çünkü bir cem'uañ senüñ ḳavlüñ üzre istimâ'ı yoḳdur. Ya'nî; sözüñi ḳabül eylemezler ve seni diñlemezler. **Cem'ide** yâ vaḥdet içündür. Cem'den murâd; cemâ'atdür. **Güş**, «ḳulaḳ» ma'nâsınadır. Pes bir cemâ'at için ki senüñ sözüñe ḳulaḳ yoḳdur demek; sözüñi istimâ' u ḳabül için ḳulaḳ urmaları yoḳdur dimekdür. İmdi böyle olan cem'iyette:

﴿ صد سخن کر باشدت یک را مکوش ﴾ Eger senüñ vâfir sözüñ ola. Ya'nî; her ne ḳadar süḥan-dân iseñ ol cem'a birini söyleme. **Şad süḥan**, keşretten kinâyedür. **Me-gü**, nehy-i ḥâzırdu; «söyleme» dimekdür. Âḫirindeki şîn zamîr-i müfred-i gâ'ibdür; mısrâ'-ı evveldeki «cem'ı»ye râcî'dür. İmdi lâzımı'l-ḳabül olan kelâmı ḳabül eylemeyenlere söylemek ma'ḳül degüldür. Zîrâ ol söz her ne ḳadar dürr-i şemîn ise de ḥarîdârı olmayınca, ol kelâm ve mütekellimi ḥor olur dimişlerdür. Nâzımuñ müstemî'î cemâ'ate ḳaydında mütekellimüñ vâ'ız u nâşih olmasına da imâ vardır. Yoḳsa söz diñlemekde vâḫid ile cemâ'atüñ ḥükmi birdür ve sözüñ 'adem-i ḳabüli müstemî'uañ 'adem-i fehminden yâḥod mütekellimüñ 'adem-i 'amelinden nâşih olur. Nitekim اتأمرون الناس بالبر و تنسون انفسكم gayr-ı 'âmilüñ sözi te'şîr eylemez dimişlerdür. Pes böyle olan vâ'ızuñ va'zından, 'adem-i va'zı evlâ idigin imâda *beyt*:

شحنه را کر درد دین بودی زدی
 کردن واعظ بشمشیر خطیب

dinmişdür. Ve hışâl-i mezkûruñ biri daḥı budur ki zıkr olunur.

﴿ حاجت خود را خواه از دشمنان ﴾ Kendi ḥâcetüñi düşmânlardan isteme.
 ﴿ زین بتر خواری نباشد در جهان ﴾ Cihânda bundan kötörek ḥorluḳ olmaya. **Zîn**, ez-înden muḥaffefdür; «bundan» dimekdür. İn ile işâret, düşmânlardan ṭaleb-i ḥâcetedür. **Beter**, «yaramazraḳ» dimekdür. Aşlı bedter idi; dâlüñ tâya ḳurb-i maḥreci olmağın dâlı tâya idgâm itdiler; teşdîd ve teşdîsiz müsta'meldür, kezâ fi-Ni'meti'llâh. Pes düşmâna ihtiyâc ḡâyet müşkil idigin [S377a] beyân için nâzım, ihtiyâc-ı mezkûruñ trâş idecegi ḥorlığı beter ile tavşîf buyurmuşdur. Zîrâ şâ'irüñ *beyt*:

Çok telef kılma şaḳın 'âlemde mâlı şaḳla pek

Düşmene ḳalursa ḳalsun dosta muḥtâc olma tek

didigi üzre dosta ihtiyâc ma'ḳül olmayınca düşmâna ihtiyâcuñ nâ-ma'ḳül idigi zâhirdür ve düşmândan bir nesne istemenüñ rezâleti bâhirdür; ḥuşûşâ ki ol düşmân fûrû-mâye [Ü365a] ola. Zîrâ fûrû-mâye olan

dostdan bir nesne istemek, t̄alibe haq̄āreti cālibd̄ür. Nitekim h̄iṣāl-i mezkūruñ biri daḡı fūrū-māyeden bir nesne ümīd eylemekd̄ür diyü nāzım buyurmuşdur:

﴿ از فرومايه مراد خود مجوى ﴾ Aşlı alçaq olandan kendi murāduñı isteme. Ya'nī; neqadar saña dostluq iddi'ā ider ise de dimekd̄ür. **Fūrū-māye**, «aşlı alçaq ve aşsız ve cimrī ādeme» dirler. **Me-cūy**, nehy-i h̄āzırdur; «isteme» dimekd̄ür.

﴿ تا نياید مر ترا خوارى بروى ﴾ Tā ki senüñ yüzüñe ḡorluq gelmeye. Murād; murāduñı h̄āşıl eylese ve eylemese, alçaq kimseden bir nesne istemek haq̄āreti cālibd̄ür dimekd̄ür. (...)

﴿ با زن و كوذك مكن بازى هلا ﴾ 'Avret ü oğlancık ile hele oyun eyleme. Ya'nī; ḡubb-ı mecāzīye düşme. Yāḡod anlar ile ḡadd-i şer'iden ziyāde mülā'abe eyleme dimekd̄ür. **Bā-zen**, «avret ile» dimekd̄ür. **U(ve) kūzek**de vāv 'āḡifedür. Kūzek, zamm-ı kāf-ı 'Arabī ve sūkūn-ı vāv ve fetḡ-i zāl-i mu'ceme ve sūkūn-ı kāf ile «oğlancık» ma'nāsınadır. **Bāzī**, «oyun»dur; 'Arabīsi «la'ḡ»dur. **Helā**, Fārisīd̄ür; 'Arabīde ḡarf-i tenbīh olan «elā» gibi «āḡāḡ ol» dimekd̄ür. [S377b] Ammā kaçan mükerrer olup helā-helā dinse «āsān» ma'nāsına olur. Nitekim şā'irüñ *beyt*:

زيان مى و جاهى تحمل كرد

ولى شماتت اعدا هلا هلا نبود

beytinde vāqı'dur. Pes bu maqāmda helā, «āḡāḡ ol» ma'nāsınadır. Yāḡod «hele» dimekd̄ür. Hele, Fārisīde «bārī ve ḡo» dimekd̄ür; Türkīde daḡı bu ma'nāya müsta'meldür.

﴿ تا نكردى خوار و زار و مبتلا ﴾ Tā ki ḡor u zār u mübtelā olmayasın. **Mübtelā**, imtiḡān ma'nāsına olan ibtilādan me'hūzdur; ḡayra ve şerre müsta'meldür. Bunda murād; dūḡār-ı belā olmayasın dimekd̄ür. Pes zenān u kūzekān ile oyun itmek bunları cālib idigi vābeste-i ḡayd-ı beyāndur.

Der-Beyān-ı Çizhā ki Der-Cihān Be-Kār Āyed

﴿ در جهان شش چيز مى آيد بكار ﴾ Dünyāda altı nesne işe yarar.

﴿ اولاً بارى طعام خوشكوار ﴾ Evvelen bir kerre eyü ḡazm olıcı ḡā'āmdur. Ya'nī; günde bir öyün ḡā'ām-ı h̄āzımdur. [Ü365b] ḡazm olıcı ile ḡayd itmek, çok yimemege işāret içündür. **Bārī**, yā'-i vaḡdet ile bir kerre dimekd̄ür. Murād; bir öyündür ki vech-i mesnūn olan budur. Zīrā günde üç öyün ḡā'ām itmek şer'an mezmūmdur. ḡattā niyyetde ḡıyām-ı lely olmayana iki öyün eyü degüldür. Zīrā ḡadīs-i şer'ifde şer'an mezmūmdur. ḡattā niyyetde ḡıyām-ı lely olmayana iki öyün eyü degüldür. Zīrā ḡadīs-i şer'ifde şer'an mezmūmdur. Ve bir öyün ḡā'ām daḡı şib' rütbesi olmalı degül dimege nāzım **ḡoş-güvār** ile işāret buyurmuşdur ki ma'nāsı «eyü siñici» dimekd̄ür. Zīrā şib' miḡdārı ve şib'den ziyāde olan ḡā'ām baḡ'ül-ḡazm olur. Ve bunda ḡadd-i i'tidāle işāret vardır. ḡadd-i i'tidāl henüz iştiḡā var iken ḡā'āmdan el çekmekd̄ür. Ve vaḡt-i cū'da yene iştiḡā ile yimek yimekd̄ür. Ve böyle itmek şerefd̄ür. Nitekim: ان من الشرف ان تأكل كلما اشتهيت ḡadīs-i şer'ifi bu ma'nāda kāfi ve medḡ-i ḡadd-i i'tidālde ḡadīs-i laḡfi vāfid̄ür. Ve bu vechile ḡā'ām, sebeb-i devām-ı şihḡat ve bā'is-i neşāḡ-ı ḡā'atd̄ür. Zīrā keşret-i ḡā'ām, bā'is-i emrāz u eşḡāmdur. Nitekim *beyt*:

معدده چو پر كشت و شكم در خواست

سود ندارد همه اسباب راست

bu ma'nāda tāmmdur. Ve daḥı şā'irūñ:

و كثرة الاكل توزي جسم صاحبها
حقا و يصبح مغرور من الوضم
فلا تكن شرها في لقمة [S378a] عملت
ان الشراهة كم تعدى الى العدم

buyurduğu bu beyāna dālldür. (...) Ve nāzımuñ bu maḳāmda bir öyün ta'ām dimesinde şavma terḡibe daḥı işāret vardur ve vechi ḡayr-ı ḥafīdür.

﴿ خوش بود یار موافق در جهان ﴾ Cihānda muvāfiḳ yār ḥoş ola. Ya'nī; işe yaraya dimekdür. **Yār-ı muvāfiḳ**, «muḥıbb-i şādık ve dostluḡa lāyık» dimekdür. Böyle olan yārūñ işe yaradığı zāhirdür. Belki dāreynde ḥoş oldığı bāhirdür. Buña göre nāzımuñ kelāmındaki cihān lafzını dünyā vü 'uḳbādan e'amm farz itmek muḥtemeldür. Zīrā dimişlerdür:

مرد را دوستان صاحب دل
زیور دین و زینت دنیاست
نعمت دهر اگرچه بسیارست
نعمتی بهتر از رفیق کجاست

intihā. (...[Ü366a]...) İmdi yār-ı muvāfiḳda hem-cins olmaḡ ve miḥakk-zede-i tecribe olmaḡ her vechile gerekdür. Yoḡsa her bir yārlik lāfını urana yār dınmez. Anuñ tecribesi İbnü Yemīnūñ bu kıt'asından hüveydādur ki buyurmışdur, *naẓm*:

کر کسی با تو میزند لافی
که ترا دوستم بصد اخلاص
نقد او بر محک تجربه کن
تا کنی سیم راز راه رصاص

intihā.

﴿ باز مخدومی که باشد [S378b] مهربان ﴾ Girü şol maḥdüm ki şefḳatlı ola. Ya'nī; ḥādımine şefḳ ola. Pes şefḳ olan efendinūñ işe yaradığı zāhirdür; lākin bu zamānede vücūdi nādirdür. Ve **maḥdüm**de yā vaḥdet içündür. Maḥdüm, fi'l-aşl ism-i mef'ül-i 'Arabīdür. Lākin «metbū' ve efendi» ma'nāsına isti'māli şāyī'dür. Dāl yirine tā ile maḥtüm demek bu maḳāmdaki ma'nāyı virmez. Zīrā maḥtüm Māverā'ün-nehr iştilāḥında «ayu» didikleri ḥayvāndur. Pes maḥdüm diyecek yirde maḥtüm demek ḥaḫādur. **Mihrbān**, kesr-i mīm ile «şefḳatlı ve maḥabbet ile görüp gözedici» dimekdür.

﴿ هر سخن کان راست کویی و درست ﴾ Her söz ki anı toḡrı ve bütün söyleyesin. **K'ān**, ki ān lafzlarından maḳşūrdur. **Rāst**, «toḡrı»; **dürüst**, «bütün»dür. Ma'lüm ola ki rāst u dürüst-güy olmaḡ, ḳavilde ve niyyetde ve a'mālde ve 'azm ve vefāda ve maḳāmāt-ı dīnde şıdḳdan 'ibāretdür. Şıdḳuñ a'lā

derecesi, maḳāmāt-ı dīnde şādıqlıkdur ki anlar; ḥavf ve recā ve zühd ve rızā ve ḥubb ve tevekkülde olan şıdk-ı ḥāşş-ı maḳrūn-ı ihlāşdur. (...[Ü366b]...) İmdi bu vechile rāst-güy olmak:

﴿ به ز دنیا وانکه دروی نفع تست ﴾ Dünyādan yegdür ve andan yegdür ki anda saña nef̄ vardur. Yaʿnī; dünyādan ve her bir saña nāfīʿ olandan eyüdur dimekdür. **Vʿāneh**, **dünyā** üzerine maʿtūfdur. Min maʿnāsına olan «ez»den muḥaffef olan bunda daḥı melḥūzdur. Baʿzı nüshada vʿāneh yerine zʿāneh vaḳırdur. Buña göre maʿnā; rāst u dürüst-güyülük dünyādan yegdür. Zīrā rāst [S379a] u dürüst-güyülüğe saña nef̄ vardur dimek olur. Buña göre dünyāda nef̄ nā-yābdur dimege ṭhām-ı laṭīf olur. Pes şıdk-güyülüğüñ bihter idigi eḫherdür. Zīrā nihāyeti duḫūl-i cennetdür. Nitekim Şāḫīḫaynda olan: عليكم بالصدق فان الصدق يهدى الى البر و البر يهدى الى الجنة الحديث işe yaradığı bī-reybdür.

﴿ آنچه ارزانست عالم در بهاش ﴾ Ol nesne ki ʿālem anuñ kıymetinde ucuzdur. Yaʿnī; ʿālem bahāsından ziyāde bahāya sezādur dimekdür. **Āncide** olan çi lafzı, bunda çiz maʿnāsınadır ki «nesne» dimekdür. **Erzān**, fetḫ-i hemze ile «ucuz» dimekdür. Āḫirindeki **(e)st**, edāt-ı haberdür. Kaçan āḫirine yā dāḫil olup erzānī dinse; ucuzluk ve liyāḳat ve müselleme ve müsteḫaḳḳ-ı ʿaṭā ve dervīş maʿnālarına gelür. **ʿĀlem**, bunda dünyādan ʿibāretdür. Nitekim ʿālem-i dünyā diler. **Bahā**, fetḫ ile bunda «kıymet» maʿnāsına fārisīdür. Zīrā ʿArabīde «ḥüsn ü ʿān» maʿnālarındadır.

﴿ عقل کامل دان و زان دلشاد باش ﴾ ʿAql-ı kāmīl bil ve dil-şād ol. **ʿAql-ı kāmīl**, bir cevher-i yek-tādur ki aña bahā ulaşmaz dimişlerdür. Ve bundan murād; ʿaql-ı meʿāddur ki şāḫībleri ʿuḳbāya sāt ve dāʿimā mesrūrüʿl-fuʿāddur. Nitekim nāzım ʿaql-ı kāmīlden **dil-şād baş**, «mesrūrüʿl-bāl ol» dimişdür. Ve bu ʿaqluñ şāḫībleri, maʿnāda müstaḡnī-i ʿālem ve himmet-baḫş-ı selāḫīn-i benī-ʿĀdemdür. Zāḫirde olan faḳr devleti, anlaruñ bāʿiḫ-i faḫretleridür. Nitekim [Ü367a] Ḥʿāce Ḥāfızuñ *beyt*:

دولت فقر خدا یا بمن ارزانی دار

کین کرامت سبب حشمت و تمکین منست

beytinden bu maʿnā zāhirdür. Kerāmetden bunda murād; faḳrdur. Şöyle ki; عز الدنيا بالمال و عز الاخرة; mazmūn-ı ḥoş-meʿālīn ve daḥı يوم القيمة الله تعالى الفقراء الصبر جلساء الله تعالى يوم القيمة بالاعمال müfād-ı raḡbet-iştimālī üzre, ʿaql-ı kāmīl şāḫībi, “uḳbāya meyl itmeliyür” diyü meʿāşa baḳmayup, devlet-i meʿāda ṭālib olmuşdur. Ḥattā faḳr, ʿaqlıdan māyesi noḳşān olmaḳdan ʿibāret ve kılllet-i ʿaql, ḥamāḳat ü seḳāmetdür dimişlerdür. Nitekim ḫazret-i ʿAlī rażıyaʿllāhu ʿanhuñ: افقر الفقير الحمق ve daḥı من قلة العقل اضنى من قلة العقل diyü buyurdığı bu beyāna şāḫideyn-i ʿādileyndür. İmdi ʿaql-ı kāmīlün işe yaradığı bundan zāhirdür.

﴿ دشمن حق را نباید داشت دوست ﴾ Ḥaḳḳuñ düşmānını [S379b] dost tutmaḳ gerekmez. Yaʿnī; Ḥudānuñ dostına dost ve düşmānına düşmān olmaḳ gerekdür. Nitekim افضل الاعمال الحب فى الله و البعض Ḥudānuñ dostına düşmān veyā düşmānına dost olmaḳ fenādur. Ve böyle olanlaruñ ḫaşmı Ḥudādur. Ve faşl-ı ḫuşūmetüñ vaḳtı ḫulūl-i rüz-ı cezādur ki dost düşmān cümle bir yire varur. Ānuñçün nāzım eyidür:

﴿ بان کشت جمله چون آخر بدوست ﴾ Cümleñ rücū'ı āhîr oñadur. Yāhōd dostadur ki murād; dost-ı haqīkī olan Hūdāyadur dimekdür. **Bāz-gešt-i cümle**, izāfetle «cümleñ rücū'ı» dimekdür. Cümle lafzı, dost u düşmāna ve her bir zī-rūh u revāna şāmıldür. **Çun**, ta'īl içündür; «çünkü» dimekdür. **Āhîr**, «encām-ı kār» dimekdür. **Be-dost (bed-ost)** kelimesinde şan'at-ı cinās vardur. Zīrā «be-ost» ma'nāsına olup ma'nāda «oñadur» dimek ile «dostadur» dimege muhtemeldür. O, zāmīrdür; Haqqa rāci'dür. Dostdan murād dağı Hūdādur. Pes bunda الماب و اليه المرجع و āyet-i müste'ābına telmīh vardur. İmdi dīvān-ı ma'nevīñ hālını mülāhaza idüp, aña göre hālūne el vireni işle dimege bunda imā vardur.

﴿ عیب کس با او نمی باید نمود ﴾ Kimsenün 'aybını şāhībine göstermek gerekmez. Ya'nī; yüzine urmak ve başına kaqmaq iktizā itmez dimekdür. Zīrā bu şer'an mezmūmdur. Hattā bir kimseyi ta'yīb iden elbette ol 'ayba mübtelā olur dinmişdür. Qaldı ki emr-i ma'rūf ve nehy-i 'ani'l-münker eylemek bu ma'nādan hāricdür. Ve bir dosta tenhāca naşīhat itmek dağı böyledür; ya'nī māni'i yoqdur. İmdi kimseyi ta'yīb ü taqrī itme.

﴿ زانکه نبود هیچ لحمی بی غدود ﴾ Zīrā ki hīçbir lahm bezsiz olmaz. Ya'nī; ekşerī 'aybsız ādem bulunmaz dimekdür. Zīrā:

Beşerden şer' olupdur cüz'-i a'zam

Anuñçün sālīm olmaz ibn-i Ādem

dimişlerdür. Ve dağı *meşel*: لكل صارم نبوة و لكل جواد كبوة meşel-i meşhūrı ma'lūmdur dinmişdür. Şārim, «seyf-i kātī»dur; [Ü367b] nebve «zillet»dür; cevād «serī'u's-seyr» feresdür; kebve «vech üzerine suqū»dur. **Laħmīde** yā harfi vaħdet içündür. Laħm, 'Arabīde ma'rūfdur. **Ġudūd**, gayn-ı mu'ceme ve dāl-i mühmelenūñ zammeleriyle 'Arabīdür; müfredür ve 'inde'l-ba'z cem'dür ki [S380a] müfredi ġuddedür. Ma'nāsı «bez» didikleri nesnedür ki yumşaq yirlerde ahlāt-ı ġalīzadan peydā olur. Pes bunda; iy āhara 'ayyāb olan kimse! Sen dağı elbette 'aybdan hālī degülsin; kendi 'aybuñı gör, āhara baqma dimege nükte-i daqīqa vardur. Hattā kendi 'aybını görmek min-ķibeli'llāh hayra muvaffaq olmaq nişānesidür. Zīrā hadīs-i şerīfde: انا ارادالله بعيد خيرا زهدا فى الدنيا و رغبه فى الاخرة بصره بعيوب نفسه vārid olmışdur.

﴿ از خدا خواه آنچه خواهی ای پسر ﴾ İy oğul! Ol nesneyi ki isterseñ Hūdādan iste. Ya'nī *beyt*:

Ne dervīş ü ne zāhīdden ne mīr ü şāhdan iste

Yüri yoqdan seni var eyleyen Allāhdan iste

Zīrā:

﴿ نیست در دست خلاق نفع و ضرر ﴾ Ne' ü zarar ħalāyīkuñ yedinde degüldür. Ya'nī; nāfi' ve zārr ve māni' ve mu'fī ancak Hūdādur dimekdür. İmdi ħalkdan ye's ile ka'f-ı ümīd ü recā ve tevekkül ber-Hūdā itmek ve her ma'ṭlūbı andan ṭaleb gerekdür. Nitekim hadīs-i şerīfde: سلوا الله حوايكم حتى الملح Ve maḥlūkuñ birbirine ihsān u in'āmı, Hūdānuñ ilhāmīyledür. Ya'nī haqīkatde mu'fī Hūdādur; 'abd aralıkda āletdür dinmişdür. Ve bu maqāma meşāyih «ķurb-i ferā'iz» ta'bīr iderler. Ve bundan cebr lāzım gelmez dirler. Nitekim el-āyeh bu ma'nāya şāhīddür, intihā. Ve bu beytūñ 'ilāvesiyle yene nāzım eyidür:

﴿ بندکانرا نیست ناصر جز اله ﴾ Kullara Hudādan ğayrı naşır ve muʿīn ve zahīr yokdur. Pes imdi:

﴿ یاری از حق خواه از غیرش مخواه ﴾ Muʿāveneti Hudādan iste; ğayrından isteme. **Yārī**, «yardım» maʿnāsınadır. Zīrā yār «muʿīn» dimekdür. Āhîrindeki yā maşdariyyedür. **H̄vāh**, emr-i hāzırdir; «iste» dimekdür. **Ez-ğayreşde** olan şīn zamīr-i ğāʾibdür; **Ĥaqqā** rāciʿdür. **Me-h̄vāh**, nehy-i hāzırdir; «isteme» dimekdür. İmdi Hudādan ğayrı nāşır olmadıysa nuşret ü ʿiʿāneti ancak kendüden taleb itmek gerekdür. Nitekim İbnü Yemīn Muḳaṭṭaʿātında buyurmuşdur ki:

کسی کش ببند بسحتی فکند
سپهر جفا پیشه منقلب
بداد ار باید پناهِید بس
نباید شدن زین غمش مضطرب
که مخرج بدیدار وش از مضیق
و یرزق من حیث لایحتسب

intihā. Pes bunda *وما النصر الا من عندالله* āyet-i şerīfine telmīh vardır.

﴿ آنکه از قهر خدا ترسد [S380b] بسی ﴾ Ol ki ancak Hudānuñ qahrından ḥavf ider. **Tersed**, muzāriʿ-i müfred-i ğāʾibdür; «ḥavf ider» dimekdür. **Besī**, bunda «ancak» dimekdür ve «niçe niçe» maʿnāsına da gelür, [Ü368a] kemā fi-Baḥri'l-Ġarāʾib.

﴿ بیکمان ترسد ازوی هر کسی ﴾ Bī-şekk her bir kes ol kimseden qorqar. **Ez-veyde** olan vey zamīrdür. «Ān ki»ye rāciʿdür. **Her-kesīde** yā vahdet içündür. Maʿnā; «her bir kimse» dimekdür. Bunıñ tafşılı sebḳ eylemişdür.

﴿ از بدی گفتن زبانرا هرکه بست ﴾ Her kim ki kötülük söylemeden lisānı bağladı. Yaʿnī; nā-meşrūʿ sözden dilini perhīz eyledi dimekdür.

﴿ کرد شیطان لعین را زیر دست ﴾ Melʿūn olan şeyṭānı zebūn u maḳhūr eyledi. **Zīr-dest**, aşl «ḳul ve cāriye ve ḥādim ve reʿāyā maʿnālarınadır. Pes bunda maʿnā-yı lāzımı iʿtibāriyle «zebūn u maḳhūr» maʿnāsı murād olınmışdur. Maʿlūm ola ki şeyṭān-ı laʿīnıñ ğaraz-ı pūr-marażı; insāna ḥaṭā söyletmekden tā ki o ḥaṭānuñ şāḥibi neʿūzü biʾllāh küfre ulaşa dir. İmdi nā-meşrūʿ sözden ḥazer iden kimesneye bu vechile zafer bulmayınca mağmūm u maḳhūr olması kütüb-i ʿadīdede mestūrdur. Bunda sükūtuñ aʿzam-ı fevāʾidine delālet vardır ki sākit, ḥaṭādan meʾmūn ve şerr-i şeyṭāndan maḥfūz u maşūn olur dimekdür. Pes:

بوی کل در غنجه سر بسته ایمین از صیاست
لب ببند از کفتکو خون در دل غماز کن

müfādınca sākit ve bī-hūde sözden şāmit olmaḳ selāmet-i dāreyne bāʿışdür.

Der-Beyān-ı Çizī ki Bāyed Şinīd

﴿ كس نیابد پنج چیز از پنج کس ﴾ Bir kimse beş nesneyi beş kimseden bulmaz. **Kes**, nekredür; siyâk-ı nefyde vâkıf olmağla ‘umûm ifâde itmişdür; ma‘nâ «hîç kimse» dimekdür. **Ne-yâbed**, «bulmaz» dimekdür; «yâften»den müştakq-ı muzâri‘-i menfîdür.

﴿ یاد کیر از ناصح خود این نفس ﴾ Kendi nâşihuñdan bu sözi ez-ber tut. **Nefes**, nûn ve fânûñ fethalarıyle bunda üslûb-ı meşâyıh üzre «söz» ma‘nâsınadır. Zîrâ; «söz diñle» diyecek yırde «nefes qabûl eyle» dinmek şâyi‘dür.

﴿ نیست اول دوستی اندر ملوک ﴾ Evvelâ mülükde dostluk yoqdur. **Mülük**, cem‘-i ‘Arabîdür; müfredi melik ve melîk ve mâlikdür; «pâdşâhlar» dimekdür. Ma‘lûm ola ki mülük ü vüzerâ vü vükelâsınuñ ekşer-i hâlleri temşiyet-i umûr-ı enâm ve fikret-i meşâliḥ-i ḥavâşş u ‘avâmm ile pür-ḥuzn ü melâl olmağın [S381a] dostluqlarında vefâ mün‘adimidür. Nitekim ḥazret-i Ḥayder rażıya’llâhu ‘anhuñ kelâmı bu ma‘nâya şâhiddür. Ḥattâ mülûkuñ dostluğına i‘timâd, mâ’-i câriye istinâda beñzer ve şâh-ı bî-vefânûñ qurbıyyeti maḥbûb-ı mecâzînuñ vuşlatına müşâbihdür ki, qurbet-i şâhuñ nihâyeti gâḍab ve vuşlat-ı ḥübânûñ gâyeti nedâmetdür. Pes:

Vaşl odur ki olmaya şoñı nedâmet yâ gâḍab

Yâ civârında seni âşüde ide luḥf-ı Rabb

dimişlerdür. Bundan murâd; qurb, qurb-ı ḥazret-i Ḥaqqdur [Ü368b] dimekdür. Yoqsa mülûki mezemmet degüldür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ این سخن باور کن از اهل سلوک ﴾ Bu sözi ehl-i sülûkden inan. **İn süḥan**, «bu sözi» dimekdür; işâret mışrâ‘-ı evvelüñ mefhûmınadır. **Bâver kon**, «inan ve i‘tikâd eyle» dimekdür. **Ez-ehl-i sülûk**, «erbâb-ı tarîkatden» dimekdür ki murâd; evliyâ’-i kirâm u meşâyıh-ı ‘izâmdur. Ve ehl-i sülûkden aḥbâb-ı mülûk murâd olınmaq daḥı muḥtemeldür ki anlar bu ma‘nâyı re’yü’l-‘ayn müşâhede ve tecrübe ile söylerler.

﴿ سفلهکانرا با مروت ننگری ﴾ Siflere mürüvvet ile baqmayasın. Ya‘nî; baḥîl ü alçaqlardan mürüvvet ümîdinde olmayasın ki anlarda mürüvvet olmaz dimekdür. **Siflegân**, cem‘dür; müfredi kesr-i sîn ile sifledür ki ma‘nâsı «baḥîl ü denî»dür. **Mürüvvet**, vâv-ı müşeddede ile ve hemze ile câ’izdür. Luğatde «âdemıyyet» ve iştilâḥda; «bezl-i ‘atâ ve keff-i ezâ ve şuḥf-ı ‘aşerât ve setr-i ‘avrât ma‘nâsınadır. **N’engerî**, «baqmayasın» ya‘nî; ümîd-i mürüvvet nazarıyle nazâr itmeyesin dimekdür. Pes bunda siflegâna mezîd mezemmet vardır. Zîrâ mürüvetsizlik bî-dîn olanuñ ḥâlidür. Nitekim ḥazret-i ‘Alî kerrama’llâhu vechehûnuñ: لا مروءة لمن لا دین له kelâmı bu beyâna dâlldür. Ya‘nî; ḥulle-i merḥamet tırâz-ı mürüvvet ile müşerref ve teşrîf-i girân-bahâ-yı fütüvvet ile müzeyyen ü müşennef olmayanuñ mezâk-ı telḥ-ı dili çâşnî-i şehd-i nâb-ı İslâmdan kem-vâye, belki dest-i vücûdı denâ’et-âlûdı bâ-mezze-i dînden bî-mâyedür dimekdür. Ve ḥadîş-i şerîfde daḥı كرم المومن دینه و مروتہ و حسن خلقه gelmişdür. Pes bu vechile keremden ḥâlî olanuñ ḥâlî ma‘lûmdur.

﴿ هیچ بدخویی نیابد مهتری ﴾ Hīçbir bed-ħūy ululuk bulmaz. **Bed-ħūy**ide olan [S381b] yā'-'i sāniye vaħdet içündür. **Mihter**ide maşdariyyedür; «ululuk» ma'nāsınadır. Pes seyyi'ü'l-ħulķ olan hemişe ħaķırdür.

﴿ هرکه بر مال کسان دارد حسد ﴾ Her kim ki ħalķuñ mālı üzre ħased tutar. **Kesān**, «kes»üñ cem'idür; «kimseler» dimekdür. Nāzımuñ **ber-māl** zıkrinde, maldaruñ maħsūd olduğına ve māl ķābil-i zevāl idigine işāret vardur. Zīrā ħasedüñ ma'nāsı; ni'met-i ħayruñ zevālini istemekdür. Pes böyle olan kimesne:

﴿ بوی راحت بر دماغش کی رسد ﴾ Anuñ dimāğına rāħat ķoķusu ķaçan irişür? Ya'nī; ħāsid rāħat bulamaz dimekdür. Nitekim ħazret-i 'Alī rażıya'llāhu 'anh: لا راحة للحسود buyurmuşdur. Ba'zı nüşhada rāħat yirine raħmet vāķı'dur. Ma'nāsı zāħirdür. **Dimāğ**, kesr-i dāl-i mūhmele ile «beyin» ma'nāsına 'Arabīdür ve Fārisīde müsta'meldür. Āħirinde olan şīn, zamīr-i ħā'ibdür; «her ki»ye rāci'dür. Ve ħasūduñ ħūşe-nişīn-i dāru'l-emān-ı rāħat ve ķarīn-i ħufrān-ı raħmet olmadıġı ma'lūmdur.

﴿ آنکه کذابست و میگوید دروغ ﴾ Ol kimse ki kezzābdur [Ü369a] ve kiżb söyler. **Kezzāb**, mübālağā üzerine «ziyāde yalancı» dimekdür. **Dürūğ**, zamm-ı dāl-i mūhmele ile «yalan» ma'nāsınadır ki 'Arabīsi kiżbdür.

﴿ نیست او را در وفا داری فروغ ﴾ Anuñ için yāħod aña vefādārılıķda şu'le yoķdur. Ya'nī; 'uhdesinde tutıcı olduğından vefādārılıķda zıyāsı yoķdur dimekdür. Zīrā sözine turmaķ ehl-i mürüvvetüñ işidür; yalancıda ise mürüvvet bulunmaz. Nitekim ħazret-i ħayder rażıya'llāhu 'anhuñ لا مروءة للكذوب kelāmı bu beyānda kāfīdür.

Der-Beyān-ı Ehl-i Sa'adet

﴿ هرکرا سه کار عادت باشدش ﴾ Her kim ki üç kār anuñ 'ādeti ola. Ya'nī; üç kārī 'ādet eyleye.

﴿ در جهان بخت و سعادت باشدش ﴾ Cihanda aña baħt u sa'adet ola. **Cihān**, bunda dünyā vü 'uķbādan e'amm olmaķ rüşendür. **Baħt**, ma'rūfdur; **sa'adet**, luğatde eyülük ve mübāreklük ma'nāsınadır. Ammā 'inde'l-meşāyih, kendü için fenā olmayan beķā; ve kendü için ħamm bulunmayan lezzet-i sürür ve kendü ile cehl olmayan 'ilm ve kendüden şoñra faķr bulunmayan ħinādur ve sa'adet-i devlet-i 'uķbādur.

﴿ تا تواند خیر بی منت کند ﴾ Mā-dām ki ķādir olur; minnetsiz ħayr u iħsān ider. Ya'nī; itdigi ħayrı kimesnenüñ başına ķaķmaz [S382a] dimekdür. **Ĥayr**, «eyülük ve kerem ve māl» ma'nāsınadır ve her bir ħayra şāmīldür. Pes ħayrdan şevāb u sa'adet bulmaķ maķrūn-ı minnet olmamaķ ile meşrūtdur. Zīrā menn ü ezā ħayrı mübħıldür. Anuñçün Nazm-ı Kerīimde: لا تبطلوا صدقاتكم بالمن والاذی gelmişdür. Ve Sa'adī Çelebinüñ keremi medħ ve minnetden men' için minneti ķadh zımnında buyurdıġı, *naẓm*:

درخت کرم هر کجا بیخ کرد

گذشت از فلک شاخ بالای او

کر امید خواهی کز او بر خوری

بمنت منه اره بر پای او

kış'a-i laşıfı bu beyānda kāfıdır. Bīḡ, «kök» ma'nasınadır; erre, «bıçku»dur; ḡattā minnetüñ mezmūmiyyetinden ve minnet altına girmegüñ sıķletinden nāřı ħiml-i řaķıl-i minneti yüklenmemek için buyurmuşdur, *beyt*:

نکردد راست هر پشتی که از منت دوتا کردد
نبرد از ماه نو صائب نشاط عید خم بیرون

ve dağı *beyt*:

رنج میل آتشین و پرتو منت یکیست
چشم بینایی چرا از توتیا دارت کسی

beytinüñ ma'naları zāhir ü bāhirdür.

﴿ خویش را مستوجب رحمت کند ﴾ Kendüyi raḡmete müsteḡaķķ ider. Nitekim řadaķa beyānında erbāb-ı işārātuñ: řadaķa dört ḡarfdür. řād, řaḡib-i ḡayruñ mekārihlerinüñ şaddına; dāl, cennete delīl oldığına; ķāf, raḡmete ķurbıyyetine; hā, rızā'-i ḡaķķ için a'māl-i řāliḡaya hidāyete bādī oldığına işāretdür didikleri kāfıdır. *Beyt*:

در قیامت سپر آتش دوزخ کردد
از دم مهری اکر بر لب سائل زده'

Ya'nī; kıyāmetde nār-ı cehenneme ķalkān olur; eger dirhemden sā'ilüñ lebi üzre bir mühr urur iseñ dimekdür. Pes ḡayr-ı bī-minnetüñ [Ü369b] ķā'ili, müstevcib-i raḡmet olacağı beyānında bu beyt dağı vāfıdır. Ve ḡadıř-i řerīfde: تصدقوا فان الصدقة فكاكم من النار vārid olmuşdur. Āteřden ḡalāřa sebep olan řadaķa maķbül olandır. Maķbüli; minnetden ḡālī ve maḡallini bulandır.

﴿ هرکرا بینی براه نا صواب ﴾ Her kimi ki egri yolda göresin. Ya'nī; nā-ma'ķül u nā-meřrūc olan řarīķda göresin dimekdür.

﴿ سر براهش آر تا یابی ثواب ﴾ Anuñ bařını yola getir; tā ki řevāb bulasın. **Rāhdan** murād; řarīķ-ı müstaķīmdür. Āḡirindeki řīn-i zāmīr «her ki»ye rāci'dür. Ve ma'nāda **ser** lafzınuñ āḡirine merbūtdur ki sereř dimekdür. **řevāb**, 'Arabīdür; «muķābele-i řā'ātde olan cezāya» dirler. Ve 'inde'l-ba'ż ولتكن منكم امة يدعون الى الخير و يأمرون بالمعروف و ينهون عن [S382b] «muřlaķ cezā»dur. Pes bunda [S382b] المنيكر فاولئك هم المفلحون āyet-i řerīfine temīḡ vardır. Ķaldı ki rāh-ı nā-řavābda olanı münkerden nehy ile evvelen, 'ilm gerekdür ki ma'rūf ile emrūñ ve münkerden nehyüñ ḡadd-i řerīlerin tecāvüz eylemeye. řāniyen, nehy eyledıđı münker kendüde bulunmaya ya'nī řāḡib-i vera'c ola. řāliřen, ḡüsn-i ḡulķ řāḡibi gerekdür. 'Unf u zecr ile bir nesneyi nehy eylemeyüp ķavl-i leyyin ile ķār-sāz ola dimiřlerdür.

﴿ زحمت خود را ز مردم دور دار ﴾ Kendi zaḡmetüñi ḡalķdan ıraķ tut. Ya'nī; ḡalķa sıķlet ü zaḡmet ve muzāyaķa virme.

﴿ بار خود بر کس ميکن زینهار ﴾ Kendi yüküñi řaķın bir kimsenüñ üzerine biraķma. Ya'nī; řarḡ-ı bār-ı zūlm itme; gerek kendi yüküñ olsun ve gerek āḡaruñ saña řarḡ eyledığı yük olsun; e'ammdur. **Bār**, bunda «yük» ma'nasınadır. **Me-yüfken**, nehy-i ḡāzırdur; «biraķma» dimekdür. **Zīnhār**, bunda «řaķın ve el-ḡazer» dimekdür. Murād; ḡalķı ḡimāyet ve üftādegāna merḡamet eyle dimekdür. Nitekim

ḥadīṣ-i şerīfde: *ان الله رحيم يحب الرحيم يضع رحمته على كل رحيم* vārid olmuştur. Ve dest-i ḥimāyesin merdüm-i üftādegāna dūnyāda siper eyleyen kimesnenüñ desti, çetr-i ḥurşid-i kıyāmet olup kendi sāyesinde rāḥat bulur, *beyt*:

میشود چتر تو خورشید قیامت خود را
دست خود کر سپر مردم افتاده کنی

māzmūnı bu beyāna dālldür. Ve bu ma'nāya imāda *beyt*:

تا نمی در جویبارت چون سیوی باده هست
بار دوش خلق از کوتاه دستیها مشو

Der-Beyān-ı Restgārī

﴿ کر همی خواهی که باشی رستگار ﴾ Eger dükeli dilerseñ ki ḥalāş bulmuş ve nīkūkār olasın. **Restgār**, iki ma'nāya gelür; «ḥalāş-yāfte ve nīkūkār» dimekdür.

﴿ رخ مکردان ای برادر از سه کار ﴾ İy qarındaş! Üç kārđan yüz çevirme. **Ruḥ**, zamm-ı rā'-i mühmele ve sūkūn-ı ḥā'-i mu'ceme ile bunda ruḥsār gibi [Ü370a] keşret-i isti'māl ile «rüy» ma'nāsınadır ki Türkīsi ma'rūf olan «yüz»dür. Zīrā ruḥ altı ma'nāya gelür. Evvelen, ruḥsār ma'nāsınadır. Ruḥsār müfred olmak üzere egerçi rüydān ğayrı yañağūñ adıdır. Lākin keşret-i isti'māl ile rüya bedel cümle çeheyre itlāk [S383a] olunur. Şāniyen, Cezīre-i Muḥitda bir 'azīmü'l-heykel kuşdur ki 'anķā gibi vücūd-ı ḥāricīsi yokdur. Şaṭranc ālātından ruḥ didikleri nesne anuñ ismiyle tesmiye olunmuşdur. Sālisen, at dizgini; rābi'an, bir nev'a tāc-ı şāhīdür ki aña dīhīm daḥı dirler. Ḥāmisen, cānib; sādisen, bir giyahuñ adıdır.

﴿ اولادیدن بود حکم قضاش ﴾ Evvelen Ḥudānuñ ḥük-m-i kazāsını bilmekdür. **Diden**, aşl «görmek» ma'nāsına maşdardur. Lākin bunda ru'yet-i 'ilmiyye irādesiyle «bilmek» ma'nāsına olmaḥ rüşendür. **Büd**, bunda «est» ma'nāsınadır. **Ḥük-m**, luğatde «emr» ve iştilāḥda «ikā» ma'nāsınadır. İzāfet-i beyāniyye mā-ba'dindeki kazā kelimesine muzāfdur. **Qazāş**da olan şin zamīrdür; şöhret ve kināyet kā'idisiyle mesbūk olan Ḥudāya rāci'dür. Zīrā ḥük-m-i kazā ancaḥ kendinüñdür.

﴿ بعد از ان جستن بجان و دل رضاش ﴾ Andan soñra cān u gönül ile rızasını taleb itmekdür. **Cüsten**, zamm-ı cīm-i 'Arabī ile «istemek» ma'nāsına maşdardur. **Rızā**, ma'rūfdur. Āḥirindeki şin-i zamīr, Ḥudāya rāci'dür. Zīrā Ḥudānuñ rızāsında bulunmaḥ, kazāsına rızādan 'ibāretdür. Ve kazāya rıza üç nesneye vābeste olmaḥdır. Evvelen, mü'min Ḥudānuñ ḥük-m ü taḥdīrin, kendi nefsinüñ tedbīrinden ḥayrlu bilmekdür. Nitekim ḥadīṣ-i şerīfde: *ما قضي الله لمومن قضاء الا كان خيرا له* ve ḥadīṣ-i diğerde: *انا* vārid olmuştur. Şāniyen, kazā ḥasebiyle şedā'ide taḥammül ile rızā virdiği mütevaḥḳı' olduğu şevāb için olmaḥdır. Sālisen, ālāma taḥammüli ḥuzūzāt için olmayup ancaḥ rızā'-i Rabbü'l-ālemīni iḥrāz için olmaḥdır. Zīrā rızā'u'llāha maḥzarıyyet, cemī'-i lezā'izden elezzdür. Nitekim 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azīz eyitmiş ki: Sürür ancaḥ mevāḳı'-ı kazā vü kaderde ḳalmışdur. Ve daḥı Vāḥid bin Yezīd eyitmiş ki: *Qazāya rızā, bābu'llāhuñ a'zāmı ve cihānuñ cenneti ve 'ālemüñ rāḥatıdır, intihā. Ve daḥı beyt*:

مزن ز چون و چرا دم که بنده مقبل
قبول کرد بجان هر سخن که جانان کفت

mışdākınca emr-i Hāḡḡı ḡabūl eylemek maḡbūlluḡ niṣānesidūr. Rūḡī:

Rızā-yı yār ṭaleb ḡıl ki bende-i maḡbūl

Efendisinūñ ider ḡūḡmini hemīṣe ḡabūl

İmdi restḡār olan ḡazāya ‘ālim ve ṭaleb-i rızāda dā’im olandır. Yoḡsa pīṣ-i rızā-yı Hāḡḡda dem-zen olmaḡ baḡr-i bī-kerānda bī-hūde ızṭırāba [S383b] dūṣmek gibidūr. Nitekim *beyt*:

پیش رضای حق دم چون و چرا مزن

در بحر بیکران بعبت دست و پا مزن

beytinūñ müfādı bu beyānda kāfīdūr. Bu beyt eṣyā’-i ṣelāšenūñ ikisini mübeyyindūr. [Ü370b] Nitekim üçincisin beyānda nāzım eyidūr:

﴿ چيست سيوم دور بودن از جفا ﴾ Üçincisi nedūr?; cefādan ırāḡ olmaḡdur. Ya’nī; bir kimseye ezā vü cefā itmekden ve te’addī yolına gitmekden ḡazer itmekdūr. Tā ki iḡḡāk-ı ḡaḡḡ iddi’ā iden ḡuṣamānuñ elinden ḡālāṣ bulasın ve ehl-i ṣafādan olasın dimekdūr. Nitekim nāzım eyidūr:

﴿ هرکه این دارد بود اهل صفا ﴾ Her kim ki bunı ṭutar; ehl-i ṣafā ola. **Īn** ile iṣāret, cefādan ba’dine olmaḡ zāḡirdūr. Lākin mezkūr i’tibārıyla «se kāra» iṣāret olmaḡ daḡı muḡtemeldūr. Ehl-i ṣafā, ekdār-ı dāreynden ḡālāṣ ve ṣaffet-i bāl ile iḡtiṣāṣ bulan ‘ārif-i ḡudādur.

﴿ هرکه دارد دانش و عقل و تمیز ﴾ Her kim ki ‘ilm ü ‘irfān ve ‘aḡl u ‘irfān ṭutar.

﴿ جز براه حق نبخشید هیچ چیز ﴾ Hāḡḡkuñ rızāsı yolunuñ ḡayrısına ḡiḡbir nesne baḡṣ eylemez. Ya’nī; iḡsān u i’ṭāsı ḡālīṣān li-vechī’llāḡ olup, i’rāz-ı nefṣāniyyeden sālim ü ṣāf olur dimekdūr. Zīrā riyā vü süm’ā vü ḡaraza maḡrūn olan ‘aṭāyāda ḡayr olmaz ve dergāḡ-ı ḡabūli bulmaz. Nitekim nāzım eyidūr:

﴿ صدقه کالوده کردد با ریا ﴾ Bir ṣadaḡa ki riyā ile bulaṣmıṣ ve süm’ā ile ḡarıṣmıṣ olur. **Ṣadḡa’i**, feteḡāt ile «fuḡarāya virilen ‘aṭıyye»dūr. Żarūret-i vezn iḡün bunda dāl sākin ḡılınmıṣdur. Ve āḡirindeki hemze, mā-ba’dine izāfet iḡündūr. **K’ālūde**, «ki ālūde»den muḡaffefdūr; ki lafzı rābıṭa-i ‘illetdūr. Ālūde, «bulaṣmıṣ ve ḡarıṣıḡ» ma’nāsınadır. **Riyā**, ma’rūfdur.

﴿ کی بود آن چیز مقبول خدا ﴾ Ol nesne ḡaçan maḡbūl-i ḡudā olur. Ya’nī; olmaz dimekdūr. **Ān ḡiz**, rızā’u’llāḡ ve rāḡ-ı İllāhuñ ḡayrına virilen nesneye iṣāretdūr. Ve ālūde-i riyā olan ‘amelūñ ‘adem-i ḡabūli edille-i sem’ıyye ile ṣābitdūr. Nitekim ḡadīṣ-i ṣerīfde: من عمل عملا اشرك فيه غيرى فهو للذى اشرك وانا برئ منه vārid olmuṣdur. Kendüden ḡudānuñ berī oldıḡı kimsenūñ ḡālī ve a’ma’lī ma’lūmdur. Nitekim ḡadīṣ-i dīḡerde: الرياء محبط الاعمال gelmiṣdūr. İmdi ‘amelde iḡlāṣ gerekdūr ki ḡabūl ola. Ve illā ol ‘amele i’tibār yoḡdur. Nitekim nāzım eyidūr:

﴿ کر عمل خالص نکردد همچو زر ﴾ Eger ‘ameli altun gibi ḡālīṣ olmaya. Yāḡod [S384a] zer-i ḡālīṣ gibi olmaya dimeḡ daḡı ma’nādur. Pes altun gibi pāk olmayan ‘amel maḡbūl-i İllāḡ olmaz. Zīrā:

﴿ قلب را ناقد نیارد در نظر ﴾ **Qalbi nāqıd** nazara getürmez. Ya'nı; kabül eylemez dimekdür. **Qalb**, bunda mağşüş ma'nāsınadır. Ve bundan mā-^ʿadā yürek ve döndürmek ve şaff bağlayan ^ʿaskerüñ ortası ve menāzil-i kâmerden bir menzilüñ adı ma'nalarına gelür. Fāriside müsta^ʿmeldür. Ammā ^ʿArabide yürek ve ^ʿaql ve döndürmek ma'nalarına mağşüşdür. **Nāqıd**, «züyüfi ceyyidden seçüp çıkarıcı» dimekdür. Ve Hudāya nāqıd ıtlākı şer^ʿde vardır. Nitekim haberde: [Ü371a] و اخلص العمل فان الناقد بصير gelmişdür. İmdi riyā vü süm^ʿa ve emsāli ile mağşüş olan ^ʿamel-i ğayr-ı hālişüñ mağbül ve nazār-ı i^ʿtibārda kabül olmadığı bī-reybdür.

﴿ تا توانگر باشی اندر روزگار ﴾ **Mā-dām** ki cihanda bāy u maldār olasin. **Tā**, bunda istimrār içündür; «mā-dām» dimekdür.

﴿ نفس را از آرزوها دور دار ﴾ **Nefsi** arzülardan ırağ tut. **Nefsden** murād; emmāredür ki dā'imā kötü nesne ile āmir ve gūn-ā-gūn arzülara tālībdür. Anuñçün **arzühā**, cem^ʿ getirilmişdür. Ve keşret-i arzūsından nāşī her arzūsın ityān, vāfir kuvvet ü ruṭubete mevķūfdür. Anuñçün nāzım mışrā-ı evvelde «tevānger bāşī» demek ile bu nükteye işāret itmişdür. Ve dağı tevāngerlikde qalmaq veyā ğimā vü devlet bulmaq murāduñ ise, nefsi arzülardan ırağ tut. Zīrā arzūlaruñ herbirin ityāna māl ṭayanmaz. Elbette encāmında ğanī iken faķīr ve belki medyūn u haķīr olursın dimege bir nükte-i hafıyye vardır. Nitekim:

Lezzeti inkār olınmaz bezl ü isrāf itmenüñ

Āh zımnında eger endiše-i vām olmasa

dimişlerdür. Pes nefsi zelīl ü ihlāk eylemgüñ ṭarīķı arzūsın virmemekdür. Zīrā nefis her maṭlūbın buldıķda tefer^ʿundan hālī olmaz. Nitekim:

بوقت کرسنکی نفس دون کدایی کرد

چو یافت یک لب نان دعوی خدایی کرد

dimişlerdür.

Der-Şıfat-ı Şıdķ u Emānet

﴿ چار چیزست از کرامتهای حق ﴾ Dört nesne Hudānuñ fazl u ihsānı ve in^ʿāmātındandır. **Kerāmethā**, cem^ʿdür; müfredi kerāmetdür ki luğat-i ^ʿArabide mekārım gibi «izz ü şeref ve in^ʿām u ihsān» ma'nāsınadır. Ve Fāriside dağı müsta^ʿmeldür. Hā'dan şoñra yā' ḫarfinüñ geldigi, mā-ba^ʿdine izāfet içündür. **Ḥaķķ**, ism-i Celāldür.

﴿ یاد دارش چون زمن کیری سبق ﴾ Anı ez-ber eyle; çünki benden [S384b] sebaķ ṭatarsın. **Yād-dāreşde** olan şīn-i zamīr çār çīze rāci^ʿdür.

﴿ اولاً صدق زبانت در سخن ﴾ Evvelen sözde lisānuñuñ şıdķıdır. Ya'nı; şādıķu'l-ķavl olmaķlığuñdur. **Sūḫan**, bunda fetḫ-i sīn ve zamm-ı hā ile (seḫun) oķınmaq gerekdür. Tā ki mışrā-ı sānīnün āḫirine ķāfiyedār ola. Sūḫan, muṭlaķā «söz»dür.

﴿ بعد ازان حفظ امانت فهم کن ﴾ Andan şoñra emāneti hıfzdur; fehm eyle. **Hıfz-ı emānet**, emānete ^ʿadem-i ḫıyānetden ^ʿibāretdür. Ve emānet, emānetu'llāh ile emānet-i ^ʿibāddan ^ʿammdur. Her

birinüñ hıfzına müdāvemem ehemmi ü elzemdir. Zīrā emānete hıyānet her neqadar pinhān dahı olsa melāmete ve ‘uqūbete sebebdür. Nitekim:

خیانتهای پنهانی کشد اخر برسوایی
که دزد خانکی را شحنة در بازار میکیرد

maẓmūnı bu beyānda kāfıdır. **Fehm kon**, «fehm eyle» dimekdür. Bu ‘ibāre hıfz-ı emānete ihtimāmı te’kīd için tenbīhdür.

﴿ پس سخاوت هست از فضل اله ﴾ Şoñra şehāvetdür ki fazl-ı Hudādandır. Ya’ñi; şehāvetüñ māyesi olan ‘aṭāyā Hudādan bir fazldur ki anı saḥī olana bahş itmişdür. Saḥīnün in‘āmı, ilhām-ı Haḥḥ iledür. Pes saḥī olan bu ma‘naları mülāḥaza ile [Ü371b] şükrini edā ve in‘ām eylediği kimseye menn ile ezā vü cefā eylememek gerekdür dimekdür. Pes bu ni‘metüñ şükrini edā ruṭūbeti olan kimesne, şarfına me’zūn oldığı māl-ı ‘āriyeti maḥalline i‘ṭādan dūr olmayup şehāvet üzere olmaqdır ve bu vechile ‘ında’llāh kerāmet bulmaqdır. Anuñçün dimişlerdür:

چو آفتاب بقرصی اکر رسد دستت
ز کرد خوان فلک ذره ذره قسمت کن

Hest, bunda «est» ma‘nāsınadır. **Fazl**, bunda efzāl yirindedür; «iḥsān» dimekdür.

﴿ فضل حق دان کر نظر داری نگاه ﴾ Eger nazarı hıfz tutar iseñ anı Hudānuñ keremi bil. Pes bunda cezā’ şart üzere muḥaddem geçmişdür. **Naẓar**, bunda «ayn» ma‘nāsına olmaḥ rüşendür. **Dārī** fi‘linüñ muḥaddem-i mef‘ül-i evvelidür. **Nigāh**, kesr-i nūn ile hıfz ma‘nāsınadır ve mef‘ül-i şānīdür. Murād; nā-maḥreme ve sā’ir rızā’-i Haḥḥa muḡāyir bakmaḥdan ‘aynı hıfz tutmaḥ ‘ameline nā’il iseñ, bu ‘ameli Hudādan iḥsān ve kerem bil dimekdür. Zīrā hıfz eylemek ḥaylī müşkildür dimişlerdür. Anuñçün buyurmuşlardır, *beyt*:

نظرگاهی مرا غیر از دل روشن نمی باشد
که هرگز مرغ زیرک [S385a] غافل از روزن نمی باشد

﴿ تا توانی دور باش از سود خوار ﴾ Tā ki ḳādırsen maṭrabāzdan ıraḥ ol. Ya’ñi; kendü ile dostluḥ eyleme. **Sūd-ḥ‘ār**, terkīb-i tavşīfīdür; «ziyāde-i ḡalāda şatmaḥ için noḳşān-ı ḡalā vaḳtinde şatun aldığı şey’i şaḳlayana dirler ki aña ‘Arabīde muḥtekir ve Türkīde maṭrabāz dirler. İmdi maṭrabāz ile ḳonuşma:

﴿ زانکه هست از دشمنان کردگار ﴾ Zīrā ki Hudānuñ dūşmānlarındandır. Ya’ñi; Haḥḥdan dūrdür. Nitekim ḥadīş-i şerīfde: من احتكر فهو خاطئ ve fi-rivāyetihī فهو ملعون vārid olmuşdur. Ḥāṭi’, «āşim» dimekdür; mel‘ūn, «maṭrūd» ma‘nāsınadır. Lākin bunda murād; derece-i ibrādan maṭrūdiyyetdür. Yoksa raḥmet-i Ğaffārdan dimeḥ degüldür diyü Meşāriḳ şāriḥi İbnü Melek beyān buyurmuşdur. Pes ihtikār ḥarāmdur. (...) İmdi sūd-ḥ‘ār ile dostluḥdan men‘ olınınca, sūd-ḥ‘ār olma ki Hudānuñ dūşmānlarından olmayasın dimeḥ evleviyetdedür. **Hest** bunda «est» ma‘nāsınadır. **Kirdgār**, ism-i Hudādur; «fā’il-i muṭlaḥ» dimekdür. Ve dahı ḳaşd ma‘nāsına gelür. Ve bu ma‘niyeynde dāl-i mühmele ve mu‘ceme ile oḳınmaḥ cā’izdür.

﴿ هرکرا حق داده باشد این چهار ﴾ Her kim ki Hakk bu dördi ihsân eylemiş ola.

﴿ باشد آن کس مؤمن پرهیزکار ﴾ Perhîzkâr olan mü'min ola. Ya'nî; mü'min-i kâmil ve nâ-meşrû'dan ictinâb idici ola dimekdür.

﴿ پیش مردم هرکه رازت کرد فاش ﴾ Her kim ki âdem yanında sırruñı [Ü372a] âşkâr eyledi. **Pîş-i merdüm**, «nâsuñ öñinde» dimekdür. **Râz**, «sırr» ma'nâsınadır. Âhîrindeki tâ, hıfâb içündür. **Fâş**, «âşkâre» ma'nâsına Fûrs ü Türkde müsta'meldür.

﴿ همدم آن ابله باطل مباح ﴾ Ol bâtil ahmaquñ hem-demi olma. Ya'nî; muşâhabeti andan kaç eyle ki bâtil olan ahmaq, sırrı şaklayamaz. **Hemdem**, «iş» dimekdür ki 'Arabîsi «muşâhib»dür. Pes [S385b] her bir dostuñ râzını halka keşf ü izhâr iden, dâ'ire-i hamâkat-i pür-beâletde dâhıldür dimege bunda işâret vardır.

﴿ آنکه باشد مانع عشر و زکات ﴾ Ol kimse ki 'öşr ü zekâtını virmeye. **Mâni'**, «men' idici» ma'nâsına 'Arabîdür; mâ-ba'dine muzâfdur. **'Öşr**, zamm-ı 'ayn ile kütüb-i fuğahâda mu'ayyen oldığı üzre 'âşiruñ ahzine me'mûr oldığı nesneye dirler; gerek onda bir olsun ve gerek rub'-ı 'öşr veyâ nişf-ı 'öşr olsun şâmindür. **U(ve) zekât**, 'öşr üzerine ma'tûfdur; mâni' bunuñ dağı başındadır. Lafz-ı zekât u şalât, Fârisîde elif ile 'Arabîde vâv ile yazılır. Zekât, luğatde «tahâret ve nemâ» ma'nâsında ve işlâh-ı şer'ce şer'an mu'ayyen olan cüz'-i mâli niyyet-i pāk ile aşl mâldan ihrâc ve maşraf-ı şer'î olan fakîr-i müslime temlik eylemekdür. Vücübüñ şartı 'aql ve bülûğ ve İslâm ve hurriyyetdür. Ve sebebi mülk-i tamm ile nāmî olan ve deyn ü hâcetden ferâğ birle nişâb-ı havelân-iştimali bulan mâla mâlikiyyetdür. Edâsı: تمام الزكوة اداء الاسلام hadîsi üzre mütemmim-i İslâmdur. Ve dağı حاصنوا اموالكم بالزكوة hadîs-i şer'fi üzre bâ'is-i hıfz-ı mâldür. Ve dağı من ادى زكوة ماله فقد اذهب شرة hadîs-i şer'fi müfâdınca râfi'-i şer'-i mâldür. Mâni'-i zekât olan bu fevâ'idden mahrûmdur. Nitekim H'âce-zâde Tarîkat şerhinde eyitmişdür ki: Hudâ-yı müte'âl mâni'-i 'öşr olanuñ arzından berekâtı men' ider. Ve mâni'-i zekâtuñ mâlından hıfzı men' ider. Ve mâni'-i şadaqadan 'âfiyeti men' ider. Ve mâni'-i du'adan icâbeti men' ider. Ve târik-i şalâtdan hüsn-i hitâmı men' ider, intihâ. (...) Ve zekâtuñ şalâta [S386a] kemâl-i ittisâlınden nâşî nâzım zekât zeylinde şalâtu beyâna şurû' buyurmuşdur. [Ü372b] Zîrâ Qur'an-ı kerîmde seksen iki mevzî'ce zekât şalât ile ma'an zikr olunmuşdur.

﴿ وانکه غافل وار بکنارد صلوات ﴾ Ve ol kimse ki namâzi gâfil gibi geçürür. **Gâfilvâr**, «gâfil gibi» dimekdür. **Bügzâred**, fi'-i muzâri'-i müfred-i gâ'ibdür ki geçürür dimekdür. Yâhod gâfilâne edâ ider yâ'nî şurû' u erkânına ve vâqtine ri'âyet itmez dimege dağı ihtimâl vardır. Zîrâ bügzâred; «edâ ider» ma'nâsına da olur. Lâkin mâni'-i zekâtuñ zeylinde târik-i şalât beyân olunmak zâhirdür. **Şalât**, luğatde ve işlâhda ma'rûfdur. Farzıyyeti(ni) münkir olan kâfirdür. Tekâsülen târiki fâşıkdur ve bî-namâz her dürlü 'uqûbete lâyıkdur. (...)

﴿ بر حذر باش از چنان کس زنیهار ﴾ Amân! Ancılayın kimseden hâzer üzre ol. Ya'nî; kendü ile ülfet ü şohbetine râğbet ve meyl ü mağabbet eylemeden perhîz kılmekdür. **Zînhâr**, bunda amân dimekdür.

﴿ تا نباشی در جهان بسیار زار ﴾ Tā ki cihānda çok nālān olmayasın. Yaʿnī; husrān-ı ülfetlerinden nāṣī giryān olmayasın dimekdir. Pes bundan māniʿ-i ʿoṣr ü zekāt ve tārik-i ṣalātuñ hāl ü meʿalleri nümāyāndur. Qaldı ki hacc, āḥir-i ʿömre dek mümteddüʿl-farzdur diyen kavle göre hacca ʿacele itmeyene tārik-i hacc dinmez. Ve şavm bir setrī ʿamel olduğundan tenhāsında muftır olanuñ zāhirde hālī bilinmez idigine bināʿen nāzım bu maqāmda hacc ile şavmı beyānda sākıt olmuştur. (...[S386b, Ü373a]...)

Der-Şıfat-ı Terk-i Hısm u Qahr

﴿ در کنار از چار خصلت زینهار ﴾ Elbette bu dört hüydān geç.

﴿ تا نسوزد مرترا بسیار نار ﴾ Tā ki āteş seni çok yakmaya.

﴿ لذت عمرت اگر باید بدهر ﴾ Eger zamānda saña ʿömr lezzeti gerek ise. Yaʿnī; ḥayāt-ı ʿömrden dād alayım dir iseñ dimekdir. Baʿzı nüshada lezzet yirine «müddet» vākıʿdur; meʿālī maʿlūmdur. Bu mısrāʿ şartdur; mısrāʿ-ı şānī cezāsıdır.

﴿ باش دالم بر حذر از خشم و قهر ﴾ Gaḍab u qāhrdan dāʿim ḥazer üzre ol. Yaʿnī; gaḍab u qāhrıñ icrādan ihtirāz ve kazm-ı ḡayz ile ʿafva dem-sāz ol dimekdir. Zīrā ʿafv ḥaşleti, sünen-i enbiyāʿ-i ʿizām ve tarīk-ı evliyāʿ-ı kirāmdur. Nitekim tefāsırde meştürdür ki ḥazret-i Dāvūd ʿaleyhiʿs-selām [S387a] āḥir-i ʿömri hengāmında ḥazret-i Süleymān ʿaleyhiʿs-selāmdan mā-ʿadā olan evlād-ı kirāmına eyitdi: “İy oğlum! Sizlerden biriñüze bir kimse bir zenb eylese ne idersüñüz?” Eyitdiler: “Günāhı kadar ʿıqāb iderüz” didiler. Baʿdehü bu suʿālī ḥazret-i Süleymān ʿaleyhiʿs-selāmdan suʿāl buyurdıkdā Süleymān ʿaleyhiʿs-selām eyitdi: “Afv iderüm”. Baʿdehü Dāvūd ʿaleyhiʿs-selām eyitdi: “Yā Süleymān! Ol kimse bir daḥı iderse?” diyü defeʿāt ile suʿālinde Süleymān her birinde: “Afv iderüm. Tā ol zenbi bir daḥı işlemege istihyā idinceye dek” didikde Dāvūd ʿaleyhiʿs-selām Süleymān ʿaleyhiʿs-selāma duʿālar idüp: “İy ferzend-i dil-pesendüm! Hilāfete elyağ ve cülüs-ı serīr-i saltanata müsteḥakḥsım” didi, intihā.

﴿ چون نکردند خلق باخوی تورااست ﴾ Çünkü ḥalk senüñ hüyuñ ile rāst olmayalar. Yaʿnī; ḥalk hüyuña tābiʿ olmaya dimekdir. ʿAdem-i tebeʿıyyet, metbūʿuñ eyü olmadıgından iktizā ider. Buña göre ḥalk hüyuñdan rāzī olmaya dimek olur. **Halk**, fetḥ-i hā ile maʿrūfdur ki Türkīsi «il»dür. **Rāst**, müstaḥīm ve toğrı maʿnāsınadır. Pes bunuñ nefyine ʿadem-i tebeʿıyyet lāzım gelür. Böyle oldıkdā:

﴿ کر بخوی مردمان سازی رواست ﴾ Eger merdümleñ hüyü ile düzilesin; hoşdur. Hülāşa ḥalk senüñ hüyuña uymayınca sen ādemleñ hüyü ile müteḥallıḥ olur iseñ revādur dimekdir. **Merdümān**, «ādemler» maʿnāsına cemʿdür. Bundan murād; merdümān-ı ḥāşş olan merdān-ı Hudā olmaḥ rüşendür. Nitekim: تخلقوا باخلاق الله de ḥazf-i muzāf ile الله باخلاق اهل الله dinmiştür. Ehluʿllāh merdān-ı İlāhdur ki cümlesi aḥlāḥ-ı ḥamīde ile mevşūf ve sīret-i [Ü373b] pākleri maʿrūfdur. **Sāzī**, «düzilesin» dimekdir. **Revā**, «lāʿiḥ»; est, edāt-ı ḥaberdür.

﴿ ای برادر تکیه بر دولت مکن ﴾ İy qarındaş devlet üzre iʿtimād eyleme. Yaʿnī; dünyanuñ māl ve cemālī ve cāhına ṭayanma dimekdir. **Tekye**, «ṭayanmaḥ» maʿnasınadır. **Devlet**, maʿrūfdur. Ve sūr-at-ı

zevāl ile ‘adem-i beḳāsı ma‘lūm u meşhūrdur. Nitekim sūr‘at-i zevālını beyānda H^vāce Muḳliş dimişlerdür, *beyt*:

ملک دنیا را که هرکس پنج روزی صاحبست
پادشاهان عاریت دارند مال غایبست

Ve daḳı teḡayyūr-i aḫvālını beyānda H^vāce Şā’ib buyurmuşdur ki:

طمع ز اختر دولت مدار یکرنگی
که هر چه سبز کند افتاب زرد کند

[S387b] Ve bir yirde ḳarār itmeyüp devr-i dā’im gezdiginini beyānda H^vāce Mirzā Vaḫīd dimişdür, *beyt*:

هر زمان دولت طلبکار مقام دیگر است
این همای خوش نشین هر دم پیام دیگر است

Pes bunda رجال دولته و لکل زمان mażmūnına īmā vardır. Ḥattā devletūñ der-be-der düşmesi ve devr-i dā’im gezmesi, kendüye lāyık bir şāḫibe talebkār oldığı içündür diyü *beyt*:

در خور خود میطلبید صاحبی
دولت ازان دریدر افتاده است

dimişlerdür. Bunda olan leṭāfet zāhirdür. Ve her neḳadar bülend olsa encāmı pestī idigin beyānda *beyt*:

پستی بود آخر ثمر دولت سر شار
بر خاک فتنه میوه ز بسیار رسیدن

dimişlerdür. Pes fütāde-i ḫāk olmaḳ şāḫibini ihlākdan ‘ibāretdür. Nitekim H^vāce Sa‘dī *beyt*:

مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت
که بسیار کس چون تو پرور دو کشت

diyü buyurmuşdur. Ve devlet-i dünyāya ṭālībeler daḳı rāḫat olmaz ve devletde geḳen ‘ömrde şiddetden ḡayrı bir nesne bulunmaz diyü Mirzā Muḫammed Naşr-ābādī:

جز بسختی عمر ور دولت نمیدارد گذار
راه چون بر کوه افتد یکقدم هموار نیست

dimişdür. Fi’l-ḫaḳīḳa ṭaḡa düşen yolda bir ḳadem düzlük bulunmaz. İmdi devlet, ‘uḳbā devletidür.

﴿ یاد دار از ناصح خود این سخن ﴾ Bu sözi kendi nāşıḫuñdan ez-ber eyle. Ya‘nī; muḳteżāsınca ‘āmil ol dimekdür. Bu sözden murād mışrā-ı evvelūñ mażmūnıdır. **Sūḫan**, bunda fetḫ-i sīn ve zamm-ı ḫā iledür ve vechi zāhirdür.

﴿ سود نکند کر کریزی از قضا ﴾ Eger ḳazādan ḳaçasın; fā’ide eylemez. Zīrā ḳazā ve ḳaderden ḫazerūñ bī-fā’ide oldığı ḫadıṣ-ı şerīf ile müşbetdür. Ḳazāya rızadan ḡayrı çāre yoḳdur. من آمن بالقدر امن bu beyānda kāfīdür.

﴿ هرچه می آید بدان می ده رضا ﴾ Her ne gelür ise aña rızā vir. Murād; Ḥudādan her gelene rāzī ol dimekdür. Zīrā **mī-āyed** fi‘linüñ mef‘ulī maḫzūfdur ki «ez-Ḥudā» dimekdür. **Bedān**, «be-ān»

yirindedür; ma'na «aňa» dimekdür. İřaret; Ğudadan gelen nesneyedür. (...[S388a, Ü375a]...) İmdi mā-kaşema'llāh dađı qazā ile oldu ise aňa rāzī vü qāni' olmak gerekdür demek iřaretiyle nāzım eyidür:

﴿ زانچه حاصل نيست دل خرسند دار ﴾ Ol nesneden ki saňa hāşıl yokdur; gönlü qāni' tut. Ya'nī; haqqūnda huşūli muqadder olmayanı taleb ile bī-hūde zahmete düşmeyüp muqaddere rāzī ol dimekdür. Nitekim *beyt*:

Ne deñlü sa'y iderseñ bir murāde
Naşīb olmaz muqadderden ziyāde

dimişlerdür. Ğattā Şaķīķ bin İbrāhīm raħimehu'llāh eyitmiş ki: Beş nesneyi yedi yüz 'ālimden su'al itdüm. Cümlesinüñ cevābı bir vāqı' oldu. Şöyle ki didüm: “'Āķıl kimdür?” Eyitdiler: “Dünyāya maħabbet etmeyendür”. Didüm: “'Aķal kimdür?” Eyitdiler: “Dünyāya aldanmayandur”. Didüm: “Baħīl kimdür?” Eyitdiler: “Ğuķūku'llāhı virmeyendür” Didüm: “Faķīr kimdür?” Eyitdiler: “Mā-kaşema'llāha rāzī olmayandur; ziyādeye tālib olandur” Didüm: “Ğanī kimdür?” Eyitdiler: “Mā-kaşema'llāha rāzī ve qāni' olandur”, intihā.

﴿ كوش دلرا جانب اين پند دار ﴾ Cān kulađını bu naşīhatūñ cānibine tut. Ya'nī; bu pendü cān kulađıyla istimā' ve qabūl eyle dimekdür. İmdi her nesnenüñ huşūli muqaddere vābestedür. Anuñçün dimişlerdür, *beyt*:

Āb-ı Ğayāt olmayıcaķ kısmet iy göñül
Biñ yıl gerekse zūlmete seyr-i Sikender it

﴿ هرکه او با دوستان يكدل بود ﴾ Her kim ki ol dostlar ile yek-dil ü yek-cihet ola. Ya'nī; zāhiren ve bāṭinen müttefiķ u müttehid ola dimekdür. **Yek-dil**, «iki göñlüñ bir olmasına ya'nī ittifāķ u ittihadına» dirler. Pes bundan murād; dostluķda ittifāķ-ı qalb ve şadāķat üzre olmak ve dosta olan fā'ide vü zararını kendi nefsinde bulmaķ ve fā'id ü zararlıyı dosta şıdķıla Ğaber virmekdür. Nitekim Ğadīs-i şerīfde: صدیقك من صدقك لامن صدقك vārid olmuşdur. Ya'nī; senüñ dostuñ, saňa şadık olandur. Yoksa her fi'lüñi taħsīn ve her kavluñi [S388b] taşdıķ iden degüldür. Zīrā bu vechile olan keşret-i vifāķ, nişāne-i nifāķdur; ittifāķ degüldür. Ve keşret-i Ğılāf, sebep-i şikāķdur. Ğazret-i 'Aliyyü'l-Mürtezā rażıya'llāhu 'anhuñ: كثرة الوفاق كثرة الخلاف شقاق diyü buyurdığı bu taħķīķa mebnīdür. İmdi şıdķıle dostluķ idüp [Ü374b] ittihad qalbde olanuñ:

﴿ جمله مقصود دلش حاصل بود ﴾ Göñlinüñ cümle murādı hāşıl ola. Pes bunda merdān-ı Ğudā olan mürşidīn ile yek-dil olan mürīdlerüñ huşūl-i murādlarına beşāret ve tarīķ-ı huşūl yek-dillik idigin işaret vardur. Ve sā'ir dostānuñ Ğali ke-zālıkdür.

Der-Beyān-ı Maķbūlān-ı Cihān u Bī-Vefā-yı Zamān

﴿ در جهان دانی که کردد معتبر ﴾ Bilür misin ki 'ālemde kim maķbūl ü mu'teber olur? Bunda tarīķ-ı istihām zāhirdür. Mısrā'-ı şānī cevābdur.

﴿ آنکه او را پاک می باشد نظر ﴾ Ol kimsedür ki; anuñ nazarı pākīze ola. Pākīze-nazarlık zāhir ve bātından eʿammdur. Şöyle ki; zāhiren kimseye şehvet ve haqāret ve ḥased göziyle bakmaya ve bātınen dāreynde kendüye zārr u nāfiʿi bilici merd-i āgāh ola. Pes böyle pākīze-nigāhuñ iʿtibarı bī-iştibāhdur. **Pāk**, bāʿ-i ʿAcemī ile tāhir dimekdür. Baʿzı nüshada mısrāʿ-ı s̄nī böyle vāqıʿdur: ﴿آنکه او را پاک نبود از خطر﴾ O kimsedür ki aña ḥavf u ḥaṭardan mübālāt olmaya. Yaʿnī; şāhib-i şecāʿat ola dimekdür. **Bāk**, bāʿ-i ʿArabī ile mübālāt maʿnāsınadır ki Türkīsi «aylanmak»dur. **Ḥaṭar**, bunda «ḥavf u düşvārlık» maʿnāsınadır. Ve bu mısrāʿda dīger maʿnā-yı şūfiyāne vardır ki anı ehl olan fark ider.

﴿ کم کند با کس وفا این روزگار ﴾ Bu rüzgār herkese vefāyı az ider. Murād; hīç vefā itmez dimekdür. Bunda **rüzgār**dan murād; dünyādur ve dünyānuñ cümle bī-vefā idigi hüveydādur. Nitekim her vechile tafşīl-i ḥāl-i rüzgār yukarıda beyān olınmış idi.

﴿ جور دارد نیستش با مهر کار ﴾ Cevr tatar; anuñ maḥabbet ile işi yokdur. **Ništeş**, kelime olan şīn-ı zamīr, mısrāʿuñ āhırine merbūtdur; rüzgāra rāciʿdür. Pes rüzgāruñ gaddār u cefākār u bī-mihr idigi bedīdārdur, *beyt*:

جهانرا نسبت باکس مهر و پیوند
غم و اندوه این ایام تا چند
جهان گاهی کند غمکین و که شاد
نباشد کار او جز جور و بیداد

mezāmīni üzre ḥāl ü şānı [S389a] nümāyāndur. Böyle bī-vefā vü bī-mihr ü pür-cevr ü cefāya dil-bend olmak ḥaṭā-ender-ḥaṭādur.

﴿ آنکه با تو روز غم می بست کار ﴾ Ol kimse ḡamm güninde saña kār bağladı idi. Yaʿnī; işiñe yaradı idi dimekdür. Zīrā mī kelimesi kaçan māzīye dāḡil olsa ḡikāye murād olunur. İmdi saña kötü günde bulunup, yār-ı vefādār olana:

﴿ روز شادی هم بپرسیش زینهار ﴾ Şādlık güninde sen daḡı anı elbette şor. Yaʿnī; ḡāṭırın istiʿlām ve kendüye ikrām eyle dimekdür. **Bi-pürsiş**de bi-pürs, emr-i ḡāzırdur; āhırindeki şīn zamīr-i ḡāʿibdür. **Ān kiye** rāciʿdür; maʿnā «anı suʿāl eyle»; **zīnhār**, «elbette» dimekdür. Baʿzı nüshada bi-pürsiş yirine «be-ber keş» vāqıʿdur. [Ü375a] Maʿnā; «sīneye çek yāḡod yanuña çek» dimekdür. Murād; kendüye ikrām ve dostluḡında ihtimām eyle dimekdür. Pes bunda dostuñ ve dostluḡuñ şerāʿitini beyāna işāret vardır.

﴿ روز نعمت کر تو پردازی بکس ﴾ Niʿmet güninde eger sen bir kimse ile tamām düzilesin. Yaʿnī; kendüye ikrām-ı tām ile ḡüsn-i imtizāc eyleyesin dimekdür. **Rüz-ı niʿmet**, «şādlık ve vüsʿat» vaḡtinde dimekdür. **Perdāzī**, «düzilesin» dimekdür. Maşdarı, dönüp tamām eylemek maʿnāsına olan «perdāhten»dür.

﴿ روز محنت باشدت فریاد رس ﴾ Ol kimse saña miḡnet güninde meded idici ola. Yaʿnī; eyülük zāyiç olmaz. Ve refāhiyyetde ihşān üzre olan, şiddetde muʿinsiz kalmaz dimekdür. **Feryād-res**, terkīb-i tavşīfidür; «kalmışlara yitişici» ve «meded idici» maʿnāsınadır. Nitekim şāʿirüñ *beyt*:

فریاد بسی کردم و فریاد رسی نیست

کویا که درین کنبد فیروزه کسی نیست

beytinden müstefâddur.

﴿ چون بیایی دولتی از مستعان ﴾ Çünkü ‘ināyet-i Ḥaqqdan bir devlet bulasın. **Müste‘āndan** murād; Ḥudādur. Nitekim ve lillāhi’l-müste‘ān buña burhāndur. Pes bunda **devlet**, ‘atıyye-i müste‘ān ve kerem-i sübhān idigine işāret vardır. Ve mevhibe-i İlähiyyeye şükr lâzımdur. Şükrüñ [Ü377a]³² envā‘ı çoğdur. Birisi daḡı aḡbābı unutmamağdur. Nitekim eyidür:

﴿ اندران دولت مبر از دوستان ﴾ O devletüñ içinde dostlardan kesilme. Ya‘nî; devlete mağrüren dostlardan ve nevāzişlerinden dūr olma. Zīrā devlet bî-beḡā ve serī‘u’z-zevāldür. Aralıkda dost kazanmağ ve dostlardan [S389b] ayrılmamağ nāzük hışāldür. Ḥattā hengām-ı devletde dostlardan münkaṭı‘ olmamağ sebeb, devletüñ zevāli ve yene faḡr ile devlet düşküni olmağıñ ihtimāli ile dostlara muḡtāc olunmağ ġālib ḡāline imā içündür. Nitekim *beyt*:

Üftādegān-ı bî-ser ü pāsın gören Münīf

Meydān-ı devletüñ leb-i bām oldığm bilür

mazmūn-ı münīfî bu ma‘nāya şāhiddür. **Me-bür**, nehy-i ḡāzırdur; «kesilme» dimekdür.

﴿ مر ترا هرکس که او در غم بود ﴾ Her kese ki o senüñ için ġammıda ola. Ya‘nî; hengām-ı ġamm u eyyām-ı elemüñde senüñ için ġamm-ğīn ola dimekdür. **Der-ğammıda**, der zarfiyyet içündür; ġamm ma‘rūfdur. Bunda murād budur. Ammā kaçan der-ğamm lafz-ı vāḡid olsa, şarābı a‘lā olan bir mevzi‘uñ nāmıdır. Ve daḡı ‘ilm-i müsikīde bir maḡāmuñ nāmıdır ki ol maḡāmı işiden ehl-i ġammuñ ḡüzni def‘ olup neşāṭ bulur.

﴿ چون رسد شادی هم آن همدن ﴾ Çünkü şādlık ulaşur; ol kimse hemdem olur. Ya‘nî; kötü ġünde saña yār olan eyü ġünde daḡı ola dimekdür. Pes bunda yār-ı şādıḡı beyana imā ve daḡı her ġammuñ kaḡāsı sürür oldığına işāret vardır. Nitekim *beyt*:

رواجی در قضای هر کسادیست

مرادی در پی هر نا مرادیست

bu beyānda kāfî ve her zilletüñ ‘izzet idigine *beyt*:

نلتی هر جا که باشد عزتی دارد ز پی

عرصه‘ میخانه آخر صحن مسجد میشود

mazmūn-ı pāki vāfīdür.

Der-Şıfat-ı Ma‘rifet

﴿ معرفت حاصل کن ای جان پدر ﴾ İy babanuñ cānı! Ma‘rifet ḡāşıl eyle. **Ma‘rifet**den murād bunda, ḡaḡḡ-ı ma‘rifet ile Ḥudāyı bilmek için kişi kendi nefsinı bilmek ma‘nāsınadır ki aña ma‘rifetu’llāḡ dirler. **Cān-ı peder**den murād; ibtidā’-i sülükde olandır.

³² Ü375b, 376a, 376b boştur.

﴿ تا بیابی از خدای خود خبر ﴾ Tā ki kendi Hālīkuñdan haber bulasın. Pes bunda نفسه من عرف عرف ربه maẓmūnınca; nefsuñi bil ki Hūdādan haber bulasın demek murāddur. İmdi bunuñ maʿnāsı üzre nefsinı ʿācız ü zaʿıf ve bī-istiḥkāk-ı şey ve fānī diyü bilen Rabbinüñ Qavī ve Qādir ve Kerīm ve Bākī idigine āgāh olur dimekdür. Yoksa Hūdānuñ künh-i ḥaḳīḳatin maʿrifet mümkin degüldür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: ما عرفناك حق معرفتك vārid olmuşdur. Ve bu maʿnāya bināʿen Mevlānā-yı Rūmī:

[S390a] اعتصام الوری بمغفرتک

عجز الراضفون عن صفتک

تب علینا فاننا بشر

ما عرفناک حق معرفتک

diyü buyurmuşdur. Ve daḫı عن سر الذات اشراک [Ü377b] ke-zālik bu beyāna imādur. Ve maʿrifetuʿllāh cümle lezzātuñ aʿlāsıdır. Ve kaçan maʿrifet ḥuşūle gelse, aña maḥabbet-i İlāh tābīʿ olup maʿrifet ziyāde oldıḳca maḥabbet ziyāde olur. Lākin maʿrifetuʿllāhi taḥşil ve maḥabbetuʿllāhi tekmīl, ḥubb-ı mā-sivādan ferāğa mevḳūfdur. Nitekim ʿarif-i biʿllāh olanlaruñ Cenāb-ı Qudse vuşūlleri vādī-i sebʿayı kaçdan soñra olur dimişlerdür. (...) Ve nāzım bu kitābındaki maʿrifet beyānı baḫşinde her birlerine işāret vardır. Nitekim beyān-ı maʿrifetde eyidür:

﴿ هرکه عارف شد خدای خویش را ﴾ Her kim ki kendi Hūdāsını ʿarif oldı. Pes ʿarifüñ işılāh-ı sūfiyyede olan maʿnāsını mısrāʿ-ı şānī muʿarrıfdür.

﴿ در فنا بیند بقای خویش را ﴾ Kendi beḳāsını fenāda görür. Pes bunda ʿindeʿl-meşāyih meşhūr olan maḥv u şaḫva imā vardır. İmdi bunuñ beyānı şöyledür ki: Tālib-i dīdār-ı İlāh olan ʿaşıḳ-ı fenā-fiʿllāh, istiʿdādı mertebe-i maẓhar-ı müşāhede-i sırr-ı vaḫdet-i muḫlaḳa oldıḳda ol sālīkūñ vücudı ḳalmayup pür-maḥv u fenā olur. Yaʿnī; كل شئ هالك الا وجهه ye mā-şadaḳ olur; tā ki vech-i bākī zuhūra gele. Ve daḫı fark u temyız [S390b] ḳaydından necāt bulmaḳ için ol garīḳ-ı baḫr-i müşāhede, cān deryāsınuñ mevci gibi zīr ü zeber olmaḳı ister. Ḥattā deryānuñ taḫt u fevḳından ḳanḡısı ḫoşter gelür, bilemez ve tūr-i ḳazānuñ vürüd u defʿinden ḳanḡısı bilther gelür fark ḳılamaz. Nitekim ḫazret-i Mevlānānuñ *meşnevī*:

زیر دریا خوشتر آید یا زبر

تیر او دلکش تر آید با سپر

beyti bu maʿnāya dālldür. Lākin ʿaşıḳ bu vechile mertebe-i fenāya vardıḳda güyā ḫissiyātı ḡāʿib olmuş gibi bir ḫālet zuḫūr itmegin mertebe-i şaḫve varıncaya dek girye vü nevhadan ḫālī olmaz. (...[Ü378a]...) İmdi bu taḫḳīḳ-ı ḫaḳīḳ üzre:

﴿ هرکه او عارف نشد او زنده نیست ﴾ Her kim ki o ʿarif olmadı o zinde degüldür. Yaʿnī; fenāda beḳā bulmaḳıla maẓhar-ı ḫayāt-ı ebedī ve nāʿil-i müşāhede-i sırr-ı sermedī degüldür. Nitekim eyidür:

﴿ قرب حق را لائق وار زنده نیست ﴾ Qurb-ı Ḥaḳḳa lāʿiḳ degüldür. Bunda **qurb**dan murād; و نحن و اقرب الیه من حبل الوریd [S391a] **lāʿiḳ** kelimesinüñ aḫf-ı tefsīridür.

﴿ هرکه اورا معرفت حاصل نشد ﴾ Her kim ki aña maʿrifet-i Ḥaqq ḥāşıl olmadı. Meşelâ, ʿışq-ı İllâhiden bî-behre olan müddeʿiyân gibi.

﴿ هیچ با مقصود خود واصل نشد ﴾ Kendü maqşûdına aşlâ vâşıl olmadı. ʿAdem-i vuşûl, maqşûd-ı dergâh-ı Ḥaqqdan merdûd u maḥrûm u maṭrûd olmağa şâmildür, neʿüzü bi'llâh. Pes nâzım ibtidâʿen beyân olındığı üzre maʿrifeti ʿiyân murâd idüp buyurur:

﴿ نفس خود را چون شناسی با هوا ﴾ Çünkü kendi nefsuñi hevâ ile añlayasın. Yaʿnî; ʿışq-ı İllâhî ve maḥabbet ile nefsuñi bilesin dimekdür. **Hevâ**, bunda ʿışq u maḥabbet maʿnâsınadır.

﴿ حق تعالی را بدانی با عطا ﴾ Ḥaqq teʿâlâyı ʿaṭâ ile bilürsin. Zîrâ من عرف نفسه فقد عرف ربه عرف نفسه فقد عرف ربه Zîrâ ʿinâyet-i Ḥaqq olduğunu beyân için nâzım **bâ-ʿaṭâ** dimişdür. Yâhod Ḥudâyı ʿaṭâ şıfatıyla bilür ve maḥzar-ı ʿaṭâyâ olur dimekdür. Ve baʿzı nüşha(da) işbu âtiʿl-beyân iki beyt dahı bulunmağın taḥrîr ve icmâlen şerḥ olınmışdır. Beyteyn bunlardur:

﴿ بنده تا عاجز نکرد در شناخت ﴾ ʿAbd maʿrifetde ʿâciz olmadıkca. Yaʿnî; istiʿdâdı meretebe şıfât-ı celîleleriyle Ḥudâsını maʿrifetden şarf-ı kudret itmedikce المفضل عن درك الادراك müfâdınca idrâke yetmedikce:

﴿ در جهان معرفت مرکب نتاخت ﴾ ʿÂlem-i maʿrifetde merkeb çapmadı. Yaʿnî; şehsüvâr-ı meydân-ı maʿrifet ve nâmdâr-ı meydân-ı ḥaqqât olamadı ve ser-menzil-i maqşûdı bulamadı dimekden kinâyedür.

﴿ عارف آن باشد که باشد حق شناس ﴾ ʿÂrif ol ola ki Ḥaqq-şinâs ola.

﴿ هرکه عارف نیست نبود جنس بناس ﴾ Her kim ki ʿârif degüldür o nâs cinsinden olmaya. Yaʿnî; merd-i kâmil olmaya dimekdür. Pes nâzım ḥâl ü şân-ı ʿârifânı beyâna şurûʿ idüp buyurur:

﴿ هرکه او را معرفت بخشد خدای ﴾ Her kim ki aña Ḥudâ maḥrifet bağışlar. Pes bunda maʿrifetu'llâh ʿârifeye iḥsân-ı İllâh idigine işâret vardur. **Baḥşed**, fiʿl-i muzâriʿ-i gâʿibdür; «bağışlar» dimekdür.

﴿ غیر حق را در دل او نیست جای ﴾ Anuñ ḳalbinde Ḥaqqdan ğayrı için [S391b] yir yoḳdur. Yaʿnî; ḳalbi maḥabbetu'llâh ile memlûdur. Ve maḥabbet tecezzî ḳabûl itmemeğın, maḥabbet-i mâ-sivâ için ḳalbinde mekân bulunmaz dimekdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ نزد عارف نیست دنیا را قدر ﴾ ʿÂrifüñ ʿindinde dünyâ için miḳdâr yoḳdur. Yaʿnî; dünyâ yanında, bî-miḳdâr u bî-irtiyâbdur dimekdür. **Ḳader**, ḳâf u dâluñ fetḫalarıyla bunda «miḳdâr ve şeref» maʿnâsınadır; zîrâ mâ-sivâdandır. ʿÂrifüñ ise mâ-sivâ ile işi yoḳdur.

﴿ بلکه بر خود نیستش هرکز نظر ﴾ Belki kendi vücûdına aşlâ nazarı yoḳdur. Bu mısrâʿ, mısrâʿ-ı evvelden idrâbdur ve ʿârifüñ kendi vücûdları ḳaydında olmadıkları bî-irtiyâbdur. Zîrâ:

﴿ معرفت فانی شدن در وی بود ﴾ Maʿrifet anda fânî olmaḳ olur. Yaʿnî; aḫlâḳ-ı zemîmeden bî-eşer ve berî olmaḳ ola dimekdür. **Der-vey**, lafz-ı maʿrifetüñ mefʿülün fiḥidür. Der, zarfiyyet içündür. Vey, zamîrdür; ʿârifeye râciʿdür. Bunda meretebe-i şaḫve dahı imâ vardur. İmdi:

﴿ هرکه فانی نیست عارف کی بود ﴾ Her kim ki fānī degüldür; kaçan ‘ārif ola? Pes nāzım teraqqī kâ‘idesi üzre ‘ārif-i mā-sivānuñ cümlesinden fāriğ gerekdür. Zīrā maṭlūblarınuñ huşūlinuñ şartı budur demek için buyurur.

﴿ عارف از دنیا و عقبا فارغست ﴾ ‘Ārif dünyā vü ‘uqbādan fāriğdür. Zīrā mey-i şāf-ı vaḥdeti nüş iden böyle itmek gerekdür. Nitekim *beyt*:

می صرف وحدت کسی نوش کرد
که دنیا و عقبا فراموش کرد

dimişlerdür. Ve sâbıqda beyân olunan حرام علی اهل الاخرة و الاخرة حرام علی اهل الدنيا وهما حرامان dimişlerdür. Ve meşâyıhuñ: ‘Ārif Bişr-i Ḥāfî gibi gerekdür didiklerinüñ ma‘nâsı bu ma‘nâda işâretdür. Ya‘nî; ‘ārif ḥal-ı na‘leyn-i dünyā vü ‘uqbā yāḥod ḥal-ı na‘leyn-i cismānî vü rûḥānî itmek gerekdür. Zīrā maṭlab-ı a‘lâları dīdār-ı Ḥudādur dimekdür. Tālib-i dīdār ise mā-sivānuñ cem‘isinden fāriğ olmağ gerekdür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ زانچه باشد غیر مولا فارغست ﴾ O neseneden fāriğdür ki Mevlānuñ gayrı ola. Bu mışrā‘uñ evvelinde ḥarf-i ‘aṭf muḥadderdür. Yāḥod mışrā‘-ı evvelden bedeldür. Murād; mā-sivānuñ cümlesinden fāriğdür [S392a] dimekdür. **Mevlā** zıkrinde olan nükte zāhirdür. *Nazmî*:

Kān-ı dilden gevher-i ‘irfāmı ihrāc idemez
Sīnesin tīg-ı riyāzat ile şad çāk itmeyen
Maḥrem-i ḥalvet-serāy-ı vaşl olmaz tā ebed
Mā-sivānuñ cümlesinden ḳalbini pāk itmeyen

﴿ همت عارف لقای حق بود ﴾ ‘Ārifüñ himmeti liḳā-yı Ḥaḳḳdur. Ya‘nî; vişāl-i feyyāz-ı muṭlaḳdur. (...)

﴿ زانکه در خود فانی مطلق بود ﴾ Andan ötüri ki kendüsünde fānî-i muṭlaḳdur. Ya‘nî; mertebe-i maḥv u fenā-yı zemā‘im üzre kendüsünde bir eşer ḳalmamışdur dimekdür. (...) Pes nāzım ‘ārifānuñ ḥāl ü şānların beyân zeylinde; mā‘rifete mānî‘ olan mā-sivādur ve mā-sivānuñ gāyet mezmūmı dünyādur demek ḳaşdıyle eyidür:

﴿ با چه ماند این جهان کویم جواب ﴾ Bu dünyā neye beñzer? Cevāb söyleyem. Ya‘nî; sâ‘ile böyle cevāb virem.

﴿ آنکه بیند آدمی چیزی بخواب ﴾ Ol nesneye beñzer ki bir ādem ru‘yāda bir nesne görür. **Ān ki** lafzı, bunda mecāzen «ān çî» yirindedür. Ma‘nā ol nesne dimekdür. **Ādemîde**, yā nisbet ve vaḥdet için olmağ cā‘izdür. **Be-ḥ‘ābda**, bā zarfıyyet içündür. [Ü380b]³³ Ḥ‘āb, «uyḳu ve uyḳuda görülen nesne» ma‘nāsına olur. Bunda ru‘yā ma‘nāsınadır.

[S392b]﴿ چون شود بیدار از خواب ای عزیز ﴾ İy ‘azîz! Çünki ol kimse nevmden bīdār olur. **Bīdār**, «uyanmağ» ma‘nāsınadır.

³³ Ü379b ve 380a boştur

﴿ حاصل خوابش نباشد هیچ چیز ﴾ Anuñ ru'yāsınuñ hāşılı hıçbir nesne olmaya. Ya'nî; ru'yāda gördüğü nesneden ba'de'l-yağaza hıçbir fā'ide mevcūd^{ün} fi'l-hāric bulunmaya dimekdür. **H'āb**, mısrā'-ı evvelde bīdār qarīnesiyle nevm ma'nāsınadır. Ve mısrā'-ı s̄ānīde düş ma'nāsınadır. Ve ba'zı nüshada mısrā'-ı s̄ānī böyle vākı'dur ki: ﴿ حاصلی نبود ز خوابش هیچ چیز ﴾ Anuñ düşinden hıçbir hāşıl olmaya dimekdür. Ve bu mazmūn bedīhidür. Nitekim şā'irūñ *beyt*:

دوش اندر خواب می دیدم جمالی همچو شید
چو شدم بیدار از آن خوابم نکشتم مستفید

beyti bu beyāna tenbīhdür. Ve dağı şā'irūñ:

دی شب ترا بخواب دیدم والله
لب بر لب تو نهادم تالله
بیدار شدم ترا ندیدم کفتم
لا حول ولا قوة الا بالله

didığı ke-zālīkdür. Pes nāzım beyān-ı mişālden 'ıyān-ı mümeşşile āgāz idüp buyurur:

﴿ همچنین چون زنده افتاد و مرد ﴾ Hem buncılayın bir diri kimesne çünki düşdi ve öldi. **Zinde**, «diri» ma'nāsınadır. Āhirindeki hemze vāhdet içündür. **Üftād**, māzīdür; «düşdi» dimekdür. **Mürd**, zamm-ı mīm ile māzīdür; «öldi» ma'nāsınadır. Pes nāzımuñ üftād u mürd kelāmlarından; mevt ādeme füc'eten gelür, haber itmez dimege imā vardır.

﴿ هیچ چیزی از جهان با خود نبرد ﴾ Kendü ile dünyādan hıçbir şeyi iletmedi. Murād; māl-i metrükeden mezāra bir nesne iletmedi dimekdür. Nitekim dimişlerdür:

باول چو خواهی کنی جمع مال
بسی رنج بر خویش باید کماشت
وزین جمله این حال مشکلتراست
که اخر بحسرت بیاید کناشت

Ya'nî; dünyānuñ hāl-i me'ālī budur. İmdi dünyāya 'itimād cā'iz degüldür. Ve anuñla mağrūr olmağ 'uqālā işi degüldür. Anuñçün *beyt*:

Gurūr itme cihānuñ devletine
Necātī! Düşde sultān olmaduñ mı?

dinmişdür. Pes dünyādan senüñle giden; hayrāt u ihsān u a'māl-i şāliḥadur dimegi beyān için nāzım eyidür:

﴿ هرکه اورا با خود کردار نکو ﴾ Her kimüñ için ki eyü 'amel olmuşdur. Ba'zı nüshada ﴿ هرکه اورا کردار نکو ﴾ هست کردار نیکو. Ma'nā; her kim ki anuñçün eyü 'amel vardır.

﴿ در ره [S393a] عقبی بود همراه او ﴾ Uq̄bā yolında anuñ yoldaşı ola. Nāzımuñ **reh** ile **hem-rāh** kavlinde; dünyā müsāfir-hānedür, be-her-hāl 'uq̄bāya sefer muqarrerdür ve sefere yoldaş ve zād gerekdür, zād ve yoldaş; eyü 'ameldür dimege imā vardır. Pes nāzım dünyāyı temşil-i dīger ile izāḥ murād idüp buyurmışdur:

﴿ این جهانرا چون زنی دان خوبروی ﴾ Dünyâyı bir güzel yüzlü ‘avret gibi bil. [Ü381a] Pes nâzımuñ pîr-zen-i dünyâyı cemîle ‘avrete teşbîhi, erbâbına kendü kendüyi güzel gösterdiğine binâ’endür. Yoksa ne güne ‘acüz-ı kâbet-bürüz idigi sâbıkan olan teşbîhâtından ma‘lûmdur. Nitekim eyidür:

﴿ خويشتن آراید اندر پیش شوی ﴾ Kendüsin qocasınuñ öñinde bezedür. **Ārāyed**, zînet ider dimekdür. Ba‘zı nüshada ﴿ خويشرا آراید اندر چشم شوی ﴾ vâkı‘dur. Ma‘nâ kendüsini qocasınuñ nazarında bezer dimekdür. Pes ol mekkâre:

﴿ مرد را می پرورد اندر کنار ﴾ Anı qucaqda besler. **Merd**, «racül» ma‘nâsımadur; bunda zen-i dünyâyâ ‘alâka iden kimesne murâddur. **Ender kenâr**, «qucaqda» dimekdür. Kenâr, bunda hâlet-i vuşlatdan kinâyedür. Ve kırağ ma‘nâsına gelür.

﴿ مکر و شیوه مینماید بی شمار ﴾ Bî-hadd mekr ü şive gösterür. **Mekr**, «hîle vü efsün u firîb» ma‘nâsımadur. **U(ve) şive**, mekr üzerine ma‘tûfen bunda «hîle vü firîb» ma‘nâsına olmaq zâhirdür. Lâkin nâz didikleri şiveden e‘ammdur. Zîrâ nâz, şive vü istigña vü huzûr u râhat ma‘nâsına gelür. Ve dağı bir ağacdur ki aña ‘Arabîde «şanavber» dirler, kezâ-fi-Edâti’l-Fuzalâ.

﴿ چون بیابد خفته شویش ناکهان ﴾ Çünkü qocasını uyumuş bula nâgehân. **Nâgehân**, «bir nesnenüñ bî-vağt zuhûrı»na dirler ki Türkîde «aınsuzın» ile ta‘bîr iderler. Nâgâh mişlühüdur. Pes nâzımuñ bu kelimeyi îrâdında mekkâre-i mezbürenüñ mekri, qocasını bî-vağt uyutmaq üzre helâk fırsatına müterâqqıbdur ve bî-emândur dimege işâret vardur. Nitekim eyidür:

﴿ بیگمان سازد هلاکش آن زمان ﴾ Ol zamânda şekksiz anuñ helâkini düzer. Ya‘nî; bilâ-emân helâk ider dimekdür. **Helâkeş**de olan şîn, zamîrdür; **şüy** mercî‘idür. **Ān zamân**, yirine ba‘zı nüshada der-zamân vâkı‘dur. Evvelkine göre ol zamânda, ikinciye [S393b] göre der-sâ‘at ya‘nî fi’l-hâl dimekdür. İmdi:

﴿ بر تو بادا ای عزیز پرهنر ﴾ İy ‘azîz-i pür-hüner! Senüñ üzerine olsun. Ba‘zı nüshada **pür-hüner** yirine nâmver vâkı‘dur; «nâmlu» dimekdür.

﴿ کز چنین مکاره باشی بر حذر ﴾ Ki buncılayın mekkâreden hâzer üzre olasın. **Mekkâre**, «ziyâde mekr idici» dimekdür. Pes dünyânuñ ‘acüze vü mekkâre-i hıyel-bürüz idigi meşhûrdur. Nitekim Hâ‘ace Hâfız eyitmişdür *beyt*:

از ره مرو بعشوه دنیا که این عجز

مکاره می نشیند و محتاله میرود

Ya‘nî; dünyanuñ firîb ü hîlesiyle şîrât-ı müstaqîmden gitme. Zîrâ bu ‘acüze ki murâd dünyâdur; mekkâre oturur ve muhtâle gider. Muhtâle, «hîle idici» dimekdür. Hülâşa; hergiz kimseye vefâsı yokdur dimekdür. **Hâzer**den murâd; kendüyi terk itmekdür. Ve târik-i dünyanuñ dil-şâd u mekr u hîlesinden âzâd [Ü381b] olmaq zâhirdür, *beyt*:

ز ترک جهان دلشاد کردی

ز درد و رنج و غم آزاد کردی

﴿ در ورع ثابت قدم باش ای پسر ﴾ İy oğul! Vera'da s̄abit-ka-dem ol. **Vera'**, harāmdan tecennüb ve 'inde'l-ba'z harām u şübühātdan tecennübdür. Bu maqāmda ba'zuñ kavli münāsibdür. (...) **Şabit-ka-dem**, devām u şebātdan kināyedür. Bunda sırr u 'alāniyye ve zāhir ü bātında kabāyihdan ictināb 'alā-vechi'd-devām gerekdür dimege İmā vardır. Pes bu vechile vera'da dā'im ol.

﴿ کر همی خواهی که کردی معتبر ﴾ Eger dükeli dilerseñ ki mu'teber olasın. Ve ehl-i vera'uñ şeref ü i'tibārı سید العمل الوریع ḥadīs-i şerīfinden nümāyāndur. Ve vera'uñ fevā'idi çoqdur. Şöyle ki:

﴿ خانه دین کردد آباد از ورع ﴾ Hāne-i dīn vera'dan ma'mūr olur. **Ābād**, «ma'mūr» ma'nāsınadır ki muqābili ḥarābdur.

﴿ لیک میگیرد خرابی از طمع ﴾ Lākin ṭama'dan ḥarāblıq ṭutar. Ya'nī; hāne-i dīni ṭama' yıkar dimekdür. [S394a] **Mi-giredüñ** fā'ili zamīr-i müstetir hāne-i dīne rāci'dür. Ma'nāsı «ṭutar» dimekdür. **Ḥarāb**da yā maşdariyyedür. Ḥarāb, ma'rūfdur. **Ṭama'**, «hırş u 'adem-i kanā'at»dür. Bunda, ehl-i vera'da ṭama' ve ehl-i ṭama'da vera' bulunmaz, bunlar birbirlerine zıddāndur; birinüñ hāne-i dīni ma'mūr ve birinüñki vīrāndur dimege İmā vardır. Ve daḥı ṭama'dan ḥazer eyle ki hāne-i dīnüñ ḥarāb olmaya dimege tenbīh vardır. Pes ṭama'uñ def'i için 'ilāc, şabr u 'ilm ü 'ameldür. Ve bunlar ise beş umuruñ vücūdına mevku'fdur. Evvel, ma'şetde itidāl ve infākda rıfık eylemekdür. Sānī, hālde kifāf miqdārı bulındıqda, müstakbel için muzṭarib olmayup kaşr-ı emel eylemek ve rızkuñ vürüdını yaqīn idüp, şeyṭān ādeme faqrı ḥāzırlar diyü bilmekdür. Sālis, kanā'atde olan 'izz ü ğınā ve ṭama'da olan zull ü belāyı bilmekdür. Rābi', eslāfuñ hālını zıkr ile süfehā-yı mütene'imine müşābehētüñ üzerine şulehā-yı kāni'ne müşābeheti tercīh eylemekdür. Hāmis, māluñ ḥaṭarların ve faqrüñ şevābların fikr ile dünyāda kendüden dūna ve dīnde kendüden yukarıya nazar itmekdür. (...)

﴿ هرکه از علم ورع کیرد سبق ﴾ Her kim ki 'ilm ü vera'dan sebaq ṭutar. [Ü382a] Ya'nī; 'ilm-i nāfi' ve 'amel-i şāliḥden sebaq-ğır olur dimekdür. Ammā 'ilm ile vera' lafzlarının beyninde ḥarf-i 'āṭıf olmadığına göre her kim ki vera' 'ilminden sebaq-ḥ'ān olur demek olur. Lākin bizim 'indümüzde bulunan nüşhalarda vāv bulunmuşdur. Buña göre bunda افضل العلم الفقه و افضل الدين الوریع ḥadīs-i şerīfine İmā bulunur. Pes böyle olan:

﴿ دور باید بودنش از غیر حق ﴾ Aña Ḥaqquñ ğayrından ba'īd olmaq gerek. Pes bunda Ḥaqq lafzından ism-i Ḥudā ve daḥı bātıl muqābili olan ḥaqq murād olınmaq muḥtemeldür. İmdi şāḥib-i vera' olan kimesne mā-sivādan dūr yāḥod her bir bātıl nesneden ba'īd olmaq ve muqtezā-yı 'ilmiyle 'amel kılmaq gerekdür. Pes nāzım dirāḥt-ı vera'uñ semeresin beyāna şurū' idüp buyurur:

﴿ ترسکاری از ورع پیدا شود ﴾ Ḥudādan [S394b] mübālağa qorqmaq vera'dan peydā olur. **Terskar**, «mübālağa qorqucu» ma'nāsınadır. Āḥirindeki yā maşdariyyedür. **Peydā**, «zāhir» ma'nāsınadır ki muqābili «nihān»dur.

﴿ هرکه باشد بی ورع رسوا شود ﴾ Her kim ki bī-vera' ola rüsvā olur. **Rüsvā**, ma'rūfdur; dünyā vü 'uqbānuñ rüsvālıgına şāmildür.

﴿ با ورع هرکس که خود را کرد راست ﴾ Her kimse ki kendüyi vera^ç ile müstaķīm kıldı. Ya^çnî; vera^ç u taķvâ ile tarîķ-ı müstaķîmden ayrılmadı dimekdür. **Râst**, bunda «çoğrı» ma^çnâsınadır. Ba^çzı nüshada bu mişrâ^çuñ yirine ﴿ با ورع هرکس که او خود را بداشت ﴾ vâķı^çdur. Ma^çnâ; herkes ki kendüni taķvâ vü vera^ç ile tutdı dimekdür.

﴿ جنبش و آرامش از بهر خداست ﴾ Anuñ hâreket ü sükünü Allâh içündür. Ya^çnî; hârekât u sekenâtında riya vü süm^ça olmayup her ^çameli hâlişan li-vechi'llâhdur dimekdür. **Cünbiş**, «hareket»; **ārām**, «sükün»dur. Âhîrindeki şîn zamîrdür; «herkes»e rāci^çdur. **Behr**, ta^çlîl edâtıdır. Ba^çzı nüshada behr mevķı^çıne mihr vâķı^çdur. Mihr, maķabbet ma^çnâsınadır. Buña göre ma^çnâ; anuñ cünbiş ü āramı maķabbetu'llâhdan nâşîdür. Murād; ehl-i vera^ç, Hüdâ-dostdur dimekdür. Pes maķabbet da^çvâsını idende vera^ç lâzımdur. Zîrâ vera^ç ile maķabbet birbirlerine lâzım melzûmdur. İmdi:

﴿ انکه از حق دوستی دارد طمع ﴾ Ol kimse ki Hâķķdan dostluķ ümîdin tutar. Ya^çnî; her kim ki Hüdâya dostum diyü da^çvâ ider dimekdür. Bunda tãama^çuñ ma^çnâ-yı lâzımı olan ümîd murād olunmaķ rüşendür.

﴿ در محبت کاذبش نان بی ورع ﴾ Vera^çsız anı da^çvâ-yı maķabbetde kâzib bil. Ya^çnî; vera^çı olmayanuñ da^çvâ-yı maķabbeti kâzibdür dimekdür. Böyle olan kimesneye müdde^çî dirler. Pes nâzım vera^ç zeylinde zühd ü taķvâ ebyâtına şurû^ç idüp buyurur:

﴿ چیست تقوی ترک شبهات و حرام ﴾ Taķvâ nedür?; Terk-i şübühât u harâmdur. **Çîst**, kelime-i su'âldür ki nâzım «taķvâ nedür?» didikden soñra, terk-i şübühât u harâm diyü ta^çrîf ü beyân buyurmuşdur. [Ü382b] **Taķvâ**, ma^çrûfdur. **Şübühât**, şübhenüñ cem^çîdür. Şübhe hâlâl ile harâm beyinde mültebis olandır. Pes harâma iltibâsından nâşî kendüden hâzer gerekdür. **Harâm**, ma^çrûfdur. Şübühât u harâmuñ melbûsât u meşrûbât u mâ^çûmatdan e^çammiyyet [S395a] ü şümûlin beyân için nâzım eyidür:

﴿ از لباس و از شراب و از طعام ﴾ Libâsdan ve şarâbdan ve tãâmdan. **Ez** lafzı, bu üç mevzı^çda «min-i beyâniyye» ma^çnâsınadır. Ma^çlûm ola ki bu vechile şübühât u harâmı terke taķvâ dindigi gibi zühd ü vera^ç dağı dirler. Zîrâ vera^ç için dört derece beyân itmişlerdür. Derece-i ülâ, fetvâ hasebiyle harâm olandan ictinâbdur. Derece-i sâniye, ictinâbı müsteħabb olan şübühâtdan tecennübdür. Derece-i sâlis, harâma düşmek hâvfindan nâşî lâ-be'si terk itmekdür. Derece-i râbi^ça, Allâh için olmayanuñ cümlesinden ictinâbdur ki vera^ç-ı şiddîķin dirler, intihâ. Pes nâzım buna gelince beyân eyledigi ebyâtda şarâhten ve işâreten derecât-ı mezkûrenüñ üçünü zıkr itmegin bunda derece-i râbi^ça işâret zımnında eyidür:

﴿ هرچه افزونست اکر باشد حلال ﴾ Her ne ki ziyâdedür; egerçi hâlâl ola. **Her çi**, «her ne» ma^çnâsınadır; libâs ve şarâb ve tãâmuñ cümlesine şâmindür. **Efzûnest**, «ziyâdedür» ya^çnî; miķdâr-ı kifâyetden artıķdur dimekdür, eger hâlâl ola.

﴿ نزد ارباب ورع باشد وبال ﴾ Erbâb-ı vera^ç katında vebâl ola. **Vebâl**, «ziyân ve yaramaz» ma^çnâsınadır. Zîrâ luķme-i hâlâl, bâ^çis-i tenvîr-i bâldür; ammâ ķadr-i zarûretden ziyâdesi vebâldür dimişlerdür. Bunda beyân şöyledür: Erbâb-ı vera^ç içinde ķadr-i zarûretden ziyâde olan nesne ğidâ-yı cismânîdür ve süd yirinde, tıfl-ı cânı tesbîh ü ezķâr ile melek-meşreb ü vâşıl-ı zevķ-ı rühânî eylemek için

riyāzāt ile ol südden kesmek gerekdir. Ve illā ol süd şoñra āb-ṭabīʿat bir nesne olmağıla, ḳandīl-i ḳalbede ziyādār olan fetileyi fesāda virüp nūrını noḳşān ve belki söndürür. Nitekim luḳme-i ḥarām böyle ider, intihā. Pes bu cihet ile ziyādeye, vebāldür dimişlerdür. Yoksa neʿüzü bi'llāh ḥalāla ḥarām demek degüldür. (...[S395b, Ü383a]...) Pes veraʿ, ʿilm ü ʿamel ü şıdk u ihlāş-ı bī-ḥalele muḥtāc idigin beyān için nāzım eyidür:

﴿ چون ورع شد یار با علم و عمل ﴾ Çünkü veraʿ, ʿilm ü ʿamel ile yār oldı. Yaʿnī; ʿilm ü ʿamele muḳārin ü muşāḥib oldı.

﴿ صدق و اخلاصت بیاید بی خلل ﴾ Saña ḥalelsiz şıdk u ihlāş gerek. **Bī-ḥalel**, «fesādsız» dimekdir. Zīrā meşelā riyā vü sümʿa yollu nesnelere şıdk u ihlāşı müfsiddür. Anuñçün nāzım şıdk u ihlāşı bī-ḥalel ile şıfatlamışdır. Baʿzı nüshada mısrāʿ-ı şānī böyle gelmişdür ki: ﴿ خشیت و اخلاص باید زان محل ﴾ Yaʿnī; veraʿa ʿilm ü ʿameli maḳrūn eyledigün zamānda saña ḥaşyet ü ihlāş gerekdir dimekdir. Pes bundan beşeriyet ḥasebiyle bir ḳuşūruñ şudūrü muḥtemel iken şıdk u ihlāş-ı bī-ḥalel niçe mümkindür. Ve şudūr-ı ḳuşūr veraʿa māniʿ degül midür? diyü suʿāl-i muḳadder peydā olmağın nāzım bunun ʿilācın beyān ve ʿadem-i māniʿiyyetin ʿiyān için cevāb ṭarīḳıyle eyidür:

﴿ ناکهان ای بنده کر کردی کناه ﴾ İy bende! Eger nā-gāh bir günāh eyledün ise. **Nā-gehān**, «ale'l-ḡafle» dimekdir. **İy bende**, «iy ḳul» dimekdir. Nāzımuñ bunda bende lafzı ihtiyārında: ʿAbd ʿubūdiyyette gerekdir; günāh işlemek ʿubūdiyyete münāfidür; başiret üzre ol dimege imādur. Ve daḫı günāhkārāna ʿazīz veyā püser emşāli gibi taʿzīm elḳābı ile ḥiṭāb ḥılāf-ı ādāb oldığın işaret içündür.

﴿ توبه کن در حال عذر ان بخواه ﴾ ʿAlā-fevr tevbe eyle ve anuñ ʿözrini dile. Pes nāzım bunda üç nesne ile teşbīh buyurmuşdur. Evvelen tevbe gerekdir ki الذنب من الذنب كمن لا ذنب له. Ve tevbe ile günāhuñ arasını açmamak gerekdir ki ḳableʿt-tevbe mevtüñ vürüdü aḡleb-i ihtimāldür. Ve ol tevbe vü istiḡfārda dergāh-ı İlāhdan ʿözr-ḥāh olmak gerekdir ki ol tevbe ḳabül ola demek [S396a] içündür. Ve tevbeye taʿcillük lüzümün teʿkiden beyān ve teʿhīr-üñ bī-fāʿideliğın ʿiyān ḳasdıyle nāzım eyidür:

﴿ چون کناه نقد آید در وجود ﴾ Çünkü günāh naḳd-i vücūda gele. Yaʿnī; çünkü günāh şadır u ḥāzır ola dimekdir. **Günāh-ı naḳd**, izāfetle ḥāzır günāh dimekdir. Nitekim naḳduñ ḥāzır maʿnāsına [Ü383b] geldiği beyʿ-i naḳdden zāhirdür. İmdi ḥāzır u mevcūd olan metāʿ-ı günāhuñ bāzār-ı ḡufrānda revācı var iken, tevbe vü istiḡfār-ı naḳdiyye ile naḳd-i rāyic-i ḡufrāna istibdāl ʿayn-ı fāʿidedür. Zīrā tesvīf ü teʿhīr-i tevbede fāʿide yokdur ve zarar u ḥusrānı çoḳdur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ توبه نسته ندارد هیچ سود ﴾ Gelecek tevbe hiç fāʿide tutmaz. Yaʿnī; teʿhīrinden bir fāʿide ʿāʿide degüldür. Ve teʿhīr-i tevbe ʿabdī Mevlāsından mübʿiddür. Belki ḳableʿt-tevbe ḥulūl-i ecel-i mevʿūd sebebiyle tevbesiz ölmek muḥtemeldür. Böyle oldığı ḥālde teʿhīr-i tevbede zarar nümāyāndur dimekdir. Yoksa tevbeyi teʿhīr idenüñ tevbesi maḳbūl olmaz demek degüldür. Zīrā وهو الذى يقبل التوبة عن عباده آyet-i şerīfī ve daḫı ما لم يغفر مالم يغفر ان الله يقبل توبة عباده هادى-i laṭīfī ilā-āḫiriʿl-ʿömr ḳabül-i tevbe-i müʿminin ü müʿmināta dālldür. **Tevbe-i nesʿe**, «gelecek tevbe» dimekdir. Nesiʿe, fetḫ-i nūn ve kesr-i sīn-i mühmele ile ʿArabīdür; bir nesneyi vaʿde ile beyʿa dirler. Ve muṭlaḳā nā-ḥayr maʿnāsına gelür ki bunda

murād budur. Ve zarūret-i vezn için harf-i sîn bunda sâkindür. Ve nâzımuñ bunda naqd ile nesi'e zikrinde olan şan'at u işâretüñ nüktesi ma'fûmdur. İmdi günâhuñ şudürında der-ıağab tevbe lâzımdur. Ve ol tevbede şâbit kadem olmağ elzemdir. Nitekim buyurmuşlardır, *beyt*:

سرمايهٔ نجات بود توبه درست
با کشتی شکسته بدريا چه ميبري

Pes nâzım te'hîr-i tevbede olan âfâtı ve sebep-i te'hîrde olan hañâyı beyân kaşdıyle eyidür:

﴿ در انابت کاملی کردن خطاست ﴾ Tevbe vü rücû'da kâhilluğ eylemek hañâdur. Pes sebep-i te'hîr, eger günümüz çokdur soñra tevbe iderüm diyü tül-i emel eylemek oldığından nâzım **kâhili kerden** kelâmını mısrâ'-ı şânîye rabt idüp:

﴿ بر امید زندگانی بی وفاست ﴾ Hayât ümniyyesi üzre ki bî-vefâdur dimişdür. Hülâşa-i ma'nâ-yı beyt; günâhdan [S396b] tevbe ile Hağğa inâbetde bî-vefâ olan, hayât ümîdi üzre kâhilluğ eylemek hañâdur dimek olur. Hayât-ı dünyanuñ bî-vefâlığı, sür'at-i zevâl ve nâ-gâh mevtüñ vürüdi ihtimâlınden ibâretdür. (...[S397a, Ü384a, Ü384b]...)

Der-Şıfat-ı Hizmet

﴿ تا توانی ای پسر خدمت کزین ﴾ İy oğul! Mâ-dâm ki kâdirsin hizmeti [S397b] ihtiyâr eyle. **Hizmet**, zâl-i mu'ceme ile Fârisîde ve dâl-i mühmele ile 'Arabîde müsta'meldür ve «kulluğ» ma'nâsınadır. **Güzîn**, zamm-ı kâf-ı 'Acemî ile emr-i hâzırdu; «ihtiyâr eyle» dimekdür. Pes bunda püser ile hizmet zikrinde leñâfet vardır.

﴿ تا رود اسب مرادت زیر زین ﴾ Tâ ki senüñ esb-i murâduñ eger altına gide. Ya'nî; ser-menzil-i mağşûda irişesin dimekten kinâyedür. **Esb**, «at»; **zîr**, «alt»; **zîn**, ism-i müfreddür; «eger» ma'nâsınadır ki 'Arabîde «serc»dür.

﴿ بندهٔ چون خدمت مردان کند ﴾ Bir bende çünki hizmet-i merdânı ider. **Merdândan** murâd ehlu'llâh olanlardır. Nitekim *ومن يسلم وجهه الى الله وهو محسن* âyet-i şerîfi anlara işâretdür dimişlerdür.

﴿ خدمت او کنبد کردان کند ﴾ Anuñ hizmetini devvâr olan felek ider. **Künbed-i gerdân**, «devvâr olan kubbeye-i felek»dür. Merdân-ı Hudâya hizmet idenüñ hizmeti muğâbelesinde olan hizmet-i felek-i devvâra nisbet mecâzdu. Murâd *من خدم خدم* mışdâğınca, zîr-i felekde her mağşûdı hâşıl olur dimekdür. Yâhod mü'essir-i hağîkî olan Hudâ-yı müte'âlüñ rabt-ı hikmeti üzre felek murâdıncı devr ider. Ya'nî; hasbe'l-âde semâdan nâzil olan menâfi'a mazhar ve âfât-ı semâviyyeden maşûn olur dimege imâdur. Nitekim eyidür:

﴿ بهر خدمت هرکه بر بندد میان ﴾ Her kim ki hizmet ecli için bil bağlar. **Ber**, zâ'iddür. **Bended**, «bağlu» dimekdür. **Miyân**, «bil» ma'nâsınadır. Hizmette bil bağlamak, mütedârik-i hizmet olmağdan kinâyedür.

﴿ باشد از آفات دنیا در امان ﴾ Âfât-ı dünyâdan emânda ola. **Âfât**, «belâlar» dimekdür. Hâdimüñ belâdan me'mûniyyeti; mazhar-ı du'â-yı merdân oldığına ve dahı merdân-ı Hudâ, hâdimini belayâ

düşmekden tahzîr ve terbiye eyledigine ve menâfi^c-i dâreyne mazhar olacak a^cmâli irşâd buyurdığına binâ'endür. Nitekim eyidür:

﴿ هر که پیش مقبلان خدمت کند ﴾ Her kim ki maḳbûller huzûrında hizmet ider. **Muḳbilândan** murâd maḳbûl-i Ḥaḳḳ olan merdândur.

﴿ ایزدش با دولت و حرمت کند ﴾ Ḥudâ anı devlet ü hürmet ile ider. Ya^cnî; devletlü ve hürmetlü ider. Bundan murâd; devlet-i dâreyne ile muhterem kılar dimekdür. Nitekim Faḥru'l-enâm 'aleyhi's-selâm Medîne-i münevvereye [Ü385a] teşrif ve ḳulüb-ı enşârı talîf buyurdığında Ebû Ṭalḥa rażıya'llâhu 'anha ḥiṭâb-ı müstetâb idüp: من غلمانكم [S398a] الشمس لنا غلاما diyü emr buyurdığında emr-i Rasûlu'llâha şedd-i niṭâḳ-ı imtişâl ile Ebû Ṭalḥa ḥazretleri Enes İbnü Mâlik rażya'llâhu 'anhi bulup getürdi. Pes Enes ḥazretleri Faḥru'l-ebrâra on sene hizmeti berekâtında bi-'inâyeti'llâh keşret-i mâl u evlâd u taḅl ile ber-murâd ve 'izz ü hürmeti müzdâd oldu. Devlet-i 'uḳbâ ise ke-zâlik. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ خادمانرا هست در جنت مآب ﴾ Ḥādımlere cennetde me'âb u mercî^c vardır. **Ḥādımân**, cem^cdür; müfredi ḥādımdür ki 'Acemde aña hizmetkâr dirler. Bunda murâd; ḥādımân-ı merdândur ki bi-fazli'llâh me'âb u mercî^cleri; **hest**, «vardur»; **der-cennet**, «cennetde» dimekdür. (...)

﴿ روز محشر بیحساب و بی عذاب ﴾ Maḥşer güninde ḥisâbsız ve 'azâbsız. **Rûz-ı maḥşer**, mışrâ^c-ı evveldeki me'âb lafzınıñ mef'ûlün fihidür; ma'nâsı «maḥşer günü» dimekdür. Maḥşeri dâ'imâ rûz ile isti'mâlleri, kıyâmetde gice olmadığındandır. Yâḥod dünyâ zulmanî olmaḳda gice yirindedür; kıyâmet şeb-i dünyânuñ rûzıdur dimege işâretendür. Pes ḥādımüñ bu devlete neyli hizmeti berekâtındandır. Anuñçün Ḥ^vâce Ḥâfız *beyt*:

سعی تا برده درین راه بجایی نرسد
مزد اگر میطلبی طاعت استاد بیر

dimişdür. (...[S398b, Ü385b]...)

﴿ خادمان باشند اخوانا شفیع ﴾ Ḥādımler ihvân-ı mü'minîne şefî^c olur. **İhvân**, cem^c-i 'Arabîdür; müfredi «aḥ»dur; ma'nâsı «er ḳarındaş» dimekdür. Aḥ-ı dînî ve aḥ-ı tıynîye şâmildür; İslâm üzre olmaları şartdur. Zîrâ kâfire şefâ'at yokdur. **Şefî^c**, şıfat-ı müşebbehe-i 'Arabîdür; «şefâ'at idici» dimekdür. Bunda şefâ'ati münkir olan Mu'tezileye redd vardır. Zîrâ ehl-i itizâl erbâb-ı kebâ'ir ḥaḳḳında şefâ'ati nefy idüp: şaġâ'ir ma'fûvvdür; duḫûl-i nâr kebâ'ir ehli içündür dimişlerdür. Pes ḥazret-i Câbir rażıya'llâhu 'anhdan mervî olan مخرج قوم من النار بالشفاعة ḥadîs-i şerîfi Mu'tezilîlerüñ 'aleyhlerine ḥuccetdür.

﴿ جای ایشان در جهان باشد رفیع ﴾ Anlaruñ mertebesi 'uḳbâda refî^c ola. **Cây**, «mekân» ma'nâsınadır. Lâkin bunda derece murâd olındığı zâhirdür; mâ-ba'dine muzâfdur. **İşân**, zamîr-i cem^cdür; ḥādımâna râcî^cdür. **Refî^c**, «yüksek» dimekdür; murâd «dereceleri 'alî olur» dimekdür. Nitekim **cihân** yirine ba'zı nüshada cinân geldiği buña ḳarînedür. Pes beşerîyyet ḥasebiyle, bir ḥādımden emr-i sübhâna yâḥod hizmet-i merdâna muḥâlefet ü ḳuşûr şudûrı hâletinde hâl-i ḥādım ne güne olur diyü su'âl-i muḳadder peydâ olmaġın, Ḥudâya [S399a] itâ'at ve hizmete her bâr müdâvemem itdikce, zellât u ḳuşûrı ma'fûv ü maḳbûldür demek üzre nâzım cevâba mübâderet için eyidür:

﴿ کرچه خادم عاصی و مفسد بود ﴾ Egerçi hādīm ‘āṣī vü müfsid ola.

﴿ بهتر از صد ممسک عابد بود ﴾ Vāfir mümsik-i hizmet olan, ‘ābiddən yegrek ola. Murād; hādīm hizmetde oldıqca ber-vech-i muharrer kuşūr ile hizmet-i merdānda bulunmayan yāhod ‘ışk-ı İlāhī ile mest olan merdānı münkir olan ‘ābidlerden bihterdür ve ‘afva maẓhardur dimekdür. Mıṣrā‘-ı evvelde حسنات الابرار سیئات المقربین maẓmūnına ĩmā olmak dağı muhtemeldür. Ve mıṣrā‘eynüñ āhirlisinde olan **buved**, «est» ma‘nāsına olmak cā’izdür. Pes hādīmānuñ ne vechile maẓhar-ı ‘atāyā-yı Sübhān oldukların beyān tafşılı zımnında nāzım eyidür:

﴿ میدهد هر خادمی را مستعان ﴾ Her bir hādime hāzret-i Müste‘ān virür.

﴿ اجر و مزد صائمان و قائمان ﴾ Şā’imler ve kâ’imler şevābın virür. **Ecr**, feth-i hemze ile ‘Arabīdür; «şevāb» ma‘nāsınadır. Ücretten me’hūzdur. **Müzd**, ecrüñ ‘atf-ı tefsīridü. **Ķā’imān u şā’imān**, cem‘lerdür; «gicelerde kâ’imler ve gündüzlerde şā’imler» dimekdür.

[Ü386a] ﴿ بهر خدمت هرکه بر بندد و کمر ﴾ Her kim ki hizmet-i merdān için kemer bağlar.

﴿ از درخت معرفت یابد ثمر ﴾ Ma‘rifet şecerinden mīvedār olur. **Diraht-ı ma‘rifet**den murād; büstān-ı maḥabbetu’llāhda nābit ü şābit ve āb-ı şevk-ı İlāhī tāze vü tarī olan mürşid-i kāmilüñ zātıdır ki anlara hizmet ve kendüler ile şöḥbet iden mürīd-i pür-irādet, semere-i ma‘rifetden behre-yāb ve maẓhar-ı feyz-i bī-hisāb olur. **Semer**, ‘Arabīdür; «mīve» ma‘nāsınadır. Ve bunda hādīmānuñ vāşıl-ı mertebe-i ‘irfān ve mīve-çin-i naḥl-i maḥabbet-i Raḥmān olmalarına işāret vardır. Ve Allāh erenlerine hizmet bi’l-vāşıta Ḥudāya hizmet ü maḥabbet idigine iştibāh yoğdur. Ve bunlara Ḥudādan ‘atıyye çoğdur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ هرکه خادم شد جنانش میدهند ﴾ Her kim ki hādīm oldı; Ḥudā aña cinān virür. **Cinān**, kesr-i cīm-i ‘Arabī ile cem‘dür; müfredi «cennet»dür. Āhirinde olan şīn zamīr-i gā’ibdür; **hādime** rāci‘dür. **Mi-dehendüñ** cem‘ geldiği ta‘zīm içündür; mu‘fī Vāhid-i müte‘āldür. Fā‘ili Ḥudāya rāci‘dür.

﴿ هم ثواب غزایش میدهند ﴾ Hem aña [S399b] gāzīler şevābın virür. Bunda hādīmüñ, şāhib-i riyāzat ü mücāhede ile ehl-i tā‘at olduklarına ve bu mücāhededən ecr-i gāzā buldiklarına işāret vardır. (...[Ü386b]...)

Der-Beyān-ı Ta‘zīm-i Mihmān

﴿ ای برادر دار مهمانرا عزیز ﴾ İy qarındaş! [S400a] Mihmānı ‘azīz ü muhterem tut. Zīrā zuyufa ikrām sünen-i enbiyā’-i kirām ‘aleyhi’s-selāmdur. Nitekim ḥadīs-i şerīfde اول من اضاف الضيف ابراهيم اول من اضاف الضيف ابراهيم vārid olmuşdur. Ve tarīk-ı pāk-i evliyā vü eşḫiyādur.

﴿ تا بیایى رحمت رحمن تو نیز ﴾ Tā sen dağı Raḥmānuñ raḥmetini bulasın. Ya‘nī; maẓhar-ı zıyāfet-i cinān ve nā’il-i liķā-yı Raḥmān olasın dimekdür. Ķaldı ki mihmān u mīzbān üzerlerine lāzım olur ādāblar vardır. Ol ādābuñ ba‘zılarına bu bābda nāzım işāret idecekdür. Pes ol ādābı zıkr ü tađdīm münāsib görilmişdür. *Ādāb-ı Lāzıme-i Mihmān*: Evvelen, nā-kes ḳapusına varmamağdur. Ve dağı bir yire zūr ile müsāfir olmamağdur. Ve şāhib-i ḥānenüñ getürdigine kāni‘ olmağdur. Ve baña fülān ta‘āmı getür

diyü hükm ü su'âl itmemekdür; meger ki şāhib-i hāne ile miyānede teklîf merfûe ve bu hareketden maḥzûz olur ola. Nitekim İmām Şāfirî ile Za'ferānî raḥimehümü'llāh beynlerinde vāqıe olmışıdı. Menākıbı Muḥtaşaru'l-İḥyāda meşūrdur. Ve daḥı hāneden zuḥūr iden kuşūra baḳmamaktadır. Ve daḥı şāhib-i hāneden izn olmadıkça gitmemekdür. Ve hīn-i vidā'da ḥayr du'ā itmekdür. Ammā *ādāb-ı mizbān*: Evvelā müsāfiriden kaçmamaktadır. Ve daḥı müsāfire terḥīb ile istiḳbāl ü ikrām ve pākca mekānda ḳondurmakdür. Ve daḥı her bār besāmet-i vech göstermekdür. Ve mā-ḥazardan nüzli ta'cīl itmekdür. Ve daḥı müddet-i müsāferetden soñra tedārük-i ta'āmda tekellüfe düşmemekdür. Ve süfrede ma'an oturup, mā'ide üzerinde şöḥbet (ü) mükāleme itmekdür. Zīrā süfre üzerinde sükūt, 'adet-i mecūsiyāndur. Ve daḥı müsāfir istifā'-i ḥazz eylemedikce ta'āmı ḳaldurmamaktadır. Ve daḥı getürdigün ta'ām kifāyet miḳdārı olmaktadır. Ve daḥı evvel 'ıyāl u evlāduñ kifāyetlerin ta'āmdan 'azl ba'cehū süfreye ta'ām [Ü387a] getürmekdür. Ve daḥı hīn-i vidā'da mihmān ile bāb-ı ḥārice dek ḥurūc u teşyī'e eylemekdür.

﴿ مؤمنی کو داشت مهمانرا نکو ﴾ O bir mü'min ki mihmānı eyü ḥtdı. Ya'anī; ikrām eyledi.

﴿ حق کشاید باب رحمت را برو ﴾ Ḥaḳḳ celle ve 'alā anuñ üzerine raḥmet kapusını açar. **Bāb-ı raḥmet**, semādan yire rızḳ u ni'emet inecik bir ḳapunuñ adıdır. Ve Beytü'l-ḥarām'da bir ḳapunuñ adıdır. Ve bāb-ı cennetüñ [S400b] adıdır. Ve ma'nā-yı izāfet ile muḥlaḳā «raḥmet ḳapusu» dimekdür. Bu maḳām'da ma'nalar cümle mülāyimdir. Şāhib-i hāneyi mü'min ile ḳaydlediḳi bu fā'idelere işāretdür. Ve müsāfir daḥı mümkün oldıkça mü'mine mihmān ola dimege imā vardır; eger mü'min ise ve illā her kime müsāfir olsa olur. Ve müsāfirda mü'min olmaḳı beyāndan sükūtında nükte vardır ki; müsāfir her ne olur ise redd eyü degüldür. Mü'minüñ ta'āmı cümleye mebzūl gerekdür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: اكرموا الضيف ولو كان كافرا vārid olmuşdur.

﴿ هرکرا شد طبع از مهمان ملول ﴾ Her kimüñ ḥabı ki mihmāndan melül oldı. **Ḥab**, Fāriside iki ma'nāya gelür. Biri «mizāc»dur ki bunda murād budur. Ve biri «ḥıfzı lāzım olan nesneye urdıḳları naḳş-ı mühr»dür. Ve ba'zı nüshada «ḥab'aş» gelmişdür. Şīn-ı zamīr **her kiye** rāci' olur. Ma'nā; «anuñ mizācı» dimekdür. **Melül**, «bī-ḥuzūr» dimekdür.

﴿ ازوی آزارد خدا و هم رسول ﴾ Ol kimseden Ḥudā vü Rasūl rāzī olmaz. Zīrā mihmāna «Tañrı müsāfiri» didikleri ma'lūmdur. İmdi Ḥudānuñ zayfindan melül olandan Ḥudā vü Rasūl rāzī olmadığı bī-reybdür. Ve melālet şāhibine mihmān gelmez ve gelse daḥı almaz. Pes anuñ müsāfir almaması ve mihmānuñ gelmemesi, ol kimsenüñ sū'-i ḥāline dālldür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: بیئس القوم لا ينزلون الضيف يأتي برزقه و يرتحل. Zīrā: الضيف يأتي برزقه و يرتحل vārid olmuşdur. Ve mihmāndan melālet ḥāşıl iden ḡayr-ı 'āḳıldur. Zīrā: الضيف يأتي برزقه و يرتحل ḥadīs-i şerīfi bunda kāfidür. Ve bu ma'nāda dimişlerdür:

يا تارك البيت من الضيف

و يا هاربا منه من الخوف

ضيفك قد جاءك بزاده

فارجع و كن ضيفا على الضيف

﴿ بنده کو خدمت مهمان کند ﴾ Bir kûl ki o konuğa hizmet ider. Bunda nâzımuñ bende lafzını irādında olan nükte zâhirdür. Murād; mihmāna kûl gibi hizmet ü ri'āyet ider dimekdür.

﴿ خویش را شایسته رحمان کند ﴾ Kendüsini Raḥmāna lā'ik ider. Ya'nī; raḥmet-i Raḥmāna lā'ik ider dimekdür. Şāyeste, [Ü387b] «lā'ik» ma'nāsınadır; mā-ba'cinde **Raḥmān** lafzına izāfet için āḥirine hemze getirilmiştir.

[S401a] ﴿ هر که مهمانرا بروی تازه دید ﴾ Her kim ki konağı tāze yüz ile gördi. Ya'nī; besāmet-i vech ile beşāset ü ḥazz gösterdi.

﴿ از خدا الطاف بی اندازه دید ﴾ Ḥudādan bī-kıyās luṭflar gördi.

﴿ از تکلف دور باش ای میزبان ﴾ İy şāḥib-i ḥāne! Tekellüfden dūr ol. Ya'nī; müsāfire iktidāruña göre ikrām eyle; zahmete düşme dimekdür. **Tekellüf**, «zahmetlü işe düşmek»dür. **Mizbān**, «konuğ alan kimesne»dür; miz ile bāndan mürekkebdür; «konuğı görüp gözedici» dimekdür.

﴿ تا کرانی نبودت از میهمان ﴾ Tā ki konuğdan saña sıḳlet gelmeye. **Girānī**, yā'-i maşdariyye ile «ağırlık» ma'nāsınadır. Bunda zarūret-i vezn için mihmān lafzınıñ evvelinde olan mīmi işbā' lāzımdır.

﴿ هست مهمان از عطاهاى کریم ﴾ Konuğ kerīm olan Mevlānuñ 'aṭālarındandır. Nitekim müsāfir Tañrı müsāfiridir dirlir. Bunda **hest**, «est» ma'nāsınadır.

﴿ هر که زو پنهان شود باشد لثیم ﴾ Her kim ki konuğdan pinhān olur alçağ ola. Pes böyle alçağ kimesneye lecc ile konuğ olmamağı imā için nāzım bu beytūñ zeylinde eyidür:

﴿ خیره بر خوان کسی مهمان مشو ﴾ Lecüc oldığüñ ḥālde bir kimesnenüñ süfresi üzre mihmān olma. 'Umūmiyyet-i ḥiṭāb için muḥāṭabı ḥazf itmiştir. Münādī-i maḥzūf kâ'idesinde «iy kes» dimekdür. **Ḥıyre**, «lecüc ve herze-gü ve şūḥ-dīde ve tonuğ ve kamaşık» ma'nālarındadır. **Ḥ'ān**, «süfresine» ma'nāsına ve «her nesne ki içinde ta'ām ārāste iderler» iṭlāk olunur.

﴿ چون رسد مهمان ازو پنهان مشو ﴾ Çünkü konuğ ulaşur andan pinhān olma. Ya'nī; müsāfir geldikde andan gizlenüp müteğayyir olma ve lecc idecek rütbeye varma dimekdür.

﴿ هر که مهمانت شود از خاص و عام ﴾ Ḥāşş u 'āmmdan her kim ki saña konuğ olur. Bunda müsāfirūñ büyüğü ile küçüğü ikrāma sezādur dimege imā vardır. Nitekim eyidür:

﴿ پیش او می باید آوردن طعام ﴾ Anuñ öñine ta'ām getürmek gerek. Der-‘aḳab müsāfire getürilecek ta'āma 'ucāle dirlir. Pes 'ucāleyi ta'cīl gerekdür. Ve ḳable'l-ityān müsāfirden isti'zān hoşdur dimişlerdür. Ve mā'ide gelinceye dek konuğ şabr idüp mā'idenün gelecek yolına [S401b] gāh u bī-gāh boyun uzatmamağ gerekdür. İmdi:

﴿ زانکه دارى اندک و بیش ای پسر ﴾ İy oğul! Andan ki az ve çok tutar. [Ü388a] Ya'nī; ḳalīl ü keşir iktidāruñda olan nesneden.

﴿ برد باید پیش درویش ای پسر ﴾ İy oğul! Dervişüñ ḥuzūrına iletmek gerek. **Bürd**, zamm-ı muvaḥhide ile «bürden» yirindedür; «iletmek» ma'nāsınadır. Bunda شرط اللفة طرح الكلفة maẓmūnına imā vardır. Ve dervişüñ öñine iletmek gerek ta'bīrinde; derviş ḳapuña tereddüd eylemez ise de yanına ta'ām iletmek gerek dimege ihām-ı laṭif vardır.

﴿ نان بده با جايغان بهر خدای ﴾ Açlara Allāh için etmek vir. Yaʿnī; ḥasbeten lillāh fuḡarāya iṭʿām eyle dimekdür. Bundan murād; efḡal-i şadaḡayı işle demek zāhirdür. Nitekim ḡadīs-i şerīfde: افضل ان تشيع كيدا جايغا الصدقة ان vārid olmuşdur. Zīrā “ādem yidürdigini toyurmalu” didikleri meşhürdür. Ve ḡazret-i ʿAlī rażīya’llāhu ʿanhuñ: kelām-i münīfi üzre iṭʿām-ı fuḡarāda ecr mevḡürdür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ تا دهندت در بهشت عدن جای ﴾ Tā ki saña cennet-i ʿAdnde mekān vire. Viren ḡudādur. **Dehend** kelimesinüñ cenmʿ geldiği taʿzīm içündür. ʿAdn, «bir cennetüñ ismidür» ve «tavaḡun u iḡāmet» maʿnāsına gelür. Bunda maʿneynüñ mülāyemeti zāhirdür ki maʿnā-yı evvele göre ʿAdn lafzı behiştüñ şıfatıdır. Ve maʿnā-yı sānīye göre cāy-ı ʿAdn demek üzre cāy lafzınuñ tetimmesindendür. Maʿnāsı; «cāy-ı iḡāmet» dimekdür. Ve ʿinde’l-müfessirīn ʿAdn fetḡ-i ʿayn ve sükün-ı dāl ile cennetüñ ortası ve cümle cinānuñ efḡal ü aʿlāsıdır. Kendüye ʿAdn tesmiyesi ru’yetu’llāh için mevzi’-i ḡarār oldığıındandır. Nitekim maḡarr-ı cevāhire «maʿden» dinmişdür. Bunuñ beyānı şöyledür ki; aʿlā-yı cinān olan cennet-i ʿAdn, bir medīnede olan dār-ı mālīk menzilesindedür. ḡaçan ḡudā-yı müteʿāl mü’minlere tecellī-i cemāl murād eylese cümle ehl-i cinānı münādī ile cennet-i ʿAdne daʿvet ider. Herkes daʿvet-i Mevlāya icābet ile ʿAdne dāḡil ve herbiri merātibine göre menāzile vāsıl oldıḡda, ḡudā-yı lā-mekān anları cemālīyle [S402a] şādān ider. (...[Ü388b]...) Pes nāzımuñ bu beytde cennet-i ʿAdni ityānı; cāyi’leri iṭʿām iden, seyr-i dīdār-ı Rabbü’l-enām ile maḡzar-ı inʿām u ikrām olur dimegi işʿār içündür. Pes ḡasbeten lillāh iṭʿām-ı cāyiʿān zeylinde ilbās-ı ʿāriyān beyānına şurūʿ ile nāzım eyidür:

﴿ هرکه ثوبی بر تن عاری بود ﴾ Her kim ki çıplaḡuñ teni üzre bir geyecek virür. Yaʿnī; bir ʿuryānı kisvelendürür. **Şevb**, «ḡaftān ve bīz yollu nesne»ye dirler. Fārisīde s̄ā’-i müşelleşe bulunmadığıından meşelā; şevb ve şerā ve Şüreyyā ve şāḡıb ve şevābit ve şemer ve şelāşe-i ḡaşşāle ve emşālī kelimesleri ʿArabīden aḡz idüp kendi luḡatleri gibi istiʿmāl iderler.

﴿ در دو عالم ایزدش یاری دهد ﴾ İki ʿālemde ḡaḡḡ aña yardım ider. İʿānetüñ envā’ı çoḡdur. Ez-cümle dünya vü ʿuḡbāda meʿāyib ü ḡabāyiḡuñ setr ider. [S402b] **Dü-ʿālem**den murād dünyā vü āḡiretdür. **İzid**, ism-i ḡudādur; āḡirindeki şīn zamīr-i ḡā’ibdür; «her ki»ye rāci’dür. **Yārī**, «iʿānet» maʿnāsıdır. Baʿzı nüşhada bu beytün mevḡıʿine bu vāḡıʿdur:

﴿ بر تن عریان که بخشد جامه ﴾ Kim ki bir ʿuryānuñ cesedine bir cāme iṭʿā vü iḡsān ider.

﴿ حق دهد او را ز رحمت نامه ﴾ ḡaḡḡ teʿalā aña raḡmetinden bir nāme virür. Nāme-i raḡmet, düzaḡdan berā’et nāmesidür. Nitekim şā’irüñ:

همه دیانت و دین جوی و نیک رایى کن

که سوى خلد برین باشدت کذر نامه

beytiyle müsteşheddür. Güzer-nāme; seyyāḡ ve ebnā’-i sebīl maḡūlelerine bācdārān ve ḡayrıdan taʿarruz olunmamaḡ için ḡukkām-ı devlet tarafından virilen izn-nāmedür ki aña muʿāf-nāme dirler. Ve Fārisīde aña ḡaḡḡ-ı cevāz ve berāt-ı müsellemlī daḡı dirler.

﴿ کر بر آری حاجت محتاج را ﴾ Eger bir muhtâcuñ hâcetin hâşıl idesiñ. **Ber-ārī**, yā'-i hıttâb ile huşûle getüresin dimekdür.

﴿ بر سر از اقبال یابی تاج را ﴾ İqbâl ü sa'âdetden başuñ üzre tâc bulursın. Ya'nî; maẓhar-ı 'avn ü 'inâyet-i lâ-yezâl olursın dimekdür. [Ü389a] Nitekim hadîsi şerîfde: من كان فى حاجة اخيه كان الله فى عون اخيه كان الله فى عونه داğı vârid ve şâdir olmuşdur.

﴿ هر کرا باشد بدولت بختيار ﴾ Her kim ki devlet ile bahtiyâr ola. Yâhod; her kime ki devlet ile baht yâr ola dimekdür. Ammâ bu ma'nâca baht ile yâr lafzları munfaşıl yazılmalıdır.

﴿ خیر ورزد در نهان و آشکار ﴾ Gizlüde ve âşkarda hayra sa'y eyledi. Ya'nî; sırran ve 'alâniyyen eyülük ve kereme sâ'î oldı dimekdür. Pes sâ'î bi'l-hayr olanuñ sa'âdet-mend olmasında من ينفع الناس خیر من ينفع الناس hadîs-i şerîfi kâfîdür.

﴿ ای پسر هر کز مخور نان بخیل ﴾ İy oğul! hergiz bahtlûñ nânını yime.

﴿ کم نشین در عمر بر خوان بخیل ﴾ 'Ömrde bahtlûñ süfresi üzerine oturma. Murâd; müddet-i 'ömrde bahtlûñ süfresine varma dimekdür. Zîrâ bunda **kem-nişîn**, «hîç oturma» demek ma'nâsınadır. Nâzımuñ 'ömr zikrinde, bahtlûñ süfresine oturmak ancak bir vâkı' olur; anda dağı süfresine varma dimege ihâm-ı laţîf vardır. Zîrâ:

﴿ نان ممسک جمله رنجست و عنا ﴾ Bahtlûñ nânı cümle renc ü 'anâdur. **Mümsik**, [S403a] zamm-ı mîm ile «bahtlûñ» ma'nâsınadır. Ve sümsik vezninde oldığından zurefâ-yı 'Acem نان ممسک dimişlerdür. Sümsik; meçhülü'n-neseb olan alçaq kimesneye dirler. Hattâ bahtlûñ da'vetine «teklîf-i Semerqandî» dirler. Teklîf-i Semerqandî; Fâriside gönülsüz teklîf ü maḥabbete ve kapu başırığına ve bu itibâr ile 'avretinüñ mağlûbı olana dirler. Bahtilde bunlaruñ bulındığı zâhirdür. **Renc**, bunda «maraz» ma'nâsınadır. **U(ve) 'anâ** renc üzerine ma'tûfdur; «zaḥmet ü meşekḳat ma'nâsınadır. Pes bunda طعام البخيل ماء maẓmûn-ı şerîfine telmîh vardır. Buña göre nâzımuñ ta'âm diyecek yirde **nân** ile ta'bîrinde; mümsik yidürmek lâzım gelse ancak nân-ı huşke kıyar. Yoksa tedârik-i ta'âm ile iç'âm anuñ işi degüldür dimege ihâm-ı laţîf vardır. İmdi yimek lâzım geldikde ta'âm-ı saḥîden gâfil olma. Zîrâ:

﴿ میشود نان سخی جمله دوا ﴾ Saḥînüñ ta'âmı cümle devâdur. Nitekim haber-i şeref-eşerde طعام السخی دواء gelmişdür. Bunda **nân**, ta'âm ma'nâsına oldığı nümâyândur. Pes nâzım, saḥînüñ ta'âmı şifâ imiş diyü bilâ da'vet gitme dimegi beyân için eyidür:

﴿ تا نخواشتد بخوان کس مرو ﴾ Mâ-dâm ki seni da'vet itmeyeler; kimsentüñ süfresine gitme. Ma'fûm ola ki da'vetüñ ve da'vete icâbetüñ âdâb u şerâ'îti vardır. Pes şâhib-i da'vet üzerine lâzım olan âdâb; evvelen elden geldikce ḥasbeten lillâh etḳıyâyı da'vet eylemekdür. Şâniyen 'umûm da'vetinde fuḳarâyı qaşd eylemekdür. Sâlişen, da'vet-i aḥbâbda [Ü389b] aḳribâsını ihmâl itmemeğdür. Râbi'an herkesüñ merâtibine ri'âyet itmekdür. Hâmisen, da'vetden mübâhât qaşd itmemeğdür. Sâdisen, yârândan ve ihvan içinden ism-i nebiyy-i ekrem müsemmâ bir kimesnenüñ bulunmasına sa'y itmekdür; tâ ki o ta'âmıda berekât bulna. Nitekim: من بركة الطعام ان يكون عليه رجل اسم نبي hadîs-i şerîfi buña şâhiddür.

Sābi‘an, meclisde müte‘ezzī olacağı bildigi kimseyi da‘vet itmemekdür. Şāminen, tedārük eylediği ta‘āmı hālāl mālđan itmekdür. Ammā icābetüñ ādābı; evvelen, icābetüñ vācib ü cā’iz olanuñ bilmekdür. Dā‘i-i müslimüñ ‘urs da‘vetine icābet vācibdür. [S403b] ‘Ursuñ ğayrında icābet cā’izdür. Şāniyen, icābeti ağniyā da‘vetine taḥṣīṣ eylemeyüp fuḡarā ile ağniyāyı bir görmekdür. Şālisen, ta‘avvu‘an şavmı imtinā‘a ‘illet eylememekdür. Rābi‘an, ol meclisde münkir bulunmamağ ve şāhib-i da‘vet zālīm veyā fāsiğ veyā nā-kes ü baḡl veyā da‘vetiyle iftiḡār idici olmamağdur. Ḥāmisen, bir kimseyi daḡı bilā-izn: “Gel! Fülān yire gedelüm” diyü da‘vet ile fuzūlī hareket itmemekdür. Sādisen, vardığı yirde şadr da‘vāsına düşmeyüp şāhib-i ḡānenüñ ta‘yīn eylediği mekāñ iḡtiyār itmekdür. Sābi‘an, icābet ile iḡyā’-i sünnet ve celb-i ḡātur-ı şāhib-i da‘veti niyyet eylemekdür. Şāminen, da‘vetde olan ta‘āmuñ ḡarām idigin bildikde icābetden mübā‘adet ü mücānebet itmekdür. Nitekim nāzım şarḡ-ı şāmini beyanda eyidür:

﴿ و ز پی مردار چون کر کس مرو ﴾ Ve murdārdan ötüri kerkes gibi ğitme. **Ve’z-pey-i murdār**, «murdārdan ötüri» dimekdür. Murdār, «cīfe» ma‘nāsınadır. Bunda murād; luğme-i ḡarāmdur. **Çun kerkes**, «ağbaba didikleri kuş gibi» dimekdür. Mezkūr kuş çaylağ gibi murdār-ḡār oldığı için bunda müşebbehün bih vāḡı‘ olmuşdur. **Me-rev**, nehy-i ḡāzırdur; «ğitme» dimekdür. Ve bunda; da‘vetsiz ğitme ki bilā-izn bir kimsenüñ ta‘āminı yimeyesin; zīrā bilā-izn ekl-i ta‘āmü’l-ğayr ḡarāmdur demek mümkindür.

﴿ چشم نیکی از خسیس و دون مدار ﴾ Ḥaşīs ü alçağdan eyülük ümīdin tutma. Ya‘nī; ādemlik umudında olma dimekdür. **Çeşm**, bunda «ümīd» ma‘nāsınadır. **Ḥaşīs**, «menfa‘atsiz olan alçağ nesne»ye dırler. Muḡābili nāfi‘ ü nefīsdür. **U(ve) dūn**, ḡaşīs üzre ma‘ḡūfdur; «alçağ» ma‘nāsınadır. **Me-dār**, «tutma».

﴿ سقف ویرانرا تو بر استون مدار ﴾ Vīran olmuş ḡamı sen direk üzre tutma. Ya‘nī; bu muḡāl oldığı gibi ḡaşīs ü dūndan eyülük ümīdi muḡāldür; eyülük ümīd itme dimekdür. **Sakf**, ‘Arabīde ve Fārisīde «ḡam örtüsü» ma‘nāsınadır. **Üstün**, «direk» ma‘nāsınadır.

﴿ کر کنی خیری تو ان از خود مبین ﴾ Eger sen bir ḡayr ider iseñ ol ḡayrı kendüñden görme. Ya‘nī; ‘atāyā-yı Ḥağğ ve tevfiğ-ı Feyyāz-ı muḡlağdan bil dimekdür. Pes bunda; ḡaşīs ü dūn şıfatıyla muttaşıf olmayup, eyülükden ğirü ḡalma [Ü390a] dimege işāret ve ol eyüligi Ḥudādan bil dimege naşīhat vardır.

﴿ هرکه بینی نیک بین و بد مبین ﴾ [S404a] Her ne görür iseñ eyü gör; kötü görme. Ya‘nī; her ‘amelüñi eyü eyle; kötü eyleme dimekdür. Bunda **ki** lafzı «çi» ma‘nāsınadır. Nitekim ba‘zı nüşhada ki yirine çi gelmişdür. Yāḡod; her gördiğüñe ḡüsn-i zann eyle; kötü zann itme dimege daḡı iḡām vardır.

Der-‘Alāmethā-yı ğül u Eblehān u Aḡmağān

﴿ سه علامت دانکه در احمق بود ﴾ Aḡmağda üç ‘alāmet ola. **Aḡmağ**, «ḡalilü’l-‘ağl» ma‘nāsınadır. Nitekim şāhib-i Muḡāzarāt eyidür: Liḡyenüñ maḡracı dimāğdandır. Pes liḡyesi ifrāḡ-ı ḡül ile dirāz olanuñ dimāğı az olur ve dimāğı az olanuñ ‘ağlı az olur ve ‘ağlı az olan aḡmağdur dimişlerdür.

Lākin nāzımuñ kelāmında aḥmak muṭlaqā «cāhil ve Ḥudādan ġāfil» maʿnāsınadır; gerek ḳaba ṣaḳal olsun ve gerek kūsec-i bī-miṣāl olsun ḥumḳına ʿalāmet-i selāse delālet ider. Nazar ʿalāmetedir; şūrete degüldür.

﴿ اولاً غافل زیاد حق بود ﴾ Evvelā Ḥudāyı añmaqdan ġāfil ola. Yaʿnī; Ḥudāyı ve zıkr-i Mevlāyı unutmak üzere ola dimekdür. Böyle olmak ʿalāmet-i ḥamāqatdır. Ve daḥı:

﴿ گفتن بسیار عادت باشد ﴾ Çok söylemek aña ʿadet ola. Ve daḥı:

﴿ کاهلی اندر عبادت باشد ﴾ Aña ibādetde kāhilluḳ ola. İmdi:

﴿ ای پسر چون احمق و جاهل مباش ﴾ İy oğul! Aḥmak u cāhil gibi olma.

﴿ یکدمی از یاد حق غافل مباش ﴾ Bir dem zıkrı'llāhdan ġāfil olma. Bundan murād; dā'imā Ḥudāyı añ dimekdür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde vārid oldığı üzere Faḥr-i ʿālem şalla'llāhu ʿaleyhi ve selleme efḍal-i aʿmālden su'āl eylediklerinde, cevāb-ı müsteṭābında: بذكرالله ان تموت و لسانك رب بذكرالله buyurmuşdur. İmdi:

﴿ هر که او از یاد حق غافل بود ﴾ Her kim ki Ḥaḳḳı zıkrden ġāfil ola.

﴿ از حماقت در ره باطل بود ﴾ Ḥamāqatden nāşī bāṭıl yolda ola. Ğafletüñ ḥamāqat ve ḥamāqatüñ beṭāletden ʿibāret oldığı maʿlumdur. Nitekim haberde gelmişdür ki ḥazret-i Kelīm ʿaleyhi's-selām: “Yā Rabb! Sevdigün ḳul kimdür?” diyü Ḥudādan istiʿlām eyledikde Haḳḳ celle ve ʿalā buyurmuş ki: “Ḳaçan bir ādeme maḥabbetümi ilḳā eylesem anda iki nişān ḥalḳ iderem ki meleküt u semāvātda yād ola. Ve daḥı anı suḥṭumdan ḥıfz iderem ki ʿazābdan āzād ola. Ammā ḳaçan bir ḳulumda suḥṭ ilḳā eylesem [S404b] anda daḥı iki nişān ḥalḳ iderem. Şöyle ki; evvelā beni zıkr eylemegi aña unuttururam. Ve daḥı kendüyi nefsi ile kendü beyninde ḳılam ki meḥārima vara. Bāṭıla düşüp suḥṭ u ʿazāba maḥzar ola.” intihā. Neʿüzü bi'llāhi teʿālā. İmdi:

﴿ هیچ از فرمان حق کردن متاب ﴾ Ḥaḳḳuñ buyurğından hıç yüzini çevürme. Yaʿnī; evāmıru'llāha imtişāl [Ü390b] ve nevāhīden ictināb eylemekden aşlā iʿrāz eyleme dimekdür. **Fermān**, bunda «buyruḳ» maʿnāsınadır. Ve ḡāhī aḥkām-ı pādşāhī maʿnāsına olur ki ana menşür dirler. **Gerden**, kāf-ı ʿAcemīnün fethiyle «boyun» maʿnāsınadır. **Me-tāb**, nehy-i ḥāzırdur; «bükme» dimekdür.

﴿ بهر وام ازاده را دامن متاب ﴾ Borç için āzāde olan kimsenün dāmānını bükme. Yaʿnī; ne vechile olur ise şıḳlet virme dimekdür. Zīrā āzādegānuñ yedinde māl bī-ḳarār olmağın her bār yanlarında bir nesne bulunmaz. Pes anlara şıḳletden iʿtāʿ-i mühlet ve yāḥod ḥüsn-i rızā birle ibrāʿ-i zımmet ve bu bahā ile iştirāʿ-i cennet hoşdur. Nitekim Ebū Hüreyre rivāyetiyile ḥadīs-i şerīfde gelmişdür ki: من انظر معسرا او وضع له اظله الله تحت ظل عرشه يوم لا ظل الا ظله Yaʿnī; her kim bir faḳīr-i medyūna mühlet virse yāḥod deyninden tenzīl eylese Ḥudā-yı müteʿāl ol kimseyi ظله الا ظله يوم لا ظل الا ظله da taht-ı ʿarşda sāye-nişin-i cennet ve ḳarīn-i kerāmet ü ḥimāyet eyleye dimekdür dimişlerdür. Kezā fi-Mebārık. Ve ḥadīs-i şerīf-i diğerde فاحسن اسيرك غريمك vārid olmuşdur, kezā-fi-Tefsīri'l-Ḳāḍī. **Āzāde**, taʿlīḳāt-ı dünyeviyye ve zārūrāt-ı beşeriyyeden ḳurtılmış kāmīl ü bī-ʿayb maʿnāsınadır ki anlar ḥavādişāt-ı ʿālemden maşūnlardur. Nitekim:

از حوادث دل آزاده چه پروا دارد

چهره' سرو ز بیداد خزان زرد نشد

maẓmūnı bu ma'na'ya dālldür. *Mıṣra'*

Ber-murād olmazsañ olma tek hemān āzāde ol
didikleri buña binā'endür. Lākin bu maḳāmda faḳīr-i tehī-dest ma'nāsı rüşendür, *beyt*:

بسرو کفت یکی میوه' نمی آری

جواب داد که آزادگان تهی دستند

bu beyāna kāfīdür. Pes serve āzāde tesmiyesinüñ vechi bundan zāhirdür. Lākin ba'zılar buyurmuşlardur ki: Bir gün bir kimse bir şecer-i servi ḳaḩ'a mübāşeretde iken Mecnūn ibni 'Āmir aña baḳup: [S405a] "Bu dirāḩt-ı serv ma'şūḳam Leylānuñ ḳadd-i bālāsına müşābih iken anı ḳaḩ' itdürmek revā degüldür" diyü ḳable'l-ḳaḩ' ol dirāḩt-ı servi ol kimseden iştirā ve ḳaḩ'dan āzād eyledigi için her bir serve āzāde tesmiye olmuşdur, kezā-fi-Ferheng.

﴿ باطلانرا ای پسر کردن منه ﴾ İy oğul! Bāḩıllara boyun ḳoyma. Ya'nī; ḩaḳḳa muḩālif olanlara boyun egme. Zīrā المعصية الخالق في طاعة للمخلوق لا maẓmūnınca anlara iḩ'at u meyl cā'iz degüldür. Ba'zı nüshada «bāḩılī-rā» vāḳı'dur; ma'nāsı «bir bāḩıl» dimekdür. Bāḩıl, ḩaḳḳuñ ḩılāfi üzere olundur.

﴿ نقد مردم را بهر کودن منه ﴾ Merdān-ı İlāhī naḳdini her aḩmaḳa ḳoyma. Ya'nī; esrār-ı evliyā vü dürr-i me'ārif-i bī-hem-tāyı her nādāna revā görme ve bu bābı anlara açma dimekdür. **Küden**, aşlında «pālān bār-gīri»ne dirler. Bu i'tibār ile aḩmaḳa küden dimişlerdür. Pes aḩmaḳ, ḩar-mişäldür. ḩara cev gerekdür; yoḳsa cevāhir gerekmez dimekdür.

﴿ در قضای آسمانی دم مزن ﴾ Ḵazā-yı āsmānīde dem [Ü391a] urma. **Ḵazā-yı āsmānī**, ḳalem-i ḳazā ile nigāşte-i levḩ-i maḩfūz ve ānan-fe-ānan semādan nāzil ü melḩūz olan aḩḳām-ı İlāhīdür. Pes bundan baḩs cā'iz degüldür. Nitekim ḩaberde الله سر القدر فانه سر الة vārid olmuşdur. İmdi her aḩḳām, müşbet-i ezeli-i ḩaḳḳ üzere iken te'sīrāt u aḩḳāmı feleke nisbet ḩaḩādur. Nitekim ḩ'āce ḩāfīzuñ *beyt*:

راز درون پرده چه داند فلک خموش

ای مدعی نزاع تو با پرده دار چیست

bu beyānı müş'irdür. Rāz-ı derūn-ı perdeden murād ḳazā-yı İlāhīdür; ve perdedārdan murād felekdür ki ḩavādişüñ ekşeri anuñ gerdişi ile zuhūr bulur. Lākin fā'il-i muḩtār olan Perverdgārdan emsiz olmaz ve ḳazādan dem uran felāḩ bulmaz. Anuñçün bu mu'ammāyı ne keşf itmiş ve ne keşf ider vardur dimişlerdür.

﴿ هر کسی را بیش بین و کم مزن ﴾ Herkesi ziyāde gör; eksik görme. Ya'nī; herkesi 'aziz gör; ḩor u ḩaḳīr görme dimekdür. Nitekim dimişlerdür, *beyt*:

هرآنکس که نزدیک ظنت بدوست

چه دانیکه صحب ولایت هم اوست

Pes āḩarı istiḩḳār, kibr ü 'ucbdan nāşīdür. 'Āḳıl olan müteḩāşī gerekdür.

﴿ دست خود را سوی نا محرم مدار ﴾ [S405b] Kendi elüñi nâ-maḥrem tarafına tutma. Yaʿnî; nâ-maḥreme el uzatma. Qānde qaldı ki muʿāmele-i nâ-şerʿiyye eylesin dimekdür. Nitekim لا تقربوا الزنا و āyet-i şerifinüñ tefsirinde: ای بالعزم والاتيان بالمقدمات فضلا ان تباشروه: buyurmuşlardır. Ve nâzımuñ zikrinde aʿzâ için daḥı zinâ vardır dimege imâ vardır. Nitekim mü'minîn ü mü'minât ber-mücbib-i āyât gazz-ı ebşâr ve hıfz-ı fürûc ile me'mür olmuşlardır.

﴿ جانب مال یتیمان هم میار ﴾ Yetimlerin mâli tarafına daḥı getürme. Yaʿnî; mâl-ı yetîme yaḳîn olma. Qānde qaldı ki emvâl-i eytâmı taşarruf idesün dimekdür. Nitekim لا تقربوا مال الیتیم و āyet-i şerifi bu vechile müfesserdür. İmdi yetîme riʿāyet ve emvâlini şıyânet lâzımdur. Nitekim ḥadîs-i şerifde یا انس یا vârid olmuşdur. **Me-yâr**, nehy-i ḥâzırdir; «getürme» dimekdür.

﴿ تا توانی راز با همدم مگو ﴾ Tâ ki qâdirsin sırruñi işüñe söyleme. Zîrâ کل سر جاوز الاثنین شاع dur.

﴿ کر تو باشی نیز با خود هم مگو ﴾ Eger sen daḥı olasın hem kendüñe daḥı söyleme. Yaʿnî; tenhâda kendi kendüñe daḥı söylenme. Zîrâ dîvârlaruñ kulağı vardır didikleri meşhûrdur. Murâd maʿlûmdur. Nitekim İbnü Yemîn buyurmuşdur:

دی شب [Ü391b] سخنی بکفتم از روی نهفت

بیرون رفتم همه آنرا میکفت

من بودم و دل بود کسی غیر نبود

با دل سخن خویش نمی باید کفت

﴿ تا شوی ازاد و مقبل ای عزیز ﴾ Tâ ki âzâd u maḳbûl olasın iy ʿazîz! **Āzâd**, bunda «kâmil ü bî-ʿayb» maʿnâsınadır.

﴿ بی طمع می باش اگر داری تمیز ﴾ Eger idrâk ü temîz tutar iseñ bî-ṭamaʿ ol. Yaʿnî; ṭamaʿkâr olma. (...[S406a]...)

Der-Şifat-ı Fâsık

﴿ هست فاسق را سه خصلت در نهاد ﴾ Fâsıkuñ tabʿında üç ḥaşlet vardır.

﴿ باشد اول در دلش حب فساد ﴾ Evvel bu ki anuñ gönlinde maḥabbet-i fesâd ola. Pes fesâduñ mezmûmiyyeti, mezemmet-i müfsidinde nâzil olan āyât-ı şerifeden maʿlûmdur. Qaldı ki qalbde olan fesâd fihe müfâdınca ḥarekât u sekenâtından nümâyândur.

﴿ حرفتش آزدن خلق خداست ﴾ Anuñ şanʿat u ʿâdeti ʿibâdu'llâhi incitmek ola. Ḥaşlet-i şâniyye budur. Ammâ ḥaşlet-i şâlişe:

﴿ دور دارد خویش را از راه راست ﴾ Kendüsini ṭarîḳ-ı müstaḳîmden ırâḳ tutar. Yaʿnî; ṭarîḳ-ı şerʿ-i Muḥammediden mübâʿadet ve güm-râhlık ider dimekdür. Pes bunda fâsık için ḥaşar-ı ʿazîm vardır.

Der-Şifat-ı Şaḳî

﴿ سه علامت ظاهر آید در شقی ﴾ Şaḳīde üç ‘alāmet zāhir geldi. [Ü392a] **Şaḳī**, «bed-baht ve yaramaz» ma‘nāsına. Ol ‘alāmetlerüñ biri daḥı budur ki:

﴿ میخورد دائم حرام از احمقی ﴾ Aḥmaḳlıḡından nāşī dā’imā ḥarām yir. Ekl-i ḥarāmı ḥamāḳate nisbetde; ‘āḳıl ḥarāmı aḫyānen yimez, ḳande ḳaldı ki ‘ale’-d-devām ekl-i ḥarām eyleye? dimege imā vardır. Ve ‘alāmet-i bāḳıyye bunlardır ki zıkr olunur:

﴿ بی طهارت باشد و بی کاه خیز ﴾ Tahāretsiz ola ve vaḳtsiz ḳalḳıcı ola. **Bī-tahāret**, «tahāretsiz» dimekdür. Tahāret, necāset-i ḥaḳīḳī ve ḥükmīden pāklükdür. Pes kendüde bu vechile tahāret bulunmayanda t̄a‘atüñ ‘ademi āşḳārdur. Zīrā tahāret, miftāḥ-ı ‘ibādetdür. Bu ma‘nāca şaḳī murdārdur. **Bī-gāh-ḥīz**, terkīb-i tavşīfidür; «vaḳtsiz ḳalḳıcı» dimekdür. Vaḳtsiz ḳalḳmaḳ; çok yatmaḳ ve vaḳt-i t̄a‘atde nevm müstaḡraḳ olmaḳdan ‘ibāretdür ki [S406b] buña nevm-i ḡāfilin dirler. Ve bu mışrā‘uñ mefhümü üzre ‘alāmāt-ı mezkürenüñ bu da biridür. İmdi bu vechile bī-tahāret olanuñ zāhir ü bātını nā-pāk olmaḡa, bī-gāh-ḥīz kelāmı ḳarīnedür. (...)

﴿ هم ز اهل علم باشد در کرین ﴾ Hem ehl-i ‘ilmden firārda ola. Ya‘nī; ‘ālimden ve meclis-i ‘ilmden ḡurizāñ ve tābī‘-i hevā-yı nefis ü şeyḫān ola dimekdür. Pes şaḳīnüñ bu vechile firārına sebeb, cehlinden nāşī ‘ilmden lezzet almadıḡıdır. Binā’en ‘aleyh aña şaḳī-i aḥmaḳ dinmişdür. Ve Ebu’l-Leys bunlara ehl-i nār ismiyle tesmiye idüp ‘alāyimleri ‘ubs-i vech ve fuḫş-ı lisān ve ḳasvet-i ḳalb ve ḳillet-i şalāt ve naḳz-ı savm ve buḥl-i yed dinmişdür, intihā. İmdi:

﴿ ای پسر مکرین از اهل علوم ﴾ İy oḡul! Ehl-i ‘ilmden ḳaçma. Ya‘nī; ‘ālime ḥizmet ve meclis-i ‘ilme mülāzemet ve sözleriyle ‘amel ve it̄a‘at eyle.

﴿ تا نسوزد [Ü392b] مر ترا نار سموم ﴾ Tā ki seni ıssı āteş yaḳmaya. Bundan murād āteş-i düzaḫdür. Zīrā Ḳur’ān-ı kerīimde **nār-ı semūm**, şiddet ü ḥarāret şāḫibi olan āteş ile tefsīr olunmuşdur. Şiddet-i ḥarāretüñ kemāli ise nār-ı cehennemde idigi vāreste-i ḳayd u beyāndur.

﴿ تا توانی هیچ کس را بد مگو ﴾ Mā-dām ki ḳādirsin hīç kimseye nā-ma‘ḳūl söyleme. Zīrā ḡayra nā-ma‘ḳūl söyleyen, nā-ma‘ḳūl işidür dimekdür.

﴿ پیش مردم هم ز باب خود مگو ﴾ Halk öninde hem kendi bābuñdan söyleme. Ya‘nī; kendi kendüñi [S407a] medḫ itme dimekdür. Zīrā temeddüḫ ekşer ‘ucb u kibr ü ḡurūrdan nāşī olur. Ḥod bular ise mezmūmdur. Ve temeddüḫ şüretinde kizb bulunmaḳ daḥı aḡlebdür. Kizbüñ ḥāli ise ma‘lūmdur. Pes bunda **فلا تزكوا انفسكم** āyet-i şerīfine telmīḥ zāhirdür.

﴿ با طهارت باش و پاکی پیشه کن ﴾ Tahāret ile ol ve pāklıḡı ‘ādet eyle. Pes nāzımuñ tahāretile ol didigi; necāset-i ḥükmī vü ḥaḳīḳīden cevāriḫ ü eşvābuñı pāk eyle ve tahāret-i kāmile ile pāklıḡı ‘ādet eyle dimekdür. Pāklıḡı ‘ādet itmek ekşer-i ḥālede āb-dest ile olmaḳ ve ‘ulemā’-i āḫiretüñ ‘ādetin tutmaḳdan ‘ibāretdür ki anlar ‘indinde pāklük dördür. Evvel, zāhiri nesneden taḫḫīr; şānī, cevāriḫi zünūbdan taḫḫīr; sālīs, ḳalbi aḫlāḳ-ı zemīmeden taḫḫīr; rābi‘, sırrı cümle mā-sivādan taḫḫīrdür. Sırr, bunda maḫabbetden ‘ibāretdür. İmdi maḫabbet-i mā-sivādan dūr ve ancaḳ maḫabbetu’llāha maḫşūr olmaḳ kemāl-i taḫḫīrdür.

﴿ و ز عذاب کور نیز اندیشه کن ﴾ Dağı ‘azāb-ı kabrden bir endişe eyle. Ya‘nî; ‘azāb-ı kabre sebep olan bevliden şevb ü bedenüñi hıfz u pāk tūt dimekdür. Ve bevlüñ ‘azāb-ı kabre sebebiyeti استنزها من استنزها من هادیس-i şerîfiyle sâbitdür. Nâzımuñ bu mışrâ‘ında ‘azāb-ı kabri münkir olanlara redde ve ‘avākıb-ı umūr-ı kabri fikr eyle dimege ve tahâret idecek nesnelere içinde huşuşıyle bevl ve emşâli murdârlardan pāk olmağa işâret vardır. Ve tahâret-ı kâmile, dâfi‘-i ‘azāb-ı kabr idigine dağı imâ vardır. Nitekim Faķih Ebü Yūsuf rahimehu’llâh buyurmuşdur ki ‘azāb-ı kabrden necât dört şey’e mülâzemet ve dört nesneden mücânebete mevķüfdür. Mülâzemet idecek dört şey; muhâfaza-i şalât-ı hamse ve şadaķa ve kıra‘et-i Ķur‘ân ve zıkr-i Sübhândur. Ammâ mücânebet idecek dört nesne; kızb ve nemîme ve hıyânet ve bevl-i ‘ale‘l-bedendür, kezâ-fi-Kitâbi‘l-Ezkâr.

﴿ مغفرت خواهی کره بر زر میند ﴾ Mağfîret diler iseñ altun üzerine düğüm bağlama. Ya‘nî; aķçanuñ üzerine düğümü düğüm üzerine urup buhl ü hırş şıfatıyla muttaşif olma [Ü393a] ve yiyüp yidürmeden girü kalma dimekdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ چون رسد مهمان برویش در میند ﴾ Çünkü saña kōnaķ irişse yüzine ķapu bağlama. [S407b] Ya‘nî; meşârifden kaçmak sebebiyle müsâfiri redd ve bâbuñi sedd eyleme. Tâ ki mazhar-ı mağfîret ve nâ‘il-i ‘izz ü sa‘âdet olasin dimekdür. Ve bu beytde hasbeten lillâh şarf olınacak mâluñ efdâl-i maşrafi müsâfir ve müsâfire ikrâm ba‘iş-i ğufrândur dimege işâret-i pür-beşâret vardır. İmdi aķçası girih-bend ve bâbı mesdüd olan baħilüñ ğufrândan hırmânı bundan nümâyândur. Binâ‘en ‘aleyh nâzım beyân-ı baħş-i baħîle şurü‘ idüp buyurmuşdur.

Der-Beyân-ı Baħil

﴿ سه علامت ظاهر آمد در بخیل ﴾ Üç ‘alâmet baħilde zâhir geldi. Pes bunda baħilüñ çokdur; lâkin zâhir olan ‘alâmetleri üçdür dimege imâ vardır.

﴿ باتو گویم یاد کیرش ای خلیل ﴾ Saña söyleyem; anı yâd tūt. Ya‘nî; der-hâtır u ez-ber eyle.

﴿ اولاً ترسان بود از سائلان ﴾ Evvelâ sâ‘illerden kōrkıcı ola. Ya‘nî; sâ‘il yüzini görmekten nefret ve bir nesne taleb ider diyü haşyet ider. **Tersân**, «kōrkıcı» ma‘nâsına şıfat-ı müşebbehdür.

﴿ وز برای جوع هم لرزان بود ﴾ Ve dağı açlıktan ötüri ditreyici ola. Ya‘nî; kendüye açlık fâri olur diyü fikrinden lerzân olur dimekdür. **Lerzân**, «ditreyici» ma‘nâsına şıfat-ı müşebbehdür.

﴿ چون رسد در ره بخویش و آشنا ﴾ Çünkü yolda ķarîb ü âşnâya teşâdüf eyleye. Ya‘nî; nâ-gâh yol üzerinde hışım u aķribâ vü aħbâb u âşnâdan bir kimseyi göre dimekdür. Görüşmegi nâzımuñ yola ķaşırında nükte-i lañife vardır.

﴿ بگذرد چون باد کوید مرحبا ﴾ Yil gibi şavışur; merħabâ dir. Ya‘nî; السلام يجب الكلام olur diyü eglenmeyüp rüzgâr gibi şavışur ve merħabâyı ‘aķabince söyler ve selâm u şabâh ile isti‘lâm-ı hâle kıatlanmaz dimekdür. **Merħabâ**, bunda baħilüñ sedd-i bâb-ı mükâlemede hâtime-i kelâm-ı sür‘at-nizâmını ifâde zımnında bir ta‘bîrdür. Yoksa aşl ma‘nâ-yı mevzû‘un lehi üzre oldığın beyân degüldür. Zîrâ merħaben, maşdar-ı mîm-i ‘Arabîdür; bir fi‘l-i muķadderüñ mef‘ûlidür. Ta‘bîri: اتيت سعة فاستاناس

ولا تستوحش dimekdür. Türkîsi; «hoş geldüñ» dimekdür. ‘İkrime rażıya’llāhu ‘anhuñ seferden kudümünde, Faḥr-i ‘ālem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem kendüye: “مرحبا بك يا عكرمة” diyü buyurmuşdur. Pes baḥl-i mezbūruñ hevā-yı merḥabāsından ğayrı bir nesne olmaz. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ نبود [S408a] از مالش کسی را فائده ﴾ Anuñ mālından kimseye fā’ide olmaya. **Māleş**de olan şın zamırdür; baḥile rāci’dür. Bundan murād; ḥāl-i ḥayātında dimekdür. Zīrā baḥlūñ māl-i metrükesi vārişlerine tamām fā’idedür.

﴿ کم رسد پاکس ز خوانش مائده ﴾ Anuñ süfresinden kimseye mā’ide ulaşmaya. Zīrā *beyt*:

کر بجای ناش اندر سفره بودی آفتاب

[Ü393b] تا قیامت روز روشن کس ندیدی جز بخواب

mazmün-ı laṭife-meşḥūnı üzre süfresi açılmaz ki ṭa‘āmından bir kimse ḥışşamend ola dimekdür. **Mā’ide**, bunda «ṭa‘ām» ma‘nāsınadır.

Der-Beyān-ı Ḥācet Ḥ’āsten

﴿ حاجت خود را مجوی از زشت روی ﴾ Kendi ḥācetüñi çirkīn yüzlüden isteme. **Zişt-rülüğ**, ‘abāset-i vechden veyā Sūdān gibi ḳabīḥu’l-manzar olan nekbet-i idbārdan e‘ammudur. Nitekim Şeyḥ Sa‘dīnūñ: *بخشیدم عطاى او بلقائى او* didigi üzre Cāru’llāh-ı ‘Allāmenūñ:

من علم الاسود المحضى مكرمه

ءاباؤه السود ام اجداده الصيد

buyurduğı meşḥürdür. İmdi:

﴿ آنکه دارد خوب روی از وی بجوی ﴾ Ol kimse ḥüb-rüy tutar; ḥāceti andan ṭaleb eyle. Zīrā ḥayrı vüçūh-ı ḥisāndan ṭaleb itmek gerekdür. Bunda **ḥüb-rülüğ**, beşāşet-i cemāl ma‘nāsınadır. **Bi-cüy**, emr-i ḥāzırdur; «ṭaleb eyle» dimekdür. Nitekim buyurmuşlardur, lillāhi derrü’l-ḳā’il:

هر کرا صورتش بود محبوب

سیرتش هم ازان بود خوشتر

اکرت هست حاجت از وی خواه

که نیابی کسی ازان بهتر

Terceme:

Her kimüñ k’ola şüreti maḥbüb

Sıreti hem daḥı ola ḥoşter

Ḥācetüñ varsa andan eyle ṭaleb

Ki bulunmaz o kimseden bihter

﴿ مؤمنی را با تو چون افتاد کار ﴾ Çünkü bir mü’minüñ saña işi düşdi.

﴿ تا توانی حاجت او را بر آر ﴾ Ḳādırsen anuñ ḥācetin ḥāşıl eyle. Nitekim Fuḫayl bin ‘İyāz dimişdür: *Ḳur’ān-ı kerīmden bir āyet-i şerīfe muḳtezāsınca ‘amel itmek bilā-‘amel biñ ḥatmden eḥabbdur. Ve dünyāyı terk itmek, ehl-i semāvāt u arzayn ile ‘ibādetden eḥabbdur. Ve ḥarāmdan bir luğme terk*

itmek, māl-i ḥalāl ile niçe ḥacc itmekden eḥabbdur. Ve bir mü'minüñ ḥācetin ḳazā itmek, baña 'ibādet-i 'ömrden eḥabbdur. **Ber-ār**, «ḥall eyle» dimekdür.

﴿ حاجت خود را جز از سلطان مخواه ﴾ Kendi ḥācetüñi sulṭānuñ ğayrından isteme.

﴿ چون بخواهی یافت از دربان مخواه ﴾ [S408b] Çünkü sulṭāndan bulsañ gerek; ḳapucıdan isteme. Bundan murād; bāb-ı Ḥudāyı ḳoyup bāb-ı 'abde 'arz-ı iḥtiyāc idenleri ilzām için temşıldür. Ya'nī; sulṭāndan isteyüp bulacaḳ nesneyi bevvābdan istemek ne ğüne nā-ma'ḳül ise Vāhibü'l-'aṭāyādan ṭaleb idecek nesneyi ḳuldan istemek ke-zālikdür. İmdi her nesneyi dergāh-ı İlähiden istemek gerekdür. Ḥāfız:

هرکه خواهد کو بیا و هرچه خواهد کو بکو
کبر و ناز و حاجب و دربان درین درگاه نیست

Ya'nī aġniyā ḳapusunda olan men'c, dergāh-ı İlähda olmaz. Ḥudā herkesüñ murādın virür, men'c itmez dimekdür.

﴿ از وفات دشمنان شادی مکن ﴾ Düşmānlaruñ vefātına sevinme. Zīrā mevt senüñ ile düşmān beyninde müşterek ve sen daḡı vaḳtiyle ölsen gerekdür. Şi'r;

الم تعلم بان الموت آت
و حکم الموت بين الناس جار
و ثوب العمر فى الدنيا يعار
فلا تفرح بثوب مستعار

Bu beytün ma'nāsını nāzım Müferriḥātında bu vechile işbāt itmegin, *beyt*:

ز مرک دشمنان شادی مکن بیش
که مارا نیز این راهست در پیش

diyü buyurmuşdur. Şādī me-kon, nehy-i ḥāzırdu; «sevinme» dimekdür.

﴿ از کسی پیش کسی دادی مکن ﴾ Bir kimsenüñ ḥuzūrında bir kimseden şikāyet eyleme. 'Adem-i şikāyet 'afv eylemek yāḥod Ḥudāya ḥavāle itmek içündür. **Dādī me-kon**, «şikāyet eyleme» dimekdür.

Der-Şifat-ı Ḳanā'at

﴿ با قناعت ساز دائم ای پسر ﴾ İy oġul! Dā'im ḳanā'at ile düzil.

﴿ کرچه هیچ از فقر نبود تلخ تر ﴾ Gerçi hīç faḳrdan acıraḳ olmaya. Ammā şabr u ḳanā'atüñ encāmı şīrīnterdür dimekdür. Nitekim dimişlerdür *beyt*:

نیر زد عسل جان من زخم نیش
قناعت نکوتر بدوشاب خویش

Pes bunda; ḳanā'at ḥālet-i faḳrda gerekdür dimege işāret vardur. Ma'lūm ola ki dünyānuñ 'abdden inzivāsına faḳr dirler. 'Abdüñ dünyādan inzivāsına zühd dirler. Dünyanuñ vücūdı 'ademinden maḥabbetlüsi iken ṭalebinde ta'ba mürtekib olmayup: “Kendü gelen yollu olur ise ne dimelü?” dimege ḳanā'at dirler.

﴿ هر سحر بر خیز و استغفار کن ﴾ Her seher al ve istifr eyle. Ya'n; teheccd eyle dimekdr. Teheccdde tertb; pk b-dest ile evvel sre-i (l) Imrnu hirinden on yet-i erife tilvet ba'deh alt ba'deh [S409a] istifra mlzemetdr. Nitekim mstafrn alsar yet-i erifinu beynında seher-hz  istifr idenlerun cezları ma'lmdur. Ve vaqt-i seher, fuyzt- Ilhiyyenun neri hengm olman istifr u ezkra mas ve maall-i icbet idigi menssdur. ald ki esarda istifrun beynında mfessirinde avl-i keir vardır. (...)

﴿ فرصتی اکنون که داری کار کن ﴾ imdi ki bir fursat tutarsn; amel eyle. **Fursat**, bunda zamm- f ile «nevbet» ma'nsnadur. Zr kesr-i f ile olduda; avretler hayz anm sildikleri biz paras ma'nsna olur. hirindeki y, vadet iundr; Furs  Arabda msta'feldr. **Eknn**, fet-i hemze ile imdi» ma'nsnadur. **Kr kon**, amel eyle» dimekdr. Zr مر من السحاب الفرصة تمر müfdnca fursat, ser'at's-seyrdr. Anuun dimilerdr, *nazm*:

مده فرصت از دست اکر بایدت
که کوی سعادت ز میدان بری
که فرصت عزیزست اکر فوت شد
بسی دست حیرت بدنان بری

Ve ora te'essf  nedmetun f'idesi olmaz. Nitekim dimilerdr, *i'*:

تو این وقت فرصت غنیمت شمار
که فردا ندامت نیابد بکار

ve daı *beyt*:

تدبیر خود امروز کن ای خواجه که فردا
هر چند که فریاد کنی سود ندارد

﴿ همنشین خویش را غیبت مکن ﴾ Kendun berber oturup alan muhbuni aybet eyleme. Ya'n; aybet egeri cmle aında arm ve mezmmdur, lkin hem-meclis  muh olduun kimesneyi, ri'yet-i uuk olman andan eedd idigi ma'lmdur dimekdr. Ve zamnede bunun vuu keir, nzm bu mamda masan [S409b] zkr itmidr. Nitekim 'ibun *beyt*:

فغان که نیست بجز عیب یکدیگر جستن
نصیب مردم عالم ز آشنای هم

didigi bu ma'nya hiddr.

﴿ غیر شیطان بر کسی لعنت مکن ﴾ eytanun ayrı bir kimse zerine la'net eyleme. Zr la'net eylediun er'an l'i degl ise, ol la'net sana rc' ider. Bu alet-i mezmme f-zamnin t'ife-i nisda odur; anuun iflh olduları yodur.

﴿ چون بود هر روز در عالم جدید ﴾ [394b] unki her gn alemde cedd ola. Ya'n; ftb maridan tl' eyleye.

﴿ ان كناهان توبه می باید كزید ﴾ Günāhlardan tevbe ihtiyār itmek gerek. Ya'nī; tedārük-i t̄ā'āt-ı mā-fāt ile seyvi'āta tevbe eylemek gerekdür. Zīrā her günün şemsi ğurūba vardıkdan sonra bir dağı dönmesi ve körimesi muhāldür. Fursatı ğanīmet bilmek gerekdür. (...) **Güzid**, zamm-ı kâf-ı 'Acemī ile intihāb ma'nāsınadır. Vaqt-i şabāhda eşğāl-i dünyā-iştigāl ile tevbe eylemek şuglünün miyānesinde mütereddid olana tevbe şuglını intihāb ve tevbeyi sâ'ir iştiğālün üzerine tercih eyle dimekdür. *Şi'r*:

عاجز بود ز حفظ عنان دست رعشه دار
تا ممکن است توبه ز می در شباب کن
پیش فلک شکایت شبهای خود مبر
صبح از بیاض کردن و انتخاب کن

﴿ هر کرا ترسی نباشد ان خدا ﴾ Her kimün için kim havf min-Allāh olmaya. **Tersī**, bā'-i maşdariyye ile «korqmaq» ma'nāsınadır ve lāzımdur; «tersiden» gibi. Ammā müte'addīsi «tersāniden», «korqutmaq» ma'nāsına.

﴿ حق بترساند زهر چیزی ورا ﴾ Hāḡḡ te'ālā anı her nesneden korqudur. Nitekim bu ma'nāda olan ḡadīs-i şerīf de yukaruda beyān olınmışdı. **Vu-rā**, «o-rā» lafzından muḡaffedür; ma'nāsı «onı» ya'nī «ḡudādan ḡavfı olmayanı» dimekdür.

﴿ تا توانی حاجت مسکین بر آر ﴾ Mā-dām ki kādirsin miskīnün ḡacetin ḡaşıl eyle.

﴿ تا بر آرد حاجتت را کردگار ﴾ Tā ki ḡudā senün ḡacetün ḡaşıl eyleye³⁴. Nitekim bu beyānda olan ḡadīs-i şerīf sebḡ eylemişdür. [S410a] Pes bunda du'āya mazḡar olacak 'amele ibtidār ve mesākīnün du'āları maḡbūl-i dergāh-ı Kāzī'l-ḡacātdur dimege iş'ār vardır. **ḡacetde** tā'-i şāniye ḡitāb içündür. **Kirdgār**, ism-i ḡudādur; «fā'il-i muḡlaḡ» dimekdür. Pes ḡazā'-i ḡacetü'l-ḡayr ekşer māl ile olageldiginden mālā maḡabbetden nāşī infāḡdan girü ḡalma. Zīrā māl senden girü ḡalur demek için nāzım eyidür:

﴿ هست مالت جمله در کف عاریت ﴾ Cümle mālūñ elde 'āriyettür. İmdi 'āriyeti men' nā-ḡābil ve 'adem-i infāḡı kār-ı 'āḡıl degüldür, *beyt*.

چنانکه دست بدست آمدست ملک بما
بدستهای دگر همچنین نخواهد رفت

Hest, bunda «est» ma'nāsınadır. **Māletde** tā, ḡitāb içündür; «mālūñ» dimekdür. Tā'-i mezkūrī «aya» ma'nāsına olan keff lafzınuñ āḡirine rabḡ dağı vechdür. 'Āriyet, Fārisīde müsta'mel olmağın tā'-i ḡavīle ile yazılmışdır. Ve muḡaffedür; lākin 'Arabīde yā'-i müşeddede iledür. Tedāvül ma'nāsına olan te'āvürden müştakḡdur; «elden ele ref' idişmek»dür ki aña 'ıḡd-ı 'āriyye dirler. Yāḡod 'aḡā ma'nāsına olan «'ariyye»den me'hūzḡdur. Vech-i tesmiye; kendüde temlik bulunmadığındandır. Pes infāḡ üzre olmayanuñ elinden ḡayātda ḡavādiş ve memātda zuhūr-ı vāriş ile çıḡmaq der-kārdur. Nitekim nāzım muḡaḡḡaḡ olan şıḡḡatı beyānda eyidür:

³⁴ Ü nüshasında bu mısra' ve anlamı yoktur. Ancak şerhi mevcuttur. Sehven atlanmış olması muhtemeldir.

﴿ کر بماند از تو باشد زاریت ﴾ Eger senden çala zārluğına bā'is ola. Ya'nī; ḥasret ü ḥisāb u 'azāba bā'isdür [Ü395a] dimekdür. İmdi ḥüsn-i a'māl ile infāk-ı māl lāzime-i ḥāldendür, *beyt*:

بشهر قیامت مرو تنک دست

که وجهی ندارد بزاری نشست

Ve bunda müfādınca māl-i 'āriyet me'ālūñ ecli dāfi' ve pes-mānde olan çazanana gayr-ı nāfi' oldığına imā vardır. *Beyt*:

آن لحظه که دست اجل از پا افکند

نه مال بفریاد رسد نه فرزند

Bi-māned ez-tu³⁵, «senden çala» ma'nāsınadır. Murād; senden soñraya çala dimekdür. **Zārī**, «iñlemek» ma'nāsınadır; āḥirindeki tā, ḥiṭāb içündür. Ve bunda عاریة یده مافی و هو ضیف و من امسی فی الدنيا و هو ضیف و مافی یده عاریة hadīs-i şerifine imā vardır. Pes āriyetūñ neticesini beyān için nāzım eyidür:

﴿ عاریت را باز می باید سپرد ﴾ 'Āriyeti girü işmarlamak ya'nī teslim itmek gerek. **Süpürd**, zamm-ı sīn ile «süpürden» gibi «işmarlamak» ma'nāsınadır. Murād; ma'nā-yı redd ü teslimdür [S410b] ve reddi muqarrerdür. Zīrā:

﴿ هیچ کس دیدی که زر با خود ببرد ﴾ Hiç bir kimesne gördüñ mi ki; mālı kendü ile iletdi? bunda olan istifhām, inkārīdür. Zīrā altını ma'an çabre götürmüşüñ görilmediği bedīhīdür. Ancak Ḥaḫḫ yolına infāk idenler ma'nāda altını berāber çabre götürmüşdür dimişlerdür, *beyt*:

هرکه کم خرده خود صرف درویشان کند

میگذارد همچو قارون جمله یکجا بر زمین

Zer, bunda «māl» ma'nāsınadır. **Bi-bürd**, bā'-i zā'ide ile māzī-i müfred-i gā'ibdür; «iletdi» dimekdür. İmdi dünyādan fā'ide nedür? dir iseñ:

﴿ حاصل از دنیا چه باشد ای امین ﴾ Dünyādan ḥāşıl ne ola iy emīn! Ya'nī; iy dünyānuñ mühlake oldıgım fikr itmeyüp kendüden emīn olan kimesne dimek dīger ma'anilerden rüşendür.

﴿ نه کزی کرباس و دو سه کز زمین ﴾ Biri toğuz arşun bīz ve iki-üç zīrā' zemīndür. **Nüh gezī**, yā'-i vaḥdet ile «bir toğuz arşun» dimekdür. Zīrā nüh, zamm-ı nūn ile «toğuz»dur. Gez, kāf-ı 'Acemī ve zā'-i mu'ceme ile bunda arşun ma'nāsınadır ki 'Arabīsi zīrā'dur. Zīrā' luğatde mirfağdan ru'ūs-i eşābī'a dekdür. Ammā 'inde'l-fuḫahā zīrā' altı çabzadır ve her çabza dört eşābī'dür ve her işba' altı şa'irdür; zahran ilā-baṭn olmağ üzere. Ve her şa'ir çatır kılından altı kıldur. Buña ehl-i şer'; zīrā'-ı kīrbās dimişlerdür. **Kīrbās**, kesr-i kāf-ı 'Arabī ve bā'-i Fārisī ile Fārisīde muṭlaqā «bīz»dür. Ammā Fārisīden mu'arreb olmağ üzere fetḥ-i kāf ve bā'-i 'Arabī ile «ḥam bīz»dür. **U(ve) dü-se gez**, «iki-üç arşun»; **zemīn**, «yir» dimekdür. Kīrbāsdan murād; kefendür ki وهو الكفن من الدنيا الا و هو الضیف و من امسی فی الدنيا و هو ضیف و مافی یده عاریة hadīs-i şerifi üzere dünyādan ḥāşıl u naşīb ancak budur; eger ele girer ise. Zemīnden murād; çabrdür. Ve kīrbās, bir toğuz arşun ile ta'bīr-i meşelen(?) dimekdür. Yāḥod kefen-i kifāyete işāretdür. Ve māl-i dünyā bi'l-külliyeye

³⁵ Her iki nüshada da mısırā'nın tertibine aykırı olarak, muhtemelen sehven; «ez-tu bi-māned» şeklinde yazılmıştır.

mezmûm degüldür. Hiç olmazsa kefen-i kifâyet miqdârı lâzımdur demek nüktesine imâ vardır. Nitekim *şîr'*:

لابد للمرء من مال يعيش به

[Ü395b] و داخل القبر محتاج الى الكفن

dimişlerdür. Ve kefen dağı hemân kabre duhûl ve kabrden kalkıncaya [S411a] dekdür. Zîrâ 'arşagâh-ı mahşerde hufâten ve 'urâten olacaqdur. Nitekim hadîs-i şerîfde: غانكم ملاقوا الله مشاة حفاة عراة غرلا: vârid olmışdur. Müşât, cem'-i mâşîdür; piyâde ma'nâsınadır. Hufât, cem'-i hâfîdür; yalın ayak dimekdür. 'Urât, cem'-i 'ârîdür; çıplak dimekdür. Gurlen, ğayn-ı mu'ceme ve râ'-i mühmele ile âğrelüñ cem'idür; sünnetsiz dimekdür. Hâşıl-ı ma'nâ; sizler nice halk olduñuz ise Hudâya öylece rucû' idersüz; a'râz-ı dünyâdan üzerüñüzde bir nesne bulunmaz. Pes dünyâya ednâ-yı meyl ile meyl eylemeñüz dimekdür. Pes hâl böyle oldıysa:

﴿ هرچه داری بر ره حق آن تست ﴾ Hâkq yolında her ne virdüñ ise ol senüñdür. Ya'nî; şevâb u şafâsı sañadur.

﴿ آنچه ماند از بلاى جان تست ﴾ Ol nesne ki senden kaldı cānuñ belâsıdır. Ān çî, bunda «ān çîz» yirindedür; ma'nâsı «ol nesne» dimekdür. 'Azâb u 'uqâb, cān ile cesede ma'an olur iken nâzımuñ belâyı cāna nisbeti; elem aşl cānadur ve cān vâsıtasıyle cesededür didiklerine imâ'en ve fülānuñ başına belâ geldi didikleri gibi işlâh-ı şu'arâya binâ'endür. İmdi rāhat u selâmet kalîle kanâ'atdedür demek kaşdıyle nâzım eyidür:

﴿ هرکه با اندک ز حق راضی بود ﴾ Her kim ki kalîl nesne ile Hudâdan rāzî ola. Ya'nî; kalîle kâni' ve mâ-kaşema'llāha rāzî ola. Rāzî, 'Arabîdür; luğatde «rızâ virici» dimekdür. Ammâ 'inde'l-meşâyih; mâluñ huşülüyle ferahlanacak kadar rağbet ile rağbet itmeyüp ve kendü ile müte'ezzî olacak kadar kerâhet ile kerîh görmeyen fakîre «rāzî» tesmiye olunmuşdur.

﴿ حاجت او را خدا قاضی بود ﴾ Anuñ hâcetini Hudâ kazâ idici ola. Ya'nî; anı 'ibâdına muhtâc itmeyüp Hâkq aña kâfi vü vâfi ola dimekdür. Pes dünyâya harîş olmmağ gerekmez diyü meşel tarîkıyle nâzım eyidür:

﴿ هست دنیا بر مثال قطره ﴾ Dünyâ bir kaçre-mişâldür. Ya'nî; baħrden bir kaçre gibi şey'-i kalîldür. Hest, bunda «est» ma'nâsınadır. Kaçre, ma'rûfdur. Pes bunda ماالدينا الا كمثل مايجعل احدكم مالدنيا الا كمثل مايجعل احدكم hadîs-i şerîfine telmîh vardır. Ve ba'zı nüşha kaçre yirine cîfe ve ve mişrâ'-ı şânîde behre ile hem-kaşfiye olmışdur. Cîfe, murdâr ve behre, naşîbdür.

﴿ بگذر از وی کرچه [S411b] داری نره ﴾ Andan geç eger bir zerre tutarsan. Ez-vey, «dünyâdan» dimekdür. Zerre, ma'rûfdur. Āħirindeki hemze kaçredeki hemze gibi vahdet içündür. Pes bunda dünyâdan bi'l-külliyeye i'râz u terke tenbîh vardır. Nitekim hâzret-i Hâsen rażıya'llāhu 'anh 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azîz rażıya'llāhu 'anha olan naşîhat-nâmesinde buyurmuşdur ki: Ammâ ba'd, dünyâ dâr-ı rihletdür; dâr-ı ikâmet degüldür. Ve insānuñ dünyâya nüzülü ibtilâ'en ve imtiñânendür; hâzer eylesin. Pes tedârük-i zâd-ı âhîret ancak dünyâyı [Ü396a] terkden 'ibâretdür. Ve dünyâda ğinâ fakrdur; dünyâyı 'azîz tutan zelîl

ü haķır olur ve dünyâyı cem' iden rezil ü faķır olur. Ve dünyā bir semme beñzer ki anı bilmeyenler yir. Bu bir dār-ı pür-taķrİR-i lāzımı't-taħzİrdür. Sürürü ħüzñ ile meşüb ve şafası kedere maşĥübdur, ve's-selām. Ve daĥı Mālik bin Dīnāruñ: اتقوا السحارة فانها تسحر قلوب العلماء kelāmındaki «seĥĥāre»den murād dünyādur. Seĥĥāreye maĥabbet-i ülfet ĥaṭa-ender-ĥaṭādur dimişlerdür. Dünyānuñ dār-ı iķāmet oldıĥın temşilde nāzım eyidür:

﴿ هرکه سازد بر سر پل خانه ﴾ Her kim ki köpri başında bir ĥāne düzer. **Ser-i pul**, «köpri başında» dimekdür ki murād; dünyādur. Nitekim ĥazret-i 'İsā 'aleyhi's-selāmuñ فاعبروها الدنيا قنطرة kelām-ı şer'fi buña şāhiddür. İmdi cisr üzerinde ĥāne-sāz-ı 'imāret ve dem-sāz-ı iķāmet olan: ولا تعمروها

﴿ نیست عاقل او بود دیوانه ﴾ O 'āķıl degül bir dīvānedür. Ve bunuñ beyānı budur ki; ĥayāt-ı dünyā kañtara-mişāl mi'ber-i 'uķbādur. Ve ol kañtaranuñ bir kaç rükni vardur. Şöyle ki; dünyāya gelen insāna āĥüş-ı māder ve gehvāre-i ıztırāb-eşer rükni evveldür. Ve laĥd-i mezār-ı pür-i'tibār rükni-i āĥardur. Bu iki rüknuñ miyānesinde ba'zılar kañtaranuñ nişfını veyā sülāsātını kaṭ' ve ba'zısı nihāyetine ĥadem-nihād olmaĥa bir ĥaṭvesi ĥalmış iken bu maķüle köprijden 'ubür ve ĥubürdan ĥāfilāne köpri üzerinde 'imāret-ĥāne itmek ancaķ kār-ı dīvānedür dimişlerdür.

Cümle ĥalk ehl-i sefer 'ālem müsāfir-ĥānedür

Hİç muķīm ādem bulunmaz bir 'aceb kāşānedür

Bir kefendür 'āķıbet ser-māye-i şāh u gedā

Çün buna maĥrūr olan mecnūn degül de yā nedür?

Ve bu güzer-gāĥ-ı fenāyı köpriye teşbİh, cāy-ı ārām olmadıĥını iş'ardur. Nitekim şif':

چون سرانجام ازین [S412a] خرابه رباط

رخت بر بسط بایدت ناکام

پس همان به حرف واو وداع

متصل بایدت بمیم سلام

دانکه دنیا پلست و اهل خرد

بل سر پل نکردهاند آرام

mezāmīninden bu ma'nāya delālet zāhirdür ve bu āna dek köpriye geĥenleruñ aĥvāli bāhirdür.

﴿ از خدا نبود روا جستن غنا ﴾ Ĥudādan ĥinā istemek revā olmaya. Bunda **revā**, «lā'ıķ» ma'nāsınadır. Zīrā:

﴿ هست مؤمن را غنا رنج و غنا ﴾ Ĥinā mü'mine renc ü 'anādur. Ya'nī; zaĥmet ü meşāķķat ve bā'ış-i ĥırmānī-i ni'am-ı āĥiretdür. Ve bādī-i bu'd-i Mevlādur. Bunda mü'min zikriyle dünyā gibi bir bī-me'al ve ser'ü'z-zevāl nesneyi şad-hezār ibtihāl ile Ĥudādan istemek mü'min-i kāmil kārı degüldür; belki mü'minüñ ĥayrılarınıñ kārıdır dimege beşāret ü ĥimā vardur. (...[Ü396b]...)

﴿ فقر و درویشی شفای مؤمنست ﴾ Faķr u dervİşlik şifā-yı mü'mindür. **Faķr**, ma'rüfdür. **U(ve) dervİşī**, yā'-i maşdariyye ile faķruñ 'aṭf-ı tefsīridür. Faķruñ şifālĥı, ĥināda olan renc ü 'anādan selāmete bādī devā yirinde oldıĥıdır. Ve mü'mine nisbet olındıĥı faķr dünyāda kāfire belā oldıĥını ĥimā içündür.

﴿ زانکه اندر وی صفای مؤمنست ﴾ Andan ötüri ki faqrda mü'mine şafâ vardır. Yâhod faqr şafâ-yı mü'mindür demek dağı ma'nâdur. Ma'nâ-yı evvele göre **est**, «hest» ma'nâsıdır. Ma'nâ-yı şânîye [S412b] göre ender lafzı zâ'iddür. **Şafâ** muqâbili, kederdür. Faqr mü'mine şafâ oldığı işbu kıt'a-i dilârâ-yı zarâfet-âşârdan dağı hüveydâdur ki budur, *kıf'a*:

Olur bir ʿusr iki yüsre beşâret
 ʿAnâdan iki harf artıq ʿinâyet
 Olur rüy-ı vefâ zaʿfi cefânûñ
 Hısâbîdür bu söz vardır işâret

Pes derd ü miñnet-i faqr u fâka bu itibâr ile ehl-i itibâr ʿinde muʿteber ve dağı bâr-ı girân-ı taʿalluqât-ı dünyeviyyeden servâsâ âzâdelik başka bir şafâdur. Nitekim:

زیر بارند درخشان که تعلق دارند
 ای خوشا سرو که از بار غم آزاد آمد

(...[Ü397a]...) Pes bâʿiş-i vukûʿ-ı varṭa-i helâk u fitne olan mâluñ ʿillette keşret-i evlâduñ münâsebet ü şirketi olmağdan nâşî: یا ایهاالذین امنوا ان من ازواجکم و اولادکم عدوا لکم فاحذروهم āyet-i şerîfine telmîhan nâzım eyidür:

﴿ مال و اولاد بمعنی دشمنند ﴾ Mâl u evlâduñ ma'nâda düşmânlardır.

﴿ کرچه نزدیک تو چشم روشنند ﴾ Gerçi senüñ ʿindünde rüşen-çeşmdürler. Ya'nî; senüñ nazarında egerçi nür-ı çeşmdürürler dimekdür. Nitekim evlâda nür-ı dîde ve pertev-i bâsıra-i hayât ve kurretü'l-ʿayn taʿbîri meşhûrdur. **Çeşm-i rüşenend**, «rüşen-çeşmdürürler» dimekdür. Yâhod; «çeşm-rüşendürürler» dimekdür. Bunda dağı mübâlağa vardır. İmdi mâl ü evlâduñ ma'nâda ʿadû oldıklarūñ işbât için nâzım eyidür:

﴿ انما اولادکم را یاد کیر ﴾ انما اولادکم فتنه لکم واللہ عنده اجر عظیم [S413a] maẓmûn-ı münîfin eyle ve muqteżâsınca ʿâmil ol dimekdür. Ma'nâ-yı şerîfi; ancak emvâl ü evlâduñuz sizler için ibtilâ vü imtiñandur. Anlara olan maḥabbetüñ üzerine maḥabbetu'llâhı tercîh birle mâliküñ huqûkını edâ ve evlâduñ ber-mücib-i şerʿ terbiyesinde olanlar için ʿinda'llâh ecr-i ʿazîm vardır dimekdür. Terbiye-i evlâduñ tafşîli İbnü Cevzîñüñ Muḥtaşaru'l-İḥyâsında meşhûrdur.

﴿ مال و ملک این جهانرا باد کیر ﴾ Bu dünyânüñ mâl ü mülkini lâ-şey tut. Bâd, bunda «hevâ» ma'nâsıdır. Pes **bâd-gîr**, «bî-fâ'ide ve lâ-şey' menzilesinde tut» dimekdür. Nitekim Hıvâce Hâfîzūñ *beyt*:

شکوه اصفی و اسب باد منطق طیر
 بیاد رفت وازو خواجه هیچ طرفه نیست

beytinde ṭurfê, «fâ'ide-i ḳalîle» ma'nâsına olmağın ma'nâ; Āşafa mensüb ya'nî Süleymân ʿaleyhi's-selâmuñ ʿazamet-i salṭanatı ve yil atı ki anı götürüp giderdi ve kuş dili ki cemîʿ kuşlarūñ dilini bilüp anlara hükümet eyler idi; ʿâkıbet yile gitdi ve Süleyman ʿalehi's-selâm andan fâ'ide-i ḳalîle ḥâşıl itmedi dimekdür. Ve nâzımuñ āyet-i mezkûra telmîñde tertîb-i āyete riʿāyet itmeyüp evlâdı mâl üzre bunda

taqdîmi ve beyt-i sâbıkda mâlî evlâd üzre taqdîmi nikâtdan hâlî degüldür. Şöyle ki beyt-i sâbıkda ‘adâvetde mâl evlâddan ziyâdedür. Ve bir evlâdun babaya ‘adâvetine sebep ekşeriyâ mâldür. Ve bu beytde fitne-i evlâdı, fitne-i mâldan ziyâde bilüp terbiyesine mertebe-i mâldan ziyâde sa’yı gerekdür dimege îmâ ve mâl ü mülki terk itmek gibi evlâdı terk yoqdur dimege işâret içündür. Pes mâl ü mülki lâ-şey tıtmak evliyâ’u’llâh hışâlidür dimege mübâderet zımnında nâzım eyidür:

﴿ مرد ره را بود دنیا سود نیست ﴾ Sâlik-i rāh-ı İlāh olan evliyâ’ullāha varlığından fâ’ide yoqdur. Ya’anî; varlık ile mesrūr olmazlar; belki varlığı kerih görürler dimekdür. **Būd-ı dünyā**, «dünyā varlığı» dimekdür. [Ü397b] Pes bu maqām-ı a’lā-yı merâtib-i zühhâddür ki dünyanuñ vücūdıyle ferahnāk ve ‘ademiyle gâmnāk olmamaqdur. Nitekim bu beytüñ me’âli budur.

﴿ هرگزش اندیشه نا بود نیست ﴾ Aşlā aña yoqluq fikri yoqdur. Ya’anî; şıdık ile tevekkülde şâf-dil ve cemîc-i hâlde Mevlāya mütevekkildür dimekdür. *Beyt*:

بفکر نیستی هرگز نمی افتند مغروران
اگرچه صورت مقراض لا دارد کریبانه

[S413b] Mağrūrāndan murād; Mevlānuñ sa‘at-i fazl u ihsān u in‘āmına i‘timād ve mesned-i tevekküle istinād idenlerdür ki anlaruñ ‘inde dünyānuñ vücūd u ‘ademi seyyāndur. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ هرکه از صدقش دل صافی بود ﴾ Her kim ki şıdıqdan nâşî anuñ qalbi şâf ola. Ya’anî; lisān u niyyet ü ‘azm ü a‘māl ve maqāmāt-ı dīnde istikāmetden qalb-i şâf şaḥibi ola. **Şâf**, «pāk» dimekdür. **Şıdık**şede olan şīn-i zāmīr, **dil** lafzınuñ āḥirine merbūt ve **her** kiye rāci’dür.

﴿ خرقة و لقمه کافی بود ﴾ Aña bir hırqa ve bir luqme kâfi ola. Ya’anî; setr-i ‘avret idecek bir bız pāresi ve sedd-i ramaq idecek bir luqme kifāyet-sāz ola. **Hırqa’i**, «bız pāresine ve cāme-i dervīşān» dirler. **Luqma’i**, ma‘rūfdur. Lisān-ı meşāyihda buña zühdü’l-‘ārifin dirler. (...) Ve ḥazret-i Ḥasen rażıya’llāhu ‘anh eyitmiş ki: Ḥazret-i ‘Ömer rażıya’llāhu ‘anh ḥalife iken üzerinde on iki yerinden yamalu bir izār ile ḥuṭbe-ḥ’ān olur idi. Bunlar cümle, dünyādan telezzüz murād itmemekden nâşidür. Ve kifāfdan ziyâde olandan erbāb-ı qulüb müteḥāşidür dimişlerdür. Ammā böyle olmayanuñ hâlî nedür dinür ise nâzım eyidür:

﴿ هرکه در بند زیادت میشود ﴾ Her kim ki kifāfdan artuğuñ qaydında olur.

﴿ دور از اهل سعادت میشود ﴾ Ehl-i sa‘âdetden ırak olur. **Ehl-i sa‘âdet**den murād; evliyā’-i kirām ve ‘uşşāq-ı cemāl-i Rabbü’l-enāmdur. Pes kifāfdan ziyādeye talebkār olanuñ ehl-i sa‘âdetden dūr oldığı ālūde-i hırş u āz ve nefis-perverlige dem-sāz oldığıdır. Zīrā ehl-i sa‘âdetüñ himmetleri a’lādur. Nitekim eyidür:

﴿ بندگان حق چو جانرا باختند ﴾ Bendegān-ı Ḥudā çünki cān oynadılar. Ya’anî; Ḥaqq yolında cānların fidā eylediler dimekdür. Pes bunda erbāb-ı qulüb, cānları qaydında olduklarına îmâ vardır. Binā’en ‘alā-zālik:

﴿ اسب همت تا ثریا تاختند ﴾ Himmet atını tā Şüreyyāya dek çapdılar. Ya’anî; nā’il-i qadr-i a’lā ve vāşıl-ı merâtib-i vālā oldılar dimekdür. Zīrā ehlu’llāh olanlaruñ nefis-perver olan [S414a] sifle-gāndan

imtiyāzı bu vechledür. **Esb-i himmetde** teşbîh-i belîğ vardır. **Şüreyyâ**, ‘Arabîden ta‘cîm olunan kelimâtdandır; «Ülker» didikleri altı yıldızlardur ki Fârisîde Pervîn dirler. **Tâhtend**, mazînuñ cem‘idür; [Ü398a] «çapdılar» dimekdür. İmdi “cân virmedikce cânân ele girmez” didikleri üzre:

﴿ تا نیاری در ره او آنچه هست ﴾ Her ne ki vardır mâ-dâmâ anı Hâk̄k yolında getürmeyesin.

Ya‘nî; bezl eyleyesin dimekdür. **Der-reh-i o**, «anuñ yolında» dimekdür. O lafzı, zamîrdür; Hâk̄k te‘âlâya râci‘dür. **Ān çi hest**, «her ne ki vardır» dimekdür; gerek māl ü gerek cân olsun şâmildür. Lâkin ‘arîfînuñ bezl ideceği cândur; tâ ki cânân vişâli ele gire. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ آنچه می باید کجا آید بدست ﴾ Ol nesne ki gerekdür; kande ele gelür? Pes gereklü olan

nesneden murâd; liqâ‘-i Rabbü’l-‘ibâddur ki ‘uşşâk cân bezl itmedikce aña nâ‘il olmadığı kavl-i ittifâkdur. Nitekim: ان بدلاء امتی لم يدخلون الجنة بعبادة ولا بصيام ولكن دخلوها بسخاء الا نفس و سلامة الصدر
hadîs-i şerîfi rivâyet-kerde-i ehl-i yakîndür. *Şîr*:

فلک ز کشتن من داد پشت بر دیوار

چو تیر بر هدف آید کمان بیاساید

قرار نیست بجای بلند همت را

چگونه از حرکت آسمان بیاساید

Der-Beyân-ı Seḥā

﴿ در سخا کوش ای برادر در سخا ﴾ İy qarındaş! Seḥāya sa‘y eyle, seḥāya.

﴿ تا بیایی از پس شدت رخا ﴾ Tā ki şiddet ‘aḳabinde sa‘at u refāhiyyet bulasın. **Reḥā**, «yumuşaklık» ma‘nâsınadır. Murâd; hüs-n-i hâl ve huzûr u şafâdur. Zîrâ esḥıyānuñ her bir ‘aşerâtın dâfî‘ Hudâdur. İmdi seḥâveti ‘âdet itmek gerekdür anuñçün nâzım eyidür:

﴿ باش پیوسته جوانمرد ای اخی ﴾ İy qarındaş! Muttaşıl cüvân-merd ol. Ya‘nî; dâ‘imâ saḥî vü kerîmü’n-nefs ol dimekdür. Zîrâ **cüvân-merdüñ** ma‘nâsı budur. **İy aḥî**, zâhiren «iy qarındaş» dimekdür ki meşhûrdur. Ve bâbâ-yı ‘âlem olana daḥî aḥî itlâkı ma‘rûfdur. Bâbâ-yı ‘âlem; şânî ‘âlî kimesne dimekdür.

﴿ زانکه نبود دوزخی اهل سخی ﴾ Andan ötüri ki saḥî cehennemlik olmaz. Nitekim: الجنة دار الاسخیا bu beyâna şâhiddür. Ve **düzaḥî**, Fârisîde «cehennemlik» dimekdür. Pes esḥıyānuñ ehl-i cinân idikleri [S414b] sîmâlarından nümâyândur dimek için nâzım eyidür:

﴿ در رخ مرد سخی نور صفاست ﴾ Saḥî olan racülüñ ruḥında nûr u şafâ vardır. Bunda **est**, «hest» ma‘nâsınadır.

﴿ زانکه در جنت قرینش مصطفاست ﴾ Andan ötüri ki cennetde anuñ qarîni Faḥr-i ‘âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemdür. **Ḳarîm**, «hem-sâye» ma‘nâsına olmaḳ hoşdur. Āḥirindeki şîn zamîrdür; merd-i saḥîye râci‘dür.

﴿ اسخیا را با جهنم کار نیست ﴾ Saḥîlerüñ cehennem ile işi yokdur.

﴿ جای ممسک جز میان نار نیست ﴾ Baḥîlüñ mekânı âteşüñ ortasından gayrı degüldür. Mekân-ı baḥîlî nâra nisbet, ‘azâbuñ şiddetine işâretdür. Nitekim Selmân-ı Pârsî buyurmuş ki: Baḥîl ‘âzîm-i ‘uḳbâ

oldıkda zemīn ve kirāmen-kātībīn bed-du‘ā idüp: “Yā Rabb! Bu kuluñ yirinde olan [Ü398b] mālī kendi nefsinden ve ‘ibāduñdan men‘ ve maħbūb itdiği gibi kendüyi daħı cennetūñden maħcūb eyle dirler, intihā. Pes bundan aħvāl ma‘lūmdur. Ve medħ-i eħşiyā’-i pūr-işār olan فاولئك هم المفلحون āyet-i beşāret-āsārī üzre eħşiyānuñ mübeşşer-i bi’l-cinān oldıkları meczūmdur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ حق تعالیٰ بر درجنت نوشت ﴾ Haħķ te‘ālā cennet kapisinuñ üzerine yazdı. Pes yazılan mışrā‘-ı şānīnūñ mefhūmıdır. Anuñcün nāzım eyidür:

﴿ این که جای اسخیا باشد بهشت ﴾ Bunı ki; cennet eħşiyā yiridür. *Laḫḫe*: Niğāşte-i bāb-ı cennet olan yazıda aħbār-ı keşire vardur. Nāzımuñ beyān buyurdığı bir kavlle göredür ki ħadīs-i şerīf ile müberhendür. Ve kavl-i dīgerde Ḍaħħāk rivāyetiyle mervīdür ki bāb-ı cinānda üç satır yazı vardur: Satır-ı evvel; وجدنا ما عملنا . Satır-ı şālīs; و رب غفور لا اله الا الله محمدا رسول الله; و خسرنا ما خلفنا dur.

﴿ کار اهل بخل را تلبیس دان ﴾ Ehl-i buħlūñ kārını telbīs bil. Ya‘nī; Haħķı setr u ħīle vü ħud‘a bil dimekdür. Ve baħīlūñ ħīlesi, edā’-i ħuķūku’llāhda ve şadaķa vü iħsānda eyledigi oyunlardan ma‘lūmdur. Ve bu oyunlarda ħocası iblīsdir. Ve dūnyāda her kim ile muşāħib ise anuñla ħaşr olmaķ ħasebiyle:

﴿ در جحیمش همدم ابلیس دان ﴾ Anı caħīm adlu nārda şeytānuñ işi bil. [S415a] **Caħīmeş**de olan şīn zamīrdür; baħīle rāci‘dür. Ve bunda baħīl için ħaţar-ı ‘azīm vardur. Zīrā şeytāna hem-dem-i der-caħīm olmaķ ikisi bir zencīrde muķayyed ve ve ‘azābda mü‘ebbed olmaķ müş‘irdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ هیچ ممسک نکزرد سوی بهشت ﴾ Baħīl cennet tarafına hīç şavuşmaz. Ya‘nī; Şīrātı selāmetle geçüp fütāde-i nīrān olur dimekdür. Nitekim: ان البخيل بعيد من الله و بعيد من الجنة ħadīs-i şerīfinde buña işāret vardur.

﴿ بلکه اورا کی رسد بوی بهشت ﴾ Belki aña cennet koķusu kande ulaşur? İstīfhām-ı inkārī üzre ulaşmaz dimekdür. Ma‘a-hāzā cennet-i a‘lānuñ koķusu beş yüz yıllık yoldan gelür. **Būy**, «koķu» ma‘nāsınadır.

﴿ آنکه می خوانند مر وی را سقر ﴾ Ol nesne ki anı Saķar oķurlar. Ya‘nī; kazar-ı ‘azīmde muķarrer olan Saķar ki dūzaħ esāmīlerinden bir taķānanuñ adıdır. **Mer**, bunda zā’iddür. **Vey**, zamīrdür; «ān çī» ma‘nāsına olan «ān ki»ye rāci‘dür. (...[S415b, Ü399a]...)

﴿ اهل کبر و بخل را باشد مقر ﴾ Ehl-i kibr ü buħlūñ maķarrı vü mekānı ola. Kārārgāħ ma‘nāsınadır. İmdi:

﴿ ای پسر در مردمی مشهور باش ﴾ İy oğul! Ādamlıkda meşhūr ol. Ya‘nī; herkese seħāvet ü insāniyyet ile meşhūr u ma‘rūf ol dimekdür. Pes ādemiyyetde şöhret bulmaķ, insāniyyeti ‘ādetden ‘ibāretdür. Ve ādemiyyeti bu maķāma münāsib olan ma‘nā üzre beyān için nāzım eyidür:

﴿ از بخیلی و از تکبر دور باش ﴾ Baħīllikden ve tekebbürden ırāķ ol. Ya‘nī; bunlaruñ muķābilleri olan şīfāt ile müteħallī olup:

﴿ با سخا باش و تواضع پیشه کیر ﴾ Seħā ile ol ve tevāzu‘ı ‘ādet tüt.

﴿ تا شود در وی دلت بدر منیر ﴾ Tā ki vech-i ḳalbūñ bedr-i münīr ola. Pes bu muḳābele hasebiyle baḥl̄l ü mütekebbirūñ ḳalbleri rū-siyāh olur dimege bunda işāret ve saḥl̄l vü mütevāzī'ūñ ḳalbi pür-nūr olmağa delālet zāhirdür. **Bedr-i münīr**de teşbīh-i belīg vardır. Ma'nāsı ma'rūfdur.

Der-Beyān-ı Fī'l-i Şeytānī

﴿ چار خصلت فعل شیطانی بود ﴾ Dört ḥūy şeytāna mensūb olan fī'ldür. **Şeytānī**de yā nisbet içündür. **Buved**, bunda «est» ma'nāsınadır.

﴿ داند اینها هرکه رحمانی بود ﴾ Bu dördü bilür her kim ki Raḥmānīdür. **Raḥmānī**den murād; Rabbāniyyūn gibi Ḥaḳḳa intisābı olan 'ālim-i 'āmīldür. Bu murāda **dāned** kelimesinūñ delāleti zāhirdür. Zīrā bunları ecinnenūñ Raḥmānisi bilür dimekligūñ ma'nası yoḳdur. Pes ol ḥiṣālūñ evveli:

﴿ عطسه' مردم چو از بگذشت یکی ﴾ Ādemūñ aḳsırması çünki birden şavışdı. Birbiri ardınca birden ziyāde iki [S416a] üç veyā daḥı artuḳ oldu dimekdür. 'Aṭse, 'Arabī ve Fārisīde «aḳsırmaḳ» ma'nāsınadır. Āḫirindeki hemze mā-ba'dine izāfet içündür. Ḳaldı ki ma'nā-yı mezkūr üzre **bü'gzešt ez-yekī** kavli, 'aṭsenūñ bir oldığı ḥālden ihtirāz içündür. Zīrā 'aṭse-i vāḥide, العطس من الرحمان didikleri üzre Raḥmāndandır ki ibtidā'-i 'āṭis Ādem şafīyyu'llāhdur. Neḫ-ı rūḥda, rūḥ-ı pāk dimāğ-ı şerīfine şu'ūdında şudür idüp kendüsü ibtidā': "الحمد لله رب العالمين" diyüp ve melā'ike-i kirām: "يرحمك الله" ile teşmīt buyurdılar. Ba'dehū Ādem 'aleyhi's-selām: "يهديكم الله" ile melā'ike-i kirāma du'ā itmegin el-ḥamdü lillāh dimek sünnet-i Ādem 'aleyhi's-selām ve teşmīt farz-ı kifāye ve ba'dehū hidāyet ile muḳābele sünnet olmuşdur. İmdi 'ale's-sebīl tetābu'-ı 'aṭseler:

﴿ باشد آن از فعل شیطان بی شکی ﴾ Bī-şekk ol 'aṭseler şeytāndan ola. **Ān** ile işāret, mütetābi' 'aṭselerdür. **Bī-şekkī**de olan yā'-i şāniye, taḥsīn-i lafz için zā'ide ma'nāsına «şeksiz» dimekdür.

﴿ خون بینی نیز از شیطان بود ﴾ Burun ḳanı daḥı şeytāndandır. **Ḥūn-ı bīnī**, izāfetle «burun ḳanı» dimekdür. Ma'lūm ola ki burun medāḥile-i şeytāndandır. Anuñçün mü'min uyḳudan uyandıḳda sümürür yollu şol eliyle burnını sümürmek gerekdür dimişlerdür. Ve ekser-i ru'āf, keşret-i ekl ü şürb ve keşret-i buḥārdan ve keşret-i nevmden nāşī olur. Bunların çoğı şeytānūñ merzisi olup ve medāḥilinden ihrāḳ-ı deme sebab olmağın ru'āfa, fī'l-i şeytānī dinmişdür.

﴿ آنکه ظاهر دشمن انسان بود ﴾ Ol şeytān ki insāna 'adāveti zāhirdür. Bu mısrā' şeytānūñ insāna ber mantūḳ-ı 'āyet 'aduvv-i mübīn oldığın beyān ve bu şıfatla mezmūmiyyetin 'ıyān ve böyle olana e'āl ü a'mālde 'adem-i mutāba'ati tenbīh içündür.

﴿ خامیازه فعل شیطانست و قی ﴾ Esnemek ve daḥı ḳusmaḳ şeytān fī'lidür. Esnemenūñ fī'l-i şeytānī idigi الشيطان من التشاوب müfādiyle müberhendür. Ve daḥı **ḳayy** lafzınūñ medlūli olan ḳuşmağūñ fī'l-i şeytānī oldığı, şeytānūñ merzisi olan keşret-i ekl ü şürb ile fesād-ı mi'deden [S416b] nāşī ve keselden fāşī oldığıdır. İmdi:

﴿ ای پسر ایمن مباش از مکر وی ﴾ İy oğul! Anuñ mekrinden emīn ve lā'übālī olma. **Vey**, zamīrdür; şeytāna rāci'dür. Pes mekrinden emniyyet, a'māl ü e'ālde kendüye mutāba'atdan mübā'adet eylemekden 'ibāretdür.

[Ü400a] **Der-Şıfat-ı Münāfiḳ**

﴿ دور باش ای خواجه از اهل نفاق ﴾ İy efendi! Ehl-i nifāḳdan ırāḳ ol. **Nifāḳ**, «iki dinlü ve iki dillü olmağa» dirler. Evvelkisi kāfir ḥükminindedür. İkincisinin ḥālī beyān olınacaḳdur. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: *vārid olmuşdur. مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين تعير الى هذه مرة و الى هذه مرة*: Maʿnā-yı şerīf: Münāfiḳuñ mişli, iki kıṭʿa ġanem miyānelerinde mütereddid olan şāt-ı ġarībe beñzer ki ġāh bu kıṭʿaya ve ġāh o kıṭʿaya tereddüd idüp birinün yanında istikrār eylemez. Ke-zālik münāfiḳ daḳı ġāh müselmāna ve ġāh kāfirāna tereddüd idüp birinün yanında müsteḳarr olmaz. Belki her birlerine: “Ben sizdenem!” dir. Pes bu şıfatda olana münāfiḳ dirler ki mezmūmiyyet zātındadır. Ve zātunuñ mezmūmiyyeti, lafz-ı münāfiḳı daḳı mezmūm itmişdür. Nitekim bir mü’mine münāfiḳ diseler kendüde nifāḳ bulunmadığından müte’ellim olmaz. Lākin diyene şerʿan taʿzīr iḳtizā itmişdür. Ve zātında nifāḳ-pīşe olana kaçan münāfiḳ diseler, lafz-ı mezkūr zātına muṭābıḳ olduğundan ʿaḳreb gibi derūnını nīş-ḥorde-i elem ü ġamm eyler. Nitekim ḥazret-i Mevlānānuñ *meşnevī*:

چون منافق خوانیش این لفظ دون
همچو کثر دم می خلد در اندرون

buyurduğu bu beyāna dālldür. İmdi ehl-i nifāḳdan baʿd ol.

﴿ در جهنم دان منافق را وثاق ﴾ Münāfiḳuñ maḳāmı cehennemdedür bil. **Vesāḳ**, fetḥ-i vāv ve kesrile «buḳaġu ve ayaḳ baġı» maʿnāsınadır. Münāfiḳuñ bend-pā-yı cehennemde olmak, maḳarrı cehennem olduğunı müşʿirdür. Nitekim: *من كان له لسانان في الدنيا جعل الله له لسانين من نار* ḥadīs-i şerīfi daḳı maʿnā-yı mezkūrı işʿār ider. İmdi ʿalāmeti nedür? dinür ise:

﴿ سه علامت در منافق ظاهرست ﴾ Münāfiḳda üç ʿalāmet zāhirdür.

﴿ زان سبب مقهور قهر قاهرست ﴾ Ol sebebden Ḳāhir olan Ḥudānuñ ḳahriyle maḳhürdür. Yaʿnī; helāke mazhar ve maḳzūl ü müdemmerdür dimekdür. Ve ātiʿl-beyān olan ʿalāmetler *المنافق [S417a]* ḥadīs-i şerīfine mebnīdür. Nitekim nāzım leff ü neşr-i müşevveş ḳāʿidesiyle eyidür:

﴿ وعدهای او همی باشد خلاف ﴾ Anuñ dükeli vaʿdeleri ḫılāf ola.

﴿ قول او نبود غیر از کذب و لاف ﴾ Anuñ sözi yalan ve lafdan ġayrı olmaya. **Lāf**, [Ü400b] «aşlsız öġünmek» maʿnāsınadır.

﴿ مؤمنانرا کم رعایت میکند ﴾ Müʿminlere az riʿāyet ider. Yaʿnī; müʿminlere riʿāyeti sūrī ider.

﴿ هم امانترا خیانت میکند ﴾ Hem emānete ḫiyānet ider. Ve emānete ḫiyānet idende ber-manṭūḳ-ı ḥadīs-i şerīf diyānet olmaz. Ve ḫıfz-ı emānet gibi pāk ḫaşlet bulunmaz. (...) İmdi emānet, emānet-i Ḥaḳḳ ve emānet-i ʿibāddan ʿamm olmağın emāneti ḫıfz ehemmm ü elzemdir.

﴿ نیست در وعده منافق را وفا ﴾ Münāfiḳuñ vaʿdede vefāsi yoḳdur.

﴿ حق زنار دوزخش دارد نگاه ﴾ Ḥaḫḫ te‘ālā anı āteş-i cehennemden hıfz tutar. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: vārid olmuştur. **Nār-ı düzaḥ**, [Ü402a] «āteş-i cehennem»dür. Āḫirinde olan şīn zamīrdür; müstağfire rāci‘dür.

﴿ هرکه ترسد از اله خويشتن ﴾ Her kim ki kendi ma‘būdından ḥavf ider.

﴿ خواهد او عذر كناه خويشتن ﴾ O kimse kendi günāhınıñ ‘özrini diler. **O**, zamīrdür; «her ki»ye rāci‘dür. [S419a] Pes bunda şart-ı tevbeye ri‘āyet ve Ḥudādan ḥā’if olan, īrād-ı ‘özr ile ḥ’āhişger-i mağfiret gerekdür dimege işāret vardur.

﴿ معصيت را هرکه پيدر پی کند ﴾ Her ki ‘işyānı birbiri ardınca ider. Ya‘nī; ‘adem-i istiğfār ile günāha maḥarr olur dimekdür. **Pey-der-pey**, «birbiri eñsesince» dimekdür.

﴿ ايزدش از اهل رحمت كى کند ﴾ Ḥudā anı kaçan ehl-i raḥmetden ider. Ya‘nī; itmez demek ma‘nāsınca istihām-ı inkārīdür. Zīrā bilā-istiğfār zünūba işrār, sū’-i ḥātımeğe sebebdür; ne‘üzü bi’llāh. **İzed**, ism-i Ḥudādur. Āḫirindeki şīn zamīrdür; «her ki»ye rāci‘dür. İmdi:

﴿ ای پسر دائم باستغفار باش ﴾ İy oğul! Dā’im istiğfār ile ol. Ya‘nī; istiğfāra müdāvemet ü mülāzemet eyle dimekdür. Nitekim: من لزم الاستغفار جعل الله له من كل هم مخرجا ومن كل ضيق مخلصا ḥadīs-i şerīfi buña şāhiddür. Ḥattā günde yetmiş kerre istiğfār itmek sünnet-i şerīfdür dimekdür. Ve keyfe lā ki istiğfār zenbūñ devāsıdır. Nitekim: لکل داء دواء و دواء الذنب الاستغفار ḥadīs-i şerīfi bu ma‘nāya dālldür.

﴿ وز بدان و مفسدان بيزار باش ﴾ Ve kötüler ve müfsidlerden bīzār ol. Ya‘nī; anlardan ‘alāḫayı kaç eyle dimekdür. Zīrā yaramazlar ile konuşdıḳca tevbede şebāt bulunmaz. **Bedān**, «bed»üñ cem‘idür; «kötüler» ma‘nāsınadır. Murād; eḫāl-i nā-marzıyye şāhiblerinden ve müfsidān ve āḫarı fesād idicilerden; **bīzār**, «uşanık ve tārik»; **bāş**, «ol» dimekdür. Ḥattā efyūna tā’ib olan evvelā efyūn-fürüş ile şöḫbet ü ‘alāḫasın kaç itmek gerekdür dimişlerdür. Bu mışrā’uñ mışrā’-ı evvel üzere ‘aḫfında bu mişllü nükteye imā vardur. Fi’l-ḥaḫīḳa müfsid kendi nefsinı ifsād itmişiken muşāḫibini ifsād eylemek ma‘lūm ü mucerredür.

Der-Fazilet-i Şadaḳa Mī-Güyed

﴿ كر كنى خيرى بدست خویش كن ﴾ Eger bir ḥayr ider iseñ kendi elüñ ile eyle. Ya‘nī; vekīl ü nāzır u etbā‘ u ḥuddām elleriyle görme. Zīrā; “il eliyle yılan tut” dimişlerdür. Ve şadaḳada eḫdāl olan sırran virilendür. Şadaḳa-i sırrı kendi elüñ ile olandır. Yāḫod verese vü vaşī re’yine ihāle ile şadaḳayı mevtüñden şöñraya [S419b] te’ḫīr ve ḡayra tefvīz eyleme. Zīrā tenfīzi meḫül ve seni unudacaḳları meczūmdur. Ve ḫāl-i ḫayātta virilenüñ ba‘de’l-memāt virilenden eḫdāliyyeti ma‘lūmdur dimekdür. Pes şadaḳada maḫall ü müsteḫaḳını aramaḳ lāzım oldıḳına binā’en eyidür:

﴿ خير خود را وقف هر درویش كن ﴾ Kendü māluñı her dervīşe vaḳf eyle. Bunda **ḥayr**, «māl» ma‘nāsına olmaḳ [Ü402b] zāhirdür. **Vaḳf-ı her dervīş**, «her faḳīre vaḳf» dimekdür. Ve vaḳfdan murād zāhirdür. Pes beyān-ı sābıḳa binā’en nāzım eyidür:

﴿ یک درم کانرا بدست خود دهند ﴾ Bir dirhem ki anı kendi eli ile virürler. **Yek direm**, «bir dirhem» dimekdür. Direm, kesr-i dāl ile Fārisīdür. Aqçanuñ her nev'ine şāmıldür. Ammā 'Arabīde hā ile «dirhem»dür. Dirhem aşlında on dört kırāt ağırına dirler idi. Şoñra her yirde isti'māl olındı. **K'an-rā**, «ki ān-rā» kelimelerinden muħaffedür.

﴿ به بود زان کز پی او صد دهند ﴾ Yegdür andan ki yüz dirhem virürler. Ya'nī; ħāl-i ħayātda virilen bir dirhem şadaqa ba'de'l-memāt virilenüñ üzerine yüz derece şavābludur dimekdür. Memātdan şoñraya mevķūf u maşrūf olan şadaqa vü maşrūfuñ şevābınuñ ħayātda virilenden bu mertebe dūn oldığı, şāhibinüñ māl-i mezkūra maħabbet ile sağığında yanından gitmesini istemedigindendür dimişlerdür. Ĥayātda virilenüñ efđaliyyeti bundan zāhirdür. (...) Pes nāzım dañı teraķķī tarīķıyle temşilen eyidür:

﴿ کر ببخشی خود یکی خرماى تر ﴾ Eger kendüñ bir tāze ħurmā iħsān idesin. **Ĥurmā-yı ter**, «tāze ħurmā» dimekdür. 'Arabīsi «temr»dür. Şöyle ki 'Arab ħurmānuñ evvel zuħūrında tal', ba'dehū büyüdikde belah dirler. Ba'dehū şulandıķda büsr dirler. Ba'dehū yinnege şāliħ olduķda ruţab dirler. Ba'dehū kıriyup kemālin buldıķda temr dirler.

﴿ بهتر از بعد تو صد مثقال زر ﴾ Senden şoñra yüz mişķāl altun baħş eylemekden yegrekdür. **Mişķāl**, yüz arpa ağırıdır. Zīrā yigirmi kırātđur. Ve her kırāt beş arpa ağırıdır. Pes yüz mişķālīmüz [S420a] biñ arpa ağırı olur. İmdi ħayāt ve ba'de'l-memāt virilen şadaqanuñ beynlerinde olan tefāvüt bundan ma'lūmdur. Lākin şadaqa-i ħayātuñ bu vechile efđaliyyeti için şerā'it vardır. Ez-cümle ba'de'l-i'tā rucū' itmekdür. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ هر چه بخشیدی مکن با او رجوع ﴾ Her ne baħş eyledüñ aña rucū' eyleme. Ya'nī; girü almaķ sevdāsında olma.

﴿ کر ز پا افتاده از دست جوع ﴾ Eger ki aqlıķdan zaħmet ü iztīrārda olasın. **Ez-pā üftāde'i**, mecmū'an isti'māl olunur; zaħmet ü iztīrārda olmaķdan kināyedür. Pes nāzım rucū'üñ ħālını temşil idüp buyurur:

﴿ این بدان ماند که شخصی قی کند ﴾ Buña beñzer ki bir kimse kuşar. **Īn**, rucū'a işāretdür. **Be'dān māned**, be-ān māned yirindedür. Ma'nā; «aña beñzer ki» dimekdür. **Şāħşī**, «bir şaħş»; **ķay koned**, «kuşar».

﴿ باز میل خوردن آن قی میکند ﴾ Girü ol kuşundıyı yimege meyl ider. Mışrā'-ı evveldeki ķayy, ķuşmaķ ma'nāsınadır ve mışrā'-ı şānīde «kuşundı» ma'nāsınadır. Pes rucū' aħvālinde müsteşnā olanı beyān için nāzım eyidür:

﴿ با پسر کر چیزکی بخشد پدر ﴾ Eger baba oğlına [Ü403a] bir nesnecik bağışlaya. Ya'nī; baħş eylemiş olsa. **Āzēk**, kāf-ı taşğīr ile «nesnecik» dimekdür. Āħirindeki yā vaħdet içündür.

﴿ میسزد کر باز کیرد از پسر ﴾ Yaraşur eger oğuldan girü tuta. Ya'nī; rucū' u istirdād eyleye dimekdür. Pes nāzım 'umūma naşīħat miyānesinde, püser maķāmında olana māl ile faħret ve pederüñ dañı olur ise virdigüñi lisāna getürme dimege işāret ķasdıyle eyidür:

﴿ ای پسر با مال و زر شادی مجوی ﴾ İy oğul! Māl ü altun ile sevinme dimekdür.

﴿ آنچه کس را داده' دیگر مکرى ﴾ Ol nesneyi ki bir kimseye virmişsin; dağı söyleme. Ya'nî; istirdād yāhod imtinān eyleme dimekdür. Zîrâ:

﴿ شادى دنيا سراسر غم بود ﴾ Sürür-ı dünyâ başdan başa ğammdur. Ya'nî; sürürü ğamm ile müdğamdur. Nitekim Hâfız:

مجوى عيش خوش از دور (و)اژگون سپهر
که صاف اين سر خم جمله دردى اميزست

dimişdür. Ma'nâ; feleküñ mün'akis devrinden laţif 'ış isteme; zîrâ bu küp başınuñ şâfi cümle dürdi ile karıcıdur; zîrâ başı aşağı olmuşdur. Murâd; [S420b] dünyâda derd ü miñnetsiz zevk u şādī yokdur. (V)âjgün, mün'akis dimekdür. Dürd 'Arabî, dürdi fârisîdür; şarâbuñ tortı ma'nâsınadır. Ve dağı sürürü serî'ü's-seyr olmağın ğammdan ma'düddur. Nitekim şîr:

اشد الغم عندى فى سرور
تيقن عنه صاحبه انتقالا

bu beyâna güvâhdur. Anuñçüñ nâzım eyidür:

﴿ سور او را در عقب ماتم بود ﴾ Anuñ düğünü der-‘ağab mâtem olur. Sür, «düğün»; der-‘ağab, «ökcesin başarağ»; mâtem, «yas»dur. İmdi ‘âķıl olan bu maķüle dünyâya dildâde olmayup, rencini çekmekden hâzer üzre olmağ gerekdür. Nitekim şâ'irüñ, şîr:

كويم خبرى با تو ز درويش توانكر
تا رنج نبايد كه كشى از پى دنيا
قارون بتجمل بنه ارض فروشد
عيسى ز تجرد زده بر اوج فلکها

ķıř'a-i dil-ārâsı bu beyâna münâsibdür. Pes:

﴿ امر لا تفرح ز دنيا كوش دار ﴾ Dünyâ eclinden (lâ-tefraĥ) emrine ħulaĥ tut. Ya'nî; lâ-tefraĥ ile ‘âmil olup, dünyâ ile feraĥnâk olan Ķârünuñ ĥâlini Ķur'an-ı Kerîmden istimâ' u ĥıfz eyle dimekdür. İcmâlen beyânı ber-manţûĥ-ı âyât-ı mübîn ve ber-tefsîr-i müfessirîn şöyledür ki: Ķârün, ĥazret-i Kelîmu'llâĥ 'aleyhi's-selâma gelüp kendi faĥrından şekvâ ve tâlib-i 'ilm-i ķimyâ olmağın, ba'de ĥuşûli'l-merâm keşret-i mâlile feraĥnâk u maġrür ve ħavminüñ üzerine tefevvuĥ dâ'iresinde maĥşür oldıĥda kerîmü'l-rahîm anıñ şerîfi mantûĥınca ħavmi kendüye nuş eylediler. Ve eyitdiler: “İy Ķârün! Dünyâ muţlakâ mezmümdur ve sür'at-i zevâlınden ğaflet birle kendüye maĥabbetüñ bî-nefice idigi ma'fûmdur. Ve lâ-meĥâle lezzeti zillet ve vuşlatı firĥat ve maĥabbeti mâni'-i maĥabbet-i ĥazret-i Rabbü'l-'izzetdür. Bunuñla feraĥnâk olanları Ĥudâ sevmez. Bunuñla maġrür u mesrür olma. Ve Ĥaĥķuñ ni'metlerinüñ ĥadrini [Ü403b] bilüp, sebîl-i ĥayra sâlik ve âĥirete tâlib ol. Ve dünyâdan naşbüñi unutma ki; naşbüñ bir kefendür. Ve saña olan in'âmât-ı Ĥudâ muĥâbilinde şükr-i tâmm ve tã'ate ihtimâm eyle. Yir yüzinde fesâd eyleme ki; Ĥudâ müfsidleri sevmez” didiklerinde Ķârün, 'ilâve-i 'ilm ve keşret-i mâl ü câĥ ile nâs üzre tafaddul [S421a] u tefevvuĥa istihĥâķıyyet iddi'âsına ictisâr ve biñde bir olmağ üzre edâya müte'ahhid oldıĥı zekâtı istiksâr idüp ĥazret-i Kelîmu'llâĥ gibi zât-ı 'işmet-penâĥa ezâya

ibtidârında, hazret-i Kelîmüñ du‘â-yı pür-inkisârından zuhûr-ı gayret-i İllâhî ile yirler hazret-i Kelîmu’llâhuñ emrine râm olmağın Qārûnuñ evvelâ kendin şoñra emvâl ü âlâtn cümleten yir yutdı. Nitekim: بداره و فحسفا به و âyet-i şerîfî bu ma‘nâyı nâtiqdur. İmdi bundan i‘tibâr almağ gerekdür. Zîrâ:

﴿ جای شادی نیست دنیا هوش دار ﴾ Dünyâ sürür yiri degüldür; iz‘ân u fehmi eyle. Pes nâzım bu beytde lâ-tefrah kavlini beyân idüp, lâ-tefrah kavli-i şerîfinüñ zeyli olan: ان الله لا يحب الفرحين kelâm-ı şerîfine işâret için buyurur ki:

﴿ شادمانانرا ندارد دوست حق ﴾ Dünyâ ile şâd olanları Hudâ dost tutmaz. Ya‘nî; sevmez.

﴿ این سخن دار مرز استادان سبق ﴾ Bu kelâmı üstâdlardan ders tutaram. **Üstâdân**, cem‘-i Fârisîdür. Üstâd, Fârisîde «mu‘allim ve fenninde mâhir» dimekdür. Pes nâzımuñ bundan murâdı; bu söze ‘amel gerekdür; zîrâ üstâd-ı kâmil sözidür dimekdür. **Sebak**, bunda ders ma‘nâsınadır.

﴿ کر فرح داری ز فضل حق رواست ﴾ Eger Hudânuñ fazl u ihsânından ferağ tutar iseñ revâdur. Nitekim bu beyânda hüveydâdur. و اما بنعمة ربك فحدث

﴿ ليک از دنیا فرح جستن خطاست ﴾ Lâkin dünyâdan ferağ istemek ha‘tâdur. **Cüsten**, «istemek» ma‘nâsına maşdardur.

﴿ ای پسر با محنت و غم خوی کن ﴾ İy oğul! Miñnet ü ğammı hüy eyle. Tâ ki Hudâdan gelen belâyâ şabr ile me’lûf olasın. Ve tarîk-ı tã‘âdde miñnet-keş ol ki evliyâlar hüyü ile mevşûf olasın dimekdür.

﴿ روی دلرا جانب دلجوی کن ﴾ Ve yüzini dil-cüy cānibine teveccüh eyle. Ya‘nî; cānib-i Haqqa döndür dimekdür. **Dil-cüy**dan murâd; Hudâdur. Rızâsında olan kimselerüñ gönîlini isteyücidür. Nitekim: انا عند المنكسرة قلوبهم و المنكسرة قلوبهم bu ma‘nâyı müş‘irdür. Ve bunda ışk-ı Mevlâ ile ‘âşık-ı cemâl-i cenâb-ı Kibriyâ ol dimege imâ vardır. Ve dağı miñnet ü ğamm zuhûrında cenâb-ı Kudûse teveccüh-i kalb üzre ol ki ğammı hâtırdan def‘a [S421b] devâ bulasın dimege dağı işâret vardır. Nitekim def‘-i ğumûm için huşûr-ı kalb ile بالا العلى العظيم لا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم kavline müdâvemet ve dağı Şâhibî raḥimehu’llâh hazretlerinüñ *naẓm*:

و بالله هولى و اعتصامى و قوتى

ولا مالى الاستره متجملا

فيارب انت الله حسبى و عدتى

عليك اعتمادى ضارعا متوكلا

[Ü404a] beytlerine muvazabet kirâren mücerredür.

Der-Beyân-ı Naşâyıḥ

﴿ خون و اندوهست قوت بندگان ﴾ Bendelerüñ ğidâsı hün u ğuşşâdur. **Bendegândan** ‘umûm-ı insân murâd olındıqda insânüñ ğidâsı, raḥm-i mâderde qan ve ba‘dehü meşâkḳ-ı bî-pâyân idigi: لقد خلقنا في كبد seyî’âtına keffâret olur. Lâkin kâfir ğālîben şaḥîḥu’l-beden ve keşîrü’l-mâl olmağıla cümle seyî’âtıyla

مثل مؤمن مثل سنبله يحركها اleyhi's-selāmuñ beyānda Faḥru'l-enām 'inde'l-Cevherī ve şāḥibū'l-Ġarā'ib, fetḥ-i rā'-i mühmele ba'dehū zā'-i mu'ceme ile meşhūrdur. Lākin 'inde'l-Ermende olur. Ve 'inde'l-ba'z şecer-i şanevberdür. Tünka'ar, tünkala' ma'nāsmadır; Türkīsi «kökünden dürülür» dimekdür. Nüktesi zāhirdür. Ammā ḥavāşş olan merdān-ı İlähī murād olındıkda merdān-ı Ḥudānuñ, arzuları olan müşāhede tarīkında çekdikleri mücāhede ālāmından mā-'adā şevk-ı nār ile ne güne sūzān ve cām-ı 'ışk ile ne mertebe ḥün-āşām-ı guşşa-i bī-kerān oldukları nāzımuñ Müferriḥātındaki beyānında 'iyāndur ki buyurmuşdur, *naẓm*:

اگر داری امید وصل دلدار
تن خود را بدرد و رنج کن یار
بلا و درد و رنج و غم کشیدن
وصالش را توان در رنج دیدن
اگر داری وصال او تمنا
بشو از درد هجرانش تو رسوا

intihā. Ve bu ma'nāda Ḥ'āce Nevāyī buyurmuşdur, *beyt*:

بروز غم کسی جز سایه من نیست یار من
ولی او هم ندارد طاقته شبهای تار من

[S422a] Pes feraḥ-ı dünyāyī isteyenlerūñ ḥāli dünyāda ḡamm u ḥūzn ü elem olduğımı işbāt için nāzım eyidür:

﴿ غم شود یار فرح جویندگان ﴾ Feraḥ isteyücilerūñ muşāḥibi ḡamm olur dimekdür. Ḥattā erbāb-ı ḥālūñ ḡamm-şādıqları gibidür dimişlerdür. Nitekim *beyt*:

من و مجنون دو غریبیم غم ما شادئ ماست
هرکه این نکته ندانست نه از وادئ ماست

bu beyānda kāfīdür. Ve bidāyetde ḡamm nihāyetde ḥurremlige bādīdür diyü merdān-ı Ḥudā ḡamma şād olmuşlardur. Nitekim *beyt*:

شاد بدانم که دل ما غمیست
کآمدن غم سبب خرمیست

maẓmūnı beyān-ı murāda vāfīdür. İmdi fikr-i 'uqbā ile ḡammgīn olmayanuñ ḥāli nedür? dinür ise bundan ma'lūmdur ki nāzım buyurur:

﴿ هرکرا نبود بدل اندیشه ﴾ Her kimūñ ki ḡalbinde bir endişe olmaya. Ya'nī; fikr-i 'uqbā bulunmaya.

﴿ عاقبت بر پای بیند تیشه ﴾ 'Āqıbet pāy üzre bir tışe görür. Ya'nī; 'āqıbet bir zarar u kederin görür dimekdür. Pes fikr-i 'āqıbet, fikr-i bidāyet-i ḥāle mevḡūf ve evvelini düşünen, āḥirini düşünmek ma'rūf olmağın nāzım eyidür:

[Ü404b] ﴿ از چه موجودی بیندیش ای پسر ﴾ İy oğul! Neden mevcūd olduñ?; fikr eyle. Ya'nî; bu merkez-i vücūda ne vechile geldüñ ve neden ötüri geldüñ?; bir fikr eyle ki bu fikr saña lâzımdur. Zîrâ:

﴿ هرکسی دارد غم خویش ای پسر ﴾ Her bir kes kendi ğamını yir. Ya'nî; senüñ ğammını âhîr kimesne yimez. Herkesüñ ğammı kendi başı içündür. İmdi bunu mülâhaza eyle ki:

﴿ کرد ایزد مر ترا از نیست هست ﴾ Hâlîk seni yokdan var itdi. Bundan murâd; bidâyet-i hâl-i hılqat-i insânîdür ki, insân ma'cûm iken evvelâ anı türâbdan ba'dehü nuţfeden ba'dehü 'alaqadan ba'dehü muzğadan halk idüp ba'dehü sem' ü başar u hiss ü harekeden hâlî cemâd iken, şey'-i mezkûr ve sem' u başîr idüp ثم السبيل يسره manţûkınca tarîkından teysîr ile tesyîr ve merkez-i 'âleme getürdi. Ba'dehü necdine ihtidâ ile terbiye ve içâm ve irvâ vü iksâ ve yevmen-fe-yevmen kuvvet ü kudret ve 'aql u başîret ile kâbil-i hüda vü içâat eyledi. Nitekim bu ni'met-i pür-ħikmet her mevcūduñ meşhūdudur. [S422b] Pes bunda ħikmet:

﴿ از برای آن که باشی حق پرست ﴾ Andan ötüri ki sen Hâkka tapıcı ya'nî; ibâdet idici olasın. **Hâkq-perest**, terkîb-i tavşîfidür; «Hâkka tapıcı» dimekdür ki 'Arabîsi «'âbid»dür. Pes bunda وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون âyet-i şerîfine telmîh vardır. 'Abd elbette 'ibâdetde gerekdür. 'İbâdet ise sa'âdetdür. (...)

﴿ تا توانی بنده' معبود باش ﴾ Mâ-dâm ki kâdirsin bende-i ma'bud ol. Ya'nî; ma'budun bi'l-Hâkkuñ kulluĝını yirine getür dimekdür. (...)

﴿ با حیا و با سخا و جود باش ﴾ Hâyâ ile ve sehâ vü cūd ile ol. **Hâyâ** imândan idigine قال ابن هادى حیا من الامان hadîs-i şerîfi burhândur. [Ü405a] Ve dağı kubha nisbet olunmağ havfından nâşî insâna lâhîk olan inkisâra mebde' olup ve nihâyeti terk-i kabâyıh ve bunuñ cümlesi hayr idigine قال عن بخير عمربن الحصين الحياء لا يأتي الا بخير eħâdîs-i şerîfeleri 'unvânıyla [S423a] şâhib-i hayânuñ hayra dâ' oldıkları nümâyândur. Ve **cūd u sehâ**, hışâl-i enbiyâ vü evliyâ vü büzürgândan olmağın 'ibâdet zeylinde zikr olunmuşdur. Ve bunda 'ibâdet-pîşe olanda bu hışâl-i selâse bulunmağ lâzımdur dimege işâret vardır. Ve lüzûmiyyetlerinüñ vechi zâhirdür. Ve dağı cūd lafzı sehânuñ 'atf-ı tefsîri olmağdan; sehâ, sehâvete ve cūd işâr didikleri haşlete işâret olunmağ bâhirdür. Zîrâ saħî, «yiyüp yidüren»e dirler. Lâkin cevâd böyle degüldür. Binâ'en 'aleyh Hudâya cevâd dînür; ammâ saħî iţlâk olunmaz.

﴿ مگذر اندر خواب و خور ایام را ﴾ Günleri ekl ü şürb ve nevmde geçürme. Murâd; 'ömr-i 'azîzi tegâfülde geçürme dimekdür. Zîrâ nâzım zikr baħşinde bu beyti üslûb-ı dîĝer ile getürüp:

زنده دار از ذکر صبح و شام را

در تغافل مگذران ایام را

diyü buyurdıĝı bu ma'nâya karînedür. Ve nâzıma tekrâr-ı su'âlî vârid olmadıĝı zâhirdür.

﴿ زنده دار از ذکر صبح و شام را ﴾ Şubh u aħşam zikrden diri tut. Ya'nî; evrâd u ezkâr ile şubhı pür-zıyâ ve leylî ihyâ eyle dimekdür. Pes rüz u leyâlini ğaflet ile geçürenüñ her evkâtı mürde-mişâldür dimege bunda imâ vardır. Ve bunda **zikr**, ezkâr u istiĝfâra mişâldür. Ve zikr ü istiĝfâr rızkı câlibdür.

﴿ خواب کم کن اول روز ای پسر ﴾ İy oğul! Çın şabâh uyuma. **H^vâb kem konda**, kem lafzı nehy itibâr olunmağın me'âlde «h^vâb me-kon» yirindedür; ma'nâsı «uyuma» dimekdür. **Evvel-i rûz**, «çın şabâh» ma'nâsınadır. 'Arabîsi zamm-ı şâd ile «şubha»dur. Ol vaqtda nevm mâni^c-i rızq idigi hadîs-i şerîf ile şabidür. Ve vaqt-i mezkûra nevmüñ vürüdına bâ'is esbâb-ı zâhirî vardır. Ez-cümle günâhdan 'adem-i ictinâbdur. Nitekim Süfyân-ı Şevrî buyurmuşdur ki: Bir zenbe düşmek sebebiyle beş mâh kıyâm-ı leyl ve seher-hızlıktan mahrûm oldum, intihâ. Ve dağı keşret-i ekldür. Zîrâ keşret-i ekl keşret-i şürbe ve keşret-i şürb keşret-i nevm ve keşret-i nevm keşret-i husrâna bâdîdür dimişlerdür. Anuñcün nâzım eyidür:

﴿ نفس را خوردن میاموز ای پسر ﴾ İy oğul! Nefsini yimege öğretme. Ya'nî; keşret-i [S423b] ekl ile nefis-perver olma dimekdür. **Horden**, «ekl» ma'nâsınadır. **Me-yâmûz**, nehy-i hâzırdur; «öğretme» dimekdür.

﴿ آخر روزت نکو نبود منام ﴾ Âhîr-i rûzda yatmak saña eyü degüldür. **Âhîr-i rûz**, şemsüñ gurûbı vaqtidür. **Menâm**, «yatmak» ma'nâsınadır; maşdar-ı mîmîdür. Vaqt-i mezkûrda menâmuñ eyü olmadıgını nâzım mısrâ^c-ı şânî ile işbât idüp buyurur:

﴿ پیشتر از شام خواب آند حرام ﴾ Aşşamdan öñdünrek uyku harâm geldi. **Pişter ez-şâm**, «aşşamdan öñdünrek» [Ü405b] dimekdür. Pes harâmdan murâd; kerâhet-i tahrîmîdür; eger şalât-i 'aşr fevt olmadı ise. Ve illâ eşedd-i harâm ile harâmdur. Ve nevm-i mezkûruñ ba'is-i fütür-ı beden ve sebeb-i noşşâniyyet-i 'aql ve mâni^c-i iştihâ[']-i ta'am idigi mahallerinde meşşürdür.

﴿ اهل حکمت را نمی آید صواب ﴾ Ehl-i hikmete toğrı gelmez. Ya'nî; her umürda mütqın olan 'ilm ü 'amel ehlinüñ yanında şavâb degüldür.

﴿ در میان آفتاب و سایه خواب ﴾ Güneş gölge arasında uyumaq. **H^vâb**, bunda «uyumaq» ma'nâsına ism-i maşdardur. Mağall-i mezkûrda h^vâbuñ nâ-ma'kül oldığı şeytânüñ maşarrı oldıgındandır.

﴿ ای پسر هرگز مرو تنها سفر ﴾ İy oğul! hergiz yalnız gitme. Zîrâ الطریق ثم الرفیق دür. Ve bilâ-refîk seferüñ haşarı beyân-kerde-i ehl-i tahkîkdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ باشدت رفتن سفر تنها خطر ﴾ Yalnız sefere gitmek saña zarar ola. Bunda **haşar**, «zarar» ma'nâsınadır. Nitekim İbnü 'Ömer rażıya'llâhu 'anhudan mervî olan: لو يعلم الناس ما فى الوحدة لما سار: hadîs-i şerîfiden hüveydâdur. Ya'nî; nâs vahdetde olan mazarrat-ı dîniyye vü dünyeviyyeyi bile idi dimekdür. Mazarrat-ı dîniyye; cemâ'at ile şalât şevâbından hırmân ve emşâlidür. Ve mazarrat-ı dünyeviyye; havâyicinde ma'iyetsizlik gibidür. İmdi gerek râkib ve gerek râhilüñ yalnız sefer eylesine bunda nehy vardır. Pes Fağr-i 'âlemüñ râkib ve leyl ile kaydı, gicede haşaruñ keşreti lâ-siyemmâ râkib için merkebinüñ ednâ nesne ile nefreti vukû^cı nûktelerininüñ işâreti içündür. Ve bunda 'ilm, ma'rifet ma'nâsınadır. [S424a] Ma'lûm ola ki sefer ikidür: Biri beden ile vatandaşan semt-i âhara gitmekdür. Buna sefer-i zâhirî dirler. Bu sefer için âdâb-ı zâhirî vardır. Pes âdâbı evvelen maşşud-ı dünyevî veyâ dînî fâ'idenuñ celbi için olmağdur. Ba'dehü redd-i mezâlim ve kaçâ[']-i dîn ve idâd-ı nafaqa-i 'ıyâl ve redd-i vedây^c ve tedârük-i refîk-ı şâlih ve şalât-ı istiğâre ve yevm-i hamîsüñ vaqt-i şabâhında zehâbdur. Ve biri dağı kalbüñ esfelden a'lâ-yı melekût-ı semâvâta seyridür. Seferüñ eşrefi

budur. Beyne'l-meşayih buña sefer-i bâtin ve sefer-i sülük dirler. Ve bu sefer gâyet şa'b olmağın mesâlikleri güyâ münderi olmışdur dirler. Ve bu bu sefere mâlik olan sâliküñ refîkı evvelen mürşid-i kâmindür ki bu tarîkuñ reh-beridür ve üstâdlaruñ fâzîlteridür. Bu vechile üstâdı olmayanuñ üstâdı şeytân ve seferi hızlandı. Nitekim من لا استاد له فاستاده الشيطان dimişlerdür. Şāniyen, mā-sivāya mütē'allîk 'alākayı kaç' ile sebük-bār olmağdur. (...[S424b, Ü406a]...)

﴿ دست را در رخ زدن شومست شوم ﴾ Eli yüze urmak şümdür, şüm. Ya'nî; yañağa veyâ yüze vaż-ı yed eylemek bed-ţālî'lük ve bî-ğayrlükdür. Bunda **ruḥ**, «yañağ ve yüz» ma'nāsına olmağ mülâyimdür. **Şümešt şüm**, şānî te'kîddür; «bed-ţālî'lük ve ħayrsızlık»dür.

﴿ استماع علم کن ز اهل علوم ﴾ Ehl-i 'ulūmdan 'ilm istimā' eyle. Ya'nî; fî'l-i mezkūruñ şüm oldığı 'ālim sözidür; kabûl eyle. Yâḥod ehl-i 'ilmden istimā'-ı 'ilm eyle ki bu mes'ele ma'fūmuñ ola dimekdür.

﴿ شب در آینه نظر کردن خطاست ﴾ Gice āyineye bakmağ ħaḫâdur. **Āyine**, ma'rūfdür.

﴿ روز اگر بینی روی خود رواست ﴾ Eger gündüz kendi yüzüñi görür iseñ revâdur. Murād; āyineye nazar hoşdur lâkin şartı gündüz olmağdur. Zîrâ gice āyineye nazar, bâ'is-i noqşānî-i 'aḫldur.

﴿ خانه کر تنها و تاریک بود ﴾ Ḥāneñ eger tenhâ vü ħarañu ola. **Ṭarîk**, «ħarañu» ma'nāsınadır. Āḫirindeki tā, ḫiṭâb içündür; **ḥāne** lafzıñuñ āḫirine merbûtdür; «ḥāne'et» yirindedür.

﴿ مونسى بايد که نزدیکت بود ﴾ Bir iş gerek ki yanußda ola. Ya'nî; böyle eve yalnız yatma. Zîrâ 'aḫla zararlıdır. **Mūnis**, 'Arabîdür; Fārisîde ġamm-gūsār dirler; ma'nāsı «ġamm def' idici» dimekdür. Buña göre âdemüñ mūnisi, laṭîf olmağ hoşdur;

﴿ دست را کم زن تو در زیر زنج ﴾ Elüñi çeñe altuna ħoyma. **Kem zen**, «urma» demek me'âli «ħoyma» dimekdür. [Ü406b] **Zîr-i zenaḥ**, «çeñe altı»dur.

﴿ نزد اهل عقل سرد آمد چو یخ ﴾ Ehl-i 'aḫl ħatında buzdan şavıḫ geldi. Ya'nî; bu fî'l 'uḫalâ yanında gâyet bâriddür. **Serd**, «şavıḫ»; **çu yaḫ**, «buz gibi» dimekdür.

﴿ چار پا در راه اگر بینی قطار ﴾ Dört ayaḫlu ħayvāni eger yolda ħaḫâr görürsin. Bunda murād; deve ħaḫâridür, kemâ fî'l-kütüb. [S425a] **Der-râh**, «yolda» demek bu kelâmuñ îrâdı ħaḫârlanmağın tarîkı oldığı içündür. Nitekim ba'zı nüşhada der-râh yirine der-bār lafzı gelmişdür. Ma'nāsı «yükde» dimekdür. Be-her-ḫâl yükde olmağ, ħaḫârlanmağı müş'irdür. **Ḷaḫâr**, devede altı ve ħaḫırda beşdür, kezâ fî-Ferheng.

﴿ در میان شان نیایى زینهار ﴾ Anlaruñ arasından gelmeysesin. Elbette ya'nî geçmeysesin dimekdür. Zîrâ nisyāni mürişdür.

﴿ تا فرايد قدر و جاهت را خدای ﴾ Tâ ki Ḥudâ senüñ ħadrüñi vü câhuñi ziyâde eyleye. **Câh**, «manşib u ħadr ü 'izz ü devlet» ma'nâlarınadır ki bunları viren Vâhibü'l-'aḫâyâdur. İmdi:

﴿ روز شب میباش دائم در دعا ﴾ Gündüz ve gece dâ'imâ du'âda ol. Pes dergâh-ı icâbet-penâha du'âya müdâvemet idenüñ, teraḫḫî-i ħadr ü 'izzet ve tezâyüd-i 'ömr ü devleti bî-iştibâhdür. Ve eyülük ile ħalkdan du'â alanuñ tezâyüd-i 'ömr ü devleti ke-zâlik bî-reybdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ تا شود عمرت زیاده در جهان ﴾ Tâ ki cihânda 'ömrüñ ziyâde ola.

﴿ رو نکویی کن نیکویی در نهان ﴾ Git gizlüde eyülük eyle. **Nikūyī**, «eyülük» maʿnāsınadır; s̄nī evveli müʿekkeddür. Eyülük, birr ü ihsān maʿnāsınadır. Nitekim: لا يزيد القدر الا الدعاء ولا يزيد في الحدیث-ی şerīfī bu maʿnāyı nāṭıq ve muvāfiq-ı maʿnā-yı ebyāt-ı s̄bıq u lāhıkdur. Ve ihsānı, nihānda eylemege kayd eylediği, ihsān-ı nihānıñ ihsān-ı ʿalāniyyeden efđaliyyetini beyān içündür.

﴿ تا نکاهد روزیت در روزگار ﴾ Tā ki cihānda rızquñ eksilmeye dimekdür. **Der-rūzgār**, bunda dünyāda dimekdür.

﴿ معصیت کم کن بعالم زینهار ﴾ Zinhār maʿşıyyeti ʿālemdə az eyle. Zīrā günāh, bāʿiṣ-i noqşān-ı rızq idigi bī-iştibāhdur. **Zinhār**, «elbette» yāḥod «şaşın» maʿnāsınadır.

﴿ هرکه رو در فسق و در عصیان کند ﴾ Her kim ki fişq u işyāna teveccüh ider dimekdür.

﴿ ایزد اندر رزق او نقصان کند ﴾ Ḥudā-yı müteʿāl anuñ rızqını eksik ider. **Ender**, bunda zāʾiddür. **Rızq-ı o**, «anuñ rızqını» dimekdür. O, zamīrdür; «her ki»ye rāciʿdür.

﴿ کم شود روزی ز گفتار دروغ ﴾ Yalan sözden rızq eksik olur. Yaʿnī; [S425b] yalancınuñ daḥı rızqı noqşān olur.

﴿ در سخن کذاب را نبود فروغ ﴾ Sözde kezzāba zıyā vü revnaq [Ü407a] u leṭāfet olmaz. Yaʿnī; kezzab dü-cihānda ʿizzet bulmaz dimekdür. Pes nāzım mūrīş-i faqr olan esbābuñ beyānına şurūʿ idüp buyurur:

﴿ فاقه آرد خواب بسیار ای پسر ﴾ İy oğul! Çok uyku faqr getirür. **Fāqa**, ʿArabīdür; «faqr» maʿnāsınadır.

﴿ خواب کم کن باش بیدار ای پسر ﴾ İy oğul! Az uyu ve uyanıq ol. Yaʿnī; çok yatma; uyan dimekdür. Nāzımuñ “az uyu” didigi; miqdār-ı şerʿī kadar uyu dimege imādur. “Uyan” didigi; iḥyāʾ-i leyl ve seḥer-ḥīz olmağa işāretdür. Nitekim buyurmuşlardur

قم الليل يا هذاالعلک ترشد

الىکم تنام الليل والمعمر ينغد

﴿ هرکه در شب خواب عریان میکند ﴾ Her kim ki gicede ʿuryānen uyur. Yaʿnī; çıplak yatur dimekdür. Nāzımuñ bunda **der-şeb** didigi ʿādeten nevm gicede oldığına bināʿen(dür). Yoksa gündüzde daḥı yalnızca yatan bu hükmedür.

﴿ در نصیب خویش نقصان میکند ﴾ Kendi naşībini noqşān ider. Yaʿnī; faqra mübtelā olur dimekdür. **Der** bunda zāʾiddür.

﴿ بول عریان هم فقیری آورد ﴾ ʿUryān bevl eylemek daḥı faqrılık getirür.

﴿ انده بسیار پیری آورد ﴾ Keşret-i guşşa ihtiyārlik getirür. Zīrā keşret-i ğamm u guşşādan dāḥil-i bedende cān şıkılır. Ol sebebdən ḥarāret-i ğarīze intifā-pezīr olup, eczāʾ-i ğidāʾıyyeyi nuzc-ı fāmmdan alıkor. Ve kılet-i nuzc balġamuñ aḥlāṭ üzerine ğalebesin īrāş ider. Ol zamān şaç u şaḳal sefīd ve beden kağid olur, kezā ft-Şeyḥ-zāde. Ḥattā bir s̄at ğamm u hemm, bir senelik herem getirür dimişlerdür. Ve bu vechile endühnāk olmağ ehl-i dünyāda keşir olduğından ve pīrlük sebebiyle kişi ʿibādetden girü

kalduğından nāzım: “Endūh-ı dūnyā ile me’nūs olma ki t̄ā’tden dūr u me’yūs olursuñ” dimege ĩmā buyurmuşdur. Ve p̄rlikde bu ma’nā mevcūddur. Nitekim rivāyet eylemişlerdür ki; ūhān-ı ‘Acemden biri, hengām-ı p̄rīde nüdemāsına h̄itāb idüp buyurmuş ki: “İy benüm nüdemā-yı h̄āşşlarum! P̄rlik ‘askeri binā-yı bedenümi h̄arāb itmegin kuvā-yı kavī za’f ve a’zā-yı muhkem naḥīf oldıķda, kūhsār-ı ser-i devlet-efserüm ālūde-i berf-i ūeyb olup, bürüdetinden nāŷi dimāg-ı [S426a] serden lezzet-i fehmi sūḥan zā’il ve ālāt-ı idrākātum derk-i maḥsūsāt ve te’aḳḳul-i ma’ḳülātından dūr u nā-ḳābil oldı. Ve ma’den-i rūḥ-ı ḫabīr olan ciğer, menāfī-i kīmūsdan ba’id ve maḫzen-i ađıye olan mi’de, fevā’id-i kīlūsdan ğayr-ı müstefīd oldı” diyüp bu beyti ĩrād buyurmuşdur, *beyt*:

و انی کباز تساقط ریشه
له حسرات کلما طار و طائر

intihā.

﴿ در جنابت بد بود خوردن طعام ﴾ Cünüb iken t̄ā’am yimek kötüdür.

﴿ تا پسندست این بنزد خاص و عام ﴾ Bu h̄āşş u ‘āmmuñ ‘indinde nā-ma’ḳūldür. **Īn**, mıŷrā’-ı evvelūñ mefhūmı üzre cenābet ḫālinde ekl-i t̄ā’am ḫaŷletine işāretdür. **Be-nezd-i ḫāşş u ‘ām**, «ḫāşş u ‘āmmuñ yanında» dimekdür. Murād; [Ü407b] herkesuñ ‘indinde nā-ma’ḳūldür dimekdür. Yāḫod h̄āşşdan murād, ālim; ‘āmmıdan murād, cāhildür ve cāhil, ricāl ü nisāya ūamıldür. Bu ta’emimde olan nükte zāhirdür.

﴿ ریزه نانرا میفکن زیر پای ﴾ Ekmek ḫurdelerin ayaḳ altına biraḳma. Ya’nī; süfre ḳırındısını dimekdür.

﴿ کر همی خواهی تو نعمت از خدای ﴾ Eger ḫudādan dükeli ni’met isterseñ. Ya’nī; ni’metuñ devāmını dilerseñ dimekdür. Pes böyle etmek ḳırındısını ayaḳ altına dökenuñ ve dök diyenuñ faḳra mübtelā olduğı mücerredür.

﴿ شب جاروب هرگز خانه در ﴾ Gice hergiz ḫānede süpürge urma dimekdür. **Cārüb**, aşl yir süpürici ma’nāsına fā’ile itlāḳ olunur iken mecāzen ālet-i fā’il olan süpürgeye ‘alem olmuşdur. **ḫāne-der**, der-i ḫāne ta’bīriyle ḫānede dimekdür.

﴿ خاک رو به هم منه در زيردر ﴾ Hem süpürindiyi ḳapu altına ḳoyma. Ya’nī; süpürindiyi ḳapu eñsesinde yıgma dimekdür. **ḫāk-rūbe**, «süpürindi» ma’nāsınadır. **Der-zīr-i der**, evvelki der lafzı zarfiyyet içündür. İkinci der, «ḳapu» ma’nāsınadır. Zīr, «alt» ma’nāsınadır. Ma’nā-yı mecmū’; «ḳapu altında» dimekdür. Bunlar cümle faḳrı mürişdür.

﴿ کر بخوانی باب و مامت را بنام ﴾ Eger babañı ve anañı adlarıyle çağırasin. Ya’nī; baba ve anaya ta’zīm eylemeyesin. **Bāb**, Fārisīde «baba» ma’nāsınadır; peder gibi. **Mām**, «ana» ma’nāsınadır; māder gibi. Āḫirinde olan tā h̄itāb içündür.

﴿ نعمت حق بر تو میکرده حرام ﴾ ḫāḳḳuñ ni’meti [S426b] üzeriñe ḫarām olur. Ya’nī; faḳīr olup ni’met bulamazsıñ dimekdür. ḫattā vālideyn ḫāḳḳında terk-i du’ā, veleduñ ḳıḳ-ı ‘işine sebebdür dimişlerdür. Pes vālideyne ta’zīm lāzımdur. Ve vālideye vālididen ziyāde ta’zīm eylemek gerekdür.

﴿ کر بهر چوپی کنی دندان خلال ﴾ Eger her çüb ile diş hılállayasın. **Çüp**, «yonulup düzlenmemiş ağaca» dirler. Āhırindeki yā, vaḥdet içündür. **Hılāl**, maʿrūfdür; Fārisī vü ʿArabīde müstaʿmeldür. ʿArabīde cemʿi «aḥille»dür.

﴿ بی نوا کردی و افتی در وبال ﴾ Faḳīr olursın ve vebāle düşersin. Maʿlūm ola ki dişleri teḥallül ber-manṭūḳ-ı ḥadīs-i şerīf nezāfetdür; ve nezāfet imāna dāʿiyyedür; ve imān şāhibiyle cennetdedür, intihā. Ve daḥı āzūlara şihḥat ve cālib-i rızḳ u niʿmetdür. Lākin her şecer ile hılāle izn yoḳdur. Ez-cümle ḳamış, ākile ʿilletin mūrīşdür. İncir, ʿadem-i ḳabūl-i duʿāya sebebdür. Ve reyḥān, vebāldür. Ve şecer-i verd, cūzzām ve beraş ʿilletlerin mūrīşdür. Ve mersin, sūʻ-i ḥulḳ ve suʻ-ı zann ve vecaʿ-ı zırsı mūrīşdür. Ve ṭarfā, nisyān ve ʿaklda noḳşānı mūrīşdür. Ve süpürge çöpi ḳulunc ʿilletin mūrīşdür. Ve yonca ḥıkke marazın mūrīşdür. Ve kezbüre nisyānı mūrīşdür dimişlerdür.

﴿ دست را هرگز بخاک و کل مشوی ﴾ Eli hergiz topraḳ ve balçıḳ ile yayḳama. **Gil**, kesr-i kāf-ı ʿAcemī ile balçıḳdur. **Meşūy**, nehy-i ḥāzırđur; «yuma» dimekdür. Zīrā faḳrı mūrīşdür. İmdi:

﴿ از برای دست شستن آب جوی ﴾ El [Ü408a] yumaḳ için şu iste. Yaʿnī; yalnız şu ile iktifā eyle dimekdür. Eger elüñe şābūn girer ise niʿmeʿl-maṭlūbdur.

﴿ ای پسر در آستان در مشین ﴾ İy oḳul! Ḳapu işiginde oturma. Murād; ʿatebe-i bābdur. **Der-āstān-ı der**, evvelki der zarfiyyet içündür; āstān, «işik»dür. İkinci der, «ḳapu» maʿnāsınadır. Maʿnā-yı mecmūʿ «ḳapu işiginde» dimekdür. **Meşin**, me-nişinden muḥaffedür; «oturma» dimekdür.

﴿ کم شود روزی ز کردار چنین ﴾ Buncılayın ʿamelden rızḳ eksilür. **Kirdār**, kesr-i kāf-ı ʿArabī ile «amel» maʿnāsınadır.

﴿ در خلا جا کر طهارت میکنی ﴾ Ḥalā yirinde yaʿnī beyt-i ḥalāda eger ṭahāret idesin. **Der-ḥalā cā**, der-cāy-ı ḥalā yirindedür; maʿnā «beyt-i ḥalāda» dimekdür. **Ṭahāret**, bunda āb-dest ve istincāya şāmindür. Zīrā beyt-i ḥalāda ḳazāʻ-ı ḥācet ʿaḳabinde istincā ve [S427a] āb-dest eyü degüldür. Anuñçün nāzım eyidür:

﴿ وقت خود را دانکه غارت میکنی ﴾ Bil ki kendü vaḳtini yaḡmā idersin. **Ġāret**, «yaḡma vü tālan» maʿnāsına Fārisī vü ʿArabīde müstaʿmeldür.

﴿ تکیه کم کن تیز بر پهلوی در ﴾ Ḳapunuñ pehlüsü üzre ṭayanma. Yaʿnī; mışrāʿ-ı bāba ittikā eyleme dimekdür. **Pehlū-yı der**, «ḳapunuñ yanı» yaʿnī «mişrāʿı» dimekdür. Tekye, «ṭayanmaḳ» maʿnāsınadır. Pes **tekye kem kon** demek; tekye me-kon demek yirindedür. Maʿnāsı «ṭayanma» dimekdür.

﴿ باش دائم از چنین خصلت بدر ﴾ Dāʻimā buncılayın ḥaşletden ṭaşra ol. Be-der bāş, «ṭaşra ol» dimekdür. “Ṭaşra ol” demekde olan ihām-ı laṭīf ḡayr-ı ḥafīdür.

﴿ جامه را در تن نشاید دوختن ﴾ Ṭonı tende iken dikmek lāʻiḳ olmaz. Yaʿnī; eşvābı üzerüñde iken dikmek yaramaz dimekdür. **Düḡten**; «dikmek» maʿnāsına maşdardur.

﴿ باید از مردان ادب آموختن ﴾ Merdāndan edeb öḡrenmek gerek. **Merdāndan** murād; Ḥaḳḳ erenleridür ki yamalu eşvābdan nefret itmezler ve yama iḳtizāsında eşvāb üzerlerinde iken dikmezler.

Anlarda edeb budur. Sen daḥı bu edebi anlardan aḥz eyle ki faḫra mübtelā olmayasın dimekdür. **Āmūḥten**, «öğrenmek» ma'nāsınadır.

﴿ کر بدامن پاک سازی روی خویش ﴾ Eger dāmān ile kendi yüzünü pāk idesin. Ya'nī; eger etek ile yüzünüñ yağını silesin.

﴿ روزیت کم کردد ای درویش بیش ﴾ İy dervīş! Rızkuñ ziyāde eksik olur. **Dervīş**, «faḫīr» ma'nāsınadır. **Bīş**, «ziyāde» dimekdür. Ya'nī; faḫīrlikde teraḫḫī bulursın dimege imādur.

﴿ دیر رو بازار و بیرون آی زود ﴾ Bāzāra geç git ve tīz ḫaşa gel. Ya'nī; bāzāra ḫalkdan şofıra var ve ḫalkdan evvel gel dimekdür. **Dīr**, «geç»; **rev**, «git»; **āy**, «gel»; **zūd**, «tīz» dimekdür.

[Ü408b] ﴿ زانکه از رفتن نیابی هیچ سود ﴾ Zīrā ki tīz gitmekden hīç fā'ide bulamazsıñ. Murād; sa'y ile rızḫ ziyāde olmaz ve bāzāra tīz giden, bey' ü şīrāsından berekāt u fā'ide bulmaz dimekdür. **Sūd**, «fā'ide» ma'nāsınadır.

﴿ نیک نبود کر کشی از دم چراغ ﴾ Eger çerāḡı nefesden söyündüresin; eyü olmaz. **Küşī**, zamm-ı kāf-ı 'Arabī ile «depeleyesin» ma'nāsınadır. Murād; «söyündüresin» dimekdür. **Çerāḡ**, [S427b] Fārisīdür; Türkīde «çıra», 'Arabīde «sīrāc»dur.

﴿ ره مده دود چراغ اندر دماغ ﴾ Çerāḡuñ tütünine dimāḡ içerüsine yol virme. Zīrā dimişlerdür, *beyt*:

Püf diyüp söndürme gel aşlā çerāḡ

Şem' dūdından olur muḫtell dimāḡ

Dūd, «tütün»; **dimāḡ**, 'Arabīdür ma'rūfdur.

﴿ کم زن اندر ریش شانه مشترک ﴾ Ortāḫlıḫ ḫaraḡı şaḫala az ur. Ya'nī; kimesnenüñ ḫaraḡını 'āriyyet alma ve ḫaraḡını āḫara 'āriyyeten virme dimekdür. **Kem zen**, «az ur» ma'nāsınadır. Lākin murād; me-zen ta'bīriyle «urma» dimekdür. **Rīş**, kesre-i şarīḫa ile «şaḫal»dur. **Şāne**, «ḫaraḡ» ma'nāsınadır. **Müşterek**, «ortāḫlıḫ» dimekdür.

﴿ آنکه خاص آن تو باشد خوشترک ﴾ Ol şāne ki saña maḫşūşdur; ol ziyāde ḫoşca ola. **Ḥoşterek**, kāf-ı taşḡīr ile «ḫoşcarek» dimekdür. *Beyt*:

İştīrākin görme cā'iz şānenüñ

Şānesine urma el bīḡānenüñ

Zīrā faḫrı mürīşdür.

﴿ از کدایان پارهای نان مخر ﴾ Sā'illerden etmek pārelerin iştīrā eyleme. **Gedāyān**, «sā'iller» ma'nāsına cem'dür; müfredi «gedā»dur. **Pārehā-yı nān**, izāfetle «etmek parçaları» ma'nāsınadır. **Meḫar**, nehy-i ḫāzırdur; «iştīrā eyleme» dimekdür. Bunda li-ecli'l-kāfiye ḫā ḫarfi meftūḫ oḫunmaludur.

﴿ زانکه می آرد فقیری ای پسر ﴾ Zīrā ki faḫīrlik getürür iy oḡul!

﴿ دور کن از خانه تار عنکبوت ﴾ Ḥāneden örümcek tārını ıraḫ eyle. Ya'nī; ḫānede örümcek tārı ḫoyma; pāk eyle dimekdür. **Tār-ı ankebüt**, «örümcek arışı» dimekdür. 'Ankebüt, örümcek didikleri ḫayvānuñ mü'ennesidür. Müzekkeri «'ankeb»dür. 'Arabīdür; Fārisīsi «ḡunde»dür.

﴿ باشد اندر ماندنش نقصان قوت ﴾ Anuñ hñenede kalmasında rızq noqşānlığı ola.

﴿ خرج را بیرون ز اندازه مکن ﴾ Hırc u maşrafı hadden ziyāde eyleme. Yaʿnī; müsrif olma; isrāf mūrīş-i faqrdir dimekdür. *Beyt*:

Vezne çek maşrafuñ irāduñ ile

Rāhat ol ehl ile evlāduñ ile

﴿ ریش خشک خویش را تازه مکن ﴾ Kendi şaçaluñı quru iken taze eyleme. Yaʿnī; quru tarama. Zīrā faqra sebebdür [Ü409a] ve mürüvetsizliği cālibdür dimişlerdür.

﴿ دسترس کر باشدت تنکی مکن ﴾ Eger saña qüdrēt ü vüʿat müyesser olmış ola; tarlıq [S428a] eyleme. Yaʿnī; el ve göz tarlığı eyleme. Vüʿatüñe göre nefsuñe ve ʿiyālüñe nafaqa vü levāzım görmekte kuşūr itme dimekdür. Böyle olana bī-mürüvvet dimişlerdür. **Dest-res**, «her nesneye el irişmek» maʿnāsınadır.

﴿ چونکه رهواری بره لنکی مکن ﴾ Çünkü yorgasın; yolda ağsıklık eyleme. Yaʿnī; iqtidāruña göre hareket eyle; mürüvetsizlik kıılma dimekdür. Murād; iqtidārı var iken kıillet üzre bīhüde ʿözü ü ʿillet eyleyenüñ mişāli; yorga iken ağsıklık gösteren gibidür dimekdür. **Rehvār**, «yorga» maʿnāsınadır. **Lengī**, yāʿ-i maşdariyye ile «ağsıklık» dimekdür.

Der-Beyān-ı Fevā'id Mī-Güyed

﴿ تا شوی در روزگار از صابران ﴾ Tā ki rüzgārda şābirlerden olasin.

﴿ رو مکن از دیدن سختی کران ﴾ Git; kıtlık ve şiddet görmekten kenār eyleme. Yaʿnī; şedā'id-i rüzgāra taḥammülden rü-gerdān olma. **Rev**, emr-i hāzırdur; «git» dimekdür. **Me-kon**, «eyleme» dimekdür. **Kerān**, «kenār» maʿnāsınadır.

﴿ کر ترش سازی تو رو اندر بلا ﴾ Eger sen belāda yüzüñi turş düzesin. Yaʿnī; müteneffir olup yüz ekşidesin.

﴿ خویش را از صابران مشمر هلا ﴾ Hele kendüñi şābirlerden şayma. Pes muşbet kitmāni imkānda olandan ise anı ketmüñ ve yüz ekşitmemeñ, bir muʿamele-i ḥafıyye-i Müsteʿān ve ādāb-ı behıyye-i şābirındür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: من اجل الله و معرفة حقه ان لاتشكوا وجعك لاتذكر مصيبتك vārid olmışdur.

﴿ در بلا وقتی که صابر نیستی ﴾ Belāda bir vaqt ki şābir degülsin. Meşelā cezaʿ ü fezā ile bākī veyā kavlen ve fiʿlen şākīsin.

﴿ نزد اهل صدق شاکر نیستی ﴾ Ehl-i şıdık qatında şākir degülsin. **Ehl-i şıdık**dan murād; belālara şābir ve niʿmetlere şākir olan merdān-ı Ḥudādur. Ve belki şabrı ile me'mür olduğıñ belā, izālesi ʿabdüñ yedinde olmayandır. Ve keyfe lā ki, kāfirüñ küfri zātında belādur; lākin kāfir o belāya şabr ile me'mür müşāb degüldür. Pes şabr ile me'mür olman belā min vech^m niʿmet olmaq cā'izdür. Bu iʿtibār ile şey'-i vāhidüñ üzerine vazīfe-i şabr ve vazīfe-i şükürüñ [S428b] ictimāʿı mümkindür. Meşelā; ğanīñüñ mālī ğınā cihetiyele niʿmetdür. Ammā mālī için kendüyi helāk murādında olsalar ol māl kendüye muşbetdür. Pes

‘inde’l-meşâyıh belāya şükr olunmak, bu güne i‘tibāra ve şabra muvaffak olmak, ni‘metinüñ şükrini ikrāryledür. İmdi nāzımuñ kelāmı üzre şābir olmayan, ehlu’llāh ‘indinde şākir degüldür.

﴿ بی شکایت صبر تو باشد جمیل ﴾ Senüñ şekvāsız şabruñ güzel ola. Nitekim hadīs-i şerīfde: الصبر الجمیل الذی لا شکوی فیہ الی الخالق vārid olmuşdur. Pes şabr-ı cemīle māni‘ olan halka [Ü409b] şikāyet eylemekdür. Yoksa hengām-ı muşibetde Hudāya yalvarmak şekvā degüldür. Ve qalbüñ hüznü ve ‘aynuñ sirişki ke-zālik şekvā degüldür.

﴿ با کسی کم کن شکایت از خلیل ﴾ Bir kimseye dostdan şikāyet eyleme. Ya‘nī; Hudāya muhibbiseñ biğāneye şekvā eyleme dimekdür. **Halil**, «dost» ma‘nāsınadır. Bundan murād dost-ı haqıķī olan Hudā-yı müte‘āldür.

﴿ کر نباشد فخری از درویشیت ﴾ Eger faķīrlıktan saña bir fahr olmaya. Ya‘nī; faķrı şeref bilmeyesin. **Faħr** bunda «şeref» ma‘nāsına olmak rüşendür.

﴿ کی باهل فقر باشد خویشیت ﴾ Kaçan ehl-i faķra senüñ hışmluğüñ ola? Ya‘nī; qurbıyyet ü intisāb u ülfetüñ ola dimekdür. Nitekim İmām Faħr-i Rāzī *beyt*:

بدرویشی مفاخر باش فخری

حدیث خاتمست الفقر فخری

diyü buyurmuşdur. *Beyt*:

حافظ غبار فخر قناعت ز رخ مشوی

کین خاک بهتر از عمل کیمیاکری

(...[S429a]...)

﴿ کر همه جنبش بفرمان باشدت ﴾ Eger cümle harekātuñ be-fermāne ola. Ya‘nī; her harekātuñ emru’llāha imtişāl ü itā‘at ola dimekdür. **Cünbiş**, «hareket»; **fermān**, «buyruk»dur. Murād; fermān-ı Haqķdur.

﴿ حرمت از خدمت فراوان باشدت ﴾ Saña hizmetden çok hürmet hāşıl ola. **Hizmet**, bunda Hudāya kulluğdan ‘ibāret ve emre itā‘atdür. **Hürmet**, «ihtirām» ma‘nāsınadır. Meşelā, i‘fā’-i cennetdür; tezā’üdi liķā’-i Haqķa vuşlatdur. Pes ‘abd hürmetini zāyı‘ itmek gerekdür. Nitekim meşâyıh-ı muhaqķıķın: ما وصل من وصل الا بالحرمة و ما سقط الا بترك الحرمة dimişlerdür. Buña göre ‘abdüñ Hudāya hürmeti emrine imtişāl ile ta‘zīmden ‘ibāretdür. İmdi hürmet cānibeynden olmak cā’izdür.

﴿ بنده از خدمت بعقبی میرسد ﴾ Kıl hizmetden uķbāya irişür. Ya‘nī; ‘izzet ü ikrām ve ni‘met-i dāru’s-selāma ulaşur dimekdür. Bu ‘ābidler maķāmıdır.

﴿ لیک از حرمت بمولا میرسد ﴾ Lākin hürmetden Mevlāya ulaşur. Pes bu ‘ārifler maķāmıdır ve a‘lā-yı maķām budur. Zīrā ‘ābid ile ‘ārif beyninde olan tefāvüt ma‘lūmdur.

﴿ حرمتت در خدمت آرام دلست ﴾ Senüñ hizmetde hürmetüñ qalbüñüñ ārām u sükünıdır. Bunda beyān şöyledür ki; hizmetden qalb pür-nür olmağıla Hudādan gelen qazāya rızā ve beliyyāta şabr ve ni‘mete [Ü410a] şükr ile şebāt bulup teķallübātdan maşūn ve qarīn-i şabr u sükün olur. القلب ینقلب مثل اسمه ایدا طوبی لقلب سلیم غیر منقلب müfādınca sa‘ādet bu qalbüñ şāhibi içündür.

﴿ هرکه خدمت کرد مرد مقبلست ﴾ Her kim ki kemā-yenbağī hizmet eyledi; merd-i maḳbūldür. Yaʿnī; maḳbūl-i Ḥaḳḳdur. Pes ʿarīflerūñ maḳbūl ü muḥterem-i ʿinda'llāh oldıkları bu beytden maʿlūmdur.

﴿ کر نکردی ای پسر کرد خلاف ﴾ İy oğul! Eger ḫilāf ʿarafına ʿolanmayasın. **Ger ne-gerdī**, «ʿolanmayasın»; **gird-i ḫilāf**, «ḫilāf dā'iresine» dimekdür. Murād; Allāhuñ ḫilāfına gitmeyesin. Meşelâ belâda şekvâ itmeyesin dimekdür.

﴿ آنکهی زبید ترا در صبر لاف ﴾ Ol zamân şabrda lâf urmaḳ saña yaraşur.

[S429b] ﴿ کر همی داری فرح را انتظار ﴾ Eger dükeli feraḫa ve ferece intizâr ʿutasın. Yaʿnī; def-i belâ ve vürūd-ı şafâ ve sürûra muntaẓır olasın.

﴿ در بلا نبود بصیرت هیچ کار ﴾ Belâda hîç şabr ile senūñ işūñ olmaya. **Der-belâ** kelimesi mısrâʿ-ı evvelūñ âḫirine müteʿallıḳdür. Ve **ne'bvəd** fiʿline müteʿallıḳ olmaḳ daḫı cā'izdür. Buña göre maʿnâ: İy! Muntaẓır-ı feraḫ iseñ belâ vaḳtinde şabra bî-tâḳat olursın dimek murād olur. İmdi sürûra intizârı ḳayd buyurmaḳda olan nükte, ehline maʿlūmdur.

Der-Beyân-ı Tecrîd ü Tefrîd

﴿ کر صفایى بایدت تجرید شو ﴾ Eger saña şafâ gerek ise tecrîd ol. Yaʿnī; şâḫib-i tecrîd ol dimekdür. **Şafâ**, bunda zâhir ü bâtinuñ şafâsından ʿammıdır. **Tecrîd**, luğatde «şevb ü ʿalâ'ıḳdan ʿarî» dimekdür. Ammâ işlâḫ-ı meşâyiḫda; libâs-ı daʿvâyi ḫalʿ u terkden ʿibâretdür.

﴿ کر خبر داری ز اهل دید شو ﴾ Eger ḫaber ʿutar iseñ ehl-i başiretden ol. Ehl-i başiretden murād; erbâb-ı ḳulūbdur.

﴿ ترک دعوی هست تجرید ای پسر ﴾ İy oğul! Tecrîd terk-i daʿvâdur. Tecrîd lafzı mu'ahḫar-ı mübtedâ, **terk-i daʿvâ** muḳaddem-i ḫaberdür. Pes bunda daʿvâdan murād; zamânede olan müdde'ilerūñ daʿvâlarıdır ki, ḡanâ vü raḳşdan ʿibâret olan eḡânî-i muḫtribeden ḫâşıl olan ḫuzûzât-ı nefsanıyyeyi ḫuzûr ʿadd itmişlerdür. Ve neḡamât-ı eşʿardan peydâ olan inziʿâc-ı ḳalbi vecd şaymışlardır. Ve hây-hüy ḳılıp, ʿaşıḳîni bâbu'llâha ihzâr nâmin vazʿ eylemişlerdür. Ḳalb-i ʿaşıḳı âheng ile bâbu'llâha daʿvete ne ḫacet? Ḳalb dâ'imâ ol bâbuñ mülâzımı olmaḳ gerek idigin bilmemişlerdür. Ve böyle iken bî-kesb ü kârlüḡi mücâhede ve dünyâya nazarı müşâhede şüretin ibrâz ile daʿvâ-yı kerâmete dem-sâz olmuşlardır. Bunlara merdân-ı Ḥudâ müdde'î dimişlerdür. Evvelen tecrîd bu daʿvânuñ libâs(ın) zâhir ü bâtından ḫalʿ itmekdür. (...[S430a, Ü410b]...)

﴿ فهم کن معنی تفرید ای پسر ﴾ İy oğul! Tefrîdüñ maʿnâsını fehm eyle. İmdi nâzım ânifen tecrîdi resmile taʿrîf ve tecrîd, terk-i daʿvâdur diyü işâret ʿaḳabinde tefrîdüñ maʿnâsını fehm eyle diyü emr ü nuşḫdan soñra tecrîd ü tefrîdüñ taʿrîfleriyle tafşılne mübâderet idüp buyurmuşdur:

﴿ اصل تجریدت وداع شهوتست ﴾ Tecrîdüñüñ aşlı vedâʿ-ı şehvetdür. Yaʿnī; ḳâʿide-i tecrîd, ehli ḳatında şehveti terkdür dimekdür. **Aşl** ve ḳânûn ve ḳâʿide ve zâbıta bir maʿnâdur. **Vedaʿ-ı şehvetest**, «ârzü-yı nefsanıyyeyi terkdür» dimekdür. Zîrâ vedâʿ, fetḫile ʿArabîdür; «esenleşmek» maʿnâsınadır ki mufâraḳat ü terk kendüye lâzım gelür.

﴿ بلکه کلی انتطاع لذتست ﴾ Belki inq̄ṭāʿ-ı küllî ile lezzâtıdan munqatıʿ olmaqdır. Yaʿnî; mā-lā-büddüñ gayrı olan lezzât-ı nefsāniyye arzuların bi'l-külliyeye dilden iḥrāc itmekdür dimekdür. Buña maḳām-ı muḥibbîn dirler. Zîrâ ḳalbi, shevātuñ cümlesinden ḳaṭʿda ol ḳalbe maḥabbetu'llāh zuhūr idüp, maʿnā-yı tecrîdi bulur. Ve bu mertebeye vāşıl olan muḥibb; mîm ile mā-sivā maḥabbetinden; ḥā ile ḥubb-ı nefsdan; bā ile bedenden ḥalʿ-ı vücüd buyurdıḳda tecrîd ü tefrîd şāḥibi olur. [S430b] Nitekim nāzım eyidür:

﴿ کر دهی یکبار شهوترا طلاق ﴾ Eger shevāt-ı nefsāniyyeye bir uğurdan ṭalāḳ viresin. Yaʿnî; bir daḫı kendüye rucūʿa ṭarîḳ ḳoymayasın.

﴿ آن زمان کردی تو در تفرید طاق ﴾ Ol zamān tefrîdde ferîd olursın. **Ṭāḳ**, bunda cüftüñ muḳābili olan ferd maʿnāsına olur. Murād; ferd-i kāmîl ü merd-i ʿāḳıl olursın dimekdür. Nāzımuñ şehvet ve ṭalāḳ ve ṭāḳ kelāmlarında olan leṭāfet maʿlûmdur. Pes buña maḳām-ı ʿarîfin dirler. Zîrâ öyle olan kimesnenüñ ḳalbi maḥabbetu'llāh ve maʿrifet-i İlāh ile māl-ā-māl ve bu cihetle maḫzar-ı seyr-i cemāl-i Muteʿāl olur. Bu mertebeye varmayan pāye-i tecrîde vaḫʿ-ı ḳadem itmiş ve delālet maḳāmına yetmiş olmaz, *beyt*:

پا منه در ره تجرید نه چون عارف
کم شود چو بیرون رود از خانه خدا

buyurmuşlardur.

﴿ کر تو ببردی ز موجودات امید ﴾ [Ü411a] Eger sen mevcūdāt-ı mümkinātdan ümîdi eyledüñ ise dimekdür.

﴿ آنکه از تفرید کردی مستفید ﴾ Ol zamān tefrîdden müstefîd olursın. Yaʿnî; munqatıʿ olursın dimekdür. Baʿzı nüshada tefrîd yirine tecrîd vāḳıʿdur. Maʿnaları maʿlûmdur. Pes mevcūdātıdan ḳaṭʿ-ı ümîdüñ maʿnāsını îzāḥ için nāzım eyidür.

﴿ اعتمادت چون همه بر حق بود ﴾ Senüñ iʿtimāduñ çünki dükelide Ḥaḳḳ üzerine ola. Yaʿnî; tevekkül-i tām̄m şāḥibi olasın.

﴿ آن زمان تفرید جان مطلق بود ﴾ Ol zamān senüñ cānuñ tefrîd-i muṭlaḳ bulur. Yaʿnî; cümle ḳuyūdātıdan āzāde ve vāşıl-ı Ḥaḳḳ olursın dimekdür. İmdi:

﴿ ترک دنیا کن برای آخرت ﴾ Āḫiret ecli için dünyāyı terk eyle.

﴿ وز بدن بر کش لباس فاخرت ﴾ Ve bedenüñden libās-ı fāḫiri ḳaldur. Yaʿnî; ḥalʿ-ı cāme-i zībā eyle dimekdür. Pes bunda Ḥʿāce Ḥāfîz buyurmuşdur, *beyt*:

قلندران حقیقت بنیم جو نخرند
قبای اطلس آنکس که از هنر عاریست

Yaʿnî; evliyā'u'llāḫlar, hünlerden ʿārî olan ebnā'-i dünyānuñ aṭlas ḳaftānını yarım arpayā şatun almazlar dimekdür. Hünlerden murād; āḫiret için tedārük-i zāddur. Ve bu maʿnā üzre nāzım diğ̄er kitābında *beyt*:

بجای اطلس [S431a] صوفی تمامست

درین معنی مرا صورت حرامست

diyü buyurmuşdur.

﴿ کر بیایی از سعادت این مقام ﴾ Eger sa‘âdetden bu maqâmı bulasın. **İn maqâm** ile işâret, terk-i dünyâ ve ħal‘-ı câme-i zîbâyadur ki buña maqâm-ı ehlu’llâh dimişlerdür.

﴿ صاحب تجرید باشی والسلام ﴾ Şâhib-i tecrîd olursın ve’s-selâm. Pes tecrîd ü tefrîd eşĥâbımuñ ‘ulüvv-i maqâmâtı ve sümüvv-i derecâtlarından nâşî bunlara ehl-i sa‘âdet dinmişdür. (...[Ü411b]...)

﴿ کر ز دنیا دست شویی بهر حق ﴾ Eger ħâlişan li-vechi’llâh dünyâdan el yuyasın. Ya‘nî; bilâğarâz dünyâdan vâz gelesin dimekdür. **Dest şüyî**, «el yuyasın» dimekdür. Ya‘nî; bi’l-küllüyye fâriğ olasın dimekden kinâyedür. Bu ta‘bîr Türkîde daĥı [S431b] meşhûrdur. Ve bunda; dünyâ cîfedür, andan el yumağ lâzımdur dimege îmâ’-i laţîf vardur.

﴿ دانکه از تجرید کویندت سبق ﴾ Belki tecrîdden senüñ dersüñi tutarlar. Ya‘nî; defter-i tecrîd ü cerîde-i tefrîdden senden sebağ alurlar. Pes bunda; mertebe-i irşâda vâşıl üstâd olursın dimege îmâ vardur. İmdi:

﴿ رو مجرد باش و دائم فرد باش ﴾ Git mücerred ol ve dâ’im ferd ol. Ya‘nî; tecrîd ü tefrîde müdâvemet göster dimekdür. Zîrâ **mücerred** lafzı, tecrîde ve **ferd** kelimesi tefrîde işâretdür. Ma‘naları ma‘lûm olmışdur. Ĥulâşa kıyûdât-ı beşeriyeden mücerred ve dünyâ gibi bir mekkâreye itfâ’-i talâğ ile ferd ü vâĥid ol ki ser-efrâz olasın dimekdür. Nitekim İmâm Râzî buyurmuşdur, *beyt*:

الف تقدم از آن بر حروف دیگر یافت

که شد مجرد و یکتا و مستقیم احوال

İmâmuñ «yek-tâ» kavli ferd-i kâmile îmâdur. Me’âl ma‘lûmdur. Bunda ihtiyâr-ı ĥalvete daĥı naşîhat vardur. Zîrâ mücerred ü ferd olmağüñ levâzımı ĥalvet ile tekmîl ve her maqşûd ĥalvet ile taĥşîl olunur. (...[Ü413a]³⁶...)

﴿ تا بهر فرقی نشینی کرد باش ﴾ Tâ ki her bir tepeye oturasın; ġubâr ol. Ya‘nî; tâ ki ‘âlî-ğadr ve nişîn-i şadr olasın, mütevâzî‘ olupkibr ü ‘ucbi terk eyle dimekdür. Zîrâ ġubâr, kendü özin bî-ğadr u nâ-çîz eylediği için rûzgârda merâtib-i ref‘a bulmağdadur. Nitekim:

Ĥâk ol ki Ĥudâ mertebeni eyleye ‘âlî

Tâc-ı ser-i ‘âlemdür o kim ĥâk-i ģademdür

mazmûnı bu beyâna dâlldür. **Be-her farkîde** yâ vaĥdet [S432a] içündür. Farğ, «tepe» ma‘nâsınadır. **Nişînîde** yâ ĥiţâb içündür; «oturasın» dimekdür.

﴿ کرد کیر و عجب و خود رایى مکرد ﴾ Kibr ü ‘ucb u enâniyyet tarafına ģolanma. **Gird**, kesr-i kâf-ı ‘Acemî ile «ģaraf» ma‘nâsınadır. **Kibr ü ‘ucb**, ma‘rûflardur. **Ĥod-râyîde** yâ’-i şâniye maşdariyye(dür); «enâniyyet ve kendi re’yi ile iş iletme ma‘nâsınadır. **Me-gerd**, «ģolanma». Bu ta‘bîrde yöresine ģolanma; ģande ģaldı ki bi’l-fi‘l bu ĥaşletlere düşesin dimekdür. (...)

﴿ قدر خود بشناس هر جایى مکرد ﴾ Kendi ģadrüñi añla; her bir yire ģolanma. Ya‘ni; ģadrüñe ģalel virecek yire tereddüd eyleme dimekdür. Nitekim *beyt*:

³⁶ Ü412a ve Ü412b boştur. Metin Ü413a’dan devâm etmektedir.

سکونی بدست آوری بی ثبات
که بر سنک کردان نروید نبات

bu beyānda şāhiddür. **Her cāyīde** yā³-i şāniye vahdet içündür; «her bir yire» dimekdür. Beyne'n-nās «hercāyī» didikleri bu ma'nāya mebnīdür ki her yire tereddüdi olana ıtlāk iderler. Her yire tereddüd hıffetden nāşīdür. Ve hıffet āfātdandır. Kişi kendi qadrini zayıf itmemek gerekdür. Ve bunuñ temşilinde nāzım eyidür:

﴿ هرکه کرد کوره انکشت کشت ﴾ Her kim ki kömür ocağımuñ semtine döndi. Ya'nī; tarafına tolandı. **Gird**, kesr ile «taraf»; **küre**, «ocaq»; **enkişt**, feth-i hemze ve kesr-i kâf-ı 'Arabī ile «kömür»dür. **Geşt**, feth-i kâf-ı 'Acemī ile māzī-i müfred-i gā'ibdür; «tolandı» dimekdür. Maşdarı «geştin»dür; dönmek ma'nāsınadır.

﴿ جامه از دودش سیاه و زشت کشت ﴾ Cāmesi anuñ tütüninden qara ve çirkīn oldı. İmdi küre-i fahm yirinde olan mülevveş yire [Ü413b] varmaq ve füssāk u harām-zādeler ile qonışmaq buña mişāldür ki yanlarına varan muqayyed-i cerīde-i bed-fi'āldür. **Geşt**, feth-i kâf-ı 'Acemī ile bunda «oldı» ma'nāsına ef'āl-i nākışa-i Fārisīden, māzī-i müfreddür.

﴿ آنکه با عطار میکردد قریب ﴾ Ol kimse ki 'aṭṭāra qarīb olur. 'Aṭṭār, [S432b] «misk ü 'anber ü hoş-bū şatana» dirler. Bunda nāzım-ı merhūmuñ maḥlaş-ı pākine ve kitābında olan naşāyılı, ke'l-miski fi'r-revāyılı idigine işāret vardır. Ve bundan iştimām-ı revāyılı-ı ṭayyibe, 'aṭṭāra yaqın olmağa vābestedür. Nitekim **qarīb** kelimesinde buña delālet zāhirdür. Binā'en 'aleyh eyidür:

﴿ او همی یابد ز بوی خویش نصیب ﴾ O kimse dükeli laṭīf qoqudan hışşa bulur. Pes nāzım temşil-i mezkūrı müretteben tizāh idüp buyurur:

﴿ همنشین صالحان باش ای پسر ﴾ İy oğul! Şālihlere hem-nişīn ol. Tā ki 'aṭṭār-mişāl olan kimseye qarīb ve büy-ı laṭīfnden pür-naşīb olan kimesne gibi behre-yāb-ı 'ıtr-ı şalāh u felāh olasin dimekdür. Ve şoḥbetüñ mü'essir idigi bī-reybdür.

﴿ هم جدا از فاسقان باش ای پسر ﴾ İy oğul! Hem fāsıqlardan cüdā ol. Tā ki küre-i enkişt dā'iresine varmağıla cāme-i pāküni nā-pāk iden kimesne gibi cāme-i bedenüni dūd-ı siyāh-ı fısq ile pür-jeng ve libās-ı qadr u ḥurmetüni enkişt-reng eylemeyesin dimekdür. **Cüdā**, zamm-ı cīm ile «ayru» ma'nāsına Fārisīdür. Türkīde daḥı müsta'meldür.

﴿ جانب ظالم مکن میل ای عزیز ﴾ İy 'azīz! Zālim cānibine meyl eyleme. Nitekim: ولا تركنوا الى الذين ظلموا فتمسكم النار bu nehyde ḥuccetdür. Rükün, ednā-yı meylüñ adıdır. İmdi āteş-i düzaḥdan ḥalāş ister iseñ anlara meyl eyleme.

﴿ ورکنی کردی از آن خیل ای عزیز ﴾ Ve eger meyl iderseñ ol gürühdan olursın iy 'azīz! Gürüh-ı zālimīnüñ ise ḥāl-i me'alleri ma'lūmdur. Pes nāzım bu āyet-i şerīfüñ ma'nā-yı laṭīfine telmiḥ ve zālime meyl idenüñ sūzān-ı nīrān olacağın taşrīḥ idüp buyurur:

﴿ رو ز اهل ظلم بکریز ای فقیر ﴾ İy faḫīr! Git; ehl-i zulmden qaç. Ya'nī; anlara qarīb ü müntesib olma.

﴿ تا نسوزی ز آتس تیز ای فقیر ﴾ İy fakîr! Keskin âteşden yanmayasın. Mısrâ'eynüñ âhîrlerinde **faķîr** lafzların îrâdda başka başka nûkteler vardur; ednâ te'emmül ile zâhir olur. Âteş-i tîzden murâd; delâletıyla nâr-ı cehennemdür, ne'üzü bi'llâhi min-zâlik. Zâlimîne meyl idenüñ hâli böyle olunca zâlimînüñ şöhetleri âteşden 'ibâretdür irâdesiyle nâzım eyidür:

﴿ صحبت ظالم بسان آتشت ﴾ Zâlimün şöheti âteş gibidür. Pes bunüñ vechi âteşe sebebiyeti ve zâliminde âteşe mahşûş ba'zı [S433a] havâşş bulındıgınuñ mısrâ'-ı sâni delâletıyla işâreti hasebiyledür. **Be-sânda** bā, zā'iddür. Sān, edāt-ı teşbihdür; «gibi» dimekdür.

﴿ زانکه خلق ازار و تند و سرکشست ﴾ Andan ki zâlim, halk incidici [Ü414a] ve yavuz u serkeşdür. Pes bu hışâl-i selâse, âteşün hâşşa-i lâzimesi oldığı gibi zâliminde dağı bu mezkûr şıfatlar mevcûd u meşhûd olmağın, şöhet ü ülfetleri ve zât-ı pür-mazarratları âteşden 'ibâret ve me'vâları âteş olmağa işâret vardur.

﴿ از حضور صالحان صالح شوی ﴾ Şâlihler meclisinden şâlih olursın.

﴿ ورنه نشینی با بدان طالع شوی ﴾ Ve eger kötüler ile oturur iseñ yaramaz olursın. Zîrâ bu iki hâlde şöhet mü'essirdür. Nitekim tafşili sebķ eylemişdür. **Taliḥ**, «yaramaz ve egri» ma'nâsınadır. Pes egri ile konuşan toğrınuñ egri olacağı elif ile lâmuñ mücâveretinden ma'lûm ve encâmı «lā» olmağ hüveydâdur.

﴿ هرکه او با صالحان همدم شود ﴾ Her kimse ki şâlihler ile muşâhib olur. Bunda şâlihândan murâd; muṭlaķâ mü'minândur ki anlar ile teḥâbüb, kemâl-i îmân ve bâ'is-i duḥûl-i cinândur. Nitekim: والذی نفسی بیده لا تدخلون الجنة حتى تؤمنوا ولا تؤمنون حتى تحابون اولا ادلكم على شیئ اذا افعلتموه hadîs-i şerîfi buña dâlldür. Ve ifşâ'-i selâm vücûd-ı muḥâbebe şâhid-i hâldür. Ve ifşâ'-i selâmuñ beyânında; kişi bildigine ve bilmedigine selâm virüp ve selâmını işitdurmekdür dimişlerdür. (...)

﴿ در حریم خاص حق محرم شود ﴾ Ḥarîm-i hâşş-ı Ḥaḳḳda maḥrem olur. **Şeved**, «olur» dimekdür. Fa'îl-i zamîr-i müstetir «her ki o»ya râci'dür. Ḥulâşa-i ma'nâ; o kimse ḥarîm-i hâşş-ı Ḥaḳḳda şâlihlere maḥrem olur dimekdür. **Ḥarîm-i hâşş-ı Ḥaḳḳdan** murâd; cenâb-ı quds-i İlâhîdür ki aña ancağ merdân-ı İlâhî vâşıl ve mazhar-ı 'inâyât-ı nâ-mütenâhî olurlar. Yâḥod [S433b] cinân-ı 'Adndür. (...)

﴿ ای پسر مکنار راه شرع را ﴾ İy oğul! Ṭarîḳ-ı şer'î geçme. Dâ'im ṭarîḳ-ı şer'îde sâlik olup şer'î elden ḳoyma dimekdür.

﴿ اصل یابی کر بگیری فرع را ﴾ Eger fer'î tutar iseñ aslı bulursın. **Aşl**, her şey'ün köki; **fer'**, şecerün efnân u a'lâsına dir(ler). Pes buña göre nâzımuñ kelâmında کلمة طيبة مثلا ضرب الله الم تر كيف ضرب الله مثلا کلمة طيبة 37 (فی الارض) و فرعها فی السماء âyet-i şerîfine işâret vardur. Mâ-naḥnü fihe mülâyim olan ma'nî-i murâd, Tefsîr-i Ḳâḍide olan taḥḳîḳden müstefâddur, fe'rci' ileyh. [Ü414b] Meşâyîḥ-ı müteḥaḳḳîḳîn 'indeinde aşldan murâd ṭarîḳat ve fer'den murâd; şer'atdür. İmdi ma'nâ; eger şer'ati tutar iseñ ḥaḳḳati bulursın dimek olur. Ve şer'at ile ḥaḳḳat birbirlerine lâzım ve melzûmlardur.

Şöyle ki; Hakkıya mevşül olan tarîk-ı müstaķimüñ zâhirine şerî'at ve bâtınına haķîkat dimişlerdür. Ve sâbıkan min-vechin beyân olındığı üzre şerî'at; vezâ'if-i 'ubüdiyyeti iķâmetdür. Ammâ haķîkat; müşâhede-i rubübiyyetdür dimişlerdür. Ve erbâb-ı işârâtüñ maħallerinde yazdıkları üzre bu bahşüñ su'âl ü cevâbı dil ile cân miyânesinde vâkı' olup, dil-i şâf cân-ı leţâfet-ittişâka eyitmiş: "İy cân! Şerî'at ve tarîkat ve haķîkat nedür?" Pes cân eyitmiş: "İy dil-i pāk! Şerî'at nişândur; tarîkat beyândur; haķîkat hayâtdur" Pes dil eyitmiş: "İy cân! Bu beyân-ı latîfi artur." Ol zamân cân eyitmiş: "Şerî'at hürmetdür; tarîkat hizmetdür; haķîkat himmetdür." Pes dil eyitmiş: "Bunlaruñ [S434a] semereleri nedür?" Cân eyitmiş: "Semere-i şerî'at, vefâdur; semere-i tarîkat, rāh-ı 'ışk-ı fenâdur; semere-i haķîkat, «el-beķā' ba'de'l-fenā» hasebince fenâdur; semere-i haķîkat, beķâdur." Pes dil eyitmiş: "İy cân-ı pāk! Vefâ ve fenâ ve beķâ nedür?" Cân eyitmiş: "Vefâ, dostuñ 'ahdine miyân-bestelikdür; fenâ, 'aşıkuñ kendüliginden bî-hod olmaķdur; baķā, Hakkıya ulaşmaķdur." intihâ. Pes mertebe-i beķâda olanlara beyne'l-meşâyıh vâşılın ta'bîr iderler. Meşelâ hazret-i Mevlânâ gibi ki laķablardı; sultânü'l-'arîfin ve burhânü'l-vâşılındur. (...[S434b]...) İmdi şerî'at üzre 'âmil olur iseñ haķîkate vâşıl olursın:

[Ü415a] ﴿ از شریعت کر نهی بیرون قدم ﴾ Eger şerî'atden taşra ķadem koyasın. Ya'nî; vezâ'if-i 'ubüdiyyeti edâ ve imtişâl-i şer'-i ğarrâdan taşra hareket eyleyesin dimekdür.

﴿ در ضلالت افتی و رنج و الم ﴾ Dâlâlet ü renc ü eleme düşersin. **Dâlâlet**, «güm-râhlıķ»dur.

Renc ü elemden bunda murâd; 'azâb-ı 'uķbâdur.

﴿ هرکه در راه ضلالت میروید ﴾ Her kim ki azğunluķ yolına gider.

﴿ از جهالت با بطالت میروید ﴾ Cehâletden nâşî beţâlete gider. **Ez**, min-i beyâniyye ma'nâsınadır. **Cehâlet**, «bilmezlik» ma'nâsınadır. **Beţâlet**, «hîlâf-ı Hakkı»a; **mî-reved**, «gider». Meşelâ fırâķ-ı dâllenüñ gitdikleri rāh-ı dâlâlet gibi. Ba'zı nüshada mışrâ'-ı şânî böyle vâkı'dur: ﴿ هرچه دارد جمله غارت میشود ﴾ Ma'nâ; a'mâlden her ne tutar ise cümle yağmâya gider. Ya'nî; kendüye bir nef'-i âhîret hâşıl olmaz dimekdür. Pes dâll olan kimesneye câhil ü bâtıl tesmiye olınmağa bunda işâret vardur. Ve câhil ü bâtılıñ işi 'atıl olacağı bî-reybdür. Ve mezâhib-i bâtılanuñ aşlı altıdur ki anlar; Ķaderiyye ve Cebriyye ve Revâfız ve Ĥavâric ve Mu'tezile ve Müşebbihe. Ve bunlaruñ her biri on ikişer fırķa olmağın cümlesi yetmiş iki olur. Ehl-i sünnnet ve cemâ'at mezhebi bunlaruñ ğayrı olmağın mezâhib yetmiş üç olur. ستفرق امتی el-ħadîş ħadîş-i şerîfi mücebince, mezâhib-i bâtılanuñ cümlesi nârdadır. İllâ fırķa-i nâciyye olan Ehl-i sünnnet ve cemâ'at selâmet ile kenârdadır, intihâ. İmdi:

﴿ حق طلب و ز کار باطل دور باش ﴾ Hakkı taleb eyle ve bâtıl 'amelden ırâķ ol. Ya'nî; Hakkıya tâbi' ve bâtıl 'amelden ba'îd ol dimekdür. **Ez**-cümle:

﴿ در سخا و مردی مشهور باش ﴾ Şehâda ve âdemlikde meşhür ol. Ya'nî; şehâ ve âdemiyyetde olmağı 'âdet eyle dimekdür.

﴿ هرکه نکزیند صراط مستقیم ﴾ Her kim ki şırât-ı müstaķimi intihâb eylemez. **Ne'ğzined**, «ügürtlemek» ma'nâsına olan «güzîden»den müstaķķ-ı nefy-i istikbâldür; «intihâb eylemez» dimekdür.

³⁷ Bu kelime adı geğen tefsîre aittir.

Žarūret-i vezn için kāfi sākindür. [S435a] **Şırāṭ-ı müstaḳīm**, ṭarīḳ-ı Muḥammedīdür. Nitekim haberde gelmişdür ki: Bir gün Faḥru'l-enām 'aleyhi's-selām ḥazretleri maḥzar-ı eşḫāb-ı kirāmda mübārek engüşt-i mu'cize-nizāmiyle bir ḥaṭṭ-ı müstaḳīm naḳş idüp: “Cennet yolu budur” didi. Ba'ḍehü ḥaṭṭ-ı mezkūruñ her ṭarafına otuz ikişer ḥuṭūṭ-ı saḳīme çeküp: “Bu ḥaṭṭlaruñ her birinde şeyṭān oturur. Ve ṭarīḳ-ı müstaḳīm budur diyü mü'mini idlāle sa'y ider” diyü buyurmuşdur, kezā-ft-Şerḥ-i Kırsēhrī. İmdi ṭarīḳ-ı müstaḳīmi koyup ṭarīḳ-ı saḳīme giden:

﴿ در عذاب آخرت ماند مقیم ﴾ **Azāb-ı āḫiretde muḳīm** ḳala. Bu cümle-i ḥaberdür; inşāya daḫı muḥtemeldür.

﴿ در ره شیطان منه کام ای اخی ﴾ İy aḫī! Şeyṭān yolına adım ḳoyma ve sa'y eyleme. **Kām**, kāf-ı 'Arabī ile bunda «adım» ma'nāsınadır ki 'Arabīsi ḥaṭvedür. **Me-nih**, feth-i mīm ve kesr-i nūn ile nehy-i ḥāzırdur; «ḳoyma» dimekdür.

﴿ تا نکردی خوار و بدنام ای اخی ﴾ Tā ki iy āḫī! Ḥaḳīr ü bed-nām olmayasın. Pes şeyṭāna ittibā'idenüñ ḥaḳāret ü bed-nāmlığı vāreste-i ḳayd-ı beyāndur. Ḳaldı ki ṭarīḳ-ı müstaḳīme sālīküñ nişānı vardır. Budur ki beyān olunur:

﴿ هر که در راه حقیقت سالکست ﴾ Her kim ki ḥaḳīḳat rāḫına sülük idicidür. [Ü415b] Bunda sālīk, müntehī vü mübtedīye şāmildür.

﴿ روز و شب خائف ز قهر مالکست ﴾ Gündüz ü gice Mālik-i müte'ālūñ ḳahrından ḳorḳıcıdır. **Ḳahr**, «helāk» ma'nāsınadır. Bunda olan nikāt-ı 'aşıḳāne, erbāb-ı kemāle ḥaḫfı degüldür. Pes sülük neden 'ibāret idigine min-vechin īmā zımnında nāzım eyidür:

﴿ بر خلاف نفس کن کار ای پسر ﴾ İy oḡul! Nefsüñ ḫılāfı üzre 'amel eyle.

﴿ تا نیفتی خوار در نار سقر ﴾ Tā ki ḫor oldıḡım ḫāldē nār-ı saḳara düşmeyesin. Ba'zı nüḫhada ḫ^vār yirine zār vāḳı'dur. Ma'nāsı ma'rūfdur. Bunda nefsdēn murād nefs-i emmāredür ki altı ḥaşlet-i mühlīkesi vardır. Anlar; buḫl u ḫırş u şehvet ü kibr ü ḫased ü ḡaḍābdur. **Nār-ı saḳar**, ma'rūfdur. İmdi mehālik-i nefis keşīr oldıḡından ittibā'ı, sebeb-i vuḳū'-ı nār ve 'adem-i ittibā'ı, selāmetdür dimege bunda delālet zāhirdür.

Der-Beyān-ı Ān Ki Dostī-rā Ne-Şāyed

﴿ دوست اگر باشد زیان کار ای پسر ﴾ İy oḡul! Eger dost ziyānkār olur ise. **Ziyānkār**, «zarar işler» dimekdür ki murād; zararlıdur.

﴿ تو طمع زان [S435b] دوست بر دار ای پسر ﴾ İy oḡul! Sen ol dostdan ümīdi ḳaldur. Ya'nī; anı terk eyle dimekdür. **Tu**, ḫiṭāb içündür; «sen» dimekdür. Ba'zı nüḫhada tu yirine rev vaḳı'dur ki git dimekdür. **Ṭama'**, bunda «ümīd» ma'nāsınadır. **Z'ān dost**, «ol zararlı dostdan» dimekdür. Meşelā; dostluḡında vefādār olmayan dūnyā vü füssāḳ u füccār ve sā'ir idbārlar gibi.

﴿ هر که میکوید بدیهای تو فاش ﴾ Her kim ki senüñ ḳabāyıḫ u 'uyūbuñı āşḳāre söyleye. Ya'nī; izḫār-ı 'uyūbuñ ile seni teşḫīr-i 'ālem eyleye.

﴿ دوست مشمارش بدو همدم مباش ﴾ Anı dost şayma ve aña hem-dem olma. Yaʿnî; şoĥbetinden fâriġ ol dimekdür. **Be'do**, «bā-o» maʿnāsınca aña dimekdür.

﴿ دوستی هرگز مکن با بادهخوار ﴾ Bāde içici ile ašlā dostluġ eyleme. **Bāde-ĥ'ār**, terkīb-i tavşīfîdür; «süci içici» demek maʿnāsına şārib-i ĥamr için ʿalem olmuştur ki maʿrûfdur. Lâkin ʿinde'l-meşāyih; sāġar-ı hevā ile nûş-ı bāde-i şehvet ve cām-perest-i ġaflet olandır.

﴿ از چنان کس خویشتن را دور دار ﴾ Ancılayın kimseden kendüni irāġ eyle. Zîrā bāde-ĥ'āruñ dostluġa sezāvār olmadığı āşkârdur.

﴿ منعمی کر میکند منع زکات ﴾ Bir maldâr eger menʿ-ı zekât ider ise.

﴿ دور از وی باش تا داری حیات ﴾ Andan irāġ ol; mā-dām ki ĥayāt tutarsın. Yaʿnî; ʿömrüñ olduġca māniʿ-ı zekâtdan irāġ ol. Zîrā anlar Ĥudānuñ mebgüzîdür. Mebgüz-ı Ĥaġġ olana ħurbıyyet fenâdur.

﴿ ای پسر از سورخواران دور باش ﴾ İy oġul! Maṭrabazlardan irāġ ol. Zîrā:

﴿ خصم ایشان شد خدای نور پاش ﴾ Cemîʿ-ı ʿālemi münevvir olan Ĥudā anlarıñ ĥaşmı oldu. Nitekim المعتكر ملعون maẓmûnından anlarıñ mebgüz-ı Ĥudā idikleri yuġaruda beyân olınmışıdı. **Nür-pāş**, terkīb-i tavşīfîdür; «nür şaçıcı» dimekdür. Ĥudā, nür-[Ü416a] efşān-ı cemîʿ-ı ʿālem olduġından şıfat vāġıʿ olmuştur. الله نور السموات والارض bu maʿnāya şahiddür.

﴿ دور شو آن کس که خواهد از تو سود ﴾ İrāġ ol o kimseden; senden fāʿide taleb ider. **Süd**, bunda fāʿide maʿnāsına, ammā mırāʿ-ı şānide «süden» ġibi «sürüp aşındurmak» maʿnāsınadır.

﴿ کر سر خود بر قدم های تو سود ﴾ [S436a] Eger kendü başını senüñ ayaġlarıña sürüp aşındurur ise de. Murād; dostluġı şürîdür, tabaşbus-ı kelbiyyesine itibâr yoġdur dimekdür.

﴿ آنکه از مردم همی کیرد ربا ﴾ Ol kimse ki dükeli Ĥaġġdan ribā tutar. Yaʿnî; ribā-ĥ'ârdur. **Ribā**, kesr-i rāʿ-ı mühmele ve fetĥ-i bāʿ-ı muvaĥĥide ile maʿrûfdur ki beyneʿn-nās fāʿide taʿbîr olunur.

﴿ زینهار اورا نکویی مرحبا ﴾ Şaġın aña merĥabā dimeyesin. Yaʿnî; andan biʿl-küllıyye ıʿrāz eyle dimekdür. Zîrā ribā-ĥ'ârlar melʿündür. Melʿün ile muġārenet fenâdur. Ve bundan māʿadā anlar ile şoĥbet ve kendülere muġārenet iden elbette aĥz ü ıʿfāsına şehâdet veyâ defter ü temessükini kitâbet ile ĥışşamend-i laʿnet olmaġ muġarrerdür. (...)

﴿ بر سر بالین بیماران کذر ﴾ Ĥastelerüñ yataġı ucına uğra. Yaʿnî; ĥastelerüñ ĥâtırların şor dimekdür. Ve istıfsâr-ı ĥâtır-ı marîzde ʿarîġ-ı mesnûn idigi işbu ĥadîs-i şerîfden maʿlûmdur: قال النبي صلى الله عليه وسلم عيادة المريض ان يضع يده على جبهة و على يده و يسئل كيف هو و يدعو بهذا الدعاء اعينك kezâ fi-Tenbîhi'l-Meĥārim. Ve daĥı edebleri vardır. Ez-cümle; ĥastelüġüñ üçüncü ġünü ʿıyāde eylemekdür. Ve ĥaste yanında çoġ oturmamak ve izĥâr-ı riġġat ile Ĥudādan ʿāfiyetin [S436b] istemekdür.

﴿ زانکه هست از سنت خیر البشر ﴾ Zîrā ki ʿıyāde-i marîz, ĥayruʿl-beşer-i şeff-ı maĥşer ĥazretlerinden sünnet-i şerîfdür. Bunda **sünnet**, «ʿâdet» maʿnāsına olmaġ zâhirdür. Zîrā ʿıyāde-i marîz, farz-ı kifāyedür. Pes farz-ı kifāye iken Faĥr-i ʿālem eşĥâb-ı kirāmdan marîzî olanlarıñ ʿıyādesin ʿâdet

buyurmuşdur demek olur. Ve beyne'l-aḥbāb 'ıyāde-i marīz, inşāf u mürüvvetüñ nişānesidür. Nitekim bir zarīf dimişdür, *beyt*:

Bir kerre de şor bāri gelüp ḥasteñi zālim

İnşāf nenüñ adı, mürüvvet neye dirler?

﴿ تا توانی تشنه را سیراب کن ﴾ [Ü416b] Mā-dām ki qadirsın şusuzı şuya qandur. **Teşne**, «şusuz» ma'nāsınadır. **Sīr-āb**, «şuya qanmış» dimekdür. **Sīrāb kon**, emrdür; «şuya qandur» demek olur. Nāzımuñ bu kelāmında, teşneyi şulamaqda qandurmaq şartındandır dimege işāret (vardur). Nitekim: *باب الجنة من سقى عطشان فاروآه فتح له باب الجنة* ḥadīs-i şerīfinde olan «fe-irvā'ühü kelime-i laṭīfi bu işārete dālldür.

﴿ در مجالس خدمت اصحاب کن ﴾ Meclislerde eşḥābuñ ḥizmetin eyle. **Mecālis**, «meclis»üñ cem'idür. Bunun cem' şīgasıyle ityānında, ḥizmeti 'ādet eyle dimege işāret vardur. **Eşḥāb**, ma'rūfdur; «şoḥbet eyledigüñ ehl-i meclis» dimekdür. Aḥbāb dimeyüp eşḥāb dimesinde, Eşḥāb-ı Şuffeye ḥizmet iden kurrā'-i heftāduñ sīretlerin i'tiyād eyle demek nüktesine imā vardur. Zīrā anlar mescid-i Rasūlü'llāhuñ şuyını ityān ve Eşḥāb-ı Şuffenüñ ḥizmet-i şerīflerini dāmen der-miyān iderler idi. Tafşīli qarīnen beyān u 'ıyān olınmışıdı. Yāḥod; şoḥbet eyledigüñ meclisde her kim olur ise ḥizmetin eyle dimege ta'mīm qaşdı içündür demek laṭīfdür.

﴿ خاطر ایتم را در یاب نیز ﴾ Yetimlerin ḥāṭırın daḥı ḥoş añla. Ya'nī; ḥāṭırların ele alup nevāziş eyle. **Der yāb**, «ḥoş añla» ma'nāsınadır. Ḥāṭırların añlamak, meksūru'l-bāl oldıkların fehm ile kendülere nevāziş eylemegi mūcibdür. **Nīz**, «daḥı» dimekdür.

﴿ تا ترا پیوسته حق دارد عزیز ﴾ Tā ki Ḥaqq te'ālā seni dā'im 'azīz ṭuta. Pes devām-ı 'izzet, dāreynde mu'azzez olmaḡı mūş'irdür.

﴿ چون شود کریان یتیمی ناکهان ﴾ Çünkü bir yetim nā-gāh [S437a] ağlayıcı olur. **Giryān**, «ağlayıcı» dimekdür. Bundan murād; kendüyi ağladıcı yoḡıken nā-gāh ağlamasıdır. Zīrā ağladıcınıñ fi'liyle olan qarīben beyān olınacaqdur.

﴿ عرش حق در جنبش آید آن زمان ﴾ Ol zamānda 'arşu'llāh ḥareket ü ihtizāza gelür. Pes bunda *اهتز العرش لبكائه* ḥadīs-i şerīfine telmīḥ vardur.

﴿ چون یتیمی را کسی کریان کند ﴾ Çünkü bir yetimi bir kimse giryān ider.

﴿ مالک اند دوزخش بریان کند ﴾ Ḥāzin-i cehennem olan Mālik anı cehennemde büryān ider. Ta'zībi Mālike nisbetde 'azābınıñ şiddetine imā vardur. Ve envā'-ı 'āzābdan büryān lafzınıñ delāleti üzre; yetimi ağladanı cehennemde şiş ile kebāb ider gibi 'azāb iderler dimege işāret vardur.

﴿ آنکه خندانند یتیم خسته را ﴾ Ol kimse ki ḥaste yetimi ḥandān ider. Ya'nī; sevindürür dimekdür. **Yetimi ḥaste** ile tavşīf tarahḥumendür. Yāḥod yetimüñ mecrūḥu'l-fu'ād idigin iş'ār içündür. Zīrā ḥaste Fāriside «mecrūḥ» ma'nāsınadır. Marīza ḥaste didikleri mecāzdur.

﴿ باز باید جنت در بسته را ﴾ Kapısı baḡlu cenneti açk bulur dimekdür.

﴿ هرکه اسرار کند فاش ای پسر ﴾ İy oḡul! Her kim ki esrāruñı ifşā ider.

﴿ از چنان کس دور میابش ای پسر ﴾ İy oğul! Ancılayın kimseden ırak ol. *Beyt*:

[Ü417a] چو شمع هرکه بر افشای راز شد مشغول

بسش زمانه بمقراض در زیان کیرد

Ya'nî; her kim ki şem^c gibi ifşâ-yı râz eyledi; çok vâkı^c olur ki zamâne anuñ dilini keser. İmdi o mişllü dili kesilecekden dūr olmak gerekdür.

﴿ در جوانی دار پیرانرا عزیز ﴾ Yigitlügüñde sâl-ğorde-i rüzgâr olan pîr ü ihtiyârları 'azîz tut.

﴿ تا عزیز دیگران باشی تو نیز ﴾ Tâ ki sen dağı sâ'irlerüñ 'azîzi olasın. Ya'nî; saña da ihtiyârluğüñde i'zâz u ihtirâm iderler dimekdür. Pes bunda eyülük iden eyülük bulur dimege işâret vardur.

﴿ بر ضعیفان کر بخشایی رواست ﴾ Eger zu'afâ üzerine şefkat ü merhâmet idesin; revâdur. Zu'afâ kuvvetsizler dimekdür; gerek mâlen ve gerek bedenlen olsun, her birlerine şâmıldür. **Bağşâyî**, muzâri-i müfred-i muğâtabdur; «rahm idesin» dimekdür. Maşdarı «bağşüden»dür. Muzâri'inde vâv elif ile yâ'ya kalb olunmuşdur. **Revâst**, «ma'külür» dimekdür.

﴿ کین [S437b] ز سیرتهای خوب اولیاست ﴾ Ki bu evliyâlaruñ hûb sîretlerindendür. **K'in**, «ki in» lafzlarından muğaffedür. İn, ism-i işâretdür; müşârun ileyhi «bağşâyîş ber-zu'afâ»dur. Pes zu'afânuñ mu'ini Ĥudâ oldığından, Ĥudâ dostları, Ĥudânuñ dostlarına dostluk ider dimege bunda imâ vardur. Ve i'ânet-i zu'afâ, sîret-i hasene-i evliyâ oldığı ĥâzret-i Mevlânânuñ *mesnevî*:

مر ضعیفانرا تو بی خصمی مدان

از نبینی اذ جاء نصر الله بخوان

beytinden nümâyândur. Bunda murâd; bed'-i İslâmda eşhâb-ı kirâm zu'afâ ve a'dâ'-i dîn aqvıyâdan iken, Ĥudâ-yı müte'âl Rasûline nuşret virüp a'dâya gâlib eyledi. Bu nuşretde, evliyâ'u'llâh olan eşhâb-ı kirâm (ve) ĥâzret-i Rişâlet-penâh cân ve baş ile birbirlerine i'ânet kıldılar. Şümme ve şümme i'ânet-i zu'afâ ĥişâl-i evliyâdan oldığına نصرالله اذا جاء nâzük güvâhdur dimekdür.

﴿ بر سر سیری مخور هرکز طعام ﴾ Toğluk başı üzerine hergiz ta'âm yime. Ya'nî; idhâlü't-ta'âm 'ale't-ta'âm eyleme.

﴿ تا نمیرد در برت دل ای غلام ﴾ İy gulâm! Tâ ki sineñde qalbün ölmeye. Pes keşret-i eklde maraz iki nev^c üzredür: Biri cismânîdür. Nitekim البردة رأس كل داء ve dağı الحمية دواء bu ma'nâda hüveydâdur. Berede, fetḥ ü taḥrîk ile keşret-i ekl ma'nâsınadır. Ĥimye, kesr-i hâ ve sükün-ı mîm ile ta'âmdan perhîz eylemek ma'nâsınadır. Ve biri dağı maraz-ı ma'nevîdür ki ol qalbün imâtesidür. Bu 'illet sâ'ir 'illetlerden ĥaṭarludur ve dünyâ vü 'uqbâya zararlıdur. İmdi keşret-i ekl ile qalbi öldürüp, mezâr-ı sîne de maqbûr ve feyz-i İlâhîden maḥrûm u mehcûr eylemekden ĥâzer gerekdür. Nitekim nâzım eyidür:

﴿ علت مردم ز پر خواری بود ﴾ Âdemüñ marazı çok yiyicilikden olur. **Pür-ğ'ârî**, yâ'-i maşdariyye ile «çok yiyicilik» dimekdür.

﴿ خوردن پر تخم بیماری برد ﴾ Çok yimek ĥastelüğüñ toğmıdur. Ya'nî; menşe' ve mebnâ' 'aleyhidür. **Ĥorden-i pür**, «keşret-i ekl» ma'nâsınadır. **Bimârî**, «ĥastelük» dimekdür.

[Ü417b] ﴿ راحتى نبود حسود شوم را ﴾ Ḥasūd-ı şüm için bir rāḥat olmaya. Nitekim: ليس bu beyāna dālldür. **Şüm**, «bed-ṭālī» dimekdür.

﴿ كاذب بدبخت را نبود وفا ﴾ Bed-baḥt olan yalancı için vefā olmaya.

﴿ هر منافق را تو دشمن دار باش ﴾ [S438a] Her münāfiqı sen düşmān ṭutıcı ol. **Düşmendār**, terkīb-i tavşīfidür; «düşmān ṭutıcı» dimekdür.

﴿ از وی و از فعل او بیزار باش ﴾ Andan ve anuñ fiʿlinden bīzār ol. Yaʿnī; münāfiqdan ve nifāqdan ḥazer eyle dimekdür. Vey daḥı o lafzları zamīrlerdür; münāfiqa rāciʿlerdür.

﴿ توبه بدخو کجا محکم بود ﴾ Bed-ḥūy olanuñ tevbesi kande muḥkem ola. İstifhām-ı inkārī ile muḥkem olmaz dimekdür. **Bed-ḥū**, «kötü ḥūylu» dimekdür. Meşelā; ḥizān u fāḥiše olan zenān ve emşalleri olan bed-ḥūyān gibi kimseleruñ tevbesine ṭurdıḡın görmüş olmamaḡ gerekdür. İmdi bu maḡüleleruñ tevbesine iʿtimād eyü degüldür. *Li-şāriḥihī*.

Olmaz ḥayāʾ-i dīdesi bī-ʿār olanlaruñ

Menfūr olur fiʿālī kem-eṭvār olanlaruñ

ʿAhd u yemīn ü tevbesine itme iʿtimād

Aşlı denī cibilleti murdār olanlaruñ

﴿ مر بخیلانرا مروت کم بود ﴾ Baḥīller için mürüvvet olmaz. **Mer**, bunda zāʾiddür. **Kem buved**, bunda ne-buved maʿnāsına «olmaya» dimekdür. Pes **baḥīylānuñ** bī-mürüvvet olduḡları şüret ü sīretlerinden nümāyāndur.

﴿ تا شود دین تو صافی چون زلال ﴾ Tā ki senüñ dīnuñ zülāl gibi şafī ola. **Şafī**, «küdüretten pāk» dimekdür. **Zülāl**, parmaḡ kadar bir ḡurd gibi nesnedür ki içi tolu şu olur. Ve ol şu şekerden ve ḡardan şovuk ve beyāz olur. Lākin zülāl-i mezkūr her yirde olmaz. Ancaḡ Ercis nām bir taḡda olur ki yaz ve ḡış cebel-i mezkūruñ başından ḡar eksik olmaz.

﴿ باش دائم طالب قوت حلال ﴾ Dāʾim ṭālib-i kūt-ı ḥalāl ol. Pes dünyā, dār-ı tesebbüb ü iktisāb olmaḡın gāḥ ṭālib-i maʿāş ve gāḥ mütedārik-i zād-ı maʿād olmaḡ gerekdür. Lākin maʿāş, ḥalāldan gerekdür ki ʿabdüñ dīni zülāl gibi pāk ola. Nitekim ḥadīs-i şerīfde طلب الحلال جهاد فان الله يحب العبد المحترف gelmişdür. Ve ḥazret-i Luḡmān ʿaleyhiʾs-selām, veled-i muḥteremine: يا بنى استعن بالكسب الحلال diyü buyurmuşdur.

﴿ وانکه باشد در پی قوت حرام ﴾ Ve ol kimse ki ḥarām rızḡ ardında ola. Yaʿnī; rızḡını ḥarāmdan kāsib ola dimekdür.

﴿ در تن او دل همی میرد تمام ﴾ Anuñ cesesinde [S438b] ḡalb tamām ölü. Pes meyyit olan ḡalbuñ aḥvālī maʿlūmdur. Ve ḥadīs-i şerīfde حرم الجنة على جسد غدى الحرام vārid olmuşdur.

Der-Beyān-ı Şıla-i Raḥm Mī-Güyed

﴿ رو بپرسیدن بر خویشان خویش ﴾ Kendi aḡribālarınıñ yanına ḡāṭırların suʾāle var ve anlar ile mülākāt idüp muşāḥabet eyle. **Rev**, emr-i ḥāzırdur; «ḡit» dimekdür. **Be-pursiden**, «şormaḡa»; **ber-**

ḥṡṡān-ı **ḥ**ṡṡ, tetābu^c-ı izāfāt ile «kendi aḳribālarınınuñ yanına» dimekdür. Zīrā ber lafzı bunda «yan» ma^cnāsınadır. **Ḥ**ṡṡān, «aḳribā»dur; **ḥ**ṡṡ, «kendüñ» dimekdür.

﴿ تا که کرد مدت عمر تو بیش ﴾ Tā ki ^cömrinüñ müddeti ziyāde ola. Nitekim ḥadīṡ-i [Ü418a] şerīfde صلة الرحم ترايد العمر vārid olmuşdur. (...) Ve şıla-i raḥmüñ ma^cnāsı; aḳāribe ṡṡāl-i iḥsān u ikrām idüp isā'et ile ḳaṡ^c-ı raḥmi terkden 'ibāretdür. Pes ḳaṡ^c-ı raḥm idenüñ ḥālını beyānda nāzım eyidür:

﴿ هر که کرداند ز خویشاوند رو ﴾³⁸ Her kim ki kendi aḳribālarından yüz döndürür. **Ḥ**ṡṡāvend, «aḳribā»dur. **Rū**, «vech» ma^cnāsınadır.

﴿ بی کمان نقصان پذیرد عمر او ﴾ Şeksiz anuñ ^cömrü noḳşān-pezīr olur. **Pezīred**, «ḳabül ider» dimekdür. **Ömr-i o**, «anuñ ^cömrü» dimekdür. ^cÖmr, ma^clūmdur. O, zamīrdür; «her ki»ye rāci^cdür. Ḳaldı ki bu beyt-i sābıḳ, aḳribāyı gördikce irāz-ı vechüñ beyānındadır. Ammā bi'l-küllüyye kendüleri terküñ [S439a] ḥālını beyānda nāzım eyidür:

﴿ هر که او ترک اقارب میکند ﴾ Her o kimse ki aḳribāların bi'l-küllüyye terk ider. Ya^cnī; adların añmaz ve oldıḳları yire varmaz.

﴿ جسم خود قوت عقارب میکند ﴾ Kendi cismini 'aḳreblere ḳūt ider. Ya^cnī; ba'de'l-mevt cesedin fidā-yı 'aḳārib ider dimekdür. **ʿAḳārib**, cem^c-i 'aḳrebdür. Pes bunda ḳāṡı^c-ı raḥme, ledḡ-i 'aḳārib ile 'azāb olındığına delālet vardır. Belki ledḡuñ mā-adāsı vücūdı 'aḳāribe ḡidā olmaḳ zāhirdür. Ḳaldı ki ḳāṡı^c-ı raḥmüñ cismi yılana ḡidā olur dimek, 'aḳāribden eşedd ve māruñ ḡidāsı türāb olageldiginden, cesed-i ḳāṡı^cı laḥmen ve türāben yılan yir dimek daḫı mübālaḡayı beyānda efyed iken 'aḳāribe taḥşışa nükte vardır. Budur ki; nīk ü bed herkes kendi münāsibiyle müvāneset ider. Pes ḳāṡı^c-ı raḥme, 'aḳāribüñ ḡāyet ile münāsebeti vardır. Zīrā 'aḳārib toḡdıḡda anasınınuñ ḳarnında iken anasınınuñ yüregi yiyüp ve ḳarnın yarup öyle toḡar. Ḥattā anadan kör toḡdıḡına sebep budur. Ve kendi anasına itdigini evlādından bulur dimişlerdür. Veyāḥod lafz-ı aḳārib ile 'aḳāribüñ ekṡer-i ḥurūfları bir olup, hemān birbirlerine baş ve göz mübādele eyleseler aḳārib, 'aḳārib olur. Yāḥod irāde-i 'aliyye-i Ḥaḳḳ ile 'azābları böyledür. 'Azābda şiddet ü za'f uḳūl-i beşerden ḥāricdür dinür. Yāḥod nāzım bunda beyne'l-meşāyıḥ maḳūl olan nükte-i daḳıḳaya işāret buyurmuşdur. Şöyle ki; ḳaṡ^c-ı raḥm bir fi'l-i redī'dür ki 'ālem-i mişālede 'aḳreb olmaḡın, ḳāṡı^c-ı raḥmuñ cismini ḡidā idecekdür dimekdür. 'Ālem-i mişālden murād; ekābir-i evliyā vü meşāyıḥ-ı 'urefānuñ beynlerinde müşbet olan bir 'ālemdür ki nāmına 'ālem-i mişāl dimişlerdür. Beyānı şöyledür ki; bu 'ālem-i ecsām-ı māddiyye ile 'ālem-i ervāḥ-ı mücerrede miyānesinde bir 'ālem-i diḡer vardır ki ecsām-ı keşīfeden laṡīf ve ervāḥ-ı laṡīfeden keşīfdür. Ya^cnī; tecezzī vü aḳsāma ḳābiliyyetde ecsāma müşābihdür. Ve heyūlā vü şüretten tecerrüdde ervāḥa mümāşıldür. Ve her nesne ki bu 'ālemde mevcüddür elbette anuñ mişāli ol 'ālemde meşhüddür. Yā ittiḥād şüretiyle ki meşelā şuyun mişāli [S439b, Ü418b]'ālem-i mişālede yine şudur. Veyā teḡāyür şüretiyle ki meşelā; 'ilmüñ mişāli, 'ālem-i mişālede süddür. Ve aḥlāḳ-ı ḥasenenuñ mişāli, besātīn ü reyāḥīn ve eṡmār-ı lezzet-aḡīn ve enhāru lezzeten li'ş-şāribīndür. Ve aḥlāḳ-ı redī'enüñ mişāli zulumāt u ḡayāhib ve ḥayyāt u 'aḳārib ve ḡassāḳ u ḡıslīndür, kezā fi'l-Meşnevī. Pes

³⁸ Bu mısra ile müteākib mısra ve şerhleri Ü nüshasında mevcut deḡildir.

aķārib, bed-eʔāl oldıķda şılasını ityān lāzım mıdır veyā ķatı mı gerekdır ve ķātı ne lāzım olur? diyü suʔāl-i muķādder neşyān itmegin nāzım cevāb tārıķııle eyıdır:

﴿ کرچه خویشان تو باشد از بدان ﴾ Egerçi aķribālaruñ kötülerden yaʔnī; bedān u füssäķdan ola.

﴿ بدتر از قطع رحم چیزی مدان ﴾ Ƙaţı-ı rahmden kötörek bir nesne bilme. Yaʔnī; ķaţı-ı rahm anlaruñ bedliklerinden bed-rekdır. İmdi aķāribüñ her ne ķadar ķadr-i ihsānı nādān ve ihsān muķābilinde isāʔetleri nümāyan ise de anlardan ķaţı-ı ihsān eyleme dimekdır. Nitekim İmām Müslim rahımehuʔllāhuñ taķrıcııle Ebü Hüreyre rażıyaʔllāhu ʔanhudan mervıdır ki buyurur: Bir racül meclis-i Faķr-i ʔālem şallaʔllāhu ʔaleyhi ve selleme gelüp eyitdi: “Yā Rasūlaʔllāh! Benüm birkaç aķribālarum vardır ki kendülere ben şıla iderem; kendüler beni ķaţı iderler. Ve kendülere ihsān iderem; anlar baña isāʔet iderler. Ve ben kendülere hılm iderem; anlar baña kelām-ı ķabıķ söylerler.” Ol zamān Faķr-i cihān bu ķadıs-i dürr-eşān ile ol racüle böyle ķıķāb-ı ʔālı idüp buyurdı ki: لئن كنت كما قلت فكأنما تسفهم المل ولا يزال معك من الله تعالى ظهير عليهم Tüsıffühüm, ifʔāl bābından teţaʔum maʔnāsınadır. El-mell, fetı-i mım ile remād-ı ģārr maʔnāsınadır. Pes maʔnā-yı şerıf; eger senüñ maķülüñ didigüñ gibi ise keʔenne anlara remād-ı ģārr yidürürsin. Yaʔnī; anlara lāķıķ olan işm, āķil-i remād-ı ģārra lāķıķ olan ālāma müşābihdür dimekdır. Yāķod senüñ anlara ihsānuñ, remād-ı ģārr yiyenüñ ģüzñ ü ģaķāreti gibi anları kendi nefslerinde maķzün u muķaķķar ider. Yāķod senüñ anlara ihsānuñ, süziş-i ģāķister-i germāsā anlaruñ aķşāların süzān ider ve daķı be-her-ģāl Allāhu züʔl-celāl saña [S440a] muʔin olup anlaruñ ezā vü cefāların def ider على ذلك مادمت Sen anlara ihsān üzre oldıķca dimekdır.

﴿ هرکه او از خویش خود بیگانه شد ﴾ Her o kimse ki kendi aķribāsından yād oldı. Yaʔnī; yād muʔāmelesi eyledi. **Bī-gāne**, «ecnebī» dimekdır.

﴿ نامش از روی بدی افسانه شد ﴾ Anuñ nāmı kötülük yüzünden meşhür oldı. **Efsāne**, bunda «şöhret» maʔnāsınadır. Ve meşel ü ģıķāye maʔnāsına gelür. Pes aķribālarımı bī-gāne yirine ķoyanuñ kötülüğü meşel-i meşhür gibi elsine-i nāsda meşhür olmaķ bī-iştibāhdır.

Der-Beyān-ı Fütüvvet

﴿ چیست مردی ای پسر نیکو بدان ﴾ İy oğul! Ādemiyyet ü fütüvvet nedür eyü bil. **Merdī**, yāʔ-ı maşdariyye ile ādemiyyet ve insāniyyet ve fütüvvet maʔnāsınadır. **Bi-dān**, emrdür; «bil» [Ü419a] dimekdır.

﴿ اولاً ترسیدن از حق در نهان ﴾ Evvelā gizlüde Ĥaķķdan ķorķmaķdur. Yaʔnī; ģavfuʔllāh, zāhir ü bāķında yek-sān olmaķdur. Baʔzı nüşhada bu beytüñ bedeline: ﴿چيست مردی ای پسر نیکی بدان﴾ ﴿ديكران﴾ ترسیدن از حق در نهان vāķıʔdur. Yaʔnī; iy oğul ādemiyyet nedür diyü suʔāl ve cevābında; ģalkā eyülük eylemegi bil. Yaʔnī; ģalkā ihsān ve eyülük itmekdür. Girü tenhāda Ĥaķķdan ģavf eylemekdür dimekdır.

﴿ عذر خواه آن مرد پیش از معصیت ﴾ Ol maʔşiyetden muķaddem ʔözr dileyici olan merd. [S440b] ʔÖzr-ģāh, terkīb-i tavşıfıdır; «ʔözr dileyici» dimekdır. **Ān merdüñ** şıfatıdır. **Piş ez-maʔşiyet**,

‘özl-ḥ^vāhuñ kayıdır; ma‘nāsı «ma‘siyet ve günāhdan muḳaddem» dimekdir. Ḥulāşa kendüden günāh şudür itmezden muḳaddem Cenāb-ı Ḥaḳḳdan ‘özl-ḥ^vāh olan kimsenüñ:

﴿ **باشدش طاعات بیش از معصیت** ﴾ Tā‘āti ma‘siyetden ziyāde ola. Ya‘nī; itizārı ḥıfz-ı İlāh ile ‘adem-i işyānına sebep olmağıla tā‘āti işyānına gālib ola dimekdir. Pes bu ḥaşletüñ fütüvvetden oldığı zāhirdür. Pīş, mısrā‘-ı evvelde bā’-i ‘Acemī ile «öñ» ma‘nāsınadır. Mısrā‘-ı s̄nīde bā’-i ‘Arabī ile ziyāde ma‘nāsınadır.

﴿ **آنکه کار نیک مردان میکند** ﴾ Kimse ki nīk-i merdān kārını ider. Bunda murād ma‘lūmdur. Ya‘nī; eyü merdlerüñ ‘amelini eyler ve anlaruñ yolına gider dimekdir. **Nīk-merdān**, ‘ilm mecrāsına cārīdür; merdān-ı Ḥudā gibi eyüler dimekdir.

﴿ **با ضعیفان لطف و احسان میکند** ﴾ Žu‘afāya luṭf u iḥsān ider. Pes žu‘afāya merḥamet ü iḥsānuñ kār-ı merdān idigi nümāyāndur.

﴿ **هرکه او باشد ز مردان خدا** ﴾ Her o kimse ki merdān-ı İlāh u evliyā’u’llāhdan ola.

﴿ **باشد اندر تنک دستی با سخا** ﴾ İhtiyāc ve el tarlığında seḥā ile ola. Buña lisān-ı şer‘de işār dirler. Bunlar ایضاً علی انفسهم ولو كان بهم خصاصة ayet-i şerīfinüñ mā-şadaqlarıdır. Bu ḥaşlet-i ḥışāl eşḥāb-ı kirām u evliyā’-i ‘izāmıdan maḳām-ı a‘lādur. Nitekim gāzve-i Yermükde ‘Ikrim ve Sehl bin ‘Ömer ve Ḥārīş bin Hişām ve Benī-Muğireden bir cemā‘at-i şoḥbet-ḳarīn rażıya’llāhu ‘aleyhim ecma‘ın ḥarr-ı Ḥicāzdan sūzān ve müşrif-i helāk olmuşlar iken miyānelerinde bir ādeme kāfī miḳdār āb-ı şāfī bulunmağın ol ābı nūş emrinde her biri nefsinün üzerine işār ile teklīfe ibtidār ve içlerinden birinüñ nūşına intizār ile cümlesi [Ü419b] teşne-leb ‘āzim-i da‘vet-i ḥazret-i Rabb oldılar ve ol ābı ‘alā-ḥālīhī koydılar, kezā fi’t-tefāsīr. (...[S441a]...) Ve daḥı işār-ı evliyā’ ḥaḳḳında naḳl-i rivāyet böyledür ki; Merdān-ı Ḥudādan birkaç kimesne zād-ı müsāfirāne olan nānların çıkarup bir süfreye vaz‘ ve tenāvüle āğāzlarında çirāğı pūf eylediler. Ba‘de’l-ba‘d süfreyi ḳaldurdıklarında gördiler ki herkesüñ vaz‘ eylediği nān ḥālī üzre süfrede ṭurur; bir luḳmesi yinmemiş. Meger her biri nefsinü āḥaruñ üzerine sırran işār itmek ile etmegi yimemişler. İmdi:

﴿ **ای پسر در صحبت مردان آی** ﴾ İy oğul! Evliyā’u’llāh şoḥbetine gel ve anlar ile hem-meclis ol. **Şoḥbet**, bunda «mücālese» ma‘nāsınadır. Ve mücāleseden murād; anlara ḥizmet ve anlardan te‘allüm-i ādāb-ı fütüvvet eylemekdür. **Der āy**, «içerü gel» ma‘nāsına emr-i ḥāzırdur. Pes evliyā’u’llāha mücālese iden berekāt-ı şoḥbetleriyle evliyā’ olur dinmişdür. Nitekim Ḥ^vāce Ḥāfızuñ *beyt*:

سنگ و کل را کند از یمن نظر لعل عقیق

هرکه قدر نفس باد یمانی دانست

beytinden ma‘lūmdur. Ma‘nā; ḥacer ü fīni nażar-ı berekātından la‘l-i ‘āḳīḳ eyler; her kim ki Yemene mensüb olan bāduñ nefesi ḳadrini bildi. Aşl bundan murād; Veysü’l-Ḳarenī ḥazretidür ki Faḥr-i ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem anun ḥaḳḳında buyurmuşlardur: انى لاجد ریح الرحمن من قبل الیمن Lākin bunda evliyā’ullāh murāddur. Ḥāşılı, her kim ki evliyānuñ nefesleri ḳadrini bildi ve anlar ile mücālesede ḥizmetlerin ihtiyār eyledi; ‘āḳıbet ol nefis, pāk-ḥizmet sebebiyle ‘ışḳ-ı İlāhiden müstefid ü müstefiz olup

seng ü gil meşābesinde ḥaḳḳīr olan kimseleri la'1 ü 'aḳḳī ḡabaḳasına [S441b] iriştirür. Ya'ñī; maḳbūl-i Ḥaḳḳ itmege ḳādir olur. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ تا نظرها یابی از فضل خدای ﴾ Tā ki faẓlu'l-lallāhdan nazarlar bulasın.

﴿ هرکه از مردان حق دارد نشان ﴾ Her kim ki evliyā'u'llāhdan nişān ḡutar. Pes ol 'alāmet budur ki zıkr olunur:

﴿ نکزرد هیچ عیب دشمن بر زبان ﴾ Düşmānuñ 'aybını hıç dile getürmez. İmdi düşmānuñ 'aybını sātir oldıḳdan şoñra dosta 'ayb bulmadıḳları bundan zāhir ve bu daḡı fütüvvetden idigi bāhirdür. Ba'zı nüshada mısrā'-ı şānī böyledür: ﴿ نکزاردند عیب مردم بر زبان ﴾ Ḥaḳḳuñ 'aybını dile [Ü420a] getürmezler. Ya'ñī; aşlā bir kimsenüñ 'aybını dile getürmezler. Belki düşmānuñ 'aybını lisāna almazlar dimekdür.

﴿ چون نخواهد مرد خصمانرا هلاک ﴾ Çünkü merd-i Ḥudā ḡaşmānuñ helākin istemez. Murād; ne ḳadar ḡaşmı keşir olur ise de dimekdür. Nitekim ḡaşmān lafzınuñ cem' gelmesinde buña delālet zāhirdür. Ve ḡaşmānuñ helākin istememek şān-ı fütüvvet-nişānlarıdır. Çünkü:

﴿ از غم مردم شود اندوهناک ﴾ Ḥaḳḳuñ ḡammından ḡuşşalu olur. Ya'ñī; ḡaḳḳuñ maḡmūmiyyetinden ḡammnāk olup ḡaḳḳuñ rāḡatın isterler dimekdür. **Merdüm**, bunda «ḡaḳḳ» ma'ñāsınadır. **Endühnāk**, «ḡuşşalu ve ḳaygulu» dimekdür. Ve ḡaşmāndan āzāde oldıḳlarında erbāb-ı fütüvvetüñ ḡālī nedür? diyü su'āl-i muḳadder peydā olmaḡın cevāb ḡarḳıyle nāzım eyidür:

﴿ می نجوید مردم انصاف از کسی ﴾ Merd-i Ḥaḳḳ, bir kimseden 'adl ü iḡḳāḳ istemez. Ya'ñī; intiḳām için 'adl-ḡ'āh olmaz. **İnşāf**, «'adl» ma'ñāsınadır. **Ez-kesī**, yā'-i vaḡdet ile «hıç bir kimseden» dimekdür. Zīrā nekre siyāḳ-ı nefyde vāḳı' olmaḡın 'umüm ifāde itmişdür. Nefy; **mī-ne-cüyed** kelimesidir. Zārüret-i vezn için edāt-ı ḡāl olan mī kelimesi ḡarf-i nefy olan nūnuñ üzerine taḳdīm olunmuşdur. Ta'birde; «ne-mī-cüyed» dimekdür. Ma'ñası; «istemez»dür.

﴿ کر رسد ظلم و جفا باوی بسی ﴾ Eger kendüye niçe niçe zulum ü cefā iriştirür ise de. Ve bu maḳām daḡı merdān-ı Ḥudā maḳāmıdır ki buña lisān-ı meşāyihda 'afv u rıfḳ dirler. Efḡal-i aḡlāḳdandır. Nitekim عن عقبه بن عامر قال قال رسول الله عليه و سلم الا اخبر بافضل اخلاق اهل الدنيا والاخرة تصل [S442a] من قطعك و تعطى من جرمك و تعفو ممن ظلمك ḡadīs-i şerīfī bu beyāna şāhiddür. Ve bu beyānda naḳl iderler ki; bir gün İbrāḡīm-i Edhemden bir süvārī 'umrānātı su'āl eyledi. Pes İbrāḡīm ḳubūristānı göstermegin süvārī ḡāzaba gelüp İbrāḡīmi urup, başını yardı. Ol zamān süvārīye İbrāḡīmuñ murādını ve İbrāḡīmuñ ḡālīni ḡaber virdiklerinde süvārī ızḡrāba düşüp İbrāḡīmden ma'ziret-ḡ'āh-ı 'afv oldı. İbrāḡīm eyitdi: “Beni urdıḡuñ sā'atde Ḥaḳḳdan senüñ için cennet recā eyledüm. Zīrā ben senden ḡayr görmişiken sen benden şerr görmeñi revā görmedüm” dimişdür.

﴿ هرکه پا اندر ره مردان نهاد ﴾ Her kim ki merdān-ı Ḥaḳḳ yolına ayaḳ ḳoydı.

﴿ کی رود هرکز بدمبال مراد ﴾ Ol kimse murād ardınca herḡiz ḳaçan gider? Ya'ñī; gitmez. Ya'ñī; murād eñsesine tābi' olmaz dimekdür. Murāddan murād; murād-ı nefsdür. **Dümbāl**, «ḳuyruḳ»dur. Ḳuyruḳ eñsede olmaḳ ḡasebiyle bunda eñse ma'ñāsınadır. İmdi fütüvvet-i kāmīle; murādāt-ı nefsāniyyeyi terkür. Binā'en 'aleyh nāzım eyidür:

﴿ ای پسر ترک مراد خویش کیر ﴾ İy oğul! Kendi murāduñuñ terkinı tut.

﴿ بعد ازان راه سلامت پیش کیر ﴾ Andan şoñra selāmet yolını uğruñda tut. Ya'nī; keyfe mā-teşā' 'āzīm-i rāh u sālīk-i tarīk-ı evliyā'u'llāh ol dimekdür.

Der-Beyān-ı Faqr Mī-Güyed

﴿ فقر میدانی چه باشد ای پسر ﴾ İy oğul! Bilür misin faqr ne ola? Ya'nī; faqr nedür? dimekdür.

İstifhām tarīkıyle:

[Ü420b] ﴿ با تو کویم کر نداری زان خبر ﴾ Saña söyleyem; eger andan haber tutmaz iseñ.

Ya'nī; haberdār degül iseñ seni aña āgāh ideyüm dimekdür. Ma'lüm ola ki nāzımuñ kelāmındaki faqrđan murād; beyne'l-evliyā maqbül ü mergüb ve dergāh-ı Haqqđan maqlüb-ı erbāb-ı kulüb olundur. Nitekim sâbıqda beyān olındığı üzre H'āce Hāfızuñ *beyt*:

دولت فقر خدایا بمن ارزانی دار
کین کرامت سبب حشمت تمکین منست

beytinden buña delālet vardur.

﴿ کرچه باشد بی نوا در زیر دلِق ﴾ Egerçi hırka altında faqr ü muhtāc ola. **Bī-nevā**, «faqr ü muhtāc» ma'nāsınadır. **Der-zīr-i delq**, «hırka altında» dimekdür.

﴿ خویش را منعم نماید پیش خلق ﴾ Kendüsini halk katında ganī gösterür ve gınā izhār ider. **Mün'im**, zamm-ı mīm ve kesr-i 'ayn ile ganī ve şāhib-i ni'met ma'nāsınadır. [S442b] **Nümāyed**, bunda müte'addī itibār olunmağıla «gösterür» dimekdür. **Piş-i halk**, «halk öñinde» dimekdür. Bu mişlü faqr'e lisān-ı şer' de faqr-i müte'affif dirler. Nitekim الجاهل اغنياء من التعفف āyet-i şer'fi buña dālldür ve 'inda'llāh bunlar maħcūbdur. Nitekim ان الله يحب المؤمن اذا كان متعففا hadīs-i şer'fi buña güvāhdur. Ve bu mertebeye vuşul gınā-yı qalbden nāşidür ki qalb andan lezzet bulmuşdur ve şāhibi ma'nada pādşāh olmuşdur. *Beyt*:

Gınā-yı qalb 'aceb kīmyā degül de nedür?

Gedā-yı şabr-güzīn pādşāh degül de nedür?

Nitekim nāzım eyidür:

﴿ کرسنه باشد ز سیری دم زند ﴾ Aç iken toqluđdan dem urur. Ya'nī; açlıqđan kimseye şikāyet eylemez ve kimseye hālini hikāyet yoluyla. **Gürsene**, zamm-ı kāf ve sükūn-ı rā ve fetħ-i sīn ile «aç» ma'nāsınadır. **Sīrī**, yā'-i maşdariyye ile toqluđdur. **Dem zened**, «izhār ider» dimekdür. Zīrā dem yigirmi ma'nāya gelür. Ma'ānīsinden biri daħı «zuhūr»dur.

﴿ دوستی با دشمنان خود کند ﴾ Kendü düşmānlarıyla dostluğ ider. Ya'nī; kendüye kötülük idene eyülük ider ve 'adāvet qaydında olmaz. Yāhod düşmānlara müdārā ider dimekdür.

﴿ کرچه باشد لاغر و خوار و ضعیف ﴾ Egerçi arıq u haqr ü za'if ola. Bu hālāt-ı selāşe mücāhede vü riyāzatuñ iktizālarıdır. Belki ihlāk-i nefis bu keyfiyyetüñ muqtezālarıdır. **Lāğar**, «arıq»; **h'ār**, «haqr»; **za'if**, «naħif» gibi ma'rūfdur.

﴿ وقت طاعت کم نباسد از حریف ﴾ Tā'at vaktinde muqābilinden eksik olmaya. Ya'nī; kavıyyū'l-beden olandan eksik degüldür dimekdür. Murād; tātde lāğar u za'flik ile kavıyyūl-beden olandan kem degüldür. Belki tātde hıffet-i beden bā'is-i sür'at-i edā'-i tāt ve sebep-i keşret-i 'ibādetdür dimege işāretdür. **Harīf**, fetḥ-i hā ile 'Arabīden ta'accüm olunmuşdur; «mu'āşir ve bir nesnenün muqābili»ne dirler. İmdi za'fün muqābili kavīdür. Yāḥod hem-şoḥbeti olan mu'āşirinden kem degüldür demek daḥı ma'nādur. Pes istiğnāların beyān kaşdıyle nāzım eyidür:

﴿ چون دل پر دار دو دست تهی ﴾ Çünkü tolu gönül ve boş el tutar. Ya'nī; ğmā-yı kalbi ve faqr-ı tāmı var iken.

﴿ مینماید در ترازو فریبی ﴾ Terāzūda semizlik gösterür. [Ü421a] Ya'nī; [S443a] terāzū-yı nazarda ağırlık gösterür; gedā-çeşm gibi hıffet eylemez dimekdür. **Terāzū**, Furs ü Türkde ḥaḫīkten ve mecāzen müsta'meldür; ma'nāsı ma'rūfdur. Bunda murād; terāzū-yı nazardur. Nitekim şā'irün *beyt*:

Nigārā ḥāk-i pāyūn tütüyāsı özge dārūdur

Çekilse sürmeden eksik degüldür göz terāzūdur

didigi bu ma'nāya şāhiddür. Ve nāzımuñ kelāmında 'umüm mecāz murād olunmak daḥı cā'izdür. Şöyle ki nāş ile tartılmakdan **ferbihī**, «semizlik» ya'nī «ağırlık»; **mī-nümāyad**, «gösterür» dimekdür.

﴿ ای پسر خودرا بدرویشان سپار ﴾ İy oğul! Kendüni dervişāna teslīm eyle. Ya'nī; dāḥil-i dā'ire-i fāhire-i şoḥbetleri ol. **Dervişāndan** murād; fuqarā'-i şābirin olan erbāb-ı yaḫīn ve evliyā'-i himmet-karīndür. **Sipār**, emr-i ḥāzırur; «teslīm eyle»; **ḥod-rā**, «kendüni» dimekdür.

﴿ تا نکه دارت ترا پروردگار ﴾ Tā ki Rabbü'l-'ālemīn seni ḥıfz tuta. Ya'nī; cümle belıyyāt ve tartıḫ-ı vuşul-i Ḥaḫḫda olan 'aḫārib āfātından Ḥaḫḫ seni ḥıfz eyeleye dimekdür. Bunda dā'ire-i dervişān dāru'l-emān ve ol dārda olan her belādan dār-ı emān olmağa imā vardır. Nitekim nāzım eyidür:

﴿ با فقیران هرکه همدم میشود ﴾ Her kim ki fuqarā'-i kāmīlīn ile muşāḥib olur.

﴿ در سرای خلد محرم میشود ﴾ Serāy-ı ḥulde maḥrem olur. Ya'nī; serāy-ı cennete vāşil olur dimekdür. Faḫrān, dervişān-ı himmet-nişāndan 'ibāretdür. Anlar ile şoḥbet, sebep-i duḥul-i cennet ve bā'is-i celb-i rızā'-i ḥazret-i Cenāb-ı 'İzzetdür. Lākin derecāt-ı faqrda birbirlerinden a'lā vü 'ālī vardır. Nitekim nāzım manzūme-i Müferriḥasında eyidür: Mālik bin Dīnār ile Muḥammed bin Vāsī' ḥazretlerini ba'de-vefātihimā şuleḥādan bir kimesne ru'yāda görür kim ikisi daḥı cennetdedür. Lākin Mālik bin Dīnār, Muḥammed bin Vāsī'ün uğrında rāhī vü refṭār ile gūyā mübāḥīdür. Pes ol şālih kimesne ḥātırında eyitmiş ki: “Muḥammed bin Vāsī', Mālik bin Dīnārdan fāzil ve şāḥib-i şabr bir merd-i kāmīl iken Muḥammede peyrev olmaḫda ḥikmet nedür?” Ol zamān ḥātifden bir şadā gelüp: “İy kul! Ḥātırıña gelen ḥāl ḥaḫīkat üzredür. Lākin Mālik faqrda [S443b] Muḥammedden ziyāde idi. Zīrā Mālik ancak bir pīrāhene mālīk idi. Lākin Muḥammedün pīrāheni iki idi. Mālikün pīşrev-i Muḥammed olduğına sebep budur” diyü istimā 'aḫabinde bīdār olup erbāb-ı faqra bu beyānı yādgar buyurdılar.

Der-Beyān-ı İntibāh Ez-Ġaflet

﴿ از خدای خویشان غافل مباش ﴾ Kendi Ḥudāından gāfil olma.

﴿ غافلانه در ره باطل مباح ﴾ Ġāfiller gibi bāṭil yolda olma. **Ġāfilāne**de hā, teşbīh içündür; maʿnā «ġāfil gibi» dimekdür. **Reh-i bāṭil**, «ṭarīq-ı Hāḡḡuñ ġayrı olan yol»lardur.

﴿ جای کریهتست این جهان دروی مخند ﴾ Bu dūnyā bükā yiridür; anda ġülme. Yaʿnī; ḡande yiri degüldür. Nitekim āyet-i şerīfde: فليضحكوا قليلا و اليكوا كثيرا vārid olmuşdur. *Beyt*:

Bu çeşmüm çeşmesārınuñ ʿaceb ḡūnīn aḡar yaşı

Meger var ise ol ʿaynuñ ciġer dāġımdadur başı

(...[Ü421b]...)

﴿ چشم عبرت بر کشا و لب ببد ﴾ ʿİbret gözini aç ve ṭudaġı baġla. Yaʿnī; ḡ^vāb-ı ġafletden bī-dār olup çeşm-küşā-yı ʿibret ol. Ve çūn u çirādan ḡamūş ol dimekdür. **ʿİbret**, kesr-i ʿayn ile geçmiş kimesnelere nazar ile iʿtibār itmekdür. **Ber-küşā**, emr-i ḡāzırdur; «aç» dimekdür. **Leb bi-bend**, «ṭudaġı baġla» yaʿnī «ḡamūş ol» dimekdür.

﴿ همچو مور از حرص هر سوی مرو ﴾ Ķarınca gibi [S444a] ḡışdan nāşī her bir ṭarafa gitme.

﴿ پند ناصح را بکوش جان شنو ﴾ Nāşīḡuñ nāşīḡatini cān ḡulaġıyle işit. Yaʿnī; ḡabūl eyle. Nāşīḡatden murād; zāḡiren mışrā^ʿ-ı evvelūñ mażmūnıdur. Ve nāşīḡdan nāzım kendüsini murād buyurmuşdur. Ve daġı saña bu vechile her kim nāşīḡat ider ise sözini ḡabūl eyle dimege ihtimāl vardur.

﴿ ای پسر کونک نه بازی مکن ﴾ İy oġul! Oġlancıḡ degülsin; oyun eyleme. Yaʿnī; luʿb u lehvden ʿibāret olan dūnyā ḡayātına aldanup tāmmūʿl-ʿaḡl olmayan şabīler gibi luʿbe māʿil ve tedārük-i zād-ı ʿuḡbādan ġāfil olma dimekdür. **Kūzek**, «oġlancıḡ»; **neʿi**, «degüsin» dimekdür. Āḡirindeki hemze ḡiṭāba dālldür. **Bāzī me-kon**, «oyun eyleme»; murād «oynama» dimekdür. Püser ile kūzek taʿbīrinde şanʿat-ı leṭāfet vardur.

﴿ کار با شیطان بانبازی مکن ﴾ İşde şeyṭān ile şirket eyleme. Yaʿnī; ʿamelden şeyṭān ḡarışacaġı işde bulunma ki şeyṭān ile şerīk olmayasın. Zīrā şeyṭānuñ ḡarışdıġı işde ḡayr olmaz. Ve kendüye tābiʿ olan felāḡ bulmaz. Zīrā dūşmāndur dimekdür. Pes dūşmānuñ biri daġı nefis-i emmāre olmaġın nāzım eyidür:

﴿ نفس بدرا در کنه یاری مده ﴾ Kötü nefse ġünāḡ işde iʿānet virme. Yaʿnī; fiʿl-i zenbde kendüye muʿīn ve hevāsına tābiʿ olma dimekdür.

﴿ عمر بر باد از تبه کاری مده ﴾ Nā-maʿḡūl ü nā-meşrū^ʿdan ʿömrüñi yile virme. Yaʿnī; ʿömrüñi hevā vü hevese şarf u telef eyleme ki ʿömr ʿazīzdür dimekdür. **ʿÖmr**, maʿrūfdur ve ʿadem-i vefā ile mevşūfdur. Nitekim *beyt*:

چه خوش باغیست باغ زندکانی

کر ایمن بودی از باد خزانی

mażmūnından ḡālī maʿlūmdur. Ve bu maʿnāda buyurmuşlardur:

وفا ز عمر و مراد ز جهان و بهره ز مال

[Ü422a] حضور وقت ز ایام و فرصت از مه و سال

من این خیال تصور کنم فلک کوید

زهی تصور باطل زهی خیال محال

İmdi bu vechile serî'ü'z-zevāl ü bî-vefâ olan 'ömr-i 'azîzi hevâ vü heves üzre; **ez-tebehkârî**, «nâ-ma'çüllükden nâşî» dimekdür. **Me-dih**, nehy-i hâzîrdur; «virme» dimekdür.

﴿ هر کجا تهمت بود آنجا مرو ﴾ Her kânde ki töhmet ola ol yire gitme. Nitekim [S444b] hadîs-i şerîfde: اتقوا مواضع تهم: gelmişdür.

﴿ راه حق را همچو نابینا مرو ﴾ Târîk-ı Hâkka kör gibi gitme. Ya'nî; başar-ı başîr yirinde olan mürşid-i kâmil ve 'ilm ile sâlik ol ki fütâde-i mehâlik olmayasın dimekdür. **Hemçü**, kelime-i teşbîhdür. **Nâ-bîmâ**, «gözi görmeyen köre» dirler. Pes rehber-i râh-ı Hâkka olan mürşid ve 'ilmi sâlik göziyle berâber bilüp şaşınmağ ve muktezâ-yı 'ilm ile 'amel kılmağ ve bu vechile yolda selâmet bulmağ gerekdür. Zîrâ:

﴿ دشمنی داری ازو ایمن مباش ﴾ 'Azîm düşmân tutarsın; andan lâ'übâlî ve emîn olma. Düşmândan murâd; 'adüvv-i mübîn olan şeytân-ı la'ındür ki yoldadır; kemîndür. Be-her-hâl ekşer-i hîlesi bî-'ilm olan 'âbid ve bî-mürşid olan sâlikedür ki anları gümrâhlığa dâ'î ve ihlâklerine sâ'îdür.

﴿ زیر سقف بی ستون ساکن مباش ﴾ Direksiz örtme altında sâkin olma. Bundan murâd temşîldür. Ya'nî; râh-ı Hâkka tedârük-i lâzîme-i şer'isiz gitmek, direksiz örtme altında sâkin olmağa beñzer. Böyle olanuñ helâki ne güne muqarrer ise bilâ-tedârük râhî olanuñ helâki muqarrerdür; andan hâzer lâzîmterdür.

﴿ در ره فسق و هوا مرکب متاز ﴾ Fışk u hevâ-yı nefsanî yolında merkeb çapma. Ya'nî; yelme dimekden kinâyedür. **Merkeb**, «binecek nesne»nüñ adıdır. Sefîneye dağı merkeb dirler. Pes bunda merkebden murâd; beden-i insânîdür ki nefsi emmâre aña râkîbdür. İmdi zimâmı nefsi eline virmemek gerekdür. Yoğsa kendi hevâsına göre ol merkebi berr ü baħrde mehâlike sürüp helâk eylemesi muqarrerdür. Ve dağı merkebden nefsuñ kendi zâtı murâd olunmağ dağı rüşendür. Nitekim lisân-ı şer'ede nefse ma'ıyye dinmişdür. İmdi ol merkeb-meşreb olan nefsi hevâsına ve râh-ı fışka çapup her murâdını huşûle getürmek şâhîbinüñ helâkine sebep olacağı muqarrerdür; hâzer gerekdür.

﴿ خویشتن را سخره شیطان مساز ﴾ Kendüñi şeytânüñ zebünü eyleme. **Suħre'**, bunda zebün ma'nâsınadır. Pes râh-ı hevâya nefsi atını çapan şeytânüñ zebünü ve maħkûm u mağlûbı olmağ nümâyândur.

﴿ چون سفر در پیش داری زاد کیر ﴾ Çünkü uğruñda sefer tutarsın; azıq tut. [S445a] **Seferden** murâd sefer-i 'uqbâdur. **Zâddan** murâd a'mâl-i şâliha vü taqvâdur. Nitekim فان خیرا لزاد التقوی ayat-i şerîfi bu ma'nâda hüveydâdur.

﴿ عمر خود را سر بسر بر باد کیر ﴾ Kendü 'ömrüñi başdan başa bād üzre tut. Ya'nî; bād gibi farz eyle ki elbette ser'an nihâyet ve qarîben resîde-i gâyet olmağ muqarrerdür. İmdi fırsatı fevt itmeyüp 'âmil-i hayr-ı 'amel [Ü422b] ve fârik-i tül-i emel ol dimekdür. Ve 'ömrüñ bir bād oldığı ve ber-bād olacağında iştibâh yoğdur. Nitekim H'âce Hâfız buyurmuşdur, *beyt*:

پیوند عمر بسته بمویست هوش دار

غمخوار خویش باش غم روزگار چیست

Ya'nî; 'ömr peyvendi bir kıl ile bağlıdır. Te'aşkıl eyle ve kendi tedārüküñde ol; bu gamm-ı rūzgār nedür? dimekdür. İmdi tül-i emel ğafletden nāşīdür. Nitekim *beyt*:

و کم من فتی یمسی و یصبح ضاحکا
و قد نسجت اکفاته و هو لایدی

dimişlerdür. Pes hāl-i 'ömri fikret ile terk-i ğaflet ve vaqt-i hāli ğanīmet bilmek lāzımdur. *Naẓm*.

لا تتخذ املا بامتداد العمر
و اغنم فرصا قبل نفاذ العمر
تاتیک اهله الشهور انعطفت
کالمنجل شکلا لحصاد العمر

﴿ ای پسر اندیشه از اغلال کن ﴾ İy oğul! Aġlāldan bir fikr eyle. Ya'nî; cehennemde mücrimlerün boynına ve ayağına taķılacaq aġlali fikr idüp mücrimlerden olma dimekdür. Nitekim: انا اعدتنا للكافرين ان اغلالا āyet-i şerīfi bu beyāna dālldür. İmdi bu gün ayaġuñ aġlāl kaydı muķayyed degül iken fırsatı bilüp:

﴿ نفس بد را با لکد پامال کن ﴾ Yaramaz nefsi depük ile pā-māl ve çigleyici ol. Ya'nî; şehvātına tābīc olmayup kendüyi zebün eyle dimekdür. Ma'lüm ola ki nāzım bu beytde bir nükte-i daķıķaya işāret ü imā buyurmuşdur ki ol nükte, Tefsīr-i Kāḏīnūñ: طعاما نا غصة و حجیما و ان لدنیا انکالا و عذابا الیما āyet-i şerīfi beyānında olan taḥķīķ-i taşavvufānedür, fe'rci' ileyh. **Leked**, fetḥ-i lām ve fetḥ-i kāf ile «depmek» ma'nāsınadır.

﴿ تا نسوزی سازکاری پیشه کن ﴾ Tā ki nār-ı caḥīme yanmayasın. Halk ile ḥüsn-i imtizacı 'ādet eyle. Ya'nî; ḥüsn-i ḥulķ ile ḥareket ve herkes ile ḥüsn-i ülfet eyle dimekdür. Nitekim penbe ile [S445b] āteş-i meyden bu ma'nā müstefāddur, Kelīm:

سازکاری همه طبع ار نبود آتش می
پنبه را از روی همدمئ مینا چیست

﴿ از عذاب و قهر حق اندیشه کن ﴾ Hāķķ te'ālānuñ 'azāb (u) ķahrından fikr eyle. Ya'nî; maẓhar-ı ķahr u 'azāb olacaq ef'āl ü aķvāldede bulınma ve seyyi'ül'-ḥulķ olma dimekdür.

﴿ جمله را چون هست از دنیا کذر ﴾ Çünki cümle için dünyādan irtihāl muķarrerdür. Nitekim: ایتة الموت کل نفس نائقة الموت āyet-i şerīfi bu beyānda burhāndur. Ol sebebden dünyāyı iki ķapulu ķārbān-serāya teşbīh ve her ķonan göçmek üzre oldıġına H'āce Hāfız bu vechile teşbīh buyurmuşdur, *beyt*:

درین رباط دو در چون ضرورتست رحیل
رواق طاق معیشت چه سر بلند چه پست

Ya'nî; çünki dünyādan irtihāl muķarrerdür; ma'şetüñ ġınā ile olmuş yāḥod faķr ile olmuş ne fā'ide dimekdür. Ya'nî; hīç tefāvüt yokdur ve bu ma'nāda buyurmuşlardur:

دنیا که در او ثبات کم بینم
با هر فرحش [Ü423a] هزار غم بینم

﴿ ای پسر [S446b] راه شریعت پیش کیر ﴾ İy oğul! Tarîk-ı şerî'ati öñüñde tut. Ya'nî; sülük ü 'ibâdetüñi şerî'ate uydur.

﴿ رهروی ترک هوای خویش کیر ﴾ Tarîk-ı müstekîme sâlik iseñ hevâ vü hevesüñüñ külliyyen terkini tut. **Reh-rev**, terkîb-i tavşîfidür; «yola gidici» ma'nâsınadır ki «sâlik» dimekdür. Âhirindeki yâ, hîtab içündür. **Terk-i hevâ-yı h'is**, «kendi hevâ vü hevaesüñüñ terkini»; **g'ir**, emrdür «tut» dimekdür. Hülâşa-i murâd ma'lümdür. Ve bunda bir nükte-i dağıkça vardır. Budur ki; ba'zı ehl-i hevâ Yehüd tâ'ifesiñüñ, âyât-ı şerîfde ba'zı eşhâş u a'sâra nazaran li-hikmetin nâsih u mensühuñ tegâyürin fehm itmedikleri gibi ba'zı ehadîs-i şerîfde ehl-i hevâ, şüretâ olan tehlüfi ve eşhâş u a'sâra göre olan tegâyürü añlamayup ve şer'-i şerîfe ta'biğe kâdir olmayup hevâlarına göre ma'nâ virmişlerdür. Meşelâ; tezevvüc haqqında olan خیر امتی بعد المأتمین خفیف الحاز قالو ومن خفیف الحاز یا hadîs-i şerîfi ile رسول الله قال من لا اهل له ولا ولد له hadîs-i şerîfinüñ tegâyürleri a'sâra nazaran idigin fehm itmeyüp tehlüflerin haqqı añladıklarından kendü hevâlarına göre ma'nâlar virüp şer'î kendülere tâbiç kılup kendüler şer'a muhâlif gitmişlerdür. İmdi nâzımuñ kelâmından murâd eger şîrât-ı müstakîme sâlik iseñ bu mişlü hevâyâ tâbiç olmayup her umürda mezheb ü meşrebüñi şerî'ate uydur dimege işâret vardır.

﴿ ای برادر باش با فرمان حق ﴾ İy karındaş! Haqqun buyruğı ile ol. Ya'nî; emr-i Haqq'a imtişâl ve nehyinden ictinâb ile dâ'im ol.

﴿ تا بیای جنت رضوان حق ﴾ Tâ ki cennet ve rızâ'-i Haqqı bulasın. **Cennet**, ma'rûfdür. **Rıdvân**, bunda «rızâ» ma'nâsınadır ve dağı hâzin-i cennetüñ ismidür. Pes bunda cennet zeylinde Rıdvân zikrinde le'âfet vardır. Bu beytde للذین اتقوا عند ربهم جنات تجرى من تحتها الانهار خالدین فیها و ازواج مطهرة و رضوان من الله âyet-i şerîfine telmîh vardır. Şöyle kim tefâsîrde beyân olındığı üzre Hudâ-yı müte'âl cennet ehlinüñ ednâsına seksen biñ hâdim [Ü424a] ve yetmiş iki hürî ve yâküt u zebercetdür. Bir kubbeyi vâlâ vire ki büyüklüğü Şâm kırbinde vâkıç Câbiye³⁹ nâm ma'hall ile Şanâ-i Yemen arası kadar [S447a] ola. Ve a'lâlarına dağı niçe ni'metler vire. Ve bu ni'metlerüñ a'le'l-e'âlîsi rızâ'-i şerîfi ola. (...)

﴿ کردن از حکم خدای خود متاب ﴾ Kendi Hudâñuñ hükminden boyun bükme. Ya'nî; emrine aşlâ muhâlefet eyleme dimekdür. **Gerden**, «boyun» ma'nâsınadır. **Me-tâb**, nehy-i hâzırdur; «bükme» dimekdür.

﴿ تا نمانی روز محشر در عذاب ﴾ Tâ ki maşşer gününde 'azâbda kıalmayasın. Bunda murâd; eger 'afv-ı İlâhîye maşşar olmaz iseñ dimekdür. Yâhod emri'llâha muhâlefet ne'üzü bi'llâh sū'-i hâtimeye sebebdür.

﴿ تا بیای در بهشت عدن جای ﴾ Tâ ki cennet-i 'Adnde mekân bulasın. Ya'nî; cennet-i 'Adne dâhil olasın dimekdür. **Behiştüñ** 'Adne izafeti 'ammuñ hâşşa izâfeti kabîlindendür. Ve cennet-i 'Adn cennet-i sâminüñ adıdır. Dürrden halk olınmışdur; kıpusı altundandır ve mışrâ'ınüñ beyni semâ ile arzuñ beyni kadardur.

³⁹ Her iki nüshada da kelime «Hâbiye» şeklindedir. Ancak Şâm civârında böyle bir yer ismi bulunamamıştır; Câbiye olması muhtemeldir.

﴿ شفقتی بنمای با خلق خدای ﴾ Haqq te‘ālānuñ maḥlūḳına şefkat göster. Ya‘nî; ḥalkı esirge dimekdür. Pes bunda ḥalkdan maḥlūḳ murād olunmağın maḥlūḳı daḥı ḥayvān ve insāndan e‘amm tutmaqda mübālağa vardur. Zīrā insānı belki ḥayvānı esirgemek ḥıṣāl-i evliyādandur. Nitekim Bāyezīd-i Bestāmī ravveḥa’llāhu rūḥahu’s-sāmī, şehir-i Kirmānda ba‘zı devāya müte‘allıḳ nebātāt divşırüp Bestāma teşrīfnde ol şahrādan cem‘ itdigi nebātātuñ içinde meger bir qarınca ma‘an gelmiş. Pes ḥayvāna şefkat için ol qarıncayı yine Kirmānda olan yirine ulaşturmuşdur dirler, intihā. Ve belki ḥıṣāl-i enbiyā’-i kirām ‘aleyhi’s-selāmdandur. Nitekim ‘Arā’isde eyidür: Ḥazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām kevkebe-i devlet ü mevkibe-i sa‘ādet ü saltanat ile hevā-[S447b]süvār-ı seyr-i diyār üzre iken ešnā’-i rāhda: “Şağa ve şola bir miḳdār meyl eyle” diyü hevāya fermān buyurdılar. Ve hevā daḥı fermān-ber oldıktan soñra ḥikmetin ol ḥazrete su‘āl eylediler. Eyitdi kim: “Yolumuzuñ üzerinde bir kuş āşyān-sāz olmuş. Üzerinden mürürumuzda şāyed ol mürğ bī-rāḥat ve pervāza [Ü424b] dem-sāz olarak eziyyet görmesün içündür” didi, intihā. Ve insāna şefkatüñ aḥvālī ise ḥod ma‘lūmdur. Nitekim Müslim ve Buhārī ittifaḳalrıyle ḥazret-i Ebū Hüreyre rażıya’llāhu ‘anhudan mervī olan: رجل يمشى بطريق فوجد غصن شوك على الطريق فاخرة: ان الملائكة لتفرح بذهاب الشتاء رحما للفقراء: بينما بينهما له بينما نيهال-ي شصكي بائد iden racülün ‘ameli maḳbül ve maḡfūr olmuşdur. Bunda fe-şekera’llāhu lehü kelāminuñ ma‘nāsı «anuñ ‘amelin ḳabül eyledi» dimekdür. Zū‘afāya merḥamet bā‘is-i maḫhariyyet-i ḡufrāndur. Ḥattā fuḳarā’-i ibādu’llāha şefkaten melā’ike-i kirām, şitānuñ zihābına ve itidāl-i hevāya inḳılāb ile nazük vaḳtlerüñ iyābına ferahnāk oldıkları ḥaḳḳında ḥadīs-i şerīf vārid olmuşdur diyü buyurmuşlardur. Ol ḥadīs-i şerīf budur: ان الملائكة لتفرح بذهاب الشتاء رحما للفقراء.

﴿ تا دهندت جای در دار السلام ﴾ Tā ki saña dāru’s-selāmda bir yir vireler. Ya‘nî; Ḥudā seni dāru’s-selām adlu cennetde cāy-gīr eyleye dimekdür. **Dehend**, «vireler» ma‘nāsınadır; mu‘tī Ḥudādur. Pes dehed maḳāmında cem‘ şīḡasıyle dehend geldigi ta‘zīm içündür. *Beyt*:

تو با خلق سهلی کن ای نیکبخت

که فردا نکیرد خدا بر تو سخت

﴿ با فقیران روز و شب می ده طعام ﴾ Fuḳarāya rüz u şeb ta‘ām vir. Ya‘nî; fuḳarāyı dā’imā iṣ‘ām-ı ta‘ām ile nevāziş eyle dimekdür. Pes **rüz u şeb** zıkrinden murād; devām ve iki öyün ta‘āmuñ cevāzını i‘lāmdur.

﴿ شاد اکر داری درون خسته را ﴾ Eger bu bī-çārenüñ derünını şād u ābād tutar iseñ.

﴿ باز یابی جنت در بسته را ﴾ Der-beste olan cenneti açık bulursın. Bu beyt sābıḳda zıkr ü şerḥ olunmuşıdı. Lākin ba‘zı nüshada böyle bulunmağın tekrār beyān u şerḥi münāsib görülmüşdür. Ve bu āna gelinceye dek nāzım üslūb-ı Ḳur’ān-ı kerīm üzre, [S448a] düzaḥ u cennetüñ yolların irā’et ve cennet yolu ḥāzır iken tarīḳ-ı düzaḥa gitme demek üzre naşīḥat buyurdığı ḥasebiyle ‘aḳl-ı ma‘ād şāḥibi olanlara tezkīr ve ‘aḳl-ı ma‘āş erbābına tenbīh-i dil-peżīr murād itmişdür. (...)

﴿ هرکه دارد این نصیحتها بجای ﴾ Her kim ki bu naşāyılı yirine getirür. Ya‘nî; bu faḳīrūñ pendine dil-bend ve ḳabūliyle sa‘ādetmend olur.

﴿ در دو عالم رحمتش بخشد خدای ﴾ İki ‘ālemde Ḥudā aña raḥmet iḥsān ider. Yāḥod; eyleye ma‘nāsı daḡı muḥtemeldür. Zīrā murād iḥbār olmaḡ ve cümle-i du‘ā kaşdıyle inşā olmaḡ cā’izdür. [Ü425a] İmdi inşā oldıḡı taḡdırce; bu kitāb-ı müsteḡabuñ içinde olan naşāyıḡ ile ‘āmil olana beşārāt-ı ‘azīme vardur. Zīrā nāzım gibi bir pīr-i şāḥib-velāyet (ü) zāt-ı pūr-kerāmetüñ du‘āsına mazhar olmuş olur. Evliyā nefesine mazhariyyet kadar bir devlet olmadıḡı ma‘lūmdur. Ve naşīḡat-i mezkūresin yirine ityān iden mazhar-ı raḥmet-i her-dü-‘ālem olmaḡdan murād; dāreynde der-emān ve mazhar-ı rızā-yı hazret-i Melikü’ş-şān olmaḡdur. (...[S448b]...) İmdi naşīḡat kabūl eylememek cehāletden nāşī ve bu gūne naşīḡati kabūlden nā-dān ḡayr-ı müteḡāşī ola geldiginden nāzım eyidür:

﴿ ورنه ندارد این نصیحتها بجا ﴾ Ve eger bu naşīḡatleri yirine ḡtürmez ise:

﴿ دور ماند بی شکی او از خدا ﴾ O kimse şekksiz Ḥudādan dūr ve raḥmet-i her-dü-‘ālemden mehcūr ḡala. Pes bunda inşā murād olındıḡına ḡöre, naşāyıḡ-ı şeyḡi ḡutmayan bed-du‘āsına mazhar olmaḡ ḡāyet müşkilterdür. İmdi ‘āḡıl olan elden geldikce naşāyıḡ-ı nāzımı kabūl ve ‘inda’llāḡ maḡbūl olmaḡa sa‘y eylemek gerekdür. Ve bunda Ḥudādan dūr ola didiginde ḡaḡar-ı ‘azīm vardur. Zīrā Ḥudādan dūr olmaḡ kadar belā-yı ‘azīm yoḡdur, ne‘üzü bi’llāḡi min zālīk. Ve bu gūne naşāyıḡ-ı cevāḡir-āşārı ḡılāde-i gerden-i kabūl eylememek, bed-baḡtlıḡ ve cehālet ve nā-dānlıḡ nişānesi oldıḡı zāḡirdür. Pes bu yādgārında mevzū‘ olan naşāyıḡ-ı ḡāliye-eşer ve fevāyıḡ-perverüñ ma‘ānī-i ḡoş-būları meşāmm-ı fehmi küşāde olanlara nümāyān ve rumūz-ı ḡikmet-perverleri esrār-āşnā olan āzādelere ḡayr-ı pinḡān olmaḡın erbāb-ı mu‘tne medḡ ile terḡībe eger ḡacet yoḡdur. (...[S449a, Ü425b]...) Pes meclis āḡirinde du‘āya ibtidār, ‘ādet-i nāşīḡ-ı kibār olmaḡın nāzım dergāḡ-ı icābet-penāḡ-ı İläḡa tevcīḡ-i veche du‘ā idüp, iḡvān-ı mü’minīni ma‘an du‘āda yād ve du‘ādan murād, mazhariyyet-i raḡm u ḡufrān-ı Rabbü’l-‘ibād oldıḡın irād zımnında çend ebyāt-ı münācāt-āyāt irād idüp buyurur:

﴿ یا الهی رحم کن بر ما همه ﴾ Yā İläḡhī! Bizim üzerimize raḡm eyle. **Yā İläḡhī**, «iy benim ma‘būdum» dimekdür. **Raḡm kon**, emr-i ḡāzırdu; «raḡmet eyle» dimekdür. **Ber-mā-heme**, dūkelimüzüñ üzerine dimekdür. Nāzımuñ ibtidār-ı cāyı ḡaleb-i raḡmete bend eyledigi maḡşūd ez-münācāt-ı raḡmet oldıḡım iş‘ārdur. Ve vüs‘at-i deryā-yı raḡmete iḡtirārımı iḡrār ile ‘arz-ı iftikār içündür. Ve raḡmet deryāsınuñ vüs‘ati, ḡāric-i ḡīḡa-i uḡūl-i beşer ve raḡmet-i Bārī, şefḡat-i māder ü pederden a‘zam u ekşerdür. Nitekim: الرحمة المشفقة من والده الله buyurmuşlardır. Ve bu mażmūn-ı pāk cānib-i Ḳuddūsdan olan kelām-ı [S449b] Ma‘nevīnüñ me’āl-i tābnāki olmaḡ üzere, ḡazret-i Mevlānā *meḡnevī*:

حلم ایشان کف بحر حلم ماست

کف رود آید ولی دریا بجاست

buyurmuşdur. Ya‘nī; Peder ü māderüñ ḡilm ü şefḡati, bizüm ḡilm ü raḡmetümüz deryāsınuñ keffī vü ḡabābıdur. Keff, āmed ü refḡ kabīlindendür. Lākin deryā-yı raḡmet hemīşe ḡā’im ve noḡşān u zevālden maşūn u dā’imdür. Ya‘nī; ḡazret-i Ḥaḡḡıkuñ raḡmet ü ḡazāb şıfatları ezeliüdür. ‘Abdüñ şefḡat ü ḡazābı gibi ‘arız ve ḡāḡ gelür ve ḡāḡ gider ḡısmından degüldür. Ve bir şūrīde-dil *beyt*:

خود چه کویم پیش این در این صدف

نیست الا کف کف کف کف

diyü buyurmuşdur. Ya'ni; Erḥamü'r-rāḥimīnün si'at-i [Ü426a] rahmetini ne güne beyân ideyüm ki; dürr-i yektâ-yı rahmet-i Ḥudâ yanında peder ü mâderün, şadef-i re'fet ü kısr-ı şefkati degüldür; illâ keffün keffün keffün kefidür. Ve niçe merâtib andan nâzil ü zâ'ildür. Lâkin rahmet-i Bārī, dürr-i şehvārī gibi a'lâ-ter ü devâm-perverdür, *meşnevî*:

يا غياث المستغثين اهدنا
لا افتخار بالعلوم و الفنى
لا تزغ قلبا هديت بالكرم
و اصرف السوء الذى جف القلم

﴿ عفو کن جمله كناه ما همه ﴾ Cümlemüzün günâhların 'afv eyle. Pes 'afv, maḥbûb-ı ḥazret-i Ḥaḫḫ oldığını imâ için nâzım taleb-i rahmet 'aḫabinde Ḥudâdan talebkâr-ı 'afv olmuşdur. Nitekim: اللهم انك عفو تحب العفو فاعف عنى haber-i beşâret-eşeri bu beyânda kâfi ve bu vechile İmâm-ı A'zamuñ dem-sâz-ı niyâz-ı 'afv olduğu delâlet-i beyânda vâfidür ki buyurmuşdur, *şî'r*:

يا رب عفوك موجود لصاحبه
امنن على به يا خير يا غفار
الشمس تحرق اكبادى حرارتها
فكيف لى جلد يبصر على النار
ان الملوك انا شابت عبدهم
من رقههم يعتقون عتق الاحرار

intihâ. Ve nâzımuñ bunda 'ibâd-ı etemmi ḫabül eyle ta'bîrine zebân-küşâ-yı ḫabül olmağı ma'ḫül görmeyüp, *beyt*:

بر در كعبه سائلى ديدم
كه همى كفت و ميكرستى خوش
من نكويم كه طاعتم ببذير
قلم عفو بر كناهم كش

mazmûnı üzre Ḥudâdan 'afv talebinde olmağıla iktifâ buyurmuşdur. Ḥattâ erbâb-ı ḫâlden birisi [S450a] namâz u niyâz 'aḫablerinde du'âyı gâyet taḫvîl şüretin gösterür imiş. “Azîzüm! Du'âda ne dirsın?” diyü su'âl idenlere cevâbında: “Dâ'imâ اغفر تقصيرى اللهم dimekden ğayrı du'âm yoḫdur” diyü buyurmuşdur. Yâḫod, ḫuzûr-ı ḫalib ile olmayan tã'âti 'adem yirine tenzîl ü 'add eyledigini iş'âr için yâḫod erbâb-ı ḫâl olan kimesne tefriḫa-i ḫâl ü dervîşâne aḫvâli daḫı ḫuşûrdan 'add idegeldiklerine imâdur. (...[Ü426b]...)

﴿ عاجزيم و جرمها كرده بسى ﴾ 'Acizlerüz ve çoḫ şuçlar işlemiştir.

﴿ مارا غير تو ديكر كسى ﴾ Bizüm senden ğayrı bir kimsemüz yoḫdur. Yâḫod; senden ğayrı bir kimse daḫı yoḫdur ki bize mu'în olup raḫm ü luḫf eyleye dimek daḫı ma'nâdur. Ma'ḫlüm ola ki nâzımuñ bu beytinde ḫabül-i du'âda olan [S450b] şerâyıtuñ ba'zısına işâret vardur. Zîrâ isticâbet için dâ'ide vü du'âda

ve med'uvvün bihde şerāyīṭ vardır. Dā'ide şerā'it-ı evvel; ḥāceti każāya ancak Ḥudā kādirdür diyü bilmekdür. Ve daḥı ḥarāmdan ictināb itmekdür. Ve du'āda şart-ı ulā vü āḥir; şalevāt-ı şerīfe maḥrūn olmaḥdur. Ve med'uvvün bihde şart; şer'an talebi cā'iz olan umürdan olmaḥdur. Pes riḳkat ile ḳabūl-i du'āda isti'cālī terk itmek gerekdür. Nitekim ḥadīs-i şerīfde: عن ابى هريرة ليستجاب لاحدكم مالم يعجل يقول قد دعوت ربى فلم يستجيب لى vārid olmuşdur. Metn-i ḥadīsde «yekülü» kelām-ı şerīfī du'āda isti'cālī beyān için istināfdur.

﴿ کر بخوانی و برانی بنده ایم ﴾ Eger ḳapuña oḳuyasın ve eger redd idesin bendeyüz. Ya'ni; eger bāb-ı raḥmetüñe ḳurbiyyetümüze, tevfiḳ-ı iḥsānile maḥbūl-i dergāh idesin. Emr senüñdür; bizler bendeyüz. Ve ḥükmüñe rāzī vü efkendeyüz dimekdür. Nitekim eyidür:

﴿ هر چه حکم تست از ان خرسنده ایم ﴾ Her ne ki senüñ ḥükmüñdür andan rāzīlerüzdür. Nitekim Beytü'l-ḥarāmda erbāb-ı ḥālden biri āstān-ı Ka'be'ye cebhe-şāy-ı 'ac'z ü iftiḳār olup maḳām-ı teslīmde *beyt*:

کر کشی و ز جرم بخشی روی سر بر آستانم
بنده را فرمان چه باشد هر چه فرمانی برانم

diyü buyurdığı bu beyt ile hem-ma'nādur. Pes nāzım bu münācātında, ṭarīḳ-ı tevbede olan ādāba imā buyurup, evvelā, zikr-i Ḥudā; sāniyen, raḥmetini yād; şālişen, 'afvını recā; rābī'an, i'tirāf-ı zenb; ḥāmisen, i'ānet ancak Ḥaḳḳdan oldığını iḳrār; sādisen, emri kendüye tevfi'z ve ḥükmüne rızā göstermişdür.

﴿ رحمت حق باد بر روح کسی ﴾ Ḥaḳḳ te'ālānuñ raḥmeti ol kimsenüñ rüḥi üzerine olsun.

﴿ کین نصایح را بخواند او بسی ﴾ Ki bu naşāyihı o çok oḳuya. **K'in**, «ki in» lafzlarından muḥaffefdür; işāret bu kitābda olan naşāyihadur. Pes bunı çok oḳuya dimekte birkaç nikāta imā vardır. Evvelen; keşret-i ḳirā'et: من احب شيئا اكثر ذكره mişdāḳınca maḥabbeti müş'irdür. İmdi bu naşāyihı ḥaḳīr görmeyüp maḥabbet nazarıyle nazar itmek gerekdür dimekdür. Sāniyen; rüḥünüñ ḥayr ile yād olmasına bā'is idigi ḥasebiyledür. Şālişen; ez-berlemege şāyān idigin iş'ardur. Rābī'an; evliyā kelāmını keşret-i ḳirā'et kendüler [S451a] ile keşret-i şoḥbet maḳāmına ḳiyāmı iş'ardur. Ḥāmisen; bu kitāb her-bār istişābe şāyāndur dimekdür. Sādisen; bu kitāb-ı deḳā'ik-nişābuñ işārātına vuşul, yek nazar ile müyesser degüldür. Belki فارجع البصر كرتين mantūḳınca tekrār nazara muḥtācdur dimekdür. Nitekim naşāyihına dā'ir maḳālesin nāzım maḥall-i dīgerde bu vechile medḥ buyurmuşdur, *naẓm*:

کسی این گفتها را قدر [Ü427a] داند
که پیوسته ز جان و دل بخواند
کسی داند که با این درد باشد
بدانش در زمانه فرد باشد
کسی داند که داند این و آن را
که هر مرغی نداند این زبانرا
کسی داند که با دردست و با سوز

ازین معنی بود دائم دل افروز
 کسی داند که با دردش بود یار
 منم دائم بدرد او گرفتار
 کسی داند که درویش دیده باشد
 بلا در راحتش بگزیده باشد
 کسی داند زبان عاشقانرا
 که در راهش فدا کر دست جانرا
 کسی داند که از عشقش بود زار
 رود هر لحظه چون منصور بردار
 کسی داند کزین می خورد یک جام
 بکل فارغ بود از ننگ و از نام
 کسی این پندها از جان کند کوش
 کزین باده زند اندر دلش جوش

intihā. Pes nāẓım-ı merhūmuñ bu ebyāt-ı leṭāfet-simātı üzre bu kitāb-ı müsteṭāb ile ‘amel, bā‘iṣ-i vuṣūl-i
 merātīb-i ‘āṣıķān idigi nümāyāndur, رحمه الله رحمة واسعة.

Tārīḫ

خامه چون بر موجب جف القلم
 خشک بایستاد ازین خوش رقم
 بهر دعا از لب ام الکتاب
 حرف شفاک اللهش آمد خطاب
 روح امین دست بآمین کشاد
 چرخ برین سبحة پروین کشاد
 کفت جزاک الله ازین کفت پاک
 از تو بسجاده نشینان خاک
 نقش شفاخانه روحست این
 با رقم روح شروحست این
 شرح سخنهای سر اولیا
 یوسف عطار کرامت نما
 آنکه سخنهایش چو روح روان
 زنده کند زنده دل مردکان
 هر بپندش بکند کوش پند
 ایزدش اورا بدهد عز چند
 پند چو مشکست که عطار داد

روح شریفش بچنان شاد باد

Her kim ider ise bu şerhi pesend
 Cām-ı ma‘ārifle ide nūş-ı kıand
 Rūhī tamām eyledi tārīhini
 Rūh-ı Şurūh ile münir oldu pend
 Sene 1181

İmdi gel iy t̄alib-i ‘irfān olan
 Rāğīb-ı fehm-i sūhān-ı cān olan
 Efser-i pend ile olup ser-firāz
 T̄abla-i ‘Aṭṭārdan ol ‘ıtr-sāz
 ‘Arşa-i şaṭranc gibidür bu cihān
 Baḳ nazar-ı ‘ibret ile her zamān
 Hızmete şāhāne kıyām eyleyüp
 [S451b] Kendi işüñ bunda tamām eyleyüp
 Kulluḳ işiginde olup ruḳ-nihād
 T̄oḡrı yüri kim olasın ber-murād
 Ser-keş olan nefis atını eyle rām
 Başına ur aḡzına aḡır licām
 Tā seni endāhte-i ḫāk itmedin
 ‘Ādet-i sū’ ile helāk itmedin
 Nefs ü ‘azāzīl ile eyle cihād
 Cehdüñi şarf eyle sen Allāhu hād
 P̄tl gibi kuvvetde iken bu beden
 Düşmen-i bed-ḫ^vāha zebün olma sen
 T̄ā‘ate ferzīn-şıfat āmāde ol
 Hızmete beydaḳ gibi istāde ol
 Gezme piyāde gibi her ḫāneyi
 ‘Āḳıl olan neyleye vīrāneyi
 Ruḳ‘adan al baş u ḳabz ḫāletin
 Faḳr u ḡmānuñ ḡam ile rāḫatin
 Eyleme bāzīçe-i dünyāya meyl
 Bir ḳurū āletle ider ceng ḫayl
 Ġālib olur üstüñe leclāc iseñ
 Māte gelürsin [Ü427b] şeh-i ser-tāc iseñ
 Lu‘b u lehvden iy oḡul kııl ḫazer
 El-ḫazer el-ḫazer el-ḫazer

Lu'bet-i çarhı idemez kimse derk
 Oynama çarh ile oyun eyle terk
 Çünkü müşa'bid felek encâm-ı kâr
 Herkesi ihfâya şalar mührevâr
 Eyleme devr-i feleke itimâd
 'Ömr ise esmekdedürür hem-çü bād
 'Âriyedür tende libās-ı hayât
 Hâl' ider āhir anı dest-i memât
 Böyledür ahvâl-i gam-ı rüzgâr
 Eyleme dünyâya şağın itibâr
 'Ahdine turmaz katı gaddâredür
 Sihr ile mekr idici mekkâredür
 Anda mezâyâ-yı lüb şadı yok
 Şüreti şîrîn görünür dadı yok
 Gülşeninün gülleri pür-ğârdur
 Bülbülinün kârı gam u zârdur
 Sünbülünün zülf-i perîşânına
 Bak bilesin tâ ki anuñ şanı ne
 Sûri kamu mâtem ü hem lütfi kahr
 Râhatı derd ü elem (u) nûşı zehr
 Kimseye qalmaz bu fenâ devleti
 Fursatı fevt itme şağın fursatı
 Kûşe-i vahdetde varup tut maqâm
 Girme 'avâm arasına ve's-selâm
 Hüküm ü kazâ-yı Hâka virgil rızâ
 'Abde budur hâl-i dil-i iktizâ
 Nahnü kâsemnâ sebağın eyle yād
 Hırş u tama' terkinî kıl itiyād
 Her ne ise kısmetüñe kâni' ol
 Dâ'imâ Hâk rahmetine tâmi' ol
 Tâ-be-seher her gice bîdâr olup
 Tevbe vü ezkâr ile der-kâr olup
 Nevk-i müjeñle dür ü yâkûti del
 Gitmeye tâ dîdelerünnden bebel
 Sûz-ı cigerden çıkarup dūd-ı āh
 Cân u gönülden diyesin yâ İlâh

ulzüm-i ufrānuña ad yo senüñ
 Lutf ile işānuña red yo senüñ
 Rametüñüñ barine yo intihā
 ‘Afvuña aldı işümüz iy udā
 Bar-i ma‘āşide bizüz ar-ı āb
 İtdigümüz cürme hele yo isāb
 Biz bir alay mücrim-i bī-āreyüz
 Zenb ile āvāre yüzi arayuz
 Yüzümüze urma bu yüz aresin
 ‘Afvuñ ile eyle anuñ āresin
 [S452a] Far-i cihān urmetine yā Ğanī
 Rametüñ ābı ile pāk it beni
 Rūiye her kim ider ise du‘ā
 Aña şefī‘ ola Rasūl-i udā

Temmet. Dest-yārī-i tevfi-ı Barī ile ibu kitāb-ı müsteāb bu ān-ı meyāmin-niānda reside-i
 iām olmuşdur. a sübhānehü ve te‘ālā şārii Mustafā Rūī bin el-ācc İsmā‘ıl bin el-acc ‘Ömer bin
 Yūsuf elebinüñ zünūbların ‘afva arīn ve vālideyn ü esāfızlerin ufrāna rehīn eyleyüp, bu kitāba i‘tibār
 idenlerüñ cümlesini ber-murād ve iki ‘ālemde dil-şād eyleye; āmīn, bi-āā el-Emīn!

فردا كه روح دامن عمرم رها كند

وين خاك تيره بند ز بندم جدا كند

يا رب نگاه دار تو ايمان آن كسى

كين خط من بخواند و بر من دعا كند

⁴⁰قدتم كتابه هذا الكتاب المبين للمناظرين الخطاء والصواب بعون الله الملك الوهاب على يد عبد المسبب

الاسباب حسين بن حسين المنسوبين الى العينتاب غفر لهما الرحيم الثواب و لمن يقرأ منه و يصلح على خلل

السهو فيصلحه امين بحرمة سيدالانبياء والمرسلين والحمد لله رب العالمين سنة عشر ومأتين و الف

Sene 1210

⁴¹قد كتب هذه النسخة من نسخة مولف رحم الله كتبها و قرأها

Şoñ

Fī 9 Teşrīn-i evvel 317 ve fī 10 Receb-i şerīf 319 Yevm-i Şelāse

⁴⁰ S nüshasına aid istinsah kaydır.

⁴¹ Ü nüshasına aid istinsah kaydır.

METNİN İNDEKSİ

- ‘Abbās bin ‘Abdi’l-Muṭṭalib (r. a.): 95, 96
 ‘Abdu’llāh bin ‘Abdi’l-Muṭṭalib: 90
 ‘Abdu’llāh bin Aḥmed-i Ḥanbel: 107, 110
 ‘Abdu’llāh bin Ca’fer (r. a.): 91
 ‘Abdu’llāh bin Ebī Evfā (r. a.): 101
 ‘Abdu’llāh bin Mübārek: 102
 ‘Abdu’llāh Efendi [Vassāf]: 93, 94
 ‘Abdu’r-Raḥmān bin Ebī Bekr (r. a.): 87
 ‘Abdu’r-Raḥmān bin Mehdī: 108
 ‘Abdu’r-Raḥmān bin Mülceṣi’l-Murādī
 [İbnü Mülceṣi]: 91, 337
 ‘Abdu’r-Raḥmān-ı Cāmī: 38, 94, 249, 269,
 280, 358
 ‘Abdu’r-Razzāk bin Hümām: 110
 ‘Abdü Menāf: 2, 90, 105
 ‘Abdü Şems: 90
 ‘Abdü’l-Ḥālīk-ı Ğucduvānī: 15
 ‘Abdü’l-Ḳādir[-i Geylānī]: 327
 ‘Abdü’l-Mevlā: 350
 ‘Ād: 29, 242
 Ādābu’l-Müte‘allimīn: 103
 Ādem (a. s.): 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26,
 28, 32, 33, 45, 67, 72, 73, 74, 75, 98, 158,
 168, 219, 289, 317, 360, 361, 365, 366, 493
 ‘Aden: 146, 147
 Afrīkıyye: 90
 Aḥmed Ḥān: 160
 ‘Aḥterī: 153, 425
 Aḳā Rızā: 352
 ‘Aḳabe bin Āmir (r. a.): 525
 ‘Aḳā’id-i Celāl: 19
 ‘Aḳreb: 76
 ‘Alevī: 94
 ‘Alī (r. a.): 15, 25, 26, 33, 72, 75, 86, 87,
 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 101, 128, 135,
 161, 168, 215, 225, 295, 330, 337, 339,
 371, 421, 425, 429, 433, 438, 445, 448,
 449, 474 Bkz.: Ḥayder-i Kerrār
 ‘Ālic: 29
 Āl-i ‘Oṣmān: 175
 ‘Aliyyü’l-Ḳārī: 87, 93, 151, 225
 ‘Alḳame: 104
 ‘Āmī: 142
 Āmū: 15
 ‘ankā: 7, 238, 268, 280, 283, 451
 ‘Anṭākiyye: 83
 Aḳrāf: 334
 ‘Arā’is-i Vānī: 27, 32, 33, 41, 42, 44, 47,
 64, 77, 533
 Āşaf: 489
 ‘Asḳalān: 105
 ‘Aṭā bin Ebī Revāḥ: 101
 ‘Atīḳ: 80
 ‘Atṭār: 11, 15, 16, 515, 538
 ‘Ātıf: 169
 Āvān: 83
 ‘Avārifü’l-Ma‘ārif: 232, 333
 ‘Āyişe (r. a.): 77, 93
 ‘Ayntāb: 6, 83, 144, 540
 ‘Aynü’l-‘İlm: 155
 ‘Āzār: 66
 ‘Azāzıl: 68, 360, 361, 362, 365, 538
 Āzerbeycān: 15, 83
 ‘Azrā’ıl: 24, 362
 Bābil: 33, 64
 Bādġis: 188

- Bağdād: 102, 108, 110, 253
 Bahā'ü'd-dīn Naqş-bendī: 15
 Bahru'l-Ġarā'ib: 34, 326, 447, 501
 Bā'ir bin Yaḥşūn: 41
 Baķīr: 90, 96
 Başra: 101, 110
 Baḫlāmyus: 75
 Baḫn-ı Nu'mān: 289
 Bāy: 10
 Bedaḫş: 146
 Bedaḫşān: 146, 189
 Bedr: 87, 90, 95, 105
 Beġavī: 45
 Behcet: 172
 Behlül: 243
 Behmen bin İsfendiyār: 10, 64
 Behrām-ı Gür ibni Yezdecird bin Şāpūr: 10, 244
 Benī-Temīm: 100
 Benī-Deylem: 88
 Benī-Hāşim/Benū-Hāşim: 86, 105
 Benī-İsrā'īl: 38, 64, 65, 66, 75, 280, 286
 Benī-Muġīre: 525
 Benū-Cānn: 23
 Bestām: 533
 Beyhaķī: 105
 Beyşiyye: 47
 Beytu'llāh/Beytu'llāhi'l-ḫarām/Beyt-i ḫarām/Beyt-i İlāh/Beyt-i Hudā: 50, 77, 87, 88, 95, 108, 150, 222, 472, 536
 Beytü'l-Muḫaddes/Beyt-i Muḫaddes: 24, 62, 64
 Bezzāzī: 99
 Bezzāziyye [Fetevā-yı Bezzāziyye]: 132
 Bilāl: 72, 262, 408
 Billūr-ı Tengestī: 146
 Bīsütün: 6
 Bişr-i Ḥāfi: 463
 Buḫārā: 10
 Buḫārī [Cāmi-i Şaḫīḫ]: 236, 378, 390, 533
 Buḫtu'n-naşr: 64, 66
 Burāķ: 2, 73, 76, 85
 Būstān: 3
 Bürde: 125, 256
 Büzürc-mihr: 142
 Cābir bin 'Abdi'llāh (r. a.): 231, 362, 470
 Cābiye: 48, 532
 Cālīnūs: 276
 Cām-ı Cem: 244
 Cāmi'ü'l-Uşūl: 231
 Cāru'llāh-ı 'Allāme: 482
 Cebel-i Ḥırā: 84
 Cebel-i Sevr: 87, 88
 Cebriyye: 516
 Cedy: 76
 Cem: 43, 434
 Cemād bin Seleme (r. a.): 63
 Cevcev: 402
 Cevzā: 76
 Cevherī: 501
 Ceyḫūn: 83
 Cezīre: 110
 Cezīre-i Muḫīḫ: 451
 Cibrīl/Cebra'īl/Ruḫū'l-Emīn (a. s.): 4, 33, 38, 42, 43, 62, 73, 75, 76, 77, 79, 82, 83, 84, 87, 193, 362, 378
 Cīlān: 83
 Cüneyd: 289, 391
 Cürçānī: 178
 Cüreyc: 63, 64
 Çīn: 146, 218

- Çīngān: 38
- Daḥḥāk: 492
- Dār-ı Erḳam/Dāru'l-Erḳam: 81, 90, 95
- Dārā: 234
- Dāru'n-Nedve: 85
- Dāvūd (a. s.): 17, 41, 42, 46, 75, 284, 300, 334, 404, 407, 456
- Dāvūd bin el-Ḥaṣn: 82
- Dāvūdu't-Ṭā'ī /Dāvūd-ı Ṭā'ī: 102, 104
- Dehnā: 289
- Dehrī: 25, 69
- Deḳā'ıku'l-Ḥaḳā'ıḳ [İmām Münāvī]: 13, 74, 103, 185
- Deḳā'ıku'l-Ḥaḳā'ıḳ [İbnü Kemāl]: 13, 19, 32, 34, 135, 325, 329, 376, 436
- Delv: 76
- Derī: 10
- Deriyye: 10
- Dirāz-dūr(?): 410
- Diyārbekr: 83
- Dürer: 161
- Dürr-i Münteḳā: 169, 400
- Düstüru'l-ʿAmel: 13, 119
- Ebā Yezīd-i Beṣṭāmī: 15, 102, 139, 210, 269, 533
- Ebe'l-Ḥasen bin ʿAbdi'l-ʿAzīz: 110
- Ebū ʿAliyyi'd-Deḳā'ıḳ: 373
- Ebū Bekr e'ş-Şiddīḳ (r. a.): 15, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 232, 289
- Ebū Bekri'l-Verrāḳ: 102
- Ebū Ca'feri't-Ṭaḥāvī: 99
- Ebū Cehl: 86
- Ebū Dāvudi's-Sicistānī: 110
- Ebū Ḥaḫṣ: 367, 414
- Ebū Ḥaḫṣati'l-ʿAdevi'l-Ḳureyṣī (r. a.): 8
- Ebū Ḥāmidi'l-Leffāf: 102
- Ebū Ḥasen-i Ḳudūrī: 99
- Ebū Ḥaseni'l-Kerḫī: 99
- Ebū Hāṣim: 283
- Ebū Hübeyre: 102
- Ebū Hüreyre (r. a.): 152, 405, 477, 523, 533, 536
- Ebū İshāḳı'l-Beyṭ: 101
- Ebū Ḳuḫāfe (r. a.): 80
- Ebū Leheb: 315
- Ebū Mūsā: 387
- Ebū Nevvār İbrāhīm bin Ḥālid:
- Ebū Sa'īdi'l-Berdaṭ (r. a.): 10
- Ebū Ṭālib: 91
- Ebū Ṭalḫa: 470
- Ebū ʿUmāre (r. a.): 95
- Ebū Ümāme (r. a.): 10
- Ebū Yūsuf: 99, 103, 104, 105, 481
- Ebū Zerr: 496
- Ebū Zür'a: 110
- Ebu'l-Buḫterī: 86
- Ebu'l-Ḥasen (r. a.): 91
- Ebu'l-Leyṣ [-i Semerḳandī]: 480
- Ebu'l-Ma'ānī: 83, 216, 284
- Ebu'l-Yeser Ka'b bin ʿAmr (r. a.): 96
- Ebu'd-Derdā (r. a.): 57
- Ebu't-Türāb (r. a.): 91
- Ebu's-Su'ūd: 27, 35
- Edāt-ı Fuḫalā: 58, 465
- Ehl-i Beyt: 15, 97
- Enes ibni Mālik (r. a.): 84, 101, 236, 390, 470
- Ercis: 521
- Ermine-i şuḡrā ve kübrā: 83
- Esāmī-i Ricāl: 81, 91, 95, 101, 110
- Esed: 76

- Eşhâb-ı Fîl: 80
 Eşhâb-ı Hicr: 39
 Eşhâb-ı Şuffe: 243, 519
 Esmâ binti 'Umeys (r. a.): 80
 Esvedü'n-Necîbî: 90
 Eş'as: 434
 Eşbâh-ı Nezâ'ir [Kitâbü'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir]: 377
 Evzâ'î: 108
 Eyyüb (a. s.): 17, 21, 47, 48
- Fâris: 10
 Fâtimetü'z-zehrâ (r. a.): 72, 77, 91, 96, 97
 Felâtûn (Eflâtûn): 140, 145, 177, 276
 Fenerî: 406
 Ferhâd: 6, 39
 Ferheng-i Cihân-gîrî: 10
 Ferheng-i Şu'ûrî: 10, 13, 15, 18, 32, 35, 42, 52, 61, 63, 76, 90, 113, 121, 126, 163, 166, 181, 186, 263, 268, 275, 281, 283, 284, 287, 307, 309, 310, 321, 322, 326, 350, 369, 382, 386, 430, 478, 504
 Ferheng-i Vefâ'î: 283
 Ferîdûn: 15
 Fevrî: 269, 328
 Fiğânî: 271
 Fir'avn: 37, 38, 64, 277
 Firdevsî-i Tûsî: 18, 19, 298, 308, 403
 Fuḍayl ibni 'ÿyâz: 102, 482
 Fuşûl-i Mufaşşal: 26
 Fuzûlî: 134, 152, 192, 404
 Führe (r. a.): 88
 Fürât: 384
- Ganî-i Keşmîrî: 172, 314, 316, 338
 Garcistân: 181
 Gazâlî: 25, 31, 101
- Ġazze: 105
 Ġûl: 268
 Ġülistân: 3
 Ġülşenî: 15
- Ġabâ'ikü fî-Aġbâri'l-Cinni ve'l-Melâ'ik: 10
 Habeşe/Habeşî/ Habeşiyye: 72, 90, 222
 Ĥ'âceġân-ı 'Azîzân: 15
 Ĥacer-i Esved: 76
 Ĥadîkatü's-Sü'adâ: 134
 Ĥadîs-i Erb'aîn Şerġi: 346, 406
 Ĥâfiz: 41, 118, 126, 153, 156, 173, 219, 233, 234, 237, 238, 244, 261, 269, 290, 322, 412, 430, 445, 465, 470, 478, 483, 489, 499, 510, 512, 524, 526, 529, 530
 Ĥâfîzu'd-dîn e'n-Nesefî: 10, 104
 Ĥafîd: 328
 Ĥâ'ift: 175
 Ĥakâ'ik [Manzûme şerġi]: 101
 Ĥākānî: 48, 265
 Ĥalebü'ş-şehbâ: 144
 Ĥalef ibni Eyyüb: 102
 Ĥâlid ibni Velîd (r. a.): 183
 Ĥalîfe Manşûr: 102
 Ĥalîl/Ĥalîlü'r-Raġmân (a. s.): 21, 31, 32, 33, 64, 150, 354 Bkz.: İbrâhîm
 Ĥalîl Efendi: 93
 Ĥalîmî: 13
 Ĥallü'r-Rumûz ve Cevâhiru'l-Künûz: 13
 Ĥalvânî: 99
 Ĥalvetî: 15
 Ĥâm: 28
 Ĥamel: 76
 Ĥamîdî: 311, 324
 Ĥammâd bin Süleymân: 101, 104
 Ĥamze (r. a.): 72, 81, 82, 95

- Ҳамзетү'z-Zeyyāt: 100
 Ҳанбел bin Ишҳақ: 110
 Ҳанзала (r. a.): 95
 Ҳārān: 34
 Ҳārīsh bin Ҳишām: 524
 Ҳārūn (a. s.): 91
 Ҳārūnu'r-Rešīd: 102, 109, 243, 244
 Ҳāsen (r. a.): 27, 72, 91, 97, 487, 490
 Ҳāsen-i Bašīr: 84, 417
 Ҳāsen-i Ҳарқānī: 15
 Ҳāsen-i Kāshīf: 88, 89, 92
 Ҳaššāf: 99
 Ҳāshīm bin 'Abdū Menāf: 90
 Ҳātem [-i Ṭā'ī]: 167, 344
 Ҳaṭīm: 76
 Ҳavvā (hz.): 27, 366
 Ҳayātū'l-Ҳayevān [Demīrī]: 281
 Ҳayder-i Kerrār (r. a.): 84, 86, 87, 91, 93, 94, 128, 142, 161, 170, 177, 206, 247, 337, 343, 346, 416, 422, 431, 433, 437, 448, 449
 Ҳariyye [-i Nābī]: 441
 Ҳazrān: 102
 Herāt: 188
 Hey'āt-ı Felekiyye: 75
 Heykel-i Şems: 32
 Heyzen: 32, 33
 Ҳıẓr (a.s.): 17, 21, 54, 196
 Hicāz: 24, 39, 108, 524
 Hidāye: 99
 Hilālī: 316
 Hind/Hindūstān: 61, 111, 126, 193, 222, 289, 326, 327
 Ҳишām bin 'Amr: 101
 Ҳишām bin 'Amr [Ebū Cehl]: 86
 Ҳишām bin Ҳakīm bin Ҳизām (r. a.): 136
 Ҳишām bin 'Urve: 108
 Ҳorāsān: 83
 Ҳucceṭū'l-İslām: 209
 Hūd (a. s.): 29, 30, 33
 Ҳusrev-i Pervīz: 186, 310
 Hūsheng bin Siyāmek: 15, 57
 Ҳūt: 76
 Hübel: 30
 hūdhūd: 40, 50, 322, 336, 337
 Hümā: 7, 21, 62, 218, 228, 262, 337, 374
 Ҳüseyn: 72, 91, 97
 Ҳüseyn Manşūr: 15
 'Irāq: 15, 33, 35, 64, 83, 102, 151
 İbnü 'Abbās: 23, 63, 81, 337, 347
 İbnü 'Allān: 237
 İbnü Cevzī [Ebu'l-Ferec 'Abdu'r-Raḥmān bin 'Alī]: 13, 156, 178, 382, 429, 489, 531
 İbnü Ebī Şeybe (r. a.): 10
 İbnü Eyyüb: 324
 İbnü Ҳāleveyh: 441
 İbnü Ğānim: 13
 İbnü 'İmād: 84
 İbnü Ka'b (r. a.): 33
 İbnü Kemāl: 9, 13, 42, 63, 99, 325, 334, 405
 İbnü Māce: 267
 İbnü Melek: 454
 İbnü Mes'ūd (r. a.): 84, 236
 İbnü Muḳle: 324
 İbnü 'Ömer: 230, 319, 502, 503
 İbnü Yemīn: 13, 148, 242, 263, 275, 279, 312, 355, 369, 375, 377, 422, 430, 431, 438, 440, 441, 444, 447, 479
 İbnü Zübeyr (r. a.): 96
 İbrāhīm (a. s.): 27, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 471
 İbrāhīm bin Cerrāh: 103

İbrāhīm-i Edhem: 102, 234, 255, 258, 417, 525

İbrāhīm-i Neḥaṣ: 104

İbrāhīm-i Naḥīfī: 381

icfīl: 281

İdrīs (a. s.): 27, 58, 75, 324

İḥyā'u 'Ulūm: 427

'İkrime (r. a.): 36, 482, 524

İmām Aḥmed-i Ḥanbel: 99, 107, 108, 109, 110, 384

İmām Mālik: 99, 105, 106, 107, 108, 109, 110

İmām Muṭarrif: 109

İmām Şāfī: 99, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 174, 269, 317, 422, 472

İmām-ı A'zam/Ebū Hanīfe: 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 109, 232, 535

İmām-ı Tebrīzī: 90, 101

'İmyād: 41

İncīl: 63

İrān: 15, 231

İrec: 15

İrem: 29

İsā (a. s.): 27, 61, 62, 63, 66, 68, 90, 102, 192, 239, 284, 309, 448, 488

İşhāk (a. s.): 47

İşhāk bin Rāhaveyh: 110

İskender/Sikender: 54, 140, 179, 234, 458

İsmā'īl (a. s.): 40

İsmā'īl (vezīr): 90

İsrāfīl (a. s.): 75, 76, 87, 362

İtkān [el-İtkān fī-'Ulūmi'l-Ḳur'ān]: 32, 254

Ḳaderiyye: 68, 336, 337, 516

Ḳādī Beyzāvī: 27, 31, 97

Ḳādī 'İyāz: 78

Ḳāf: 7, 270, 280, 283, 403

Ḳāfī: 10

Ḳāhire: 38, 90, 108

Ḳarāfe-i şuğrā: 108

Ḳaşaş-ı 'Alī el-Kisā'ī: 27, 33, 36, 41, 44

Ḳāsım-ı Meşhedī: 345, 359, 410

Ḳāşibe: 39

Ḳaşīde-i 'Aliyye: 87

Ḳaşşāb: 355

Ḳavlü'l-Bedī: 97

Ḳavm-i 'Ād: 29, 30, 33, 39

Ḳavm-i Lūt: 29, 34, 35

Ḳavm-i Sāliḥ: 40

Ḳavs: 76

Kelīm/Kelīmu'llāh (a. s.): 24, 38, 260, 477, 499, 500 Bkz.: Mūsā

Kelīm (Ḥ'āce): 179, 193, 223, 224, 249, 312, 316, 352, 356, 363, 367, 371, 377, 379, 401, 411, 420, 431, 530

Kemāl İsmā'īl: 10

Ken'ān: 96

Ken'āniyyūn: 286

Kenz ['Abdu'llāh bin Aḥmed-i Nesefī]: 99

Keşşāf: 95

Kevser: 77

Keyḥusrev: 29, 67, 328, 355

Keykāvus: 67

Ḳırşehir: 517

Ḳıtmīr: 40

Ḳızılbaş: 94

Killīz: 3

Kirmān: 533

kisrā: 93, 186

Kitābü'l-Cevāhir: 103

Kitābü'l-Ezkār: 481

Kitābü'l-'İber: 84

- Kitābü'l-İntişār li-İmāmi E'immeti'l-Enşār: 102
- Kitābü'l-Luhūni's-Şemāniyye: 75
- Kitābü'n-Naẓm: 99
- Kūfe: 27, 91, 101, 102, 110, 186
- Kūfi: 232
- Kūh-ı Celīl: 27
- Ḳuhistānī: 99
- Ḳulzüm: 37, 540
- Ḳureyş: 81, 82, 85, 87, 88, 90, 91, 95, 105, 392
- Kūsā: 32, 33
- Ḳuşayy bin Kilāb: 85
- Kürd/Ekrād: 32, 33
- Lāmek bin Metūşelaḥ: 27
- Lāvī bin Yaḳūb (a. s.): 48
- Leylā: 12, 478
- Leyyā binti Yaḳūb (a. s.): 47
- Luḳmān (a. s.): 260, 384, 521
- Lūṭ (a. s.): 29, 34, 35
- Lübābe binti'l-Hāriş: 96
- Lü'lü' [Ebū Lü'lü']: 83
- Māçin: 350
- Maḥmūd-ı Meylī: 265
- Maḳāmāt Şerḫi: 434
- Maḳāmātü'l-Evliyā: 13
- Mālik bin Dīnār: 488, 527
- Mālik bin Du'r: 96
- Mālik bin Yāsīn: 531
- Ma'mūriyye: 90
- Manṭıḳu't-Ṭayr: 37
- Manzūme: 101
- Ma'rekān: 83
- Ma'rūf-ı Kerḫī: 102
- Māverā'ū'n-nehr: 90, 410, 445
- Māzenderān: 58
- Mebārık: 13, 477
- Mecālis-i Ümmü Sīnā: 20
- Mecma'[u'l-Enhür]: 100
- Mecma'u'l-Emsāl: 268, 306
- Mecma'u'l-Fevā'id: 13, 24
- Mecma'u'l-Fürs: 188, 292
- Mecnūn ibni 'Āmir: 478
- Medārik: 171, 335
- Medīne-i münevvere: 83, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 96, 101, 106, 107, 108, 109, 110, 470
- Mefātiḥu'd-Dürriyye: 63, 146
- Mehdī (hz.): 96
- Mekke-i mükerreme: 80, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 101, 105, 106, 107, 108, 110, 289
- Melik-i Ḳummī: 350
- Meryem [binti İmrān] (r. a.): 17, 27, 62, 63, 72, 192
- Meşābih[u's-Sünneh]: 45, 231
- Mescid-i Akşā: 77, 78, 80
- Mescid-i Ḥarām: 78, 82, 95, 106
- Mesḫ: 63, 188, 191, 363
- Meşnevī: 13, 16, 23, 44, 45, 59, 69, 122, 123, 155, 177, 179, 190, 212, 222, 225, 227, 235, 245, 262, 268, 276, 277, 284, 298, 302, 306, 327, 337, 347, 365, 387, 413, 422, 424, 461, 494, 496, 520, 522, 535
- Meşārık: 13, 134, 164, 454
- Meṭālib [ü'l-Āliyye]: 19
- Merv: 10
- Mevlānā [Celālū'd-dīn-i Rümī]: 13, 15, 16, 44, 55, 59, 122, 155, 177, 190, 212, 222, 225, 227, 232, 235, 245, 260, 261, 262, 268, 276, 277, 283, 284, 285, 298, 302, 306, 327, 329, 337, 347, 365, 387, 413, 422, 424, 461, 494, 516, 520, 534
- Mevşül: 49

- Meymüne (r. a.): 96
MıŖr: 21, 24, 31, 57, 82, 90, 108, 110
Mikā'il: 10, 83, 362
Minhācü'l-Fuĸarā: 28, 256
Mîr Nazmî: 421
Mîr Nizāmî: 295
Mirrîh: 244
Mîrzā İbrāhîm: 27, 186, 293
Mirzā Muĸammed NaŖr-ābādî: 373, 457
Mîrzā Vaĸîd: 142, 154, 254, 371, 415, 457
Mîzân: 75
Mosĸov: 57
Muĸîre bin Ŗube (r. a.): 83
Muĸammed (s. a. v.): 2, 25, 40, 45, 47, 64, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 86, 88, 90, 111, 384, 480, 532
Muĸammed bin el-Münkedir: 101, 108
Muĸammed bin Ħakîm: 105
Muĸammed bin Mûsâ: 110
Muĸammed HindûŖâh-ı Naĸcuvânî: 10
Muĸammedü'Ŗ-Ŗeybânî/İmâm Muĸammed: 99, 103, 104, 105
Muĸâzarât: 130, 173, 175, 181, 476
MuĸliŖ: 353, 359, 371, 379, 413, 457
Muĸtâr [Dürü'l-Muĸtâr]: 99, 102
MuĸtaŖaru'l-İĸyâ/ İĸyâ: 13, 87, 156, 247, 296, 429, 472, 489
Muĸanna: 408
Muĸâtil: 40, 294
Muĸatta'ât (-ı İbnü Yemîn): 13, 299, 422, 447
Mûsâ (a. s.): 17, 21, 27, 37, 40, 91
Muĸavvel: 116, 152
Mu'tezile: 337, 470, 517
Muvattâ: 106, 107
Mûzenî: 108
MüdhiŖü'l-ĸulüb: 13
Mû'eyyedü'l-Fuzalâ: 27, 210
Müferriĸ-nâme/Müferriĸât: 13, 16, 20, 51, 72, 112, 213, 303, 348, 384, 386, 417, 425, 483, 501, 527
Müfredâtü'l-Fürs: 13
Mülteĸâ: 169, 400
Münâvî: 13, 25, 72, 74, 91, 96, 185
Münebbihât: 235
Münhel [Ŗerĸ-i Ŗifâ]: 128
Münîf: 460
Mûsned-i Aĸmed: 72
Mûslim bin Ħaccâci'n-NiŖŖâburî: 110
Mûslim bin Ħalid: 106, 108
MûŖebbihe: 516
MûŖterî: 105
Mû'tefikât: 35
Nâbî: 104, 131, 133, 165, 167, 173, 192, 229, 250, 253, 256, 269, 318, 344, 350, 351, 353, 363, 372, 385, 394, 403, 414, 417, 422, 440, 441
Nâfî: 78, 101, 108
Nâfî'u'l-Ezraĸ: 336
NaĸŖeb: 408
NaĸŖ-bendî/NaĸŖ-bendiyye: 15
NaŖr-ābādî
Nazmî: 463
Nebaĸîn: 32
Necâtî: 464
Necd: 85, 87
Necmü'd-dîn-i Kübrâ: 15
NeŖî: 372
Nemrüd bin Ken'an: 32, 33, 34, 35, 36, 37, 319, 324
Nesîb: 168, 172
Nesnâs: 379

- Netāyicü'l-Fünūn: 191
 Nevāhid: 24
 Nevāyī: 501
 Nevfel: 90
 Nihāvend: 89
 Nīl: 37, 38
 Ni'metu'llāh: 10, 13, 329, 443
 Nīnuvī: 49
 Nişābūr: 15, 16, 100, 110, 188
 Nūḥ (a. s.): 21, 26, 27, 28, 29, 33, 66, 186, 196
 Nūriyye: 25
 Nuşaybīn: 48
 Nūşirvān: 101, 186, 328
 Nūşhatü'ş-Şıbyān: 367
- Osḡmān bin 'Affān (r. a.): 83, 89, 90, 91, 92, 93, 199, 398
 Oḡcı-zāde: 346, 406
- 'Ömerü'l-Fārūḡ (r. a.): 75, 80, 81, 82, 83, 85, 89, 91, 93, 96, 210, 225, 378, 382, 429, 433, 490
 'Ömer bin 'Abdi'l-'Azīz: 451, 487
 'Örfī: 413
- Pend-nāme: 11, 12, 15, 16
 Pervīn: 6, 74, 491
 Pezdevī: 99
 Pūşt: 188
- Rāḡīb: 40, 165, 297
 Raḡīme binti Efrāyim: 47
 Rāmīn: 125
 Ravza-i muṡahhara: 2
 Ravzatü'l-'Ulemā: 401
 Rāz: 430
- Rāzī: 19, 22, 26, 28, 99, 151, 430, 510, 513
 Reb'ā bin 'Abdi'r-Raḡmān: 108
 Refref: 2
 Revāfiz: 93, 516
 Rey: 58, 430
 Risāle-i Mūsiḡī: 321
 Risāletü'l-'Ālem fi-Vaşfi'l-Ādem: 26
 Ruhā: 33
 Rūḡī/li-şāriḡihī: 1, 2, 3, 9, 14, 15, 73, 74, 98, 112, 113, 307, 436, 452, 521, 538, 540
 Ruḡıyye (r. a.): 90, 92
 Rūm: 82
 Rüstem-i Zāl: 56, 155, 186, 191, 225, 244
- Şābit: 152, 174, 270, 307, 350
 Sa'ḡdī: 119, 163, 206, 310, 320, 321, 338, 339, 344, 354, 404, 407, 449, 457, 482
 Sa'ḡdü's-Sā'idī: 101
 Sa'ḡdü'd-dīn [-i Teftāzānī]: 116, 152
- Şafā: 81
 Şafī-ḡuli: 249
 Şaḡīḡ-i Müslim: 145, 152, 230, 231, 236, 319, 378, 390, 532, 533
 Şā'ib-i Tebrīzī: 3, 6, 9, 13, 16, 113, 139, 146, 158, 160, 163, 164, 165, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 185, 189, 191, 196, 198, 200, 205, 207, 214, 217, 221, 224, 232, 240, 241, 253, 256, 262, 269, 270, 278, 279, 280, 290, 296, 297, 300, 302, 311, 312, 314, 317, 318, 322, 324, 342, 343, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 363, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 385, 386, 388, 389, 394, 401, 404, 410, 412, 414, 450, 457, 484
 Sa'ḡd (r. a.): 63
 Şa'lebe: 100
 Şāliḡ (a. s.): 38, 39, 40
 Sām: 28, 29, 66
 Şan'ā: 107, 532

Sāriye (r. a.): 89
 Sebzvār: 430
 Sedd-i Sikender: 234
 Sedüm: 35
 Sehl bin ʿÖmer (r. a.): 524
 Seleme bin Aḥmed: 243
 Selīm: 316, 317
 Selmān: 332
 Selmān-ı Pārsī: 72, 429, 491
 Semerḳand: 475
 Semmāk bin Ḥarb: 101
 Semūd: 242
 Seraḥsī: 99
 Serendīb: 410
 Sereṭān: 76
 Seriyi-i Saḳāṭī: 28
 Sibṭ ibni Cevzī: 102
 Şifāhān [Işfāhān]: 203, 225
 Şıḫaḥ: 10
 Sidre: 2, 7
 Silsiletü'z-zehab
 Sind: 125
 Siyām: 408
 Siyāmek: 15, 219
 Soḳoṭrī: 246
 Sūdān: 482
 Sūdī Çelebi: 41, 153, 322
 Şuheyb-i Rümī: 72
 Sūḳu'l-Uḳāz: 3
 Sulṭān Maḥmūd: 93
 Sulṭān Murād: 175
 Sūre-i Ālü İmrān: 215, 484
 Sūre-i Ḥaşr: 406
 Sūre-i Müddeşsir: 75
 Suyūṭī: 10, 18, 32, 64, 254

Sūzenī: 103
 Süfyān bin ʿUyeyne: 108, 110
 Süfyān-ı Sevrī: 99, 108, 503
 Süleymān (a. s.): 17, 21, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 52, 165, 169, 181, 240, 334, 336, 337, 363, 376, 388, 403, 456, 489, 533
 Süleymān-ı Dārānī: 208, 373, 384
 Sünbüle: 76
 Sürāḳā (r. a.): 87
 Süreyd bin Süreydü'n-Nefī: 146
 Süreyyā: 474, 490, 491
 Şāh İsmāʿīl: 93
 Şaḳīḳ-i Belhī/ Şaḳīḳ bin İbrāhīm: 102, 458
 Şām: 35, 39, 47, 49, 50, 64, 83, 110, 151, 501, 532
 Şāmil: 68
 Şāpūr: 10
 Şāṭībī: 500
 Şecer-i ʿUmmān: 29
 Şeddād: 29, 242
 Şeh-nāme: 293
 Şeref-nāme: 27, 144, 288, 294
 Şerḥ-i ʿAynü'l-ʿAmel: 151, 225
 Şerḥ-i ʿAynü'l-ʿİlm: 168
 Şerḥ-i Cevhere: 300
 Şerḥ-i Ḥāfız: 322
 Şerḥ-i Ḳırşehrī: 517
 Şerḥ-i Meṭālı: 22
 Şerḥ-i Mevāḳıf: 121
 Şerḥü'l-Ḳaşīde li-ʿAliyyi'l-Ḳārī: 87
 Şevket: 3, 364
 Şeybān-ı Rāʿī: 30
 Şeyḥ-i Ekber: 34
 Şeyḥ-zāde: 23, 24, 30, 36, 68, 291, 505
 Şiblī: 206

- Şîrâz: 10, 134
 Şîrîn: 6
 Şîrvân: 83
 Şiya: 97
 Şüreyk-i Neha: 101
- Tabîb Yûsuf: 218
 Tâ'if: 96, 289
 Ta'rifât: 386
 Tarîkat Şerhi [Tarîkat-i Muhammediyye Şerhi]: 455
 Temîm: 3
 Tefsîr-i Deylemî: 10
 Tefsîr-i Kâdî: 20, 477, 515, 530
 Tefsîr-i Şeyh Ebâ Kâsım bin Cebîb: 46
 Tefsîr-i Teysîr: 36
 Tevrât: 66
 Tezkiretü'l-Evliyâ: 356
 Tuhfetü'l-Mülûk: 13, 61, 153
 Tûr/Tûrân: 15, 225
- Uhud: 95
 Uknûm: 10
 Uluğ Beg: 329
 Uṭârid: 75
 Uveyd bin Selmevân: 41
 Uzeyr (a. s.): 64, 65, 66
- Ülker: 491
 Ümeyye bin eṣ-Şalt: 145
 Ümmü Külşüm: 90, 93
 Üveys-i Karenî: 433, 524
- Vādî-i Qurâ: 39
 Vādî-i Nemle: 46
- Vāhid bin Yezîd: 451
 Vaḥṣî bin Harb (r. a.): 95
 Vākîdî: 108
 Vehb: 46, 53
 Vekîr bin Cerrâh: 102
 Velîd bin Muğîre: 415
 Veyse: 125
 Veysî: 20
 Viḳāye: 99
- Yāfes: 28
 Yaḥyâ (a. s.): 50, 64
 Yaḥyâ bin Mu'âz: 181, 435
 Yaḥyâ bin Mu'în: 107
 Yaḥyâ bin Sa'îd: 108, 110
 Ya'ḳûb (a. s.): 12, 17, 21, 41
 Yakût-ı ḥattât: 324
 Yehûd: 50, 29, 105, 110, 151, 525
 Yehûzâ bin Ya'ḳûb: 41
 Yezîd bin Hârûn: 110
 Yessâ: 41
 Yûnus (a. s.): 17, 40, 48, 49
 Yûsuf (a. s.): 12, 21, 47, 52, 64, 85, 199, 363, 403
 Yûsuf-ı İncuvî: 10
- Za'ferânî: 472
 Zâl-i Dâstân: 186
 Zâl-i Kûfe: 186
 Zâl-i Medâ'in: 186
 Zāvûl: 186
 Zebûr: 407
 Zekeriyyâ (a. s.): 50, 62
 Zemaḥşerî: 22
 Zeyd bin Hâriṣ (r. a.): 95
 Zeyd bin Şâbit: 108

Zeynü'l-^cArab: 248

Zuḥāl: 75

Züfer bin el-Hüzeyl bin el-Kerḫī: 105, 109

Zühre: 75, 84, 244

Zührī: 82, 108

Züleyḫa: 199

Zü'n-nūn-ı Mıṣrī: 401

KAYNAKÇA

Abdurraûf el-Münâvî, (1996): *Künûzü'l-Hakâyık min-Hadîsi Hayri'l-Halâ'ık*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Cilt: I-II, Beyrut

Âdil, Muhammed Rızâ (1375 h.ş.): *Ferheng-i İbârethâ-yı Arabî Der-Şi'r-i Fârisî (tâ-Câmî)*, Müessesesi-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr, Tehran.

Afîfî, Rahîm (1376 h.ş.): *Ferheng-nâme-i Şi'ri*, İntişârât-ı Sürûş, Cilt: 1-3, Tehrân.

Ahmed Vefik Paşa, (1306 h.): *Lehce-i Osmânî*, Mahmûd Beğ Matbaası, Dersââdet.

Ahterî Mustafa b. Şemsüddîn Karahisârî, (1310 h./1893): *Ahterî-i Kebîr*, Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, Matbaa-i Âmire, Cilt: I-II, İstanbul.

Akkoyun, Şükrü (1999): *Şem'î: Saâdetnâme, Giriş-Metin* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yard. Doç. Dr. Kadir Atlansoy

Âmir Ahmed Hayder-Abdûlmün'ım Halîl İbrâhîm (Haz.), (2005): *Lisânü'l-Arab, el-İmâmü'l-Allâme Cemâleddîn Ebi'l-Fazl Muhammed Bin Mükerrrem İbnü Manzûr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beirut.

Ateş, Ahmet-Tarzî, Abdülvehhâb (1962): *Farsça Grameri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Atlansoy, Kadir (1987): *Sabâyi, Sırât-ı Müstakîm, İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Dan.: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kara

Ayan, Hüseyin (1993): "Cevrî İbrâhîm Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul: 460-461.

Başçılar, Seyfettin (1990): *Kilisli Divan Şairleri Antolojisi*, Kilis Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, Ankara.

Beyzadeoğlu, Süreyya (Haz.), (2003): *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye, Şinasi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Bilgin, Azmi (Haz.) (1998): *Terceme-i Pendnâme-i Attâr,Emre*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Ceylan, Ömür (2000): *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul.

Çağrııcı, Mustafa (1995): "Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 11, İstanbul: 138-141.

Çanga, Mahmut (Çev.), (1991): *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, Timaş Yayınları, İstanbul.

Çelebioğlu, Amil (1998): *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Dağlı, Yücel-Üçer, Cumhure (1997): *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Cilt: I- V, Ankara.

Devellioğlu, Ferit (?): *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Dihhodâ, Ali Ekber (2006): *Lugat-nâme*, CD, Copyright 2006 by Universty of Tehran Press.

Dilçin, Cem (1983): *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Duru, Rafiye (1998): *Bursalı İsmâil Hakkı'nın Şerh-i Pend-i Attâr'ı*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer

el-Yesû'î, Luvîs Ma'lûf (2005): *el-Müncid Fi'l-Lugati ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Maşrik, Beyrut.

Gençosman, M. Nuri (Çev.), (1992): *Pendname, Feridüddin-i Attar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2. baskı, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (Çev.), (1962): *Mantık al-Tayr*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt:1, 2. baskı, İstanbul.

-----, (1967): *Ferideddin-i Attar İlâhiname*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Hasan Şu'ûrî, (1314 h.) : *Ferheng-i Şu'ûrî*, Cemâl Efendi Matbaası, Cilt: 1, İstanbul.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1988): *Son Asır Türk Şairleri*, Dergah Yayınları, Cilt: 1-4, İstanbul.

Kaçalin, Mustafa S. (2006): "Mütercim Âsım Efendi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: 200-202.

Kadri, Hüseyin Kâzım (1928-1945): *Türk Lugatı*, Devlet Matbaası, Cilt: 1-4, İstanbul.

Kanar, Mehmet (Çev.) (1995): *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, Muhammed Emin Riyahî*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Kaplan, Mahmut (2002): "Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler" , *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Cilt: 11, Ankara: 791-799.

Karahan, Abdülkadir (1954): *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, İsatnbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Kavakçı, Yusuf Ziya (1982): *İslâm Araştırmalarında Usul*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası.

Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î (1383 h.ş.): *Attâr-ı Nişâbü'rî, Mantıku't-Tayr*, Tehran.

Kemâleddîn Mehmed Efendi (Çev.), (1313 h.): *Mevzû'âtü'l-Ulûm, Taşköprü-zâde Ahmed Efendi*, İkdâm Matbaası, Cilt: I-II, Dersaâdet.

Keyik, Sevgi Elif (2001): *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. Tunca Kortantamer

Kilisli Kadri, (1932): *Kilis Tarihi*, Yay.: Kilis Cumhuriyet Kütüphanesi Sahibi Osman Vehbi, Burhaneddin Matbaası, İstanbul

Komiyon, (?): *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, Cilt: 1-18.

Komiyon, (1988-2007): *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 1-33, İstanbul.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1968): *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul.

Kortantamer, Tunca (1994): "Teori Zemîninde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: VIII, İzmir: 1-10.

Koz, M. Sabri (2002): *Yemek Kitabı*, Kitabevi, İstanbul.

Köksal, M. Fatih (2001): *Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitledi Metin)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Dan.: Doç Dr. Osman Horata

Kurnaz, Cemal-Tatçı, Mustafa (Haz.) (2000): *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Bizim Büro Yayınları, Ankara.

Kut, Günay (2002): "Şirvânî'nin Yemek Kitabı Çevirisine Eklediği Yemekler Üzerine", *Yemek Kitabı, Haz: M. Sabri Koz*, Kitabevi, İstanbul: 76-84.

Kutlar, Fatma Sabiha (Haz.) (2004): *Dîvân, Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî*, Ankara

Lami'î Çelebi (Çev.), (1270 h.): *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Mazıoğlu, Hasibe (1977): "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Tercümesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: VII, Ankara: 47-53.

Mehmed Murâd el-Nakşibendî, (1252 h.): *Mâ-hazar, Pend-nâme-i Attâr Şerhi*, Matbaa-i Uhuvvet, İstanbul.

Mu'în, Muhammed (1378 h.ş.): *Ferheng-i Fârisî, Mü'esse-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr*, Cilt: 1-6, Tehran.

Mütercim Âsım Efendi, (1287 h.): *Tibyân-ı Nâfi' der-Terceme-i Burhân-ı Kâtı'*, Matbaa-i Âmire, Cilt: 1-2, İstanbul.

-----, (1305 h.): *El-Okyanûsü'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Matbaa-i Osmâniyye, Cilt: I-II-III, İstanbul

Onay, Ahmet Talat (1992): *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Öztürk, Mürsel (1995): *Farsça Dilbilgisi*, Murat Kitapevi Yayınları, Ankara.

Pala, İskender (?): *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara.

-----, (2006): "Nasihatnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: 409-410.

Redhouse, J. W. (1922): *İngilizce'den Türkçe'ye Lugat Kitabı*, The American Board of Missions by H. Matteosian, Constantinople.

-----, (1987): *A Turkish and English Lexicon*, Librairie Du Liban, Beirut.

Reinert, B. (1989): "Attâr, Shaikh Farîd-Al-dîn", *Encyclopedia of Iranica*, Routle & Kegan Paul, Cilt:3, London and New York: 20-25.

Ritter, Hellmut (1961): "Plologika XVI.", *Oriens*, Cilt: 13-14, Leiden: 227-239.

-----, (1979): "Attâr", *İslâm Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Bakanlığı, Cilt:2, İstanbul: 7-12.

Sâlih Nailî , (1294 h.): *Pend-i Attâr Şerhi Kenz-i Nasâyih*, Bulak Matbaası, Kahire.

Saraç, M. A. Yekta (2006): "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C:2, İstanbul: 123-124.

Sebzvârî, Rızâ Mustafevî (1379 h. ş./2000): "Pend-nâme-i Attâr", *Dâniş-nâme-i Cihân-ı İslâm*, Bünyâd-ı Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i İslâmî, Cilt: 5, Tehran: 766-767.

Steingass, F. (1975): *A Comprehensive Persian English Dictionary*, Librairie Du Liban, Beirut.

Ş. Sâmi, (1306-1316): *Kâmûsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, Cilt: 1-6, İstanbul.

-----, (1313 h.): *Kâmûs-ı Arabî*, Mahmûd Beğ Matbaası, Cilt: 1, Dersaadet.

-----, (1317-1318 h.): *Kâmûs-ı Türkî*, II cilt, İkdâm Matbaası, Dersaadet.

Şahin, Ahmet Metin (Çev.) (2006): *Pendnâme (Öğütler)*, Yağmur Yayınları, İstanbul.

Şahinoğlu, M. Nazif (1991): “Attâr, Ferîdüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul: 95-98.

Şahmaranoğlu, Hasan (2003): *Kilis'in Ünlüleri*, Kent Ofset, Kilis.

Şenel, Nazlı (2004): *Attâr'ın Pendnâmesi'nin Türkçe Şerhi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Dan.: Prof. Dr. A. Naci Tokmak.

Şeyh İsmâil Hakkı, (1287 h.): *Şerh-i Pend-i Attâr*, Matbaa-i Muhib, İstanbul.

Şükûn, Ziyâ (1984): *Farsça-Türkçe Lûgat (Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ)*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Cilt: 1-2-3, İstanbul.

Tabâtabâ'î, Seyyid Mustafa (1358 h.ş.): *Ferheng-i Nevîn (Arabî-Fârisî)*, İntişârât-ı Kitâb-fürûşî ve Çâp-hâne-i İslâmiyye, Tehran.

Tahir-ül-Mevlevî, (?): *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yayınevi, Cilt: 1-18, İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997): *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.

Tarlan, Ali Nihad (1981): *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Te'lif-i Penc Üstâd, (1367 h.ş.): *Düstûr-ı Zebân-ı Fârisî, Sâzmân-ı İntişârât-ı Eşrefî*.

Timurtaş, Faruk K. (1985): *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, Cilt: 3, İstanbul

Tokatlı, Ümit (Haz.) (1996): *Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nureddin Za'îfi- Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri.

Unat, Faik Reşit (1984): *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kulavuzu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ünver, İsmail (1993): “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Cilt: XI, Ankara: 51-89.

-----, (2002): “Kemâl Ümmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara: 229-230.

Yavuz, Kemal (Haz.) (1982): *Mevlana, Mesnevî-i Murâdiyye, Mu'inî Çevirisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yazır, Muhammed Hamdi [Elmalılı] (?): *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, Cilt: 1-10.

Yılmaz, Mehmet (1992): *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözcükler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Yılmaz, Ozan (2007): “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 271-304.

Zerrînkûb, Abdülhuseyn (1375 h.ş.): *Ez-Güzeşte-i Edebî-i İrân*, İntişârât-ı Beyne'l-Milelî El-Hüdâ, Tehran.